M. E. SERGEENKO
OAMENI SIMPLI ȘI VIAȚA DE COTISTE
ROMA ANTICĂ
în
SFÂNTUL PETERSBURG „NAUKA” 2017
UDC 94(37)
BBE 63.3(0)32
C32
Sergeenko M.E. Oameni obișnuiți și viața de zi cu zi a Romei antice / Comp. și prefață. N. N. Kazansky. - Sankt Petersburg: Nauka, 2017. - 652 p.
ISBN 978-5-02-039582-4
Cartea filologului și istoricului sovietic al antichității Maria Efimovna Sergeenko este dedicată vieții Romei antice și a locuitorilor săi. Autorul se concentrează pe viața de zi cu zi a oamenilor obișnuiți, o descriere a vieții și a muncii lor zilnice. Această publicație include cele mai importante lucrări ale autorului - „Viața Romei Antice”, „Oameni obișnuiți ai Italiei Antice” și „Meșteșugarii Romei Antice”.
În narațiunea sa, M. E. Sergeenko se bazează pe descoperiri arheologice și dovezi scrise ale autorilor antici, prezentând materialul într-un limbaj ușor de înțeles, ceea ce îi permite să recomande cartea nu numai specialiștilor, ci și studenților la istorie, precum și celor mai largi game. a cititorilor.
ISBN 978-5-02-039582-4

CUVÂNT ÎNAINTE
Trei monografii de Maria Efimovna Sergeenko (1891-1987) publicate în anii 1960: Viața Romei antice, Oamenii obișnuiți ai Italiei antice și Meșterii din Roma Antică sunt combinate sub titlul Oameni obișnuiți și Viața de zi cu zi a Romei antice. Retipărirea mai multor cărți în aproape aceeași formă în care au fost publicate în urmă cu aproape jumătate de secol necesită cel puțin câteva explicații. Cititorul are dreptul să se întrebe cum s-a putut întâmpla ca în ultimii ani să nu fi apărut în Rusia noi studii care să depășească aceste texte în ceea ce privește materialul și interpretarea noilor date.
Au fost publicate astfel de studii, iar în ultimii ani volumul de noi materiale a crescut constant datorită desfășurării neobosite a cercetărilor arheologice - atât în Roma însăși, cât și pe întreg teritoriul fostului Imperiu Roman. Au apărut materiale scrise, înfățișând aproape interlocutorii lui Trimalchio în viața de zi cu zi și activitățile lor practice, precum și corespondență privată, care reflectă viața garnizoanei într-una dintre cetățile îndepărtatei Britanii și multe materiale noi despre istoria educației. Așadar, cunoaștem acum cel puțin o duzină de caiete pentru copii din secolul al III-lea î.Hr. î.Hr e. prin secolul al VII-lea. n. e.,1 pentru ca procesul de predare a copiilor la scoala sa poata fi judecat mult mai in detaliu decat inainte. Au apărut și o serie de lucrări noi dedicate subiectului vieții de zi cu zi, cu toate acestea, cartea lui M. E. Sergeenko nu își pierde semnificația - ca colecție de material și interpretarea sa versatilă.
Fără îndoială, cartea propusă, la fel ca multe altele,1 2 a fost influențată de conceptul de academician D.S. Lihachev, publicat pentru prima dată de acesta în cartea „Omul în literatura Rusiei antice” (ultima ediție este
1 Scrierea silabică și alfabetică: probleme de citire // Omul care scrie și citește: probleme și observații. Materiale internaționale conf. (14-16 martie 2002). Sankt Petersburg: Editura Universității de Stat din Sankt

Petersburg. pp. 11-23. Scrierea alfabetică și silabică: probleme de citire // Hyperboreus. Voi. 9, repede. 1. Petropoli, 2003. P. 5-15.
2 De exemplu, pe cartea: Dyakonov I. M. Oamenii orașului Ur. M., 1990.
3
M.: „Azbuka", 2015). Această carte a deschis calea pentru o serie întreagă de studii care au format un fel de serie dedicată descrierii vieții de zi cu zi. Această direcție, întruchipată în Occident în mai multe serii, numărând multe zeci de cărți, este reprezentată în Rusia de doar câteva volume. Acestea includ textele incluse în această ediție. Când textul a fost publicat, întrebarea a fost cum să facem față acestor date și materiale noi. După multe discuții, s-a decis să nu se includă material nou în carte din mai multe motive.
În primul rând, extinderea cercului de surse ar dura prea mult timp și ar necesita muncă îndelungată într-una dintre bibliotecile bine aprovizionate, adică în afara Rusiei. Însă principalul motiv pentru care schimbările au trebuit să fie abandonate chiar și în note a fost altceva: cartea a fost scrisă ca un curs de prelegeri, în care relațiile dintre material și generalizări au fost atent cântărite și verificate. Orice intervenție în text (chiar și interferență doar în note) părea dăunătoare unei cărți scrise ca o poveste pe îndelete despre viața unor oameni despărțiți de noi de două milenii și ar presupune o schimbare de gen. Adunate sub o singură copertă, trei monografii de M. E. Sergeenko „Viața Romei antice", „Oameni obișnuiți ai Italiei antice" și „Meșteșugarii Romei antice" conțin în unele cazuri repetări, care sunt inevitabile atunci când se prezintă material pe subiecte conexe. S-a hotărât să suportăm acest lucru în timpul publicării, mai ales că în istoria culturii ruse cele trei cărți prezentate cititorului rămân necesare nu numai pentru pregătirea studenților (în special Viața Romei Antice), ci și pentru orice persoană educată. , deoarece o înțelegere a vieții noastre de astăzi este cel mai bine oferită prin comparație cu anii trecuți.
Tocmai această ultimă considerație ne obligă să ne limităm la o prefață cu indicații separate ale cercetărilor ulterioare, care au apărut în cea mai mare parte nu în țara noastră.
3 Despre Roma, trebuie avute în vedere următoarele lucrări: Richardson L. Jr. Un nou dicționar topografic al Romei antice. Baltimore; Londra, 1992; Steinby EM Lexicon topographicum urbis Romae. Ediția Soconda. Voi. I-IV. Roma, 1993-1999; NashE. Dicționar pictural al Romei antice. ediție revizuită. Voi. I-II. Londra, 1968; Weeber KW Alltag im Alten Rom. 3. Aufl. Diisseldorf; Ziirig, 1995; Fayer C. Aspetti di vita quotidiana nella Roma arcaica dalie origini all' etâ monarchica. Roma, 1982; DupontFL La vie quotidienne du citoyen romain sous la Republique. Paris, 1989; Classon L. Viața de zi cu zi în Roma antică. editia a 2-a. Baltimore, 1998.
Pentru capitolele despre locuințe, este logic să luăm în considerare următoarele lucrări: Laurence R., Wallace-Hadrill A. (eds). Spațiul domestic în lumea romană: Pompei și dincolo. Portsmouth, 1997; Richter GMA Futurul grecilor, etruscilor și romanilor. Londra, 1966; Mols St. Fumitură din lemn TAM în Herculaneum. Formă, tehnică și funcție. Amsterdam, 1999.
4
Literatura vitală în acest domeniu ar trebui luată în considerare4, dar deficitul de resurse științifice rusești în domeniul antichității afectează și dezvoltarea temelor prezentate în această carte. Contrastul în raport cu alte țări este atât de mare încât este greu să nu reamintești cititorului că Asociația Latină din Madrid are 700 de membri, iar până la 2000 de oameni se adună la întâlnirile anuale ale filologilor clasici. Odată cu dezvoltarea continuă a sistemului de învățământ, Rusia cu siguranță nu s-ar deosebi de alte țări europene, iar acum nu se poate

decât să încerce să recupereze ceea ce s-a pierdut de-a lungul multor decenii.
Într-un fel, lansarea acestei cărți reprezintă o recuperare din urmă pentru o materie ratată, care acum rămâne doar la universitate.
Pentru capitolul de îmbrăcăminte, din literatura de mai târziu ați putea să vă referiți la: Symons DJ Costume of Ancient Rome. Londra, 1987; Sebesta J. L., Bonfante L. (eds). Cuvântul costumului roman. University of Wisconsin Press, 1994.
Recent, pasiunea pentru artele culinare a forțat o privire mai atentă asupra mâncării romane, cf., în special: Garnsey R. Food and Society in Classical Antiquity. Cambridge, 1999; Schwarz I. Diaita. Emährung der Griechen und Romer im klassischen Altertum. Ein Altsprachlich-emährungswissenschaftliche Studie. Innsbruck, 1995.
Pentru lucrări despre rutina zilnică romană, vezi: Balsdon J. P. V. D. Life and Leisure in Ancient Rome. Toronto, 1969.
Băilor romane sunt consacrate studii separate: Nielsen I. Thermae et Balnea. Arhitectura și istoria culturală a băilor publice romane. Voi. 1-2. Aarhus University Press, 1993 (1990); Fagan GF Scăldat în public în lumea romană. Ann Arbor, 1999.
Femei și copii în Roma antică: Evans J. K. War, Femei și copii în Roma antică. Londra; New York, 1991; Femei romane. Istoria și obiceiurile lor. Londra, 1962; Eichenauer M. Untersuchungen zur Arbeitswelt der Frâu in der Romischen Antike. Frankfurt; Berlin; New York; Paris, 1987; RawsonB. (ed.). Căsătoria, divorțul și copiii în Roma antică. Oxford, 1991; Dixon S. Mama Romană. normand; Londra, 1988; Gardner J. F. Femeile în dreptul și societatea romană. Bloomington; Indianopolis, 1986.
Rituri de înmormântare: Wesch-Klein G. Funus publicum. Eine Studie zur offentlichen Beisetzung und Gewărung von Ehrengrăbem in Rom und den Westprovinzen. Stuttgart, 1993; ToynbeeJ. MC Death and Burai in the Roman World. Londra, 1971.
Circul Roman: Grant M. Gladiatori. Londra, 1967; Futrell A. Sânge în Arena. Spectacolul Puterii Romane. University of Texas Press, 1997; PersoanaJ. arenă. Povestea Colosseumului. Londra, 1973.
4 În primul rând, cartea lui G. S. Knabe „Roma antică – istorie și viața de zi cu zi” (M., 1986). Interpretarea etnografică, bazată pe utilizarea pe scară largă a realizărilor semioticii, i-a permis lui G. S. Knabe să privească o serie de trăsături ale culturii romane dintr-o poziție mai largă, dar acea imagine sinceră a relației romanilor înșiși cu realitatea din jurul lor este cu ce este plină cartea lui M. E. Segeenko, Nu o vom găsi în alte cărți. Pentru a înrăutăți oarecum starea de lucruri, se poate spune că cartea lui Sergeenko prezintă o viziune asupra subiectului ca din interior, în timp ce viziunea semiotică mai largă a lui G. S. Knabe este o vedere din exterior. Aceste abordări nu se exclud în niciun fel, dar sunt diferite în esență, deși obiectul în ambele cazuri este același - vorbim despre o persoană și cultura sa.
cinci
cursuri, deși la sfârșitul secolului al XIX-lea toți cei care au absolvit gimnaziul îl cunoșteau.
Acum ar fi util să reamintim cititorului că pronunția romanilor ne este cunoscută doar în termeni generali, dar putem spune cu încredere că seamănă puțin cu pronunția engleză. Aș dori ca cititorul să pronunțe cuvinte latine în conformitate cu tradiția rusă și cu accentul corect.5
O astfel de atenție la text vă va permite să auziți mai bine intonația autorului și vă va aduce mai aproape de o înțelegere mai detaliată a problemelor reflectate în seria de cărți prezentată de M. E. Sergeenko.
N. N. Kazansky
5 O schiță a pronunției acceptate în prezent, compilată de Ya. M. Borovsky, a fost publicată de acesta în cartea: Babichev N. T., Borovsky

Ya. M. Dictionary of Latin catchwords: 2500 units / Ed. Da. M. Borovsky. M.: Rus. Yaz., 1982.

În memoria prietenilor dragi - Sofia Ivanovna Protasova, Serghei Nikolaevici Chernov, Pavel Grigorievich Lyubomirov *

## DE LA AUTOR

Această carte a fost creată pe baza prelegerilor susținute de mine în anii 1958-1961. studenți clasici ai Facultății de Filologie a Universității din Leningrad. Cuvintele pe care autorul însuși le cunoaște bine deficiențele cărții sale sunt rostite atât de des încât au devenit un șablon și nu înseamnă nimic. Mi-aș dori să fie acceptate ca semnificative și cu drepturi depline. Și dacă, totuși, mă hotărăsc să public această carte, ea se explică prin dorința, deși incomplet, de a familiariza cititorul nostru cu viața, cu viața de zi cu zi a Romei antice. Fără această cunoaștere, nici literatura romană, nici istoria Romei nu pot fi înțelese corect. Cărțile pe care le avem despre acest subiect sunt foarte depășite.

Având în vedere imensitatea materialului, autorul s-a limitat la secolul I. n. e., depășind acest cadru doar atunci când era solicitat urgent de subiect.

Această carte nu ar fi văzut lumina zilei dacă nu ar fi fost asistența activă a Academicianului V. V. Struve și a Direcției Filialei Leningrad a Institutului de Istorie al Academiei de Științe a URSS. K. M. Kolobova mi-a făcut multe sugestii și corecții valoroase. Tuturor lor, precum și studenților, foștii mei ascultători, a căror curiozitate tinerească m-a împins tot timpul să caut și să studiez, le ofer profunda mea recunoștință.

21 noiembrie 1963 Leningrad.

* Sofia Ivanovna Protasova (1878-1946) - istoric al antichității, specialist în istoria socială a Greciei și Romei, profesor la Saratov, apoi Universitatea de Stat din Moscova. Absolvent al cursurilor Bestuzhev. La Universitatea din Saratov a lucrat la aceeași secție cu M.E. Sergeenko.

Serghei Nikolaevici Chernov (1887-1941) - istoric și critic literar. Primul cercetător în genul anecdotelor din Rusia, autorul unei cărți dedicată analizei zvonurilor care au circulat înainte de invazia Rusiei de către Napoleon. Împreună cu M.E. Sergeenko, care și-a admirat abilitățile de lector, a lucrat la Universitatea din Saratov în primii ani ai înființării acesteia.

Pavel Grigoryevich Lyubomirov (1885-1935) - om de știință, istoric, economist. S-a specializat în studiul istoriei socio-economice a Rusiei în secolele XVIII-XIX, autor al monografiei „Eseuri despre istoria industriei ruse în secolele al XVII-lea, al XVIII-lea și la începutul secolelor XIX”. (M., 1947). În anii 1920 a condus departamentul de istorie a Rusiei la Universitatea Saratov, mai târziu - angajat al Muzeului de Istorie de Stat din Moscova.

# Capitolul întâi

## ROMA

Era singur; era doar un oras. A. Tbardovsky.

A fost numit pur și simplu „orașul” și când au spus cuvântul „urbs”, toată lumea a înțeles că este vorba despre Roma. Străinii care au vizitat această capitală a lumii cu entuziasm le-au povestit compatrioților lor clădirile magnifice care au uimit atât îndrăzneala deliberată a planului, cât și luxul incomparabil al decorațiunii; de foruri maiestuoase, de arcuri de triumf care au povestit calm și irefutat victoriile și cuceririle Romei. Un ecou al acestei uimiri entuziaste se aude în epitetele care îi însoțesc numele: „aur”, „etern”. Într-un mod ciudat, ultimul dintre ei și-a păstrat puterea. Roma a fost luată și jefuită de barbari; străzile ei erau pline de iarbă, vacile păşteau în forurile ei; templele și palatele s-au transformat în ruine, dar în bubuitul dureros

al tam-tamului militar medieval, în mijlocul fragmentării stupide a lumii feudale, ochii oamenilor s-au îndreptat invariabil către acest fost centru al puterii pământești. Distanța secolelor ascundea laturile întunecate și teribile ale Romei antice: părea a fi un simbol al puterii de stat, care asigura pacea și prosperitatea supușilor săi; pentru oamenii care abia cu o zi înainte au învățat ce este alfabetul, era o mănăstire din care se revărsa lumina iluminării și a rațiunii.
Încă din perioada Renașterii, Roma a devenit o școală grozavă unde artiști, poeți și oameni de știință au venit să studieze. La Roma era bine nu numai să studiezi istoria antică; istoria de aici și-a aruncat ținutele de școală și de carte; a intrat astăzi ca ieri viu: în limbajul ruinelor, pietrelor și pietrelor funerare, Roma a povestit ce a realizat trecutul, de ce s-a împiedicat, ce sarcini le-au lăsat strămoșii urmașilor lor îndepărtați să le rezolve.
Iar începutul nu prefigura deloc această glorie viitoare. Pe vârfurile mai multor dealuri, colibe stăteau în dezordine, țesute din crengi și

Orez. 1. Cabana din secolul al VIII-lea î.Hr e. Reconstrucţie. (A. Boethius. Casa de aur a lui Nero, Fig. 1).
uns cu lut (fig. 1). Un stâlp din mijlocul colibei susținea un acoperiș de paie sau de paie; fumul din vatră ieșea în orificiul de deasupra ușii, peste care se monta uneori un baldachin. Vatra era portabilă, iar în podeaua de piatră erau tăiate caneluri pentru a scurge apa. Locul în care s-au așezat acești vechi coloniști era un mozaic de râpe, goluri, zone joase mlăștinoase și pâraie de mică adâncime care curgeau de pe dealuri, amfiteatru situat pe malul stâng al Tibrului. Strabon, reflectând asupra avantajelor economice ale acestui loc contribuit la ascensiunea Romei, subliniază cu tărie că a fost ales nu dintr-o considerație sobră a beneficiilor sale, ci din necesitate1. Au fost luate locuri bune, trebuiau să se mulțumească cu ce a mai ramas. Ne putem imagina, însă, ce i-a atras pe cei mai vechi locuitori din această zonă: dealurile, deși joase (unele puțin mai înalte de 50 m, altele puțin mai jos),2 uneori abrupte și abrupte, erau totuși o cetate naturală, iar Golurile mlăștinoase, care uneori se transformau în adevărate mlaștini, au făcut această cetate și mai de încredere. Pădurile creșteau de jur împrejur și izvorau izvoare; apă curată, materiale de construcție, combustibil și vânat erau la îndemână. În apropiere curgea un râu mare navigabil: era ușor de urcat și de coborât; a fost, de asemenea, posibil să începeți tranzacționarea cu oricine; a fost posibil, ocazional, să se organizeze un raid de jaf.
În secolul al VII-lea î.Hr e. populatia acestor sate, care traia complet separata, a inceput sa se uneasca, iar in secolul VI. sub influența și stăpânirea etruscilor, Roma a devenit un adevărat oraș. El crește; la început, centrul unei țări discrete, devine capitala unui stat puternic și, în cele din urmă, capitala unei puteri mondiale. Și beneficiile care au atras

dintre cei mai vechi locuitori ai acestor dealuri și zone joase, acum se dovedesc a fi neajunsuri. Dealurile sunt abrupte și greu de urcat; în ciuda tuturor lucrărilor de drenare a zonelor umede, care începuse încă dinaintea Tarquinilor, malaria nu s-a răspândit în oraș și în fiecare toamnă se culegea o recoltă bogată; străzile sunt înguste și strâmbe; „Cu toată puterea lor, romanii nu le pot îndrepta”, a remarcat veninos Diodor (XIV. 116.9). Aceste străzi, alei și alei șerpuiesc în văi, urcă pe dealuri; în această rețea care se împletește nu există nici sistem, nici ordine: „cel mai dezordonat oraș din lume”, spune A. Boetius, cel mai mare expert în urbanism antic.
Romanii din vremurile de mai târziu au fost oarecum stânjeniți de această „neplanificare” a orașului lor și au explicat-o prin graba cu care a fost

reconstruit după teribilul pogrom galic (390 î.Hr.).Roma (de leg. agr. I.35.96). Iar acestor neajunsuri primordiale li s-au alăturat altele noi, create treptat de situația istorică.
Importanța Romei crește și populația ei crește; Roma atrage oameni de pretutindeni - locuința devine dificilă; Nu sunt suficiente apartamente și nu există unde să construiți. Absența unor astfel de mijloace de comunicare pe care le avem face imposibilă construirea de suburbii în jurul marilor noastre orașe. Cei care și-au câștigat propria pâine prin muncă, care au avut legătură cu viața de stat, judiciară sau de afaceri, sunt nevoiți să se ghemuiască în locuri unde își pot găsi de lucru și să vândă produsele acestei lucrări, unde se află instituțiile oficiale și tranzacțiile comerciale și monetare. sunt efectuate. Adevărat, nu este nevoie de o persoană bogată aici: el va dobândi „opt oameni buni”, care își vor purta targa printre mulțimea care se desparte, unde „va citi, scrie sau dormi și va ajunge la locul în fața pietonilor” (IIv . 3.239-241), dar un artizan, un mic comerciant, un client nici nu visează la o asemenea metodă de transport. Iar Roma, aflată deja la sfârșitul republicii și și mai distinct sub imperiu, este împărțită în două părți: Roma dealurilor și Roma de câmpie situată între aceste dealuri. Sunt diferiți unul de celălalt în multe privințe. Aerul de pe dealuri este mai sănătos și mai curat („colles saluberrimi” - „dealurile sunt foarte sănătoase”, spune Cicero), sunt multe grădini și parcuri, comerțul este strâns în lateral, iar proprietarii de aici sunt conace (domus). , care și-au curățat singuri suprafața care trebuie calculată în hectare. Aici trăiesc oameni care se întâmplă să urce pe tronul imperial, primii demnitari ai statului, reprezentanți ai vechilor familii aristocratice, proprietari de averi uriașe - cei care își doresc și se pot asigura cu odihnă liniștită departe de agitația comerțului, de agitația zgomotoasă, zgomotoasă și activă a străzilor așezate în zonele joase.4
12
Străzi
Centrul statului și al vieții publice a Romei antice a fost unul dintre zonele joase - Forumul; și așa cum Roma era pur și simplu un „oraș”, tot așa forul din perioada republicană era numit doar „forum”, fără alte definiții. Străzile radiau din el în toate direcțiile; iar pe aceste străzi, făcându-și drum între dealuri, s-a concentrat în principal comerțul și viața meșteșugărească a orașului.
Forumul în sine este deja în secolul al IV-lea. î.Hr e. era mărginită de rânduri comerciale: pe latura sa de sud se aflau prăvăliile vechi (tabemae veteres), vizavi erau cele noi (tabemae pohae). Aici era școala la care a urmat Virginia; iar de la măcelar, care vindea chiar acolo, tatăl ei a smuls cuțitul cu care și-a înjunghiat fiica, salvând-o de la dezonoare. Când pe laturile Forumului bazilicile (Porcieva și Emiliev) au luat locul rândurilor comerciale, în ele se aflau magazinele. Și abia treptat viața de comerț s-a retras din Forum, trecând pe Calea Sacră, o stradă învecinată, iar mai târziu la forul lui Traian.
Drumul Sacru care leagă Forumul de Palatin începea pe Velia lângă templul lui Lares (aici a fost numit Drumul Sacru de Sus - Summa Sacra Via) și cobora în partea de est a Forumului (Fig. 2). La începutul imperiului, prăvăliile îl mărgineau complet, dar după ce au fost construite Forumul Lumii și templul Faustinei, s-au mutat spre sud, înghesuindu-se între arcul lui Tit și casa în care locuiau vestalele (atrium Vestae). 6
Comerțul cu lucruri de aur și pietre prețioase era concentrat aici, dar capătul de sus al străzii era ales de florarii și vânzătorii de fructe. Aici Ovidiu a recomandat să cumpere „cadouri de fermă” pentru iubitul său (am. 1.8.100; a. a. 11.265-266), iar Varro a scris deja că aici se vând astfel de fructe pe care trebuie să le plătească în aur (g. 1,2). . IO).7
La nord-est de forum se afla Argiletul, una dintre cele mai aglomerate străzi din Roma, plină de comerț și aglomerație. Partea de jos a acestei

străzi, construită cu case particulare, a fost transformată de Domițian și Primul într-un for Transitorium (for de trecere). Aici erau librării (Mart. 1.3.1); Epigramele lui Martial erau vândute la Atrektos printre alte noutăți, proprietarul magazinului atârna stâlpi cu reclame despre ele (Mart. 1.117.10-17); „numărați cizmari au luat strada în stăpânirea lor” (II. 17.3). Carierele de lut erau odată situate în apropiere, iar strada probabil că și-a luat numele de la ele (argilla - „argilă”).8 Argyletul se varsa în Subura, valea care se întindea între Oppius și versantul sudic al Viminalului; sub numele de Subursky vzvoz, continua între Oppy și Cispius și se termina la Poarta Esquilinei. Pe-
13
Orez. 2. Drumul Sacru (Sacra Via) spre Velia. (S. Platner - Th. Ashby. Un dicționar topografic al Romei antice, Fig. 45).
capul ei — „gura Suburei” — era probabil undeva nu departe de sediul prefectului orașului, „unde atârnă biciurile sângeroase ale călăilor” (Mart. 11.17.1-2). Această stradă Juvenal numită „fierbe” (11.51); din aceste cuvinte și scolia la ei, se poate concluziona că ea semăna cu adevărat cu un vârtej clocotit. Martial, care s-a plâns de veșnica zgomot și bubuitul care stătea pe străzile romane, evidențiază în special Subura: „zgomotos” (XII. 18.2). Tot ceea ce este necesar în viața de zi cu zi a fost vândut la această piață de vechituri: comestibile, variind de la alimente ieftine simple - varză, măsline căzute, carne de capră, ouă, pui (Mart. VII.31) - și terminând cu vânat scump de peste mări (luv. 11.137-141 ), haine, articole de fier, încălțăminte.9 Aici se vindeau tot felul de unguente și diverse accesorii de toaletă: Marțial, batjocorind pe vreo Galla, spunea că părul, dinții și sprâncenele ei au fost dobândite „în mijlocul Suburei” (IX.37). Și aici, în sfârșit, au trăit „fete cu faimă nu prea bună” (Mart. VI.66.1-2), „tutori de subur” în relații amoroase (XI.78.11), care, potrivit poetului, au putut nu numai „ tăiat”, ci pentru a „ra” capul oaspetelui (I. 17.5). Horace și-a stabilit aici înfricoșătoarea sa Canidia, străbunica îndepărtată a vrăjitoarelor lui Shakespeare, care profanează morminte și ucide copii pentru vrăjitoria ei (epod. 5).
paisprezece
De la Forum spre sud-vest a început, trecând între Bazilica Iulius și templul lui Castor, strada etruscă (vicus Tuscus), artera principală care lega Forumul de Velabr, Piața Vacilor și Circul Maxim. După toate probabilitățile, această stradă și-a primit numele deoarece aici s-au stabilit meșteri etrusci, care s-au adunat la Roma pentru a construi templul lui Jupiter Capitolinus. Judecând după faptul că comentatorii de mai târziu despre Horațiu și Cicero numesc această stradă vicus Turarius - strada Tămâiei, aici se concentra comerțul cu tămâie și tot felul de arome. Alături de ea ar trebui să fie plasat comerțul cu țesături și haine, de cele mai multe ori scumpe: Marțial se plângea că iubita lui cere de la el „mătase de primă clasă de pe strada etruscă” (XI.27.11); în inscripții se menționează un purpurarius, adică un negustor fie în țesături vopsite în violet, fie în confecții gata făcute din aceste țesături (CIL. XIV.2433) și pur și simplu un negustor de îmbrăcăminte (GIL. VI.9976), ambele din această stradă.
Locuitorii străzii etruscelor erau cunoscuți ca oameni cu o reputație îndoielnică: Plautus spunea că acolo locuiesc cei care se vând singuri (Cure. 482); „nerușinații de pe strada etruscă” — i-a onorat Horațiu (sat. II.3.228). Nu știm dacă această opinie a fost corectă; poate că antipatia antică pentru etrusci, atât de vie deja printre analiştii din secolul al IV-lea, a avut un efect aici. î.Hr e.
Strada etruscă traversa Velabr, o adâncime între versantul nord-vestic al Palatinului și Capitoliul. Odată, atât Velabr, cât și Forumul erau o mlaștină, prin care navigau în canoe mici. Poeților perioadei august îi plăcea să-și amintească acești ani prunci ai Romei (Ov. f. VI.401-405;

Tib. II.5.33-34). Sub imperiu este „cel mai viu loc din oraș” (Macr. sat. 1.10.15), cu comerț vioi. Tânărul prost din Horațiu, după ce a primit moștenirea tatălui său, cheamă de dimineață acasă la el „un pescar, un păsăritor, un pomicultor, un cârnați... toată piața cu Velabr împreună” (sat. I.3.227-229). Scoliastul notează în acest loc că pe Velabra se comercializau în principal produse comestibile, inclusiv vin și ulei. Un parazit dintr-una din comediile lui Plaute se plânge că nimeni nu râde de glumele lui: „...toată lumea a fost de acord, ca vânzătorii de petrol pe Velabra” (cap. 486). Brânza afumată Velabra era foarte cunoscută. Martial, care știa multe despre mâncare, a scris o inscripție însoțitoare pentru capul unei astfel de brânzeturi: „Numai brânza care a absorbit fumul de Velabra este gustoasă; brânză bună nu se face pe fiecare vatră, nu orice fum îi dă gust” (XIII.32). Pliniu scrie că brânza de capră este deosebit de gustoasă când este afumată proaspătă; „fabricat în oraș în sine este de preferat tuturor celorlalte” (XI.241). Pe Velabra, se pare, au făcut comerț cu brânză făcută local de la fabricile de brânză locale. Direct adiacent cu Velabra era Piața de vaci; aici, după cum indică și numele, în antichitate exista un comerț cu vite. A început această zonă cincisprezece
construiți devreme; deja la începutul celui de-al Doilea Război Punic, aici stăteau clădiri cu mai multe etaje: la începutul celui de-al Doilea Război Punic, taurul, scăpat din piață, a urcat scările la etajul trei; aceasta era considerată un semn de rău augur (Liv. XXI.61.2).
În apropierea străzii etrusce se afla Yaremnaya, care și-a primit numele fie de la meșterii care au lucrat jugul și au stabilit această stradă, fie de la altarul lui Juno Yuga (luno luga), care lega oamenii cu jugul căsătoriei (Fest. 92). Această stradă ocoli Capitoliul și făcea parte dintr-un străvechi drum comercial care trecea pe aici când Roma încă nu exista și sabinii veneau după sare în mlaștinile sărate de la gura Tibrului.
Există destule vozvoz chiar și acum în Roma, în ciuda tuturor schimbărilor pe care le-a experimentat suprafața orașului sub influența atât a forțelor naturale, cât și a activității umane.11 Vzvoz roman modern poate da o idee despre cele antice. Pe unele dealuri era un singur drum de vagon. Se putea intra în Palatin din Drumul Sacru de-a lungul bolții palatine (clivus Palatinus), iar din Velabra - de-a lungul bolții Victoriei (clivus Victoriae), care ocoli dealul și îl urca dinspre nord; au intrat în Capitoliu prin vozvoz capitolin (clivus Capitolinus); au încheiat Drumul Sacru. Aceasta era singura cale către Capitoliu accesibilă căruțelor, carele învingătorilor se ridicau de-a lungul ei și căruțele cu imagini și simboluri ale diferitelor zeități au coborât în valea Circului Maxim. Pentru pietoni s-au amenajat scari - scalae sau gradus. Scalae Gemoniae și gradus Monetae au condus de la Forum până în vârful Kremlinului (Agx):12 primul a început lângă vechea închisoare (carseg) și a urcat până la chiar șaua (Azil) care desparte cele două vârfuri de deal; a doua era continuarea ei şi mergea de la şa la templul lui Juno Moneta13 din vârful Kremlinului. O scară de o sută de trepte, care și-a primit numele de la numărul lor - Centum gradus, a urcat la Capitoliu din direcția Velabra. Scara Kaka (scalae Caci)14 ducea de la Palatin la Circul Maxim și era legată de Forum prin Scara Inelelor (scalae Anulariae), numită astfel după atelierele din apropiere ale bijutierilor care făceau inelele.
Planul de marmură oferă o idee despre aceste scări romane. Două fragmente (frgm. 114 și frgm. 173) înfățișează două scări, a căror locație, din păcate, nu poate fi stabilită. Prima dintre ele este monumentală (aproximativ 56 m lungime și aproximativ 18 m lățime la partea de jos și aproximativ 10 m la vârf); la mijloc este despărțit de o barieră largă care o împarte în două jumătăți. După fiecare 4-5 pași platformă. Pe a

doua scară (40 m lungime și 7 m lățime), după fiecare 8-10 trepte, s-au făcut paliere de 4 m lățime.
Mărturia contemporanilor că străzile Romei antice erau înguste și întortocheate este confirmată atât de Planul de marmură, cât și de restul
16
mi au excavat străzi antice. Lățimea lor cea mai mare este de 6-7 m (lățimea Pobeda vozvoz este de 8 m - o excepție). Drumul Sacru la inceput nu depaseste 4,8 m, iar in punctul cel mai lat ajunge la 6,5 m; lățimea vzvozului Capitolin este de 6 m, strada Etrusskaya - 6,5 m, strada Yaremnaya - 5,51 m. Străzile nu erau de obicei mai largi de 4,5-5 m (conform legilor celor douăsprezece tabele din secolul al V-lea î.Hr., străzile nu trebuie să fie mai îngustă de 4,74 m). Aleile și fundăturile erau încă mai înguste și adesea nici măcar nu ajungeau la 3 m lățime.15
Ne putem imagina ce forfotă era pe aceste străzi înghesuite, dacă era un comerț vioi și o populație artizanală locuia aici, de exemplu, pe Suburul „murdar și umed”, pe Velabra, pe strada Etruscă. Combinația dintre traficul pietonal și cai a dus, desigur, la un lanț neîntrerupt de accidente, iar Cezar, în legea amenajării urbane (lex lulia municipalis, 45 î.Hr.), a interzis oricărui transport cu cai să intre în Roma după răsărit și înainte de apus. 16 Excepție se făcea numai căruțele care aduceau materiale de construcție pentru temple și clădiri publice și scoteau gunoiul din oraș, precum și carele triumfale și căruțele care circulau în procesiuni solemne. În unele sărbători, Fecioarele Vestale, Hex sacrorum și Flamines puteau călători în căruțe.17
Judecând după descrierea lui Juvenal, însă, nu se poate spune că mișcarea pe străzile romane a fost liberă și ușoară: „Mă grăbesc, dar mulțimea din față îmi blochează drumul; venind în spatele unui întreg detașament apasă pe spatele meu. Unul mă lovește cu cotul, celălalt mă lovește cu un stâlp puternic, cineva mă lovește în cap cu un buștean, cineva cu un metru. Picioarele mele sunt până la genunchi în noroi; oriunde te-ai întoarce, un picior greu îți calcă piciorul, unghia cizmei de soldat îți străpunge degetul... au rupt o tunică proaspăt reparată; urcă drogurile, pe care se leagănă buștenii de molid; alte vagoane poartă o grămadă de grinzi de pin, se leagănă amenințător. Și dacă se rupe axul căruței cu marmură ligurică și tot acest munte se dă peste oameni? Ce va mai rămâne din trupurile lor? (3.243-259).
Nu exista terasament în sensul nostru în Roma antică. De-a lungul râului, apropiindu-se chiar de mal, se întindeau șiruri de clădiri, în principal depozite, cu platforme pentru descărcarea navelor; de pe aceste platforme coborau scări joase până la Tibru, de-a lungul cărora portarii aduceau mărfuri la etaj. În spatele depozitelor începeau străzi, unele paralele cu Tibru, altele perpendiculare pe acesta.
Străzile au fost adesea numite după artizanii sau negustorii care s-au stabilit acolo. Pe Esquiline, lângă templul Mamei Pământ, se afla o stradă a Cizmarilor - specialişti în fabricarea sandalelor (vicus Sandalarius), coborând spre Subura şi traversând-o. Pe această stradă, Augustus a ridicat faimoasa statuie a lui Apollo, care a devenit cunoscută de-a lungul străzii drept Apollo Sandalarius. Era o stradă de șalari (vicus
17
Lorarius, C.I.L. VL9796); unde era ea este necunoscut; strada brutarilor (vicus Frumentarius) in vecinatatea depozitelor de cereale de pe Tibru langa Aventin (GIL. VI.814). Pe Aventina era un import de Capsaria (capsarii erau oameni sub protecția cărora cei care se spălau în băi își dădeau hainele). Una dintre inscripţii menţionează un „capsar de la băile Antoninus” (CIL. VI.9232); majoritatea locuitorilor acestui vvoz constau evident din capsari care deservesc baile Caracallei.
Uneori străzii i s-a dat numele celui care a așezat-o: căruța Pullia care ducea de la Subura până la vârful vestic al Oppiei, iar căruța Cosconius

(unde se afla, nu se știe) au fost numite după organizatorii lor (Vag.1.1. V.158). Bolta Publicius, prin care se putea pătrunde în Aventin („odinioară era o stâncă abruptă” - Ov. f. IV.280-294), a fost amenajată și pavată de Lucius și Marcus Publici Malleoli, edili curule din 238. î.Hr. e. Ei foloseau pentru această afacere banii amenzi primiti de la crescătorii mari de vite care încălcau legea cu privire la norma vitelor cărora li se permitea să pască pe pășunile statului (Vag.1.1. V.158; Fest. 276). Uneori, denumirea străzii era sugerată de o legendă sau de o memorie istorică: pe Aventina, străzile Pădurii Mai mari și Mici de Dafin (vicus Loreti Maioris și vicus Loreti Minoris) treceau prin locul unde creștea crâng de lauri (PI). XV. 138). „Au fost numiți astfel fie pentru că aici a fost îngropat regele Tatsiy, pe care locuitorii din Laurent l-au ucis, fie pentru că aici a crescut o pădure de lauri, care apoi a fost tăiată și construită pe loc” (Vag.1.1. V.152). „Blestemat” era numele dat străzii din Esquiline unde, conform tradiției, Tullia a alergat peste cadavrul tatălui ei, Servius Tullius (Liv. 1.48.7). Pe strada Patrician (vicus Patricius) „patricienii trăiau din ordinul lui Servius Tullius: dacă plănuiau ceva împotriva lui, puteau fi depășiți acționând de la înălțime” (strada mergea în câmpia dintre Cispius și Viminal); aceasta este cel puțin explicația lui Festus (247). Uneori, numele a fost determinat de o trăsătură caracteristică a străzii în sine: Calea Înaltă (Alta Semița) trecea de-a lungul creamei Quirinalului, Strada Lungă (vicus Longus) străbatea întreaga vale dintre Quirinal și Viminal, Calea Prăfuită (vicus). Pulverarius) a fost situat în apropierea rupurilor puzolanei dintre Porțile Appian și Ardeatian. Existau străzi numite după proprietarul unei case, după un templu sau monument: strada Kamen de pe Celia - după sanctuarul acestor zeițe; Strada Caesetius (vicus Caeseti) undeva între Aventin și Tibru - de-a lungul casei lui Caesetius Rufus, pe care Fulvia, soția lui Antonie, visa să o cumpere. Refuzul lui Rufus l-a costat capul (App. beli. civ. IV.29). S-a întâmplat ca numele străzii să fie dat de un grup etnic care locuia aici: strada africană de pe Esquiline (vicus Africus) a primit, după spusele lui Varro, această denumire deoarece aici au fost ținuți sub pază ostatici din Africa în timpul războiului punic ( 1.1 V. 159). Am vorbit deja despre strada etruscă.

optsprezece

Sferturile aveau și nume proprii, care erau adesea date de-a lungul străzii principale a acestui cartier: era Cartierul Strâmb cu Strada Strâmbă de pe Esquiline (locuitorii săi erau numiți vicocurvenses), cartierul Mama Venus cu o stradă cu același nume. pe Aventina (locuitorii ei erau numiți venerenses). Pe Esquilin, în spatele Porții Esquiline, se afla o fântână cu o statuie a lui Orfeu, care era înconjurată de animale și păsări (Mart. X. 19,6-9); locuitorii acestui cartier erau orphienses. Era greu pentru o persoană care nu cunoștea bine Roma, dacă era nevoită singură, fără escortă, să caute strada de care avea nevoie și casa de care avea nevoie: nu erau semne cu numele lor pe străzi și erau fără numere pe case. La aceasta trebuie să adăugăm că, dacă strada principală a cartierului a avut întotdeauna un nume, atunci străduțele mici, fundurile și aleile au rămas adesea fără nume. Clădirile cu mai multe etaje aveau același aspect sumbru ca și locuințele moderne din orașele mari, iar o anecdotă hilară spusă de autorul Retoricii lui Herennius (IV.50-51)18 arată cât de ușor era să te pierzi și să te încurci. în Roma. O stradă fără nume trebuia determinată într-un mod descriptiv. Asconius, în comentariul său la discursul pierdut al lui Cicero „Pentru Scaurus”, scrie că casa acestuia din urmă era pe Palatin; este necesar, coborând pe Calea Sacră, să luăm prima stradă laterală la stânga și să cereți casa lui Caecina Largus, care a fost consul împreună cu Claudius: acum deține casa lui Scaurus. Festus relatează că gunoiul din templul Vestei cu 17 zile înainte de kalendele de iulie este scos într-o

fundătură, situat aproape în mijlocul vozvozului capitolin (466); fundătura nu are nume, nici strada în care locuia Skaurus.
Pentru indicarea exactă a casei este dat numele proprietarului acesteia: am văzut deja asta cu Asconius. „Nu vei fi străin pentru Iulius”19, se referă Marțial la cartea sa, pe care o trimite la Roma (el însuși locuia în Galia Cisalpină la acea vreme), „caută-l imediat la începutul străzii Acoperite din casă. care obișnuia să aparțină lui Daphnis” (III.5.5-6). Numele persoanei care a construit casa sau a locuit în ea multă vreme a fost uneori ferm atașat acestei case: conacul în care locuia Attik, iar înaintea lui unchiul său, a continuat să se numească Tamfiliev. Uneori, o casă a fost găsită numărând numărul de clădiri dintr-un anumit punct. „Iată locul și zona pe care mi le-a arătat stăpânul meu... casa a șaptea de la poartă; traieste un proxenet caruia i-a poruncit sa ia acesti bani. În ciuda acestei indicații, Harpax consideră că este mai corect să întrebi pe cineva unde locuiește Ballion (Plaut. Pseud. 594 600). Catul relatează în felul acesta adresa unei cârciumi suspecte: „... este situată la al nouălea stâlp, numărând de la templul lui Castor și Pollux” (37.1-2). Panourile de pe bănci și ateliere au servit drept indicatoare bune; de obicei înfățișau obiecte care au fost fabricate și vândute aici, sau vreun monument de artă, descoperire
nouăsprezece
alăturat și larg cunoscut. S-a întâmplat ca casele să aibă, parcă, propria lor stemă. Pompei, după victoria sa asupra piraților, i s-a permis să-și împodobească casa din Karina cu prora (rostere) din corăbii de pirați: se numea Domus Rostrata. În secolul al V-lea n. e. exista o Casă cu un Palmier (Domus Palmata): fațada ei era probabil decorată cu un palmier sculptat din piatră sau turnat din metal. Marțial, trimițându-i lui Pliniu cel Tânăr cartea a X-a a poeziei sale, „nu foarte învățat și deloc strict, dar deloc lipsit de farmec”, își indică adresa: Pliniu locuiește lângă Fântână cu Orfeu, iar casa lui este împodobită cu o imagine a unui vultur (X.19.10– I).20
PĂTRAT
Pătrațele romane (ageae) nu sunt toate cunoscute după nume. Mărimea lor este diferită: erau mari, de exemplu, în fața termenilor lui Titus (83 X 12 m); erau mai mici (22 X 45, 25 X 23 m). Aproape întregul Capitoliu (nu și Kremlinul) era ocupat de Piața Capitolină (aproximativ 1,5 hectare), în mijlocul căreia se afla templul lui Jupiter cel mai puternic, cel mai mare, unul dintre cele mai vechi temple din oraș. Piața era înconjurată de un zid, urmat de un portic; noaptea, piața era încuiată, rămânând sub paza portarului și a câinilor. Aici se țineau și gâștele sacre. Din cella templului se putea merge la subsol (favissae), unde se păstrau statui antice căzute de pe acoperișul templului, precum și diverse daruri inițiatice (Cel. II. 10.2). Pe piață erau mai multe temple antice (Jupiter Feretrius, Jupiter Thundering, Marte Răzbunătorul, Venus și altele), multe capele, altare, statui de zei și celebri romani. Au fost atât de multe dintre acestea din urmă, încât Augustus i-a transferat pe unii pe Câmpul lui Marte (Suet. Calig. 34.1).
Templul lui Apollo de pe Palatin, cea mai magnifică dintre clădirile ridicate de Augustus, se afla în piață, care a fost numită piața lui Apollo, sau piața templului Apollo (Agea Apollinis sau Agea aedis Apollinis). Templul a fost construit din plăci mari de marmură albă de Carrara; pe acoperiș stătea carul Soarelui; ușile erau decorate cu reliefuri de fildeș. Templul era înconjurat de un portic cu coloane din marmură numidiană galben-roșie, între care se aflau statuile a cincizeci de danaizi, iar în fața lor statuile ecvestre ale nefericiților lor soți (For. II.31.4; Scol. Pers. 2.56; Ov. trist. III. 1.61-62) . Sub sau lângă portic se afla Biblioteca lui Apollo, care consta din două secțiuni, greacă și latină. Inscripțiile menționează sclavi imperiali (toți erau greci) care lucrau într-un departament și altul (GIL. VI.5188, 5189,

5884). În fața intrării în templu se afla o statuie de marmură a lui Apollo și un altar în jurul căruia erau așezați patru tauri de bronz făcuți de Myron.

douăzeci

Mai era și Piața Saturn, situată între Vzvoz capitolin și strada Yaremnaya, în spatele templului acestei zeități. În jurul ei erau așezate scânduri de bronz cu legi sculptate pe ele; Pe piață s-au deschis și birouri, în care se ocupau de treburile vistieriei statului, așezate în acest templu.

PARCURI

Dealurile romane erau odată puternic împădurite; marginea de vest a Oppiy se numea Fagutal, deoarece aici a crescut o plantatie de fag (fagus - „fag"); templul lui Juno Lucina de pe Cispia era într-un crâng. În apropierea Aventinului, în crângul zeiţei Stimula, se celebrau rituri bacanale teribile.21 Pe Câmpul lui Marte creştea un lemn de stejar (aesculetum); Gaius Gracchus, nevrând să cadă în mâinile urmăritorilor săi, a poruncit sclavului să se omoare, ajungând în crâng Furina (pe malul drept al Tibrului).pădurea de stejar (ann. IV.65). S-a pomenit deja crângul de lauri de pe Aventina.

Până la sfârșitul republicii, fie nu a mai rămas nimic din aceste păduri și păduri, fie au supraviețuit doar grupuri mizerabile sau copaci individuali. Într-un oraș întins, copacilor le este greu să reziste atacului vânătorilor de bani și lăcomiei constructorilor speculatori. Oamenii bogați căutau să-și înconjoare conacele cu copaci și verdeață în general: casa lui Atticus de pe Quirinal stătea într-un parc, care, aparent, semăna mai degrabă cu o simplă dumbravă, peste care un grădinar priceput nu s-a născocit; Cornelius Nepot numește acest parc pur și simplu „pădure" (Att. 13); lângă Cotta, undeva pe drumul Ostian, probabil lângă Aventin, era o „grădină minusculă" (Cie. ad. Att. KhP.23); casa lui Crassan Palatinul era renumită pentru cei șase „lotuși" ai săi: aceștia erau copaci uriași, „își întindeau pe larg ramurile umbrite" (P1. XVП.2-5). Toți aceștia erau oameni care locuiau în conacele lor. Locuitorii insulelor au fost în cele mai multe cazuri condamnați să contemple pereții murdari, pătați și crăpați ai caselor opuse: la Roma străzile nu erau plantate cu copaci și flori, așa cum am făcut noi, și dată fiind îngustimea străzilor acest lucru era imposibil. . Săracii din oraș și-au satisfăcut dorința de verdeață cu „asemănarea grădinilor": ei au plantat flori și tot felul de ierburi la ferestrele lor (PI. XIX.59). Străzile romane, înghesuite, zgomotoase, cu o mulțime zgomotoasă, prin care era imposibil de străbătut, nu erau, desigur, un loc de odihnă și plimbări. Existau, totuși, două locuri în Roma republicană în care locuitorii orașului le plăcea să se adune în timpul orelor libere: Forumul și Calea Sacră.

Forumul a fost un loc de întâlnire atât pentru oameni de afaceri, cât și pentru mocasini. Lângă „fântâna din Libon" - un gard de piatră așezat în numele

21

a senatului de către un anume Scribonius Libon, în locul în care a lovit fulgerul (Fest. 448), 23 de cămătari se adunau de obicei (Pers. 4,49 și scolia la acest vers). Ovidiu l-a sfătuit pe nefericitul îndrăgostit să se distragă de la tristețea lui, gândindu-se la necazul care îl va găsi: în kalendele care vin avea să-l plătească pe cămătar „la fântână" (rem. amor. 561-562). Nu departe de aici se afla „curtea pretorului": o platformă de lemn, care la mijlocul secolului I. î.Hr e. transferat de la comisie la Forum. Horațiu, printre „sute de cazuri" care îi revin în oraș, își amintește cum sclavul Roscius i-a transmis cererea stăpânului de a se prezenta la această curte până la ora 7 dimineața (sat. P. 6.33-35). Seara, însă, îi plăcea să se plimbe prin Forum, amestecându-se într-o mulțime pestriță. Forumul avea obișnuiții săi (forenses), printre care

se aflau mulți oameni de reputație dubioasă. În Bazilica Iulius se aflau jucători a căror amintire se mai păstrează, întrucât în portic, pe plăci de marmură albă, își zgâriau „scânduri de joc”, rotunde și pătrate; ghicitorii rătăcitori adunau în jurul lor clienți creduli, dar și sceptici precum Horace s-au oprit să le asculte predicțiile. Politicieni inveterati s-au adunat aici pentru a discuta probleme de razboi si pace: mai bine decat un comandant care a plecat in campanie, au stiut sa conduca o armata, unde sa-si puna tabara, cand sa inceapa ostilitatile si cand este mai bine sa stai linistit. Aici s-a născut vestea „care nu a avut niciodată tată” (Liv. XLIV.22), dar care a căpătat imediat greutatea și semnificația unui eveniment real. „Cei care se înghesuie mereu sub rostra”, i-a scris Celius lui Cicero, „răspândesc în tot orașul și în Forum vestea că ai fost mort: Apt. Pompei te-a ucis pe drum” (Cic. ad. fam. VIII. 1.4). De aici s-au răspândit zvonuri sumbre, tulburând imediat orașul; Horaţiu, a cărui apropiere se ştia de Mecenas, nu a putut lupta împotriva întrebărilor neliniştite: „cum sunt lucrurile în Dacia?”, „Unde vor tăia pământul pentru soldaţi, în Sicilia sau aici, în Italia?”. (sat. I.6.50-56).

Al doilea loc preferat pentru plimbare a fost Drumul Sacru. Oamenii veneau aici să admire bijuterii, o expoziție de pietre prețioase, flori și fructe, a căror frumusețe i-a atras pe romani nu mai puțin decât frumusețea pietrelor. Oameni bogați au venit aici să cumpere sau să comande ceva de la un meșter priceput. Horace a mers adesea aici, apoi într-o zi a fost prins de un tip obscur și obscur, care i-a stricat toată ziua (sâmbătă 1.9). Parvenitul bogat umblă înainte și înapoi aici „în toga lui de șase coți” (Hor. epod. 4,6-8), fără să acorde atenție privirilor indignate cu care romanii originari îl desfășoară.

Dacă Forumul și Drumul Sacru i-au atras atât pe săraci, cât și pe oameni cu mijloace, atunci aceștia din urmă aveau și adevărate locuri de odihnă în oraș, departe de centrul orașului, amenajate cu toate facilitățile și luxul de care dispunea proprietarul. Ancestral și monetar

22

aristocrația Romei deținea parcurile; în spatele Tibrului se afla parcul Clodiei, iubita lui Catul, care organiza aici sărbători, al căror ecou a ajuns până în vremea noastră; Cicero i-a cerut lui Atticus să aibă grijă de el un parc aici, unde să poată ridica un sanctuar în memoria fiicei sale moarte (act. XII. 19.22 și 23). Exista și un parc care a aparținut lui Cezar.

Dintre parcurile din perioada republicană trebuie menționate și grădinile lui Lucullus și grădinile lui Sallust: ambele de pe Dealul Grădinilor (azi Pincio). Grădinile lui Lucullus, primul parc de pe Dealul Grădinilor, a fost amenajat în jurul anului 60 î.Hr. e. Licinius Lucullus, cuceritorul lui Mithridates. Nu știm ce a fost acest parc; poate că o parte din ea era o livadă: interesul lui Lucullus pentru pomii fructiferi și atenția pentru ei sunt evidențiate de faptul că, printre toate neliniștile războiului lui Mithridates, a observat un copac neobișnuit pentru Italia - un cireș și l-a luat cu el ( P1. XV. 102). În anul 46 d.Hr e. acest parc a aparținut lui Valery Asiatik (de unde și numele: horti Asiatici), „care l-a decorat cu un lux minunat”. Messalina, dorind să intre în posesia acestui parc, s-a asigurat ca asiaticul să se sinucidă. Deschizându-și deja venele, a poruncit să se construiască un rug funerar într-un loc unde focul să nu strice copacii (Tac. ann. XI. 1-3). În același parc, însăși Messalina a fost ucisă ulterior (ibid., 37). Lângă acest parc, la est, se întindea parcul celebrului istoric Sallust (horti Sallustiani), una dintre cele mai mari proprietăți funciare din Roma, în organizarea căreia Sallust a cheltuit cei mai mulți bani pe care îi jefuise în timpul guvernării Numidiei. Parcul ocupa partea de est a Garden Hill, valea dintre acel deal și Quirinal și marginea de nord a Quirinalului. Parcul era străbătut pe toată lungimea de un pârâu larg:

combinația de apă și verdeață era principala cerință estetică a romanilor. O sursă târzie spune că aici erau băi și un palat. Grădina, situată în valea dintre Dealul Grădinilor și Quirinal, a fost așezată sub forma unui oval lung. După moartea istoricului, parcul a trecut la nepotul său Quintus Sallust, care a murit în anul 21 d.Hr. e.; în anul următor era deja în stăpânirea împăratului: în inscripția acestui an se menționează „furca divinului Augustus în grădinile Sallust” (CIL. VI.9005); se pare că parcul a trecut la Tiberius prin testament.
Mai departe, după ce l-a capturat pe Viminal de margine și așezându-se în cea mai mare parte pe Cispia, parcul Lolli (horti Lolliani) s-a răspândit, amenajat fie de M. Lollius, mentorul lui Caligula (Suet. Tib. 12.2), fie de fiica sa, Lollia Pavlina, rivala Agripinei cea Tanara. După moartea Messalinei, Claudius a ezitat multă vreme cu care dintre ei să se căsătorească, până când a ales-o în cele din urmă pe Agrippina. Împărăteasa a realizat expulzarea Lolliei și confiscarea proprietății sale, inclusiv a parcului (49). Patru ani mai târziu
23
ea l-a ucis și pe Statilius Taurus, consulul din 44, „râvnindu-și cu pasiune grădinile” (Tac. ann. XII.59): se aflau în Esquiline, nu departe de parcul Lollian.
Prima persoană care a înființat un parc pe Esquiline a fost Maecenas. A ales un loc groaznic pentru el. Exista un „cimitir general al oamenilor săraci” (Hor. sat. 1.8.10), fântâni adânci (puticuli), unde erau aruncate fără discernământ cadavrele sclavilor și cerșetorilor săraci fără familie și trib; erau gropi de oraș și aici se făceau execuții; trupurile celor executați nu au fost îngropate, ci aruncate chiar acolo pe loc. Un sclav singuratic, cărând în grabă trupul nefericitului său tovarăș în amurg pentru a-l arunca într-una din fântâni, stoluri de corbi și zmee vulturi, câini vagabonzi înfometați, hoți în căutarea unei prade nenorocite, vrăjitoare și ghicitoare care scotocesc prin oasele albite. - asta e cine și ar putea fi găsit aici. Horace a transmis bine atmosfera de groază care înconjura acest loc; gluma grosolană cu care a încercat să o risipească nu atinge scopul. Locul nu era doar îngrozitor: fumurile fetide care stăteau deasupra lui, cu orice vânt, măturau orașul, aducând cu el sufocare și infecție. Distrugerea acestui focar cauzator de boli a fost o măsură rezonabilă de îmbunătățire a sănătății, benefică întregii Rome; iar Augustus, la sfatul lui Mecenas, a poruncit să se umple toată această zonă cu 6-7 m înălțime, iar Mecenas pe acest teras și-a așezat parcul. Murind (8 î.Hr.), i-a lăsat-o moștenire lui Augustus, ca toată averea sa.
Nu departe de parcul Mecenas se afla parcul Lamiev (horti Lamiani). Familia lui Elias deține de mult aici o „casă” (domuncula, - Val. Mach. IV.4.8; Plut. Aem. 5); la sfârşitul republicii au plantat aici un mare parc, iar L. Aelius Lamia, consul 3 d.Hr. e., ultimul din felul lui, l-a predat prin testament lui Tiberiu (38 d.Hr.). Caligula a primit aici ambasada evreiască cu Philon în frunte; aici a fost înmormântat înainte de a fi transferat la mausoleul lui Augustus. Maievii (horti Maiapi) se învecinau direct cu Grădinile Lamiev; o persoană putea fi procuratorul ambelor în același timp (CIL. VI.8668), dar fiecare avea propria furculiță: „Lui Felix, slujitorul lui Cezar, furcă în grădinile maievilor”, citim în piatra funerară (CIL). VI.8669). În inscripții se mai menționează un sclav dintre cei care au slujit acest parc: „Anterot, sclavul lui Caesar Germanicus din grădinile lui Maiev” (CIL. VI.6152). Pliniu relatează că Nero avea un portret uriaș al lui însuși afișat în acest parc (120 de picioare înălțime, probabil o copie a statuii care stătea la Casa de Aur). Fulgerul l-a lovit și cea mai bună parte a parcului a ars (PI. XXXV.51). Pe Esquilin se aflau parcul lui Palantus, puternicul liber liber al lui Claudius, unul dintre cei mai bogați oameni ai vremii, și parcul lui Epafrodit, liberul lui Nero. Ambele parcuri au

fost confiscate și au devenit proprietatea casei imperiale. În 64, strănepotul lui Augustus, D. Junius Silanus Torquatus, a fost forțat să se sinucidă, iar Nero a luat stăpânire pe parcul său.24

Astfel, timp de puțin peste o sută de ani, parcurile care se desfășurau într-o fâșie aproape continuă de-a lungul periferiei orașului, toate au ajuns în posesia împăraților – unele prin testament, altele prin confiscare. Pentru marea majoritate a romanilor, această trecere de la vechii proprietari la casa imperială a fost indiferentă: parcurile au fost și au rămas accesibile doar unui cerc apropiat de oameni; au fost deschise unei mulţimi largi abia după ce curtea s-a mutat la Constantinopol. Cu atât mai importante erau acele „insule de verdeață” unde toată lumea putea merge. Primele dintre aceste „insule” au fost grădinile lui Cezar dincolo de Tibru, un parc magnific unde în 44 a primit-o pe Cleopatra. Ocupa o suprafață de la 75 la 100 de hectare (este mai lată pe o parte, mai îngustă pe cealaltă) și a fost împodobită cu tot luxul pe care Caesar l-a iubit, și cu marele gust care l-a distins. Erau săli cu podele de marmură și mozaic, portice, statui, fântâni. Cezar a lăsat moștenire acest loc minunat pentru recreere oamenilor, dar necazul a fost că era departe de centrul orașului și nu poți ajunge pe jos (și am văzut că nu există altă cale pentru săracii din Roma să se deplaseze). ) din Subura sau chiar din strada etruscă toată lumea a putut. Pentru recreere și festivități publice, era necesar un loc mai apropiat; a fost necesar să-l creeze nu numai pentru a decora orașul. Locuința în Roma era proastă; populația săracă se înghesuia cumva; apartamentele erau scumpe, nu erau destule. Cezar a găsit o modalitate de a rezolva problema locuințelor: a plănuit să ducă Tibrul pe Colinele Vaticanului, să înlocuiască Câmpul lui Marte cu Vaticanul și să dea Câmpul lui Marte, încă extins prin retragerea Tibrului (o zonă de \u200b\u200baproximativ 300 de hectare, a fost obținută) pentru dezvoltare (Cic, ad Att. XШ.30). Măsura a fost eficientă și rezonabilă, dar moartea l-a împiedicat pe Cezar să o ducă la îndeplinire, Augustus nu a îndrăznit să o ia. Imperiul nu a găsit deloc o modalitate de a rezolva problema locuințelor în esență - s-a dovedit a fi peste puterea sa; ea a încercat doar să înveselească condițiile grele de viață: să creeze populației generale ceva care să înmoaie viața măcar oarecum în zgomotul și murdăria străzilor romane, în monotonia deprimantă a insulelor și în înfundarea apartamentelor mizerabile. Cezar știa ce face, lăsând moștenire parcul său de dincolo de Tibru oamenilor. Augustus, asistenții și urmașii săi, amenajând grădini, amenajând un amfiteatru și un circ, construind băi, așezând forumuri, au dat Romei un aspect care era demn de o capitală mondială și asta, desigur, făcea parte din planurile lor, dar la în același timp, au contribuit la o anumită adaptare la viața mizerabilă de acasă a majorității populației. Nicio putere nu ar putea îndrepta străzile romane, dar să împodobească Roma cu clădiri maiestuoase, să conducă apa într-o asemenea abundență încât să nu existe stradă sau răscruce pe care să nu se audă stropirea fântânilor, să amenajeze grădini frumoase ale orașului și să transforme băile în palate ale culturii - asta puteau face împărații,

și au făcut-o. O măsură esențială în această direcție a fost îmbunătățirea Câmpului lui Marte.
Câmpul lui Marte, o zonă joasă din cotul Tibrului, cu o suprafață de aproape 250 de hectare, a fost locul în care tineretul roman s-a angajat în exerciții militare și gimnastice. Aici s-au adunat comitele Centuriate, au avut loc alegeri de magistrați, s-a făcut un recensământ; de aici au mers legiunile. Sub imperiu, aici au fost ridicate clădiri magnifice, au fost amenajate grădini și parcuri. Strabon, care a vizitat

Roma chiar sub Augustus, a dedicat linii entuziaste Câmpului lui Marte: „Majoritatea structurilor minunate sunt situate pe Câmpul lui Marte: frumusețea naturală a acestui loc a fost sporită de o grijă înțeleaptă. Această câmpie este deja uimitoare prin dimensiunea ei: aici, fără interferențe, puteți concura cu care și vă puteți implica în alte tipuri de sporturi ecvestre; în același timp, o mulțime uriașă joacă în liniște mingea, aruncă un disc, practică lupte. Clădirile întinse în jur, gazonul veșnic verde, coroana dealurilor care coboară până la râu însuși, par a fi o imagine de la care nu se poate lua ochii" (236).

Câmpul lui Marte devine un loc preferat de recreere și plimbări pentru populația romană. Bucuria lui Horatian Mena, un biet țap ispășitor care ocupa o poziție modestă de herald, au fost prietenii lui, propria sa casă și, după încheierea afacerii sale, o plimbare de-a lungul Câmpului lui Marte (epist. 1.7.55-59) . Aici respiră aer curat, se bucură de priveliștea verdeață, de un orizont larg, admiră opere de artă. Aici se face comerț cu bunuri de lux și se amenajează adevărate bazaruri, unde „Roma de aur își împrăștie bogățiile". În porticul (a avut o lungime de 1 1/2 km) al Barierei Julio (această clădire a fost începută de Cezar și finalizată de Agrippa, ginerele lui Augustus și colaboratorul său cel mai apropiat) se aflau o serie de magazine; sunt arătate clar pe ruinele Planului de marmură. Potrivit lui Seneca, aici a fost mereu foarte multă lume (de iva. P.8.1), iar Martial l-a obligat pe Mamurra, eroul uneia dintre epigramele sale, să ocolească aceste magazine unul câte unul. Într-una dintre ele, Mamurra cere să li se arate sclavi frumoși care sunt ascunși de ochii mulțimii - sunt destinați cumpărătorilor selectați, apoi se duce la un dealer de mobilă scumpă, îi ordonă să scoată husele de pe mese de pe preţioasele „citrice" africane şi obţineţi difuzoare de fildeş ascunse.oasele pe care se va sprijini placa rotundă a acestei mese. Oftând că patul pentru șase, întins de o broască țestoasă, este prea mic pentru masa lui, se duce la un vânzător care vinde bronz corintian, dar nu-i place. Urmează magazinele cu sticlărie de cristal – din păcate, era o pată pe ea. La bijutier, el numără pietrele prețioase din bijuteriile de aur și numărul perlelor din cercei, întreabă prețul jaspului, se îndoiește dacă îi arată un fals sardonic și, în cele din urmă, pleacă seara, după ce a cumpărat doi bănuți cupe (IX. 59).

26

În porticul argonauților (construit de Agrippa în 25 î.Hr.), soțul, orbit de dragostea față de soția sa, îi cumpără un vas de cristal și un inel cu diamante (IIv. 6.153-156). Martial își amintește adesea acest portic; oamenii se înghesuiau în permanență aici (porticul și-a luat numele de la picturile care îi împodobeau pereții: înfățișau istoria argonauților). În porticul construit de Filip, tatăl vitreg al lui August (a fost numit porticul Filip), în jurul templului lui Hercule și al Muzelor, se desfășura un comerț vioi cu peruci (Ov. a. a. III. 167-168).

Pe Câmpul lui Marte, la vest de Drumul Lat, se aflau grădinile lui Agrippa - un parc amenajat de Agripa, după toate probabilitățile, cu intenția de a-l oferi oamenilor: acest lucru era în deplin acord cu părerile sale, și în plus, acest parc era aproape de băile sale, care, cel puțin într-o anumită parte, au fost de mult timp în uz public. Agrippa l-a plantat pe locul Mlaștinii Caprelor (palus Gaprae), iar amenajarea acestui parc a fost pentru Campus Martius aceeași măsură de sănătate ca și amenajarea parcului de pe Esquiline. Grădinile lui Agrippa se apropiau chiar de porticul lui Pompei; dinspre sud erau mărginite de un „portic cu o sută de coloane" (hecatostylon), iar în spatele lui se întindea parcul cu alei de platani. În verdeața copacilor stăteau figuri de animale. Micul Gill, favoritul lui Martial, și-a pus mâna în gura căscată a ursului de bronz și a murit din cauza „mușcăturii mortale a unui șarpe ticălos ascuns într-o adâncime întunecată" (Mart. Sh.19). De remarcată este statuia unui leu muribund de către Lisip, pe care Agripa a

adus-o de la Lampsacus și „așezat-o într-un crâng între un iaz și un canal” (Str. 590). Iazul, care era foarte aproape de băi, era un bazin natural pentru scăldat și era un plus la frigidarium; Seneca, în tinerețe, începea de obicei noul an scăldându-se în apa înghețată a acestui iaz (epist. 83.5).

În diagonală de acest parc, la est de Drumul Lat, se afla un alt parc, Câmpul lui Agrippa. Martial, de la etajul al treilea, a vazut lauri in acest „câmp” (1.108.3); un parc cu statui și alei mărginite de tufișuri se învedea pe partea de vest cu porticul Vipsaniei, care a fost început de Polla, sora lui Agrippa, și finalizat de Augustus. În acest portic era o hartă făcută din ordinul lui Agrippa, „care a vrut să arate lumii întreaga lume” (P1. Sh.17). „Dacă tu și cu mine am putea”, scrie Martial, întorcându-se către un prieten, „să ne dezvăluim timpul liber și să trăim o viață adevărată, nu am cunoaște casele nobilimii, nici procesele urâte, nici Forumul sumbru, nici genealogiile mândre - plimbări, conversații, lectură , Câmpul lui Marte, porticuri, alei umbrite, apă Fecioarei (Marțial, prin urmare, subliniază grădinile lui Agrippa, - M.S.), băi - am petrece timp aici, ne-am fi angajați în acest "(V. 20). La sfârşitul secolului I n. e. un locuitor al Romei nu-și poate imagina „viața reală” fără să meargă pe Champ de Mars.

27

Care au fost porticurile pe care poeții perioadei august le amintesc atât de des? Pe baza Planului de marmură, ne putem imagina aspectul lor fiind mai mult sau mai puțin același pentru toți. Acesta este un dreptunghi, de obicei înconjurat de o colonadă acoperită, încadrând o grădină cu alei (platanii și dafinul sunt foarte populari), pâlcuri de copaci și fântâni. În portic (în sensul restrâns al cuvântului) atârnă tablouri; statui stau printre verdeața și florile din grădină; ambele sunt adesea opera marilor maeștri (PI. XXXV. 59, 114 și 126). Porticul Octavia a fost un adevărat muzeu, unde se adună capodopere ale artei antice: Alexandru și Filip cu Atena de Antifil, Afrodita Fidia de „frumusețe excepțională”, Eros Praxiteles, Asclepius și Artemis Kefisso-dot, fiul lui Praxitele, Eros cu fulger, care a fost atribuit de unii lui Skopas, alții lui Praxiteles și un număr de alte statui la fel de remarcabile. Apropo, în acest portic se afla și o statuie a Corneliei, mama Gracchi. Porticul a fost reconstruit de Augustus în onoarea surorii sale Octavia. Ocupa o suprafata mare (130 X 110 m) si era inconjurata de o dubla colonada; coloanele de granit erau căptușite cu marmură scumpă de peste mări; în mijlocul porticului se aflau două temple - templul lui Juno și templul lui Jupiter, o sală de adunări și o bibliotecă, amenajate de Octavia în memoria tânărului ei fiu, Marcellus; ca și Palatinul, era format din două departamente - greacă și latină; primul bibliotecar de aici a fost Melisse, un eliberat al lui Mecenas (Suet. gramm. 21). Intrarea principală în portic, orientată spre Tibru, era decorată sub forma unui pronaos dublu (pridvor), în care se aflau patru coloane corintice de marmură albă (8,60 m înălțime) la interior și la exterior; pe ele se sprijinea un fronton triunghiular.

După ce a moștenit de la Vedius Pollio moșia sa de pe versantul nordic al Oppiei, Augustus a demolat clădirile și a amenajat aici o grădină în onoarea soției sale Livia - porticul Liviei (115 X 75 m). Pliniu povestește că aici a crescut o viță de vie, ai cărei lăstari, cățărându-se în copaci, formau „arborițe umbroase” (XIV. 11). Această indicație ne permite să ne imaginăm cel puțin schematic structura interioară a acestui portic: în spatele colonadei erau alei, iar lângă arbori, poate platani, sau poate ulmi, se plantau viță de vie într-un loc, apoi în altul. Vița avea voie să se cațere în copacii tăiați de podele, iar aici mâna grădinarului a aruncat mai multe gene de la un copac la altul. Grădina era, se pare, o combinație curioasă între un parc și un arbustum, adică o vie, în care vița de vie se cățărau printre copaci. În mijlocul grădinii,

într-o zonă deschisă, Livia a construit un templu al Concordiei. Acest portic a fost mult iubit; pentru locuitorii din partea de est a orașului, acesta este cel mai apropiat loc unde vă puteți relaxa și face o plimbare.
Semnificația porticurilor era dublă: populația capitalei putea să meargă și să se odihnească aici în orice vreme - colonade acoperite protejate de

ploaie și soare; era bine pe alei dimineata devreme si la orele de dinaintea apusului soarelui. Iar aceste grădini cu colonadele lor, templele, bibliotecile, care păstrau comorile de artă, erau o adevărată decorare a orașului. Este imposibil să negați oamenilor vechii Rome grija pentru decorarea orașului natal. Deja în epoca republicană, pe Câmpul lui Marte au fost construite câteva clădiri magnifice. Dar nu a existat un plan consistent. Strabon a observat bine diferența în această privință între republică și imperiu: „Oamenii de pe vremuri neglijau frumusețea orașului: erau ocupați cu lucruri mai importante și mai urgent necesare. Descendenții lor, și mai ales contemporanii noștri, se gândesc la asta, dar în același timp au creat multe clădiri frumoase în oraș. Iar Pompei, și Cezar și Augustus, fiii, prietenii, soția și sora săi nu au cruțat nicio muncă sau costuri pentru această construcție ”(236). „Roma în aparență nu corespundea măreției imperiului”, scrie Suetonius. „August a împodobit-o atât de mult încât s-a putut lăuda pe bună dreptate, spunând că a primit Roma din cărămidă, dar o lasă din marmură” (Aug. 28.3). Împărații în urma lui Augustus au continuat această lucrare de decorare și înfrumusețare a orașului.
FORUMURI
Vechiul for, aflat deja la sfârșitul republicii, s-a dovedit a fi înghesuit atât pentru ședințele de judecată, cât și pentru tranzacțiile comerciale (Fig. 3-5). În plus, erau prea multe amintiri ale trecutului glorios al republicii libere asociate cu el, pe care Cezar dorea să le facă cel puțin mai slabe. Construirea unui nou for, primul dintre așa-numitele foruri imperiale, a fost concepută de el încă din anul 54. Cicero și Oppius, în numele său, urmau să cumpere pământ de la proprietarii locului pe care Cezar îl intenționa pentru o nouă. forum. „Nu este rău cu ei”, i s-a plâns Cicero lui Atticus (ad At. IV. 16.8); imediat a trebuit să plătească 60 de milioane de sesterţi. S-a spus, poate în mod exagerat, că pământul și forul însuși, pe care Cezar nu a reușit să le finalizeze, se ridicau la 100 de milioane (P1. XXXVI. 103; Suet. Caes. 26.2). Octavian a finalizat dispozitivul Forumului Iulius după moartea lui Cezar.
Forumul era un dreptunghi alungit de 30 m lățime, aproximativ 119 m lungime, înconjurat de un zid, în spatele căruia se afla o colonadă. O parte din acest zid a supraviețuit (12 m înălțime, 3,70 m grosime). În mijlocul forumului stătea un templu al lui Venus Părintele, construit din plăci de marmură: de la această zeiță a apărut clanul Julius. Era o statuie a lui Venus, picturi ale unor maeștri celebri, șase colecții de pietre prețioase sculptate și o scoică împodobită cu perle britanice (PI. XXXV. 136.156; XXXVII. 11; IX. 116). Mai târziu, august a stabilit

Orez. 3. Forum. Plan.
(P. Gri mal. La civilization Romaine, p. 245).
în acest templu o statuie a Cezarului zeificat; capul îi era împodobit cu o stea.
Continuarea forului Cezarului a fost forul lui Augustus (Fig. 6), pe care „l-a construit din cauza aglomerației și a abundenței cauzelor judecătorești: două foruri deja existente nu erau suficiente; era nevoie de o treime” (Suet. 29.1 aug.), dar „a făcut mai puţin decât voia, pentru că nu îndrăznea să ia de la proprietari casele vecine” (Suet. 56.2 aug.). Acest forum a fost unul cu templul lui Marte Răzbunătorul, pe care

Octavian a promis să-l construiască înainte de bătălia decisivă cu republicanii de la Filipi (prin urmare, acest forum a fost numit uneori Marte). Pliniu îl considera pe el, la fel ca Bazilica Aemilia și Templul Lumii, „cele mai frumoase creaturi pe care le-a văzut vreodată lumea” (XXXVI. 102). Forma dreptunghiulară a forului (125 m lungime, 90 m lățime) a fost ruptă de două exedre situate pe laturile de vest și de est; întregul forum era înconjurat de un zid imens,
treizeci
Orez. 4. Forum. Casa Vestalelor. (R. In loch. Rome et son destin, pl. III).
Orez. 5. Forum.
(S. Platner - Th. Ashby. Un dicționar topografic al Romei antice, fig. 27 și 28). Sus - vedere prin arcul de Nord; mai jos - o vedere generală din partea de nord-vest.
Orez. 6. Forumul lunii august.
(S. Platner - Th. Ashby. Un dicționar topografic al Romei antice, fig. 25 și 26). În partea de sus este un perete care împrejmuiește forumul; mai jos sunt treptele către templul lui Marte.
aproximativ 36 m înălțime. Acest zid a servit un dublu serviciu: în primul rând, era o protecție în caz de incendiu, iar în al doilea rând, ascundea de ochii vizitatorilor forumului spațiile vecine, murdare și neatrăgătoare. A fost construit din plăci largi de peperină, care au fost așezate alternativ cu o picătură și o lingură, prinzându-le cu șuruburi de lemn. Arborele pentru aceste șuruburi, potrivit lui Pliniu, a fost tăiat după ridicarea constelației Canis - se credea că un astfel de material nu va fi demolat (XVI. 191): în secolul al XVI-lea, când au fost găsite rămășițele acestui zid. , aceste șuruburi erau într-adevăr într-o asemenea stare, încât puteau fi folosite. Partea interioară a peretelui era căptușită cu marmură.
În acest for, Augustus a ridicat statui ale tuturor învingătorilor romani, începând cu Enea, declarând într-un edict că „el a inventat aceasta, pentru ca atât el însuși, cât și viitorii conducători ai poporului să fie măsurați prin comparație cu acești oameni” (Suet. Aug. . 31.5).
Despre templul lui Marte, Ovidiu spunea că „numai într-o astfel de clădire Marte ar fi trebuit să locuiască în orașul fiului său” (Ov. f. V.553-568). În acest templu, tinerii, în ziua majorității, îmbrăcau toga de adult; „aici senatul a deliberat despre războaie și triumfuri; de aici dregătorii s-au dus în provincii, iar biruitorii, la întoarcere, au adus ceea ce le împodobea triumful ”(Suet. Aug. 29.2). Bani și bijuterii au fost plasate aici pentru păstrare, până când într-o zi hoții au intrat în templu și l-au jefuit (IIv. 14.261-262 și scolia până în acest loc).
Roma republicană s-a confruntat cu o sarcină pe care nu a încercat să o rezolve. A fost necesar să se construiască un drum bun între centrul orașului și Champ de Mars, unde ducea trecerea îngustă și incomodă dintre Capitoliu și Quirinal. Cezar și Augustus s-au gândit la asta când și-au ținut forumurile? Putem spune că au abordat soluția problemei, au deschis calea, în urma căreia s-a putut rezolva. Un alt pas în această direcție a fost demolarea unei părți din Dealul Quirinal, măsură care ar fi transformat banda dintre acesta și Capitoliu într-un drum larg. Odată cu moartea lui Augustus însă, sarcina a fost abandonată, iar Vespasian, și după el Nerva, păreau să fi uitat de ea. Vespasian, om economic și cumpătat atât cu banii proprii, cât și cu statul, era clar speriat de gândul la cheltuielile uriașe care erau necesare pentru o astfel de muncă; a ales pentru forul său un loc nu la apus, ci la est de forul lui Cezar și August. Aici a fost piața Delicious (forum Cuppedinis). Vespasian și-a mărit suprafața cumpărând case învecinate. Templul Păcii, construit de el după cucerirea Ierusalimului, a fost atât de remarcabil încât tocmai acest for a început să fie numit forul Păcii. Nerva a legat-

o cu cele două foste, ocupând și extinzând capătul inferior al Argiletului (Fig. 7). Acest pasaj a devenit cunoscut sub numele de Forum Transitorio.
34
Orez. 7. Forurile imperiale din Roma. Plan. (A. Boethius. Casa de aur a lui Nero, Fig. 31).
Orez. 8. Forumul lui Traian, semicerc nord-estic.
(S. Plat peg - Th. Ashby. Un dicționar topografic al Romei antice, fig. 30).
A deschide un drum convenabil către Câmpul lui Marte - pentru a rezolva în cele din urmă vechea problemă - a căzut în sarcina lui Traian, care și-a înființat al său la nord-vest de forul lui Augustus (Fig. 8). Pentru a construi acest for, a fost nevoie de multă muncă de nivelare a solului: a fost nevoie să se taie un colț întreg al dealului Quirinal, întins spre Capitoliu; 850 mii m3 de teren au fost scoși și îndepărtați. Forumul era dreptunghi (116 m lățime, 95 m lungime); din lateralul intrării era o colonadă simplă, din celelalte trei - una dublă (zidul care înconjura forul era din peperină și căptușit cu marmură pe interior). Două exedre mari (45 m adâncime) au închis zona forului pe latura de vest și pe latura de est. În centrul forului stătea o statuie ecvestră a împăratului, între coloanele porticului - statui ale generalilor majori și oamenilor de stat. Din forum, de-a lungul a trei trepte de marmură galbenă, au intrat în bazilica, numită Ulpiev după numele de familie al lui Traian (159 m lungime de la est la vest, 55 m lățime de la nord la sud), care se înălța cu un metru deasupra forului și a fost înconjurat de un dublu rând de coloane (au fost 96 dintre ele) marmură albă și galbenă. Pe baza acestor coloane
36
o galerie care înconjura toată bazilica. Pereții erau placați cu marmură, iar cadrul de lemn al acoperișului era acoperit cu bronz. În spatele bazilicii, cu un metru mai sus decât ea, se afla o bibliotecă, care avea două departamente - greacă și latină. Între ele se întindea o mică platformă dreptunghiulară (24 X 16 m), iar în mijlocul ei se înălța coloana lui Traian - acesta este „un miracol al miracolelor”, așa cum a numit-o cândva Carcopino. A fost ridicată în memoria victoriilor lui Traian asupra dacilor (102-107). Piedestalul său are forma unui cub aproape regulat de 5,5 m înălțime; laturile sale sunt decorate cu trofee de război și ghirlande de lauri. Înălțimea coloanei, construită din 17 tamburi din marmură de Carrara, împreună cu piedestalul, este de 39,83 m; diametrul de jos este de 3,83 m, sus de 3,66 m. În vârf, a fost inițial un vultur, iar după moartea lui Traian, statuia acestuia, care a dispărut în confuzia și neliniștea invaziilor barbare. Papa Sixtus V a ridicat în 1588 o statuie a Apostolului Petru în vârful coloanei. În interiorul coloanei se află o scară răsucită de 185 de trepte; s-a păstrat în totalitate și este iluminat de 43 de ambrase. Basoreliefurile merg de-a lungul coloanei în linie spiralată de la capitel până la piedestal (alungite în linie dreaptă, ar ocupa un spațiu de 200 m), înfățișând scenele principale ale războiului dacic, încă de la începutul primului. până la sfârșitul celui de-al doilea. Aceste basoreliefuri înfățișează 2.500 de figuri în diverse ipostaze, angajate în diverse activități - de la o recoltă pașnică până la scene de luptă formidabile. Când împăratul Constanțiu a intrat solemn în Roma, în 356, a fost lovit de măreția orașului. „Templul lui Jupiter Capitolin, clădirile termale, vaste ca provincii întregi; grosul amfiteatrului, construit din travertin până la o înălțime atât de mare încât ochiul uman cu greu poate ajunge la el; Panteonul, o imensă clădire rotundă, care se termină în vârf cu o boltă; coloane înalte cu o scară interioară... dar când a venit la forul lui Traian, singura clădire din lume demnă, după părerea mea, de uimirea

zeilor, a rămas uluit de uimire ”(Am. Marcellinus, XVI. 14-15. Per. Yu Kulakovsky, Kiev, 1906, p. 132/133).
Am spus deja că pe străzile romane nu s-au plantat nici flori, nici copaci. Dealurile erau acoperite cu fâșii de verdeață densă a parcurilor imperiale, Câmpul lui Marte era aproape o grădină frumoasă continuă, dar în orașul însuși era puțină verdeață: porticul Libiei pentru secolul I, parcuri în jurul băilor lui Traian pentru al II-lea, în jurul băilor Caracalla și Dioclețian pentru secolul al III-lea. Pentru un leningrad modern, obișnuit să vadă măcar o piață mică sau un rând rar de copaci și tufișuri chiar și pe cele mai modeste străzi, care totuși ascund cumva monotonia caselor standard, Roma antică i s-ar părea insuportabil de dureroasă. Străzile romane au fost decorate cu sculpturi și structuri arhitecturale. Templul Păcii Vespasian, una dintre minunile
37
arhitectura antica, in Forum a putut admira bazilicile Aemilia si Iulius Caesar. Un trecător care mergea pe marginea străzii Africane a văzut cea mai mare parte a Amfiteatrului Flavian, izbitor prin măreția sa, prin caracterul rezonabil al planului și rigoarea construcției, înmuiată cu pricepere de o varietate de ornamente calme și reținute (o combinație de coloane de diferite ordine. ). Templele erau împrăștiate în tot orașul, arcade de triumf cu basoreliefuri care povesteau despre evenimentele în memoria cărora au fost ridicate arcadele. În secolul al IV-lea. n. e. la Roma erau 36 de arcade de triumf.Așezate de obicei la începutul străzii, o încadrează, o fac să arate în aceeași direcție și în perspectivă. Reliefurile care le împodobesc pot avea un merit artistic foarte diferit, dar arcadele în sine sunt uriașe, sclipind de marmură, încoronate cu un car sau o statuie victorioasă, invariabil maiestuoase în designul lor arhitectural.
Trei dintre arcade mai există: arcul lui Tit (Fig. 9), Septimius Severus și Constantin.26 Arcul lui Titus este cel mai simplu și cel mai perfect artistic (înălțimea sa este de 15,4 m, lățime 13,5 m, adâncime 4,75 m). A fost ridicat chiar la începutul Drumului Sacru în amintirea cuceririi Iudeii și a cuceririi Ierusalimului de către Titus în anul 71 d.Hr. Are o singură travă, boltă și placare din plăci masive de marmură Pentelicon. Remarcabile sunt reliefurile mari de pe ambele părți ale pasajului. În dreapta (când se uită spre Forum) Titus călărește pe un car de triumf, peste capul căruia Victory ține o coroană de flori; caii sunt conduși de zeița, patrona Romei (dea Roma). Figurile grupate cu talent ale participanților la procesiune dau impresia unei mulțimi mari. Cei patru cai sunt foarte buni, aruncându-și capetele puternice în diferite moduri: artista a reușit să evite monotonia în imaginea acestor patru. Pe relieful din stânga, soldații încoronați cu coroane victorioase în tunici cu brâu, cu o expresie solemnă și calmă, poartă pe o targă lungă obiecte surprinse în templul din Ierusalim: o menora, trâmbițe și un altar. Pilonii, flancați de coloane corintice în stil complex (unul dintre cele mai vechi exemple), nu au decorațiuni sculpturale, ci doar nișe asemănătoare ferestrelor. Orașul a fost decorat și cu numeroase statui, printre care se numărau lucrări de primă clasă, precum statuia lui Lisip a unui atlet, pe care Agrippa a așezat-o în fața băilor sale. Atat de mult i-a placut-o lui Tiberius, incat a luat-o la sine, iar in locul ei a asezat o alta statuie in fata bai. Acest act a revoltat oamenii: „în teatru cu strigăte puternice a cerut restituirea statuii lui Lisip”, iar Tiberiu a trebuit să pună statuia la locul inițial (PI. XXXIV.62). Frumoasă era și statuia lui Apollo, pe care August, dintr-un motiv necunoscut, a pus-o pe modesta Strada Cizmarilor. La răscrucea mai multor străzi, cel puțin cele mai mizerabile, era mereu o capelă în cinstea soților Lare și a geniului împăratului.
38
Orez. 9. Arcul lui Tit.

(R. In loch. Rome et son destin, fig. 16).
Tora. Iar marea podoabă a Romei era apa, care umplea tot orașul cu foșnetul și zgomotul ei, țâșnind din fântâni de cel mai divers design, stând în nimfee largi, revărsând un șuvoi generos din robinetele coloanelor de apă.

GUVERNUL ȘI POLIȚIA ORAȘului

În vremea republicană, autoritățile orașului erau edili: supravegheau curățenia străzilor și piețelor, supravegheau comerțul, băile și tavernele. Aceștia asfaltau străzile și le asfaltau, monitorizau îndeplinirea contractelor de către antreprenori și erau însărcinați cu organizarea festivităților. Personalul cu ei era mic; banii pe care i-au putut administra le-au venit din întâmplare (sume amenzi). Sub imperiu, cercul activităților lor s-a restrâns considerabil; Roma, ca oraș, este acum responsabilă de alte autorități. Augustus, incluzând suburbiile în limitele orașului la o distanță de o mie de pași (aproximativ 1 1/2 km) de zidul sârbesc, a distrus vechea împărțire a orașului în patru districte27 și a introdus una nouă: a împărțit Roma în paisprezece raioane28 și a împărțit fiecare dintre ele în sferturi.29
Orașul, care a crescut, a devenit din ce în ce mai aglomerat, s-a transformat în capitala lumii, a cerut atenție ca oraș. Augustus a înțeles acest lucru și a creat magistrați municipali. La început s-au dovedit a fi vechile autorități republicane. Între pretori (au fost la început zece sub Augustus, apoi doisprezece), edili (sunt șase) și tribunii poporului (sunt zece), are loc o tragere la sorți: care dintre ei este responsabil. din cutare sau cutare regiune anul acesta. Magistratului, căruia i-a revenit un asemenea district, i se încredințează supravegherea generală supremă a acestuia: dă permisiunea „șefilor de cartier” să construiască capele lui Laram și geniului împăratului și revizuiește activitățile lor de construcție, efectuează sacrificiile prescrise în districtul său. Din singura inscripție referitoare la activitățile lor „municipale” (GIL.VI.826, vremea lui Domițian), aflăm că ei erau obligați să se asigure că locul pe care Domițian a ridicat un altar să nu fie construit sau plantat, ci pe sărbătoarea lui Volcanalius (23 august) - pentru a-i sacrifica lui Vulcan, zeul focului, „un vițel roșu și un mistreț”.
„Autoritățile raionale”, înființate de Augustus, se pare că nu erau la înălțime: perioada anuală era prea scurtă pentru a se familiariza cu adevărat cu nevoile regiunii și, poate, cu magistrații din vremurile de demult, care odată administrau treburile stat, au devenit neliniștiți la gândul că acum le rămâne să supravegheze construcția capelelor și să verifice dacă vreun



artizan. În orice caz, alături de ei apar foarte curând funcționari numiți de împărat (călăreți sau liberi). Se numesc procuratores à regionibus urbis, iar de acum înainte se ocupă cu adevărat de treburile regiunii.
Nu putem stabili ceea ce de data aceasta nu a satisfăcut puterea imperială, dar deja sub Hadrian, locul procuratorilor este luat de curatori numiți dintre absolvenții imperiali, câte două persoane pe district. Ei sunt responsabili de afacerile civile din regiune. Au la dispoziție un „denunțator”, tot eliberat, care este obligat să comunice ordinele curatorilor „șefilor de cartier”, și întregii populații a raionului - ceea ce ar trebui adus la cunoștință acestuia. O reformă ulterioară a administrației raionale a avut loc deja în secolul al III-lea. sub Alexandru Sever, care a creat un „consiliu municipal” de paisprezece (după numărul districtelor) curatori consulari cu vot consultativ;30 împreună cu prefectul orașului, ei discută despre treburile orașului.

În fiecare cartier există mai multe „cartiere” - acestea sunt cartiere. În fruntea fiecărui trimestru, Augustus punea un consiliu de patru „șefi” (vicomagistri), numiți pentru un an de către însuși împăratul sau locțiitorul acestuia - prefectul orașului. Dacă țapii ispășitori imperiali trăiesc în acest cartier, atunci „șefii” sunt aleși dintre ei și, în general, această funcție este ocupată de oameni obișnuiți. Aceștia sunt supuși magistratului care se ocupă de circumscripția lor; îndatoririle lor sunt în primul rând sacre: se ocupă de cultul lui Augustus și Roma - în cinstea împăratului și în cinstea Larilor (Fig. 10) se ridică capele la răscruce de drumuri - organizează două sărbători ale Larilor: Mai 1 și 1 august. Inscripțiile care menționează „șefii de cartier” vorbesc aproape toate despre construirea sau repararea acestor capele și organizarea acestor festivități.
Aveau, însă, alte îndatoriri și iată-i adevărații stăpâni ai cartierului lor. Ei mențin ordinea în ea, ajută patrulele nocturne ale pompierilor, supraveghează comerțul din cartierul lor și sunt reprezentanții oficiali ai acestuia în fața autorităților. La sărbătorile anului se pun pretext și mărșăluiesc însoțiți de doi lictori; au propriul „album” și propriul calendar (epoca pentru acesta este data înființării colegiului: 1 august 7 î.Hr.), iar pe lângă cronologia generală, trimestrul are și al său, în care anul este indicat prin denumirile vicomagistr'oB ale acestui an .
Trebuie recunoscut că înființarea acestui colegiu a fost una dintre cele mai eficiente măsuri prin care Augustus spera să întărească noul sistem. În istorie, nu numai acele forțe care pot fi determinate prin număr și măsură sunt active: cele fără greutate și nenumărate se dovedesc a fi nu mai puțin eficiente și puternice. O astfel de forță este conștiința mândră a importanței cuiva; uneori o întreagă națiune îl experimentează, alteori clasele sale individuale
41
Orez. 10. Statueta de bronz a zeului Lara. (P. Gri mal. La civilization Romaine, Fig. 22).
sy. Augustus nu avea încredere în vechea aristocrație și nicidecum nu conta pe ajutorul și sprijinul lor; alte straturi urmau să fie suportul pentru el și pentru nou-creatul regim – și nu în ultimul rând pentru oamenii obișnuiți ai Romei: artizani, mici comercianți, liberi, „sclavii de ieri”. Ele, aceste creaturi neînsemnate, care erau despărțite de vechea aristocrație a conducătorilor lumii printr-un abis de nepătruns, au apărut deodată lângă ea! Ei au dreptul să-și îmbrace chiar toga pe care o poartă consulii, au propriii lictori, cartierul lor are propriul său calendar... Toate acestea, însă, sunt limitate nu de întregul ecumen, ci doar de propriul lor cartier mic. , dar nu li se încredințează împăratul de cult, acest stâlp și afirmarea noului sistem, și nu se implică prin aceasta în noua stăpânire suverană!
Administrația întregului oraș era în mâinile prefectului orașului (praefectus urbis). Sub Augustus, această funcție a fost temporară și întâmplătoare: prefectul orașului l-a înlocuit pe împărat în timpul lungii sale absențe; Tiberius a făcut-o permanentă; prefectul este numit de împărat, iar el rămâne în funcție câți ani dorește împăratul, când pe viață, când câțiva ani. Alături de el sunt responsabili de diferite ramuri ale economiei urbane, dar treptat, de-a lungul a două secole ale imperiului, toate aceste ramuri sunt adunate în mâinile lui: prefectul orașului devine singurul administrator al tuturor treburilor orașului. , căruia restul doar îi ajută și stau în postura de acoliți, deși de rang înalt.
Putem urmări dezvoltarea acestei centralizări. La mijlocul secolului al II-lea. sub Antoninus Pius, prefectul annonei (annona - departamentul pentru aprovizionarea Romei cu alimente) era deja subordonat prefectului orașului. Într-o inscripție din această vreme (CIL. VI. 10707) se menționează primirea unei rații de stat „sub Lollia Urbicus, prefectul

orașului”: el este principalul responsabil cu distribuirea. Prefectul pompierilor a fost apoi făcut dependent de prefectul orașului: Antonin se îndreaptă către el cu un ordin asupra „departamentului de pompieri”, și nu către șeful „vigilenților”.

Datoria principală și principală a prefectului unui oraș, ca persoană căreia îi este încredințat acel oraș, este să păstreze ordinea și liniștea în Roma și să supravegheze încrederea politică a locuitorilor săi. Atribuțiile lui sunt mai largi decât cele ale primarului de altădată, ale șefului jandarmilor sau ale șefului poliției. El nu doar monitorizează și ordonă: jurisdicția sa este supusă unui număr de infracțiuni penale care încalcă pacea și decorul sau le creează o amenințare. Putea să pronunțe verdictul singur, fără să discute cu nimeni; ar putea invita oameni respectabili și cunoscători la consiliu. Pliniu cel Tânăr a stat într-un astfel de consiliu (epist. vi. 11.1); Lollius Urbicus, care discuta problema dacă Apuleius a fost vinovat de falsificarea unui testament, și-a pronunțat decizia, „a sfătuit
43
amestecându-se cu oameni consulari” (Apul. apoi. 2). În orice caz, această instanță a acționat rapid, iar „ajutorul lent al legii” (Tac. Ap. VI. 11) nu a fost de plâns aici.

Poliția romană este subordonată prefectului orașului: trei „cohorte urbane” (cohortes urbanae).31 Au fost create de Augustus, dar și-au primit organizarea sub Tiberius, care, fără a introduce aceste cohorte în garda pretoriană, le-a adăugat. lui ca un fel de anexă, ordonându-le numerotarea după cele nouă cohorte pretoriane și notate prin numerele care urmează celor nouă. Și li s-au repartizat locații pe Vimina-la în tabăra pretoriană. Posturile de pază ale acestor cohorte sunt împrăștiate în toată Roma: prefectul orașului „trebuie să le plaseze pentru a proteja liniștea populației și a primi informații despre toate incidentele orașului”. Fiecare cohortă era formată din o mie de oameni; nu era cavalerie.

Inițial, aceste unități de poliție au fost recrutate în Italia; după reorganizarea garnizoanei romane de către Vespasian, legionarii puteau intra în ele, iar de atunci am întâlnit în cohorte urbane originari din provincia Narbona, Belgica, Noricum, Macedonia, Pannonia de Jos. Trecerea de la armată la acest corp de poliție înseamnă atât o promovare, cât și o îmbunătățire a situației financiare: un polițist primește un salariu mai mare decât un militar legionar. Durată de viață douăzeci de ani; cohorta este comandată de un tribun, cel mai adesea numit din departamentele de pompieri: aceasta este o persoană familiară cu orașul și viața lui; era deja în serviciul de poliție, iar trecerea în cohortele urbane este o promovare pentru el: înainte se profilează tribunatul în cohortele pretoriane. Cohortele sunt împărțite în secole, iar în fruntea secolelor se află „centurionii orașului” (centuriones urbani), care anterior au servit fie în armată, fie în corpul de pompieri. Ei sunt mai jos ca rang decât centurinii pretoriani și mai mici decât legiunea pri-mipils (centurioni seniori).

Roma, atât sub republică, cât și pe vremea imperială, nu era nicidecum un oraș în care proprietatea și viața cetățenilor erau în siguranță. Orașul era cufundat în întuneric absolut noaptea și numai acest lucru dădea posibilitate largă pentru tot felul de atrocități. Mlaștinile Pomptine și Pădurea Puilor de lângă Cum, pe malul Golfului Cum, „întinzându-se pe mai multe etape, toate în desișuri de tufișuri, nisipoase și lipsite de apă” (Str. 243), au servit drept refugiu banditilor care au năvălit în Roma. Festus (170, 171) adaugă acestor locuri crângul Nevian, situat la 6 km de Roma. Appian (beli. civ. V.132) și Suetonius (aug. 32.1) povestesc elocvent și unanim ceea ce s-a întâmplat la Roma și în toată Italia la începutul domniei lui Augustus. Lecțiile predate de vremurile lui Sulla și războaiele civile au dat roade bogate. „Hore de tâlhari înarmați

rătăceau în mulțime și deschis”, spune Suetonius, „călători pe drumuri, sclavi și liberi, au apucat
44
fără discernământ și le-a ascuns în ergastule; Sub masca noilor colegii s-au adunat multe bande și nu a existat nicio crimă pe care să nu o comită. Pe lângă acești tâlhari profesioniști, în Roma erau destui oameni suspicioși și neliniştiți. Căutători de bani ușori și aventurieri de orice fel și simț s-au înghesuit aici din toată lumea; aici, în această mare umană, au căutat adăpost criminalii care au scăpat din curte și închisoare; sclavii fugari s-au ascuns; cerșetorii și vagabonzii căutau profit. Nu numai răufăcătorii expuși și prinși s-au prezentat în fața curții prefectului orașului; i-au fost aduse şi persoane bănuite că ar fi pus în jenă poporul şi că ar incita la revoltă. Potrivit lui Tacitus, prefectul „trebuie să frâneze sclavii și oamenii neliniștiți” (ann. VI.11).32 Printre ei se aflau zeloți prea zeloși ai religiilor străine și interzise; aici erau evrei, erau și creștini; din ordinul prefectului sunt executate un număr de persoane, pe care biserica le-a canonizat ulterior ca sfinți.
Poliția romană nu a fost nevoită să stea degeaba. Era necesar să se supravegheze spectacolele (la circ, amfiteatru, teatre) în timpul festivităților - erau adesea la Roma; fii cu ochii pe taverne si taverne - imparatii priveau cu degete aceste locuri unde se adunau elementele sarace si nemultumite - pentru bai, care erau vizitate de multime de oameni si unde furtul era o intamplare obisnuita; în spatele spațiilor comerciale și în spatele comerțului propriu-zis: corectitudinea greutăților și măsurilor era atestată de numele prefectului orașului, gravat pe greutăți. Colegiile ilegale și suspecte au fost persecutate sever. Toate crimele sclavilor erau supuse jurisdicției prefectului orașului. Juvenal a susținut că a trebuit cheltuit atât de mult fier pe lanțuri pentru criminali, încât în curând nu va fi suficient pentru răli și sape (3.310-311).
Poliția romană a rămas de obicei departe de orice lovitură de stat și a încercat doar de două ori să se amestece în viața politică a țării. Suetonius spune că după moartea lui Caligula, consulii și senatul, împreună cu cohortele orașului, au ocupat Forumul și Capitoliul și au început să vorbească despre restaurarea republicii. Lucrurile, desigur, nu au mers mai departe decât cuvintele: a doua zi, au început ezitările și neînțelegerile, iar mulțimea care stătea în preajmă a început să ceară un singur conducător, numindu-l pe Claudius (Claud. 10.3-4). A doua oară cohortele orașului au apărut în 69 în timpul luptei dintre Vespasian și Vitellius, când nobilimea romană a început să-l incite pe prefectul orașului, Flavius Sabinus, să devină un pretendent la tron. Sabinus a ocupat Capitoliul, dar cohortele urbane, nucleul armatei sale, au fost răsturnate și Sabinus a pierit (Tac. hist. 111.64-74).
45
PRETORIANI
Cohortele orașului trebuiau să păzească ordinea și liniștea în oraș; pretorianii sunt garda imperială, obligați să protejeze palatul și persoana împăratului; în armată ea ocupă o poziţie privilegiată. Creată de Augustus (a staționat șase cohorte pretoriane în Italia și a lăsat doar trei la Roma), garda pretoriană și-a primit organizarea finală ca gardă imperială și de palat sub Tiberius. El a concentrat toate cele nouă cohorte la Roma, amenajându-le pe Viminal, în cel mai înalt loc al Romei (domina atât orașul, cât și drumurile care duceau spre oraș dinspre est și nord-est), la porțile orașului, tabăra pretoriană. (castra Praetoria) - o cazarmă și o cetate împreună. Este un dreptunghi (380 X 480 m) cu pereții groși
2 m și o înălțime de 4,73 m, cu turnuri distanțate unul de celălalt la o distanță destul de mare. De-a lungul peretelui din interiorul acestui

dreptunghi se află o serie de încăperi boltite (5,75 X 3,5 m) în care locuiau soldații. Cohortele pretoriane constau din infanterie și cavalerie; călăreții nu constituiau un grup separat, ci erau incluși într-o cohortă. Pe baza numeroaselor inscripții s-a stabilit că în cohorta pretoriană nu existau 10 secole, ca în legiune, ci 6. Înainte de construirea unei cazărmi separate pentru cohortele orașului, în castrul pretorian era plasat și poliția romană. - Mai mult
3 mii de oameni.
Apropierea de împărat, un salariu mare, 33 de îndemnizații generoase și dese, o durată de viață redusă: doar 16 ani, și nu 20, ca în armată - toate acestea făceau ca postul de soldat pretorian să fie de invidiat și dezirabil. Iar soldații, dându-și seama că au fost puși într-o poziție privilegiată nu în zadar, ci bazându-se pe ei ca sprijin și sprijin, și-au simțit puterea, au privit cu dispreț restul armatei și populația romană și imperiala. curte și într-adevăr s-a simțit puțin respect față de persoana împăratului ca atare.34 Rolul lor în căderea și ascensiunea unor împărați este cunoscut. Tribunii și centurionii cohortelor pretoriane au terminat cu Caligula. Nero, după moartea lui Claudius, s-a dus în primul rând în tabăra pretorienilor, le-a promis daruri generoase și a fost proclamat împărat: „senatorii au hotărât ceea ce au hotărât soldații” (Tac. ann. XII.69). Pretorianii l-au pus pe Pertinax pe tron și l-au ucis. După moartea sa, s-a întâmplat ceva complet nemaiauzit. Sulpicianus, socrul lui Pertinax, le cere pretorienilor să-l proclame împărat și promite să le plătească pentru asta. Soldații refuză și strigă din zidurile taberei lor că vor vinde tronul celui care oferă cel mai mult pentru el. Apare Didius Julian, începe târgul, Didius oferă fiecărui soldat 6250 de denari, iar acesta este declarat împărat. Este de înțeles de ce Septimius Severus, după ce a primit puterea, imediat
46
a lansat pretorianii și a creat garda, schimbând radical sistemul de recrutare a acesteia.
Este curios că printre pretorieni aproape că nu există locuitori ai Romei; împăraţii nu aveau încredere în „oştenii leneşi, inactivi, care sunt corupţi de circ şi teatre” (Tac. hist. 11.21). Pretorianii au fost recrutați în Italia dintre cetățenii romani autohtoni, în special în Etruria, Umbria, Latium și în vechile colonii romane (Tac. ann. IV.5). Sub Claudius, în aceste cohorte au apărut soldați din Galia Cisalpină, a căror populație era renumită pentru amabilitatea și morala sa strictă. Este puțin probabil însă ca recruții să-i țină multă vreme în atmosfera unei cazărmi pretoriane. Treptat, aici încep să pătrundă provincialii, în principal din Spania, Galia, Panonia, Macedonia. Reforma lui Septimius Severus a constat în faptul că rândurile pretorienilor au fost completate cu legionari, oameni de loialitate dovedită, pe care împăratul spera să-i lege și mai mult de sine, oferindu-le drept răsplată un serviciu mai profitabil și onorabil. Și întrucât în acest moment legiunile erau recrutate dintre băștinașii provinciei în care era staționată legiunea, cohortele pretoriane erau pline de soldați, „în înfățișare îngrozitoare, cu o voce înspăimântătoare, insuportabile în modul lor de viață” (Dio Cass. LXXIV.2). Majoritatea erau din Pannonia și Tracia. În fiecare zi, una dintre cohortele pretoriane era desemnată să păzească palatul, ea primind parola nu de la prefectul pretorian, ci direct de la împărat. Când au intrat în palat, pretorianii și-au scos mantia militară și au îmbrăcat o togă. În caz de tulburări în oraș, pretorianii asistau cohortele orașului în serviciul lor de poliție.
Pretorianii erau comandați de prefecții pretoriului: până în secolul al III-lea. de obicei erau doi, dar se întâmpla adesea ca împăratul să încredințeze această funcție unei singure persoane: un astfel de prefect unic era Sejanus sub Tiberius, Burrus sub Nero, Arrecinus Clement sub Vespasian. Împăratul a numit un prefect pretorian din clasa ecvestră:35

Augustus și succesorii săi aveau toate motivele să nu încredințeze protecția securității lor persoanelor aparținând aristocrației senatoriale.
Prefectul pretorian comanda garda imperială, îl însoțea pe împărat în campanii și putea conduce operațiunile militare în locul lui. În al doilea război cu dacii, Domițian a încredințat „conducerea întregului război lui Cornelius Fuscus, prefect al cohortelor pretoriane” (Suet. Domit. 6.1). Când Decebal a dorit să intre în tratative cu Traian, împăratul i-a trimis un prefect pretorian, care l-a însoțit. Treptat, puterea prefectului se extinde asupra tuturor trupelor staționate în toată Italia și la Roma (cu excepția cohortelor urbane). La dispoziția sa este o echipă specială - frumentarii36 - „corp de jandarmerie”, în termeni moderni, a cărei îndatorire este să spioneze persoanele suspecte; la

Prefectul pretoriului îi trimite ordine de arestare, iar închisorile sunt sub autoritatea prefectului.37
Îndatoririlor civile ale prefectului li se alătură cele civile: împăratul îi încredințează îndatoriri judecătorești. De la mijlocul secolului al III-lea activitatea sa judiciară capătă o sferă largă: este atacat cu recurs asupra tuturor sentințelor penale pronunțate de guvernatorul provincial; el examinează cazurile tuturor celor trimişi la judecată la Roma. Jurişti distinşi precum Papinian, Ulpian şi Paul au fost prefecţi pretorieni.
Seful cohortei pretoriane este tribunul; pe scara ierarhică militară stă deasupra atât tribuna legionară, cât și tribuna cohortelor urbane, cât și tribuna pompierilor. La această poziție se ajunge printr-o scară lungă și abruptă: primipilat, tribunat printre pompieri, în cohorte urbane - și de aici deja până la tribuna pretorienilor. O promovare suplimentară a fost procuratura sau comanda flotei. Sub comanda directă a tribunului se află centurionii, comandanții secolelor - șase pe cohortă.
SERVICIUL DE POMPIERI
Suntem prost informați despre organizarea ei în vremea republicană; putem spune doar că era imperfectă și avea mijloace foarte insuficiente la dispoziție. Exista un colegiu al „triumvirilor nocturni” (triumviri nocturni), a cărui principală sarcină era să țină ordinea în oraș noaptea și să facă rondele de noapte prin Roma. Stingerea incendiilor era treaba lor. Valery Maxim relatează că unul dintre acești magistrați a fost amendat pentru neglijența sa în patrularea nocturnă; alții au fost pedepsiţi pentru faptul că focul care a cuprins bijuteria nu a fost stins de ei chiar de la începutul incendiului. La dispoziția lor era o echipă de sclavi de stat, pe care i-au plasat în detașamente de 20-30 de oameni în diferite locuri; erau dotați cu uneltele necesare stingerii incendiilor.
Pe măsură ce orașul creștea, insuficiența acestei organizații a fost dezvăluită în mod clar, iar voluntarii au început să-i vină în ajutor. Este firesc să presupunem că la primul semn de incendiu, vecinii s-au repezit să ajute și, poate, s-a convenit dinainte între ei, ca în vechiul nostru sat ucrainean, cine să alerge la foc cu ceva: unul cu găleți, altul cu toporul, al treilea cu scară etc. Nu exista însă nicio îndatorire oficială, nicio organizare și nici o carte. Augustus ar trebui considerat creatorul serviciului de pompieri din Roma: „Deoarece multe părți ale orașului au fost distruse de incendiu în acel moment, a organizat un corp.

țapi ispășitori care trebuiau să stingă incendiile. El a împărțit-o în șapte cohorte; pus în fruntea călărețului și se aștepta să desființeze acest corp în curând, dar l-a păstrat, asigurându-se prin experiență cât de necesar și util era serviciul său ”(Dio Cass. LV.26). Aceste cohorte

de pompieri, „vigiles”, erau amplasate în toată Roma38 în așa fel încât fiecare cohortă deservește două districte învecinate. Prima cohortă, staționată, de exemplu, în districtul IX, supraveghea acest district și adiacent VII, adică întreg Câmpul lui Marte era în sarcina lui. În cazul unui incendiu mare, pompierii din alte cohorte, desigur, s-au grăbit să ajute cohorta acestei zone. Pe lângă cazărmi, fiecare cohortă mai avea două posturi de pază (excubitoriae): câte unul în fiecare district.
Cele șapte cohorte „veghetoare” au inclus 7.000 de oameni care au fost recrutați dintre liberi, majoritatea romani și, în orice caz, dintre sclavii eliberați în Italia. Această compoziție a determinat poziția pompierilor în armata romană și, de asemenea, atitudinea față de aceștia. Era un detașament militar cu disciplină militară, cu divizii militare pe cohorte și secole, dar nu i-au considerat pe pompieri soldați. Tacitus în anul 23 e.n e., enumerând părțile care făceau parte din armata romană, numește legiunile, corpurile auxiliare, cohortele pretoriane, cohortele orașului și toate: nici un cuvânt despre „trezi” (an. IV.5). Tribunii cohortelor lor nu aparțineau, ca și în restul armatei, aristocrației romane, senatoriale sau ecvestre: erau centurioni de legiune, care frecau îndelung cureaua soldatului, pentru care numirea unui tribun de cohortă, chiar și o brigadă de pompieri, a fost o recompensă și o promovare. În secolul III. s-a discutat întrebarea dacă pompierii ar trebui considerați soldați (ulpienii, însă, au răspuns afirmativ), deși până atunci poziția lor socială se îmbunătățise semnificativ: deja în anul 24 d.Hr. e., adică la 18 ani de la înființarea corpului pompierilor, a fost votată o lege conform căreia persoanele care au lucrat șase ani în acest corp au primit drepturile de cetățenie romană. Mai târziu (poate sub Septimius Severus) această perioadă a fost redusă la trei ani. Durata lor de viață a fost, ca și în cohortele pretoriane, de 16 ani.
Întregul corp era comandat de prefectul „treazului” (praefectus vigilum), om de rang ecvestru. Sediul său se afla la cazarma cohortei I, în partea de sud a Câmpului lui Marte, între Drumul Lat și templul lui Serapis. În secolul al XVII-lea i-au fost găsite rămășițele: săli spațioase căptușite cu marmură, cu podele de mozaic, cu coloane și statui. Planul cazărmii în sine s-a păstrat pe un fragment din Planul de marmură: trei dreptunghiuri alungite înconjurate de pereți, de-a lungul cărora se află încăperi în care locuiau pompierii. În 1866 a fost excavat unul dintre posturile de pază ale cohortei a 7-a. După toate probabilitățile, pentru aceste camere de gardă

Gardienii au închiriat case particulare unde stăteau paznicii până când autoritățile au considerat că este necesar să le transfere într-un alt loc, mai potrivit. S-au găsit posturi de „cameră de gardă” „treaz” ocupate de cel puțin 30 de ani. Aceasta este o cameră frumoasă, cu podea cu mozaic și fresce; în mijlocul atriumului se află o fântână; în jurul atriumului sunt camere; există o baie.
„Observatorii” au inclus atât pompieri obișnuiți, cât și pompieri instruiți în tehnicile de stingere a incendiilor. Erau împărțiți în șapte categorii (deci, probabil, cohorta de pompieri era formată din doar șapte secole, și nu zece, așa cum era regula în armată): fiecare sută avea specialiștii săi, prin care cei sute erau numiti: sifonarii - mecanica, monitorizarea starii pompelor si repararea acestora; acvarii, care trebuie să știe exact unde se află apa în zona lor și să organizeze alimentarea acesteia către locul de incendiu; uncinarii (uncus – „cârlig”) și falciarii (falx – „seceră”), acționând cu cârlige și „seceri” – aceștia erau stâlpi uriași, echipați la capăt cu un instrument puternic în formă de seceră; centonarii, care aveau la dispoziție pânză uriașă și pânze de pâslă - erau umeziți cu oțet și aruncați pe foc; emitularii - „echipă de salvare”, care întinde saltele groase în apropierea clădirii în flăcări, astfel încât oamenii să fie mai sigur să

se arunce afară din podelele în flăcări; în sfârşit, balistarii – „tunieri" antici care se ocupau de aruncatorii de pietre – baliste. Fiecare cohortă trebuie să aibă medici – cel puțin patru: un număr semnificativ în comparație cu numărul de medici din restul armatei.
În cazul unui incendiu, tribuna a aliniat rapid pompierii obișnuiți într-un lanț lângă rezervorul indicat de acvariu și au trecut găleți cu apă din mână în mână (gălețile erau țesute din sparta - o plantă fibroasă puternică și bine înclinată). ), și pune pe alții la pompe; unii dintre centonari se urcau pe scări pe acoperișuri și podele și aruncau pe foc rânduri înmuiate în oțet, în timp ce alții acționau de jos cu bureți mari puși pe stâlpi înalți, din care curgea oțet în pâraie; „Tunirii" și „secerații" își țineau echipamentul pregătit și, ținându-și ochii pe foc, „tunerii" stăteau lângă mașinile lor încărcate și deja țintite de aruncat pietre.
Există multe astfel de instrumente în inventarul de incendiu care nu pot acționa decât distructiv în caz de incendiu: diverse tipuri de topoare, cârlige, cârlige, ferăstrău; printre pompierii specialiști, trei categorii nu sting focul, ci sting focul la fel ca înainte în satele noastre: se despart și distrug clădirile pe care se poate mișca focul și, după ce au primit hrană nouă. , răspândit și mai larg. Dacă focul a izbucnit deja atât de fierbinte încât nu era posibil să ne apropiem, atunci balistarii s-au pus pe treabă și au spulberat cu pietre clădirile amenințate. pops
cincizeci
pentru a oferi spațiu gol în jurul casei care arde - acesta este principalul mod de a lupta cu focul în Roma antică. Iar acest lucru se explică prin faptul că pompele de mână, care erau singurele la dispoziția pompierului roman, furnizează prea puțină apă: un incendiu mare nu putea fi stins.39.
„Wake" sunt obligați să transporte nu numai pompierii, ci sunt și poliția de noapte. Patrulele lor cu torțe în mână, cu topoare și găleți ocolesc zona care le-a fost atribuită: treaba lor nu este doar să înceapă să lupte cu focul care a început și să-i anunțe, ci trebuie să monitorizeze și liniștea și ordinea de pe străzi. timp de noapte.
Am spus deja că la Roma s-au adunat destui din tot felul de oameni criminali, iar în întunericul nopților sudice era întindere pentru hoți, hoți și ucigași. „Când casele sunt încuiate, totul este tăcut în magazine, șuruburile sunt împinse și lanțurile sunt extinse, atunci va fi o persoană care te va jefui și uneori va apărea un bandit care va folosi un cuțit" (IIv. 3.301-305). Bogatul, care se întorcea înconjurat de un întreg alai cu multe făclii, nu se putea teme de tâlhari; nu aveau ce lua de la săraci. Și totuși pericolul principal îl amenința, singur și fără apărare, dacă, târziu, se întorcea acasă în întuneric cu felinarul lui mizerabil, în care pâlpâia puțin o lumânare. Și nu de la tâlhari și criminali. Juvenal a descris foarte viu cum o mulțime de tineri bărbători își batjocoreau un biet trecător într-un mod deloc inofensiv (3.288-301), iar în acest caz, contrar practicii sale obișnuite, cu greu a exagerat. O astfel de distracție a fost în spiritul acelui timp. Iată ce povestește Suetonius despre Nero: „Când s-a întunecat, își punea o șapcă de țap ispășitor sau o pălărie de țărănesc și a început să se plimbe prin taverne, să se plimbe prin cartiere, iar distracțiile lui erau periculoase. A atacat trecătorii care se întorceau de la prânz și, dacă aceștia rezistau, le-a făcut răni și i-a aruncat în canalizare. A spart prăvălii și le-a jefuit" (Ner. 26.1, cf. Tac. ann. XIII.25). Nobilul tânăr i-a urmat cu bucurie exemplul; s-au format cete întregi, angajate în isprăvi asemănătoare: „a trecut noaptea la Roma, ca într-un oraș care a fost luat prin atac" (Tas. ann. XIII.25). Împăratul Otho în tinerețe obișnuia să se plimbe prin oraș noaptea; întâlnind o persoană slabă sau beată, a poruncit să întindă mantia și să-l arunce pe nefericitul sus

(Suet. Otho, 2.1). Din câte se pare, patrulele de noapte nu aveau prea multă simț, iar prefectul „treazului”, care era obligat să stea în picioare toată noaptea și să se grăbească prin oraș, a preferat să caute răufăcători înregistrați și să-și ocolească imitatorii de rang înalt. .
În camera de gardă a cohortei a 7-a, despre care s-a amintit deja, pe pereți s-au găsit inscripții, din care aflăm că pompierilor le-a fost atribuită o altă îndatorire: au îndeplinit-o alternativ timp de o lună. Se numea sebaciaria și consta în îngrijirea străzii
51
iluminat si organizare. Probabil că a apărut sub Caracalla, când băile s-au ordonat să fie închise după lăsarea întunericului și, firește, a apărut ideea de a ilumina măcar câteva, mai ales străzile din spate. Această îndatorire a fost considerată foarte dificilă. „Sunt obosit, dă-mi o tură” – acest strigăt al pompierului „sfeșnic” s-a păstrat pe peretele casei de pază. Se ocupa de torțe, ceară, fitil - tot ceea ce este necesar pentru iluminatul stradal; judecând după acest material, străzile erau luminate fie de torțe, fie de lumânări introduse în felinare suspendate. Datoria soldatului-„făcător de lumânări” (sebaciarius) era, aparent, să monitorizeze funcționarea iluminatului, să aprindă lumânări și torțe stinse și să înlocuiască pe cele arse cu altele noi. Dacă se ocupa doar de câteva străzi din zona în care se afla corpul de pază, atunci în acest caz „sfeșnicul” avea dreptul să plângă de oboseală: era puțin probabil să trebuiască să se așeze să se odihnească măcar o dată în timpul noapte.
Prefectul pompierilor era o persoană de rang înalt. El a fost numit de împărat din clasa ecvestră pentru o perioadă nedeterminată. Deasupra lui sunt doar Prefectul Pretoriului, Prefectul Egiptului și Prefectul Annonei.
Tâlharii, hoții și incendierii erau supuși judecății sale. El a investigat cazurile fiecărui incendiu: dacă a fost cauzat din neglijență, prefectul avea dreptul să aplice o amendă persoanei vinovate, iar dacă era vorba despre o persoană care nu era liberă și nu cetățeanul roman, atunci îl supune caporalului. pedeapsă. Piromanul a fost condamnat la moarte. Prefectul pompierilor avea dreptul să inspecteze bucătăriile, să verifice starea sobelor și a aparatelor de încălzire și, de asemenea, să stabilească câtă apă trebuie depozitată în caz de incendiu într-un anumit apartament și în toată casa. Sclavii paznic, prin a căror neglijență s-a produs furtul, au fost aduși în judecată în fața lui. Prefectul a avut multe de făcut, iar în secolul al II-lea. are un asistent – un subprefect, care este numit și de împărat și tot dintre călăreți.40
DISTRIBUȚIE PÂINE
În viața Romei, distribuirea gratuită a pâinii către săraci (plebs urbana) a fost un fenomen de o importanță capitală. Din vremea lui Augustus până la Severi, 200.000 de oameni primesc pâine gratuită; cereale pentru ei și pentru întreg orașul este furnizat de Egipt - 20 milioane modi și Africa - 40 milioane (60 milioane modi - 1 milion 750 mii hl). Una dintre principalele preocupări ale împăraților era aprovizionarea capitalei cu pâine. De îndată ce s-au răspândit zvonuri despre deficitul de recolte, că foametea era iminentă, populația orașului a început imediat să se îngrijoreze și de multe ori nu existau rețineri aici. Odată, când, din cauza scăderii continue a recoltei, mâncarea era proastă, mulțimea l-a reținut pe Claudius la Forum, l-a copleșit cu abuz și i-a aruncat cu pâine.
52
kami (pâinea, se pare, era prost coptă); împăratul a reuşit cu greu să se strecoare la palat (Suet. Claud. 18.2). Claudius a luat măsuri pentru a asigura aprovizionarea cu cereale chiar și iarna: a promis că va despăgubi negustorii de cereale pentru pierderile pe care le pot suferi din cauza vremii nefavorabile; constructorilor de nave comerciale li se

acordau o serie de privilegii, în funcție de statutul social al fiecăruia: un cetățean roman era scutit de obligația de a se căsători; o persoană cu „drept latin” a primit cetățenia romană; femeile – „dreptul a patru copii”, adică eliberarea de orice tutelă. „Aceste rânduieli sunt încă respectate” (Suet. Claud. 18.2-19).
Pâinea din Egipt și Africa a ajuns pe mare; această călătorie nu s-a terminat întotdeauna cu bine, iar bucuria oamenilor din Puteoli este de înțeles când în primăvara au apărut nave speciale în dreapta Caprii, aducând vești despre sosirea iminentă a flotei alexandrine (Sen. epist. 77.1). Nu toate pericolele au fost însă lăsate în urmă: de la Puteoli a fost necesar să mergem de-a lungul coastei până la Ostia, iar această navigație era periculoasă. Tacitus povestește cum 200 de corăbii cu cereale s-au pierdut chiar în portul Ostian dintr-o furtună puternică și 100 au fost arse, urcând pe Tibru (an. XV. 18).
Distribuția pâinii a existat și sub republică, dar nu știm cum s-a întâmplat. Abia din vremea lui Augustus putem, cel puțin într-o oarecare măsură, să facem cunoștință cu organizarea ei. Augustus a încredințat prefectului anonii primirea și turnarea pâinii (post care a fost stabilit la scurt timp după anul 7 d.Hr.). Împăratul a numit un prefect pe perioadă nedeterminată; toate infracțiunile din comerțul cu cereale erau supuse jurisdicției sale: ascunderea stocurilor de cereale, vânzarea cerealelor la prețuri umflate, greutate sau măsură fără scrupule etc. Datoria prefectului de annona era să prevină înșelăciunea sau neglijența în turnare; asigurați-vă că boabele nu se deteriorează din cauza umidității și nu se arde; astfel încât cantitatea de pâine luată să corespundă exact cu măsura indicată (Sen. de brev. vitae, 19.1; scrisă în 49 și dedicată lui Pompei Peacock, prefectul Annonei din acest an).
„Prefecții pentru eliberarea pâinii” (aceștia erau oameni de rang senatorial) dispar sub Caligula și apar doar sub Traian, dar cu o notă - „prin decret al senatului” (ex senatus consulto); se pare că erau numiți în cazul unor distribuiri extraordinare. Începând cu Claudius, conducerea întregii afaceri cu cereale este încredințată unui prefect al annonei. Competența sa este mult extinsă; are propriul „departament” (statio), situat la capătul sudic al Pieței de vaci, între Tibru și Aventin, propriul său vistier și birou și un întreg colectiv de angajați: cântăritori, îngrijitori ai depozitelor de cereale, cărturari, „contabili”. ". Claudius continuă aici politica predecesorilor săi: reprezentanții senatului sunt înlăturați, iar „preocuparea pentru hrană” (cura
53
annonae) se află în întregime sub jurisdicția împăratului. Din vremea lui Claudius, împărțirea pâinii avea loc în porticul Minucian, situat pe Campus Martius. Era împărțit în 45 de ramuri (ostia); fiecare departament avea propriul său număr; cei care au primit pâine gratuită au fost împărțiți în grupuri separate; membrii fiecărui grup veneau în ziua lor la departamentul lor, unde li se dădea pâine. O inscripție îl menționează pe libertul Claudius Januarius, „lucrand în Minucia în ziua a 14-a în departamentul 42” (CIL. VI. 10223). Ianuarie în data de 14 a fiecărei luni împărțea pâine, în timp ce în restul timpului, trebuie să ne gândim, era ocupat cu calcule și pregătirea pentru următoarea împărțire de luna viitoare. Cei care erau incluși în listele celor care aveau dreptul la pâine gratuită au primit, ca document care confirmă acest drept, o „teseră de pâine” - o tăbliță de lemn cu desemnarea zilei de plată și separarea porticului minucian, unde li s-ar da partea lor de cereale (5 modi pe lună). Această tabletă era un document permanent; pe langa ea i s-a dat si o marca de control, cu care destinatarul s-a dus la porticul Minucius, i-a dat acest semn celui care a facut distribuirea, si-a primit painea, pe care a dus-o intr-o punga. Oficialii au colectat împreună

ștampilele primite și apoi au verificat numărul de destinatari verificând listele cu ștampile de control.42
"HAMBAR"
Pâinea livrată la Roma era turnată în depozite imense special amenajate pentru depozitarea alimentelor, care se numeau horrea – „hambare”. Majoritatea erau pe malul stâng al Tibrului; Districtele 11, 12 și 13 erau în general centrul întregii afaceri alimentare: aici se afla biroul prefectului de annona, porticul lui Minucius, portul unde debarcau și descarcau corăbiile. Aici era forfotă și mișcare, care s-au domolit abia spre seară; marinari, încărcători, hamali, căruciosi, slujitori ai annonelor, mari negustori care aveau aici propriile lor depozite, dealeri care sperau să intercepteze mărfuri mai ieftine la fața locului, schimbători de bani, brokeri de diferite categorii - lucra toată această mulțime pestriță de diferite triburi, au strigat, și-au făcut propriile afaceri și, după ce au terminat cu ei, s-au înghesuit în taverne, taverne și hoteluri, care erau aici, desigur, în număr nu mic (Fig. 11).
Depozitele au lăsat o amprentă caracteristică întregii zone (regiunile XII și XIII, unite într-o singură regiune în Evul Mediu, se numeau horrea). Din cele douăzeci de depozite cunoscute de noi, cel puțin șase se aflau pe malurile Tibrului și sub Aventin. Cei mai mari și mai importanți au fost Sulpicievii, cunoscuți mai târziu sub numele de Galbovi (horrea Galbae, Galbana sau Galbiana). Au fost construite pe un teren care i-a aparținut
54
Orez. 11. Taverna din Ostia.
(P. Gri mal. La civilization Romaine, Fig. 97).
genul Sulpicii, unul dintre membrii acestui gen. Acest lucru este dovedit de mormântul lui Servilius Sulpicius Galba, care a fost consul în anul 108 î.Hr. e., care era păzit cu evlavie în vremea imperială. Aceste magazii au fost reparate și extinse de împăratul Galba, motiv pentru care în vremuri ulterioare i s-a creditat și construcția lor. Aici nu se depozita doar pâinea, ci și alte produse, printre altele, vin și ulei, care din secolul al III-lea. au început să împartă oamenilor fie complet gratuit, ca pâinea, fie la prețuri foarte mici (vin); aici se aflau principalele stocuri de alimente de stat.
Săpăturile în aceste locuri au început în secolul al XVI-lea. și au continuat cu intermitență până în prezent. Până în 1911 un dreptunghi de aproximativ 200 m lungime și 155 m lățime, înconjurat de ziduri, era deja deschis; in spatele lor se aflau depozite in interior: trei cladiri imense, amplasate destul de simetric, despartite prin curti, inconjurate de o colonada de travertin, pe care se deschideau depozite separate. Aceste încăperi dădeau pe două laturi opuse și erau împărțite în interior printr-un zid solid, de care pereții fiecărei celule, „camera” depozitului, se sprijineau perpendicular pe ambele părți. Săpăturile din anii 20 au arătat că aceste depozite erau mult mai mari și ajungeau aproape până la râu. Pe un fragment din Planul de Marmură se află o diagramă a depozitelor Lollian (horrea Lolliana), aflate tot în regiunea XIII. Sunt construite aproape după același plan: încăperile depozitului se deschid spre un portic care înconjoară curtea centrală, iar pereții lor, ca niște ramuri alungite orizontal, pleacă de ambele părți ale trunchiului principal - peretele din mijloc.
Depozitele cu stocuri de alimente de stat se aflau sub supravegherea supremă a prefectului anonii, până când au intrat în jurisdicția prefectului orașului. Acum el este responsabil pentru toate problemele din depozite, pentru starea pereților și a acoperișurilor acestora, pentru stricarea pâinii din cauza umezelii sau din alte cauze. Personalul care frecventa aceste depozite guvernamentale era, desigur, foarte numeros; în inscripţii întâlnim în repetate rânduri „magazieri” (horrearii), care erau cel mai adesea sclavi imperiali. Este curios că

într-o inscripție (CIL. VI.8682) „Zosima, slujitorul Cezarului nostru, măgașar” este remarcat și așezat în fața a doi țapi ispășitori imperiali: depozitarul era, se pare, o persoană. Un sclav al lui Claudius, Calamus Pamphilianus, a servit drept furculiță în depozitele Lollian (CIL. VI.4226 și 4226a). Paznicul (custodia) la magazii era Eutychus, care fusese anterior la „Școala galică (gladiatorilor)” (CIL. VI.9470). Inscripțiile menționează și „cântăritori” (mensores), care măsurau pâinea la primire și livrare (Fig. 12), actores și dispensatores a frumento; supravegherea acestor operațiuni. Avem destul de multe informatii despre personalul depozitelor Galb. Erau sub supravegherea unui îngrijitor - o furculiță; la dispoziția sa au fost numeroși muncitori - galbienses, operării galbienses, liberi și sclavi. Întrucât aprovizionarea orașului era o chestiune de o importanță capitală,

Orez. 12. Măsurarea boabelor. Un angajat de la „departamentul de aprovizionare” măsoară cerealele aduse. (Mozaic din Ostia).
(P. Gri mal. La civilization Romaine, Fig. 95).
Orez. 13. Reîncărcarea mărfurilor. Încărcătorul transferă amfora de la un vas maritim pe un vas fluvial, care urcă de-a lungul Tibrului până la Roma. (Mozaic din Ostia).
(P. Gri mal. La civilization Romaine, Fig. 129).
important, se pare că angajații depozitului au fost organizați în trei cohorte în mod militar. Aveau asociații religioase: venerau pe Buna Zeiță, geniul casei imperiale, Soarele, Hercule și Silvinus. Locurile vacante din depozitele imperiale erau închiriate negustorilor privați: în depozitele Galba, liberta G. Aurelius Naida desfășura un mare comerț cu pește (CIL. VI. 9801); existau vanzatori de mantii militare - sagarii (CIL. VI.33 906); furnizor marmură - negociator marmorum (CIL. VI.33 886).
În permanentă comunicare de afaceri cu administrația și muncitorii din depozit erau marinari care aduceau pâine și alte provizii de-a lungul Tibrului; încărcătoare („bagmen” - saccarii), care transportau mărfuri de la nave la depozite (Fig. 13),44 „basculante” (catabolenses), care transportau cereale de la depozite la mori (majoritatea erau lângă Janiculum), de unde provenea făina. la brutării, situate de obicei în aceeași încăpere cu morile.
PIEȚELE
În Roma republicană existau mai multe piețe: Vaca (forum Boarium), Legume (forum Holirium), Pește (forum Piscatorium) și Delicious (forum Cuppedinis - fructe, miere, flori). În 179 î.Hr. e. la nord de Forum s-a deschis o mare piață centrală, înconjurată de magazine. Din vremea imperială, mențiunea despre ea dispare: se pare că a fost închisă, iar locul i-a fost luat de piața Livia de pe Esquiline, construită de Augustus. Curtea deschisă (80 X 25 m) era înconjurată de un portic, pe care se deschideau băncile; Aici se vindeau tot felul de alimente și, în plus, un rând întreg era ocupat de vânzătorii de unguente, unguente și vopsele. În 59, Nero a deschis Piața Mare de pe Celia: o clădire rotundă cu două etaje, acoperită cu o cupolă, cu multe magazine. Partea de vest a orasului era deservita de piata lui Traian: o cladire semicirculara maiestuoasa, care, parca, repeta (Fig. 14), la o distanta de 12 m, exedra forului lui Traian, cuprinzand-o de la Quirinal si Subura. . Aici erau vreo 150 de magazine, unde se comercializau o varietate de articole (Fig. 15): la parter, care era la același nivel cu forul, magazinele păreau nișe adânci, iar aici se vindeau legume și fructe; erau magazine cu bazine mici în podea, unde se ținea peștele în așteptarea unui cumpărător. Aici se face comerț cu vin și ulei; în spatele magazinelor se aflau camere întunecate care serveau drept depozite. Un loc semnificativ îl ocupau vânzătorii de „mărfuri coloniale”: mirodenii orientale și piper (piper), de la care și-a luat numele strada din spatele pieței: via

Biberatica. Este foarte probabil ca existau si magazine cu haine scumpe din import, cu mobila,



Orez. 14. Piata lui Traian pe via Biberatica. (A. Boethius. Casa de aur a lui Nero, Fig. 41).

Orez. 15. Magazine la etajul inferior de-a lungul via Biberatica. (A. Boethius. Casa de aur a lui Nero, Fig. 74).

ustensile de argint si tot felul de bijuterii. Este greu de ghicit semnificația marii galerii acoperite din această piață. Poate a fost una dintre cele mai mari săli de licitație din capitală.

APĂ

Apeductele romane sunt printre cele mai maiestuoase structuri ale antichității. Multă vreme, populația Romei nu le avea și folosea apa din izvoare - erau destule - și pâraie, și colecta și apa de ploaie în cisterne. O astfel de cisternă a fost găsită pe Palatin, datând de la sfârșitul secolului al VI-lea. î.Hr e. Prima instalație sanitară a fost efectuată în anul 312 î.Hr. e. cenzorul Appius Claudius; a alergat pe 16 km 1/2 si se termina la Tibru in vecinatatea portului unde se descarca marmura (marmorata). Se numea Appian (aqua Arria). În 272 î.Hr. e. cenzorul Manius Curius Dentatus a început al doilea apeduct - Apio Vetus, care a fost finalizat doi ani mai târziu de M. Fulvius Flaccus. Lungimea sa era de 70 km. Al treilea apeduct a fost construit în anul 144 î.Hr. e. sq. pretor. Marcius Rex. A început la 61 km de Roma, iar ultimii 10 km au mers de-a lungul arcadelor masive, dintre care o parte semnificativă au supraviețuit până în prezent și s-au încheiat la Poarta Capena. Era apeductul Marcian (aqua Magsia); Acest apeduct este și astăzi în funcțiune. Al patrulea apeduct, Lukewarm (aqua Tepula), a fost construit de cenzorii dl. Servil Caepio și L. Cassius Longinus. A început la aproximativ 15 kilometri de Roma și și-a primit numele pentru că apa din ea era cu adevărat călduță. Construcția sa a completat numărul apeductelor Romei republicane.

Construcția apeductelor s-a reluat abia sub noul regim: Agripa în 33 î.Hr. e. a condus apeductul Iulius (aqua lulia) și apeductul Fecioarei (aqua Virgo, - numit așa pentru că, potrivit legendei, o fată le-a indicat constructorilor sursa apei), furnizând apă băilor sale și un iaz cu ele. (acest apeduct dă încă Romei cea mai bună apă). Au fost construite apeductele: Augustus (aqua Alsietina, care alimenta un iaz imens - 536 X 357 m, săpat pentru bătălii pe mare amuzante, pe care Augustus le-a amenajat în legătură cu sfințirea templului lui Marte Răzbunătorul în anul 2 î.Hr.; apa din acest apeduct a fost, potrivit lui Frontinus, rău), Claudius (aqua Claudia, 68 km lungime și Apio Novus, 87 km), Traian (aqua Tgaiapa, încă activ) și Alexandru Sever (aqua Alexandrina). Aceste unsprezece conducte de apă au furnizat orașului 1,5 milioane m3 de apă pe zi.

Această apă urma să fie distribuită în tot orașul, fără să ocolească sau să jignească nici un singur sfert și, în plus, era necesară monitorizarea



precablarea rețelei, efectuarea reparațiilor necesare la timp, instalarea conductelor către casele ai căror proprietari au primit permisiunea de a conduce apa către ei înșiși și repararea trotuarelor. A necesitat crearea unui „departament de apă” special, a cărui activitate ne cunoaștem datorită lucrării lui Frontin „Conductele de apă ale orașului Roma” (de aquaeductibus urbis Romae). Frontinus este una dintre cele mai atractive figuri ale imperiului timpuriu. „Un om mare”, după Tacitus, deloc generos cu laudele, un comandant inteligent care a luptat fericit în Marea Britanie, depășind „curajul dușmanilor și dificultățile firești” (Agric. 17), de două ori consul, unul dintre „cel mai buni”. oameni marcanți ai timpului nostru” ( PI. epist. V.1.5), a primit în 97 de la Nerva numirea unui „inspector de apă” (curator acvariu). Frontinus era deja un bărbat

în vârstă, afacerea cu alimentarea cu apă era complet nouă pentru el, iar faptul că s-a afundat într-un studiu amănunțit al acestei chestiuni îi conferă aspectului și mai multă noblețe. El nu numai că s-a familiarizat temeinic cu tot ce ține de noul său serviciu, dar și-a dorit să le faciliteze succesorilor săi să se familiarizeze cu acesta; în acest scop, a scris o carte despre instalații sanitare, raportând în ea și istoria „departamentului de apă” începând de la Agrippa, când el, de fapt, s-a format.
Agrippa a fost primul curator de apeducte; și-a antrenat sclavii în instalații sanitare și meserii conexe și a creat din ei o „echipă de apă” specială, pe care i-a lăsat-o moștenire lui Augustus; l-a transferat în jurisdicția statului și, în același timp, s-a apucat de organizarea unui „departament de apă”, condus de o comisie de trei persoane. Printr-un edict special, Augustus a confirmat „pe ce bază pot persoanele private să folosească apa [pentru casele lor... și a stabilit cantitatea acesteia”.
La sfârşitul secolului I „echipa de apă” era formată din oameni de diferite specialități; o parte din ea a fost amplasată în afara orașului, astfel încât, dacă este necesar, să facă rapid reparațiile necesare; stâlpii celuilalt erau așezați la turnurile de apă și fântânile mari. Ei se ocupă de apeducte - o rețea de toate țevile puse prin oraș, turnuri de apă (castella) și fântâni (publici salientes). Pentru deteriorarea intenționată a acestor conducte și turnuri, pentru oprirea sau reducerea alimentării cu apă în întreg orașul sau în acele posesiuni ai căror proprietari se bucurau de dreptul de a deturna apa către ei înșiși, s-a aplicat vinovatului o amendă de 100 de mii de sesterți; dacă prejudiciul a fost cauzat accidental, fără intenție rău intenționată, făptuitorul trebuia să o repare imediat.
„Echipa de apă” cuprindea 700 de oameni din vremea lui Claudius: 240 dintre ei erau sclavi de stat (familia aquaria publica) și 460 de sclavi și liberi imperiali (familia aquaria Caesaris); acestea din urmă au fost adăugate de Claudius după ce finalizase două noi apeducte. Frontinus le denotă de obicei prin denumirea comună aquarii (același termen în inscripții).
61
În fruntea acestei echipe, desigur, ar trebui plasați inginerii hidraulici (architecti), pe care Frontin îi numește „specialiști” (periți) și „constructori ai departamentului său” (architecti suae stationis). Responsabilitățile acestora includ tot ceea ce ține de construcția conductelor de apă (captarea izvoarelor, stabilirea unui profil, așezarea canalelor în subteran sau în arcade, deseori în continuu pe mai mult de o duzină de kilometri, montarea turnurilor de apă, pozarea conductelor, întreținerea întregului sistem de alimentare cu apă în stare bună). „Familiile” pe care le aveau la dispoziție erau „îngrijitori” - furci, paznici la turnurile de apă - castelani, inspectori („walkers” - circitores), bridgeri (silicarii), nivelatori (libratores), diverși artizani: zidari, muncitori care știu să facă. se ocupă de plumb și de muncitori simpli. „Supraveghetorii”, contrar numelui lor, nu erau în nici un caz responsabili de economie: atribuțiile lor erau construirea de canale și îngrijirea lor - erau tehnicieni, cei mai apropiați asistenți de ingineri. Prezența oamenilor de pod în „echipa de apă” se explică prin faptul că o întreagă rețea de conducte de plumb străbate orașul pe sub trotuar. Dreptul de a deturna apa catre casa era un drept care se emitea personal, intrerupt de decesul beneficiarului si nu trecea nici prin mostenire, nici cand casa era vanduta unui nou proprietar. Prin urmare, țevile au fost în mod constant așezate și îndepărtate la Roma: pavajul a trebuit să fie rupt și asfaltat. Tencuitorii au acoperit suprafața interioară a canalelor cu un strat impermeabil de ciment și au efectuat lucrările de tencuială necesare în fiecare caz în parte. Nivelatorii trebuiau să meargă la lucru cu fiecare permisiunea de a devia apa pe care

o primea proprietarul unei case sau al unei moșii, ca să nu mai vorbim de lucrările pe care trebuiau să le facă atunci când puneau o nouă conductă de apă. Plumbarii (plumbum - „plumb") erau angajați în fabricarea, sudarea și repararea țevilor de plumb.45
Frontin amintește și de „forători". Aceștia nu sunt deloc specialiști speciali, ci „hoți de apă" care, de comun acord cu una dintre persoanele fizice care nu avea dreptul de a primi apă, au străpuns conductele de apă, facilitând astfel furtul de apă pentru cei interesați.
În arhivele „departamentului de apă" se țineau evidențe care indicau câtă apă dau împreună toate conductele de apă, cât dă fiecare conductă de apă; sunt enumerate conductele de apă, turnurile de apă, fântânile; se notează cantitatea de apă consumată zilnic; se numesc 46 de persoane care au dreptul de a folosi apa pentru locuințe. În cazul morții unuia dintre ei, cantitatea de apă care i-a fost eliberată a fost returnată statului și a fost posibil să se înceapă să se ia în considerare noi cereri către împărat de permisiunea de a conduce apă pentru ei înșiși și să se discute în ce măsură aceștia putea fi mulțumit.
62
Comisia care se ocupa de „departamentul de apă", înființată de Augustus „cu acordul senatului", a fost distrusă în anul 52 de către Claudius. El a înlocuit-o cu „procurorul apelor", o funcție unică, în care era de obicei numit unul dintre țapii ispășitori imperiali. Aceeași tendință este evidentă aici, pe care o vedem la toți împărații: desființarea colegialității și înlocuirea funcțiilor cu împuterniciri. Abia de pe vremea lui Traian, și din nou în legătură cu o întorsătură generală a politicii de numire a funcționarilor, „procurorul apelor" pare uneori a fi membru al clasei ecvestre; mai târziu devine regula.
Principala cantitate de apă a fost distribuită în trei categorii: curtea imperială (parcuri, palate, servicii de curte - nomine Caesaris), instituții publice (băi, băi, grădini, amfiteatre, depozite, piețe - opera publica) și fântâni mari (munera) . Pe baza calculelor lui Frontin, se poate presupune că la Roma pe cap de locuitor exista o medie de 600 până la 900 de litri de apă zilnic (în 1900, consumul de apă pe persoană la Sankt Petersburg era estimat la 200 de litri).
În Roma erau multe fântâni; Propertius a scris că „un strop de apă se aude în tot orașul" (11.32.15). La răscruce de drumuri, pe lângă capela Larov, 47, este amenajată neapărat o fântână. Unele dintre aceste fântâni aveau caracterul unor structuri monumentale: precum, de exemplu, Meta Sudans („meta acoperită de sudoare"), amenajată de Domițian în 96, la sud-vest de Colosseum. Era un con (de unde și numele „meta") înalt de 2 m, cu un diametru de 5 m la bază, totul căptușit cu marmură. O fântână a țâșnit din vârf, iar apa a căzut într-un bazin rotund uriaș (21 m în diametru). Altele erau împodobite cu sculpturi splendide: fântâna din forul lui Vespasian, de exemplu, un taur de bronz de Fidias sau Lisip; în fața templului lui Venus Părintele din forul Cezarului, în jurul fântânii, se aflau statui ale Nimfei, patrona apelor.
Capitolul doi
CASĂ
În urmă cu aproximativ 50 de ani, se credea că casa pompeiană dă o idee adevărată despre casa marilor orașe italiene, a celei romane în primul rând. Această idee a fost nevoită să abandoneze săpăturile de la Ostia. Acum se știe că existau două tipuri de case italiene: conacul, domus, și coliba, tabema - locuința săracilor. Atât genealogia acestor case, cât și caracterul lor sunt foarte diferite. Conacul orașului italian, în care locuiește o persoană nobilă și bogată, s-a dezvoltat dintr-un conac rustic de tip original simplu, care se păstrează în mare măsură chiar și în villae rusticae de mai târziu, săpată lângă Pompei.
Această moșie de țară este un dreptunghi, înconjurată pe toate părțile de clădiri care sunt strâns alăturate unele de altele, formând un zid solid

în jurul curții, întrerupt doar acolo unde se aflau intrarea și intrarea. Acest loc, desigur, ar trebui să fie sub supraveghere specială și constantă: locuința se uită direct la el, unde există întotdeauna unul dintre proprietari, cel mai adesea, desigur, gazda ocupată cu treburile casnice.
În fiecare gospodărie sunt lucruri pe care e bine să le ai la îndemână, care nu merită să fie ținute sub cheie, dar care mai trebuie urmărite cu ochii stăpânului. În curtea veche a unui țăran ucrainean, un loc pentru astfel de lucruri era un hambar cu trei pereți, complet deschis, pe a patra latură. Stăpânul italian avea două astfel de povești și le-a aranjat lângă propria sa cameră, astfel încât să nu fie obișnuit să ia ce nu trebuie și cine nu trebuie. Deasupra tuturor clădirilor - deasupra locuințelor, deasupra grajdurilor și șopronelor - se afla, după obiceiul țărilor sudice, un baldachin sprijinit pe stâlpi: acest portic primitiv proteja atât oamenii, cât și animalele, iar zidurile înșiși de efectele directe ale ploii. si soare.
Săteanul, după ce s-a mutat în oraș, a adus acolo structura obișnuită a locuințelor, dar orașul i-a prezentat propriile cerințe. El obisnuia sa
64
din toate a fost zgârcit pe loc; mulat de obicei pe un fel de deal, strâns de o centură strânsă de ziduri, orașul proteja fiecare bucată de pământ. Noul locuitor al orașului a trebuit să țină seama de această zgârcenie: dacă dorea să păstreze în noua sa locuință măcar un spațiu mic pentru o grădină de flori - era greu pentru un italian să trăiască fără flori și verdeață - trebuia să economisească spațiu de locuit. , iar aici faptul că o curte mare în oraș nu este deloc necesară; a-l transforma într-un spațiu de locuit a fost atât sensibil, cât și practic. Peste curte s-a construit un acoperiș, în care s-a lăsat o deschidere mare: camera nou creată (atrium) trebuia să rămână pentru restul locuinței la fel ca și curtea pentru moșia rurală - o fântână de lumină. Camera bătrânului maestru s-a dovedit a fi un fel de nișă adâncă, cu privirea spre atrium: a rămas patul stăpânului - lectus adversus („pat împotriva ușilor”), numit așa după locul unde stătea, și un țesut, care în curând, însă, din cauza lipsei de lumină în această cameră, sa mutat mai departe în atrium propriu-zis. În apropiere, pe ambele laturi, erau încăperi deschise - foștii povești, care au primit, sau poate au păstrat vechiul nume de „aripi” (aiae), iar în spatele lor, pe celelalte trei laturi ale atriumului, se aflau, ca și înainte, încăperi. în diverse scopuri.1
Cunoașterea Greciei și a culturii sale a avut cea mai profundă influență asupra întregii vieți a romanilor. S-a dovedit că a fi un slujitor impecabil al statului și un stăpân excelent, înmulțindu-ți în mod inteligent și atent mijloacele, nu este suficient: trebuie, de asemenea, să citești filozofi, să fii interesat de problemele științei și literaturii și să le discuti cu familia și prietenii în timpul orele libere. Este suficient să te uiți la o veche casă italiană pentru a vedea cât de puțin este adaptată pentru această viață personală și casnică: totul este, ca să spunem așa, în oameni. Dacă proprietarul său ocupă un loc proeminent, dacă este magistrat sau doar om de afaceri, atunci va fi la vedere și în agitația oamenilor toată ziua. Nici el, nici familia lui nu au unde să se ascundă în casa lui, unde să se ascundă de vuietul vocilor și de târâitul tălpilor. Iar când convingerea că are dreptul de a trăi pentru el însuși este ferm înrădăcinată în mintea proprietarului acestei case, el preia imediat modificarea locuinței sale.
Cuvântul „alterare”, însă, în acest caz, nu este tocmai potrivit; casa veche rămâne complet intactă, i se adaugă doar o jumătate nouă, împrumutată din casa elenistică: încăperile acestei jumătăți se deschid spre porticuri care înconjoară o grădină pe două-trei laturi, mereu cu fântână și multe flori. Aici este punctul central al vieții de acasă, de familie; femeile își petrec de obicei timpul aici; aici sunt admiși doar

cei mai apropiați prieteni, iar proprietarul, după ce s-au înlăturat toate îndatoririle și treburile oficiale, se răsfăț aici cu acea petrecere a timpului liber (otium), pe care romanii îl prețuiau atât de mult și pe care știau să o aprecieze.
65
Orez. 16. Tip de atrium antic. (Pompeii). (A. Boethius. Casa de aur a lui Nero, Fig. 7, e).
Să ne oprim puțin asupra istoriei camerelor individuale.
În curtea satului trebuie să fie apă: un izvor, o fântână, o cisternă cu apă de ploaie; a adăpa vitele, a face baie, a găti alimente - pentru toate nevoile primare, cotidiene și ale maestrului, trebuie să fie imediat la îndemână. În sezonul cald (în Italia durează mult), mâncarea se gătea în curte, unde se punea un vatră lângă apă sau se punea un brazier portabil. Lângă vatră au bătut împreună o masă pe care stătea mâncare, erau feluri de mâncare și la care, după toate probabilitățile, au luat masa. Atrius, moștenitorul direct al curții, a păstrat multă vreme toate aceste echipamente (fig. 16). Sub deschiderea din acoperiș (se numea compluvium), a fost amenajat un rezervor de mică adâncime (impluvium), unde apa de ploaie cobora de pe cei patru versanți ai deschiderii orientate spre interior. Era foarte apreciată: amintiți-vă că nu existau încă conducte de apă, săparea puțurilor era o sarcină dificilă, mersul la un râu sau la o sursă nu era întotdeauna ușor și convenabil. Apa de ploaie însăși era dată în mâini, era nevoie doar de a colecta și de a salva această umiditate prețioasă.2 Din impluvium, apa curgea prin conducte într-o cisternă dispusă sub podea; se scotea de acolo printr-o gaură, care se făcea sub formă de fântână rotundă joasă. Era și o scurgere: apă murdară și stagnantă era coborâtă prin ea în stradă. În spatele impluviumului
66
ceva mai departe au împăturit vatra în așa fel încât focul să nu fie inundat cu apă de ploaie, iar fumul să fie scos. Iar masa, pe care o văzusem deja în curte, a rămas în atrium.
Atrium - moștenit tot de la vechea curte - și-a păstrat invariabil dimensiunea mare de odinioară. În jumătatea „italiană” a casei, aceasta este cea mai mare încăpere, care a rămas multă vreme un loc în care întreaga familie se aduna să ia masa, să facă treburile casnice, să stea pe îndelete; aici s-au sacrificat lui Laram, aici au ținut o cutie cu bani. Războiul a stat în atrium în familiile Vechiului Testament până la sfârșitul republicii.3 Dacă casa era în general regatul gazdei, atunci atriumul devenea locul de unde o conducea ea, urmărind totul, pierzând nimic din vedere, adunându-se. întreaga familie din jur. Aici a lucrat cu fiicele și slujnicele ei, făcând fire, țesut și alte lucrări de aci pentru femei. Aici Lucreția a fost prinsă la fus de soțul ei și de prietenii săi, care au mers pe neașteptate la Roma de sub asediatul Ardea pentru a verifica ce făceau soțiile lor în lipsa lor. Imaginea gazdei, care, împreună cu asistenții ei, este „ocupată cu lâna” la vatră, a rămas pentru totdeauna în inima italianului ca simbol al păcii domestice, mulțumirii și confortului.
Timpul a trecut, obiceiurile s-au schimbat, întregul aspect al casei și scopul părților sale individuale s-a schimbat. Nici o cameră nu a fost afectată de aceste modificări la fel de mult ca atriile. Când casei i s-a adăugat un peristil, iar pe laterale au apărut o serie de camere, viața familiei s-a concentrat în această jumătate. A fost alocat un loc special pentru gătit - bucătăria, vatra a fost mutată acolo și adesea a fost amenajată acolo o nișă pentru Lars. Răsutul a fost înlăturat complet: „lucrarea în lână” a încetat să mai fie obligatorie pentru gazdă. Atrius deja în secolul I. î.Hr e. transformată în camera cea mai frontală și oficială. Dimensiunea atriumului este uneori mărită atât de mult încât sunt plasate coloane pentru a susține acoperișul, sau patru, câte una în

fiecare colț al compluviumului (atrium tetrastylum - „atrium cu patru coloane”), sau chiar mai mult: erau 16 coloane în casa lui Epidius Rufus din Pompei. Din anumite motive, astfel de atrii cu mai multe coloane au fost numite „Corintine”. Atrii, în care dimensiunea compluviumului era mult redusă, transformându-l uneori într-un gol îngust și făcând acoperișul astfel încât apa de ploaie să curgă din el, erau numite atria displuviata.
În atrii primesc acei vizitatori pe care nu vor să-i introducă în cercul lor familial; aici conduc conversații de afaceri și vorbesc la datorie. Aici se adună clienți, care ar trebui să apară în fiecare dimineață patronului pentru a-i aduce omagiu. Epitetele „mândru”, „arogant” devin acum comune pentru atrium (Fig. 17). Din mobilierul vechiului atrium a rămas doar o cutie de bani, iar multă vreme a existat o masă numită cartibulum - Varro și-a amintit de el în copilărie în multe case romane.
67
Orez. 17. Atrium cu patru coloane din Casa Nunții de Argint (jumătatea din spate).
(A. Mauiri. Pompei, Fig. 57).
Nișa adâncă din atrium, care a înlocuit dormitorul matrimonial, a fost considerată parte a atriumului și pentru o lungă perioadă de timp nu a avut un nume special. De-a lungul timpului, proprietarii s-au mutat din această nișă în dormitoare separate; nișa se numea tablinum (tablinum) și s-a transformat în biroul proprietarului, unde păstra actele de afaceri, arhivele familiei și documentele oficiale.Masa, de regulă, nu are uși: este separată de atrium fie printr-o perdea care poate fi tras și tras, sau printr-un parapet jos.
Măsura în care casa italiană a protejat moștenirea curții satului este evidențiată în mod deosebit de „aripi” - foști săraci, foarte convenabil în viața de zi cu zi a economiei satului, inutil în viața urbană și totuși conservate. În casele aristocratice romane, aici erau plasate imagini ale strămoșilor, dar dacă nu existau imagini, atunci proprietarii cu siguranță nu știau ce să facă cu aceste camere deschise. La Pompei, uneori pun aici un dulap, alteori transformă „aripa” într-o cămară, înglobând rafturi în pereți, alteori amenajează aici o capelă pentru Lari, alteori încearcă să o ducă sub dormitor sau sufragerie, dar nu pun aproape niciodată uși.
68
Orez. 18. Peristil în Casa lui Menandru. (Pompeii).
(A. Maiuri. Pompei, Fig. 74).
Partea preferată a casei, după ce s-a „dublat”, a fost peristilul (Fig. 18) - o curte dreptunghiulară alungită (Vitruvius credea că lungimea peristilului ar trebui să fie cu o treime mai mult decât lățimea sa). În jurul lui din trei, uneori din două laturi, era o colonadă acoperită. Spațiul care a rămas deschis a fost transformat într-o grădină și grădină de flori, care la Pompei, și, bineînțeles, în alte orașe italiene, au fost bucuria și mândria proprietarilor lor. Despre peristilurile orașelor de provincie (în sensul nostru), putem judeca după ce spune Pompeii. Coloane pictate sau acoperite cu tencuială marmorată, fântâni, nișe căptușite cu mozaicuri sau scoici, figurine de marmură, bronz și teracotă - toate acestea împodobeau o mică grădină parfumată, în care privirea nemodesta a unui vizitator nepoftit nu pătrundea și în care proprietarul se simțea cu adevărat. Acasă; nu degeaba soţii Lare erau aşezaţi atât de des în peristil. Italianul era foarte îndrăgostit de flori, iar în viața anticilor au jucat un rol mult mai semnificativ decât al nostru; nici o sărbătoare păgână, publică sau de familie, nu s-ar putea lipsi de coroane, flori și ghirlande. Florile erau plantate în paturi de flori, în cutii și ghivece; uneori în vârful unei balustrade joase care leagă coloanele peristilului se făcea o adâncitură largă, care era acoperită cu pământ: s-a obținut un noroi îngust.

69
fiica florii. Știm că din plantele ornamentale din Pompei au plantat „acant moale”, stacojiu, iederă, tamarisc, mirt, stuf și papirus, iar din flori s-au semănat margarete, mac roșu de câmp, precum și maci hipnotici, simpli și terry; S-au plantat crini, frigarui, narcise, irisi, trandafiri si asa-numitii „trandafiri de Damasc”. Acest sortiment a fost probabil cel mai acceptat în centrul și sudul Italiei.
Cel mai frumos lucru din natură pentru omul antic a fost combinația dintre apă și verdeață: nici un peisaj literar, nici un pitoresc nu se poate lipsi de aceste două elemente. Fără apă, peristilul este de neconceput: bate cu fântâni, curge în canale, cascadă pe scări, special amenajate pentru mici cascade artificiale. Ei fac mai multe fântâni, iar de foarte multe ori conductele de apă sunt ascunse în statui. Peristilul restaurat admirabil în Casa Vettii oferă o idee bună despre ce erau peristilurile unui locuitor mai mult sau mai puțin bogat din acele orașe mici, dintre care erau multe în Italia (Fig. 19).
Planul conacului urban italic, „casă cu atrium”, se păstrează excelent într-una dintre cele mai vechi case pompeiene, așa-numita Casa Chirurgului, construită în jurul anului 400 î.Hr. e. (Fig. 20). Pe fiecare parte a coridorului îngust sunt două magazine sau ateliere; aici sunt legate de locuința proprietarului, dar pot fi și spații complet independente, care se deschid doar spre stradă. Coridorul duce la atrium, în mijlocul căruia se află impluvium; patru camere sunt deschise spre atrium, câte două pe fiecare parte. În spatele lor sunt aripi. Era un tablin pe aceeași axă cu atriumul și două camere îl flancau. Vedem că în conac camerele sunt situate în jurul atriumului, iar mai târziu și în jurul peristilului; uneori sunt multe, dar, în afară de holurile din față, aceste încăperi sunt mici: pentru dormitoare, de exemplu, 9 m2 este norma obișnuită (Fig. 21).
Pompeii și Herculaneum oferă cea mai vie idee despre conace: după ruinele și planurile lor, putem judeca locuința unei persoane bogate în orașele de provincie ale Italiei (Fig. 22). Cât despre Roma, perestroika, incendii, tot felul de catastrofe și, cel mai important, viața continuă a orașului a distorsionat sau chiar a șters urmele vechilor conace într-o asemenea măsură încât doar „rămășele” au ajuns la noi, uneori, cu toate acestea, destul de elocvent. Așa-numita casă a Libiei de pe Palatin, construită la sfârșitul secolului I î.Hr., este bine conservată. î.Hr e. și păstrat cu evlavie chiar și în vremurile de mai târziu. Acesta este un exemplu clasic de conac roman la începutul imperiului: un atrium (13 X 10 m), care este trecut cu vederea de un tablin (7 X 4 m) și două „aripi” (7 X 3 m fiecare); în dreapta atriului se află triclinul (8x4 m). În spatele acestei părți oficiale a casei se află jumătatea „familiei”, strâns despărțită de prima; pentru a ajunge acolo, trebuia să mergi pe culoarul care mergea între triclinium și „aripa” dreaptă.
70
Orez. 19. Peristil in casa Vetiilor. (Pompeii). (P. Gri mal. La civilization Romaine, p. 98).
5 0 5 10 15 m
Orez. 20. Casa Chirurgului. Plan.
7 - intrare; 2 - atrium; 3 - impluvium; 4 - „aripi”; 5 - coridor; 6 - tablin; 7,8 - săli de mese; 9–14, extensii ulterioare (contur deschis); 75, 16 - bănci.
Orez. 21. Casa Chirurgului. Faţadă. (Pompeii).
(A. Mau. Pompei, Fig. 11).
În această jumătate, în jurul unui peristil dreptunghiular, se aflau 12 încăperi (cea mai mare dintre ele 16 m2). Toata casa ocupa o suprafata de 850 m2. O serie de alte conace romane cunoscute de noi sunt reprezentate literalmente de resturi de dimensiuni mai mari sau mai mici: dintr-unul s-a păstrat un peristil cu coloane și coridoare de marmură gri, din altul

- un hol de intrare, din al treilea - o cameră cu un bolta de canal. Rămășițele vechiului plan ne oferă însă posibilitatea de a judeca dimensiunea acestor conace: unele dintre ele ocupă o suprafață de aproximativ 400 m2, altele - 700 sau aproximativ 900 m2, dar sunt cele care se răspândesc. peste 1500 m2, sau chiar mai mult. La unul dintre aceste conace, Marțial și-a trimis salutările de dimineață în locul lui însuși cartea sa (1.70): „Du-te... la frumoasa casă a lui Proculus... trebuie să intri în atriumul unui conac înalt... nu fi frică să treacă pragul acestei locuințe luxoase și mândre” . La marginea orașului, aceste „locuințe mândre” captează spații mari. Vedius Pollio, fiul unui slobod, același care i-a aruncat pe sclavii vinovați în iaz la murene, a lăsat moștenire conacul său de pe Esquiline lui Augustus; împăratul a poruncit să-l demoleze și a construit pe acest loc un portic, pe care l-a numit după soția sa Livia. Planul supraviețuitor al acestui portic a făcut posibilă calcularea suprafeței ocupate de un special
72
Orez. 22. Modelul unei case romane. (Pompeii, Casa Poetului Tragic). (P. Gri mal. La civilization Romaine, Fig. 201). robinete - un coridor îngust, pe ambele părți ale magazinului și atelierelor; în spatele coridorului atrium (impluvium în mijloc); în dreapta și în stânga camerei și două „aripi”; din atrium este o intrare largă în tabline, iar în dreapta este o uşă îngustă care duce la un coridor.
Nyak Vedia: are 11.500 m2, adică de 14 ori mai mult decât casa Liviei. Explicându-i lui Spars de ce pleacă atât de des în mica sa vilă de lângă Roma („la Roma este imposibil ca un om sărac să gândească sau să doarmă”), Martial îi scrie: „Tu, Spares, nu știi și nu poți ști, bucurându-te de viață în palatul, plat al cărui acoperiș este mai înalt decât dealurile din jur. Ai un sat în Roma, viticul locuiește în Roma și nu mai este recolta de struguri pe Muntele Falerno. Puteți călări cu cai în jurul proprietății dvs. Dormi în adâncul locuinței tale; vorbăria nimănui nu-ți tulbură liniștea; te trezești din lumina zilei când vrei să-l lași să intre” (XII.57). Seneca comemorează casele care „ocupă un spațiu mai mare decât cel al orașelor mari” (de ben. VIL 10.5).
73
Desigur, în Roma erau puține astfel de conace de lux, dar în general erau puține conace în comparație cu numărul total de case; conform statisticilor, din epoca lui Constantin cel Mare, erau doar 1790 în toate cele paisprezece districte ale capitalei, în timp ce erau 46.602,5 insul. O insula este o clădire cu mai multe etaje care conține un număr de apartamente de închiriat. Nu are nici atriu, nici peristil; vechiul conac își mărește suprafața pe orizontală, insula crește vertical în sus; în conac, locul atriumului, mesei, peristilul este strict definit și invariabil; în insulă, camerele își pot schimba locația după planul arhitectului sau proprietarului și scopul lor la discreția chiriașului . Unde să cauți strămoșul acestor hulks, atât de diferit de „casele cu atrium” și atât de asemănător cu clădirile noastre moderne cu mai multe etaje?
Țăranul sărac, desigur, nu a dobândit o asemenea moșie ca vecinul său bogat. O colibă, mai mult sau mai puțin spațioasă, îi era suficientă lui și familiei lui; pentru o căruță și un set sărac de unelte agricole, pentru un porc singuratic și un măgar nepretenţios, era suficientă o mică anexe. Într-o astfel de colibă locuia Similus, într-o astfel de colibă Filemon și Baucis și-au primit oaspeții divini (Ov. met. VIII.629-643 și 699). În Pompei, pe partea de nord a străzii Nolanskaya, au fost găsite rămășițele unor case mici construite în secolul al IV-lea î.Hr. î.Hr e. și a servit ca proprietar și un apartament, un atelier și un magazin; uneori în spatele unei astfel de case era îngrădit un dulap special pentru locuințe. În Veii, mai multe încăperi au fost săpate într-un fund sau două încăperi. Pentru construcția acestor locuințe mizerabile, au

folosit, desigur, materialul disponibil în apropiere și care costa mai puțin - de obicei era lemn. Isidor din Sevilla, explicând cuvântul tabema, scrie: „Căsuțele sărace și simple ale plebeilor din cartierele orașului erau numite taberne pentru că erau construite din scânduri (tabulae) și bușteni. Ei păstrează numele străvechi, deși și-au pierdut aspectul de odinioară ”(XV.2.43). Nu este nimic de așteptat, desigur, că rămășițele unor astfel de cocioabe de lemn au supraviețuit până în vremea noastră, dar prezența lor la Roma tocmai ca ateliere și magazine este mărturisită în repetate rânduri de Livy: tatăl, salvând Virginia de rușinea care a amenințat-o cu persecuția lui Appius Claudius, care se îndrăgostise de ea, și-a ucis fiica pe Forum lângă o măcelărie (Liv. n. 48,5); învingătorii samniților în 308 au dat scuturile capturate pentru modificare bijutierilor ale căror ateliere se aflau în apropierea Forumului (IX.40.16); în anul 210 au ars atelierele și magazinele situate de-a lungul Forumului, iar casele din spatele lor au preluat și ele (XXVI.27.2). Festus dă această explicație a cuvântului adtibemalis: „Acesta este un locuitor al unui cort alăturat altora; era cea mai veche formă de locuire dintre romani” (11). Astfel de „taberne adiacente” sunt menționate și de Livy: Tiberius

Sempronius (tatăl Gracchis) i-a cumpărat în 169 și a ridicat o bazilică în locul lor, care a primit numele de Sempronius (XLIV. 16.10). Să ne imaginăm două sau trei astfel de taberne adiacente cu un al doilea etaj deasupra lor - aici este embrionul insulei (Fig. 23). Aproximativ 100 î.Hr. e. chiar și în orașe mici precum Pompeii și liniștea complet necomercială Prenest, arheologii au găsit rămășițele unor case fără atrii, cu șiruri de magazine și ateliere adiacente și scări către etajele superioare.

La Roma, cu afluxul constant de populație, cu creșterea comerțului și industriei, nevoia de locuințe crește și ea, iar un conac vechi nu este capabil să satisfacă această nevoie. Creșterea casei pe verticală devine o nevoie urgentă. Livy, enumerând semnele care s-au petrecut la Roma în 218, în primii ani ai războiului lui Hannibal, povestește cum în Piața vacilor, adică aproape în centrul orașului, un bou a urcat scările la etajul trei (XXI). .62,3); Cicero în 63 spunea că „Roma... s-a ridicat și a atârnat în aer” („Romam... cenaculis sublatam atque suspen-sam”, - de leg. agr. 11.35.96); mai povestește cum augurii au cerut de la gospodar să-i dărâme ultimul etaj al casei sale, pentru că blochează orizontul (de off. III. 16.65); Cicero a fost contemporan cu acest caz. Vitruvius, care a trăit sub Cezar și Augustus, a scris că numărul imens de oameni care trăiesc în Roma necesită un număr mare de locuințe și, deoarece zona orașului, luată pe orizontală, nu poate găzdui această mulțime, „împrejurările în sine. i-a obligat să caute ajutor la construirea etajelor superioare” (II.8.17). Aelius Aristides (secolul al II-lea d.Hr.) credea că, dacă toți locuitorii Romei ar fi așezați la primele etaje, atunci Italia ar trebui să fie construită până la Marea Adriatică (Lauda Romei, 1.8-9). Pe lângă populația mare și în continuă creștere a construcțiilor înalte, au cerut și alte condiții specifice vieții antice ale orașului în general și ale vieții romane în special. Populația muncitoare și de afaceri a capitalei - artizani, comercianți, angajați - nu putea locui în afara orașului: nu exista transport, iar odată cu apariția zilei nu se putea conduce pe străzi. Numai nobilii și bogații (și apoi numai cei care nu erau angajați în serviciul public sau în întreprinderile lor comerciale și industriale) își puteau permite luxul de a trăi la periferia orașului; restul populatiei se inghesuie in centru si mai aproape de centru. Și cât spațiu potrivit pentru construcție, chiar în centrul orașului, a fost ales de palatele imperiale, foruri, băi, circuri și teatre.Roma, - săracul îi reproșează bogatului care a ars plataniul, - a înlocuit. parcurile oamenilor bogați pentru mine ”(Sen.

contr. V.5). Toate acestea au crescut foarte mult prețul terenului urban: viitorul gospodar a căutat să cumpere un teren mai mic și să construiască pe el o casă mai înaltă.
75
Orez. 23. Două fragmente din Planul de marmură.
(A. Boethius. Casa de aur a lui Nero, Fig. 77).
În stânga sus este un șir de ateliere-magazine orientate într-o direcție, în fața lor este un portic, în spatele lor este o curte (tipul I după clasificarea lui Boetius); dedesubt - ateliere-magazine orientate pe ambele sensuri (tip II conform clasificarii Boetius). În dreapta, ruinele de la Ostia, ilustrând Planul de Marmură.
Orez. 24. Insula din Ostia (model).
(P. Gri mal. La civilization Romaine, Fig. 202).
La Roma, au supraviețuit doar rămășițe jalnice ale acestor clădiri înalte și de apartamente; 7 am primit o idee despre insula romană destul de recent - din săpăturile din Ostia, care au avut loc în principal în al doilea sfert al acestui secol. . Insula Ostian este o copie a celei romane (Fig. 24): principiile de construcție într-unul și celălalt și secțiunea lor sunt aceleași, piesele supraviețuitoare ale insulelor romane și Planul de marmură al Romei (Fig. 25) permit noi să judecăm și să comparăm asta. Ostia a căpătat o semnificație deosebită după ce Claudius a construit un port la 4 km de acesta, extins ulterior de Traian. Ostia se ocupă de primirea, depozitarea și trimiterea mărfurilor și produselor către Roma, care au venit în principal din Africa și Orient; aici se concentrează organizarea unei chestiuni atât de importante precum oferta de capital. Populația este în creștere; vechile conace republicane dispar; insulae cresc în locul lor. De la sfârşitul secolului I n. e. Începe construcția energetică, condusă de arhitecți care au văzut „noul oraș” al lui Nero și au participat la crearea lui: ei construiesc în Ostia, așa cum au construit la Roma. Care este tipul de insulă și care sunt caracteristicile acesteia?
În primul rând, prezența mai multor etaje: la Roma erau patru și cinci (în unele cazuri mai multe); la Ostia, prezența a trei etaje este incontestabilă; construit uneori pe patru etaje. Etajele superioare nu sunt o adăugare întâmplătoare, deoarece în conacele pompeiene, ele sunt incluse în planul casei ca parte organică a acesteia; fiecare etaj are o scara proprie, larga si solida, cu trepte din caramida sau travertin, direct din strada. Conacul este întors înapoi în stradă; in insula fiecare etaj este langa ferestre
77
Orez. 25. Fragment din planul de marmură.
(A. Voyiiiz. Casa de aur a lui Nero, fig. 78).
În al doilea rând - o casă cu portic; în spatele lui se află trei conace (domus) cu atrii și peristil; mai incolo se afla piata si in spatele ei doua insule cu porticuri de-a lungul fatadei; liniuțe (--) - portice; A - scari
etaje superioare.
are vedere la stradă sau la curte: constructorul este foarte îngrijorat de lumina din apartamente. Aspectul insulei este simplu și auster: fără decorațiuni inutile, pereții exteriori nici măcar nu sunt tencuiți, zidăria este toată la vedere (Fig. 26). Doar in insulele cu apartamente mai scumpe, intrarea este incadrata de coloane sau pilastri, tot din caramida. Monotonia pereților este însuflețită doar de șiruri de ferestre și de un șir de balcoane; în fața unui șir de magazine situate la parter, există adesea un portic. Pereții sunt construiti solid din material fiabil; sunt suficient de groși pentru a suporta greutatea ambelor etajului patru și al cincilea; săpăturile au găsit puține dovezi ale unor reparații care ar fi trebuit făcute pentru a întări zidurile.8

Să aruncăm o privire mai atentă la unele dintre insulele Ostian. Trebuie amintit că insulele, identice în caracteristicile lor principale, atât în plan, cât și în dimensiune, erau foarte diverse și erau destinate rezidenților cu statut și condiții sociale diferite. Eram acasă, tu
78
Orez. 26. Strada Balconului (Ostia). (R. Meiggs. Roman Ostia, pl. VIII).
construit cu așteptările chiriașilor bogați. Așa este, de exemplu, Casa Triclinium, a cărei curte mare deschisă (12,10 X 7,15 m), înconjurată de un portic, seamănă cu un peristil; Casa Muzelor, cu un apartament de douăsprezece camere la parter, cu fresce și mozaicuri, care sunt realizate de meșteri de primă clasă; Casa Dioscuri, una dintre cele mai mari și mai frumoase insulae ostiană, singura săpată până acum, care are propria sa baie. În aceeași zonă, liniștită, departe de agitația afacerilor și a cumpărăturilor, în mijlocul unei grădini mari, se află două zone rezidențiale lungi, despărțite de un pasaj îngust. Fiecare dintre cele trei etaje (la cel de jos nu erau magazine sau ateliere) avea două apartamente, orientate în direcții opuse și planificate exact în același mod: fiecare avea două camere mari, la capetele opuse ale apartamentului, trei mai mici ( unul foarte mic - 9 m2) și un coridor lung, destul de spațios. Suprafața întregului apartament este de aproximativ 200 m2 (Fig. 27, A). Dacă locuitorii acestor apartamente erau mai săraci decât locuitorii Casei Dioscuri, atunci ei, desigur, erau oameni bogați. Apartamentele din Casa cu Pereți Galbeni și din Casa cu Graffito sunt mai modeste: ocupă o suprafață de aproximativ 160 m2 și au doar patru camere fiecare. O zonă rezidențială interesantă, care cuprinde trei case: Casa Pruncului Bacchus, Casa cu Poze și Casa lui Jupiter și Ganymede. Constructorul este situat
79
Orez. 27. Planuri ale insulelor Ostian.
A - planul unei zone rezidentiale situata in gradina; B - Casa cu bolti pictate (G. Galza - G. Becatti. Ostia, p. 127). B - Casa micuțului Bacchus (/), Casa cu Poze (2), Casa lui Jupiter și Ganimede (3). (R. Meiggs. Roman Ostia, fig. 14).
gal cu o suprafață mare (70 X 27 m), dar din moment ce alte case i-au ascuns clădirea dinspre est și nord, și-a așezat insu-lu-ul sub forma unei litere „G” răsturnate și a folosit spațiul lăsat liber pt. o gradina. Dispunerea apartamentelor din Casa Baby Bacchus și din Casa cu Poze este diferită de cea din casele pe care tocmai le-am examinat: fiecare apartament de aici nu arată pe o parte, ci pe două - spre stradă și spre grădină - și este format din șase camere, o bucătărie și un mic coridor (suprafață totală 170 m2). În Casa lui Jupiter și Ganymede (colț) există bănci de-a lungul fațadei, iar în spatele lor se află un living de trei camere cu bucătărie; curtea A îi servește drept fântână de lumină.Această cameră nu mai este
80
Orez. 28. Casă cu bolți pictate. Vedere din exterior. (Ostia). (R. Meiggs. Roman Ostia, pl. X).
nu-l poți numi luxos: suprafața sa este mai mică (aproximativ 100 m2) și este puțin întunecată (Fig. 27, B). Apartamentele din Casa cu bolți pictate au fost bilaterale, interesante prin „sistemul lor de coridor”: pe de o parte, sunt camere impracticabile, cu acces doar pe coridor, pe de altă parte, sunt și ele impracticabile, complet deschise către un alt coridor. , cu trei ieșiri și ferestre către prima ( Fig. 27, B),
În insule, de obicei, se pot distinge clar apartamentele individuale, dar se întâmplă ca un apartament să ocupe nu numai un etaj, ci și o parte din următorul, ca, de exemplu, în Casa cu bolți pictate (Fig. 28). Apartamentele din insulas ar putea fi remodelate pentru a le mări sau reduce. În Casa Tavanului Pictat, apartamentul de la parter (de tip „unilateral”) avea inițial cinci camere la parter și alte câteva camere

la etaj, legate de acesta printr-o scară interioară. Apoi această scară a fost spartă și apartamentul inferior a fost împărțit de un perete gol în două părți: s-au obținut două camere de dimensiuni modeste (conform conceptelor de atunci) - 90 și 60 m2. În Casa lui Jupiter și Ganymede, dimpotrivă, apartamentul, care inițial ocupa doar primul etaj, era apoi legat printr-o scară interioară cu câteva camere la etajul doi.
Deoarece în niciuna dintre camere nu s-a păstrat mobilier, este imposibil să judecăm scopul fiecăreia dintre ele. Un singur lucru este clar: în fiecare apartament existau una sau două camere din față, care pot fi identificate imediat.

se toarnă și nu numai în dimensiunea lor (în Casa lui Jupiter și Ganymede, de exemplu, o astfel de cameră era în colțul de nord-est; este egală ca dimensiune cu celelalte două - 6,8 X 8,3 m). Adesea sunt mai înalte decât restul, foarte ușoare, frescele și mozaicurile din ele sunt mai bune decât în altele. Am văzut deja aceste camere în apartamentele unei zone rezidențiale situate în grădină. În Casa cu Tavan Pictat, apartamentul, conform planului inițial, avea două astfel de camere frontale. În apartamentele cu o singură parte, acest plan poate fi considerat aproape standard: două camere mari la capetele opuse ale apartamentului (dacă există o singură cameră din față, atunci aceasta este întotdeauna departe de intrare), iluminate direct din stradă sau din curte; un coridor, uneori lat (4 m), alteori mai îngust (3 m), foarte luminos, orientat, ca și camerele din față, direct spre stradă sau curte, și trei-două camere care intră în acest coridor și sunt iluminate din acesta. În apartamentele cu două fețe se găsește și acest plan, dar mai rar.
Aceste apartamente, mari, multicamerale, cu tavane înalte (3,5 m înălțime), inundate de lumină, adesea cu finisaje excelente, erau destinate, desigur, unor oameni mai mult sau mai puțin înstăriți. Oamenii mai săraci locuiau în apartamente mai simple. La sfârşitul secolului I n. e. s-a construit un întreg bloc cu case, pe care arheologii italieni le-au numit „case”. Acestea sunt căsuțe duplex mici, cu un etaj, cu mezanin. Apartamentele din ele sunt complet de același tip și sunt aranjate după același plan deja familiar nouă: camera principală la un capăt (30 m2), la capătul opus este o alta, mult mai mică (aproximativ 12 m2), un coridor (aproximativ 3 m lățime), două camere mici în care intră și o bucătărie cu toaletă. Întregul apartament se întinde pe o suprafață de aproximativ 90 m2. Finisarea nu a fost o preocupare aici; pereții exteriori sunt bine construiti, pereții interiori sunt căptușiți neglijent cu bucăți de tuf de formă neregulată (opus incertum). Scările din lemn duc la etaj (Fig. 29). Aceste case, după spusele lui Beccati, erau locuite de oameni săraci, dar care mai aveau destui bani să aibă un apartament separat, și să nu locuiască la mezanin în atelierul sau magazinul lor; țapi ispășitori s-au stabilit aici, ocupând magistraturi mici, negustori din clasa de mijloc, artizani mai bogați.9
Dacă din aceste date arheologice ne întoarcem la izvoarele literare, la autori care dețin informații despre insulae romane și despre modul în care au trăit acolo, ne va lovi o inconsecvență flagrantă. Alunecări de teren, incendii, frig, întuneric - există o declarație de afaceri a acestor fapte, există și plângeri emoționale care toarnă grindină. La Roma, scrie Strabon (235), „construcția continuă se datorează prăbușirilor, incendiilor și revânzărilor, care au loc și în continuu. Aceste revânzări sunt un fel de colaps cauzat de bunăvoință: casele sunt distruse după bunul plac și reconstruite.” Cât despre ceva cu totul firesc, el relatează că Ateneul Peripatetic a murit în timpul nopții, la prăbușirea casei,

unde era apartamentul lui (670). Cicero îi scrie lui Atticus (XIV.9) că două din tabernurile sale se prăbușesc și nu numai oamenii, ci și șoarecii au scăpat de acolo; Plutarh (Crass. 2) numește incendiile și alunecările de teren „însoțitori ai Romei”. Pentru Seneca, boala și focul sunt fenomene naturale și inevitabile. „Ce este neașteptat aici? se întreabă el și continuă. – Se aude adesea vuietul unei clădiri care se prăbușește” (de tranq. animi, XI.7); „ne uităm destul de calm la pereții șubrediți ai insulei în găuri și crăpături”, scrie el în altă parte (de ira, III.35.5); „Ce bine ne face cel care ne sprijină locuința distrusă și cu o îndemânare incredibilă împiedică să cadă insula, care a crăpat chiar de jos!” (de benef. VI. 15.7). Juvenal nu a fost încântat de această artă: „Cine în Prenest răcoros, în Volsinia, culcat printre munții împăduriți, în Gabia provincială sau în Tibur, stând pe o stâncă abruptă, se teme sau îi era frică că i se va prăbuși casa? Și trăim într-un oraș, dintre care majoritatea se bazează pe recuzită. Casa este înclinată; managerul închide vechea crăpătură căscată și te sfătuiește să dormi liniștit, deși casa este pe cale să se prăbușească” (III. 190-196).
Aceste mărturii sunt atât de unanime încât nu există niciun motiv să nu ai încredere în ele. Este posibil să le împacăm cu datele arheologiei?
Să ne oprim pe scurt asupra tehnicii de construcție a romanilor.
Zidurile moșiei, pe care Cato (14) și-a construit pentru sine, erau din piatră zdrobită (caementa), turnată pentru a fi conectată cu o soluție de var ars și nisip. Această metodă de construcție a fost numită „zidărie de moloz” - opus caementicium. Faţarea zidurilor în diferite momente a fost diferită: în secolul al II-lea. î.Hr e. pentru aceasta, au luat pietre mici de formă neregulată, cel mai adesea tuf, și le-au așezat fără nicio ordine în tencuială - de aceea o astfel de căptușeală a fost numită „inexactă” (opus incertum). De la mijlocul secolului I. î.Hr e. este „împletit”: mici cuburi cioplite sunt așezate în rânduri regulate în mortarul de ipsos, astfel încât peretele să dea impresia unei rețele strâns întinse. Încă din epoca imperială, cărămida a fost folosită de obicei pentru placare (Fig. 30).
Zidăria de moloz a făcut posibilă construirea atât rapid, cât și ieftin (pietriș mic, cărămizi sparte, cioburi de lut, fragmente de marmură - totul a intrat în afaceri și nu au fost necesari muncitori cu înaltă calificare). La sfârșitul secolului al III-lea. î.Hr e. s-a găsit secretul cimentului, care, potrivit lui Pliniu, „a îmbinat pietrele într-o masă indestructibilă, care devenea din ce în ce mai puternică”: în loc de nisip simplu, au început să pună „praf de Puteolan”, nisip vulcanic special (puzolană) în var. în loc de nisip simplu. Cu acest ciment, clădirile din moloz ar putea rezista secole și secole. Era nevoie doar să se respecte anumite reguli, care la Roma, cu construcția ei febrilă, urmărind scopuri grosolane speculative, erau prea des încălcate. Fundația a fost pusă la mică adâncime, iar casa a fost scoasă la 5-6 etaje, nepăsându-se de conformitatea înălțimii și suprafeței ocupate de clădire.
83
Orez. 29. Planul „caselor” din Ostia. (R. Meiggs. Roman Ostia, fig. 12).
Orez. 30. Tipuri de zidărie.
(P. Gri mal. La civilization Romaine, fig. 196, 198, 199).
A - opus incertum: pietre de diferite dimensiuni și forme, umplute cu ciment și formând o placare a peretelui, B - opus reticulatum: o placare formată din cuburi mici (calcar deschis și tuf închis alternativ) așezate în grilă, C - placare din cărămidă.
mănâncă în lățime. August a interzis construirea de case mai mari de 20,6 m, dar această interdicție se aplica numai caselor cu vedere la stradă; casa din curte ar fi putut fi mai înaltă. Pentru ciment, a fost posibil să se ia nu puzolană roșie, care dă cel mai puternic ciment, ci gri închis, situat aproape de suprafață, mai ieftin, dar nu atât de puternic, și chiar să o pună într-o proporție mai mică decât este necesar; în loc

de rafturi de piatră sau cărămidă, care au fost plasate pentru rezistență între „blocurile” de moloz umplute cu ciment, luați cele din lemn; țese pereții interioare din tufiș. După un incendiu teribil din anul 64, Nero a emis o serie de ordine foarte rezonabile în ceea ce privește construcția: a interzis folosirea lemnului în pereți, „a redus înălțimea clădirilor” (nu se știe cât de mult în comparație cu norma lui Augustus), a ordonat sa se construiasca casele in jurul fatadei cu porticuri, sa se construiasca case la oarecare distanta una de alta si sa faca curti spatioase; a extins străzile. „Aceste măsuri benefice au adăugat și frumusețe noului oraș” (Tac. ann. XV.43). Fără îndoială că în acest „nou oraș”, după lecțiile teribile ale incendiului, au început să se reconstruiască altfel decât înainte. Casele de pe via Biberatica (în spatele forumului lui Troyan) au supraviețuit în mare măsură până astăzi. Insula, construită în secolul al II-lea î.Hr., rămâne și astăzi. n. e. în partea de vest a Capitoliului (Fig. 31). Dar este, de asemenea, fără îndoială că nevoia urgentă de locuință și căutarea profitului au forțat, ocolind toate decretele lui Nero, să folosească atât lemnul, cât și cărămizile brute în construcții, să ia lut cu paie pentru tencuială și ciment slab slab pentru liant. mortar. Au existat insule bune la Roma, dar au fost și altele proaste, iar acestea rele nu reprezentau unități. Poți să-l lași deoparte pe Juvenal - ce ar trebui să facă un satiric, cum să nu mormăiască și să te uiți la rău - dar nu poți să-l lași deoparte decretul lui Traian drept o prostie retorică. Prin acest decret, înălțimea caselor a fost redusă la 17,7 m, iar această măsură a fost motivată de faptul că casele „se prăbușesc ușor”. Incendiile au fost un mare dezastru pentru Roma. „Ar trebui să trăiești acolo unde nu există incendii și terori nocturne. Uka-legon își mută deja lucrurile mizerabile, etajul al treilea fumează deja și nu bănuiești nimic. La etajele inferioare este o alarmă, dar ultimul care se aprinde este cel care este ferit de ploaie doar de un acoperiș de țiglă, unde zboară porumbei fragezi ”(luv. III. 197-202). „Incendiile sunt o pedeapsă pentru lux”, remarcă moralizator Pliniu, terminând povestea despre „blocuri de marmură, lucrări ale artiștilor și cheltuieli regale” cerute de palatele contemporanilor săi (XXXVI. 110). Focul nu a cruțat nici aceste clădiri magnifice, nici insulele sărace: ambele au fost distruse de incendiu în 64 (Suet. Nero, 38.2). Lemnul, folosit pe scară largă în construcții, a dat hrană focului: uși, ferestre, balcoane, tavane și, în final, mobilier. Despre paravane țesute din crengi, Vitruvius scrie: „Ar fi mai bine dacă nu ar fi inventate! economisesc spațiu și timp... dar în caz de incendiu sunt torțe gata făcute” (II.2.20). Și aici ajungem la două importante



Orez. 31. Insula cu șase etaje din Roma. Reconstrucţie de L. Gismondi. (A. Boethius. Casa de aur a lui Nero, Fig. 73).

neajunsurile tuturor insulelor italiene: lipsa apei si lipsa incalzirii. Romanii cunoșteau încălzirea cu aer cald (Fig. 32), dar o amenajau numai în băi, în încăperi separate ale moșiilor lor și, în orice caz, o desfășurau nu mai sus de primul etaj. în plus, în ele se fierbea și apă) (Fig. 33), sau simple braziere ca gratare caucaziene, din bronz sau arama, de multe ori foarte frumoase, dar imparatul Iulian, insa, aproape a murit in Lutetia, murind de la un astfel de bratari. Camerele erau luminate cu lămpi și lumânări. O mișcare nepăsătoare, o împingere, un gest ascuțit a fost de ajuns – iar copacul era îngrijit de cărbuni vărsați, din uleiul vărsat și fulgerat care ardea în lampă. Și nu era nimic care să-l stingă: nu era apă în casă.

Suntem obișnuiți să considerăm Roma antică un oraș în care apa era disponibilă din abundență. Este adevărat: la sfârșitul secolului I. n. e. Roma avea 11 apeducte și aproximativ 600 de fântâni. Doar trei din 14 cartiere romane folosesc apa din trei apeducte; restul au la dispozitie

cinci si sase. Apa curge noapte și zi, dar ad usum populi, și nu pentru uz privat. Pentru a-ți aduce apă în casă, aveai nevoie de o permisiune specială de la împărat, care se dădea unei anumite persoane11 și pe viață.
86
dar: această permisiune nu s-a extins asupra moștenitorilor. Un proprietar care a primit un astfel de permis conducea apa în curtea lui, iar dacă locuia la primul etaj, atunci în apartamentul său. Locuitorii etajelor rămase trebuiau fie să cumpere apă de la purtătorii de apă, fie să meargă în curte, la cea mai apropiată fântână sau fântână pentru aceasta. Martial, care locuia la etajul trei, a alergat jos după apă; in Casa Dianei din Ostia, chiriasii luau apa dintr-o cisterna mare situata in curte; locatarii de la Casele din gradina erau aprovizionati cu apa de fantani care stropesc in aceste gradini. Actul legislativ dispunea ca fiecare chiriaș să aibă apă în incinta sa; cât s-ar putea depozita însă?
12 Cu casele aglomerate, cu străzile extrem de înguste și în lipsa mijloacelor eficiente de stingere a incendiilor, focul s-a extins cu viteză extremă. Aulus Gellius (XV. 1) povestește cum odată, în fața ochilor săi, un incendiu care a cuprins o insulă cu mai multe etaje s-a răspândit imediat la casele vecine, latrinele publice sau scoate tot gunoiul într-o grămadă de gunoi din apropiere, sau pur și simplu îl aruncă din fereastra spre stradă. Juvenal a amintit de accidentele care îl pândesc pe un trecător care trece pe lângă „ferestrele unde sunt trezi: vase sparte zboară de sus; este bine dacă doar aruncă un bazin voluminos ”(III.269-277). Rezumatele (IX.3.5.2) tratează întrebarea cine este responsabil pentru daunele cauzate de un obiect aruncat unei persoane care merge pe stradă.
Au existat și alte neajunsuri în insula italiană. Soarele a inundat încăperile spațioase ale apartamentelor domnești; filmări mari, o abundență de lumină și aer le făceau foarte atractive pe vreme frumoasă. Pe vreme rea, când au început ploile de toamnă sau frigul de iarnă, deveni foarte incomod în aceste camere frumos finisate; nu există protecție împotriva ploii și înghețului, deoarece nu există sticlă în ferestre - sticla este scumpă și este rar folosită, în principal în băi. Sau mica este introdusa in rame, care transmite slab lumina, si mult mai des furnizeaza ferestre cu obloane pur si simplu din lemn cu fante. Un patron bogat și clientul său sărac deopotrivă au avut posibilitatea de a alege fie să se ghemuiască în jurul unui brazier cu monoxid de carbon și să privească apa de ploaie curgând în camera lui, fie să închidă ermetic ferestrele și să stea lângă flacăra pâlpâitoare a unei lămpi de funingine.
Aceste neajunsuri, comune tuturor insulelor, trebuie să fi fost simțite mai ales de bietul locuitor al unei case proaste. Marțial s-a plâns că Boreas însuși nu ar fi de acord să locuiască în camera lui, deoarece fereastra nu putea fi închisă etanș în ea (VIII. 14.5-6). Lemnele de foc la Roma nu erau ieftine și pregătite în așa fel încât să nu dea fum, 14 erau disponibile doar unei persoane bogate. Meșterul locuia de obicei cu familia lui la mezanin
87
Orez. 32. Modelul unei camere cu incalzire.
(U. Kahrstedt. Kulturgeschichte der romischen Kaiszeit, fig. 36).
Orez. 33. Dispozitiv de încălzire. (A. Maiuri. Pompei, Fig. 99).
același atelier unde a lucrat; camera era, desigur, atât joasă, cât și întunecată. Apartamentele „sub gresie”, chiar la ultimul etaj, nu erau mai bune: Marțial amintește de acelea în care era imposibil să se îndrepte până la înălțimea lui (11.53.8) și unde era crepuscul (III.30.3); conform lui Juvenal, săracul închiriază „întunericul” pentru locuințe (Sh.225). Și să plătești pentru aceste „întuneric” trebuia să fie scump și nu era atât de ușor să le găsești. Ptolemeu Filometor,

alungat din Egipt de propriul său frate, a fugit la Roma pentru a căuta mijlocire. Poșeta lui era, este adevărat, subțire și nu-și putea găsi un loc în limitele posibilităților sale; regele Egiptului a trebuit să se adăpostească la un peisagist cunoscut în pod (Diod. XXXI). Juvenal asigură că în Sora, Fabrateria sau Frusinone poți cumpăra o casă cu grădină pentru aceiași bani pe care trebuie să îi plătești la Roma pentru o canisa întunecată (III.223-227).15 Nu era destulă locuință: „.. . Uită-te la asta o mulțime de oameni care cu greu pot încăpea în nenumăratele case ale orașului!” (Sem. ad. Helv. 6).
Costul mare al apartamentelor romane se datorează, desigur, cererii mari, dar și speculațiile au jucat aici un rol important. Și aici figura gospodarului se ridică în fața noastră. Acesta este un om bogat care iubește bogăția, dar nu doar un răpitor și iubitor de bani: este un om de afaceri și un antreprenor pe scară largă. Prudența sobră a unui om de afaceri, care ține cont cu inteligență de cerințele zilelor noastre și le folosește cu pricepere, se îmbină în el cu dragostea pentru risc, pericol, cu jocul de noroc al unui jucător care pune totul în joc în speranța câștigului. Este foarte nerăbdător să returneze rapid banii investiți în clădire și să îi returneze, desigur, cu profit; are nevoie ca insula lui să crească cât mai curând posibil și este mai preocupat de prețul materialului decât de calitatea acestuia. Gospodarul din Roma s-a confruntat cu pericole foarte reale: au avut loc cutremure, Tibru s-a revărsat și a inundat zonele joase, incendiile erau o întâmplare obișnuită. Așteptând să se mute chiriașii, în timp ce ei plătesc chiria (a fost plătită jumătate de an) - a fost prea lung. Proprietarul închiriază întreaga casă nouă unei singure persoane, care deja va închiria singur apartamente separate (această ocupație avea denumire oficială: cenaculariam exercere), în timp ce el însuși, încins de profiturile primite, este purtat de perspectiva bogăția crescândă, se grăbește spre noi speculații privind clădirile. Este stăpânit de un demon de întreprindere strălucitoare: dărâmă o casă care a fost construită, vinde materiale de construcție cu un profit incontestabil pentru sine; 16, după ce a prins zvonuri despre incendiul de ieri, merge la proprietar-arzător și, dacă el se pierde inima și promite că va construi la Roma, cumpără un teren de la el la un preț rezonabil (După Plutarh, Krass a preluat astfel aproximativ jumătate din suprafața de teren a Romei). Construiește, revinde, cumpără, întreprinde reparații majore sub pretextul că casa este în pericol de prăbușire; îl împarte în două jumătăți printr-un perete gol - gândul la chiriași și la facilitățile lor nu numai că nu îl deranjează, ci pur și simplu

nu-i trece prin cap: pentru el aceștia nu sunt oameni, aceasta este o sursă de venit. El nu le vede; are un sclav de încredere repartizat în casa sa, insulariusul17, care veghează atât pe chiriași, cât și pe chiriașul principal, se îngrijește de interesele stăpânului și raportează proprietarului toate problemele și tulburările din casă. El este cel care îi convinge pe chiriașii casei, care abia se sprijină de suporturi subțiri, de la Juvenal, să nu-și facă griji și să doarmă liniștit. Chiriașul principal este o persoană cu un stoc și un caracter diferit. Acesta nu își va asuma riscuri și se teme de el: caută profitul potrivit, merge pe acele căi pe care nu-l atârnă necazuri serioase. Rezumatele sunt citate ca exemplu, adică ca ceva obișnuit, al unui chiriaș care a închiriat o casă cu 30.000 de sesterți și, închiriind toate apartamentele separat, a adunat 40.000 din toate (Dig. XIX.2.30), cu alte cuvinte, a adunat in acest caz, 33% este o bucata de grasime! A fost primit, desigur, nu fără necazuri și neliniște: trebuia să supravegheze atent ca să nu fugă chiriașul fără să plătească chiria - era nevoie de un ochi și un ochi; A trebuit să ascult cu răbdare plângerile acelorași chiriași, revărsând în șuvoiele din cele mai diverse motive; probleme, desigur, au

fost, dar venitul era bun și adevărat. Mai rău s-a întâmplat dacă proprietarul, care nu avea liniște, a decis să spargă casa pentru a construi una mai profitabilă. Și aici, însă, chiriașul nu a rămas în pierdere: potrivit legii, proprietarul era obligat să-i restituie chiria plătită de acesta și să adauge la aceasta banii pe care chiriașul se aștepta să îi primească pentru apartamente și pe care îi pierdut cu plecarea chiriașilor. Pe acest ultim punct, probabil, nu totul a mers bine, dar trebuie să ne gândim că „comerciantul” nu a suferit prea multe pagube: cenaculariam exercere a devenit o ocupație ferm înrădăcinată în viața Romei antice.

Elementul care a suferit cu adevărat din cauza acestei afaceri și de multe ori a tam-tam complet nerușinat au fost chiriașii. Proprietarului i-a trecut prin cap să ia casa pentru el și pentru propriile nevoi - chiriașii sunt obligați să se mute; casa se vinde – noul proprietar are dreptul de a evacua locatarii. Lasă-i cumva răsplătiți cu bani, dar acest lucru nu îi va scuti de a alerga prin Roma în căutare de noi locuințe, de cheltuieli suplimentare supărătoare și dificile și de oboseală.

Bunurile chiriașului care s-a mutat în apartament, „aduse și aduse”, sunt considerate a fi gajate proprietarului, ceea ce asigură plata exactă a chiriei. In caz de neplata, proprietarul are dreptul sa le ia pe acelea dintre ele care se afla permanent in apartament, si nu s-au intamplat sa fie acolo accidental sau temporar. Dar acum chiriașul a plătit cu bună-credință, i-a expirat contractul, vrea să se mute, iar proprietarul i-a pus sechestru pe proprietate și nu-l dă afară. Chiriașul principal nu poate plăti proprietarul în niciun fel - răspunsul este să fie chiriașii: proprietarul casei pune mâna pe proprietatea lor, socotind corect că chiriașul principal se va grăbi să-l plătească pe el, proprietarul, pentru că până la aceasta plata se face



vedena, chiriașii nu-i vor plăti o sesterție. Proprietarul putea „bloca” chiriașul: dacă o scară separată ducea la apartamentul său (acest lucru era invariabil în atelierele cu mezanin), treptele din lemn erau scoase din ea, iar chiriașul era tăiat de lumea exterioară - aceasta se numea percludere inquilinum. „Blocada” a fost filmată când nefericitul chiriaș, prin cârlig sau prin escroc, a primit bani pentru a-și plăti datoria de apartament.

Am văzut ce povară în plus cade asupra unei persoane care nu este foarte bine închiriată de faptul că închiriază un apartament nu direct de la proprietar, ci printr-un chiriaș care a închiriat toată casa. Chiriașul câștigă din chiriașul său; chiriașul decide să-și facă loc și, închiriind camere separate de el însuși, câștigă pe chiriașii săi: se obține un fel de lanț de speculații, care strânge mai ales strâns pe cei mai săraci și neputincioși.

O persoană care are bani puțini urcă mai sus, locuiește la ultimul etaj „sub gresie”. Acolo locuia Orbilius, profesorul de „lovituri generoase” al lui Horace; Juvenal și-a găzduit acolo pe cerșetorul Codrus (III.204). Mulți oameni s-au înghesuit în aceste apartamente sărace: uneori două sau trei familii închiriau un apartament; uneori proprietarul lăsa chiriașii să intre. Vă puteți imagina cât de insalubre era o astfel de locuință, în care, în absența apei - trageți-o la etajul cinci! - era imposibil să se facă curățări frecvente și temeinice și în care se depuneau funingine, fum și deșeuri de la braziere și lămpi.

Mai era o categorie de oameni pentru care apartamentul „sub gresie” a rămas inaccesibil. O inscripție romană (CIL. VI.29791) menționează încăperi de sub scări: pivnițe, cripte, sunt menționate și în Rezumate (XIII. 17.3.7). Aceste temnițe murdare, umede, semiîntunecate au servit drept locuință pentru populația fără adăpost, sărăcită, vagabondă a capitalei, cărora doar un astfel de adăpost era disponibil.

Capitolul trei

SITUATIE
Locuința italianului antic era plină cu mult mai puțin mobilier decât cel modern: fără birouri, fără dulapuri voluminoase, fără comode, fără dulapuri. În inventarul casei italiene erau puține articole și, probabil, primul loc în rândul mobilierului a aparținut patului, din moment ce anticii petreceau mult mai mult timp în el decât noi: nu doar dormeau pe pat, ci și a luat masa, si a studiat – a citit si a scris.1
Mai multe paturi au supraviețuit până în vremea noastră: unele sunt relativ bine conservate, altele sunt fragmentate, care, totuși, au reușit să fie adunate și puse cap la cap. Acest material arheologic, împreună cu datele literare, face posibilă formarea unei idei destul de clare despre patul italic. Este foarte asemănător cu cel modern: pe patru (rar șase) picioare; pe lângă tăblie, uneori este echipată și cu tăblie, care este o copie exactă a tăbliei. Fiecare pereche de picioare este interconectată printr-o traversă puternică; uneori, pentru o rezistență mai mare, se mai adăugau două bare longitudinale, introducându-le mai aproape de cadru. În locul plasei noastre metalice, peste cadru a fost trasă frecvent o curea de legare.
Paturile erau din lemn (arțar, fag, frasin), iar uneori cadrul era dintr-o specie de arbore, iar picioarele din alta.2 Picioarele erau răsucite, transformând un ciot vertical într-un complex de diverse corpuri stereometrice. Setul lor este același: o minge plată sau turtită; cercuri plate presate unul pe altul; cilindri, lungi sau scurtați astfel încât să se transforme într-un inel; conuri trunchiate, late sau alungite, asemănătoare cu clopotele. Stăpânul alege doar între ele, le diversifică dimensiunea și locația. Uneori picioarele erau sculptate din oase. Într-una dintre cele mai nobile și mai bogate case pompeiene, în Casa Faunului, s-au găsit picioare de pat de fildeș; mai des, desigur, au luat material mai ieftin: oase de cal și din mari
93
Orez. 34. Tablie de la Amiterne. (G. Richter. Ancient fumiture, fig. 312).
bovine. S-a întâmplat ca osul să fie acoperit cu un model sculptat; picioare din lemn tapițate cu bronz. Tablia patului, a cărei curbă grațioasă avea deja o valoare ornamentală în sine, era și ea tunsă cu bronz. Pe canapeaua Pompei, un design cu incrustație de argint se îndoaie de-a lungul cotierelor din bronz; deasupra şi dedesubtul lor, pe o parte a patului, sunt figurine de cupidon turnate în bronz, iar pe cealaltă, capete de lebădă.3 Foarte des, pe tăblie era un cap de măgar; Juvenal, amintindu-și de vremurile bune cu modul lor de viață simplu și modest, înzestrează bietul pat din acele vremuri cu o tăblie, care este tapițată cu bronz și împodobită cu cap de măgar cu o coroană la gât (XI.96). -97). Pe un pat magnific de la Amiterne, tăblia se termină cu un cap frumos făcut al unui catâr furios, care, după ce și-a turtit urechile, și-a deschis gura și și-a întors buza superioară astfel încât să se vadă dinții dezgolit, întors furios spre obiectul care a înfuriat. el (Fig. 34). Căptușeala de argint a cotierei este împodobită cu un design magistral de satiri și menade printre copaci și viță de vie. Cotiera se termină într-o rotunjire grațioasă, iar în ea este așezat un bust de Bacchante cu iedera pe cap și o piele de animal pe cap.
94
umerii.4 Capul unui pat funerar găsit la Ancona, precum și piciorul acestuia, sunt decorate în partea de sus cu botnițe de leu, iar în partea de jos cu busturi de genii înaripate sau menade. La capul celui de-al doilea pat se aflau cai si caini in varf, in jos cotiera era inchisa de capul lui Dionysos sau Heracles. î.Hr e. „Odată cu întoarcerea trupelor din Asia, luxul a venit la Roma: pentru prima dată s-au adus paturi tapițate cu bronz și s-au adus țesături scumpe pentru a acoperi patul” (Liv. XXXIX.6). Potrivit lui Cicero, meșteșugarii din Siracuza au fost

ocupați timp de trei ani să facă astfel de paturi cu suprapuneri de bronz pentru o singură Burre (în Verr. IV.26.60). Rama noptiera de la Pompei este tapitata in bronz si, pe partea orientata spre masa, este captusita bogat, desi nu in totalitate, cu patrate argintii cu niello. Un exemplu bun de paturi decorate este în Muzeul din New York: o farfurie cu o ghirlandă de frunze de măslin și fructe de pădure, înconjurată de un model geometric, este introdusă într-o bandă de bronz turnat. Acest model, frunzele și tulpinile sunt căptușite cu argint, iar boabele cu cupru.6 În același muzeu, există un pat care a fost asamblat greșit ca scaun (Fig. 35). Un panou larg din lemn, încorporat în cilindrii superioare de picioare de os turnate și încadrat de un pat dublu (sus și jos), este decorat de-a lungul marginilor cu botnițe de leu (tot din os), iar în mijloc - cu o incrustație vesela. din cuburi de sticlă multicolore, roșii, albe și galbene. 7
Orez. 35. Un pat restaurat incorect ca loc dublu. (Muzeul din New York). (G. Richter. Ancient fumiture, fig. 313).
95
Faptul că fildeșul, broasca țestoasă, aurul și argintul au fost luate pentru căptușeala patului, aflăm din surse literare. Un sclav priceput, care servea la cină, a putut să scoată discret una dintre frunzele subțiri de aur cu care era tapițată de pe patul mesei (Mart. VSh.33.5). Caligula a trimis să fie executat un sclav, care a smuls o farfurie de argint dintr-un pat căptușit cu argint (Suet. Cal. 32). Pliniu spune că multă vreme paturile pentru femei au fost complet acoperite cu argint; dar „Cornelius Nepos relatează că înainte de victoria Sulla de la Roma nu existau decât două lăzi împodobite cu argint” (XXXIII. 144 și 146).
În curs a fost decorarea patului cu placaj din lemn. Pliniu enumeră o serie de copaci din care au fost tăiați aceste furnire (XVI.231), dar întrucât doar arțarul este menționat în legătură cu patul, se poate crede că acest arbore a fost folosit, dacă nu exclusiv, atunci mai ales pentru paturile de furnir. „De aici, copacii au început să servească drept lux”, a oftat Pliniu, „se îmbracă cu un copac scump, ca scoarța, ieftin” (XVI.232). Pentru furnir, a existat arțar din rasa care a crescut în Istria și Rhaetia; Pliniu l-a pus imediat după prețiosul „citrice”, deoarece acest arțar era renumit și pentru modelul lemnului său: „aranjamentul ondulat al petelor” de pe el semăna cu coada unui păun (XVI.66), iar paturile lipite cu placaj. din acest arbore s-au numit „păun” (mart. XIV.85).
Din jumătatea secolului I î.Hr e. căptușeala din coajă de țestoasă a început să intre la modă. „Tăierea scuturilor din carapace țestoasă în farfurii și îmbrăcămintea patului cu ele a fost gândit pentru prima dată de Carvillius Pollio, un om risipitor și bogat în invenții când a fost vorba de lux” (PI. IX.39).
Absența gustului, caracteristică multor straturi ale societății romane din acea vreme, înlocuirea simplității și a frumosului în simplitatea sa cu o ornamentație abundentă și nu întotdeauna armonioasă, respectul nu pentru un lucru, ci pentru valoarea lui - toate acestea aveau un aspect extrem de strălucitor. efect asupra exemplului de paturi cu incrustație de coajă de țestoasă. Pliniu, a cărui indignare față de moravurile contemporane a devenit un dispozitiv literar, începând cu o condamnare a furnirului de lemn, înfățișează astfel alterarea gustului în rândul contemporanilor săi: ea seamănă cu un copac... e distractiv să arunci bani pentru distracție și să joci un dublu. joc: pentru a doua oară, amestecați și denaturați ceea ce este denaturat de natura însăși ”(XVI.232-233; IX.139).
Nu știm cât costă paturile și care dintre ele erau mai scumpe și care erau mai ieftine, dar că un astfel de mobilier era disponibil doar oamenilor bogați, acest lucru este evident. Și au acoperit un astfel de pat cu țesături care erau, de asemenea, luxoase și scumpe.

În primul rând, pe husa centurii s-a pus o saltea umplută cu lână bună, tratată special, pentru umplutura saltelelor. Prin realizarea
96
Levcones, un trib galic care a trăit în Belgia de astăzi, au fost faimoși pentru asta. Martial a inclus perne umplute cu lână de leucon ca obiect de lux (XI.56.9) și a sfătuit să prefere o saltea levkon unui pat cu pene (XIV. 159). Penele sunt menționate de Pliniu (XVI. 158); Martial asigură că febra nu vrea să-l părăsească pe Lethin, pentru că ea „trăiește bine cu el” și doarme confortabil pe patul lui luxos de pene violet (XII. 17.8). Morpheus în Ovidiu doarme pe un pat cu pene (met. XI.610).
Umplutura pentru perne era fie din lână, „vedeți câte perne? Și în fiecare lână este vopsită violet sau violet!” - admira unul dintre oaspeții lui Trimalchio (Petr. 38), - sau pene, și mai ales puf de gâscă, care a intrat în uz la începutul imperiului. „Efeminația a ajuns într-un asemenea punct”, s-a plâns Pliniu, „că nici la bărbați, ceafă nu se poate lipsi de o pernă de puf”. Puful de gâște germane a fost foarte apreciat (o liră din ea - 327 g - a costat 20 de sesterți); Pliniu, în timpul șederii sale în Germania, a fost martor ocular al modului în care prefecții trupelor auxiliare au scos cohorte întregi din serviciul de gardă și le-au trimis la vânătoare de gâște (X.54). Fetele de pernă erau făcute din in - le plăcea foarte mult inul țesut de kadurki (un trib galic care locuia în Aquitania; PI. XIX. 13) și mătase: un tânăr îndrăgostit se grăbește fără să doarmă pe perne de mătase colorate (Prop. 1.14), și o bătrână care vrea să-l cucerească pe poet, scrierile filozofilor stoici sunt împrăștiate printre pernele de mătase (Foot. epod. VIII. 15-16).
Așternuturile de saltea și păturile (stragulae vestes) erau atât scumpe, cât și luxoase. Cicero, enumerând bogățiile confidentului lui Chrysogon, Sul-lov, plasează aceste lenjerii de pat la egalitate cu picturile, statuile și ustensilele de argint urmărite (pro Rose. Amer. 46.133). Zoilus, un țap ispășitor bogat, a cărui amintire Marțial avea invariabil bilă, s-a îmbolnăvit de febră: vrea doar să-și arate pătura, saltea și pernele scumpe, roșu aprins, cu fețe de pernă violet din Antinopolis (Mart. 11.16); bietul soț, care tremură de bătrâna care doarme lângă el, degeaba trage asupra lui o pătură groasă, lânoasă, albă scânteietoare pe covorul purpuriu cu care este acoperit patul (Mart. XIV. 147). Uneori, pe pat sunt așezate lodice - un cuvertură dublă, dintre care o jumătate este întinsă, iar cealaltă este acoperită (Mart. XIV. 148). Erau pături făcute din piele de cârtiță. Au stârnit și indignarea lui Pliniu: „Nici teama de a încălca preceptele religioase nu îi ține pe iubitorii de lux răsfățați de animale sinistre!”. (VIII.226). Pe vremea lui Martial, păturile brodate babiloniene au lăsat locul celor egiptene țesute cu desene colorate (Mart. XIV. 150).
O mică figurină de teracotă a fost păstrată în Muzeul din Berlin: pe un pat cu spătar și cotiere solide, constituind una
97
Orez. 36. Canapea (figurină din teracotă). (G. Richter. Ancient fumiture, fig. 316).
un câine mic doarme pe spate cu spatele, ghemuit într-o minge (Fig. 36).
Atât spătarul, cotierele, cât și șezutul sunt tapițate cu țesătură cu modele țesute sau brodate, iar sub această țesătură se află căptușeală: avem în fața noastră strămoșul canapelei noastre moderne.8
Erau necesare mese în diferite scopuri: mâncau la ele, puneau pe ele diverse obiecte; la fel ca paturile, aveau un scop practic si, ca si paturile, erau decorul camerei.
În atrium, lângă compluvium, era un kartibulum9 - o masă „cu o placă alungită dreptunghiulară de piatră pe o coloană”, conform descrierii lui Varro (1.1. V.125); își amintea că de băiat îl văzuse în multe case. Judecând după Pompei, cartibulus a continuat să rămână în atrii multă

vreme mai târziu (poate că acest obicei s-a păstrat doar în orașele provinciale - în sensul nostru - din Italia). Pe cartib și în jurul lui, după același Varro, erau vase de bronz. Aceste obiecte grele aveau nevoie de un suport solid, iar amintirea acestui scop practic al cartibului a dictat atât alegerea materialului pentru această masă, cât și a dispozitivului său: placa de pe ea poate fi din lemn, dar pentru picioare aleg un material mai fiabil - piatră. În casa lui Obelius Firma din Pompei, a fost aprobată o lespede de piatră patrulateră pentru patru
98
trei picioare care se termină în labe de leu - astfel de picioare se găsesc adesea la mesele din timpul elenistic. O inovație introdusă de meșterii italieni a fost înlocuirea picioarelor cu o placă solidă de marmură; terminând-o și a preluat pietrarul italian. Overbeck a remarcat pe bună dreptate că maeștrii antici au dat dovadă de mai multă înțelegere decât artiștii Renașterii care au încercat să decoreze tabla mesei, care, dacă masa își servește scopul, este ascunsă sub obiectele așezate pe ea; Producătorii de mobilier italieni și-au îndreptat atenția către picioare - acea parte a mesei pe care nimic nu o închide și care atrage imediat atenția persoanei care vine. Au încercat să dea o oarecare monumentalitate celor patru picioare ale cartibului, sculptându-le sub formă de pilaștri sau coloane cu caneluri și friză; când planul liber al unei plăci late era la dispoziția maestrului, atunci în ornamentația ei dă spațiu imaginației sale. Invariabil, totuși, un motiv se repetă de la cartibulum la cartibulum: farfuria se termină în mod necesar cu un monstru înaripat cu labe de leu puternice; tensiunea acestor labe cu mușchii umflați clar proeminenti subliniază atât greutatea poverii, cât și forța purtătorului. Capul și aripile acestor monștri sunt interpretate în diferite moduri: grifonii din cartibulus ținut la Vatican, care stau calmi, parcă s-ar odihni și nu au avut încă timp să-și plieze aripile după zbor, contrastează puternic cu grifonii de pe cartibulus lui Cornelius Rufus, încordându-și puterea din plin sub povara povara care zăcea asupra lor (Fig. 37). Iar maestrul umple de obicei spațiul dintre aceste figuri cu un ornament floral tradițional, dar el alege elementele acestuia și le aranjează după gustul și discreția lui. Pe cartibulumul Vaticanului, o viță de vie își șerpuiește de-a lungul marginii superioare a plăcii de deasupra grifonilor; în mijlocul ei, pe un stand înalt, se află un crater, iar doi tineri goi goi trag cu toată puterea un ciorchine imens de struguri (Fig. 38); cartibul din Casa lui Meleager (Pompeii) era împodobit cu o cornua abunde; pe cartilajul Corneliei Rufus sunt sculptate frunze, flori și tulpini de acant, împletite între ele într-un model complex. Lespedea cartibului păstrată în Muzeul din New York este decorată cu mult gust: maestrul nu a aglomerat-o cu ornamente, ci lăstari împrăștiați liber de acant moale cu frunze și flori pe un câmp larg (Fig. 39).

Trebuie să recunoaștem că romanii, cărora li se reproșează de obicei lipsa de gust, au dat dovadă de un mare tact artistic punând în centrul atriumului în locul cel mai luminat o astfel de masă ca un cartib. Această masă grea, voluminoasă, cu figuri formidabile rânjătoare, se apropia de o sală imensă, întunecată, aproape goală; a creat o impresie generală unificată, un ton general de bază, pe care restul mobilierului, mai ușor și mai vesel, l-a putut oarecum înmui, dar nu a mai putut să-l deranjeze.

Un alt tip de masă erau mese portabile cu picioare delicat curbate care se terminau în copite de capră. Pe una dintre Ermi-
99
Orez. 37. Cartibulus din casa lui Cornelius Rufus.
(A. Maiuri. Pompei, Fig. 61).
Orez. 38. Cartibul. (Muzeul Vaticanului). (G. Richter. Ancient fumiture, fig. 334).

Orez. 39. Cartibul. (Muzeul din New York). (G. Richter. Ancient fumiture, fig. 335).
tazhny lekan descrie acest tabel. Acest ustensil grecesc a prins rădăcini la Roma. Pe o frescă pompeiană, o companie veselă s-a adunat în jurul unei asemenea mese, angajată într-un joc de zaruri; o frescă din Herculanum înfățișează aceeași masă rotundă cu trei picioare pe care stau diverse feluri de mâncare. Este foarte probabil ca astfel de mese să fie așezate în dormitoare lângă paturi: o lampă mică, un candelabru scăzut, o cană cu apă, un sul - toate aceste lucruri ușoare puteau fi așezate convenabil pe tabla lui.10
Același tip de mese luminoase includ și mese stand, dintre care mai multe mostre au ajuns la noi din Pompeii, tot din Grecia. Muzeul din Bruxelles are o copie magnifică a unei astfel de mese, în întregime din lemn, pe trei picioare. Maestrul nu s-a temut să combine motive în aceste picioare, nu numai diferite, ci pur și simplu străine (piciorul unei antilope, sculptat cu o artă incomparabilă, se termină cu un buchet de frunze de acant, din care se ridică capul unei lebede pe o curbă). gât), dar totuși totul este perceput ca ceva integral artistic și creând impresia pe care maestrul a vrut să o sugereze privitorului: impresia de lejeritate (Fig. 40).
Meșterii italieni au adoptat stilul desenelor lor elenistice, dar, în conformitate cu gustul roman, le-au supraîncărcat în unele cazuri cu ornamente și, prin urmare, le-au făcut oarecum mai grele. Nu poți da vina pe stăpânii de masă găsiți în casa Iuliei Felix din Pompei. Vârful acestuia, lucrat sub forma unui coș rotund, este purtat pe cap de trei tineri satiri. Le este ușor, toată postura lor vorbește despre asta: un trunchi aruncat liber înapoi; o mână se sprijină dezinvol pe o parte, cealaltă este întinsă înainte într-un gest de autoritate și de avertizare - „nu te apropia”; un zâmbet vesel și viclean care atenuează această amenințare este atât de fermecător, încât până și laba gheare de prădător în care trece coapsa zguduită a satirilor nu tulbură impresia de ansamblu a coerenței gânditoare a întregului (Fig. 41). O altă masă de același tip din templul lui Isis din Pompei, care a servit pentru unele nevoi de cult, este marcată și de această lejeritate. O foaie subțire de bronz - vârful mesei - se sprijină pe suporturi bogat decorate, care sunt încastrate în spatele sfinxilor, atingând ușor acest capac cu capetele aripilor lor ușor măturate. Elementele de recuzită sunt făcute sub forma unei flori fantastice. Bretele răsucite grațioase leagă trei picioare împreună, dar maestrul le-a supraîncărcat cu un ornament, ale cărui detalii individuale sunt greu de combinat în ceva unificat. Piciorul subțire al unui locuitor inofensiv al pădurilor se termină cu gheare care au fost eliberate și înfipte în pământ; un ornament floral stilizat în partea superioară este întrerupt de o fizionomie cu barbă turnată; picioarele sunt parcă turtite de planurile în formă de potcoavă pe care stau sfinxurile (Fig. 42).
Același tip de mese luminoase, uneori cu trei picioare, alteori cu patru picioare, includ mese glisante, care, cu ajutorul bretelelor,

Orez. 40. Masa de lemn. (Muzeul din Bruxelles).
(G. Richter. Ancient fumiture, fig. 213).
Orez. 41. Masa din casa Iuliei Felix. (Pompeii).
(d Richtpr Anripnt fiimitiirp nuc
Orez. 42. Masa din templul lui Isis (Pompeii). (G. Richter. Ancient fumiture, fig. 325).
mergând pe balamale, se putea face mai sus sau mai jos. Mai multe astfel de tabele au fost găsite la Pompei; unul cu o placă detașabilă din marmură roșie Tenar cu ornamente din bronz în jurul marginii; picioare familiare deja curbate se termină într-o cupă de flori, din care se ridică figurine de satiri, ținând strâns la piept iepuri mici.11

Livy, printre articolele de lux aduse din Asia de armata lui Manlius Vulson, numește monopodia - mese pe un picior. Nu știm care erau monopodiile din acea vreme, dar se știe că deja în secolul I. î.Hr e. mesele rotunde pe un picior din fildeș, din lemn, pe care autorii latini le numesc „citrice”, devin la modă. Lutația lui Diodor „o masă cu citrice foarte mare și foarte frumoasă” (în Verr. IV. 17.37). Acest copac crește în munții din nord-vestul Africii, în principal pe Atlas; era prețuit foarte mult: „... acceptă un cadou de la Atlas”, scria Marțial, „dacă ți se dă aur, va fi un dar mai mic” (XIV.89). În listele de ustensile de lux, astfel de mese sunt în mod necesar menționate; după Juvenal, cele mai rafinate mâncăruri își pierd gustul pentru proprietar dacă nu sunt servite pe o astfel de masă (XI. 120-122). Pliniu vorbește despre o pasiune nebună pentru aceste mese (mensarum insania): soțiile și-au reproșat soților ca răspuns la mormăitul lor față de pasiunea unei femei pentru perle. Cicero a plătit 500.000 de sesterți pentru o astfel de masă; erau mese care costau mai mult de un milion. În special apreciați erau cei a căror tablă rotundă era formată dintr-o singură bucată; mai des, însă, era necesar să-l pliezi din două jumătăți. Întrucât pădurile în care creșteau cei mai buni copaci din această specie fuseseră deja tăiate pe vremea lui Pliniu cel Bătrân, au recurs și la furnir „de citrice”; Pliniu îl numește printre copacii din care s-a tăiat placaj (XVI.231). Principalele avantaje ale acestui copac au fost culoarea maro-roșcată și modelul lemnului: venele de-a lungul lui fie mergeau în dungi lungi (mesele cu un astfel de model erau numite „mese cu tigri”), fie se învârteau, formând mici pete rotunde („mese cu pantere”). ”), sau ondulat sub forma buclelor. Buclele asemănătoare cu „ochi pe coada unui păun” au fost deosebit de apreciate. Erau și mese „pestrițe”, pe care păreau să fie împrăștiate grămezi groase de boabe; ei, potrivit lui Pliniu, „au fost foarte îndrăgostiți, dar plasați sub cei enumerați” (XIII.96-97).13
În ceea ce privește scaunele, în casa italiană acestea erau reprezentate de scaune, ale căror picioare erau prelucrate după modelul de paturi și scaune cu picioare curbate și spătarul pliat destul de departe. Pe un astfel de scaun stă o femeie care anterior era considerată o statuie portret a Agripinei. Acest mobilier confortabil era în general considerat a fi rezervat femeilor; tânăr leneș, al cărui portret incomparabil este realizat de Mar
106
tsialom, flutură toată ziua „printre scaune de femei” (III.63.7-8; XII.38.1-2).
Hainele italianului antic – atât bogat cât și sărac – constau din astfel de bucăți de materie care nu puteau fi agățate, ci trebuiau să fie pliate: în uz casnic, dulapurile erau necesare mai puțin decât cufere. Erau din lemn și tapițate cu plăci de bronz sau cupru; uneori, un astfel de cufăr era decorat cu alte figuri turnate. Aceste cufere erau destul de mari; Appian relatează că în timpul interdicțiilor, un liber al unui anume Vinius și-a ascuns fostul stăpân într-un astfel de cufăr și a stat acolo până când pericolul a trecut.
Paturi, o masă, măsuțe, câteva taburete și scaune, una sau două cufere, câteva candelabre - asta e toată atmosfera unei case italiene. Nu a aglomerat vechiul conac aristocratic, în atriumul căruia era suficient loc pentru cel mai mare carti-boule și în sălile de mese din față în care se potriveau liber mese mari și cutii.
Odată cu mutarea de la conac într-un apartament închiriat, viața de acasă a fost refăcută radical. In cele cinci camere ale spatiosului apartament Ostian, orientate intr-o parte, trebuia sa se multumeasca atat iarna cat si vara cu aceeasi sala de mese si dormitor: obiceiul conacului de a amenaja aceste camere una pentru iarna si cealalta pentru vara. nu era potrivit pentru insula. Și aici, însă, apartamentele nu erau înghesuite cu mobilier. Cea mai mare încăpere era probabil alocată sălii de mese:

oaspeții erau de obicei invitați la cină și o masă și aici erau așezate cel mult trei paturi; camera de la capătul opus al apartamentului servea drept birou și cameră de primire a proprietarului - era un pat pentru cursuri, un cufăr, două sau trei scaune. Celelalte trei erau dormitoare, fiecare cu un pat și o măsuță și un scaun. Chiar și pentru un apartament mic de 90 m2 („case” Ostian), nu este atât de mult. În astfel de apartamente, desigur, nu exista nici măcar un astfel de mobilier de lux, despre care s-a discutat până acum; aici era mai simplu și mai modest; mesele erau de arțar și nici măcar din arțarul retic scump, ci din al lor, care creștea în Valea Po, cu lemn uniform alb, fără nici un model; era o astfel de masă pe care o avea în minte Marţial (XIV.90). Saltelele erau umplute nu cu lână levkon, ci cu piepteni de lână; pentru perne nu cumpărau puf de la gâștele germane și nu acopereau paturile cu covoare babiloniene și pături mov. Sărăcia era însă departe.
Care era situația unui adevărat sărac care trăia „sub gresie”? Juvenal și Marțial spun ceva despre asta, săpăturile adaugă ceva. Patul pe care stăteau la masă oaspeții lui Filemon și Baucis era făcut din salcie, iar gazdele puneau pe el o saltea umplută cu
107
„alge moi de râu” (Ov. met. VIIL654-655); „Săracul, în loc de lână leuconiană, cumpără pentru saltea lui un papur, tăiat într-o mlaștină de lângă Circe” (Mart. XIV. 160); „Nu voi deveni mai nefericit”, a asigurat Seneca, „dacă capul meu obosit se sprijină pe o grămadă de fân; dacă mă culc pe o saltea, prin peticele căreia cade papurul de mlaștină” (de vita beata, 25.2). Juvenal a dat o listă completă a ustensilelor pe care le avea bietul Codra: un pat scurt, o masă de marmură, pe care se etalau șase căni; sub ea (în vârf, evident, nu era suficient spațiu) un mic kantharos (un vas de băut cu picior jos și două mânere) și o statuetă a lui Chiron; era și o ladă veche cu manuscrise grecești, „și șoarecii neștiutori mâncau versurile divine” (III.203-209). La stoic Cheeremon situația este și mai săracă: o cană cu mânerul spart; un brazier care nu arde niciodata un foc; un pat plin de gândaci și abia acoperit cu un covoraș de paie și o togă scurtă pe post de pătură (Mart. XI.56.5-6). Uneori bietul om avea și o masă de fag șubredă (Mart. 11.43.10). Și în sfârșit, o imagine a sărăciei extreme: Vacerra datorează chirie pentru un an; este evacuat, dar proprietarul i-a refuzat mobila care, potrivit legii, putea fi luată drept rambursare a datoriei. Și a fost din ce! Era format dintr-un pat cu trei picioare, o masă cu doar două picioare rămase, un felinar cu pereți de corn,15 un crater, o oală crăpată, un brazier ars, verde de vârstă și umplut cu un ciob de amforă și un ulcior. mirosind în întregime a pește ieftin sărat – nimic altceva.era (XII.32).
Capitolul patru
Știm puține despre cum erau apartamentele săracilor din insule și nu știm absolut nimic despre bordeiele țărănești: nici despre planul lor, nici despre dimensiunea lor. Toate presupunerile noastre despre aceasta, oricât de logice și sensibile ar fi, rămân ghiciri: un fragment dintr-un pat de sat și ruinele unei gospodării țărănești ar fi mai scumpe și mai valoroase decât cea mai convingătoare și armonioasă ipoteză despre forma și structura lor. .
Suntem mult mai bine informați despre hainele atât ale țăranilor, cât și ale artizanilor: pe lângă materialul arheologic bogat (statui, reliefuri, pietre funerare și sarcofage), avem date literare bune, adesea destul de sigure. Și aici, în primul rând, ar trebui să fie numit Cato, care a dat o listă de haine pe care proprietarul ar trebui să le păstreze pentru sclavii săi (59). Nu poate exista nicio îndoială că un sclav al oricărui trib care se afla într-o moșie italiană a primit aceeași hrană pe care o mânca toată populația rurală din jur și s-a îmbrăcat în aceleași haine de lucru pe care le purta țăranul italian. Această îmbrăcăminte era alcătuită dintr-o tunică - o cămașă lungă cu mâneci scurte care nu

ajungea până la cot1 și o mantie densă groasă (sagum), protecție fiabilă de ploaie, vânt și frig. Pentru o tunică, două panouri au fost luate și cusute împreună, astfel încât să se lase o gaură pentru cap (tunica a fost pusă peste cap). Uneori tunica avea doar măneca stângă; mâna dreaptă a rămas complet liberă, iar panourile tunicii erau prinse pe umărul drept cu o închizătoare: tunica a primit apoi aspectul unei exomide, vestimentația preferată a unui artizan grec. Tunica nu restricționa mișcarea; acoperind spatele și pieptul de la expunerea directă la frig sau căldură, permitea corpului să respire aer, iar muncitorul din el nu leșina din cauza căldurii. În sezonul rece și pe vreme rea, peste tunică se îmbrăca o mantie, pe care Cato o numește sagum și despre care este menționată și Columella (1.8.9; XI. 1.21).
Sagum era mantia soldaților romani, o uniformă militară în contrast cu toga civilă. Aceasta este o bucată pătrată
109
o bucată de țesătură grosieră de lână, care era aruncată peste spate și prinsă cu o fibulă pe umărul drept sau în față sub gât. Te puteai înveli în ea complet și puteai arunca ambele sexe la spate: nu constrângea mișcările. În viața unui soldat, o astfel de haină de ploaie era indispensabilă pentru tranzițiile lungi și când stai pe ceas. Nici în timpul luptei nu s-a amestecat: l-au aruncat pe mâna stângă sau l-au aruncat înapoi la spate; în această formă, pe coloana lui Traian sunt înfățișați soldați luptători. Cu toate acestea, este puțin probabil ca o astfel de tăietură să fie convenabilă pentru persoanele care au lucrat toată ziua în aer: o pelerină de ploaie, aruncată la spate, a lăsat întreaga față a corpului deschisă vântului, ploii și frigului și a fost imposibil să înfășurați-vă în ea în timpul lucrului. Hainele femeilor din păturile sărace și muncitoare ale populației erau echipate cu mâneci; și, desigur, mantiile pe care Cato le cumpăra pentru sclavii săi trebuiau să aibă mâneci, sau măcar găuri prin care să-și poată pune mâinile.
Columella recomanda ca sclavilor să li se dea „piei cu mâneci”, adică învelișuri și „cagule în formă de mantie” (sagacei cuculli) pentru perioadele reci și ploioase. Aceste hote (cuculiones) sunt deja menționate de Cato; în zilele ploioase sclavii trebuiau să se gândească să le repare (2.3); s-a recomandat să le cumpere în Kalakh și Minturni (135.1). Acestea sunt pelerine scurte care acopereau umerii, pieptul și o parte a spatelui, cu o șapcă ascuțită purtată peste cap (Fig. 43). Capete lungi coborau uneori de la glugă la piept, care erau legate în față, protejând gâtul de frig. Călătorii care iau o gustare într-o tavernă (fresca pompeiană) poartă astfel de pelerine. Erau și cuculliones de altă croială: o pelerină scurtă continuă cu o singură gaură rotundă pentru față - ceva ca o geantă, potrivită doar pe silueta unei persoane. O astfel de pelerină ar putea fi adăugată la mantie: Columella credea că dacă sclavii erau îmbrăcați în „piei cu mâneci” sau în mantii cu glugă, atunci „nu există vreme atât de insuportabilă încât să fie imposibil să lucrezi măcar puțin în în aer liber” (Col. 1.8. nouă).
În gospodărie nu se iroseau tunici și mantii uzate: bucăți mai puternice erau tăiate din ele și cusute în centone; în inventarul livezii de măslini și al viei, Cato a numit „șase centone pentru băieți” (10,5; 11,6). Deoarece sunt menționate ca pături de catâr (Liv. vii. 14.7) și știm că pompierii romani le înmuiau în oțet și le foloseau pentru a stinge focul, se pare că erau ceva asemănător cu pilotele noastre petice, doar pânză. Săracii dormeau pe ei (Sen. epist. 80.8) și s-au acoperit cu ei la fel ca sclavii (Cato în Festus, 268, sub cuvintele: prohibere comitia). Columella menționează însă aceste pături printre hainele calde purtate pe vreme rece (1.8.9); după toate probabilitățile, s-au înfășurat în ele, așa cum femeile s-au înfășurat în eșarfe groase și mari într-un vechi sat ucrainean.
DAR

Orez. 43. Pelerina cu gluga. (Mozaic de la Luvru). (R. Biliard. Les Georgiques de Vergile, Fig. 6).
Cato credea că unui sclav ar trebui să i se dea o tunică pentru un an și o mantie pentru doi (59). Această normă nu era doar rea, ci și crudă. Lipsa unei pauze pentru muncitor, care se joaca constant cu pamantul, cu gunoiul de grajd, cu animalele si nu se poate abtine sa se murdareasca, a insemnat pur si simplu ca o parte din timp lucreaza gol: haine grosiere de lana, murdare, imbibate de sudoare,” mușcătura”, necesita spălare constantă, iar spălarea lucrurilor de lână în antichitate nu era o treabă gospodărească, așa cum este acum, ci o specialitate a Foulonilor. Având o singură tunică, sclavul trebuia, dacă nu voia să se îmbolnăvească de o boală dureroasă de piele, fie să-și clătească hainele des (cum să le spele în absența săpunului în antici și diferitele poțiuni pe care le aveau fulonii, nu putea), sau cea mai mică posibilitate de a merge gol.
111
Era mai bogată garderoba țăranului? Frații Veianiev, care vindeau anual miere pentru 10.000 de sesterți (Var. an III. 16.10-I), desigur, aveau mai mult de o tunică; un om sărac, cu multe familii, așezat pe un teren minuscul, probabil că nu își permitea să-și facă schimb de haine pentru el și pentru cei dragi.
Ca încălțăminte, populația rurală purta încălțăminte de lemn. Cato le-a dat unui sclav, o pereche timp de doi ani. Au fost puse, probabil, doar la căldură și la noroi (Cato a întocmit o listă de lucrări care ar trebui făcute pe vreme rea - 39). Pe vreme caldă bună, atât țăranii, cât și sclavii mergeau, desigur, desculți; la munca grea, precum arat, sapat, recoltat sau cosit, pantofii de lemn, chiar si din cel mai usor lemn, ar fi doar o povara in plus. „Pantofii buni de lemn” ai lui Cato și-au servit sclavii atât de mult timp tocmai pentru că erau rar încălțați și purtați puțin. Atât țăranii, cât și sclavii, desigur, au preferat să meargă în sandale ușoare de casă, din sparta sau frânghii. Astfel de „sandale” erau țesute pentru boi (Col. VI. 12.2); era firesc să-mi fac pantofi atât de ușori și ieftini.
Tunica, însă, era purtată nu numai de oamenii săraci și muncitori: era îmbrăcăminte de toată clasă, care era purtată de toată Italia, de la un sclav sărac la un călăreț bogat și un senator nobil. Autorii antici, care erau interesați de viața antichității lor natale, susțineau că, în antichitate, romanii nu aveau o tunică și toate hainele lor constau dintr-o cârpă (cinctus) și o togă; în familia Cethegului, era obiceiul familiei să poarte numai aceste două haine (Nog. a. p. 50). Cato cel Tânăr, care nu a ratat ocazia de a le aminti contemporanilor săi cât de răi erau, și-a pus o togă pe trupul gol și s-a referit la statuile regilor antici, care erau înfățișați doar în togă, fără tunici (Ascon. ad. Cic. pro Scaur. 30). Vergiliu l-a sfătuit să arat și să semene gol (georg. 1.299), iar chiar în această formă mesagerul Senatului Cincinatus l-a prins arat când i-a adus vestea alegerii sale ca dictator (PI. XVIII.20). Meșterii care își desfășoară treburile sunt adesea reprezentați purtând o mantie trasă până în genunchi, dar lucrează în interior. Este greu de imaginat că hainele oamenilor care trebuiau să petreacă o zi întreagă în aer constau dintr-o singură cârpă. Într-o zi ploioasă și rece, nu a fost suficient și chiar și o togă de „dimensiune moderată” (toga modica a lui Varro) nu este deloc potrivită ca rochie de lucru. Povestea despre astfel de haine simplificate nu a adăugat o altă trăsătură imaginii ideale a strămoșilor, cu viața lor imprimată cu o simplitate înaltă și sărăcie incoruptabilă, și nu a apărut atunci când a apărut nevoia acestei idealizări?
În orice caz, tunica a devenit parte din îmbrăcămintea romană devreme și ferm, iar în curând a fost dezvoltat un set de reguli în secțiunile urbane, nemuncioase ale populației, cu privire la ce ar trebui să fie tunica și cum ar trebui să fie purtată.

sta. Romanii erau mari admiratori ai etichetei (decorul - atât cuvântul, cât și conceptul sunt pur romani). Tunica era încinsă și trasă astfel încât în față cobora puțin sub genunchi, iar în spate ajungea până la genunchi; a-l coborî mult mai jos era „ca o femeie” și nu se potrivea unui bărbat, dar a-l trage mai sus, „a purta ca centurioni”, este complet obscen: în societatea romană educată, cuvântul „centurion” suna ca vechiul nostru „ soldafon”. Sclavii purtau tunici scurte și adesea fără centură; artizanii la serviciu și negustorii din spatele tejghelei își luau și ei cureaua. Acasă, nu se putea încinge, dar era considerat indecent să ieși în stradă în această formă. Filantropului și-a permis acest lucru, dar acestui „descendent al regilor antici” îi plăcea să fie original și să tachineze oamenii (Sen. epist. 114.6). În general, un astfel de aspect era considerat un semn de desfrânare (Leg. epod. 1.34), precum și o tunică foarte lungă cu mâneci lungi. Cu o asemenea tunică, Cicero i-a reproșat lui Verres (în Verr. V.33.86), iar, în opinia sa, desfrânarea slujitorilor Cătălinei a fost evidențiată, printre altele, de tunici până la călcâi cu mâneci până la încheieturi (la Cat. II). . 10.22; cf. Gell. VII .12.1).
Pe vremuri, și în familiile care respectau cu strictețe obiceiurile străvechi, nu se obișnuia să se poarte mai mult de o tunică; Varro și-a amintit că în copilărie avea o tunică nu foarte lungă și aceeași togă (Non. 108.24). El vorbește și despre un nou obicei de a purta și o cămașă de corp, care se numea subucula (Non. 542.20) sau „tunică interioară” (tunică interioară), și era o cămașă care se potrivea strâns pe corp. Oamenii, slăbiți de sănătate și înfrigurați, își îmbrăcau mai multe tunici; Suetonius relatează că Augustus a purtat peste această cămașă în timpul iernii încă patru tunici, o tunică de lână și o togă groasă (August 82.1).
În cercurile bogate, care nu se implicau în muncă fizică, preferau o tunică albă; printre țărani, artizani și sclavi, era întuneric, de o culoare nemarcabilă. Senatorii și călăreții purtau tunici cu dungi verticale violete (siavi), care mergeau paralele între ele, de la gât până la fundul tunicii și în față și în spate, pe piept și pe spate. Printre senatori aceste dungi erau largi, motiv pentru care tunicile lor erau numite laticlavia, iar printre cavalerie erau înguste - angusticlavia. Triumfătorul purta o tunică specială: era brodată cu ramuri de palmier de aur, era păstrată în templul lui Jupiter Capitolin, era inclusă în inventarul templului și era eliberată numai în ziua triumfului.
Într-o singură tunică, doar oamenii muncitori și săraci se plimbau pe străzile Romei; Mena, a cărei poveste a spus-o Horațiu ca instructor lui Mecenas, a vândut tot felul de gunoaie „oamenilor în tunici” (Hor. epist. 1.7.65); „o mulțime ignorantă, acești oameni în tunici, cheamă numele unor oratori celebri și își arată cu degetul spre ei” (Tac. dial. 7). Era indecent ca o persoană „din societate” să apară pe stradă într-o singură tunică: ar fi trebuit să se îmbrace cu togă.
113
Toga era o haină pur romană; când Mithridates le-a propus supușilor săi din Asia Mică să-i măceleze pe romani, toga s-a dovedit a fi un semn care a determinat necondiționat apartenența acestui popor urât. Exilaților le era interzis să-l poarte; liberi, după ce au primit cetățenia romană, au poruncit cu bucurie să se înfățișeze într-o togă. „Stăpânii lumii, oameni îmbrăcați în togă”, i-a numit Virgil pe romani (Aep. 1.282), care s-au gândit mult la caracterul poporului său și la soarta lor istorică. Un savant francez a remarcat cu inteligență că este, de asemenea, dificil pentru arheologi să descrie toga așa cum au trebuit să o îmbrace romanii. Era voluminos și incomod chiar și pe vremea republicii timpurii, când era „mic” (exigua), se potrivea mai strâns pe corp și nu avea atât de multe

pliuri. O idee bună despre toga acelor vremuri este dată de statuia așa-numitului „vorbitor etrusc”, păstrată la Florența (Fig. 44). O astfel de togă vedem pe monumentele secolului al II-lea. și prima jumătate a secolului I. î.Hr e.; cu cât mergi mai departe, totuși, cu atât toga devine mai lată și mai lungă, cu podele de falduri și o încurcătură de curbe. Prietenii Cătălinei mergeau înfășurați „nu în toga, ci în pânze” (Gic. în Cat. II. 10.22); Augustus, cu toga sa nu prea îngustă și nici prea largă (Suet. Aug. 73), se pare că a căutat să îmbine vechiul obicei cu cerințe noi - un exemplu care, judecând după statuile din perioada imperială, nu a găsit imitatori.
Pentru togă, au luat o bucată de materie în formă de elipsă, de obicei de două sau trei ori mai mare decât cere figură (Fig. 45). Acest material a fost luat cu ambele mâini de marginea sa largă, apucând aproximativ o treime din întreaga bucată și, după ce a strâns-o în pliuri, l-au aruncat peste umărul stâng, astfel încât brațul stâng să fie acoperit și în față capătul atârnat aproape în jos. până la pământ (acest capăt se numea Iacinia). Apoi materia (aproximativ o treime din lățimea sa) a fost trecută sub brațul drept (pe vremuri era strâns de-a lungul spatelui), la înălțimea șoldurilor era din nou adunată în pliuri și, întinzându-se oblic pe piept. , au aruncat capătul peste umărul stâng: era un „chel” (balteus sau praecinctura); a fost necesar să-l tragi pentru a nu „strânge o persoană”, ci pentru a nu se lăsa (Quint. XI.3.140). Restul țesăturii (la urma urmei, doar o treime din ea a fost capturată) a fost coborâtă într-un semicerc, plasând cu grijă pliuri în ea, chiar sub genunchi - acesta este sinusul, iar capătul a fost aruncat din nou peste umărul stâng. Jumătatea din spate a fost trasă puțin în sus, iar pe piept deasupra „bandajului” a fost adunată în pliuri - acesta este umbo (cuvântul înseamnă o umflătură în mijlocul scutului). Este imposibil ca podeaua să târască de-a lungul pământului: acesta este un semn de neglijență și efeminație și au râs de Cezar pentru un asemenea mod de a purta toga (Macr. II.3.9). Sinusul era de obicei tras peste umărul drept; ar putea fi, de asemenea, aruncat peste cap, ferindu-se de ploaie sau soare, sau dorind să rămână nerecunoscut, rugându-se și făcând un sacrificiu. Quintilian l-a sfătuit pe vorbitor, când începe un discurs, să arunce sinusul de pe umăr (XI.3.144).
114
Orez. 44. Vorbitor etrusc. Toga de tăietură veche. (Florenţa).
(L. Heuzey. Histoire du costume antique, Fig. 121).
Orez. 45. Toga timpului imperial.
(L. Heuzey. Histoire du costume antique, Fig. 124).
/ - lacinia; s - sinus; p - balteus sau praecinctura; și - umbo.
Pelerina a fost pusă pe loc; toga a fost îmbrăcată în mai multe etape, iar această structură era imposibil să se îmbrace singur, fără ajutorul altcuiva; Cincinatus cu toga sa simplă a fost ajutat de soția sa Racilia (Liv. IIL26.9), dar deja la sfârșitul republicii și sub imperiu, sclavi specialiști erau ținuți ca parte a slujitorilor orașului care știau să îndrepte și să pună pliurile togii (vestiplicus - GIL. VI.7301, 9981) . Această afacere a fost începută seara; sclavul „făcea falduri noi”, le întindea cu scânduri subțiri sau fâșii de tei și le apuca cu cleme pentru a le menține în formă potrivită până dimineața (Terț, de pali. 5). O togă îmbrăcată stângace a evocat rânjetele dandiilor urbani (Hor. sat. I.3.30). Hortensius, celebrul orator și rival al lui Cicero, renumit pentru ciudățeniile și prospețimea sa, a părăsit casa numai după ce a verificat cu atenție în oglindă dacă toga îi stă bine și când, pe străzile înghesuite și aglomerate romane, cineva, zburând asupra lui , „a distrus clădirea sa toga”, împingând faldurile de pe umăr, l-a dat în judecată pe infractor pentru insultă (Macr. sat. III. 13.4-5).2
Toga trebuia să fie albă, fără decorațiuni; numai băieții purtau o togă cu o dungă largă violetă de-a lungul marginii (toga praetexta) până la

majorat. O astfel de togă era uniforma majorității magistraților și preoților; triumfătorul purta purpuriu, brodat cu aur (toga picta). Aceasta rochie oficiala era insotita si de pantofi oficiali – saisei, pantofi cu bretele care acopereau piciorul. Magistratul, senatorul, apărând în public, și cu atât mai mult în îndeplinirea atribuțiilor sale oficiale, trebuie să fie în togă și în acești pantofi. Erau adesea înfățișați în statui. Erau din piele subțire cu două perechi de curele. Curelele prinse la începutul degetelor între talpă și pielea capului au fost cusute ferm de aceasta din urmă. Punându-și piciorul în pantof, au luat prima pereche de curele, le-au încrucișat pe picior, le-au înfășurat în jurul piciorului până la gambe și l-au legat astfel încât capetele să cadă în jos. Apoi au înfășurat piciorul cu o a doua pereche de bretele, le-au legat și în față, lăsând capetele atârnate.ne-ar fi făcut să aparăm într-un loc public a unui bărbat în lenjerie intimă.
Toga era, fără îndoială, o haină care comunica o anumită impunitate; a creat în mare măsură impresia de gravitas romană, acea „importanță serioasă” pe care romanii o considerau trăsătura lor națională, care îi deosebea cu claritate de „greacul” agitat și zgomotos. Și totuși Tertulian avea toate motivele să spună despre ea că aceasta este o povară grea, „care se sprijină pe o persoană”: magnifică, solemnă, prost protejată de frig, vara era insuportabil de cald și costa
117
ea este scumpa. Era greu să-și păstreze albul înzăpezit pe străzile romane înghesuite și noroioase (și uneori chiar și propriul apartament); acasă, era imposibil să faci față spălării: trebuia să apelezi la fuloni. Lui Martial îi plăcea să înțepe oamenii care aveau ghinionul să-l displace, prin faptul că aveau „toge mai murdare decât noroiul” (1.103.5; VII.33.1). El însuși s-a plâns că la Roma se poartă patru toge în timpul verii (X.96.11), iar în orașele mici din Italia toga este bătută doar de două ori pe lună, când familia sărbătorește o sărbătoare în cinstea soților Lari și este ar trebui să poarte haine întregi (IV.66.3-4). Eroul lui Juvenal, părăsind Roma, s-a bucurat că s-a găsit în astfel de locuri în care o persoană este îmbrăcată într-o togă numai pe patul de moarte (luv. III. 171). Marțial, printre alte condiții pentru o viață fericită, avea nevoie de ocazia de a purta rar togă (toga rara, - X.47.5) și „odihnește-te în tunică” (tunicata quies) era visul lui (X.51.6).
Toga, însă, a început să fie purtată din ce în ce mai puțin chiar în Roma. Suetonius povestește cât de indignat a venit Augustus când a întâlnit o mulțime de cetățeni îmbrăcați în mantii întunecate la Forum: „Iată-i, stăpânii lumii, oamenii îmbrăcați în togă”, l-a citat pe Virgil și a ordonat edililor să facă. sigur că au apărut la Forum și la circ numai în togă (Suet. Aug. 40.5). Acest episod este extrem de caracteristic: respingerea togii indică faptul că a avut loc o profundă tulburare în gândurile și sentimentele „stăpânilor lumii”. Solemnitatea maiestuoasă a înfățișării, obligatorie în zilele republicii timpurii, sublinia demnitatea oamenilor care credeau că sunt în fruntea lumii atât prin grația zeilor, cât și în virtutea spiritului lor de stat. Când gândul și grija pentru stat s-au mutat înapoi și propria lor prosperitate și confort au ieșit în prim-plan și, în primul rând, îmbrăcămintea, care era un simbol al cetățeniei romane, a devenit împovărătoare și inutilă - sunt purtate la ordinul împăraților; se transformă într-o uniformă, care se îmbracă numai atunci când desfășoară activități oficiale și oficiale și se grăbește să o arunce când sunt terminate. Deoarece obligația de a saluta patronul în fiecare dimineață era datoria oficială a clientului, el nu îndrăznea să apară în „atriumul trufaș” al patronului său decât într-o togă, iar Marțial nu cruța nicio culoare pentru a descrie această „formă” mizerabilă a clientului. : un scurt, spălat - spălat (X.11.6), ponosit (XIV. 125) și uneori de așa fel încât o efigie de paie, chinuită de coarnele unui taur înfuriat, părea mai intactă (11.43. 5-6).

Ținuta obișnuită a unui cetățean roman este acum mantia, pe care o îmbracă atunci când și-au terminat sarcinile oficiale. Această mantie - pallium - este o himation grecească simplificată - o bucată de material moale care este aruncată peste umăr și înfășurată în jurul taliei. Cuvântul pallium a devenit în curând un termen generic pentru alte mantii, a căror caracteristică comună era că erau îmbrăcate mai degrabă decât

Orez. 46. Călător într-o casetă de creion.
le-a înfăşurat ca pe o togă. Erau multe pelerine de diferite tăieturi și, în consecință, diverse nume; ei înșiși și-au confundat numele.4 Ei pot fi împărțiți în trei grupe după aspectul și tăierea lor: 1) cukul deja familiar nouă, o pelerină scurtă cu glugă care ajungea la mijlocul spatelui, 2) penula și 3 ) lacerna.
Penula este o haină de ploaie care a fost prinsă în față și a fost îngustă, o poți plia înapoi, dar este atât dificil, cât și incomod să faci asta. Uneori era purtat peste cap (Fig. 46). Cicero, argumentând că Milo nu-l poate ataca pe Clodius, a citat ca dovadă hainele lui Milo: purta o penula care îl ținea „ca în plase” („paenula irretitus”, - 20,54); Messala (Tac. dial. 39) vorbește despre difuzoare „strânse și parcă încuiate într-o penula”. Era uneori cusut din material foarte scump (Mart. XIV. 145); Dandii romani se puteau plimba în această pelerină pufoasă albă strânsă (II.57.4), în care „se încuiau” ca într-o cutie. Milo, însoțit de o mulțime de sclavi, putea să stea într-o căruță, „ca în plase”. Dar nici catârul (Cic. pro Șest. 38.82), nici sclavii care-și purtau stăpânul într-un așternut (se numeau așa: paenulati, - Sen. de ben. III.28.5), nici soldatul (ibid., V). .24.1) , nici călătorul, călare sau pe jos, nu putea purta haine în care să se simtă „ca în plase”. Un relief din Ezernia înfățișează un călător cu un catâr în frunte, plătind cu proprietarul hanului. El este într-o trusă cu glugă; își scoase mâna dreaptă de sub mantie, despărțind ambele jumătăți ale ei: mantia, evident, putea fi prinsă în față și, dacă era necesar, suficient de desfăcută pentru a elibera ambele mâini. Figurina de teracotă de la Luvru poartă o mantie cu glugă care se fixează în față

toată lungimea; o astfel de mantie nu era purtată peste cap, ci aruncată peste umeri. Existau, bineînțeles, cutii de creioane cu mâneci, sau cel puțin cu găuri prin care mâinile puteau fi împinse: doar un astfel de creion era potrivit pentru sclavii portarului. Materialul pentru această mantie, dacă era purtat în călătorie sau la muncă, era o pânză grosieră; uneori penula era cusută din piele (Mart. XIV. 130).
Lacerna era de o tăietură diferită; inițial o mantie militară, deja la începutul imperiului a devenit îmbrăcămintea obișnuită a populației civile. Această mantie largă era prinsă sub gât sau pe umăr; podelele sale puteau fi aruncate pe un umăr sau în cruce pe spate (jumătatea dreaptă pe umărul stâng, stânga pe dreapta); Le poți trage în jos și te înfășura complet. Lacernele erau de diferite culori - închis, alb, vopsit violet sau roșu aprins, sau păstrând culoarea naturală a lânii roșii sau aurii închis a oilor spaniole; diferite materiale - aspre și atât de subțiri încât au fost ridicate de suflarea vântului; prețuri diferite: conform lui Martial, o lacernă din lână vopsită în purpuriu tirian a costat 10 mii de sesterți. Pe Martial însuși, lacerna era proastă și a asigurat că purtarea unei lacerne proaste care nu protejează deloc de frig era soarta tuturor poeților din Roma. Această mantie era adesea purtată peste togă atât pentru căldură, cât și pentru a proteja materialul alb ca zăpada de murdărie și praf; Juvenal a numit aceste mantii „gărzi ai togii” (9.28).
In secolul I în imperiu a devenit obișnuit să se schimbe în haine speciale pentru cină, care au fost numite „haine de masă”; cel mai adesea

se numea sinteza. Acest nume denota un set de obiecte omogene; în acest caz, un set de haine de ploaie luminoase multicolore, care uneori au fost schimbate de mai multe ori în timpul cinei; Marțial și-a luat joc de un țap ispășitor bogat care s-a ridicat de la masă de unsprezece ori pentru a face o nouă sinteză (V.79).

Romanii nu aveau pantaloni: erau considerați îmbrăcăminte barbară; împărații secolului al IV-lea li s-a interzis să le poarte la Roma; când Cezar a introdus mai mulți gali în Senat, băieții au alergat după ei cu un cântec:

Galii și-au dat pantalonii jos, li s-au dat toge cu roșu.

Dar în nord, de exemplu în Germania, această ținută barbară trebuia îmbrăcată; pe coloana lui Traian, soldații sunt înfățișați în pantaloni scurti care se înfășoară în jurul piciorului și coboară chiar sub genunchi. De asemenea, poartă batice de gât (focale), legate sub gât. Purtând batiste în secolul I. n. e. a devenit un obicei la Roma; scriitorii care au adunat un public numeros căruia doreau să-i citească operele și-au legat gâtul cu ei pentru a preveni răceala și răgușeala; Mar

120

Tsial a trimis o asemenea batistă prietenului său, ca să aibă cu ce să-și astupe urechile în timpul acestor lecturi (XIV. 142).

Anticii nu cunoșteau ciorapi, dar vânătorii și ciobanii care trebuiau să meargă prin desișuri de pădure și să urce pe munți își înfășurau picioarele în înfășurări de lână tricotate sau țesute; uneori purtau ceva ca niște ghetre din piele. Augustus, care nu suporta frigul, purta astfel de înfășurări, dar în general se credea că doar oamenii slabi și bolnavi le puteau folosi.

Îmbrăcămintea pentru femei era alcătuită dintr-o tunică, mese și pallas și nu se deosebea prea mult de cea pentru bărbați, cu excepția cazului în care era mai autentică. Masa era purtată de femei respectabile căsătorite; masa pentru o femeie era aceeași cu o togă pentru un bărbat. Nici slobozitele, nici femeile de virtute ușoară, nici sclavele nu au îndrăznit să-l poarte. Era o haină lungă, târâtoare, cu multe falduri și mâneci scurte, strânsă în talie cu o curea. De-a lungul fundului era cusut un volan îngust, tot în pliuri, așa-numita instita. Ovidiu (a. a. 1.32) a avertizat că nu a scris pentru femei în „mesele lungi”, iar în scrisorile din exil a justificat în același mod lucrările frivole ale tinereții sale (ex Pont. III.3.51-52). Stola nu trebuie să fie strălucitoare sau colorată: „matronele nu trebuie să poarte țesături de acele culori purtate de femeile corupte” (Sen. nat. quaest. VII.31). Ieșind din casă, femeia și-a aruncat o palla - un șal lung și larg, în care se putea înveli complet: „La matronă, în afară de față, nu se vede nimic”, s-a plâns Horațiu (sat. 1.2.94-95).

Îmbrăcămintea cu o astfel de tăietură ca o masă nu era, desigur, potrivită pentru o femeie a cărei viață a fost petrecută într-o varietate de munci fizice, adesea grele. O frescă pompeiană oferă o idee despre cum se îmbrăcau femeile din clasa muncitoare săracă. Fresca înfățișează o scenă din viața unei școli elementare; două fete, angajate cu sârguință în lectură, sunt îmbrăcate într-o rochie lungă închisă, cu mâneci până la încheietură. Îmbrăcămintea pentru copii este încă o copie a hainelor pentru adulți. Fetele poartă hainele obișnuite pentru mamele și surorile lor mai mari.

Mulțimea romană în ansamblu nu a impresionat nici prin variegația înflorită a hainelor, nici prin varietatea croiului său. Predominau tonurile întunecate ale tunicilor de lucru și ale mantiilor grecești; pe acest fond, togele albe ca zăpada ale magistraților și senatorilor s-au evidențiat puternic; O atenție deosebită a fost atrasă asupra hainelor Fecioarelor Vestale, care aminteau în multe privințe de hainele monahale ale noului timp: pe cap, împletite cu bandaje de lână, în formă de role

(infule), s-a pus un văl care cădea la umerii; pe piept se află un medalion rotund (bulla), tunica albă este interceptată în talie cu o frânghie (Fig. 47). Hainele altor preoți și preotese
121
Orez. 47. Vestal. O statuie. (Roma, Museo delle Terme).
(H. Lamer. Rom. Kultur im Bilde, Fig. 8).
diferă puțin de îmbrăcămintea obișnuită pentru bărbați și femei: frații Arval se distingeau printr-un bandaj alb și o coroană de urechi; flamina - o pălărie ascuțită, în care era înfiptă o crenguță de măslin cu lână; flaminica purta o coafură piramidală specială, iar părul ei era împletit cu o panglică de lână violet; și-a înfipt o crenguță de rodie în basma.
Lâna era principalul material pentru îmbrăcăminte în Italia antică: tunicile, togile și hainele de ploaie erau țesute din lână. Alegerea acestui material a fost dictată de experiența multor generații: lâna este higroscopică, absoarbe transpirația și protejează corpul de răcire, de răceli. Țesăturile de lână erau de cea mai variată calitate. Lâna excelentă a fost produsă de oile din sudul Italiei, unde era crescută predominant rasa Apuliană. Lâna oilor tarentine era foarte apreciată, remarcată prin alb, moliciune și strălucire deosebită. Martial spune că cele mai scumpe și frumoase toge au fost țesute din această lână. Cu toate acestea, aceste oi erau foarte tandre și capricioase, necesită o atenție și grijă deosebite, iar un proprietar atât de sobru precum Columella nu sfătuia să le țină. Despre lâna Apuliană, Strabon scrie (284) că este mai moale decât cea a Tarentumului, dar nu diferă într-o asemenea strălucire. Pliniu o numeşte însă „cea mai excelentă” (VIII. 190).5
In secolul I n. e. Lâna din Valea Po s-a bucurat de o mare faimă. Acest lucru este dovedit atât de Columella (VII.2.3) cât și de Pliniu (VIII.190). Strabon scrie că oile din împrejurimile Parmei și Mutinei au dat „lână moale... și cea mai frumoasă”; lâna grosieră a oilor din Liguria și din Insubres era folosită pentru îmbrăcămintea sclavilor; lâna oilor patave era considerată lână de calitate medie, iar din ea se făceau covoare și gavsap-uri 6 - țesături speciale shaggy cu grămadă (Str. 218).
Inul a fost semănat în Italia în multe locuri: în Galia Cisalpină și în Liguria (Favencia și Retovius), în Campania lângă Cumae și în regiunea Peligni (PI. XIX.9-12). Lenjeria, însă, mergea mai ales pentru pânze, pentru copertine care erau întinse peste amfiteatre și teatre pentru a proteja de ploaie și soare; Cezar a tras întregul Forum și Calea Sacră din casa lui la Capitolin; „a părut mai remarcabil decât chiar și jocurile de gladiatori care le-au fost date” (PI. XIX.23). Fire de in a fost folosită pentru a face plase și plase pentru animale și pescuit. Hainele de in erau purtate de preoții lui Isis; femeile care mergeau să se roage în templul ei, îmbrăcate și ele în tunici de in. Țesăturile de in s-au răspândit abia în timpul imperiului târziu.
Romanii s-au familiarizat pentru prima dată cu așa-numita „mătase sălbatică”, care dă un vierme de mătase sălbatic - bombyx; 7 potrivit acesteia, hainele făcute din această mătase se numeau fie bombycina, fie, după locul de îmbrăcare, „haine kos. „ (pe insula Kos, aceste țesături de mătase au fost făcute din cele mai vechi timpuri). Au apărut la Roma la sfârșitul secolului I. î.Hr e., și moda
123
nu au durat mai mult de 100 de ani, dar în acest timp au fost visul getters și obiectul indignării pentru filozofii moralizatori și admiratorii străvechii strictețe a moravurilor. Lejer, de obicei mov, adesea brodat cu fire de aur, complet transparent, „această haină a expus femeilor” (PI. XL76). „Este posibil să numim îmbrăcămintea ceva care nu poate proteja nici corpul, nici sentimentele de rușine... ei le primesc pentru o mulțime de bani, astfel încât matronele noastre să se arate tuturor în aceeași formă ca amanții în propriul dormitor.” Seneca era

indignat (de benef. VP.9.5). În acele cercuri, însă, în care poeții primului secol al imperiului s-au îndrăgostit, aceste țesături transparente erau foarte iubite: Nemesis Tibulla vrea să se îmbrace în „haine cossiane” (II.3.53 și 4.29); Iubita lui Martial îl informează că se vând bombycina furată: pot fi cumpărate mai ieftin și va fi pur și simplu benefic pentru el (XI.50.5). Se pare că aceste țesături nu au satisfăcut-o și ea a cerut de la iubitul ei intratabil „cea mai bună mătase chinezească de pe strada etruscă” (XI.27.11).

Mătasea chinezească adevărată a apărut în secolul I. n. e. și a înlocuit rapid „hainele Kos”: după Pliniu cel Bătrân și Marțial, acestea nu mai sunt menționate în literatură. În statul Marcellei, soția lui Agrippa (pe vremea lui august), era o sclavă Fimela, a cărei îndatorire era să aibă grijă de hainele de mătase ale stăpânei; ea se numea asa: sericaria (CIL. VI.9892). Deoarece mătasea era foarte scumpă și grea, materialele de mătase care veneau din China au fost supuse unui tratament deosebit: au fost desfăcute și țesute din nou, adăugând fire de in sau bumbac. Îmbrăcămintea dintr-o astfel de „materie semi-mătase” a devenit rapid la modă; Tiberius a încercat în zadar să interzică bărbaților să-l poarte. Mătasea pură s-a răspândit în straturi bogate abia din secolul al III-lea î.Hr. n. e.8

## Capitolul cinci

## ALIMENTE

Lista alimentelor care au apărut pe masa unui italian antic a fost întocmită cu mult timp în urmă. Această listă a fost revizuită, corectată și completată de oameni de știință proeminenți încă din secolul al XVII-lea. și terminând cu Becker și Marquard, care au scris la sfârșitul secolului trecut, și Blumner și Friedländer, aproape contemporanii noștri. Sunt enumerate toate articolele comestibile incluse în meniul vechilor romani; știm cum au fost aranjate cantinele, în ce ordine s-au servit diferite feluri de mâncare, cum s-au așezat mesenii la masă și ce fel de mâncare au folosit. Nu există una: o persoană care stă la această masă și pentru care este pregătită toată mâncarea. Și, desigur, era altfel: un țăran și un senator, un artizan urban și un țap ispășitor bogat nu mâncau același lucru. Mâncarea s-a schimbat și ea de-a lungul timpului: bucătăria din vremurile lui Cato și din vremea imperiului este departe de a fi aceeași.

Orașul antic este vorbăreț: vorbește despre sine în decrete sculptate în bronz și marmură; inscripții, pictate cu grijă pe pereți; un fel de graffiti mâzgălit; prin propriile ruine, în cele din urmă. Satul tace de obicei, si cu atat mai pretioase sunt acele cazuri in care vocea lui ajunge brusc la noi. Țăran italian, secolul al II-lea î.Hr e. a povestit despre mâncarea lui, iar această poveste a fost păstrată în evidența lui Cato.

Bătrânul cenzor, la întocmirea unei liste de alimente, avea în vedere sclavii săi, dar se poate presupune cu absolută certitudine că sclavii au mâncat aceeași mâncare pe care o consuma țăranii din acest raion: proprietarul nu s-a obosit să pregătească. feluri de mâncare pentru compoziția diversă a „familiei satului”, cu care sunt obișnuiți în patria lor; nu a făcut bere pentru un neamț și nu a copt un miel de Paște cu ierburi amare pentru un evreu. Capitolele din „Agricultură” a lui Cato, care se ocupă de hrana sclavilor (56-58), ne familiarizează cu mâncarea populară italiană.

Compoziția unor astfel de alimente a fost dezvoltată pe o perioadă lungă de timp prin experiența multor generații. Acceptând un lucru, respingându-l pe celălalt, oamenii se stabilesc în cele din urmă cu o astfel de mâncare care saturează o persoană,



Orez. 48. Covoare de pâine găsite la Pompei. (L. Moritz. Mori de cereale și făină în antichitatea clasică, Fig. 16, 6).

îl revigorează și dă putere să lucreze. Pentru Marele Rus, o astfel de mâncare exemplară a fost amestecată la rece pâine neagră, varză murată, supă de varză și terci de hrișcă cu multă grăsime și adaos de o doză bună de vodcă; pentru un țăran italian, terci gros de fasole cu ulei de măsline sau untură, legume și fructe, proaspete sau uscate, pâine de grâu și vin de struguri ușori. Baza, temelia alimentelor era pâinea. Cato a atribuit fiecărui sclav lunar 4, iarna, și 4 1/2 cereale modius iarna. Să facem cunoștință cu proprietățile acestei pâini de grâu (Fig. 48). Pliniu, vorbind despre diferite soiuri de făină de grâu, scrie: „... există o anumită lege a naturii (lex certa naturae), conform căreia orice făină de grâu dă o treime din pâinea din pâinea soldatului” (XVIII.67). ). Această „lege a naturii” se explică simplu: o coacere atât de mare se obține la coacerea pâinii din făină integrală, adică cu tărâțe. Pâinea soldaților a fost coaptă după aceeași rețetă, care era recunoscută printre țărani ca fiind cea mai bună atât pentru rentabilitatea sa, cât și pentru un semn clar tangibil: cu această pâine, o persoană nu numai că își potoli foamea, dar se simțea și mai sănătos din ea. Empiric și ghidat în primul rând de considerente de economie economică, țăranul italian și-a găsit pentru sine cea mai sănătoasă și mai hrănitoare pâine, bogată în vitamine B. Modium de grâu cântărește 6 1/2 kg; 6 1/2 X 4 = 26 kg + 8 1/2 kg coacere = 34 1/2 kg pâine. Sclavii înlănțuiți din Cato primeau o zi iarna



1 kg 308 g pâine, iar la începutul muncii grele 1 kg 635 g. Un kilogram în plus de pâine era considerat norma pentru un muncitor adult. Aici, desigur, erau posibile tot felul de abateri; un sclav care își primea rația în cereale o putea măcina parțial în făină și parțial în cereale - acest lucru i-a redus rația de cereale. Dacă familia țărănească trăia din belșug, atunci consumul de pâine coincidea cu norma sau se apropia de el; într-o familie săracă, mâncau mai puțină pâine, desigur.

Pâinea este un aliment azimă și, ca orice aliment nedospit, necesită un fel de condiment picant. Cato le-a dat sclavilor săi măsline sărate, oțet și conserve ieftine de pește. La fel, trebuie să ne gândim, i-a asezonat pâinea și țăranul. Măslinul este un arbore nepretențios și generos: doi-trei pomi de soiuri de masă, care erau înfipți undeva în curtea țăranului, au dat o recoltă suficientă pentru a asigura o familie de măsline sărate și murate pentru o lungă perioadă de timp. Și în plus, atât țăranul, cât și sclavul aveau și legume și fructe.

Grădina italiană a suferit o mare evoluție de la o mică bucată de pământ pe care creștea orice femeie din sat, după spusele lui Pliniu, „legume penny” (XIX.52), la grădini comerciale, unde lucrau grădinari, care știau să aducă. scoateți „varză de așa mărime încât nu putea încăpea pe masa unui sărac” sau trei sparanghel pe kilogram (PI. XIX.54). Acum suntem interesați de un grădinar țăran sărac.

Avem noroc și aici; i se prezintă şi o mică poezie atribuită lui Vergiliu, „Moretum”, şi Priapeia – scurte poezii în care sunt pomenite constant grădini şi grădini ale „săracilor proprietari” (16; 85-86). În Similus, eroul lui Moretum, în grădină „tot ce avea nevoie unui sărac creștea, iar un bogat primea uneori multe de la un sărac” (64-65). Sortimentul de legume pentru el și pentru „săracii proprietari” din Priapeia este aproape același:

ceapa, usturoi, praz si diverse ierburi picante - macris, nasturel, marar, mustar salbatic, ruda, telina, coriandru, chimen. Cato a semănat același lucru: usturoi, praz (47; 70), coriandru, chimen (119; 157,7), mărar (117 și 119), mentă și rudă (119). Din legume care oferă alimente mai substanțiale, „puternice” și Si-
mil, iar grădinarii din Priapeia plantează varză, sfeclă și tărtăcuțe. Cât despre fructe, pe primul loc se aflau smochinele, pe care Cato le considera un adaos la pâine, atât de satisfăcătoare, încât de îndată ce

smochinele se coaceau, rația de cereale a locuitorilor de sclavi era redusă cu o liră întreagă (56). Smochinele sunt bogate în zahăr (până la 70%) și, prin urmare, foarte satisfăcătoare, mai ales dacă le mănânci cu pâine, așa cum le mănâncă acum în Italia și așa cum mâncau în antichitate. Smochinele uscate („boabe de vin”), merele dulci și perele erau, după spusele lui Columella, o adăugare frecventă la masa satului iarna (XII. 14). Că au fost consumate proaspete încă din momentul apariției lor este fără îndoială. Smulge fructe din copaci pentru sclavi,
127
desigur, era interzis și chiar și un țăran prudent și zgârcit, dacă în grădina lui creșteau soiuri bune, impunea aceeași interdicție copiilor săi, dar această interdicție nu se aplica la cules de trup: era imposibil să-i țină evidența. încălcarea și chiar și în condițiile economiei italiene fructele care se prăbușeau nu aveau nicio valoare.
Asadar, paine asezonata cu masline sarate, cu usturoi sau ceapa, legume si fructe. Dar mai fierbinte? Cato, enumerând îndatoririle menajerei, scrie: „... ea trebuie să se asigure că este mâncare fiartă pentru tine [stăpânul] și pentru sclavi” (143.2). Că sclavii, întorcându-se seara de la muncă, primeau un fel de mâncare gata preparată, pe care o mâncau împreună „în bucătăria satului”, acest lucru este atestat și de Columella (XI. 1.19). Ce a fost această masă caldă?
Sursele noastre tac, dar presupunerile noastre despre acest lucru pot fi considerate de încredere. În rotația culturilor din Italia antică, leguminoasele stau invariabil, sunt semănate de la an la an și pregătesc pământul pentru semănat cereale. Locul principal printre ele este ocupat de fasole - planta este foarte productivă și foarte ieftină. Pe lângă fasole, s-au semănat linte, mazăre de diferite soiuri și lupini. Printre alimentele preferate ale muncitorilor romani se numără conchis - o tocană foarte groasă, fiartă din fasole împreună cu păstăi (Mart. X.48.16). Desigur, l-au mâncat și într-o familie de țărani, iar menajera a fost cea care a gătit-o pentru sclavi. Nici Cato, nici vecinii săi țărani nu bănuiau că leguminoasele, în principal fasolea și lintea, „carne vegetală”, așa cum se numesc acum, compensau lipsa proteinelor, care fie sunt absente, fie sunt foarte mici în restul mâncării vegetariene, dar ce Terciul de fasole este un aliment hrănitor și întăritor, știau asta foarte bine. Aceeași experiență, în supunerea căreia se coacea pâine cu tărâțe, m-a învățat să apreciez terci de fasole. L-au mâncat cu ulei de măsline - sclavii lui Cato primeau lunar din acest ulei din jumătate de litru sau mai mult, cu untură, cine o avea, iar din lipsă de grăsime, pur și simplu cu niște condimente picante. Martial numea terci de spelta „hrana plebea” (XIII.8), dar era probabil fiert doar la ocazii festive; Cato cel puțin a dezbrăcat spelta pentru sâmburi pentru culegători de struguri (23.1), iar recoltarea strugurilor în sud este întotdeauna o sărbătoare.
Această compoziție a alimentelor a variat, desigur, într-o anumită măsură de caracteristicile pur locale ale economiei. În Italia transpadană, de exemplu, s-au semănat o mulțime de napi și, după spusele lui Pliniu, originar din acele locuri, s-a aflat printre compatrioții săi după pâine și vin în primul rând (XVIII. 127). Acolo unde s-a semănat mult mei, de exemplu în Campania (PI. XVIII. 100), pe masă apărea deseori terci de mei, și de obicei îl mâncau cu lapte (Col. P. 9.19); în valea Po acest terci se fierbea cu fasole (PI. XVIII. 101).
Cato nu spune nimic despre carne: sclavul l-a văzut atât de rar și atât de puțin încât nu merita să vorbim despre el: vreo bucată din adus.
128
victime. Nu des și nu în cantități mari apărea pe masă și pe țăran. Filemon și Baucis atârnă o buruiană de porc, dar Filemon, cu toată ospitalitatea lui, nu taie oaspeților săi decât o bucată mică (Ov. met. VIII.647-650): carnea este prețuită. Autorul Moretului spune cu tărie că

Simil nu avea deloc carne (56-57). Totul depindea, desigur, de viabilitatea gospodăriei țărănești. Cea mai săracă populație a Romei a mâncat terci de fasole cu untură și, din moment ce țăranul, bineînțeles, ținea un porc la ferma sa, și-a asezonat fasolea și terciul de speltă cu untură. Sclavul, după toate probabilitățile, nu l-a văzut deloc. Și Katon a prescris uleiuri foarte puțin: 1/2 litru pe lună de persoană.
În ceea ce privește consumul de produse lactate în rândul țărănimii, nu putem face decât presupuneri. Dacă un țăran a ținut mai multe oi sau capre, atunci familia, desigur, a băut lapte și a mâncat, dacă nu brânză, atunci cu siguranță brânză de vaci. Sub Altin, unde s-au crescut vaci excelente de lapte, laptele se bea probabil mult mai mult. S-ar putea crede că nici sclavii lui Cato nu au fost deloc lipsiți de ea. El a dat „la chirie” o turmă de oi de o sută de capete, care stăteau în curtea lui de măslini (10.1), iar chiriașul era obligat să dea proprietarului de sărbători (adică de cel puțin trei ori pe lună) jumătate din lapte. , și în plus, zilnic într-o urnă (13 1/2 l) lapte și de la fiecare oaie 3/4 lb (245 g) brânză de vaci (150,1). Probabil că ceva aici le-a căzut sclavilor.
Oamenii din mediul rural au primit mâncare caldă, după toate probabilitățile, o dată pe zi, după terminarea zilei de muncă. Columella are o schiță vie a serii care încheie ziua de muncă: sclavii se adună într-o bucătărie mare (o astfel de bucătărie era o necesitate în fiecare moșie de sclavi) și, stând la masă, încep să mănânce; vilik ia masa cu toată lumea și mănâncă aceeași mâncare ca și sclavii, „dându-le un exemplu de abstinență” (1.8.12; XI. 1.19). Nu plecau dimineața la serviciu pe stomacul gol. Similus, eroul din Moretum pe care îl știm deja, ia un mic dejun copios înainte de a merge pe câmp; s-a copt singur pâine și i-a pregătit un aperitiv: a măcinat și a măcinat împreună o bucată de brânză uscată sărată, usturoi, tot felul de ierburi ascuțite, a adăugat puțin ulei de măsline și puțin oțet; s-a obținut o masă moale - se numește moretum, care se întindea pe pâine. Dacă menajera lui Cato nu a pregătit un astfel de aperitiv pentru sclavi, atunci toată lumea a luat o porție bună de pâine cu niște condimente picante, măcar cu un cap de usturoi.
Dacă începem să privim hrana rurală din Italia antică din punctul de vedere al dieteticii moderne, atunci se va dovedi a fi deloc rea: conține multe săruri necesare organismului, este bogată în vitamine și legume. proteine. Problema a fost că atât calitatea, cât și cantitatea acestuia variau foarte mult în funcție de situația economică generală și de situația în care se putea încadra fiecare fermă în parte.
129
Cu Cato și contemporanii și compatrioții săi, economia merge în sus, iar sclavul este acoperit cu rația lui de pâine cu grâu curat; în secolul I n. e., când randamentele au scăzut de la sam-10, așa cum era la sfârșitul republicii (Var. an 1.44.1), la sam-4 (Col. III.3.4), un stăpân atât de grijuliu și atent față de el. sclavii, precum Columella, sfătuiesc să amestecați grâul cu orz pentru ei (P.9.16): proporția în care a fost luat unul și celălalt boabe este necunoscută. Un proprietar rezonabil și prudent a asimilat cu fermitate regula Cato: „pentru ca sclavii să nu moară de foame” (5.2), dar dacă proprietarul se uita rar în proprietatea sa, atunci furculița sau procuratorul aveau oportunități ample de a încasa sclavii și de a se hrăni. ei mai rău, dacă nu mor de foame.
Compoziția hranei țărănești depindea atât de condiții generale, cât și de condiții particulare: moartea șeptelului, eșecul recoltei, moartea muncitorului principal puteau reduce o gospodărie țărănească puternică la un nivel aproape cerșetor.
Spre deosebire de sclavii care locuiau pe moșie, mâncau păstorii, care însoțeau turmele nomade de oi și mergeau anual din Apulia sau Calabria până la Samnium sau Sabinia și înapoi. Ce normă de pâine a primit acest

popor rătăcitor, nu știm: poate, aceleași 3 modie pe care le-a pus Cato ciobanului care locuia la moșie. Mâncarea lor diferă de cea a restului „familiei satului” printr-o cantitate semnificativ mare de produse lactate și carne. Oricât de strictă ar fi fost ordonată ca ciobanul în vârstă să țină o contabilitate, el știa foarte bine că în sălbăticia pășunilor de munte sau în câmpiile Apuliene era pur și simplu periculos pentru el să agraveze relațiile cu subalternii săi (și ei erau buni prieteni. tovarăș, neînfricat, violent și înflăcărat). Prin urmare, dacă o oaie s-a rostogolit într-o prăpastie, a căzut în dinții unui lup sau a murit brusc și rapid de o boală de neînțeles, era mai bine să luăm în serios explicațiile pentru astfel de accidente și să limitați doar cu pricepere și în mod rezonabil numărul acestora. Nu era unde să trimită lapte de la pășuni îndepărtate; nu erau suficiente mâini pentru a o transforma în totalitate în brânză, așa că ciobanii au mâncat mult lapte și brânză de vaci. În plus, uneori puteau merge la vânătoare și nu erau vânători răi: să ne amintim de acel nefericit care a ucis cu corn un mistreț uriaș și a fost condamnat la moarte de L. Domitius Ahenobarbus, domnitorul de atunci al Siciliei și unul dintre cei mai proști romani. administratori, pentru asta a purtat o „armă” (Cic. în Verr. V.3.7).
Printre scriitorii vremurilor de mai târziu, întâlnim doar replici împrăștiate, aruncate cu dezinvoltură despre mâncarea rurală. Cu toate acestea, se poate argumenta că în ceea ce privește compoziția sa - pâine, legume, leguminoase, fructe - a rămas neschimbată. Această compoziție s-ar putea schimba în rău sau în bine - în loc de pâine de grâu, a apărut uneori pâine de orz, o serie de ani slabi forțați „să alunge foamea cu lupin” (Col. II. 10.1), printre pomii fructiferi apărea vreo varietate nouă, -
130
dar toate aceste schimbări și fluctuații nu au schimbat nici caracterul general vegetarian al mâncării, nici simplitatea preparării sale, nici caracteristicile locale. Hrana straturilor bogate și urbane s-a schimbat și a devenit mai complexă.
În secolul al II-lea. î.Hr e. este încă simplu: atât Cato, cât și Lucilius, și mai vechiul lor contemporan, Plautus, sunt martori la aceasta. Într-una dintre comediile sale, bucătarul explică de ce nu l-a angajat nimeni: întreabă cu drag și întreabă pentru că se deosebește de ceilalți bucătari în arta sa, care „transformă ospătatorii în tauri” - „servesc pajiști întregi în feluri de mâncare, doar condimentate” (condita prata ), iar apoi urmează o descriere a acestor „pajişti”: varză, sfeclă, usturoi, quinoa, coriandru, muştar, mărar, măcriş – tot ce am întâlnit cu bietul Simil şi cu modestii proprietari din Priapeia. Aceste „pajişti” se deosebesc de hrana lor doar prin condimentul care le este drag: legumele sunt udate cu suc de silfide (Pseud. 810-820). Carnea de porc este decorul cinei ceremoniale: șuncă, umăr afumat, uger de porc, muschii (Curculio, 324; Pseud. 166; Cap. 903; Menech. 210-212) - un fel de mâncare preferat din carnea Italiei antice. Mâncarea obișnuită a unui bogat din acele vremuri nu era cu mult diferită de cea țărănească: aceleași legume, aceeași pâine, asezonată cu usturoi și ceapă. „Respirația bunicilor și străbunicilor noștri mirosea a usturoi și ceapă”, a scris Varro, „dar spiritul lor era spiritul curajului și al puterii” (Men. Bim. XIX). Cato în tinerețe, după Plutarh (Cato mai, 3), a mâncat cu sclavii săi „aceeași pâine ca și ei și a băut același vin”. Acest comportament, însă, nu era tocmai obișnuit, deoarece i-a stârnit uimirea lui Valery Flaccus, dar dacă proprietarul nu stătea la aceeași masă cu sclavii săi, atunci preparatele i-au fost pregătite simplu, fără nici un truc gastronomic.
Pentru a caracteriza masa unui om bogat din acele vremuri, rețetele culinare ale lui Cato sunt foarte interesante. Acestea sunt aproape toate rețetele de plăcinte și prăjituri, adică feluri de mâncare ceremoniale.

Pentru ei, iau făină de grâu (pură, cernută), brânză de vaci în cantități mari, puțin miere și grăsime și puțin ouă: nu mai mult de unul.
Rechizitele sunt toate de origine satului lor; procesul de preparare a tuturor felurilor de mâncare este simplu și rapid: amestecați, frământați, întindeți foi sau koloboks, puneți pe vatră sau scufundați în grăsime clocotită, apoi ungeți cu miere și stropiți cu semințe de mac - atâta tot; nu sunt necesare cunoștințe culinare speciale. Dacă toate aceste plăcinte, koloboks, cereale și caserole, adică „dulci”, un fel de lux suplimentar, sunt atât de simple și modeste, atunci nu există nicio îndoială că masa principală va fi simplă și modestă.
Ultimul secol al republicii este deja diferit: vechea simplitate dispare; pentru noua generație, care a făcut cunoștință cu luxul Orientului grecesc, antichitatea nativă pare stângace și nepoliticos. Varro trasează o linie ascuțită între vechi și nou, de altfel, și în ceea ce privește hrana: „... strămoșii noștri aveau două tipuri de adăposturi de păsări: puii rătăceau în curte de dedesubt, iar doho.
131
casa lor erau ouă și găini, iar sus, în turnuri sau pe acoperișurile conacelor, locuiau porumbei.
Acum păsările și-au schimbat numele: numele lor este „omithon”; gura stăpânului cere niște științe, iar el construiește camere pentru păuni și sturzi mai mari decât erau moșii întregi pe vremuri. Același lucru este valabil și pentru restul: tatăl tău a adus de la vânătoare în parc, poate un fel de iepuraș. Și apoi au îngrădit o zonă mică, iar acum, pentru turmele de mistreți și capre, înconjoară cu un zid o mulțime de jugeri... cuștile pentru pești odinioară erau doar cu apă dulce și acolo se țineau doar pești de râu. Și acum nu vei întâlni un singur heliporter care să nu spună că totul este unul pentru el, iazul lui este plin de astfel de pești sau broaște ”(g. III.3.6-9). Iar Varro povestește despre apariția crescătorii industriale de păsări, care aduce profituri uriașe, pentru că „luxul a ajuns în punctul în care, în zidurile Romei, se poate spune, nu știu decât cu ce să se ospăteze de la o zi la alta” (g. Sh. 2.16). La un astfel de banchet, oratorul Hortensius și-a uimit tovarășii slujind pentru prima dată păuni: era cina pe care a ținut-o în cinstea alegerii sale ca augur noilor săi colegi în funcție (r. III.6.6). Desigur, mâncarea de zi cu zi nu poate fi judecată după astfel de cine ceremoniale, dar că a devenit mult mai complexă și mai luxoasă decât în secolul trecut este fără îndoială. Faptul că Atticus a cheltuit doar 3.000 de sesterți pe lună pentru mâncare, inclusiv cheltuieli și pentru mese dese, părea atât de surprinzător încât Cornelius Nepos a simțit că este necesar să menționeze acest lucru (Mansarda 13), iar Cicero și-a tachinat prietenul prudent că că legumele modeste sunt servit oaspeților săi în feluri de mâncare de lux (ad Attic. VI. 1.13). Cicero însuși s-a numit „dușmanul cinelor scumpe” (ad fam. IX.23), dar păunii (și acesta era un fel de mâncare foarte scump) au apărut de mai multe ori pe masa lui (ad fam. IX. 18.3). Varro, într-una din satirele sale, enumeră acei pești și păsări de peste mări pe care contemporanii săi îi urmăresc: iată vânatul din Frigia și din insula Melos, sturionii Rodos, stridiile tarentine, tonurile calcedoniene (Gell. VII. 16). Metodele de gătit au devenit mai complicate. Cicero s-a plâns comic că a prins o indigestie severă după ce a mâncat în exces legume: „... gurmanzii ăștia gătesc ciuperci și ierburi în așa fel încât eu, care refuzam ușor stridiile și murene, am fost prins de sfeclă și nalbă” (ad fam. VII). .26) .
Dacă comparăm lista de alimente pe care le au Cato și chiar Varro (făină, crupe de speltă, pește mic sărat, halex, șuncă, găini, gâște, porumbei sălbatici, ouă, grăsime de porc, miere, lapte, brânză de vaci, brânză, legume deja menționate, mai multe soiuri de mere, pere și boabe de vin - la Cato; mierle, păuni, porumbei, turturele, găini, bibilici, gâște, iepuri de câmp, iepuri, melci, cătin, murene, barbă roșie - la Varro), cu

sortimentul oferit de Martial, diferenta va fi uluitoare. Voi numi doar vânatul, păsările și peștii care au intrat
132
„vesela” din primul secol al imperiului: sturzi, găini, oriole, găini de munte, potârnichi, flamingo, fazani, macarale, cocoși de alun, lebede, capre sălbatice, gazele africane, căprioare, onagri (un mânz onagru era considerat deosebit de gustos). ), ficat de gâscă, caponi, lipa, stridii din Lacul Lukrinsky, raci, păstrăvi, arici de mare, biban, sturioni, niște pești de Nil. Dacă la Marțial li se adaugă Pliniu, Columella și Strabon, atunci obținem o listă completă a proviziilor cu care Italia aproviziona piața romană: produse lactate, porci și miei, păsări de curte și ouă provin din moșiile suburbane din jur; grădinarii și grădinarii din Latium și Campania au trimis aici legume și fructe; brânzeturile proveneau din regiunea vesti-nova (Italia Centrală, nord-vest de Samnium), din Umbria și Etruria; pădurile care acopereau dens munții de lângă Lacul Tsiminsky (acum Lago di Ronciglione) din Etruria și pădurile de lângă Laurent furnizează vânat din abundență. Venafre și Cazin erau angajați în fabricarea uleiului de măsline, care deținea cu fermitate gloria de primă clasă; la Pompei s-a pus pe scară largă producția de garum, 3 sos iute, care a devenit acum un condiment invariabil pentru toate felurile de mâncare, carne și legume. Picenum a trimis cele mai bune clase de măsline de masă; valea Po și Gallia - untură excelentă afumată, porc și șuncă. Pe lângă toate acestea, apar produse de peste mări: garum din Spania, conserve de pește din Egipt, vânat african și condimente orientale - piper, zdrobit și în boabe, ghimbir, cardamom, scorțișoară, „Acum animalele din toate țările sunt recunoscute pe masă, ” a spus Seneca.(de vita beata, 11.4), iar acesta s-a indignat: „... scormonie adâncurile mării, bate animalele ca să supraîncărce stomacul și scoate scoici pe malul necunoscut al celei mai îndepărtate mări! Fie ca zeii să-i distrugă pe cei a căror lăcomie îi conduce pe oameni dincolo de granițele unui imperiu atât de vast! Ei vor ca Phasis să fie vânat pentru mesele lor somptuoase; ei îndura să li se livreze păsări de la parți, care nu au suferit încă pedeapsa. Totul este adus de pretutindeni pentru lăcomia săturată: oceanul îndepărtat trimite ceea ce stomacul, supărat de delicatese, cu greu acceptă ”(ad. Helv. 10.2-3).
Folosirea excesivă a acestor condimente de peste mări și combinarea într-un fel de mâncare a celor mai diverse și eterogene produse sunt caracteristice bucătăriei de atunci. Iată, de exemplu, cum să gătești cârnați Lukan conform rețetei lui Apicius: măcinați împreună piper, satura, rudă, țelină, boabe de dafin, adăugați garum, puneți carne tocată mărunt, piper în boabe, multă grăsime, umpleți intestine cu această umplutură și agățați-le pentru a fi afumate ( Aris 11.56). Și iată rețeta pentru o „mâncăr cu brânză-pește”: carne, pește sărat, creier, ficat de pui, ouă, brânză moale, fiartă în prealabil cu apă clocotită, iar tot felul de condimente sunt fierte împreună, apoi turnate cu ouă crude și stropit cu chimen (Aris. IV. 137); purcelul este umplut cu o masă groasă de miere și vin, stropită cu piper măcinat.
133
Culmea artei gătitului a fost capacitatea de a „servi mâncarea pe masă în așa fel încât nimeni să nu înțeleagă ce mănâncă” (Apic. IV.2). Bucătarul din Trimalchio a făcut o gâscă înconjurată de pești și de tot felul de păsări: „omul de aur” a transformat în ele o carcasă de porc. „Dacă vrei, îți va face pește din ugerul unui porc și un pui dintr-o șuncă!” (Petr. 70).
Literatura secolului I n. e. generos în a descrie cine luxoase care ne uimesc atât prin abundență monstruoasă, cât și prin capriciu dezgustător al gustului săturat - amintiți-vă, de exemplu, tocană din limbi de flamingo (PI. X.133) - și grosolănia moravurilor. Un om bogat invită o mulțime de clienți la cină, dar gazda și oaspeții mănâncă alimente

diferite - un obicei pe care atât Pliniu cel Bătrân (XIV.91), cât și nepotul său (epist. II.6), și probabil mulți alți oameni luminați, supărat.oameni, dar care, aparent, este ferm înrădăcinat. Viron, eroul celei de-a 5-a satire a lui Juvenal, i s-a servit o pâine fină din făină de grâu de cea mai bună calitate, un homar „în spatele unui gard de sparanghel, de unde scoate coada, tachinandu-i pe invitat”, o barbă roșie. prins lângă Corsica sau Tauromenia, o murene din strâmtoarea Siciliei, ficatul de gâscă, „un pui îngrășat de mărimea unei gâscuri” și un mistreț, „vrednic de cornul cu părul auriu de Meleager”. Ca desert, în fața Vironului s-au așezat fructe „care dădeau feaciilor toamna lor veșnică și care puteau fi considerate furate din grădina Hesperidelor”. În acel moment, oaspeții roadeau bucăți mucegăite de pâine veche, turnau ulei pe varză, care era potrivită doar pentru lămpi, și în plus, fiecare primea câte un rac cu jumătate de ou, anghile din Tibru, „rude ale unui șarpe lung” , un iepure roșit pe jumătate și mere în pete negre - genul care se aruncă să mestece o maimuță învățată. „De ce iau masa cu tine, Pontik, iau masa fără tine? îl întrebă Martial pe patronul său. - Tu mănânci stridii lucrino, eu sug scoici, ai șampioane, eu am porci; te mulțumești cu o mierlă uriașă bine prăjită, iar ei îmi servesc o circă, moartă în cușcă ”(III.60). Martial vă permite să setați meniul standard al cinelor bogate: tot felul de vânat (potârnichi, turturele, mierle), iepuri de câmp, stridii, pești de mare scumpi și, desigur, mistreți - decența a cerut să-l puneți pe masă în întregime; Juvenal s-a indignat de patronul care își ordonă să slujească singur un mistreț – „animal creat pentru o sărbătoare comună” (1.141). Patronul, căruia i s-a servit singur un mistreț, Marțial îl felicita veninos: „... ai un tovarăș minunat” (VII.59). În comparație cu sărbătoarea de la Zoilus, ale cărei detalii dezgustătoare sunt dezgustătoare de tradus (Mart. III.82), cina, din care oaspeții au fugit doar pentru că proprietarul a început să-și citească poeziile (III.45), pare culmea. de delicateţe şi decenţă.

În păturile bogate și neculte ale societății romane existau un număr considerabil de lacomi și bețivi și oameni pentru care atât sensul, cât și bucuriile vieții.

134

erau în mâncare. O galerie a acestora poate fi începută cu Horatius Katia, care a expus interlocutorului său înțelepciunea bucătăriei, declarând-o superioară învățăturilor lui Pitagora și Platon (Nog. sat. II.4). Va fi continuat de eroii lui Juvenal: un bătrân lacom care din copilărie a crescut în fiul său o încântare în „marea artă a bucătăriei” și l-a învățat doar să găsească trufe, să pregătească sos pentru ciuperci și să mănânce lacăte sălbatice doar prin înmuierea lor. cu acest sos (II. 14.6-13 ); un leneș care nu a ezitat să plătească 6.000 de sesterți pentru o barbă roșie de șase lire (4,15-16); delicatul deli Montanus, care, luând o stridie în gură, a putut stabili imediat „unde s-a născut: sub Circes, la stâncile Lucriniene sau în apele Rutu-pii” (140-141); acei gastronomi care „au considerat o cină rafinată, în care cel mai important lucru nu este o conversație plină de duh, ci mâncăruri scumpe și capricioase” și au dezvoltat un întreg set de reguli, așa cum este: în întregime, de exemplu, numai lacăte, pentru vânat și păsări domestice îngrășate, doar o coadă ( Gell. xv.8).

Cu toate acestea, ne vom înșela foarte mult dacă, excluzând populația săracă și muncitoare a Italiei - țărani, artizani, mici negustori și angajați, îi considerăm pe toți ceilalți a fi nediscriminatori ca niște ticăloși lacomi care, în cuvintele lui Seneca, „au dat complet ei înșiși până la stomac și și-au pus problema principală ce să mănânce și ce să bea” (ad Mag. 22.2). În primul rând, toate exemplele date sunt preluate din viața metropolitană - în micile orașe îndepărtate ale Italiei trăiau, desigur, mai modest, iar apoi sărbătorile lui Zoilus și Trimalchio necesitau nu numai bogăție, ci și un nivel adecvat de moral și mental.

cultură. Oameni de acest nivel se întâlneau atât la curtea imperială, cât și printre țapii ispășitori, care în cele din urmă au pus mâna pe întinderea unei vieți libere, și printre acele pături bogate și lene care „și-au petrecut nopțile în desfrânare, își petreceau zilele dormind sau jucând zaruri și considerată fericire să nu vezi nici răsăritul, nici apusul” (Col. I, praef. 16; cf. Sen. epist. 122.2). Majoritatea oamenilor – și a oamenilor bogați – au trăit fără delicii gastronomice și au preferat mâncarea simplă, fără pretenții oricărei alte. Horaţiu, deja scăpat din obscuritate, deja propriul său om cu Mecenas, comandă o cină cu praz, mazăre şi clătite (sâmb. 1.6.115); mai târziu, om bogat, visează la „cine divine” din sat la care se servesc fasole şi legume cu untură (sat. II.6.63-65). „Dacă ai terci de fasole (aceeași conchis despre care s-a discutat deja - M.S.) care fumează într-un castron roșu, poți refuza adesea când ești invitat la mese gourmet”, a scris Martial (XIII.7), dar trebuie să spun: era un iubitor de mâncare. Și totuși, enumerând ceea ce „face viața fericită”, el menționează, printre alte condiții, „o masă fără ficțiune” (sine arte mensa). Chiar și după standardele romane, el era un om nesărac. Iată o descriere clasică a unei cine tipice din clasa de mijloc (V.78): salată verde, praz și pește sărat cu ouă ca
135
gustări; apoi varză, „terci alb ca zăpada” din crupe de speltă cu cârnați și „fasole palidă cu grăsime roșiatică”, la desert stafide, pere și castane. Martial numește această cină „săracă” (cenula parva), dar cina la care a invitat șase prieteni nu este mai bogată: un aperitiv din aceleași legume și ierburi aromate, pește sărat și ouă; o capră care a urcat pe masă doar pentru că lupul a zdrobit-o rău; fasole cu varză; pui și șuncă, care apare deja la al treilea ospăț; mere dulci pentru desert (X.48). Și iată cina cu care Juvenal urmează să-i ofere unui prieten: „... o capră grasă, cea mai bună din turmă, va apărea din pășunea Tiburtine; nu smulsese încă iarbă și nu îndrăznea să muște ramurile unei sălcii joase; are mai mult lapte decât sânge. Apoi va fi sparanghelul de munte, pe care menajera i-a pus jos fusul; ouă mari, încă calde din cauza fânului mototolit în care depun; puiul care le-a culcat; struguri - cum ar fi agățați pe viță de vie; pere din Signia și mere proaspete parfumate, care nu vor ceda Picenilor ”(11.65-74). Pliniu cel Tânăr, unul dintre cei mai bogați bărbați ai timpului său, a invitat un prieten la cină, care consta din salată, sfeclă, tărtăcuțe și ceapă. Adăugarea a fost un terci modest de crupe de speltă, scoici și ouă (epist. 1.15). Există, desigur, o anumită cochetărie - Pliniu rar se făcea fără ea, dar că cinele lui nu diferă prin lux este evidențiat elocvent de faptul că i se putea trimite cadou o masă atât de simplă precum puiul (VII .21.4). Frumusețea cinelor lui Traian de la Centumcellae (azi Civita Vecia) era muzica, lectura cu voce tare și „cea mai plăcută conversație” (PI. epist. VI.31.13).

În ceea ce privește hrana populației urbane sărace, practic, la fel ca și țăranii și sclavii, era pâine și legume. Pliniu a numit grădina „piața săracului” (XIX.52). Artizanii mâncau fasole, adăugându-le varză și sfeclă (Mart. X.48.16; XIII.13), pe care Persius le numea „leguma plebea” (3.114). Petrecărații obrăznici care îl înconjurau pe bietul om, care se întorcea acasă într-o noapte întunecată, nu aveau nicio îndoială că se răsfăța cu terci de fasole și buze de oaie fierte la prietenul cizmarului (Iнv. 3.293-294). Peștele sărat ieftin și terci de fasole este cina modestă obișnuită a săracului (Mart. VII.78). Acest terci, precum și peștele sărat și cârnații aburinți, erau vânduți la Roma chiar pe străzi de colporterii trimiși de proprietarii de cârciumi cu bunurile lor (Mart. 1.41.8-10).

Oamenii de rând din Italia antică aveau și ei sărbătorile lor. Săracii care alcătuiau „asociațiile funerare” au sărbătorit zile memorabile pentru asociație, de exemplu, zilele de naștere ale patronilor asociației

și ziua înființării acesteia. Carta unui astfel de collegium funeraticium din Lanuvium (CIL. XIV.2112) s-a păstrat aproape în întregime, ceea ce este deosebit de interesant pentru noi deoarece conține prescripții privind organizarea unor astfel de
136
mese comune. Ispravnicii, numiți pe rând din numărul total de membri, trebuie să găzduiască patru „oameni de fiecare grad” (atât sclavii, cât și oamenii liberi ar putea fi membri ai parteneriatului) și să pregătească o amforă de vin bun și, în funcție de numărul de membri, pâine în valoare de câte două măgari fiecare și patru sardine de persoană. Orice ultraj, tranziție intenționată într-un alt loc, un cuvânt jignitor aruncat unui membru, se pedepsește cu amendă. „Și dacă are cineva vreo plângere sau mesaj, să raporteze adunării, ca să mâncăm în pace și bucurie în zilele solemne.” Iar când, după sărbătorile lui Viron și Zoilus, îți imaginezi distracția acestor sărmani oameni cu simplitatea ei nepretențioasă, aspectul ei bine și grija geloasă pentru menținerea „pacii și bucuriei” în rândul tovarășilor, care aici, la această masă, erau toți - ambii sclavi si liberi - sunt egali intre ei, simti ca in sfarsit ai iesit dintr-o pivnita fetida in aer curat.

Capitolul șase

PROGRAMA

Viața populației romane a fost, desigur, foarte colorată. Sărmanul, înscris în listele celor care primeau pâine de la stat, pretorianul sau pompierul, artizanul, clientul și senatorul trăiau foarte diferit. Și totuși, cadrele în care se încadrează acest conținut foarte diferit erau aproape aceleași: trezirea dimineața, timpul aglomerat, odihna în mijlocul zilei, orele petrecute în baie, divertisment - totul a decurs într-o secvență observată relativ. în mod egal de către întreaga populaţie urbană. O anumită rutină zilnică standard era mai universală și mai obligatorie decât în prezent. Luați, de exemplu, recreerea și divertismentul. Contemporanul nostru își poate petrece seara liberă în multe feluri: merge la cinema, merge la un concert sau la teatru, ascultă muzică la radio acasă sau citește. Câteva zeci de cinematografe îi oferă cel mai variat program; dintre spectacolele de teatru, el le poate alege pe cele care îi plac - de la tragedia clasică până la scene ușoare ale teatrului de varietate. Și așa în fiecare zi. Situația este diferită în Roma și în orice oraș al Italiei antice. În anumite sărbători există curse de cai în circ - și toată Roma stă la circ, cu excepția unor astfel de oameni care, ca Pliniu cel Tânăr, își arată superioritatea față de mulțime. Cu o ocazie specială - se sărbătorește o victorie, se ține o comemorare solemnă, împăratul sau rudele defunctului organizează lupte de gladiatori - și din nou, toți cei care se pot aduna doar în amfiteatru. În băile noastre se spală, când vor; la Roma băile se deschideau după-amiaza la trei şi jumătate vara şi la unu şi jumătate iarna. Scala de culcare în orașele noastre mari este de la 22:00 până la miezul nopții, sau chiar mai târziu, și trezirea de la 5 la 10 dimineața (cel puțin); Italia antică era pe picioare odată cu zorii. Lămpile cu forme frumoase, adesea cu ornamente minunate, dădeau mai multă funingine și fum decât lumină: lumina zilei era prețuită. Deja în zori, ciocanele călămararilor, bijutierilor și aurirarilor și-au început dansul pe metal; au strigat brutarii lor
138
produs; profesorul din școală a strigat și elevii săi s-au plâns (Mart. XII.57.1-10). Horațiu a cerut pix și hârtie chiar înainte de răsăritul soarelui (epist. II. 1.112-113); Pliniu cel Bătrân s-a dus la Vespasian cu un raport înaintea luminii (PI. epist. III.5.9). „A sta în pat când soarele este sus” era considerat obscen (Sen. epist. 122.1); trezitul târziu era semnul unei vieți dezordonate și depravate.

Toaleta de dimineață atât pentru un om bogat, cât și pentru un artizan sărac a fost la fel de simplă: pune picioarele în sandale, spală-te pe față și pe mâini (cu spălarea zilnică în baie, nu aveai nevoie de mai mult), clătește-ți gura și pune-ți un pelerina de ploaie dacă era frig. Pentru oamenii bogați care aveau propriul frizer, aceasta a fost urmată de o tunsoare și un bărbierit - o operație atât de neplăcută încât Marțial a declarat că capra „care trăiește cu barbă” este singura creatură rațională de pe pământ (XI.84.17-18) . Faptul este că a fost imposibil să ascuți un brici de fier (nu existau din oțel) la ascuțimea necesară; Italia antică nu cunoștea săpunul: înainte de bărbierit, obrajii și bărbia erau umezite doar cu apă. Martial avea cicatrici și tăieturi pe toată fața; dacă bărbierul acționa cu atenție, atunci munca lui progresa atât de încet încât, potrivit lui Marțial, în timp ce își radea obrajii, clientului îi creștea deja barba (VII.83). Lui Pantagaf, un frizer priceput care tăia și bărbierit, „abia atingându-și fața cu fierul”, care a murit în tinerețe, poetul i-a dedicat replici pline de regret autentic (VI.52): abilitatea de a se bărbieri era aparent o artă dificilă în Roma.

La ceva timp după trezire, primul mic dejun (ientaculum) trebuia să constea, de obicei, dintr-o bucată de pâine înmuiată în vin, unsă cu miere sau pur și simplu stropită cu sare, măsline, brânză. Copiii în drum spre școală cumpărau la micul dejun clătite sau prăjituri prăjite în untură.

Conform unui vechi obicei, toți membrii gospodăriei, inclusiv sclavii, veneau să-l întâmpine pe proprietar. Potrivit lui Suetonius, acesta era un obicei vechi, demodat, dar Galba a aderat la el (Galb. 4.4) și a fost încă păstrat în casa antoninilor. Apoi au fost afacerile de afaceri, verificarea conturilor și rapoartelor și emiterea de ordine privind treburile curente. Și a început primirea clienților care, cu un număr mare dintre ei, a durat două ore. Senatorii, magistrații, oamenii care vorbeau în instanță, erau uneori ocupați până seara, până la apus, dar de obicei toate afacerile se terminau până la ora 12 după-amiaza. Dacă ziua a fost liberă de treburile oficiale, atunci au apărut astfel de lucruri despre care Pliniu cel Tânăr spunea că „fiecare zi la Roma este plină sau pare să fie plină de sens, iar dacă sunt puse mai multe împreună, atunci nu va mai avea sens. .” Și enumeră ce fac oamenii: sunt prezenți la o vacanță în familie în cinstea majorității fiului, la o înțelegere sau la o nuntă; „unul m-a invitat să semnez un testament, altul să-l apăr în instanță, al treilea să-i dau sfaturi” (P. epist. 1.9.1-3). A refuza aceste „activități goale” a fost nepoliticos:
139
în societatea romană erau considerate aproape la fel de obligatorii ca actele oficiale. Martial a lăsat schițe otrăvitoare ale mocasnicilor-dandi-i jurați, a căror viață se petrece în necazuri fără a face nimic. Sunt extrem de preocupați de aspectul lor; coafura pentru ei este subiectul celei mai vii preocupări (Martial a asigurat serios că tânărul frizer, în timp ce se juca cu buclele clientului său, a reușit să-și lase barba - VIII.52); își smulg părul de pe brațe și picioare; gesturile lor sunt calculat de lin; pe buze sunt ultimele cântece aduse la Roma din Canopus sau din Hades; miros parfumat. Sunt obișnuiți la întâlnirile de femei, primesc și trimit o mulțime de notițe, cunosc toate bârfele orașului: cine este îndrăgostit de cine, cine este un vânător pentru cinele altora; pot enumera toți strămoșii unui armăsar care a câștigat un concurs de circ. Ei recită, scriu mime și epigrame, cântă, cântă la citara, spun povești și dansează.

Unii sunt copleși de pasiunea pentru politică și compun știri asurzitoare: știu tot ce se întâmplă în Partia, dincolo de Rin și printre daci; ei știu care este recolta în Egipt și câte corăbii transportă grâne din Libia (III.63; IV.78; II.7; IX.35).

Iar asupra acestor vorbitori zeloși a venit, totuși, calmul. Noon a fost linia care a împărțit ziua în două părți; timpul de dinainte era considerat „cea mai bună parte a zilei”, care era dedicată studiilor, lăsând, dacă era posibil, a doua parte pentru odihnă și distracție. După-amiaza, se presupunea un al doilea mic dejun (prandium); cei care au mâncat doar de două ori pe zi au respins prima masă a zilei. Era şi foarte modest: la Seneca era alcătuit din pâine şi smochine uscate, încât nici măcar nu trebuia să se spele pe mâini după această masă (epist. 87,3); Marcus Aurelius a adăugat ceapă, fasole și pește mic sărat la pâine (Front, ad M. Caes. IV.6.69). Dintre oamenii muncitori, sfecla servea ca condiment pentru pâine (Mart. XIII. 13); un băiat, fiul părinţilor înstăriţi, întors de la şcoală, a primit o felie de pâine albă, măsline, brânză, smochine uscate şi nuci (Corp, gloss. III.646). Și acum era timpul pentru odihna de după-amiază. „Dacă nu aș fi împărțit ziua de vară cu somnul de amiază, nu aș fi putut trăi”, spune bătrânul Fundanius, socrul lui Barron (Var. an. 1.2.5). Pliniu cel Bătrân, care prețuia fiecare minut, „a dormit foarte puțin” după micul dejun (PI. epist. III.5.11). Tânărul Catullus, după ce a luat micul dejun, s-a culcat (32.10). Această siesta de prânz a fost atât de universală, încât Alaric a considerat pe bună dreptate această oră ca fiind cea mai convenabilă timp pentru atacarea orașului, „căci toți, ca de obicei, după ce a mâncat, se scufundă în somn” (Proc. de bello Vând. 1.2, p. 315) . După această odihnă la amiază, a venit rândul spălării în băi, exercițiilor de gimnastică, odihnei și plimbărilor. Și apoi toată familia (fără a număra copiii mici care mâncau separat) s-a adunat la cină, la care de obicei mai invitau unul dintre prietenii și amabilii lor.
140
cunoștințe. Cina era o mică sărbătoare acasă: în jurul mesei s-au adunat oameni dragi și apropiati, iar plăcerea de a mânca, firească pentru cei flămânzi, nu era în niciun caz principala la această sărbătoare. A fost o perioadă de conversații prietenoase, întâmplătoare, glume amuzante și conversații serioase. Horaţiu îşi aminti cu un oftat despre acele „cine divine” din moşia sa sabină, după care a avut loc o discuţie despre înalte întrebări filozofice, întreruptă de o fabulă moralizantă şi veselă (sat. P.6.65-79).1 Lectură la cină în cercurile intelectualității romane au devenit un obicei: cititorul de sclavi citește mesenilor atât la Pliniu cel Bătrân, cât și la nepotul său și la Spurinna (PI. epist. III.5.11; 1.15.2; IX.36.4; Sh.1.9). ). În Atticus, „cina nu era niciodată completă fără citire, el a vrut să aducă nu mai puțină plăcere sufletului însoțitorilor săi decât stomacului lor” (Nep. At. 14.1). „Plăcerea” s-a transformat uneori într-un fel de pedeapsă: Marțial, cu groază comică, spune că a doua schimbare nu a fost încă efectuată, iar proprietarul citește deja al treilea sul de versuri, „iar al patrulea citește, iar al cincilea se citește” (Sh.50; cf. 45: „. ..nu vreau biban, nu vreau biban de două lire, nu vreau șampioane, nu vreau stridii: taci”). Uneori cina era însoțită de muzică; casele bogate aveau muzicienii lor. Milo și soția sa au călătorit însoțiți de o întreagă capelă gospodărească (Cic. pro Mii. 21.55). La Chrysogonus, la sărbătorile sale, cântăreții și muzicienii cântând la instrumente cu coarde și suflat au asurzit întregul cartier cu muzica lor (Cic. pro Rose. Amer. 46.134). În columbariumul Statiliilor se află o tăbliță „Skirtus, muzician” (CIL. VI.6356); într-un columbarium aflat în podgoria Akvari, este menționat „Enifei, muzicianul” (CIL. VI.6888). La Trimalchio, muzica nu s-a oprit pe tot parcursul sărbătorii. Uneori erau puse în scenă scene din comedii (P1. epist. 1.15.2; III. 1.9; IX. 17.3), Plutarh (quaest. conv. VII.8.3, p. 712B) recomanda luarea lui Menandru. Uneori, mesenii erau distrați de dansatori care dansau pe sunetul muzicii sau pe clinchetul castanetelor; gaditanii și sirienii erau deosebit de faimoși. O cină modestă la Marțial a fost dispensată de „nemernicii nerușinați” (V.78.26-28), iar acesta a

considerat unul dintre avantajele sale; în case stricte, precum casele ambilor Plinii, nu aveau voie deloc.
Prânzul dura de obicei câteva ore: nu era unde să se grăbească. La Spurinna, chiar și vara, a capturat o parte din noapte; Pliniu cel Bătrân, care prețuia foarte mult timpul, a petrecut cel puțin trei ore la cină. În antichitate, când obiceiurile de la țară erau predominante, se luau masa la prânz. Într-un oraș cu multe dintre treburile sale, importante și goale, oamenii erau eliberați doar seara, iar până la această oră prânzul (sat) era respins. Pe vremuri se luau masa în atrium de lângă vatră iarna și în grădină vara; în sat, sclavii se adunau la cină „în bucătăria mare a satului” (Var. an 1.13.2). În conacul orașului apar camere speciale, care sunt rezervate sălilor de mese. Oamenii bogați iau masa la o cantină vara, în alta iarna.

gih: cele de vara se fac in asa fel incat soarele sa nu ajunga acolo, cele de iarna - dimpotriva (Var. an 1.13.7; Col. 1.6.1-2). Salile de mese sunt numite cuvantul grecesc "triclinium", deoarece trei paturi sunt asezate in jurul mesei. Bărbații au luat masa întinși; femeile stăteau la masă: înclinarea pentru o femeie era considerată indecentă.
Știm doar despre obiceiurile de luat masa ale unei gospodării bogate: nici o singură sursă nu spune cum se ținea cina într-o familie săracă. Putem, totuși, să afirmăm cu îndrăzneală că vechiul obicei de a ședea la masă (Var. y Serv, ad Aen. VP.176: „strămoșii noștri au luat masa stând”) a rămas în plină forță printre săraci, și nu din respect pentru antichitate, ci pentru că pe mezaninul tabernei sau în apartamentul nenorocit înghesuit nu era loc de aranjat un pat pentru culcare.
Mobilierul de sufragerie al unei case bogate era alcătuit dintr-o masă (de obicei rotundă) și trei paturi, atât de largi încât să încapă trei persoane pe fiecare; stăteau întinși oblic, sprijinindu-și mâna stângă pe o pernă așezată pe partea îndreptată spre masă; pernele au fost separate unele de altele și așezate pe pat (Fig. 49). Patul din dreapta mijlocului (lectus medius) se numea „sus” (lectus summus), cel din stânga se numea „inferior” (lectus imus); „sus” era considerat onorific; pe „jos” stătea proprietarul. Locul mai onorabil al patului era „superiorul” din spate, situat pe una dintre laturile sale înguste; cel situat în stânga stătea „jos”, iar capul îi cădea aproximativ la nivelul pieptului celui care era „mai sus”, ocupa „locul de sus”. Locul cel mai onorabil era însă locul extrem, stâng al patului din mijloc, care se afla în imediata apropiere a maestrului: se numea „consular”. La cinele ceremoniale formale, ei erau așezați strict „în funcție de ranguri”; în casele bogate, un sclav - nomenclator - indica fiecăruia locul său; într-un cerc prietenesc, oaspeții s-au așezat unde au vrut. În epoca imperială (deja în secolul I d.Hr.), în sala de mese a început să apară o canapea semicirculară, care a primit numele „sigma” asemănător cu litera grecească cu același nume. Aici, locurile extreme (comua - „coarne”) erau considerate locuri de cinste: dreapta și apoi stânga.
Trebuie să spun că majoritatea sălilor de mese pe care le cunoaștem din casele pompeiene erau foarte incomode (Fig. 50): acestea sunt camere mici (3,5-4 m lățime, 6 m lungime), aproape în întregime ocupate de paturi de mese, care trebuiau să să fie mutat aproape de pereți pentru a lăsa mai mult spațiu servitorilor care servesc mâncarea (între pat și perete a rămas doar un mic spațiu în care să încapă sclavul care a venit cu oaspetele). În epoca imperială, în case bogate au apărut săli de mese de un nou tip - oecus: aceasta este o încăpere mare (în unele case pompeiene de până la 80 m2), în care pot fi așezate mai multe mese cu cutii; de-a lungul pereților ei sunt coloane, în spatele cărora există un pasaj liber atât pentru oaspeți, cât și pentru servitori.

Orez. 50. Triclinius în Casa Moralistului. (Pompeii). (A. Maiuri. Pompei, Fig. 78).
După cum se poate vedea din descrierea cinei la Martial (vezi mai sus), cina obișnuită a constat din trei modificări: aperitive - gustus (a inclus salată verde, praz, diverse ierburi picante, ouă și pește sărat; totul a fost spălat cu o băutură). făcut din suc de struguri sau vin cu miere - mulsum; 3 felul al doilea a constat din preparate din carne și pește și cereale, speltă și fasole (chiar și la masa modestă de la Marțial, această schimbare a constat în mai multe feluri de mâncare); la desert, tot felul de se serveau fructe si castane.
În antichitate nu existau fețe de masă; au apărut doar sub imperiul târziu. Vasele erau așezate pe masă în așa fel încât să poată fi puse imediat pe o farfurie, pe care cinarul o ținea în mâna stângă; cu dreapta a luat piesele suprapuse: nu erau furci. Șervețelele erau numite tarrae; acestea erau bucăți mici de pânză de in, cu care își ștergeau mâinile și gura; erau puși pe masă pentru oaspeți, dar oaspeții aduceau cu ei astfel de șervețele, iar Catul i-a reproșat unuia dintre cunoscuții săi, care a considerat că este un truc amuzant să ia în liniște „pentru vin și glume" astfel de șervețele de la ospeținii nepăsători (12). ). Se obișnuia să luăm câteva bucăți acasă de la cină. Oaspeții lui Trimalchio au luat șervețele pline cu fructe (Petr. 60); Caecilian a împachetat toată masa în șervețel: carne, vânat, pește, „pulpă de pui și turturele umplute cu terci de speltă" (Mart. I.37, cf. VP.20). Uneori, un astfel de șervețel era legat de gât; Trimalchio o avea cu dungi largi purpurie și cu franjuri lungi (Petr. 32).
Ustensilele de bucătărie au fost foarte variate și multe dintre aceste ustensile de bucătărie sunt foarte asemănătoare cu ale noastre. Mâncarea era servită pe masă în feluri de mâncare adânc închise (patine sau rotule; Marțial avea întregul fel al doilea în astfel de feluri de mâncare, - V.78.7-10) sau în castroane (cătini sau catilli), care, însă, potrivit lui Varro, servit în principal pentru preparate apoase (1.1. V.120); la Cato se serveşte o caserolă de caş într-un asemenea vas (84). Vasele separate erau așezate pe o tavă mare (Iax), pentru bogați era de argint, cu margini aurii (chrysendeta).
Pe vremuri, toată lumea, și mai târziu oamenii cu venituri mici, aveau faianță pentru masă și ustensile de bucătărie. La cina la Martial, felul al doilea a fost servit pe un „plat negru" (veste cu glazura neagra, - V.78.7), si a trimis cuiva cadou un preparat din argila rosie Cum (XIV. 114), - acolo erau ateliere din Roma, lângă Vatican, care făceau aceste ustensile simple (II. 6.344; Mart. 1.18.2). Pliniu menționează boluri de lemn (XXX.54). Manius Curius a mâncat tocmai din acesta (Val. Mach. IV.3.5). Chiar și în secolul al II-lea. î.Hr e. de vase de argint de pe masă era doar un salin, care a fost moștenit din tată în fiu. Doar cel mai amar sărac se mulțumea cu o coajă pe post de sare (Hor. sat. 1.3.14). Fabricius, cunoscut pentru severitatea și simplitatea moravurilor sale, „a permis
144
comandanții să aibă doar o salineră și un vas cu lucruri de argint" (P1. XXIII.153). Potrivit poveștii aceluiași Pliniu, acesta, fiind cenzor în 275, l-a expulzat din Senat pe Cornelius Rufinus pentru că a reținut zece lire de ustensile de argint din prada militară (XVIII.39). Deja la sfârșitul republicii, din această simplitate străveche nu a mai rămas nimic: Calvus, contemporan cu Catullus, se plângea că până și ustensilele de bucătărie sunt făcute din argint (P1. XXIII.140). Înainte de izbucnirea Războiului Aliaților, potrivit lui Pliniu (XXXIII.145), la Roma existau peste 150 de tăvi de argint, care cântăreau 100 de lire fiecare (aproape 33 kg). Descoperirile din Gildesheim și Boscoreal dau o idee despre varietatea și arta cu care erau făcute aceste feluri de mâncare.4 Contemporanii lui Pliniu erau capricișí în alegerea

argintăriilor: unii doreau doar lucrările maeștrilor antici, alții
cumpărau doar mâncăruri care ieșeau din anumite ateliere. . „Datorită
inconsecvenței gustului uman, niciunul dintre ei nu este lăudat multă
vreme”, notează Pliniu (XXXIII.139).
Nu existau furculițe și cuțite la masă și ar fi imposibil să le folosești
întins. Carnea de tot felul era servita pe masa deja feliata; la
sărbătorile mari, când, de exemplu, se punea pe masă un mistreț întreg,
acesta era tăiat în fața celor prezenți de un sclav care învățase această
afacere pe machete de lemn de la specialiști (Iнv. 5.120-121; 11.137).
Trebuia să aibă nu numai un ochi credincios și o mână neclintită: se
cerea ca gesturile lui să se distingă printr-o grație deosebită. La
Juvenal taie mistretul in timp ce danseaza; cuțitul îi zboară în mână,
făcând mișcări plastice. La Tri-Malchio, Carp taie o pasăre și un iepure
în ritmul muzicii (Petr. 36). Bucățile tăiate erau luate cu degetele, așa
că, în timp ce mâncau, trebuiau să se spele pe mâini în mod repetat.
Mâncarea lichidă se consuma cu linguri.
Existau două tipuri de linguri: ligula și cohlear. Primele (erau argint,
os, fier) sunt asemănătoare ca formă cu cele actuale; mânerul lor era
uneori neted, alteori dăltuit, alteori avea forma unui picior de capră.
Cochlear numită lingura mai mică și rotundă; au mâncat cu el ouă și
melci; mânerul său se termina într-un vârf, cu care străpungeau coji de
ouă sau smulgeau melci din cochilie.
În casele bogate, și mai ales la o cină mare, slujeau mulți sclavi
(amintiți-vă că Horace, care lua masa singur cu clătitele și mazărea lui,
era servit de trei). De obicei erau aleși dintre tinerii frumoși, încă
fără barbă, erau îmbrăcați la fel și pieptănați frumos. Oaspeții veneau
la sărbătoare cu sclavii lor, care stăteau sau stăteau în spatele
proprietarului, motiv pentru care li s-a numit pedibus. Caligula ia
forțat pe senatori să acționeze în acest rol (Suet. Calig. 26.2).
Stăpânul și-a predat sandalele sclavului său pentru conservare, pe care
le-a scos înainte de a se culca (au fost cazuri când au fost târâte încet
de un paznic căscat - Mart. KhP.87.1 - 2); în timpul cinei, a oferit
proprietarului
145
diverse servicii și ducea acasă un șervețel cu tot ce luase proprietarul
de pe masă.
Dacă cina a fost mare și invitată, atunci la sfârșitul cinei propriu-
zise, a început adesea o altă parte - comissatio - băutură. Deoarece
acest obicei a venit la Roma din Grecia, ei au băut „după ritul grecesc”,
adică respectând o anumită rutină, care a fost stabilită și respectată de
administratorul ales de societate (magister, arbiter bibendi sau geh). El
a stabilit în ce proporție era necesar să se amestece vinul cu apă (de
obicei luau mai multă apă); acest amestec se făcea într-un crater mare și
se turna în cupe cu o linguriță cu mâner lung, care se numea kiaf și
conținea exact această măsură (kiaf = 0,045 l). Cupele erau de diferite
dimensiuni: de la o uncie (1 kiaf) la un sextarium (12 kiaf). Augustus,
care era foarte abstemiu la băutură, numai rar bea mai mult de jumătate
de litru (Suet. Aug. 77); un bolnav de malarie a fost sfătuit să mănânce
puțin și să bea trei kiaf de vin la sfârșitul celui de-al doilea atac;
dacă febra nu încetează în a zecea zi, atunci bea mai mult vin (Cels.
Sh.15). Martial a băut pentru sănătatea lui Cezar (Domițian) două astfel
de cupe ale „falernosului nemuritor” (adică șase cyathos, după numărul de
litere din cuvântul Caesar, - IX.93.1-4). Cel mai adesea, însă, el
menționează pahare cu o capacitate de patru kiaths; aceasta a fost
aparent cea mai folosită dimensiune; a folosit mari numai beţivi (Mart.
VP.67; KhP.28). Se obișnuia să bei unul pentru sănătatea celuilalt
(rhoripage); pentru sănătatea celor absenți, au băut atâtea kiath câte
literele erau în numele lor: Marțial a băut șase kiath pentru Levia
(Laevia), șapte pentru Justina (Iustina), cinci pentru Likada (Licas),

patru pentru Lida, trei pentru Ida și, din moment ce niciunul dintre ei nu a venit, atunci „vino la mine, visează” (1.71). Cei care beau pentru sănătatea unuia dintre cei prezenți se îndreptau de obicei către el cu o urare: „Bine pentru tine” (bene tibi sau bene te); restul striga: „Fii sănătos!” (literal, „în direct” - vivas). Ospătarii și-au pus coroane de flori - nu doar pe cap, ci adesea pe gât - și s-au uns cu arome.
paharele cu vin erau de diferite forme; uneori este un vas oval fără mânere, care se numește în greacă fiolă, și chiar mai des - un kylix (caiix, greacă k&lix) - o ceașcă cu două mânere și pe un picior, uneori plat și jos, alteori mai înalt. Erau foarte încăpătoare; Pliniu menționează un kylix, care cuprindea aproape trei sextarii (XXXVII.18). În gospodăriile modeste și sărace, aceste feluri de mâncare erau făcute din faianță, în cele bogate - argint și, bineînțeles, erau foarte apreciate lucrările vechilor maeștri, în special Mentor (prima jumătate a secolului al IV-lea î.Hr.), celebrul toreut. , menționat în repetate rânduri în epigramele lui Marțial. Existau și vase de aur (Mart. XIV. 109), care uneori erau împodobite cu pietre prețioase (pocula geminata); Martial admira kylix-urile aurii, care

strălucea cu „lumini scitice” – smaralde Ural. Erau boluri de cristal de stâncă; sticla, inițial foarte scumpă, iar apoi, odată cu dezvoltarea producției de sticlă, din ce în ce mai ieftină și mai des întâlnită: „... au înlocuit cupele de argint și aur” (PI. XXXVI. 199).
Băutura comună a italienilor, atât bogați, cât și săraci, era vinul de diferite calități; desigur, „falernul nemuritor” a apărut printre oamenii bogați; oamenii muncitori au băut „Sabine ieftine” (Nog. p. 1.20.1) sau Vatican, pe care Marțial l-a numit „otravă” (VI.92.3) și s-a oferit să bea iubitorilor de oțet (X.45.5).5 Cato și-a dat sclavii timp de trei luni. după culesul strugurilor, o băutură numită Yoga (56); Pliniu (XIV. 86) îl numește „vin pentru muncitori” și raportează rețeta lui: tescovină de struguri a fost turnată cu apă, s-a adăugat o zecime de suc de struguri, iar o zi mai târziu această masă a fost pusă sub presiune.
Capitolul șapte
BANY
A se bucura de vremurile bune era moda scriitorilor de morală din secolul I î.Hr. n. e. Seneca și Pliniu cel Bătrân se răsună aici; Horațiu a avut adesea dorința de a citi morală contemporanilor săi; Juvenal a folosit viața strămoșilor săi ca pe un fel de depozit de arme, a căror sursă inepuizabilă a oferit oportunități bogate de a-și bate descendenții. În toate acestea existau o ipostază, o retorică și un șablon, dar exista și o adevărată încântare în fața simplității aspre și stricte a vechiului mod de viață și o adevărată indignare față de luxul și licențialitatea modernă. Moralistul a fost atins de aceasta simplitate; pregătirea literară și tactul artistic sugerau că această simplitate s-ar dovedi a fi un fundal magnific pe care luxul capricios al posterității ar apărea în contururi deosebit de neatractive. Acest context ar putea fi aplicat din mai multe motive; un subiect foarte profitabil a fost „băi și spălat înainte și acum”. Seneca nu a omis să-l dezvolte. Referindu-se la cei care „povesteau despre obiceiurile Romei antice” (probabil referindu-se la Varro), el a subliniat că, spre deosebire de prezent, nu era obiceiul ca oamenii bătrâni să meargă în fiecare zi la baie; zilnic se spalau doar pe maini si pe picioare, pentru ca „erau acoperiti cu noroi de la munca”; „S-au scăldat în întregime numai pe călugărițe”.
Cu greu era adevărat. Este greu de imaginat că o persoană care a lucrat la câmp toată ziua sau a petrecut-o în noroiul și înfundarea străzilor romane, îmbibată de sudoare, într-o cămașă de lână, care fără îndoială „mușcă” pentru că lâna era grosieră de casă, a făcut nu simt nevoia zilnică de a te spăla din cap până în picioare. Dacă în apropiere nu era nici râu, nici lac (Tibrul era în slujba locuitorilor Romei), atunci era

posibil ca toată lumea să toarne apă rece sau să se clătească într-o cadă largă. Cuvintele lui Seneca trebuie înțelese în așa fel încât baia să fie încălzită doar o dată pe săptămână. Acest obicei a continuat până în secolul I. n. e., dar numai pentru sclavi (Col. 1.6.20).
148
Simțul scrupulos al proprietății, caracteristic vechiului roman, nu permitea unui tată să se scalde cu un fiu adult, sau unui soc cu un ginere. Generația mai în vârstă trebuia să apară oamenilor în general și ochilor tinerilor mai ales într-un aspect impecabil. Nuditatea i-a zguduit mereu pe romani și nu a fost posibil să se rupă în cele din urmă această prejudecată a „învingătorului sever” al Greciei captive. Oamenii bogați își dobândeau invariabil propria baie în moșia lor și, uneori, într-un conac de oraș, unul mic în care doar o persoană putea să se scalde o dată; de obicei consta din două încăperi înghesuite: un dressing cald și o toaletă încălzită cu căldură. Seneca a lăsat o descriere a unei băi atât de vechi, pe care Scipio Africanus a construit-o în Literna sa. Era înghesuit, întunecat („strămoșii noștri credeau că era cald doar într-o baie întunecată”), cu ferestre care semănau mai degrabă cu crăpături și un focar negru. Nu toată lumea, totuși, poate avea propria sa, deși minuscul, și în Roma deja din secolul al III-lea. î.Hr e. apar băi publice, tot „întunecate și simplu tencuite”. Se aflau sub jurisdicția edililor, care aveau supraveghere sanitară asupra lor; „a cerut curățenie și o temperatură sănătoasă și sănătoasă”. Seneca a fost atins de gândul că „în aceste locuri, larg deschise oamenilor”, Cato, Fabius Maximus, membrii familiei Corneliu au măsurat cu mâna lor dacă apa era suficient de încălzită (epist. 86.4-10). La Roma spre sfârșitul secolului I. î.Hr e. erau 170 de băi publice; unii dintre ei aparțineau orașului, alții proprietarii privați. Cicero îl menționează în mod repetat pe acesta din urmă (pro Cael. 25.62; pro Rose. Amer. 7.18; pro Cluent. 51.141); Amintirile lui Martial despre „Grill Murya” (Grill era proprietarul unei băi proaste) și „Aeolia” Lupa, care a primit numele insulei în care a trăit regele vânturilor, probabil în batjocură – pentru curenții ei (1.59.3; P.14.11-12) . În secolul al IV-lea. n. e. la Roma erau cam o mie de băi; în medie, fiecare district avea de la 60 la 80,1 Fără băi publice, este imposibil să ne imaginăm cel mai provincial oraș italian; se construiesc chiar si in sate. Pliniu scrie că lângă Laurent, într-un sat adiacent moșiei sale, erau trei băi și, se pare, atât de bune încât Pliniu, stricat de luxul propriilor băi, nu a disprețuit aceste băi sătești - „când ajungi deodată, tu va zăbovi o vreme și va vedea că nu merită să-ți încălzești baia” (epist. II. 17.26). O persoană care și-a căutat popularitate în rândul compatrioților sau a fost obsedat de acea dragoste pentru orașul său, care este atât de caracteristică italianului antic, repară o baie dărăpănată pe cheltuiala sa sau le oferă concetățenilor dreptul de a o folosi gratuit pentru totdeauna. Agripa, când era edil (33 î.Hr.), a oferit întregii populații a Romei o vizită gratuită la băi în cursul anului, plătind din fonduri proprii veniturile anuale pe care proprietarii sau chiria acestora se așteptau să le primească de la băi.
149
tori (orașul închiria de obicei băile pe care le construia). În Lanuvium, doi liberi, în semn de recunoștință pentru onoarea alegerii lor în Seviri, „au reparat vestiarul, în care, din cauza dărăpănării, s-a desprins tencuiala, au amenajat un bazin nou, au pus un nou bazin de bronz (labrum) cu trei ţevi în formă de prora navei, din care ţâşnea apă” (CIL .XIV.2119). Marcus Valerius, magistratul suprem al lui Lanuvius, repara pe cheltuiala sa baile pentru barbati si femei, care se pare ca erau folosite de locuitorii celor cinci cartiere cele mai apropiate de aceste bai (CIL. XIV. 2121). În Prenest, Avrunzey Cotta „a acordat coloniștilor, rezidenților, vizitatorilor, vizitatorilor și sclavilor lor

din fondurile proprii dreptul de a se spăla pentru totdeauna gratuit" (CIL. XIV.2978). În Bononia, T. Aviasius, „dorind să păstreze numele fiului său", a lăsat moștenire orașului 4 milioane de sesterți, veniturile din care aveau să asigure „spălarea gratuită pentru totdeauna bărbaților și copiilor de ambele sexe" (CIL. XI.720). ). Pot fi găsite multe inscripții de acest fel. Cum apreciau oamenii baia se vede dintr-o inscripție emoționantă, pe care locuitorii unui „cartier lucrețian", care depindea de orașul Arelate (azi Arles în Provence), au pus-o în cinstea lui Sevier Cornelius Zosima, care a plecat la Roma „Spune-i împăratului Antoninus Pius despre ofensa noastră. Zosimas a trăit cu răbdare la Roma, „a exprimat jignirea noastră guvernatorilor provinciilor" și a restabilit intrarea liberă în băi, „care ne-a fost luată și pe care am folosit-o mai bine de 40 de ani" (GIL. XI 1.594). Recunoștința caldă cu care oamenii răspund la asigurarea unei băi gratuite arată că principalii vizitatori ai băilor erau săracii, pentru care a însemnat mult să economisească și câțiva bănuți mizerabili plătiți drept taxă de intrare. La Roma, această plată era egală cu un cadran, adică 1/4 fund, care era mai puțin de doi sesterți pe lună cu băi zilnice. Plata nu era, însă, la fel peste tot: în micul oraș minier Vipaska, bărbații plăteau o jumătate de assa chiriașului băii, iar femeile un întreg. Copiii mici, cel puțin la Roma, nu au fost acuzați deloc. Romanii au construit băi oriunde s-au stabilit sau au stat mult timp. Ruinele lor se găsesc în Franța și Anglia, de-a lungul Rinului, Neckar și Dunăre2, dar rămășițele bine conservate ale băilor pompeiene oferă cea mai bună idee despre băile romane. În acest orășel erau două băi de oraș (a treia a început să fie construită cu puțin timp înainte de dezastru și a rămas neterminată). Unele sunt situate în spatele forumului la nord - se numesc Forum, după locația lor, sau Mici în comparație cu alte băi, care au primit numele de Stabiev de la arheologi, deoarece pe o parte au ieșit pe strada care mergea spre orașul Stabia. Băile Stabius au fost construite în secolul al II-lea î.Hr. î.Hr e., pe vremea când Pompeii era un oraș samnit independent; au fost reparate și refăcute în anii 80 ai secolului I. î.Hr e. şi încă mai târziu în timpul imperial. A început construcția de băi mici



Orez. 51. Băi mici în Pompei (plan).

7, 2, 2', intrări la băile bărbaţilor; 3 - apoditherium; 4 - frigidarium; 5 - tepidarium; 6 - caldarium; 7 - portic; 8 - o grădină (pe ea iese o exedră - d); 9 - curte în fața băilor de femei; 10 - focar; 77 - magazine sau ateliere; 72-75 - băi pentru femei (73 - apoditerium; 14 - un bazin cu apă rece; 72 - tepidarium; 75 - caldarium).

în acelaşi timp când au început prima reparaţie a Stabiev-urilor, adică în primii ani de existenţă ai coloniei romane. S-a păstrat o inscripție în care magistrații pompeieni, duumvir Caesius și edilii Otius și Niremius, raportează că aceste băi au fost construite din ordinul consiliului orașului pe cheltuiala orașului, au fost construite sub supravegherea lor și au acceptat clădirea. În aceste băi sunt deosebit de clar pronunțate gusturile acelei vremuri și acele secțiuni ale societății romane care nu au fost foarte tentate de invențiile grecești și au aderat mai mult la buna antichitate autohtonă; de aceea vom începe cu ei. Băile mici, împreună cu magazinele și atelierele care le înconjurau din două, dacă nu trei laturi, ocupau un bloc întreg și constau din două secțiuni, masculin și feminin, mult mai mici (Fig. 51). Trei intrari duceau la camera barbatilor: dintr-una intrau direct in dressing; prin celelalte două se putea intra din două străzi opuse în grădină, învecinată pe o parte cu peretele din spate al prăvăliilor și înconjurată pe ambele părți de o colonadă dorică; pe al treilea era criptoporticul, rujeola boltită

dor cu ferestre arcuite. Oamenii veneau în această grădină să stea, să aștepte, dacă erau mulți oameni în baie, să vorbească, să povestească din nou știrile și bârfele orașului, să asculte completările și corecturile la ele și, cel mai important, să se bucure de odihnă, timp liber, discuții fără pretenții. . Un foișor de exedră (4,75 X 5,9 m), închis pe trei laturi, privea grădina, care seara era iluminată de o lampă amplasată în nișa tepidariumului, astfel încât lumina din acesta să cadă simultan în dressing și în foișorul, foișorul se învecina direct cu dressingul. S-au găsit peste o mie de lămpi în băi: evident, mulți oameni se spălau deja la amurg. "). Era o încăpere lungă (11,5 X 6,80 m), a cărei boltă (tavanele din toate cele trei încăperi ale băii erau boltite) se sprijinea pe o cornișă puternică, împodobită cu vulturi stuc colorați, amfore și lire; arabescuri capricioase se încolăceau între ele. Pereții au fost vopsiți cu vopsea galbenă, tavanul a fost sculptat cu pătrate albe cu chenar roșu, podeaua a fost pavată cu mozaicuri brute, simple. De-a lungul pereților erau bănci lungi cu trepte; în pereți erau urme de cârje de lemn, pe care erau fixate rafturi pentru plierea hainelor. Apoditherium era iluminat de o fereastră (1 m lățime, 1,7 m înălțime) realizată chiar sub boltă în peretele îngust al încăperii; a fost introdusă în el un cadru de bronz, smălțuit cu sticlă mată groasă (13 mm grosime) și care se rotește pe doi știfturi, încastrate în partea de sus și de jos în mijlocul deschiderii ferestrei. Această lunetă era elaborat și frumos ornamentată: tritoni puternici cu vase mari pe umeri, realizate în relief, iar în nișa ferestrei chiar sub fereastră se afla o mască uriașă a Oceanului sau un fel de zeitate fluvială. O cameră mică dădea spre apoditherium, unde, probabil, se frecau ulei, se depozitau tot felul de accesorii de baie și stătea o capsaria (din capsa - „cutie mare”), un sclav paznic care, contra unei mici taxe, ascundea hainele și bunurile. de vizitatori: furtul în băi era un eveniment frecvent.4

Din apoditerium se putea merge fie la bazinul rece în frigidarium (frigidus - „rece”), fie se poate întoarce la stânga în tepidarium (tepidus - „cald”).

Frigidariumul era o cameră pătrată la exterior și rotundă la interior; diametrul acestui cerc este de 5,74 m, iar suprafața lui a fost mărită cu patru nișe semicirculare de 2,2 m înălțime și 1,6 m diametru.În această încăpere rotundă a fost amenajat un bazin de 4,31 m diametru (mai sus); la o jumătate de metru sub podea în jurul lui era o bancă de 0,28 m lățime, iar mai jos pe o latură se făcea o treaptă pentru a facilita coborârea în apă; piscina nu este adâncă - doar 1,3 m. Acest frigidarium a fost complet conservat; nu

152

este suficientă doar apa, care odată stropia cu un jet puternic dintr-o țeavă de cupru situată vizavi de intrare (orificiul său are 13 cm în diametru) la o înălțime de 1,2 m de podea. Podeaua, piscina și banca sunt căptușite cu marmură albă. Fereastra este realizata in cupola in asa fel incat sa intre cat mai mult soare in camera. Domul, care are forma unui trunchi de con, este vopsit cu vopsea albastra; peretii sunt pictati pe un fond galben cu plante verzi. Artistul și-a dorit ca vizitatorii frigidariumului să se simtă ca și cum s-ar scălda în aer liber. Trebuie spus că acest plan a fost realizat mult mai subtil în băile Stabian: pereții sunt pictați fermecător cu copaci și tufișuri, formând un desiș dens în care flutură păsările; fântâni ţâşnesc din vaze în formă de cupe de flori, iar un cer albastru se întinde peste tot. Din păcate, acest tablou este grav deteriorat.

Din apoditerium se mai putea merge direct la tepidarium, o încăpere mare dreptunghiulară (10,4 X 5,6 m), unde nu se spălau niciodată, ci doar se încălzeau, uneori chiar în haine, pregătindu-se astfel pentru trecerea în atmosfera fierbinte a caldariumului. . Aici se făceau nișe în pereți, unde se puneau haine; de-a lungul marginilor despărțitorilor dintre nișe

se aflau mici figurine de teracotă (înălțime de 0,61 m) de uriași goi; pe brațele puternice întinse țineau cornișa grea a tavanului boltit. Tavanul este bogat decorat cu stucaturi: figuri albe în relief, mari și mici (Ganymede răpit de un vultur, Cupidon cu arc, Apollo călărind un vultur, mici cupidon care stăpânesc delfinii, leii în pătrate, romburi, cercuri și poligoane în mov, fundal alb și albastru deschis, deasupra legăturii cornișei de arabescuri, alb pe fond alb). Pereții sunt vopsiți în roșu; lumina cade printr-o fereastră, la fel ca în apoditerium și făcută tot sub boltă.
Tepidariumul a fost încălzit în vechiul mod: un brazier foarte mare (2,12 X 0,77 m), care a fost prezentat de un anume Nigidius Vakkula („vacă”), care a decorat peretele din față al acestui dar cu „steama” sa - un înalt relief al unei vaci. Fundul acestui brazier era o zăbrele din benzi de bronz; Pe ea au fost așezate cărămizi, acoperite cu piatră ponce și abia apoi au fost așezate cărbuni încinși (aceeași încălzire a fost inițial în băile Stabian).
Ușa de la tepidarium, oarecum oblică față de cea prin care intrau din apoditerium, ducea la caldarium, cea mai fierbinte încăpere din toată baia (calidus - „fierbinte”), unde vizitatorul transpira în câteva minute (Fig. . 52). Această încăpere, alungită în lungime, ca și tepidarium, și-a depășit semnificativ dimensiunile (16,25 X 5,35 m). Pe de o parte, se termina într-o nișă adâncă, semicirculară, unde, pe un stand de lavă gros de 1 m înălțime, se afla un bazin (labrum) imens, dar puțin adânc, cu un diametru de aproape 2 1/2 m (doar un astfel de bazin era plasat in Lanuvium de doi noi seviri). În ea a fost introdusă o țeavă de bronz, din care un fon-

Orez. 52. Bai mici. Caldaria. (Pompeii).
(A. Maiuri. Pompei, Fig. 49).
bronzat. Sub acest duș (apa era probabil călduță) se spălau după spălare într-o baie fierbinte, situată pe peretele opus și ocupând aproape tot acest capăt al caldariumului (această baie se numea alveus sau solium; aici era marmură albă, avea o lungime de 5,05 m, în 1,59 m lățime, dar numai 0,6 m adâncime). Zece oameni puteau sta cu ușurință în el; peretele din spate al căzii a fost așezat cu o înclinare, astfel încât să fie mai convenabil să se sprijine de el. Patru ferestre au fost străpunse în nișa de deasupra bazinului: o fereastră mare dreptunghiulară, una mică rotundă dedesubt și două ferestre mici pătrate pe laterale: constructorii băii s-au asigurat ca aburul să nu stagneze în această încăpere fierbinte și înfundată. și avea acces la aer curat.
Nu era pictură în caldaria: din aerul umed, saturat cu abur, oricum vopseaua avea să moară în curând. Numai în cupola de deasupra bazinului se afla un ornament în relief: femeile înaripate se înalță în înălțime. Dar tavanul boltit este amenajat foarte ingenios: de la o cornișă la alta, pe tot bolta se scurgeau șanțuri transversale, care subliniau forma tavanului și formau în același timp o serie de mici canale prin care curgea apa formată din aburul depus. Caldarium-ul era încălzit cu aer cald, care trecea prin țevi așezate în perete; „Pardoseala suspendată” a fost și ea încălzită cu aer cald.
Secțiunea pentru femei este mult mai simplă: nu există frigidarium separat; în apoditerium era amplasată o piscină cu apă rece, mult mai mică decât în secția bărbătească, dar nu numai caldarium-ul, ci și tepidariumul era încălzit cu aer cald. De catedra masculina, cea feminina era strans separata; avea o curte sau o grădină proprie, unde pe o coloană stătea un ceas solar, iar pe cealaltă, probabil, un fel de statuie.
Amenajarea Băilor Mici în partea în care sunt amplasate băile speciale este standard: în fiecare baie publică vom găsi un apoditerium (Fig. 53), un frigidarium, un tepidarium și un caldarium (uneori, ca și în

departamentul pentru femei). , un loc este alocat pentru o piscină cu apă rece în apoditerium , iar în băile mici de acasă se descurcă deloc fără ea). În băile Stabia vor fi toate aceste trei încăperi deja familiare nouă, dar va fi și ceva nou: o vastă, de aproape 700 m2, închisă pe trei laturi de o colonadă acoperită - o palestra grecească.
Samniții, care au fost stăpânii Pompeii până la Războiul Aliaților, au învățat multe de la vecinii lor greci, a căror cultură s-a răspândit pe scară largă în toată Campania. De la greci, tinerii au împrumutat dragostea pentru exercițiile de gimnastică: palestra era un tribut adus gusturilor grecești. Constructorii Băilor Mici s-au descurcat fără palestra, poate din motive topografice (nu era suficient spațiu) sau din motive pur economice (caseria orașului a fost aproape plină imediat după război), dar este foarte probabil ca

Orez. 53. Apodytherium în băile Stabius. (A. Maiuri. Pompei, Fig. 46, b).
Aici a existat și o orientare „ideologică”: câștigătorii doreau să stabilească, contrar obiceiurilor grecești, un mod de viață pur roman. Romanii nu au putut niciodată să scape cu totul de o anumită neglijență a gimnasticii; un tânăr care făcea exerciții cu ganterele, potrivit lui Marțial, s-ar fi comportat mult mai înțelept dacă, în loc de acest exercițiu fără sens, ar fi săpat o vie (XIV.49). Și totuși, dragostea pentru sport a câștigat cercuri din ce în ce mai largi, și începând din secolul I. n. e. nici o baie, dacă constructorii au destui bani, nu se poate lipsi de palestra; i s-a rezervat un loc în curtea băilor pompeiene neterminate, se află și în baia pompeiană proprietate privată, există și în băile Ostian, ca să nu mai vorbim de băile imperiale din Roma. Conform atitudinilor igienice din acea vreme, după cum am văzut, era necesar să transpirați bine înainte de baie, iar jocurile și exercițiile pe palestre erau cele mai bune mijloace pentru aceasta. Martial le-a enumerat aproape pe toate (IV. 19; VII.32): „un profesor cu urechi turtite (de la lovituri)” îi învață pe tineri „box”, tinerii concurează la alergare și lupte, scrimă, învățând arta lovirii cu precizie. cu o sabie pe un bloc de lemn, „strângeți greutăți”, faceți petreceri pentru a juca mingea. Romanii iubeau acest joc, îl distrau încă din copilărie și îl considerau printre mijloacele prin care „luptă împotriva bătrâneții” (PI. epist. III. 1.8). Iubitorii balului au fost Mucius Scaevola, un celebru avocat, Patron și

Caesar (Cic. de or. 1.217; Hor. sat. 1.5.49; Macr. sat. II.6.5); August sa abținut devreme de la toate exercițiile, cu excepția jocului cu mingea (Suet. Aug. 83). Seneca, care a inclus acest joc printre activitățile în care se irosește viața (de brev. vitae, 13.1), s-a răsfățat cu entuziasm în această „distracție goală” și a fost un cunoscător meticulos al unuia dintre cele mai dificile jocuri cu mingea și anume „triunghiul”. „ (de ben II.17.3-5; 32.1). Acest joc a constat în următoarele: un triunghi era desenat pe pământ și trei jucători stăteau la colțurile lui. Sarcina a fost nu numai să prindă mingea din zbor, ci imediat „rapid și cu calcul” să o arunce înapoi unuia dintre parteneri. A trebuit să acționez cu ambele mâini; oricine avea mâna stângă care nu era suficient de agilă era numit „hillbilly” (Mart. XIV.46). Bilele căzute la pământ au fost numărate de „fani”, pentru care nu a lipsit; raportul dintre cei prinși și cei căzuți a determinat pierderea sau câștigul. „Triunghiul” necesita o atenție încordată, neclintită și o mare dexteritate. Un alt joc amintea oarecum de baschetul de astăzi. Jucătorii (ar putea fi destul de mulți) au fost împărțiți în două partide, care s-au aliniat unul împotriva celuilalt. În spatele fiecărui joc, la o distanță destul de mare de jucători, s-a trasat o linie lungă; la mijloc între ambele părți pune mingea. Cei care au prins această minge au încercat mai întâi să o arunce cât mai departe peste capul adversarilor, iar ei au prins-o și au

aruncat-o înapoi, încercând să o dea astfel încât să cadă măcar imediat în spatele brazdei trase în spatele adversarilor. Partidul care trebuia să treacă de această linie a fost considerat un învins. A mai fost un joc, despre care știm doar că o minge mică și densă (se numea harpaston de la harpazo - „fură”) trebuia „furată” din mijlocul unui depozit de vechituri de mulți jucători care, strigând în nori de praf, urmăreau această minge în jurul palestrei (Mart. IV 19.6; XIV.48).
Alergând și țipând, acoperiți de praf și transpirație, jucătorii s-au dus să se spele, după ce au curățat în prealabil praful și uleiul cu o racletă. În băile Stabiae, lângă palestre, era un bazin de înot în aer liber (30 m2); era plăcut să te scalzi în apa încălzită de soare aici. Tinerii se mulțumeau uneori doar cu o spălare la rece, dar mai des, după ce s-au spălat de murdărie și transpirație, mergeau la tepidarium, se odihneau acolo și apoi mergeau la caldarium. In secolul I n. e. în băi apare o secțiune specială, unde se încălzesc în aer cald uscat; se numeste laconicum.
Seneca, care era un observator excelent și subtil și îi plăcea să observe și să predea materialul concret al observațiilor sale, a profitat de baia lui Scipio pentru a-și convinge contemporanii de predilecția lor perversa pentru lux: strălucește cu cercuri uriașe de marmură prețioasă... dacă apa nu curge de la robinete argintii... acum o baie se va numi o gaura daca nu este pusa astfel incat soarele sa o inunde toata ziua
157
prin ferestre uriașe, dacă este imposibil să te speli și să faci plajă în el în același timp, dacă este imposibil să vezi câmpurile și marea din baie... acum baia este încălzită la temperatura unui foc; un sclav condamnat pentru o crimă ar trebui să se spele doar aici. După părerea mea, nu există nicio diferență între o baie fierbinte și un foc” (Sen. epist. 86.4-12). Materialul arheologic confirmă multe locuri ale acestei scrisori. Noile băi din Pompei (se numesc Central, după locație) nu au fost terminate5 și nu putem judeca cum urmau să fie terminate în interior, dar chiar planul lor vorbește despre cât de mai capricios și mai pretențioși au devenit pompeienii pentru un secol care desparte construcția Băilor Mici de construcția Centralei. Pe palestra mare (peste 200 m2) este o piscină în aer liber pentru spălat, ca la Băile Stabiae, dar este de două ori mai mare (aproximativ 60 m2). Nu există frigidarium separat, dar o baie umplută cu apă rece a fost amplasată în apodiateriu: se pare că au decis că iubitorii de scăldat la rece s-ar sătura, împreună cu piscina de pe palestra. Toate cele trei camere - apoditherium, tepidarium și caldarium - sunt orientate spre palestre cu trei ferestre largi orientate spre sud-vest. De la prânz, aceste încăperi au fost inundate de soare, iar vizitatorii, potrivit lui Seneca, „au putut găti în lumină puternică” (amintiți-vă cât de puțin erau iluminate atât Băile Mici, cât și Băile Stabius). Pentru a „găti”, în Băile Centrale era suficient spațiu: nu numai caldarium-ul, ci și tepidariumul trebuia încălzit cu aer cald, care trecea pe sub podea și se ridica de-a lungul pereților; era și un laconicum unde se putea transpira, „evapora” în aerul cald și uscat. Această baie uscată era considerată foarte utilă „dacă ar fi fost extrase din organism sucuri stricate” (Cels. 11.17). Atât în Băile Mici, cât și în Băile Stabian era secție pentru femei; Nu este în Central. Bărbații s-au îmbăiat aici la un moment dat și femeile la altul? În orașele mici unde nu erau bani pentru a construi o secție specială pentru femei, așa făceau; în Vipaska deja menționată, de exemplu, femeile trebuiau să se spele în prima jumătate a zilei, iar bărbații în a doua, după 14-15. Băile Centrale erau destinate doar bărbaților? Sau femeile și bărbații s-au spălat împreună? Că un asemenea obicei a existat la Roma, știm asta, dar toți acești gali, Savfei și Lekanii, de care își amintește Marțial și care s-au spălat „împreună cu tineri și bătrâni” (III.51 și 72; VII.15; XI.47). și 75) , erau femei de

un anumit tip. La acestea mai putem adăuga iubitori de sport mai emancipați, care pâlpâie în Marțial și Juvenal și, poate, femei precum Clodia, amanta lui Catul. În orice caz, Pliniu avea motive să facă apel la umbra lui Fabricius: „O, dacă ar vedea... femei care se spală cu bărbați!”. (XXXIII.153), iar împărații să emită ordine de restricție. Adrian „a înființat spălătorie separate pentru bărbați și femei
158
spălarea” (Hist. Aug. Adr. 18.10), dar, se pare, acest ordin a fost curând uitat, întrucât Marcus Aurelius a trebuit din nou să „interzice spălarea împreună” (Hist. Aug. M. Ant. Philos. 23.8). Heliogabal a permis și el însuși „s-a spălat mereu cu femei” (Heliog. 31.7). Alexandru Sever a interzis din nou „băile mixte” (Alex. Sev. 24.2).
„Băi, dragoste și vin – am trăit împreună până la bătrânețe”: un autor necunoscut a pus înainte cuvântul „băi” la cererea hexametrului, dar au dreptul să ocupe acest loc în semnificația lor în viața unui vechi. Român. Vizite zilnice la baie – a devenit un obicei din secolul I î.Hr. n. e. - era prescrisă de o regulă elementară de igienă, care impunea curățenie fizică: într-un climat sudic, sub soarele fierbinte, pe străzile orașului aglomerate, prăfuite și murdare și în apartamentele de canisa, această cerință nu ar fi fost fezabilă fără spălarea zilnică. Apoi baia, conform opiniilor medicinei de atunci, aparținea numărului de mijloace medicale eficiente, iar în tratamentul anumitor boli era imposibil să se facă fără ea. Și în plus, băile erau un loc de întâlniri și adunări, jocuri distractive și bucurii sportive. Martial, enumerând ce este viața roșie, cheamă o baie lângă cărțile selectate (11.48). O tablă de joc a fost zgâriată pe una dintre plăcile Forumului Timgad și un jucător inactiv a încercat să scrie în celulele sale o formulă care să explice sensul vieții: „a vâna, a spăla, a juca [zaruri], a râde - aceasta este viața .” Am văzut cu ce gust și râvnă pompeienii își împodobeau băile, iar Pompeii nu era decât un oraș mic și invizibil. Bogații, contemporanii lui Seneca și Marțial, își transformă băile în adevărate palate, unde „o persoană are spațiu pentru mai mult de unul” (Mart. XII.50.2). Proprietarul le îndepărtează cu statui și coloane care „nu susțin nimic”, dar sunt amenajate ca decor și indicator al banilor cheltuiți, amenajează cascade artificiale pentru a asculta „zgomotul apei care se rostogolește pe scări”, comandă mozaicuri scumpe pentru podele. ; „am ajuns la asemenea capricii încât vrem să călcăm doar pe pietre prețioase”; „bazinele noastre sunt căptușite cu marmură Thasian, care odată era rar văzută chiar și în templu” (Sen. epist. 86.6-7). Pereții erau încrustati și căptușiți cu diferite marmură: după spusele lui Marțial, în baia lui Claudius Etruscus, fiul țapului ispășitor imperial, „la un loc piatra taygetiană s-a înverzit și plăcile groase se întreceau cu diferitele lor culori, care erau tăiate de frigianul și locuitorul Libiei” (Mart. VI.42; Stat silv. 1.5). Uneori s-a adăugat și marmură de la Carnet (Mart. IX.75.7).6 Tot acest lux pălișește însă înaintea băilor imperiale din Roma.
Primele băi au fost construite la Roma de către Agrippa, care le-a lăsat ca moștenire folosirii libere a populației romane. Alături de ei, pe Câmpul lui Marte, Nero și-a construit băile (mai târziu au fost reparate de Alexandru Sever, motiv pentru care sunt numite uneori Alexandrov).
159
Nu departe de Casa de Aur a lui Nero se află băile lui Titus; la nord-est de ele, aproape în apropiere, se aflau Băile lui Traian, unde femeile se îmbăiau în timpul domniei acestui împărat. Ulterior, au fost ridicate băile Caracallei, numite oficial Antoninovii; erau lângă Calea Appian, dincolo de Poarta Calene, între Aventin și Celian. Între Quirinal și Viminal se întindeau băile lui Dioclețian, ocupând 13 hectare. Michelangelo și-a transformat tepidariumul într-o biserică care există și astăzi. Muzeul Național Roman și-a găsit adăpost în aceleași ruine.

Cele mai bine conservate băi din Caracalla, care deja în secolul al V-lea. n. e. au fost considerate una dintre minunile Romei (Fig. 54). Aceștia ocupau o suprafață de 11 hectare. Clădirea principală, cea mai „cladire de baie”, se află în parc, care este înconjurat de o linie continuă de camere diferite. În dreapta și în stânga intrării principale sunt două exedre mari; in fata fiecaruia dintre ele se afla cate o palestra. În partea din spate a grădinii (vis-a-vis de intrarea principală), în colțurile din dreapta și din stânga, sunt două holuri spațioase; judecând după echipamentul lor intern, ar trebui să fie considerate biblioteci; pe trei laturi de-a lungul pereților erau trepte joase, de-a lungul cărora se urcau până la nișele unde se țineau sulurile. În centrul dintre aceste săli sunt dispuse șiruri de scaune într-un amfiteatru; aceste rânduri sunt oarecum rotunjite spre ambele capete. În fața lor se află un stadion, care putea fi văzut atât din băile în sine (din camerele din spate), cât și din acest amfiteatru. Deasupra ei erau rezervoare de apă pentru termale: 64 de camere boltite, pe două rânduri și două etaje. Apa pentru aceste cisterne a fost deviată de la Aqua Magia (Fig. 55).
Erau patru intrări în „cladirea băii”; prin cele două centrale au pătruns în sălile acoperite situate pe ambele părți ale frigidariumului. Peste frigi-darius nu era niciun acoperiș; în spatele lui, pe o axă, se afla o sală mare, care multă vreme a fost confundată cu un tepidarium, deși nu are dispozitive pentru focar, tepidarium iar în spate un caldarium rotund, a cărui cupolă (35 m diametru). ) susținea opt pilaștri puternici; doi dintre ei sunt încă în picioare. În jurul caldariumului erau mici compartimente în care se putea face baie unul câte unul. Pe ambele părți ale caldariumului erau săli de întâlniri, recitări etc. Dintre numeroasele încăperi de tot felul, situate în dreapta și în stânga acestor încăperi destinate spălării, trebuie remarcate două palestre, două curti mari deschise, înconjurate pe trei laturi de o colonadă. Aceste palestre sunt amplasate absolut simetric: una la nord-est și alta pe latura de nord-vest a clădirii, fiecare dintre ele avea o absidă. În podeaua acestor abside se afla un mozaic celebru cu figuri ale sportivilor, probabil legat de secolul al IV-lea î.Hr. n. e. (găsit în 1824, păstrat la Muzeul Lateran). Împărații nu s-au străduit doar pentru decorarea artistică a băilor lor, nu numai că s-au confruntat cu pereții cu marmură.
160
Orez. 54. Băile Caracalla. Plan.
(P. Gri mal. La civilization Romaine, p. 490).
A - intrări; B - holuri; C - vestiare; D - frigidarium; E - palestrae; F - o sală mare, iar în spatele ei un tepidarium; G, laconicum; H - focare; I - caldarium.
mare, au acoperit podelele cu mozaicuri și au ridicat coloane magnifice: au adunat sistematic aici opere de artă. În băile din Caracalla stăteau cândva taurul Farnese, statuile Florei și Hercules, trunchiul lui Apollo Belvedere (fără a număra multe alte statui mai puțin semnificative); faimosul grup Laocoonte a fost găsit în Băile lui Traian. Oamenii au venit aici nu doar să spele murdăria, ci s-au odihnit aici. Băile erau de o importanță deosebită pentru cei săraci, înghesuiți la mezaninul atelierelor lor sau undeva „sub gresie” într-un apartament înfundat, murdar, fără aer și lumină, cu vedere la pereții murdari ai casei opuse, care pur și simplu nu puteau. fi ajuns cu mana. Ce senzație fizică și
161
Orez. 55. Ruinele Băilor din Caracalla.
(S. Platner - Th. Ashby. Un dicționar topografic al Romei antice, fig. 51 și 52).
un om care, din strâmtoarea, zgomotul și urâțenia locuinței și a cartierului său, a căzut în aceste săli uriașe, împodobite cu tot luxul

disponibil doar vistieriei imperiale, împodobite cu astfel de opere de artă care au transformat aceste băi în cele mai bogate. muzeu! Nu e de mirare că unul dintre oamenii de știință moderni a numit termenii cel mai bun cadou pe care împărații l-au făcut populației romane. Vizitatorul a găsit aici un club, un stadion, o grădină de recreere și o casă de cultură. Fiecare putea alege ce îi place: unii, după ce s-au spălat, s-au așezat să vorbească cu prietenii, au mers să se uite la lupte și exerciții de gimnastică și le fac singuri; alții rătăceau prin parc, admirau statuile, stăteau în bibliotecă. Oamenii au plecat cu o rezervă de forță nouă, s-au odihnit și s-au reînnoit nu numai fizic, ci și moral.
Compoziția și numărul personalului care deservește băile variau, desigur, în funcție de mărimea și natura acestora. În termenii romani au lucrat, trebuie să ne gândim, mai mult de o duzină de oameni. În columbarii casei imperiale și familiilor nobiliare romane se află tăblițe cu numele de sclavi care fac baie (balneator), pe care se afla, evident, principala supraveghere a băilor proprietarilor lor (CIL. VI.6243, 7601, 8742, 9102, 9216). Dacă baia orașului era plătită, atunci orașul o închiria de obicei, iar chiriașului (dirijorului) îi erau impuse o serie de obligații, a căror îndeplinire era verificată de edili. Un astfel de acord de la Vipaska (CIL. 11.5181) a ajuns la noi în întregime: el precizează de la ce oră și până la ce oră ar trebui să fie deschise băile, ce taxe poate percepe chiriașul de la vizitatori, câtă apă ar trebui să fie disponibilă și ce amendă plătește chiriașul în caz de încălcare a obligațiilor pe care le-a luat. Taxa de intrare, așa cum am menționat deja, a fost neglijabilă și se pune firesc întrebarea, de ce băile au fost considerate o întreprindere profitabilă? Și că exact așa a fost, acest lucru este dovedit de prezența băilor private atât la Roma, cât și la Pompei. Clauzele dure ale contractului și bănuții mizerabil de la vizitatori nu i-au descurajat pe oamenii de afaceri întreprinzători să închirieze o baie Vipassa; grecii care țineau băile la Roma, toți acei Stephens and Grills, nu s-ar fi ocupat de chestiunea dacă nu le-ar fi promis beneficii grase.
Pe lângă taxele plătite de vizitatori, proprietarul avea și alte surse de venit. Nu toți vizitatorii erau însoțiți de proprii slujitori care ajutau la spălat, iar proprietarul le oferea clienților săi posibilitatea de a folosi serviciile sclavilor săi, care contra unei taxe modeste le păzeau hainele, le masau, le frecau cu ulei de măsline și își smulgeau părul cu pensete speciale (moda epocii imperiale cerea ca părul de sub axile). Aceasta este o sursă suplimentară de venit. Mai era altul, mai abundent. Seneca, vorbind despre ce se face în băi, amintește de un cârnați, un patiser și „tot felul de colporti”.

kov de la cârciumă”, care își strigă bunurile aici (epist. 56.2). Ei au primit de la proprietarul băii dreptul de a-și face schimb de bunuri în unitatea lui, desigur, contra cost; ar putea, cumpărând mâncare de la ei, să o vândă de la el însuși cu o anumită „pelerina”. A mânca și a bea în băi era un obicei consacrat și, bineînțeles, nu mâncau din mers: proprietarul amenaja un „restaurant” la baie cu cel mai mare confort disponibil și trebuia să plătești pentru acest confort. . La Pompei, proprietarul băilor din districtul VIII și-a înființat cu ei propria tavernă, unde vizitatorii puteau bea și mânca. Proprietarul plin de resurse a înțeles că nu va pierde prin preluarea conducerii băii orașului sau construirea propriei sale.7

## Capitolul opt

## COPII

Nașterea unui copil era o sărbătoare, care era anunțată tuturor vecinilor prin coroane de flori atârnate pe uși. Tatăl a ridicat pruncul, care era întins înaintea lui la pământ; asta însemna că l-a recunoscut drept copilul său legitim. Și a putut să o respingă, iar apoi nou-născutul a

fost aruncat. Chiar și scriitorii creștini s-au luptat cu acest obicei crud, iar Minucius Felix îl indică drept una dintre crimele care nu era considerată ca atare într-un mediu păgân: „Uneori îți arunci pe fiii tăi la animale și păsări, iar alteori trădezi o moarte jalnică prin strangulare” (Octav 30.2). Doar sub Alexandru Severus aruncarea copiilor a fost declarată o crimă, care a fost echivalată cu crima.

Dreptul de a arunca copilul, de a-l vinde sau chiar de a-l ucide1 aparținea în întregime tatălui — „nu există oameni care să aibă atâta putere asupra copiilor lor ca noi” (Gaius, 1.55). Ce i-a spus cu adevărat tatăl lui Horace fiului său, care și-a ucis sora pentru că a plâns dușmanul patriei și dacă s-a întâmplat într-adevăr tot acest episod tragic, nu contează în acest caz: ceea ce este important este afirmația că Livy, un contemporan lui Augustus, pune în gura bătrânului -tatăl: dacă fapta fiului ar fi nedreaptă, el, tatăl, ar executa el însuși pe fiu. Cel care a dat viață avea dreptul să dispună de ea: cunoscuta formulă — „Te-am născut, te voi omorî” — s-a dezvoltat în mintea logică a romanului într-un sistem de drept justificat, numit „patern”. autoritate” (patria potestas). Era ceva de neclintit, sfințit de natură și lege. Când, într-o oră groaznică de război, trei tribuni militari, învestiți cu autoritate consulară, se ceartă în senat despre cine ar trebui să meargă la război (are loc în secolul al V-lea î.Hr.), treburile orașului într-un asemenea moment par prea nesemnificative și toți trei se grăbesc la armată, tatăl unuia dintre ei îi ordonă să rămână la Roma „prin autoritatea sacră a părintelui” (maiestas patria). Acest ordin este suficient pentru a opri atât disputa, cât și nevoia de a arunca



lot: cuvântul părintelui s-a dovedit a fi mai puternic decât chiar și decretele constituționale. Un fiu poate trăi până la o bătrânețe copt, să se ridice la cele mai înalte niveluri ale unei cariere de stat, să dobândească onoare și glorie (Vig consularis et triumphalis), dar, totuși, el nu iese din puterea tatălui său și se termină doar odată cu moartea tatălui său. Viața a reușit să ocolească o serie de legi: uneori pune un sclav, o făptură fără drepturi, un „lucru”, mai presus de toate libere; pentru a da unei femei, care trebuie să fie sub tutela tatălui, a fratelui, a soțului ei, drepturile care o făceau egală cu un bărbat, puterea paternă a rămas invincibilă. A. Fulvius, care s-a dus la Cătălina, i s-a poruncit de către tatăl senator să se întoarcă de pe drum și să fie ucis (Sail. Cat. 39,5); Seneca și-a amintit de un anume Tricho, un călăreț roman, care își biciuise fiul până la moarte (de clem. 1.15.1). El mai spune că însuși Tarius a făcut judecată pentru fiul său tânăr, condamnat pentru întocmirea de planuri de parricid. Rudele și însuși Augustus au fost invitați la acest proces. Și numai sub Constantin execuția fiului său este declarată crimă.

Copilul, care a fost „crescut” de tată, a fost scăldat, înfăşat2 şi aşezat într-un leagăn. În ziua a opta, fata și băiatul din ziua a noua au primit un nume; această zi (dies lustricus) era o sărbătoare în familie: cei dragi se adunau, se făcea un sacrificiu pentru purificarea copilului și a mamei și se amenaja un răsfăț care corespundea bogăției părinților. Micuța creatură neputincioasă a fost o pradă deosebit de ușoară și atrăgătoare pentru misterioasele forțe malefice care sunt mereu în alertă: strigii zboară spre un bebeluș adormit noaptea, creaturi groaznice cu cioc curbat și cârlige în loc de gheare, care scormonesc în bebelușul. interiorul şi se delectează cu sângele lui (Ov. post. VI 133-140). Nu costă nimic să ghinci un copil: o persoană adesea nu știe că are un ochi rău; sunt tați cărora mamele le este frică să le arate propriilor copii. Copilul trebuie protejat și păzit: o piatră neagră opaca, care se numește antipatii, ajută împotriva ochiului (PI. XXXVII. 145): trebuie pusă pe nou-născut în jurul gâtului. De asemenea, îl vor proteja coralii (PI. XXXII.24) și chihlimbarul (PI. XXXVII.50), iar dacă un dinte de lup

este atârnat de un copil, dinții lui vor erupe ușor și nu se va speria (PI. XXVIII.257). ). Aurul evită orice vrăjitorie (PI. XXXXIII.84), iar copilului i se dă mici lucruri de aur (crepundia) care îi servesc atât ca jucărie, cât și ca amulete. Sunt înșirate pe un lanț sau pe un șnur și atârnate peste umăr sau în jurul gâtului. Eroina Plavtova „Kanata” enumeră câteva dintre aceste jucării-amulete: o sabie minusculă de aur, o secure de aur, o seceră, două mâini unite într-o strângere de mână, un taur de aur. Au fost păstrate coliere întregi ale acestor amulete; unul dintre ei, de altfel, a fost găsit în Kerci.3 Un loc aparte printre ei îl ocupă taurul numit de Plautus. Acesta este un medalion drop-down de formă lenticulară, în care a fost pus un fel de amuletă, iar bulla însăși le-a servit. Inițial



numai copiii din familiile nobiliare aveau dreptul de a purta un taur de aur, mai târziu toți copiii născuți liberi, iar aici singura diferență era disponibilitatea fondurilor: oamenii săraci le puneau tauri de piele pe copii (Fig. 56). Băieții le-au purtat până în ziua în care au ajuns la majoritate. Acum, pentru ei, adulți, vrăjitoria nu mai este atât de teribilă, iar în această zi medalioane sunt atârnate lângă imaginea Laresului domestic, ca sacrificiu pentru ei (Pers. 5.31).

În familiile romane din Vechiul și Vechiul Testament, nou-născutul era hrănit de mamă; asa a fost in casa lui Cato (Plut. Cato mai, 20). Favorin, un prieten al lui Plutarh și Fronton, a ținut un întreg discurs în apărarea obiceiului, în care „mama rămâne în întregime mama copilului ei... și nu rupe acele legături de iubire care leagă copiii și părinții”, încredințând. copilul la o doică, „de obicei sclav, străin, beţiv rău, urât, neruşinat” (Gell. XII. 1). Pe sarcofage care înfățișează scene din viața unui copil, vedem adesea o mamă hrănind un copil.

Obiceiul de a lua o asistentă pentru un nou-născut a devenit însă foarte răspândit spre sfârșitul republicii; Cicero cel puțin scrie că contemporanii săi „sug amăgirile cu laptele doicei lor” (nu mamele — Tuse. III. 1.2). Asistentele sunt menționate într-un număr de inscripții; uneori doica anunţă cu mândrie cine erau sugarii ei: pentru cei şapte strănepoţi ai lui Vespasian Tatsia era doica (CIL. VI.8942).

Asistenta a rămas adesea în casă chiar și după ce animalul ei a crescut (IIv. 14.208 și scolia în acest loc). Ea îl amuză, vorbește cu el, îi spune povești care trezesc un râs disprețuitor în cercurile educate - „povești de doamne bătrâne” (Gic. de nat. deor. III.5.12; Tib. 1.3.84; Hor. sat. II. 6.77) și care ar fi o comoară pentru un etnograf modern. Această sclavă sau slobozită, devotată, iubitoare, înrudită cu copilul care a crescut în brațele ei, s-a transformat treptat din slugă în propria ei persoană, care trăia în bucuriile și necazurile familiei. S-a întâmplat adesea ca bona să se mute în noua familie a animalului ei de companie atunci când s-a căsătorit. Jumătatea casei feminine și a copiilor a rămas locul în care a fost asistentă, confidentă și mâna dreaptă a tinerei ei amante, trăind alături de ea bucuriile și necazurile noii sale vieți de familie.

Băieților le-a fost repartizat un „învățător” — un sclav sau un liber, de obicei grec, bătrân, respectabil, pentru ca copiii să învețe limba greacă la o vârstă fragedă. „Învățătorul” a îndeplinit îndatoririle „unchiului” nostru din secolul al XVIII-lea, și-a însoțit animalul de companie peste tot, l-a învățat bunele maniere - „așa ar trebui să mergi, să te comporți așa la cină” (Sen. epist. 94.8), sfâșiat la urechi și uneori recurge la măsuri mai dure; împăratul Claudius s-a plâns de ferocitatea unchiului său (Suet. Claud. 2.2); înaintea lui Haridem, unchiul lui Marțial, toată casa tremura, iar bătrânul nu s-a lăsat în instrucțiunile sale către poet, când acesta se radea deja barba (Mart. XI.39).

Orez. 56. Un băiat cu un porumbel și un taur la gât. (Figurină din bronz. Luvru).
(N. Lame d. Rom. Kultur im Bilde, Fig. 61).
Copiii, crescând, erau duși la jocuri. Frații și surorile au crescut împreună: se jucau, se certau, se băteau, plângeau și se împăcau de o sută de ori pe zi. Au fost cumpărate jucării, a căror valoare, desigur, depindea de starea părinților, dar ale căror „ploturi” erau invariabil aceleași: animale și animale din lut pictate, căruțe și păpuși special pentru fete, adesea cu membri mobile. . O astfel de păpușă, sculptată din stejar și perfect conservată, a fost găsită la Roma; Purta inele miniaturale pe degete. La fel ca și acum, păpușile aveau propria lor „gospodărie”: haine care erau uneori cusute de mâinile grijulii ale unei bone sau ale unei mame, sau chiar degetele inepte ale celei mai mici gospodine, bijuterii, vesela. Copiii își găseau adesea jucării: scoici și pietricele colorate ocupau primul loc printre ele. Uneori își făceau ei înșiși jucării. Lucian povestește cum la școală a sculptat cai, tauri și oameni din lut și ceară, primind repetate palme de la profesor pentru aceasta (somn. 2); tipii romani erau cu greu diferiti de cei greci.
Ei au jucat aceleași jocuri pe care copiii din întreaga lume le mai joacă și astăzi: alergând, construind case din nisip (o activitate care l-a făcut pe Seneca să reflecte amare că adulții se deosebesc de copii doar prin aparență - de const, sapient. 12.1 -3) , s-au ascuns unul de celălalt, au jucat par și impar, alergau cu un cerc, dădeau capul peste călcâi cu biciul, călăreau „pe o trestie lungă” (Nog. sat. I.3.247-248; Mart. XIV. 18; Tib. 1.5.3-4) se balansau. Un joc deosebit de băiețel era aruncarea cu pietricele la o țintă și lăsarea lor să se „clateze” pe apă; „Acest joc constă în a ridica pietricele de pe malul mării, întoarse și netezite de valuri, ia o astfel de pietricică cu degetele și, ținând-o cu o suprafață plană paralelă cu solul, apoi las-o să coboare oblic în jos, astfel încât să zboare cât mai departe. pe cât posibil, învârtindu-se peste apă, alunecând deasupra însăși suprafața mării, căzând treptat și, în același timp, apărând deasupra chiar crestelor, în tot acest timp sărind în sus; este considerat învingător, a cărui pietricică zboară mai departe și sare mai des din apă” (Min. Fel. oct. 3.6). Băieții au jucat soldați, gladiatori, șoferi de circ; darul unei mici tunici verzi de aceeași culoare purtată de adevărații șoferi ai „Partidului Verde” l-a încântat cu siguranță pe băiat (IIv. 5.143 și comentariul lui Friedländer). Au jucat și „în instanță și judecători”. În fața „judecătorului” se aflau lictori cu ciorchini de vergele și topoare, stătea pe o platformă ridicată și făcea „judecata”. Acest joc a fost distracția preferată a băiatului care a devenit mai târziu împăratul Septimius Severus (Hist. 1.4 aug.).
Printre jocurile pe care le enumeră Horațiu se numără „înhamarea unui cărucior de șoareci” (sat. II.3.247). Cine a antrenat șoarecii? Băieții înșiși? Antrenori speciali de animale de la care au cumpărat șoareci deja dresați? Nu avem date pentru a răspunde la aceste întrebări.
169
Jocurile copiilor, desigur, erau împărtășite de animalele domestice: într-o frescă pompeiană, un băiat conduce o maimuță pe sfoară, îmbrăcată într-o mantie cu gluga trasă pe spate; pe sarcofage sunt înfățișate căruțe mici înhămate de berbeci sau capre, care poartă un băiat ținând frâiele într-o mână și un bici în cealaltă. Fiul lui Regulus, groaznicul informator al vremii lui Domițian, a călărit un ponei și i-a înhămat la căruță. Avea câini, mari și: mici, și diverse păsări: privighetoare, papagali, 4 mierle (PI. epist. IV.2.3). Păsările din lumea copiilor erau foarte iubite. Primigenius, fiul unuia dintre oaspeții lui Trimalchio, „era înnebunit după păsări”; tatăl său a încercat să-l salveze de această patimă dăunătoare răsucind gâtul celor trei carduri ale lui și dând vina pe dihor (Petr. 46). Pe un sarcofag, un băiat în pretext, cu un taur la

gât ține și mângâie un corb mare, pe care poate că a învățat să vorbească.5 S-a păstrat o statuetă cu un băiat cu un porumbel în mâini: romanii erau foarte iubitor de această pasăre.

Vârsta de șapte ani a fost un punct de cotitură în viața băiatului. Surorile lui au rămas alături de mama și dădaca lor, în timp ce el „a părăsit copilăria”: au început anii de studiu, iar băiatul a făcut primii pași sub îndrumarea tatălui său.

Plutarh, în biografia lui Cato cel Bătrân, a lăsat o bună reamintire a acestei educații inițiale în vechile familii romane (Cato mai, 20): tatăl și-a învățat fiul să citească și să scrie (Caton a expus istoria națională pentru băiat cu litere mari cu propria sa mână), să călărească, să arunce sulița, să lupte cu echipament militar complet, să lupte cu vârtejele și curenții repezi de râu. Lecțiile de „box” nu au fost uitate; tatăl l-a temperat pe băiat, obișnuindu-l cu efortul fizic, cu durerea, să îndure căldura și frigul: era pentru el „și profesor, și legiuitor și conducător în exerciții fizice” (Cato mai, 20). Fără îndoială că, pe măsură ce băiatul a crescut, tatăl său l-a introdus în agricultura sub diferitele ei aspecte, de la proprietățile solului și rotația culturilor până la regulile managementului rațional al afacerilor. Aemilius Paul, care a primit el însuși o „veche educație romană”, și-a crescut copiii în același mod. Fan al educației grecești, om din cercul prietenesc al lui Scipios, el „după victoria asupra regelui macedonean Perseu a cerut atenienilor să trimită pe cel mai experimentat filozof să-și învețe copiii” (PI. XXXV. 135) și și-a înconjurat copii cu un întreg colectiv de profesori și artiști greci, dar le-au oferit invariabil tot timpul liber: le-au urmat lecțiile și exercițiile de gimnastică (Plut. Aem. 6). Tatăl lui Atticus, prieten cu Cicero, „el însuși iubea știința și și-a învățat fiul tot ce trebuie să știe un copil” (Nep. Att. I.2).6

Chiar mai importantă decât cunoștințele dobândite în aceste lecții a fost atmosfera morală în care a crescut copilul. Dragoste fierbinte pentru țara cuiva



nu, disponibilitatea de a sacrifica totul pentru ea, - „să fie bunăstarea statului legea principală” (Gic. de leg. III. 13.38), - convingerea superiorității ei absolute asupra tuturor celorlalți, mândria de trib. tradiții, - putea examina zilnic măștile strămoșilor săi, iar despre faptele acestor soți, de care familia era mândră, îi spuneau adesea bătrânii - conștiința că era moștenitorul vitejii lor și datoria lui de a nu se schimba ceea ce a fost lăsat moștenire de un număr de generații - acesta este „aerul spiritual” pe care băiatul l-a respirat din copilărie și în care a fost crescut. Nu s-a gândit la moștenirea pe care strămoșii săi au lăsat-o și nu a evaluat-o; nu s-a crezut că a funcționat, ci a simțit, și a prescris o anumită linie de comportament pe viață, din momentul în care a îmbrăcat toga unui adult și până în ceasul în care un șir de strămoși a escortat un reprezentant demn al familiei lor. la rugul funerar. „Roma și puterea ei sunt ținute de obiceiuri străvechi”, a spus Ennius, iar lui Cicero aceste cuvinte i s-au părut a fi o vorbă și o predicție a unei zeități (de rep. V.1.1). Decius Mus, văzând fugăla armatei, se condamnă la moarte ca un sacrificiu ispășitor: „De ce ezit să mă supun destinului familiei noastre? Este dat rasei noastre să se sacrifice pentru eliberarea statului: cu mine aduc Mamei Pământ și zeilor subterani legiuni dușmane” (Liv. X.28.13) și el datorează mai mult instrucțiunii de acasă decât predarii de carte ( de rep. 1.22.36). „În vremuri era atât de stabilit încât am învățat nu doar ascultând cuvintele bătrânilor, ci și uitându-ne la acțiunile lor: știam cum trebuie să acționăm în viitorul apropiat și ce lecție să transmitem celor mai tineri. generație”, Pliniu a dat această descriere excelentă a educației antice. Cel mai tânăr (epist. VIII. 14.4-6), care a primit el însuși o astfel de educație în pustia Komum-ului său natal.8

Când băiatul a îmbrăcat toga unui adult - de obicei 15-16 ani, tatăl său l-a încredințat în grija unuia dintre marii oameni de stat, iar pentru tânăr a început „școala elementară, forum” (tirocinium fori). Tatăl lui Cicero l-a adus la Q. Mucin Scaevole, augur, mare expert în drept, - „Nu l-am lăsat nici măcar un pas... Am încercat să devin mai educat, învăţând de la el (Cic. Lael. 1.1). Tânărul și-a însoțit mentorul la Senat, a fost prezent la dezbaterea problemelor de stat, adesea de importanță capitală, a ascultat discursurile primilor vorbitori ai timpului său, a urmărit lupta partidelor, „a fost spectator înainte de a deveni un participant"; în acțiune a studiat mecanismul mașinii de stat; împreună cu conducătorul său a mers la tribunal, a mers la adunarea poporului, „a învăţat să lupte pe câmpul de luptă” (Tac. dial. 34). După această introducere practică în viața politică, a început serviciul militar, iar tânărul fie a rămas în rândurile armatei, fie s-a întors la Roma și și-a început cariera politică.
171
Astfel a trecut copilăria și tinerețea unui bărbat din clasa senatorială sau ecvestră. Și cum rămâne cu copilăria fiului de țăran sau a fiului de meșter?
Nu s-au păstrat surse despre el, dar ne putem imagina destul de clar. Băiatul putea, de asemenea, să construiască case cu nisip, să se joace cu pietricele și să prindă păsări, dar foarte devreme a început să ia parte la viața profesională a familiei cât mai bine: și-a ajutat mama în grădină, și-a plivit orz și grâu împreună cu bătrânii, păşteau împreună cu câinele domestic mai multe bucăți de oi sau capre. Odată cu vârsta, munca a devenit mai dificilă; băiat mare, era deja asistent al tatălui său: înțepa și cosea, pe pământ ușor mergea după ral. Această pregătire practică a mers mână în mână cu educația morală; tatăl era un om sărac și umil, dar în bogăția de sentimente și gânduri nu era inferior unui reprezentant al unei vechi familii. Statul roman nu a fost creat de Cornelia și Metellus - au fost doar reprezentanți ai poporului, care au îndurat cu hotărâre și blândețe toate greutățile pe care soarta istorică le-a pus pe umerii lor. Sentimentele care pătrund în discursul lui Ligustin, proprietarul unui juger de pământ și al unei colibe, sunt în esență aceleași care l-au făcut pe Decius să meargă la moarte: aceeași disponibilitate dezinteresată de a-și sluji țara natală, aceeași recunoaștere a prosperității sale de către legea cea mai înaltă (Liv. XLII.34.1- 12). Băiatul țăran, la fel ca și semenii lui aristocrați, a crescut într-o atmosferă sănătoasă de disciplină strictă, baze solide de familie și patriotism calm. El a fost legat de țara natală prin sânge, legături inextricabile: servitorul și stăpânul ei, protectorul și fiul.
Viața era, desigur, mai rea pentru copiii din oraș, mai ales dacă orașul în care locuiau era la fel de mare, divers și, în multe privințe, nesănătos ca Roma. Lăsați băiatul de țăran să aibă uneori greu, și era obosit, dar lucra în aer curat; natura înconjurătoare a saturat sufletul tânăr cu impresii frumoase și maiestuoase, formidabile și idilic de liniștite. Copilul orașului nu le cunoștea: a crescut în înfundarea unui mic dulap deasupra atelierului tatălui său sau în spatele acestuia, pe o stradă murdară și zgomotoasă. El, desigur, și el, cât a putut mai bine, și-a ajutat tatăl în munca lui și pe mama lui în treburile ei casnice și își petrecea orele libere pe stradă cu semenii săi. Copiii s-au îndreptat spre circ și amfiteatru, au urmărit cortegiul funerar, s-au uitat la diverse curiozități care au fost expuse publicului. Rinocerul sau tigrul merita vazut! Iar întoarcerea de la școală a fost însoțită, desigur, de vorbărie zgomotoasă și distracții vesele, nu întotdeauna, însă, nevinovate.9
Apuleius, amintindu-și zicala vechiului înțelept, scria: „Primul pahar stinge setea, al doilea se bucură, al treilea se bucură, al patrulea nebun; cu castroanele Muzelor se întâmplă invers: cu cât sunt mai multe,

cu cât vinul este mai puternic în ele, cu atât mai bine pentru sănătatea mintală. Primul castron la profesorul primar: ea pune
172
elementele de bază; a doua este pentru gramatician: comunică cunoștințe; al treilea este la retor: se înarmează cu elocvență” (Florid. 20). Copiii populației sărace au băut doar prima cană: au studiat în școala elementară.
ȘCOALA PRIMARĂ
Școlile primare au apărut devreme în Italia antică: deja în secolul al V-lea. î.Hr e. la Roma, în Forum, era o școală elementară (Liv. II.44.2-6). Zumzetul vocilor „în școlile de alfabetizare” a fost pentru Livie (VI. 25.9) un fenomen al vieții cotidiene, obișnuite, a orașului. Ca dovadă a răspândirii largi a alfabetizării în rândul oamenilor, ei subliniază pe bună dreptate faptul că în secolul al II-lea. î.Hr e. parola în armată, după Polibiu (VI.34.8-16), a fost transmisă nu oral, ci pe o tabletă. Numărul de inscripții de pe zidurile Pompeii indică faptul că oamenii alfabetizați care le-au mâzgălit nu au depășit școala elementară, dar au vizitat-o totuși. Italia pare să fi fost presărată de școli de alfabetizare; Oricine putea deschide o școală: nu era necesar permisiunea oficială. Statul nu s-a amestecat în problema educației; părinții înșiși trebuiau să caute cărui profesor îi încredințau copiii și este puțin probabil ca artizanii modesti, micii negustori și țăranii ai căror copii studiau în școala primară să fi fost evaluatori și judecători stricti. Profesorul de alfabetizare nu era foarte diferit de ei; era de obicei un om de origine întunecată și nu de cunoștințe ample, un om sărac și un învins, pentru care nu exista loc mai bun în viață decât cel al unui profesor de școală elementară. Nu se bucura de respect în societate: nu i s-a dat dreptul să se numească „profesor” („profesor” în latină); este numit pur și simplu „director de școală” sau „șef de școală” (magister ludi); un scaun cu spătar înalt, amvon, nu este pentru el: pe un astfel de fotoliu poate sta doar un „gramatician” sau un retor. Nu este supus privilegiilor pe care profesorii din școlile secundare și superioare le primesc de la împărați. Îi plătesc bănuți, din care profesorul trebuie să aloce totuși o sumă pentru închirierea spațiilor pentru școala lui. Nu este nimic de așteptat, desigur, că va fi confortabil și prietenos: profesorul va scoate un fel de șopron sau atelier, va pune un scaun pentru el și câteva bănci sau taburete pentru elevi: ei scriu, ținând tăblițe pe genunchi și nu au nevoie de mese. Uneori nu are destui bani nici măcar pentru un asemenea loc, și se instalează în aer liber, undeva sub porticul forumului, blocându-și elevii de ceea ce îi poate distra, doar cu o perdea. O astfel de școală o vedem pe una dintre frescele pompeiene.
Profesorul avea mult de lucru: predarea începea devreme, după spusele lui Marțial, înainte de cocoși (IX.68.3), iar elevii petreceau aproape toată ziua la școală. Profesorul i-a lăsat să meargă acasă la prânz să ia micul dejun (copiii au plecat
173
de acasă pe stomacul gol și deja din mers gustat cu prăjituri care se vindeau în brutării de dimineața devreme - Mart. XIV.223), iar apoi s-au întors din nou la școală până seara. În școala elementară, fetele și băieții au studiat împreună.
Ei au studiat la modă veche, după un șablon stabilit în vremuri imemoriale: profesorul m-a pus să memorez numele literelor și ordinea lor în alfabet și abia apoi a arătat literele în sine; 10 Quintilian a condamnat această metodă (1.1. 24-25), poate fără niciun rezultat. După scrisori, au trecut la depozite și abia apoi la citit cuvinte întregi. Quintilian a îndemnat aici să nu se grăbească, „repetă și bată mult timp” și în niciun caz să nu oblige copiii să citească repede (1.1.31). Sfatul a fost, bineînțeles, dictat de o experiență îndelungată și poate că

modestii profesori de alfabetizare, care deveniseră gri în școlile lor elementare, l-au împărtășit unui retor ilustru care era responsabil de învățământul secundar și superior și foarte rar se ocupa de învățământul elementar. .
Au trecut de la citit la scris: profesorul mișca mâna copilului de-a lungul literelor presate în ceară, obișnuind degetele neexperimentate să deseneze liniile necesare (Fig. 57). După aceste exerciții preliminare, elevul trebuia să copieze în mod independent cuvintele scrise de profesor (Sen. epist. 94.51). Quintilian a sugerat aici o altă metodă, sugerată lui, poate și de vreun profesor de școală elementar chibzuit, pentru care această metodă a economisit timp: ar trebui să tăiați litere pe o scândură de lemn; elevul le trasează cu stilul său, „ca niște brazde”. Mâna lui nu va aluneca, așa cum se întâmplă când scrie pe tăblițe cerate: marginile de lemn nu vor permite acest lucru, iar copilul, „conducând mai repede și mai des cu stilul pe anumite linii, își va obișnui degetele și nu va avea nevoie de ajutorul lui. mâna altcuiva, care se va întinde pe mâna lui”; este important să înveți să „scrii bine și repede” (1.1.27). Pentru a înșela, Quintilian le sfătuiește să le dea copiilor nu fraze goale, ci „niște instrucțiuni bune. Amintirea lor se va păstra până la bătrânețe și, întipărite în sufletul curat și neatins, vor contribui la dezvoltarea bunelor moravuri ”(1.1.35-36). Copierii i se alătură un dictat, tot moralizator; băieții o învață pe de rost: se recomanda exersarea memoriei (Cic. ad Quint, fr. III. 1.11).
Cărțile erau prea scumpe pentru a fi folosite de copiii din școala elementară. De obicei, după ce au învățat să citească și să scrie, ei notau, sub dictarea unui profesor, textele de care aveau nevoie, de exemplu, legile celor Douăsprezece Tabele, pe care Cicero le-a predat băiatului pe de rost. Ei scriau pe tăblițe acoperite cu ceară, apăsând în ea litere cu un stil, un plumb de fier, al cărui capăt era ascuțit, iar celălalt tocit și lat, pentru a se șterge mai ușor ceea ce era scris (Fig. 58). Scris cu cerneală pe

Orez. 57. Placă școlară. (Muzeul din Berlin).
(W. Schubart. Das Buch bei den Griechen und Romem, p. 31).
Orez. 58. Pergamente, tablete și o călimară cu pix. (fresca pompeiană).
(H. Lamer. Rom. Kultur im Bilde, fig. 111).
papirus și sticla; o carte care nu s-a epuizat mergea la magazinele de ambalat marfa si la scoli: copiii scriau pe spatele, fata curata a foilor (Mart. IV.86.8-I). Treful decojit fin a servit drept pene (penele din aripile păsărilor sunt menționate pentru prima dată în secolul al VII-lea d.Hr. de Isidor de Sevilla, - VI. 14.3); cerneala a fost făcută din negru de fum și gumă arabică (75% negru de fum, 25% gumă arabică). Acest amestec a fost uscat la soare, apoi măcinat în pulbere și diluat cu apă.11 Copiii au fost învățați să scrie atât cu stil, cât și cu penne. În școlile în care profesorul avea cunoștințe mai extinse, el a împărtășit elevilor unele cunoștințe de gramatică și ortografie (Quint. 1.7.1). Important pentru viața practică a fost familiaritatea cu aritmetica, în principal cu numărarea orală, care a fost predată cu ajutorul degetelor (digitis computare) - degetele mâinii stângi desemnau unități și zeci, dreapta - sute și mii, precum și cu ajutor de o tablă de numărare, un abac, care amintește oarecum de scorurile noastre.
Copiii erau de obicei trimiși la școală de la vârsta de șapte ani, iar acolo mergeau cinci ani - perioadă în care, după Plautus, chiar și o oaie putea învăța să scrie și să citească (Persa, 173). Această perioadă de studiu relativ lungă nu trebuie explicată prin prostia școlarilor italieni. Le-a fost mult mai greu să învețe decât pentru copiii noștri: metodele de predare erau mai dificile, metoda străveche a scrisului continuu îngreuna citirea chiar și nu la început, învățarea operațiilor aritmetice în sistemul digital al romanilor nu era deloc. uşoară.12 În

plus, din cinci ani de studiu nu reprezentau mai mult de jumătate: restul timpului era ocupat de vacanţe şi vacanţe.
Disciplina școlară a fost brutală; abuzurile și bătăile sunt principalele măsuri de influență care sunt cunoscute atât în școlile primare, cât și în cele gimnaziale; singura trăsătură a profesorului care s-a întipărit în memoria lui Horaţiu a fost generozitatea lui în lovituri; Augustin, amintindu-și anii de școală la bătrânețe extremă, a susținut că oricine i-ar fi putut alege între moarte și întoarcerea la școală ar alege moartea (de civit. dei, XXI. 14). Martial a numit bastonul (ferula) sceptrul profesorilor (X.62.10, cf. XIV.80). „Nenorocit de profesor, urât atât de băieți, cât și de fete! Cocoșii nu au cântat încă, dar de la școala voastră năvălesc deja mormăiturile feroce și zgomotele loviturilor", se plânge el într-o altă epigramă (IX.68.1-4). Bastonul era o unealtă de pedeapsă relativ ușoară, cu care profesorul acționa în cursul orelor, fără să-l smulgă pe infractor de pe tăblițe; în cazurile mai grave, se folosea o lansetă sau o centură, care putea fi înlocuită cu o piele de anghilă: „este mai groasă decât cea a murenei și de aceea școlarii sunt de obicei bătuți cu ea" (PL IX.77). Fresca pompeiană menționată mai sus înfățișează o scenă din viața școlară de zi cu zi: două fete, după ce au pus foi scrise pe genunchi, sunt cufundate în lectură, o a treia elevă
176
Orez. 59. Biciuire. (fresca pompeiană).
ka, băiete, gândurile sunt departe de a învăța: se așteaptă oare soarta care s-a abătut deja pe tovarășul său, care, cu o expresie de plăcere pe față, este biciuit de un tânăr (Fig. 59), aparent un asistent profesor, un bărbat în vârstă îmbrăcat într-o haină de ploaie, care stă chiar acolo și supraveghează cu calm execuția.13
„ABC-ul către înțelepciune este primul pas", spune un vechi proverb rus; în toată Italia, copiii au urcat în ea, dar, cu excepția blestemelor lui Marțial, care a fost împiedicat să doarmă de zgomotul școlii, nu vom găsi un cuvânt în toată literatura latină care să îi caracterizeze pe acei oameni care i-au ajutat pe cei mici să urce această treaptă. Și doar o singură inscripție pe piatră funerară din timpul august (CIL. X.3969) ne dezvăluie ușor lumea interioară a unui profesor de alfabetizare. Numele lui era Fury Philokalom („iubitor de frumos"); poate că această poreclă era ereditară pentru el - a trăit în Campania semigreacă, în Capua - sau poate chiar el a ales-o, crezând că îl caracterizează corect. Era un om sărac, „trăia modest" (parce), era membru al fondului de înmormântare, din fondurile căruia era îngropat și câștiga bani din veniturile slabe din școală, scriind testamente. Nu putem determina amploarea și profunzimea cunoștințelor sale (ceva pe care a auzit-o de la pitagoreici, care învățau că trupul este o temniță pentru suflet și era conștient de etnografia Italiei, s-a numit Avrunk), dar idealul său moral
177
este mai clar. Aceasta este puritatea, bunătatea interioară, care îi determină atitudinea față de copii și de toți cei care au avut de-a face cu el. El este impecabil de cast în purtarea sa cu discipolii săi; oameni analfabeți și neobișnuiți cu formulele juridice l-ar putea instrui cu ușurință să întocmească un testament: „le-a scris sincer". El se distinge prin bunăvoință față de toți oamenii; „Nu am refuzat nimic nimănui, nu am jignit pe nimeni."14
A fost Philokal o excepție în mediul de predare sau s-au întâlnit adesea astfel de oameni liniștiți, conștiincioși și amabili printre acești oameni lipsiți de atenție, neîmpărțiți de soartă? Nu putem răspunde la această întrebare: nu există material.
U GRAMATĂ
Copiii părinților săraci, după absolvirea școlii elementare, s-au apucat de muncă; doar cei ai căror părinţi aparţineau unor clase mai mult sau

mai puţin înstărite au continuat să studieze. Puteți fi sigur că copiii lor nu au urmat școala elementară. Dacă familia lor nu a aderat la vechiul obicei bun și nu tatăl lor i-a învățat, atunci în casa lui sau cu cel mai apropiat vecin și prieten putea găsi întotdeauna un sclav suficient de educat care să-i învețe pe copii să scrie și să citească. Caton Chilo a învățat mulți copii (Plut. Cato mai, 20); pe vremea lui Quintilian s-a discutat viu întrebarea dacă nu ar fi mai bine să-l înveți pe băiat „în propriile ziduri” decât să-l trimiți la școală; au fost cazuri când chiar și un băiat adult a urmat cursul „liceului” acasă (PI. epist. III.3.3). Majoritatea, însă, s-au dus la gramatician.

Suntem mult mai familiarizați cu gramaticienii decât cu profesorii de școală elementară: Suetonius a vorbit despre „profesorii glorioși” (profesores clari), care au lăsat scurte note biografice despre douăzeci dintre ei.15 Aceștia nu sunt doar profesori: sunt cărturari cu o gamă largă. de interese, uneori scriitori, întotdeauna aproape critici literari și creatori de gust. Ei sunt angajați în istorie, lingvistică, istorie literară, interpretând poeți vechi (Ennius, Lucilius) și uneori poeziile contemporanilor lor aglomerate de erudiții (Smyrna de Cinna), pregătind ediții revizuite, scotocind prin sălbăticiile antichității romane, scriind prețioase. cărți de referință care conțin explicații despre cuvinte vechi, de neînțeles și obiceiuri străvechi. Se gândesc la probleme de predare, caută căi noi, uneori le găsesc fără greșeală și le urmează cu îndrăzneală (Caecilius Epirot introduce în școală lectura poeților moderni; Verrius Flaccus înlocuiește pedeapsa corporală cu un sistem de concursuri și premii). Eliberați, cel mai adesea greci, sunt propriul lor popor în cercul aristocrației romane; fiii familiilor nobile învață de la ei; scriitorii maturi (Sallust, Asinius Pollio) se întorc
178
pentru ajutor si sfaturi. Sunt prieteni cu oameni ale căror nume le-a păstrat istoria, și știu să fie prieteni adevărați: Aurelius Opile nu l-a părăsit pe Rutilius Rufus, condamnat la exil; Lenaeus a dezlănțuit o satiră acerbă asupra lui Sallust, care a îndrăznit să-l jignească pe Pompei, regretatul său patron. Ușile palatelor imperiale se deschid în fața lor: Iulius Cezar a studiat cu Gniphon, Augustus l-a invitat pe Verrius Flaccus să fie profesor pentru nepoții săi, Gigin era responsabil de biblioteca palatinei.

Această aristocrație învățată și predatoare a dat tonul și a indicat calea către toate învățăturile școlii romane; depindea de abilitățile, forța și conștiinciozitatea fiecăruia să se apropie de aceste modele sau să rămână mult în urmă. Quintilian și-a amintit de astfel de gramaticieni care „au intrat doar în fața acestei științe” și au înghețat în predarea lor pe materiale culese din notițe vechi întocmite de studenți care ascultau prelegerile unor „profesori” celebri (1.5.7).

Cu toate acestea, este puțin probabil să fi fost mulți; același Quintilian este nevoit să admită că „își petrec toată viața, oricât ar fi, la muncă” (XII. 11.20). Era de datoria lor să-i învețe pe băieți să vorbească și să scrie corect și să-i familiarizeze temeinic cu literatura, în principal cu operele poeților. Deja prima sarcină, în absența unei gramatici dezvoltate științific și a unor reguli ferm stabilite, era dificilă; a doua cerea mai mult decât simpla erudiție: gramaticul trebuia să se simtă stăpân într-o serie de domenii adiacente literaturii, de la filozofie la astronomie. I s-a cerut „să-i cunoască pe toți scriitorii ca dosul mâinii” (II. 7.231-232). La sfârşitul republicii, după Suetonius (gram. 3), în Roma existau peste douăzeci de şcoli, iar numărul lor, desigur, creştea şi creştea. Pentru a păstra elevii, pentru a atrage mai mulți dintre ei, gramaticul a trebuit să muncească și să muncească. Cunoștințele ample și capacitatea de a le transmite au fost printre primele mijloace care i-au adunat pe tineri.

Învățarea de la gramatici a început cu cele mai simple exerciții: el a încercat să elimine deficiențele pronunției, „tot ce emite un sat sau o origine străină” (Quint. XI.3.30), a învățat să pronunțe clar fiecare literă, să pună accentul corect, nu confundați terminațiile lungi și scurte, înghițiți. Băiatul învață că există vocale și consoane, că un sunet poate fi înlocuit cu altul, declină și se conjugă. I se spune ce greșeli (vitia) ar trebui să evite în limbă (barbarisme, solecisme, metaplasme, adică o formă incorectă a unui cuvânt făcută de dragul păstrării mărimii), acestea sunt introduse în metrica, tropii și figurile de vorbire. Când aceste cunoștințe elementare sunt stăpânite, ei încep să studieze opere de literatură exemplare: elevul le citește, ascultă comentariile la ele, învață piese individuale pe de rost, scrie eseuri pe teme din ceea ce a citit. În greacă au citit fabulele lui Esop, Homer, comediile lui Menand-
179
pa, în latină - Ulise tradus de Livy Andronicus și Ennius. Quintilian a recomandat să se înceapă cu greacă, dar să nu se ocupe mult timp de ea, să se treacă la autori latini și apoi „să se deplaseze în perechi” (1.1.12-14). În ultimul sfert al secolului I. î.Hr e. același Caecilius Epirote, care a fost deja menționat, a făcut o adevărată revoluție în acest sistem de învățătură: în locul lui Livius Andronicus și a lui Ennius, acești venerabili, dar foarte depășiți, a început să explice studenților săi Vergiliu și alți poeți noi. Quintilian a retras: „Vechii poeți latini vor aduce multe foloase... în principal în sensul limbajului, bogat, solemn în tragedii, elegant în comedii... trebuie să înveți de la ei puritatea și puterea curajoasă... Să credem. marii oratori care își împodobesc discursurile cu citate din Ennius, Action, Pacuvia, Lucilius, Terence, Caecilius” (1.8.8-I); nu l-au ascultat și dintre toți poeții numiți de el, a fost păstrat doar Terence. Până la sfârșitul secolului I n. e. a fost stabilit canonul acelor „noi” scriitori care se citesc în „liceu”.
În primul rând este Virgiliu, al cărui studiu devine fundamentul educației literare, comentarii îndelungate despre el sunt scrise de un număr de gramatici de la Hyginus (pe vremea lui august) până la Servius (secolul al IV-lea d.Hr.) și Filargyria. Terence îl urmează. Volcacius Sedegit (sec. II î.Hr.) l-a pus pe locul șase după Plautus și Caecilius, dar în primul secol al imperiului este citit și comentat cu sârguință. Horace a fost citit mai puțin. Dintre prozatorii, nu Livie a fost inclus printre „autorii școlii”, deși Quintilian l-a recomandat cu căldură („cel mai pur și mai de înțeles” - II.5.19), ci Salustie de la istorici și Cicero de la oratori.
Lecția de literatură este construită după o anumită schemă, stabilită de mult timp, pe care Varro a raportat-o: lectio („citire”), emendatio („corectarea textului”), enarratio („comentar”) și indicium („judecată”) - o prezentare generală a rezultatelor analizei anterioare și scorul de lectură estetică.
Citirea în școala antică era departe de a fi la fel de simplă ca acum: cuvintele se scriau împreună, nu existau semne de punctuație (Fig. 60). Pentru a citi textul, elevul trebuia mai întâi să îl marcheze: să separe cuvintele unul de celălalt, să despartă pasajul în fraze separate, să înțeleagă unde ar trebui să se oprească sensul, unde să pună întrebarea, ce cuvânt trebuie subliniat, cum și unde să schimbi vocea.16 Este ușor să ne imaginăm cazul în care elevul este incapabil să facă față tuturor acestor lucruri și să înțeleagă totul: este necesar ajutorul profesorului, iar el praelegit - „citește în prealabil” textul, însoțindu-l cu explicații și numai după aceea îi face pe elevi să citească; dacă erau puțini, atunci toți la rândul lor.
Textele scrise de mână folosite de elevi deseori nu coincideau în multe privințe. Știm în ce măsură textul original al autorului a fost presărat

cu erori. Corespondența lucrărilor destinate distribuirii pe scară largă se făcea de obicei sub dictare; greșelile ar putea
180
Orez. 60. Lecția. Profesorul este la mijloc; în dreapta și în stânga sunt elevi cu pergamente în mână. Al treilea, se pare, a întârziat și stă în picioare cu o „servietă” (capsula) în mână. (Piatră funerară. Muzeul din Trier).
(H. Lamer. Rom. Kultur im Bilde, Fig. 102).
rezultă atât din ambiguitatea pronunției, cât și din lipsa minții a copistului. Atât Cicero (ad. Quint, fr. III.6.6) cât și Marțial (II.8) se plâng unanim că scrierile lor, care au fost vândute, sunt pline de erori. Copiștii s-au întâmplat să se ocupe de ediții diferite, iar în lucrările poetului, care se vindeau în librării sub același titlu, uneori s-a constatat o diferență foarte semnificativă. Era posibil să se conducă cursurile școlare numai dacă toți elevii aveau același text; instaurarea acestei unităţi a avut loc în şcoală (emendatio). În această lucrare nu a existat nimic asemănător cu ceea ce face acum editorul unui autor antic: nicio clasificare a manuscriselor, nicio stabilire a unui arhetip, nicio selecție a celui mai bun manuscris; profesorul a ales pur și simplu textul care i-a plăcut cel mai mult și le-a explicat elevilor avantajele acestuia; când venea în alt loc, nu ezita să o ia dintr-un alt manuscris, dacă acolo i se potrivea mai mult pe gustul lui. Totul a fost hotărât de gustul personal al gramaticianului și de judecata pe care acesta și-a făcut-o despre stilul și limbajul autorului: elevii și-au corectat copiile în conformitate cu instrucțiunile profesorului; uneori profesorul a dictat pur și simplu pasajul cerut. Și acum, după ce textul a fost citit, mai mult sau mai puțin înțeles și unificat, a venit rândul comentariului (enarratio): se referea la formă și la conținut. Comentariul a fost foarte detaliat: profesorul s-a oprit la fiecare vers, a explicat formele gramaticale, sensul cuvintelor, a citat pasaje paralele din alți poeți, a punctat sinonime, metafore, metonimii, sinecdohe etc., a vorbit despre dimensiuni, a acordat atenție construirea unei fraze, de ce poetul a pus cutare și cutare cuvânt, a folosit cutare și cutare
181
expresie. Paralel cu acest comentariu formal a fost un altul referitor la conținut (cel real, așa cum am spune acum). Gramaticul le-a spus elevilor săi biografia poetului a cărui operă au citit-o, a povestit în ce împrejurări și cu ce ocazie a fost scrisă; dacă s-au citit doar fragmente, atunci a stabilit conținutul întregii lucrări și a indicat ce loc ocupă pasajul citit în ea. Poezia nu se putea lipsi de intervenția zeilor; copiii trebuiau să cunoască bine mitologia, numele zeilor (același zeu era numit adesea cu nume diferite), atributele lor, ierarhia, legendele despre ei, cu rolul pe care poetul le-o dădea în opera sa. „Un gramatici bun nu se poate lipsi de cunoștințe de muzică, deoarece trebuie să vorbească despre metri și ritmuri; necunoscând astronomia, nu îi va înțelege pe poeții care determină în repetate rânduri timpul prin răsăritul și apusul luminilor. El trebuie să fie cunoscător în filozofie, atât pentru că în aproape toate operele poetice există locuri dictate de o cunoaștere profundă a celor mai lăuntrice secrete ale naturii, cât și pentru că Empedocle, Varro și Lucretius au scris despre subiecte filozofice în versuri ”(Quint. 1.4.4) . Copiii au fost siliți de mici să învețe „zicerile oamenilor buni” (Quint. 1.1.36); era necesar, măcar puțin, dar să povestim despre acești „bărbați glorioși”, adică să oferim câteva informații despre istorie. Geografia era esențială. Enea și tovarășii săi au vizitat multe locuri, s-au întâlnit cu diferite popoare; profesorul a trebuit să spună ce fel de locuri sunt, unde sunt, ce fel de oameni sunt. Iar analiza unei opere literare s-a încheiat cu o „curte” - evaluarea ei artistică: profesorul a

subliniat neajunsurile stilului: barbarii, expresii inexacte, greșeli „împotriva legilor limbii” (Quint. 1.8.13), și nu a ezitat să-l cheme aici pe Virgil însuși, subliniind că uneori folosește cuvinte nepotrivite (Gell. II.6; V.8). Ei au analizat cu atenție meritele compoziției, caracterizarea: „ce se potrivește cărei persoane, ce sentimente, ce cuvinte merită aprobare, când poți fi verborizat, când trebuie să fii scurt” (Quint. 1.8.17). Ei au comparat poeții greci și romani: Vergiliu și Homer, Vergiliu și Teocrit, Menandru și Caecilius. Gramatica era necesară, după cum vedem, pentru a avea o educație multilaterală. Profesorul a trebuit să spună audienței sale o mulțime de informații, elevii și-au notat cu atenție cuvintele; aceste note („un amestec dezordonat”, așa cum le-a caracterizat Quintilian – II. 11.7) corespundeau „caietelor generale” ale școlarilor moderni. Elevii puteau pune întrebări profesorului, iar el însuși îi „chema” și le punea (Quint. II.2.6). Și în plus, au primit „teme”, pe care uneori le găteau cu adevărat acasă, dar mai des la școală.
Scara acestor exerciții elevilor a fost foarte largă: de la foarte ușoare, treptat au trecut la tot mai dificile. A început cu ba
182
Sfântul Esop („urmăresc direct poveștile asistentelor” - Quint. 1.9.2): elevul trebuia să repovesti fabula oral în limba corectă, apoi să facă aceeași repovestire în scris; la început a reluat doar versurile în proză, apoi a trebuit să înlocuiască cuvintele fabulei cu sinonimele lor și, în final, să scrie o parafrază liberă; „i se îngăduie să scurteze și să înfrumusețeze, fără a denatura însă gândurile poetului” (Quint. 1.9.2). Materialul pentru exercițiile pur gramaticale au fost maxime - proverbe sau aforisme care aparțineau cui nu se știe și hriyas - proverbe ale unei persoane celebre. „Marcus Porcius Cato a spus că rădăcinile doctrinei sunt amare, dar fructele sunt dulci”. Acest dictum se cerea „să treacă prin toate cazurile”: „cunoaștem cuvintele domnului Portius Cato că...”; „M. Lui Portus Cato i s-a părut că...”; „M. Portia Cato spune că... Fără să-și facă griji în privința sensului, elevul zelos a început să flexioneze aceeași hriya la plural: „Marcile lui Portia Cato au spus că...”, etc., până la și inclusiv instrumental. Pe măsură ce elevul s-a dezvoltat, aceste sarcini simple au devenit mai dificile. Khria dintr-un exercițiu de declinare s-a transformat într-un eseu în care a fost necesar să se dezvolte în detaliu ideea pe care se bazează moralizarea aforismului, să se fundamenteze fidelitatea acestuia, să citeze dovezi de la autori antici care o întăresc, să arate ce dezastruos. consecinţe nedorinţa de a socoti cu această moralizare duce la. În locul fabulelor lui Esop, studentului i s-a cerut să precizeze conținutul comediei, să compună o „poveste” pe o temă împrumutată de la vreun poet (Quint. 1.9.6). Creativitatea elevului a deschis o gamă largă. „A trebuit”, spune Augustine, „să țin un discurs lui Juno, furios și întristat că nu a putut să-l îndepărteze pe țarul Tevkrov din Italia. Nu l-am auzit niciodată pe Juno ținând un asemenea discurs, dar am fost făcuți să rătăcim pe urmele ficțiunii poetice și să repovestim în proză cele spuse în versuri. Mai ales lăudat a fost cel care a reușit să înfățișeze cu succes mânia sau tristețea în conformitate cu demnitatea unei persoane fictive, care a știut să-și îmbrace gândurile în expresii potrivite ”(Confes. 1.17.27). Persia a primit sarcina de a compune cuvintele pe moarte ale lui Cato (3.45). Spre marea indignare a lui Quintilian, gramaticienii s-au aventurat adesea în ceea ce el considera ca fiind domeniul retoricului și le-au oferit elevilor astfel de exerciții care, în opinia lui, ar fi trebuit să fie făcute într-o școală de retorică. Această indignare a fost neputincioasă să refacă viața școlară a timpului său: nu exista o limită strictă între școala de gramatică și retorică (Quint. II. 1-8; XII. 11.14). Suetonius a mărturisit clar despre aceasta: „Vechii gramaticieni predau și retorică și întocmeau un ghid pentru ambele științe. Urmând

acest obicei, și mai târziu, când școala de gramatică s-a separat de retorică, au reținut (sau poate au introdus) câteva exerciții pregătitoare pentru retorică, pentru a nu
183
dați retoriștilor băieți care nu știu decât reguli seci și plictisitoare” (Suet. gram. 4).
Școala de gramatică a fost sever condamnată de savanții moderni occidentali; i s-a reproșat faptul că nu și-a dezvoltat obiceiul de sinteză, nu știa să ridice întrebări generale și consideră o operă de artă nu în întregime, ci în părți mici separate. Pentru a fi convinși de corectitudinea acestei afirmații, este suficient să deschidem comentariul lui Servius către Eneida sau scolia către Juvenal. Acest neajuns esențial, din punctul nostru de vedere, nu a fost observat deloc de contemporanii lui Quintilian și de „profesorii glorioși” Suetonius: părinții care și-au trimis fiii la gramatică erau destul de încântați de învățătura lui; profesorul l-a condus în deplin acord cu gusturile și cerințele vârstei sale. Un trecător care dă peste un profesor de școală pe drum nu îl întreabă deloc despre particularitățile priceperii lui Virgil sau despre metodele pe care le folosește pentru a-și caracteriza eroii, ci despre câți ani a trăit Atcestus și câte căni de vin sicilian a avut. a dat tovarășilor lui Enea (II. 7.235 –236); Pe Tiberius nu-l interesează relația dintre Homer și epopeea post-Homer, ci numele lui Ahile, când acesta, îmbrăcat într-o rochie de femeie, se afla printre fiicele regelui Licomede și ce cântece obișnuiesc sirenele. cânta (Suet. Tib. 70.3) . Se adună o societate inteligentă: tineri care au venit la Atena pentru a-și desăvârși educația și care, bineînțeles, ascultă filozofii, sărbătoresc Saturnaliile într-o țară străină. Banchetul este însuflețit de „o conversație plăcută și decentă”: ei explică un loc dificil în Ennius; amintiți-vă unde se găsește un cuvânt rar, demult depășit; gândiți-vă la ce oră, trecut sau viitor, denotă forme de verb precum scripserim, chepe-rim; ei întreabă cum ar trebui să înțelegem cuvintele lui Platon „femei generale”. Ar exista o discuție despre ce este o stare, dacă ideile lui Platon sunt fezabile, de ce el însuși le-a schimbat în „Legi”, dar conversația alunecă imediat în dezlegarea silogismelor construite incorect (Gell. XVШ.2). Seneca a povestit cum un gramatic și un „filolog” (istoric al culturii materiale, am spune noi) au citit „Statul” lui Cicero: cineva este interesat de detaliile perioadei antice a istoriei romane (ce termen era folosit atunci pentru dictator). , în ce împrejurări a dispărut Romulus); celălalt explică expresii de neînțeles, cuvinte învechite, găsește la Vergiliu o expresie preluată din Ennius (epist. 108.29-34). Sensul general al operei, ideea sa principală nu ocupă nici una, nici alta. Natura predării școlare și natura intereselor intelectuale ale societății de atunci erau în deplină corespondență între ele.
Să dăm, totuși, merit liceului. Ea a învățat să aprecieze cuvântul, să se gândească la semnificația lui, să-l cântărească: detaliat, uneori fleac
184
Comentariul profesorului obișnuit cu lectura lentă și semnificativă: elevul a început să înțeleagă de ce poetul a folosit acest cuvânt, care este puterea și frumusețea lui. Școala a introdus trăsăturile stilului poetic, schimbarea și dezvoltarea limbajului, a rafinat gustul, l-a făcut pe băiat să se gândească și să caute cuvintele potrivite pentru gândurile sale; ea i-a perfecționat stilul, l-a obișnuit cu munca mentală și nu numai că l-a învățat, ci l-a învățat să se bucure de el. În școala romană, atât gimnazială, cât și superioară, au existat neajunsuri și neajunsuri majore, dar este nedrept să-i ascundem meritele cu ele și să-i declari opera goală și lipsită de sens fără discriminare. Trebuie spus, totuși, că elevii acestei școli, profund impregnați de spiritul ei, nu au fost întotdeauna recunoscători profesorilor lor.

În cea mai mare parte, gramaticienii nu erau respectați: grecii, deseori liberi, care predau pentru bani, erau „meșteșugari” care își câștigau pâinea prin muncă; vârfurile societății antice a acestor muncitori puse jos. Atât Cicero, cât și Seneca părintele s-au întrebat de ce „este rușinos să înveți ceea ce este foarte respectabil să înveți” (Og. 41.142; Sen. contr. II, praef. 5), dar Cicero însuși a afirmat că a învățat oratorie la Academie și nu în „atelierele retoriștilor” (Og. 3.12; amintiți-vă că granița dintre retor și gramatic era foarte neclară și că tânărul de multe ori deja se familiariza temeinic cu arta oratoriei la gramatic). În perioada de la Cicero la Quintilian, nimic nu s-a schimbat în raport cu profesorul. Gramaticul de la Juvenal vede că până și sclavii unei case bogate îl tratează cu dispreț (7.215-219); Orbilius, profesorul Horatius „lovituri generoase”, a simțit cu atâta acuratețe amărăciunea și umilirea poziției sale, încât la bătrânețe a scris o carte despre nemulțumirile pe care părinții elevilor lor le provoacă profesorilor cu neglijența și aroganța lor.
Quintilian nu-i plăcea pe gramatici: îi considera invadatori, autoproclamați intruși în zona care aparținea de drept a retorului. Când se întâmplă să se gândească la ei, aproape întotdeauna le vede doar calitățile proaste: era enervat de aspectul lor dandy („proști creț”), de vanitatea lor, de vanitatea lor. S-au delectat în învățarea lor; a considerat cunoașterea subtilităților gramaticale apogeul înțelepciunii și a trudit ore în șir certându-se despre ele; le plăcea să-și etaleze cunoștințele cu scriitori uitați de mult; pentru a se pune în greutate și a uimi publicul, nu au ezitat să se refere la o carte care nu a existat niciodată, și la un autor care nu a existat niciodată. „Este imposibil să le expui: nu poți găsi ceea ce nu este acolo”, a remarcat sarcastic Quintilian despre acest subiect (1.8.18-21). Chiar şi Aulus Gellius, un elev exemplar al liceului, vorbeşte despre vanitatea şi meschinăria gramaticienilor (XVIII.6).
Quintilian a scris un întreg capitol despre „Moralele și îndatoririle unui profesor” (II.2); Prin această imagine ideală se văd două tipuri de profesori, cu
185
pe care trebuie să le întâlnească adesea în realitate. Unul, supărat, caustic, nerăbdător, iute la înjurături și la vorbe jignitoare, s-a dispus tiranic în școala lui și a apucat de bunăvoie cureaua și tija. Celălalt îi este complet opus: excesiv de moale și condescendent, ratează greșelile care ar trebui corectate, se răspândește în laude, își dizolvă studenții și se lasă peste ei și părinții lor. Tacitus vorbește și despre astfel de profesori: „Ei atrag elevii nu prin severitatea disciplinei, nu prin talente testate de experiență, ci prin lingușire, lingușire și servilism” (dial. 29). Și Quintilian încă îi avertizează cu insistență pe părinți să aleagă un profesor de morală pură și strictă; au fost printre ei oameni al căror nivel moral era foarte scăzut (1.3.17). Juvenal face eco lui Quintilian (10.224).
Ar fi foarte nesăbuit să ne bazăm cu încredere pe Quintilian și să decidem că întreaga lume a învățăturii din Italia antică era formată din pedanți și râi râioase. Poți argumenta contrariul, referindu-te la același Quintilian, care a fost generos cu cuvintele rele despre această lume. El însuși își amintește cu recunoștință de profesorii săi; atenție pentru fiecare elev, luarea în considerare a abilităților sale, capacitatea de a inspira pe cei care au rămas în urmă, de a aprinde interesul pentru muncă, de a menține tensiunea de lucru în fiecare elev și în întreaga clasă - toate acestea au fost testamentul profesorilor săi fără nume (1.2.23). Venerabil, cu inima devotată muncii lor, ei fulgerează de Aulus Gellius. Pliniu cel Tânăr, care a cunoscut bine lumea învăţăturii şi a comunicat mult cu ea, a scris că „nu există oameni sinceri, mai simpli şi mai buni” (epist. II.3.5-6). Lui, un ilustru

avocat care a fost nevoit să „deși împotriva voinței sale, să se deda cu șmecherii”, îi plăceau acești oameni care nu știau decât școala și publicul. A fost mișcat de detașarea lor de viață, care i-a iritat pe contemporanii lui Cicero (de or. 11.75). Iar referitor la întrebările care i-au ocupat, Aulus Gellius a remarcat judicios că aceste fleacuri „trebuie cunoscute pentru o înțelegere completă a vechilor scriitori și sunt necesare pentru o cunoaștere temeinică a limbii latine” (XI.3). Juvenal își înfățișează gramaticul ca pe un biet cerșetor, stând de la miezul nopții într-o sală de școală mizerabilă, care este decorată cu „un Flaccus ponosit și Virgil negru acoperit cu funingine” (7.215-243). Suetonius vorbește despre sărăcia unor gramaticieni cunoscuți: Orbilius a murit om sărac, Valerius Cato „a trăit aproape în sărăcie”; Julius Gigin era foarte sărac. Ele pot fi puse în contrast cu alți oameni, fără îndoială bogați: Remy Palemon primea anual de la elevii săi 400 de mii de sesterți; Gnifon avea propria sa casă; Esafrodita, care a trăit sub Nero, avea două case în Roma și o bibliotecă de 30.000 de volume (Suidas, s. v.). Nu există nimic de spus despre Verria Flaccus, care i-a învățat pe nepoții lui Augustus. Între cele două extreme, sărăcia și bogăția, a existat un mijloc, iar majoritatea profesorilor s-au păstrat la acest mijloc. Școlile erau aglomerate (Quint.
186
1.2.15-16; dragoste. 7,240); pentru fiecare elev, profesorul a primit timp de un an la un moment dat, conform lui Juvenal, cinci monede de aur - aproximativ 25 de ruble. (7.242 și scolia). Așa a fost la Roma; în Venusia profesorul era plătit lunar (Nog. sat. 1.6.75); poate că acesta era obiceiul în toate oraşele de provincie ale Italiei.17

SCOALA DE RITOR

După ce a absolvit „învățământul secundar” al unui gramatician, băiatul a intrat în „universitate” - o școală de retoric. Avea pe atunci 13-14 ani, uneori puțin mai mult, alteori mult mai puțin; după justa remarcă a lui Quintilian, nu a fost în ani, ci în abilități: atât tinerii, cât și adolescenții au studiat cu retorul (II.2.3). Am văzut că au venit de la gramaticul deja pregătit temeinic.

Grecii au adus retorica la Roma și au început să o predea. Nu exista retorică latină ca știință, precum technh: „știi despre ce vei vorbi: vor veni cuvinte” („get tene; verba sequentur”), învăța bătrânul Cato. Când în 155 î.Hr. e. atenienii i-au trimis în misiune politică la Roma pe cei mai cunoscuți scriitori și oratori Carneade, Diogene și Critolaus, a căror dialectică pricepută a făcut o profundă impresie asupra societății romane, în special asupra tinerilor, el a reușit expulzarea acestora, referindu-se la faptul că prezența oamenii care pot convinge ascultătorii de tot ceea ce vor ei este periculos (Plut. Cato mai, 22). Muncă irosită! Oamenii care se pregăteau pentru o carieră politică, care se vedeau conducători ai statului în viitor, apreciau foarte mult capacitatea de a convinge audiența de ceea ce își doreau. Oratorii greci apar la Roma și își deschid propriile școli. Ele nu sunt deloc accesibile oricui: lecțiile retoriștilor nu sunt ieftine și nu se poate învăța de la ele decât dacă se cunoaște perfect limba greacă. Prin urmare, guvernul nu pune piedici în calea retoriștilor: școlile lor pregătesc tinerii aristocrați, copiii lor, care mai târziu vor deveni șefii statului. Poziția sa se schimbă dramatic când, chiar la începutul secolului I. î.Hr e. L. Plotius Gallus, 18 ani, un susținător al lui Marius, a deschis o școală în care preda retorică în latină. Cicero și-a amintit cum studenții s-au repezit la el și cum el însuși era supărat că i s-a interzis să se afle printre ei: „Am fost reținut de autoritatea celor mai învățați oameni, care considerau exercițiile grecești cea mai bună hrană pentru minte” (Suet). , de rhetor. 2). Senatul era îngrijorat: putea fi permis ca armele, pe care până acum doar fiii lor învățaseră să le folosească, să fie luate în mâinile lor de către reprezentanți ai altor

clase, apărători ai altor interese? În 92 cenzorii dl. Domitius Ahenobarbus și L. Licinius Krase (un celebru orator) au emis un edict „cu privire la interzicerea școlilor retorice latine”. Acest edict este dat literalmente de Aulus Gellius: „Suntem informați că există oameni care au introdus

un nou tip de predare și la care tinerii merg la școală; si-au dat numele de retori latini; tinerii stau cu ei toată ziua. Strămoșii noștri au stabilit ce să-și învețe copiii și la ce școli este de dorit să meargă. Aceste inovații, stabilite contrar obiceiurilor și obiceiurilor strămoșilor, nu ne sunt plăcute și par greșite ”(XV. 11). Plotie a fost forțat să-și concedieze discipolii; Şcolile retorice latine au apărut numai sub Cezar.19
Creatorul retoricii latine a fost Cicero; el a expus teoria elocvenței grecești, în timp ce traducea termenii tehnici ai școlilor retorice în latină; elevii s-au putut familiariza cu aplicarea practică a teoriei la propriile discursuri.
Școala retorică era, într-o oarecare măsură, o instituție de învățământ „specială”: pregătea oratorul. În epoca republicană, oratorul era o forță politică majoră; Augustus, după Tacit, „a liniștit” elocvența politică (dial. 38), iar tânărul nu mai avea nimic de visat la „cuvântul său controlând mințile și liniștind inimile” (Verg. Aen. 1.149-153); domeniul de activitate al acestuia ramane instanta, unde va actiona ca acuzator sau aparator (avocat, am spune). Numărul cauzelor judiciare din Roma a fost foarte mare: Suetonius scrie că cele două foruri anterioare s-au aglomerat cu mulțime și multe ședințe de judecată, iar Augustus și-a construit, prin urmare, propriul - al treilea - for (29.1 aug.), a crescut semnificativ numărul judecătorilor și a scăzut vârsta, necesară pentru alegerea ca judecător (32,3); Caligula, „pentru a uşura lucrarea judecătorilor”, a sporit din nou numărul lor (Suet. Cal. 16,2); sub Vespasian, numărul litigiilor a crescut atât de mult din cauza necazurilor anterioare, încât a trebuit să se recurgă la măsuri extraordinare pentru rezolvarea lor (Suet. Vesp. 10). Un avocat bun a fost copleșit de cazuri. Pliniu cel Tânăr gemea că „nu știa de multă vreme ce este odihna, ce este pacea”, pentru că trebuia să vorbească continuu în instanță (epist. VP1.9.1). Iar un avocat cu experiență, în deplină conștiință a puterii sale, spune: „O obuz și o sabie sunt mai rău păzite în luptă decât un cuvânt elocvent în instanță, un gard și o armă pentru inculpat, cu care îl vei proteja și îl vei conduce. a ataca” (Tac. dial. 5).
Cariera oratorică a fost atât onorabilă, cât și profitabilă. „A cui artă, în gloria ei, poate fi comparată cu oratorica?., ale căror nume îi învață părinții pe copii; pe care mulțimea simplă ignorantă îl cunoaște pe nume, spre cine arată cu degetul? Pe difuzoare, desigur (Tac. Dial. 7). A desfășura cu succes o apărare sau o urmărire penală în senat sau la curtea imperială (au fost oratori importanți printre teribilele escroci ai timpului imperial) însemna a pune baze solide pentru faima și cariera cuiva. Și pentru îmbogățire. Milioanele în averi câștigate de bar (Tac. dial. 8) au fost, desigur, o excepție, dar la fel și media

ea a oferit o viață confortabilă. Claudius a stabilit onorariul maxim al avocatului la 10.000 de sesterți (Tac. ann. XI.7); un prieten, căruia Marțial i-a cerut un împrumut de 20 de mii de sesterți, l-a sfătuit să practice avocatura: „te vei îmbogăți” (11.30), iar poetul a cerut 2 mii pentru discursul său (care s-a încheiat cu eșec) (VIII. 17). ). Unul dintre invitații lui Trimalchio, Echion, un dealer de vechituri, visează să facă din fiul său un avocat: „Uite-l pe avocatul Fileron; Dacă nu ar studia, n-ar avea nici o bucată de pâine. Recent purtam coolies pe spate de vânzare, iar acum uite! Mărește înaintea însuși Norban” (Petr. 46).

Acest text este extrem de interesant: pregătirea retorică nu numai că a adus o existență sigură, ci a adus o persoană de jos la o treaptă destul de înaltă a scării sociale.

În școala de retor, elevul trebuia să învețe ceea ce l-a făcut un orator judiciar iscusit: să învețe trucurile cu care este mai ușor să câștigi cauza, să dezarmeze inamicul, să-i câștige pe judecători de partea lui. Quintilian a lăsat un program de predare destul de detaliat la școala de retorică. La început, pregătirea a mers pe aceeași linie ca la liceu, dar a fost oarecum complicată. Elevii au scris povești pe teme date, adăugându-le raționamentul, în care și-au exprimat fie îndoieli cu privire la evenimentul descris, fie, dimpotrivă, deplină încredere că așa a fost. „Se poate crede că un corb s-a așezat pe capul luptătoarei Valery, care, cu ciocul și aripile sale, a bătut fața adversarului său, Galul? Câte oportunități atât de a confirma acest fapt, cât și de a-l infirma! Se pune adesea întrebarea când și unde a avut loc un astfel de eveniment, cine a luat parte la el: Livy are adesea îndoieli aici, iar istoricii nu sunt de acord între ei.

„De aici, studentul va începe treptat să treacă la mai multe: el laudă pe oamenii glorioși și îi condamnă pe cei necinstiți... diferența și varietatea materialelor exercită mintea și formează sufletul cu contemplarea binelui și a răului.” Elevul dobândește astfel multe cunoștințe și este „înarmat cu exemple”; ceea ce îi va fi de mare folos în instanţă. Caracteristicile comparative ale ambelor fețe sunt legate de acest exercițiu: cine este mai bun? cine e mai rau? Apoi trebuie să dezvolte „locuri comune” (communes iosi): să caracterizeze jucătorul, adulterul, frivolul, considerându-le ca anumite tipuri și condamnând viciul în abstracția lui de la o anumită persoană. „Materialul de aici este preluat direct din ședințele de judecată: adăugați numele inculpatului, iar acuzația este gata”. Uneori, elevul ia sub ocrotire licențialitatea și dragostea, proxenetul și parazitul, „dar în așa fel încât nu persoana să fie iertată, ci ofensa”.

Apoi urmează „prevederile” (tezele): unde este mai bine să locuiești - la oraș sau la țară; cine merita mai multe laude - un avocat sau un militar; dacă să se căsătorească; trebuie sa obtii o diploma de master? „Pentru raționament



în instanță, aceste exerciții sunt foarte utile.” Quintilian își amintește apoi „forma utilă și plăcută de exercițiu” prin care profesorii săi și-au pregătit elevii pentru cazurile în care sunt date multe presupuneri. Acestea sunt „întrebări” – raționament în care autorul dezvoltă diverse ipoteze: „de ce este Venus înarmată printre lacedemonieni?”, „de ce Cupidon este considerat un băiat înaripat și înarmat cu săgeți și torță?” Unele dintre aceste „întrebări” („este posibil să ne bazăm întotdeauna pe martori”, „poate avea încredere și în copii”) „sunt legate într-un asemenea grad de procese, încât unii avocați nu răi și-au notat eseurile, le-au corectat bine și, dacă era necesar, împodobeau cu ei discursurile lor, parcă cu dungi ”(II.4.15-32).

Aceste exerciții studențești au mers împreună cu lectura istoricilor și oratorilor (aceștia din urmă prin excelență); Profesorul a explicat elevilor avantajele și dezavantajele a ceea ce au citit. Quintilian a recomandat ca profesorul să citească mai întâi textul el însuși, apoi să cheme unul dintre elevi și să-l facă să citească din nou acest pasaj, să precizeze subiectul asupra căruia a fost scris discursul și apoi să se angajeze în analiză, „fără a rata nimic care merită remarcat. în conținut și limbaj”: a reușit vorbitorul să-l cucerească de la bun început pe judecător, care este claritatea și persuasivitatea poveștii sale despre caz; dacă argumentația lui este bogată și subtilă; dacă va putea să-i subordoneze pe judecători intenţiilor sale. Este util uneori să citești discursuri proaste, arătând câte defecte au: irelevante, întunecate,

pompoase, neconvingătoare. Toate aceste neajunsuri trebuie explicate ucenicilor, pentru că „mulți oameni laudă aceste discursuri și – ceea ce este și mai rău – ei laudă tocmai ceea ce este rău în ei” (II.5.1-10). Încununarea predării în școala retorică a fost performanța independentă a elevului care a susținut discursul (declamatio). Profesorul a dat un subiect; elevul a scris un eseu pe el, l-a citit retorului și, după corecturile sale, l-a recitat pe de rost și l-a pronunțat cu gesturi adecvate în ipostaza unui vorbitor adevărat. Viața de muncă obișnuită a fost întreruptă de acest discurs, pentru care a fost stabilită o anumită zi. Bineînțeles că toată clasa a fost prezentă, au venit părinții vorbitorului și uneori aduceau și prietenii familiei lor (Pers. 3.44-47; luv. 7.159-165). Părinții, potrivit lui Quintilian, au cerut copiilor lor să le „recite” cât mai des: numărul de recitări era considerat o măsură a succesului în învățare (II.7.1); de obicei erau însoțite de aprobarea furtunoasă a colegilor: era „politețea” acceptată în școli, care se manifesta reciproc. Quintilian era supărat de acest lucru; „Acesta este cel mai periculos dușman al învățăturii: dacă lauda este întotdeauna gata și invariabil, atunci este evident că nu are rost să încerci și să lucrezi” (II.2.10). Profesorul, după ce a subliniat elevului greșelile sale, a făcut el însuși adesea o recitare pe aceeași temă.
190
Declamațiile nu au fost nicidecum o inovație; erau cunoscuți de școlile greacă, elenistică și romană. Quintilian le-a considerat un exercițiu util, pentru că păreau să sintetizeze toate cele precedente și doar că nu a aprobat alegerea unor subiecte care erau departe de viața reală și de practica judiciară.
Să aruncăm o privire mai atentă la aceste exerciții. Ele erau împărțite în două secțiuni: suazorii (au început cu ele, considerându-le cele mai ușoare) și controverse (erau practicate de studenți care au avansat deja mai mult). Suasoria sunt monologuri în care un erou mitologic sau o persoană istorică discută o problemă, argumentând pentru și împotriva unei decizii pe care trebuie să o accepte sau să o respingă. „De a șasea zi acum, nefericitul cap al discipolului este plin de Hannibal, care se gândește dacă să meargă la Roma după Cannes sau să-și ia înapoi cohortele, îmbibate de ploaie” (IIv. 7.160-164); trei sute de tineri ai lacedemonienilor din defileul Termopilelor, după fuga detașamentelor trimise din toate părțile Greciei, discută dacă ar trebui să fugă și ei (Sen. suas. 2); Agamemnon se gândește dacă să-i sacrifice Iphigenia, deoarece Calhant susține că numai atunci flota va putea naviga (suas. 3); Cicero - ar trebui să-și ardă scrierile, deoarece Antonie i-a promis imunitate dacă ar face acest lucru (suas. 7). Totul aici este pură ficțiune: trei sute de spartani au fost singurii apărători ai Termopilelor, iar Antony nu a intrat în nicio negociere cu Cicero. Nici profesorul, nici elevii nu au fost în niciun fel stânjeniți de acest lucru: ceea ce era important era situația spectaculoasă - nu era nimic de îngrijorat cu privire la adevărul istoric - și ceea ce era important era ținuta verbală eficientă în care reflectările și discursurile personajelor erau. îmbrăcat.
Controversa este un dosar fictiv în instanță în care doi studenți acționează: unul ca acuzator, celălalt ca apărător; sunt pregătiți în acest fel pentru lucrările viitoare în instanță. Sofiștii secolului al V-lea î.Hr e. a încercat să vină cu subiecte care sunt cel mai apropiate de realitate; la Plotius, studenții au fost rugați să rezolve disputele care decurg din moștenire sau drept maritim (ad Heren. 1.19.20.23), sau să vorbească despre evenimente politice contemporane. Odată cu sfârșitul republicii, acest lucru se schimbă dramatic. Controversele pe care Părintele Seneca le-a păstrat ne aruncă într-un vârtej de situații uimitoare și aventuri romantice, într-o lume în care populația este formată în principal din tirani, tâlhari, pirați, soții și mame vitrege

criminale, părinți cu inima de piatră și în care crime, jaf, adulter, răpirea fetelor sunt întâmplări de zi cu zi. Aici sunt cateva exemple. Eroul și-a pierdut ambele mâini în război. Își găsește soția cu iubitul ei și îi spune fiului tânăr să-și omoare mama. El nu îndrăznește; iubitul fuge; tatăl se leapădă de fiu (Sen. contr. II.4). Cineva i-a ucis pe unul dintre frații săi tiran și pe altul, pe care i-a prins în adulter. Tatăl lui l-a implorat în zadar să-l cruțe.

191

Luat prizonier de pirați, el a trimis o scrisoare de răscumpărare tatălui său. Tatăl le scrie piraților că, dacă vor tăia mâinile captivului, le va trimite de două ori mai mult decât răscumpărarea stabilită (1.7). Fata răpită poate cere fie moartea violatorului, fie acordul acestuia de a se căsători cu ea fără zestre. Cineva a răpit două fete într-o noapte; unul îl vrea mort, celălalt acceptă să se căsătorească cu el (1.5). Evenimente ciudate, situații complicate, legi inventate pentru un caz dat, care nu au existat niciodată nicăieri, personaje incredibile și sentimente nefirești - toată această lume fantastică, un amestec de melodramă și roman de aventură, desăvârșită cu mare pricepere verbală, captivată și plăcută. Nu doar tinerii verzi. Oameni precum Mecenas, Agripa, Augustus însuși au venit să asculte recitarea celebrului retor. Noul regim a beneficiat atât de această abatere de la realitate, cât și de fascinația pentru retorică ca „artă pură”, dar au fost mulți oameni care au condamnat sever această practică școlară. „Ce teme incredibile! Tacitus era revoltat. „În fiecare zi în școli se vorbește despre recompense pentru tiranicide, despre alegerea [a preoteselor] de fete dezonorate, despre remedii care te vor salva de infecție, despre mame depravate. Pe forum te vei întâlni rar cu astfel de cazuri, dacă nu niciodată... acestea sunt exerciții pentru limbaj și voce ”(dial. 35). Tot la fel a judecat și Petronius: „Eu cred că tinerii devin complet proști în școli, pentru că nu li se arată nimic din ceea ce este în realitate și aud doar de pirați care stau cu lanțuri pe mal; despre tiranii care porunceau fiilor lor prin ordin scris să taie capetele propriilor lor părinți; despre răspunsurile [oracole] primite în timpul ciumei: este necesar să se sacrifice trei, sau chiar mai multe fete... Oamenii care au crescut la astfel de exerciții vor avea la fel de multă minte sănătoasă ca și cei care locuiesc în bucătărie. simțul mirosului.(1-2).

Succesul la școală nu promite întotdeauna succes în instanță. Când Porcius Latron, un prieten al lui Seneca tatăl și un maestru al recitației, a vorbit odată la un adevărat proces, a fost atât de confuz încât a făcut imediat o greșeală gramaticală și s-a stăpânit numai când întâlnirea a fost transferată de pe forum în camera închisă. familiar lui (Sen. contr IX, praef 3). „Aduceți acești recitatori la senat, la for”, i-a spus Cassius Severus, unul dintre cei mai buni oratori ai vremii, părintelui Seneca, „schimbându-și locul, sunt pierduți; deci oamenii obişnuiţi să trăiască închişi nu pot sta în ploaie şi în soare” (III, preef. 13). Iar cuvintele lui Votien Montana, un bun prieten al tatălui, retor și avocat al lui Seneca, sună ca o sentință mortală: Iar pe forum recitatorii nu se pot scapa de viciul lor; își consideră adversarii proști, le răspund ce vor și când vor și în căutarea unor omisiuni frumoase

192

au nevoie de ceea ce le trebuie... în for sunt înspăimântați de însuși forul” (IX, praef. 1-3). „Când vine vorba de trei capre furate”, și-a învățat Marțial avocatul, „nu trebuie să vorbiți despre Cannae, sau despre războiul cu Mithridates, sau Sulla, sau Maria sau Mucia: vorbiți despre trei capre” (VI. 19). ).

Aceste acuzații sună destul de autoritare, dar pot fi contracarate de afirmația la fel de autoritară a lui Quintilian, care a considerat recitațiile un exercițiu util și a cerut doar ca intrigile lor să fie mai

aproape de viață: „Ceea ce este bun în esența sa poate fi bine folosit” (II) 10.2). Folosind exemplul mai multor controverse, a arătat cât de utile sunt aceste exerciții viitorului avocat (VII. 1 și 3). Argumentele care sunt date în școală în favoarea copiilor renegați de tatăl lor (una dintre temele constante în controversă) pot fi folosite în apărarea copiilor care au fost dezmoșteniți de tatăl lor și care cer înapoi (cazul este destul de real) ; polemica școlară pe tema unui soț nerecunoscător care își dă soția afară din casă se va dovedi utilă pentru a decide în instanță problema cui a avut loc divorțul; comportamentul taților aflați în controversă îi revoltă uneori atât de mult pe fii încât aceștia merg în instanță cu acuzația tatălui de nebunie; în viața reală a fost uneori necesar să se ceară numirea tutelei asupra tatălui; „cauzele sunt tratate în instanță care sunt similare cu cele tratate în controversă” (VII.4.11). Pliniu cel Tânăr și toți avocații de seamă ai vremii au părăsit școala retorică. Romanii erau oameni practici, iar tații, preocupați de viitorul fiilor lor, cu greu i-ar trimite la o școală în care tinerii să fie angajați doar în discuții verbale, din care nu avea niciun sens în afara școlii.

Școala retorică și-a atins scopurile practice pe care și-a propus; vina ei era în altă parte. Ea s-a pregătit nu numai pentru activitățile în instanță: „Studiați doar elocvența, este ușor să treceți de la ea la orice știință: ea îi echipează și pe cei pe care nu îi învață pentru sine” (Sen. contr. II, praef. 3). Cei mai mari scriitori, poeți și oameni de stat ai imperiului au ieșit din școala retorică. A absolvit școala de retorică și a primit o educație generală în științe umaniste. Și aici, din punctul nostru de vedere, acestei școli pot fi aduse o serie de acuzații grave.

Să ne amintim acele exerciții preliminare pe care profesorul le cere elevului. Te întrebi involuntar ce ar putea ști un băiat de cincisprezece ani despre avantajele de a fi burlac sau bărbat căsătorit, cum ar putea să spargă un desfrânat sau, dimpotrivă, să apere căutarea plăcerii? A operat cu gândurile altora, a ascultat sunetul cuvintelor; toată educația avea un singur scop - să facă din elev un maestru al persuasiunii - și nu-i pasă deloc de purtarea lui morală. Seneca filosoful a înțeles bine acest lucru (epist. 106.12); asta explică atitudinea lui negativă față de școala contemporană. Quintilian ar putea argumenta
193
urmând stoicilor, că doar o persoană bună va deveni un bun vorbitor; un student deștept al școlii retorice ar dovedi strălucit această propoziție, fără să simtă deloc nevoia să stea de acum înainte doar în apărarea binelui și a adevărului. Gândul nu era în acord cu inima și conștiința, nu le-a atins sau deranjat.

Tânărul, care a absolvit școala de gramatică și retorică, poseda multe dintre cele mai versatile cunoștințe, dar aceste cunoștințe aveau un fel de caracter de manual. Era un morman de cârpe adunate în diverse locuri, smulse din diverse zone. El a demontat mulțumit de sine aceste resturi, admirându-le el însuși și arătând cu mândrie celorlalți aceste dovezi zgomotoase ale învățăturii sale: cuvinte vechi, învechite, anecdote istorice, nume de vânturi și constelații, etimologia cuvintelor, opiniile filozofilor asupra diverselor probleme, referințe geografice - ce mai există! - și în același timp, așa cum am văzut deja, o totală lipsă de interes pentru orice generalizare, pentru subiectul luat în ansamblu: o serie de episoade din istoria romană, dar această istorie ca ceva unitar, care a coborât din cele mai îndepărtate vremuri până la zilele lui, de parcă nu există . A fost nevoit să citească o mulțime de poeți; le cunoaște, dar nu vede în ele decât o bună colecție de cuvinte rare și fraze nu chiar obișnuite, pasaje interesante și maxime de succes. El este interesat de cuvinte, nu de obiectele prin care sunt desemnate aceste cuvinte. Aulus Gellius, care poate fi considerat un model al unei

persoane care s-a format într-o școală retorică, are un capitol interesant care caracterizează atitudinea acestor oameni față de natura înconjurătoare. Împreună cu prietenii săi navighează într-o noapte liniștită înstelată de la Eghina la Pireu: ei „se uită la stelele strălucitoare” și sunt ocupați doar cu explicațiile etimologice ale numelor lor (11.21). Transmițând teribila poveste a lui Gaius Gracchus despre incidentul de la Teana și comparând-o cu povestea lui Cicero despre biciuirea la care Verres a supus un cetățean roman, el este ocupat cu formele verbului și cu „farmecul strălucitor al vorbirii” ( „lux et amoenitas orationis”, - X.3.19). Cuvântul ascunde realitatea, iar studentul retorului este cel mai puțin interesat să stabilească cum a fost cu adevărat. Nu are respect pentru adevăr, nu vrea deloc să „ajungă la fund”; caută ceva care orbește și asurzește, are nevoie de efect; este indiferent față de simplu, obișnuit, cotidian. Este firesc pentru el să smulgă din lumea înconjurătoare un detaliu, o trăsătură, să o crească la dimensiuni hiperbolice și să o închidă cu ceea ce este în realitate. Realitatea este distorsionată - și ce? Dar ce imagine, ce culori, ce impresie uimitoare! Nu poți să-i șoptești acestei persoane: nu va auzi. Și el însuși nu știe să vorbească cu voce joasă: țipă. Citind orice scriitor din secolul I. n. e., fie că este Juvenal sau Marțial, Tacit sau Seneca, Columella sau Pliniu cel Bătrân (prefață), trebuie să fii mereu în gardă, trebuie să-ți amintești mereu ce ai
194
de-a face cu elevii școlii retorice, care, de dragul unui cuvânt roșu, vor rata principalul (Sen. contr. III, praef. 7). Talentul strălucit al lui Petronius și interesul lui pentru viața reală, rar pentru vremea aceea, au fost necesare pentru a-i înfățișa cu atâta fidelitate pe toți acești Seleuces, Ganimede, Filerote și însuși Trimalchio împreună cu soția sa, pentru a nu da o schemă strălucitoare-luminoasă, ci trăind oameni reali.20

## Capitolul nouă

## FEMEI

Am spus deja că frații și surorile au crescut împreună, iar această viață împreună a continuat atunci când copiii din clasele mai puțin înstărite mergeau (băieți și fete împreună) la școala elementară, iar în familiile bogate s-au așezat împreună la alfabet sub îndrumarea aceluiași profesor. . Cu cât trecea, însă, mai departe, cu atât drumurile fratelui și surorii s-au despărțit: băiatul pleacă din ce în ce mai mult de acasă, se pregătește pentru viața socială și politică; fata locuiește acasă, lângă mama ei, învață să facă treburile casnice, stă la roată și la războaie de țesut - abilitatea de a tors și țese a fost printre virtuțile feminine chiar și în cercurile aristocratice de la începutul imperiului, mai ales dacă familia era plin de reverență față de obiceiurile strămoșilor lor, așa cum a făcut însuși Augustus, care nu purta alte haine decât cele făcute de mâinile surorii, soției, fiicei și nepoatelor sale (Suet. Aug. 73). În casele bogate, fata lua lecții de la același gramatician la a cărui școală a studiat fratele ei: educația nu i-a fost închisă (Fig. 61). Nu avem date pentru a-i judeca volumul la femeile din ultimul secol al republicii; Salust, vorbind despre Sempronia, mama lui Brutus, viitorul ucigaș al Cezarului, își notează cunoștințele sale despre literatura latină și greacă. Acest lucru pare să indice că o astfel de cunoaștere nu era obișnuită printre contemporanii ei. Ea a cântat și la instrumente cu coarde și a dansat „mai grațios decât ar trebui o femeie decentă” (Sail. Cat. 25.2); oarecare familiaritate cu muzica a fost, așadar, inclusă în programul de educație a femeilor. Este greu de stabilit, desigur, acel nivel de educație, care, din punctul de vedere al admiratorilor antichității (și Salustie le aparținea), nu trebuia să fie traversat de o femeie decentă. Tatăl lui Seneca, un om de școală veche, nu i-a permis soției sale să se aprofundeze în studii științifice; el ia

permis doar „să le atingă, dar să nu se cufunde în ele” (Sen. ad Helv. 17.3-4). Treptat, această „cruzime străveche” se demodează; tânăra, aflată deja în casa soțului ei, continuă să ia lecții de la gramatician, adică se familiarizează cu literatura literară.

196

Orez. 61. Fata cu scanduri si stil. (fresca pompeiană). (W. Schubart. Das Buch bei den Griechen und Romem, p. 44).

roi, nativ și grecesc. Caecilius Epirote, un liber din Attica, a dat lecții fiicei patronului său când aceasta era deja căsătorită cu M. Agrippa. Lui Seneca îi părea foarte rău că tatăl său nu i-a permis la un moment dat mamei sale să studieze filozofia în mod corespunzător (ad Helv. 17.3-4). El a spus odată că „ființa feminină nerezonabilă” nu poate fi corectată decât prin „știință și mare educație” (de const, sap. 14.1). Quintilian și-a dorit ca părinții săi să fie cât mai educați, subliniind că nu vorbea doar despre tați, și și-a amintit imediat de Cornelia, mama Gracilor, și de fiicele Lelia și Hortensia (1.1.6). În primul secol al imperiului, vom întâlni o serie de femei care au primit o educație excelentă; în primul rând, acestea sunt femeile casei imperiale: sora Augusta, Octavia, patrona lui Vergiliu; fiica Iulia, „care iubea știința și era foarte educată” (Masg. sat. II.5.2); Agripina, mama lui Nero, care a lăsat în urmă „Însemnările”, care au fost citite atât de Tacit (ann. IV.53), cât și de Pliniu cel Bătrân, care a menționat-o printre izvoarele cărții a VII-a a „Istoriei sale naturale”. . stoici

197

a căror doctrină era atât de populară în cercurile aristocratice romane, necesită aceeași educație pentru bărbați și femei; femeile caută mângâiere în filozofie și se adâncesc în tratate filosofice și scrieri despre matematică; unii iau ei înșiși pixul și își încearcă mâna la literatură.1

O educație atât de largă era limitată, desigur, doar la cele mai înalte cercuri. Cu cât stratul societății este mai sărac, cu atât mai modestă este educația femeilor ei, care nu știu decât să citească, să scrie și să numere. Și aici, însă, la fel ca în cercurile aristocratice, nu știința și literatura au fost cele care au fost femeile: sfera de activitate, locul ei real în viață, era casa și familia - soț, copii, gospodărie.

Ea este dată în căsătorie devreme, cel mai adesea între 15 și 18 ani, dar uneori chiar la vârsta de treisprezece ani, fără a întreba despre alegerea ei. Și ce alegere poate face o fată, care încă nu a văzut pe nimeni și nimic și încă se joacă dezinteresat cu păpușile? Căsătoria a fost precedată de o conspirație, care din formula adoptată în timpul ei: spondesne? - "Promiti?" (apel la tatăl sau tutorele fetei) – iar răspunsul lui: spondeo – „promit”, – se numea sponsalia. Era obișnuit să se logodească copiii și, prin urmare, uneori, între logodnă și nuntă treceau câtiva ani. Obligația de a se căsători nu a fost combinată cu logodna3; condiția scrisă, dacă exista, a fost semnată numai la momentul ceremoniei căsătoriei. Conspirația a fost doar o vacanță acasă, la care au fost invitați prieteni și rude, care au venit nu atât ca martori, cât ca oaspeți obișnuiți. Mirele i-a prezentat mireasa si i-a pus pe al patrulea deget de la mana stanga un inel, neted, de fier, fara pietre; inelul de aur a intrat în uz relativ târziu.

Când o fată s-a căsătorit, ea a trecut de la puterea tatălui ei la puterea soțului ei, care era desemnată printr-un termen special - manus. Existau trei forme de căsătorie bazate pe manus: confarreatio, „cumpărare” (coemptio) și „conviețuire” (usus).

Cel mai vechi tip de căsătorie (în timpul istoric) a fost confarreatio - o căsătorie solemnă săvârșită de preotul cel mai mare (pontifex maximus) și flamenul lui Jupiter (flamen Dialis) atunci când citesc rugăciuni și jertfă. Victimele au fost pâine făcută din făină de speltă (far - „speltă”; de aici și numele - confarreation) și o oaie; prezenţa a zece

martori era obligatorie. În vremurile străvechi, căsătoria sub formă de confruntare era probabil permisă numai patricienilor; Dionisie din Halicarnas i-a atribuit înființarea lui Romulus (11.25.2). „Nimic nu era mai sacru decât legăturile căsătoriei încheiate în acest fel”, scria Pliniu (XVIII. 10). Această formă de căsătorie a dispărut din ce în ce mai mult în viața de zi cu zi: în anul 23 d.Hr. e. era imposibil să găsesc nici trei candidați pentru postul de preot al lui Jupiter, care, conform legii antice, trebuiau să provină din părinți care erau combinați prin
198
reacție, și el însuși să se căsătorească în același mod (Tas. ap. IV. 16).
O altă formă de căsătorie a fost coemptio - „cumpărare”, o vânzare fictivă de către tatăl fiicei sale către viitorul ei soț, efectuată sub forma unei mancipații: mirele, în calitate de cumpărător, în prezența a cinci martori, a lovit cântare cu o monedă și a declarat fata, ținându-se de mână, proprietatea lui. Această proprietate era însă de alt fel decât de obicei: soția „cumpărată” nu s-a aflat în postura de sclavă cumpărată, iar „cumpărarea” era însoțită de următorul dialog: „Bărbatul a întrebat dacă femeia vrea a deveni mama familiei; ea a răspuns că vrea. Femeia a întrebat și dacă bărbatul vrea să fie tatăl unei familii; a răspuns că vrea. Astfel femeia a ajuns sub puterea soțului ei; această căsătorie se numea „căsătorie prin cumpărare”: femeia era mama familiei și ocupa locul unei fiice în raport cu soțul ei, adică era în puterea lui (Volii. ad Cic. top. p. 299). Și această formă de căsătorie a început să dispară; ultima dată când ne întâlnim cu ea la mijlocul secolului I. î.Hr e.
Căsătoria sub formă de usus se bazează pe conceptul de utilizare (usucapio): dacă un obiect al cărui proprietar este necunoscut se află în posesia unui astfel de lucru (un obiect animat timp de un an, un obiect neînsuflețit timp de doi ani), atunci este devine proprietatea proprietarului real. O femeie care a locuit non-stop în casa actualului ei soț timp de un an a fost recunoscută ca soție legală, care era în manus lui. Căsătoria în această formă era rareori încheiată deja sub Cicero; a fost desfiinţat oficial prin legile lui Augustus.
Pe lângă aceste trei forme de căsătorie, a existat o a patra, în care soția nu se afla sub autoritatea soțului (sine in manum conventione) și rămânea în autoritatea tatălui sau a tutorelui. Când însă, căsătoria sine mânu a înlocuit toate celelalte forme, această tutelă a început să-și piardă din semnificație: deja la sfârșitul republicii, era suficient ca secția să se plângă de absența tutorelui ei, care a durat chiar și o zi, și ea a ales altul din propria ei voie; conform legilor din august, o femeie care avea trei copii a fost eliberată de orice tutelă; dacă fata s-a plâns că tutorele nu a aprobat alegerea ei și nu a vrut să-i dea zestre, atunci tutorele a fost „înlăturat”. Legislația vorbește despre șederea pe tot parcursul vieții a unei femei sub autoritatea unui tată, soț, tutore la timpul trecut: „În vremuri, ei doreau ca femeile chiar și în ani perfecți să fie sub tutelă din cauza frivolității lor [literalmente,” ușurință spirituală”]” (Gai. 1.144); iar Cicero povestește pe larg ce ocoliri ale acestei legi au fost concepute de „consilieri juridici talentați” (pro Mig. 12.27). De altfel, deja la sfârșitul republicii, o femeie căsătorită se bucură în viața privată de aceeași libertate ca și soțul ei: își administrează independent proprietatea, poate divorța când dorește. ceremonia de casatorie
199
A constat din multe rituri, al căror sens uneori ne scapă complet, uneori poate fi explicat prin comparație cu riturile de nuntă ale altor popoare. Alegerea zilei nunții a fost determinată de credința în zilele fericite și nefericite: nu putea fi săvârșită pe Calende, None, Ide și zilele următoare, deoarece tocmai pe aceste numere au căzut înfrângerile grele,

pe care romanul. armata a trebuit să sufere de mai multe ori (Ov. post. 1.57-61). Întregul martie, dedicat lui Marte, zeul războiului, a fost nefavorabil („nu se cuvine ca soții să lupte”, Ov. fast. III. 393-396); Mai, care a căzut de sărbătoarea Lemuriei (lemurii sunt sufletele neliniştite ale morţilor, rătăcitori noaptea), şi prima jumătate a lunii iunie, ocupată cu munca de restabilire a ordinii şi curăţeniei în templul Vestei. Zilele de pomenire a morților, ca zile de tristețe și doliu, desigur, nu erau potrivite pentru o nuntă, precum și acele zile în care mundusul era deschis - o gaură care, potrivit anticilor, comunica cu lumea interlopă: august. 24, 5 septembrie și 8 octombrie (Fig. .62). Când a fost stabilită ziua nunții, mireasa și-a dat jos rochia fetei cu o zi înainte și, împreună cu jucării, i-a sacrificat-o lui Laram. I-au legat capul cu o eșarfă roșie și i-au pus o tunică specială, care era destinată și pentru ziua nunții. Această tunică se numea drept (recta)4 și se țesea într-un mod deosebit: pe un războaie de țesut de modă veche, care trebuia lucrat în picioare și se începea lucrul de jos (Fest. 364; Isid. XIX.22.18).5 Tunica era lungă; a fost interceptată de o centură albă de lână (din lână de oaie), care era legată cu un complex „nod Hercule” (amintește oarecum de „nodul nostru marin”); s-a luat o centură de lână pentru că „precum lâna tăiată în șuvițe este strâns legată între ele, tot așa soțul și soția să fie un întreg” (Fest. 55, sv cingillo). Părul miresei era îndepărtat folosind un instrument special strâmb (se numea hasta caelibaris): 7 erau împărțiți în șase șuvițe și așezați în jurul capului. Pe cap i s-a pus o coroană de flori culese chiar de mireasă (erau verbenă și maghiran), iar peste ea i s-a aruncat un văl, coborându-l oarecum pe față. Această cuvertură a fost numită flammeum datorită culorii sale aprinse, galben-roșu. Pe tunică a fost pusă o palla de aceeași culoare strălucitoare ca și cuvertura; pantofii erau galbeni. În această rochie de mireasă, mireasa, înconjurată de familia ei, iese la mire, prietenii și rudele acestuia. Ceremonia de căsătorie începe cu auspiciile. A fost necesar să se afle dacă zeii ar reacționa favorabil la unirea, care se încheie acum. Inițial, au urmat cu adevărat zborul păsărilor8, dar deja în secolul I î.Hr. î.Hr e. în orice caz, și poate chiar mai devreme, au ghicit din interiorul unui animal, cel mai adesea un porc. Faptul că semnele sunt prospere a fost raportat cu voce tare mirilor în prezența celor adunați.

Orez. 62. Altar mormânt înfățișând scene ale unei ceremonii de nuntă. (Roma).
(P. Gri mal. La civilization Romaine, Fig. 23).
plimbare, uneori numeroși oaspeți; rudele și prietenii au fost invitați la nuntă; era indecent să nu apar la o asemenea invitaţie; printre „faptele degeaba” care îi umplu ziua la Roma, Pliniu cel Tânăr numește această datorie de curtoazie (epist. 1.9.2). Zece martori au semnat contractul de căsătorie și și-au aplicat sigiliile pe acesta, deși acest contract nu era obligatoriu: „... o căsătorie adevărată va fi aceea care se încheie la cererea cuplului, chiar dacă nu a existat contract” (Quint. V. 11.32 al lui Tsitseronov „Subiect”). Aceste „tablete de căsătorie” (tabulae nuptiales sau dotales) 9 indicau și determinau zestrea pe care soția o aducea cu ea. Mirii și-au anunțat imediat acordul de a se căsători, iar mireasa a rostit celebra formulă: „Unde ești Guy, acolo sunt eu Gaia”;10 cei prezenți au exclamat cu voce tare: „Fii fericit!”; pronuba (un cuvânt intraductibil) - o femeie respectabilă în prima ei căsătorie s-a alăturat mâinilor drepte ale mirilor: dextrarum iunctio (acest simbol al unității prietenoase și cordiale este adesea reprezentat pe sarcofage); iar apoi începea sărbătoarea, de obicei târându-se până seara târziu, până la întuneric (Fig. 63). Era uneori foarte luxos; Augustus a fixat prin lege rata de cheltuieli pentru sărbătorile de

nuntă: o mie de sesterți (Gell. 24.11.14). La masă se serveau mereu prăjituri speciale - mustăcea,11 pe care oaspeții le luau cu ei.
După sărbătoare, a început cea de-a doua parte a ceremoniei căsătoriei: deduc-tio - a vedea mireasa la casa mirelui. Amintirea trecutului îndepărtat, când mireasa a fost răpită, s-a păstrat în obiceiul „de a se preface că fata este răpită din brațele mamei sale, iar dacă mama nu este acolo, atunci ruda cea mai apropiată” (Fest. 364). Procesiunea, la care au participat toți cei invitați, s-a mișcat la lumina torțelor în sunetul flautelor; mireasa era condusa de mainile a doi baieti, intotdeauna cei ai caror tata si mama erau in viata; a treia purta în fața ei o torță, nu dintr-un pin, ca toți ceilalți, ci dintr-un păducel (Spina alba): se credea că forțele malefice nu îndrăzneau să se apropie de acest copac; au aprins această torță din focul de pe vatra casei miresei. Mireasa a fost urmată de o roată care se învârte și un fus, ca simboluri ale activităților sale în casa soțului ei; străzile pe care mergea alaiul de nuntă răsunau de cântări de cântece batjocoritoare şi obscene, care se numeau festsennins.distracţii (Serv, ad Verg. ecl. 8.29; Cat. 61.125).
Sau mai degrabă, bineînțeles, altceva: nucile simbolizau fertilitatea, iar împrăștierea lor era un rit simbolic,13 care trebuia să ofere noii familii descendenți abundenți.
Apropiindu-se de casa viitorului ei soț, mireasa s-a oprit, a uns ușile cu unsoare și ulei de măsline și a înfășurat bandaje de lână în jurul stâlpilor ușii; grăsimea și uleiul însemnau abundență și prosperitate, legate
202
Orez. 63. Scene ale ceremoniei căsătoriei.
(P. Gri mal. La civilization Romaine, fig. 24-26).
a - tinerii își dau mâinile în semn de unire prietenoasă (dextrarum iunctio). b - doi băieți poartă tot ce este necesar pentru jertfă: un vas, un ulcior de libație, un arzător de tămâie, aluat pentru o turtă de jertfă, c - partea din spate a altarului; două menade dansează; dansul lor simbolizează bucuria căsătoriei.
ki avea sensul obișnuit de dedicare și consacrare. Tânăra a fost purtată în brațe peste prag, ca să nu se poticnească (asta ar fi un semn rău); soțul ei „a primit-o cu apă și foc”: a stropit cu apă dintr-o fântână menajeră și i-a dat o torță aprinsă pe vatra casei sale. Cu acest rit, tânăra soție a fost prezentată în noua familie și în sanctuarele acesteia. Ea s-a rugat zeilor, patronii noii ei vieți de căsătorie: pronuba a așezat-o pe patul de nuntă, iar cortegiul de nuntă a plecat.
Dimineața, tânăra soție a făcut un sacrificiu lui Laram pe vatra noului ei cămin și a primit vizite de la rude, pe care ea, tânăra amantă, le-a întâmpinat cu băuturi răcoritoare; această sărbătoare se numea „repotia”.
Seneca, într-unul din momentele lui malefice (a avut așa, și atunci lumea i s-a părut o culegere de numai vicii), amintindu-și de Aristotel, a numit o femeie „o sălbatică și lipsită de rațiune” (de const, sap. 14.1).
Această „făptură fără minte” este înconjurată, însă, cu mare respect, și nu numai în viața de familie. Iering a mai remarcat că în istoria legendară a Romei i s-a atribuit un rol mare și nobil (cu puțin mai devreme, însă, Livie a văzut acest lucru, punând în gura tribunului poporului L. Valerius argumentele cu care a căutat abolirea). a legii oppiene.- Liv. XXXIV.5.9: femeile au împiedicat un război între Roma și sabini; mama nu l-a lăsat pe Coriolanus să intre în Roma ca cuceritor).
Religia romană pune mare preț pe o femeie: bunăstarea statului este în mâinile fecioarelor vestale care păzesc flacăra veșnică pe altarul Vestei. Nimănui la Roma nu i se dă atâta cinste ca ei: consulul cu lictorii săi iese din cale în fața lor; dacă un infractor care este dus la executare întâlnește o vestală, el este eliberat. Cultul Larelor, zei patroni ai căminului și familiei, este în grija femeilor; în casa tatălui ei, fata se asigură ca focul din vatră să nu se stingă și strânge flori

cu care mama ei împodobește vatra la Kalends, Ides și Nones și la toate sărbătorile; Primul sacrificiu pe care un proaspăt căsătorit îl face în casa soțului ei este sacrificiul Laram al noii ei familii. După cum flamenul Dialis este preotul lui Jupiter, tot așa soția sa, flaminica, este preoteasa lui Juno, iar preceptele pe care amândoi sunt obligați să le urmeze sunt aproape aceleași. Adevărat, există culte la care o femeie nu participă, de exemplu, cultul lui Hercule, dar au propriile lor sărbători pentru femei, unde bărbații nu au voie. Ei nu îndrăznesc să apară la misteriosul festival în cinstea Bunei Zeițe (Bona Dea), care era sărbătorit anual în casa consulului. Când, în anul consulatului lui Cezar, Clodius, îndrăgostit de soția sa, a intrat în festival deghizat în femeie, în oraș s-a stârnit o furtună de indignare. Cultul acestei zeițe putea fi, desigur, săvârșit doar de femei; femeile erau și preotese ale lui Ceres.
La noi au ajuns două formule în care grecul și romanul și-au exprimat atitudinea față de căsătorie și viziunea lor asupra acesteia. Un grec se căsătorește pentru a avea o

Orez. 64. Portretul unei tinere. Sfârșitul secolului I n. e. (Muzeul din Trier).
(P. Gri mal. La civilization Romaine, Fig. 69).
copii cal și stăpână în casă; o romană – să aibă un prieten și complice al întregii vieți, în care de acum încolo viețile amândurora se vor contopi într-un singur întreg inseparabil.14 O femeie este tratată cu respect atât acasă, cât și în societate: în prezența ei nu se poate spune un cuvânt murdar, nu te poți comporta obscen. În casă, ea este o stăpână suverană care gestionează totul și nu numai sclavii și servitorii, ci și soțul ei însuși apelează la ea cu domina respectuoasă. Ea nu stă, ca o grecoaică, în camerele femeilor, unde doar membrii familiei au acces; lumea exterioară nu este închisă pentru ea și este interesată de ceea ce se întâmplă în afara zidurilor casei ei. Ea ia masa cu soțul ei și prietenii lui la aceeași masă (singura diferență este că bărbații sunt întinși, iar ea și oaspeții ei de sex feminin stau), ea este în societate, merge în vizită cu soțul ei și prima persoană un vizitator vede că aceasta este stăpâna casei: ea stă în atrium cu fiicele și sclavele ei, ocupată, ca ei, cu fire sau țesut (Fig. 64). Ea are cheile tuturor lacătelor și încuietorilor și conduce gospodăria cu toată sârguința și sârguința, un ajutor credincios și un bun sfătuitor al soțului ei. „Nu era nimic în casă

nimic separat, nimic despre care un soț sau o soție ar spune: „acesta este al meu”. Amândoi aveau grijă de averea lor comună, iar soția în zelul ei nu era mai prejos decât soțul ei care lucra în afara căminului ”(Col. XII, preef. 8). Ea participă și la treburile publice. În lucrarea de descoperire a Bacanalei, consulul a fost mult ajutat de soacra sa, politicoasă și plină de tact Sulpicia (Liv. XXXIX.11-14). Busa, un cetățean al lui Canusius (un oraș din Apulia), „de bună naștere și bogăție”, a organizat ajutor pentru soldații care scăpaseră din Cannae (Liv. XXII.52.7). Mama și soția lui Brutus, și soția lui Cassius au fost prezenți la întâlnirea ținută de Brutus și Cassius, la care s-a hotărât soarta statului (Cic. ad Att. XV.I). Pereții caselor din Pompeii sunt acoperiți cu inscripții în care femeile recomandă cutare sau cutare funcțiilor municipale.
S-a spus în repetate rânduri că epitafurile laudative nu pot fi de încredere; acest lucru este incontestabil, dar este de asemenea incontestabil că aceste laude au fost îndemnate de idei despre ce este o soție ideală, iar aceste idei au apărut pe baza realității, au fost îndemnate de ea, s-au realizat în ea. A fi un homebody (domiseda), a „prelucra lâna” (lanam facere) însemna acea îngrijire sârguincioasă a

gospodăriei, care pentru un roman era o calitate esențială și de înaltă calitate. Dar aceasta este departe de toate: aceleași inscripții notează ca mare laudă că defunctul a fost univira (soția unui soț), că, rămânând văduvă, nu s-a recăsătorit, rămânând credincioasă primului ei soț. cât de mult era prețuit în mintea populară, acest lucru este dovedit de faptul că doar femeile care erau în aceeași căsătorie aveau voie să îndeplinească anumite rituri, de exemplu, jertfă în capela zeiței castității (Pudicitia); doar ei puteau intra în templul Zeiței destinului feminin (Fortuna muliebris) și să-i atingă statuia; la sărbătoarea Matralia, sărbătorită în cinstea vechii zeițe Mama Matuta (zeița zorilor și a nașterii), au participat doar univirae. A doua căsătorie este o încălcare a castității și a fidelității, ambele concepte se contopesc într-una singură. Rolul onorific al lui pronuba („matchmaker” rusesc nu transmite deloc sensul cuvântului latin) poate fi îndeplinit doar de univira. Tragedia lui Dido nu este doar faptul că Enea a părăsit-o: ea consideră noua ei iubire ca fiind vinovăție (Aen. IV. 19); sinuciderea ei este o pedeapsă pe care ea și-o impune pentru că „nu și-a păstrat loialitatea promisă cenușii lui Syche” (Aen. IV.551-553).
Ne putem imagina cum a apărut și a crescut această fidelitate, păstrată până la sfârșitul vieții cu convingerea fermă că a fost o datorie, a încălca ceea ce este penal. O fată, aproape un copil, a fost trecută drept bărbat, adesea de două ori mai mare decât ea, iar dacă era o persoană decentă, atunci el a devenit firesc pentru tânăra lui soție ceea ce mama muribundă i-a cerut tânărului îndrăgostit de fiica ei să devină. : „soț, prieten, protector și tată”
206
(Ter. Andria, 295). Soțul ei o introduce într-o nouă viață, o introduce în îndatoriri care îi sunt încă necunoscute, povestește despre viața care trece dincolo de zidurile casei lor și despre care nu știa aproape nimic până acum. O face să studieze mai departe. Ea se uită la el, conducătorul și mentorul, de jos în sus, îi prinde fiecare cuvânt, se supune oricărui ordin: se poate să nu-l asculti,[16] atât de mare, atât de deștept!
Admirația entuziastă cu care tânăra sa soție îl tratează pe Pliniu cel Tânăr (epist. IV. 19.3-4; VI.7.1) stârnește un zâmbet în naivitatea ei. Cu toate acestea, trebuie amintit că aceste fete naive în timpul teribil al interdicțiilor și al arbitrarului imperial au rămas neclintit soților lor, le-au urmat în exil și moarte și au știut să moară, combinând curajul eroic cu tandrețea dezinteresată a unei femei iubitoare. inima.[17]
Sub împăratul Tiberius Sextinus, soția lui Mamerk Skavra, care a fost amenințată cu o condamnare la moarte, l-a convins să se sinucidă și a murit împreună cu el; Paxea, soția lui Pomponius Labeo, care i-a tăiat încheieturile, i-a urmat exemplul (Tac. ann. VI.29). Când Seneca a fost condamnat la moarte, tânăra lui soție Pavlina a cerut să-și deschidă venele și a rămas în viață doar pentru că Nero a ordonat să-i fie bandajate rănile și să se oprească sângele (Tac. ann. XV.63-64).
În povestea despre Arria, ei se opresc de obicei doar la epilogul său tragic. Pliniu cel Tânăr începe povestea despre Arria cu un episod puțin cunoscut: „... Caecina Pet, soțul ei, s-a îmbolnăvit, iar fiul ei s-a îmbolnăvit, amândoi, aparent, de moarte. Fiul este mort; se distingea prin frumusețe excepțională și același farmec spiritual; era drag părinților săi nu numai pentru că era fiul lor, ci și datorită calităților sale. Mama lui i-a pregătit înmormântarea în așa fel, așa a aranjat rămas-bun de la defunct, încât soțul nu știa nimic; mai mult, de fiecare dată când intra în dormitorul lui, se prefăcea că fiul lor trăiește și chiar se îmbunătățește; Foarte des, când a fost întrebată ce face băiatul, ea a răspuns: „A dormit bine, a mâncat cu plăcere”. Când lacrimile de mult reţinute au cuprins-o şi au izbucnit, ea a ieşit şi s-a predat singură tristeţii; după ce a plâns destul, s-a întors cu ochii uscați și o față calmă, de parcă și-ar fi lăsat orfanatul în spatele

ușilor. Această rezistență supraomenească a ajutat-o să-și salveze soțul, dar în 42 el a fost arestat sub ochii ei în Iliric pentru că a participat la revolta scriboniană și a fost urcat pe o corabie pentru a-l duce la Roma. „Arria a început să ceară soldaților să o ia cu el: „Îi vei da consulului niște sclavi să-l slujească pe masă, să-l ajuți să se îmbrace și să-și încalțe; Voi face toate acestea singur.” Ea a fost refuzată; a închiriat o barcă de pescuit și a mers după soțul ei.
Pet a fost condamnat la moarte, Arria a decis să moară cu el. Ginerele ei, Tracea, a implorat-o să renunțe la această intenție: „Vrei să spui că dacă trebuie să mor, vrei ca fiica ta să moară cu mine?” –
207
„Dacă ea trăiește cu tine atât de mult și în armonie ca mine cu Pet, atunci vreau”, a fost răspunsul. Când a venit ceasul fatidic, „și-a străpuns pieptul, a scos un pumnal și i-a întins soțului ei, rostind cuvinte nemuritoare, aproape divine: „Pierule, nu doare” (epist. III. 16). Pliniu a povestit despre un alt caz de sacrificiu de sine eroic al unei soții care, după ce s-a asigurat că boala soțului ei era incurabilă, l-a convins să se sinucidă și „a fost tovarășul lui de moarte, nu, un lider și un exemplu: s-a legat. soțului ei și, împreună cu el, s-au repezit în lac” (epist. VI.24).
Merită spus despre o altă femeie, a cărei amintire este păstrată într-un epitaf lung, dar schilodit. Anterior, se credea că aceasta a fost o „laudă” pentru Torino, soția lui Lucretius Vespillon, dar fragmentele recent găsite ale inscripției au forțat această presupunere să fie abandonată. Numele defunctei, precum și cel al soțului ei, rămân necunoscute; M. Durri, ultimul editor al acestei inscripții, și-a încheiat articolul cu cuvinte frumoase: „... o crăpătură în piatră a făcut ca această „laudă” să fie anonimă și simbolică... „Laudă unei soții necunoscute” s-a transformat într-o laudă de o femeie romană”.
Inscripția vă permite să urmăriți viața ei. A fost logodită cu un tânăr care l-a urmat imediat pe Pompei în Macedonia; soțul surorii mai mari, Cluvius, a plecat în Africa. Au venit vremuri groaznice: a început un război civil; în mijlocul disensiunii părților și al dezordinei generale, nu era nimic de contat pe ocrotirea legii și a securității. Bandele de tâlhari cutreierau prin țară; elemente nemulțumite, amărâte, și-au pierdut încrederea în posibilitatea unei soarte mai bune, și-au ridicat capetele. Părinții ambelor surori au murit din mâna tâlharilor sau din mâna propriilor sclavi, nu vom ști niciodată. Dar ambele surori și-au îndeplinit ceea ce era o datorie sacră pentru cei din vechime: se asigurau că ucigașii erau găsiți și pedepsiți. „Dacă am fi fost acasă”, își amintește soțul defunctului, vorbind despre el și despre Cluvia, „nu am fi făcut mai mult”.
Tânăra s-a mutat, căutând să „găsească protecție pentru castitatea ei”, în casa viitoarei ei soacre. O aștepta un nou atac. Unii oameni care pretindeau că sunt rude cu tatăl ei au declarat ca testamentul pe care acesta l-a făcut nul; dacă ar reuși să-și demonstreze cazul, atunci fata și toată averea rămasă după tatăl ei ar fi sub tutela unor solicitanți neașteptți, adică în puterea lor. Mirele, pe care tatăl l-a făcut comoștenitor al fiicei sale, și sora ei, care a primit și ea o cotă, nu au primit nimic. „Bizându-se pe adevăr, ai apărat cauza noastră comună... fermitatea ta i-a forțat pe [adversarii] să se retragă”.
O viață liniștită era, totuși, încă departe. Cezar a interzis susținătorilor lui Pompei să se întoarcă în Italia; dacă mirele s-a întors, încălcând această interdicție, și a trebuit să fugă, dacă a rămas în exil, nu putem spune. Un lucru este clar: mireasa sau soția deja tânără a renunțat la toate bijuteriile, a înșelat „gărzile puse de dușmani”,

a furnizat exilului tot ce era necesar, l-a găsit patroni puternici printre cezarieni; soțul a putut să se întoarcă fără piedici, dar când au început interzicerea lui 43, a fost trecut pe lista celor care au fost interziși. Soția lui „l-a salvat cu sfatul ei”, l-a ascuns cu riscul vieții (poate în propria ei casă), s-a dus la Octavian (nu era la Roma) și i-a cerut iertare. Cu această „restaurare” ea a venit la Lepidus, care era responsabil la Roma, dar el a refuzat să recunoască „decizia benefică” a colegului său; ca răspuns la rugăciunile sărmanei, care s-a aruncat la picioarele lui Lepidus, a fost „tratată ca o sclavă”, plină de insulte. Octavian, întorcându-se la Roma, se pare că s-a asigurat ca ordinul său să fie îndeplinit.
„Pământul a fost liniștit, statul a fost liniștit; în cele din urmă, zilele calme și fericite au căzut în soarta noastră, ”dar această fericire a fost umbrită de faptul că soții nu au avut copii (dacă au murit sau nu au fost deloc, nu este clar din text). Și apoi soția i-a dat un sfat soțului ei: în ea, ca într-un focar, s-au adunat razele iubirii ei, care era obișnuită să nu-și caute pe ale ei și să se gândească doar la iubita ei: ia sugerat ca soțul ei să divorțeze de ea și să se căsătorească cu altul. „Ați susținut că veți considera copiii născuți din această căsătorie ai voștri, că din statul pe care l-am deținut până acum în comun, nu vă veți aloca piese pentru dvs. și îmi va rămâne la dispoziție... vă veți raporta la mine. ca o soră și soară iubitoare.”
Istoria a păstrat memoria nu numai a acelor femei romane care, în cuvintele lui Karkopin, „au întruchipat toată măreția pământească”. Au fost și alții, și s-a spus mult rău despre ei: Marțial și Juvenal au făcut tot ce au putut aici, și Tacitus a adăugat ceva. Aproape pe fiecare pagină a lui Martial fulgeră vreo imagine ticăloasă de femeie: iată o curvă care nici măcar nu încearcă să-și ascundă desfrânarea (1.34); o mamă nerușinată care și-a cumpărat soțul cu zestrea ei și este indiferentă față de faptul că cei trei fii ai săi mor de foame (11.34); o bătrână îndrăgostită care își umple iubitul cu daruri prețioase (IV.28); femeile bețive (1,87 și V.4); o soție care a avut șapte sclavi ca amanți (VI.39); mama vitregă care trăiește îndrăgostită de fiul ei vitreg (IV. 16); otrăvitor (IV.24) — o galerie groaznică! Termini de citit cea de-a șasea satiră a lui Juvenal cu un sentiment de parcă ai fi ieșit în sfârșit dintr-o cloacă. Schițele tipurilor feminine pe care le-a făcut sunt, desigur, caricaturi, dar nicio caricatură nu este posibilă dacă nu există suport pentru aceasta în lumea reală. Iată o femeie învățată care, de îndată ce toată lumea se așează la masă, începe o conversație inteligentă, îl compară pe Virgil cu Homer, scuză sinuciderea lui Dido, „cuvintele ei se năpustesc atât de mult încât parcă sunt bătute lighe de cupru. tu și clopotele sună” ; vorbăreț și bârfă care știe cine este îndrăgostit, cum se comportă mama ei vitregă cu fiul vitreg, de la

cine și când văduva a rămas însărcinată, ceea ce se întâmplă în China și Tracia, ea „adună zvonuri și zvonuri la porțile orașului și, uneori, le inventează ea însăși”. Aceste femei par destul de inofensive pe fondul teribil pe care trec. La ce modestie se poate aștepta de la o femeie care este infidelă sexului ei și, în costum de gladiator, face găuri într-o țintă și o decojește cu un scut, trecând tot cursul de scrimă? În visele ei, ea se vede deja în arena amfiteatrului. Obosită de exerciții fizice, ea, înconjurată de o mulțime de slujitori și slujitori, merge noaptea la baie cu mare gălăgie și, întorcându-se, se năpustește pe mâncare și vin, pe care le bea până la vomă.
Îngrozitori sunt scorpiii răi care trimit un sclav la cruce pentru că voiau:
„Așa vreau, așa poruncesc; ce este mintea? dorinta este importanta servitorii sclavilor sunt chinuiți, pentru că o șuviță de păr nu minte așa cum dorește stăpâna; își petrec dimineața sub fluierul biciului și al

vergelelor; femei coborând în abisul celei mai groaznice depravații; otrăvitori care oferă un pahar cu otravă propriilor copii; adultere de seamă, înşelându-şi cu viclenie şi pricepere soţii. Tema adulterului răsună în toată satiră; acesta este singurul clip care îi reține compoziția foarte liberă. Și sună corect; aici era punctul dorul al societății romane. Soția i-a aruncat soțului ei sloganul eroinelor lui Bjornson, doar răsturnându-l: „O să faci ce vrei, dar eu nu pot trăi în felul meu! Țipă tot ce vrei, întoarce totul cu susul în jos; sunt om" (luv. VI.282-284); și păstrați în această „viață în felul meu" de multe ori nu a fost. Familia se dărâma, iar legile lui Augustus, cu care dorea să întărească și să fluidizeze viața de familie, nu duceau la nimic.

În Roma antică, divorțul era nemaiauzit. În 306 î.Hr. e. cenzorii l-au alungat din Senat pe L. Annius, pentru că acesta, „luând de nevastă o fată, a divorțat de ea fără să convoace un consiliu de prieteni" (Val. Max. II.9.2). În 281 î.Hr. e. Sp. Karvily Ruga a divorțat de soția sa, explicând divorțul prin faptul că soția, din cauza machiajului ei fizic, nu poate avea copii. Și-au amintit anul, așa cum și-au amintit anii de lupte teribile și evenimente mari. Probabil că de mulți ani s-au cerut motive temeinice pentru divorț, care au fost discutate și cântărite la consiliul de familie. Dar deja în secolul al II-lea. divorțul a devenit un mijloc de a scăpa de o soție enervantă; motivele invocate ca motive de divorț sunt ridicole: unul avea o soție care a ieșit în stradă cu capul descoperit; la alta, soția s-a oprit să vorbească cu o slobozită, despre care era proastă reputație; a treia a mers la circ fără să-i ceară permisiunea soțului ei (Val. Mach. VI. 10-12, - probabil din cea de-a doua decadă pierdută a lui Titus Livius). Căsătoria sine mânu dădea femeii libertate deplină de divorț. Caelius, printre alte știri și bârfe ale orașului, îl informează pe Cicero că Paul Valeria a divorțat de soțul ei.

210

de către soțul lor, fără niciun motiv, chiar în ziua în care soțul trebuia să se întoarcă din provincii și urmează să se căsătorească cu D. Brutus (ad fam. VIII.7.2); mai puțin de o lună mai târziu, Telezilla se căsătorește cu al zecelea soț (Mart. VI.7.3-4). „Niciuna femeie nu-i este rușine să divorțeze", scria Seneca, „pentru că femeile din familii nobile și nobile numără anii nu după numărul consulilor, ci după numărul soților. Ei divorțează pentru a se căsători și se căsătoresc pentru a divorța" (de ben. III. 16.2).

Toate aceste afirmații nu pot fi date deoparte: ele reflectă adevărul real și brutal. Vreau doar să vă amintesc de un proverb rusesc inteligent despre faima bună care stă sub o piatră și despre una subțire care merge pe potecă. O mamă criminală care și-a făcut fiul iubit, o femeie care a reușit nu zece, ci cel puțin trei soți, o criminală care aduce cu calm un pahar otrăvit unei victime nevinovate - toate aceste cifre au fost date pentru vorbărie seculară și pentru o epigramă malefică. , iar pentru un strigăt satiric un material mult mai plin de satisfacții decât vreo femeie tăcută, despre care se putea spune doar că „stătea acasă și toarse lâna".

Nu putem, desigur, să stabilim o relație numerică între aceste femei modeste, necunoscute și eroinele lui Juvenal. Se poate, însă, fără ezitare, să spună că au fost mai multe dintre primele. În primul rând, nu ar trebui să se măsoare întreaga țară după criteriul Romei: în orice moment și între toate popoarele, viața în capitală era mai zgomotoasă și mai promiscuă, cu o nerespectare mai mare a regulilor de moralitate și decență stabilite decât în restul țară. Pliniu, de exemplu, vorbește despre Italia de Nord ca pe un astfel de ținut „unde se păstrează încă onestitatea, moderația și simplitatea rustică străveche" (epist. 1.14.4). Și în al doilea rând, este imperativ să se tragă o linie între cercurile aristocratice bogate, unde lenevia și absența grijilor zilnice presante

au creat o atmosferă în care era ușor să te abate de la calea cea bună și paturile din clasa de mijloc și complet sărace, unde toată casa era pe soție și din zelul și priceperea ei depindea de bunăstarea întregii familii. Juvenal, desenând tipuri feminine, are în vedere doar Roma și în întregime femei, dacă nu de aristocrați, atunci de clasa înstărită, iar Seneca vorbește despre povești scandaloase de divorț chiar în acest mediu.
Avem dovezi documentare, din păcate, mai ales despre acest mediu: soțiile oamenilor obișnuiți, nici bogați, nici măcar săraci, nu și-au dat atenție în timpul vieții și l-au lăsat neobservat și neobservat. Amintirea lor a rămas în inimile celor apropiați, dar ei au putut să-și exprime această iubire, tristețea și recunoștința lor doar în cuvinte uzate de la repetarea nesfârșită, care nu par la o privire suspectă decât un șablon, cumsecade și înșelătoare.
211
În esență, nu este nevoie de dovezi documentare pentru a imagina viața unei femei căsătorite în acest mediu - eternul lot feminin al tuturor timpurilor și al tuturor popoarelor, plin de muncă imperceptibilă și necazuri mărunte care nu permit să se odihnească de dimineața devreme până la întuneric. , și prin care casă și familie. Ea, desigur, este o persoană de casă: unde te duci când trebuie să faci asta sau asta, gătești, curățați, reparați. Ea se așează la roată și, învârtind firul, merge la războaie de țesut, nu pentru că ar fi o nobilă tradiție cinstită de timp, ci pentru că hainele făcute acasă vor costa mai puțin decât cele cumpărate din magazin. Ea calculează fiecare as, se gândește cum să cumpere pâine mai ieftină, legume și șocuri pentru brazier. Soțul a fost ocupat încă din zori în atelier (zidari, dulgher sau cizmar), băieții mai mari au mers la școală. Acum este timpul să facem curățenie: cămăruța din spatele atelierului sau mansarda întunecată și joasă este spălată (trebuie să alergi până la răscruce de drumuri după apă, ce poți face!), curățată, curățată: curățenia este punctul ei forte, iar o pată de pe podea o îngrozește. Atunci trebuie să vă gândiți la micul dejun pentru soț și pentru copii; într-un magazin vecin, un grec viclean vinde măsline arse, pretinzându-le drept cel mai bun soi timpuriu; bine, desigur, nu o puteți păcăli: va cumpăra un mod sau două ieftin și le va mura și le va marina acasă - va fi mai ieftin decât cele achiziționate și mai gustos. Fiul cel mare vine acasă de la școală cu lacrimi amare: două litere urâte nu au putut ieși pe tablă, iar apoi a tras de coadă câinele profesoarei - ea își apucă dinții! De la profesor a primit totul deodată. Mama bandajează mâna victimei, învață cum să trateze animalele, ia o tablă și un stylus (la urma urmei, a mers și la școală în satul natal: va citi, va scrie și va număra); totul se dovedește a fi simplu și ușor - doar mișcă-ți mâna în sus și în jos - nu este clar de ce nu a ieșit la școală.
În creșterea copiilor într-o familie săracă din clasa muncitoare, rolul mamei este mai important decât cel al tatălui, care este mereu ocupat, lucrează în atelier, umblă cu comenzile clienților, alergă la băi, cheltuie o oră sau două într-o tavernă pentru o conversație amicală. Copiii erau cu mama lor; primele lectii de buna purtare, intarite de propriul ei exemplu, le-au primit de la ea. Mama a înțeles nu numai în gospodărie, a cunoscut viața: a avut acea experiență care se dobândește privind mediul înconjurător și gândindu-se la ceea ce se întâmplă în jur. Bătrânul fiu, care nu a ascultat de sfatul ei o dată sau de două ori și s-a ars, a ascultat acum cu atenție acest discurs liniștit și a acceptat aceste sfaturi pentru îndrumare. Tacitus a lăsat o schiță emoționantă a vieții de familie: fiul este crescut „nu în dulapul unei asistente cumpărate”, ci în sânul mamei, sub supravegherea unei rude în vârstă respectabile; în prezența lor „era imposibil să spui un cuvânt ticălos, să comită un act obscen” (dial. 28), și ca exemplu de mame exemplare
212

i-a adus pe Cornelia, mama Gracchi, pe Aurelius, mama Cezarului și pe Atia, mama lui Augustus.
La vremea respectivă, astfel de mame trebuiau găsite mai ales în familii simple sărace. Nimeni nu știa despre ei decât familia și vecinii; nu a existat niciun scriitor care să fie interesat de ele și să scrie despre ele; și nu putem decât prin aspectul încețoșat al furcii din Cato (143) și de către soția ciobanului, rătăcind cu turma sa aproape în toată Italia, a cărei imagine a fulgerat pentru o clipă la Varro (g. II. 10.6-7) , într-o oarecare măsură imaginați-vă ce erau aceste femei. Asistenți harnici ai soților lor, care au știut să înveselească urâțenia sărăciei și să-i înmoaie cruzimea cu grijă și afecțiune; gospodine supărătoare care țineau casa în confort și ordine; mame inteligente și blânde; buni sfătuitori și nesfârșiți mângâietori, atât în mici necazuri, cât și în mare durere, amintindu-și mereu de toți și uitând doar de ei înșiși, cu toată viața au justificat vechiul proverb care spune că cele două daruri cele mai bune pe care Dumnezeu le trimite unei persoane sunt o mamă bună. si o sotie buna.
Capitolul zece
RITURI FUNERALE
Un amestec al celor mai diverse sentimente și concepte găsite expresie în riturile funerare romane: vechea credință că sufletul uman continuă să existe în lumea interlopă și după moarte, asemănătoare cu cea din viață, o dorință zadarnică de a arăta splendoarea unei înmormântări. , sinceră durere neputincioasă și mândră conștiință a sa inextricabilă, indestructibilă legătură cu familia, a cărei viață era un serviciu continuu adus statului. Toate acestea au fost complicate și mai mult de o nevoie pur romană, adesea de neînțeles pentru noi, de a combina tragicul cu o glumă veselă, uneori cu bufonerie. S-a creat un conglomerat de acțiuni rituale, dintre care unele biserica, ca întotdeauna precaută și nerupând cu obiceiurile străvechi înrădăcinate în viața de zi cu zi, le-a introdus în funeraliile creștine.
Atât în rândul grecilor, cât și al romanilor, era o datorie obligatorie de a da defunctului la înmormântare, care nu revine numai rudelor defunctului. Un călător care a întâlnit pe drum un cadavru neîngropat a fost nevoit să aranjeze o înmormântare simbolică, dușând de trei ori trupul cu pământ: „Nu fi zgârcit, marinar, pe nisip zburător; dă-i măcar puțin oaselor mele neîngropate”, se adresează unui constructor de corăbii în trecere umbra unui înecat aruncat pe pământ (Hor. carm. 1.28.22-25).
Această cerință obligatorie de a îngropa cadavrul s-a bazat pe credința că umbra celor neîngropați nu cunoaște pacea și rătăcește pe pământ, deoarece nu este permisă să intre în lumea interlopă.1
Rudele adunate în jurul muribundului (Fig. 65); uneori era ridicat din pat și întins pe pământ.2 Ultima lui suflare a fost surprinsă într-un sărut de rămas-bun de persoana cea mai apropiată: ei credeau că sufletul defunctului zboară în această ultimă suflare. Cruzimea rafinată a lui Verres este subliniată de faptul că mamelor condamnaților nu li s-a permis să-și vadă copiii pentru ultima oară, „deși se rugau doar ca să li se permită să ia cu buzele suflarea fiilor lor” (Cic. . în Verr. V.45.188). Apoi s-au închis ochii defunctului (condere oculos,

Orez. 65. Ultimul rămas bun. (Sarcofag, relief. Luvru).
(P. Gri mal. La civilization Romaine, Fig. 29).
apăsați) și l-a chemat cu voce tare de mai multe ori pe nume (conclamatio).3 Ovidiu s-a plâns în exil (Trist. III.3.43-44):
„... cu un ultim strigăt
Ochii mei nu sunt închiși de mâna unui prieten drag.
Răposatul era spălat cu apă fierbinte: aceasta era munca rudelor decedatului sau a servitoarelor. Organizarea înmormântării era de obicei încredințată libitinarii4, acest „cămin de pompe funebre” romane, situat

în crângul zeiței Libitina (probabil pe Esquilin) și cuprindea diverși „specialiști”: de la oameni care știau să îmbălsămeze cadavrul, și la portari, bocitori, flautisti, trompetiști și coriști.
Întrucât cadavrul rămânea adesea în casă câteva zile, uneori era îmbălsămat, dar mai des era frecat doar cu acele substanțe care întârziau descompunerea; era uleiul de cedru, care, potrivit lui Pliniu, „conservă trupurile morților neatinse de corupție timp de secole” (XXIV. 17); aceeași putere a fost atribuită sării (XXXI.98), mierii (XXII.108), amonului (Pers. 3.104).orașul consideră că acolo oamenii își îmbracă toga doar pe patul de moarte, - II. 3.171-172), magistratul în pretextul sau în acea haină de ceremonie la care avea dreptul.primit de el în timpul vieții pentru curaj, isprăvi militare, pentru victoria în concursuri.
215
Defunctul uns și îmbrăcat era așezat în atrii7 pe un pat mare înalt (lectus fimebris), tuns cu fildeș pentru oamenii bogați, sau cel puțin cu picioare de fildeș. Defunctul trebuia să se întindă cu picioarele spre ieșire (PI. VIL46). O monedă a fost pusă în gura defunctului pentru a-l plăti pe Charon la trecerea Styxului; acest obicei grecesc a fost adoptat devreme de romani; descoperirile arată că a rezistat în întreaga republică și imperiu. Lângă pat se aprindeau lumânări, se puneau tămâie cu arome8 și candelabre cu lămpi sau cu rășină aprinsă; patul era plin de flori. În fața ușii de pe stradă au pus o creangă mare de molid (Picea excelsa Link), pe care Pliniu o numește „copacul în doliu” (XVI.40), sau chiparos - „este dedicat zeului lumii interlope și este aşezat lângă casă ca semn că cineva este aici, apoi a murit” (XVI. 139).9 Aceste ramuri i-au avertizat pe cei care mergeau să aducă jertfe, precum şi pe pontifici şi pe Flaminus lui Jupiter, să nu intre în casă, care era considerat pângărit de prezenţa defunctului (Serv, ad Aen. III.64).
Nu s-a determinat cu exactitate numărul de zile în care defunctul a rămas în casă; la Varro, îngrijitorul ucis al templului va fi înmormântat a doua zi după moarte (anul 1.69.2); fiul lui Oppianicus, care a murit seara, a fost ars a doua zi înainte de zori (Cic. pro Cluent. 9.27). În unele familii, defunctul a fost lăsat mai mult timp acasă; împărații erau de obicei îngropați la o săptămână după moarte; 10 în acest timp, o mască de ceară era scoasă de la morți, cu care îi acopereau fața.
Existau două moduri de înmormântare: ardere și înmormântare. Oamenii de știință romani au considerat în mod eronat obiceiul înmormântării ca fiind cel mai vechi: „... arderea unui cadavru nu era o instituție antică la romani; morții erau îngropați în pământ și s-a stabilit arderea când, în timp ce făceau război în țări îndepărtate, au aflat că cadavrele sunt scoase din pământ” (PI. VII. 187). Legile celor douăsprezece tabele cunosc ambele forme de înmormântare;11 „multe familii au respectat riturile antice; ei spun că niciunul dintre Cornelii dinainte de Sulla nu a fost ars; a vrut să fie ars, temându-se de răzbunare, căci cadavrul Mariei a fost dezgropat ”(din ordinul său) (PI. VII. 187). În ultimele secole ale republicii și în primul secol al imperiului, cadavrele erau de obicei arse, iar înmormântarea în pământ a început să se răspândească abia din secolul al II-lea î.Hr. n. e., posibil sub influența creștinismului, care a fost puternic negativ în privința arderii.
Înmormântările solemne, care erau urmate de obicei de jocuri de gladiatori organizate de rudele cele mai apropiate ale defunctului, erau numite funus indictiviim - „anunțate”, 12 pentru că vestitorul le-a anunțat, invitând oamenii să se adune pentru a-l trimite pe defuncți: „Cutare și cutare. a murit un kvirite. Oricine să vină la înmormântare, e timpul. Așa și așa se face din casă” (Var. 1.1. VII.42; Fest. 304; Ov. am. P.6.1-2; Tag. Phorm. 1026). Aceste înmormântări au avut loc, desigur, în timpul zilei, la cel mai aglomerat
216

timp leneș (Hor. sat. 1.6.42-44; epist. P.2.74), cu așteptarea fulgerării cu splendoarea cortegiului funerar, care s-a transformat într-un spectacol care a atras mulțimi de oameni. Deja legile celor Douăsprezece Mese conțin prescripții care limitau luxul înmormântărilor: era imposibil să folosești bușteni tăiați pentru un incendiu, să angajezi mai mult de zece flautişti și să arunci mai mult de trei pelerine de doliu purtate de femei și o tunică scurtă violetă în interior. foc (Cic. de leg. I.23.59 ). Sulla a introdus în legea sa (lex Cornelia sumptuaria din 81 î.Hr.) și prescripții restrictive (aparent, Cicero face aluzie la aceasta - ad. Alt. XII.36.1), dar el însuși le-a încălcat la înmormântarea Metella (Plut. Sulla 35). Sub Imperiu, aceste legi și-au pierdut forța.13
Cortegiul funerar s-a deplasat într-o anumită ordine; participanții săi au fost plasați și unul dintre angajații „căminului de pompe funebre”, „desemnatorul”, cu ajutorul acoliților săi - lictori, îmbrăcați în haine de doliu, a monitorizat respectarea unui anumit sistem. De-a lungul întregii cortegi au mers făclii cu torțe de molid și lumânări de ceară; era condusă de muzicieni: flautişti, trompetişti14 şi clarimi. Muzicienii erau urmați de bocitori (praeficae), trimiși și de libitinarii. Ei „au spus și au făcut mai mult decât cei care plângeau din inimă”, remarcă Horațiu (ap. 432); au vărsat lacrimi, au țipat puternic, și-au rupt părul. Cântecele lor (pepiae), în care plângeau mortul și-l lăudau, erau fie bocete străvechi, fie special alese pentru ocazie „poezii concepute pentru a imprima în memoria oamenilor fapte vitejoase” (Tac. ann. III.5).15 Despre ocazii speciale coruri întregi au cântat astfel de cântece: la înmormântarea lui Augustus, aceste coruri erau formate din fiii și fiicele nobilimii romane (Suet. Aug. 100.2). Cei îndoliați au fost urmați de dansatori și mimi; Dionisie de Halicarnas povestește că la înmormântarea oamenilor nobili a văzut coruri de satiri interpretând o sikinnida veselă (VII.72). Unii dintre mimi îl reprezentau pe răposat, fără să se oprească la ridicol pe cheltuiala defunctului: la înmormântarea lui Vespasian, care era venerat ca un avar zgârcit, Arhimim Tabor, purtând masca împăratului răposat, a reprezentat, după obicei, defunctul în cuvintele și acțiunile sale; întrebând cu voce tare pe procuratori cât a costat înmormântarea lui, și primind drept răspuns – „10 milioane de sesterți”, a exclamat: „Dați-mi o sută de mii și aruncați-mă măcar în Tibru” (Suet. Vesp. 19.2).
Acești bufoni au fost urmați de partea cea mai solemnă și serioasă a întregii procesiuni: strămoșii defunctului s-au întâlnit cu un membru al familiei lor coborând în locuința lor subterană. În fiecare casă nobiliară, ai cărei membri ocupau o serie de magistraturi curule, se păstrau măști de ceară ale strămoșilor, îndepărtate în ziua morții defunctului. Aceste măști, fiecare cu o semnătură, care raportau numele defunctului, pozițiile și faptele sale, ele



cele perfecte erau păstrate în dulapuri speciale, care de obicei stăteau în „aripile” (aiae) atriilor. În ziua înmormântării, aceste măști, sau mai bine zis duplicatele lor16, erau îmbrăcate de oameni, probabil și dintre slujitorii libitinarului; îmbrăcaţi în ţinuta oficială a persoanei căreia i s-a pus mască, se urcau în care sau mergeau17 însoţiţi de lictori. Cu cât numărul acestor strămoși, pretori, consuli, cenzori era mai mare, dintre care mulți erau decorați cu însemne ale învingătorilor, cu atât înmormântarea era mai luxoasă. La înmormântarea Juniei, sora lui Brutus, „au purtat douăzeci de portrete (imagini) aparținând membrilor celor mai cunoscute familii” (Tas. ap. III.76). Înmormântarea lui Drusus, fiul lui Tiberius, a fost deosebit de strălucitoare, deoarece imaginile strămoșilor umblau într-un șir lung: în fruntea lui Eneas, strămoșul clanului Iulius; toți regii albanezi; Romulus, fondatorul Romei, apoi Att Claus și alți reprezentanți ai clanului Claudian (Tas. ap. IV.9). Dacă defunctul a devenit celebru pentru isprăvile sale militare, a câștigat

victorii, a cucerit orașe și ținuturi, atunci în fața targii pe care stătea patul funerar, au purtat, ca într-un cortegiu triumfal, tablouri înfățișând faptele sale, au adus pradă, au cucerit popoare. si tari. Targa cu patul pe care zăcea defunctul era purtată pe vremuri de cele mai apropiate rude, cel mai adesea fii. Acest obicei a fost respectat în unele cazuri în vremuri ulterioare: trupul lui Caecilius Metellus al Macedoniei a fost purtat de cei patru fii ai săi - un cenzor, un alt consul, al treilea consul, al patrulea, consuli aleși, dar nu și-au asumat încă această funcție (Veil. 1.11.6 - 7; Cic. Tuse. 1.35.85). Uneori targa era purtată de prietenii defunctului, de foarte multe ori de către liberii săi. În spatele targii se aflau rudele defunctului în haine negre de doliu (femei în vremea imperială în alb)18 fără nicio decorație și semne ale gradului lor (senatori fără tunică cu dungi largi violete, călăreți fără inel de aur), bărbați, căzuți, cu capul acoperit, femei cu părul lasat și cu pieptul gol, sclave care și-au primit libertatea prin voință și și-au pus o șapcă de pâslă (pilleus) în semn de eliberare. Femeile își exprimau cu voce tare durerea: își rupeau părul, se zgâriau pe obraji, își băteau sânii, își rupeau hainele (Petr. 111.2; Prop. III.5.11 = 11.13.27; Iv. 13.127-128; Cic. Tuse. III. 26. ) a strigat cu voce tare numele defunctului. Procesiunea a fost lărgită și mai mult de spectatori, care s-au înghesuit la înmormântare în mulțime.

La înmormântarea unor persoane nobile și de seamă, cortegiul nu s-a dus direct la locul arderii, ci s-a întors spre Forum, unde s-a oprit în fața rostrei. Defunctul era așezat pe patul său din față fie pe o platformă provizorie, fie pe oratoriu; „strămoșii” stăteau pe locurile curule. Apoi fiul sau rudele defunctului urca pe tribună și ținea un discurs laudativ (laudatio finebris), în care vorbea nu numai despre meritele defunctului, ci și despre toate

218

faptele glorioase ale strămoșilor săi s-au adunat în jurul urmașilor lor; „începând cu cel mai în vârstă, povestește despre succesele și faptele fiecăruia” (Polib. VI.53.9). În aceste laude, nu totul era, desigur, adevăr pur; deja Cicero scria că au introdus multe minciuni în istorie (Brut. 16.61), iar Livie era de aceeași părere (VIII.40.4).

Primul elogiu a fost, conform lui Plutarh, rostit de Popli-Cola asupra trupului lui Brutus (Popi. 9.7). Acest mesaj este greu de încredere; primul cuvânt rostit în semn de laudă a defunctului este considerat a fi discursul consulului Fabullin asupra cenușii Cincinatului și Q. Fabius (480 î.Hr). Femeile au primit și această onoare, în cazuri speciale, desigur. Potrivit lui Cicero, prima femeie care a primit această onoare a fost Popililus, mama lui Catulus (de or.II.l 1.44).19

După ce a rostit un discurs lăudabil, cortegiul s-a deplasat în aceeași ordine până la locul arderii sau înmormântării, care se afla neapărat în afara zidurilor orașului. Permisiunea de a fi înmormântat în oraș, nu numai la Roma, ci și în municipii, se dădea rar, ca o onoare și o recompensă deosebită pentru serviciile deosebite.20 Cimitirul general exista doar pentru săracii extremi și sclavi; oamenii cu mijloace au dobândit locuri în afara orașului pentru mormintele lor, în principal de-a lungul drumurilor principale, unde a domnit cea mai mare renaștere, și aici au amenajat un mormânt de familie. Un loc pentru un rug funerar (ustrina) a fost adesea atribuit nu departe de acesta (ustrina este menționată în mod repetat în inscripții ca loc situat lângă mormânt). Focul a fost făcut în principal din lemn de foc rășinos, ușor de aprins și la acesta se adăugau materiale combustibile precum gudron, stuf, tufiș. Pliniu povestește cum cadavrul lui M. Lepid, aruncat de puterea focului din foc, a ars pe tufișul aflat în apropiere; era imposibil să-l ridici pe răposat și să-l pui înapoi pe foc: focul era prea fierbinte (VII. 186). Focul era stivuit sub forma unui altar; printre oamenii bogați era foarte înalt, împodobit cu covoare și țesături. Pliniu spune

că „focurile au fost pictate” (XXXV.49); evident, pereții focului au fost vopsiți în culori diferite. Ramuri de chiparos erau lipite în jur în semn de doliu. Patul cu defunctul a fost pus pe foc și acolo au fost puse lucruri pe care defunctul le-a folosit în timpul vieții și le-a iubit. Un vânător I c. n. e. lasă ca moștenire să ardă împreună cu el toate obiectele sale de vânătoare: coarne, săbii, cuțite, plase, plase și lațuri (CIL. XIII.5708). La aceasta s-au adăugat tot felul de cadouri de către participanții la cortegiul funerar; corpul era udat din belșug și stropit cu tot felul de parfumuri, tămâie, șofran, nard, amo, rășină de smirnă și așa mai departe. Suetonius povestește că atunci când trupul Cezarului ardea deja pe rug, actorii reprezentând strămoșii și îmbrăcați în hainele învingătorilor au început să-și rupă hainele și să le arunce în foc; veteranii legionari au început să arunce în foc armele cu care veniseră la înmormântare, matronele podoabele lor, taurii și pretextele copiilor lor (Caes.

84,4). Înainte de ardere, se făcea o înmormântare simbolică: degetul decedatului era tăiat și îngropat.

Când focul a fost gata și patul cu defunctul a fost așezat pe el, una dintre rudele sau prietenii defunctului a dat foc focului, întorcându-și fața de el. În timpul arderii marilor conducători militari și împărați, soldații în armură completă au înconjurat focul de trei ori în direcția de la dreapta la stânga (decursio). Când focul a fost stins, cărbunii aprinși au fost turnați cu apă[21], iar cu aceasta s-a încheiat efectiv ceremonia de înmormântare. Participanții la procesiune au spus ultimul „iertare” defunctului; au fost stropite cu apă sfințită în semn de purificare și s-au împrăștiat după ce au auzit formula de vacanță: ilicet - „poți să pleci” (Serv, ad Aen. VI.216). Au rămas doar rude, cărora le revine datoria să strângă oasele carbonizate. Acest rit este descris în detaliu într-o elegie atribuită în mod eronat lui Tibullus (ПI.2.15-25). După ce s-au spălat pe mâini și au chemat la Oamenii defunctului, au început să-i adune oasele. Trebuiau să fie stropiți mai întâi cu vin și apoi cu lapte; apoi erau sterse cu o lenjerie si puse intr-o urna[22] impreuna cu diverse parfumuri orientale. Această colecție de oase (ossilegium) a avut loc chiar în ziua înmormântării și, în același timp, familia și casa defunctului, pângăriți prin contactul cu cadavrul, au fost curățate: la mormânt a fost amenajată o masă de pomenire. în sine, în „tricliniul mormânt”, dacă a fost, și dacă nu a fost, atunci doar pe stânci sau pe pământ. Mâncarea obligatorie la aceste veghei era silicemiul, un fel de cârnați (Fest. 377); mormântul a fost sfințit prin sacrificarea unui porc de jertfă. Acasă i s-a sacrificat un berbec lui Laram (Cic. de leg. II.22.55).

La nouă zile de la înmormântare erau considerate zile de doliu; în timpul lor rudele decedatului au umblat în haine întunecate; nu au fost chemați în judecată în niciun caz și se considera indecent la acea vreme să se ridice întrebări cu privire la moștenire. În ziua a noua se făcea la mormânt un sacrificiu (sacrificium novendiale), a cărui compoziție era strict definită: puteau fi ouă, linte, sare, fasole. Acasă au ținut o cină de pomenire (cena novendialis), pentru care nu s-au mai așezat în haine de doliu (Cicero i-a reproșat foarte mult lui Vatinius că a venit la o asemenea cină într-o togă întunecată - în Vat. 12.30); la Petronius, Gabinna vine de la o cină de înmormântare „în haine albe... îngreunate cu coroane; tămâia îi curgea pe frunte în ochi” (65). Oamenii nobili și bogați aranjau uneori băuturi răcoritoare pentru întreg orașul în memoria morților lor. O astfel de cină Faustus, fiul lui Sulla, a oferit-o în memoria tatălui său (Dio Cass. XXXVII.51) și Cezar - în memoria fiicei sale (Suet. Caes. 26.2). Acest obicei nu era în niciun caz limitat la capitală; inscripțiile au atestat-o pentru o serie de orașe din Italia. S-a întâmplat ca, în loc de cină, oamenilor să li se dea pur și simplu

bucăți de carne (visceratio); Marcus a trimis porții de carne poporului Romei în amintirea mamei sale (328 î.Hr., Liv. VIII.22.2); Titus Flaminius a făcut același lucru după moarte
220
tatăl său (174 î.Hr., Liv. XLI.28). Sub imperiu, distribuirea cărnii a fost înlocuită cu distribuirea banilor. Chiar în această zi se țineau adesea jocuri în memoria defunctului (de obicei gladiatori), motiv pentru care erau numite ludi novendiales.
Defunctul nu a fost uitat; memoria lui era respectată cu sfinţenie în familie. A fost comemorat în ziua nașterii și morții sale, la „sărbătoarea trandafirilor" (rosalia), în „ziua violetei" (dies violae), la sărbătoarea pomenirii tuturor morților (parentalia). ce sugera sentimentul celorlalți. Romanii erau, în general, foarte preocupați de perpetuarea memoriei lor: există în mod repetat inscripții care spun că cutare sau cutare persoană a lăsat o anumită sumă de bani pentru ca în anumite zile să aibă loc o comemorare pe dobândă de la ei. Pe mormânt se făceau libații cu apă, vin, lapte, ulei de măsline, miere; au depus coroane, flori, bandaje de lână; udat mormântul cu sângele animalelor sacrificate, neapărat negre. A fost convocat un cerc larg de prieteni. Ursus, primul care a reușit să joace cu o minge de sticlă „cu aprobarea tare a poporului", îi invită pe jucătorii să se adune în urma lui, să-și împodobească cu drag statuia cu flori și să „oferă libații cu falerno negru, vin Setino sau Tsekub. " (CIL.VI.9797 ). Venitul dintr-o parte a insulei este determinat astfel încât de patru ori pe an - de ziua de naștere, în grădina de trandafiri, în ziua violetei și în ziua părintească - să pomenească decedatul, făcând sacrificii la mormântul lui și, în plus , lunar, pe calende, none si iduri, pune lampa aprinsa pe mormantul lui (CIL. VI. 10248). Defunctului i s-a dat o masă (cena feralis) din legume, pâine, sare, fasole și linte, iar rudele au aranjat un pomenire chiar acolo, la mormânt.
În inscripțiile sculptate pe monumente, există adesea un apel către cei care trec cu o cerere de a se opri și de a spune un cuvânt de bun venit. Aul Gellius citează un epitaf pe care poetul Pacuvius (220-132 î.Hr.) și l-a compus: „Tânăre, deși te grăbești, te întreabă această piatră - uită-te la ea și apoi citește ce este scris:" Aici zace cenușa al poetului Mark Pacuvius"; Am vrut să nu fii ignorant de asta. Fii sănătos" (1.24.4). Și iată un alt dialog între trecători și decedat: „Bună, Victor Fabian". „Fie ca zeii să vă răsplătească, prieteni, și să vă fie milostivi, rătăcitori, că nu ați trecut pe lângă Victor Public Fabian fără să-i dați atenție. Du-te și întoarce-te sănătos și sănătos. Și tu, împodobindu-mă cu coroane și aruncând flori aici, să trăiești mulți ani."
Erau puțini excentrici precum Propertius care doreau să fie îngropați în sălbăticie sau printre nisipuri necunoscute. Mormintele erau aranjate de-a lungul tuturor drumurilor care mergeau în direcții diferite de la Roma. Pe Calea Appian a fost un monument al Ceciliei Metella, soția triumvirului Crassus.
221
(Fig. 66), mormintele lui Scipio și Metellus, mormântul lui Atticus, mormintele împăraților Septimius Severus și Gallienus. Domitian a fost înmormântat pe Calea Latină; pe Via Flaminius în secolul al XVIII-lea. a găsit mormântul familiei Nasonilor săpat în stâncă, deosebit de interesant pentru pictura sa. Au fost deschise mai multe columbarii importante între Căile Appian și Latin. În Pompei, monumentele morminte se întind de-a lungul tuturor drumurilor care se varsă în oraș (Fig. 67). Drumul spre Herculaneum dă impresia unei alei de cimitir sparte corect. Mormintele au fost aranjate într-o varietate de moduri. Locul în care a fost îngropată o persoană și care i-a fost destinat numai lui era marcat cu doi sau patru stâlpi de piatră la colțurile mormântului sau cu o lespede plată de piatră (în mijlocul ei făceau adesea o adâncitură în

care se turnau lichide). ; placa în sine a servit drept masă pentru mesele funerare, de ce „masă” - mensa și se numea). Mormintele strămoșilor și ale familiei erau adesea structuri mari cu mai multe încăperi; unul continea urne cu cenusa sau sarcofage; în cealaltă, prietenii și rudele decedatului se adunau în zilele de pomenire, iar din moment ce comemorarea includea băuturi răcoritoare pentru cei vii, bucătăriile menționate în multe inscripții erau adesea amenajate la morminte. Trimalchio dorea ca în jurul mormântului său să fie plantate tot felul de pomi fructiferi și viță de vie (și monumentul său avea 100 de picioare romane lungime și 200 de lățime) (Petr. 71). CIL poate servi ca o paralelă cu acest loc. VI. 10237: locul de înmormântare menționat aici este o adevărată grădină, unde sunt plantate „toate feluri de viță de vie, pomi fructiferi, flori și verdeață variată”.24 Locul de înmormântare se numește uneori „grădină”, alteori „conac”; sunt mentionate vinul, legumele si florile obtinute din acesta. Astfel de zone erau înconjurate de un zid; îngrijirea mormântului și a grădinii era de obicei încredințată sloboziului defunctului, care locuia chiar acolo. „Voi avea grijă ca după moarte să nu mă jignesc”, spune Trimalchio, „voi pune pe unul dintre liberi să-mi păzească mormântul, ca să nu alerge oamenii să se cache pe monumentul meu” (Petr. 71). El vrea să împodobească acest monument cu diferite reliefuri și ordine pentru a înfățișa corăbii care navighează în plină vele, o urnă spartă și un băiat plângând deasupra lui, iar în mijlocul ceasului: „... oricine se uită – fie că îți place sau nu. - îmi va citi numele." Vor fi, de asemenea, două statui - el și Fortunata (soția) cu un porumbel în mâini și un câine pe un fald.25

Înmormântările oamenilor săraci erau lipsite de orice splendoare ceremonială și aveau loc de obicei noaptea. Decedatul era purtat fie de rudele apropiate, fie de hamali angajati (vespillones). Cadavrul a fost pus într-o cutie dotată cu mânere lungi (sandapila); într-o astfel de cutie hamalii au dus trupul lui Domițian (Suet. Dom. 17.3). Câteva lumânări și torțe au luminat slab alaiul funerar; nu era nicio muzică, nici o mulțime,

222

Orez. 66. Monumentul Ceciliei Metella pe Calea Appian lângă Roma.
(R. Gri mal. La civilization Romaine, Fig. 192).

Orez. 67. Monumentul Captivului Tikha. (Pompeii). (A. Maiuri. Pompei, Fig. 111).

Orez. 68. Columbarium roman.
(U. Kahrstedt. Kulturgeschichte der romischen Kaiserzeit, Fig. 16).

fara discursuri. Săracii desăvârșiți, oameni fără familie și trib și „sclavi ieftini”, erau îngropați în fântâni groaznice (puticuli), unde cadavrele erau aruncate „în vrac”. Au fost pe Esquiline până când Maecenas și-a instalat parcul aici. În anii 70 ai secolului trecut, au fost găsite aproximativ 75 de astfel de fântâni: acestea sunt puțuri adânci, ai căror pereți sunt căptușiți cu plăci de piatră (4 m lungime și 5 m lățime).

Oamenii bogați au aranjat de obicei un mormânt nu numai pentru ei înșiși, ci și „pentru liberi și sloboziți lor și pentru urmașii lor” (formula obișnuită în inscripțiile de pe monument). Dacă erau mulți dintre acești slobozi, atunci patronul a dat un loc în mormântul său pentru cei mai apropiați; restul trebuia să se ocupe singuri de locul de înmormântare. Dacă nu aveau mijloacele de a-și face un mormânt separat și nu doreau să fie aruncați în groapa generală, atunci trebuiau să-și asigure un loc în columbarium. Membrii familiei imperiale și casele bogate au construit columbarii pentru liberi și sclavi (Fig. 68).

Acestea erau clădiri patrulatere, uneori rotunde, cu tavane boltite; partea de subsol a columbariumului a intrat destul de adânc în pământ,

iar partea superioară a fost construită din piatră și cărămizi. De-a lungul pereților în mai multe paralele
224
Existau nișe semicirculare precum cele care erau dispuse în porumbei, motiv pentru care la aceste clădiri s-a transferat și denumirea de porumbel - columbaria. În pardoseala fiecărei nișe se făceau două (mai rar patru) adâncituri în formă de pâlnie, în care erau așezate urne cu cenușa defunctului în așa fel încât doar marginea superioară a urnei și capacul acesteia să iasă din locaș. Deasupra fiecărei nișe erau tăblițe, de obicei din marmură, cu numele persoanelor a căror cenușă se afla aici.26
Unul dintre cele mai mari columbarii romane, care putea ține cel puțin 3.000 de urne, a fost construit pe Calea Appiană pentru sclavii și slobozii Liviei, soția lui Augustus. A fost găsit în 1726; in prezent nu mai ramane aproape nimic din el, dar s-au pastrat schitele si planul facut de Piranesi. Clădirea era un dreptunghi în care erau patru adâncituri semicirculare și patru pătrate. Dintr-o astfel de nișă, o scară ducea la un al doilea etaj mult mai mic. Un alt columbarium, găsit în 1840, a servit drept loc de înmormântare din vremea lui Tiberius până la Claudius. În mijlocul ei se afla un mare stâlp patruunghiular, în pereții căruia erau făcute și nișe. Interesant este un alt columbarium din perioada august. Aceasta este o clădire dreptunghiulară cu absidă - de-a lungul pereților ei sunt capele de diferite dimensiuni cu nișe situate pe două sau trei etaje. Frontoanele acestor temple mici și coloanele lor sunt pictate cu desene și ornamente, uneori excelente: se pare că toți cei care și-au cumpărat un loc aici pentru sine sau pentru rudele lui au încercat să-l decoreze cât mai bine. Tavanul a fost pictat cu arabescuri florale.
Ambele columbarii au fost situate inițial în afara orașului, la bifurcația drumurilor Appian și Latin, dar în secolul al III-lea. n. e. erau în interiorul Zidului Aurelian. Aici erau columbarii lui Marcellus și fiii lui Nero Drusus - ambii din vremea lui Augustus și a lui Tiberius. Pe Calea Appian au fost construite columbarii Voluziev, Ceciliev, Karviliev, Juniev Silanov; în exterior, deasupra intrării principale a fost amplasată o placă de marmură cu numele celui care deținea columbarium. Nu departe de drumurile Prenestinskaya și Tiburtinskaya se afla columbariumul Statiliy Tavrov, construit la sfârșitul republicii. Numeroase inscripții din aceste columbarii oferă un material bogat pentru caracterizarea economiei caselor bogate și a populației de sclavi care le deservește.
Proprietarii de columbarium erau uneori colegii funerare (collegia funeraticia), care cumpărau un columbarium deja construit sau îl construiau ei înșiși pentru membrii lor. Scopul acestor colegii era de a oferi o înmormântare decentă tuturor celor care făceau parte din ele: oameni liberi, sclavi și țapi ispășitori puteau fi membri; tot ceea ce era necesar era să plătească cu grijă o taxă lunară, iar la intrare să plătească o anumită sumă.
225
Cei care doreau să se alăture unui astfel de colegiu din Lanuvia (acum Lavigna) trebuiau să contribuie cu 100 de sesterți la înscrierea ca membri și să plătească o taxă anuală de 15 sesterți (5 măgari pe lună). Acești bani constituiau vistieria societății (arca), iar pe ei s-a construit un columbarium; se duceau si la intretinerea lui corespunzatoare, la cheltuielile de inmormantare (funeraticium). Membrii consiliului au fost împărțiți în decuria (zeci); în fruntea fiecăruia era un decurion; colegiul avea propriul preot, vistier, secretar, mesager. Președintele, care a fost ales pentru cinci ani, a fost numit quinquenal; a convocat o adunare generală, sub conducerea sa și cu sfatul său s-au hotărât toate treburile cele mai importante ale societății. Asistenții

săi cei mai apropiați erau curatorii (curatores), care se ocupau de construcția columbariumului și repararea acestuia, precum și cei cărora câte nișe le aparțineau și în ce loc al columbariumului se aflau.
Colegiul avea patronii săi, patroni, care ajutau colegiul cu influența lor în locuri oficiale, îi donau pământ sau sume mari de bani.
Columbarium, construit pe cheltuiala colegiului, era proprietatea tuturor membrilor săi. Fiecare dintre ei a primit prin tragere la sorți un anumit număr de nișe, de care putea dispune după bunul plac: să le dea, să vândă, să dea moștenire cui dorea. Existau locuri în columbarii care erau considerate deosebit de onorabile; acestea erau nișele rândurilor inferioare, cele mai convenabile pentru efectuarea tuturor ceremoniilor cultului funerar; consiliul lor a hotărât să-l dea unor persoane care i-au prestat servicii deosebit de importante.
A existat și o a treia categorie de oameni care au construit columbarium - speculatori care au alcătuit societatea (societas), și-au contribuit cu acțiunile, unii mai mult, alții mai puțin, iar când s-a construit un columbarium cu acești bani, atunci în funcție de mărimea cotei. , fiecare membru a primit cate un anumit lot.numarul de nise pe care le-a tranzactionat, straduindu-se bineinteles sa obtina cat mai mult profit.
Columbarii, mormintele și monumentele funerare erau locate religiasa, adică în așa fel încât însăși natura lor le protejează de orice întinare. Nu numai cel care a aruncat cenușa defunctului și a sfâșiat mormintele, în speranța că le va jefui, a comis o crimă gravă; vinovat de aceasta a fost și cel care a spart monumentul pentru a folosi piatra pentru construcție, a dărâmat decorațiunile de pe ea, a stricat-o în general în vreun fel. Pentru astfel de acțiuni au fost aplicate pedepse severe, uneori chiar pedeapsa cu moartea.
Capitolul unsprezece
gladiatori
Jocurile cu gladiatori au luat naștere din sărbătoare, care era aranjată pentru defunct în credința că se va bucura de un duel sângeros. La etrusci, un astfel de duel era o mare onoare, care era plătită unui mort nobil; de la ei acest obicei a trecut la romani. Au împrumutat-o târziu, iar primele jocuri de gladiatori au fost foarte modeste: în 264 î.Hr. e. la veghea pentru Brutus Pere, care a fost aranjată de fiii săi, au luptat trei perechi de gladiatori; arena pentru ei era Piața de vaci. Pentru a doua oară, vom auzi despre jocurile de gladiatori abia o jumătate de secol mai târziu: în 215 î.Hr. e. „în memoria domnului Aemilius Lepidus, de două ori consul și augur, cei trei fii ai săi au dat jocuri funerare (ludi funebres) la Forum; au durat trei zile și douăzeci și două de perechi de gladiatori au făcut în ele ”(Liv. XXIP.30.15). Această denumire „jocuri funerare” determină natura originală a luptelor de gladiatori (precum și cealaltă denumire a acestora: munus - „datorie”, „datorie”): fac parte din comemorare; sunt aranjate în memoria defunctului drag de persoane apropiate lui. Abia în 105 î.Hr. e. erau incluse în numărul spectacolelor publice, a căror organizare era obligată să aibă grijă de stăpâni. Acest lucru nu excludea însă dreptul indivizilor de a le aranja ca sărbătoare. Cezar le-a dat în memoria tatălui său în anul 65 î.Hr. e. și fiica sa Iulia - în 45 (o astfel de onoare a fost acordată unei femei pentru prima dată), august în anul 6 î.Hr. e. - în memoria ginerelui său și a unuia dintre cei mai buni asistenți ai săi, Agrippa.
Spectacolul a fost bine primit; Terentius și-a amintit cum, la prima reprezentație a Soacrei sale, când s-a auzit că vor fi gladiatori, „oamenii au zburat, strigând, împingând, luptându-se pentru locurile lor” (Prolog. 31-33). La sfârșitul republicii, să dea jocuri de gladiatori strălucite menite să atragă toate inimile și să asigure voturi la alegeri. În anul 63 î.Hr. e. la consulatul lui Cicero, iar la propunerea lui, a fost adoptată o lege care să interzică unui candidat care a căutat

titlul de magistrat să dea aceste lupte în timpul celor doi ani anteriori alegerii (Cic. în Vat. 15.37). Această lege este în vigoare
227
magistraţii, deja aleşi, nu s-au răspândit: Cezar, fiind edil, a scos 320 de perechi de gladiatori (Plut. Caes. 5), dar, după Suetonius, a vrut să ofere un spectacol mai măreţ, dar a fost împiedicat: „. .. dușmanii săi erau înspăimântați sub forma unui astfel de număr recrutat de pretutindeni, prin urmare a fost emis un decret care a determinat numărul de gladiatori, pe care nimeni din Roma nu avea voie să-l depășească ”(Caes. 10.2). Împărații s-au uitat în jos la dreptul magistraților de a aranja aceste spectacole de lux și s-au grăbit să-l limiteze: Augustus în 22 a permis ca ele să fie date numai pretorilor de două ori pe an și nu mai mult de 120 de oameni au fost lăsați în arenă (Dio Cass. LIV.2); Tiberius fie a confirmat acest decret, fie a redus și mai mult numărul de gladiatori (Suet. Tib. 34.1). Claudius a luat acest drept de la pretori și l-a dat doar chestorilor, cărora le-a fost atribuit de Domițian (Suet. Dom. 4.1). De acum încolo, chestorii erau obligați să țină lupte de gladiatori în fiecare an în decembrie timp de zece zile; uneori, la cererea poporului, Domițian mai elibera în arenă două perechi de luptători din școala sa de gladiatori; au fost ultimii care au ieșit în armură de lux.
Fiecare cetățean roman (inclusiv un magistrat, dar ca persoană particulară) putea aranja jocuri de gladiatori și de fiecare dată era obligat să ceară permisiunea specială, care era dată printr-un decret al Senatului; s-a reglementat numărul de gladiatori și numărul de zile pentru jocuri. Toate acestea nu s-au extins, desigur, asupra împăraților și aici nu a existat nicio măsură în organizarea acestor spectacole groaznice. Augustus, enumerându-și faptele, alături de victorii și cuceriri, menționează că a dat de opt ori jocuri de gladiatori, la care au participat aproximativ 10 mii de oameni (Mon. Ancyr. IV.31; CIL. III.2 partea, 780). La festivitățile aranjate de Traian în anul 107 după victoria asupra dacilor și care au durat patru luni, au făcut spectacol 10 mii de gladiatori, adică tot atâtea cât pe toată durata domniei lui Augustus. Ocaziile obișnuite de aranjare a jocurilor erau niște aniversări semnificative în casa imperială sau deschiderea unei clădiri publice. Ele erau aranjate fie de slobozii imperiali care au primit această sarcină specială, fie de „curatori speciali ai jocurilor” (curatores munerum), de obicei călăreți, cărora li s-a încredințat organizarea întregului spectacol.
Era posibil să se organizeze jocuri de gladiatori de dragul veniturilor. În anul 27 d.Hr e. țapul ispășitor Atilius a construit la Fideni un amfiteatru de lemn, „întreprinzând această afacere de dragul unui profit murdar”: se aștepta ca un număr considerabil de locuitori romani să se adune la lupte cu gladiatori în acest oraș, pe care Tiberius nu i-a răsfățat cu acest spectacol (Fideni). este la șapte kilometri distanță de Roma). Într-adevăr, pentru prima dată s-a adunat o mulțime uriașă; în grabă, rândurile șubrede de scaune s-au prăbușit și 50.000 de oameni au fost uciși și mutilați (Tac. ann. IV.52-53). După această nenorocire, printr-un decret al Senatului, s-a interzis aranjarea de gladiatori
228
lupte pentru cei care nu aveau calificare de echitație (400 de mii de sesterți), și construiesc amfiteatre fără o examinare preliminară, „este solul puternic?” Cu toate acestea, este puțin probabil ca acest decret să fi fost respectat în cea mai mare măsură; Vitellius și-a vândut Asiatica preferată unui „lanist rătăcitor”, adică proprietarului de gladiatori, care, împreună cu gladiatorii săi, se muta dintr-un loc în altul (Suet. Vit. 12) și, desigur, nu poseda mijloace mari. Prin urmare, se poate crede că cerința unei calificări înalte se aplica doar persoanelor care urmau să construiască un amfiteatru, și nu se aplică celor care îl

foloseau pe cel deja construit și erau ocupați doar cu organizarea de jocuri, și nu un loc. pentru ei (cu atât mai probabil că nu este loc pentru un duel de gladiatori).se cerea un amfiteatru: putea avea loc în piața orașului, sau chiar undeva la marginea orașului, ar fi doar un apartament. loc).
Pe vremea republicii, mulți oameni bogați și nobili formau din sclavii lor detașamente de gladiatori: era convenabil să aveți la dispoziție (mai ales în ultimul secol al republicii) această gardă înarmată. Dacă proprietarul dorea să aranjeze jocuri, avea gladiatori la îndemână; ar putea fi furnizate și unui organizator al jocurilor, primind bani de la acesta pentru asta. Cea mai veche școală de gladiatori cunoscută nouă a fost la Capua și a aparținut lui Aurelius Skaurus (consul 108 î.Hr.). A existat și școala lui Lentulus Batiatus, de la care în 73 î.Hr. e. 200 de sclavi au fugit cu Spartacus în frunte. Atticus a cumpărat o trupă de gladiatori bine pregătiți; Cicero i-a scris că, dacă îi angajează să lupte, după două spectacole îi va întoarce banii (ad At. IV.4a.2). Sulla a ținut gladiatori (Cic. pro Sull. 19.54); Cezar avea o școală de gladiatori la Capua (î.Hr. 1.14.4) și cu câteva ore înainte de a traversa Rubiconul, se gândea la planuri pentru construirea unei alte școli la Ravenna (Suet. Caes. 31.1). Aparent, lui Flavius i-a fost interzis să țină pe oricine gladiatori la Roma, dar această interdicție nu s-a aplicat în restul Italiei. Exista o întreagă categorie de oameni pentru care întreținerea și pregătirea gladiatorilor era o profesie – se numeau laniști. Atticus nu-și dezonora tranzacțiile comerciale cu gladiatori, dar lanistul, ca și proxenetul, era considerat o persoană pătată, iar ocupația lui era rușinoasă. Cu toate acestea, nici magistratul, nici persoana particulară care a dat jocurile nu s-au putut lipsi de serviciile sale. Lanista a cumpărat atât gladiatori cu experiență, cât și sclavi care au fost instruiți în arta gladiatorială de el, i-a vândut și i-a închiriat organizatorilor jocurilor. Uneori mai mulți stăpâni își dădeau sclavii unui asemenea laniste; un anume Salvius Kapiton i-a învățat 19 oameni și doar unul era proprietatea lui; restul aparțineau diferiților proprietari (CIL. IX.465-466).
Compoziția gladiatorilor era variată atât în compoziția socială (sclavi, liberi din naștere, liberi), cât și în colorarea morală (existau
229
printre ei sunt oameni cumsecade, au fost si criminali). Cuiva i se putea acorda titlul de gladiator, așa cum i se acorda munca grea în mine; numai că pedeapsa cu moartea era mai gravă. Condamnatul a fost trimis la o școală de gladiatori, unde a învățat să mânuiască armele, după care a intrat în arenă. Dacă, după trei ani, a rămas în viață, a fost scutit de spectacole în amfiteatru, dar mai trebuia să trăiască la școală încă doi ani, după care a primit scutire completă. Prizonierii de război erau adesea trimiși să lupte în arenă; după cucerirea Ierusalimului, Titus a trimis o parte din evrei în carierele egiptene și a împărțit o parte printre amfiteatre.
Proprietarul putea trimite un sclav la o școală de gladiatori atât pentru vinovăție, cât și fără vină - voința lui era completă aici. Adrian a limitat acest arbitrar: 1 de acum înainte era imposibil să faci un sclav gladiator fără acordul lui; nu se cerea numai dacă sclavul comite o crimă pentru care stăpânul îl pedepsea cu o școală de gladiatori.
Au fost printre gladiatori și oameni liberi. Elevii școlilor retorice au scris adesea eseuri pe tema unui tânăr nobil care, sacrificând onoarea și bunul nume, a fost angajat ca gladiator pentru a ajuta un prieten sau pentru a da cenușa tatălui său la o înmormântare cinstită. Astfel de cazuri erau, de fapt, extrem de rare; un om liber a devenit gladiator, de obicei din motive lumești, din motive pur materiale. Școala de gladiatori l-a sedus pe bietul om, care nu avea unde să-și culce capul, cu adăpost gratuit și mâncare gata făcută, făcu semn cu speranță de noroc, de

îmbogățire, de o viață bine hrănită pe viitor. Temerarii, în care clocotea un exces de forță și care nu-și găseau o întrebuințare cinstită, visau la victorii strălucitoare și la glorie îmbătătoare care îi așteptau în arenă. Un gladiator, o creatură disprețuită, înscrisă în categoria infame - „dezonorat”: nu poate deveni călăreț, nu poate fi decurion într-o municipalitate, nu poate acționa ca avocat apărător în instanță sau nu poate depune mărturie într-un dosar penal; i s-a refuzat, ca sinucidere, o înmormântare onorabilă. Și, în același timp, s-a dovedit a fi un obiect de admirație și invidie: se vorbește despre gladiatori în piețe și în palate; toată Roma este interesată de ei - de la băieții de stradă până la Horațiu și Mecenas; tineri din familii nobile vin să învețe de la ei mânuirea sabiei; Împărații înșiși frecventează școlile de gladiatori. Artiștii împodobesc monumentele, palatele și templele cu picturi și mozaicuri care comemorează gladiatori; obiectele de zi cu zi, feluri de mâncare, pahare, lămpi, sigilii înfățișează gladiatori și scene din viața lor. Darurile bogate care sunt revărsate asupra câștigătorului îi promit o existență sigură la sfârșitul de succes al carierei sale de gladiatori. Toate acestea atrase, forțate să uite de părțile întunecate și teribile ale existenței gladiatorilor. Legislația, așadar, este pusă înaintea unei persoane, conform voinței sale și alegerii sale
230

Orez. 69. Blocuri în celula de pedeapsă a școlii de gladiatori din Pompei. (A. Mau. Pompei, Fig. 83).
adresate lanistei, o serie de bariere care să-l facă să se răzgândească și să se oprească. Voluntarul trebuie sa declare tribunei poporului numele, varsta si suma primita de la lanista; tribunul nu putea fi de acord cu încheierea condiției dacă l-a considerat pe voluntar inapt pentru meșteșugul gladiatorului din cauza vârstei sau constituției fizice și a stării de sănătate (IIv. 11.5-8 și scolia la aceste versete). La încheierea condiției, recrutul a primit bani nesemnificativi: nu mai mult de 2 mii de sesterți conform legii. Pentru această sumă mizerabilă, un bărbat și-a vândut viața și libertatea - era ceva de gândit! Și a fost, de asemenea, necesar să se depună un jurământ în fața magistratului, prin care recrutul a renunțat în mod oficial la drepturile unui om liber, dând dreptul noului său stăpân să „l ardă, să-l lege, să-l bată, să-l omoare cu fier”.
Dacă lanista nu se folosea de acest drept, formula care îl afirma avea un conținut mai mult simbolic decât real: era, desigur, neprofitabil pentru lanista să omoare și să mutileze oamenii care îi asigurau venituri, dar, în orice caz, disciplina lor era crud. Nu și-au luat ochii de la ei; scolile imperiale erau pazite de o garda militara; în celula de pedeapsă a școlii de gladiatori pompeiani s-au găsit cioburi - un instrument groaznic de pedeapsă: este o scândură de lemn cu o bandă de fier îndesată pe ea, de care sunt atașate inele verticale; prin ele se trecea o bară de fier, fixată strâns pe ambele părți cu un lacăt (Fig. 69). Picioarele celor pedepsiți erau așezate între inele, o mreană era trecută prin toate inelele și încuietorile erau încuiate: o persoană nu putea decât să se întindă sau să stea, și apoi doar într-o singură poziție; a fost o adevărată tortură.
Lanista era, de asemenea, îngrijorat de păstrarea „numelui” în strictă ascultare și de faptul că ea era sănătoasă și puternică. Gladiatorii erau hrăniți bine (leguminoasele ocupau un loc mare în dietă), după exerciții erau masați și frecați cu ulei, gladiatorul rănit era tratat cu sârguință. Celebrul Galen a fost foarte încântat când, de tânăr, a fost invitat ca medic la școala de gladiatori.
Ne putem imagina planul (Fig. 70) și aspectul (Fig. 71) al școlii de gladiatori din rămășițele din Pompei: un dreptunghi mare al curții este înconjurat de un portic (55 m lungime, 44 m lățime); afară în portic

231
Orez. 70. Planul școlii de gladiatori din Pompei. (A. Mau. Pompei, Fig. 81).
camerele unui imobil cu două etaje cu deschidere spre curte (camerele de la ultimul etaj dădeau spre o galerie care dă tot spre curte) și fără ferestre. Dulapuri în 4 m2; numărul total al acestora la ambele etaje ar fi putut fi de 66, iar în cazul extrem, în fiecare dulap ar putea fi plasate două persoane pentru noapte. Curtea mare deschisă a servit drept loc pentru exerciții; era o bucătărie mare, o cameră deschisă (exedra), de unde se putea urmări ce se face în curte (erau o mulțime de fani care să urmărească cum se antrenează gladiatori), o sufragerie mare lângă bucătărie. O scară largă ducea la etajul al doilea, probabil către cartierele lanista și asistenții săi. Sugestia lui A. Mau că clădirea a fost construită pentru cazarea temporară a gladiatorilor care au fost angajați de organizatorii jocurilor este destul de probabilă. în Prenest o asemenea şcoală a fost construită pentru oraş de către unul dintre cetăţenii săi (CIL. XIV.3014), iar împrejurarea că în anul 67 d.Hr. e. gladiatori au încercat să scape de acolo (Tac. ann. XV.46),
232
Orez. 71. Scoala de gladiatori din Pompei. (A. Mau. Pompei, pl. IV).
iar un anume Philomus a lăsat moștenire orașului zece perechi de gladiatori (CLL. XIV.3015), sugerează că unele orașe italiene aveau proprii gladiatori, care locuiau în aceste barăci speciale.
La Roma existau patru școli imperiale. Școala de dimineață (ludus Matutinus) a antrenat gladiatori care trebuiau să lupte cu fiarele. Școala a fost numită așa pentru că dimineața avea loc persecuția animalelor. Lângă Colosseum era Școala Mare (ludus Magnus). Planul de marmură ne permite să ne imaginăm această clădire destul de clar. Planul ei amintește foarte mult de planul școlii pompeiane: și o curte interioară, înconjurată de o colonadă, care dă spre camerele gladiatorilor. Doar în curte se află o arenă, în miniatură reprezentând arena Colosseumului: gladiatorul care a studiat aici, Colosseumul nu ar fi trebuit să se sperie de aspectul său neobișnuit. În apropiere se aflau: spoliarium, unde erau aduși morții din arenă, și samiarium - un atelier în care se fabricau și se reparau arme și armuri (o inscripție menționează un nicarius - un maestru care lucra aici la fabricarea brațelor de fier).
Toate armele de gladiatori erau depozitate într-un arsenal special (armamen-tarium), de unde erau emise numai în zilele jocurilor. A gestionat arsenalul de impe
233
țapul ispășitor clerical – praepositus (un astfel de „manager” al arsenalul „Școlii Mari” este menționat în CIL. VI. 10164). În fruntea școlii se afla un procurator care avea cu el un asistent (subprocurator); ambii aparţineau clasei de călărie. Pe lângă acestea, inscripțiile menționează „supraveghetorul” (dispensatorul) Nimfodot, „slujitorul nostru al Cezarului”, și curierul – „alergătorul Tigrului” (CIL. VI.10 166 și 10 165).
Gladiatori din școlile imperiale au jucat nu numai la jocurile aranjate de împărat. Putea să pună la dispoziție câteva persoane magistratului, organizatorului jocurilor, să le vândă prin reprezentanții săi sau să le închirieze organizatorilor de jocuri din alte orașe. La Pompei, într-o inscripție, murmillo Murranus este numit „Neronian”, iar Tracului Atticus este numit „Julian”: acesta din urmă a studiat, se pare, la Capua, la școala care a aparținut odinioară lui Iulius Caesar; primul a ieșit dintr-o școală înființată de Nero. Școlile de gladiatori din Roma și din Italia, care aparțineau împăraților, erau, desigur, mai bine mobilate și organizate decât școala chiar și a unui lanist bogat; au selectat tineri la tineri de acolo, i-au antrenat cu grijă și, firește, cei care au

organizat jocurile au vrut să obțină măcar câțiva luptători de acolo. Școlile de gladiatori erau o sursă bună de venit pentru vistieria imperială.
Un începător care a venit la o școală de gladiatori a fost inițial instruit în scrimă și mânuirea diferitelor tipuri de arme: nu toată lumea era înarmată la fel, iar „tehnica de luptă” nu era aceeași pentru toată lumea. Gladiatori erau împărțiți în funcție de armele lor în mai multe grupuri; pe măsură ce cunoașterea romanilor cu alte țări și popoare s-a extins, pe arenă au apărut gladiatori cu armele acestor popoare, în primul rând cu samniții.
În 310 î.Hr. e. romanii au provocat o înfrângere teribilă samniților; campanii, aliați ai romanilor, „din mândrie și ură față de samniți, i-au înarmat pe gladiatori cu haina samnită și i-au numit „samniți”” (Liv. IX.40.17). „Rochia” era alcătuită dintr-un scut mare alungit, șepci pe piciorul stâng și o cască cu o creastă înaltă și un penaj de pene. După august, samniții dispar; apar in schimb secutori si hoplo mahi.3
Numele secutorului se găsește pentru prima dată sub Caligula (Suet. Cal. 30.3), acesta are o armă samnită și adversarul său este de obicei un retiariu, doar căiful lui este mai plat, fără sultan și fără margine largă, care i-ar permite retiariuului să prindă cu ușurință pe secutor cu o plasă. Hoplomach este înarmat la fel ca samnitul, doar că are un scut mai mare.
Retiariu și-a primit numele de la arma sa principală - plasa (rete), pe care a aruncat-o asupra inamicului, încercând să-l încurce, să-l privească de
234
mișcarea corpului și apoi doborârea. Nu are nici scut, nici cască, pe mâna stângă poartă o mânecă de piele și un eșpatră special de formă, care protejează brațul până la cot și se ridică sus deasupra umărului, astfel încât să poată servi și ca protecție pentru cap. . Pe lângă plasă, retiariusului i se dă un trident (uneori o suliță) și un pumnal (Fig. 72).
În timpul războaielor lui Sulla în Orient, mulți traci care au servit în armata lui Mithridates au fost capturați, iar organizatorii jocurilor au venit cu ideea de a elibera gladiatori „traci”. Aveau un scut mic, uneori rotund, de cele mai multe ori pătrat, o sabie mică cu lama îndoită la un tocit, iar uneori în unghi drept, un braț de fier pe brațul drept, cireli pe ambele picioare și uneori și curele care protejează piciorul deasupra genunchiului. Purtau căști de forme foarte diferite: uneori era doar o șapcă de metal cu margine, dar fără vizor, alteori vizorul acoperea toată fața și, pentru a putea vedea, erau perforate multe găuri în ea.
„Tracul” lupta de obicei cu goplomakh-ul sau cu „gaul”, un alt nume pentru care mai târziu a devenit „murmillon” (Fig. 73). După unii, „galii” au apărut în arenă după cucerirea Galiei de către Cezar; dupa altii, mult mai devreme, de la cunostinta cu galii cisalpini. Inițial, a existat o diferență necunoscută pentru noi între armele lor și armele murmillonului, poate atât de nesemnificativă încât ambele nume sunt deja în secolul I î.Hr. n. e. au devenit sinonime. Cuvântul „murmillon” provine de la numele peștilor de mare (murma, mormyros, mor-myllos), care era înfățișat pe casca lor. Adversarii murmillonilor erau adesea retiarii. „Nu te prind, ci pește; De ce fugi, fiere? - retiariu cântă după murmillo care și-a ocolit plasa: lupta sângeroasă a fost prezentată sub forma pescuitului pașnic.
Ar trebui numit și pegniarii (din grecescul paignion - „joc”). Acești oameni nu luptau până la moarte: aveau o armă nevinovată - un băț sau un bici; după duel, ambii adversari au plecat, desigur, cu vânătăi și zgârieturi, dar fără răni grave. Pegniarius al Marii Școli a trăit până la vârsta de 90 de ani, un caz nemaiîntâlnit pentru adevărații gladiatori (CIL. VI. 10168). Costumul Pegniarii, judecând după mozaicul de la Nennig

(lângă Trier), era foarte ciudat: fie pantaloni lungi, prinși sub genunchi cu înfășurări, fie ceva ca o salopetă modernă, interceptată de o centură. În mâna stângă aveau un toiag alungit, în cealaltă un băț sau un bici. Pegniarii erau eliberați în arenă de obicei la prânz; duelul lor a fost, parcă, un interludiu între două măcelări: vânătoarea, care avea loc în amfiteatru dimineața, și luptele de gladiatori după-amiaza.4
Călăreți și călăreți (essedarii) au luptat în arenă; luptele cu care au intrat în uz în amfiteatru după campania lui Cezar în Marea Britanie.

Orez. 72. Lupta de gladiatori (lectie).
(U. Kahrstedt. Kulturgeschichte der romischen Kaiserzeit, Fig. 81).
Orez. 73. trac și hoplomah. (Frescă de la Pompei).
(A. Mau. Pompei, Fig. 112).
EV** dacă 1 -UTZM | U l
W LOSZSE-RLTJI- GT gripă! > CLm^EUMAL hll» L.YAHL» £T- Іъ/тТлГ
' AK'Gg.glill^2a:4gll:i£ Ll-EȚ GEDOGLA EIIȚgJ.
Orez. 74. Reprezentare a luptelor de gladiatori pe un monument mormânt. (Pompeii).
(A. Mau. Pompei, Fig. 258).
Armura gladiatorilor era alcătuită, după cum am văzut, din brațe, cireli, coif, înfășurări de centură; niciunul nu are cochilie, spatele și pieptul sunt complet goale, stomacul este acoperit doar de chiloți de pânză, interceptați de o centură largă, pe care sunt adesea plăci de fier. Gladiatorul nu se putea închide decât cu un scut, iar dacă nu a reușit sau nu a putut face acest lucru, atunci totul s-a terminat - viața gladiatorului nu a fost apreciată ca viața unui soldat, iar moartea sa pentru public este doar o sursă de divertisment. (Fig. 74).
Un tânăr care a intrat într-o școală de gladiatori a urmat un curs de studii specific fiecărui tip de armă; retiariu a fost antrenat altfel decât

trac sau Murmillo. Inscripțiile menționează profesori („doctori”) ai secutorilor, murmillonilor, hoplomahilor și tracilor (CIL. VL4333, 10 174, 10 175, 10 181, 10 192), care, după toate probabilitățile, erau ei înșiși anteriori gladiatori. Sub îndrumarea lor, novice a fost învățat scrima: i s-a dat o sabie de lemn și un scut țesut din ramuri de salcie; ținta era un țăruș de lemn înalt de 6 picioare (picior roman - 29,57 cm), înfipt ferm în pământ. Elevul trebuia să învețe, în primul rând, să nu se dezvăluie în niciun fel și, în al doilea rând, capacitatea de a da lovituri cu precizie și rapiditate în acele locuri ale țărușului pe care erau marcate capul și pieptul inamicului. Uneori, pentru aceste exerciții, erau emise arme mai grele decât cele cu care ar trebui să opereze în arenă: să-și întărească mușchii. Gladiatori au primit arme reale, de fier, ascuțite numai înainte de a juca în arenă.
Jocurile cu gladiatori au început cu o paradă de gladiatori prin arenă; apoi s-a jucat adesea un duel imaginar, în care combatanții și-au arătat doar dexteritatea și capacitatea de a îngrădi, în timp ce luptau cu „arme de jucărie” (de lemn - arma lusoria); apoi au fost aduse arme adevărate în arenă, iar cel care dădea jocurile i-a verificat calitatea. Unul dintre sărbătorile lui Trimalchio așteaptă cu entuziasm jocurile care vor dura trei zile de sărbători: „... Titus al nostru... va da arme excelente; fugi – e obraznic – luptă până la moarte; să vadă tot amfiteatrul” (Ptr. 45). S-a auzit sunetul unei trâmbițe sau al cornului și a început bătălia. Gladiatori s-au luptat cel mai adesea unul la unul, dar s-a întâmplat și ca o echipă să se ducă împotriva alteia. Spectatorii au fost capturați de acest masacru; asupra timidului gladiator s-a abătut o furtună de indignare: „... poporul este supărat, pentru că consideră că este o insultă pentru ei înșiși că cineva nu vrea să moară” (Sen. de ira, 1.2.4); timiții au fost împinși în luptă cu foc și bici. "Bate-l! A arde!

De ce îi este atât de frică de săbii? De ce nu vrea să omoare curajos? De ce nu moare de bunăvoie?" (Sen. epist. 7.5).
Dacă gladiatorul nu cădea mort în arenă, ci era atât de grav rănit încât nu mai simțea puterea de a lupta, atunci putea, aruncând arma, să ridice degetul mâinii stângi sau toată mâna, acesta era un gest. cu care a cerut milă („lasă drumul” – mittere). Acum viața lui depindea de organizatorul jocurilor și cu atât mai mult de locația spectatorilor. Dacă mulțimea îl plăcea, le stârnea compasiunea, amfiteatrul răsuna de strigătul „missum!”; oamenii fluturau batiste sau ridicau degetele. Gladiatorul, care nu a plăcut mulțimii, a ordonat să termine, întorcând degetul în jos (pollicem vertere) cu un strigăt de „iugula!”. ("Finalizarea!"); învingătorul a băgat un cuțit în gâtul învinsului.
De asemenea, s-a întâmplat ca adversarii să fie egali ca forță și dexteritate; Duelul a durat, iar victoria nu a venit de nicio parte. Din nou, spectatorii ar putea interveni și să ceară ca ambii luptători să fie „din
238
eliberată." Se spunea despre ei că erau stantes missi, adică erau eliberați de la moarte când încă „stăteau în picioare” și puteau continua lupta. A fost mai puțin decât o victorie, dar nici aici nu a fost rușine de înfrângere.
Câștigătorul a primit o ramură de palmier, cu care s-a plimbat prin arenă; pe monumentul „tracului” Anthony Exoch sunt înfățișate mai multe astfel de ramuri (CIL. VI. 10194). Pe lângă acest premiu oficial, a primit cadouri în numerar semnificative; uneori îl copleau cu monede de aur, iar spectatorii numărau cu voce tare câte monede cădeau (Suet. Claud. 21,5), iar uneori ofereau bani pe tăvi scumpe, care mergeau și cadou câștigătorului (Mart, spect. 29,5-). 6). Nero a înzestrat murmillonul Spiculus cu case și pământuri (Suet. Ner. 30.2).
Cât timp a rămas gladiatorul la dispoziția lanistei, nu putem spune: după toate probabilitățile, acest lucru a fost determinat de condiția în care a intrat în școală. Sclavul a fost fie răscumpărat pentru libertate, fie a primit-o la cererea publicului. Se mai putea întâmpla ca acesta să fie eliberat de obligația de a presta spectacol în amfiteatru, dar a continuat să trăiască la școală, cel mai adesea în funcția de profesor de scrimă. Ca semn al noii sale poziții, i s-a dat o sabie subțire de lemn (rudis), asemănătoare cu cea cu care practicau gladiatori.
Pe lângă luptele cu gladiatori, în amfiteatru se ținea și persecuția animalelor. Pentru prima dată în 186 î.Hr. e. „a fost organizată o vânătoare de lei și pantere” de M. Fulvius Nobilior; Livy scrie că, în ceea ce privește abundența animalelor și varietatea ochelarilor, aproape că nu a cedat celor care au fost aranjați în timpul său (XXXIX.22.1). Sub imperiu, aceste persecuții au atins proporții grandioase; Numai aproximativ 3.500 de lei și pantere au fost uciși pe cele date de Augustus, iar 11.000 au fost uciși la jocurile organizate de Traian în 107. La Roma, una dintre școlile imperiale de gladiatori, Școala matinală, pregătea vânători. Uneori, criminalii erau aruncați să fie sfâșiați de animale; cruzimea acestei execuții a fost agravată și mai mult de un anumit design teatral. Strabon, de exemplu, povestește cum liderul sclavilor rebeli Selur, care era numit „fiul Etnei”, a fost executat sub ochii lui la Roma: a fost construită o platformă înaltă, pe care, ca pe Etna, a fost ridicat Selur. ; platforma s-a prăbușit brusc și s-a destrămat, iar nefericitul a căzut direct într-o cușcă cu animale sălbatice, așezate sub platformă (273). Tâlharul Lavreol a fost răstignit pe cruce și i s-a pus un urs; „carnea a căzut în bucăți din mădularele vii, rupte” (Mart, spect. 7,5-6); celălalt a fost nevoit să joace rolul lui Mucius Scaevola și să pună mâna pe vatra aprinsă (Mart. X.25.1-2).
Africa era principalul furnizor de animale sălbatice, iar de acolo erau aduse în număr mare. A existat o veche ordonanță a Senatului care

interzicea acest import, dar s-a făcut o excepție pentru agresiune (care se făcea la circ înainte de construcția amfiteatrului).
239
M. Aemilius Scaurus, fiind curule edil (58 î.Hr.), „a adus” 150 de pantere sau leoparzi, Pompei 410, iar Augustus 420 (PI. VI1L64). Sulla a eliberat 120 de „lei cu coame”, adică masculi (VIII.53); nu erau legați, iar vânătorii trimiși de regele maur Bocchus la Sulla le-au făcut o adevărată vânătoare (Sen. de brev. vitae, 13.6). O mulțime de oameni au fost angajați în prinderea acestor animale, transportul lor a fost o sarcină dificilă; Erau necesare cuști puternice de fier, transport adecvat și cantități uriașe de alimente - mii de kilograme de carne: nu poți hrăni leii și panterele cu sfeclă și salată verde. Din păcate, autorii noștri nu se ocupă deloc de aceste întrebări; dintr-o sursă târzie (Cod. Theod. XV; tit. XLI-2) am aflat doar că orașele prin care trecea transportul animalelor destinate jocurilor amenajate de împărat, trebuiau să livreze hrană acestor animale și transportul a zăbovit. în oraș mai mult de o săptămână trebuia.
Jocurile cu gladiatori erau anunțate din timp în „afișe” – inscripții pe pereții caselor și clădirilor publice. Iată exemple de astfel de inscripții (sunt bine păstrate la Pompei): „Gladiatorii lui N. Popidius Rufus vor lupta din ziua a 12-a până la calendarele mai; va fi travaliul animal” (CIL. IV. 1186) sau „Gladiatorii aedilului A. Suetius Certa se vor lupta în ajunul calendelor de iunie” (CIL. IV. 1189).
Jocurile cu gladiatori au fost oferite nu numai la Roma, ci și într-o serie de orașe italiene care aveau propriile lor amfiteatre: în Lazia erau cel puțin 14 dintre ele, în Campania - 9. Cea mai bună modalitate de a câștiga popularitate într-un oraș din Italia a fost să organizeze jocuri de gladiatori . Ele sunt adesea date în semn de recunoștință pentru alegere, din dorința de a asigura buna dispoziție a orășenilor. La Pompei, ei au fost găzduiți de quinquenalul Pygidius May, edilul Suettius Cert și flamenul Decimus Valens. Lucilius Gamala, membru al uneia dintre cele mai proeminente familii ostiene, „a dat jocuri de gladiatori” (CIL. XIV.375). În posturile orașului sunt menționate atât persecuția animalelor, cât și luptele cu gladiatori. În micul Lanuvium, edilul Marcus Valerius (cel care a reparat băile bărbaților și femeilor) „a dat gladiatori” (CIL. XIV.2121); la Gabia, preoteasa Agusia Priscilla „a pus în scenă un frumos spectacol de jocuri despre sănătatea împăratului Antoninus Pius, tatăl patriei, și a copiilor săi” (CIL. XIV.2804).
Luptele cu gladiatori aveau loc de obicei în amfiteatre. Ruinele unuia dintre cele mai vechi amfiteatre, Pompeii, au supraviețuit până în vremea noastră. A fost construită în primul sfert al secolului I. î.Hr e. Quinctius Valg și Mark Portius pe cheltuiala lor în semn de recunoștință pentru alegerea lor în quinquenale. Este conceput pentru 20 de mii de spectatori; Acesta este un amfiteatru de dimensiuni medii. Axa majoră a întregii clădiri este de 135,7 m, axa secundară este de 104 m; axa principală a arenei are 66,7 m, cea mică are 35 m. În exterior, are forma obișnuită de elipsă pentru un amfiteatru și pare modestă și ghemuită.
240
liniștit deoarece arena și rândul de scaune sunt situate sub nivelul solului. Pentru a evita cheltuiala unui perete prea înalt, s-a săpat o groapă sub forma unui vas adânc foarte mare; fundul ei servea drept arenă, iar pârtiile drept loc în care aranjau scaunele. Un zid rotund de piatră, susținut din exterior de un șir de arcade, a servit drept suport doar pentru al treilea și parțial pentru al doilea nivel.
Arena era despărțită de public printr-un zid de 2 m înălțime, pictat cu scene din viața unui gladiator și momeli animale; un grătar de fier a fost introdus în plăcile sale superioare de travertin pentru a proteja împotriva animalelor. Locurile erau repartizate astfel: nivelul inferior (cinci rânduri) era destinat membrilor consiliului orășenesc,

magistraților, în special cetățenilor respectați și oaspeților eminenti, exista și un loc pentru organizatorul jocurilor; cel din mijloc (douăsprezece rânduri) era plătit; superior (optsprezece rânduri) - liber. Deasupra etajului superior se afla o terasă largă cu galerie, care avea numeroase pasaje pentru spectatorii nivelului superior. Deasupra galeriei erau amenajate cutii mici pentru femei, care, prin decretul lui Augustus, nu puteau sta decât în amfiteatrul din vârf. Nivelurile erau separate una de alta printr-un zid jos, în spatele căruia era un pasaj îngust. Scaunele erau inițial bănci din lemn, bătute din când în când; ulterior au fost amenajate scaune din piatră permanentă.
La construirea amfiteatrului, a fost necesar să ne gândim cum să evitați agitația la intrare și ieșire, iar constructorii au rezolvat problema folosind ingenios coridoarele interioare și scările exterioare. Erau șase intrări; două dintre ele (fiecare de 5 m lățime) duceau la arenă (Fig. 75, 1 și 2); prin ele, pe lângă spectatori, intrau gladiatori și eliberau animale prin ei. Pe partea din care amfiteatrul se apropia prea mult de zidul orașului (dinspre vest), intrarea nu se făcea direct în arenă, ci se întorcea în unghi drept în lateral (Fig. 75, 2). Paralel cu acest genunchi s-au făcut două pasaje înguste pe aceeași latură (Fig. 75, 5 și 4), care duceau către un coridor care înconjura întreaga clădire și se făcea sub rândurile inferioare ale celui de-al doilea nivel; două pasaje similare au fost aranjate pe latura opusă, estică. Acest coridor nu era prins: vizavi de mijlocul axei mari pe ambele părți era blocat de un perete gol. Cei care stăteau pe partea de vest în stânga puteau folosi doar culoarul 1 al 3-lea, cei care stăteau în dreapta - al 4-lea și al 2-lea; mulțimea, astfel, a fost împărțită în două fluxuri: revărsând în coridor, s-a împrăștiat în locurile primului și celui de-al doilea nivel, unde scările duceau din coridor („ascuns”, așa cum îl numeau arhitecții antici). Era posibil să se urce la al treilea nivel de pe al doilea prin scări care împărțiu nivelurile în compartimente separate, „pene”, dar era mult mai convenabil să cobori aici de pe terasa superioară, de unde coborau scările: două duble și două. simplu. Mai era o intrare, îngustă și întunecată (fig. 75, 5), direct dinspre arenă spre exterior: aceasta este „ușa morții”, prin care

Orez. 75. Amfiteatrul Pompeian. Plan.
1-4 - intrări principale; 5 - culoarul prin care erau duși morții.
a efectuat trupurile gladiatorilor căzuți. Nu era nici un acoperiș deasupra amfiteatrului; a fost înlocuit cu o copertă, care era trasă în sus la căldură sau pe ploaie și care era anunțată în mod expres în anunțurile jocurilor: „va fi o copertă” (vela erunt).
Cel mai mare dintre amfiteatrele italiene a fost Colosseumul, una dintre cele mai remarcabile clădiri din întreaga lume (Fig. 76); s-a numit inițial „Flavian”, după constructori; numele de Colosseum, sau mai bine zis de Colosseum, l-a primit nu mai devreme de secolul al XI-lea. fie pentru dimensiunea sa uriașă, fie pentru că colosul lui Nero stătea în apropiere. A fost construită într-o scobitură între Velia, Esquiline și Caelium, în locul în care era un iaz amenajat la Casa de Aur a lui Nero. Vespasian și-a început construcția; Titus a adăugat un etaj al treilea și al patrulea și a sărbătorit deschiderea amfiteatrului cu jocuri de gladiatori și momeli animale care au durat o sută de zile (Suet. Tit. 7.3; Dio Cass. LXVI.25). Circumferința Colosseumului este de 524 m, axa majoră este de 187,77 m, axa mică este de 155,64 m; axa majoră a arenei este de 85,75 m, axa minoră este de 53,62; înălțimea pereților este de la 48 la 50 m. Este construită din blocuri mari de travertin legate cu bretele de fier: tuf și cărămidă au fost luate pentru decorarea interioară. În exterior, clădirea prezintă trei niveluri de arcade; de pilaștri sunt atașate semicoloanelor, pe care se sprijină arcurile, în nivelul inferior al ordinului doric, în mijloc - ionic și în

Orez. 76. Vedere exterioară a Colosseumului.
(P. Gri mal. La civilization Romaine, Fig. 104).
Orez. 77. Vedere interioară a Colosseumului (sunt vizibile arcadele de intrare și coridoare). (R. Gri mal. La civilization Romaine, Fig. 105)
superior - corintic. Deasupra ultimului nivel de arcade se ridica un perete solid de la etajul al patrulea, disecat de coloane corintice în compartimente; în mijlocul fiecărui compartiment se afla o mică fereastră patruunghiulară. Spectatorii intrau de sub arcadele etajului inferior, marcate cu numere de la I la LXXVI, și urcau pe locurile lor de-a lungul scărilor, care erau tot 76.
În jurul întregii arene, era un gard pentru a proteja împotriva animalelor; în spatele lui era un pasaj îngust pavat cu marmură. Deasupra acestui pasaj era un podium (podium) - o platformă largă care se ridica la 4 m deasupra arenei; erau scaune de marmură pentru cei mai onorati spectatori. Au urmat șirurile de bănci de piatră căptușite cu marmură; erau trei niveluri (maeniana) și erau despărțiți unul de celălalt printr-un parapet jos și un coridor îngust care urma parapetul. Cele mai înalte locuri au fost rezervate femeilor (Fig. 77).
Podeaua arenei, din lemn, se întindea pe o substructură înaltă, ai cărei pereți mergeau unul paralel cu axa majoră, iar celălalt de-a lungul curbei unei elipse; inaltimea lor era de la 5,5 la 6,08 m. Aici intrau prin pasaje subterane situate pe linia axei. Erau cuști pentru animale și diverse mecanisme cu ajutorul cărora erau puse în arenă animale, oameni și diverse decorațiuni.
Afirmația regionaliștilor că Colosseumul ar putea găzdui 87 de mii s-a dovedit a fi mult exagerată. Gulsen (Bull, comm., 1894, p. 318) a măsurat locurile de ședere; spațiul pe care îl ocupă este de 68.750 picioare romane (aproximativ 23.000 m). Nu puteau sta mai mult de 40-45 de mii de oameni; în porticul etajului superior puteau fi 5 mii 5

## Capitolul doisprezece
## CIRC

În valea adâncă și îngustă dintre Aventin și Palatin, din timpuri imemoriale, în cinstea zeului Kons, paznicul pâinii comprimate și recoltate, s-a sărbătorit un vesel festival rural, din care o parte esențială erau cursele de cai și catâri, care se aflau sub protecția specială a lui Kons, deoarece acestea erau animale care aduceau recolta. Trebuie să presupunem că printre ei nu erau trotări; cursa nu a fost un divertisment inactiv, ci o ceremonie religioasă, iar accentul s-a pus tocmai pe aceasta; cine a câștigat nu era atât de important. Aceste curse s-au dovedit a fi sămânța din care s-au dezvoltat „jocurile de circ”.
Locul unde se desfășurau cursele de cai, romanii l-au numit „circ”, referindu-se la forma acestui loc (circ înseamnă orice figură fără colțuri, fie el cerc sau elipsă).1
Scobitura dintre Palatin și Aventin a fost, ca prin natura însăși, creată pentru alergare: această zonă de șes în dimensiunea sa (600 m lungime, 150 m lățime) era destul de potrivită pentru cursele de cai, iar versanții dealurilor erau un firesc. amfiteatru pe care spectatorii stăteau și stăteau. Tradiția atribuia fie lui Tarquinius cel Bătrân, fie lui Tarquinius Mândrul (au existat două versiuni) alegerea acestui loc pentru alergare (în spatele lui s-a stabilit pentru totdeauna numele Marelui Circ) și transformarea versanților Aventinului și Palatinului în unele. aparența unui adevărat amfiteatru (Liv. 1.35.8-9) . Primele informații exacte despre acest circ datează din anul 329 î.Hr. e. Livy relatează că în acest an au fost construite pentru prima dată tarabele (carceres) pe una dintre părțile deschise ale văii, din care călăreau carele (VIII.20.1), iar Ennius, scriind aproximativ o sută de ani mai târziu, a comparat atenția intensă cu care Tovarășii lui Romulus și Remus se așteptau la deznodământul ghicirii lor, cu interesul nerăbdător al

spectatorilor, care țineau cu ochii pe porțile pictate ale acestor tarabe (erau, deci, din lemn), de unde urmau să zboare caii. afară.
Valea circului în vremuri foarte îndepărtate a fost centrul cultelor agrare; erau altare și sanctuare ale diferitelor zeități,
245
patroni ai agriculturii. În timpul curselor, aceste temple erau înconjurate de un gard de lemn, în jurul căruia care se repeziră. La începutul secolului al II-lea. î.Hr e. arena era împărțită în jumătate de o platformă longitudinală de piatră (spina), pe care erau ridicate aceste altare și capele și au fost așezate mai multe imagini ale diferitelor zeități. În 182 î.Hr. e., în ajunul sărbătorii Pariliei (21 aprilie, această zi era considerată ziua întemeierii Romei), „aproape în mijlocul zilei s-a iscat o furtună înverșunată... și în Circus Maximus s-a răsturnat. statuile și coloanele pe care stăteau” (Liv. XL.2.1) . A durat, totuși, opt ani întregi până când au început să corecteze și să organizeze circul. Textul lui Livie, unde se spune acest lucru, este punctat cu goluri (XLI.27.6), dar este clar că tarabele au fost reparate sau reconstruite, s-a construit un fel de „aparatură” pentru numărarea tururilor; la ambele capete ale platformei (spina) erau așezate piedestale (metae), în jurul cărora se înfășurau carele și se amenajau cuști pentru animale (au fost uneori persecuții de animale în circ). În anul 55 î.Hr. e., de exemplu, Pompei a aranjat o bătălie cu elefanții în circ; un detașament de getuli (un trib african) trebuia să lupte cu ei. Douăzeci de animale uriașe, furioase de durere, de situația neobișnuită și de țipetele mulțimii, s-au întors și „au încercat să fugă, rupând barele de fier (au despărțit arena de rândurile în care stăteau spectatorii — M.S.) nu fără să facă rău. poporul” (PI. VIII .20-21). Caesar, pentru a proteja publicul, a ordonat să sape un șanț larg în jurul arenei, care era umplut cu apă.
Circul Maxim și-a primit aranjamentul final sub Augustus, care, poate, a terminat doar ceea ce a rămas neterminat după Cezar. Până în acest moment (7 î.Hr.) este descrierea lui Dionisie din Halicarnas (III.68). Pe ambele laturi lungi și pe una scurtă, semicirculară, au fost amenajate trei etaje de scaune pentru spectatori; la nivelul inferior erau din piatră, în cele două superioare erau din lemn. În jurul circului era o arcade cu un etaj, unde erau amplasate diverse magazine și ateliere și în care multe figuri suspecte se năpusteau în mulțime, mizând pe profit; nu în ultimul rând, printre ei se numărau ghicitori ieftini, „astrologi de circ”, așa cum îi numea Cicero în mod disprețuitor (de divin. 1.58. .113-114). Nu exista niciun acoperiș peste acest spațiu vast, dar o pânză putea fi întinsă peste public pentru a-l proteja de soare. Împotriva laturii semicirculare se aflau carcere dispuse în arc: douăsprezece boxe din care călăreau carele și care se deschideau dintr-o dată. La mijloc, între tarabe, era o poartă prin care intra o procesiune solemnă (pompa; de aici porta Pompae), iar deasupra porții era o cutie pentru magistratul care se ocupa de jocuri; a semnalat și începutul cursei, aruncând o batistă albă. Pe ambele părți, în spatele tarabelor se ridicau turnuri cu creneluri, creând impresia unui zid de cetate,
246
înconjurând orașul, motiv pentru care această latură a fost numită oppidum — „oraș”. Vizavi de Poarta Pompei se aflau Triumfalul, prin care șoferul victorios a alungat; în anul 81 d.Hr e. au fost înlocuite cu un arc ridicat în cinstea lui Titus, cuceritorul Iudeii. Platforma - spina (lungimea sa era de 344 m) era acum căptușită cu marmură și, judecând după mozaicul din Barcelona (cea mai bună imagine a circului roman), căptușită cu altare, temple, figuri de animale și atleți (acestea, probabil, simbolizează jocurile care se dădeau la circ ); mai erau coloane cu statui ale Victoriei în vârf, Marea Mamă a zeilor, aşezată pe un leu, şi două „ghişee” pentru numărarea tururilor: şoferii trebuiau să

ocolească arena de şapte ori. Primul „ghișeu” era, parcă, un segment al colonadei: pe patru coloane, așezate într-un pătrat, s-a aprobat o arhitravă și șapte bile de lemn („ouă” au fost introduse în ea); după fiecare rundă, o persoană special desemnată acestui caz a urcat scările spre arhitravă și a scos câte un „ou”. În anul 33 î.Hr. e. Agrippa, care era edil în acel an, a plasat la celălalt capăt al platformei pentru comoditatea spectatorilor care stăteau pe această parte, al doilea „ghișeu”: șapte delfini. După fiecare rundă, un delfin a fost fie filmat, fie întors cu coada în direcția opusă. Decorul principal al platformei au fost două obeliscuri egiptene: unul ridicat de Augustus, celălalt, mult mai târziu, de Constance. ); prima meta (meta prima) a fost numită stând pe partea laterală a Porții de Triumf, deoarece în timpul curselor era prima pe care șoferul trebuia să o ocolească (Fig. 78).3
Teribilul dezastru al Romei antice – incendiile – nu a cruțat nici măcar circul; incendiul din 64 a început tocmai din partea sa de sud-est și l-a cuprins în întregime (Tac. ann. XV.38). Circul a luat foc și înainte de asta: în 36 î.Hr. e. incendiul i-a distrus întreaga latură aventină (Tac. ann. VI.45), dar se pare că a fost reconstruită rapid, deoarece Caligula a dat curând jocuri în circ, amenajat cu un lux extrem: arena era presărată cu pulbere de miniu și malachit (Suet. Calig. 18.3). Împărații țineau în general foarte mult la circ și la decorarea acestuia. Claudius, după Suetonius, a căptușit tarabele cu marmură (tarabele de lemn nu au existat de mult, au fost înlocuite cu cele din pătrate de tuf) și a pus bronz, aurit în loc de lemn (Claud. 21.3); Nero, pentru a mări numărul de locuri, a ordonat în 63 să se umple șanțul care înconjura arena; pentru a proteja împotriva animalelor sălbatice, de-a lungul parapetului dintre arenă și public a fost plasat un ax rotativ de lemn căptușit cu fildeș: animalele nu aveau de ce să se agațe și de ce să se țină (Calpum. Eel. 7.49-53). Pliniu a numit Marele Circ una dintre marile clădiri (XXXVI.102). Cea mai mare splendoare a ajuns la circ sub Traian. El a restaurat ambele părți ale ei,
247
Orez. 78. Circ. Reconstrucţie.
(H. La tag. Rom. Kultur im Bilde, Fig. 24).
distrusă de foc sub Domițian, folosind pentru aceasta o piatră cu care s-a așternut imensul iaz amenajat de Domițian pentru bătălii pe mare amuzante (Suet. Dom. 5), a crescut semnificativ numărul de locuri pentru spectatori – „a făcut circul suficient pentru popor roman” (Dio Cass. LXVIII.7.2), și a spart cutia din care Domițian, nevăzut de spectatori, a urmărit jocurile. Pliniu cel Tânăr a considerat meritul lui Traian că acum „poporului i s-a dat să vadă nu cutia imperială, ci însuși împăratul, stând printre oameni” (Paneg. 51,5). Au existat multe dezbateri cu privire la numărul de locuri în circ: cuvintele atât ale lui Dionisie (150 de mii de locuri sub Augustus - 111,68) cât și ale lui Pliniu cel Bătrân (250 mii - XXXVI.102) au ridicat îndoieli. Gulzen credea că sub Augustus, circul ar putea găzdui 55-60 de mii de spectatori, iar sub Constantin - 180-190 mii. Cifra lui Pliniu este considerată cea mai probabilă, dar problema nu a fost în cele din urmă rezolvată nici acum.
Jocurile de circ au fost precedate de o procesiune solemnă, care amintea în mare măsură de un triumf: era un ecou al acelor vremuri în care cursele de cai făceau parte dintr-un festival religios. Deja în ultimul secol al republicii, printre mulțimea de multe mii care umplea circul, aproape că nu erau oameni care să-și amintească acest lucru.
Procesiunea a coborât de la Capitoliu la Forum, a traversat Velabra și Piața Vacilor, a intrat în circ prin Poarta Pompe și a înconjurat-o. În frunte se afla magistratul, organizatorul jocurilor (dacă era consul sau pretor, călărea într-un car tras de o pereche de cai), îmbrăcat ca un

triumfător: într-o tunică brodată cu ramuri de palmier, și un purpuriu. toga, cu toiag
248
fildeș cu un vultur în vârf. Sclavul statului ținea deasupra capului o cunună de aur de stejar; a fost înconjurat de o mulțime de clienți în togă albă, prieteni, rude și copii; au fost urmați de muzicieni și cei care se implicau direct în jocuri: șoferi, călăreți, luptători, iar apoi, înconjurați de preoți și în nori de tămâie, purtau pe o targă imagini ale zeilor sau simbolurile lor, pe care le purtau în capele deschise amplasate pe platforme speciale cu două roți, înhămate de cvadruple (aceste carele se numeau tensae și stăteau pe Capitoliu într-o magazie specială). La noi au ajuns monede cu imagini ale acestor timpuri: într-o capelă stă o bufniță (pasărea Minervei), în alta - un păun (pasărea lui Juno), în a treia sunt fulgere, un atribut al lui Jupiter - întreaga triada capitolină. este prezentă la sărbătoarea ținută în cinstea ei. Timpurile erau tuns luxos în argint și fildeș; caii urmau să fie conduși de un băiat ai cărui tată și mamă erau în viață (puer patrimus et matrimus). Mergea lângă car, ținând frâiele în mână; dacă cădeau la pământ, era considerat un semn rău; cortegiul trebuia să înceapă din nou chiar de la Capitoliu. Iulius Cezar a fost onorat în timpul vieții să-și vadă imaginea în această procesiune solemnă. Ulterior, imaginea împăratului divinizat decedat și a membrilor familiei imperiale, care se bucurau de dragoste populară, au fost purtate invariabil în procesiune. Uneori cvadruplii și elefanții erau înhămați la tensa; Suetonius spune că Claudius a ordonat ca imaginea Liviei să fie purtată de elefanți (Claud. 11.2).
Pompa era o procesiune solemnă și magnifică, dar încetineala hieratică a mișcării sale a obosit în cele din urmă; iar spectatorii, care i-au întâmpinat apariția cu strigăte și aplauze, s-au bucurat că această parte introductivă s-a terminat și acum avea să înceapă principalul lucru - alergarea.
De obicei, plecau patru care, dar uneori erau 6, și 8, și chiar 12. Trebuia să ocolească arena de șapte ori; castigatorul a fost cel care a ajuns primul la linia alba trasata cu creta, vizavi de boxa magistratului. Carele erau înhămate cel mai adesea de cvadrupleți (doar începătorii călăreau pe o pereche); troikele erau mai puțin frecvente; arta specială necesita conducerea unei echipe mari - de la 6 la 10 cai. Numărul de rase (doamne) la începutul imperiului nu era mai mare de 10-12, dar a continuat să crească și să crească. La jocurile de la sfințirea templului în memoria lui Augustus, pe care Caligula le-a aranjat în 37, s-au desfășurat 20 de curse în prima zi, iar în a doua 24. - domnișoară - a egalat 568 X 7 m - aproape 4000 m, 10 curse. - 40 km, 20 - 80 km), iar cursele au continuat de dimineața devreme până la apus.
Inițial, aprovizionarea cu cai pentru competițiile de cros era în sarcina statului, care a cultivat-o. Societățile acestor agricultori fiscale treptat
249
s-au dezvoltat în întreprinderi complet independente și responsabile de tot ceea ce era necesar pentru curse; întrețineau grajduri și un întreg personal care îi deservește; erau specialiști care călăreau și predau tineri care alegeau cariera de șoferi, diverși artizani - cizmari, croitori, bijutieri, meșteri care făceau care - medici, medici veterinari, depozitari care păstrau proprietatea societății, oameni ocupați cu pregătirea furajelor și observând repartizarea lor, vistierii (chestorii), care conduceau toate treburile bănești ale societății, se ocupau de venituri și cheltuieli. Personalul societății de alergare era format din sute de oameni. Este foarte probabil ca societățile să dețină și unele dintre fabricile de cai situate în Puglia, acest centru al creșterii cailor italieni. Denumirea tehnică pentru

astfel de societăți de conducere era factio, „partid”; șeful și stăpânul ei era numit „stăpânul partidului” (dominus factionis). În epoca republicană, existau două astfel de „petreceri”, iar pentru a vedea imediat câștigătorul la curse, „partidele” au început să-și îmbrace șoferii în culori diferite: șoferii uneia apăreau în tunici albe (factio albata - „ petrecere albă"), iar celălalt - în roșu (factio russata - "partid roșu"). Sub imperiu au mai apărut două societăți - „albastru” (veneta) și „verde” (prasina), mergând imediat înainte; ulterior, sub imperiul târziu, cele două foste „partide” fie au încetat să mai existe, fie s-au contopit cu altele noi: „albii” cu „verzii”, iar „roșii” cu „albaștrii”; în secolul al IV-lea, de exemplu, sunt amintiţi doar aceştia din urmă.
Că oamenii au fost și sunt pasionați de curse este de înțeles: frumusețea cailor, lupta pentru superioritate, arta șoferilor - există ceva de văzut și de ce să te minunezi. Era firesc, din când în când vizitarea circului, să fii interesat în mod special de niște cai, de un fel de șofer, să „acurați” pentru ei, să vă bucurați de victoria lor. În circul roman, însă, s-a întâmplat altceva. Oamenii și-au legat interesele de un anumit „partid”, și-au trăit succesele și eșecurile ca fiind personale, proprii; „au iubit o cârpă, au preferat o cârpă, iar dacă în mijlocul competiției concurenții își puteau schimba hainele colorate, atunci spectatorii ar schimba și obiectul afecțiunii lor calde și i-ar părăsi imediat pe acei șoferi și pe acei cai pe care îi recunosc de la departe, ale căror nume le strigă” ( PI. epist. IX.6.2-7). Pliniu a fost sincer surprins de acest lucru: „Simt o oarecare plăcere din faptul că sunt insensibil la plăcerea lor”. Atașarea la „cârpă” este într-adevăr, la prima vedere, o surpriză destul de firească. La prima vedere, doar Pliniu, care a subliniat cu bucurie incomensurabilitatea dintre cultura sa mentală și nivelul de interese și gusturile „mulțimii”, nu a vrut să se uite la esența iubirii pentru „cârpă” și nu a încercat să determine pe ce s-a bazat. Au existat multe motive pentru acest atașament ciudat - în primul rând, desigur, interesul material. Noi, din păcate, nu avem documente care să permită mai aproape
250
faceți cunoștință cu economia și organizarea afacerilor financiare în conducerea companiilor, dar știm că aceștia includ oameni de afaceri de mare stil care au făcut milioane de bani, iar „stăpânul partidului” era doar reprezentantul acestuia, „primul dintre egali”. Câți oameni erau în această societate? Câți alții au avut legătură indirectă cu cazul lui? Proprietarii hergheliilor de la care societatea a cumpărat cai au luat firesc succesul cailor lor la inimă, chiar dacă nu s-au împărțit la profit. Cei care pariau pe caii unei societăți date au primit un câștig, adesea unul considerabil.4 O serie de oameni erau interesați vital de succesul acestei societăți, erau legați de aceasta prin legături puternice de câștig monetar. Și cu acești oameni au fost mulți alții care s-au dovedit a fi de partea acestei „cârpe”, pentru că patronii lor, prietenii, rudele sau oamenii a căror favoare doreau să le câștige au favorizat-o. Poate un fel de evaziv pentru noi, din păcate, rolul a fost jucat de anumite simpatii și dispoziții politice. Poate că opoziția nu era doar în Senat, ci și în curtea cailor și în grajd? Se știe că Caligula, Nero și Domițian au patronat una dintre societățile alergătoare, iar acest patronaj a fost perceput de restul, desigur, ca o insultă nemeritată. Invidie, resentimente, teamă, indignare - aceste sentimente în diferite nuanțe și cu diferite forțe trăite în inimile a mii și mii de oameni. Nu se poate crede că această opoziție emoțională a fost, poate, mai teribilă decât cea ideologică, de Senat; iar moartea celor trei împărați nu a fost într-o oarecare măsură pregătită de acest „circ al nemulțumirii”?

Multă lume s-a adunat la circ. În primul rând, spectacolul de repezire, ciocnire, depășire unul pe celălalt a fost spectaculos; cai frumoși, șoferi strălucitori, pericolul de moarte al acestor competiții - asta ar fi suficient să privești arena fără să-ți iei ochii, cu respirația tăiată. Și apoi s-a alăturat o altă mulțime veselă, în care pestrița costumelor feminine măiestrie s-a remarcat ca pete strălucitoare împotriva albului strălucitor al togelor obligatorii, o ocazie de a face o cunoaștere ușoară, neangajată - Ovidiu a recomandat circul ca fiind cel mai potrivit. loc pentru aceasta - prezența împăratului însuși, un răsfăț bogat după jocuri și, poate, o tesară fericită... 5 Personajele principale din vremea jocurilor de circ erau șoferi (Fig. 79). Această profesie a trecut cel mai adesea din tată în fiu; uneori, un cocher cu experiență îl preda pe tânăr (această afacere ar fi trebuit luată de la o vârstă fragedă; Crescent, câștigătorul în sute de competiții, mergea la arena la vârsta de treisprezece ani), iar studentul păstra o amintire recunoscătoare a tutorelui său. A crescut printre miri și șoferi, le-a prins raționamentul și poveștile, interesele i-au umplut sufletul. El a făcut cunoștință cu visele, gândurile și dorințele lor în acei ani în care impresiile lumii înconjurătoare și lecțiile lui se întindeau



Orez. 79. Sofer de circ. (Statuie. Roma, Museo delle Terme). (H. Lamer. Rom. Kultur im Bilde, Fig. 66).

suflet de neșters și pe viață. Victoria la circ i se pare limita realizării umane; el nu cunoaște slavă mai orbitoare pe pământ decât gloria unui care biruitor. Grajdul pentru el este atât o casă, cât și o școală a vieții și o universitate: aici învață toate subtilitățile și trucurile meșteșugului său dificil, învață jargonul tehnic al circului și idealurile sale. Se limitează la arena circului: tot ceea ce face viața roșie îl așteaptă pe banda de alergare - o coroană victorioasă, aplauze frenetice din partea unei mulțimi de mii, bogăție, un nume mare care se va rostogoli, poate chiar și dincolo de Italia.6 El păstrează urmărește victoriile și premiile sale cu precizia unui pedant învățat și perpetuează în lungi inscripții tipurile de echipe, numărul de curse, numele cailor săi.7 El este îmbătat nu numai de glorie și succes, ci se îmbătă cu risc și pericol. De fiecare dată, plecând în arenă, el pleacă pentru a se întâlni cu moartea;8 iar victoria lui este un alt triumf asupra ei. Mândria de sine, priceperea și tinerețea îi copleșesc ființa; se simte deasupra oamenilor obişnuiţi şi deasupra legilor care sunt obligatorii pentru ei, simpli muritori.9 Conceptele sale morale sunt foarte scăzute: sentimentul de camaraderie îi este necunoscut şi inaccesibil; Pentru el, un tovarăș de profesie este doar un rival căruia trebuie smulsă victoria și nu se gândește la mijloacele prin care o smulge – propria viclenie10 sau ajutorul forțelor malefice – este tot la fel? Este important să câștigi.11

Există o trăsătură emoționantă în aspectul acestui om atrăgător și îndrăzneț: atitudinea lui față de caii pe care îi călărește. Societatea umană este alcătuită din două categorii pentru el: colegi șoferi și admiratori entuziaști, împovărându-l cu daruri și laude; el respiră aerul acestei desfătări, le adună darurile și acumulează bogății, dar în adâncul sufletului său disprețuiește această mulțime. Va îndrăzni vreunul dintre ei să facă ceva cu totul obișnuit pentru el? Și dacă fericirea se întoarce de la el, nu se vor întoarce și ei? Tovarăși? L-ar distruge la fel de rece cum i-ar fi ucis pe ei. Prietenii adevărați pe care te poți baza, care nu te vor dezamăgi și nu te vor înșela, sunt caii; sunt sprijin și ajutor; de ele depind atât victoria, cât și viața însăși; iar conducătorul de care le împărtășește invariabil ceea ce prețuiește cel mai mult – gloria lui.12

## Capitolul treisprezece

## CLIENȚI

Dimineața unei persoane influente și nobile a început la Roma cu primirea clienților. Nu putem spune ce parte din populația urbană erau acești oameni, dar judecând după faptul că Juvenal, și Marțial și Seneca vorbesc despre „mulțimile” lor, judecând după atenția acordată lor în literatura secolului I. n. e., această moșie nu era mică ca număr și în viața societății romane de atunci a fost un element esențial și foarte caracteristic.

Clientela s-a dezvoltat dintr-un obicei străvechi (Romulus i-a atribuit înființarea lui Romulus) de a se pune, o persoană meschină și neputincioasă, sub protecția unei persoane puternice și influente. Patronul și cel care s-a predat sub protecția sa erau legați de legături la fel de sacre în ochii anticilor ca și legăturile de rudenie; primul și-a ajutat clientul cu sfaturi, influență, bani; clientul a sprijinit patronul cât a putut de mult decât a putut. Prin secolul I n. e. aceste relații și-au pierdut în mare măsură acest caracter străvechi: clienții s-au transformat pur și simplu în agățați ai patronului lor, care îi ținea lângă el, pentru că acest lucru era cerut de „tonul bun” al societății romane: era incomod și jenant pentru o persoană nobilă. să apară pe stradă sau într-un loc public fără o mulțime escorte - clienți. Scriitori din secolul I n. e. a lăsat descrieri colorate ale vieții clientului; nu era de lucru în el, dar era multă anxietate și multă umilință. Ziua clientului începea dis-de-dimineață: trebuia să-și îmbrace o togă, această uniformă oficială, dureros de incomodă, iar pe întuneric de-a lungul străzilor murdare romane, adesea din cealaltă parte a orașului, să meargă la „stăpânul” său să salută-l cu bună dimineața. Marțial a asigurat că a părăsit Roma pentru a dormi în cele din urmă (XII.68.5-6) și a repara în orașul său natal, liniștit, Spania, tot ceea ce nu a dormit timp de treizeci de ani din viața clientului (XII. 18.15). -16), timp în care el în miezul nopții, într-o togă” s-a pregătit să îndure „fluierul unui acvilon ascuțit, ploaia și zăpada” (X.82.2-4). vino
254
elan se grăbea: o mulţime întreagă se aduna pe hol după lăsarea întunericului; aşteptau să fie lăsaţi în „atriumul mândru”. S-a întâmplat că nu toată lumea avea voie să intre; uneori îşi croiau drum cu forţa, alungându-i pe cei mai slabi. „Uitați-vă la casele oamenilor puternici, la acest prag, la care clienții fac gălăgie și se ceartă! Vei primi multe insulte să intri, cu atât mai multe când vei intra” (Sen. epist. 84.12). Intrarea se realizează prin linguşire şi linguşire asupra sclavului care era responsabil de intrare, iar el uneori „se demn nici măcar să nu răspundă la întrebarea ce se întâmpla în interiorul casei” (Col. I, praef. 9). De asemenea, s-a întâmplat ca toată lumea să plece fără să bea sărați: „Sunt puțini cei care comandă să alunge clienții pentru că vor să doarmă, să se deda la desfrânare sau pur și simplu din inumanitate? Sunt mulți care, într-o prefăcută grabă, vor alerga pe lângă oameni epuizați de o lungă așteptare? Nu sunt mulți care nu vor trece prin atriumul plin de clienți și nu se vor ascunde pe ușa din spate? Nu este mai crud să înșeli decât să nu primești deloc? Primirea nu a fost adesea mai bună decât refuzul: „Nu îi știi niciodată pe cei care, pe jumătate adormiți, grei de băutura de ieri, abia își mișcă buzele pentru a rosti cu un căscat disprețuitor numele acestor nefericiți care și-au întrerupt somnul pentru a se împiedica de al altcuiva. de o mie de ori!" (Sen de brev. vitae, 14.4).

Dacă patronul era într-o dispoziție bună sau adera la obiceiurile străvechi, atunci la prietenosul „ave!” le-a răspuns clienților, dând mâna cu fiecare și sărutându-l, dar deja în secolul I. n. e. un astfel de tratament era rar. Unul dintre oaspeții lui Trimalchio își amintește cu încântare de un magistrat din copilărie: „... cât de afectuos răspundea salutărilor, îi chema pe toți pe nume, de parcă ar fi propria lui persoană!” (Petr. 44). Deja în secolul al II-lea. n. e. clienții îl

salută pe patron, sărutându-i mâna sau chiar înclinându-se la picioarele lui.
La sfârșitul recepției de dimineață, dacă patronul mergea undeva, clienții erau obligați să-l însoțească, să meargă „în chiar noroi pentru targa lui sau, alergând înainte, să împingă mulțimea (Mart. III.36.4; 46.5). Dacă patronul a ținut un discurs în instanță sau și-a citit lucrarea în fața publicului, ei și-au exprimat cu voce tare aprobarea - „nu tu, Pomponius, ci cina ta este grăitoare”, l-a avertizat Marțial pe patronul credul (VL48), - apoi l-au escortat la baie: „.. „obosit, te urmez la ora 10, sau chiar mai târziu, la băile Agrippa, deși eu însumi mă spăl în băile lui Tit”, se plângea Marțial (III.36.5-). 6).1
Serviciul pentru clienți nu s-a limitat la această plimbare obositoare și pierdere de timp. Martial a simțit acut că își pierde demnitatea în ea și își irosește talentul: „Tu minți - cred, citești poezie proastă - laud, cânți - eu cânt, bei - bei, dacă vrei să joci dame - pierd” (XI. 1.40).
Un client poate fi cineva care este complet impersonal și dorește doar ceea ce vor „regii și stăpânii săi” (Mart. II.68.5-7). „În timp ce te urmăresc și te escortez înapoi acasă, îți ascult vorbăria și laud tot ceea ce faci și pleci
255
spui câte versuri s-ar putea naște! a oftat Martial (XI.24.1-4). În locul lui, îi trimite patronului o carte (1.108.10) cu salutări de dimineață: „... oricare ar fi scrierile mele, o persoană care are nevoie să meargă cu un salut de dimineață nu le-ar putea crea!” (1.70.17-18).2
Pentru toate serviciile clientului, patronul plătea cumpătat: putea să repete tuturor și tuturor despre faptele bune pe care le-a făcut și le face clientului (Mart. V.52), dar clientul nu poate ieși din sărăcia amară în oricum: merge într-o mizerabilă togă ponosită, locuiește într-o cămăruță întunecată undeva „sub gresie”; în poşetă nu are decât un ban mizerabil pentru baie; conform lui Martial, nu exista un motiv rezonabil pentru a trăi o astfel de viață (Sh.ZO), dar mii de oameni au trăit și au continuat să trăiască, „strigând, amenințându-se și înjurând” (IX. 10), inclusiv însuși Marțial. Serviciul pentru clienți a oferit, deși slab, dar totuși niște mijloace de trai: clientul nu trăia în sațietate, dar nu era în pericol să moară de foame. La Roma, pentru un om care nu deținea nicio meserie și nu dorea să o învețe, poate singura modalitate de a exista era poziția clientului. În secolul I î.Hr e. patronul a luat masa cu clientii sai (Hor. epist. 1.7.75; Sen. de la, III.8.6); mai târziu, patronul a invitat la masă trei-patru oameni (Mart. III.38. I-12), iar celorlalţi le-a plătit o sumă foarte modestă (sportula)3 de 25 de măgari, cu care „nefericiţii trebuie să cumpere varză. și lemne de foc” (luv. 1.134) și trăiesc în general. Este greu de răspuns la întrebarea jalnică a lui Juvenal: „Ce vor face oamenii care au nevoie să scoată toga, pantofi, pâine și combustibil pentru casă din asta” (1.119). Iar clientul nu a primit întotdeauna această sumă mizerabilă; dacă patronul s-a îmbolnăvit sau s-a prefăcut bolnav, atunci sporula „și-a întins picioarele” (Mart. IX.85) – iar clientul a plecat fără nimic. Uneori, însă, îi dădeau mai mult: Marțial primea trei denari de la Bass pentru că a fost în atriumul său dis de dimineață și l-a însoțit în vechea lui togă ieftină (IX. 100) toată ziua la cel puțin treizeci de bătrâne. În ziua nașterii sale, patronul uneori bifurca și împărțea clienților 300 de sesterți (X.27). Loop i-a înfățișat lui Marțial o moșie suburbană, ceea ce a stârnit o furtună de indignare în rândul poetului: „... Am o moșie mai mare la fereastră... Aș prefera să mă tratezi la cină” (XI. 18).
Poziția lui Marțial în mediul clientului era, desigur, excepțională: era greu să nu-i apreciezi talentul strălucit și să nu-ți fie frică de epigramele sale caustice; limba lui era „mai ascuțită decât oțelul ascuțit”. Dintr-unul din aceste motive, și poate pentru ambele, a primit de la patronii săi (clientul putea avea mai mulți patroni) în dar atât o

pereche de catâri (VIII.61.7), cât și o casă pe liniștitul Quirinal (IX. 18.2; 97.8), și pământ de sub Noment, care dădea, deși un venit mic, dar totuși, și în plus, posibilitatea de a nu-i vedea pe cei pe care poetul nu voia să-i vadă (11.38), și de a se bucura de odihnă și recreere (VI). .43). Serviciul pentru clienți de care s-a plâns atât de mult Martial i-a oferit o viață confortabilă, iar acesta a fost singurul mod de a realiza

securitate cunoscută. Existența a ceea ce se numește acum drepturi de autor nu era bănuită în Roma antică. Cartea care a fost publicată a aparținut tuturor; volume și suluri de Marțial au fost vândute în două magazine: la Secundus (1,2) și la Atrekta (1,117); iar orice cumpărător, dacă avea sclavi copişti, putea să-şi dea poeziile pentru corespondenţă şi să vândă aceste exemplare cui voia şi cu cât voia. Poeziile lui Martial au fost cântate în Marea Britanie, dar poșeta lui „nu știa nimic despre asta" (XI.3.5-6). Librăritul putea să-și cumpere opera de la autor pentru a o publica mai întâi, dar, din moment ce proprietatea asupra acesteia se termina odată cu apariția cărții pe tejghea, atunci, desigur, nu putea fi vorba de un bun venit literar. Bietul poet, cu tot talentul lui, trebuia să meargă la clienți, oricât de umilitoare i s-ar părea clientela.
Martial isi bate joc de un client flamant care, ajuns la cina la patron, gusta de mai multe ori acelasi fel de mancare si ia cu el, dupa obiceiul care exista la Roma, toate resturile pe care a reusit sa le capteze (VII.20). El însuși, însă, recunoaște că, deși îi este rușine, „goare, da, urmărește cina ta, Maxim" (II. 18.1). Cum trebuie să fi fost clienții săi „prietenii flămânzi" să „goargă" după o masă bună (III.7.4)!
Această căutare a cinei altcuiva, a cărei mențiune este plină de literatură de atunci, este înclinată să se explice prin dorința de a trăi pe cheltuiala altcuiva și lăcomia. Această explicaţie este doar parţial adevărată. Cert este că, în funcție de condițiile lor de viață, clientul era adesea obligat să mănânce hrană uscată, iar prânzul la patron era pentru el singura ocazie de a obține mâncare caldă. În cea mai mizerabilă colibă a satului era o vatră; bietul Similus (Pseudo-Verg. Moretum) coacea pâine acasă. Nu era niciun vatră în insula cu mai multe etaje și nu putea fi; gătitul pe un braz în micul apartament înghesuit aglomerat era incomod și uneori pur și simplu imposibil. „Tavernele grase" din timpul lui Horațian au fost forțate, prin decrete ale lui Claudius, Nero și Vespasian, să reducă sortimentul mâncărurilor lor la o fasole fiartă; chiar și obținerea apei fierbinți, care era de obicei diluată cu vin, era imposibil. Au rămas doar vânzători ambulanți, care vindeau mese calde (Mart. 1.41). Dar au hoinărit peste tot și a fost întotdeauna posibil să-i prindă? Și la Roma, în plus, clima nu este deloc atât de paradistică încât să fie întotdeauna plăcut și convenabil să mănânci pe stradă.
Cina la patron, la care visa clientul, s-a transformat adesea într-o sursă de umilință amară pentru el. Fie din zgârcenie, fie din dispreț față de acești oameni, care erau mânați la el de nevoie și care îl părăseau imediat, de îndată ce găseau pe cineva mai generos și mai simpatic (Mart. IV.26), dar patronul a aranjat două foarte diferite. cine: una pentru mine și alta pentru clienți. „Am ajuns la o cină cu un complet străin

secole", scrie Pliniu, „și mâncăruri excelente i-au fost servite din abundență lui și mai multor oaspeți; restul au fost tratați prost și puțin. Proprietarul a împărțit vinul în trei soiuri... unul era destinat lui și mie, celălalt prietenilor inferiori, al treilea liberilor lui și ai mei. Vecina mea de alături a observat acest lucru și m-a întrebat dacă sunt de acord cu acest aranjament la masă. am raspuns negativ. — Și care este obiceiul tău? - el a intrebat. - „Același lucru este servit tuturor:

invit oamenii să-i trateze la cină, și nu la rușine, și egalez în toate pe cei care au fost egalați prin invitația mea” (epist. II.6.1-3). Comportamentul lui Pliniu a fost mai degrabă excepția decât regula. A cincea satira a lui Juvenal conține o descriere foarte colorată a ceea ce mănâncă patronul și a ceea ce este oferit clienților săi. Marțial a confirmat această descriere: patronul mănâncă stridii, șampioane, lipa, porumbei țestoase perfect prăjiți; clientului i se servesc cochilii comestibile, „ciuperci de porc”, o platica si o cojica care a murit in cusca (III.60). La Lupus (probabil același care i-a dat lui Marțial o moșie mai mică decât un pervaz), stăpânei sale i se servește pâine din făină de grâu de primă clasă, iar tovarășul-client - din negru, ultima calitate; ea bea vin setian, iar el bea „otravă neagră dintr-un butoi etrusc” (Mart. IX.2; vinurile din Etruria erau considerate rele). Ziua nefericitului client a început cu umilință și s-a încheiat cu umilință.

Capitolul paisprezece

Sclavi

Fără un sclav, munca și priceperea lui, viața în Italia antică s-ar fi blocat. Un sclav lucrează în agricultură și în ateliere meșteșugărești, este actor și gladiator, profesor, medic, secretar al proprietarului și asistentul său în munca literară și științifică. Oricât de diverse sunt aceste ocupații, la fel sunt și modul de viață și viața acestor oameni; ar fi o greşeală să reprezentăm masa sclavilor ca pe ceva unitar şi uniform. Dar ce știm despre acest mod de viață și despre această viață? Suntem cei mai puțin conștienți de viața sclavului artizanal. Descoperirile arheologice, frescele, imaginile pe monumente și sarcofage ne-au introdus în organizarea diverselor ateliere și în tehnica diferitelor meșteșuguri. Dar nici aceste descoperiri și nici inscripțiile nu spun nimic despre viața sclavilor artizani. Organizarea muncii în ateliere, conducerea acestora, raportul dintre munca sclavă și cea liberă, gestionarea întregii producții - toate aceste întrebări necesită o dezvoltare specială și depășesc scopul acestei lucrări.

Suntem mai bine informați despre viața sclavilor agricoli (denumirea comună pentru ei era familia rustica); Cato, Varro și Columella au scris despre ei. Viața acestor sclavi se petrece într-o muncă neobosită; nu au vacanțe adevărate; de sărbători nu fac decât muncă mai ușoară (Cat. 2.4; 138; Col. 11.21). „Pe vreme ploioasă, căutați lucruri de făcut. Curata ca sa nu stai cu mana. Consideră că dacă nu se face nimic, cheltuiala nu va fi mai mică” (Cat. 39.2). Lăsați-l pe sclav să lucreze până când cade, lăsați-l să lucreze până la epuizare când o persoană visează la un lucru: să se întindă și să adoarmă. „Un sclav trebuie fie să muncească, fie să doarmă” (Plut. Cato mai, 29); un sclav adormit nu este groaznic. Și două secole mai târziu, Columella pedepsește furculița să iasă cu robii pe câmp în zorii zilei, să se întoarcă la moșie când se întunecă și să se asigure că toată lumea finalizează lecția care i-a fost încredințată (Col. XI. 1.14-17; 25).

S-a discutat deja despre mâncarea și îmbrăcămintea sclavilor. Cum era casa lor?



Cato, printre premisele pe care antreprenorul trebuie să le construiască în moșie, menționează „camere pentru sclavi” (14.2). Despre ele vorbește și Columella, sfătuindu-i să le aranjeze în acea parte a moșiei care este inundată de soare iarna și la umbră vara (1.6.3). În moșiile rurale săpate lângă Pompei, există invariabil camere pentru sclavi; sunt mici (6-8-9 m2); locuiau în ele, probabil doi oameni și poate trei. Este ușor să le găsești în complexul de clădiri: pereți goi fără pictură, o pardoseală simplă de cărămidă, de obicei nici măcar umplută cu mortar, care ar face-o uniformă și netedă. Pe perete, grosolan tencuit, sau chiar fără tencuială deloc, se află uneori un pătrat bine tencuit de 1 m2:

acesta este un fel de caiet pe care un sclav își zgârie câteva din însemnările cu un cui.
Ustensilele din aceste dulapuri, judecând după rămășițele găsite, sunt foarte sărace: cioburi de vase ieftine, bucăți de pat cu estacada de lemn. Judecând după inventarul măslinului, întocmit de Cato (10.4), la dispoziția acestuia și a sclavilor se aflau 4 paturi cu plase de curea și 3 paturi simple cu stacada. Cum au fost cazate 11 persoane în 7 paturi este greu de spus; un lucru este clar: un sclav nu are întotdeauna o comoditate atât de elementară ca un pat separat.
Sala comună, destinată întregii „familii rurale”, era „bucătăria satului”, unde sclavii se puteau încălzi și relaxa; Aici se pregătea mâncare, iar aici cinau sclavii (Var. 1.13.1-2; Col. 1.6.3). În serile lungi de iarnă și diminețile până în zori, se lucrează imediat: țes frânghii, țes coșuri și stupi (uneori se făceau din crenguțe), se taie țăruși, se fac mânere pentru ustensile de uz casnic (Col. XI.2.90-92). Aproape toate moșiile găsite lângă Pompei au o astfel de bucătărie cu cuptor pentru coacerea pâinii și vatră. Proprietarul era, desigur, interesat de faptul că sclavul nu a petrecut toată noaptea de iarnă dormind și, prin urmare, a amenajat această singură cameră caldă din moșie (fără a socoti jumătatea stăpânului), unde sclavii, după ce s-au încălzit, lucrau si erau sub supraveghere (braziere, care incalzeau camera stapanului, sclavii nu aveau dulapuri).
Pe lângă „sclavii dezlegați”, adică cei care umblau fără lanțuri și locuiau în cămăruțele lor, pe moșie mai erau și cei înlănțuiți. La Cato constituiau un contingent permanent (56); Columella scrie că viile sunt de obicei umplute cu fântâni (1.9.4). Pentru ei li s-a amenajat o încăpere specială - ergastul: acesta este un subsol adânc cu multe ferestre înguste, lovite atât de sus încât nu se poate ajunge cu mâna; acolo erau închiși și sclavi vinovați. Columella a recomandat ca această pivniță să fie cât mai sănătoasă (1.6.3): se pare că această afecțiune nu a fost întotdeauna reținută.
Vilik a ocupat o poziție specială printre sclavii agricoli. Ca proprietar, ocupat cu serviciul public și diverse
260
treburilor de familie, dând din ce în ce mai puțină atenție pământului său, vilik a devenit adevăratul proprietar al moșiei și, bineînțeles, și-a folosit funcția în avantajul său. În funcția sa, el s-a bucurat de o serie de avantaje legitime. Unul dintre eroii lui Plautus, explicând de ce vrea să treacă pe sluga soției sale drept furculiță, spune: „... va avea lemne de foc, și apă caldă, și mâncare și haine” (Gasina, 255-256); Mirele lui Horatius îl invidiază pe vi-lik, care gestionează atât lemnul de foc, cât și vite, și o grădină (epist. 1.14.41-42). Atât mâncarea, cât și cazarea erau, desigur, mai bune pentru el decât pentru alți sclavi. Și în plus, Vilik a știut să găsească și alte surse de venit: revânzarea animalelor, ascunderea semințelor destinate semănării. Toate acestea, desigur, erau strict interzise, dar Vilik era excelent în a ocoli toate interdicțiile.
În ceea ce privește „familia urbană” (familia urbana), aici oamenii cu muncă mentală ocupau o funcție diferită de cea de lacheu sau bucătar. Un anumit nivel mental și cultural a ridicat sclavul în ochii proprietarului, iar dacă acest sclav a devenit o persoană apropiată pentru el, atunci viața lui a devenit complet diferită de viața altor sclavi (Tyron, secretar al lui Cicero și prieten al întregului său sclav). familia; doctorul său Alexion; Alexius, mâna dreaptă a lui Atticus, Melissus, sclavul lui Mecenas, care i-a devenit prietenul iubit). Acești oameni inteligenți din „familia” de sclavi constituiau, desigur, un grup restrâns, deși în general în secolele III și II. î.Hr e. numarul servitorilor domestici era mic. Marc Antoniu, consularul, avea doar opt sclavi; Carbone, un om bogat, are unul mai puțin. Manius Curius

(cuceritorul lui Pyrrhus) a fost urmat în marș de doi miri. Cato a spus că atunci când a plecat ca proconsul în Spania, a luat cu el trei sclavi (Apul. Apoi. 17). In secolul I n. e. nu exista o asemenea simplitate în viața de zi cu zi. Milo și Clodius s-au înconjurat de o suită de sclavi înarmați; când a avut loc tragica lor întâlnire, Clodius era însoțit de 30 de sclavi, iar Milo călărea cu un mare detașament din ei (Ascon. arg. pro Mii., p. 32, Or.). Trei sclavi îl servesc pe Horațiu la o masă pe care se află faianță ieftină și clătite, mazăre și praz la cină (sâmbătă 1.6.115-118). Martial, care repeta neobosit că este un om sărac, avea un vilik și un distribuitor, ceea ce înseamnă că în moșia lui Nomentan erau sclavi de care vilik i-a dispărut și era o gospodărie, a cărei parte a așezării era administrată de către dozator. Într-o casă bogată erau sclavi de diferite categorii: portarul, care pe vremuri stătea pe un lanț; lachei - „dormitori” - cubicularii, care serveau personal proprietarul și uneori foloseau greutatea; Seneca vorbește cel puțin despre „mânia și mândria (supercilium) lacheului” (de const, sap. 14.1); lecticarieni care poartă o targă; nomenclatorul, care i-a sugerat proprietarului numele persoanelor de care avea nevoie; pedi-sequus, care îl însoțea pe proprietar la cină, să-l viziteze și stătea în spatele lui; „majordom” (atriensis), menajeră, bucătar, brutar, sclavi, ca să spunem așa, fără specialitate, care a făcut curățenie în local,

261

care a slujit la comisioane etc. Ai putea să-ți iei propriul tău frizer, propriul doctor, propria capelă de acasă.

A nu avea un singur sclav era un semn de sărăcie extremă (Mart. XI.32); chiar şi bietul Similus (Ps. Verg. Moretum) avea un sclav. Oamenii bogați și neconstrânși de locuințe și-au dobândit sclavi doar pentru a se oferi splendoare și strălucire. Livy a scris că „luxul străin a venit la Roma cu armata întors din Asia” (XXXIX.6), iar printre articolele acestui lux a numit interpreți cântând diverse instrumente cu coarde și actori. Printre acestea ar trebui să se numără și corurile de cântăreți domestici (symphoniaci); Seneca a declarat: „Acum sunt mai mulți cântăreți la petrecerile noastre decât au fost cândva în teatrele de spectatori”. Unii sclavi se ocupau de curățenia camerelor, alții se ocupau de garderoba proprietarului, iar alții se ocupau de biblioteca lui. Gazda avea proprii ei servitori care o îmbrăcau, îi curățau părul, îi îngrijeau bijuteriile. Ca și în societatea noastră aristocratică din secolul al XVIII-lea, așa și în înalta societate romană din secolul I. n. e. dragostea pentru proști și pitici era răspândită. Au plătit bani mari pentru ei. Martial s-a supărat în glumă că a plătit 20 de mii pentru nebun și s-a dovedit a fi o ființă rațională (VIII. 13). Seneca l-a numit pe nebunul soției sale „o povară moștenită”. El continuă: „Personal îi urăsc pe acești nenorociți; dacă vreau să mă distrez cu prostia, atunci nu trebuie să merg departe: râd de mine ”(epist. 50.2). Lângă proștii stăteau pitici și pitici; „pentru aceste figuri urâte, într-un fel sinistre, alții plătesc mai mult decât pentru cei care au înfățișarea obișnuită demnă” (Gai. P.5.11). Propertius povestește despre plăcerea pe care un astfel de ciudat a oferit-o publicului, dansând pe sunetele unei tamburine (V.8.41-42).

Slujitorii înghesuiți din casele bogate, chiar și cu un stăpân crud, trăiau relativ liberi: era puțină muncă. Mulțimea de sclavi, izbucnind de dimineața devreme în jumătatea stăpânului cu cârpe, bureți și mături, după ce a terminat curățenia, era liberă; frizerul, care tundea și bărbierise proprietarul și fiii săi adulți, putea continua să se dispună de el însuși așa cum dorea; cititorul a fost ocupat o vreme la cina, iar uneori și dimineața, până când proprietarul a ieșit la clienții adunați. În casele sărace, sclavii erau mai ocupați, dar nici atunci nu până la eșec, din câte se poate judeca gospodăria lui Horațiu. Dove și tovarășii săi trebuie să fi fost perfect bine tot timpul când proprietarul s-a

răsfățat cu plimbările solitare preferate sau a plecat către „moșia care l-a întors la sine” (epist. 1.14.1). Seneca i-a numit pe sclavii urbani mocasini (de iga, Sh.29.1) și i-a pus în contrast cu sclavii rurali. Sclavul care făcea parte din familia urbana trăia incomparabil mai ușor decât sclavul angajat în agricultură și nu degeaba Horace l-a amenințat pe Davout pentru discursurile sale îndrăznețe, trimițându-l la moșia Sabine (sat. II.7.119). Sclavul de pe moșie lucra din
262
zori până în zori și nu am văzut odihnă adevărată; orașul a trăit o existență semi-inactivă tot timpul. „Sunt un popor nepăsător, somnoros”, scrie Columella, sfătuindu-l ferm pe proprietar să nu fureze un sclav dintr-o „familie urbană”: „sunt obișnuiți cu lenevia, plimbările pe Champ de Mars, la circ, teatre, jocuri de noroc. , cârciumi și case obscene” ( 1.8.2; cf. Nog. epist. 1.14; 19-26). Această mulțime, otrăvită de lenevia și viața orașului, de obicei nemulțumită și având motive să fie nemulțumită, nu putea decât să inspire frică (Tas. apl. XIV.44).
Principalul furnizor de sclavi pe piața italiană a fost războiul, iar perioada marilor războaie de cucerire și expansiunea teritorială a Romei a fost tocmai momentul în care numărul de sclavi, reîncărcat în mod constant, a atins o dimensiune mare. Este suficient să cităm câteva cifre: pe o perioadă de patru ani (205-201 î.Hr.), Scipio a trimis peste 20 de mii de prizonieri de război în Sicilia din Africa pentru vânzare (Liv. XXIX.29.3); în 176 î.Hr e. după înăbușirea revoltei din Sardinia, aproximativ 80.000 au fost uciși și luați prizonieri (Liv. XLI.28.8); în 167 î.Hr e. 150.000 din cele șaptezeci de orașe ale Epirului au fost vândute din ordinul senatului (Polyb. XXX.15; Liv. XLV.34.5-6). T. Frank (Economic Survey, 1.188) consideră că pentru perioada 200-150 î.Hr. e. numărul prizonierilor de război care au ajuns în Italia a ajuns la 250 mii. La acest număr trebuie să adăugăm un număr deloc mic de oameni răpiți de pirați și vânduți de aceștia ca sclavi (în aceeași afacere erau angajați și taxatorii romani) . Piața de sclavi s-a completat la începutul secolului I. î.Hr e. și vânzarea de copii, la care locuitorii Asiei Mici au fost nevoiți să recurgă pentru a face față măcar cumva plății impozitelor stabilite în 85-84. î.Hr e. Sulla (Plut. Lucul. 20). Războaiele lui Cezar din Galia au dat un număr mare de prizonieri de război: aproximativ 150 de mii de oameni, 53 de mii au fost vânduți din tribul Aeduatuki (bg 11,33), tot tribul Veneti (bg III. 16); după asediul Alesiei fiecare soldat a primit un prizonier (bg VII.89).
Situația s-a schimbat dramatic sub imperiu, când marile războaie au încetat și pirateria a fost abolită. Vânzarea unui număr mare de prizonieri „en-gros” a devenit un eveniment rar. În anul 25 î.Hr. e. Augustus a vândut ca sclav întreg tribul Salassi: 44 de mii de oameni (Suet. 21 aug.; Dio Cass. LIII.25); după cucerirea Ierusalimului și sfârșitul războiului evreiesc, 97 de mii de oameni au fost luați prizonieri, dintre care majoritatea au fost vânduți (Flav. v. I. VI.9.3). Acum vând în principal sclavi născuți acasă (weerpae), copiii lor, copii aruncați și ridicați, condamnați la sclavie de către instanță. Uneori, triburile barbare vecine aduc sclavi: daci, sarmați, germani.
Ordinul de a vinde prizonierii a fost dat de comandant. Era în puterea lui să-i omoare, să-i lase ca sclavi de stat, să-i împartă, cel puțin parțial, soldaților, așa cum a făcut Cezar după capturarea Alesiei,
263
sau vinde la licitație. Vânzarea putea avea loc fie în vecinătatea locului în care erau luați prizonierii (Augustus vindea salasuri în Eporedia), fie la Roma. Prizonierii erau vânduți cu coroane pe cap, de unde și expresia: Sub corona vendere; chestorul era responsabil cu vânzarea, iar încasările mergeau de obicei către trezoreria statului.
Sub imperiu, comerțul cu sclavi era desfășurat în primul rând de persoane private; un astfel de mango, Thoranius, era deosebit de faimos pe vremea

lui Augustus (Suet. Aug. 69.1; PI. VII.56); Această ocupație era considerată disprețuitoare, dar se pare că dădea un venit bun.
Piața de sclavi era lângă templul lui Castor; oamenii au fost vânduți la licitație, iar vestitorul (rgaeso) a strigat virtuțile celor vânduți, însoțindu-și discursul cu glume și glume comune printre oamenii de această profesie (Mart. VI.66). Sclavii stăteau pe o platformă rotativă (catasta) sau pe o piatră înaltă (de unde și expresia: „de lapide comparări; de lapide emere - „cumpără dintr-o piatră”). Sclavii aduși dintr-o țară străină aveau picioarele mânjite cu cretă - „așa l-au văzut oamenii pe Chrysogon pe rolă” (favorita lui Sulla, care s-a bucurat de o mare influență sub el, - PI. XXXV. 199). Cumpărătorul i-a ordonat sclavului să se dezbrace, l-a examinat din toate părțile, i-a simțit mușchii, l-a forțat să sară în jos pentru a vedea cât de îndemânatic și de agil era. Tinerii sclavi frumoși erau „ținuți în secret catastas”: erau ascunși de ochii mulțimii în spatele magazinelor din Piața Cezarului (Saepta lulia) (Mart. IX.59.3-6). Vânzarea era supravegheată de edili de curule; exista decretul lor special „cu privire la vânzarea sclavilor”; vânzătorul trebuia să atârne un semn (titulus) de gâtul sclavului și să indice în el dacă sclavul era bolnav de vreo boală, dacă avea un defect fizic care interfera cu munca, dacă era vinovat de vreo infracțiune, dacă era un hoț și nu era înclinat să fugă (Gell. IV.2; Cic. de off. III.17). Negustorii de sclavi erau considerați înșelători de prim rang și, trebuie să ne gândim, erau excelenți în a ascunde bolile celor pe care îi vindeau. Rufus din Efes, medic, contemporan cu Traian, în tratatul său Despre cumpărarea sclavilor, dădea sfaturi despre cum să depistam acele boli ascunse despre care vânzătorul a tăcut în speranța că cumpărătorul nu va observa nimic. Tableta mai indica și naționalitatea sclavului: „Cumparam mai scump decât sclavul care aparține celor mai buni oameni” (Var. 1.1. IX.93); „... naționalitatea unui sclav, de obicei, fie atrage cumpărătorul, fie îl sperie” (Dig. 21.1; 31.21). Galii erau considerați excelenți păstori, mai ales pentru turmele de cai (Var. gg. ii. 10.3); Capadocieni înalți și voioși au fost cumpărați în case bogate pentru a duce o targă (Mart. VI.77.4); Dacii erau potriviti pentru păstori (Mart. VII.80.12); medicii, cititorii, profesorii, sclavii educați în general erau cel mai adesea greci.
Prețurile pentru sclavi în Roma în secolul I. n. e. erau următoarele: 600 de sesterţi pentru un sclav era considerat o plată ieftină (Mart. VI.66.9). Pentru Davus-ul său, care, profitând de libertatea Saturnaliilor, și-a mustrat stăpânul, arătând
264
lui pentru greșelile sale, Horațiu i-a plătit 500 de drahme (sat. IL7.43); un tânăr capabil, născut acasă și știind limba greacă, a costat de patru ori mai mult (Nog. epist. P. 2,5-60); un viticul cu experiență a costat la fel (Col. III.3.12). Sclavii erau foarte scumpi, erau cumpărați ca un fel de obiect de lux. Pentru tineri frumoși au plătit 100 și 200 de mii (mar. 1.58.1; XI.70.1; 62.1); un sclav „cumpărat pe Calea Sacră” a costat 100.000 (11.63.1 martie). Cezar a plătit odată asemenea bani pentru un tânăr sclav, încât a ezitat să înscrie această sumă în registrele sale de venituri și cheltuieli (Suet. Caes. 47).
Cum a fost distribuit acest număr de sclavi? O parte semnificativă a lucrat în agricultură, o parte semnificativă - în diverse ateliere; o parte făcea parte din „familia urbană” sau a devenit proprietatea statului. În moșiile în care se desfășura agricultura de câmp, struguri și semințe oleaginoase, erau relativ puțini sclavi, judecând după dovezile lui Cato și Varro pentru vremurile republicii, potrivit Columella pentru secolul I. imperiu. Moșiile despre care scriu atât Cato, cât și Varro nu ocupă o suprafață uriașă de teren. Cato, ale cărui terenuri se aflau în Campania și Latium, deținea o vie de 100 și un măslin de 240 de yugeri (yuger aproximativ 1/4 ha); idealul său este

deținerea a 100 de yugeri, unde sunt reprezentate toate sectoarele economice (10; 11; 1,7). Angajează 14 oameni la vie, 11 la livadă de măslini (fără a socoti furculița și soția sa în ambele cazuri). Ei execută toate lucrările curente pe ambele moșii și sunt încărcate cu ea la capacitate maximă; oamenii din afară sunt invitați să tragă struguri și măsline (23; 144; 146); pana de câmp este închiriată mârătorilor (136). Chiar și pentru a face față unei turme de oi de o sută de capete, propriile mâini nu sunt suficiente (150). O sută de ani mai târziu, Varro, care a avut în vedere în principal Sabinia (și probabil Umbria), consideră că o moșie de 200 de jugeri este normală; „latifundia" i se pare o excepție (1.16.3-4). Lucrări precum recoltarea fânului, recoltarea, chiar și recoltarea spicelor se fac cu forța angajată (acest lucru este destul de firesc: nu are sens să păstrezi oamenii care vor fi încărcați cu muncă doar în sezonul cald; proprietarii romani țineau de obicei cont de ceea ce era benefic. lor). „Fermele de păsări" despre care vorbește Varro angajează mai mulți oameni. Sazerna (scriitor de la sfârșitul secolului II-începutul secolului I î.Hr.), care avea o moșie în valea râului. Po, ia ca norma o parcela de 200 de iugeri, pentru a carui prelucrare sunt necesare 8 persoane; Columella, când calculează zilele lucrătoare, are în vedere tocmai o astfel de moșie (11.12-7). Săpăturile din apropierea Pompeii ne-au introdus într-un număr de ferme, în care cantitatea de pământ ajungea rareori la 100 de iugeri, iar numărul de sclavi până la zece.
Păstoritul nomade necesita un număr mare de oameni (și conform condițiilor climatice ale Italiei, turmele mari de oi și vite trebuiau conduse din sud, din Apulia și Calabria, unde iarba ardea vara, până în Abruzzi, iar iarna se întoarce cu ei spre sud). Conform
265
vu Varro, o a miea turmă de oi cu păr aspru a fost încredințată a 10 persoane (P.2.20), o turmă de cai de 50 de capete - la două (II. 10.11), și au existat mai multe astfel de turme și turme de la un singur proprietar. Amploarea păstoritului italian era foarte mare, iar numărul păstorilor în total se număra la mii; Livy spune că în 185 î.Hr. e. în Apulia nu exista viață de la păstorii care jefuiau pe drumuri și pe pășuni (XXXIX.29). Pretorul a reușit să prindă aproximativ 7 mii de oameni, iar mulți au fugit.
Am vorbit deja despre „familiile de oraș" aglomerate. Ar fi o greșeală, totuși, să credem că slujitorii casnicii se numără de obicei la sute. Pedanius Secundus, prefectul Romei (61 d.Hr.), care locuia într-un conac-palat, putea păstra 400 de sclavi (Tac. ann. X1V.43); ar putea avea sute dintre ei și proprietarii de conace situate la periferia urbană. Dacă aveau o suprafață mare de teren, era posibil să se construiască o barăci separată pentru sclavi pe două sau trei etaje; a fost posibil să le plaseze într-o parte a unei case imense. Într-o casă precum Casa lui Menandru din Pompei, jumătate putea fi alocată pentru nevoile casnice și pentru sclavi. Dar unde a fost posibil să se stabilească nu numai câteva sute, ci câteva zeci de sclavi în astfel de apartamente ale unei insule cu mai multe etaje, în care locuia majoritatea populației romane? Un apartament obișnuit de aproximativ 100 m2 era format din două camere din față, care ocupau cea mai mare parte a suprafeței totale, și două sau trei dormitoare mult mai mici, uneori o altă cameră mică de bucătărie și un coridor destul de îngust.
Nici camerele din față, nici dormitoarele principale nu erau destinate sclavilor. Era o bucătărie și un coridor în care nici zece persoane nu se puteau întoarce. Nu vom găsi indicii că sclavii care deservesc în jurul casei s-au stabilit separat de proprietari, într-o baracă special închiriată sau alocată lor, nu vom găsi nicăieri. Strigătele lui Horațiu, chemându-i pe „iubiții" săi nu prea ageri să-l ajute să se îmbrace și să-l escorteze la Esquilin până la Mecenas, pe neașteptate, seara târziu,

care l-a invitat pe poet în vizită, mărturisesc că Dove și tovarășii săi locuiesc. împreună cu stăpânul. Cu costul mare al apartamentelor romane, închirierea unei alte camere pentru sclavi ar fi neprofitabilă pentru o persoană cu venituri chiar bune. Locuitorii insulei au fost nevoiți să limiteze personalul servitorilor lor din motivul foarte simplu și foarte motivant că nu era unde să-i pună pe acești slujitori.
Mutarea de la conac în insulă a făcut o întreagă revoluție în viața nu numai a proprietarului, ci și a sclavului său. Conacul avea bucătărie, era o vatră unde se putea găti mâncarea; insula are un brazier pentru proprietar si familia acestuia; lasă sclavul să se hrănească în lateral. Primește „o lună”: după Seneca, cinci modii de grâne și cinci denari (epist. 80.7). Sclavul putea folosi banii pentru a cumpăra diverse condimente pentru pâine: ulei de măsline
266
la, masline sarate, legume, fructe. Uneori, rația de pâine a fost emisă nu lunar, ci zilnic și, în acest caz, după toate probabilitățile, nu în cereale, ci în pâine coaptă: ar fi prea supărător să cântăriți cerealele zilnic și este ușor să cumpărați pâine standard de aceeasi greutate. Este posibil ca rația zilnică să fi fost emisă pur și simplu în numerar.
Dacă condițiile de viață ale unui sclav rural erau precare, atunci cele ale unui sclav urban erau și mai rele. Nu era loc special pentru el în insulă; sclavii se poticneau pe unde puteau, doar pentru a găsi un loc liber. Nu era nimic de gândit despre paturi. Marțial, așezând sclavul pe un „așternut mizerabil”, se pare că a scris din natură (IX.92.3).
Acest mod amar de viață a fost agravat și mai rău de dependența completă legalizată a sclavului de stăpân - de starea lui de spirit, capriciu și capriciu. Plășiți de har astăzi, mâine ar putea fi supuși la cele mai severe torturi pentru vreo infracțiune nesemnificativă. În comediile lui Plautus, sclavii vorbesc despre biciuire ca pe ceva obișnuit și cotidian. Tijele erau considerate cea mai blândă pedeapsă, biciul de centură și „cu trei cozi” erau mai rele - un bici teribil în trei curele cu noduri pe curele, uneori împletite cu sârmă. Ea este pe care o cere proprietarul pentru a biciui bucătarul pentru un iepure slab gătit (Mart. III.94). Ergastul și stocurile, munca la moară, exilul în cariere, vânzarea la o școală de gladiatori - un sclav se putea aștepta la oricare dintre aceste pedepse groaznice și nu exista protecție împotriva arbitrarului stăpânului. În Vedy Pollion, el i-a aruncat pe sclavii vinovați în iaz pentru a fi mâncați de murene: „numai cu o astfel de execuție putea vedea cum o persoană era imediat sfâșiată” (PI. IX.77). Stăpâna ordonă să fie răstignit sclavul, tăindu-i în prealabil limba (Cic. pro Cluent. 66.187). Cazul nu a fost singurul; același lucru este menționat de Marțial (11.82). Loviturile și palmele erau la ordinea zilei, iar oameni ca Horace și Marțial, care nu erau deloc niște diavolți vicioși, au considerat că este destul de natural să dea frâu liber mâinilor (Hor. sat. II.7.44; Mart. XIV.68) și a bătut un sclav pentru o cină prost pregătită (martie VIII.23). Proprietarul se consideră îndreptățit să nu trateze un sclav bolnav: pur și simplu este dus pe insula Asclepius de pe Tibru și lăsat acolo, scutindu-se de orice grijă pentru îngrijirea bolnavilor. La Columella au fulgerat proprietarii cărora, după ce au cumpărat sclavi, nu le pasă deloc de ei (IV.3.1); tâlharul Bulla le spune autorităților că, dacă vor să pună capăt jafului, atunci să-i oblige pe stăpâni să-și hrănească sclavii (Dio Cass. LXXVII.10.5).
Mult, bineînțeles, depindea de proprietar, de caracterul și poziția sa socială. Sclavul, pe care soldatul l-a adus acasă ca pradă de război, la vechea lui curte țărănească, s-a dovedit imediat a fi egal între egali; a mâncat aceeași mâncare ca toți ceilalți, și la aceeași masă, a dormit cu toți ceilalți în aceeași colibă și pe același paie; împreună cu proprietarul a intrat în câmp și a lucrat la egalitate cu el. Proprietarul ar putea fi

furios la muncă și nu dă o coborâre pe ea, dar el însuși a muncit, fără să cruțe efort și necruțându-se; putea să strige la un sclav, dar a strigat și la fiul său și nu era nimic jignitor sau umilitor în exigențele lui. Într-un mediu de lucru simplu nu exista capriciu prost și tiranie răutăcioasă când un senator cerea ca un sclav să nu îndrăznească să deschidă gura până când nu i se cere și pedepsea un sclav pentru strănut sau tuse în prezența oaspeților (Sen. epist. 47.3). ).

Nu existau doar monștri printre proprietarii de sclavi romani; cunoaștem și gazde amabile, cu adevărat umane și grijulii. Așa au fost Cicero, Columella, Pliniu și anturajul său. Pliniu le permite sclavilor săi să părăsească testamente, își îndeplinește cu fidelitate ultima voință, se îngrijește serios de cei care se îmbolnăvesc; le permite să invite oaspeți și să sărbătorească sărbătorile. Marțial, descriind moșia lui Faustin, amintește de micile gerpae, care stăteau în jurul vatrăi aprinse, și de cinele, la care „toată lumea mănâncă, dar un servitor bine hrănit nici nu se gândește să invidieze un tovarăș beat” (III.58.21 și 43-44). La Horaţiu, pe moşia sa Sabine, „gerpa frisky” stătea la aceeaşi masă cu proprietarul şi oaspeţii săi şi mâncau la fel ca şi ei (sat. II.6.65-67). Seneca, revoltat de cruzimea stăpânilor săi, s-a purtat cu sclavii săi, probabil după principiile filozofiei stoice, pe care le-a proclamat.

Nu putem stabili statistic dacă au fost mai multe gazde rele sau bune, iar până la urmă nu este atât de important; iar în ambele cazuri sclavul a rămas sclav; poziția sa juridică și socială a rămas aceeași și este firesc să ne punem întrebarea cum a influențat starea de sclavie o persoană și ce depozit spiritual a creat. Care au fost motivele ca Tacitus și Seneca să vorbească despre „sufletul sclav” (ingenium ser vile)?

Străin în țara unde l-a adus soarta lui rea, sclava este indiferentă față de bunăstarea ei și față de nenorocirile ei; nu este mulțumit de prosperitatea ei, dar durerile ei nu vor pune piatră pe sufletul lui. Dacă este luat ca soldat (în timpul războiului cu Hannibal, două legiuni erau formate din sclavi), atunci nu merge să apere acest pământ indiferent, ci să-și ia libertatea: se gândește la sine, și nu la toată lumea. Oamenii i-au luat tot ce face viața roșie: patria, familia, independența, el le răspunde cu ură și neîncredere. El nu simte întotdeauna un sentiment de camaraderie chiar și cu semenii săi în soartă. Într-una din comediile lui Plautus, proprietarul casei le spune slujitorilor săi să omoare picioarele fiecărui sclav vecin care i-ar lua în cap să se urce pe acoperișul lui, cu excepția unuia, iar acesta nu este deloc îngrijorat de soarta camarazilor săi: „Nu mă interesează ce fac ei cu restul” (Miles glorios 156-168). Asocierea de gladiatori plecați cu Spartacus, sau acei germani care, după ce au fost capturați, s-au sugrumat între ei pentru a nu acționa pentru amuzamentul gloatei romane, este un fenomen rar - de obicei altceva: oameni,
268
care locuiesc sub același acoperiș, se întâlnesc în fiecare zi, vorbesc, glumesc, își spun despre soarta, necazurile și aspirațiile lor, au băgat cu sânge rece un cuțit în gâtul unui camarad. Șoferii de circ nu se vor opri la niciun truc, se vor apela la vrăjitorie doar pentru a-și distruge colegii rivali. În mediul liniștit al unei moșii rurale, proprietarul se așteaptă ca sclavii să se spioneze unii pe alții și să se raporteze unul asupra celuilalt. Sclavul este separat de ceilalți, îi pasă doar de el însuși și se bazează doar pe el însuși.

Sclavul este lipsit de ceea ce constituie puterea și mândria unui om liber - nu are dreptul la libertatea de exprimare. El trebuie să audă nu să audă și să văd nu să vadă, dar vede și aude multe, dar nu îndrăznește să-și exprime judecata asupra acestei chestiuni, evaluarea sa. Se comite

o crimă în fața ochilor lui – tace; și treptat răul încetează să-i mai pară rău: s-a obișnuit, s-a obișnuit, i s-a tocit simțul moral. Da, iar viața altcuiva este interesantă pentru el doar în măsura în care a lui depinde de ea; în această lume, singurul lucru pe care îl are este el însuși, iar viitorul lui depinde doar de el. Printr-o ciudată ironie a sorții, această persoană, devenită „lucru”, se dovedește a fi fierarul propriului destin. Are nevoie să iasă din starea de sclav și alege calea care i se pare cea mai adevărată și sigură: încurcă sufletul proprietarului cu minciuni și lingușiri - își îndeplinește cu sârguință toate ordinele, se supune celor mai josnice capricii; „Orice comanda stăpânul, nimic nu este rușinos”, spune Trimalchio. Intelept și observator, el observă rapid viciile și slăbiciunile proprietarului, le răsfăță cu dibăcie, iar în curând proprietarul nu se mai poate lipsi de el: devine mâna lui dreaptă, consilier și confident, șef în casă, furtuna altor sclavi. , și uneori o nenorocire pentru întreaga familie (povestea lui Statius, un sclav, și apoi un liber liber al fratelui lui Cicero Quintus). Se apleacă în fața proprietarului: proprietarul este putere și este arogant obrăzător cu toți cei care nu au putere. Dacă îi este profitabil să-l trădeze pe proprietar și să informeze despre el, va trăda și va informa. Ezitarea morală îi este necunoscută; legile moralei nu-l leagă: el nu bănuieşte existenţa lor. „Câți sclavi, atât de mulți dușmani” - zicala a apărut pe baza experienței și a observației.
Nu toți sclavii erau așa, desigur. Au fost oameni care nu și-au suportat soarta sclavă, dar nu au putut și nu au știut să o renunțe prin servilism și frânare. Viața lor a devenit un protest continuu împotriva legilor lumii rele și nedrepte, care i-au subjugat. Acest protest ar putea fi exprimat în moduri foarte diferite, în funcție de dispoziția morală și de nivelul mental. Unii au devenit pur și simplu „disperați”: nici biciul, nici cioturile, nici moara nu puteau face nimic cu ele; au băut, s-au revoltat, au fost insolenți: era modul lor de a-și exprima ura și disprețul față de mediu. Alții au ascuns cu pricepere această ură,
269
l-au acumulat în ei înșiși, așteptând în aripi, iar când venea, îl doborau asupra oricui, atâta timp cât erau bine hrăniți și îmbrăcați, asupra celor care arătau ca un om care îi împingea și îi călca în picioare. noroi. Au avut de-a face cu proprietarul, au fugit, au intrat în cete de tâlhari, au ascultat cu nerăbdare să vadă dacă a existat vreo revoltă pe undeva. Au fost mulți astfel de oameni în armata lui Spartacus.
Oamenii care erau mai pașnici și posedau o mică rezervă de forță interioară au suportat partea lor și nu încercau decât să se aranjeze astfel încât jugul sclavilor să nu le frece prea mult gâtul. S-au adaptat la casă și la întregul sistem casnic și au trăit de la o zi la alta, fără să caute mai departe decât azi, obișnuindu-se încet cu ea și câștigând pentru ei cel puțin o mică bucată din confortul și plăcerile vieții. Să-i admiri pe gladiatori, să alergi într-o tavernă și să vorbești cu un prieten, să mănânci o bucată de carne, să gusti o prăjitură grasă, să mergi la o femeie ieftină, coruptă - un sărac jefuit de oameni nu mai visa nimic. Dacă a fost prins în vreo șmecherie nu foarte nevinovată, cum ar fi să toarne apă în loc de vin băut sau să fure câțiva sesterți, și nu s-a putut eschiva, a îndurat cu curaj bătăile: necazurile din viață nu pot fi evitate, iar capacitatea de a trăi stă în strecurându-se printre ei, nu prea i se desprinde de pe piele. Comedia îi plăcea să scoată astfel de sclavi; Plutirea fără ele aproape că nu funcționează.
Sclavul s-a răzbunat pe stăpân, iar revoltele sclavilor au fost poate cea mai puțin teribilă formă a acestei răzbunare. Viața i-a fost desfigurată – i-a urât viața proprietarului; sufletul lui era schilodit – l-a schilodit pe cel al stăpânului. Încă din copilărie, proprietarul este obișnuit cu faptul că nu există bariere în calea dorințelor sale și toate

acțiunile sale sunt întâmpinate doar cu aprobare - se pierde controlul asupra sa, vocea conștiinței tace. În puterea lui se află o mulțime de acești oameni neputincioși, fără voce, el poate face ce vrea cu ei - și instinctele întunecate teribile care trăiesc în sufletul lui se eliberează: se bucură de suferința altora și într-o atmosferă care nu este otrăvită de cruzime și arbitrar nu mai poate respira. El disprețuiește sclavii și respectul pentru om și pentru sine moare pe nesimțite în sufletul său; în ea, ca într-o oglindă, se reflectă „sufletul de sclav”; stăpânul devine dublul sclavului său: se zbate și minte, tremură pentru viața și destinul său, este laș și insolent. Un senator se comportă cu Caligula sau Nero, iar un client liber cu patronul său nu este mai bun decât cel mai rău sclav al lor se comportă cu stăpânii.
Era imposibil să nu vedem această influență corupătoare a mediului sclavagist. Quintilian, un profesor inteligent, excelent, i-a avertizat pe părinți cu privire la pericolul pentru copii de „asociere cu sclavi răi” (1.2.4); Tacitus considera principalul motiv al declinului moralei ca fiind faptul că contemporanii săi încredințează sclavii creșterea copiilor, iar copilul își petrece timpul în societatea lor (dial. 29).
270
Exista, totuși, o altă categorie de sclavi, pe care stăpânii, în orbirea viziunii lor despre lume deținătoare de sclavi, îi considerau sclavi buni și credincioși. Acești oameni erau înzestrați cu o mare parte a bunului simț, credeau că nu poți rupe un fund cu biciul și nu visau la un regat al dreptății. Nu aveau aluatul eroic al camarazilor lor nestăpâniți, care, cu mâna goală, s-au repezit să asalteze îngrozitorul stat roman. S-au gândit la ei înșiși, și-au aranjat soarta, au visat la libertate pentru ei înșiși și au crezut că cel mai probabil își vor face drum spre ea cu munca. Erau dezgustați de cărările giratorii ale servilismului și ticăloșiei, pe care mulți le-au parcurs într-un mediu de sclavi. Erau oameni cumsecade și muncitori conștiincioși care puneau adesea ardoarea inspirației creative în munca lor. Acești atlanți fără nume, atât în stare de sclavie, cât și deveniți liberi, au ținut pe umerii lor puternici întreaga viață economică a Romei. Cuvintele lui Homer „slujitorul este neglijent” nu se aplică lor. Am văzut câți specialiști avea „departamentul de apă” (toți sclavi) la Roma. Acești oameni, de a căror sârguință și atenție depindea viața unui oraș uriaș, nu merită numele de „neglijenți”, nici pompierii (eliberați, adică sclavii de ieri), care au îndeplinit cu râvnă o slujbă grea și ingrată. Sclavii au construit case și bazilici, apeducte și temple, ale căror rămășițe provoacă încă uimire și încântare. Forumul lui Traian nu a fost creat doar de Apolodor: dacă nu ar fi avut la dispoziție mii de mâini sclave, diligente și inteligente, planul său nu s-ar fi împlinit niciodată. Livada italiană are zeci de soiuri magnifice în sortimentul său. Cine le-a scos? grădinar sclav. Cine a creat excelenta rasă de oi din Apulia, măgarii Reatino, pentru care s-au plătit zeci de mii de sesterți, cai frumoși care trap? Cine a condus în sălbăticia pășunilor îndepărtate această muncă răbdătoare de trecere, observare, creștere a animalelor tinere? sclav cioban. Maeștrii care au creat mese pompeiene ușoare nu au fost „neglijenți”, au împrăștiat cu pricepere un ornament încântător pe câmpul larg al cartibului, au lucrat la un cufăr de lemn sau un braț de bronz, transformând ustensilele modeste într-o adevărată operă de artă. Îl tratăm pe Spartacus și pe tovarășii săi cu entuziasm respectuos, dar ne gândim și la acești muncitori uitați, uitați, cu dragoste și respect. Viața umană și relațiile umane sunt foarte complexe și multiple; nu îngheață într-o formă unică, uniformă. Aspectul lor se schimbă; trec anii, ceva nou prinde viață odată cu ei; vechiul dispare cu totul sau este supus procesării, încet, la început, poate cu greu sesizabil. Așa a

fost și în relație cu sclavul - împreună cu vechiul, răspândesc muguri de nou.
Dreptul roman a recunoscut sclavia ca instituție internațională legalizată (iure gentium) și, totuși, a considerat-o ca fiind opusă
271
natural (contra naturam). Legiuitorii nu s-au gândit niciodată la modul de conciliere a acestei contradicții, dar, pe de altă parte, nu au proclamat niciodată poziția pe care Aristotel a pus-o ca bază a doctrinei sale despre sclavie: nu există doar oameni, ci popoare întregi care, prin însăși natura lor, sunt q&sei) sunt destinate sclaviei și trebuie să fie sclavi. Pentru legiuitorul roman, un sclav era un bun mobil, un lucru (res), dar când acest „lucru” a primit libertate, s-a transformat imediat în persoană și foarte curând în cetățean roman. Din experiența întâlnirilor zilnice și a comunicării cotidiene, romanul a trebuit să recunoască că acest „lucru” are proprietăți care îl fac să-l trateze altfel decât un măgar sau un câine și care uneori sunt de așa natură încât nu se mai poate considera proprietarul lor ca pe un "lucru".
Majoritatea gramaticienilor de seamă despre care vorbește Suetonius erau eliberați: acești sclavi au fost eliberați de stăpânii lor „pentru talentele și educația lor”. Tapii ispășitori au fost Livy Andronicus, fondatorul literaturii romane, și Terentius, un maestru recunoscut al comediei latine. Un „lucru” s-ar putea transforma într-o persoană în fiecare minut, iar acest lucru nu putea fi ignorat. Cato însuși trebuia să recunoască acest lucru și nu avea nici măcar o privire de sentiment uman față de sclavi. Acest bărbat, care într-adevăr considera sclavul doar ca un element de venit, a fost forțat, totuși, să noteze sfatul: „vă rog plugarii ca să aibă grijă mai bine de boi” (cuvântul „plugar” nu dă sensul deplin). de bibulos: era într-adevăr un plugar, dar în datoria lui includea nu numai arat, ci toată grija boilor zăcea asupra lui). Putem urmări într-un domeniu, și anume în agricultură, cum crește această atenție față de sclav - om; am avut aici informații documentare din două secole: Cato (mijlocul secolului II î.Hr.), Varro (sfârșitul secolului I î.Hr.) și Columella (a doua jumătate a secolului I î.Hr.). Cato consideră sclavul doar ca pe o forță de muncă, din care este necesar să stoarceți cât mai mult; cheltuielile cu această forță nu trebuie în niciun caz să depășească veniturile pe care le dă ea: prin urmare, sclavul bolnav și bătrân trebuie vândut, prin urmare, dacă sclavul este temporar în imposibilitatea de a lucra, trebuie să-și reducă rația pentru acest timp, prin urmare, atât ploioase, cât și sărbătorile trebuie să fie, pe cât posibil, pline de muncă; munca trebuie făcută cu orice preț: nu se iau în considerare „motive obiective”. Interesul pentru un sclav ca persoană, ideea că munca lui și productivitatea sa depind de un fel de sentimente umane, nu este nimic de căutat la Cato.
Vedem deja ceva cu totul diferit la Varro: nevoia de a-l interesa pe sclav în munca sa este destul de clar recunoscută. Viața pune din ce în ce mai multe pretenții: sunt necesare recolte mai generoase, venituri mai mari decât cele cu care bunicii erau mulțumiți. Bogăția proprietarului este creată de munca sclavului, iar proprietarul începe să se gândească ce să facă, astfel încât munca sclavului
272
a devenit mai productiv, cum să creeze un sistem de relații în care „dușmanii” („câți sclavi, atât de mulți dușmani”) să-și întoarcă energia pentru a nu submina bunăstarea stăpânului, ci să lucreze la crearea și prosperitatea acestuia. Proprietarul începe să înțeleagă că munca se face nu numai prin forța musculară a sclavului, că se poate lucra „cu suflet” și că numai o astfel de muncă este bună. Sunt introduse stimulente și recompense, unui sclav i se permite să aibă o proprietate (peculium), i se permite să întemeieze o familie. Vilik i s-a ordonat să dispună de cuvântul său și să-și dea frâu liber mâinilor doar ca ultimă soluție.

Cato a legalizat prostituția plătită în gospodăria lui și nici lui, nici viitorilor săi admiratori nu i-a trecut prin minte că Vir vere romanus („romanul adevărat”) acționează aici într-o oarecare măsură ca un proxeneț care își vinde sclavii. Păstorii, despre care vorbește Varro, au deja o adevărată familie și, pe cât posibil în condițiile vieții nomade, o adevărată vatră cu simplă, dar confort și liniște. „Lucru” s-a transformat într-un bărbat. Care a fost motivul pentru asta? Sărăcirea pieței de sclavi în comparație cu vremea lui Cato, când zeci de mii de prizonieri de război erau scoși la vânzare iar și iar? Westerman, desigur, are dreptate în a invoca acest motiv, dar nu a fost în niciun caz singurul, la fel cum considerentele economice nu au fost singurele. Până când Varro și-a scris tratatul despre agricultură, sclavii reușiseră să se dovedească atât în viața publică a Romei, cât și în viața domestică, ca o forță care nu putea fi ignorată. Spartacus a dat o lecție care este bine gravată în memoria mea. Sulla, eliberând 10 mii de sclavi, a contat pe ei ca pe un gardian de încredere al gărzilor de corp. Milo și Clodius sunt înconjurați de o suită de sclavi înarmați, care sunt atât de pază, cât și de sprijin pentru ei (Cic. ad Att. IV.3.2-4). După asasinarea lui Cezar, ambele părți încearcă să asigure sprijinul sclavilor; recrutați-i în trupele lor și promiteți libertatea. Tyro a fost un bun asistent al lui Cicero, Statius a fost geniul malefic al fratelui său. Doctorul, secretara, managerul gospodăriei - proprietarul sclavului în fiecare minut, la fiecare pas s-a împiedicat de un sclav și a fost forțat de forța împrejurărilor să intre în relații personale, apropiate cu el. Toate acestea au adus „lucrurea” mai aproape de proprietar, l-au forțat să se uite la el, le-au explicat cu insistență stăpânilor ce ar putea fi un „lucru”. Explicațiile sunt memorate. Columella a mers mai departe decât Varro: s-a sfătuit cu sclavii despre ce și cum să facă, a vorbit și a glumit cu ei, i-a încurajat cu recompense. Lui Vilik îi este interzisă pedeapsa corporală: trebuie să acționeze nu cu frică, ci cu autoritatea sa, trebuie să fie onorat, dar fără frică. Este imposibil să ceri muncă prea agresiv: chiar și un sclav se preface că este bolnav pentru câteva zile și se odihnește; cu atât mai binevoitor se va ocupa mai târziu de lucru. Se subliniază atenția cu care este necesar să se trateze toate nevoile unui sclav - sănătatea, hrana, îmbrăcămintea acestuia. În toate prescripțiile lui Columela, sună atitudinea față de sclav ca față de persoană: îi cere să nu

273

numai muncă, își dorește bunăvoința, o asemenea atitudine față de proprietar care să-l facă să lucreze cu plăcere și se gândește la un întreg sistem de relații care să ofere această bunăvoință. Mai mult, el face concesii care vor îmbunătăți existența unui sclav.

Potrivit litera legii, un sclav nu putea avea nicio proprietate: tot ceea ce aparținuse proprietarului. Viața și-a făcut modificarea normelor legale. Proprietarul și-a dat seama rapid care ar fi avantajul pentru el dacă i-ar permite sclavului să aibă ceva al lui: în primul rând, sclavul ar lucra mai bine și mai bine, sperând să câștige bani pentru răscumpărarea lui și, în al doilea rând, ceea ce dobândește pentru el însuși. , va rămâne în continuare ca răscumpărare în mâinile stăpânului. Numai proprietarii complet fără scrupule au pus mâna pe această proprietate a sclavilor (se numea „peculium”), iar sclavul o aduna „cu uncii” (Teg. Phorm. 43-44), cu un ban, smulgând de la sine ceea ce era necesar, adesea subnutriți (ventre fraudato , 80), doar pentru a încasa suma necesară. Varron a recomandat „trebuie să se aibă grijă ca sclavii să aibă o particularitate” (g. 1.17), iar păstorii, despre care vorbește, au mai multe oi proprii în turma stăpânului. Uneori sclavii primeau „bacuri” de la oaspeți sau clienți, uneori reușeau să fure ceva și „mărească în secret peculia” (Apul. met. X.14). Uneori proprietarul îi dădea sclavului bani cu dobândă, iar acesta îi punea în circulație,

plătind proprietarului datoria și păstrând profitul pentru el. De asemenea, s-a întâmplat ca sclavul să facă afaceri în numele proprietarului, acționând în numele lui, iar proprietarul fie să-i plătească un anumit salariu, fie să-l răsplătească cu niște daruri. Toate acestea au mers la peculium. Un sclav care nu avea o particularitate era considerat suspect și inapt. „Vrei să dai fata acestui sclav, o nenorocire și un ticălos, care până astăzi nu are nicio particularitate și un ban de aramă!” - vechiul proprietar din Kazinul lui Plautus este indignat. Cicero îl caracterizează pe Diognotus, sclavul orașului, drept un leneș – „nu are deloc peculium” (în Verr. III.38.86). Peculium-ul unui sclav putea ajunge uneori la o asemenea sumă încât să poată dobândi „deputați”, proprii sclavi (vicarii), care îl ajutau să-și îndeplinească îndatoririle.
Iar familia, în care legea îl tăgăduia pe sclav, a avut-o de fapt, deși, din punct de vedere juridic, nu a fost o căsătorie, ci doar o „coabitare” (contubemium). Proprietarul înțelege că relațiile conjugale într-un mediu de sclavi sunt benefice pentru el: îl leagă pe sclav de casă (nu fără motiv Varro a recomandat cu atâta insistență căsătoria cu ciobanii care cutreierau Italia cu turmele stăpânului: într-un mediu de sclavi, ciobanii erau elementul cel mai independent și redutabil, iar familia era un mijloc foarte de încredere pentru a-i ține pe acești oameni la rând), îl face mai flexibil și mai ascultător, iar copiii născuți din aceste uniuni, „sclavi de casă” (vyerpae), au crescut sclavul. familie și erau considerați cei mai devotați și credincioși slujitori. În viața de zi cu zi, căsătoria unui sclav, în special sub imperiu, este atât recunoscută, cât și respectată: conform legii, este imposibil.
274
a separa membrii familiei (Dig. XXXIII.7.12, §7). În practică, această lege a fost ocolită, și astfel testamentele subliniază adesea voința testatorului ca copiii și părinții să rămână împreună (Dig. XXXII.1.41, §2; CIL. 11.2265).
Statul intervine și în viața unui sclav: apar o serie de legi care restrâng drepturile proprietarului. Lex Petronia de servis (AD 19) interzice unui stăpân să trimită în mod arbitrar un sclav „să lupte cu fiarele” în amfiteatru; o astfel de pedeapsă poate fi impusă după luarea în considerare a plângerii stăpânului la Roma de către prefectul orașului, iar în provincie de către guvernatorul acesteia (Dig. XL VIII.8.11, § 2). Potrivit edictului împăratului Claudius, un sclav bolnav, adus de proprietar pe insula Asclepius și abandonat acolo, primește libertate în caz de însănătoșire; uciderea unui sclav bătrân sau infirm este considerată o infracțiune (Suet. Claud. 25.2; Dio Cass. LX. 19.7). Hadrian „a interzis stăpânilor să omoare sclavul; puteau fi condamnați la moarte dacă meritau, numai judecători. A interzis vânzarea unui sclav sau a unei slujnice unui proxenet sau unui lanist ... a distrus ergastula ”(Hist. Aug. Adr. 18.7-10). Pentru maltratarea sclavilor, a trimis o matronă romană în exil timp de cinci ani. Un sclav s-ar putea întoarce la prefectul orașului, „dacă proprietarul este crud, nemilos, îl înfometează, îl obligă la desfrânare” (Dig. 1.12.1, § 8); sub rescriptul lui Antoninus Pius, crudul stăpân este obligat să-și vândă sclavii (Gai. 1.53).
Nu trebuie gândit, desigur, că viața unui sclav sub imperiu s-a schimbat radical, dar, fără îndoială, au avut loc unele schimbări în ea. Indignarea pătimașă cu care Juvenal cade asupra stăpânilor cruzi, reflecțiile lui Seneca asupra faptului că un suflet înalt poate trăi nu numai într-un cetățean roman, ci și într-un sclav (epist. 31.11), comportamentul lui Columela cu sclavii săi, un sistem deliberat de buna tratare a unui sclav Pliniu cel Tânăr, cuvintele caustice și supărate aruncate de Marțial în fața stăpânilor care își tiranizează sclavii – toate acestea indică faptul că au avut loc unele schimbări în raport cu

sclavul. Aceste schimbări s-au datorat diverselor motive: au existat considerații de ordin pur economic, și politice, și morale și filozofice. Legislația nu conducea societatea, ea își exprima starea de spirit.

## Capitolul cincisprezece

## VACAnțe

Motivele pentru care proprietarul a eliberat sclavul în sălbăticie ar putea fi diferite, interesul propriu și vanitatea nu au fost ultimele. A vinde libertatea unui sclav și a obține înapoi, în bani puri, valoarea a ceea ce i-a permis stăpânul să acumuleze în anii de sclavie a fost, desigur, o afacere profitabilă. Proprietarul a ținut cont de valoarea de piață a sclavului, de mărimea particularității sale, de posibilitatea câștigurilor sale în viitor - și a desemnat răscumpărarea corespunzătoare. Prețul obișnuit al unui sclav a fluctuat la începutul imperiului între 800 și 2400 de sesterți, dar unul dintre oaspeții lui Trimalchio (Petr. 57) a răscumpărat pentru 4 mii de sesterți; Columella a determinat valoarea viticultorului la 8 mii (Sh.3.12), iar proprietarul, poate, nu ar dori să reducă această sumă prin eliberarea unui muncitor bun. Un oftalmolog dintr-un mic oraș italian a plătit 50.000 de sesterți pentru libertatea sa. Nu s-a terminat aici: proprietarul a contat, și pe bună dreptate, pe veniturile pe care le va primi în viitor de la țapul său ispășitor; acestea vor fi discutate mai jos.

O motivație foarte eficientă pentru eliberarea sclavilor a fost vanitatea stăpânului. Custom a cerut ca senatorul să apară în public, însoțit de o mulțime de clienți. Dacă erau puțini, atunci cea mai ușoară cale de a le crește numărul era eliberarea unui anumit număr de sclavi, care au completat modestul succes al senatorului ca noi clienți. Uneori, stăpânul dorea să adauge o splendoare deosebită înmormântării sale: „unii vor lăsa moștenire să elibereze toți sclavii după moartea lor pentru a trece drept oameni frumoși și ca o mulțime de țapi ispășitori în șapcă să le urmeze patul de înmormântare” (Dion. Hal). IV.24) .1

S-a întâmplat, și nu atât de rar, ca stăpânul să-i dea drumul pe sclav din afecțiunea față de el, care a apărut de-a lungul anilor lungi de conviețuire și în semn de recunoștință pentru serviciile oferite. Haridem, unchiul lui Martial, era un mormăiitor insuportabil care băga nasul în toate și care avea mereu pregătit un depozit de reproșuri și îndemnuri, dar legăna leagănul poetului, păzea băiatul.

276

și nu i-a lăsat nici un pas și fie Marțial însuși, fie tatăl său i-au dat vacanță bătrânului unchi (XL39). Mențiuni despre vacanța asistentelor, profesorilor, secretarelor, cititorilor, medicilor se găsesc în mod repetat în inscripții. Uneori talentul și educația unui sclav îl ridicau atât de mult peste nivelul obișnuit de sclav, atât de departe de titlul său de sclav, încât proprietarul l-a eliberat: aproape toți gramaticienii celebri despre care scrie Suetonius au fost eliberați „pentru talentele lor și educația lor”.

Eliberarea unui sclav se putea face în două moduri: formal (manumissio iusta) sau fără nicio formalitate, „acasă” (manumissio minus iusta). Această metodă de acasă a fost numită colectiv „eliberare în prezența prietenilor” (inter amicos). Existau trei tipuri de ea: proprietarul a înștiințat sclavul prin scrisoare că este liber (per epistolam, - scrisoarea a fost întocmită, desigur, în prezența martorilor, care au atestat autenticitatea ei cu semnăturile lor); stăpânul a pus sclavul la masă, ștergând astfel diferența dintre poziția sa și cea a propriei sale și restul ospătătorilor (per mensam); a declarat sclavul liber în fața mai multor persoane care au apărut în rolul de martori.

Această metodă de eliberare a unui sclav (în oricare dintre cele trei forme ale sale) era extrem de populară datorită simplității sale: nu necesita prezența unui magistrat, nu era nevoie să meargă nicăieri; totul se făcea în casa stăpânului și, în plus, cu această formă de concediu, nu

era necesar să se plătească impozitul de cinci la sută stabilit pe costul unui sclav, care se plătea în timpul concediului formal.
O altă formă de concediu (manumissio iusta) era de trei feluri: „bagheta” (vindicta), intrarea în listele de calificare (censu) și testament (testamente).
Sclavul era eliberat „cu o baghetă” de obicei în prezența pretorului.2 Stăpânul venea la el împreună cu sclavul său, iar întreaga procedură era o ficțiune de litigiu pe chestiunea proprietății. Într-un proces autentic, ambele părți, fiecare cu un băț în mână (un simbol al proprietății), au atins subiectul în litigiu cu acest băț, declarându-l proprietatea lor. Întrucât sclavului nu i-au fost recunoscute drepturi legale, în numele său a vorbit fie lictorul magistratului, fie o altă persoană, care era numită assertor libertatis („apărătorul libertății”). A atins un sclav cu bagheta și l-a declarat om liber. Proprietarul, desigur, nu a contrazis, iar pretorul a pronunțat o decizie în favoarea „apărătorului libertății”. Stăpânul a luat apoi sclavul de mână, l-a întors și i-a dat o palmă în față.3 Acesta a fost sfârșitul întregii ceremonii, iar sclavul a devenit un om liber.
A doua metodă, care nu putea fi folosită decât o dată la cinci ani, era cea din timpul recensământului efectuat de cenzor
277
mi, stăpânul le-a spus că a eliberat astfel de sclavi și a cerut să le treacă numele pe listele cetățenilor romani.
Concediul testamentar era extrem de comun (sclavii eliberați în acest fel erau numiți „ogsip”: de la Orcus). Voința testatorului trebuia exprimată în termeni strict definiți: liber esto Stichus - „Să fie liber versul” sau iubeo Stichum esse liberum - „Poruncesc: versul să fie liber”. Volo Stichum esse liberum - „Îmi doresc ca versul să fie liber”, o astfel de frază nu mai avea forța unui ordin categoric - era un fideicommissum, a cărui executare atât sub republică, cât și în secolul I. imperiul depindea de conștiinciozitatea moștenitorului. Un sclav putea fi numit prin testament și moștenitor, dar în acest caz era necesar un ordin specific de eliberare: Stichus liber et heres esto - „Stichus să fie liber și lăsați-mă să moștenesc.” 4 Dacă proprietarul a uitat cuvântul liber , testamentul nu era valabil: proprietatea defunctul cu Vers împreună venea celuilalt moștenitor al său, iar dacă nu era moștenitor, atunci la vistieria imperială.
Relația dintre un liber liber și fostul său stăpân, acum patron, era echivalată prin lege cu relația dintre tată și fiu. Patronul, ca un tată bun, trebuie să aibă grijă ca slobozitul său să nu se găsească în pragul unei vieți libere fără niciun mijloc de subzistență: îi va asigura un loc cu o anumită plată, îi va da o anumită sumă de bani. , sau chiar să îi dai un mic teren și să-l ajuți să achiziționeze o fermă . Nu-l va lăsa în nevoie și necaz, îl va sprijini în cuvânt și faptă, dar dacă i se va întâmpla nenorocire și îi va fi greu, atunci țapul ispășitor, ca un fiu bun, nu va încetini cu ajutorul lui. Dacă libertul a căzut în mâna unui criminal, patronul este obligat să-l găsească pe criminal și să-l aducă în fața justiției: el trebuie să acționeze aici așa cum ar fi procedat dacă o asemenea nenorocire s-ar fi întâmplat vreunuia dintre rudele lui de sânge. Legați de atenția și participarea reciprocă în timpul vieții lor, ei nu se despart nici după moarte: în mormântul familiei sale, patronul alocă un loc pentru „țapii lui ispășitori, țapii ispășitori și urmașii lor”. Dacă libertul a săvârșit o infracțiune pentru care se datorează exilul sau pedeapsa cu moartea, patronul nu trebuie să acționeze ca acuzator și nu poate fi obligat să depună mărturie împotriva libertului său. Iar un liber nu poate fi un acuzator al patronului său5 și nu poate fi forțat să depună mărturie împotriva lui - „pentru un liber și un fiu, persoana tatălui și a patronului trebuie să fie întotdeauna venerată și sacră” (Dig. XXXVII.XV. 9); libertul trebuie să fie obsequens

și officiosus pentru patronul său. Istoria cunoaște țapi ispășitori devotați și credincioși. Bellei spune că în timpul interdicțiilor de dinainte de înființarea principatului, soțiile au arătat cea mai mare fidelitate față de soții lor; el a apreciat ca fiind „medie” fidelitatea libertoților față de patronii lor (11.67). Augustus „onorat cu demnitate ecvestră” o vacanță
278
servitorul pentru că și-a ascuns patronul în timpul interdicțiilor (Suet. Aug. 27:2). A existat un caz sub Nero că un libert a acceptat acuzația de crimă pentru a-și salva fostul stăpân (Tas. ann. XIII.44).
Conceptele de obsequium și officium nu au fost niciodată definite legal: nu legea a fost cea care a vorbit, ci obiceiul a prescris normele de comportament determinate de tradiție și instinctul moral. Pentru un roman, cu simțul său ascuțit al pietasului în tot ceea ce privea viața de familie, era de neconceput să-și imagineze un fiu care introduce un proces civil împotriva tatălui său sau inițiază proceduri penale împotriva lui. Țapul ispășitor nu îndrăznește să facă asta. Numai în cazul ultimei extreme, forțat de comportamentul urât al patronului sau al copiilor săi, poate merge în instanță, dar nu altfel decât cu permisiunea pretorului - „pretorul spune: tatăl, patronul, copiii și părinţii patronului sau patronului nu pot fi acuzaţi prin hotărâre judecătorească fără permisiunea mea de atunci” (Dig. II.IV.4, § 1), iar această permisiune se dădea de obicei cu reticenţă, rar şi cu adevărat în cazurile deja flagrante. Foarte curioasă în acest sens este următoarea instrucțiune a Digest: „Pretorul să nu dea atenție dacă sclavul de ieri, și de astăzi liber, se plânge că stăpânul l-a certat, l-a împins ușor sau l-a învățat; dacă l-a rănit grav cu un bici sau cu lovituri, atunci este destul de corect ca pretorul să mijlocească pentru el ”(Dig. XLVII.X.7, § 2). Dacă libertul depunea o plângere împotriva patronului fără permisiunea pretorului, atunci patronul putea introduce o acțiune împotriva reclamantului, iar libertului i se putea aplica o amendă mare; a existat un caz când un libert a trebuit să plătească 10.000 de sesterți (Gai, IV.46).
Oficiul consta în prestarea unei serii de servicii care, de asemenea, nu erau stabilite și determinate de lege și deci extrem de variate; în virtutea acestui oficiu, orice afacere poate fi încredinţată libertului, iar acesta nu îndrăzneşte să refuze: trimite-l în străinătate cu o scrisoare importantă, fă-l învăţător al copiilor săi, trimite-l la moşie să verifice conturile celui. vi-lik, încredințează achiziția de cărți sau statui, întocmește un deviz pentru construcția unui nou acasă, nu știi niciodată ce altceva! Libertul trebuia să îndeplinească cu strictețe îndatoririle de officium și obsequium; încălcarea lor l-a amenințat cu consecințe grave. Claudius i-a înrobit din nou pe țapii ispășitori „nerecunoscători”, împotriva cărora patronii se plângeau (Suet. Claud. 25.1). Și aici ajungem la întrebarea, ce a pierdut stăpânul lăsând sclavul să plece și ce a câștigat de la slobozitul său?
Să luăm în considerare, în linii mari, două cazuri (au fost, desigur, un număr de intermediare), a căror diferență se datorează diferenței de caracter moral al celor doi patroni. În primul caz, patronul va fi o persoană bună, conștiincioasă, care tratează cu adevărat țapul ispășitor așa cum un tată bun își tratează fiul. El l-a eliberat pe sclav fără răscumpărare - pierdut, prin urmare,
279
banii care au fost plătiți cândva pentru el; a promis țapul ispășitor și știe că cuvântul patronului este puternic și inviolabil, că nu va pune mâna pe moștenirea lui și totul va merge la rudele lui; nu a impus nicio obligație persoanei eliberate și, în consecință, a pierdut dreptul la munca sa gratuită în viitor. A dobândit ceva ce nu poate fi cumpărat cu niciun ban și nu este plătit cu niciun ban - o persoană devotată, într-

adevăr un membru al familiei, care își ia toate durerile și nevoile la inimă, un asistent fidel pe care se poate baza, care nu te va dezamăgi și nu te va înșela. Figurile unor astfel de țapi ispășitori apar în corespondența lui Cicero; Tyrone lui a fost cel mai bun exemplu al acestora.
Al doilea caz: patronul nu este deloc un rău și nici un rău, dar nu vrea să renunțe la acele drepturi care îi sunt acordate prin lege. În primul rând, atunci când eliberează un sclav, el îl poate obliga să continue să efectueze o muncă gratuit - au fost numite oregae. Medicul eliberat, de exemplu, a continuat să-și trateze nu numai patronul și familia, inclusiv sclavii (acest lucru făcea parte din officium), dar patronul a jurat de la el că își va trata și prietenii. În același mod, un arhitect ar putea fi obligat să construiască o casă sau două pentru sora sau mătușa patronului, un bijutier priceput putea fi pus să lucreze un anumit număr de zile pe săptămână în atelierul patronului. Moartea acestuia din urmă nu l-a scutit pe eliberat de aceste oregae fabriles (numele lor complet): trebuia să le poarte și pentru fiul său. Patronul de aici primea de la slobozi mai puțin decât putea cere stăpânul de la sclav; a profitat pe altul – pe dreptul de moştenire.
Sub republică, patronul avea dreptul la jumătate din proprietatea rămasă în urma libertului; numai copiii defunctului puteau rezista acestui lucru; soția, surorile, frații, părinții defunctului nu au putut decât să se uite la acest jaf legalizat. Potrivit Lex Raria Rorraea (9 d.Hr.), proprietatea unui liber în valoare de 100.000 de sesterți trece în întregime copiilor săi dacă sunt trei dintre acești copii; dacă sunt doar doi sau unul dintre ei, atunci toată proprietatea este împărțită în părți egale între ei și patron: în trei părți sau în jumătate. Dacă nu există deloc moștenitori direcți, atunci patronul are dreptul să ia pentru el, ca în zilele republicii, jumătate din tot. Proprietatea unei femei libere, care a fost sub „tutela" (tutela) patronului ei toată viața (pentru un liber, s-a încheiat la vârsta de douăzeci de ani), era invariabil sub controlul lui și îi trecea dacă nu o făcea. să-i permită să numească un alt moștenitor. Lex Raria Rorraea scutea o libertă de tutelă doar dacă avea patru copii, iar Claudius a extins acest privilegiu acelor liberi care și-au investit banii în furnizarea de cereale pieței romane.
Peculium-ul unui sclav, care după moartea sa a trecut la proprietar, doar în cazuri excepționale ajungea la 100 de mii de sesterți; țapul ispășitor, se pare, își făcea adesea o sută de mii de avere: acesta este obișnuitul
280
suma medie care a fost luată în considerare de lege. A obține 50.000 de sesterți sau chiar 33.000 fără să ridici un deget a fost, desigur, o modalitate foarte convenabilă și ușoară de a te îmbogăți. Putem spune cu siguranță că lăsând sclavul să plece liber, proprietarul a câștigat mai mult decât a pierdut. Pe lângă aceste modalități recunoscute legal de a se îmbogăți pe cheltuiala libertului, mai existau altele care nu erau menționate de lege și erau în uz cu stăpânii nerușinați ai vremurilor republicii: era posibil să-l forțeze pe libert să promită. patronul o asemenea sumă de bani în timpul sărbătorilor, pe care, era clar, nu o putea plăti niciodată;6 era posibil să-i impună un jurământ de a rămâne burlac pe viață. În ambele cazuri, starea libertului trecea în întregime patronului, care, astfel, nu beneficia decât de concediul sclavului.
Augustus este considerat a fi un dușman hotărât al libertății, iar drept dovadă în acest sens sunt citate două dintre legile sale, care limitau acest concediu: lex Fufia Caninia din anul 2 î.Hr. e. iar lex Aelia Sentia din anul 4 d.Hr. e. Să le luăm în considerare secvenţial.
Lex Fufia Caninia stabilea proporţia în care proprietarul putea elibera sclavii prin testament: dacă avea de la doi la zece, avea dreptul la

jumătate liberă; dacă de la zece la treizeci – atunci o treime. În casele cu un număr de sclavi de la treizeci până la o sută, era posibil să se acorde plată de vacanță doar la un sfert din această compoziție; dacă acest număr a fluctuat între o sută și cinci sute, atunci doar o cincime ar putea fi eliberată; mai mult de o sută de sclavi nu aveau voie să fie eliberați deloc.

Considerând această lege ca fiind o măsură restrictivă, aceștia pierd din vedere faptul că aceste restricții priveau doar un singur tip de concediu - concediul testamentar, și nu concediul în general. A fost, așadar, în unele motive speciale, motive speciale, care dictau această formă de concediu, iar legea urmărea să slăbească forța tocmai acestora. Ce era caracteristic în aceste motive și ce a văzut Augustus în ele ca fiind antistatali și antisociale?

Dionisie de Halicarnas a remarcat că concediul postum al sclavilor, fără discernământ, era adesea explicat prin vanitatea goală: pentru a arăta splendoarea specială a înmormântării, pentru a uimi publicul cu apariția a câteva sute de țapi ispășitori care își plângeau patronul - asta era în gustul pur roman. Concediul sclavilor sub testament a fost un act complet necugetat. Ajuns la sfârșit cu viața sa, eliberat de orice obligație față de țapii săi ispășitori, fără să se gândească la ce vor deveni acești oameni în libertate și fără teamă de ce ar putea face, proprietarul a introdus un nume după altul în testamentul său cu o notă - – Lasă-l să fie liber. Această generozitate largă a pus o povară grea în primul rând pe umerii moștenitorului. Să ne imaginăm un caz specific de eliberare a întregului

281

sute de sclavi, dintre care trei sferturi valorează fiecare 800 de sesterți, iar restul - fiecare 2 mii.Moștenitorul este obligat să plătească pentru fiecare vicesima libertatis - o taxă percepută la eliberarea unui sclav, în valoare de 5% din valoarea sa, adică un total de 5500 de sesterți . În plus, trebuie să se asigure că fiecare din această sută, în primii pași ai vieții sale independente, are ocazia să se așeze cumva. El trebuie să dobândească noi sclavi, deși în număr mai mic, pentru a continua agricultura. Lex Fufia Caninia a protejat în primul rând interesele moștenitorului, pe care testatorul le-a neglijat. Mai departe, prin limitarea numărului celor eliberați, această lege a obligat să aleagă dintre sclavi pe cei mai demni de libertate; dacă acest număr includea și pe cei care ar fi fost mai în siguranță să-i țină sub cheie, atunci în orice caz erau mai puțini dintre ei și nu s-au dovedit neapărat a fi printre cei eliberați, așa cum sa întâmplat în timpul eliberării fără discernământ. Lex Fufia Caninia a limitat manusiunile la o singură ocazie și a fost inspirată de atenția acordată drepturilor moștenitorului deținător de sclavi și de preocuparea pentru securitatea și liniștea statului.

A doua lege, lex Aelia Sentia, era tot o lege restrictivă: unui tânăr care nu împlinise încă douăzeci de ani avea voie să elibereze un sclav numai dacă motivele care l-au determinat să plece erau aprobate de o comisie specială formată din cinci. senatori și cinci călăreți (în provincii, această comisie urma să fie formată din douăzeci de cetățeni romani). Legea a fost dictată de considerente destul de solide: un tânăr care nu avea experiență de viață, încă incapabil să înțeleagă corect oamenii, s-a dovedit în mod natural a fi o jucărie în mâinile unui sclav inteligent și viclean care a înconjurat proprietarul în jurul degetului său și a realizat totul. el a vrut. Tânărului stăpân nu i s-a refuzat dreptul de a elibera acei sclavi cu care era asociat cu „prietenia dreaptă” (Dig. XL.II.16): dacă plănuia să-și elibereze asistenta, profesorul, profesorul, comisia nu s-a pus sus. orice obstacole în acest sens. Dacă un tânăr a primit o moștenire prin testament și testatorul și-a exprimat dorința sub formă de fideicommissa ca un astfel de sclav să

fie eliberat, comisia a confirmat moștenitorul în decizia de a îndeplini această dorință a defunctului. Mai mult decât atât, dacă un tânăr dorea să elibereze o sclavă pentru a se căsători cu ea, permisiunea de a pleca era dată în mod liber. Potrivit aceleiași legi, concediul de sclavi făcut de debitor pentru a-și ocoli creditorul și a nu-i plăti nimic a fost recunoscut ca nul. Dacă, însă, proprietarul, murind ca debitor insolvabil, și-a eliberat prin testament sclavul și l-a făcut singurul său moștenitor, acest concediu era considerat legal și valabil. Lui Augustus, desigur, îi păsa de stăpânii sclavilor, dar o evaluare corectă a legislației sale în partea care
282
îi privește pe otvodchennye, îl obligă să recunoască că ia patronat și a luat o serie de măsuri pentru a le îmbunătăți soarta. Aceeași politică este urmată de toți împărații în viitor.
A fost rezonabil și necesar. Din experiența războiului civil și a devastării teribile din ultimele decenii ale republicii, Augustus a putut vedea clar ce forță formidabilă reprezentau sclavii. Aleea de cruci pe care Krasse l-a ridicat odată de la Capua la Roma nu a rupt spiritul furiei care fierbea în inimile sclavilor și a căutat doar o ocazie de a cădea asupra stăpânilor. Exista o singură modalitate de a calma această furie - de a da libertate sclavului. În acel moment, când pretorul lictor a atins sclavul cu bagheta sa magică, s-a întâmplat cu adevărat un miracol - între țapul ispășitor și prietenii săi de ieri în sclavie s-a deschis un abis. O viață nouă, viața unui om liber cu posibilitățile și sarcinile ei, se deschide înaintea țapului ispășitor; trebuie să se stabilească cumva în această viață, să se gândească la viitorul copiilor săi, la nepoții săi, de la care pata de origine sclavă va fi ștearsă complet. Este un om liber. Ce îl poate lega de această mulțime de sclavi? Care sunt interesele lui comune cu ea? Un libert care se alătură unei revolte de sclavi sau bandei unui aventurier este ceva de neconceput. Eliberarea sclavilor în libertate a salvat pentru statul roman sute și sute de mii de oameni energici, capabili, adesea talentați, în același timp le-a scos din ei înțepătura urii, îngrozitoare pentru societate și stat. Așa cum o supapă de siguranță nu permite supraîncălzirea cazanului prin eliberarea unei cantități excesive de abur, tot așa instituția țapilor ispășitori nu a permis ca masa de sclavi să se „supraîncălzească”, îndepărtând zilnic din ea, de obicei, pe cel mai puternic și mai dotat, și, prin urmare, cei mai groaznici reprezentanți. Neimaginându-și posibilitatea unui alt stat decât unul de sclavi, imperiul a încercat să slăbească pericolele care erau asociate cu această sclavie.
Augustus ia tratat pe țapii ispășitori în același mod în care majoritatea societății romane i-a tratat: cu oarecare dispreț și fără simpatie; în viața sa privată le ținea mereu la distanță. Cu atât mai mult respect inspiră acel tact de stat, acea bunăvoință prescrisă de interesele statului pentru ei, cu care sunt impregnate legile sale despre acești oameni. Și legislația ulterioară respectă cu strictețe, ca și legământul fondatorului imperiului, acest spirit de bunăvoință.
Prima lege statutară a lui Augustus privind țapii ispășitori a fost lex lunia, pe care Deff o datează cel mai convingător din anul 17 î.Hr. e.8 Pentru a-i înțelege semnificația, trebuie să ne întoarcem puțin și să ne amintim vacanța sub forma manumissio minus iusta.
Cert este că o astfel de vacanță a fost o vacanță după bunul plac și nu a fost. Cicero în 43 scria că dacă un sclav nu este inclus în listele cenzorului, nu
283
eliberat prin „baghetă” sau prin voință, el nu este considerat liber (Tor. 2). Proprietarul a avut întotdeauna ocazia să se pocăiască de generozitatea sa și să declare „eliberaților” că de fapt a fost și rămâne

sclav. Cel ofensat avea dreptul de a se plânge pretorului, dar, în primul rând, pretorul, după justa remarcă a lui Def, putea avea motive care să-l determine să arate curtoazie față de proprietar și să ia partea lui și, în al doilea rând, câți sclavi au înțeles. Dreptul roman și știau că pot căuta protecție de la pretor? Legea Junian a declarat orice manumissio minus iusta legală și ireversibilă: un sclav eliberat fără nicio formalitate doar „în prezența prietenilor” era liber, iar această libertate nu i se putea lua.
Deff consideră și această lege restrictivă: înainte de a elibera un sclav, stăpânul ar trebui să-și amintească că ceea ce a fost făcut va fi irevocabil și să se gândească dacă merită să se decidă asupra acestui act de generozitate. Acesta este greu cazul. Dacă stăpânul și-a eliberat sclavul beat, atunci legea Juniană, desigur, nu era un obstacol; dacă ar fi vrut să-și arate bunătatea și umanitatea în fața oaspeților, atunci această dorință ar putea învinge toate considerentele practice. Da, în plus, proprietarul nu a fost întotdeauna învinsul.9
Sclavii eliberați de manumissio minus iusta primeau nu drepturile unui cetățean roman, ci cele de care se bucurau coloniștii latini - erau numiți so - latini îuniani. Legea Aelia Sentia le-a adăugat încă o categorie de sclavi - cei care au fost eliberați înainte de vârsta de treizeci de ani și cărora comisia mai sus menționată le-a refuzat dreptul de a dobândi imediat cetățenia romană. Aceasta includea și sclavii care, conform edictului lui Claudius, primeau libertate dacă proprietarul, în timpul bolii lor, refuza să-i îngrijească și să-i întrețină.10
Latinii îuniani au full ius mancipationis, pot cumpăra și vinde pământ, animale, sclavi, dar li se interzice dreptul de a lăsa testament oficial. Ei își pot exprima voința numai sub formă de fideicommissa, care în timpul sec. n. e. nu au forța obligatorie de constrângere legală. Ei nu pot moșteni, iar la moarte, patronul lor poate dispune de toate bunurile lor după bunul plac: ia totul pentru el. Era foarte profitabil să fii patronul unui latin, mai ales că drepturile unui patron puteau fi vândute, donate sau lăsate în moștenire oricărui cetățean roman (precum cumpărate și primite prin testament).
După ce i-a oferit patronului o astfel de pradă grasă ca recompensă pentru pasul său, poate, oarecum nesăbuit - pradă, pe care proprietarul a primit-o, desigur, de mai multe ori, legiuitorul începe imediat să caute modalități de a-i smulge această pradă. Că tocmai acesta a fost scopul lui este evident din modul relativ simplu și ușor în care latinus iunianus a putut
284
deveni cetățean roman deplin: dacă s-a căsătorit cu un cetățean roman sau cu o femeie cu drepturi latine și au avut un copil, un băiat sau o fată, atunci de îndată ce acest copil a împlinit un an, toți trei - soț, soție și copil - au devenit cetăţeni romani. Inițial, această metodă de dobândire a cetățeniei romane era valabilă doar pentru sclavii eliberați înainte de vârsta de treizeci de ani: Augustus a ținut perfect în considerare că proprietarii vor elibera cu bucurie un număr de tineri sclavi în așteptarea de a-și primi întreaga avere în viitor, și cu pricepere. a redus aceste calcule doar la o anumită probabilitate.
Legislația ulterioară urmează calea indicată de Augustus. În anul 75, toți lunianii latini primesc cetățenia romană după nașterea primului lor copil de o soție romană sau latină. Dacă latinul are ghinion în căsnicia lui, căsnicia lui rămâne fără copii, dacă nici măcar perspectiva cetățeniei romane nu ar putea învinge vechea dragoste pentru conatina eliberată din inima lui, atunci alte căi sunt deschise înaintea lui. Din vremea lui Tiberiu, morar care măcina zilnic 100 de modi de cereale timp de trei ani; din 24 no lex Visellia pompier după șase ani de serviciu (în curând această perioadă a fost redusă la trei ani); din vremea lui Claudius, un negustor care, în decurs de șase ani, a adus la Roma 10.000

de moduri de cereale cu vaporul său; proprietarul a 200 de mii de sesterți, care a investit jumătate din acest capital în construirea unei case sau case la Roma - toți au devenit cetățeni romani. Alegerea activităților a fost destul de diversă și, după cum se spune, pentru toate gusturile.
Tendința de a promova eliberarea sclavilor devine deosebit de remarcabilă în secolul al II-lea. n. e., când s-a pus problema fideicommissa, în care testatorul și-a exprimat dorința ca cutare și cutare sclav să fie eliberat. Pe tot parcursul secolului I. fideicommissa nu au putere de executare; impun doar o obligație morală moștenitorului și depinde de conștiința acestuia să o îndeplinească sau nu. În secolul al II-lea. există o serie de decrete senatoriale și decrete imperiale care fac obligatorie implementarea fideicommissei: cei care urmau să dea libertate sclavului nu voiau să se prezinte la chemarea pretorului, apoi pretorul, după ce a analizat cazul, declară: sclavii primesc. libertate pe aceleași temeiuri ca și cum ar fi fost eliberați de însuși stăpânul ”(Dig. XLV.26, § 27 ). Moștenitorul pentru neascultarea sa față de voința testatorului a pierdut drepturile patronului. Acest decret era valabil pentru toată Italia. Douăzeci de ani mai târziu a fost extins la întregul imperiu (senatus consultum Articuleianum 123); guvernatorul provinciei în care a murit testatorul avea același drept de a forța moștenitorul să se supună testamentului defunctului, care la Roma

avea un pretor.11 Senatus consultum luneianum (127) îl autorizează pe pretor să execute fideicommissum, chiar dacă se referă la un sclav care nu este inclus în moștenire, deoarece la momentul morții testatorului acesta nu devenise încă proprietatea acestuia: mostenitorul era obligat, prin ascultare de fideicommissum, sa elibereze in vointa propriului sclav, daca era numit in testament, sau daca sclavul apartine unui tert, cumpara acest sclav si elibereaza.12.
Chiar și Augustus a redus drepturile patronului asupra oregei. Conform poziției enunțate în lex lulia de maritandis ordinibus (4 d.Hr.) și confirmată în Ex Paria Rorraea, un libert care avea doi copii era scutit de oregae. Patronul nu îndrăznea să-i interzică să se căsătorească; jurământul de celibat, forțat de la el de patronul în vacanță și păstrându-și forța sub republică, a fost declarat nul sub imperiu. Oregai erau uneori o povară insuportabilă pentru slobozit: voia să lucreze pentru el însuși, să obțină o poziție bună pentru el și pentru copii, dar aici era legat într-un singur loc și era obligat să-și dea o parte din timpul și munca lui. patron. În secolul al II-lea. unii liberi plătesc imediat oregaii în timpul concediului, iar legislația de aici îngrădește pretențiile stăpânului, pentru că, după cum repetă cu insistență și repetat avocații, era ilegal, profitând de ocazie, să-l transforme pe liber în datornic pe viață.
Imperiul Roman, după cum putem vedea, a promovat eliberarea sclavilor, a căutat să atenueze și să îmbunătățească soarta sloboților și ia tratat favorabil - și totuși precaut, cu o oarecare teamă și neîncredere. Un liber liber nu intră, ca egal, în societatea oamenilor primordial liberi; se află asupra lui o serie de interdicții. Poate servi ca pompier și marinar, dar serviciul în legiunile și cohortele urbane, ca să nu mai vorbim de Garda Pretoriană, îi este închis; poate fi un preot al vreunei zeități străine, răsăritene, Cybele, mama frigiană a zeilor, Isis, Mithra, dar în cultul venerabililor zei romani primordiali, un nativ dintr-un mediu sclavagist nu poate conta pe o poziție preoțească; în orașele italiene și de provincie i se interzice accesul la duma orașului. Senatus consultum 23 d.Hr e. neagă rangul ecvestru fiului unui slobod;13 numai nepotul său poate deveni călăreț. O căsătorie încheiată între un liber și o femeie liberă de la naștere este recunoscută ca fiind legală, dar membrii familiilor senatoriale nu se pot căsători nici cu femei

libere, nici cu liberi, altfel întreaga familie pierde apartenența la clasa senatorială. Marcus Aurelius a declarat astfel de căsătorii în general ilegale și invalide. Un senator putea să facă o libertă concubina lui - acest lucru era destul de acceptabil și nu-i impunea nicio pată, dar făcând-o soția sa legală - era o rușine pentru el și pentru întreaga lui familie. O astfel de căsătorie necesita o specialitate
286
permisiunea împăratului și se dădea numai în cazuri excepționale.15
A existat un punct care ia amintit în mod deosebit de clar țapului ispășitor de originea sa de sclav. Un cetăţean roman nu putea fi torturat; numai sclavii și liberții erau interogați sub tortură. Nu era permis doar dacă patronul țapului ispășitor era judecat.16 În două ocazii din viața romană în secolul I. n. e. se vede clar că puterea de stat, precum și societatea, nu i-au pus în niciun fel pe otpuschennye la același nivel cu cetățenii care au fost inițial liberi. Când Otho a ajuns la putere, s-a ocupat imediat de doi acoliți ai lui Talba, ale căror crime au provocat indignare generală. Unul dintre ei, călăreț, prefectul pretorienilor, s-a temut să-l execute și l-a trimis în exil (în urmărirea lui, însă, a fost trimis un soldat, care l-a terminat); „pe Itzel, în calitate de liber, execuția s-a făcut public” (Tac. hist. 1.46). Al doilea incident a avut loc în timpul domniei lui Tiberiu. Adepții religiilor egiptene și evreiești au început să se comporte atât de reprobabil, încât senatul a decis să ia măsuri stricte. Cei născuți liberi erau amenințați cu expulzarea din Italia dacă se încăpățânează să se țină de noua lor credință și nu se lepăda de ea; nu au vorbit cu turiștii: au alcătuit o „echipă” de 4 mii de oameni și i-au trimis în Sardinia să lupte cu tâlharii locali, care făcuseră de multă vreme viața pe insulă insuportabilă și cărora administrația locală nu a putut face față. . Ce îi aștepta pe deportați? Moartea din climatul teribil al Sardiniei sau moartea din cauza unui cuțit de tâlhar, fie că supraviețuiește vreunul dintre ei, fie că pieră toți - aceste întrebări nu au deranjat guvernul: „mică pierdere” - vile damnum (Tac. arin. 11.85).
Această remarcă aruncată cu dezinvoltură, extrem de sinceră exprimă exact atitudinea societății romane față de țapii ispășitori. Au existat, desigur, excepții, dar aceste excepții priveau persoane individuale și cazuri individuale. Cicero și-a tratat Tironul ca pe o persoană nativă și apropiată; nimeni din cercul lui Mecenas nu-și amintea că Horațiu era fiul unui slobod, dar, în general, societatea romană i-a tratat pe liberi ca pe o întreagă clasă, cu aroganță zgomotoasă, ca ființe de altă rasă, inferioară. Liberţii simt asta dureros; Originea sclavilor îi aplecă în fiecare minut și nu există unde să scape de ea, unde să se ascundă: țipă despre sine în chiar numele unui țap ispășitor. Patronul îi dă un nume propriu și generic; numele personal al libertului se transformă în porecla „cognomen”. Numele oficial al lui Tyrone era Marcus Tullius Mărci libertus (ultimele două cuvinte sunt de obicei prescurtate M. 1.) Tiro.
287
nu aparține nimănui. În inscripțiile și documentele oficiale, numele său este întotdeauna asociat cu numele patronului, iar o mână prietenoasă încearcă, dacă este posibil, să nu păteze măcar pietrele funerare cu aceste litere perfide: M. 1., S. 1.
Cu toate acestea, nu poți scăpa de trecut: „cognomenul” lui actual este adevăratul nume sub care îl cunoaște întregul mediu; cel mai adesea este greacă, iar dacă este latină, atunci este de obicei o traducere a numelui său grecesc. Cum încearcă bietul om să scape de el! Martial și-a batjocorit veninos pe un Cinnam, care și-a schimbat numele, evident grecesc, în latinescul „Cinna”. „Nu este asta barbarie, Cinna? întreabă el în mod profesional pe victima lui. „La urma urmei, pe aceeași bază, dacă ai fi fost numit Fury înainte, ar fi trebuit să fii numit Blană”

(blană - „hoț”; Mart. VI. 17). Unul dintre gramaticii menționați de Suetonius (de gramm. 18) s-a transformat din Pasicles în Pansa: pretențiile amândurora, marele gramatician și necunoscutul Cinnamus, nu se puteau mulțumi decât cu nume aristocratice.

Dar chiar și modestul artizan slobod visează să scape de această veșnică amintire că este un fost sclav; își dorește atât de mult încât măcar această pată să nu se întindă pe copiii lui, încât să se simtă romani, egali între egali. Numele lui să rămână cum este, dar fiul său va fi numit cu un nume pur roman: iar acum Philodox se dovedește a fi tatăl lui Prokuda, iar Eutychus are un fiu, Maxim. În a treia generație nu va mai fi nicio urmă de rădăcină de sclav.

Vorbind despre atitudinea față de țapi ispășitori, trebuie să trasăm o linie, în primul rând, între Italia și Roma și, în al doilea rând, între mii de mii de artizani-țapi ispășitori modesti, discreti și acele figuri nu foarte numeroase, dar foarte vizibile care stăteau într-o mulțime. la tron și care a reușit să adune bogății fabuloase. Literatura s-a ocupat în principal de acestea din urmă, s-a indignat de ei, i-a batjocorit și a râs mai ales de ei.

Bogăția uriașă a otpuschennye18 a ciulpat ochii a mii de straturi ale societății romane, care erau sărace sau li se părea așa lor și celor din jur. Când un om sărac, născut liber, a cărui togă strălucea și apă scărmuia în pantofi, a văzut cum fostul sclav de marcă stătea în primul rând al teatrului, îmbrăcat într-o togă albă ca zăpada și dantelă purpurie tiriană, scânteind peste tot. teatru cu pietre prețioase și înmiresmat de arome, a început să bolborosească indignare (Mart. 11.29). A rămas să se consoleze cu avantajele nașterii sale libere: „... lasă, Zoil, ți se va da dreptul la cel puțin șapte copii; nimeni nu vă poate da nici mamă, nici tată” (Mart. XI. 12); de ziua lui Diodor, senatul se așează la masa lui, nici călăreții nu sunt onorați cu o invitație, „și totuși nimeni, Diodor, nu te consideră „născut””, adică având definitiv
288
tatăl său legitim (Mart. X.27).19 Lipsa de gust și insolența lăudăroasă cu care se etala această bogăție era enervantă. Inelul lui Zoilus, în care este pusă o liră întreagă de smaralde, i-ar fi mult mai potrivit pentru stocuri: „o asemenea greutate nu este potrivită pentru mâini” (Mart. XI.37; cf. III.29). Comportamentul unui născut liber și al unui om slobozit este complet diferit datorită structurii lor mentale diferite. „Întotdeauna îmi ceri servicii pentru clienți”, se adresează Martial în patronul său, „Nu merg, dar îți trimit țapul meu ispășitor”. „Nu este același lucru”, spui tu. Mult mai mult, vă voi dovedi. Abia pot să țin pasul cu targa ta, el o va duce. Vei cădea în mulțime - îi va împinge pe toată lumea cu coatele; Sunt și slab și educat (în original, o expresie de nedescris: „Am o latură nobilă, născută liberă”, M.S.). Începi să spui ceva — nu voi spune nimic, el va mârâi de trei ori: „super”. Va începe o ceartă - va înjură din răsputeri; Mi-e rușine să rostesc cuvinte puternice” (III.46). Proscrisul este nepoliticos, prost manierat, măgulitor. Zeci de ani petrecuți în sclavie nu au putut să nu pună pecetea lor asupra lui, iar acest sigiliu nu putea dispărea într-o clipă, la atingerea baghetei unui pretor. După cum se întâmplă de obicei, Marțial, care s-a îndulcit în fața lui Domițian, a fost indignat de lingușirea nevinovată a libertului său și a crezut că el, eliberat din naștere, și fostul său sclav erau despărțiți de un abis.

Nu se poate argumenta însă că societatea romană a fost complet greșită în atitudinea ei față de țapii ispășitori. Posibilități teribile ar putea pândi în sufletul „sclavului de ieri”. Și dacă s-a dovedit a fi puternic, bogat și influent, cu atât mai mult pe tron și era în cinstea împăratului, atunci ar putea deveni o forță formidabilă și distructivă. S-a eliberat, a acaparat bogăția și puterea, nu mai știe să-și înfrâneze patimile și dorințele; este purtat de un val al acestei fericiri

neașteptate, neașteptate, cules de vântul unui noroc copleșitor. El își afirmă „azi” prin negarea „ierii”; se obligă să creadă în această zi, răsturnând trecutul pe dos: înainte nu mânca, nu dormea suficient, zăcea unde putea, ca un câine fără stăpân, - acum nu cunoaște limite ale invențiilor sale gastronomice. , mofturile și mofturile lui; el știa bine ce înseamnă strigătul stăpânului și biciul stăpânului - acum să știe și alții ce înseamnă strigătul și biciul lui; a văzut în jurul lui arbitrari, adesea nepoliticoși și fără sens – acum voința lui va fi legea. Viața anterioară nu i-a insuflat dragoste sau respect pentru nimeni sau nimic: acum trăiește singur, pentru sine, de dragul său. Plăcerea și profitul sunt pârghiile care îi mișcă întreaga viață; de dragul lor el va comite o crimă, va sparge o mită, va trăda, va ucide, va ruina. Sloboții, care, prin voința împăraților, au stat la cârma guvernului, au fost un adevărat flagel pentru cei veniți.
289
elanii să-și experimenteze puterea. „A folosit drepturile regale în spiritul unui sclav (servili ingenio) cu toată ferocitatea și pasiunea pentru plăcere” - aceste cuvinte ale lui Tacitus, prin care a caracterizat activitățile lui Felix, țapul ispășitor claudian, care a condus la un moment dat Iudeea ( Tas. hist. V.9), se potrivește mutatis mutandis multor liberi. Adrian, care i-a înlăturat din toate funcțiile importante ale guvernului, nu fără motiv i-a acuzat pe absolvenții de dezastrele și crimele domniilor anterioare; s-a uitat la rădăcina lucrurilor: un slobod putea fi subiect, dar în niciun caz nu devenea întotdeauna cetăţean.20

Desigur, nu trebuie să-i judeci pe toți absolvenții după asemenea figuri sinistre: au fost mulți care nu și-au folosit bogăția și puterea pentru rău. Cel mai drept în relație cu acești oameni era Petronius; el, desigur, a râs din plin de Trimalchio și de soția lui, dar cu toată ignoranța, manierele nepoliticoase, invențiile fără gust, Trimalchio rămâne un om bun și tu râzi de el fără bilă și indignare – așa cum însuși Petronius râdea. A lăsat schițe incomparabile ale bieților simpli țapi ispășitori adunați la masa lui Trimalchio, iar aceste schițe au fost făcute cu o batjocură veselă, este adevărat, dar și cu o neîndoielnică cotă de simpatie.

Iar acești bieți liberi simpli constituiau cea mai mare parte a oamenilor eliberați. Lucrau în modestele lor ateliere, făceau comerț în micile prăvălii, trăiau de la o zi la alta, azi l-au lăsat deoparte pe sesterțiu, iar mâine, vezi, un denar întreg, au muncit neobosit, și-au făcut avere, uneori cinstit, alteori nu fără viclenie și înșelăciune și, strângând împreună, s-au grăbit să răscumpere un tată sau o mamă, o soră sau un frate, lânceind în sclavie, și au visat, au visat zi și noapte cum vor aranja soarta copiilor lor: își vor căsători bine fiica și cel mai important, puneți-și fiul în picioare, îi vor da o educație, îl vor scoate printre oameni, îl vor face bărbat, roman: el va fi deja repartizat în seminție; el va numi deja într-o inscripție oficială sau semnând numele propriului său tată, nu patronul. Cu observația acută a unui adevărat maestru, Petronius a reușit să sesizeze acest vis și grija într-unul dintre sărbătorile lui Trimalchio, și ceea ce este și mai surprinzător - el, care a fost cu adevărat un om de altă lume atât în creșterea, cât și în nivelul său cultural. , și în rangul său, a fost în stare să povestească despre asta în așa fel încât și acum, două mii de ani mai târziu, îl asculți cu deplină simpatie pe acest tată care cumpără cărți pentru fiul său: „lasă-l să adulmece legile” și să-l convingi. a studia - „uite ce ar fi o persoană fără a preda!”.

Sclavii-meserii și comercianții nu și-au raportat activitățile în inscripții; turiștii au făcut-o de bunăvoie. Un sclav care era angajat în orice meșteșug nu a renunțat la afacerile sale obișnuite nici după ce a

fost eliberat: inscripțiile lăsate de liberi mărturisesc activitățile sclavilor în acel
290
în aceeași măsură ca și despre activitățile otpuschennikovului. Comerțul și meșteșugul atât în Roma, cât și în Italia sunt în mâinile lor.
După ce te uiți printre volumele de inscripții latine, înduri convingerea că, dacă nu ar fi aceste capete iute la minte și mâinile iscusite și muncitoare, „conducătorii universului, oamenii îmbrăcați în toga” nu ar avea nimic de mâncare și nimic. a purta. Ei fac comerț cu pâine și carne, legume și fructe, fac mobilă, croitori și cizmar, fac țesături și le vopsesc și spală haine de lână. Aceștia sunt metalurgiști, zidari, sculptori și bijutieri, profesori și medici. Sunt eficienți, tenace, capabili să înoate și să-și atingă scopul. Agathabulus, un sclav care a lucrat în producția de cărămidă pe scară largă a lui Domitius Aphra, chiar și atunci când era sclav, avea doi ai săi proprii („vicari”); când a fost eliberat, a mai cumpărat două. Unul dintre acești sclavi, Trofim, i-a devenit liberul și a câștigat atât de mult încât a dobândit cinci sclavi. Deff a calculat că în Roma, în perioada timpurii a imperiului, din 486 de artizani, negustori și liber profesioniști, doar 47 de oameni erau originari din Italia sau Roma și nu se știe dacă erau descendenți ai liberților dintr-un trib. Într-un astfel de oraș industrial precum Pompeii, fabricarea de garum, producția de lână și de vopsire erau conduse de otmani. Cel mai mare magnat al banilor de aici a fost Cecelius Yukund, un liber, judecând după fizionomia sa, originar din Orient, cel mai probabil evreu. În micile Ulubras, din zece morari (morile din Italia antică erau întotdeauna combinate cu o brutărie), nouă oameni erau liberi. În același oraș, breasla de comerț era formată din 17 persoane, dintre care doar unul era născut liber.
Soarta acestor muncitori a fost alta: mulți au rămas săraci, au închiriat o tabernă modestă într-o insulă, și-au înființat aici atelierul, care era în același timp un magazin și, supraviețuind de la o zi la alta, și-au făcut în cele din urmă o avere. care le-a permis să trăiască modest, dar în siguranță. Unii au luptat pentru a ieși din sărăcie, au început propriile afaceri angajându-și proprii sclavi și liberi și au devenit figuri importante în orașele de provincie italiene. Și aici puteți observa un fenomen asupra căruia merită să insistați.
Literatura latină ne familiarizează mai ales cu Roma: poeții perioadei august scriu despre ea și o admiră, Juvenal și Marțial îi stigmatizează obiceiurile; condamnările triste ale Romei sunt pline de pagini ale lui Seneca și Pliniu cel Bătrân. Citindu-le, uitam adesea ca Roma este doar un colt al lumii romane, ca Italia si Roma nu sunt acelasi lucru. În orașele italiene și la Roma, e adevărat, purtau aceleași haine, mâncau aceeași mâncare și petreceau ziua la fel, dar au început să simtă și să gândească altfel. Viața în aceste orașe era mai simplă și mai mult
291
la fel. Nu exista nici o curte cu atmosfera ei nocivă, nici pretoriani obrăznici, senatori stăruiți, o mulțime de leneși seculari și o mulțime inactivă care trăia din ajutoare. Aici se țineau jocuri mult mai rar, împărțirile de pâine și mâncare erau rare și întâmplătoare (magistrații orașului își marcau, de obicei, intrarea în funcție cu această generozitate) - nu avea ce să se bazeze pe ele. Trebuia să lucrez. În cartier, în grădinile și grădinile lor, țăranii lucrau neobosit; oraşul era însufleţit de activitatea meşteşugărească şi comercială. Aceste orașe, nimic deosebit de remarcabil, și populația lor, serioasă, harnică și harnică, așteaptă încă un cercetător atent iubitor. Și nu doar un cercetător al culturii lor materiale.
Capitala furnizează de obicei provinciile cu idei, în Italia antică s-a întâmplat invers: noul își croiește drum în orașele de provincie. Încet, insesizabil pentru locuitorii acestei sălbăticii liniștite, apare un alt

sistem de gânduri și sentimente, relațiile dintre oameni încep să prindă contur într-un mod diferit. Nu trebuie, desigur, să ne gândim că aici va fi proclamat principiul egalității tuturor oamenilor, dar că liberul se simte altfel decât la Roma, acest lucru este fără îndoială. La Roma, el se află mereu în afara orașului și a vieții publice (liberții imperiali care dețin funcții oficiale nu contează atât din cauza poziției lor excepționale, cât și a numărului lor mic), nu îndrăznește să se gândească la intrarea în el, ci într-un oraș italian. și se gândește la asta și se străduiește pentru asta. Nu se zgâriește în a-și cheltui banii pentru îmbunătățirea orașului unde l-a adus soarta: repară băi, repară un templu dărăpănat și tencuiește străzile. Calculul lui, desigur, este mercenar: vrea să avanseze, să-și creeze un nume, să insiste să uite cum a alergat pe aceste străzi „în formă de sclav". Calculul este reușit: orașul răspunde cu recunoștință generozității sale: îi permite să devieze apa de la alimentarea cu apă publică către casa sa, îl onorează cu un loc de cinste la spectacole și îi deschide calea fiului său către consiliul orașului. Orașul, unde a fost adus în lanțuri în urmă cu câțiva ani, devine patria sa, un loc drag, iar el se grăbește cu dragoste și atenție să-și aline nevoile, să-l decoreze, să-i ajute locuitorii. El și bătrânii se unesc în această iubire, în mândria orașului lor. El devine al său și el însuși încetează să se mai simtă ca un străin. Cad zidurile acelei groaznice lumi deșertice, în care sclavul trăiește singur - de acum înainte este membru al societății. Într-un orășel italian, „sufletul de sclav" al unora se ofilește treptat, în timp ce în alții au început să pătrundă germenii unei noi atitudini față de sclavul de ieri: au început să-l recunoască drept al lor și egal.

Asta nu este tot: țapul ispășitor - un medic, un profesor, proprietarul unui atelier, a cărui muncă o cunoaște până la subtilitate - și-a dobândit mijloacele

292

Am putut lucra pentru oraș datorită acestei lucrări. Întregul oraș vede acest lucru, iar atitudinea față de muncă începe treptat să se schimbe, neglijarea acesteia, atât de caracteristică Romei și populației sale, dispare. În mod imperceptibil, se naște o nouă viziune asupra lumii, apar noi sentimente și gânduri, viața este percepută într-un mod diferit. A privi acest nou, a explica aspectul său - aceasta este următoarea sarcină a științei noastre, și nu Roma, dar orașele Italiei ar trebui acum să atragă în primul rând atenția cercetătorului.

NOTE

La capitolul unu

1 Strabon a considerat astfel de avantaje apropierea râurilor navigabile și abundența materialului de construcție (Strabon 235); Cicero - apropierea de mare și în același timp o oarecare distanță de litoralul mării (de rep. II.3.6-7); Titus Livy - „un râu navigabil de-a lungul căruia poți aduce roadele pământului din adâncurile țării și bunuri din mare; marea este suficient de aproape ca să ne servească și suficient de departe pentru a nu amenința atacul unei flote străine; locul de mijloc în Italia" (V.54.4); importanţa economică a Tibrului este prezentată şi de Dionisie de Halicarnas (Ant. rom. IV.44).

2 Aceste dealuri, situate într-un amfiteatru pe malul stâng al Tibrului, înconjoară Palatinul în semicerc; Iată numele și înălțimile lor:

Capitoliu, între cele două vârfuri ale căruia, actualul Capitol (înălțime 46 m) și Kremlin (Agh, înălțime 49,2 m), se află o depresiune (Azil, înălțime 36,5 m, acum piazza del Campidoglio);

Quirinal (înălțime 61 m), care se învecinează cu Viminal (înălțime 56 m);

Esquilin cu pintenii săi - Cispius (înălțime 54 m) și Oppius (înălțime 53 m);

Caelius, împărțindu-se în doi zgârie-nori - actualul Caelius și „micul Caelius" (Celiolus);

Aventin - Mare (înălțime 46 m) și Mic (înălțime 43 m), separate printr-o scobitură;

Palatin cu două vârfuri - Germal (înălțime 51 m), unde se află grădinile Farnese, și Palatium (înălțime 51,2 m).

La aceste dealuri trebuie adăugate pe malul drept al Janiculului Tibrului (înălțimea 85 m) și la nord de acesta Vaticanul (Munții Vaticanului, înălțimea 146 m).

Între Palatin și Esquiline se află o platformă stâncoasă înaltă - Velia.

Între aceste dealuri se află goluri, care în antichitate erau adevărate mlaștini: Velabr și Piața de vaci (forum Boarium) - între Capitoliu și Palatin; Forum - între Palatin, Capitoliu și Quirinal; Argilet și Sub-bura sub Quirinal, Viminal și Esquiline; Calea Appian - între Caelium și Aventin; Circul Maxim (Valea Murciei) - între Palatin și Aventin.

3 Titus Livius scrie (V.55.2-5): „Cetatea a început să fie construită la întâmplare... au construit oriunde au vrut... graba i-a făcut să uite de așezarea străzilor potrivite... Roma este ca un oraș capturat. în această formă și nu construit conform planului.”

294

4 Quirinal în primul secol al imperiului, fără îndoială, și probabil deja la sfârșitul republicii, a devenit un loc preferat în care s-au stabilit oameni bogați și nobili. Aici era casa Tamphilian, care a trecut în Attica prin moștenire de la unchiul său; „farmecul ei nu era în clădire: era dat de parc” („pădure” - silva, - Nep. Att, 13,2); Aici a locuit T. Flavius Sabinus, fratele împăratului Vespasian, iar Vespasian însuși avea propria sa casă aici, pe strada Pomegranate Tree, care s-a transformat ulterior într-un templu al familiei Flavian. Printre locuitorii proeminenți ai Quirinalului s-au numărat Narcis, un liber al lui Claudius, care s-a bucurat de o mare influență și putere, Sextus Erucius Clarus, consul din 146 d.Hr. e., „un admirator al obiceiurilor străvechi și al vechilor scriitori” Julius Avit, tatăl împăratului Elagabal, și Alphenius Caionius Julianius Kamenius, un proeminent adversar al creștinismului, acuzați de practicarea magiei.

Pe Esquilin, la capătul vestic al lui Oppius, care se numea Carinae, se afla casa lui Pompei, care, după moartea sa, a trecut la Antoniu (carina – „chilă”; Servius spune – ad Aen. VIII.361 – că numele a fost dat deoarece unele dintre clădirile din apropierea Templului Mamei Pământ arătau ca chile de nave). Chiar lângă acest templu, unul dintre cele mai vechi temple din Roma, în care Varrop a plasat acțiunea primei cărți din „Agricultură”, a trăit fratele lui Cicero Quintus. Pliniu cel Tânăr a trăit și pe Esquilin (epist. III.21.5; Mart. X.19.10).

Nu știm cum a fost locuit Caelium în timpul Republicii. Că acolo existau case cu mai multe etaje este atestat de relatarea lui Cicero despre șmecheria frauduloasă a lui Claudius Centumalus, de la care augurii i-au cerut să demoleze o parte din insulă, întrucât înălțimea acesteia îi împiedica să observe păsările (de off. III. 16.66). . În vremurile imperiale, acesta este un loc liniștit unde există puțină mișcare și aproape deloc comerț; ca și Quirinal, este o zonă aristocratică. Aici locuia Mamurra, adjutantul lui Cezar în Galia, primul din Roma care i-a căptușit casa cu marmură. El, primul din cetate, „nu avea în casă o singură coloană care să nu fie în întregime din marmură, Carist sau adusă de pe Lună” (PI. XXXVI.48). Aici se afla „frumosul palat al Lateranenilor” (II. 10.17), confiscat de Nero, deoarece proprietarul său, Plautius Lateran, a luat parte la conspirația lui Piso și a fost executat. Septimius Severus i-a returnat-o prietenului său T. Sectius Lateran, consul în 197. Marcus Aurelius și-a petrecut copilăria în Caelia în casa bunicului său Annius Verus; Vigellius, un prieten al lui Seneca, Oppelius Macrinus, prefectul pretorian care a organizat asasinarea Caracallei (217) și a urcat pe tronul imperial, a locuit în Caelia celebrul Simmah, un apărător pasionat al religiei păgâne.

Aventinul în vremea republicană era un loc în care locuiau în mare parte oameni săraci și muncitori. Odată cu imperiul, totul se schimbă: aristocrația, înlăturată din Palatin, se mută, printre altele, în Aventin. Un nume sonor urmează altul aici: aici locuiește Licinius Sura, prieten și consătean al lui Traian; Cornificia, sora mai mică a lui Marcus Aurelius; Galeria Fundana, văduva lui Vitellius; Cornelius Repentinus, prefect pretorian sub Antoninus Pius; Fabius Pilon, prieten apropiat al lui Septimius Severus; Albina și fiica ei Marcellus, cele mai nobile femei ale Romei, corespondenți ai lui Ieronim, creștini zeloși care și-au transformat palatul în mănăstire. Pe Aventina, când erau persoane private, trăiau atât Traian, cât și Hadrian: în secolul al IV-lea. le-a arătat acasă.
Palatina sub republică a fost un loc preferat al aristocrației senatoriale: aici au locuit Cicero, Hortensius, M. Caelius, prieten și elev al lui Cicero, Cătălina,

Mark și Lucius Crassus. Sub imperiu, a devenit în întregime proprietatea casei imperiale.
5 Acest templu a fost construit de Antonina Pius la capătul vestic al Căii Sacre, chiar vizavi de intrarea în Forumul Vespasian al Lumii, în memoria soției sale îndumnezeita Faustina (141).
6 Această casă era situată la poalele Palatinului pe partea de sud a Drumului Sacru, la est de templul Faustinei. Arcul lui Titus se afla chiar la începutul Drumului Sacru.
7 Comerciat pe Drumul Sacru (și, după toate probabilitățile, își aveau atelierele chiar acolo): M. Caecilius Jukund, bijutier (CIL. VI.9207); țap ispășitor L. Fury, Diomede, vânător (9221); gravorii Faustus și Fortunat Decimius, care aveau slobozi și sloboziți (9239); turnătorii Cellius Onesimus (9418) și „cărcatorul Ti-tir” (9419); un bijutier care lucrează cu pietre prețioase (margaritarius), un liber L. Statiya, Eros (9548); țap ispășitor Septitsia Alexander, o florară care făcea coroane (9283). O inscripție este atât de neobișnuită prin conținut, încât merită citată integral: „Atalius Serran Evod, țap ispășitor G. Atalia Serrana, margaritarist din Drumul Sacru. Călător, oprește-te și privește acest deal din stânga: acolo este cenusa („oase”) unui om bun, iubitor, milos, cinstit și sărac ”(9545).
8 Această explicație este dată și de Varro, dar el dă și alta - un loc, din păcate, corupt (1.1. V.157): este doar clar că acest nume, asemănător cu al său, i-a fost dat de cineva care „ a venit aici și a fost aici îngropat”. Servius (ad Aen. VIII.345) a dedus numele acestei străzi din cel al senatorului Cassius Argyllus, care locuia acolo; a fost exclus din Senat pentru propunerea sa de a face pace cu Hannibal după bătălia de la Cannae.
9 Anthos, un liber al lui Marcia, vindea aici țesături de lână (CIL. VI.9491), Donatus făcea comerț cu in (9526); judecând după mărimea plăcii, pe care fierarul local (numele lui este rupt) a construit-o „pentru el și pentru toți oamenii săi”, afacerea lui mergea bine (9399). Țapul ispășitor Gaviy Prim „de la Subura” a fost un specialist în coaserea pantofilor din crepon care puteau fi purtați ca galoșurile uzbece, indiferent de picior (9284).
10 anticari romani au explicat diferit acest nume: conform unei versiuni, aici s-au stabilit etruscii, care, după înfrângerea Porsenai de lângă Aricia, au fugit la Roma și au fost primiți cu bunăvoință de către învingători (începutul secolului al VI-lea î.Hr., - Liv. II. . 14.9; Fest. 486); după altul, aici s-au stabilit acei etrusci care au venit în ajutorul romanilor împotriva lui Titus Tatius (Var. 1.1. V.46; Prop. IV.2.79; Serv, ad Aen. V.560).
11 Domițian, pentru palatul său, a umplut șaua dintre Germal și Palați; movila de pe Esquilin, unde și-a așezat Mecenas grădinile, avea 7,09 m

înălțime; Traian a tăiat un întreg colț al Quirinalului pentru a-și construi forumul. Nivelul suprafeței Romei din epoca Cezarilor este cu 11 m mai jos decât cel modern.
12 În Roma modernă, în locul lor stau și scări: în locul scalae Gemoniae, există o scară della via S. Pietro in Carcere, în locul grads Monetae, o scară care duce la biserica S. Maria in Ara. Coeli. Trupurile celor executați erau deseori aruncate pe treptele Haemonias, lăsându-le acolo pentru ceva timp. Sub imperiu a devenit aproape un obicei. Numele „Hemonius” a fost asociat în mod natural cu gemere - „a geme”, dar acest lucru este greșit: este derivat din numele propriu „Hemonius”, dar de ce este necunoscut (vezi: W. Schu 1 ze. Zur Geschichte des lateinischen Eigennamen Berlin, 1904, sv).
296
13 Acest nume nu a fost explicat până astăzi. Derivarea obișnuită a cuvântului moneta din shopeo, care există deja la Cicero (de divin. 1.45.101), este nesatisfăcătoare. Svida spune (s. v. (iovт) a) că romanii, care aveau nevoie de bani în timpul războiului cu Tarentum, i-au primit, după ce s-au supus sfatului lui Juno; în semn de recunoștință, au înființat o monetărie în curtea templului ei. A fost acolo probabil din 269, când monedele de argint au început să fie bătute la Roma și se numeau Moneta sau ad Monetam. Povestea lui Svyda este o legendă etiologică comună.
14 As (Cacus) - un uriaș, un tâlhar și un criminal. Ucis de Heracles.
15 Spre comparație, lățimea străzilor din alte orașe: Priene - de la 3,2 la 4,4 m; Magia pe Meandru - de la 4,5 la 5 m; Mantinea - 4,5 m; Selinunte - 5,5 m. Străzi late de 7,35 m în Priene, 8,2 m în Magnesia, 10 m în Selinunte și 19,85 m în Alexandria sunt o excepție completă. În Pompei, lățimea străzilor este de la 2,99 la 12,08 m.
16 În secolele I-II. această interdicție a fost extinsă la toate orașele din Italia. Claudius prin edict a interzis vagoanelor să treacă prin orașele italiene (Suet. Claud. 25.2); Marcus Aurelius a confirmat această interdicție (Hist. Aug. Marc. Aurel. 23.8).
17 Rex sacrorum - un preot special al lui Ianus, care stătea deasupra tuturor celorlalți preoți; flamens - preoți ai divinităților individuale: a existat un flamen al lui Marte, Jupiter etc.
18 Un om oarecare, prefăcându-se un om bogat, dar de fapt un om sărac, într-o bună zi a întâlnit pe stradă străini, pe care odată în călătoria sa, purtându-se cu o lăudărie obișnuită, i-a invitat să-l viziteze. I-a fost rușine, dar „nu și-a schimbat viciul obișnuit. „Bine că ai venit! la urma urmei, ai fi făcut mai bine dacă te-ai fi dus direct la mine acasă! „Am fi făcut asta dacă am fi știut unde locuiești!” „Ti-ar arăta oricine. Mergi cu mine.” Îi conduce la casa unde trebuia să se întâlnească o mare companie în ziua aceea; îl cunoaște pe proprietar și intră liber cu cunoscuții. Spunându-le că locuiește aici, îi invită să vină până la ora 10. Aceștia vin, află cine este cu adevărat proprietarul casei și se întorc la hotel complet stânjeniți. A doua zi, intalnindu-se cu cunostinta, ii povestesc ce s-a intamplat si ii coplesesc reprosuri. „Ai fost înșelat de asemănare și ai luat-o pe o bandă greșită; Eu, în ciuda sănătății mele, te-am așteptat până târziu în noapte.
19 Acesta este Julius Martial, cu care poetul a avut o prietenie strânsă și de lungă durată.
20 Pentru topografia Romei, gulerele pe care proprietarii le pun pe sclavi și câini se dovedesc a fi un material prețios. Inscripțiile de pe ele sunt de obicei standard: 1) numele stăpânului, 2) adresa lui, 3) rareori numele sclavului și 4) formula obișnuită: „Ține-mă pentru că am fugit și adu-mă înapoi. " Proprietarul, care și-a prețuit proprietatea, desigur, a încercat să dea cât mai exact adresa: „Sector V, pe Piața Macarius”; „Pe vzvoz Triaria”; „pe Aventina lângă Băile Decian”; „În sectorul XII, lângă băi Scribaniola”; „lângă templul Florei de lângă casa

unde se întâlnește colegiul frizeriei”. Aceste adrese ne uimesc prin inexactitatea lor, dar având în vedere dimensiunea redusă a cartierelor romane, a fost suficientă indicarea unui loc din acest cartier cunoscut de toată lumea. Cu dragostea sudicilor pentru viața de stradă și cu sociabilitatea romană, nu poate exista nicio îndoială că un număr de oameni au subliniat imediat unde „lângă băile Decian” există așa și așa vieți. Persoane care au ocupat funcții înalte sau au fost
297
În cea mai mare parte, într-un loc pe care îl cunoștea toată lumea, chiar s-au descurcat fără astfel de instrucțiuni, după părerea noastră, „mici”. Nu era nevoie să spunem unde să-l ducă pe Minervin, sclavul lui Italicus, tesserarius din „cohorta orașului” a XII-a: fiecare băiat știa unde stă ea. „Sunt Mirsius din parcul lui Clodius Hermogenianus, prefectul orașului” - o astfel de inscripție pe o placă de bronz a fost suficientă pentru ca câinele de pază evadat Mirsius să fie predat proprietarului.
21 Această zeiță a fost identificată cu Semele, mama lui Bacchus. Adevărata ei înfățișare italiană a fost aparent uitată deja la începutul secolului al II-lea. î.Hr e.
22 „Puțini îi știu acum numele”, scria Varro, „dar pe vremuri se sărbătoreau în fiecare an sărbătoarea ei și avea propriul ei preot” (1.1. VI. 19).
23 Locul în care izbucneau fulgerul era considerat sacru; era îngrădită și nimeni nu îndrăznea să calce pe ea.
24 În această colecție sistematică a unei suprafețe mari de pământ, a cărei valoare a fost sporită de clădiri luxoase și numeroase - un atribut indispensabil al fiecărui parc, capriciul împărăteselor depravate și lăcomia împăraților înșiși nu joacă în niciun caz. rolul principal. Aici, în primul rând, a acţionat un calcul sobru şi inteligent: împăratul avea nevoie de fonduri pentru a asigura afecţiunea poporului şi a armatei. Confiscarea „grădinilor” înmulțește, în primul rând, averea lui personală, privând în același timp vechile familii aristocratice de fosta lor putere, iar în al doilea rând, aceste crânci îndepărtate, înconjurate de ziduri înalte și în mâinile unor oameni care nu puteau fi. teamă inspirată de încredere și suspiciune. Asconius, într-un comentariu la discursul lui Cicero pentru Milo, scrie că Pompei, fiindu-i frică de Milo sau prefăcându-se că îi este frică de el, nu locuia în casa orașului, ci în parcul lui, în acea parte a ei care era pe dealuri. mărginind Drumul Lat, unde era de serviciu „mare trupă de soldați” Susținătorii lui Vitellinus au rezistat toată ziua împotriva trupelor regulate din grădinile Salustiei, aruncând cu pietre și sulițe în ostași (Tac. hist. III.82). Deja o preocupare pentru siguranța personală a sugerat împăraților necesitatea de a selecta aceste posibile centre de revolte și conspirații.
25 La Roma existau două coloane mari: coloana deja amintită a lui Traian și coloana lui Marcus Aurelius, așezate pe partea de vest a Drumului Lat, vizavi de Paul Agrippa între 176 și 193. în amintirea victoriilor câștigate de împărat asupra marcomanilor și sarmaților în anii 172-175. A fost numită „o sută” (centenaria) pentru înălțimea sa (100 de picioare romane - 29,77 m) și „melc” (cochlis), deoarece în interior era o scară șerpuitoare. Această coloană este o imitație directă a coloanei lui Traian; este de aceeași înălțime și este alcătuită din 26 de tobe de marmură de Carrara. Reliefurile în spirală de-a lungul coloanei înfățișează scene ale războiului menționat, dar sunt mai proaste ca execuție decât pe coloana lui Traian.
26 Arcul lui Septimius Severus (înălțimea sa este de 23 m, lățime 25 m și adâncimea 11,85 m) a fost ridicat în anul 203 d.Hr. e. în cinstea împăratului și a fiilor săi, Caracalla și Geta, în colțul de nord-vest al Forumului (după uciderea lui Geta de către fratele său, i-a fost cioplit numele). Are trei trave și este, de asemenea, căptușită cu marmură

Pentilicon. Reliefurile de deasupra arcurilor laterale vorbesc despre războaiele cu parții, arabii și popoarele din Adiabene. Arcul lui Constantin a fost ridicat în 312 pentru a comemora victoria lui Constantin asupra lui Maxentius (înălțimea sa este de 21 m, lățime 25,7 m, adâncime 7,4 m). Este foarte bun prin proporțiile și echilibrul motivelor arhitecturale, iar culoarea caldă a marmurei gălbui o face și mai pitorească și monumentală. Dar ea este copleșită
298
reliefuri care sunt preluate din monumentele epocii lui Traian și lui Marc Aurelius și, prin urmare, nu reprezintă un singur întreg; statuile barbarilor legați de deasupra coloanelor sunt luate fără îndoială din Forul lui Traian. Din zidul care înconjura acest for au fost scoase plăci mari de marmură care înfățișau scene din războiul cu dacii, iar numai capul lui Traian a fost înlocuit cu capul lui Constantin. Medalioane rotunde care înfățișează vânătoarea unui leu, a unui mistreț și a unui sacrificiu adus lui Apollo datează din vremea lui Hadrian. „Konstantinovsky" pe arc vor fi doar reliefurile de pe bazele coloanelor, care înfățișează soldați conducând prizonieri, și o friză sub medalioane: împăratul, așezat în centru pe o estradă, distribuie cadouri (congiaria) romanului. oameni.
27 Au supraviețuit doar ca patru triburi urbane: Suburana, Palatina, Esquilina și Collina.
28 Aceste zone sunt:
I - valea dintre Caelius si Palatin, intre Caelius si Aventin; II - Celius;
III-V - Esquiline, Argilet și Subura;
VI - Quirinal și Viminal;
VII și IX - Câmpul lui Marte;
VIII - Capitoliu și Forum;
X - Palatin;
XI - Velabr, Piața de vaci, Valea Murciei;
XII-XIII - Aventin;
XIV - malul drept al Tibrului.
Pe lângă aceste denumiri oficiale, au mai existat și altele care au fost stabilite în viața de zi cu zi (au apărut după august). Regiunile secolul IV. (un fel de ghid oficial al orașului) dați aceste denumiri: I - porta Sarep (Poarta Capene), II - Caelimontium (Muntele Celius), III - Isis et Serapis (Isis și Serapis), IV - templum Pacis (Templul Păcii). ), V - Esquiliae (Esquiline), VI - Alta Semita (Drum Înalt), VII - Via Lata (Drum Lat), VIII - Forum (Forum), IX - circ Flaminius (Circus Flaminius), X - Palatium (Palatin), XI - Circus Maximus, XII - Piscina Publica, XIII - Aventinus (Aventin), XIV - trans Tiberim ("dincolo de Tibru"). Denumirile raioanelor II, V, X, XIII și XIV sunt denumiri pur geografice; VI și VII poartă numele străzilor principale; VIII - conform Forului, denumirea este destul de legitimă atât prin poziția topografică (centrală) a Forumului în zonă, cât și prin semnificația sa istorică. Cele șase cartiere rămase poartă numele diferitelor structuri și clădiri. Calea Appian, „regina drumurilor lungi", cea mai veche și cea mai faimoasă, a trecut prin Poarta Kapensky (cartierul I), iar Poarta Kapensky a fost întotdeauna o mare renaștere. Numele districtului IV după Templul Păcii este destul de înțeles: acest templu, așa cum am spus deja, era considerat una dintre minunile arhitecturii; Marele Circ, desigur, și-a dat numele cartierului XI. Numele raionului III nu este clar. Templul lui Isis și Serapis se afla chiar la marginea sa și nu a aparținut în niciun caz numărului de clădiri deosebit de faimoase. În această zonă se aflau Colosseumul și băile lui Titus și porticul Libiei. De ce a fost preferat un templu modest acestor clădiri cu adevărat faimoase? A fost făcut de cultişti egipteni? La fel, vechiul nume al Campus Martius s-ar potrivi mai mult cartierului IX decât „circul lui

Flaminius”, deși era considerat o clădire minunată. Numele districtului XII este complet de neînțeles. „Numele „Public Pond” încă există, deși rezervorul în sine nu este
299
există”, a scris Festus (Fest. 232). Judecând după datele din secolul al IV-lea. n. e., zonele erau foarte neuniforme ca mărime:
I - 132 ha I - 67 "III - 58" IV - 70 "V -213" VI - 225 "VII - 145" VIII - 26 ha IX -201 "X - 24" XI - 36 "XII - 74" XIII - 112"XIV-400"
29 Sferturile au fost, de asemenea, distribuite inegal:
I - 10 sferturi VIII - 34 sferturi
II - 7 » IX - 35 sferturi
III-12"X-20"
IV - 8 » XI - 21 sfert
V - 15 » XII - 17 sferturi
VI - 17 » XIII - 18 »
VII - 15 » XIV - 78 »
În regiunea V, a cărei mărime era de 213 hectare, iar în cartierele VII (145 hectare) erau tot atâtea, iar în regiunea mică VIII (26 hectare) erau 34.
30 Acest consiliu s-a dovedit a fi o instituție foarte vitală. A existat până la sfârșitul imperiului, cu singura diferență că numărul curatorilor din ea a fost dublat: doi pe district.
31 Acest număr s-a schimbat însă: sub Claudius erau cinci cohorte urbane, sub Vitelius patru, sub Antoninus din nou cinci, dar una în afara Romei. După Caracalla, se restabilește numărul anterior - trei, care rămâne ulterior.
32 Prefectul orașului trebuia să „înfrâneze” nu numai sclavii: sclavii puteau să se întoarcă la el cu plângeri despre stăpânii lor dacă erau „ferici, cruzi, să-i chinuie de foame, siliți sau constrânși la desfrânare” (Dig. 1.12.1) , § 1 și 8; 1.6.2). El a apărat femeile care erau forțate să facă comerț; a forțat stăpânul să elibereze un sclav care a răscumpărat cu banii săi, dacă stăpânul a amânat eliberarea sau nu a vrut să o dea.
33 Iată un tabel cu salariile primite de un legionar, un pretorian și un soldat din cohortele orașului („polițistul”) în denari:
Soldat
Cohorte de orașe pretoriane legionare
Sub Augustus 225 500-750 250-275
Sub Domitian 300 1000 500
Sub Commodus 375 1250 625
La nord 500 1700 850
Sub Caracalla 750 2500 1250
34 Împărații au început foarte curând să trateze cu neîncredere cohortele pretoriane. Ei creează protecție personală, formată din germani. O astfel de echipă
300
numite equites singulares sau protectores se aflau în anul 69 pe Câmpul lui Marte. Galba l-a demis, dar sub Vespasian el reapare; include călăreți din cavaleria auxiliară. Tribuna îi conduce; au doua baraci in Caelia, castra Prioga si castra Nova Severiana. S-au păstrat numeroase rămășițe ale ambelor, care fac posibilă determinarea cu exactitate a locației acestor cazărmi. Prima a fost situată la nord-est de actuala bazilice Sf. Ioan Lateran: Aceasta este o clădire mare, asemănătoare ca formă cu tabăra pretoriană, dar mai mică. Au supraviețuit zidurile, de-a lungul cărora se aflau altare de marmură și o serie de piedestale cu inscripții în cinstea împăraților. Castra Nova a fost construită de Septimius Severus: a mărit garnizoana romană și a avut nevoie de spații suplimentare. Noua cazarmă a fost construită chiar în locul unde se află

biserica Sf. Ioan Lateran. Aici au găsit camere cu vedere la portic și baze din două statui în onoarea lui Septimius Severus.
35 Excepțiile sunt foarte rare: sub Vespasian, doi membri ai familiei imperiale erau prefecți ai pretoriului - senatorul Arrecinus Clement, a cărui soră era căsătorită cu Titus, și Titus însuși. Tigellinus, om „de naștere slabă, ticălos în adolescență, nerușinat la bătrânețe” (Tac. hist. 1.72), Nero l-a numit prefect al pretoriului, deoarece capacitatea lui de a călăre cai pentru competițiile de circ l-a îndrăgit de împărat. Sub Domițian, locul de prefect a fost ocupat de Crispin, un om obscur, originar din Egipt, care făcea comerț cu pește ieftin de Nil în patria sa (Iнv. 4.32-34). Commodus l-a pus în acest loc pe M. Aurelius Cleander, un sclav pe care l-a eliberat Marcus Aurelius și care era alături de Commodus, în terminologia modernă, un „lacheu” (un cubiculo). Ultimele trei numiri se explică doar prin arbitrariul împăraților, care în niciun caz nu aparțineau numărului de conducători rezonabili și respectabili. Din vremea lui Alexandru Sever, prefectul pretorian, numai în virtutea acestui rang, se află printre senatori, adică în rândurile clasei superioare ale statului.
36 Inițial, a fost un convoi care escorta cărucioare cu pâine. Cum și de ce li s-a încredințat „serviciul de jandarmerie”? Sunt gardieni de închisoare, supraveghetori în mine; dacă în legiuni au datoria să aibă grijă de hrana soldaților, atunci se combină cu alta - să urmărească soldații și să vâneze oameni nemulțumiți și suspicioși. Hadrian „a trimis prin frumentarii tot ce s-a făcut în secret” (Hist. Aug. Hadr. 11.4). Din vremea lui Septimius Severus, ei au fost staționați în Caelia într-o cazarmă specială (castra Peregrina – „lagăr străin”). Acest nume se explică prin faptul că frumentarii erau recrutați din diferite legiuni provinciale, care erau formate din băștinași din provincie. Pentru romani, erau străini, iar populația urbană le numea așa. Acest nume a trecut în terminologia oficială.
37 Roma republicană avea două închisori. Unul era la poalele Capitoliului, între Templul Concordiei și curie. Partea subterană a ei se numea Tullianum; Varro (1.1. V.151) și Festus (490) i-au atribuit dispozitivul lui Servius Tullius; conform unei teorii, inițial a fost un mormânt cu cupolă, ca și cele miceniene, conform alteia, acest loc a servit drept rezervor (tullianus din tullus - „sursă”, - un mic pârâu încă mai curge de-a lungul podelei acestei temnițe). Inițial, singura intrare în el era o gaură în tavan; diametrul închisorii este de aproximativ 7 m; „Această temniță are aproape 12 picioare adâncime, ziduri puternice ocolesc,
301
acoperit cu o boltă de piatră; murdar, întunecat, fetid, urât” (Sail. Cat. 55.4). Aici au fost sugrumați Jugurtha, Vercingetorix și cinci dintre cei mai apropiați asociați ai Cătălinei. Deasupra acestei temnițe se afla o cameră care avea forma unui trapez. A doua închisoare au fost carierele de pe versantul Capitoliului. Se numea lautumiae. Acesta este numele (din grecescul Hathorl, - Fest. 104) carierelor din Siracuza, care serveau drept loc de detenție. În Roma imperială, aceste închisori erau puține; Juvenal a oftat despre vremuri fericite, „când strămoșii stră-străbunicilor noștri au văzut Roma, pentru care era suficientă o singură închisoare” (3.312-314). Nu departe de Calea Sacră au fost găsite, se pare, ruinele unei noi închisori: un coridor lung, îngust, care se deschide spre un șir de dulapuri minuscule. Pe lângă aceste închisori, arestații erau ținuți și în cazarmă: pretoriană, cu pompieri, și mai ales în cazarmă frumentarilor.
Închisorile din Roma republicană erau administrate de triumviri capitales. La începutul secolului al II-lea. n. e. ei continuă să supravegheze vechile închisori ale republicii, dar toate celelalte sunt sub jurisdicția prefectului pretorian. Directorul imediat al închisorii

este directorul (commentariensis a custodiis), care este subordonat prefectului pretorian. Personalul supraveghetorului este format din cărturari - ei întocmesc liste cu cei arestați - și paznici, care, la fel ca supraveghetorul, sunt răspunzători de evadarea celor arestați.
38 Iată cum au fost așezate:
Cohorta I era responsabilă de districtele VII și IX,
II » » III și V »
III » » IV și VI »
IV » » XI și XIII »
V » » I și II »
VI » » VIII și X »
VII » » XI și XIV »
39 Pompa manuală (antlia sau machina Ctesibii), inventată de Ctesibius (un mecanic remarcabil care a trăit în Alexandria în secolul al II-lea î.Hr.), a suferit ulterior modificări semnificative. Vitruvius (epoca august) și Eroii (150-120 î.Hr.) îl numesc „sifon" și îl descriu în detaliu, în plus, Vitruvius este familiarizat cu un dispozitiv de pompare mai perfect. Pe vremea lui Heron, „sifonul" era deja folosit pentru combaterea incendiilor. Pliniu cel Tânăr, viceregе al Bitiniei sub Traian, scrie indignat că la Nicomedia focul a provocat devastări groaznice, întrucât în cetate nu era nici un sifon, nici o găleată (PI. epist. X.33.1-2). Este posibil ca la Roma să înceapă să folosească „sifonul" imediat după înființarea pompierilor. Rămășițele acestor „sifoane" au fost găsite la Roma și în restul Italiei și în părți îndepărtate ale imperiului: în Divodurum (Motz) și în Silchester (Anglia). Un interes deosebit este „sifonul" de la Wolsena, corespunzător descrierii lui Vitruvius (X.7); „Sifonul" de la Civita Vecchia a fost proiectat exact după Heron: despre el a spus că aceasta este o armă „de luptă împotriva focului".
Cum au fost umplute aceste pompe cu apă? Poate din găleți trecute din mână în mână de un lanț de pompieri, dar poate și cu ajutorul țevilor. Pe lângă conductele de apă din plumb și lut, romanii le cunoșteau și pe cele din lemn: „în pini,
302
pinii și arinii sunt scobiți în mijloc pentru a lăsa apa să treacă prin ei "(PI. XVI.224); folosirea sacilor de piele pentru vin și ulei de măsline ar putea sugera cu ușurință țevi de piele. Manșoanele separate, interconectate prin bretele metalice, sunt ușoare și ușor de transportat, ar putea forma o „alimentare" temporară cu apă pentru alimentarea cu apă a pompelor.
40 Motivul numirii unui asistent al prefectului „vegherilor" nu a fost doar faptul că acesta din urmă a avut o mulțime de cazuri, ci și nevoia de a plasa alături de el o persoană cu studii juridice: o serie de cazuri din teren. de penal și civil, iar bătrânul soldat nu înțelegea întotdeauna complexitatea legii. Piatra funerară, pe care fiii au poruncit să fie în relief pe monumentul tatălui lor, Lecanius Novatillian, subprefectul pompierilor, subliniază expresiv cunoștințele sale de jurisprudență (CIL. VI. 1621). Desigur, dacă prefectul s-a dovedit a fi avocat (cum era Modestin, prefectul pompierilor în prima jumătate a secolului al III-lea), atunci a fost numit ca asistent un „ofițer de cadru" militar, de obicei un primordial, pentru care imediat a deveni subprefect al pompierilor a fost o promovare amețitoare.
41 Oamenii vinovați de aceste crime erau numiți cu numele ciudat de Darda Narii. Turneb, un învățat filolog din secolul al XVI-lea, l-a produs în numele lui Dardanus, faimosul magician, care, conform credinței populare, putea distruge grânele din hambare cu farmecele sale și alunga ochii cumpărătorului, astfel încât acesta să facă nu văd câtă pâine i s-a cântărit. Dardanarienii erau pedepsiți cu amendă, uneori li se

interziceau comerțul, erau adesea expulzați, iar dacă erau oameni de origine umilă, erau condamnați la muncă în folosul comunității.
42 Din vremea lui Septimius Sever, împărțirea pâinii se făcea nu în porticul lui Minucius, ci la depozitele de cereale, în principal la depozitele de pe malul Tibrului de lângă Aventin, printre care cei care aveau dreptul de a primi pâine. distribuite între triburi. Această inovație s-a datorat probabil distribuției zilnice a uleiului de măsline, care a fost introdus de Nord: porticul lui Minucius era, aparent, incomod și înghesuit pentru aceste noi distribuții. În secolul al IV-lea. în loc de cereale se distribuie pâine coaptă, iar distribuirea are loc în sferturi de la o cotă numită grads, motiv pentru care această pâine gratuită a fost numită și panis gradilis. Pe aceste înălțimi stăteau plăci de bronz, iar numele persoanelor care primeau pâine de pe această platformă erau sculptate pe ele. Această pâine era coaptă în brutării care serveau un anumit sfert. Potrivit regionaliștilor, astfel de brutării în secolul al IV-lea. la Roma erau 254.
43 Produsul era cel mai divers și era adus din aproape toată lumea: mătase - din China; broasca testoasa, pietre pretioase, condimente, parfumuri (tamaie si smirna), corali - din India si Arabia; chihlimbar - din Germania; vopsea violetă și bureți de pe țărmurile Oceanului; fildeș - din cursurile superioare ale Nilului; papirus - din Egipt; staniu, plumb, fier și argint din Spania, Marea Britanie și Galia; un copac prețios din Mauretania; marmură - din Numidia; ulei de măsline - din Spania; vinuri - din Sicilia, Asia Mică și din insulele Mării Egee.
44 Una dintre frescele din catacombele de la Domitilla înfățișează nave care au aterizat la debarcader; pasarele sunt aruncate de la ei la țărm, iar „bagmeni” cu marfă se năpustesc înainte și înapoi de-a lungul lor.
45 „Echipa de apă” era angajată doar în lucrări de rutină și reparații minore. Lucrările mari erau de obicei luate de antreprenori care primeau fonduri pentru ele.
303
din vistieria statului sau imperială. Câți muncitori erau necesari pentru a efectua lucrări majore se poate vedea din următorul exemplu: când în jurul anului 745 Constantin al IV-lea a decis să repare o conductă de apă distrusă, avea nevoie de 9600 de muncitori.
46 Iată cantitatea de apă dată de diferite apeducte:
Appian - 73.000 m3 "Virgo" - 100.160 m3
Anio Vetus – 175 920 » Alsietinsky – 15 680 »
Martsiev - 187 600 » Claudius - 184 280 »
Cald - 17 800 "Anio Novus - 189 520"
Yuliev - 48 240 »
Și iată distribuția conductelor de apă între raioane:
Sectorul I este deservit de Anio Vetus, Marciev, Claudius, Anio Novus;
II - Appiev, Juliev, Claudius, Anio Novus;
III - Anio Vetus, Marciev, Juliev, Claudius, Anio Novus;
IV - Anio Vetus, Marciev, Teplovaty, Juliev, Claudius, Anio Novus;
V - Anio Vetus, Marciev, Warm, Juliev, Claudius;
VI - Anio Vetus, Marciev, Warm, Juliev, Claudius;
VII - Anio Vetus, Marciev, Lukewarm, Fecioară, Iulius, Claudius;
VIII - Appiev, Anio Vetus, Marciev, Juliev, Claudius, Anio Novus;
IX - Appiev, Anio Vetus, Marciev, Fecioara, Claudius, Anio Novus;
X - Marciev, Juliev, Claudius, Anio Novus;
XI - Appiev, Claudius, Anio Novus;
XII - Appiev, Juliev, Claudius, Anio Novus;
XIII - Appiev, Claudius, Anio Novus;
XIV - Appian, Anio Vetus, Marcius, Virgo, Claudius, Anio Novus.
47 Aceste capele (au fost 265 la sfârșitul secolului I d.Hr.) erau de diferite tipuri: un templu mic cu fronton, doar o nișă în zid, un altar deschis înconjurat de gard. Pereții altarului sunt decorați cu reliefuri:

un bărbat cu barbă, îmbrăcat în togă, face libații - acesta este geniul împăratului. Pe ambele părți sunt doi tineri cu părul creț într-o ipostază de dans ușoară, cu un castron într-unul și cu un rhyton în cealaltă mână. Aceasta este Lara. Figurinele lor stau într-o nișă sau într-un templu-capelă. Uneori li se alătură și figurine ale altor zeități.
La capitolul doi
1 Originea conacului italian și amenajarea acestuia au fost subiectul unor discuții aprinse; ipotezele despre aceasta erau diferite. Ele pot fi împărțite în două grupe: unii consideră conacul (domus) ca ceva unit organic, alții ca o combinație mecanică de părți eterogene și separate. Carrington a sugerat că conacul italian de tip „casă cu atrium” a fost format din colibe separate, grupate în jurul unei singure curți, care ulterior s-a transformat într-un atrium (Antiquity, 1933, nr. 7, p. 152 f.). Fichter în două dintre articolele sale (Fichter.) 1) Das italische Atriumhaus. Festgabe Hugo Blumner, Berlin, 1912, p. 210 urm.; 2) Romisches Haus. P.-W.-K. Zw. Reihe, I, HB, 1914, p. 961-995)
304
a explicat că domus este o combinație între o casă etruscă, care a fost formată din trei părți - o masă și două camere laterale și o locuință umbro-italica de sat de tipul pe care o au „urne-colibe” funerare din secolele VII-VI. . î.Hr e. Această locuință este atrium, care în niciun caz nu poate fi privit ca o curte: presupunerea că curtea, deschisă inițial, va fi apoi sub un acoperiș, este complet neconvingătoare. Cabana italiană era acoperită cu un acoperiș în pante cu pante exterioare; în vârful acoperișului era o gaură prin care ieșea fum – cu alte cuvinte, era o clădire de tip atrium displuviatum. Când casa etruscă și această colibă s-au unit (s-a întâmplat în oraș), atunci, din cauza îngustării străzilor și a locului mic, acoperișul a fost refăcut, întorcându-și versanții spre interior (acoperiș cu compluvium). Gjerstad (E. G. Gj er stad. The palace at Vouni. Corolla archeologica acta Instituti Romani Regni Sueciae, v. II, Lund, 1932, p. 145 ff.) a obiectat că atriumul etrusc și atrium displuviatum sunt tipuri de arhitectură complet diferite și că acesta este imposibil de explicat alterarea radicală a acoperișului și transformarea unei încăperi cu vatră într-o cameră cu impluvium prin etanșeitatea străzilor. Un alt lucru nu este clar. De ce s-au adunat o casă etruscă și o colibă de țăran italică? De ce nu s-a dezvoltat fiecare dintre aceste locuințe după propriul plan? De ce nu s-a dezvoltat casa etruscă în direcția în care s-a dezvoltat „casa cu Liban” (Liban este un cuvânt arab pentru o cameră cu trei pereți și deschisă pe a patra latură), a cărei locuință etruscă este o copie exactă în ea Partea frontală? De ce nu au construit locuitorii colibei italiene alta la fel? Și cum a apărut un astfel de întreg organic din această combinație pur mecanică ca conacul italian în forma în care îl vedem, de exemplu, în Casa Chirurgului? Această întrebare a fost pusă de Agnes Lack, care prezintă formarea conacului italian sub următoarea formă (A. L. a. c. e. Originea casei romane. Amer. Joum. Archeol., 1937, nr. 4, p. 586 f.). O altă colibă se adaugă pe peretele din spate al colibei italice, iar apoi, după caz, se adaugă altele pe ambele părți și perpendicular pe acest nucleu principal. Colibele imediat adiacente celei principale au fost reduse pentru a lăsa treceri între aceasta și anexe. Acestea sunt viitoarele aiae - „aripi”. Peste curte s-a construit un acoperiș, când ulterior, în condițiile vieții orașului, a fost nevoie de o încăpere suplimentară. Cabana principală intră astfel în acest nou atrium; atașat la spate se transformă într-o tablă în. Gjerstad a prezentat o altă teorie (op. cit., p. 162): etruscii, veniți din Asia Mică, au adus cu ei tipul de locuințe cu trei camere cu care erau obișnuiți. Planul său este bine cunoscut atât din templele etrusce, cât și din mormintele etrusce: camera deschisă din mijloc și două laterale. Aceasta este o casă

obișnuită anatoliană cu o canapea. Casele cu Liban de mai târziu, cu camere laterale, uneori cu livane laterale, sunt aproape complet asemănătoare cu conacul italian. Gjerstad stipulează că poate casa etruscă în forma în care a apărut în Italia era formată din doar trei încăperi, în fața cărora se afla un portic care se deschidea spre curte, iar această curte a fost construită pe laterale ulterior. Este necesar, totuși, să explicăm planul conacului italian prin orice fel de împrumut? În ceea ce privește originea insulei, A. Boethius își conduce foarte convingător pedigree-ul de la taberna (A. Boethius. l)Remarci privind dezvoltarea arhitecturii domestice. ROM. amer. Joom. Arh., 1934, nr. 38, p. 158-170; 2) Roman
305
arhitectură. Goteborgs Hdgskolas Arsskrift, 1941, or. 47, nr.8; 3) Arhitectura orașului roman și grecesc, Goteborgs Hdgskolas Arsskrift, 1948, or. 54, nr. 3), în dezacord puternic cu Carrington, care consideră coliba - Casa Chirurgului - o casă cu un peristil și un mezanin - insulu verigi ale unui singur lanț care se întinde din timpurile preistorice până în zilele noastre. Conacul italian (domus) nu putea, cu atriumul și peristilul său, să se transforme într-o clădire cu mai multe etaje: o suprastructură înaltă deasupra atriumului lipsit de lumină atât atriumul în sine, cât și încăperile adiacente acestuia, părăsind în același timp suprafață mare deasupra atriului nefolosită. Conacele cu etaje superioare „nu sunt o legătură care leagă un conac cu o insulă, ci un fel de legătură hibridă de două tipuri” (A. Boethius. The Neronian „nova urbs”. Corolla archeologica acta Instituti Romani Regni Sueciae, v. II, Lund, 1932, p. 84-97).
2 La Odesa, înainte de construirea conductei de apă de la Nistru, apa de ploaie era singura apă dulce. În fiecare curte era adunat în cisterne.
3 Ascanius către Cic. pro Mii. 5: „Ușile au fost rupte, imaginile strămoșilor au fost aruncate, s-a spart patul soției sale Cornelia, a cărei moravuri curate a servit ca exemplu, și țesăturile care, după obiceiul străvechi, erau țesute în atrii, au fost rupt."
4 Potrivit lui Festus (490), magistrații romani țineau evidența treburilor magistraturilor în tabele: „tabelele erau umplute cu documente și suveniruri despre treburile desfășurate în timpul magistraturilor” (PI. XXXV.7).
5 În ceea ce privește această ultimă figură, s-a sugerat că cuvântul insula înseamnă nu întreaga casă, ci părți din ea, unde duc pasaje separate (A. Wotschitzky. Insula. Serta Philologica Aeniponta, Innsbruck, 1962, pp. 363-375). ). Pentru 45 de mii de insule, conform calculelor făcute, zona din Roma nu ar fi suficientă.
6 palate de pe Palatin ocupau 10 hectare, suprafața forurilor imperiale este de 6 hectare, băile lui Titus ocupau aceeași cantitate. Sub Casa sa de Aur, Nero a alocat 50 de hectare. „Splendide posesiuni au luat acoperișul săracilor” (Mart, epigr. lib. 2.8).
7 Fațada unei insule se păstrează în zidul Aurelius, la sud de porțile Tiburtina; lăţimea sa este de 25 m, înălţimea 20 m (vezi: A. Boe thiu s. Note de la Ostia. Studii prezentate lui DM Robinson, 1.1, 1951, p. 440, fig.). Ha via Biberatica, care se învecina direct cu Forumul lui Traian, conține rămășițele unor insule cu patru și cinci etaje, cu numeroase ferestre, scări cu trepte de travertin și balcoane (vezi: A.Boethius. Arhitectura orașului roman și grecesc. Goteborgs Hdgskolas Arsskrift, 1948). , t. 54, Nr. 3, Fig. 6). La poalele Capitoliului a fost săpat un șir de case, ale căror acoperișuri se aflau la nivelul Capitoliului. Într-o bătălie între susținătorii lui Vitelius și Vespasian, Vitellienii au reușit să-i preseze pe adversari în vârful Capitoliului; bătălia a avut loc pe acoperişuri (Tac. hist. III.1.70). Pe Câmpul lui Marte au fost găsite rămășițe de insulae, care au făcut posibilă stabilirea suprafeței pe care le-au ocupat: 41 X 61 m unul, 30 X 31 m altul și 55 X

40 m al treilea. În zona Pieței de Legume și a Pieței Vacilor, recentele săpături au scos la iveală un întreg bloc de insule, din care, însă, au supraviețuit doar fundațiile (vezi: L. Noto. Rome imperiale et l'urbanisme dans l'). antichitate.Paris, 1951, p. 552 urm.) .
8 Scavi di Ostia, v. I, Roma, 1953; R. Meiggs. Roman Ostia. Oxford, 1960, p. 235 urm.
9 Scavi di Ostia. Roma, 1954, p. 125, 126.
306
10 Au aranjat încălzirea în felul acesta: lângă încăperea pe care doreau să o încălzească, au așezat un cuptor rotund sau pătrangular cu boltă în pământ. Deasupra solului, de obicei, doar partea superioară ieșea; căldura din acest cuptor trecea printr-un canal tras din acesta în subteranul încăperii încălzite. Subteranul era amenajat într-un mod special: pe coloane patrulatere din cărămizi individuale (mai rar din piatră), mânjite cu lut cu păr, sau pe cilindri de lut ars, deasupra erau așezate cărămidă, plăci ondulate astfel încât fiecare să se așeze pe patru coloane. , care acoperă doar un sfert din vârf, o cărămidă mai lată, ultima în coloană (stâlpii erau la 25-30 cm unul de celălalt, subteranul nu era mai înalt de 1 m). Aceste plăci au fost turnate cu un mortar de nisip și var, apoi împrăștiate cu pietricele mici sau cărămizi sparte, totul a fost turnat cu ciment, iar apoi etajul superior era deja așezat cu plăci de marmură sau mozaicuri. O astfel de podea s-a încălzit încet, a păstrat căldura mult timp, nu a ars picioarele și nu a crăpat de la căldură.
Pereții au fost și încălziți. Între perete și placarea acestuia s-au așezat țevi, din plăci tubulare de 20–30 cm înălțime și 8–12 cm lățime, grosimea peretelui a fost de 1,5–2 cm cu găuri în lateral. Placile erau prinse de perete cu carlige de fier; partea exterioară a acestora a fost făcută toată în caneluri, astfel încât tencuiala de pe ele să țină mai bine. Aceste conducte comunicau direct cu subteranul; aer cald se ridica prin ei și încălzește pereții, în care făceau mai multe umpluturi pentru a lăsa acest aer direct în cameră. Uneori, întregul perete era transformat într-un fel de țeavă de încălzire: era căptușit cu „plăci pentru mamelon” speciale (tegulae mammatae), care aveau o proeminență similară cu un mamelon la fiecare colț. Între aceste plăci și perete era un spațiu gol prin care curgea aer cald.
11 Marțial (IX. 18) i-a cerut înduioșător lui Domițian o asemenea îngăduință atât pentru „moșia lui mică”, cât și pentru „un apartament mic în oraș”, care „se plânge” că „nici măcar o picătură de apă nu-l împrospătează, deși pâraiele de murmură Marcia în apropiere” .
12 „Toți chiriașii sunt obligați să se asigure că din neglijența lor să nu izbucnească niciun incendiu; în plus, fiecare chiriaș trebuie să păstreze apă în apartament” (Dig. 1.15.3.4). Pentru încălcarea acestor ordine, vinovații puteau fi supuși pedepselor corporale.
13 Străzile din Roma, ca în general în orașele antice, erau înguste; majoritatea nu aveau o lățime mai mare de 4,5-5 m, iar de-a lungul acestor străzi erau îngrămădite case cu cinci și șase etaje înalte de peste 20 m. Ne putem imagina cu ce iuteală a fost aruncat focul prin aceste crăpături înguste. La Paris, casele de 20 de metri înălțime pot fi ridicate doar pe acele străzi a căror lățime nu este mai mică de 20 de metri.
14 „Lemnul de foc fără fum” (asarpa) era pregătit în trei moduri: fie erau uscate la foc încins, fără a permite, totuși, să se transforme în cărbuni, fie, după ce au decojit coaja, au pus copacul în apă și apoi a uscat-o bine sau a coborât lemnul de foc în ulei de măsline sediment; uneori erau doar mânjite cu el și apoi uscate la soare.
15 Informațiile noastre despre prețurile apartamentelor sunt foarte fragmentare și incomplete. Sulla, în tinerețe, a plătit 3.000 de sesterți pentru modestul său apartament de la parter; deasupra ei locuia fiul unui

eliberat, pentru care un apartament costa 2.000 de sesterți (Plut. Sulla); Tot apartamentul a costat 30.000 (după asigurările lui Cicero, deși nu foarte convingătoare, doar 10.000, - Pro Caei. 7,17). Cezar a emis o lege scutind de la plata anuala pentru un apartament pe cei care la Roma costa 2 mii de sesterti
307
(o taxă modestă pentru acea vreme), iar în Italia 500. Juvenal, se pare, nu s-a înșelat: un apartament în Roma costa de patru ori mai mult decât în restul Italiei. Velleius Paterculus spune (II. 10.1) că cenzorii L. Cassius Longinus și Gn. Servilius Caepio (125 î.Hr.) l-a chemat pe augurul Aemilius Lepidus pentru că arenda lui era prea mare: 6.000 de sesterți. „Dacă cineva plătește acum atât de mult, nu-l va recunoaște ca senator: oamenii pleacă atât de repede din calea directă și apoi alunecă în abis”.
16 Revânzările și demolările sunt raportate de surse imparțiale precum Strabon (235) și Digests (XIX.2.30). În anul 44 d.Hr e. s.-c. Gozidiena a interzis vânzarea de case negotiandi causa. Pachter în cel mai interesant articol al său (De Pachtere. Les Campi Maori et le senatus-consulte Hosidien. Melanges Cagnat, Paris, 1912, pp. 169-186) are cu greu dreptate să considere că acest decret este îndreptat împotriva celor care, cumpărând pământ , s-a străduit să o transforme în pășuni și în acest scop a demolat colibele foștilor proprietari, distrugând astfel posibilitatea așezării acestor parcele de către coloane de fermieri. Distrugerea acestor locuințe mizerabile pentru profit este inutilă. Treaba nu era însă despre colibe mizerabile, ci despre insulele de oraș și metropolitane. Că speculația cu materiale de construcții gata făcute a fost o afacere profitabilă, acest lucru este dovedit și de interdicția de demolare a caselor, negotiandi causa, legalizată în mai multe orașe (Tarent, Malaca, colonia Genetiva lulia Urso), și edictul lui Vespasian ( „negotiandi causa aedificia demolire ... edicto divi Vespasiani vetitum est "). Acest edict a fost confirmat de Alexandru Severus. La începutul secolului al III-lea. consilierul juridic Pavel comentează hotărârea Gozidien, amintind de sancțiunile aplicate contravenienților acesteia: cumpărătorul a plătit cu amendă dublu față de suma plătită de el vânzătorului; vânzarea a fost anulată.
17 Inscripțiile au păstrat unele dintre numele acestor „manageri”. Statilii au avut mai multe dintre ele: Kerdon, Eros, Demostene, Diogene, Felix (CIL. VI.6215, 6217, 6296-6299); în columbarium Voluziev a fost înmormântat „Evtych insularius” (VI.7291); la Pollionov a avut grijă de insula Dac (VI.7407). Acesta din urmă, judecând după numele său, era tot dac de origine; restul erau greci, probabil din Asia Mică. Este posibil, desigur, ca numele grecești să le fi fost date la pofta proprietarilor lor. Interesant este că în familia imperială sunt menționați în repetate rânduri insularii: Papias, sclavul lui Tiberius (VI.8856); Kerdon și Helen, sclavi ai Libiei (VI.3974); M. Anthony Felix, om liber, insulariu al „copiilor lui Drusus” (VI.4347). Membrii familiei imperiale erau angajați în închirierea de apartamente? Cazul a stat probabil astfel: proprietatea celor condamnați pentru crime de stat a devenit proprietatea împăratului; ar putea exista insule în această proprietate, iar noul proprietar și-a continuat exploatarea, atribuind acestei afaceri o persoană de încredere. Contractele încheiate de insulariu în numele proprietarului aveau putere juridică. Am primit două reclame pentru închiriere de apartamente, nu de la Roma, însă, ci de la Pompei. „Insula construită de Arrius Pollio, aparținând dnei. Allia Pigidius Mayu, închiriată din calendele iulie: magazine cu mezaninele lor, apartamente frumoase deasupra (cenacula equestria) și o casă. Lăsați chiriașul să se întoarcă la Primus, servitorul dlui. Allia Pigidia Maya” (interesantă este combinarea diferitelor elemente din această insulă: domus este un conac, principalul nucleu vechi al casei; magazine sau ateliere la etajul

inferior și apartamente separate la cel de sus). Un alt anunț scria: „În posesiunile Iuliei, fiica lui Spurius Felix, se închiriază: o baie frumoasă, magazine cu mezanin, apartamente — din prima zi a idurilor de august timp de cinci ani”.

La capitolul trei
1 Nu putem spune exact diferența dintre paturile concepute pentru aceste trei scopuri, dar a existat. Paturile de luat masa erau mult mai bogat decorate si mai jos decat cele pe care dormeau: mesele erau joase, mai joase decat ale noastre. Avem anumite informații despre faptul că paturile pentru cursuri erau diferite de cele pe care dormeau. August s-a instalat după-amiaza pe un „cot de studiu” („un lectulam se lucubratoriam recipiebat”), a lucrat până noaptea târziu, apoi a trecut la altul destinat dormitului (Suet. Aug. 78.1). Ovidiu, în exil, și-a amintit cu tristețe de „patul obișnuit”, pe care a scris cândva „în grădinile lui” (Tg. 1.11.37). Poziția unei persoane care exersează pe un astfel de „pătuț” a fost de obicei imaginată după cum urmează: se întinde pe partea stângă, trăgând în sus genunchiul drept; în genunchi ține un sul sau tăblițe. Lamer a subliniat pe bună dreptate că o astfel de situație nu este deloc incomodă pentru studii; tăbliţele se ţineau cu mâna stângă, aşa cum fac şi astăzi elevii din şcolile musulmane, şi studiau pe jumătate aşezaţi, înclinaţi (H. L a m e r. R.-W-K., 23 Hb, 1924, pp. 1099-1108) .
2 Mikion bogat comandă paturi de luat masa cu picioare de stejar de stejar (Teg. Adel. 585).
3 Poza acestui pat vezi: G. Richter. Fumitură antică. Oxford, 1926, fig. 309-310; I. Overbeck. Pompei.4 Leipzig, 1884, fig. 228; A. Mau. Pompei.2 Leipzig, 1908, fig. 206. Lemnul era complet carbonizat, dar atât de bine conservat încât s-a putut restaura întregul pat conform originalului antic; un panou de lemn este introdus în tăblie - a fost modalitatea preferată pentru dulgherii italieni de a diversifica suprafața monotonă a plăcii; marginile tăbliei sunt tapițate cu dungi de bronz. Planul curbat al cotierei este încadrat de margini proeminente.
Tablia din lemn a unui pat era decorată cu cinci panouri dreptunghiulare (I. O v e g b e c k, op. cit., fig. 225); capul celuilalt este căptușit cu un model de plăci osoase; linii drepte intercalate cu frunze. Nicăieri nu găsim instrucțiuni de utilizare a ecranelor; nu există nici măcar un nume pentru ei și, totuși, paravane au fost găsite în Pompei. Ele sunt în trei părți; fiecare dintre ele este un cadru solid din lemn, care este împărțit în două jumătăți de aceeași bară transversală puternică. Fiecare dintre aceste jumătăți de bețișoare subțiri de lemn (două verticale și trei orizontale) este împărțită în 12 pătrate egale, iar fiecare pătrat este străbătut în diagonală de două bețe de lemn și mai subțiri. Această legare a fost strânsă din spate cu un material dens (I. Ozhegbesk, op. cit., pp. 423-424 și fig. 224). Overbeck insistă că aceste paravane au fost plasate în dormitoare lângă paturi. Poate că erau pereți despărțitori în camere?
4 Acest pat a fost eronat restaurat ca bisellium (un taburet dublu pe care în municipii persoane respectabile aveau dreptul să stea în locuri publice - honoro biselliato; această onoare era acordată în principal augustalilor). Vezi: W. Ame 1 ung. Das Capitolinische Bisellium. RM, 1902, or. XVII, p. 269-276.
5 Vezi: E. Brizio. Tombe dell'epoca Romana. Nu. d. Scavi, 1903, p. 445-459, fig. 17, 19, 19a-c-c, 20-27.
6 Vezi: G. Richter, op. cit., fig. 315.
7 În Norcia (vechea Nursia în Samnia) a fost găsit un pat funerar de același tip, totul în fragmente și bucăți separate. Printr-o muncă lungă și minuțioasă

arheologul italian Pasqui a reușit să o restaureze, iar tehnica de realizare a unor astfel de picioare osoase a devenit clară. Pe o tijă groasă de fier au pus corpuri geometrice sculptate din lemn, cunoscute nouă, pe care apoi au fost lipite plăci de os subțiri decupate după această figură. Nimic nu a supraviețuit din aceste părți de lemn, iar Pasqui și-a restaurat formele și dimensiunile din plăci de os de diferite tipuri și lungimi diferite, care au fost găsite în multe în același mormânt. Panoul era decorat, ca în exemplarul din New York, cu botnițe de leu la capete; în mijloc erau busturi de femei înaripate (A. R a squ i. Di un antico letto di osso scoperto in una tomba di Norcia. Monumenti antichi, v. I, 1892, pp. 233-244, pl. I-II) .
8 Părerea că vechii nu cunoșteau mobilierul tapițat și nu acopereau decât mobila tare cu lucruri moi portabile se dovedește, așadar, a fi eronată.
9 Cuvântul cartibulum apare numai în Barron și în Glosare pe care Barron le scrie. Potrivit unui lingvist, cartibul a apărut din carto-tabulum; in carto radacina este la fel ca in cortina - "cazan"; cartibulum, de unde „masa ceaunului”. Vezi: I. Co 1 1 art. Varron de lingua latina. Paris, 1954, p. 226.
10 Pentru imagini cu astfel de tabele, vezi: G. R i c ht e g, uk. cit., fig. 324; H. L and m e of Romische Kultur im Bilde. Leipzig, 1910, fig. 101.
11 Tabele extensibile vezi: G. Richter, op. cit., fig. 322.
12 Aceasta este Thuia articulata Vahl. Tetraclinis articalata Mast. = Callitris quadrivalvis Rich. Acest copac are o înălțime de 5 până la 15 m, cu un lemn foarte mirositor care nu putrezește. Prin urmare, a fost amestecat cu cedru: xeSpoț - citrice.
13 Aceste tabele au ocupat atât de mult atenția contemporanilor lui Pliniu, încât acesta a lăsat o întreagă notă despre ele: „... încă mai există masa lui Cicero, pe care el, în sărăcia lui și – ceea ce va surprinde și mai mult – în acele vremuri, a cumpărat-o pentru 500.000 de sesterți. Este menționată masa lui Asinius Gallus, care a costat 1.000.000 de sesterți. Au fost vândute două mese aparținând regelui Yuba: prețul uneia era de 1.200.000 de sesterți, cealaltă puțin mai puțin. Recent, o masă din casa Cetheg a ars în timpul unui incendiu, pentru care s-au plătit 1.300.000 - prețul unei latifundii, dacă o persoană prefera să cumpere teren pentru astfel de bani. Cea mai mare dintre cele care existau până acum era masa regelui maur Ptolemeu; era format din două semicercuri, avea 4 1/4 picioare în diametru și 1/4 picioare grosime; și mai minunată este arta care își unește jumătățile atât de imperceptibil, încât natura însăși nu ar putea face mai bine. La slobozitul lui Cezar, Nomius, masa numită după el consta dintr-o singură bucată; lățimea sa era de 4 picioare fără 3/4 uncii; piciorul avea aceeași grosime. Trebuie menționat în acest caz că împăratul Tiberiu avea o masă de 4 picioare lățime fără 2 1/4 uncii și doar o uncie și jumătate grosime, era acoperită cu placaj din acest copac, în timp ce libertul său Nomius avea o masă luxoasă.” (P1. XIII. 92-94). Asinius Gallus - fiul lui Asinius Pollio; a murit în anul 33 d.Hr e.; vorbitor celebru. Juba al II-lea, rege al Mauretaniei, adesea menționat de Pliniu; colecțiile sale de obiecte de artă erau cunoscute pe scară largă. Cel mai faimos dintre Cetheg este Cornelius Cethegus, un complice al Catilinei, condamnat la moarte în anul 63 î.Hr. e. Ptolemeu este fiul și moștenitorul lui Juba (18-40 d.Hr.). Picior roman - 29,57 cm, uncie - 2,46 cm
14 Pentru o imagine a unui astfel de cufăr, vezi: G. R i c ht e g, uk. cit., fig. 341; N. B1-lea m-peg. Das Kunstgewerbe im Altertum. Leipzig-Praga, 1885, p. 64, fig. 28. Erau făcute din fag, chiparos, tei. Dulapurile erau păstrate în atelierul lor de către artizani pentru a
310
a-şi ascunde bunurile în ele (G. R i c ht e g, op. cit., fig. 343 - o frescă din Herculaneum cu cizmari erotici); omul de știință și-a pus

sulurile în ele (G. R i c ht e g, op. cit., fig. 344). Același dulap înalt și îngust cu rafturi stă în atelierul Eroților, care se ocupă cu pregătirea esențelor parfumate (G. R i c ht e r, op. cit., fig. 340 - o frescă din casa Vettii din Pompei) . În moşia de lângă Boscoreale se afla un dulap cu aspect complet modern cu uşi duble şi panouri (N. In mneg. I. Romische Privataltertiimer. Miinchen, 1911, fig. 35). Într-o casă din Noile Săpături din Pompei, a fost reconstruit un dulap foarte frumos cu două foițe, cu legături simple și elegante introduse în uși; în partea de jos sunt patru sertare; înălțimea cabinetului 2,18 m, lățime 1,35 m (vezi: M. E. Sergeenko. Pompei. M.-JL, 1949, fig. 63).

15 Accept conjectura Friedländer (L. F r i e d 1 și nd e r. Martialis Epigrammata, v. II. Leipzig, 1886, p. 237).

La capitolul patru

1 "Tunicam PIIIS" - este greu de decis ce a vrut să spună Cato: o tunică lungă de 3 1/2 picioare (88,4 cm) sau o tunică care mergea cu 3 1/2 lire (1 kg plus).

2 Vezi: L. Heuzey. Istoria costumului antic. Paris, 1922, p. 227-229, este cea mai inteligibilă și detaliată lucrare despre toga romană.

3 Oamenii de știință, interesați mai târziu de viața Romei antice, au distins trei tipuri de acești pantofi.

1) Mullei: roșu (și-au primit numele de la mullus - pește cu barbă roșie), pe talpă înaltă, cu cârlige mici de os sau aramă; pantoful era dantelat cu bretele, care se treceau pe sub aceste carlige, de la unul la altul, ca si acum. Astfel de pantofi erau purtati de vechii regi ai Latiumului si de fondatorul Romei, Romulus (Isid. XIX.34.10; Fest. 129; Zonara, VII.4). Le-a pus și Cezar (Dio Cass. XLIII.43.2).

2) Calcei patricii: inițial senatorii de familii patriciene aveau dreptul să le poarte. Că aceștia erau pantofi de un fel aparte este evident din povestea Mariei, care, după triumful său asupra lui Jugurtha, s-a prezentat în fața senatului în haina unui triumfător și în patricieni, pe care, ca plebeu, nu trebuia să-i facă. uzură (Liv. per. LXVII; Plut. 12 mar.). În edictul lui Diocletian, acești pantofi sunt estimați la 150 de denari, iar pantofii senatori la 100. Peste gleznă era cusut pe ei un decor de os în formă de seceră; a interpretat-o ca fiind numărul C = 100 (au fost inițial o sută de senatori patricieni). Această lunula (semiluna lunară) nu se găsește nicăieri pe statui. În antichitate acești pantofi erau roșii, mai târziu negri (Isid. XIX.34.4).

3) Pantofi senatoriali: că erau negri, asta este fără îndoială; cât se deosebeau de cele patriciene, izvoarele noastre literare nu spun despre aceasta și nimic nu se poate concluziona pe baza monumentelor picturale. Din moment ce autorii noștri le confundă, atunci, trebuie să ne gândim, diferența dintre unul și celălalt nu era mare.

4 Scoliastul din Persia, de exemplu, susține că birrus este doar un alt nume pentru lacerne; Augustin și Sulpicius Severus îi deosebesc; Plutarh a identificat lacerna cu mantaua.

5 Rasa Apuliană a fost crescută, se pare, din încrucișarea oilor nordice italiene cu rasa greacă cu lână fină, care a fost crescută în sud.

311

noe al Italiei. Vezi Eseurile mele despre agricultură în Italia antică (Publicat de Academia de Științe a URSS, Moscova-Leningrad, 1958, p. 143, 144 și note la acestea).

6 Pliniu spune că tatăl său și-a amintit cum au apărut gausapae; sub el, pânză, lanosă pe ambele părți, a intrat în modă (VIII. 193). A fost realizată în vecinătatea Patviei (Str. 218; Mart. XIV. 152).

7 Bombyx este un produs al unui vierme de mătase care trăiește în Asia de Vest. Ei nu înfășoară coconul și, după ce fluturele zboară din el, îl pieptănează și îl învârt; culoarea firului este galbenă. Această mătase este mai grosieră decât cea chineză.

8 Prima menţiune despre mătasea chinezească adevărată o găsim la Horaţiu (epod. 8.15: „serici pulvilli”). La Roma, originea acestei mătăsi a avut o idee vagă: Vergiliu a amestecat-o clar cu bombyx când a scris că fire de mătase atârnă de ramuri, iar chinezii (seres) le îndepărtează prin pieptănăre (georg. 11.126). Servius, în comentariul său la acest pasaj, a repetat greşeala lui Virgil. Pliniu a considerat, în mod eronat, aceeaşi tehnică de fabricare a mătasei chinezeşti şi a bombycinei.

La capitolul cinci

1 N. Yasny (N. Jas n u. The wheats of classical antiquity. Baltimore, 1944, p. 56) crede greşit că Cato le-a dat sclavilor săi nu grâu, ci speltă cu două boabe. Cato distinge clar ambele plante şi nu le confundă numele.

2 Acesta a fost numele celui mai mic grad ieftin de garum.

3 Era un sos de peşte picant, care se prepara astfel: un peşte mic, dar scump, se punea într-o cuvă, se sarea mult şi se lăsa să stea la soare timp de 2-3 luni, amestecând des şi temeinic conţinutul cuvei. . Când întreaga sărare s-a transformat într-o masă groasă, se cobora în cuvă un coş mare de ţesut frecvent; un lichid gros s-a acumulat treptat în el - acesta era garum-ul. Pentru procesul chimic implicat în această metodă de preparare şi pentru asemănarea garum-ului cu nuoc mam, un condiment comun pentru legume şi pâine la vietnamezi, vezi P. Grimai et Th. Monod. Sur la veritable nature du garum. Revus des etu-des anciennes, 1952, or. 54, p. 27-38.

La capitolul şase

1 Desigur, nu trebuie să credem că o conversaţie serioasă şi instructivă a fost purtată invariabil la cină. Horaţiu însuşi îşi aminteşte de vorbăria sărbătorilor oraşului despre cum dansează faimosul mim Lepos şi ce case şi moşii au oamenii bogaţi (Hor. sat. II.6.71-72).

2 Plutarh spune că acest loc era destinat consulului, pentru că aici era mai convenabil să-l abordăm cu privire la vreo treabă urgentă a statului (Quest, conv. 1.3, p. 619 C).

3 Columella a lăsat o reţetă pentru prepararea acestei băuturi: 10 lire (lira romană - 327 g) de miere au fost luate pentru o urnă (13,13 litri) de suc proaspăt de struguri, acest amestec a fost agitat, turnat într-o sticlă, acoperit cu ipsos şi pus în pod. După 31 de zile, sticla a fost deschisă, turnată, filtrându-se conţinutul, într-o altă sticlă şi, după ce s-a unt, s-a pus „în fum”, adică într-o astfel de încăpere în care a trecut fumul.

312

(XII.41). Au luat vin în loc de suc de struguri. În Horaţiu, Auphidius amestecă mierea cu „falern puternic” (sat. P.4.24), iar Macrobius (sat. VII.12.9) spune o vorbă că pentru un mulsum bun ar trebui să se ia miere proaspătă de Hymetian şi faler bătrân. Pliniu a scris că această băutură este cea mai utilă dacă iei vin vechi pentru ea, deoarece „se dizolvă cel mai uşor cu miere, ceea ce nu se întâmplă niciodată cu sucul dulce” (XXII.IZ).

4 Despre comoara de la Gildesheim, vezi: E. Pernice u. F.Iarna. Das hildesheimer Silberfund d. Muzeul din Berlin. Berlin, 1901; despre comoara de la Boscoreale, vezi: H. deVillefosse. Tresor de Boscoreale. Monum. Piot., t. V, 1894.

5 În Italia antică erau multe vinuri. Pe primul loc au pus obişnuitul Falerno, menţionat pentru prima dată de Catul (27.1). Era întunecat („fiisca talema.” - Mart. P.40.6), bine conservat. „Vârsta mijlocie” lui era considerată de la 15 ani (PI. XXIII.34). Era tare: acesta este singurul vin care, după Pliniu, ardea (XIV.62). Tsekubsky era foarte apreciat; viile care i-au dat cresteau printre mlastinile Pontin (PI. XVII.31). Aceste podgorii aproape au dispărut după ce Nero a săpat un canal între Ostia şi Vaii (Tas. ap. XV.42; Suet. Nero, 31.3). Unul dintre cele mai bune soiuri a venit din podgoriile de pe Mt. Massik; vinul din

Massica era pus la egalitate cu falerno. Excelent a fost vinul din viile amineene, care au fost crescute în apropierea actualului Sorrento.
La capitolul șapte
1 Așa erau împărțite băile între districtele Romei în secolul al IV-lea. n. e.
I - 86 băi sectorul VIII - 86 (sau 85) băi
II - 85 » IX » - 63 »
III - 80 "X" - 44 "
IV - 65 (sau 75) "XI" - 15 "
V - 75 » XII » - 63 »
VI - 75 "XIII" - 44 (sau 66) "
VII - 75 » XIV » - 86 »
2 Foarte bine conservată este o mică baie (puțin peste 100 m2) la Kerwent (Anglia), excavată în 1855, cu un hipocaust, o baie de aburi și cele patru spălări obișnuite - o piscină rece, un dressing, un dressing cald. o cameră și o baie (Arheologia, 1856 , vol. XXXVI, partea 2, p. 432). În Africa, pe drumul de la Constantin la Setif, s-au găsit rămășițele unei băi private care au aparținut unui anume Pompeian, proprietarul unei uriașe moșii. Această baie ocupa peste 800 m2 (Met. de la Soc. Arh., 1878, p. 434). Băile din Badenweiler (un sat din districtul Baden din Lörrach) sunt foarte bine conservate. Aceste băi ocupau un spațiu de 66 m lungime și 19,5 m lățime; un zid gros le împărţea în două jumătăţi perfect simetrice: una era probabil destinată bărbaţilor, cealaltă femeilor. Cea mai mare dintre încăperi conținea, aproape umplându-le, bazine cu apă fierbinte de la izvoarele curative locale (vezi plan D-S, 1.1, p. 661, fig. 766). Pentru băile de la Aquincum (lângă Budapesta), vezi: I. Szilagy. Aquincum. Budapesta, 1956, p. 38, 39, 84 și nota.
313
3 La Roma băile erau închise după lăsarea întunericului, dar în timpul imperiului de mai târziu această regulă a fost abolită, iar Alexandru Sever a donat chiar ulei pentru a ilumina băile (Hist. Aug. Alex. Sev. 246). Împăratul Tacitus a restaurat vechiul obicei, „pentru ca nicio răzvrătire să nu înceapă noaptea” (Tas. 10.2). La Pompei se scăldau la căderea nopții, la Vipaska băile erau deschise pentru bărbați până seara târziu. Cine erau acești vizitatori târzii? Petrecăreți inactivi care credeau că baia favorizează digestia și, după transpirație și spălat, pot începe din nou să mănânce și să bea? Sau oameni care prețuiau lumina zilei pentru muncă și mergeau la baie doar la sfârșitul zilei de lucru? Pentru micuțul Vipascus, acesta din urmă este mult mai probabil, iar pentru artizanii și micii comercianți pompeieni a fost greu să-și facă timp pentru o baie dintr-o zi plină. S-ar putea crede că orele de seară erau doar timpul în care băile erau pline de oameni muncitori și săraci.
4 „Hoții de baie” constituiau o categorie aparte în lumea hoților, special identificată în legislație (Dig. XLVII.17; Paul. Sent. rec. V.3.5). De obicei erau desemnați pentru o perioadă de timp să execute lucrări publice, dar uneori erau trimiși la mine. Ele sunt menționate în mod repetat în literatură (Cat. 33; Plaut. Rud. 383-384). Sclavul dozatorului lui Trimalchio, care nu a văzut hainele stăpânului său în baie, roagă oaspeții să mijlocească pentru el (Petr. 30), iar în scena plină de viață din viața de scăldat, pe care Seneca a observat-o din apartamentul său, „hoțul prins. ” mai apare (epist. 66. 2).
5 Pe lângă aceste trei băi urbane din Pompei, existau și băi deținute de proprietari privați. Nu departe de amfiteatru în 1755-1757. Baia Yulia Felix, care fusese închiriată, a fost excavată și reumplută. O inscripție care anunță acest lucru caracterizează această baie ca fiind deosebit de rafinată (A. Mau. Pompei. Leipzig, 1908, p. 508). Într-o altă inscripție sunt numite „Termele M. Crass Fruga cu băi de mare și băi cu apă dulce”. Ianuarie, un slobod, este la conducere” (CIL. X.1063). Pliniu relatează că M. Licinius Crassus Fruga, consul din 64 (executat de Nero în 68),

deținea izvoare termale, din care „aburii se ridicau în mare” (XXXI.5). Ei, deci, erau pe malul mării, lângă Pompei, iar apa de la ei era dusă la băile lui Crassus. În partea de sud a orașului, în cartierul VIII, nu departe de Forumul Triunghiular, erau bune băi private, amenajate la începutul timpului imperial. Se înghesuiau între alte case; o parte a uneia din casele alăturate le-a fost pusă deoparte. Băile aveau toate secțiunile necesare băilor publice: de la apoditerium se putea merge la frigidarium cu un bazin mare (adâncime 1,35 m), la care se coborau cu trei trepte căptușite cu marmură. Pe cealaltă parte a apoditeriumului era un tepidarium încălzit cu aer cald; în pereţi s-au păstrat câteva cârje, cu care s-au întărit tegulae mammatae. În colțul de nord-est era un aerisire, prin care căldura venea direct din sobă. În caldarria era o cadă, iar în nișă era, ca de obicei, un duș. În fața băilor era o palestra, iar proprietarul băilor, pentru a o face mai spațioasă, a distrus porticul care îl înconjurase anterior pe ambele părți. Pe ambele părți ale palestrei erau două vestiare, unde cei care doreau să exerseze pe palestra își lăsau hainele. Două exedre au ieşit pe palestra; De aici a fost convenabil să ne uităm la ce se întâmplă acolo. Proprietarul băilor deținea și o mică cârciumă care vindea alimente și băuturi (RM, t. III, 1888, p. 194-205, plan, pl. VII; Not. dei Sc., 1889,
314
p. 115-122). Peste casa de aceste băi se aflau altele, deținute tot de un proprietar privat și deschise publicului (RM, t. V, 1890, p. 129-138, plan, pl. VI; Not. dei Sc., 1893, pp. 43-46). Aceste băi, după cum demonstrează convingător M. I. Rostovtsev, erau feminine (M. I. Rostovtsev. Despre ultimele săpături de la Pompei. ZhMNP, 1894, ian., p. 115; feb., p. 144).
Băile confortabile au apărut în Ostia abia după ce s-a instalat alimentarea cu apă sub Caligula. Numărul și caracterul băilor Ostian ale imperiului timpuriu vor fi judecate atunci când arheologii vor ajunge în straturile de dedesubt. Băile găsite datează din secolul al II-lea î.Hr. n. e.; dintre ele, primul loc revine a trei mandate, construite, probabil, pe cheltuiala imperială. Pe lângă acestea, mai existau cel puțin unsprezece băi, deschise, poate de oraș, sau poate de întreprinzători privați: nu există nici material epigrafic, nici literar care să permită rezolvarea acestei probleme.
6 Marmură verde laconiană (Taygetes - munte în Sparta) serpentină, marmură frigiană din Sinnad (Frigia Mare), albă cu pete violete (pavonazzeto), libiană din Numidia, galben roșcat (giallo antico). Marmura de la Carista verzuie sau cu vene verzi (cipollino). Carist este un oraș de pe coasta de sud a Eubiei.
7 În plus, chiriașul băilor orașului primea uneori măcar o oarecare asistență din partea orașului: la Vipaska, de exemplu, i se dădea lemn de foc de la oraș (așa explică interdicția de a-l vinde).
La capitolul opt
1 Copiii ciudați au fost alungați pentru că nașterea lor era considerată un semn de rău augur. Livy spune că în 207 î.Hr. e. copilul, care la naștere avea patru ani și „nu era nici băiat, nici fată”, a fost pus viu într-un cufăr din ordinul taruspekilor și înecat în mare (XXVII.37.5-6). Copiii născuți în ziua morții lui Germanicus au fost aruncați: ființele născute într-o zi atât de nefericită nu vor aduce decât durere pentru ei sau pentru alții (Suet. Calig. 5). Seneca vorbește ca despre un fenomen cu totul firesc: „Înecăm copiii dacă s-au născut fragili sau urâți” (de ira, 1.15.2); în familia Fabi nu trebuia să arunce un copil, chiar dacă era urât, iar acest lucru era notat ca un fel de excepție: „născutul trebuia să crească” (Dion. Hal. IX.22). Cei mici erau aduși de obicei la Piața de Legume și așezați lângă o coloană numită columna Lactaria (Fest. 105). În caz de sărăcie și familii numeroase, au fost alungați și copiii sănătoși. Partea celor dați afară era tristă: ori mureau, ori, ridicați,

deveneau sclavii celui care îi ridica. Uneori erau mutilați și trimiși să cerșească. Seneca părintele descrie apariția și soarta acestor nenorociți (Controv. X.33). Cu toată dragostea retorică pentru grămada de orori și utilizarea neîngrădită a culorilor întunecate, prezența granulului adevărat aici este de netăgăduit. Vânzarea copiilor a fost interzisă de împăratul Constantin, dar apoi a permis-o părinților, care trăiau în sărăcie extremă.
Înregistrarea nașterilor și a deceselor a fost introdusă, după istoricii romani, de către Servius Tullius: liste cu cei născuți au fost întocmite în templul lui Juno Lucina de pe Esquiline (posibil doar băieți). În primele două secole ale imperiului, anunţurile de

nașterile erau plasate în ziarul oficial roman „Acta Urbis”, statisticile nașterilor erau păstrate pentru fiecare zi, în special pentru fiecare sex. Ea era responsabilă de un „birou special”, situat în același templu al lui Juno Lucina.
Sub imperiu se cerea mai multă precizie în pregătirea „actelor de stare civilă”. Sub Augustus, tații cu mulți copii primesc anumite avantaje: au nevoie de dovada că sunt căsătoriți legal. Legea lui Papius Poppaeus cere ca oamenii de o anumită vârstă să aibă copii legitimi. Sunt din ce în ce mai mulți turişti noi; se impune o stabilire exactă a aspectului civil al fiecărei persoane. O măsură decisivă a fost luată aici de Marcus Aurelius, care a dispus ca tatăl copilului, în termen de 30 de zile de la naștere, să informeze prefectul aerariei din Roma și magistrații speciali (tabularii publici) din provincii despre numele copilului. și ziua nașterii sale. Înregistrarea a fost făcută în două exemplare: unul a mers la arhivă, celălalt a fost dat familiei.
2 Scăldatul avea loc într-un jgheab; medicii recomandau să turnați apă caldă, nu rece ca gheața, așa cum era obișnuit printre germani și sciți. Era bine sa pui sare in apa. Scutecele erau de obicei albe, de lână, moi. Soranus, un medic care a trăit sub Traian, a lăsat o instrucțiune detaliată despre cum să înfășați un bebeluș.
3 Pentru aceste amulete, vezi vechiul dar excelent articol al lui O. Jan, pp. 28-110).
4 Desigur, numai fiul părinților bogați putea avea păsări atât de scumpe precum papagalii și privighetoarele. Pliniu scrie: „Plăteau aceiași bani pentru privighetoare ca și pentru sclavi și, poate, mai mulți decât plăteau pentru un sclav scutier” (X.84).
5 Această pasăre i-a plăcut foarte mult la Roma și a învățat-o cu succes să vorbească. Pliniu a spus o poveste extraordinară despre o înmormântare solemnă care a fost dată unui corb vorbitor de către locuitorii unui cartier roman (X.121-122).
6 Augustus, căruia îi plăcea să-și sublinieze fidelitatea față de obiceiurile străvechi, „și-a învățat singur nepoții citind, scris și rudimentele altor cunoștințe” (Suet. Aug. 64.3).
7 Potrivit tradiției, trei Decius Musa s-au sacrificat pentru mântuirea patriei: bunicul în 340 î.Hr. e., fiul său în 295 și nepotul său în 279. În ceea ce privește jertfa acestuia din urmă, vechii înșiși nu erau siguri; istoricii moderni nu au nicio îndoială că cel de-al doilea Decius Mus (fiul) s-a „dedicat zeilor subterani” la bătălia de la Sentin, când armata romană s-a clătinat sub presiunea armatei combinate a celților și a samniților (vezi: R.- W., Bd. IV, p. 279-2285, nr. 15-17: sv Decii.
8 Acum Como, în nordul Italiei, lângă lacul cu același nume.
9 Tachinând, sugerându-i victimei sale că ea amintește extrem de un măgar (farceșul și-a dus ambele mâini la urechi și le-a fluturat în liniște), leagă-i coada în spate, cântă un cuplet batjocoritor - băieții erau stăpâni în toate acestea. O distracție foarte preferată era să lipiți un ase de pietrele pavajului și să urmăriți trecătorii care încearcă să o rupă (Hor. epist. 1.16.64; sat. II.3.53; Porphyr. ad loc; Pers. 1.58;

5.111). Sensibilitatea cu care acești copii au răspuns la toate evenimentele de actualitate este uimitoare: haruspicii etrusci în mod deliberat, cu intenții rele, au dat sfaturi neplăcute romanilor, au fost expuși și pedepsiți, iar voci sonore de copii se aud în toată Roma: „Sfaturi rele pentru consilier de moarte”. Galii, pe care Cezar i-a introdus în senat, au fost bântuiți de un cântec batjocoritor care le compara vechile haine barbare și toge senatoriale.
316
10 Literele de fildeș sau de lemn despre care vorbește Quintilian (1.1.26) sau de aluat dulce, care erau dăruite copiilor după ce învățaseră numele acestor litere, erau folosite, desigur, doar la școala acasă în bogați. familiile .
11 În Persia, un student leneș se plânge că cerneala lui este fie prea groasă, fie prea lichidă și că nu poate scrie cu un astfel de stilou (stful), pentru că lasă întotdeauna pete - și nu una, ci două o dată (3.12-18). ). Într-o carte de expresii greco-latină, cunoscută sub numele de Hermeneumata Pseudodositheana (200-210 d.Hr.), profesorul îi spune elevului să adauge puțină apă în cerneală, ia stiloul și briciul de la el și îl întreabă cum ar trebui să ascuți stiloul: „Ascuțit? De ce?" (640, § 7). Quintilian a recomandat scrierea pe tăblițe cu ceară: scufundarea frecventă a stiloului în călimară întârzie scriitorul și întrerupe curgerea gândurilor sale (X.3.31).
12 În acest sistem, locul ocupat de o cifră nu și-a schimbat deloc valoarea numerică, iar un număr de două cifre putea fi notat cu două cifre (XV) și șase (LXXXIX). Fracțiile provin din împărțirea unității - assa - în 12 părți și fiecare a fost desemnată cu propriul nume special, de exemplu:
1/2 as - semi, 1/12 ace - uncia,
4/12 "- triens, 1/24" - semuncia,
3/12 "- quadrans, 1/288" - scripulum,
5/12 "- quincunx, 1/576" - semi-scripulum.
6/12" - sextani,
O sarcină care în școala noastră ar arăta așa: „Dacă scazi 1/12 din 5/12, cât va fi? - 1/3. - Și dacă adaugi 1/12 la 5/12, cât va fi? - 1/2, ”- în școala romană suna așa:“ Dacă scazi o uncie dintr-un quincunx, cât va fi? — Triens. — Și dacă adaugi o uncie? - Semis „(Nog. a. poet. 325-330). Degetele mâinii stângi ar putea lua 18 poziții diferite pentru a indica unități și zeci, degetele mâinii drepte ar putea lua același număr pentru sute și mii. Numerele de 10.000 și mai mari au fost indicate prin atingerea unei anumite părți a corpului cu o mână, dreapta sau stânga.
13 S-a desfășurat în felul următor: au scos hainele de la student, unul dintre tovarăși l-a aruncat pe spate, celălalt l-a ținut de picioare. Aceasta se numea catomidiare (din grecescul catomizo - „L-am pus pe umeri”).
14 Această inscripție a fost găsită la Capua pe o stele de mormânt din calcar poros (1,6 m înălțime, 0,74 lățime); a suferit foarte mult din cauza timpului; Nissen, primul său editor, a lucrat la el mai mult de o lună, examinându-l în diferite perspective. Pe perete este un bătrân fără barbă în togă cu diptic (?); în stânga, un tânăr în tunică scurtă îi întinde un obiect patruunghiular (tablete?); în dreapta, o femeie în tunică și palla îi sprijină cotul. Ambele figuri nu pot fi discipoli, așa cum se crede în mod obișnuit. Tânărul, judecând după costum, este cel mai probabil un servitor, femeia este soție sau fiică (vezi: N. Maggo și Mouoix iwjp-Grenoble, 1937, p. 46). Nissen a datat inscripția până la sfârșitul republicii (H. Niss e n. Metrische Inschriften aus Campanien. Hermes, 1866, v. I pp. 147-151), Marra pe vremea lui Augustus (H. Mar r ou. Histoire de l'education dans l 'antiquite, Paris, 1948, p. 430). Traducerea inscripției, vezi: F. A. Petrovsky. Poezii epigrafice latine. M., 1962, p. 75.

317
15 Merită să facem cunoștință cu acești gramatici „glorioși” pentru a ne imagina mai clar atât poziția lor în societate, cât și rolul lor de critici literari și lingviști.
„M. Antony Gniphon, s-a născut în Galia din părinți liberi, dar a fost dat afară. Bărbatul care l-a crescut l-a lăsat liber... era foarte înzestrat, avea o memorie excepțională, știa la fel de bine și greacă și latină. Personajul era ușor și afectuos; nu a negociat niciodată o taxă și, prin urmare, a primit mai mult din generozitatea studenților săi. A predat mai întâi în casa lui Y. Cezar, apoi în a lui. A predat și retorica: expunea zilnic regulile elocvenței, dar recita doar în nundins. Școala lui, se spune, a fost vizitată de oameni celebri, inclusiv de Cicero, când era pretor. A scris mult, deși nu a trăit mai mult de 50 de ani. Atheus Filologul, elevul său, credea însă că deține doar cartea „Despre limba latină” (de sermone latino); totul a fost scris de elevii săi. S-a ocupat de Ennius, deși nu există niciun motiv, la fel ca și Bucheler (Fr. In ii c h e 1 e of Coniectanea. Ennius et Gnipho. Rhein. Mus., 1881, p. 333), să-i atribuie un întreg comentariu asupra Analele . Macrobius scrie (sat. III. 12.8) că într-una dintre cărțile sale „a discutat despre ce este festra – Ennius are un cuvânt” (forma veche a cuvântului fenestra – „fereastră”). După Gnifon, Suetonius, care se pare că și-a aranjat gramaticienii în ordine cronologică, îl numește pe M. Pompilius Andronicus, originar din Siria și probabil și eliberat. A fost un adept al filozofiei epicuree și - o trăsătură caracteristică! - i s-a reproșat că studiile sale în filozofie îl împiedică să-și desfășoare temele școlare în mod corespunzător. A trebuit să părăsească Roma; s-a stabilit în Cum, a scris mult în timpul liber și a trăit într-o sărăcie extremă; sărăcia l-a forțat chiar să-și vândă lucrarea principală - annalium Ennii elenchi („Anexa la „Analele” lui Ennius”), care conținea probabil mult material interesant, deoarece Orbilius a cumpărat această carte și chiar a publicat-o. Gomperz (Th. Gomperz z. Herculanische Notizen. Wien. Stud., 1880, pp. 139, 140) consideră că apologia lui Epicur, găsită în papirusurile herculane, aparține lui Pompilius Andronicus.
Unul dintre elevii lui Gniphon a fost L. Atey, un grec, originar din Atena. În timpul cuceririi orașului de către Sulla în 86, el a fost capturat și înrobit de M. Atheus, care mai târziu l-a eliberat. Atey Kapiton l-a numit „un retor printre gramatici și un gramatician printre retori”: el a încercat evident să conecteze aceste două zone adiacente. „A învățat mulți tineri nobili, inclusiv pe frații Appius Claudius și Claudius Pulchra... Și-a însușit numele unui filolog, pentru că, la fel ca Eratostene, care a adoptat pentru prima dată această poreclă, se distingea prin cunoștințe versatile.” Învățarea sa a depășit într-adevăr semnificativ nivelul învățării gramaticale obișnuite: pentru Sallust (era prieten cu el și cu Asinius Pollio), el a alcătuit Compendiul de istorie romană (breviarium rerum omnium roma-narum), pentru Asinius Pollio - Stilistică (praecepta de). ratione scribendi). A scris cartea „Despre cuvinte rare” (liber glossematum), la care se referă Festus (192) în legătură cu cuvântul ocris („munte deluros, denivelat”); explicația cuvântului nuscitiosus, „miop” sau „sufer de orbire nocturnă” (Fest. 176), este luată probabil din același loc. Atey considera ca principala sa lucrare „Pădurea” (yKht)) în 800 de cărți, un fel de enciclopedie a tot felul de cunoștințe (quam omnis generis coe-gimus). Pentru Athea, vezi: N. Graff. De Ateio Philologo. Melanges greco-romani, 1893, v. II, p. 274.
318
Un loc aparte îl ocupă P. Valery Cato, un profesor excelent, critic literar subtil și însuși poet. Soarta lui a fost tragică; a rămas orfan în vremurile cumplite ale lui Sulla și i s-a luat tot ce îi aparținea

băiatului de drept de moștenire. Învățătura lui era foarte populară; „a predat mulți tineri nobili și a fost considerat cel mai excelent profesor". „Noii poeți" s-au grupat în jurul lui, iar pasiunea lor pentru poezia alexandriană a apărut, probabil nu fără influența lui Cato. A fost numit „sirena latină"; comentariul său a stârnit admirația studenților săi: „singur el știe să citească și să facă poet poet" (vezi: N. Terzaghi, Facit poetas. Latomus, 1938, p. 84-89). Este numit „singurul profesor, cel mai mare gramatician care știe să rezolve toate întrebările dificile, un poet excelent"; și totuși a trăit „în mare sărăcie, aproape în sărăcie": „Dacă vede cineva din întâmplare casa lui Cato al meu, construită din lemn și pictată cu plumb roșu, și grădina lui, păzită de Priap, este uimit de ce științe a folosit. ca să atingă acea înțelepciune, care l-a învățat să trăiască până la o bătrânețe coaptă pe trei tulpini de varză, pe o jumătate de kilogram de speltă și pe două ciorchini de struguri într-o casă al cărei acoperiș era de ajuns pentru o țiglă! (Suet, de gram. § 11).

Cato îl aprecia foarte mult pe Lucilius și, după cuvintele lui Horațiu (sat. 1.10.1-8), a căror autenticitate este în zadar bănuită, pregătea o nouă ediție a lui și „avea să îndrepte versurile rele" cu prudența și subtilitatea pe care Horați le-a recunoscut bătrânului gramatic. Ce l-a atras la Lucilia? Nu formă, desigur: a fost de acord că stilul lui era plin de defecte. Poate că era încântat de puterea și focul satirilor luciliani; el însuși nu era străin de acest gen de poezie: a dat numele de „indignatio" („Indignat") poveștii tristeților copilăriei sale. „Diana" sa Helvius Cinna, unul dintre „noii poeți", și-a dorit să rămână timp de secole, dar nu știm nimic despre conținutul ei, precum și despre conținutul celorlalte poezii ale lui Cato.

Cornelius Epicadus, un liber al lui Sulla, și-a completat Memoriile, a scris cartea Despre porecle (de cognominibus), unde a încercat să explice numele lui Sulla. Macrobius își spune povestea despre cum Hercule, după ce l-a ucis pe Gerion, a aruncat figurine de oameni de pe pod în Tibru - tot atâtea cât a pierdut în călătoria tovarășilor săi: lasă apa să-i poarte în mare și parcă au se întorc în patria lor. De aici a venit obiceiul de a face astfel de figurine de sărbători (sâmb. 1.11.47); pe baza acestui pasaj, Petru credea că Epicad a scris cartea „Despre antichitățile romane" (H. Ret. Historicorum romanorum reliquiae. Leipzig, 1901, p. CCLXXI).

Totodată, Staberius Eros locuia la Roma: „Strămoșii noștri l-au văzut pe Publius Syrus, creatorul mimelor, pe vărul său, Manilius, întemeietorul astrologiei, și pe gramaticul Staberius Eros, sosit pe aceeași corabie; picioarele lor erau toate mânjite cu cretă" – ca semn că erau sclavi (PI. XXXV. 199). Era în 83 când Sulla se întorcea din Asia. Staberius și-a primit libertatea „din dragoste pentru știință"; Brutus și Cassius au fost discipolii săi. Se spune că era atât de înalt cu duhul, încât pe vremea lui Sulla ia învățat gratuit pe copiii celor proscriși. A scris o carte, „Despre analogie", care a precedat astfel faimosul tratat al lui Cezar. Despre el, vezi: R.-W. Zw. R., Bd. IV, art. 1924.

Dintre gramaticienii care au trăit sub Augustus, în primul rând, desigur, trebuie să fie numită Verria Flaccus. În școala lui, a înlocuit lansetele și curelele cu un concurs: cine a scris cel mai bun eseu pe o anumită temă era răsplătit cu vreo carte veche, rară sau frumoasă. Augustus i-a încredințat educația nepoților săi și



s-a mutat la Palatip cu toată școala, dar nu a mai acceptat elevi. A primit 100.000 de sesterți pe an de la Augustus. A fost nu numai un profesor excelent, ci și un mare filolog și un mare cunoscător al antichității romane. Pliniu cel Bătrân îl menționează în mod repetat printre izvoarele istoriei sale naturale. Eseul său „Despre sensul cuvintelor" (de significatu verborum) conținea o explicație a cuvintelor

învechite care au devenit de neînțeles în timp, dar au fost găsite în limba, statul legal și religios și oficial. În paralel cu explicarea cuvintelor, existau explicații ale obiceiurilor antice (Gell. V.17.2), referințe istorice și reminiscențe literare. Această lucrare nu a fost păstrată în forma ei inițială: a fost prescurtată și extrasă de Pompei Festus, un gramatician mediocru cu cunoștințe nu prea mari. Compendiul lui, la rândul său, a fost redus în secolul al VIII-lea. n. e. Pavel Diaconul, a cărui învățătură a fost și mai mică.

Aulus Gellius scrie că explicația cuvintelor de neînțeles ale lui Cato a fost căutată în cartea lui Verrius Flaccus „Despre locurile întunecate de lângă Cato” (de obscuris Catonis, - XVII.6.2); avea și o carte de ortografie (Suet, de gram. 19), despre Saturnalii (Macr. sat. 1.4.7 și 8.5), unde explica originea acestei sărbători, despre etrusci. O adevărată comoară pentru istoria culturii a fost reperele sale (rerum memoria dignarum libri). Din aceste cărți nu a mai rămas nimic, în afară de titlurile și referințele la Verrius, pe care Pliniu, Aulus Gellius și Macrobius le au, mărturisesc amploarea intereselor lui Verrius și marea sa (în sensul vremii) erudiție.

Julius Gigin, spaniol de naștere, eliberat al lui Augustus, era responsabil de biblioteca de pe Palatin și, în plus, avea mulți studenți. „Era prieten cu Ovidiu și cu consulul Claudius Licinus, care spune că Gigin a murit în mare sărăcie și l-a susținut cât a fost în viață cu generozitatea lui”. Și se distinge printr-o mare gamă de interese: a scris un comentariu la Vergiliu, biografii ale unor oameni celebri, a avut cărți despre agricultură (despre agricultură și apicultura), despre mitologie, despre istoria orașelor italiene (întemeierea și locația lor) .

Să ne oprim asupra a încă două figuri, deosebit de interesante pentru soarta lor: prima este L. Orbilius Pupill, al cărui nume a fost transmis în secole de Horațiu, iar cealaltă este Q. Remmius Palemon.

Orbilius s-a născut la sfârșitul secolului al II-lea. î.Hr e. în Benevent, marele oraș înfloritor Samnia. Părinții săi erau, aparent, oameni bogați – Orbilius „din copilărie a fost profund implicat în știință” – și s-au bucurat de o influență considerabilă în oraș. Îngrozitoarea furtună a Războiului Aliat se apropia; Benevent a rămas mereu în mâinile romanilor, dar asta nu înseamnă că inimile tuturor locuitorilor orașului aparțineau Romei. A fost bătrânul Orbilius de partea romanilor și a acționat în favoarea lor? Sau de partea italienilor? Nu putem spune acest lucru și nu știm ce a provocat moartea misterioasă a părinților lui Orbilius, care au murit în același timp: ura crudă a adversarilor politici, răzbunarea personală sau ambele, ci doar „dușmanii i-au distrus” tatăl și mama prin viclenie. , iar adolescentul a rămas orfan și fără niciun mijloc. Nu era nimic de gândit despre studii și predare; Trebuia să beau ceva, să mănânc și să trăiesc undeva; iar faptul că băiatul nu și-a pierdut capul, a reușit să reziste la o lovitură teribilă și neașteptată și să se așeze cumva, mărturisește marea forță și marea flexibilitate a firii sale. S-a aşezat, însă, prost: conform
320
a devenit un servitor junior al magistraților din Benevent, a alergat pe pachete, a strigat anunțuri, a stat poate în birou ca scrib sau contabil și a trăit cumva. Nu se știe dacă s-a oferit voluntar pentru serviciul militar sau a fost recrutat, dar îl găsim deja în Macedonia (războiul cu Mithridates tocmai se desfășura) în grad de cornicular, adică maistru sau sergent tradus în limba noastră (soldat cornicular era numit pentru că semnul rangului său era o pereche de coarne mici - comicula, care erau înfipte în coif). Nu știm dacă a primit această promovare pentru merit militar, sau dacă autoritățile legionare aveau nevoie de un soldat bine alfabetizat și alegerea i-a revenit lui Orbilius, care, cu gradul de

cornicular, ocupa postul de grefier în biroul regimentului, de obicei. înlocuit de soldaţi de acest grad. Suetonius, enumerând câteva fapte din biografia lui Orbilius, fără motivele și motivațiile lor, scrie că Orbilius a trecut apoi la cavalerie. Cavaleria romană de atunci era formată aproape în întregime din „barbari” – germani și celți; Voluntari italieni s-au intercalat în această masă străină. Salariul aici a fost mai mare și serviciul mai ușor, dar din ce motive a căutat Orbilius un transfer la această unitate, nu putem spune. Poate că dragostea pentru cai, firească în sufletul unei persoane care și-a petrecut copilăria și prima tinerețe într-o regiune renumită pentru caii săi, a avut efect. După ce a servit cei 20 de ani prescriși în armată, s-a întors la Benevent natal, „și-a reluat studiile și a predat mult timp în orașul natal”.
Cuvintele „reluat studiile academice” te fac să te oprești. Școala Orbilia nu era o școală elementară; Suetonie îl plasează printre „gramaticiști”; două pasaje care au supraviețuit din lucrările sale gramaticale sunt ocupate cu o analiză a două sinonime și nuanțele lor: criminals și criminator, litteratus și litterator. La școală, a citit și a interpretat Odiseea în traducerea lui Livius Andronicus, iar învățătura sa a fost larg și bine cunoscută la Roma. „A-și chinui oponenții științifici în orice caz” (Suetonius a ales verbul „a chinui”, „a sfâșie” - Iasegage) era posibil doar dacă ai o pregătire științifică bună. Când a dobândit-o Orbilius? Am văzut că temele lui au fost întrerupte brusc și neașteptat când era încă adolescent. Un lucru rămâne de presupus: în serviciul militar, Orbilius folosea fiecare minut liber pentru a citi și a studia; poate că au existat momente şi împrejurări favorabile pentru aceste studii după încheierea păcii cu Mithridates. Figura unui funcționar de stat major, care, în intervalele dintre întocmirea listelor de pedepse (datoria principală a cornicularului), este cufundat în lectură, și a unui soldat de cavalerie, care, după ce a curățat taraba și și-a frecat bine calul cu mâinile ( anticii nu aveau pieptăn), apucă un sul dobândit cu succes, nu poate să nu impună respect. În sufletul lui Orbilius trăia atât o pasiune pentru cunoaștere, cât și o sete pentru aceasta. Și faptul că, în ciuda tuturor greutăților pe care viața i-a pus cu generozitate asupra lui, a reușit să dobândească aceste cunoștințe, că a preferat poziția săracă și nu foarte respectată de gramatician unei cariere militare care era pe cale să se încheie pentru el cu o poziție onorifică și profitabilă de centurion, te face să privești această figură severă și posomorâtă cu alți ochi decât timp de două milenii s-a obișnuit să-l privești cu mâna ușoară a lui Horațiu, care nu vedea nimic în profesorul său decât generozitate pentru lovituri ( judecând după cunoștința excelentă a lui Horace cu practica farselor răuvoitoare adoptate în mediul băiețel, Orbilius l-a învățat cu bună știință mintea). Conaționalii din Orbilius, care i-au ridicat o statuie de marmură în forumul de la Benevent, au fost mai perspicace.
321
A predat la modă veche, așa cum predau toți gramaticienii de atunci, introducând cunoștințele cu ajutorul unui baston și al unui brâu. Odiseea în traducerea latină a fost, desigur, o lectură plictisitoare și plictisitoare. Nu trebuie uitat însă că bătrânul Horace, un om cu o mare decență și cu reguli morale puternice, ajunse la Roma și, bineînțeles, întrebându-se despre o serie de școli (era o persoană prudentă și nu acționa). la întâmplare), a ales pentru băiețelul său un profesor tocmai „generos la lovituri” Orbilia. Atmosfera dură a școlii, aparent, era în același timp impecabil de curată.
Viața nu i-a permis lui Orbilius să se desfășoare în plinătatea puterilor și a talentelor sale, iar asta i-a lăsat în suflet o amărăciune, din care cei care s-au ocupat de el aveau un gust amar. Nemulțumirile și zgârieturile minore pe care le-a primit au crescut în mintea lui până la

cele mai crunte insulte care i-au rănit întreg sufletul: el a alcătuit cronica lor și i-a dat un titlu caracteristic - „Chinuit” (manuscrisele lui Suetonius dau: perialegos w; perialogos w; accept; Conjectura lui Tupa: keriaKhut )^). Era certat, nu știa să lingușească nici elevii, nici părinții lor; oameni care le-au dat copiilor o educație răsfățată pentru care Quintilian (1.2.5-8) ar fi atât de indignat, adică oamenii bogați probabil au evitat școala lui, iar el a murit om sărac, forțat să trăiască într-o mansardă („sub gresie").
mp Remmius Palemon s-a născut în orășelul Vicetia, care se afla pe drumul de la Verona la Aquileia, în casa stăpânului mamei sale sclave. În copilărie, proprietarii l-au trimis la atelierul lor de țesut, iar cunoștințele dobândite în acesta de un băiat observator i-au fost de mare folos pe viitor. Fie că a lucrat leneș într-un magazin de țesut, fie că nu era nimeni mai potrivit, ci doar el a fost repartizat fiului stăpânului cu ordin să-l însoțească pe băiat la școală și să-și ducă „servieta” (capsula) în spate. Băiatul era și deștept și curios; fie că asculta lecțiile de la școală, dacă tânărul său maestru și-a asumat rolul de profesor și l-a învățat înțelepciunea școlii, în timp ce ambii băieți mergeau de acasă la școală și înapoi, fie că ar fi, Palemon a învățat să citească și să scrie și nu doar citește și scrie: era atât de educat încât a alcătuit un „Ghid de gramatică”, care, potrivit lui Usener (H. Usner Ein altes Lehrgebäude der Philologie. Sitzungsber. d. Miinch. Akad. d. Wissensch. . 630), a fost o revizuire a manualului de gramatică al celebrului Dionisie Tracul. Eliberat, a plecat la Roma, și-a deschis acolo școala de liceu și a fost considerat primul dintre profesori: avea o memorie excelentă, multe cunoștințe și o limbă despre care se spune că este „bine suspendată”.
Este greu să găsești oameni care, atât în destinul lor, cât și în caracterul lor moral, sunt la fel de opuși ca Palemon și Orbilius. Palemon a fost unul dintre cei mai neplăcuți oameni ai lumii antice: era îngâmfat (deșertăciunea, ca trăsătură distinctivă a alcătuirii sale mentale, a fost amintită chiar și după moartea sa - vezi PI. XIV.50), îngâmfat de sine. punct de prostie, lipsit de respect pentru meritele adevarate. Până și Suetonius a fost uimit de îndrăzneala sa: „L-a numit porc pe M. Barron și a spus că știința s-a născut cu el și va muri cu el” (de gram. 23). În termeni morali, aceasta era o figură atât de murdară încât atât Tiberius, cât și Claudius au avertizat cu voce tare împotriva trimiterii copiilor la școala lui; detaliile date despre el de Suetonius sunt intraductibile. Nu trebuia să trăiască „sub gresie”, din moment ce școala îi dădea 400 de mii de sesterți pe an, dar acest lucru, se pare, nu i-a fost suficient. Un stil de viață disolut („era atât de răsfățat încât făcea baie de mai multe ori pe zi”) nu l-a împiedicat
322
se angajează în întreprinderi comerciale și îi conduc la un profit mai mare pentru ei înșiși. A deschis un atelier de haine ieftine: un fost student al unui atelier de țesut, se pare, nu a uitat cum să înțeleagă țesăturile și să le determine calitatea; a cumpărat o vie părăsită lângă Roma pentru 600.000 de sesterți și a reușit să organizeze economia în așa fel încât, opt ani mai târziu, au cumpărat de la el o recoltă în picioare pentru 400.000 de sesterți: gramaticul învățat era plin de resurse, iute la minte și simțea unde poate. Fă o avere.
16 Aulus Gellius povestește cum a întâlnit odată un ignorant care s-a lăudat că el singur în întreaga lume ar putea explica satirele menipene ale lui Varro. Aul Gellius, care din întâmplare a avut această carte cu el, l-a rugat să citească și să-i explice sensul proverbului pe care îl citează Varro. „Citește-l singur”, a răspuns el. Cum pot citi ceea ce nu înțeleg. Voi amesteca și voi încurca toate cuvintele. Ignorul a trebuit să cedeze și să preia el însuși lectura, dar el „s-a oprit în locul

greșit unde ar fi trebuit să se oprească în sens și să pronunțe incorect cuvintele” (XIII.31.1-9).
17 Școala lui Flavius, unde tatăl lui Horace nu a vrut să-și plaseze fiul, era, desigur, o școală gramaticală, și nu o școală elementară, așa cum se crede în mod obișnuit. Nu avea rost să-l duc pe băiat la Roma să învețe să citească și să scrie. Potrivit bătrânului Horace, școala lui Flavius era proastă și a decis să-i dea fiului său un învățământ secundar la Roma.
18 Se știe puține despre acest Plotin. Marius l-a patronat în speranța că își va slăvi isprăvile (Cic. pro Arh. 9.20). A compus un discurs împotriva lui Caelius, pe care l-a acuzat de violență; Caelius l-a certat, numindu-l „orz-retor”, adică un om a cărui mâncare este orz: o poreclă jignitoare, întrucât gladiatori erau desemnați de ei. Varro, un susținător împietrit al aristocrației, își bate joc de cineva pe care-l numește Automedon pentru că a învățat de la Carpenter „să răzgâie ca un boi răcnește” (Mep. 257, ed. Pr. Biicheler). Quintilian menționează că a scris cartea „Despre gest”, adică despre ce gesturi sunt expresive și decente pentru vorbitor (XI.3.143).
19 Gwynn (A. Gwynn. Educația romană de la Cicero la Quintilian. Oxford, 1926, pp. 61-63) credea că unul dintre motivele închiderii școlii plotiene a fost spiritul democratic în care preda. Școala lui poate fi, într-o oarecare măsură, judecată de Retorica pentru Herenpius, apărută între anii 86-82. î.Hr e. Subiecte precum „dacă italienilor li se acordă dreptul de cetățenie romană”, „dacă Caepion să fie adus în fața justiției pentru distrugerea armatei” (din vina lui Caepion, a fost aproape complet distrus de cimbri în 105 î.Hr. în bătălia sub Orange? ), au fost, desigur, să alarmeze aristocrația.
20 Educația la Roma a fost pentru foarte multă vreme o chestiune complet privată: statul nu s-a amestecat în ea, cu excepția unor cazuri foarte rare, precum interzicerea școlilor retorice grecești. Lucrurile se schimbă odată cu imperiul: treptat, pe nesimțite – o măsură după alta – statul pune mâna pe problema educației și o pune sub controlul său. A început cu acordarea privilegiilor: Cezar a dat tuturor profesorilor drepturile de cetăţenie romană (Suet. Iul. 42.1); Vespasian a numit pentru prima dată un „salariu” retoriștilor: a început să plătească fiecare 100 de mii de sesterți anual (Suet. Vesp. 18). Primul care a primit această plată a fost Quintilian, care a predat retorică la Roma sub diverși împărați timp de douăzeci de ani. Pliniu cel Tânăr a studiat cu el, poate chiar și Tacitus, iar Marțial l-a numit pe bună dreptate „marele mentor al tinereții frivole” (11.90.1). Profesorii devin stat
323
angajati. Direcția generală se reflectă și în comportamentul orașelor: ele înființează școli, le aleg profesori, îi plătesc și, firesc, le supraveghează predarea. O ilustrare vie a acestui lucru o vom găsi în Pliniu cel Tânăr, care oferă compatrioților săi să strângă bani și să deschidă o școală (probabil retorică, și poate gramatică, - PI. epist. IV. 13.3-7). Din aceeași scrisoare aflăm că profesorii pot fi angajați de părinți pe cheltuiala lor, dar că sunt orașe în care profesorul este plătit din fondurile orașului. Nu există nicio interdicție de a deschide o școală privată, dar a fost dificil să-ți asumi riscul unei existențe nesigure când se putea obține o bucată de pâine sigură. Anthony Pius a stabilit numărul de profesori pe care orașul i-ar putea susține pe cheltuiala sa: pentru un oraș mare, norma era cinci oratori și cinci gramaticieni, pentru un oraș de mărime medie - patru oratori și patru gramatici, pentru unul mic - trei. oratori și trei gramatici; acești oameni, prin decretul său, erau scutiți de serviciul militar, de participarea la ambasadele din orașe (membrii unei astfel de ambasade nu primeau bani), din funcții preoțești împovărătoare, de la statut. Orașul și-a ales profesori, organizând între ei un fel de competiție:

decurionii, desigur, se consultau cu oameni care înțelegeau. Magistraţii milanezi i-au cerut lui Symmachus să aleagă un profesor bun pentru ei; le-a trimis pe Augustin (Mărturisire iv. 13), dar ei au fost cei care „au confirmat în funcție”; abia atunci profesorul a primit un loc, decreto ordinis prolatus. Iulian, care voia să smulgă cu orice preț învățătura școlară din mâinile creștinilor, a declarat prin legea din 362 că va aproba pe profesorul ales de consiliul orașului, „pentru ca aprobarea lui să aducă și mai multă cinste alesului din oraș” (Cod. Theod. XIII. 3.5). Această lege a rămas în vigoare până la Iustinian.
Studenții se aflau și sub controlul autorităților. În anul 370, a fost emis un edict, potrivit căruia tinerii care studiau la Roma erau puși sub strictă supraveghere și control: tânărul, la sosirea la Roma, trebuia să prezinte magistratului care se ocupa de contabilitatea populației (magister census), un document semnat de guvernatorul provinciei, de unde a sosit; acest document indica locul de naștere, vârsta și studiile pe care le-a primit; trebuia să spună la ce cursuri va urma și unde va locui. Poliția îl urmărește și încearcă să afle care este modul lui de viață, dacă s-a înscris într-o facultate ilegală, dacă merge cu sârguință la școală, dacă merge des la teatru și circ, dacă se întoarce târziu acasă. Dacă se comportă rău, poate fi biciuit public și trimis acasă. La Roma, în general i se permite să rămână doar până la vârsta de 20 de ani; atunci trebuie să se întoarcă în patria sa, iar dacă întârzie, prefectul orașului trebuie pur și simplu să-l trimită afară.
La capitolul nouă
1 Martial vorbeste despre poetesa Sulpicia (X.35); poeziile ei au ajuns până la noi; era probabil nepoata celebrului jurist Servius Sulpicius Rufus și fiica unui prieten al lui Horatius. Despre logodnica prietenului său, Cania Rufus, Marțial a scris că în poeziile sale „nu există nimic feminin și nimic vulgar” (VII.69.5-6); Fiica vitregă a lui Ovidiu, Perilla, a scris poezie (Ov. trist. III.7).
2 Vezi articole: M. Bang. Das gewohnliche Alter der Madchen bei der Verlobung und Verheiratung. Într-un addendum la volumul IV al lui Friedländer: Darstellungen aus d. asezat-
324
geschichte Roms. Leipzig, ed. a X-a, 1921, p. 133-141; M. Durry. Sur le mariage romain. Revue internationale des Droits de l'Antiquite, 1956, or. III, p. 227-243.
3 Legea augustană a căsătoriei obligatorii a fost ocolită prin înțelegerea cu o fată tânără și amânarea căsătoriei pentru mulți ani (Suet. Aug. 34.2). Prin urmare, Augustus a prescris ca mireasa să nu aibă vârsta mai mică de 10 ani, iar perioada dintre coluziune și căsătoria formală să nu depășească doi ani. Despre legile din august, care aveau drept scop întărirea familiei, vezi: N. A. Mashkin. Principatul August. M.-L., 1949, p. 419-423.
4 Ea a fost numită și regilla. Anticii asociau acest cuvânt cu regina - „regina”; lingviştii moderni îl derivă din regere, care iniţial însemna „a pune la punct” şi îl consideră un sinonim pentru recta (vezi: A. Wa 1 de. Lateinisches etimologisches Worterbuch. Heidelberg, 1906, p. 526).
5 Mai era un țesut mai avansat, tot vertical, dar la care s-au așezat și au început să țese de sus.
6 „Este uimitor cât de repede se vindecă rănile legate cu nodul Hercule; este foarte util să legați o curea cu un astfel de nod în viața de zi cu zi ”(PI. XXVIII.64).
7 Înțelesul acestui rit era deja de neînțeles pentru vechii. Iată explicația lui Festus (55): „... părul miresei a fost îndepărtat caelibari hasta, care ieșea în corpul gladiatorului căzut, ucis: precum sulița era una cu trupul, așa ar trebui soția. fii una cu soțul ei (explicația este complet inacceptabilă, deoarece toate superstițiile asociate cu gladiatorii uciși au apărut mult mai târziu - M. S.); sau

pentru că femeile căsătorite sunt sub patronajul lui Juno Kurita și este numită așa pentru că ține o suliță, care în dialectul sabin se numește „curis”; sau pentru că a servit ca un semn bun, promițând nașterea unor oameni puternici.
8 Pliniu a scris că șoimul, care era numit „aegithus” și al cărui picior era mai scurt decât celălalt, „era semnul cel mai de bun augur în afacerile căsătoriei” (X.21).
9 Pe sarcofage care înfățișează o ceremonie de căsătorie, mirele ține adesea un contract în mâini, numai că nu sub formă de tăblițe, ci sub formă de sul.
10 Mommsen a explicat această formulă în felul acesta: mireasa își declară solemn intrarea în familia soțului ei, luându-i numele de familie. „Guy” aici nu este un nume propriu, ci unul generic, așa cum era pe vremuri (Rom. Forsch. 1.11 și urm.). Plutarh a interpretat-o altfel: „... unde tu ești stăpân și stăpân, acolo sunt eu stăpână și stăpână” (Quest. Rom. 30).
11 Cato le-a lăsat o rețetă; judecând după generozitatea cu care le distribuia mâncarea, acestea erau într-adevăr prăjituri pentru ocazii solemne: se frământa o cantitate mică din cea mai bună făină cu vin tânăr (mustum); în aluat se puneau două kilograme de grăsime de porc și un kilogram de brânză de vaci, bucăți de coajă din ramuri de dafin și se coaceau pe foi de dafin (de agr. 121).
12 Acest nume nu provine de la cetatea etruscă Fescenii, așa cum se credea mai înainte, ci de la fascinum - phallus, căruia i s-a atribuit o mare putere magică, care împiedică vrăjitoria și forțele malefice (Porph. ad Hor. epod. 8.18). Refrenul pentru ei a fost exclamația „talasse!”, al cărei sens nu era destul de clar nici măcar contemporanilor. De obicei, este produsă în numele zeității italice uitate timpurii Thalassa sau Thalassion; Merklin credea că acesta este porecla zeului Kons, pentru sărbătoare

în numele cărora au fost răpite femeile sabine (Ind. Schol. Dorpat., 1860, p. 13). Anticii l-au pus în legătură cu talaros - „coș de fire” și au văzut în acest cuvânt un indiciu al muncii viitoare a gazdei în casă.
13 În unele părți ale Franței, tinerii erau plini de nuci, uneori chiar și la biserică. Vărsarea cerealelor la nunțile vechi din sate avea și noi aceeași semnificație.
14 „Ne căsătorim ca să avem copii legitimi și un păstrător credincios al bunurilor casei noastre” (Dem. în Neaer. 122; același în Aristotel: Ethic. Nicom. VIII.14, p. 1162), cf. cuvinte ale juristului Modestinus (Dig. XXIII.2): „Consortium omnis vitae, individuae vitae consuetudo”. „M-am căsătorit cu tine”, îi spune Portia lui Brutus, „nu doar ca să dorm și să mănânc cu tine ca un beier, ci să împărtășesc cu tine atât bucuria, cât și tristețea” (Plut. Brut. 13).
15 Iată câteva exemple de inscripții (din Carmina Latina Epigraphica).
455: „Virginius Marius Vitaliy soț, centurion al legiunii... a trăit 36 de ani, impecabil înaintea soțului ei, extrem de ascultător, locuind cu un singur soț” („solo contenta marito”, - secolul al II-lea d.Hr.).
548: Aufidia Severina „castă, sobră, nu adulteră, simplă și binevoitoare, devotată numai soțului ei, neștiind pe altul”.
597: „Eu, Marcellina, am fost foarte iubită de soțul meu... Elias a fost singurul meu soț”.
652: „cu mine te-ai unit într-o castă unire... m-ai considerat singurul vrednic... și toată lumea aprobă că ai mântuit tot ce este bun pentru singurul tău soț” (368 d.Hr.).
643.5: „mulțumit de un singur soț”.
736.3: „pur, cast, decent, devotat unui singur soț”.
968: „a trăit mulțumit de un singur soț”.

1142: „Ceea ce era posibil a făcut soția credincioasă. Nimeni nu avea dreptul să-ți împartă patul.”
1523: „primind un singur soț, am păstrat castitatea și modestia”. mier Plaut. Mega. - 824: „o femeie, dacă e bună, se mulțumește cu un singur soț” și Teg. Căldura. 392: „Femeile ar trebui să-și petreacă întreaga viață cu un singur soț”.
16 Ascultarea față de soț era considerată o virtute; inscripţiile sale sunt adesea menţionate: 429: „Mi-a plăcut să-i mulţumesc soţului meu cu ascultarea mea constantă”. 455: Verginia a fost „extraordinar de ascultătoare” față de soțul ei.
476: „pentru ascultare față de soțul meu am meritat un... acest mormânt”.
765: „castitate, fidelitate, bunătate, supunere” (sunt enumerate calitățile unei soții bune).
1140: „Am fost respectuos față de soțul meu și ascultător față de el”.
1604: „aici zace Ennia Fructuosa, dragă soție, vrednică de laudă pentru castitatea ei trainică și buna ascultare”.
17 Trebuie spus că lucrarea cu inscripțiile dedicate memoriei soțiilor nu s-a făcut cu adevărat și, în primul rând, încadrarea (pe cât a fost posibil) nu s-a făcut după caracteristicile moșiale și de clasă. Este de remarcat însă că calitățile unei bune soții aristocratice (CIL. VI. 1527) și ale soției unui umil țap ispășitor coincid. Soțul, rostind un cuvânt laudativ peste sicriul soției sale (laudatio), o numește „o amantă bună, castă, ascultătoare, prietenoasă, commodebilă”.
326
La capitolul zece
1 Familia, ai cărei membri nu a fost înmormântat corespunzător, trebuia să aducă anual un porc ca jertfă ispășitoare - rogsa praecidanea: „Din moment ce răposatul nu este vândut pământului, moștenitorul este obligat să facă jertfă Mamei Pământ și Ceres, sacrificând un porc. Fără aceasta, familia este considerată necurată” (Vag. în Non. 163.21). mier în Festus (250): „Acea oaie se numea pretacelăriță (praecidanea), care era omorâtă înaintea altor animale. Se mai spunea și porcul, care era sacrificat lui Ceres de către cel care nu făcea o înmormântare cuvenită, adică nu împroșca defunctul cu pământ. A devenit obișnuit să se ridice cenotafuri (literal, „morminte goale”) pentru cei dispăruți și să se facă o stropire simbolică de pământ peste acest mormânt gol.
2 S-a întâmplat (PI. XXXIII.27) ca un inel să fie smuls pe furiș din mâna unei persoane când acesta se afla în uitarea patului de moarte. Pe lângă valoarea sa ca lucru, poate fi folosit și ca sigiliu. Dar că îndepărtarea inelului făcea parte din riturile funerare, acest lucru este infirmat de însuși faptul că multe inele au fost găsite tocmai în morminte.
3 Era un obicei religios străvechi, al cărui sens s-a pierdut în vremurile de mai târziu. Explicația lui Servius conform căreia invocarea cu voce tare a numelui mortului are scopul de a-i trezi la viață pe presupusul mort (ad Aen. VI.218) este o presupunere ulterioară. Livy relatează că ei au strigat în același mod celor căzuți pe câmpul de luptă din casele lor natale (IV.40.3); când trupul lui Germanicus a fost purtat pe străzile orașelor italiene, a fost întâmpinat cu aceleași apeluri zgomotoase la adresa lui (Tac. ann. III.2).
4 Această profesie era considerată rușinoasă pentru o persoană liberă; cine s-a ocupat de ea nu avea voie la magistratura orasului. Fiecare moarte a fost raportată la templul Libitinei și înregistrată acolo (Suet. Nero, 39.1).
5 La îmbălsămarea şi înmormântarea lui Poppea (65 d.Hr.), Nero, după Vlinius, a cheltuit atâtea parfumuri câte nu a putut produce Arabia într-un an întreg (XII.83). La înmormântarea Anniei Priscila, soția lui Flavius Abascantus, liber și secretar al lui Domițian, aerul s-a umplut de parfum din darurile Arabiei și Ciliciei, din India și din țara

Sabeanilor - șofran, smirnă și balsamul Ierihonului ( Stat. Silvae, V.1.210-212).
6 Nu există niciun motiv să ne îndoim că învingătorii au fost îngropați în hainele pe care le-au purtat în timpul procesiunii triumfale. După toate probabilitățile, tunica palmata și toga picta, în care era îmbrăcat defunctul, erau copii, dublete ale hainelor originale ale triumfătorului, păstrate în templul din Capitoliu: era proprietatea templului. În morminte se găseau adesea haine scumpe brodate cu aur; sunt menționate și în texte. „Trupurile morților, unse cu parfumuri și învelite în haine scumpe, sunt îngropate” (Lactant. II. 14.9). – De ce îți înfășori morții în haine brodate cu aur? (Ieronim. de vita Pauli erimit. 17). Cenzorul a fost îngropat într-o togă purpurie.
7 Faptul că trupul lui Augustus nu se afla în atrium, ci era expus pe holul palatului (Suet. Aug. 100.2), este o excepție.
8 Acestea erau mici altare portabile pe care erau aprinse parfumuri. Se numeau aseggae. Vergiliu le numește „un altar unde se tămâie” (Aep. IV.453).
327
9 „Chiparoși au fost așezați în fața casei răposatului, pentru că acest copac, odată tăiat, nu împușcă. Deci nu este nimic de așteptat de la morți. Prin urmare, chiparosul este considerat arborele părintelui Ditus” (Fest. 56).
10 Raportul lui Servius (ad Aen. V.64), conform căruia trupul a rămas expus în atrium timp de șapte zile, a fost ars în a opta și îngropat pe a noua cenuşă, este o generalizare eronată a obiceiului adoptat pentru persoanele de poziție socială înaltă, deoarece în acest caz, a fost necesară o anumită perioadă de timp pentru fabricarea măștilor.
11 În secolul al VIII-lea. î.Hr e. cei mai vechi locuitori ai Palatinului și-au îngropat și și-au ars morții; pe Esquilin erau doar îngropați, iar pe Quirinal erau arse. Anticarii romani, considerând înmormântarea forma cea mai veche, s-au referit la următoarele fapte: 1) iar în timpul arderii, chipul defunctului era stropit cu pământ; 2) oricine, dând peste un trup neîngropat, era obligat să-l stropească cu pământ; 3) la arderea unui cadavru, degetul i-a fost tăiat și îngropat în pământ. Arderea defunctului era invariabil însoțită de înmormântare: într-o încăpere a fost așezată o urnă cu cenușă care înlocuia movila. Copiii morți, cărora încă nu erupseră dinții, erau întotdeauna îngropați. Săracii erau mai des îngropați decât arși; era mai ieftin. Cimitirul comun pentru săraci până la Augustus era pe Esquilin.
12 Unul dintre tipurile de astfel de înmormântări „anunțate” a fost înmormântarea săvârșită prin decret al Senatului pe cheltuială publică (funus publicum). Această onoare a fost acordată oamenilor care au prestat mari servicii statului.
13 Edilii erau obligați să respecte aceste legi, precum și să mențină ordinea în timpul procesiunii funerare și, de asemenea, să se asigure că nu exista pericol de incendiu în timpul arderii.
14 Potrivit anticariarilor romani, acești trâmbițeri erau numiți „siticine”, iar trâmbițele pe care le foloseau la înmormântări diferă de cele obișnuite (Ataeus Capito în Gell. XX.2.1). În orice caz, acest cuvânt a căzut curând în desuetudine.
15 La înmormântarea lui Cezar, „au cântat ceva ce putea stârni compasiune față de el și ură față de ucigași: din „Judecata armelor” a lui Pacuvius: „Și i-am mântuit, să cadă de mâna lor?” - și din „Electra” lui Atilius cu un conținut similar ”(Suet. Caes. 84.2).
16 Benndorf (A. Benndorf. Gesichtshelme und Sepulcralmasken. Denkschr. d. phil.-hist. Kl. d. Acad. d. Wissensch., Bd. XXVIII, Wien, 1878) a subliniat pe bună dreptate că măștile care au fost purtate ar trebui să aibă exista orificii pentru respiratie (nas, gura) si pentru ochi.

Măștile păstrate în atrium, desigur, nu le aveau. Au păstrat, așadar, forma turnată cândva, conform căreia s-au făcut turnări noi.
17 Polibiu (VI.53) spune că „strămoșii” se plimbau cu care, dar nu știm cât a durat acest obicei. Scriitorii de mai târziu vorbesc despre alaiul pe jos.
18 Acest lucru se explică aparent prin faptul că îmbrăcămintea colorată pentru femei s-a răspândit în viața de zi cu zi, iar înlocuirea acesteia cu alb simplu a fost aceeași dovadă de tristețe ca și înlocuirea îmbrăcămintei deschise cu cele închise înainte.
19 Potrivit lui Liviu (V.50.7), primele care au primit o asemenea onoare au fost femeile care, într-un moment dificil pentru stat (era nevoie să se plătească un omagiu galilor, dar nu erau bani), aduse la Forum. toate bijuteriile lor de aur în dar pentru stat (390 î.e.n.). Plutarh povestește despre aceeași ispravă a femeilor romane, dar cu o ocazie diferită: orașul nu avea bani să plătească un cadou oracolului lui Apollo din Delphi și

femeile au ajutat la nevoie donându-și coșcaturile statului (Camill. 8). Mărturia lui Cicero merită, desigur, mai multă credibilitate. Cezar a rostit un cuvânt de laudă pentru mătușa lui Julia; a devenit un obicei nu numai în familia imperială, ci și în rândul nobilimii.
20 Conform legilor celor Douăsprezece Table, în interiorul orașului era imposibil să se îngroape sau să ardă morții. Vestalele (Serv, ad Aen. XI.205-206), și mai târziu împărații, au folosit dreptul de a fi înmormântați în oraș. Onoarea înmormântării pe Câmpul lui Marte a fost acordată cu permisiunea specială a Senatului; Aici au fost îngropați Cezar, Sulla, consulii Hirtius și Pansa, care au murit sub Mutina în anul 43 î.Hr. e. La baza coloanei sale a fost pusă o urnă cu cenușa lui Traian.
21 Ei făceau acest lucru, desigur, cu apă și numai în cazurile de risipă extremă turnau vin peste cărbunii pe moarte. Conform legilor lui Numa, acest lucru nu se putea face (PI. XIV.88). Ambele pasaje care se referă la turnarea vinului sunt Verg. aen. VI.226-227 și Stat. Silvae, II.6.90, se referă la stropirea oaselor colectate.
22 Urnele funerare aveau forme diferite și erau realizate din materiale diferite. Oamenii săraci cumpărau de obicei faianță; în mormântul lui Nevolei Tyche din Pompei, se aflau trei urne de sticlă așezate, parcă într-o cutie, într-un vas de plumb de forma potrivită. Erau urne de alabastru și marmură. Cenușa lui Traian era într-o urnă de aur. Cel mai adesea aveau forma unui vas înalt, înclinându-se în jos; uneori erau făcute sub formă de cufere.
23 Sărbătoarea Trandafirilor a fost sărbătorită în memoria morților: ei țineau o pomenire la morminte, împroșcau mormintele cu trandafiri și i-au împărțit participanților la comemorare. Nu a existat o dată fixă pentru această sărbătoare; trebuia să cadă doar în sezonul trandafirilor, în mai sau iunie. Parentaliile au fost sărbătorite în februarie (de la 13 la 21); conform legendei, acestea au fost instalate de Eneas în memoria tatălui său. Era o sărbătoare a amintirii di parentum, spiritele strămoșilor morți, care erau considerați patronii familiei; au fost abordaţi cu rugăciune. „Când voi muri”, i-a scris Cornelia lui Gaius Gracchus, „mă vei onora (parentabis mihi) și mă vei invoca ca pe o zeitate”. Când și cum s-a transformat această sărbătoare în familie într-o sărbătoare națională, nu știm.
24 D. Caecilius Vindex amenajează o grădină cu ziduri lângă mormântul bunicii sale. Lângă poarta din zid era o cameră pentru un paznic (CIL. VI. 13 823; cf. și testamentul lui Flavius Sintrophus - CIL. VI. 10 239).
25 Câine în lesă - toate acestea sunt detalii împrumutate din viața reală. Pe mormântul Istacidienilor din Pompei au fost așezate statui ale morților; monumentul lui Umbricius Scaurus a fost decorat cu reliefuri

înfățișând scene de jocuri de gladiatori; monumentul Nevolei Tycho înfățișează o navă care intră în port.
26 Columbaria au fost împrumutate de romani, se pare că de la etrusci. În multe locuri din Etruria, în vecinătatea orașelor, stâncile sunt acoperite cu șiruri de astfel de nișe; lângă Toscanella, în pereții grotelor stâncoase, se desfășoară în rânduri complet paralele.
La capitolul unsprezece
1 Hist. aug. Hadr. 18: „... a interzis vânzarea unui sclav laniștilor fără a prezenta un motiv”; evident, proprietarul trebuia „să prezinte cauza” magistratului, cel mai probabil prefectul orașului, a cărui competență includea luarea în considerare a plângerilor proprietarului împotriva sclavului și a sclavului împotriva proprietarului.
329
2 A. Mau. Pompei. Leipzig, 1908, p. 168.
3 Pe vremea împăratului, nu a mai rămas nimic din samniți ca trib independent: aproape toți au fost distruși în războiul aliaților. Numele „Samnit” nu mai însemna acum nimic și a fost înlocuit cu altele mai înțelese.
4 Au existat și alte tipuri de costume și arme de gladiatori, mai puțin obișnuite și de care suntem puțin conștienți. Despre scissor'e („cutter”) nu știm nimic; este menționat o singură dată într-o inscripție (CIL. IX.466); despre indabați, s-a făcut doar presupunerea că purtau zale lungi, dar s-au luptat la ochi. Lakveary este menționat doar la Isidor de Sevilla (XVIII.56); judecând după imaginea sa, era îmbrăcat ca un retiariu, iar arma lui era un laso (laqueus - „buclă”), pe care l-a aruncat asupra celor care fugeau. Poate că locul principal al spectacolelor sale nu era amfiteatrul, ci școala; când, în timpul scrimei unul cu altul, unul dintre gladiatori, apăsat de inamic, a luat-o la fugă, lacuitorul i-a aruncat un laso și l-a aruncat la pământ. A fost o lecție obiect, convingătoare de inutilitatea zborului în luptă.
5 Primul amfiteatru de piatră din Roma a fost construit în anul 29 î.Hr. e. Statilius Taurus, probabil pe partea de sud a Campus Martius. Se pare că avea mult lemn în el, pentru că a ars în 64 și Nero a construit altul în același loc. Judecând după cuvintele lui Tacit (ann. XIII.31), această clădire nu reprezenta nimic remarcabil. Regiunile mai sunt numite și amphiteatrum castrense — „amfiteatru aparținând curții imperiale”. Ei o atribuie timpului lui Traian. Era o clădire mare de formă eliptică obișnuită pentru amfiteatre cu axe de 88,5 și 78 m, construită în întregime din cărămidă și opus caementicium, căptușită cu cărămidă. Zidul exterior era format din trei etaje de arcade deschise. În timpul construcției zidului Aurelian, acest amfiteatru a fost folosit în sistemul de fortificații.
La capitolul doisprezece
1 Au fost cinci sărbători romane „anuale” (Jocuri romane, Plebei, în cinstea lui Ceres, în cinstea lui Apollo, în cinstea Maicii Zeilor), care includeau alergarea la circ în ritualul lor. Au fost incluși în sărbătoarea lui Marte, instituită de Augustus la 12 mai, și, de asemenea, în ludi Augustales: o sărbătoare în cinstea întoarcerii lui Augustus din Orient. Ziua de naștere a lunii august (23 septembrie) a fost însoțită și de concursuri de circ. În plus, au fost curse la sărbători aranjate cu ocazia vreunui eveniment fericit. Astfel, consulul din 101 Arrunty Stella a sărbătorit sfârşitul războiului cu sarmaţii prin jocuri magnifice. În primul secol al imperiului, consulii, preluând funcția, organizau jocuri.
2 august a adus acest obelisc de la Heliopolis; înălțimea sa este de 23,7 m. a dispărut și a fost găsit abia în secolul al XVI-lea. împărțit în trei părți. A fost corectat și acum se află în piazza del Popolo. Un alt obelisc se află acum în fața Lateranului. A fost plasat în secolul al XV-lea. î.Hr e. Thutmose al III-lea în fața Templului lui Amon din Teba. Augustus s-a gândit să-l aducă la Roma; Constantin a decis să facă acest

lucru, dar a luat obeliscul de-a lungul Nilului doar până în Alexandria. Ammianus Marcellinus descrie livrarea sa la Roma și instalarea în circ sub Constanța (XVI. 1.4.13-16). Acest obelisc este realizat din granit roșu, înalt de 32,5 m; în secolul al XVI-lea a fost găsit rupt și scufundat în pământ la 7 m. Papa Sixt al V-lea l-a scos și l-a așezat la locul actual.
330
3 Mai erau două circuri la Roma. Circul Flaminius a fost construit de cenzorul G. Flaminius Nepos în anul 221 î.Hr. e. în partea de sud a Campus Martius de pe Lunca Flaminius. Era atât de mare (400 X 260 m) și a făcut o asemenea impresie încât toată zona a fost numită de ea și a fost stabilită amplasarea altor clădiri - „de către circul Flaminia”. Cât de mare era arena lui poate fi judecat după faptul că în anul 2 î.Hr. e. Augustus a ordonat să-l transforme pentru o vreme într-un iaz imens, unde erau permise 36 de crocodili: oamenii se puteau uita la această curiozitate. După deschiderea Forumului din august, crocodilii au fost sacrificați.
Circul lui Gaius și Nero l-a pus în scenă pe Caligula în grădinile Agripinei, pe malul drept al Tibrului. Acesta era locul preferat al lui Nero, unde practica arta de a conduce cai și își aranja orgiile.
4 Nu știm cum era organizat „totalizatorul” străvechi, dar este de neconceput să ne imaginăm pariurile (despre ele vezi: Mart. XLI.15-16; birou luv., unde se înregistrau pariurile și se acceptau pariurile. Să ne imaginăm cum se întâmplă lucrurile: A pariază pe „verzi” și pariază 100 de sesterți pe ei, B pariază pe „albaștri” și pariază 200. Cine își va verifica banii? Cine își va certifica disponibilitatea de a plăti în cazul unei pierderi? Deoarece s-au făcut multe pariuri și s-au încasat sume mari, cu greu ar fi posibil să găsim o persoană privată care să fi fost de acord să dezlege toate conturile și să facă plăți pentru ele. Desigur, exista un fel de „organizație” în fața căreia se făceau pariuri și care accepta bani și plătea câștiguri. Această organizație era legată de „partide”: B a contribuit cu bani la „biroul albastru”, iar în caz de pierdere, „biroul” îi plătea lui A, păstrând o anumită cotă „pentru serviciu”. Dacă B a câștigat, atunci a primit bani de la Biroul Verde, care a dedus o sumă în favoarea lor în același mod. Pariurile au fost uneori nebunești: Juvenal vorbește de pariuri îndrăznețe - audax sponsio (11.201-202). Miza pe anumiți cai și șoferi, interesul pentru aceștia a creat o legătură strânsă între un cerc de spectatori și o anumită „petrecere”.
5 După unele jocuri (romane și plebei neapărat) s-a aranjat un ospăț solemn (epulum) și, în plus, spectatorii au fost plini cu generozitate de daruri, care ar fi trebuit să înlăture oarecum durerea pierderii pentru învinși; Agrippa, la sfârșitul jocurilor pe care le dădea, a ordonat să împrăștie jetoane speciale, tessere, de la nivelul superior în jurul circului, pentru care se putea obține haine, mâncare sau o anumită sumă de bani (un fel de „loterie câștig-câștig”. ”). Premiile pentru teserae, pe care Nero și Domițian au fost prezenți la circ, erau haine, ustensile de argint, pietre prețioase, tablouri, fiare de povară, animale îmblânzite, sclavi și, în cele din urmă, corăbii, case profitabile și moșii.
6 Martial se astepta ca ei sa o citeasca numai atunci cand se satura sa vorbeasca despre Scorpus – carul de car – si despre Incitatus calul (XI. 1.15-16). Roma era căptușită cu statui ale șoferilor celebri care stăteau lângă statuile zeilor; Martial s-a simțit uneori enervat de faptul că „nasul de aur al lui Scorpus scânteie peste tot” (V.25.10), dar i-a dedicat și renumitului car, plin de regret sincer pentru moartea tânărului: „Pauză, întristat de Biruință, ramuri de palmier idumee... aruncați în foc crud, Slavă jale, părul și coroanele care le împodobeau. O soartă rea! Scorpion, ai murit fără să fi supraviețuit tinereții tale

timpurii; atât de curând a trebuit să înhamezi caii negri [în lumea interlopă]. Iute ogi
331
țintiți mereu mingea - de ce s-a dovedit a fi atât de aproape de viața ta ”(X.50). Și îi pune un scurt epitaf în gura lui Scorpus însuși: „Eu sunt Scorpionul, gloria unui circ plin de țipete. M-ai copleșit cu aplauze, Roma, dar nu te-ai bucurat mult timp de mine. Nelegiuitul Lachesis m-a răpit în al 27-lea an; numărând victoriile mele, ea a decis că sunt un bătrân ”(X.53). Pliniu spune că care au fost întotdeauna însoțiți de o mulțime de admiratori ai lor (XXIX.9); mai spune că unul dintre admiratorii lui Felix, cărușul „Roșilor”, era atât de disperat la moartea sa, încât s-a aruncat în focul lui și a ars cu el (VII. 186).
7 Există mai multe astfel de inscripții și ne permit să înțelegem „tehnica alergării” și ne introduc într-o oarecare măsură în limbajul profesional al șoferilor. Iată una dintre cele mai interesante - inscripția spaniolului Diocles (CIL. VI. 10 048 = Dess. 5287). Și-a început cariera cu „albii” în anul 122 d.Hr. e., apoi a trecut la „verzi”, iar de la ei la „roșii”, alături de care a rămas (societățile de alergare se pare că au făcut toate eforturile pentru a atrage la ei un șofer priceput). A câștigat doar 1462 de victorii într-o varietate de circumstanțe și a participat la competiții de 4257 de ori, în 1351 de cazuri a fost învins, restul de 1444 de ori a ajuns pe locul al doilea sau al treilea. Cel mai adesea, fiecare „petrecere” expunea câte un car tras de patru, două și trei care – mult mai rar; victoria în competiția a doar patru care era considerată cea mai onorabilă. Diocle a primit 92 de „premii mari”, a căror valoare totală a fost de 3 milioane 770 de mii de sesterți: de 32 de ori 960 de mii de sesterți, de 28 de ori - 40 de mii fiecare, de 29 de ori - 50 de mii fiecare și de 3 ori 60 de mii fiecare. aceste sume? I-a adus magistratul, organizatorul jocurilor? Știm cât de scump a fost configurarea jocurilor, cât de uriașe s-au cheltuit pentru ele. La 51. n. e. s-au stabilit sumele pe care statul le dădea organizatorilor pe lângă cheltuielile acestora: pentru jocurile plebei, de exemplu, 600 de mii de sesterți, pentru jocurile în cinstea lui Apollo - 380 mii. Poate că din aceste sume s-au emis „bonusurile”. ? Sau poate s-a întâmplat altfel: suporterii „Roșilor” au pariat cu o altă „partidă” pentru un total de 30.000; „verzii” pierduți le-au plătit această sumă, iar Diocle a primit-o. O parte din ea, Diocle, probabil, a fost obligat să dea casieriei „partidei”, dar o parte i-a rămas.
Diocle s-a despărțit de circ, după ce a adunat o avere de aproape 36 de milioane de sesterți; averea a o sută de avocați nu depășește mijloacele unui șofer de circ din Partidul „Roșu”, scria Juvenal (7.113-114); Martial, comparând soarta unui client sărac cu soarta unui care, a fost indignat că va primi „o sută de cupri într-o zi întreagă, iar Scorpionul, câștigătorul într-o oră, va duce cincisprezece pungi de aur strălucitor” - 15 mii. sesterţi (X.74.4-6). Este clar că unii dintre șoferi au devenit „stăpâni ai partidului”, adică lideri ai societăților de conducere (CIL. VI. 10.058 și 10.060). Concursurile pentru Diocles s-au desfășurat în diferite moduri: de 815 ori he occupavit et vicit, adică de la bun început a ocupat primul loc și l-a păstrat până la capăt; De 67 de ori he successit et vicit - inițial pe locul doi, dar apoi a tras înainte; 36 times he praemisit et vicit - a lăsat în mod deliberat inamicul să meargă înainte și apoi l-a depășit; de 42 de ori a câștigat în moduri diferite; De 502 ori eripuit et vicit - când părea să nu existe nicio speranță de victorie, „a spart și a câștigat” după o luptă grea și crudă. Era considerat o mare onoare să câștigi: 1) o pompă, când șoferul trebuia să participe la concursuri cu cai obosiți imediat după o procesiune obositoare și 2) pe cai care călăreau într-un circ.
332

vy times (equi anagones); și un truc cu totul excepțional era unul pe care doar șoferii foarte experimentați și-l puteau permite: au schimbat caii cu o altă „petrecere”. Despre Diocle, inscripția relatează că a câștigat 134 de victorii aiiepo ripsirio – „cu [calul] principal al altcuiva”, adică atașat, mergând pe stânga. La înhămat, în cvadruplu, sub jug mergeau doi cai mijlocii, doi cai rădăcină (int-roiugi); pe dreapta si stanga erau atasate (fimale). Nu numai victoria, ci și viața conducătorului de care a depins de pregătirea legăturii stângi, care s-a dovedit întotdeauna a fi la meta.
Diocle aparținea „miliarii”, adică celor care au câștigat o mie de victorii sau mai multe. Scorpionul, plâns de Marțial, a totalizat 2048 de victorii, Muschii Pompei - 3559, unele necunoscute - 1025.
8 Deosebit de groaznic a fost momentul în care șoferul a ocolit meta: încercând să câștige timp și să reducă spațiul, a încercat să conducă cât mai aproape de ea, iar apoi a meritat o mică greșeală în calcul însuși, a meritat să se zvâcnească. la stânga puțin mai mult decât era necesar, rolul ei era atât de important) - și roata în plin galop a zburat într-un piedestal de piatră, sfărâmat în bucăți, și era bine ca șoferul să iasă din această alterare doar schilod. Pericolul l-a pus la pândă pe toată durata competiției: fiecare șofer a încercat cât a putut să câștige în spațiu și de aceea, depășind un adversar, s-a ținut cât mai aproape de el; amenințarea unei coliziuni atârna peste ambele. Costumul șoferului însuși mărturisea pericolul profesiei sale: pe cap și-a îmbrăcat o pălărie rotundă de piele cu clapete, care amintește de o cască de tanc; tunica îi era strâns înfășurată cu bretele până la axile, ca să nu se prindă de nimic (de aceea, caii erau legați și cu cozile cât mai scurte); în curele era băgat un cuțit scurt și ascuțit - în caz de cădere, șoferul tăia cu ele frâiele, pe care de obicei le arunca la spate: cu o mână conducea, în cealaltă ținea un bici. Înfășurarea curelei acoperă picioarele de la sandale până la genunchi; uneori şoferul punea pete care acopereau aproape toată coapsele. Șoferii au murit de obicei tineri: Aurelius Polynices a murit la 30 de ani, Scorpus - 27, Crescent - 22, Aurelius Tatian - 21 de ani, Caecilius Pudent - 18. Diocle, când a părăsit cariera de car, avea 42 de ani - un lucru rar caz.
9 Dio spune că nu a existat o insolență pe care șoferii să nu se considere îngăduiți (LIX.5). „Glumele” șoferilor erau că „din conviețuire adâncă, aceștia, rătăcind prin oraș, s-au amuzat înșelând și jefuind oamenii” (Suet. Ner. 16.2). Trei secole mai târziu, Ammianus Marcellinus scria: „... dacă cineva observă că creditorul său cere cu insistență plata unei datorii, atunci apelează la un șofer de circ, nerăbdător gata de orice, și aranjează să se inițieze un dosar de otrăvire împotriva lui. creditorul” (XXVIII .4.25 Traducere de Yu. Kulakovskii).
10 Conducătorii care aveau „tehnici” cu care blocau drumul spre victorie al rivalilor lor. Una dintre ele a fost că șoferul și-a întors brusc carul oblic, astfel încât cei care îl urmăreau au zburat în el: în cel mai bun caz, s-a format un blocaj, în cel mai rău caz, carele s-au ciocnit și nu fără mutilări și răni. Confuzia generală a făcut posibil ca frontul să câștige.
11 Pe Calea Appian, au fost găsite câteva zeci de tăblițe de plumb cu incantații și o rugăciune către zeitățile subterane pentru a distruge inamicul și a lui.
333
umbră. Rossi le-a atribuit secolului al II-lea. n. e., Wunsch - până în secolul al IV-lea. Iată sfârșitul uneia dintre aceste tăblițe: „... legați, legați, împiedicați, loviți, răsturnați, grăbiți-mă, distrugeți, ucideți, spargeți mâine pe șoferul Eucherius și caii lui în circul roman. Să nu părăsească bine poarta, să nu concureze puternic, să nu depășească, să nu apese, să nu câștige, să nu ocolească cu bucurie meta, să nu primești un premiu ”(R. W ii ns cu h. Sethianische Verfluchtungstafeln

aus Rom. Leipzig, 1898). O bună paralelă cu această vrajă este o tăbliță din Cartagina: „... opriți-i, legați-i, luați-le toată puterea; să nu poată trece poarta, să facă un pas în arenă, iar în ceea ce privește șoferii, să-și paralizeze mâinile; fie ca ei să nu poată vedea frâiele, să nu le poată ține. Aruncă-i de pe car, lovește-i la pământ; lasa caii lor sa-i calce sub copite. Nu amâna, nu întârzia; acum, acum, acum!"
12 Numele cailor pe care Crescent a câștigat prima sa victorie sunt menționate în inscripția onorifică care i-a fost dată după moartea sa (CIL. VI.10050= Dess. 5285); se mai numesc caii lui Diocles. Un călăreț (nume nepăstrat) a întocmit o listă de călăreți stângaci, pe care a călărit în circ și în care a câștigat, cu mențiunea costumului lor și a celui care i-a ocolit (CIL. VI. 10 056) . Armăsarului Akvilon și fiului său Girpin (amândoi, se pare, au mers în hamul stâng și ambii au obținut peste 200 de victorii) au primit o inscripție onorifică (CIL. VI. 10 069). Trotășii de circ erau cunoscuți pe scară largă la Roma: calitățile lor, aspectul lor, toate trăsăturile lor au fost subiectul unor discuții aprinse. Martial se aștepta ca „epigramele mâncate de molii” lui să fie luate, obosit să vorbească despre Scorpus și Incitatus (XI. 1.15-16). El, Martial, „cunoscut triburilor si popoarelor”, nu era mai faimos decat armasarul Andremon (X.9.3-5); o persoană laică a considerat că este o datorie să cunoască genealogia cailor de circ (Mart. IP.63.12). Un cal din Africa a primit chiar și un epitaf (CIL. VI. 10082):
Odrasle nisipurilor getulene, Onoarea plantei getulene, Rivalul vânturilor în fugă, A pierit în floarea vieții, A plecat, Spevdus, la vară tine.
(Trad. de F. A. Petrovsky).
Caii cu o sută de victorii au fost numiți centenarii.
Societățile de curse au achiziționat cai de la herghelie din Apulia și Calabria; Varro povestește despre aceste fabrici în „Agricultură” sa (II.7); scoliastul lui Juvenal (1.155) scrie că Tigellinus, după ce a dobândit pășuni în acele zone, a înființat acolo o herghelie și a călărit cai pentru concursurile de circ. Caii „Girpins” din regiunea Girpinilor din Samnia erau foarte apreciați (Mart. III.53.12; luv. 8.63 și scoliastul la acest vers). Fiul armăsarului Akvilon a primit numele Girpin fie prin locul nașterii, fie pentru calitățile sale excelente. Columella vorbește despre creșterea cailor care trapează (VI.27.1-8), iar conformația calului pe care o dă (VI.29) este cea de trap. Pliniu, în lauda sa Italiei, încheindu-și Istoria Naturală, printre toate binecuvântările cu care este înzestrată Italia, numește vitele și caii: „mai bine nu în triple” (XXXVII.202). Caii din Spania și Africa au fost în mare cinste.

La capitolul treisprezece
1 Vara la 5 p.m., iarna la 3 p.m.: Băile Agrippa și Băile lui Titus se aflau la capetele opuse ale orașului.
2 Patronul putea cere ca un client să-l însoțească în călătoria sa: Marțial a ajuns în Baiae la cererea patronului său și s-a plâns că în acest loc fermecător și luxos nu putea să se înfometeze decât pentru suma mizerabilă care i se dă în calitate de client. (1,59).
3 Sportula în sensul propriu se numea coș în care participanții la jertfă luau acasă bucăți de carne de jertfă. La sărbătorile publice, care erau aranjate la Roma pentru popor de către împărat, magistrați sau persoane particulare, de obicei la Forum (au fost aranjate și în alte orașe ale Italiei), participanții la sărbătoare fie mâncau la masă (cena recta). ), sau a dus porția care le-a fost dată într-un coș. Emiterea „în natură” este din ce în ce mai mult înlocuită de un cadou în numerar. Aceeași modificare a avut loc și în plata serviciilor clienților; tratatul a fost înlocuit cu bani, dar această emisiune monetară a păstrat denumirea de sportula. Sub Domițian, vechiul obicei de a trata clienții a fost

reînviat pentru o vreme, dar a fost scos din nou în curând (Marțial vorbește despre desființarea sportulei monetare doar în cartea a II-a, scrisă între 84 și 88; în cărțile rămase, din nou, doar se discută sportul monetar) și, probabil spre încântarea clienților care, primind o sumă mizerabilă în mână, au avut totuși ocazia să acopere măcar cumva cheltuielile curente.

La capitolul cincisprezece

1 O șapcă rotundă de pâslă a fost pusă pe un sclav ca semn al eliberării sale.

2 Pe lângă pretor, funcționarii în prezența cărora a fost posibilă eliberarea unui sclav într-un mod formal, legal, erau consulul, proconsulul, legații Cezarului și prefectul Egiptului.

3 Înțelesul acestei palme este încă în dezbatere. Ducange a pus-o în legătură cu lovitura de sabie la calitatea de cavaler, dar nu și-a susținut opinia cu nicio dovadă. S-au făcut și următoarele presupuneri: a) o palmă în față avea inițial semnificația unui talisman împotriva unui ochi invidios; b) ea trebuia să-i amintească sclavului că el, în noua sa poziție de om liber, nu trebuie să fie luat; c) să surprindă în memoria eliberatului momentul eliberării, cel mai important din viața lui; d) o palmă, parcă, simboliza toate insultele la care putea fi supusă o persoană în viața de sclav; pe viitor nu l-au mai amenintat (vezi: G. Nisbet. Festuca si alapa manumissionului. JRS, 1918, v. VIII).

În loc de baghetă, se putea atinge sclavul cu un pai sau o tulpină de iarbă. Cândva a fost un simbol al proprietății funciare, dar atunci atât paiele, cât și firul de iarbă au devenit, ca și bagheta, un simbol al proprietății în general.

4 Eliberarea prin testament a fost uneori însoțită de diverse prevederi: după o astfel de perioadă după moartea testatorului; după moartea unor astfel de persoane; sclavul este obligat să plătească moștenitorului sau altei persoane o anumită sumă de bani; depune un raport asupra unor astfel de cazuri.

335

5 Se face excepție în cazul infracțiunii de patron împotriva împăratului. Conspirația lui Piso a fost dezvăluită, deoarece țapul ispășitor Milich i-a apărut lui Nero cu o denunțare a patronului său.

6 În timpul imperiului, asemenea obligații erau considerate nule de drept.

7 Permisiunea a fost dată imediat celor care doreau să-și elibereze rudele. Acest lucru s-a aplicat în cazul liberților, ale căror rude erau încă în sclavie. S-ar fi putut întâmpla așa: membrii aceleiași familii erau sclavi în aceeași casă; proprietarul, pe moarte, a eliberat din această familie doar o singură persoană, încă tânăr, și l-a lăsat moștenitor; tatăl și mama, frații și surorile s-au dovedit a fi sclavii fiului și fratelui lor. Un astfel de caz era ceva cu totul anormal, iar dorința unui tânăr liber de a-și elibera rudele era considerată, desigur, ca fiind complet legitimă.

8 Vezi: A. M. D uf f. Liberi la începutul Imperiului Roman. Oxford, 1928, p. 210-214.

9 Mai era un grup de ţapi ispăşitori, care ocupau ultimul loc între ei, aşa-zişii dediticii - „predaţi” (lex Aelia Sentia, 4 d.Hr.). Sclavii condamnați pentru o crimă, înlănțuiți ca pedeapsă de stăpânii lor, sau exilați la o moară, atunci când erau eliberați, au devenit dediticii, iar poziția lor a fost echivalată cu cea a unui popor învins și predat în mila cuceritorului. Nu erau cetățeni romani, nu puteau să facă testamente și să primească moștenire și li s-a interzis să locuiască în Roma: nu se puteau stabili la mai puțin de o sută de mile de oraș. Dacă încălcau această ordonanță, erau vânduți ca sclavi și nu mai puteau spera să fie eliberați. Cât despre bunurile rămase după moartea lor, dacă sclavul era eliberat „acasă”, atunci patronul putea dispune de el în întregime după

bunul plac; dacă a fost eliberat cu respectarea tuturor formalităților, atunci patronul avea aceeași cotă în proprietatea sa ca și în proprietatea liberților - cetățeni romani. Numărul acestor eliberați a fost întotdeauna mic.
10 Se obișnuia să se ducă un sclav bolnav pe o insulă de pe Tibru, unde se afla templul lui Asclepius, și să-l lase acolo în voia sorții. Iustinian a mers mai departe decât Claudius: conform decretului său, un sclav abandonat de stăpânul său în timpul unei boli nu numai că a fost eliberat din sclavie, ci a devenit și cetățean roman; proprietarul a pierdut drepturile patronului în raport cu acesta.
11 Cam în aceeași perioadă a fost publicat un senatus consultum Dasumianum, care prevedea cazul în care moștenitorul nu a îndeplinit fîdecommissa testatorului, nu din răutate, ci din motive temeinice care împiedicau îndeplinirea (boală, absență). Pretorul sau magistratul corespunzător a eliberat sclavul chiar și în absența moștenitorului, dar acesta nu și-a pierdut drepturile de patronat.
12 Cel mai adesea, desigur, testatorul avea în minte un sclav care aparținea moștenitorului său. Au fost, însă, cazuri când era vorba despre sclavul altcuiva. Dacă proprietarul acestui sclav a cerut un preț nebunesc pentru el, atunci îndeplinirea fideicommissum-ului era recunoscută ca opțională.
13 Claudius a anulat acest decret, dar Nero l-a reintrodus.
14 Căsătoria unei femei libere cu slobozitul ei a fost, în general, privită în mod supărător: drepturile patronului și drepturile soțului au intrat aici într-o astfel de ciocnire, încât a fost dificil să le rezolvi. Septimius Severus le-a interzis cu totul. A existat și o lege care sublinia lipsa de drepturi a libertului. Dacă patronul l-a obligat timp de o lună

crimele alea cu soția lui, l-ar putea termina chiar acolo pe loc; dacă patronul era infractorul, libertul nu avea dreptul să-l omoare. S-au luat măsuri și împotriva soției necredincioase, slobozitele patronului: dacă îl părăsește, nu se putea căsători cu alta decât cu permisiunea soțului părăsit.
15 Felix, fratele lui Palas, procurator al Iudeii, căsătorit cu permisiunea lui Claudius Drusilla, nepoata lui Antonie și a Cleopatrei (Tac. hist. V.9); Lui Agaclitus Verus, patronul său, i s-a permis să se căsătorească cu văduva lui Libo, un senator și văr de împărați (Hist. Aug. Verus. 9).
16 În anul 57 d.Hr e. a fost emis un senatus consultum Claudianum, conform căruia sclavii care au primit libertatea prin voință, în cazul uciderii proprietarului, erau declarați sclavi; nu au primit libertatea. Această hotărâre a fost întărită și mai mult de Traian: dacă proprietarul a fost ucis, atunci toți liberii (desigur, doar cei care se aflau în casă la momentul crimei) erau interogați sub tortură. Se știe că, dacă ucigașul stăpânului era un sclav, atunci toți sclavii celor uciși erau supuși execuției; această lege a fost dată sub Nero (Tac. ann. XVI.42-45). În conformitate cu senatus consultum Claudianum, sclavii erau, de asemenea, eligibili în temeiul acestei legi, care, conform voinței celor uciși, erau de așteptat să fie liberi. Și ce ar fi trebuit să se facă cu sloboții, care, ca majoritatea sclavilor, nu au fost deloc implicați în crimă? Pliniu vorbește despre disputele din Senat care au apărut după moartea lui Afranius Dextra, care fie s-a sinucis, fie a fost ucis (epist. VIII. 14): unii dintre senatori au susținut justificarea țapilor ispășitori, alții pentru exilul pe insulă. , unii pentru pedeapsa cu moartea . Pliniu nu spune cum s-a terminat problema: rezultatul era cunoscut de corespondentul său; aflăm doar că susținătorii pedepsei cu moartea au fost înfrânți.

17 Uneori, numele unui slobozit menționează numele primului său stăpân, de la care a venit la altul care l-a eliberat. Deci, T. Flavius aug. lib. Phoebus Othonianus a fost sclav al lui Otho, iar împreună cu toate averile sale a trecut în stăpânirea lui Vespasian, de la care a primit libertatea (CIL. XIV. 2060); Carp aug. lib. Pallautianus a aparținut mai devreme lui Pallas (ILS. 3896). Întrucât femeile nu aveau praenomen, sexul amantei lui era indicat în numele eliberatului în două moduri: fie mul. lib. („țapul ispășitor al femeii"), sau într-un alt fel (mult mai des): Caius, unul dintre cele mai frecvente nume proprii romane, a fost schimbat în feminin - Gaia și a devenit denumirea obișnuită pentru o femeie în epigrafie. Dar din moment ce S. 1. ar putea însemna atât „țapul ispășitor al homosexualilor", cât și „țapul ispășitor al Gaiei", în acest din urmă caz litera C a fost inversată: Sex. Fonteius jjj). lib. Trophimus (ILS. 3308). Însemna: „Sextus Trofimus, țapul ispășitor al lui Fontea". Ar putea fi și alte cazuri: un sclav eliberat sub fîdeicommissum de testament putea să ia numele propriu al celui care l-a eliberat efectiv, și numele generic al celui căreia îi datora libertatea postumă. Când Atticus l-a eliberat pe Dionisie, i-a dat numele său de familie Pomponius, dar l-a numit Marc după Cicero. T. Caecilius Eutychides, un alt liber din Atticus, a primit un nume de familie pe numele unchiului lui Atticus.
18 A devenit proverbial: libertinas opes (Mart. V.13.6). Averea lui Dimitrie, slobozitul lui Pompei, a fost de 4.000 de talanți (Plut. Pomp. 2); G. Caecilius Isidore a lăsat (Sud. î.Hr.) 4116 sclavi, 3600 boi și 257 mii vite mici (P1. XXXIII. 135). „Proprietatea și sufletul libertului", scria Seneca (epist. 27.5). Vezi descrierea băilor de către Claudius Etruscus, fiul lui Tiberius țapul ispășitor (Mart. VI.42). Trimal Chion este descris de Petronius ca un om colosal de bogat. Nomi, un liber al lui Tiberius, ar fi putut cumpăra o masă în valoare de un milion. Pallas și Narcissus au
337
sau o avere de mai multe milioane de dolari. La Callist, triclinul a fost decorat cu treizeci de coloane de alabastru oriental. Pliniu scrie că acum două generații patru astfel de coloane ar fi fost suficiente pentru a decora un întreg teatru (XXXVI.60).
19 Un sclav poate fi fiul oricărui sclav, al oricărei persoane întâmplătoare. Dacă a fost despărțit de mama sa la o vârstă fragedă, atunci nu-și cunoaște nici mama. Interesant, în Anglia, în prima jumătate a secolului al XIX-lea. un bărbat fără familie și trib credea, așa cum credeau ei în jurul lui, că o pată de neșters se întinde pe el (vezi povestea domnișoarei Wade în romanul lui Dickens Little Dorrit).
20 Mai trebuie spuse câteva cuvinte despre țapii ispășitori imperiali, care aproape tot secolul I au ocupat funcții guvernamentale importante: a rationibus, a libellis și ab epistulis.
Persoana care ocupă funcția de rationibus este, în termeni moderni, ministrul finanțelor. În mâinile lui se află conducerea fiscală, se ocupă de veniturile din toate provinciile imperiale, controlează cheltuielile armatei și marinei, aprovizionarea cu pâine la Roma, construirea și repararea clădirilor publice, administrarea Roma, Italia și provinciile imperiale. Statius, într-o poezie dedicată memoriei lui Claudius Etruscus, care a fost rationibus sub Flavius (Silvae, III.3.85-108), își caracterizează activitățile astfel: „Voi gestionați proprietatea maestrului nostru sacru. Tu ești responsabil de bogăția pe care o trimit toate națiunile și de taxele pe care lumea vastă le plătește: lingouri de aur din minele Spaniei; metal strălucitor de pe dealurile Dalmației; tot ceea ce este luat din câmpurile Africii și treierat pe curenții lângă Nilul sufocant sau adunat de scafandri în adâncurile mărilor răsăritene; turme grase la Spartan Galez [Tarent], cristal transparent, stejar din Massilia și fildeș din India. Numai pe tine stă stăpânirea a tot ceea ce

ne este bătut în piept de Boreas, formidabilul Erus și Austria, prinzând norii. Este mai ușor să numeri frunzele din pădure și picăturile ploilor de iarnă decât să-ți duci munca. Calculați rapid ce sume sunt necesare pentru trupele romane staționate sub ceruri diferite; ce este nevoie pentru triburile și templele noastre, pentru adâncirea râurilor, pentru baraje care protejează împotriva inundațiilor; pentru drumuri care se întind în lanț lung. Te gândești la cât aur trebuie să scânteie în pivnițele uriașe ale stăpânului nostru; câte bucăți de minereu trebuie să fie topite în statui ale zeilor și cât metal va suna tare, acceptând monedele monedei italice. Rareori te odihnești; inima ta este închisă plăcerii; mâncarea ta este săracă și nicio înghițitură de vin nu-ți slăbește zelul.
Poziția unui libellis nu avea o asemenea semnificație de stat și o asemenea amploare. Libelus este o petiție pe care autorul o transmite personal destinatarului sau reprezentantului acestuia. Petiția conține de obicei o cerere către împărat pentru recunoașterea unor drepturi, pentru acordarea unei poziții sau o plângere împotriva acțiunilor funcționarilor săi (de exemplu, coloanele moșiei buranite s-au plâns lui Commodus de hărțuire). a chiriaşului care se ciocnise de procurator). Iar libellis, după ce a primit o astfel de cerere, a întocmit pe baza scurtului său memoriu, care a stabilit esența problemei, și a mers cu un raport la împărat, raportând oral sau într-un raport despre cazurile anterioare și alte împrejurări. care ar putea face lumină asupra acestui caz și ar putea facilita luarea deciziei. Împăratul și-a dictat rezoluția, care era scrisă chiar acolo pe petiție (subscriptio), pecetea imperială a fost atașată rezoluției, iar petiția, deja cu răspunsul împăratului, a fost predată purtătorului.
338
Seneca, care uneori nu s-a sfiit de linguşiri, l-a consolat pe liberul Claudian Polybius, care ocupa postul de libellis, în moartea fratelui său: „Trebuie să asculţi atâtea mii de oameni şi să rezolvi atâtea cereri. Trebuie să înțelegi atât de multe sarcini care îți vin din toate cele patru colțuri ale lumii pentru a le prezenta în ordinea cuvenită în considerarea conducătorului nostru suprem. Da, repet, nu trebuie să plângi. Pentru a putea simpatiza cu durerea atâtor oameni, pentru a putea usca lacrimile celor care sunt în pericol și pentru a căuta milă de la suveranul nostru milostiv - la acest gând trebuie să vă uscați propriile lacrimi ”(Consol. ad Polyb. 6.5).
Postul de secretar de stat, ab epistulis, a fost extrem de important. Rapoarte și anchete au venit la el din toate provinciile imperiale și moșii imperiale; era însărcinat cu trimiterea ordinelor imperiale în întreaga lume romană și raporta împăratului care putea fi promovat în serviciul civil sau în departamentul militar.
Biroul unui cognitionibus a autorizat deținătorul său să efectueze o anchetă cu privire la orice caz juridic care a fost propus spre examinare de către împărat și, desigur, secretarul și-a exprimat opinia cu privire la această chestiune, care ar putea influența decizia împăratului sau chiar putea determina pur și simplu aceasta.
Ne putem imagina ce putere și influență ar putea avea oamenii care au ocupat aceste posturi și cum ar putea abuza de această putere și de această influență dacă ar fi necinstiți. „Ministrul de Finanțe” și-a umplut cu generozitate pieptele cu venituri guvernamentale; de la secretar - ab epistulis - depindea promovarea; secretarul — un libellis — putea face ca o cerere să fie acceptată sau respinsă, iar cognitionibusul ar putea întoarce cazul astfel încât să fie câștigat sau pierdut. Oportunitățile de a-și vinde influența erau nenumărate și, din moment ce fiecare secretar era înconjurat de un întreg colectiv de angajați secundari, prin care era necesar să străpungă pentru a obține audiență la principalele autorități, cancelariile imperiale s-au transformat în cele

din urmă în birocrație și sediu de mită. Nu e de mirare că societatea romană a fost atât de indignată de nerușinanța liberților care conduceau curtea. Sub împărați precum Vespasian, care își țineau slujitorii sub control strict, nu era loc pentru această șefie, dar sub Caligula, Claudius, Nero și Domițian, slobozii se simțeau stăpâni pe situație. Ascensiunea lui Callist a început sub Caligula; „Inspirând frică în toată lumea și deținând o mare bogăție, el s-a bucurat de putere absolută", a scris Flavius Josephus (ant. lud. XIX. 1.10); Seneca a văzut cum fostul său stăpân stătea în pragul fostului său sclav și nu a fost admis la el (epist. 47.9). Preferiții lui Claudius au fost Pallas și Narcis, care au adunat o avere uriașă în cel mai dezonorant mod; înainte de moartea lui Claudius, Pallas avea 300 de milioane de sesterţi, Narcis avea 400 de milioane. numai în compania a doi liberi cu averea lor" (Claud. 28). Ambilor li s-a alăturat Calist, iar „acest triumvirat infam a făcut comerț cu poziții" și a vândut judecăți (Claud. 29). Când Suetonius Peacock, legatul Marii Britanii, nu s-a înțeles cu procuratorul ei, Nero l-a trimis pe liberul său Policlit să rezolve disputa. Mergând în turneul său artistic în Grecia, el a lăsat administrația Romei în mâinile lui Helius, un liber care cu doisprezece ani mai devreme fusese trimis de el să ucidă.

339

Silana. Acum era stăpânul capitalului nelimitat, cu drept de viață și de moarte; „În acest fel, Imperiul Roman s-a supus servil doi autocrați, Nero și Helius. Nu pot spune care a fost mai rău" (Dio Cass. LXIII.12). Împreună cu asistentul său, Policlit, a organizat o orgie de crime și jaf la Roma.

Sub următorii trei împărați, situația a rămas în esență aceeași. Vitellius a încercat să-i îndepărteze pe liberi din cele mai înalte posturi ale curții, dar liberul său Asiatic nu s-a comportat mai bine decât același Policlit sau Helium. Galba i-a executat pe Helius, Policlitus și Patrobius, dar Galot, una dintre cele mai de jos creaturi ale lui Nero, care probabil l-a otrăvit pe Claudius, nu numai că a supraviețuit, dar a primit și locul de procurator. Otho l-a executat pe Itzel, un liber din Galba, urât de toată Roma pentru atrocitățile sale, dar l-a instruit pe liberul său Moschus „să aibă grijă de flotă pentru a monitoriza loialitatea celor mai demni" (Tac. hist. 1.8.7).

Odată cu urcarea pe tronul lui Vespasian, domnia țapilor ispășitori a luat sfârșit (domiția lui Domițian este o excepție); nici sub el, nici sub Titus, nu s-au auzit povești scandaloase despre stoarcerea și asuprirea comise de țapii ispășitori; Nerva și Traian s-au purtat fără milă cu cei dintre ei vinovați de luare de mită și furt. Pliniu i s-a adresat astfel lui Traian: „Majoritatea împăraților, fiind stăpâni de cetățeni, erau sclavi ai liberților lor... îi tratați pe liberi cu deplin respect, dar ca la neobișnuiți și credeți că este destul ca ei să fie cunoscuți. ca oameni cinstiți și cumsecade" ( paneg. 88). Despre Adrian și atitudinea lui față de țapii ispășitori am spus deja: „Nu a vrut ca absolvenții săi să fie cunoscuți în societate și să aibă vreo influență asupra lui. El i-a acuzat pe slobozi de viciile tuturor foștilor împărați și i-a condamnat pe toți slobozii care se lăudau că au importanță pentru el" (Hist. Aug. Hadr. 21.2).

LITERATURA1

Lucrări generale

BeckerW. A. Gallus. Bearb. von H. Goli. Berlin, 1882.
BliimnerH. Die Romischen Privataltertiimer. Minchen, 1911.
C arpopino J. La vie quotidienne â Roma. Paris, 1938.
FrielaenderL. Darstellungen aus der Sittengeschiche Roms. 10te Aufl., Leipzig, 1921.
MarquardtJ. Privatleben d. Romer. 2te Aufl., Leipzig, 1886.

Carti de referinta

Daremberg-Saglio-Potier. Dictionnaire des antiquites grecques et romaines. Paris, 1878-1916.
Pauly-Wissowa-Kroll. Real-Enciclopădie d. clasă. Altertums-Wissen-schaft. Stuttgart, 1894-1960.
A d c o c c FE Femeile în viața romană și letteres. Grecia şi Roma, 1945, nr XIV.
Aimard J. Essai sur Ies chasses romaines. Paris, 1951.
Andre J. L'alimentation et la cuisine â Roma. Paris, 1961.
BarrowR. H. Sclavia în imperiul roman. Londra, 1928.
Bi 1 1 ard R. Les Georgiques de Vergile. Paris, 1928.
B1 och R. Rom et son destin. Paris, 1960.
BliimnerH. Das Kunstgewerbe im Altertum. Leipzig-Praha, 1885.
Boethius A. Neroniana „Nova urbs”. Corolla archeologica, Lund, 1932.
Boethius A. Das Stadtbild im spatrepublikanischen Rom. Opuscula arheologica, Bd. Eu, Lund, 1935.
Boethius A. Vitruvius și arhitectura romană a epocii sale. Draurh Martino Nilsson. Lund, 1939.
Boethius A. Arhitectura romana. Goteborgs Hdgskolas Arsskrift, 1941, v. 47.
Boethius A. Arhitectura orașului roman și grecesc. Goteborgs Hdgskolas Arsskrift, 1948, v. 54.
1 Această listă este departe de a fi completă. Îi numesc doar pe cele mai importante.

Vo thius A. Trei contribuții romane la arhitectura mondială Festkrift J. Arvid HedvalL Goteborg, 1948.
Boethius A. Arhitectura orașului în Ostia, 1951.
Boethius A. Casa de aur a lui Nero. Ann Arbor, 1960.
BornecqueH. Les declamations et Ies declamateurs. Lille, 1902. CalzaG. — G. Becatti. Ostia. Roma, 1954.
Duff A. Eliberați în imperiul timpuriu. Oxford, 1928.
DurryM. Eloge funebre d'une matrone romaine. Paris, 1950.
Fin 1 ey M. Sclavia în antichitatea clasică. Cambridge, 1960.
FrankT. Mix de rase în Imperiul Roman. amer. Hist. Review, 1916, v. 21.
GrimalP. La civilization Romaine. Paris, 1962.
Gwynn A. Educația romană de la Cicero la Quintilian. Oxford, 1926.
HeuzeyL. Istoria costumului antic. Paris, 1922.
Homo L. Rome Imperiale et l'urbanisme dans l'antiquite. Paris. 1951.
JasnyN. Grâurile antichității clasice. Baltimore, 1944.
JulienE. Profesorii de literatură în Roma antică. Paris, 1885.
KarhstedtU. Kulturgeschichte des romischen Kaiserzeit. Bem, 1958. LamerH. ROM. Culture im Bilde. Leipzig, 1910.
LefebureCh. Le mariage et le divorce â travers l'histoire romaine. Nouvelle Revue historique du Droit français et etranger, v. XLII.
Mai uri A. Pompei. Napoli, 1961.
MarrouH. Mouaixoț vqp. Grenoble, 1937.
MarrouH. Istoria educației în antichitate. Paris, 1948. Mau A. Pompei. Leipzig, 1908.
Meiggs R. Roman Ostia. Oxford, 1960.
MoritzL. A. Morii de cereale și făină în antichitatea clasică. Oxford, 1958. ParksR. Școlile retorice romane. Baltimore, 1945.
Piganio 1 A. Recherches sur les jeux romains. Strasbourg, 1923.
P1 atner S.—Th. A shb y. Un dicționar topografic al Romei antice. Oxford-Londra, 1929.
Povils Zicans. Uber die Haustypen der Forma Urbis. Opuscula arheologica, Bd. II, Lund, 1941.
RichterG. fumitură antică. Oxford, 1926.
SchubartW. Das Buch bei den Griechen und Romem. Leipzig, 1960. Wa 1 1 on H. Histoire de l'esclavage dans l'antiquite. Paris, 1879.

WestermannW. Sistemele sclavagiste ale antichității grecești și romane. Philadelphia, 1955.
WotschitzkyA. Hochhäuser im antiken Rom. Innsbrucker Beitr. z. Kulturwissensch., 1955, Bd. 3, H. 2(12).
WotschitzkyA. Insula. Serta Philologica Aenipontana. Innsbruck, 1962.
memorie
Georgy Petrovici Blok*
CUVÂNT ÎNAINTE
Există o zonă din istoria Romei antice despre care știm foarte puține și care a început să atragă atenția abia recent. S-au scris multe lucrări utile despre agricultura italiană, comerțul și meșteșugurile din Italia antică, dar ce știm despre oamenii care lucrau la pământ sau lucrau în ateliere? Există puține materiale care să răspundă la această întrebare: istoricii și scriitorii antici erau ocupați cu oameni, din punctul lor de vedere, mai importanți decât un fel de plin sau păstor, și evenimente mai zgomotoase decât coacerea pâinii sau turele de vite. Dacă toate deceniile lui Livie ar fi fost păstrate, dacă atât Tacit, cât și Salust ar fi supraviețuit pe deplin, dacă ar fi supraviețuit mai mult de o fărâmă din toată literatura romană, atunci chiar și atunci am ști foarte puține despre oamenii obișnuiți din acele vremuri. Și tocmai acești oameni au fost creatorii acelei culturi materiale bogate pe care Roma a lăsat-o în urmă. Întreaga viață a țării se sprijinea pe acești muncitori obscuri, adesea disprețuiți. Agronomii Italiei moderne vorbesc cu mândrie despre agricultura creată de vechii italieni. Deliberarea ei strictă, capacitatea de a se adapta la caracteristicile naturale și de a transforma aceste caracteristici în avantajul ei, varietatea de soiuri de plante și rase de animale crescute în Italia antică, pot provoca cu adevărat un sentiment de mândrie. Aici, alături de țăranul italian liber, lucrau sclavi sau liberi, oameni dintre cei mai mulți

* Georgy Petrovici Blok (1888-1962) - scriitor, traducător, cercetător principal la Institutul de Cercetare Orientală al Academiei Ruse de Științe și Arhivele Academiei Ruse de Științe în anii 1950-1960, a fost secretarul Comisiei pentru Studiul Forțelor Productive Naturale ale Federației Ruse. Un văr al poetului Alexander Blok, absolvent al Liceului Alexandru din Tsarskoye Selo. Autorul romanului istoric „Moscoviții”, foarte apreciat de D.S. Lihaciov.



naţionalităţi diferite: greci, sirieni, gali. Cine au fost ei? Ceva despre ele poate fi dedus din autorii care au scris despre agricultură: Varro și Columella. Lucruri excelente au ieșit din mâinile artizanilor italieni, astfel încât acestea pot fi adesea clasate printre operele de artă autentică. Despre acești oameni, despre priceperea lor, despre condițiile muncii lor, ceva despre viața lor au povestit rămășițele morilor și spălătoriilor pompeiene, care erau în același timp pline, ruinele insulelor Ostian, câteva fresce, numeroase inscripții. . Această lucrare își propune să arate mai îndeaproape acest popor muncitor, poporul simplu al Italiei antice, acea coloană vertebrală a lui, care ținea întreaga țară pe sine.
Capitolul întâi
PĂSTOR
Printre sclavii angajați în agricultură de către proprietarul de sclavi italian, ciobanii (Fig. 1) ocupă un loc cu totul aparte. Trebuiau să iasă puternic în evidență din întreaga familie de sclavi - atât ca aspect, cât și în depozitul intern. Restul sclavilor au fost înlănțuiți în locul unde i-a aruncat testamentul stăpânului - prin calcul sau pur și simplu dintr-un capriciu: pentru un plugar, grădinar sau viticultor, lumea era întunecată de moșia în care locuiau și de terenul de pe pe care au lucrat. Dincolo de granițele sale, a început o zonă interzisă - o lume aproape la fel de îndepărtată și inaccesibilă ca fabulosul regat al

treizecilea. Suzerna, care nu numai că era un excelent stăpân practic, dar s-a gândit mult la utilizarea cea mai rațională a puterii sclavilor, l-a sfătuit pe stăpân să nu permită nimănui să părăsească moșia, cu excepția furcii, a cheii și a unui sclav la alegere. a furcii. Atașat de același loc, comunicând cu aceiași oameni zi de zi, ocupat cu munca de dimineața devreme până noaptea târziu, strâns în cadrul unui stil de viață în care o zi era ca o picătură de apă asemănătoare cu alta, „unelte vorbitoare. „a moșiilor italiene cu inevitabilitate fatală s-au plictisit, s-au aspru și au coborât. Viața lor era alcătuită din muncă forțată - de multe ori nu se făcea atât de mult, cât se scăpa de ele - din mâncare și somn. Dacă a reușit vreodată să se elibereze, sclavul s-a cufundat în plăceri grosolane, precum cele despre care sclavul său Dove i-a spus lui Horace și care au alcătuit toată bucuria lui în viață. Nu era unde o persoană să se întoarcă și a meritat să se întoarcă? Era necesar să avem o rezervă uriașă de energie și forță interioară pentru a nu uita nici un minut despre posibilitatea eliberării și a crede în ea în mijlocul acestei existențe fără speranță; să fii epuizat la munca altcuiva - și să lucrezi pentru a-ți atinge scopul, în fiecare minut să fii o jucărie a voinței altcuiva - și să speri în aprobarea ta. Cei mai mulți s-au scufundat curând într-o lipsă de speranță indiferentă; era doar greu de aşteptat de la aceşti oameni să lucreze bine şi binevoitor
347
Orez. 1. Păstor. (Relief dintr-un sarcofag, Roma).
(R. In loch et J. C ou sin. Rome et son destin. Paris, 1960, tabl. 10).
și-au tratat stăpânii, a căror voință le-a luat tot ce face viața roșie. Stăpânii italieni nu s-au lingușit despre asta: suntem suficient de convinși de acest lucru de plângerile despre munca sclavilor și disciplina creată pentru sclavi, care în cele din urmă a echivalat cu măsuri de precauție împotriva sclavului: nu degeaba zicala „câți sclavi, atât de mulți dușmani” existau.

Printre această lume proscrisă a copiilor vitregi ai sorții, un grup s-a remarcat puternic, pus de viața însăși în condiții de existență complet diferite: erau păstori (mă refer doar la ciobani care însoțeau turmele nomazi și nu pășteau vitele la casă, a căror datorie). era de obicei repartizat adolescenților: băieți și fete).

Pastorismul italian pe scară largă a fost pășunat, nomad. Acest sistem pastoral a fost determinat de însăși natura țării, care permitea ca vitele să fie în aer liber tot timpul anului, dar numai în locuri diferite. Pășunile plate din sudul Italiei, unde iarba era complet arsă vara de soare, asigurau furaj excelent iarna; în pășunile montane din Apenini, vitele și-au găsit adăpost vara împotriva sufocării
348
turnarea căldurii. Turme uriașe de oi făceau călătorii regulate în fiecare an din Calabria până în Bruttium și din Apulia până în districtele Samnian și Sabine. Vitele iernau de obicei lângă mare; vara era dus la munte, in locuri pline de paduri. Catârii din Câmpia Rozeană își petreceau și verile la munte. Pășunile de vară și cele de iarnă erau adesea despărțite între ele de câteva sute de mile: Varro, cu obișnuită prospețime a imaginației, le compara cu coșuri agățate la capetele unui jug lung - drumul care le lega. A trece de la pășune de iarnă la pășune de vară înseamnă a face o călătorie lentă printr-o jumătate bună a țării. Era bogat în întâlniri, impresii și pericole: în loc de o moșie plictisitoare, zăcând la voința proprietarului în inelul unei blocade eterne, Italia era răspândită în fața ciobanului în diversitatea bogată a reliefului său, clima si natura. Pământul străin, unde a fost aruncat de soarta rea, pentru păstor nu a fost identificat, ca și pentru alți membri ai „familiei rurale”, cu moșia de care a fost cumpărat: a făcut cunoștință cu o parte semnificativă a Italiei, a făcut cunoștință. încet, în detaliu, așa cum poate fi găsit doar atunci când călătorește pe jos,

și dacă era o persoană înzestrată cu o minte plină de viață și iscoditoare, atunci avea o aprovizionare bogată de informații, impresii și observații care i-au extins orizontul mental și l-au îmbogățit cu experiență, versatil și divers. A trebuit să intre în relații cu o mare varietate de oameni: mai erau și frații săi păstori, care alungau turmele altor proprietari, țăranii din sate și ferme, pe lângă care trecea drumul, sclavi de pe moșiile învecinate, fermierii de pășuni publice și ai lor. angajați, călători și trecători care s-au întâlnit pe drum. Uneori era o bandă de tâlhari, de care trebuiau să lupte cu armele în mână. Când ciobanii au venit la loc, în pustia unei pășuni rătăcite departe, a început pentru ei obișnuita lor viață monotonă. Cum, însă, această monotonie nu semăna cu monotonia vieții de pe moșie: ciobanul era independent, era lăsat complet în puterea lui, înțelepciunea, ingeniozitatea, cunoștințele sale — și de multe ori în curaj. De la o zi la alta stătea față în față cu natura, când afectuos, când supărat, iar în fiecare zi ea îi cerea sarcini noi și noi, pe care trebuia să le rezolve, bazându-se doar pe el însuși, pe puterea și priceperea lui. Un om care nu se temea să scoată o oaie din gura unui lup teribil, a oprit un armăsar furios, a reușit să găsească ierburi și medicamente care au salvat o întreagă turmă de boală - o astfel de persoană a început în mod natural să-și simtă propria valoare. S-a îndreptat spre interior; iar această conștiință a demnității sale, a forței și a semnificației lui i-au determinat comportamentul. Cum s-ar putea înțelege cu un titlu de sclav și cu o soartă de sclav? Înaintea păstorului erau două căi: una este raportată direct de sursele noastre, cealaltă potecă ne permit să vedem destul de clar. Prima era de la
349
indignare acoperită: ciobanul a rupt jugul pus pe el și s-a transformat într-un răzbunător furios, dărâmandu-și cu cruzime infractorii - societatea și statul. Păstorii au fost participanți activi la cele mai teribile revolte ale sclavilor, uneori organizatorii și instigatorii lor. În prima răscoală siciliană, rolul principal a aparținut păstorilor: unul dintre conducătorii săi, Cleon Cilicianul, era el însuși păstor. Mulți ciobani s-au alăturat imediat lui Spartacus. La începutul secolului al II-lea. î.Hr e. păstorii erau furtuna întregii Apulie: pretorul trebuia să mărșăluiască împotriva lor cu o armată regulată. Când, în timpul domniei lui Tiberiu, un soldat pretorian în retragere a început să ridice o insurecție, a apelat în primul rând la păstorii calabrezi. Mediul ciobanului era un vulcan adormit care se putea trezi în orice moment. Ceea ce i-a făcut pe ciobani deosebit de înspăimântători a fost faptul că, din punct de vedere fizic, toți erau ca o potrivire bună pentru un om bun: o persoană slabă nu era potrivită pentru viața lor aspră, care necesita tranziții lungi, escaladarea munților, transportul greutăților și alergarea rapidă. . Viața constantă în aer liber, perioade de lungă odihnă, hrană mai sănătoasă și mai hrănitoare decât cea primită de sclavii care locuiau pe moșie - toate acestea încă îi întăreau, îi făceau mai puternici și mai sănătoși. O diferență uriașă de constituție fizică trebuie să fi existat între acești bărbați corpulnici și muncitorii de la moșii, sfâșiați și schilodiți de munca constantă, monotonă. Toți erau înarmați: fără arme, cum a fost posibil să protejăm turma de o fiară sălbatică sau de o persoană atrăgătoare? Ciobanii erau însoțiți de câini - animale uriașe, puternice, groaznice pentru oricine, indiferent pe cine le punea stăpânul lor. Și acești oameni formidabili erau o societate strâns unită; regula încercată și testată a economiei deținătoare de sclavi - de a menține discordia în mediul de sclavi cu toată puterea ei - nu era fezabilă aici: pierduți în sălbăticia de munte și pădure, păstorii, repartizați într-o singură turmă, trebuiau să trăiască. în bună armonie și în deplină pregătire să se grăbească să se ajute în fiecare minut. Acest lucru era cerut și de interesele proprietarului. Și din

moment ce alte turme pășunau în jur, din moment ce toți păstorii duceau aceeași viață, cu aceleași necazuri și bucurii, aceleași osteneli și primejdii și din moment ce nu era nimeni care să-i pună deliberat unul împotriva celuilalt, unitatea dintre ei a depășit firesc. hotarele unei singure familii de sclavi, capturând și subjugând toți păstorii din zonă. Odată cu amploarea uriașă a creșterii vitelor italiene, numărul păstorilor s-a dovedit a fi foarte mare: zeci de mii de oameni au luat parte la revolta din Apulia menționată mai sus. Livy, căruia nu-i plăceau cifrele exagerate, relatează că până la șapte mii de oameni au fost condamnați de pretor și că mulți au reușit să scape. Dacă presupunem că jumătate dintre rebeli au fost condamnați la moarte, atunci chiar și atunci numărul rebelilor va fi foarte semnificativ - și acesta este doar în districtul Italiei. Puterea a fost
350
impresionant. Și dacă sclavii atribuiau în general sarcini dificile stăpânilor lor, atunci sarcina propusă de păstori era una dintre cele mai dificile. Într-o oarecare măsură, era permis: creșterea vitelor mari de pășune în Italia nu s-a oprit nici sub republică, nici sub imperiu. Proprietarul de sclavi italian se întreba de mult cum să mărească productivitatea muncii sclavilor și să-și asigure favoarea unui sclav. Regimul, pe care Cato (sec. II î.e.n.) l-a întreținut cu sârguință în gospodăria sa și care în fond echivala să țină sclavul plin, să nu-l lase niciun minut fără muncă și să-i ofere un somn bun, nu a dat rezultate bune. La mai puțin de o sută de ani, proprietarul de sclavi a trebuit să recunoască că un sclav este ceva mai mult decât un animal de muncă, care, pentru a funcționa bine, trebuie doar ținut la cald și bine hrănit. S-a dovedit că sclavul ar trebui să fie interesat de muncă și să se stabilească unele relații umane între el și el. In secolul I n. e. Columella va vorbi despre necesitatea de a reduce decalajul care există între sclav și stăpân: va sfătui să vorbească prietenos cu sclavul și chiar să glumească - cred, corectându-l în mod deliberat pe Aristotel. Dacă toate aceste măsuri s-au dovedit a fi necesare în legătură cu un sclav care locuia pe o moșie în strânsoarea veșnicei supravegheri și era doar un muncitor care săpa în pământ, atunci cum ar trebui să te comporți cu un cioban care de multe ori mergea sute de mile? de acasă, o figură era mult mai formidabilă decât sclavul conacului și căruia trebuia să i se încredințeze o avere – aproape incontrolabil?

În primul rând, dreptul de a avea o familie și o proprietate, care a fost dat celor mai harnici și harnici sclavi de pe moșie ca recompensă și încurajare, a fost recunoscut necondiționat tuturor păstorilor. Proprietarul a calculat corect că familia îl va lega pe cioban și îl va atașa de loc. Femeile își însoțeau soții în rătăcirile lor, înființau o gospodărie simplă la sosirea la loc, ajutau la îngrijirea turmei și găteau mâncare. Viața s-a dovedit a fi neașteptat de generoasă pentru cioban: putea fi sigur că nici iubita, nici copiii nu i se vor lua la primul capriciu. Mai mult decât oricine într-un mediu de sclavi, ciobanul putea simți farmecul vetrei: „coliba construită în grabă” era cu adevărat casa lui pentru el. Un sclav care locuia pe o moșie rurală primea de obicei o anumită cantitate de animale mici ca proprietate. L-a primit și ciobanul, iar aceasta promitea – cu deplină realitate – libertate în viitorul apropiat. Câteva bucăți de oi, pe care le avea, dădeau un venit sigur; ciobanul vindea lână de la ei, iar cu un control slab putea să adauge oricând altceva din lâna oilor proprietarului și să-i mărească veniturile pe cheltuiala proprietarului. Dacă proprietarul dorea să obțină o răscumpărare foarte mare de la el, atunci în acest caz, în câțiva ani, ciobanul ar putea colecta suma necesară, iar pentru
351
speranța libertății îi garanta proprietarului serviciu sârguincios din partea ciobanului.

Pe lângă aceste măsuri generale luate de proprietar în raport cu toți sclavii, au existat și unele specifice, inventate doar pentru ciobani. Nu a fost suficient să se creeze condiții care să leagă o persoană de locul său: a fost totuși necesar să se aleagă oameni care să accepte aceste condiții cu satisfacție și să nu continue, în ciuda hrănirii, „să se uite în pădure”. Era nevoie de un anumit depozit de caracter și nu fără motiv că a întregii familii de sclavi, doar ciobanul era caracterizat de Columella din partea calităților sale spirituale - iar printre aceste calități „marea blândețe” este pe primul loc. Varro a renunțat la cea mai prețioasă remarcă că „nu orice naționalitate oferă oameni potriviți pentru ocupațiile de cioban: bastule și turduli, de exemplu, nu sunt potrivite pentru ciobani, iar galii sunt foarte buni, mai ales când vine vorba de cai și catâri”. Turdulii s-au remarcat printre triburile spaniole prin cultura lor: Strabon scria despre ei că „dintre iberici sunt cei mai educați”; a remarcat, de asemenea, moliciunea și acomodația lor; până la sfârșitul secolului I. n. e. „Le lipsește puțin pentru a deveni complet romani.” Fermierii și grădinari, proprietari de turme mari de oi care pășceau pe câmpii și câmpii, cu siguranță nu erau pretați pentru viața aspră nomade care-l aștepta pe ciobanul italian. Bastuly, un trib de munte semi-sălbatic, erau îngrozitori în însăși sălbăticia lor și, în plus, ca păstori, se ocupau mai ales cu capre. Galii erau călăreți excelenți, iubeau cu pasiune caii și îi creșteau în turme mari. Caii lor militari erau celebri. Ciobanescul Gall a fost un atu pretios pentru crescatorul de vite roman, iar insasi conditiile cresterii vitelor italiene i-au permis celtului iubitor de libertate si mandru sa nu simta toata povara jugului sclavilor. Aici proprietarul a venit în ajutorul însăși împrejurarea care, pe de altă parte, îi dădea atâta neliniște: aceasta era îndepărtarea ciobanului de moșie și absența stăpânirii stăpânului. Păstorul a uitat de poziția sa de sclav, de care aproape nimic nu i-a amintit.
Să încercăm să ne imaginăm viața pe care o duce: după o călătorie lungă și obositoare cu tot felul de aventuri rutiere, a condus vitele la locul care i-a fost alocat. Au înființat o tabără: au amenajat un tărâm pentru animale și mai multe colibe sau colibe, în care se putea ascunde de intemperii și unde puneau deoparte alimente aduse cu ei, ustensile simple și o farmacie de tabără cu medicamente pt. oameni și animale care au însoțit întotdeauna fiecare turmă. Era exclus să reglementeze viața unui cioban în același mod în care era reglementată viața sclavilor pe moșie: singurul lucru pe care proprietarul le-a prescris (și încă nu se știe cum a fost efectuată această prescripție) era să pască turma împreună, să ne adunăm seara la o cină comună și să petrecem noaptea pentru toată lumea

turma lui. Turma – mai ales dacă era oi sau vaci – nu ocupa tot timpul ciobanului, acesta își putea umple timpul liber după dorința și înclinațiile lui: cântec, observație și reflecție, un fel de muncă manuală. Știm atât de puține despre această viață interioară a ciobanului, desfășurată în spațiu deschis și fără jenă: până la noi au ajuns aici doar fragmente și indicii mizerabile. Păstorii știau să cânte la instrumente simple de suflat: autori atât de precisi precum Varro și Polybius ne povestesc despre asta. Bătrânul Malchus, cu care Bl. Ieronim i-a povestit cum, când era păstor, păzea oile, cântând psalmi, amintindu-și trecutul, gândindu-se la cei din jur și la soarta lui. Imaginea vieții furnicii desenată de el - dacă le este într-adevăr dat, și nu corectată de blj însuși. Jerome - magnific în puterea expresivă a detaliilor selectate și unitatea compozițională. Vergiliu a pus în gura păstorilor săi traduceri și adaptări din Teocrit; au cântat ciobani adevărați, desigur, și poate o comparație atentă a lui Teocrit și Vergiliu, împreună cu un studiu al cântecului ciobanului din vremurile de mai târziu în

Italia, va face posibilă stabilirea gamei de subiecte și a tehnicii acestui cântec străvechi al ciobanului. .
A existat o ierarhie între păstori. Turma a fost de obicei împărțită în mai multe părți (oaie - 100 de bucăți fiecare, precum și vacă, turmă de cai - 50 de cai fiecare), iar fiecărei părți i-a fost atribuit câte un păstor (pentru cai - doi). Toți erau subordonați ciobanului senior, care era numit magister pecoris. Această cifră merită să fie luată în considerare cu mai multă atenție.
În primul rând, aceștia nu erau doar oameni alfabetizați, ci pur și simplu educați în domeniul lor: crescători specialiști, am spune noi, în termeni moderni. Organizarea întregii vieți a turmei le revenea, ei trebuiau să aibă grijă să aprovizioneze oamenii și animalele cu tot ce au nevoie în timpul călătoriei și când ajung la loc; au urmărit toată viața turmei, creșterea tinerilor, țineau evidența veniturilor din turmă. Sub conducerea lor erau păstori și ciobani, care în practică au învățat de la ei creșterea animalelor. De asemenea, au avut grijă de starea de sănătate a animalelor și le-au tratat: vechiul medicament animal, care era o selecție de la Magon, le-a însoțit în toate călătoriile lor. Columella și-a definit activitățile ca necesitând atenție vigilentă, îngrijire și cunoștințe.
Nici măcar un nume al acestor ciobani în vârstă nu a ajuns până la noi, ca să nu mai vorbim de biografiile lor. Nu vom ști niciodată cât de mult au făcut acești oameni pentru creșterea animalelor din Italia antică și, în consecință, pentru creșterea animalelor din întreaga Europă. Între timp, poate fi considerat fără îndoială că atât prin creșterea unui număr de soiuri excelente de fructe, cât și prin creșterea unor rase excelente de diferite animale - oi puliane și galice,
353
catâri, cai Apulieni, porci albi „brutar” - economia italiană era îndatorată sclavilor specializați care dețineau plenitudinea acelor cunoștințe speciale în creșterea animalelor, pe care, desigur, proprietarul nu le avea. Dacă ciobanul în vârstă era o persoană înzestrată și iubitoare, atunci aici, pe câmpiile Apuliei sau în sălbăticia montană a Samniumului, departe de supravegherea enervantă a maestrului, se putea întoarce cu putere: turma încredințată supravegherii sale devenea punctul de aplicare al operei sale creatoare. Activitățile acestor oameni îi datorau medicinei veterinare italiene abundența și eficacitatea medicamentelor sale, dintre care unele au supraviețuit până în vremea noastră, precum și un diagnostic clar și atent; un set de reguli care oferă cele mai bune condiții pentru creșterea unui efectiv, selecția furajelor. Cărțile lui Barron și Columella despre creșterea animalelor sunt, în mare măsură, un rezumat al secolelor de experiență pastorală.
Capitolul doi
furculiţă
În moșia de sclavi din Italia antică, persoana principală, în esență, era vilik. Proprietarul, de regulă, nu locuia pe moșia sa, ci doar a dat peste ea și, cu cât vizitele sale erau mai puțin frecvente, cu atât el însuși înțelegea mai puțin despre economie (cazul, potrivit lui Columella, era obișnuit pentru contemporanii săi) , cu atât mai important vilik, proprietar adjunct și mâna sa dreaptă. Chiar și în acele vremuri în care agricultura era considerată cel mai important lucru și când proprietarul moșiei era, de regulă, un proprietar cunoscător și experimentat, vilik a rămas acela care organizează și pune în mișcare întreaga mașinărie economică, în lipsa căreia. totul s-a oprit și s-a prăbușit. Regulus și-a justificat în fața Senatului cererea de a se întoarce din Africa (comandantului-șef în timpul ostilităților!) Prin faptul că vilik-ul său scăpase. Este clar că un om ca Cato, care a înțeles economia și organizarea ei, a acordat o atenție deosebită figurii

furcii și, a tuturor muncitorilor agricoli, i-a dedicat doar lui o caracterizare detaliată și deliberată.

Cineva a spus că motto-urile de pe vechile steme ale familiei exprimă foarte des visul celui care le-a ales despre acele calități pe care le dorește cel mai mult și de care pur și simplu îi lipsesc. Vilik în imaginea lui Cato este creația visului maestrului, un fel de ființă ideală pe care proprietarul și-ar dori să o aibă ca manager. Ar fi o greșeală să credem că în această imagine, fiecare lovitură pe care o pune mâna unei persoane experimentate și perspicace este provocată de un oftat de regret fără speranță că în realitate nu există și nu poate exista acea furculiță ideală care este atrasă de privirea mentală a unui proprietar care visează cu ochii deschiși? Nu întâmplător, aproape întreaga caracterizare a furcii în Cato este susținută în prescripții negative: furculița nu ar trebui să fie așa, nu ar trebui să facă asta. Evident, o furculiță reală, nu fictivă, s-a comportat în așa fel și a arătat astfel de calități care au făcut

355

el foarte departe de aspectul lui ideal. Să încercăm să ne imaginăm cum a fost o furcă autentică și existentă și cum s-a comportat.

Principalele noastre surse – maeștri și scriitori agricoli: Cato (secolul al II-lea î.Hr.), Varro (secolul I î.Hr.) și Columella (secolul I d.Hr.) – ne permit să discernem destul de clar trei priviri ale furcii: tiranul furcii, furculița-reveler și furculița-bani. Să aruncăm o privire mai atentă la fiecare dintre aceste tipuri.

Ne putem imagina destul de clar cum a fost dezvoltat tipul de vilik-tiran: condițiile prealabile pentru crearea lui au fost stabilite atât în viața sa anterioară, cât și în principalele trăsături ale naturii sale. „Sclavul de ieri”, o făptură fără voce și fără drepturi, o jucărie a capriciilor stăpânului care a umilit și amărât, el a primit dintr-o dată aproape drepturi de stăpân asupra unui număr de aceleași creaturi fără voce și fără putere pe care tocmai fusese el însuși. Nu e de mirare dacă s-a îmbărbătat din conștiința puterii sale și a început să trateze cu generozitate familia de sclavi care i-a fost încredințat cu acel vin amar al existenței sclavilor, din care el însuși băuse mult la vremea lui. Era de datoria lui să mențină „bună ordine” în rândul subordonaților săi, iar stăpânul l-a învestit cu dreptul „de a pedepsi în mod corespunzător pe delincvent”. Tiranul Vilik a folosit acest drept în toată măsura sufletului său crud și împietrit. Cato nu s-a gândit deloc la ce măsuri ar fi susținută această „bună ordine”, dar Varro a avertizat deja gazdele că „este imposibil să se permită să se elimine în principal prin bătăi, și nu prin cuvinte”. Columella a scris într-o perioadă în care proprietarul de sclavi a văzut clar că prosperitatea și prosperitatea economiei sale depindeau în mare măsură de faptul că oamenii care lucrează pe pământul lui erau interesați de acest lucru și dacă erau dispuși față de el și adjunctul său. Într-o caracterizare lungă și detaliată a vilikului, el îl înfățișează ca pe o persoană plină de cea mai caldă preocupare pentru sclavi, care, „urmând exemplul celui mai bun păstor”, are grijă de sănătatea și stilul de viață bun al pupilor săi. „Vilik nu ar trebui să fie crud” este în esență laitmotivul acestei caracterizări. Nici măcar nu este suficient să nu fii crud: „lăsați vilik să fie îngăduitor cu sclavii răi”, el ar trebui, în general, să se comporte în așa fel încât să fie „temut pentru severitate și nu urât pentru cruzime”.

Aceste îndemnuri repetate dau dreptul de a crede că „vilik-tiranul” era un fenomen foarte frecvent. „Nu există mai supărat decât un câine bătut”, spune un vechi proverb leton, iar stăpânii au fost nevoiți să-și frâneze acoliții, care au profitat de ocazie pentru a-și învinge camarazii de sclavie acele umilințe și bătăi pe care ei înșiși le-au trăit cândva.

Trebuie să recunoaștem că o astfel de intoxicare cu putere a costat Wi-Lik-ul destul de scump. Nu numai că sclavii, crescuți
356
din răbdare, această cruzime dezlănțuită, desigur, dădea uneori înapoi autorităților arogante. Tiranul Vilik, cu cruzimea sa, s-a lipsit de o serie de oportunități care au fost utilizate pe scară largă de frații săi: un petrecător și un spărgător de bani. Sclavii jigniți și-au ținut chinuitorul în capcane puternice de spionaj imperceptibil și, prin urmare, cel mai teribil. Din acești ochi numeroși ascuțiți de ură, din aceste urechi mereu alerte, era imposibil să ascunzi fie o petrecere veselă cu prietenii, fie o afacere făcută cu succes în favoarea lor cu un antreprenor sau cumpărător. Și dacă proprietarul era o persoană precaută, rezonabilă și nu se baza orbește pe furca sa, atunci o denunțare pricepută, susținută de cuvintele unui număr de martori, s-ar putea dovedi fatală pentru furculiță. Trăind într-o atmosferă de ură, care din comportamentul său s-a aprins ca o flacără în vânt, a trebuit să-și urmărească fiecare pas și să nu-și permită nimic care să vină împotriva instrucțiunilor și voinței maestrului. Prin puterea lucrurilor, cruda furculiță s-a transformat în cel mai harnic și credincios slujitor al stăpânului său. Și dacă, totuși, proprietarii rezonabili interzic cu insistență furculiței să devină furioasă crunt, atunci acest lucru mărturisește incontestabil schimbări mari în conștiința proprietarului de sclavi, care este forțat să admită că sistemul economic construit pe ura reciprocă și spionajul reciproc nu aduce rezultate bune. Columella a observat că cea mai experimentată și mai informată furcă nu ar fi de niciun folos dacă nu ar avea dispoziție și bunăvoință față de proprietar și că ferocitatea furcii ruinează economia. Este curios că aceste considerații sunt exprimate într-o formă atât de definită într-una din cărțile sale ulterioare.
Un alt tip de furculiță, complet opus celui luat în considerare, a fost furculița „moale”, care „a dispus fără suficientă severitate” și i-a îngăduit pe sclavi. Acest om s-a bucurat și de puterea lui, dar această răpire a fost complet diferită. Să fie pentru că viața de dinainte nu a avut timp să-l împietriască, sau pentru că firea lui, bună și blândă, nu avea nevoie de sânge și gemete, ci numai, găsindu-se adjunctul proprietarului, nu a manifestat deloc o dorință plină de zel? să restabilească ordinea și să inspire venerație subordonaților săi, dar a ținut cont de oportunitățile încântătoare pe care i le deschidea noua poziție și s-a grăbit să profite de ele. Ieri nu avea încă un minut care să-i aparțină, astăzi s-a dovedit a fi stăpânul complet al zilelor și nopților sale; ieri era proxenet și slujitor, azi putea să ceară servicii pentru sine; ieri, câțiva sesterți alcătuiau toată proprietatea lui, azi avea la dispoziție o întreagă moșie cu toate articolele ei: vin, pâine, o curte, o grădină, o casă de păsări - putea să dispună de toate, și că aceste comenzi ar fi trebuie luate în considerare, asta ar putea fi uitat astăzi. Filosofia unuia dintre invitații de la Trimalchio, „ceea ce ai mâncat și ai băut, este doar al tău” i-a fost vital apropiată și dragă.
357
inteligibile, ca în general pentru toți oamenii de un zbor moral scăzut, care nu vedeau adesea o bucată grasă și dulce în viața lor. Plimbare printre invitați („furculița nu trebuie să rătăcească inactiv”, „să nu se ducă nicăieri la prânz”), băuturi bune cu prietenii și singuri („trebuie să fie mereu treaz”), fascinantă persecuție a fiarei, în care mulți au luat parte sclavi din moșie („este imposibil ca un vik să aibă o pasiune pentru vânătoare sau prinderea păsărilor; va abate multe mâini de la muncă pentru aceste activități”), o cină bună acasă, asezonată cu lingușiri și glume de un parazit („să nu țină un parazit”), dulce și un somn lung („să fie primul care se trezește și ultimul care se culcă”) - acesta este ceea ce a format în esență viața acestui „petrec inactiv” ,

care în epicureismul său era susținut și de o conștiință a relativei impunități. Ce era de făcut dacă găinile nu ouau, iar frumoasele gâște, destul de îngrășate pentru masa stăpânului, erau hărțuite de o vulpe? Dacă un porc de un an ar muri brusc de vreo boală ciudată? Era în puterea omului să facă față unei furtuni groaznice care a doborât jumătate din fructele din grădină și a redus semnificativ randamentul măslinului? Nu i-a fost greu minții inventive a unui sclav, priceput în tot felul de evaziuni și ocoliri, să găsească explicații împotriva cărora nu avea nimic de obiectat. Că vilik iubea să se încânte cu darurile lui Ceres și Bacchus se poate deduce din cuvintele lui Columela, al cărei vilik ideal ia masa cu sclavii, mănâncă la fel ca și ei, servește ca exemplu de abstinență pentru ei și numai pe vacanțele își permite să se întindă la masă: în zilele de odihnă el, ca toți sclavii, ia masa stând.
Ocupat cu organizarea celui mai plăcut mod de viață pentru el însuși, „petele” nostru nu s-a sprijinit pe oamenii supuși lui, „dispus fără severitate” și a liniștit sclavii. Aceștia, desigur, nu au fost uciși la locul de muncă și nu și-au pus tulpini pe mâini - iar economia a căzut și s-a prăbușit în mod constant. Martial vorbeste despre furca, care a risipit averea maestrului, ca despre un fenomen comun. Declinul economiei nu a fost, însă, un dezastru pentru un proprietar: necazurile au amenințat și furca, când proprietarul, apărând în cele din urmă pe moșie, a cerut să fie socotit.
Cato are o scenă încântătoare care se desfășoară între o gazdă de interogatori sever și o furculiță în stil petrecăreț. Ca răspuns la cererea proprietarului de a explica de ce nu a fost finalizată o astfel de muncă, el își asigură gelozia față de gospodărie și dă o serie de motive pentru care, cu toată dorința lui, nu a putut face față mai multor lucruri: vremea era rea, sclavii s-au îmbolnăvit, unii au fugit, oamenii au fost distrași de la muncă prin îndatoririle publice etc., etc. „Când dă aceste motive”, scrie Cato, „și mulți alții, întoarce-l la socoteala lecțiilor. și zile”. Acest dialog, arătând cât de mult umor avea bătrânul sever, ar fi foarte eficient pe scenă, și vedeți

dacă puteau să-și bată joc de un necinstit care minte și încurcat în minciunile lui. De fapt, lucrurile s-au dovedit adesea diferit. Doar o persoană de stilul unei matrone juvenile („cum vreau, așa poruncˮ) sau un total ignorant în agricultură ar putea nega validitatea măcar a unora dintre motivele invocate de Vilik. Pe vreme ploioasă se putea, desigur, „curățarea moșiei”, dar era imposibil să lucrezi nici pe câmp, nici în grădină; ar fi în zadar să ceri de la un bolnav de muncă. Bineînțeles, ploile prea dese și nesezonate și bolile constante ale sclavilor ar fi trebuit să pară în cele din urmă suspecte, iar proprietarul, înfuriat, a alungat furculița din locul său cald, dar frivolul a fost aparent mângâiat de conștiința conciziei tuturor lucrurilor. care există - „cel puțin o oră, dar a mea!”.
Al treilea tip de furcă a fost furca de tezaurizare. Pentru acest bărbat, o petrecere distractivă cu prietenii, mâncarea copioasă și băuturile bune nu erau suficiente, își dorea mai mult de la viață. Vilik, răpitorul de bani, aparținea sclavilor acelui temperament, care a dat oameni precum bancherul pompeian Caecilius Secundus sau brutarul roman Eurysaces. Stăteau în vârful acelei scări, pe treapta de jos a căreia sclavul nostru a pus piciorul, devenind o furcă: este cu adevărat greu să găsești printre pozițiile de sclav una care să ofere unei persoane dibace, întreprinzătoare și viclene mai multe oportunități de a obține. bogat. Cato spune: „Să nu cumpere vilik nimic fără știrea proprietarului”. „Vilikul nu ar trebui să investească banii stăpânului său în animale sau în alte achiziții”, repetă Columella vechiul cenzor două secole mai târziu, „astfel de activități îi distrag atenția și îl fac mai mult un negustor decât un fermier”. Tranzacțiile comerciale ale lui Vilik erau

aparent banale și, prin naturalețea lor, indestructibile. Ei reprezentau cea mai mare ispită pentru scăpatorul de bani. În mâinile vilikului au fost întotdeauna și inevitabil ar fi trebuit să fie banii stăpânului. Proprietarul nu a fost în nici un caz întotdeauna în măsură să efectueze el însuși operațiuni economice atât de mari, precum livrarea unui contract de colectare a măslinelor sau pentru unele clădiri. Banii de la licitație, la care vânzarea obiectelor inutile în gospodărie, cădeau adesea direct în mâinile furcii. Trebuia, după spusele proprietarului, să le pună imediat în cufărul stăpânului, pentru ca în orice moment proprietarul să poată dispune de ele după cum dorește. Până în acest moment, însă, de ce nu aduc venituri vi-liku? Nu le putea pune în circulație mai rău decât proprietarul. Probabil că au existat mai multe modalități pentru aceasta: Columella vorbește despre cumpărarea de animale și alte articole, dar nu le enumeră; cea mai obișnuită, după câte se pare, și cea mai sigură modalitate de a folosi banii stăpânului era vânzarea vitelor. Nu este niciodată de prisos să cumperi două-trei capete pentru o gospodărie bună, iar „când e vorba de un raport", scrie Columella, care se pare că a pictat din natură, „i se arată proprietarului ce s-a cumpărat în loc de bani". Impresii
359
era necesar, bineînțeles, doar ca ultimă soluție, când nu se putea explica unde se duseseră banii. Dacă proprietarul nu a apărut brusc și pe neașteptate, atunci totul a mers diferit (nu degeaba Cato a cerut ca vilik să nu ascundă nimic proprietarului) - vilik a cumpărat, a vândut, a pus diferența în poșetă și a pus cel al proprietarului. capital în loc chiar înainte de sosirea proprietarului, care a ascultat raportul, și-a primit banii, până la convergența cu toate evidențele, și nu a bănuit cât a câștigat managerul său pe acești bani. Cifrele comerciale ale furcii și, printre altele, falsificarea conturilor, care era legată de aceste rulaje, l-au forțat pe Cornelius Celsus să prefere un analfabet ca furcă. Pe lângă comerț și troc, vilik avea o altă sursă de venit: putea să împrumute. Este puțin probabil să fi împrumutat bani, a fost prea riscant, iar sursele noastre nu menționează deloc astfel de tranzacții, dar Cato însuși a permis să împrumute lucruri precum cereale, ulei, vin, cerând totuși ca furculița să fie cunoscută doar cu două. sau trei ferme, „unde poate cere ceea ce are nevoie și cărora el însuși poate să împrumute". Această dorință de a limita cercul de cunoștințe ale vilikului și relațiile sale cu lumea exterioară se baza, ca toate sfaturile lui Cato, pe o mare experiență lumească. Proprietarul nu numai că a redus înclinația furcii pentru plimbări lungi, dar a avut și posibilitatea de a verifica imediat dacă mărturia managerului său cu privire la semințe sau vin împrumutate a fost corectă. Cu toate acestea, nu a fost atât de dificil să depășești limitele conturate de maestru chiar și cu un proprietar atât de strict ca Cato: cum a fost să refuzi atât a patra, cât și a cincea fermă, ai căror proprietari erau oameni influenți și necesari: proprietarul practic însuși , la urma urmei, a înțeles perfect toate beneficiile unui fel de dispoziție a întregului district față de sine și el însuși a recomandat să facă acest lucru, „pentru ca vecinii să fie încântați să te vadă". Pentru un vilik, această distribuție legalizată pe credit poate deveni uneori un articol foarte profitabil. Să ne imaginăm un astfel de caz, probabil departe de a fi rar, când în moșia adiacentă celei în care se află stăpânul nostru vilik-bani, cantitatea de ulei sau vin din pivniță nu corespunde în mod catastrofal atât cu evidența, cât și cu cea a stăpânului. calculele. Pentru a se eschiva și a se justifica în fața proprietarului care cobora neașteptat, bietul Vilik a trebuit să se grăbească la ferma noastră doar cu o cerere de „împrumut". Acumularul nu a refuzat serviciul, dar de obicei plăteau pentru serviciu: ambele părți contractante știau foarte

bine acest lucru, iar o anumită fracțiune a căzut la furculița noastră. Nu a neglijat cele mai mici venituri.
„Lasă furculița să nu jefuiască câmpul” (adică, nu pune mai puține semințe decât este necesar la semănat), prescrie Cato. Cinci modi de grâu erau de obicei luate pentru un yuger; vilik a eliberat patru și a câștigat în acest fel vreo trei sesterți pentru el. Dacă, totuși, ferma a fost semănată 25–
360
30 de iugeri de pâine, apoi economiile unei furculițe la acest articol au început să se apropie de o sută. Nu s-a putut ajunge la o înțelegere cu un antreprenor care a semnat un contract pentru împușcarea măslinelor în măslinul proprietarului sau pentru fabricarea uleiului de măsline? Cato a înțeles ce făcea când nu i-a atribuit o furcă să supravegheze antreprenorul, ci un supraveghetor special - „garda”. Cu toate acestea, această măsură nu a oferit întotdeauna rezultatul dorit: numărul de instrucțiuni stricte cu care proprietarul și-a încurcat antreprenorul face să se creadă că atât acesta din urmă, cât și membrii artelului său nu erau departe de a adăuga cele ilegale la venitul lor legitim. Aici existau două moduri: era posibil să născociți și să acționați în secret din „garda” și furcă, dar era mult mai convenabil și mai calm să ajungeți la o înțelegere cu ambii spre plăcerea reciprocă a unuia și a celuilalt. Tot ce i se cerea de la furcă era să privească în cealaltă direcție – un efort nesemnificativ, dar între timp dând roade. Vilik era cu atât mai îndreptățit să o facă, cu cât supravegherea directă a chiriașului nu i-a fost încredințată, ci să-l ocolească - „garda”.
Trebuie să recunoaștem că furca de scăpare de bani aparținea numărului aleșilor din mediul sclav. Și-a păstrat demnitatea umană în așa măsură încât nu s-a bucurat de o cruzime fără sens și nu a simțit pasiunea mâncărime de a-și vindeca rănile cu suferința altora; a rămas surd la apelurile senzualității crude; a reușit să închidă ochii la toate ispitele mărunte ale vieții de zi cu zi și să cunoască singurul scop demn: să arunce jugul sclavilor. Toate operațiunile sale, pe care le-a efectuat pe spatele proprietarului și împotriva voinței sale, au necesitat calități remarcabile: aici era nevoie de inteligență, ascuțime, ingeniozitate și întreprindere. Dintre toți vilik, trebuie să se gândească că a gestionat gospodăria în cel mai bun mod: era în interesul lui să-i facă pe plac stăpânului și să se înțeleagă cu sclavii. Nu a fost jignit de abilitățile diplomatice și, în mare măsură, poseda „capacitatea de a dispune” pe care Columella o prețuia atât de mult. Avea motive destul de întemeiate să-și prețuiască locul și a lipsit cu desăvârșire de frivolitatea unui petrecător care a vândut cu bucurie perspectivele bogate ale funcției sale pentru o scurtă perioadă de viață ușoară. Era benefic pentru el să nu enerveze sclavii și să aibă grijă de ei, dar era și necesar să-i facă să lucreze și știa să facă acest lucru fără a le provoca nemulțumire și iritare. Proprietarul banilor furculița a putut să arate marfa cu fața și, jefuindu-l, nu s-a îngropat și nu și-a pierdut simțul proporției. Ferma de sub el nu s-a prăbușit, sclavii nu s-au plâns și nu s-au împrăștiat, și nu doar proprietarul care era nepăsător și nu înțelegea nimic în treburile satului, ci și un proprietar experimentat, văzător, forțat de către forța de circumstanțe de viață să-și petreacă cea mai mare parte a timpului undeva departe de moșia lui, a îndurat furculița ta necinstită: găsește-l mai bine! Iar răpitorul de bani, între timp, a făcut bani și a început să se gândească la cum să se răscumpere gratuit.

## Capitolul trei

## PROFESOR ȘCOALA PRIMARĂ

Italia antică era o țară alfabetizată. Este greu de spus de când alfabetizarea a devenit proprietatea populației generale, dar deja la mijlocul secolului al II-lea. î.Hr e. parola în armată era transmisă nu

oral, ci în scris: soldații, mii de mii de fii de țărani, știau să citească. Secolele vor trece - și micul Pompei va confirma că arta de a citi și de a scrie este stăpânită de oameni care în niciun caz nu aparțin elitei bogate și nobile. Cei care au acoperit pereții clădirilor pompeiene cu inscripții nu au înțeles toate secretele ortografiei: greșesc, greșesc litere. Mare necaz! Scrierea propriului nume, mâzgălirea unui cuplet care ți se lipește în memorie sau în propria rimă batjocoritoare, tachinarea unui prieten cu o glumă amuzantă sau trimițându-i salutări - ei pot face toate acestea, au suficientă îndemânare pentru toate acestea: au terminat școala elementară .

Avem suficiente informații pentru a caracteriza școala romană, medie și superioară: Quintilian, Suetonius și Seneca Tatăl au povestit multe despre ea. Lucrări excelente despre ea au fost scrise în Occident. Școala romană de alfabetizare nu a fost onorata nici de contemporanii săi, nici de cei mai noi cercetători. Și o merită deja pentru că era singura școală la îndemâna săracilor, singura unde își trimiteau fiii și fiicele (în școala elementară, educația este comună) pentru ca ei să urce acel prim pas spre înțelepciune, care, potrivit vechi proverbe rusești, este alfabetul.

Modești și săraci au fost elevii școlii elementare; profesorul lor era sărac și modest. Afacerea lui era supărătoare și dificilă, aducea puține venituri și nicio onoare. Nu are dreptul să fie numit „profesor” – acesta este titlul profesorilor de la gimnaziu și liceu („gramatici” și „retori”) – este doar „profesor de școală”; nu îndrăznește să stea pe un scaun încăpător cu spătar înalt (amvon) - este destinat numai gramaticilor și retoriștilor; împărații acordă „profesorilor” mari privilegii – despre „profesorul de școală” nu le fac



tine minte. Adevărat, nu-i pun nicio dificultăți: nu trebuie să ceară nimănui permisiunea de a deschide o școală, nu trebuie să depună nimănui rapoarte despre conducerea treburilor școlare; nimeni nu-i trimite decrete sau ordine. Are libertate deplină - și deschide o școală oriunde și învață cum vrei și moare de foame, dacă nu există suficiente fonduri și abilități pentru a evita aceasta, potrivit lui Hesiod, „cea mai jalnică moarte” de la el însuși.

Desigur, erau puțini vânători pentru un loc atât de nefavorabil și neobservat. Era ocupat de durere de cei care nu reușeau să se așeze mai bine în viață. Grecii se ocupau de obicei de școlile secundare și superioare; profesorul de alfabetizare era cel mai adesea propriul său, compatriote, originar din Italia. Un soldat schilod, nevoit să părăsească din timp serviciul militar, un artizan sau un țăran, incapabil să muncească din cauza bolii sau a bătrâneții, a decis să deschidă o școală primară - până la urmă, un fel de venit.

Viitorul profesor trebuie să asigure în avans un contingent de elevi. Caută un loc în care să fie mulți copii de vârstă școlară și să nu fie școală în apropiere cu care să fie nevoit să concureze; Își întâlnește părinții și încearcă, desigur, să-i uimească prin strălucirea cunoștințelor și a aptitudinilor sale pedagogice. Nu este greu să faci asta: nu cer mult de la el, lasă-l să-i învețe doar pe copii să citească, să scrie și să numere - este suficient! Iar profesorul pleacă în căutarea unui loc pentru școala sa.

Din moment ce mijloacele lui sunt foarte limitate, nu caută o cameră bună, spațioasă și luminoasă. Va fi pe deplin mulțumit de vreo șopronă, un dulap de scânduri, un atelier întunecat, pe care nici un meșter nu a vrut să-l închirieze, sau măcar un șopron deasupra unui hambar gol. Uneori nu are bani pentru un asemenea loc și se instalează cu studenții săi în aer liber, undeva sub porticul forumului, și-și îngrădește animalele de companie doar cu o pânză lată aspră din pestrița veselă și zgomotoasă a străzii. Își va mai cumpăra câteva scaune sau bănci pentru

elevi (copiii scriu, ținând instrumente de scris în genunchi – nu sunt necesare mese) și un scaun pentru el – asta e „școala” și echipată.
Ne este greu să ne imaginăm cât de săracă era școala antică în mijloacele didactice: nu există amorse, caiete, nu există tablă mare care ne este familiară; cărți, care până la sfârșitul secolului I. n. e. va deveni mult mai ieftin, pentru cei săraci, ai căror copii merg la școala elementară, va rămâne un lucru scump. La început, atât elevii, cât și profesorii se descurcă fără niciun ajutor, profesorul îi face pe elevi să învețe de la voce numele literelor a, b, c - elevii repetă aceste nume după el într-un refren prietenesc, iar acest lucru continuă de la lecție. la lecție până când toată lumea este de acord cu alfabetul de la a la z. Abia atunci profesorul a început să arate chiar literele, predând sacrul

numiți nume memorate cu un anumit stil. A adus la clasă o tablă mare acoperită cu un strat subțire de ceară, a atârnat-o pe perete și cu un plumb ascuțit de fier (stylus) a scris pe ea scrisori, informând elevii: „acesta este a, acesta este b”, și clasa a strigat după el: „a, b”.
Uneori profesorul avea la dispoziție un set de litere sculptate din lemn sau din os ieftin; a ridicat o literă după alta și i-a învățat pe copii alfabetul cu ajutorul acestui alfabet mobil. Școlarii din această etapă de educație trebuiau să se aprovizioneze cu tăblițe cerate și un stil - un băț de fier sau de os, cu un capăt, ascuțit, scriau, iar celălalt, tocit, ștergeau ceea ce era scris. Ca aspect și design, scândurile semănau complet cu scândurile de ardezie, care la începutul acestui secol erau folosite de toți elevii alfabetizați: o scândură mică de lemn într-un cadru de lemn, acoperită cu un strat de ceară, care de obicei era vopsită cu negru. vopsiți deasupra pentru ca contururile literelor să iasă mai clar în evidență. Profesorul s-a apropiat de unul, alt elev, a scris pe tableta lui o scrisoare dintre cei invatati si a intrebat ce este. A fost rău să răspund o dată sau de două ori deplasat! Profesorul se grăbește să pedepsească: se va apuca de corp și, ținând capul în jos, îl va lovi atât de mult încât nu se va așeza. Si mai are la dispozitie o curea, si tije, si un baston subtire flexibil (ferula), din care mainile sunt foarte dureroase.
Când s-a învățat în sfârșit alfabetul, au început să se repete silabele și, ca și înainte numele literelor, așa și acum elevii, în urma profesorului, care a scris silabele pe tablă, au strigat; b, a = ba; b, e = fi; b, i = bi etc. În același timp, se pare că a început și predarea scrisului. Profesorul i-a arătat elevului cum să păstreze stilul, l-a luat de mână și a desenat contururile scrisorii; studentul trebuia să-l copieze. După literele individuale, a venit rândul la silabe și abia atunci au început să citească și să scrie cuvinte întregi. Uneori, profesorul pregătea tăblițe cu litere încorporate în lemn; copiii au încercuit de câteva ori o literă cu plumbul lor, apoi au încercat să o înfățișeze pe tăblița lor ceară. Fabricarea unor astfel de plăci, desigur, a necesitat timp din partea profesorului, dar l-au salvat în clasă de nevoia de a se grăbi de la un elev la altul, arătând cum să deseneze o literă - acest lucru a fost învățat de schița ei tăiată și profesorul a avut ocazia să facă altceva: pentru a se potrivi cu cei care au rămas în urmă, a face lene să citească silabele scrise nu este suficientă muncă pentru un profesor în clasă!
Când elevii stăpâniseră deja alfabetizarea într-o asemenea măsură încât se descurcau mai mult sau mai puțin tolerabil cu cuvinte întregi - le puteau amândoi să le citească și să le scrie - profesorul scria o vorbă pe tabloul elevului, iar elevii trebuiau să copieze, scrie-le întregul tablou cu ei... Lecția de lectură a constat acum în faptul că pe tableta lui atârnată de perete profesorul a scris câteva dintre aceleași proverbe instructive.

și proverbe și i-a forțat să citească. Apoi a venit rândul unui text coerent, relativ lung. De unde trebuia luat? Am spus deja că nu au existat primeri sau antologii. In secolul I n. e. exista o literatură latină bogată, dar, în primul rând, profesorul însuși în cea mai mare parte nu era foarte familiarizat cu ea; în al doilea rând, nu totul în ea era potrivit pentru vârsta și înțelegerea copiilor și, în cele din urmă, în al treilea rând, unde era în sat sau într-un oraș de provincie pentru a obține ceva care să fie potrivit pentru lectura în clasă? Ca să nu mai vorbim de faptul că ai nevoie de bani pentru a cumpăra cărți, iar aceștia nu sunt întotdeauna suficiente pentru un prânz copios. Școala trebuia să se ajute singură.

Semnele școlare erau prea mici pentru text mare și era necesară hârtie, cel puțin unele dintre foile sale; Elevii au fost parțial furnizate cu hârtie de către profesor, parțial au stocat-o ei înșiși. Acesta a fost cazul. Lucrările scriitorilor ghinionişti, care nu cumpărau în nici un fel şi zăceau ca o greutate moartă pe rafturile de cărţi, erau vândute de către librari în vrac sau băcanilor (Martial se temea că poeziile sale nu vor merge la învelişul de peşte sărat sau la kilograme de ardei), sau la școală. Acest deșeuri de hârtie era la cel mai mic preț și era disponibil atât pentru profesor, cât și pentru elevi, și le-a oferit un serviciu grozav. Pergamentele antice erau o fâșie lungă de foi de papirus lipite între ele; această bandă era înfășurată pe o tijă de lemn, de care era lipită ferm ultima foaie a benzii. Cititorul a luat sulul cu ambele mâini, a desfășurat prima frunză și, în timp ce a citit, a pliat fâșia în direcția opusă (Fig. 2). Este clar că, cu un astfel de design al cărții, era posibil să se scrie doar pe o parte a foilor; reversul era curat. Pe această latură curată profesorul a scris textul pe care dorea să-l citească în clasă. Alegerea textului depindea de nivelul de educație al profesorului, de gustul personal și de tact pedagogic. Pentru început a fost posibil să ștergeți textul Legilor tabelelor XII (Cicero și semenii săi au trebuit să memoreze acest text în copilărie). Dacă profesorul avea darul prezentării literare și dorea să-și intereseze elevii, le-ar repovesti basme și fabule vechi pe care el însuși le-a auzit odată în copilărie. Puteți obține o carte cu conținut istoric și de acolo extrageți o serie de episoade, atât interesante, cât și moralizatoare. Cititul în acele vremuri era departe de a fi la fel de ușor ca acum. Cuvintele au fost scrise împreună, într-o linie continuă; nu existau semne de punctuație. Primele întâlniri cu un text necunoscut au dus la confuzie și la adulți, oameni destul de alfabetizați. Ne putem imagina ce pădure groaznică li s-au părut aceste rânduri continue de litere copiilor care tocmai învățaseră să distingă o literă de alta. Profesorul, după ce a înmânat elevilor foi de hârtie cu textul rescris, a început lecția de lectură prin



Orez. 2. Piatra funerară a lui Philokal (Muzeul Napolitan). (N. Maggoi. 'Avt|r tsoioichos; Grenoble, 1937, pl. 11).

că el însuși a citit acest text, oprindu-se în acele locuri unde era cerut de sens, schimbându-și timbrul vocii, explicând cuvinte de neînțeles. Iar după el, elevii încep să citească unul câte unul. După ce se obișnuiesc să scrie mai mult sau mai puțin clar și rapid, profesorul încetează să le copieze textul, dar îi pune să scrie din dictare, „ară”, după spusele lui Maocial, reversul foilor de papirus care erau scrise cândva. cu chipul unui biet ratat – poet. Anterior, școlarii se familiarizează cu o tehnică de scriere ușor diferită: învață să scrie cu pix și cerneală. Cerneala a fost preparată din funingine (75%) și gumă arabică (25%) chiar de profesor. Stuful servea drept pene; penele de păsări au intrat în uz nu mai devreme de secolul al VI-lea. n. e. Pentru a ascuți în mod corespunzător o trestie - putea desena atât linii groase, cât și subțiri - necesita abilitate și cel puțin la început profesorul a

reparat penele pentru elevi. Un student leneș, care, ca moartea nu vrea să stea să scrie, se plânge că nu poate scrie cu un astfel de stilou: doar ia-l în mâini și sunt două pete pe hârtie deodată!

A treia materie din școala elementară a fost aritmetica. La fel ca literele și silabele, copiii strigau la unison: „unu și unu – doi, doi și doi – patru”; a studiat cele patru reguli de aritmetică, s-a familiarizat cu fracțiile; a invatat sa numere mental. Numărării mentale a fost acordată o mare importanță: în viața de zi cu zi, abilitatea de a număra, a adăuga, a scădea, a împărți era necesară la fiecare pas. În școala romană, aritmetica era o materie mult mai dificilă decât este la noi. La romani, cifra nu a căpătat o valoare numerică în funcție de loc. Zecile ar putea fi desemnate cu o cifră - L (50) și șase - LXXXIX (89); sute și unu - C (100) și trei - CCC (300) și cinci - DCCCC (900). Același număr era de asemenea notat cu două cifre - SM (M era semnul pentru o mie). Când acționează cu fracții, au trecut de la împărțirea unității în 12 părți; fiecare dintre ele avea propriul nume. Cea mai simplă sarcină, cum ar fi „cât va fi dacă 1/12 se scade din 5/12? Și dacă adaugi 1/12?”, În școala romană a căpătat următoarea formă: „Dacă scazi o uncie (1/12) dintr-un quinconx (5/12), cât va fi? - Triens (1/3). – Și dacă adaugi o uncie? „Se va dovedi semifinale (1/2).” De asemenea, au învățat să numere cu ajutorul unui abac - un fel de abac în care nasturii se mișcau de-a lungul șanțurilor.

Ziua de școală începea devreme: primăvara în zori și iarna înainte de zori. Martial s-a plans ca vocile elevilor si strigatele profesorului il trezesc in zori. La amiază, copiii au plecat acasă să mănânce și s-au întors din nou la școală timp de trei ore. Aici, în fața ochilor profesorului, și-au pregătit lecțiile.

Pe lângă predarea elevilor săi, profesorul le-a făcut și o serie de „suporturi didactice” pentru aceștia: a decupat litere, a rescris texte și a făcut cerneală.

367

Cât de mult a primit de la un elev pentru munca sa, nu știm, dar dacă un profesor de liceu („gramatică”) a fost plătit cu o sumă foarte modestă, atunci, desigur, profesorul de alfabetizare a avut și mai puțin.

Predarea în școala elementară a durat cinci ani; potrivit eroului dintr-o comedie a lui Plautus, chiar și o oaie ar putea învăța într-o asemenea perioadă. Ne vom înșela foarte mult dacă, bazându-ne pe aceste cuvinte, vom decide că școlarii romani din acele vremuri străvechi nu erau mai deștepți decât o oaie. Judecând după replicile împrăștiate în literatură, după inscripțiile și desenele pompeiene, mâzgălite de mâna unui copil, erau băieți deștepți, vioi, ascuțiți. Dar, în primul rând, cei cinci ani pe care ar trebui să-i petreacă la școală ar trebui să fie tăiați aproape la jumătate. La școala orășenească, vacanțele de vară au durat patru luni: din jumătatea lunii iunie până în jumătatea lunii octombrie; la tara, probabil erau si mai lungi, pentru ca parintii aveau nevoie de ajutorul copiilor lor la treburile casnice: atat la camp, cat si in gradina, cat si la ingrijirea vitelor. La aceste vacanțe li s-au alăturat sărbătorile anuale; în general, vacanțele au durat până la două luni. Și, în al doilea rând, metodele de predare - am văzut asta - au fost atât de imperfecte, atât de neadaptate la gândirea și percepția copiilor, încât nu este de mirare dacă școlarii romani au stăpânit litera, pe care acum cel mai prost elev o învață în câteva săptămâni, in cateva luni. Inutil să spun, cât de mult aritmetica „noastre” este mai ușoară decât romană.

Este imposibil să determinați cantitatea de cunoștințe ale unui profesor de școală elementară cu toată exactitatea. El era, desigur, foarte diferit. Într-un colț de urs, cunoștințele lui nu erau cu mult mai mari decât nivelul înțelepciunii școlare pe care le prezenta elevilor săi; într-un oraș mare, și cu atât mai mult în Roma, cerințele pentru el au crescut semnificativ. Pentru Quintilian, este de la sine înțeles că un

elev părăsește școala elementară nu numai cu capacitatea de a citi și de a scrie; este familiarizat cu gramatica elementară, înțelege genurile, numerele și cazurile, chipurile și timpurile, declină și conjugă corect. Potrivit lui, oricine vă întâlniți are această cunoaștere; profesorul din școala elementară trebuia, așadar, cel puțin la Roma, nu numai să știe să citească și să scrie, ci și să cunoască etimologia, iar aceasta, în lipsa unei gramatici bine și corect elaborate la acea vreme, era deloc o chestiune atât de simplă.
Extragem informații despre oamenii obișnuiți ai Romei antice în principal din inscripții. S-au păstrat destul de multe inscripții despre șoferi de circ, despre gladiatori, despre diverși artizani. Dar o singură inscripție ne-a transmis vocea profesorului primar. A locuit în Capua (era un mare oraș comercial în Campania) pe vremea lui Augustus; numele lui era Furius Filocalus. El și-a compus un epitaf, care a fost sculptat pe piatra funerară; din ea aflăm câte ceva despre viața lui și despre înfățișarea lui interioară.
368
A trăit în sărăcie; el însuși vorbește despre asta, iar sărăcia lui este dovedită de faptul că a fost înmormântat pe cheltuiala societății funerare (erau asociații ale săracilor care aduceau lunar contribuții modeste la casieria societății, care era obligată să ia grija unei înmormântare decentă a membrilor săi). Câștigurile din școală erau, aparent, nesemnificative: Fury era încă obligată să câștige bani întocmind testamente. Era oarecum familiarizat cu filozofia; învățătura pitagoreenilor că trupul este închisoare pentru suflet, s-a îndrăgostit de el. El se numea Avrunk (unul dintre vechile triburi italice); aparent, istoria și etnografia țării sale natale îl interesau. El și-a compus epitaful în versuri, deși destul de stângaci; dar, până la urmă, a stăpânit secretul versificării. Pentru un profesor de alfabetizare, a fost o persoană foarte educată.
Idealul său moral este clar conturat: a trăit „prost și cinstit”, a fost impecabil de curat în relațiile cu elevii săi. Oamenii care erau analfabeți și fără experiență în subtilitățile juridice se puteau baza complet pe el și să fie siguri că le va transmite ultima voință în deplină concordanță cu gândurile și dorințele lor. Nu a refuzat cereri și nu a jignit pe nimeni în viața lui. Despărțindu-ne de școala elementară, este bine să zăbovim pe această siluetă modestă, plină de demnitate liniștită.
Școlile primare erau împrăștiate în toată Italia. Pentru Livy, zumzetul vocilor copiilor la școală și zgomotul muncii din ateliere sunt la fel de caracteristice vieții de zi cu zi a unui mic oraș italian; Agricola, un excelent conducător militar și un politician inteligent, după ce a cucerit Marea Britanie, deschide imediat o serie de școli pentru a-i introduce pe cei învinși în cultura romană; în micul sat minier Vipasca din îndepărtata Portugalie, la capătul lumii, după ideile vremii, un profesor de alfabetizare înființează o școală. Roma a cucerit lumea nu numai cu sabia - ea a cucerit-o cu cultura ei. Iar această victorie nu ar fi fost niciodată câștigată fără un profesor de școală elementar, profund uitat.
## Capitolul patru
## DOCTOR
Medicii din Italia antică au apărut târziu. Mult timp tratat cu remedii la domiciliu. Medicamentele erau la îndemână - era suficient să mergi în grădină sau să te plimbi prin luncă și pădure. Un decoct de tărtăcuță (dovleacul nostru era necunoscut anticilor) întărea dinții slăbiți, ajuta și la durerea de dinți. Este bine să ungeți rănile cu un astfel de medicament: luați tărtăcuța întreagă, coaceți-o și frecați-o cu grăsime de gâscă. Dacă picioarele dor, trebuie aplicați napi cruzi, zdrobiți împreună cu sare. Tusea ajuta ridichea cu miere; trebuie sa il mananci

dimineata pe stomacul gol. Cu ulcere în gură, ar trebui să se mănânce ceapă cu pâine; este bine să freci ochii cu suc de ceapă: vederea devine mai ascuțită. Cu un decoct de sfeclă roșie se spală pe cap cu crusta, iar acest remediu este foarte eficient: sucul crud de sfeclă roșie ajută la durerile de cap și amețeli. Dacă există un țiuit în urechi, sucul este picurat în urechi și țiuitul trece. De asemenea, oprește durerea de dinți. Primăvara ar trebui să mănânci urzici: acest lucru te va proteja de boli un an întreg. Decoctul său este folosit pentru a trata tusea și răceala. O infuzie de bulbi de crin în vin ajută la otrăvirea cu ciuperci și la mușcătura de șarpe. O coroană de levkoy roșu închis îl trezește pe bețiv și alungă greutatea din cap. Rădăcina de levkoy galben a fost fiartă în oțet și frecată cu ea pentru durerile de splină și pentru gută; frunzele fierte cu miere se aplicau la furuncule pe cap: scoteau puroi. Dacă vă sângerează nasul, măcinați urzici uscate și puneți-le în nări. Este chiar mai bine să-i freci rădăcina și să trageți această pulbere în nas, iar în caz de răceală, puneți pe nas loțiuni din tinctura semințelor sale în suc de struguri, fiert în prealabil la jumătate din volumul anterior. Bulbii de asfodel, fierți în bulion de orz, erau considerați un remediu excelent pentru consum. Pacienților slăbiți după o lungă boală li se recomanda să dea terci de speltă cu lapte de oaie sau de capră și miere. Existau o serie de tincturi medicinale. Viermii, de exemplu, erau împinși cu tinctură de rodie în vin roșu tartă; durerea de spate a fost tratată cu tinctură de ienupăr; afecțiuni de stomac și dureri
370
lateral - mirt. Rețeta medicamentului pe care Cato (sec. II î.Hr.) l-a recomandat pentru curățarea stomacului trebuie dată în întregime: „Ia-ți o oală, toarnă în ea șase sextarii1 de apă și pune o copită dintr-o șuncă.2 Dacă nu faci. ai copita, ia o bucata de sunca, dar deloc grasa, de o jumatate de kilogram, 3 Cand incepe sa fiarba, pune acolo doua capete de varza, doua sfecle cu varfuri impreuna, un mugur de feriiga, putina iarba de mercurie, 4 două kilograme de midii, pește cu cap mare, un scorpion, 5 șase melci și o mână de linte. Se fierbe toate acestea la trei sextarii de lichid. Nu adăugați ulei. Luați un sextarium din acest lichid cât este cald, adăugați încă un kiaf de vin Kos,6 beți, odihniți-vă, apoi a doua oară la fel, apoi a treia oară: curățați-vă bine. Dacă vrei să bei vin Kos cu apă în plus, poți, bea. Oricare dintre elementele de mai sus poate curăța stomacul. Au fost luate atât de multe articole pentru a-l curăța temeinic. Și drogul are gust bun.” Tratamentul nu era complet fără conspirații și rituri superstițioase. Urzica ar putea vindeca malaria - atat tertiana cat si quartana, prin legarea de pacient a radacinii urzicii, sapata toamna; numai, trăgând, era necesar să se spună cui i-a fost destinat (numele pacientului, precum și numele tatălui său). Martei (un trib italian care locuia în centrul Italiei) erau considerați experți în tratarea mușcăturilor de șarpe, tratau cu ierburi și conspirații. Iată cum a tratat Cato o luxație: „Dacă există vreo luxație, atunci se va recupera după o astfel de conspirație: ia-ți o trestie verde de 4-5 picioare 7 lungime, împarte-o și lasă doi oameni să țină aceste jumătăți la șold. Începeți să cântați: „Motas vaeta claries dardares astataries dissunapi-ter” - și cântați până când jumătățile se unesc. Puneți fierul peste ele. Când jumătățile se unesc și una se atinge de cealaltă, luați-le în mână, tăiați-le în stânga și în dreapta și legați-le de o luxație sau o fractură: totul se va vindeca. Cântă totuși această conspirație în fiecare zi și cu o dislocare, sau altfel așa: „Huat haut haut istasis ardannabou dannaustra”. Semnificația acestei vrăji magice poate fi transmisă după cum urmează: „Așa cum jumătățile unui baston despicat s-au atins una pe cealaltă, așa ar trebui să fie conectate articulațiile dislocate sau oasele rupte”. Conspirația constă dintr-un set de cuvinte fără sens, dar este însoțită de un tratament rezonabil: tăierea unei trestie despicată „la dreapta și la stânga”,

adică pe ambele părți ale mâinii, primesc șase atele puternice,8 în care au pus penisul deteriorat. Guta era tratată așa: trebuia să cânți pe stomacul gol de trei ori de nouă ori: „Ține boala pe pământ, așteaptă aici sănătatea la picioarele mele”, atinge pământul și scuipă. În același timp, a fost necesar să ne amintim de eroul mitic Tarquena.
Cunoscătorii de farmece, tot felul de remedii casnice și ierburi vindecătoare s-au dovedit adesea a fi tați respectabili ai unor familii precum Cato și Sutherna. Cato a întocmit chiar și o carte medicală pentru fiul său, care conținea o listă a mijloacelor prin care vechiul cenzor s-a tratat pe sine și toată gospodăria lui, inclusiv sclavii. Valoare importantă
371
Potrivit acestuia, mâncarea a avut și o problemă: pacientului i s-au dat legume și carne de vânat diferit; Cato considera carnea de iepure deosebit de utilă, pentru că friptura de iepure făcea somnoros pacientului.
În Roma nu existau farmacii nici în perioada republicană, nici sub imperiu. Ierburile au fost culese și uscate acasă, iar acasă se preparau tot felul de poțiuni medicinale. Existau și „farmacopoli” speciali (cuvânt grecesc care înseamnă „traficanți de droguri”); acești oameni cutreierau orașele și târgurile, ofereau ierburi vindecătoare, preparau tincturi și pulberi și erau cunoscuți ca șarlatani notorii. Au apărut destul de devreme; deja Cato vorbea despre ei ca pe niște înșelători de retorică, pe care se poate asculta, dar pe care niciun bolnav nu se va lăsa vindecat. Judecând după numele lor grecesc, s-ar putea crede că primele farmacopole au fost greci, dar în curând au avut și concurenți locali italieni. Ei s-au comportat, desigur, la fel ca omologii lor greci, despre care se păstrează unele informații în cartea a IX-a a „Studiilor despre plante” a lui Feofrastov: au încercat și ei să se acorde mai multă greutate, au vorbit despre ce dificultăți le-a fost asociat meșteșugul. cu, ce pericole amenință atunci când culeg niște ierburi. Interesul pentru plantele medicinale în societatea romană a fost, desigur, mare. Când Pompei l-a învins pe Mithridates, munca regelui pontic asupra plantelor medicinale a căzut în mâinile lui; Ei au fost trimiși lui Mithridates din toată regatul său, iar el a alcătuit o descriere a aspectului și proprietăților lor. Pompei a ordonat să traducă aceste note în latină libertului său Lenaeus, un om educat și un cunoscător al ambelor limbi. „Astfel, victoria lui Pompei a adus nici mai puține beneficii oamenilor în viața lor privată decât statului”, a remarcat Pliniu cu această ocazie.
Și în secolul I. n. e. la Roma exista deja o mică grădină botanică, iar proprietarul ei, Anthony Castor, un mare cunoscător de ierburi medicinale, le-a crescut aici din belșug. Pliniu îl cunoștea deja de o sută de ani; a păstrat atât memoria, cât și prospețimea mentală și a lăsat în urmă o carte care a fost în același timp un ghid al plantelor medicinale și un doctor în medicină, subliniind ce plante, în ce cazuri și cum să folosească. Judecând după cărțile lui Pliniu consacrate medicinii, tratamentul cu ierburi și remedii populare a fost ținut ferm în societatea romană și a fost complicat doar de tot felul de prescripții igienice și fizioterapeutice care au fost introduse de medicii greci, care au preluat treptat aproape toată afacerea de vindecarea în propriile mâini.
Primul medic profesionist a apărut la Roma în 219 î.Hr. e. Era un grec din Peloponez, numit Arhagat și era un chirurg specialist care a tratat rănile. A sosit exact la timp: războiul cu Hannibal se apropia și avea multă antrenament în față. Archagata a fost întâmpinată cu bucurie, i-au dat cetățenia romană (și romanii au fost zgârciți cu acest dar) și

i-a pus la dispoziție o cameră cumpărată din banii statului, unde să-și trateze pacienții. Curând însă, metodele pe care le-a folosit în tratament i-au adus o ură generală. „A tăiat și a ars atât de crunt”, spune Pliniu, „încât numele lui a devenit denumirea unui călău; au început să trateze medicina și toți doctorii cu dezgust. Cato a pus în contrast metoda corectă de tratament a străbunicului cu invențiile mortale ale străinilor. „Considerați că cuvintele mele sunt profetice...”, i-a scris el fiului său, „grecii și-au jurat unii altora să-i distrugă pe toți barbarii cu tratamentul lor; exact asta fac ei cu noi si iau bani pentru asta, altfel nu s-ar avea incredere in ei si nu le-ar fi atat de usor sa ne distruga. La urma urmei, ei ne numesc barbari... Eu pun interdicția medicilor pentru tine.
Aceste cuvinte au fost în zadar. Medicii greci din Roma continuă să vină; sunt întâmpinați cu căldură, iar noii veniți nu caută deloc să „distrugă” barbarii bolnavi. Pliniu cel Bătrân, stăpânind cu fermitate poziția unui denunțător al modernității, vorbind despre medici, a încercat să ia calea trasă de Cato. Este revoltat de tot ce se află în mediul medical: lipsa unei singure direcții în medicină și disputele diferitelor școli de medicină, care diferă puternic între ele în ceea ce privește metodele de tratament, și chiar averile mari dobândite de unii medici. Este supărat de credulitatea romanilor, care se bazează cu încredere pe medicii greci și neglijează tratamentul dacă medicul vorbește în propria lor limbă, pe care o înțeleg. Îi acuză cu plăcere pe doctori de șarlatanism: „Toți vin cu noutăți pentru a-și crea un nume și încep imediat să ne târguiască viețile; aşa se explică disputele mizerabile de la patul bolnavilor, când niciun medic nu este de acord cu altul, ca să nu pară slujba lui. Prin urmare, pe un monument a apărut o inscripție sumbră: „Am murit pentru că m-au tratat mulți doctori”. Nu se poate spune că nu există adevăr în aceste cuvinte amare. Cert este că în Italia antică toată lumea putea să se declare medic, la fel cum se putea declara profesor: nu erau necesare certificate de la „medic”, acesta nu era supus niciunui examen. Abia când a apărut poziția oficială a medicului orașului - și a apărut târziu, abia în secolul al II-lea. n. e., - cel ales de oras in acest loc trebuia sa isi dovedeasca aptitudinea in fata unei comisii formate din medici, ale caror cunostinte si experienta au fost dovedite prin practica indelungata si de succes. Oricine ar putea pretinde că este medic privat. Într-o fabulă, Phaedra povestește cum un cizmar ghinionist decide să-și părăsească ciocul și punga și să se apuce de practica medicală; verbozitatea lui îi convinge pe oameni că înțelege mai mult despre medicină decât despre fabricarea pantofilor. „Care dintre medici este mai elocvent”, spune Pliniu, „ne controlează viața.” Doctorul rău nu a fost amenințat cu pedeapsa: „învață din nenorocirea noastră și ne pun experimente,
373
care se termină cu moartea; și numai un medic, după ce a ucis o persoană, se bucură de o impunitate perfectă.
Nu trebuie, totuși, să avem încredere necondiționată în Pliniu și să ne gândim că toți medicii din secolele I-II. n. e. erau lăcomie ignorantă și vorbitori nerușinați. Printre aceștia se numără oameni cu o educație filozofică temeinică, care le luminează și le sistematizează cunoștințele medicale. Ei au toată plinătatea științei de atunci a vindecării; mai mult, medicina este pentru ei o zonă de observație, experiment, reflecție; lucrează în acest domeniu, scriu despre diagnostic, terapie, dietetică (în sensul larg al cuvântului), adună o mulțime de studenți în jurul lor și uneori devin fondatorii unei noi școli de medicină. În lumina romană, ei sunt propriul lor popor; sunt acceptați în primele case ale capitalei; ușile palatului imperial sunt deschise pentru ei. Vindecători iscusiți, cunoscători ai inimii umane, ei combină cu pricepere exigența dură în principal cu condescendența afectuoasă față de

capriciile inofensive ale pacienților lor. Cu mâna fermă, îi conduc spre recuperare, dacă este posibil, și uneori par să fie recunoscători și atinși de pacienți ca mesageri ai raiului. Memoria acestor lumi medicale se păstrează într-un număr de generații; medicii din vremurile de mai târziu fac extrase pagină cu pagină din cărțile lor. Acești oameni de obicei nu se uită de ei înșiși, iar Pliniu a păstrat informații despre bogăția pe care o acumulau uneori în milioane.

Reprezentanții acestei aristocrații medicale sunt departe de „oameni obișnuiți”; pentru a cunoaște un medic „simplu”, trebuie să te îndepărtezi de acești lumini ai lumii medicale. Apoi vor apărea în mod clar caracteristicile unui aspect diferit. Medicul, despre care se va discuta acum, este într-adevăr un „om simplu” care ocupă un loc foarte modest în societate. Nu scrie cărți, tinerii iscoditori nu se adună la el; el vindecă pe săraci și pe sclavi – adesea un sărac el însuși și adesea un sclav. Uneori moare sclav; uneori iese în libertate prin harul stăpânului sau pentru banii pe care a reușit să-i adune pentru răscumpărare. Viața și opera lui trec în liniște și pe nesimțite printre aceiași simpli imperceptibili și necunoscuți; ar fi zadarnic să căutăm informații despre acești doctori de la Pliniu și alți scriitori contemporani. Singura sursă din care putem afla ceva despre viața lor sunt inscripțiile pe pietre funerare. Aceste inscripții sunt făcute în expresii standard; nu este nimic de așteptat de la ei pentru detalii biografice; sunt la fel de zgârciți cu informațiile concrete și cu izbucniri de sentimente. Din ele se mai poate extrage ceva și, întrucât acest „ceva” este singurul lucru pe care îl avem la dispoziție, rămâne doar să ridicăm aceste mizerabile fragmente de biografii, care, probabil, erau uneori mai interesante decât orice roman de aventuri.

Primul lucru care vă atrage atenția la lectura foarte superficială a acestor inscripții este că aproape că nu există doctori romani nici la Roma, nici în alte orașe italiene. Eumely,

374

Nikerotes, Doryphoros: Numele grecești fulgeră unul după altul - toți grecii, probabil oameni din Orientul elenistic. Unii dintre acești greci sunt sclavi: un semn al unei stări de sclavie este prezența unui singur nume, la care se adaugă numele stăpânului în cazul genitiv (Tyrannus, sclavul Liviei; Filetus, sclavul lui Marcellus etc. .). Oamenii care au un nume triplu, iar litera 1 (libertus - țap ispășitor) lipsește, sunt, fără îndoială, oameni liberi, dar numele lor proprii grecești (Pamphilus, Euxinus, Menander etc.) indică faptul că sunt fiii absolvenților, iar în unele În unele cazuri, poate otvodchennye înșiși, dar numai o mână prietenoasă a uitat să menționeze acest lucru, care a vrut să perpetueze memoria defunctului în inscripție. Și, în sfârșit, există o serie de inscripții în care apartenența medicului la țapii ispășitori este recunoscută și atestată prin adăugarea literei 1 la numele defunctului, avem astfel trei categorii de medici: sclavi, țapi ispășitori și liberi. Să ne uităm la fiecare dintre aceste grupuri separat.

Inscripțiile pe care le avem la dispoziție ne permit să judecăm doar proprietatea și starea civilă a medicilor „obișnuiți”. Nimic de așteptat, desigur, că vom putea determina starea lor în numere exacte. Putem spune doar că au fost medici înstăriți, au fost cei cu venituri medii și au fost chiar și oameni săraci. Vom găsi aceste grupuri printre liberi și printre liberi și printre sclavi.

Un sclav nu putea deține nicio proprietate. Așa spunea legea, dar viața de viață încalcă adesea, în tăcere și pe nesimțite, normele legale. De fapt, un sclav avea proprietăți, iar proprietarul nu a pus mâna pe această proprietate. Avem inscripții din care se vede clar că doctorul sclav a fost departe de a fi întotdeauna un om sărac. Kelad, sclava Antoniei, soția lui Drusus cel Bătrân, a comandat o piatră funerară pentru „Hristos, prieten în sclavie și soție”; Gila, medic al unei

societăți de alergare care organiza concursuri de cai, a făcut în timpul vieții o placă uriașă de marmură „pentru el și oasele sale"; Cassius, „medic, slujitor al Cezarului nostru" (Traian), avea o grămadă de bani și și-a lăsat soția atât sloboziți, cât și sloboziți. Firias, un sclav al împăratului Titus, care și-a „cinstit părinții", care i-a ridicat un monument, și-a exprimat, probabil, „respectul" în acțiunile care implică cheltuieli. Zosima, sclavul Imnului țap ispășitor, a putut să-și cumpere un „viceregе". Rețineți că din cinci sclavi „bogați", trei aparțin casei imperiale. Trebuie să presupunem că în departamentul palatului sclavii trăiau în general mai liber decât în orice alt loc și existau mai multe oportunități de a acumula și de a salva ceea ce acumulaseră. Nu este o coincidență că în principal țapii ispășitori imperiali au obținut un venit puternic. Cunoaștem șapte medici bogați-eliberați, dintre care doar doi au fost eliberați de persoane fizice, restul de cinci au fost eliberați din palat; Gagn, un slobod al unuia dintre Flaviani, până în ziua morții sale a făcut-o deja
375
aperitive; Aminta, un slobod al lui Hadrian, comandă o piatră funerară de marmură „pentru el, soția, copiii, sloboții și slobodelele"; slobozi și slobozi sunt menționați în inscripțiile lui Epafrodit și Agathemer, alți doi liberi ai lui Hadrian, precum și în inscripția lui Eutychus, fostul sclav al lui Nero. Trei dintre aceste inscripții - la care se poate adăuga cea de-a patra inscripție a Gazdei Pamphilus - au fost comandate de capul familiei în timpul vieții sale. Acesta este rezultatul relațiilor umane pe care a reușit să le stabilească în viața sa: soție, copii, sclavi, cărora le-a întors libertatea. În pietrele funerare ridicate de văduve, nu contează dacă au fost căsătorite cu un liber sau cu un liber, de obicei nu sunt pomeniți liberi. A reușit doctorul să dobândească sclavi? Cu greu. El, după cum se poate vedea din unele inscripții, era deja în al cincilea deceniu. Este mai probabil ca soția, de obicei tot eliberată, tezaurizare prudentă, rămasă fără soț, să nu se grăbească deloc să elibereze sclavii. Aceste femei nu au rămas în niciun caz fără fonduri: nu țin morminte atât de uriașe și scumpe precum, de exemplu, Hostius Pamphilus sau Kaskellius Gemin și-au construit pentru ele însele în timpul vieții, dar pot onora memoria soțului lor cu un altar de mormânt, un monument de marmură, sau cel puțin o placă de marmură. Și inscripția că ei ordonă să fie tăiați este de obicei standard - pune așa și așa „celui mai demn soț, pentru ei înșiși, pentru cei dragi și pentru urmașii lor" - vorbește despre încrederea calmă în viitor, care este dată de ani de viață. prosperitate și independență. Iar dacă în inscripția lui Alkimian, eliberat de unul dintre flavi, și Athenodorus, eliberat de Claudius sau Nero (ambele făcute de văduve), nu sunt amintiți liberi, aceasta nu înseamnă deloc că nu au avut sclavi și că ambii dintre acești doctori erau săraci. Despre Alcimian, medicul-șef al sclavilor imperiali, se poate afirma direct că a fost un om cu mijloace.
Să zăbovim puțin asupra organizării practicii medicale în economia imperială. Mulțimea de sclavi a acestei economii era deservită de o mulțime de medici, împărțiți în zeci – decuria, în frunte cu „zece" – decurioni; peste toți medicii s-a pus, în limba noastră, „medicul șef"; decuria cuprindea atât liberi, cât și sclavi; decurionii și „medicii șefi" cunoscuți nouă erau oameni liberi sau țapi ispășitori. În lumea instanțelor medicale, există (fără a număra terapeuții) trei specialități: chirurgi, oftalmologi și urechi. Medicului generalist i s-a dat propriul domeniu de activitate: Hymenius, un țap ispășitor al lui Claudius, a tratat bibliotecari; deja amintitul Agathemer a deservit personalul tehnic de teatru; Eutychus, un liber al lui Nero, a fost repartizat la „Școala matinală" de gladiatori, iar liberul lui Adrian Aelius Asclepiades a lucrat acolo ca chirurg.

Inscripțiile ne-au păstrat numele a doi „medici-șefi”: Oreste, țapul ispășitor al Liviei, soția lui Augustus, despre care nu știm nimic, și deja amintitul Alcimian, pe mormântul căruia văduva a ridicat un altar. Mai sunt cunoscuți doi decurioni: Speratus, un țap ispășitor al Liviei, care i-a așezat o urna funerară „de dragoste” lui „Polideucusul său”, și Mark Livius Beth — merită să insistăm asupra lui. În columbariumul Libiei au fost găsite inscripții care poartă numele său; administrația columbariumului imperial a pus, desigur, titlul defunctului pe pietre funerare în strictă concordanță cu realitatea. Deoarece nu există litera 1 în numele lui Beth, aceasta înseamnă că s-a născut om liber. Numele său de mijloc „Livy”, însă, indică o rădăcină de sclav: tatăl său a fost sclav al casei imperiale, iar apoi țap ispășitor. Este foarte posibil ca tatăl să fi fost și medic. Fiul a zburat; el capătă un „loc” în columbarium pentru prietenul său Speratus; are o slobozită Iola; nu este un simplu medic, ci un decurion. El nu părăsește slujba palatului: poate avem aici un exemplu de moștenire a unei funcții.
Să trecem la doctori liberi. În ceea ce privește averea, acești doctori, fii de liberi, care s-au născut liberi, sunt inferiori - și semnificativ inferiori - medicilor liberi. Eliberații Gostiy Pamfil, Amin-ta, Agathemer, Evtikh ridică monumente familiilor lor și liberților lor; eliberat Terentius Pisg, care a trăit până la aproape 90 de ani, iar soția sa este înmormântată de un cuplu căsătorit, sloboții săi; Tiberia Claudia Blasta este liberta sa. Doar mormântul lui Allius Pamphilus (25 X 25 ft) poate concura cu mormintele țapilor ispășitori - Kaskellia Gemina (20 X 25 ft) și Host Pamphilus (13 X 24); pentru restul oamenilor liberi sunt mult mai modesti (14 X 14 - pentru M. Julius Secund; 10x6 - pentru Q. Fabius Kelada; 7x8 - pentru L. Ofillius Yukund). Doar trei dintre medicii liberi vorbesc despre sclavi și liberi (și chiar și atunci T. Flavius Caelius - despre sloboții celor doi fii ai săi); restul au un slobozit sau o slobozita, ea este si sotie; multe, dacă sunt doi otdvodniks. Cum să explic acest fenomen? Un accident în găsirea inscripțiilor? Faptul că părinții acestor oameni nu au reușit să-și pună fiii pe picioare și să pună o fundație solidă pe care fiii să-și poată construi cu ușurință propria bunăstare? Ambele sunt posibile, ca și a treia explicație: fiii, care au crescut în conceptele și sentimentele unei persoane libere, și-au pierdut energia tenace, lacomă și nerușinată a părinților lor, care, știți, dorea spre scopul propus, fără a privi înapoi nici la dreapta, nici la stânga, doar pentru a apuca o bucată grasă și a se așeza ferm într-un loc cald. Viața de sclav, nemiloasă și lipsită de drepturi, nu le-a curățat inimile cu rindeaua ei crudă; poate că au devenit mai leneși, dar au devenit și mai generoși, mai milostivi și mai umani. Este semnificativ faptul că doar printre acești oameni liberi au fost cei care au lăsat o amintire recunoscătoare în inimile oamenilor ale căror vieți și a căror fericire
377
ste erau în întregime în mâinile lor. Libertii lui Terentius Liszt îi scriu „cel mai bun patron” care i-a ridicat un monument de marmură; Claudius Hercule pune o lespede de marmură patronului său, Claudius Demetrius, „din dragoste pentru el și pentru meritele sale”; Julius Roziana Apollinaris nu a fost uitat de cei doi liberi ai săi; Claudius Alkima, liberta sa Resti-tuta, îl numește „un bun patron și un conducător demn”.
Există inscripții - sunt multe dintre ele - care în cele mai multe cazuri pot fi considerate inscripții pe mormintele săracilor: vor fi sclavi, și liberi și liberi. Deasupra nișelor în care stăteau vasele cu cenușa morților sunt așezate mici tăblițe, pe care este indicat doar numele defunctului. Aceștia erau plasați fie de către administrația columbariumului, care aparținea casei în care defunctul era sclav sau liber, fie de către colegiul funerar în care era membru; este foarte rar

ca cineva apropiat să-și dea numele. Sărăcia și singurătatea respiră din aceste tăblițe; câtă amărăciune se ascunde în spatele acestor replici de protocol-seci, scurte! „Quint Granius, doctor 80 de ani. Postat de Carp, sclavul lui Fulvius. Nimeni nativ; bătrânețe neputincioasă profundă; sărăcia la marginea sărăciei; îngropa pe sclavul altcuiva. Ce a conectat acești oameni? L-a vindecat vreodată Granius? Ai făcut ceva bine? A fost pur și simplu amabil și afectuos cu „instrumentul vorbitor"?

O parte semnificativă a medicilor noștri „obișnuiți" sunt căsătoriți și oameni de familie; putini burlac. Singurătatea și sărăcia merg mână în mână; tabletele amintite nu menționează niciodată soția sau copiii. După toate probabilitățile, medicul și-a întemeiat o familie deja când a simțit că poziția sa este fermă și sigură; saracii si ghinionistii nu se casatoresc.

Soțiile medicilor sunt grecești după naționalitate (Chrest, Moskhid, Nika, Glafira, Mirina, Fiamid etc., etc.), după origine socială sunt liberi, uneori chiar sclavi. Se întâmplă ca un doctor să se căsătorească cu propria sa libertă; slobozii imperiali își găsesc de obicei soții în lumea palatului: Athenodor, pe care Nero l-a eliberat când era băiat, deja un bărbat în vârstă s-a căsătorit cu slobozitul lui Traian; Aelius Aminta este căsătorit cu Elia Nexa, iar Aelius Agathemer cu Elia Norte: ambele cupluri sunt țapi ispășitori ai lui Hadrian. Cassius, sclavul lui Traian, s-a căsătorit cu slobozita sa Ulpia Sabina; Epafrodita, slobozitul lui Adrian, l-a luat de soție pe Nicopole, „sclavul Cezarului nostru". Cercul de acasă al medicilor persoanelor fizice nu era, desigur, atât de larg, iar doctorii, slobozii lor, caută soții de lângă: Pamphil, un liber al lui Host, este căsătorit cu Gelpia, o libertă a lui M. Gimnin; Dionysius, un slobod al lui T. Koktsey, - pe Thyamis, o slobozită a lui Gn. Pomponia; Avl Valerius Pamphilus și-a luat drept soție pe Scantia Yukunda, „liberoaica a doi Gai".

De departe, însă, nu toate inscripțiile menționează statutul social al soției. Claudius Hymen, un slobod al împăratului Claudius, a fost căsătorit cu



Claudia Eutychia, pe care o numește „o soție sfântă și vrednică". Nu există nicio îndoială că este o femeie eliberată, dar inscripția este tăcută despre asta. Aelius Aminta și Aelius Agathemer, deja amintiți de noi, uită să menționeze titlul soțiilor lor. Gazda Pamphilus, un slobod al Hostiei, a ridicat un mormânt mare „pentru el însuși, Gelpia, slobozită a lui M. Gimnin, toți slobozitii și slobozitele și urmașii lor". Această Gelpia, deosebită din familia tuturor țapilor ispășitori, a ocupat, desigur, un loc aparte în casă, dar Pamphilus nu vrea să-i spună soția sa. Kaskelli Gemin Marion, care și-a construit un mormânt imens și Kaskelli Smyrna, o femeie liberă, probabil propriul său stăpân, nu a spus niciun cuvânt despre unirea care îi lega. Adevărat, există două inscripții în care medicul spune că soția lui este o libertă, dar în ambele cazuri este propria sa libertă: este dulce să te simți o persoană nu numai liberă, dar având puterea de a acorda libertate altuia. În general, soții sunt oarecum stânjeniți că sunt căsătoriți cu femei eliberate. Și aici ajungem la o întrebare foarte interesantă despre modul în care societatea în care trăia a tratat medicul.

L-a coborât. Un sclav, chiar dacă a fost un medic excelent, a rămas totuși sclav și nu a fost scos din alt mediu de sclavi: în columbariumul Libiei, doctorul Tyrannus se odihnea lângă sclavul care se ocupa de garderoba; locurile doctorului Gigin și ale croitoresei Kallitikha erau în apropiere. Medicul Zosima și-a dat ruda ca sclav; medicul Kelad este căsătorit cu un sclav. Doctorul eliberat, „sclavul de ieri", nu și-a inspirat prea mult respect nici pentru sine. Și el însuși nu se ferește de societatea sclavagească: cei mai apropiați prieteni ai doctorului Atimet erau sclavi; Epafrodit, omul însărcinat cu îngrijirea sănătății

moștenitorilor tronului, se căsătorește cu un sclav, să fie „Cezarul nostru”, dar tot sclav. Desigur, în inimile acestor oameni, amintirea originilor lor de sclavi stă ca o așchie. Cât s-au bucurat când urma acestui trecut s-a dovedit a fi complet ștearsă! „Gaius Caecilius Aquila, fiul lui Gaius, tribul Sabinei” - tatăl defunctului, Gaius Caecilius Diet, fiul unui liber, a scris în întregime numele fiului decedat: un adevărat roman! nu era bunic-sclav. „Mark Junius, fiul lui M. Zenodor, tribul Cornelian” - străini care au îngropat un biet terapeut de masaj singuratic, clar de origine greacă, încă nu au uitat să menționeze cetățenia sa romană. La ce trucuri apelează doctorul răpit pentru a convinge lumea din jur că este roman de nativ! „Claudia Glafira, o soție demnă, a fost numită de Ty. Claudius, fiul lui Lethes, poreclit Les” - merită să insistăm pe această inscripție. Prezența unei porecle indică secolul al II-lea; atât primul cât și al doilea nume duc la secolul I. Trebuie să presupunem că bunicul sau străbunicul Verii noastre a primit libertate de la unul dintre Claudieni, poate că era un țap ispășitor imperial. Numele său era, desigur, Hilarus (în greacă hilaros, „vesel”), dar nepotul său l-a tradus în latină – cu acel nume grecesc odios, de necontestat.
379
mo rădăcină de sclav nenorocit! „Ti. Claudius, fiul lui Letus, Leth” este complet roman: numai cuvinte latine. Și în mediul în care Let trăiește și acționează, cine știe că nu există un nume roman propriu „Let” și că formula sa nominală nu corespunde deloc cu formula unui nume roman autentic. Marcus Acilius Potinus și-a schimbat porecla grecească Potheinos într-una latină: Potinus. A murit la Atena, dar liberul său Ahile, un grec fără îndoială, scrie o inscripție mormântă în latină. Grec de origine, Pothinus aflat în centrul culturii elene insistă că este roman. Curios este epitaful din columbarium, unde au fost înmormântați sclavii și slobozii din familia bogată și nobilă a Taurului Statilii. Acest epitaf este sculptat pe piatra funerară a doi copii mici ai doctorului Lucy, aparent o sclavă. I-a dat fiului său un nume pur roman Grat, cred, cu așteptarea ca atunci când el, Luce, va fi eliberat, numele fiului său va suna complet roman: Taurus Statilius Grat. Pentru fiică, acest lucru nu este atât de important; poate fi numit cuvânt nativ grecesc: să fie Spude.
Majoritatea pietrelor funerare au fost puse fie de către soț-medic soției sale și altor membri ai familiei, fie soțului-medic de către soția sa. Rareori copiii împart grija unei văduve despre mormântul defunctului: poate că sunt încă destul de mici; poate soarta i-a aruncat atât de departe încât nici măcar nu știu de moartea tatălui lor. Sunt puține pietre funerare plasate de părinți pentru fiul lor, iar acest lucru este destul de natural. Sunt trei inscripții puse de frați (două - împreună cu văduvele defunctului). Unul dintre ei este foarte interesant pentru că vă permite să priviți viața familiei de sclavi din care au provenit ambii frați; ambii par a fi medici. Ea spune: „L. Lelius Salvius, un liber Lelius Tserena, un medic, a trăit 31 de ani. Fratele, Secta Apuleius Soter, a pariat pe propriile mijloace. Al doilea nume al libertului este întotdeauna numele generic al stăpânului care și-a eliberat sclavul. Proprietarul Salviei aparținea familiei Leli; Fratele Salviei, Soter, în numele căruia nu merită cuvântul „eliberat”, s-a născut liber de tatăl său, care a fost eliberat de proprietar din clanul apuleian. Se pare că Salvia, când tatăl său era încă sclav, a fost vândută soților Lelia, în a căror casă și-a primit libertatea.
Cum au fost tratați acești oameni și de unde și-au făcut studiile medicale?
Printre medicii care au profesat în lumea pestriță a mitropolitului și a săracilor italieni s-au numărat, desigur, ca și printre medicii la modă ai înaltei societăți, șarlatani și chiar criminali. Cizmașul Phaedra,

menționat mai sus, s-a tratat, desigur, rău. Există o inscripție cu cuvinte foarte semnificative: „Sunt glorificat de artă, pe care onestitatea mea a înnobilat-o și mai mult”. Onestitatea, aparent, nu a fost întotdeauna combinată cu profesia de medic. Cicero l-a acuzat pe un inculpat cu acuzația că tatăl său ar fi ucis o serie de persoane care i-au fost întâmpinate cu ajutorul unui medic. Bunica acuzatului a refuzat să fie tratată de acest medic, pentru că „din tratamentul lui a pierdut
380
toate ale lor.” S-ar putea crede, totuși, că majoritatea medicilor s-au tratat bine și conștiincios; altfel este greu de explicat de unde au luat acea bogăție, despre care mărturisesc incontestabil inscripțiile. Pentru a-și asigura practica, medicul trebuia să trateze pacientul cu cea mai mare atenție, să stea peste el ore în șir, nedumerindu-se cum să-l pună pe picioare. Și-a creat bunăstarea cu adevărat prin „muncă și grijă”. Dacă nu a reușit să facă față bolii și eșecurile l-au întâmpinat o dată, de două ori și a treia oară, atunci ei au încetat să se mai îndrepte către el, iar spectrul unei vieți înfometate a devenit palpabil terifiant pentru el. Este greu de imaginat o muncă mai nervoasă și o viață mai agitată decât viața unui medic, și nu doar a unui începător. Și-a creat deja o bună reputație, nu a îndrăznit să se calmeze și să-și considere poziția puternică: câteva gafe, un fel de neglijență observată de pacient sau de familia lui și reputația sa s-a prăbușit. Pentru a trăi și a se impune în viață, un medic trebuia să devină un medic bun, iar noi avem inscripții care mărturisesc bunul tratament: „medicului pentru meritele lui”; „medicului Eutichion în amintirea meritelor sale”; Eutychus, un slobod și un doctor demn.

Nu știm nimic despre cum și cu ce au tratat acești „doctori demni”, dar se poate crede că au folosit în mare măsură remedii casnice, decocturi și tincturi, de mult acceptate în medicina populară. Nu avea rost să arunci praf în ochii bietului meșter, care zăcea într-un dulap mizerabil din spatele atelierului său, prescriindu-i tot felul de mijloace de peste mări și scumpe: pacientul nu avea bani pentru ele. Iar medicamentele precum sfecla sau sucul rare și tincturile de rodie sau fructele de mirt negru erau destul de accesibile și foarte eficiente.

Unde și cum a studiat un medic, un sclav sau un liber, de la cine a dobândit cunoștințe medicale? Predarea de stat a medicinei a început abia în secolul al III-lea. n. e., până în acest moment, educația era privată și necontrolată. Un medic cu experiență s-a înconjurat de studenți și asistenți care îl însoțeau în vizita la bolnavi și pe care i-a instruit în practica medicală, mai ales în practică. Martial a scris in gluma ca atunci cand s-a imbolnavit usor si medicul Symmachus a venit sa-l viziteze, dupa ce toti elevii sai l-au simtit, a racit cu adevarat de la atingerea a sute de maini inghetate. Printre studenții lui Symmachus au existat, fără îndoială, sclavi: proprietarul, observând printre sclavii săi un tânăr capabil și alfabetizat, l-a trimis la știință la unul dintre medicii pe care îi cunoștea. Ce fel de venit îi aducea uneori proprietarului un sclav instruit în medicină poate fi judecat după faptul că Eros Merula, un oftalmolog dintr-un oraș mic, și-a cumpărat libertatea pentru 50 de mii de sesterți. Uneori un doctor, experimentat și bogat, își plănuia un student printre sclavii săi; poate, inscripțiile de recunoștință către patroni-binefăcători, date mai sus, au fost făcute de studenți. Au fost frecvente cazuri când un tată medic și-a învățat fiul arta,
381
obligându-l să ajute în tratamentul pacienţilor. Moștenirea de către un fiu a profesiei tatălui său este comună și firească; este ușor de imaginat existența unor familii în care s-au moștenit cunoștințele medicale.

Medicul, stabilindu-se într-o anumită zonă, a folosit în principal populația acestei zone: odată cu vastitatea Romei și absența mijloacelor de comunicare disponibile oamenilor cu mijloace modeste, acest lucru a fost destul de firesc. Toată lumea de aici îl cunoștea: era suficient ca Gemellin să scrie pe gulerul pe care l-a pus pe sclavul său cândva fugit „du-mă la doctorul Gemellin pe strada Shirokaya” - toată lumea de pe Shirokaya știa unde locuia Gemellin. Au fost momente când doctorul a decis să-și caute averea nu într-un singur loc, ci rătăcind prin raion. Uneori s-a stabilit undeva mai mult timp, iar apoi moșiile din jur s-au grăbit să ajungă la o înțelegere cu el și să încheie o înțelegere privind acordarea asistenței medicale.
În concluzie, rămâne de spus despre încă un grup de medici. Aceștia nu sunt cetățeni romani sau slobozi: nu au nume triplu și nu au nicio semnătură liberă; nu sunt sclavi: numele lor nu include numele stăpânului. Numele lor, așa cum era de așteptat, sunt în întregime grecești: Fyre, Atimet, Eutychion, Nikerot etc. Din cele 12 persoane care aparțin acestei categorii, doar trei sunt căsătoriți; nu vorbesc de vreun stat, nu au avut timp să-l compună, nu au avut timp nici să-și creeze un post, nici să-și întemeieze o familie. Da, și când a fost! Phasis a murit la 17 ani, Menander - 21 de ani, Egiptul a fost îngropat de mama sa. După toate probabilitățile, avem de-a face cu tineri greci care au venit la Roma, orbindu-i pe tinerii lumii întregi cu viziuni de bogăție și glorie. Singuratici, fără mijloace, fără patroni, cu legături de prietenie doar între ai lor și, cel mult, printre sclavii palatului, nu găseau la Roma decât moartea, adesea prematură.
Dacă trecem de la medicii care au trăit și au practicat la Roma la frații lor, împrăștiați prin diferitele orașe și orașe ale Italiei antice, atunci la prima vedere totul se va dovedi familiar: din nou, nume aproape în întregime grecești; iarăşi medicii eliberaţi sau fiii lor, deja liberi, dar care nu au primit încă cetăţenia romană. Starea lor de proprietate, de regulă, nu este rea, vedem puțini oameni săraci printre ei. Medicii dedică un altar sau o statuie în dar zeilor (Arius Kelad chiar a reparat templul dărăpănat al lui Marte), își construiesc morminte, uneori foarte mari (Afthestius Soter, de exemplu, are 20 X 30 m). Acilius Potin a reușit să întreprindă o călătorie lungă de la Bo-nonia la Atena. Medicii care au primit titlul de Sevirs au adus o anumită contribuție în semn de recunoștință pentru cinstea ce li s-a arătat; valoarea contribuției nu a fost determinată, dar decența a cerut ca noul sever să contribuie suficient; vedem opt severi printre medicii de provincie. L. Vafr Nikifor, medic din Sassina, a fost patronul colegiului local de maeștri și

vânzători de diverse haine - o astfel de poziție putea fi ocupată doar de o persoană cu mijloace. Printre medici erau oameni adevărați bogați. Eros Merula, un oftalmolog din Asizia, a lăsat în urmă un capital de 800.000 de sesterți. Toți aceștia sunt oameni din secolele I-II. n. e. La începutul secolului al III-lea. la Benevent, doctorul orașului L. Stay Rutilius Manilius a intrat în moșia călăreților, adică avea o calificare de 400 de mii de sesterți, care, probabil, nu erau decât o parte din averea sa. Merită să insistăm asupra familiei acestui bărbat. În fața noastră sunt trei dintre generațiile sale: bunicul, fiul și nepotul. Bunicul, L. Stei Evtikh, este un grec evident și, după toate probabilitățile, un țap ispășitor; fiul amintit mai sus, L. Stay Manilius, este medic oras si calaret roman; nepotul, fiul lui Manilius, Scratey Manilian, un cetățean roman cu drepturi depline, înscris în tribul Stellatine, este ales în cea mai înaltă funcție municipală din orașul său natal. Primește titlul de pretor cerialis și cu această ocazie își prezintă cu generozitate concetățenii - „scatters tesserae”, timbre speciale, potrivit cărora cetățenii primesc monede de aur, vase de argint

și bronz, haine etc.; asemenea distribuiri erau posibile, desigur, numai cu o mare bogăție.
Am vorbit deja despre atitudinea societății romane față de medici. Au fost uneori respectați și apreciați ca doctori și întotdeauna disprețuiți atât ca sclavi de ieri, cât și ca „greci flămânzi”. Este suficient să răsfoiți scrierile scriitorilor de atunci pentru a vă asigura ce stoc de dispreț a acumulat în sufletul său romanul primordial liber împotriva „globuliței aheilor”, și nu a ezitat să împrăștie acest dispreț cu generozitate și în formele cele mai diverse – de la denunțul înverșunat de furios al lui Juvenal până la ridicolul vesel și sarcastic al lui Petronius și Marțial. A fost posibil, după ce ați primit libertatea, să vă comandați statuia într-o togă, a fost posibil să excelați în a vă altera numele într-un mod roman, dar stigmatul sclaviei recente și a originii străine nu a fost spălat atât de ușor. Pentru a-l reuni, se cerea să se intre într-o anumită chestiune de importanță națională, participarea la care să fie egală pentru toată lumea, indiferent de origine socială și naționalitate. Străinii și foștii sclavi și-au găsit această afacere, descoperind în alegerea sa extraordinara perspicacitate a oamenilor de afaceri: s-au atașat de cultul împăratului și au creat un sevirat și un consiliu de august-iubiți. Acest consiliu, pe lângă semnificația sa politică, a jucat un rol uriaș în dezvoltarea unei noi conștiințe publice. Un sclav recent, originar dintr-un teritoriu asiatic, atașat unui cult care era afirmația nu numai a puterii imperiale, ci și a unității romane, s-a ridicat în propriii ochi: s-a dovedit a fi unul dintre cei care au afirmat această putere și a susținut această unitate în aceeași măsură ca orice senator și roman nativ. Ei încep să-l privească pe străin ca pe unul dintre ei și – poate mai important – străinul începe să se simtă ca unul dintre ei.
383
Toată această prelucrare, nu atât a gândurilor, cât a stărilor de spirit publice, a avut loc încet. Această schimbare se vede mai clar în micile orașe italiene, unde era mai puțină aroganță romană, iar viața era mai simplă și mai liniștită și aducea oamenii mai aproape. Și aici apare o caracteristică complet nouă în viața obișnuită a medicilor, pe care nu am văzut-o la Roma: aceasta este participarea unui medic la viața publică a orașului. La Ostia, amenajarea și încadrarea arhitecturală a intersecției este preluată de duoviri și cenzor - cu alte cuvinte, vârfurile nobilimii municipale - și mai mulți liberi, printre care și D. geniul lui Augustus era venerat). În Azizia, deja amintitul Eros Merula, slobod și Sever, împodobește templul lui Hercule cu statui și tencuiește străzile. La Benevent, medicul Nausellius Vitalis, un augustal, nu numai că a împodobit răscrucea din cartierul său cu un portic, dar a mai ordonat ca din capitala sa să fie eliberați anual 600 de sesterți pentru a sărbători ziua de naștere a fiului său, ofițer în armata romană. Toți acești oameni duc o viață comună cu cetățenii orașului în care au venit, poate încă sclavi. Acum ei au grijă de orașul lor și își decorează orașul. Și acești oameni încep să se simtă altfel: încetează să le fie rușine de faptul că sunt liberi; sunt tratați ca egali. Rufriy Faustus și Numitorius Asclepiades, ambii Seviri și ambii liberi, sunt căsătoriți cu cetățeni romani. Pedanius Rufus, un italian nativ, judecând după nume, îl numește pe prietenul său doctorul Elius Sabinian, Augustal, adică liber. G. Feretrius Muska, fiul lui Titus, ridică un monument libertului Vetulen Serapion, „medic și prieten”. Iar când Sever Pupius Mentor, un liber, ordonă să fie reprezentat într-o togă romană, aceasta exprimă simbolic atât propria sa convingere că are dreptul de a pronunța formula solemnă și mândră „Sunt cetățean roman”, cât și recunoașterea acestui fapt. chiar de societatea din jur.
Capitolul cinci
POMPIER

Incendiile erau flagelul Romei antice. Nu merita să scrie în anale că mai multe case particulare au ars, dar când cartiere întregi au fost distruse de incendiu, cronicarul a considerat că este necesar să menționeze o astfel de nenorocire. În 213 î.Hr. e. întreg spațiul de la Aventin până la Capitoliu a ars până la pământ; nu a mai rămas nici o casă pe strada Yaremnaya, care oprește Capitoliul; două temple antice, construite, conform legendei, de Servius Tullius, au pierit. Trei ani mai târziu, un nou incendiu a izbucnit în mai multe locuri din jurul Forumului. Ateliere și magazine au luat foc în Forum; casa în care locuiau vestalele a fost incendiată; a reușit cu greu să apere templul Vestei, cel mai mare altar al orașului. Incendiul s-a extins la casele vecine, a urcat la Capitoliu, a distrus piața, care se afla între Drumul Sacru și Argillet. Incendiul din 192, pornind de la Piața Vacilor, a trecut printr-o fâșie până în chiar Tibru. Pe vremea imperială, Roma a ars în mod repetat, dar incendiul din 64 a fost deosebit de groaznic, în care mai mult de jumătate din oraș a avut de suferit: doar patru districte au supraviețuit, trei au fost distruse, în restul de șapte au fost pe jumătate arse și distruse. clădiri în unele locuri. Această abundență de incendii, această răspândire largă a incendiului se explică printr-o serie de motive: natura construcției și alegerea materialelor de construcție, particularitățile aspectului Romei și, mai ales, condițiile de viață ale orașului roman.
Case cu mai multe etaje erau deja în Roma la sfârșitul secolului al III-lea. î.Hr e.; o sută cincizeci de ani mai târziu, Cicero a spus că orașul s-a ridicat în aer. Tocmai clădirile de apartamente cu mai multe etaje (se numesc insule) sunt caracteristice Romei imperiale. Nu erau sobe în aceste case; Romanii cunoșteau încălzirea cu aer cald cel puțin de la mijlocul secolului I î.Hr. î.Hr e., dar proprietarul insulei a amenajat o astfel de încălzire cel mult în mai multe camere de la parter, dacă se aștepta să se stabilească el însuși aici sau avea în vedere un chiriaș bogat și profitabil. Locuitorii din apartamentele rămase erau încălziți cu braze, unde turnau lemne mari.
385
se puneau cărbuni de primăvară sau cale mărunte. Roma este rece și umedă; pentru locuitorii insulei, brazierul înlocuia atât soba, cât și vatra pe care se găteau mâncarea. Pentru iluminat se foloseau lămpi: vase de lut sau de bronz, unde se turna ulei de măsline și se introduceau una sau două, sau chiar mai multe fitiluri. Cea mai mică neglijență: cineva grăbit a împins din greșeală brazierul - o tijă de foc înroșită a zburat pe podea; obraznicii au doborât lampa - uleiul s-a vărsat și a izbucnit. Lemn de jur imprejur: podele, usi, obloane. Despărțirile dintre camere erau adesea aranjate din ramuri împletite între ele; Vitruvius a numit astfel de pereți torțe. Mobilierul, mai ales pentru oamenii săraci, era din lemn. Masa, ușa sunt cuplate - focul se strecoară mai departe și nu există nimic care să-l stingă. Roma este plină de stropi, zgomot și foșnet de apă; 14 conducte de apă alimentează cu generozitate câteva sute de bazine și fântâni cu apă, dar nu există apă pentru apartamente. Pentru a aduce apă în casa ta, ai nevoie de permisiunea specială a împăratului; este dat personal cutare sau cutare persoană și este luat la moartea acestei persoane. Poetul Marțial i-a cerut înduioșător lui Domițian permisiunea de a aduce apă în casa sa din oraș și în moșia sa de la țară. Proprietarul insulei, care are voie să primească apă, poate pune o coloană în curte, de unde locuitorii vor lua apă pentru ei; o poate duce în apartamentul lui de la primul etaj, dar atât. Restul populației casei se descurcă fără apă. Adevărat, legea îi obliga pe locatari să păstreze o rezervă de apă în caz de incendiu, dar câtă apă poți aduce la etajul al patrulea sau al cincilea, într-un apartament mic, înghesuit, aglomerat și cum vor ajuta o duzină de găleți în în mijlocul unei mări de flăcări. Are multă mâncare: casele din Roma erau înghesuite, aproape una de alta, de

multe ori cu un zid alăturat comun; străzile erau înguste (4-5 m lățime). Aulus Gellius (un scriitor de la începutul secolului al II-lea d.Hr.) povestește cum, în fața ochilor săi, focul de la o insulă s-a răspândit în alte case - „totul în jur s-a aprins și s-a contopit într-un singur foc uriaș”.
Desigur, atât autoritățile orașului, cât și populația în sine au fost foarte preocupate de modul de organizare a luptei împotriva incendiilor. În epoca republicană, „triumvirii de noapte” se ocupau de serviciul de pompieri; Erau numiți „noapte” pentru că li se cerea o vigilență deosebită tocmai noaptea. Aveau la dispoziție o brigadă de pompieri formată din sclavi de stat. A fost, se pare, nu foarte numeros, pentru că oamenii bogați strângeau de la sclavii lor pompieri și, pe bani sau gratis, le puneau la dispoziția autorităților orașului. Populația din cartierele sărace, pentru care incendiile erau deosebit de îngrozitoare, a luat, desigur, un rol energic la stingerea incendiului; este foarte probabil ca aici s-au constituit societati de pompieri voluntari, intre ai caror membri atributiile erau impartite in prealabil la stingerea unui incendiu si care erau obligati sa vina la foc cu un obiect, in prealabil.
386
indicat: unii alergau cu galeata, altii cu scara, altii cu topor. Aici nu exista o ordine strictă și o organizare puternică, iar triumvirii de noapte, se pare, nu au arătat prea multă gelozie pentru îndatoririle lor. Sursele noastre relatează că au fost aduși în fața justiției de mai multe ori: fie au uitat să verifice posturile pompierilor, fie au venit cu echipa lor la incendiu când nu a mai fost posibil să-l stingă. Serviciul de pompieri din Roma în timpul republicii era prost organizat, iar între timp orașul creștea, se construia constant, atrăgând din ce în ce mai mulți oameni. Viața însăși a cerut o reorganizare a pompierilor. August a preluat controlul.
În anul 6 d.Hr e. un incendiu uriaș a izbucnit în Roma, care a cuprins o parte semnificativă a orașului; August a adunat o brigadă mare de pompieri pentru a o stinge, despre care credea că va fi desființată în curând, dar „văzând în practică cât de utilă și necesară este munca ei, a abandonat această intenție”. Astfel a luat naștere la Roma un impresionant corp de pompieri, compus din 7.000 de oameni și numiți „veghetori” (vigili). Corpul a fost amplasat în tot orașul în așa fel încât fiecare mie de pompieri (cohortă) să servească două districte adiacente (Roma a fost împărțită de Augustus în 14 districte); in plus, in fiecare raion exista si un post de paza, unde erau repartizati pe rand oameni. Numele „treaz” nu a fost dat în zadar: pompierii petrec toată noaptea în picioare; cu apă, găleți și topoare, patrulele lor se plimbă prin zonă și se grăbesc imediat spre locul în care a izbucnit incendiul, cerând ajutor de la camarazi. Iar şeful corpului, prefectul de privegheri, nu trebuie să doarmă; împreună cu pompierii săi, se grăbește prin oraș toată noaptea.
Augustus a recrutat primul corp de pompieri dintre liberi, iar mai târziu, cel puțin în secolul I. n. e., compoziția sa a fost completată în principal de otpuschennye. Aceasta a determinat atitudinea populației romane libere față de pompieri. „Observatorii” sunt organizați în mod militar: corpul lor este împărțit în cohorte, iar cohortele în centuriae (sute), ca într-o legiune romană; la fel ca în legiune, o sută este comandată de un centurion (centurion), iar o cohortă este comandată de un tribun, de obicei un vechi centurion legionar onorat, care este promovat prin numirea lui ca tribun al pompierilor. Disciplina lor este militară, la fel de strictă ca la legiune; un termen fix de serviciu, ca cel al unui soldat; un pompier nu îndrăznește să plece până când nu își împlinește cei 16 ani. Și totuși nu sunt considerați soldați, nu există promovare pentru ei. Nu se pot transfera la legiune, nici la „cohortele urbane”, darămite la Garda Pretoriană. Chiar și după legea din 24 d.Hr.

e., conform căreia un libert care a slujit în pompieri timp de șase ani a primit cetățenia romană deplină, serviciul de soldat onorific al unui legionar este închis unui pompier. Sunt tratați fără respect; sunt tachinați cu porecla batjocoritoare „găleți” (pompieri
387
ki făceau turul invariabil cu găleți); sunt considerați cea mai joasă rasă de oameni. Și îndeplinesc o slujbă grea, ingrată, nedespărțită de pericolul de moarte.
Echipamentul de incendiu din acea vreme includea următoarele articole: pompe de mână, găleți țesute din sparta (plantă care dă fibre foarte puternice, Spartus tenacissimus L) și bine înclinate, scări, stâlpi lungi, bureți, pilote mari patchwork cusute din bucăți groase. țesătură grosieră de lână - centoni, saltele mari groase (emitula), nisip, oțet, topoare și cârlige de diferite tipuri și dimensiuni, ferăstrău, cârlige, baliste - „tunuri” antice cu care spargeau zidurile orașelor asediate. De ce au nevoie pompierii de aceste aruncatoare de pietre? De ce au atât de multe instrumente concepute pentru a face o muncă distructivă? Și de ce fiecare cohortă are detașamente speciale instruite special în modul de utilizare a acestor instrumente? Cert este că tehnica de stingere a incendiilor era diferită în acele vremuri decât este acum. Sarcina pompierilor a fost, desigur, să stingă focul în primul rând. Acest lucru a fost departe de a fi întotdeauna un succes, deoarece pompele de atunci erau foarte imperfecte și nu puteau furniza apă într-o asemenea cantitate și un jet atât de puternic încât să stingă un incendiu puternic. Când oamenii au văzut că nu pot apăra o clădire în flăcări, a devenit de datoria lor să blocheze drumul către foc, să nu-i dea de mâncare, să creeze un spațiu gol în jurul flăcării înfierbântate, unde focul să se stingă de la sine. Pompierii romani au oprit focul așa cum o făceam noi cândva prin sate: au distrus casa în flăcări și clădirile din cartier. Atunci balistarii au apărut primii pe scenă.
Să încercăm să ne imaginăm munca „trejilor” în foc. La primul semnal de alarmă (cel mai des a fost dat de patrulă, care a observat primul incendiul), cohorta zonei aflate în grija ei s-a repezit la casa în flăcări. Vărsătorul (aqua - apă) s-a repezit înainte și înaintea tuturor. Omul acesta trebuie să fi cunoscut în ambele raioane încredințate cohortei sale, toate bazinele, toate țevile, într-un cuvânt, toate locurile din care se putea lua apa. El a direcționat alimentarea cu apă către pompa de la piscina cea mai apropiată de foc; au aliniat bărbați cu găleți – unii au turnat apă în pompă, alții au dat gălețile direct pompierilor care au stins focul – și s-au asigurat că apa este livrată rapid și fără probleme. El cunoștea bine activitatea departamentului de apă din raioanele sale, știa pe câtă apă din acest bazin poate conta și, dacă, din motivele sale, această apă nu ar fi suficientă, a aliniat deja oameni suplimentari la un altul. piscina in avans. Vărsătorul trebuia să aibă o memorie excelentă, clar, în fiecare detaliu, să-și imagineze planul districtelor sale, să gândească rapid și să acționeze rapid.
388
Oricât de proaste erau pompele atunci, tot și-au făcut treaba, iar Pliniu cel Tânăr s-a supărat pe bună dreptate față de locuitorii din Nicomedia, care, din cauza administrării proaste, au uitat să achiziționeze astfel de pompe. Pompierii romani le-au folosit, probabil chiar din momentul creării corpului lor. Siphonaria era responsabilă de aceste pompe: erau mecanici care monitorizau starea de sănătate a „sifoanelor” lor (cum erau numite aceste pompe), puteau să le repare rapid dacă ceva „se bloca” în ele în timpul funcționării și le reparau când mergeau. ieșit din serviciu. Acvarii și sifonarii erau singurii oameni din corpul de pompieri care, prin însăși natura serviciului lor, erau mai puțin expuși pericolului decât restul camarazilor lor.

Într-o clădire în flăcări, focul a fost turnat cu apă și s-au aruncat cenți înmuiați în oțet. Aceste panouri grele erau mânuite de un detașament special de centonari. Dacă nu se mai putea intra în casă pe scările de la intrare, pompierii cu găleți cu apă și centauri cu „păturile” lor urcau pe scări și se urcau prin ferestre în insula arzând. Găleți de apă, trecute în lanțul oamenilor din mână în mână, una după alta dispăreau neîncetat prin ferestre; tovarăşii lor cu centoni umezi în mână urcau în ajutorul gropilor centonari din interiorul casei. Alți pompieri, stând oarecum la distanță de casă și în clădirea în flăcări însăși, aruncau, țintind într-un anumit loc, bureți plini cu oțet și purtați pe stâlpi lungi; oțetul, răspândit în pâraie și stropind în diferite direcții, a stins focul. Și în apropierea insulei în flăcări, „serviciul de salvare” s-a agitat - emite, răspândind pe pământ saltelele menționate mai sus: a fost necesar să se țină cont de la ce distanță de la ce etaj ar trebui să fie așezate pentru ca oamenii aruncați pe ferestre să fie nu doare deja atât de mult. Emițătorii au fost chiar la foc, au ridicat oameni care au sărit afară și au căzut, i-au purtat într-un loc sigur și i-au transferat în grija medicilor, care erau câte patru persoane în fiecare cohortă de pompieri.
Când a devenit clar că casele nu pot fi apărate, iar focul s-a extins din ce în ce mai departe, balistarii s-au pus la treabă. Le-a avut mai greu decât balistarii legionari, care au tras cu armele în zidurile cetății asediate. Cei aveau spațiu, puteau alege locul din care era cel mai convenabil să opereze cu aruncătorul de pietre; balistarii-pompieri sunt lipsiţi de aceste avantaje. Ei trebuie să-și așeze armele pe stradă romană înghesuită, în imediata vecinătate a unei clădiri în flăcări, ai cărei pereți prăbușiți amenințau să se prăbușească asupra propriilor capete. Când insula a fost distrusă, falcarii (falx - seceră) și unciarii (uncus - cârlig) au fost duși la lucru. Primii stâlpi mânuiți, pe care erau înțepate cârlige uriașe în formă de seceră; acesta din urmă a acţionat cu gafe mai mici. Era de datoria acestor detașamente să tragă cât mai mult posibil
389
dar mai departe de foc, tot ce ardea și care mai putea lua foc: scânduri, bușteni, în general, orice copac, precum și pietre încinse. Dacă unele părți ale zidului încă țineau, erau târâte în jos cu „seceri”. S-a întâmplat ca balista să nu poată fi doborâtă și așezată în niciun fel; apoi lucrarea de distrugere a clădirii a căzut mai ales asupra falcariilor, care, apucându-le cu „secerile” grele de pervazul ferestrei sau de vreo pervaz din zid, l-au slăbit, au smuls bucăți din ea și au distrus-o treptat până la pământ.
Toți acești oameni - și cei care, cu găleți cu apă și pânză grea în mâini, s-au repezit printre limbi de foc, în nori de fum înăbușitor și de abur, și cei care stăteau pe scări și lângă casa în flăcări și cei care au distrus-o. și a scos resturile arzând - toți erau în pericol de moarte. Cei care stingeau focul în interiorul casei puteau muri sub tavanul prăbușit, se sufoca în fum și ar putea fi arși, astfel încât să fie imposibil să-i salveze. O grindină de pietre înroșite și fragmente de lemn în flăcări i-au făcut ploaie pe cei care lucrau în apropiere; un vârtej care se ridică în timpul unui incendiu ar putea doborî o grindă grea sau ar putea prinde pe ele. Nimeni nu a fost imun de răni grave și deces. După fiecare incendiu, „trejii” nu și-au numărat tovarășii - și din nou și din nou s-au repezit să stingă un nou foc. Curajul statornic al acestor „sclavi de ieri” ar fi făcut onoare ilustrilor legionari ai lui Cezar însuși; numai inimile nobile și-au putut sacrifica viața cu atâta abnegație, ascultând de vocea datoriei și a onoarei. „După sute de ani de împărțire”, te înclini respectuos în fața acestor eroi necunoscuți, pe care contemporanii trufași nu i-au observat cu dispreț și atât de complet uitați de descendenții frivoli.

Nu știm nimic despre pregătirea pompierilor romani, dar prezența unor detașamente speciale în corpul lor indică faptul că o astfel de pregătire a avut loc. Este de la sine înțeles că sifonarii trebuiau să înțeleagă mecanica, iar balistarii trebuiau să cunoască dispozitivul balistei, să-l poată controla și să tragă cu precizie. Atât aceștia, cât și alții ar putea să-și învețe afacerea pe margine și să intre în corpul de pompieri deja ca specialiști. În ceea ce privește celelalte patru detașamente (Falcarii, Unziarii, Centonarii și Emitularii), pentru acestea au fost selectați oameni dintre cei care deja se hotărâseră să devină pompieri. Acest lucru a fost făcut în primul rând de centurion; alegerea lui a fost verificată de tribun și poate chiar de prefectul vegherilor.

Pentru a trece gălețile cu apă sau a arunca ușile unei case în foc cu un topor, nu era nevoie nici de îndemânare, nici de o mare forță fizică. Unii dintre pompieri pe tot parcursul serviciului și au rămas în postura unui fel de „muncitori auxiliari”; au pompat apă, acvariul lor aliniat de la piscină până la casa care ardea; aveau grijă de cai sau catâri, îi înhămau și îi conduceau. Niciuna dintre sursele noastre

390

spune că pompierii aveau cai, dar este imposibil să ne imaginăm o brigadă de pompieri fără cai. Balistele nu au fost purtate pe mâini, iar pietrele le-au fost livrate nu pe mâini. Blanuri cu otet, centone, nisip, saltele de viata, scari, in general, toate echipamentele de incendiu erau purtate, desigur, pe vagoane; pompierii au fugit doar cu gălețile și topoarele în mână. Este foarte probabil ca o parte din aceste vagoane să fi fost pregătită în orice moment, cu echipament depozitat și înhămat de cai sau catâri. Unii dintre „ajutoare” erau de serviciu cu ei.

În patru detașamente speciale au luat oameni de mare forță fizică și curaj dovedit. Înainte de a fi numiți acolo, i-au privit și i-au verificat, i-au obișnuit, ca să spunem așa, să tragă, așezându-i din ce în ce mai aproape în lanțul de dozatoare de apă, obligându-i să funcționeze într-o clădire în flăcări. Cei selectați au trecut prin cursul lor de studii: li s-au arătat o serie de tehnici care au făcut ca munca să fie cea mai eficientă și mai puțin periculoasă; falcariusul era predat diferit de centonarius sau emitularius. Au predat, explicând și arătând, bătrâni pompieri cu experiență: la un incendiu, noii veniți lucrau lângă profesorii lor, urmărindu-i, repetându-și mișcările, încercând să țină pasul cu ei. Patrule de noapte ale pompierilor, care se plimbau prin oraș, monitorizau nu doar dacă undeva va izbucni un incendiu, ci erau și polițiștii de noapte, care erau obligați să rețină infractorii (piromanii, spărgătorii, hoții erau supuși instanței prefectului de veghe). şi împrăştie oamenii răutăcioşi care urează noaptea după străzile romane.

Noaptea Roma era un oraș groaznic. Odată cu apariția nopții, străzile s-au cufundat în întuneric; iluminatul stradal, nici în secolul I, nici în secolul II. n. e. nu a fost (parțial și în dimensiuni foarte mici, apare în secolul III d.Hr.). „Când casele vor fi încuiate”, a scris Juvenal, „totul va fi tăcut în magazine, șuruburile vor fi împinse și lanțurile vor fi prelungite, atunci va fi o persoană care te va jefui, altfel va apărea un bandit și începe să acționezi cu un cuțit.” În mlaștinile Pomptine și în „Pădurea Puilor” de lângă Cum, pe malul Golfului Cum, bandele de tâlhari s-au ascuns, făcând raid în Roma. Așa-numita Grove Neviev, la 6 km de Roma, a servit drept refugiu pentru tâlhari. Nu numai că erau periculoase. Juvenal a înfățișat foarte viu o grămadă de tineri leneși care batjocoreau un om sărac care stătea la casa unui prieten și se întorcea noaptea acasă la lumina felinarului său mizerabil. Otho, viitorului împărat, îi plăcea să rătăcească prin Roma în prima tinerețe în compania aceluiași greblă ca și el; dacă dădeau peste vreun beat sau slab, îl întindeau pe o mantie și îl aruncau în sus. Tatăl lui Otho, un bărbat sever de la vechea școală, nu și-a cruțat fiul curele, dar tânărul

nu și-a venit în fire. Distracțiile lui Nero erau și mai urâte: a părăsit palatul într-un amurg dens, deghizat într-un simplu sărac; au bătut oamenii care veneau din sens opus, i-au aruncat în șanțuri, au spart și au jefuit magazine. Tinerii ticăloși din familii bogate și nobile au urmat cu bucurie exemplul împăratului.
391
rator, iar Roma, după spusele lui Tacit, era ca o cetate noaptea, luată de asalt și dată voinței cuceritorului. Patrule de noapte aveau destul de făcut.
Din secolul III. n. e. păstrate, deși nu foarte bine, inscripții mâzgălite în camera de gardă a cohortei a VII-a dincolo de Tibru de pompieri, care toți fără excepție spun că au servit ca sebatiari (din sebum - orice animal, grăsime interioară din care se făceau lumânări), adică . se ocupau de iluminat.
Patrule de pompieri și-au ocolit zona, desigur, cu lumina. Seba-tsiarii era obligat să aprovizioneze în cantități suficiente tot ce era necesar pentru aprindere: felinare, lumânări de seu, grăsime și fitile pentru torțe (făcliile romane erau tuburi metalice, goale în partea de sus; acolo se introducea un fitil și se turna grăsime). Erau și lămpi unde ardea uleiul de măsline. Totul trebuia păstrat în perfectă ordine: reparat, curățat, alimentat, predat camarazilor atât felinare, cât și torțe în așa formă încât să poată fi doar aprinse. Este posibil ca sebatiarul să se fi ocupat și de „iluminatul stradal”: una dintre inscripții menționează „lanterne la uși”; au fost atârnate, probabil, peste intrarea în unele clădiri relativ apropiate de corpul de pază. Își îndeplinește atribuțiile în termen de o lună; sunt aparent grele și supărătoare - „Sunt obosit, dă-mi o tură”, se plânge sebatiarul care a căzut din picioare. Uneori, unul dintre camarazii lui îl ajută, iar pompierul își amintește cu recunoștință de asistentul său. În general, iubește, făcându-și față tuturor îndatoririlor, după ce tovarășii lui l-au înconjurat, să-și petreacă timpul, încrezându-și gândurile și stările de spirit pe pereți sau pur și simplu bucurându-se de procesul scrisului. Uneori el va zgâria doar numele cu numele centurionului și va indica în ce lună s-a ocupat de iluminat, dar mai des va indica sub ce împărați, în anul căror consuli, a îndeplinit această slujbă; simte o plăcere copilărească în a-și îmbrăca zgârietura, adesea destul de analfabetă, într-o formă solemnă oficială. Uneori își dă drumul sentimentelor: „Îi mulțumesc emisarului”, „Voi fi mereu recunoscător camarazilor mei”, dar nota este deosebit de comună: „totul este bine”, „toți camarazii sunt în viață și bine”. Persoană care a experimentat pericolele pompierilor și a fost livrată de la aceștia pentru acea lună în care știe doar iluminatul, stând în liniștea și confortul casei sale de pază (camera postului de pază, unde au fost făcute toate aceste inscripții , este excelent), este mereu îngrijorat de cei care sunt în pericol constant de moarte. Și dacă nimic îngrozitor nu s-a întâmplat în timpul serviciului său, iar oamenii de care este conectat prin muncă, prietenie, recunoștință, toate se dovedesc a fi în siguranță, el deduce fericit și uşurat "totul este bine".

## Capitolul șase

## KHLEBNIK

„E pâine și până la pâine” - pe vremuri în Ucraina, acest proverb determina bunăstarea completă în casă. Pâinea era baza alimentației; fără pâine, o persoană nu se simțea nici sătulă, nici puternică. Așa a fost în Italia antică: principalul lucru este pâinea, iar restul sunt doar aditivi.
Într-o poezie fermecătoare, atribuită greșit în antichitate lui Vergiliu, Micul dejun al țăranului1, povestește în detaliu cum își pregătește țăranul sărac Simil masa de dimineață. În primul rând trebuie să coacă pâinea; măcinarea făinii într-o moară manuală,

În sită mâinile lui Simil du de acolo făina Și-o cerne; în sită au rămas doar tărâțe. Cade pe făină nealiată, curge prin găuri
Pur. Placa Simil se toarnă direct pe cea netedă și apoi se toarnă cu apă caldă. Împreună amestecă acum făina și foile de dafin.2 El frământă cu mâna grăbită; între timp toată apa era absorbită.
Presărând sare pe bulgăre, a întins aluatul gata făcut și, dându-i o formă rotundă cu palmele, a trasat patru părți egale pe pâine cu degetul. Îl pune pe vatră și, închizând vasul, adoarme cu cărbuni.
La fel ca Simil, ei coaceau pâine în case bogate în secolul al II-lea î.Hr. î.Hr e. Iată rețeta lui Cato: „Spălați-vă bine mâinile și cada. Se toarnă făina într-o cadă, se adaugă apă puțin câte puțin și se amestecă bine. Când îl frământați bine, întindeți-l și coaceți-l sub un vas" (adică acoperind pâinea cu un vas). Această metodă de coacere a pâinii a fost aparent cea mai răspândită multă vreme: judecând după contractul de construcție a moșiei, care este dat în cartea lui Cato „Despre agricultură", nu era cuptor de pâine în moșie, antreprenorul era doar obligat să pună vatra. În ţăran şapte
393
pâinea se coacea invariabil numai în felul lui Simil, dacă se coace chiar acasă.
Nici Similus, nici Cato nu au pus dospit în pâine. De când a intrat în folosință pâinea dospită, nu știm, ci Pliniu cel Bătrân, care a scris la mijlocul secolului I. n. e., considerată o astfel de pâine obișnuită; a fost clasat mai sus decât insipid, ca fiind cel mai benefic pentru sănătate. Starterul era de obicei un bulgăre de aluat vechi, lăsat intenționat în frământat cu o zi înainte. Se făcea și drojdie adevărată: făina de mei sau tărâțe fine de grâu se toarnă cu zeamă de struguri timp de trei zile, se frământă, se usucă acest aluat la soare și, la nevoie, se taie în bețișoare subțiri, care se diluează în apă fierbinte și se toarnă în făină.
Pâine, cel puțin până în secolul II. î.Hr e. copt acasă; această datorie revine gazdei și asistenților ei. În viața rurală, această practică s-a păstrat în întreaga republică și imperiu; multe conace săpate lângă Pompei au un cuptor de pâine. Țăranul nu a amenajat în locuința sa un astfel de cuptor, iar Columella, contemporan cu Pliniu cel Bătrân, recomandă proprietarului, de la care terenul este închiriat prin coloane mici de chiriaș, să construiască pe moșia sa un cuptor de o asemenea dimensiune încât există suficient spațiu pentru coacerea pâinii pentru toate familiile de chiriași.
Brutarii profesioniști au apărut la Roma, potrivit lui Pliniu, abia în prima jumătate a secolului al II-lea î.Hr. î.Hr e. Deschiderea brutăriilor era o problemă de urgență aici: cuptoarele de pâine nu puteau fi instalate decât în conacele bogate; în apartamentele clădirilor înalte - și astfel de case erau la Roma deja la sfârșitul secolului al III-lea. î.Hr e. - nici măcar vetre. Brutăriile, trebuie să ne gândim, au apărut înainte de timpul indicat de Pliniu, iar mesajul său se referă la maeștri speciali - brutari și patiseri veniți din Grecia. Pâinea de casă în orașe devine treptat complet uzată; chiar și acolo unde se putea coace acasă prin amenajarea unui cuptor de pâine (în multe case pompeiene acest lucru era posibil), ei preferă să-l cumpere.
Brutăria italiană reprezintă o combinație de neconceput între măcinarea făinii și producția de panificație. Cert este că antichitatea nu cunoștea deloc morile de vânt: au apărut abia în Evul Mediu. Sirenii erau deja cunoscuți la începutul secolului I. n. e., iar un poet grec le-a felicitat pe fetele de morărit pentru faptul că au putut în sfârșit să doarmă liniștite și să nu sară în sus cu primii cocoși, pentru că de acum înainte, la ordinul lui Demeter, pietrele de moară grele aveau să rotească nimfele apelor. . Aceste mori s-au răspândit, însă, mult mai târziu (secolele IV-V d.Hr.), iar înainte de acea vreme, cerealele erau

măcinate în mori, care erau conduse în principal de măgari. Ca pedeapsă, sclavii erau trimiși să întoarcă pietrele de moară, dar tocmai aceasta era pedeapsa la care se recurgea de fapt mult mai rar decât se credea, referindu-se la comediile lui Plautus: fiecare proprietar de brutărie dorea să-și aprovizioneze mai multă făină, și

394

Un animal l-ar putea macina, desigur, mai mult decât un om, care, de altfel, trebuie presupus, nu a aplicat mult zel muncii. Era imprudent să pedepsești un sclav în detrimentul propriului beneficiu.

Morile săpate în Pompei ne-au familiarizat cu producția de măcinare a făinii. Dispozitivul lor se bazează pe același principiu ca și cele moderne. Boabele erau măcinate între două pietre de moară: cea de jos era staționară, iar cea de sus se învârtea în cerc. Doar aceste pietre de moară aveau o formă complet diferită. Cel de jos (se numea „meta” după asemănarea cu stâlpii de kilometru de drum), foarte asemănător cu un clopot, era încorporat într-o bază rotundă, a cărei suprafață mergea uneori oblic spre piatra de moară, formând astfel un recipient în care era făina. turnat de sub piatra de moară. Și mai des, pe această bază, s-a așezat în jur un gard solid din lemn: s-a obținut un fel de coș pentru făină. Pe met a fost pusă o piatră de moară superioară în mișcare, care avea forma a două trunchiuri de con legate prin vârfuri. În aparență, această piatră de moară seamănă cu o fustă cu un corsaj, interceptată în talie cu o curea. Dacă „fusta” ar fi înfășurată strâns în jurul pietrei de moară inferioară, atunci nu ar fi posibilă nicio mișcare de rotație; a fost necesar să se planteze piatra de moară de sus, astfel încât să fie în greutate. Dispozitivul pentru aceasta a fost inventat simplu și ingenios: o tijă groasă de fier a fost introdusă în partea de sus a meta, iar o șaibă rotundă cu cinci găuri a fost introdusă în piatra de moară superioară chiar în mijloc, „la talie”, la mijloc, cea mai mare, a inclus tija meta, iar piatra de moară superioară atârna peste fund; între cei doi era un decalaj, mai mult sau mai puțin îngust. Boabele au fost turnate în „corp”, care a servit ca o pâlnie mare, și au trecut treptat în jos prin cele patru găuri ale șaibei în spațiu și au fost măcinate de la frecarea „fustei” pe sol. Pentru a înhăma un animal la moară, s-a pus un cadru pe piatra de moară superioară (pe „corsaj”); pe „talia” pietrei de moară superioară, găuri patrulatere au fost străpunse pe ambele părți, au fost introduse mânere puternice în ele și au fost conectate cu bare longitudinale sau benzi de fier la o bară transversală lungă, care a fost pusă pe o tijă încorporată în meta și ieșind deasupra „corsajului”. La brutărie erau trei sau patru mori, deoarece făina necesita măcinare diferită, iar fiecare moară măcina făină de o singură calitate. Într-o moară de vânt se obține măcinare diferită - mai fină și mai grosieră - în funcție de distanța dintre piatra de moară superioară și cea inferioară, iar cea de sus poate fi atât ridicată, cât și plantată mai aproape. În moara italiană, calitatea măcinarii depindea și de lățimea golului, adică de distanța dintre „fustă” și piatră, dar era imposibil să se schimbe această lățime, deoarece era determinată de dimensiunea șaibă introdusă în „talia” pietrei de moară superioară, iar diametrul șaibei depindea la rândul său de diametrul acestei „talii”. Și din moment ce piatra de moară superioară odată tăiată nu putea fi nici îngustată, nici extinsă la „talie”, a fost necesară achiziționarea mai multor mori.

395

Săpăturile de la Pompei au scos la iveală și planul și echipamentul anticei brutărie, dar reliefurile de pe monumente și sarcofage, înfățișând viața brutăriei și a brutarilor la lucru, au adăugat mult.

Pe lângă încăperea rezervată morilor, brutăria avea: un cuptor de pâine, o cameră în care era o „mașină” pentru frământarea aluatului și o masă mare pe care se întindea acest aluat și o cămară în care se lua pâinea.

scos din cuptor a fost depozitat. De obicei, o brutărie era conectată la brutărie.
Cuptorul de pâine era de diferite tipuri: pe un relief seamănă cu bătrâna noastră olandeză, doar cu o gură largă semicirculară prin care se plantează pâine; pe de altă parte, este ceva asemănător unui cort, așezat pe o bază rotundă largă, din care o parte iese înainte, formând, parcă, un stâlp, unde se îndreaptă semicercul gurii. Soba descoperită la Pompei seamănă cu soba satului nostru rusesc. Deasupra vatrăi de cărămidă a fost așezată o boltă semicirculară, sub care ieșea o cameră pătrangulară închisă, care reține bine căldura. Gura cuptorului era închisă cu un amortizor de fier; se uita, ca în cuptorul nostru, spre vatră. Cuptorul era așezat în așa fel încât pe o parte să intre în camera în care se frământa și se modela pâinea, iar pe cealaltă parte în cămara de pâine. În pereții laterali ai vetrei se făceau ferestre: într-unul se servea pâine pentru plantat la cuptor, prin celălalt brutarul trecea pâinea scoasă în cămară, unde erau așezate pe rafturi.
Brutariile mai mici obisnuiau sa framanta painea cu mana, dar cele mai mari aveau „masini” speciale pentru framantarea aluatului. Au fost aranjate foarte simplu: o coloană rotativă cu trei lame a fost introdusă într-o cuvă cilindrică înaltă de aproximativ un metru. În pereții căzii s-au făcut două găuri înguste și adânci la diferite înălțimi din părți opuse, unde s-au introdus bețe puternice. De stâlp este atașat în partea de sus un mâner, o pârghie cu care stâlpul este pus în mișcare de oameni. În brutăriile mari, această muncă era făcută de un măgar sau un catâr. Lamele, rotindu-se, frământau făina, iar bețișoarele scăpau uniform bulgări care lipeau de ele. Aluatul frământat a fost scos, întins pe o masă lungă, dând bucăților de aluat o formă particulară de covor rotund, care consta din două părți; pe un fund plat asemănător unui tort stătea, ca pe o tavă, jumătatea de sus, pe care brutarul o împărțea în patru părți înainte de a intra în cuptor3, trasând cu degetul două brazde adânci, în formă de cruce. Aceste părți – se numeau „sferturi” – se rupeau ușor: cuțitele de masă nu trebuiau să fie la cină. Uneori pâinea era coaptă sub formă de chifle mici alungite, ca saek-ul nostru. Au plantat pâine în cuptor pe o lopată de lemn, complet asemănătoare cu vechile noastre lopeți rustice.
396
În Italia antică, pâinea era coaptă numai din făină de grâu; Italienii nu semănau secară, știau mai multe despre ea din auzite și considerau pâinea de secară dăunătoare. Columella a sfătuit în unele cazuri să coace pâine pentru sclavi dintr-un amestec de făină de grâu cu orz; în Campania, unde se semăna mult mei, se coace pâine și din făină de mei; Pliniu l-a lăudat foarte mult. Făina de grâu era de diferite soiuri și, în consecință, pâinea coaptă era de diferite soiuri. Pâinea de primă clasă făcută din cea mai bună făină pe care o dădea grâul moale era servită la masa oamenilor bogați; ruralii și săracii mâncau pâine din făină cu tărâțe: o astfel de făină dădea o coacere grozavă și era profitabil să coacem pâine din ea.
Oamenii bogați își păstrau propriii brutari; gustul stricat capricios necesita tipuri speciale de pâine, care nu puteau fi întotdeauna găsite în brutăriile din oraș. Flaccus Thorius, conducătorul Bitiniei sub Augustus, avea un brutar, Mithridates, pe care l-a adus din M. Asia. În columbariumul Statiliilor, există mai multe inscripții cu numele sclavilor care erau brutari. Casa imperială, desigur, era formată din mulți brutari; ca medicii, erau împărțiți în zeci - decuria; un anume Primigenie a poruncit să raporteze în piatra funerară că este un slobod al împăratului Claudius, brutar și decurion de brutari pentru fiica sa Antonia. În fruntea tuturor brutarilor de palat era pus un „manager al brutarilor” special; inscripția îl menționează în acest rol pe Telesphorus, un slobod al lui Augustus. Sclavul imperial Avtomat era

inspectorul: el verifica calitatea pâinii și greutatea acesteia. A murit la vârsta de 29 de ani și a fost, conform inscripției, „iubit cu ardoare de toată lumea de la o vârstă fragedă până la sfârșitul zilelor sale”: poziția Automatului aparținea se pare celor care făceau posibilă enervarea oamenilor și persoana care nu a făcut asta a lăsat o amintire recunoscătoare.
Brutarii sclavi eliberați în libertate mergeau de obicei la muncă pentru un brutar și, dacă reușeau să obțină bani, își deschideau propria brutărie. Unul dintre acești norocoși, Nonius Zeph din Ostia, avea echipamentul brutăriei înfățișat pe un sarcofag mare de marmură, pe care îl construise anterior pentru el și soția sa; altul, Mark Virgil Eurysaces, care a trăit la sfârșitul secolului I. î.Hr e., și-a ridicat un monument imens la Roma la Poarta Exviline, un adevărat turn cu trei niveluri. Nivelul inferior este format din stâlpi; pereții celui de-al doilea sunt străpunși de depresiuni rotunde, care, după unii arheologi, înfățișează simbolic modii, o măsură de cereale, asemenea stâlpilor celui de jos - butoaie de făină; a treia înfățișează prepararea pâinii în diferitele sale etape: măgarii lucrează la două mori, muncitorii de la masă seamănă făină, proprietarul sau vreo persoană interesată de coacerea pâinii ia o probă de făină. Mașina de frământat aluat deja cunoscută nouă este rotită de un măgar; șoferul monitorizează și dacă aluatul este bine frământat. Pe două mese mari
397
aluatul se întinde și se modelează; fiecare angajează patru muncitori. Proprietarul sau asistentul lui a venit la o masă, dă niște instrucțiuni brutarilor; Toți s-au întors spre el și l-au ascultat cu atenție. Un muncitor stă lângă cuptorul de pâine și plantează pâine. Și, în sfârșit, al treilea relief: pâinea se duce la cântar în coșuri înalte, umplute; este cântărit şi primit de edili. Și aici este necesar să spunem câteva cuvinte despre furnizarea de pâine la Roma.
Furnizarea neîntreruptă de hrană a Romei, în primul rând cereale, a fost preocuparea constantă a guvernului atât sub republică, cât și sub imperiu. A oferi populației cu pâine însemna, sub o republică, a strânge voturi pentru sine la alegeri, sub un imperiu, a menține calmul în capitală, iar sub ambele forme de guvernare, a câștiga dragostea și recunoștința oamenilor. Sub republică, funcționarii speciali, edilii, erau însărcinați cu aprovizionarea orașului: se ocupau de procurarea cerealelor, verificau disponibilitatea cerealelor de la brutari și amendau pentru ascunderea stocurilor de cereale, monitorizau calitatea pâinii și greutatea corectă a acesteia; dacă era mult cereale (în 195 î.Hr., de exemplu, sicilienii trimiteau un milion de modi de grâu la Roma în dar), ei împărțeau cerealele oamenilor la un preț foarte mic. În anul 58 î.Hr. e. Clodius, cel mai înzestrat și neînfricat dintre demagogii de la sfârșitul republicii, a introdus o lege privind distribuirea gratuită a pâinii celor nevoiași. Cezar, întorcându-se la Roma după victoria finală asupra dușmanilor săi republicani (46 î.Hr.), a găsit la Roma 320 de mii de oameni care au primit pâine gratuit. El a redus acest număr la 150 000. Augustus l-a mărit la 200 000, iar acest număr a rămas aproape neschimbat până la sfârșitul imperiului. Pentru a primi pâine gratuit, trebuia să fii: un om sărac, un cetățean roman cu drepturi depline și să aibă reședința permanentă la Roma. Au fost întocmite liste cu astfel de persoane; fiecăruia dintre ei i s-a dat, ca dovadă a dreptului său, un timbru special, iar purtătorul ei primea în fiecare lună într-o anumită zi și într-un anumit loc cinci modi de cereale, pe care le lua cu el într-o pungă. Dar ce era de făcut cu el? Chiar dacă te pui pe tine și pe familia ta pe aceleași clătite și clătite care pot fi prăjite pe un braz, atunci au nevoie și de făină. Nu te poți lipsi de o moară și, din moment ce ai venit deja la moară, poți să te înțelegi și cu proprietarul-brutar pentru ca acesta să dea pâine coaptă în schimbul făinii. În ce condiții

s-a încheiat un astfel de acord, dacă avea o formă tipizată sau s-a schimbat din când în când, nu știm. Și apoi îmi vine în minte inscripția de pe monumentul lui Ev-risak, în care se numește „brutar și furnizor". Nu a dat el pâine celor care i-au adus cereale gratis? De aceea întreprinderea sa se afla sub supravegherea specială a unor funcționari care verificau atât calitatea făinii, cât și greutatea pâinii coapte? Eurysaces a vorbit despre meseria sa în limbajul reliefurilor, desfășurând treptat istoria coșului de pâine în fața privitorului (Fig. 3); Imaginea Zef
398
zil pe sarcofagul lui o moara cu magar, modius, sita, cosuri de paine (Fig. 4). Acești oameni, de origine greacă, urmași ai sclavilor, își iubesc munca și sunt mândri de ea. Ei își cunosc valoarea. Încă ar fi! Guvernul aprovizionează poporul cu cereale, dar fără ei, brutarii, nu va exista pâine. Ei sunt cei mai apropiați, asistenți direcți ai guvernului însuși, iar Eurysaces înțelege acest lucru, numindu-se asistent al magistratului. Depinde de brutari dacă oamenii vor avea sau nu pâine bună. Și pâinea bună pentru săraci este totul. Este de înțeles de ce, în campania electorală de la Pompei, Iulius Polybius este recomandat ca edil pentru că „oferă pâine bună". Edilii nu au avut întotdeauna grijă să „dea pâine bună". Unul dintre invitații lui Tra-Malchio din romanul lui Peperoni se plânge jalnic: „La naiba pe acești edile; adulmecat la urma urmei cu brutarii. Se stie ca mana spala mana. Oamenii săraci suferă, iar aceste burte grase au întotdeauna saturnalie. O, dacă ar fi acum șoimii aceia pe care i-am găsit când am ajuns din Asia... Obișnuiai să cumperi pâine pentru un ban și să nu mănânci împreună, dar acum, poate, un alt bou are ochii mai mari. Aceste plângeri ne dezvăluie partea din culise a vieții unui oraș italian. Era interzis să se ridice prețul pâinii, dar era foarte posibil să se coacă pâini cu greutatea mai mică decât greutatea prescrisă, cu conviețuirea edililor, care „adulmecau cu brutarii", și trebuia să plătești aceiași bani pentru „pâine". mai puțin decât un ochi de bou". Brutari - putere; printre ei nu sunt doar liberi; în Pompei, proprietarii brutăriilor erau oameni care aparțineau vechii nobilimi pompeiane și din vârful lumii municipale. Și dacă nu și-au desfășurat afacerile cu onestitate și cu grijă, atunci unde puteau să-și găsească săracii controlul asupra lor?
Cine lucra în brutării, cine „făcea pâine" în adevăratul sens al cuvântului? Nu știm nimic despre ei: inscripțiile dau doar nume, fără detalii biografice. Apuleius, care și-a adus în cele din urmă eroul, care a fost transformat în măgar, la moară, a lăsat o descriere teribilă a oamenilor și animalelor care lucrau acolo: „Dumnezeul meu! Ce fel de oameni! Toată pielea lor era împodobită cu vânătăi; pelerinele zdrențuite nu își acopereau spatele zdrobit, ci doar aruncau o umbră peste el; unii aveau haine scurte care ajungeau doar până la vintre; toate tunicile erau astfel încât corpul să poată vedea prin găuri; mărci pe frunte, jumătate de cap ras, picioare în cătușe; palizi-palizi, pe jumătate orbiţi de căldură şi fum, care stăteau ca o ceaţă în camera întunecată, corodându-le pleoapele; cenușii cu praf de făină, cu care s-au dus ca pumnii, pumnindu-se cu nisip când încep să lupte. Și ce să spun și cum să-mi spui despre animale, tovarășii mei! Ce catâri bătrâni și câți obosiți erau! Cu capul în jos în iesle, au nimicit munți de pleavă; gâturile în răni purulente tremurau din cauza dificultății de respirație, nările flasce dilatate din cauza acceselor constante de tuse, răni în piept de la lesa de frânghie care se freca constant; coaste care aproape au ieșit din piele din
399
Orez. 3. Reliefuri din monumentul Eurysacs.
/ - cântărirea și acceptarea pâinii; 2 - măcinarea, cernerea făinii; 3 - framantarea si intinderea aluatului, cuptorul pentru paine.

(M. Rostovzeff. Istoria socială şi economică a Imperiului roman, tabl. II).
Orez. 4. Sarcofagul lui Zeph și moara din Ostia.
(L. A. M o g it z. Grain-Mills and Flour in Classical Antiquity. Oxford, 1958, tabl. 7).
bataie constanta; copitele turtite monstruos de la rotirea constantă; piele, aspra de la subtiri si scabie veche.
Există, desigur, o parte de retorică în această descriere; un animal de companie atât de strălucit de-al ei ca Apuleius nu se putea descurca fără ea. Dar nu este nevoie de înfrumusețari literare pentru a înțelege cât de grea a fost viața unui brutar. Munca fizică grea era și mai grea de condițiile în care trebuiau să lucreze: căldura de la cuptorul înroșit, praful de făină, graba, lipsa somnului. Au lucrat și noaptea. În Italia antică, oamenii se trezeau devreme; copiii, plecând în zori la școală, cumpărau pe drum prăjituri proaspete, iar Marțial se plângea că brutarii nu-l lăsau să doarmă noaptea. Munca a continuat tot anul, fără odihnă, fără sărbători: oamenii au nevoie de pâine în fiecare zi. Singura sărbătoare a brutarilor, când se odihneau atât oamenii, cât și animalele, era sărbătoarea Vestei, patrona vetrei. Au sărbătorit-o în iunie.
Aici au încununat măgari; de ele atârnă pâini ca o ghirlandă;
Morile sunt pietre de moară, îndepărtate, în strălucirea coroanelor, - Ovidiu va spune, descriind această sărbătoare. El este înfățișat pe o frescă pompeiană în forma idealizată în care atunci se obișnuia să înfățișeze artizanii și munca lor: în loc de oameni epuizați, iubitorii dansează vesel; în loc de vite înfometate – măgari bine hrăniți și îngrijiți.

## Capitolul șapte

## MAI PLIN

Principalul material din care erau făcute îmbrăcămintea în Italia antică era lâna. Lâna era folosită la confecţionarea tunicilor-cămăşi care se purtau direct pe corp, togă - haine naţionale romane pe care cei lipsiţi de drepturi nu îndrăzneau să le poarte; pelerine de ploaie de tot felul și tăieturi, de la cele întunecate grele, ale soldaților și ale călătorilor, până la cele deschise multicolore, care se purtau peste toge albe ca zăpada pentru a le proteja de praf și murdărie. Hainele de lână erau purtate de toată Italia, de la senator la sclav. Lâna este higroscopică, nu lasă corpul să se răcească, protejează împotriva răcelilor: materialul a fost ales pe baza experienței multor generații. Italia era bogată în lână excelentă; turmele ei de oi erau de milioane, iar oile erau de diferite rase. Au existat oi a căror lână fină superbă rivaliza cu cele mai bune clase de lână grecească (iar lâna grecească era renumită în întreaga lume în antichitate). Strabon, care a călătorit prin Italia în timpul lui Augustus, a scris că oile care au fost crescute în valea râului. Po, lângă Parma și Mutina (Modena modernă), a dat cea mai moale, cea mai frumoasă lână; lâna grosieră din Liguria și din Insubres (un trib galic care locuia în zona Milanului de astăzi) a furnizat țesătura în care erau îmbrăcați majoritatea sclavilor din Italia; din lâna oilor Patavia (Patavia - Padova de azi) se făceau covoare scumpe și gavsaps - țesături deosebite umplute, cu o grămadă pe ambele părți ale materiei sau numai pe una. Lâna oilor din rasa Apuliană era foarte bună. Firele și țesăturile erau munca femeilor, iar în vremurile vechii antichități, nu numai țăranii săraci, ci și senatorii bogați și generali celebri purtau tunici și toge de casă. Noaptea târziu, Lucrezia „lucrea la lână” când soțul ei a călărit de sub Ardea pentru a verifica cum își petrece timpul o soție singură. Cato nu-și putea imagina moșia fără războaie. Varro cunoștea moșii cu mari ateliere de țesut. Chiar și la sfârșitul republicii în familiile Vechiului Testament din atrii a existat un țesut,

iar unele epitafuri laudă femeii că „s-a așezat acasă și a prelucrat lâna”. August purta doar haine făcute de sora, soția sau fiica lui. În economia lui Statilius și a Liviei, soția lui Augustus și, în general, în gospodăria imperială, cel puțin câțiva oameni erau angajați în filare, deoarece inscripțiile menționează poziția unei „cântări de lână”, adică a unei persoane. care cântăreau lâna împărțită pentru „lecții” toarcerilor și le supravegheau munca, precum și tocătorii înșiși, țesătorii și țesătorii. Judecând după mai multe inscripții din Roma, existau și filaturi private, dar nu știm nimic despre dimensiunea lor, precum și despre organizarea lor. Același lucru este valabil și pentru atelierele de țesut. Atât Marțial, cât și Juvenal comemorează țesătorii din Roma; la Roma existau, desigur, ateliere de țesut, dar nimic despre ele nu a ajuns până la noi.

Știm mai multe despre plinuri. La Pompei și la Pola (Dalmația), s-au săpat plini; au fost găsite fresce care explică munca plinilor (în latină se numeau fulloni), s-au păstrat unele inscripții.

Meseria de plin era dublă: făceau pânze și spălau și reparau hainele murdare de lână. Erau spălători și bărbați excelente: din mâinile lor le-a ieșit un lucru nou-nouț. Iar procesul de împâslire diferă de spălare doar în absența unor operații.

Pânza în vremurile străvechi era făcută în același mod ca și acum; diferența, desigur, este în scara producției și în faptul că acum mașinile funcționează. Țesătura de lână devine pânză, deoarece suprafața lânii de oaie este acoperită cu solzi sau dinți, care îi conferă tenacitate și capacitatea, mai ales sub influența umidității, căldurii și șocurilor mecanice, de a adera strâns la firele de păr vecine, sau, după cum se spune. , "a cadea". Prima lucrare a fullonului italian a fost să pisească pânza de lână. În secolul 19 această lucrare era efectuată de mașini speciale de plin, în care o pânză de lână impregnată cu un lichid cald era trecută între doi cilindri rotativi și strânsă într-un jgheab îngust, cu un capac atașat de o greutate. Țesătura s-a deplasat cu dificultate, a fost puternic comprimată, s-a frecat de pereții jgheabului și de capac și astfel a căzut. La mașinile vechi, pistilul unui dispozitiv special arunca țesătura cu loviturile sale. Plinul italian nu avea mașini, nici pistil; avea doar propriile picioare la dispoziție.

În 1825, pe una dintre cele mai aristocratice străzi din Pompei, care se numește acum strada Mercur, a fost dezgropată o casă, unde se afla un mare atelier de fullon. Unele dintre echipamente au supraviețuit și frescele, sărace din punct de vedere artistic și prețioase ca conținut, au supraviețuit - istoria piesei de pânză, înfățișată în toate etapele de fabricație.

403

Orez. 5. „Dansez” plini. (Frescă). (A. Mau. Pompei. Leipzig, 1908, fig. 242).

Materialul de lână care trebuia simțit se punea într-o cuvă cu apă caldă și acele substanțe care îndepărtau grăsimea rămasă în lână după o spălare insuficientă. Cuvele stăteau în mici garduri, separate între ele prin ziduri joase. Plinerii s-au urcat în aceste cuve și au început, sprijinindu-și mâinile pe pereții pereților despărțitori, „dansul fullonului”: au sărit uniform. Pe frescă, unul dintre muncitori doar „danează”; alți trei (un chel în vârstă și doi tineri), după ce au scos materia, o țin în greutate, astfel încât apa să curgă în jos; poate că și-au terminat deja „dansul” sau poate doar au decis să ia o pauză (Fig. 5).1

Italia antică nu cunoștea săpunul. Medicamentul pe care Pliniu îl numește „săpun” și care a fost preparat din grăsime interioară și cenușă (o „invenție galică”), la fel ca „bilele de la Matthiac” (un oraș din vecinătatea actualului Wiesbaden), nu a fost niciodată folosit pentru spălat; și-au spălat părul pentru a-l vopsi într-o culoare roșiatică,

care a intrat la modă printre contemporanii lui Pliniu și Marțial. Soții Fulloni puneau sifon în cuve și și mai des foloseau urină. Urina, care a stat una sau două săptămâni, formează, în combinație cu grăsimea, un săpun lichid amoniacal, care este bun la spălarea petelor de grăsime și, în general, a oricărui fel de murdărie. Soții Fulloni puneau pe străzi vase mari pentru trecători; Martial îi menționează într-o epigramă foarte rea. La Pompei, în zona noilor săpături, nu departe de casa proprietarului unui plin, au găsit o amforă mare de vin cu gâtul rupt, săpată în pământ. Acesta este un adevărat comentariu la cuvintele lui Martial: „... un vas vechi de fullon zgârcit”.
Desigur, materialul spălat în urină trebuia clătit puternic în apă curată. Plinul avea întotdeauna căzi mari unde
404
fulloni, „danzând” în cuvele lor, și transferau materia și unde o clătiră cu sârguință și nu o dată, schimbând apa de multe ori. Apoi l-au scos, l-au așezat pe mese mari și au început să-l bată cu role – operațiune care a contribuit în egală măsură la aruncarea și îndepărtarea murdăriei – după care era atârnată la uscat pe frânghii sau stâlpi. Fullers au primit permisiunea prin lege să arunce aceste frânghii chiar și peste stradă. După ce materia se usucă, au început să lucreze, reprezentați pe o altă frescă - până la somn. Scopul smocurilor este de a forma un strat de fibre proeminente pe suprafața țesăturii strâns din pâslă și astfel să facă această suprafață pufoasă și moale. Acum, suprafața țesăturii este răzuită cu un tambur de grămadă, la marginile căruia sunt atașate rame înguste cu conuri de grămadă plantate pe ele. În Italia antică, pânza era ruptă cu mâna sau cu pielea unui arici – „fără ace, lâna moale de oaie ar fi inutilă oamenilor”, notează Pliniu, – sau cu conuri de ciulin, din care se făceau perii speciale de grămadă. O femeie dintr-o frescă din aceeași serie ține o astfel de perie în mâini și o curăță cu o baghetă. Este posibil să fi fost folosiți și piepteni de fier. Sacii de lână erau folosiți pentru a umple saltele; întrucât Fullonii au avut întotdeauna o abundență din aceste câlți, este posibil să se fi ocupat și cu fabricarea de saltele.
Următoarea frescă înfățișează doar somnul (Fig. 6). De un stâlp suspendat de tavan atârnă o țesătură, pe care o rupe cu o piele de arici
Orez. 6. Lucrări ale plinilor. (Frescă). (A. Mau. Pompei. Leipzig, 1903, fig. 243).
405
un tânăr muncitor într-o tunică scurtă. Trece altul cu o cușcă ușoară de răchită pe umeri, care amintește de o iurtă, și cu un ibric în mâini după forma care se mai folosește în Italia pentru cărbuni. Pe această cușcă se întindeau pânză, se spălau și se îngrămădeau, dacă nu era vopsită, iar sub cușcă puneau o oală cu sulf aprins. Vaporii de sulf au proprietatea de a albi țesătura.
După fumigație cu substanță cenușie, au „amidonat”, adică au frecat cu un fel special de argilă, care a adăugat strălucire și a protejat-o de poluare. Existau mai multe varietăți de astfel de lut: numai țesăturile albe puteau fi frecate cu sardinia, iar umbria era potrivită pentru cele colorate. el este înfăţişat şi în frescă. Între doi stâlpi puternici, legați în partea de sus printr-o bară transversală, o placă este fixată nemișcat; deasupra ei sunt câteva altele care pot fi ridicate și coborâte. Între ele, țesăturile sunt așezate, strângând plăcile cu două menghine cu șuruburi. O astfel de presă a înlocuit în mare măsură fierul de călcat modern.
La Roma s-au păstrat mai multe inscripții care menționează Fullonii. Unul dintre ei este interesant, relatând că colegiul de fulloni (meserii din Roma, în toată Italia și în provinciile romane au creat asociații speciale de meșteșuguri numite colegii) și-au dovedit dreptul de a folosi gratuit apa dintr-un rezervor - drept pe care l-au contestat unor

detractori. . Acest lucru s-a întâmplat la mijlocul secolului al III-lea. n. e. Din restul inscripțiilor romane aflăm doar că în economia palatului, ca și în economia oamenilor bogați, existau fulloni. Pentru a-i cunoaște mai bine pe acești oameni, trebuie să mergi la Pompei. Foarte puțin, dar totuși aflăm ceva despre proprietarii de plin și despre muncitorii lor.
Printre proprietari, primul loc este ocupat de eliberați. Un plin a aparținut libertului Ștefan; plinul orașului (de remarcat că plinurile, precum băile, erau instituții „comunale”) la un moment dat a fost închiriat de un bancher bogat, tot eliberat, Caecilius Jukund. În ultimii ani înainte de moartea orașului, Vesonius Primus, judecând după propriul nume (Prim), a fost responsabil de acesta - un țap ispășitor. A participat cu entuziasm la campaniile electorale; le recomandă pe Caeia Secundus şi pe Gavia Rufus duumvirilor, pe Helvius * Sabina edililor. În fața noastră este un exemplu viu de persoană care, nedevenită încă cetățean legal, se simte în acest oraș care l-a adăpostit, complet al său: trăiește după interesele lui, este vital interesat de soarta lui cotidiană; este important pentru cel care va conduce treburile orașului. O altă împrejurare este și mai interesantă. Știm cu ce dispreț tratau romanii liberi toate activitățile meșteșugărești. Cicero în cartea sa „Despre îndatoriri”, care trebuia să servească
406
ghid de viață pentru fiul său, a scris: „Toți artizanii își petrec viața făcând muncă murdară; nimic nobil nu poate apărea într-un atelier.” Prim nu este deloc timid în privința meșteșugului său; se declară public fullon. Iar muncitorii simpli, muncitorii mai plini, nu consideră deloc ocupația lor ca o afacere murdară. Câteva inscripții au fost păstrate de un oarecare Lucius Quintilius Crescentus, un simplu Fullon, care le-a zgâriat cu un cui pe coloanele casei în care probabil locuia. În aceste inscripții, el trimite salutări tuturor locuitorilor Pompeiului și orașelor din jur, precum și tuturor colegilor meșteri: „Semiluna trimite salutări fullonilor de aici și altora, oriunde s-ar afla”. Acest om era mândru de meserie și de apartenența sa la o frăție larg răspândită de plini. La „noile săpături” (așa-numitele părți ale orașului care au început să fie săpate după primul război mondial), au găsit casa unui anume Fabius, proprietarul unui plin. Într-una dintre inscripțiile care acoperă pereții acestei case, autorul afirmă că preferă celebra Eneida (pe doi pilaștri care încadrează intrarea în locuința lui Fabius este înfățișat începutul rătăcirii lui Enea: Enea cu tatăl său Anchises și fiul Ascanius). fugi din Troia) preferă un imn celor plini: și eu cânt de bufniță” (bufnița este pasărea Minervei, patrona Fullonilor). Merită să ne oprim la această inscripție. Autorul glumește — așa să fie! Și totuși îndrăznește să pună cap la cap o poezie care slăvește pe fondatorii divini ai imperiului mondial și un cântec în cinstea tipilor care spală haine murdare, mânjite cu urină și lut, băieți simpli muncitori! Acest lucru poate fi făcut doar de un om care simte mândria unui muncitor, care cunoaște valoarea muncii sale și a meșteșugului său. Și aici ajungem la un fenomen foarte curios. De obicei, capitala furnizează provinciei cu modificări și idei; în Italia antică era invers: în orașele și orașele de provincie apar noi gânduri și noi sentimente; o nouă viziune asupra lumii începe să pătrundă și să prindă contur chiar aici. Am spus deja că tocmai în aceste mici orașe țapul ispășitor încetează să mai simtă că este o ființă inferioară; aici începe să se simtă nu numai al său printre ai săi, ci și un cetățean printre cetățeni. Ia parte la viața publică, ajută orașul, repară clădiri dărăpănate, asfaltează străzile, organizează jocuri de gladiatori pentru concetățeni sau spălarea gratuită în băi. Întregul oraș vede că fondurile pentru asta au fost livrate prin muncă. Țapul ispășitor nu a renunțat la comerțul în care era angajat ca sclav. Devenind un om liber, și-a extins activitățile, și-a dobândit propriul

atelier și s-a îmbogățit. Munca a adus bogăție - muncitorul își simte demnitatea și puterea, iar atitudinea față de muncă și de cei din jur se schimbă treptat.

Capitolul opt

CENTURION AL VEMURILOR REPUBLICII

Una dintre cele mai colorate figuri dintre soldații Romei republicane a fost centurionul. Din păcate, sursele din care se poate afla despre cum era el, care era rolul său în legiune și cum a decurs serviciul său, nu sunt deloc abundente pentru această perioadă. Cel mai mult aflăm despre centurioni din însemnările lui Cezar despre războaiele galice și civile; unele completări sunt date de Livia şi Sallust. Vegetius a trăit în epoca târzii imperiului, dar cartea sa, după propria sa recunoaștere, a fost compilată din lucrările vechilor scriitori care se ocupau de afaceri militare.

Pentru a caracteriza centurionul vremurilor imperiului, avem la dispoziție cea mai bogată, deși monotonă, sursă de informații; sunt date de inscripții, pe baza cărora se poate urmări într-o anumită măsură cariera unui centurion, se poate cerceta viața de familie și se poate recrea, chiar dacă într-o mică măsură, aspectul său: opinii religioase, sentimente pentru casa imperială, relațiile cu superiorii, comportamentul în război.

Totuși, ar fi o greșeală să folosim tot acest material, ștergând cadrul cronologic în care este încadrat. Sutașul epocii imperiale și centurionul Republicii Romane sunt persoane foarte diferite. Nu este doar diferența în psihologie, deși, desigur, a existat una. Un centurion sub imperiu este o figură destul de mare: poate ajunge la gradul de ofițer, i se încredințează conducerea unor regiuni întregi, deși neimportante, este trimis ca ambasador la curțile străine. Sutașul Republicii Romane este „omul mic” și trebuie considerat separat de centurionii imperiului.

Să reamintim aici câteva trăsături în structura armatei romane din timpul republican. Această armată nu era permanentă: armata era recrutată în caz de nevoie, dar când nevoia trecea, era desființată. Nu se pune problema vreunei promovări adecvate prin grade, ca cea pe care o vedem în armata modernă. De fapt, armata permanentă 408

Orez. 7. Legionari romani. (Din coloana lui Traian).

R. In loch et J. C ou sin. Rome et son destin. Paris, 1960, tabl. 17.

a devenit cu Cezar; ca permanentă a fost organizată oficial de Augustus. Legiunea timpului republican era formată din 5-6 mii de oameni (fig. 7). A fost împărțit în zece cohorte; erau trei manipoli în cohortă și două secole în manipula; superiorul imediat al centurionului era centurionul. În fiecare manipolă, deci, erau doi centurioni - un senior și un junior. Centura din vremea lui Polybius (secolul al II-lea î.e.n.) era alcătuită din hastati (tineri soldați), principes (bărbați adulți) și piiapi (sau triarii: soldați în vârstă); deja un secol mai târziu, aceste distincții au dispărut complet, iar denumirile pilus, princeps și hastatus au fost păstrate doar pentru a determina „titlul” centurionului; cel mai tânăr dintre cei șaizeci de centurioni ai legiunii a fost hastatus posterior: comandant al centurionului al VI-lea de

409

a zecea cohortă; cel mai în vârstă - centurionul din primul secol al primei cohorte: primus pilus, sau primipilus (într-un cuvânt). Pentru a deveni primipilus, un centurion a trebuit să treacă din secolul al VI-lea la primul în cadrul fiecărei cohorte, până când în cele din urmă a ajuns la prima cohortă și acolo s-a ridicat de la hastatus posterior la primus pilus. În armata republicană, „gradul” primit de centurion nu i-a fost atribuit; chemat din nou, ar putea fi imediat promovat și retrogradat; centurionii, care au fost chemați de urgență pentru războiul cu Perseu, au cerut tocmai ca „să nu fie retrogradați în grad”; Ligustin (despre care se va discuta acum) le-a dat un exemplu de disciplină militară,

declarând că le revine tribunilor militari să-i acorde „gradul” pe care îl consideră demn. Înaintarea a fost uneori lentă, alteori rapidă: Cezar, de exemplu, l-a transferat pe unul dintre centurionii săi din cea de-a opta cohortă imediat la prima și l-a făcut primipil. O creștere a „rangului” nu aducea niciun beneficiu material: centurionii tuturor „gradurilor” primeau același salariu, dar, întrucât orice creștere era o recompensă pentru vitejie, era apreciată și căutată.
Livy are o poveste a unui bătrân sutaș despre serviciul său: nu există niciun motiv să ne îndoim de autenticitatea, dacă nu a cuvintelor, ci de însăși esența acestei povești. Cazul are loc în anul 171 î.Hr. e. în timpul războiului cu Perseu. Spurius Ligustin, un bărbat de cincizeci de ani, „născut din sabini”, care a slujit 22 de ani în serviciul militar și a fost chemat din nou, povestește adunării despre viața sa. „Tatăl meu mi-a lăsat un juger de pământ și o colibă mică în care m-am născut și am crescut. De îndată ce am intrat în vârstă, tatăl meu m-a căsătorit cu o verișoară, care a adus cu ea doar titlul de femeie liberă, castitate și fertilitate... Am avut șase fii și două fiice... În armata care a fost trimisă. în Macedonia, am luptat doi ani împotriva regelui Filip ca simplu soldat; în anul III, T. Flaminin, pentru curajul meu, m-a făcut centurion junior al cohortei a zecea. Când Filip și macedonenii au fost înfrânți, ne-am întors în Italia și am fost desființați, dar am plecat imediat voluntar în Spania cu consulul M. Portius... M-a făcut sutaș al treilea din prima cohortă... A treia oară M-am oferit din nou voluntar pentru acea armată care a fost trimisă împotriva etolienilor și a regelui Antioh; Manius Acilius m-a făcut centurion al doilea al primei cohorte. Am luptat de două ori după aceea în Spania; de patru ori in decurs de cativa ani a fost primipil. Comandanții m-au premiat de treizeci și patru de ori pentru vitejie și am primit șase coroane civile.
Această poveste, chiar dacă în ea este permisă o oarecare stilizare, este extrem de interesantă: înfățișează complet cu adevărat calea de viață a centurionului roman din vremurile republicii și într-o oarecare măsură îi dă tipul. Acest centurion este un țăran și un țăran sărac; merge la armată
410
slujește aproape jumătate din viață și rămâne doar sutaș. Curajul lui este recunoscut de un șef atât de captiv ca Cato; șase „cununi civile” îi încununează capul - iar soldatul le-a fost premiat pentru salvarea concetățenilor săi - treizeci și patru de premii militare i-au fost prezentate de către comandanții săi și totuși nu poate avansa mai departe în serviciu; doar o persoană din clasa senatorială sau ecvestră devine ofiţer în armata romană a vremurilor republicii. Cunoaștem un număr de viteji centurioni ai vremii și nici unul care să urce la gradul de tribun militar sau prefect, adică la gradul de ofițer. Ligustin nu părăsește serviciul militar și rămâne să servească ca voluntar pentru că zece guri de la un yuger nu pot fi hrănite, iar din fiecare război victorios s-a întors îmbogățit un soldat, și cu atât mai mult un centurion. În Livy, găsim referiri repetate la recompense bănești acordate soldaților la sfârșitul campaniei; centurionul primea de obicei de două ori chiar de trei ori mai mult decât un simplu soldat. La aceste premii oficiale ar trebui să se adauge și prada pe care soldatul a reușit să o însușească în timpul cuceririi orașelor inamice, la tot felul de raiduri și raiduri la care a participat ca vânător de furaj sau cercetaș, sau chiar pur și simplu a făcut-o pe propria răspundere și risc pentru a profita. Mulți s-au oferit voluntari pentru războiul cu Perseu: „au văzut că cei care au slujit în primul război macedonean sau au luptat împotriva lui Antioh în Asia s-au îmbogățit”. Războiul s-a dovedit a fi o întreprindere periculoasă, dar profitabilă. Reforma Mariei, care a deschis accesul în legiuni unor oameni fără nici o avere, a satisfăcut, aparent, dorințele

maselor largi și, judecând după statutul de proprietate al lui Ligustin, a fost doar o recunoaștere oficială a ordinii de lucruri deja existente. Sursele noastre dau destul de multe pentru a caracteriza centurionul ca un militar; a existat foarte puțin interes pentru centurion ca persoană din Roma, iar atunci când își recreează aspectul „prin cuvinte, prin indicii, prin fleacuri”, nu se poate conta pe completitatea și claritatea portretului.

Am văzut deja că centurionul timpului republican este un om sărac care așteaptă prada și îmbogățirea din serviciul militar. Câțiva ani a trăit în sărăcie și dificultate; nu irosește banii degeaba și este lacom de orice achiziție. Salariul centurionilor pe an trebuia să fie bun: 240 de denari; Odată cu izbucnirea războiului civil, Cezar aproape că l-a dublat: centurionii săi primeau o indemnizație anuală de 450 de denari, dar principala sursă de îmbogățire pentru ei a fost războiul însuși - prada militară și premiile eliberate de generali (Cezar, de exemplu, i-a oferit lui Stseva, unul dintre centurionii săi, două mii de sesterţi, iar la sfârşitul campaniei galice a promis că va da fiecărui centurion câte o mie de sesterţi). Un comandant, adresându-se soldaților, le-a recomandat „să se grăbească după pradă, spre glorie”; este caracteristic ca mineritul să fie pus pe primul loc.

411

Orașul, luat de la inamic, a fost adesea dat soldaților pentru prădare. Fabius, centurionul legiunii a 8-a Cezar, care a jurat că nimeni nu va intra în Gorgovia înaintea lui, a urcat pe zidurile ei inexpugnabile nu numai pentru că urmărea gloria; după ce a trăit gras în Avarik, a contat pe aceeași viață în Gorgovia. Centurionii au reușit să acumuleze o pondere bună. Izvoarele noastre amintesc de Lustius, centurionul lui Sulla, care a făcut o avere de milioane; celebrul avocat Atey Kapiton era nepotul centurionului Sullov, care a lăsat fiului său, tatăl lui Atey, mijloacele care i-au permis să intre în moșia senatorială. Centurionii cunoșteau valoarea banilor. Când Cezar, la începutul războiului civil, s-a îndreptat către centurionii săi cu o cerere de împrumut, a făcut acest lucru nu numai pentru că avea nevoie de bani, ci și în calculul „legăturii sufletelor sutașilor” și tăindu-le. cale să treacă de partea lui Pompei: n-au îndrăznit să se despartă de binele lor, pe care l-au adunat, necruțând nici sângele altora, nici sângele lor.

Nu merită deloc să cauți milă de la acești oameni. Războiul nu aduce moliciunea morală și războaiele din acele vremuri - și cu atât mai mult. Puterea absolută asupra celor învinși i-a oferit învingătorului spațiu deplin pentru abaterea celor mai crude și mai josnice pasiuni. Este greu să numești generali romani care ar fi acționat cu milă. Soldații nu au rămas în urmă cu superiorii lor, iar centurionii nu au făcut excepție de la masa soldaților. În masacrul fără milă care a pus capăt cuceririi lui Avarik, când soldații au zdrobit, fără dezasamblare, copiii, femeile, bătrânii - toți cei care le-au atras atenția și i-au băgat sub braț, centurionii, desigur, nu au rămas doar spectatori. Ordinul brutal al lui Cezar de a „taia mâinile tuturor apărătorilor lui Uxelodun” a fost, desigur, îndeplinit sub supravegherea centurionilor și poate cu participarea lor. Unul dintre cei mai însetați călăi ai lui Sulla a fost Luscius, deja menționat de noi. Spre meritul centurionilor luptători ai lui Cezar, trebuie remarcat că uciderea nu în luptă i-a zbuciumat. Când centurionul a fost instruit în timpul unei întâlniri aparent prietenoase să-i dea o lovitură perfidă lui Commius, unul dintre cei mai încăpățânați și mai evazivi dușmani ai Cezarului, mâna ucigașului a tremurat, „poate pentru că”, notează autorul, „că era entuziasmat de un afaceri neobișnuite pentru el”.

Acești oameni cruzi și lacomi erau ambițioși și invidioși. Rivalitatea dintre Titus Pulion și Lucius Vorenus a întreținut mult timp legiunile galice ale lui Cezar. Centurionul nu era nici educat, nici larg la minte:

gândurile lui nu zburau de obicei dincolo de șanțul cu care soldații își înconjurau tabăra. Centurioni ai secolului I î.Hr e., contemporanii lui Varro și Lucretius, Catullus și Cicero, nu știau nimic despre curentele mentale ale vremii lor și nici despre valorile culturale pe care le-au creat de această dată. Gerenius, care l-a ucis cu brutalitate pe Cicero, habar nu avea despre „la ce a ridicat mâna". În societatea educată romană,
412
noțiunea de centurion ca un idiot nepoliticos era populară. Cicero a considerat mânia nestăpânită firească pentru un centurion; Persia i-a numit pe centurioni „odrasle de capră"; „aceasta se referă la obiceiurile lor barbare", explică scoliastul. Din cuvintele ulterioare ale poetului este clar că ei disprețuiesc cultura mentală, râd de filozofie și sunt destul de mulțumiți de ceea ce știu și de ceea ce înțeleg. Nu s-au gândit la evenimentele contemporane și nu au bănuit că participă la evenimente care nu numai că au mutat granițele statelor, ci au schimbat și fața lumii de atunci. Sutașul de altădată, pe care îl desenează Polibiu și care este reprezentat de Ligustin în Liviu, ne apare în fața noastră doar ca un fiu credincios și apărător al pământului său natal. Ce parere are acest soldat dezinteresat despre politica Senatului? Probabil că nu se gândește deloc: treaba lui este să lupte și să nu uite în timpul războiului și propriile beneficii. Centurionii lui Cezar și Pompei sunt înființați exact așa: nu erau deloc interesați de ceea ce se întâmpla în senat, în for și în culisele politicii oficiale. Nu s-au încurcat asupra a ceea ce doreau generalii lor și de ce s-au luptat între ei; nu aveau convingere politică și se mutau ușor dintr-o parte în alta. Și-au amintit cu fermitate un lucru: ar trebui să aștepte premii, promovări, siguranță la bătrânețe doar de la conducătorul lor, l-au ținut atâta timp cât au putut spera la el și, din moment ce aceste speranțe s-au zdruncinat, l-au părăsit. Acei opt yugeri ai pământului, cu care unul dintre comandanții lui Pompei a promis că îi va răsplăti pe centurioni, aveau o adevărată semnificație pentru aceste inimi țărănești; argumentele despre libertate, despre tiranie, despre cea mai bună formă de guvernare, nu le-au atins în niciun fel.
Acești oameni fără inimă, nepoliticoși, ignoranți și lipsiți de principii nu trezesc nicio simpatie pentru ei înșiși. Nu l-au folosit printre contemporanii lor, străini de afacerile militare. Disprețul condescendent se aude în cuvintele lui Cicero când numește un primipil o persoană „în felul său decent". Pentru a înțelege ce este un centurion și pentru a-l evalua corect, trebuie să-l vezi în situație militară, în război și în legiune: unde era locul său real și unde se simțea ca acasă.
Apartenența centurionului vremurilor republicii la săracii oameni de rând i-a determinat poziția în rândul soldaților. El vine mereu din rândurile soldaților, fratele său la soldați, superiorul lor imediat, care trăiește tot timpul cu ei și aproape la fel ca ei; îi conduce în luptă, îi învață despre treburile militare, găsește vina la fiecare gaură din tunica lor și la fiecare insignă nelustruită de pe curele lor, folosește fără rușine vița, simbolul puterii sale și moare fără ezitare pentru soldații săi. El este un intermediar între ei și autoritățile superioare, care, prin centurioni, le transmit ordinele și, în momentele grele, le calculează pe cele dintâi.
413
toate pentru ajutorul lor. Aceasta este coloana vertebrală a armatei romane; militari bătrâni, cenușii în lupte și campanii, împodobiți cu ordine și cicatrici de la răni, se bucură de influență în rândul soldaților și de respect din partea înaltului comandament. Cezar își cunoștea centurionii pe nume; aceștia erau oameni ale căror nume chiar și Cezar ar fi trebuit să-și amintească.

Un soldat trebuia de obicei să-și frece cureaua de soldat ani și ani înainte de a primi gradul de centurion. Nu s-a dat degeaba sau doar pentru vechime în serviciu: erau necesare exploatații militare, bune cunoștințe în treburile militare și un anumit talent mental. Polibiu, unul dintre cei mai deștepți oameni ai antichității, în căutarea unui răspuns de ce romanii au cucerit aproape întreaga lume în mai puțin de un secol, care a studiat cu atenție treburile militare de la romani, ne-a lăsat idealul centurionului, care a fost dezvoltat în cercurile militare romane din acea vreme, bineînțeles, pe baza unei îndelungate experiențe militare: „Ei cer de la centurion să nu se repezi cu capul înainte acolo unde este periculos, dar ar putea să dispună, ar fi statornic și serios, nu s-ar fi implicat în luptă la momentul nepotrivit și nu ar începe-o din timp, dar ar fi putut să reziste atacului inamicului copleșitor și să moară pentru țara lor natală. Dacă centurionii, ale căror imagini se văd în însemnările puține ale izvoarelor noastre, sunt măsurați prin această măsură, atunci se dovedește că ei se potrivesc mai mult sau mai puțin. Într-un caz, s-a întâmplat ca idealul și realitatea să nu coincidă. Uneori, în plină luptă, centurionul pierdea prudența care îi era obligatorie și se preface dintr-un șef sobru, prevăzător, într-un om nesăbuit și îndrăzneț care, neamintindu-se de sine, mergea pe cont propriu și ducea soldații la moarte sigură. Fabius a urcat pe zidurile groaznice ale Gorgoviei, fără să mai realizeze că îl așteaptă o moarte fără îndoială și fără sens. Centurionul era uneori nesăbuit în curajul său; era impecabil de curajos aproape întotdeauna. Cezar, observând pierderile din trupele sale, subliniază aproape întotdeauna pierderile din componența centurionilor: acestea sunt invariabil foarte mari. Sub Dyrrachium, au murit 960 de soldați și 32 de centurioni; lângă Pharsalus - 290 de soldați și 30 de centurioni, adică din numărul de centurioni alocați legiunii, jumătate, dacă nu mai mulți, au abandonat, iar soldații - 725 parte. Bătrânul sutaș Krastin, care și-a luat rămas bun de la Cezar înainte de bătălia de la Pharsalus cu cuvintele „mort sau viu, dar astăzi îmi vei mulțumi, împărate”, știa la ce urmărea și mergea fără teamă. După bătălia de la Dyrrhachia, Cezarului i s-a arătat scutul centurionului Scaeva: a fost străpuns în o sută douăzeci de locuri. Cazul în care centurionul s-a eschivat de participarea la bătălie sub pretextul păzirii castrului a fost ferm înființat în memoria poporului roman ca ceva ieșit din comun.

Curajul personal, însă, potrivit ideilor romane, nu este suficient pentru un centurion. Un simplu soldat se putea tăia, de asemenea, celebru, iar centurionul nu era un simplu soldat; el este șeful: ei cer de la el să „știe să se descurce”, a calculat inteligent și sobru cum să provoace mai multe daune inamicului și propriei sale

414

suferă mai puține daune. El trebuie să fie clar conștient de situația de luptă, să țină cont imediat de schimbările acesteia, să profite de ratarile inamicului și să se grăbească imediat să ajute acolo unde este nevoie. Trebuie să gândească rapid, să fie în alertă tot timpul, să ia decizii rapid și corect. Un nebun, puternic în retrospectivă și un prost frivol care nu a reușit să învețe nimic în întregul său serviciu militar, nu ar putea deveni niciodată sutaș. Cezar a răsplătit-o cu generozitate pe Stseva și l-a promovat imediat mult în rândurile sale, nu numai pentru curajul nestăpânit, despre care a mărturisit scutul său ciuruit: Stseva a reușit să conducă apărarea fortificației care i-a fost încredințată în așa fel încât soldații lui Pompei nu l-au putut stăpâni. . Krastin în bătălia de la Pharsalus „a oferit cele mai mari slujbe lui Cezar” nu numai „luptând cu foarte mult curaj” și târându-i „soltații aleși ai secolului său”, ci și comandând cu pricepere acești soldați. Când galii din Novioduna s-au repezit pe neașteptate la un mic detașament roman blocat în oraș, centurionii au organizat rapid o apărare și „și-au adunat

pe toți nevătămații”. Cezar, foarte circumspect în tot ceea ce ține de desfășurarea războiului, avea atât de încredere în experiența și ingeniozitatea militară a centurionilor săi încât, fără ezitare, i-a instruit, într-unul dintre cele mai formidabile minute ale războiului galic, înainte de lupta cu Belgae, să aleagă un loc pentru tabără: o sarcină responsabilă, de a cărei implementare cu succes depindea atât succesul bătăliei, cât și viața însăși a soldaților. Centurionul a fost oarecum un tactician și strateg.
Am văzut că în societatea romană centurionul era considerat ignorant. Această părere a fost complet greșită. Apartenența centurionului la păturile sărace ale populației a determinat sărăcia educației sale școlare: ea se limita doar la capacitatea de a citi, scrie și număra; dar pe lângă cunoștințele școlare, centurionul avea și altele pe care viața i le învățase și trebuie să recunoaștem că i-au dat cele mai variate lecții.
Războaie aproape continue pe care Roma le-a purtat în secolele II-I. î.Hr e., i-a introdus pe soldații romani în aproape întreaga lume din acea vreme. Ligustin Livia a călătorit în Macedonia, Grecia, Asia și Spania; Centurionii lui Cezar au călătorit în toată Galia, au călătorit dincolo de Rin, au văzut Marea Britanie, au fost în Spania, Africa, Peninsula Balcanică. Dacă toate aceste țări nu se încadrau într-o grilă geografică clară pentru ei și conștientizarea lor geografică nu era la fel de clară ca cea a lui Cezar, atunci totuși relația dintre aceste țări a fost desenată destul de clar pentru ei: și-au imaginat o hartă a lumii de atunci. Au intrat în contact cu o serie de triburi și popoare; luptat cu ei ca cu dușmanii, făcu cunoștință și poate prietenie, ca și cu aliații și tovarășii de arme. Nu există nicio îndoială că ei, militari, erau interesați de armamentul unui popor străin și de metodele sale de război și de tacticile sale.
415
luptă. Centurionul a trebuit să meargă cu soldații la hrană și să meargă la recunoaștere; ne putem imagina în ce s-au transformat astfel de expediții într-o țară inamică, în Galia, de exemplu, când întreaga regiune a Biturigilor s-a transformat într-un cuptor uriaș încins1 și oamenii și caii au fost nevoiți să-și croiască drum printre orașe și moșii în flăcări în căutare. de mâncare, amintindu-ne că în spatele fiecărui deal, în spatele fiecărui buchet de copaci poate fi o ambuscadă. A trebuit să merg fără drumuri, să evit, să mă rătăcesc - și tot trebuia să mă întorc la ale mele. Sutașul este obligat să navigheze în zonă, unde se găsește adesea pentru prima dată, trebuie să-și poată găsi drumul după soare, după stele, după o serie de semne, pe care nu ar trebui să le înțeleagă mai rău decât orice pădurar. și sătean. Trebuie să aibă un stoc de observații și informații astronomice și meteorologice. Și din moment ce era responsabil de campare și lucrări de fortificație, a trebuit să știe multe despre topografie și, în consecință, atât geometrie, cât și inginerie.
Atât aceste cunoștințe, cât și cunoștințele cu știința militară superioară, centurionul le-a dobândit în practică. Marius în Sallust vorbește în batjocură despre liderii militari care, după ce au primit comanda, încep să studieze afacerile militare din cărțile grecești. Centurionii probabil au râs în secret și de ofițerii fără experiență care au învățat de la autorii greci cum să lupte. Ei înșiși au fost învățați de practica dură a vieții militare. Participarea la multe campanii, serviciul sub comanda diverșilor comandanți, un șir de bătălii, lupte și aventuri - toate aceste gânduri rafinate și trezite, îmbogățite cu experiență, predate și instruite. Un soldat obișnuit, rezonabil și atent, care s-a îndrăgostit de treburile militare, s-a gândit la motivele victoriilor și înfrângerilor, ale sale și ale inamicului, s-a transformat treptat într-un bun specialist militar. Centurioni înalți, care și-au

primit rangul după mulți ani de serviciu, au luat parte mereu la consiliul militar, iar ofițerii, membri ai consiliului, meritau să asculte părerile acestor bătrâni soldați și erau multe de învățat de la ei. Ei au evaluat situația cu o perspectivă uimitoare și au reușit să găsească o cale de ieșire, dând dovadă atât de curaj, cât și de flexibilitate în gândire. Galba, legatul lui Cezar, pe care Cezar l-a lăsat să petreacă iarna în Alpi și care era în pericol să fie înconjurat de un dușman, și-a salvat soldații pentru că s-a supus la timp sutașului său superior, care a insistat ca, neascultând porunca lui Cezar, să părăsească tabăra. și sparge echipele inamice. Sabinus, un alt comandant al Cezarului, și-a distrus legiunea pentru că s-a dus împotriva centurionilor săi, care l-au convins să nu părăsească tabăra și să stea în ea.

Cu experiență în probleme de înaltă știință militară, centurionul era în mod necesar un expert în acea parte a treburilor militare, pe care fiecare soldat ar trebui să o cunoască și pe care centurionul ar trebui să o învețe suta lui.

416

Recruta romană a trecut printr-un curs de studii destul de complex și variat. În primul rând, a fost învățat să meargă în rândurile „militare” și „în ritm maxim” (6 și aproape 7 km pe oră), să alerge, să sară peste șanțuri și diverse obstacole, să înoate și să călărească. Legionarul a luptat pe jos, dar a mânuit cu ușurință calul: Cezar, înainte de a se întâlni cu Ariovistus, nu a ezitat să-și pună pe cai legiunea a 10-a. Tânărul soldat a fost antrenat să arunce o suliță cu forță și fără să rateze, să respingă cu îndemânare loviturile cu un scut și să închidă cu pricepere cu ea, să taie bine și să facă răni cu precizie. Trebuia să fie priceput cu lopată și târnăcoapă, topor și ferăstrău: în campanie, soldații romani înconjurau în fiecare seară locul nopții lor cu o fortificație solidă, formată dintr-un șanț, un meter și o palisadă; armata romană „parcă ar fi purtat cu ei orașul zidit”. În ce s-a transformat tabăra romană dacă exista pericolul unui atac inamic poate fi judecat din tabăra lui Cezar de lângă Alesia. Asediul unui oraș inamic a necesitat structuri complexe, în care lucrările de sapătură și dulgherie erau combinate împreună: este suficient să ne amintim de meterezul lui Cezar de lângă Avarik. Tânărul legionar trebuia să fie introdus în toate trucurile afacerii de sapători de atunci. Acest lucru nu este suficient: Cezar a fost însoțit în campaniile sale de un întreg „parc de artilerie”; soldatul trebuia să fie familiarizat cu toate invențiile științei asediului grecesc și să fie capabil să manipuleze mașini de asediu destul de complexe și variate. Toată această tehnică diversă a afacerilor militare de atunci a fost predată de centurion soldaților săi. Stăpân al meșteșugului său, de obicei nu se deosebea prin răbdare și condescendență și preda nu numai prin cuvânt și spectacol, ci și prin viță. Unul dintre cei mai buni centurioni ai lui Cezar a fost supranumit „băiașul”; Juvenal, amintindu-și viața de soldat a lui Marius, și-a închipuit imediat cum sutașul și-a rupt vița cu noduri de pe cap.

Oricum ar fi, armata romană și-a datorat excelenta sa pregătire militară centurionilor; le datora şi mai mult: creşterea ei. Profesorul îşi pune întotdeauna pecetea pe elev. Dacă, judecând după cuvintele lui Polibiu, de la un sutaș i se cerea prudență, curaj, simțul datoriei și disprețul morții și dacă vedem aceleași calități la un soldat roman: curajul, capacitatea de a îndura cu blândețe tot felul de greutăți. , perseverență în atingerea unui scop, o gardă geloasă a onoarei militare, atunci putem spune cu siguranță că aceste virtuți militare au fost insuflate soldaților de către centurioni. Soldații primeau ordine de la centurion, el era superiorul lor direct, imediat; a fost egal în viața de tabără și în luptă, a servit ca exemplu și model. Cezar știa ce face când, lăsând totul ca de altădată în acele legiuni care îi trecuseră de la Pompei, a

înlocuit doar câțiva centurioni. Simpla prezență a unui centurion era suficientă pentru ca „soldații să-și păstreze îndatoririle”. A spune că centurionul a fost fidel cu el
417
pentru el datoria și onoarea unui războinic este să spun puțin: acest sentiment era acea forță vitală care l-a condus pe centurion în mod invariabil și necruțător, mereu și pretutindeni și în fața căreia însăși moartea s-a retras. Caesar are o poveste grozavă - și este deosebit de puternică pentru că evenimentele, ca de obicei pentru Cezar, sunt descrise în cuvinte zgârcite și uscate - despre modul în care un centurion muribund a salvat tabăra și armata de la moarte sigură și teribilă. Aflând de la prizonieri că Cezar este departe și că un număr semnificativ de soldați plecaseră la hrană, germanii au atacat tabăra, unde, de altfel, erau mulți bolnavi, printre care și Sextius Bakul. Epuizat de boală și răni, nemâncând nimic pentru a cincea zi, disperând deja atât de însănătoșire, cât și de salvarea taberei, s-a târât afară din cort pentru a lua o gură de aer proaspăt. Sigambrii atacă tabăra, soldații se repezi în dezordine - și o persoană epuizată, aproape pe moarte, devine imediat ceea ce este obligat să fie în datoria lui de centurion: este obligat să salveze pe acești oameni confuzi și, smulgând o sabie și un scut. de la primul soldat care apare, se repezi spre porți, unde dușmanii se năpustesc, strigând, certați, încurajându-i pe ai lor. A fost suficient: centurionul pe jumătate mort le-a amintit soldaților ce ar trebui să facă. S-au repezit după el; mulţimea dezordonată s-a transformat imediat într-un detaşament militar, în urma centurionului său, căruia se obişnuieşte să se supună şi pe care se obişnuieşte să se bazeze. El este înainte, așa cum era de așteptat, și primele răni, așa cum era de așteptat, preiau controlul; puterea îl părăsește, este dus în brațe, este inconștient și probabil moare în câteva ore. O asemenea tensiune și o asemenea risipă de forță nu puteau fi în zadar pentru un pacient grav bolnav, dar Titus Sextius Bakul și-a făcut treaba: tabăra și soldații au fost salvați.
Acest caz nu este singurul. Sutașul era foarte conștient de responsabilitatea pentru oamenii săi. În momentele grele, ochii soldaților s-au întors cu speranță spre aceste chipuri aspre, iar speranța lor nu a rămas înșelată: în momentele cele mai deznădăjduite, în fața morții amare și inevitabile, centurionul nu s-a gândit la mântuirea sa. „Respingând inamicul cu priceperea lor”, ei au stat ca un zid viu, sub acoperirea căruia soldații au reușit să scape și să fugă. „Nu pot supraviețui cu tine”, le strigă Mark Petronius, unul dintre sutașii lui Cezar, tovarășilor săi, „dar voi avea grijă de tine: iată o ocazie de mântuire pentru tine” - el se repezi în adâncul Galilor, ucide doi, îi alungă pe ceilalți de la poartă și respinge hotărât orice ajutor: „Încă sânger; pleacă cât poți și întoarce-te în legiunea ta”. „Curând a căzut luptând”, își încheie povestea Cezar, „și prin această moarte și-a salvat camarazii”. Acești bărbați și-au apărat soldații cu același calm și statornicie de afaceri cu care au condus camparea sau au antrenat noi recruți. Era treaba lor; trebuiau să-l completeze. Și când au fost înțepați, tăiați, epuizați, au căzut
418
în cele din urmă într-o baltă din propriul său sânge, apoi această moarte - ultima și irefutabilă lecție de pricepere militară - a avut consecințe pe care nici cei căzuți în luptă și nici camarazii lor de arme supraviețuitori nu le-au bănuit. Eroismul nu se învață din voce - se învață prin exemplu. Ce exemplu a fost mai puternic decât o astfel de moarte? Noii recruți ai Legiunii au ascultat poveștile vechilor soldați despre acești oameni care au știut să disprețuiască moartea și să se uite de ei înșiși de dragul camarazilor lor. Numele lor au fost incluse ferm în istoria nescrisă a Legiunii, care a trăit în memoria și în inimile

soldaților. O generație i-a urmat alteia; cei plecați au lăsat acele amintiri și povești pentru cei veniți – un tezaur unde erau depozitate amintiri despre ceea ce a fost gloria și mândria legiunii. Au fost crescuți în aceste povești, au visat să devină mari până la eroii lor. Așa s-au dezvoltat tradițiile militare care au făcut din armata romană cea mai formidabilă armată a antichității; în crearea acestor tradiţii centurionul Republicii Romane are un loc de cinste.

Capitolul nouă

GLADIATOR

Duelul de gladiatori a fost printre etrusci parte a sărbătorii, care era aranjată de rudele defunctului pentru a-i împăca și a amuza sufletul. De la etrusci, acest obicei a trecut la Roma, dar mai degrabă târziu: în 264 î.Hr. e. Fiii lui Brutus Pera au organizat lupte de gladiatori în memoria tatălui lor. Spectacolul părea atât de neobișnuit și minunat, încât numărul celor care au luptat - trei cupluri și locul în care a avut loc bătălia („jocuri cu gladiatori”) - din Piața vacilor (Fig. 8) a fost inclus în analele Romei. Este greu de spus dacă aceste comemorări sângeroase au fost considerate cea mai bună modalitate de a liniști sufletul care s-a despărțit de pământ, dacă au fost pur și simplu duse ca un spectacol uluitor, dar doar cu cât sunt mai departe, cu atât sunt mai mari: se întind pe mai multe. zile, zeci de gladiatori performează în ele. Legătura dintre jocurile de gladiatori și veghe nu a fost niciodată uitată; erau numite „jocuri funerare”; numele lor oficial este munus („datoria”) – datoria celor vii în raport cu defunctul. Mulți oameni bogați și nobili le-au ținut în memoria celor dragi: Cezar, de exemplu, în memoria tatălui său și în memoria fiicei sale; August - în memoria lui Agrippa, ginerele său și unul dintre cei mai buni angajați ai săi. Din ce în ce mai multe, însă, se transformă într-un spectacol, cu care puțin se poate compara din punct de vedere al fascinației. Terentius, în prologul uneia dintre comediile sale, povestește cum la prima reprezentație (164 î.Hr.), când s-a răspândit vestea că „or fi gladiatori”, teatrul a fost imediat gol: toată lumea s-a repezit să-și urmărească luptele. În anul 105 î.Hr. e. jocurile de gladiatori sunt introduse în numărul spectacolelor publice; de acum înainte, statul încredințează magistraților săi grija dispensarii acestora. Jocurile cu gladiatori devin un spectacol preferat în Roma și în toată Italia, iar cei care vor să avanseze sunt rapid luați în considerare. Cezar în anul 65 î.Hr e. a dat jocuri la care au participat 320 de perechi de gladiatori. Dușmanii lui erau înspăimântați: nu numai acești oameni înarmați erau îngrozitori; a fost înfricoșător că jocurile de lux au devenit un adevărat mediu



Orez. 8. Lupta de gladiatori.

Enciclopedia dell'arte antica. Roma, 1960, sv Gladiator, dig. 1183.

ctbom câștigă favoarea poporului și asigură voturi în alegeri. În anul 63 î.Hr. e. La propunerea lui Cicero, a fost adoptată o lege care interzicea unui candidat la magistratură timp de doi ani înainte de alegeri „să dea gladiatori”. Nimeni, însă, nu putea interzice unei persoane private să le „dea” sub pretextul unei comemorări pentru ruda sa, mai ales dacă aceasta din urmă a lăsat moștenire moștenitorului său pentru a aranja jocuri. S-ar putea crede că legea lui 63 a fost ocolită adesea și cu pricepere. Totul s-a schimbat sub imperiu. Împărații nu au încredere în aristocrația senatorială și îi îndepărtează constant din toate pozițiile de putere și importanță. Era posibil să-i lase dreptul de a oferi liber, la discreția ei, jocuri de gladiatori? Să ții în mâinile tale un mijloc atât de sigur de a atrage inimile către tine? Desigur că nu. O serie de restricții și interdicții începe în mod deliberat și consecvent. Augustus permite ca aceste jocuri să fie ținute numai de către pretori și nu mai mult de două ori pe an; Numărul maxim de gladiatori nu trebuie să depășească 120 de persoane. În plus, de fiecare dată trebuie să ceri permisiunea specială

de la Senat și să te bazezi pe fondurile proprii: subvențiile de la trezorerie au fost luate. Este imposibil să privezi oamenii de dreptul de a aranja aceste jocuri la trezi, dar Tiberius reduce numărul de gladiatori pentru ei. În viitor, nu mai pretori, ci chestori, adică ca
421
Magistrații noștri juniori au dreptul de a organiza jocuri oficiale la Roma. Și tot cu banii tăi. Și din moment ce acum este inutil să cumperi voturi și este periculos să câștigi popularitate, chestorii, trebuie să ne gândim, nu s-au îngrijorat să dea jocurilor lor o strălucire aparte. Jocurile geniale pot fi oferite acum doar de împărați: au toate posibilitățile pentru asta și nu există restricții pentru ele. Augustus, în timpul domniei sale, a dat jocuri de opt ori și a adus 10.000 de oameni în arenă (o medie de 625 de cupluri de fiecare dată); Flavii au construit un amfiteatru imens și le-au interzis persoanelor private să țină gladiatori în Roma - acesta este dreptul exclusiv al împăraților. Traian, sărbătorind cucerirea Daciei în 107, a dat jocuri care au durat patru luni; 10 mii de gladiatori au participat la ele.
Știm destul de multe despre gladiatori și despre jocurile de gladiatori. Ruinele amfiteatrelor au supraviețuit până în zilele noastre; din rămășițele cazărmii de gladiatori din Pompei, ne putem imagina localul în care au locuit; știm cum au fost antrenați, cu ce arme și cu ce armură au intrat în arenă; știm cum i-au tratat societatea și statul. Multe imagini și inscripții au supraviețuit, luminând atât structura jocurilor de gladiatori, cât și aspectul intern al gladiatorilor înșiși. După ce treci în revistă tot acest material, experimentezi nedumerire și confuzie agonizantă: nu suntem în stare să înțelegem oamenii înghesuiți pe băncile amfiteatrelor. Cu o claritate dureroasă, se poate imagina ce se întâmplă în arenă; din aceste fluxuri de sânge, din aceste sute de cadavre se îmbolnăvește fizic. Și oamenii se așteaptă la acest masacru ca pe o sărbătoare și se bucură de el ca pe o sărbătoare. Cicero credea că nimeni nu învață disprețul pentru durere și moarte cu o asemenea forță precum gladiatori. Pliniu cel Tânăr își face ecou. Cu toate acestea, este puțin probabil ca mulțimea să se grăbească la amfiteatru pentru lecții de morală. Unul dintre ospătatorii lui Trimalchio, angajat într-un meșteșug atât de pașnic precum confecționarea cuverurilor mozabile, se bucură că la jocurile de gladiatori „Titul nostru va da arme excelente; fugi - face farse; lupta până la moartea ta!" Oamenii se bucurau de vederea suferinței și a sângelui; au vrut să-i vadă; a strigat bucuros „Am înțeles! primit! ”, Când gladiatorul era plin de sânge; l-au salutat pe ucigaș și s-au supărat pe timidul gladiator. „Oamenii consideră că este o insultă pentru ei înșiși faptul că o persoană nu vrea să moară.” "Bate-l, arde-l!" (cei care erau lente au fost împinși în luptă cu foc și bici). „De ce îi este atât de frică de săbii? De ce nu vrea să omoare curajos? De ce nu moare de bunăvoie?" Mulțimea ar putea cere ca răniții să fie terminați. Cuvintele lui Seneca că „un om pentru om este un lucru sacru” au sunat ca într-un spațiu fără aer, neauzit de nimeni, necuprins de nimeni. Marțial, într-una dintre epigramele sale, lăudând spectacolele oferite în Amfiteatrul Flavian recent reconstruit (a fost numit Colosseumul abia în secolul al XI-lea d.Hr.), a spus cuvinte groaznice: „Tigroa, trăind printre noi, a devenit mai feroce”. Experimentați groază și dezgust în fața acestui demon.
422
cruzime egoistă, înaintea acestei capacități de a admira suferința altora. De ce oamenii care au luptat pentru cei condamnați nevinovați, au aruncat cu pietre într-un magistrat care a forțat o persoană liberă să devină gladiator, nu și-au cruțat viețile, salvând oamenii de incendiu - de ce scenele groaznice din amfiteatru erau o priveliște preferată pentru aceștia? oameni? S-a scris mult pe tema decăderii moravurilor romane, începând din secolul al XVIII-lea. Ca să nu mai vorbim de faptul că

această întrebare necesită o revizuire radicală și o cu totul altă formulare, „decăderea moravurilor” nu explică nimic aici, pentru că pasiunea pentru gladiatori în secolul al II-lea. î.Hr e., când moravurile încă nu „căzuseră”, era la fel de puternică ca în secolul II. n. e. Ordinele și interdicțiile imperiale se aplicau Romei și nu se aplicau restului Italiei. Nobilimea municipală nu avea nici bogăția, nici influența aristocrației senatoriale; reprezentanții săi nu însemnau mare lucru în afara orașului natal și, în cea mai mare parte, erau oameni care ieșiseră în prim-plan sub noul regim și îi erau sincer devotați. Nu avea rost să le limităm, iar magistrații municipali, membrii dumei orașului și pur și simplu cetățeni bogați și influenți nu ratează ocazia de a-și distra orașul natal cu jocuri de gladiatori. Ei sunt adesea aranjați în semn de recunoștință pentru că au fost aleși într-o funcție, din dorința de a câștiga favoarea poporului. Sunt date de obicei de nobilimea urbană: la Pompei, de exemplu, quinquenalul Nigidius Mai, aedilul Suetius Cert, flamino Decimus Valery; la Ostia, un mare port comercial, Lucilius Gamala, membru al uneia dintre cele mai proeminente familii ostiene; într-un mic Lanu-vii - edil Mark Valery; în Gabia, al cărei nume singur a evocat ideea unui teritoriu somnoros în rândul romanilor, preoteasa Agusia Priscila „a aranjat jocuri târg în cinstea împăratului Antonius Pius, tatăl patriei, și a copiilor săi”.
Era posibil să transformăm jocurile de gladiatori într-o sursă de venit. În timpul domniei lui Tiberius, căruia însuși nu-i plăceau jocurile cu gladiatori, iar romanii nu erau foarte dispuși să se răsfețe cu acest spectacol, un anume liber Atilius a hotărât să construiască un amfiteatru de lemn la Fideni (un orășel la aproximativ șapte kilometri de Roma), socotind corect ca romanii s-ar repezi la jocurile ce se vor aranja aici. Profit pentru sine el a prevăzut credincioși și bogați. Considerațiile sale au fost justificate doar într-o singură parte: într-adevăr, o mulțime uriașă s-a adunat pentru primul spectacol, dar scaunele de lemn strânse în grabă s-au prăbușit și 50 de mii de oameni au fost uciși și mutilați. Această nenorocire a zguduit Roma; senatul le-a interzis persoanelor care nu aveau calificare ecvestră (400.000 de sesterți) să organizeze lupte de gladiatori și să construiască amfiteatre fără a verifica mai întâi dacă „solul este puternic”.
Pe vremea republicii, mulți oameni bogați și nobili formau unități de gladiatori din sclavii lor: acest lucru a fost benefic în multe privințe.
423
solutii. Viitorii gladiatori au fost instruiți în instituții speciale, care au fost numite „școli de gladiatori”. Cea mai veche școală de gladiatori cunoscută de noi a aparținut lui Aurelius Scaurus, consul în anul 108 î.Hr. e. Capua, cu climatul său minunat și sănătos, a fost un loc preferat pentru aceste școli. Aici era doar școala de la care în 73 î.Hr. e. 200 de sclavi au fugit cu Spartacus în frunte. Dacă proprietarul unei astfel de școli dorea să aranjeze jocuri de gladiatori, nu trebuia să caute gladiatori în lateral; Caesar, care avea și școală în Capua, lua gladiatori de acolo pentru jocurile pe care le aranja. Gladiatorii lor puteau fi vânduți sau angajați celui care aranja jocurile. Atticus, un prieten al lui Cicero, un excelent om de afaceri care a simțit fără îndoială unde și cum să încaseze, a cumpărat odată un detașament bine pregătit, iar Cicero i-a scris că, dacă îi angajează pe acești gladiatori, atunci după două spectacole își va întoarce banii. În plus, gladiatori au fost o protecție personală de încredere în timpul teribil al sfârșitului republicii. Oameni capturați de lupta partidelor și lupta pentru putere le-au păstrat tocmai în acest scop: Sulla, și Cezar și Cătălina i-au avut.
Pe lângă acești oameni de rang înalt pe scara socială, exista o întreagă categorie de oameni pentru care cumpărarea, revânzarea și uneori pregătirea gladiatorilor era o profesie, un mijloc de a câștiga pâine.

Erau numiți laniști (numele provine din aceeași rădăcină cu lanius - „măcelar”). Atticus și oamenii din cercul său nu au fost deloc disprețuiți de tranzacțiile comerciale cu gladiatori, dar lanistul, ca și procuratorul, era considerat o persoană pătată, iar ocupația lui era ticăloasă. Prin însăși natura activității sale, lanista trebuia să aibă de-a face nu numai cu comercianții oficiali de sclavi (această clasă era renumită la Roma ca necinstiți de primă clasă), ci și cu comercianții criminali de sclavi: pirați care, până când Pompei a curățat Mediterana de ei. , considerată răpirea drept un comerț profitabil, și cu tâlhari care, din vremea războaielor civile și chiar sub Augustus, capturau călătorii fără apărare de-a lungul drumurilor și îi vindeau ca sclavi ai lor. În această lume interlopă întunecată, lanista era acasă, iar acest lucru nu face decât să sporească repulsia față de el și activitățile sale.
Laniștii erau de două categorii: stabiliți și vagabonzi. Primii au dobândit spații, mai mult sau mai puțin spațioase, în funcție de sfera de activitate, și au înființat un birou pentru vânzarea și angajarea de gladiatori. Aceștia au fost cei pe care Augustus i-a trimis din Roma într-un an de foamete pentru a scăpa de guri suplimentare. Nu există nicio îndoială că acești oameni au făcut noroc. Laniștii rătăcitori se mutau cu gladiatorii lor dintr-un oraș în altul, organizând jocuri unde și cum era necesar; s-a făcut cumva ca în caz de eșecuri (și puteau fi de ajuns: gladiatori nu le-a plăcut și în a doua zi au venit spectatorii
424
putine; mai multe persoane au fost rănite și chiar ucise; nu a fost posibil să se închirieze locuințe ieftine; cel mai bun luptător a scăpat din detașament), iar dacă norocul a zâmbit, atunci și-au făcut treptat propria capitală, probabil cu așteptarea trecerii la poziția de lanist așezat.
Nu știm cum și-a aranjat lanistul biroul și cum și-a protejat „familia de gladiatori”, care, desigur, includea sclavi care visau să evadeze. În orașe, în special în cele în care exista un amfiteatru, își construiau de obicei propria școală de gladiatori - barăci speciale, unde locuiau permanent gladiatori care aparțineau orașului (trebuie să ne gândim că au existat așa ceva) și găzduiau temporar pe cei care erau angajați pentru următoarele jocuri. Ruinele unor astfel de barăci din Pompeii dau o idee despre ele.
Totul aici este conceput pentru a se asigura că gladiatorul este întotdeauna sub supraveghere. Barăcile se desfășoară în linie continuă de-a lungul celor patru laturi ale unei curți spațioase dreptunghiulare (55 m lungime, 44 m lățime); sunt cu două etaje; deasupra și dedesubt sunt mici dulapuri de 4 m2, unde sunt așezați gladiatori. Există aproximativ 60 de astfel de dulapuri; În fiecare caz extrem, puteți adormi doi oameni. Nu există ferestre în ele; sunt doar usi care se deschid la etajul inferior spre un portic care se intinde pe intreaga curte, iar pe cel de sus catre o galerie care da tot spre curte. Pe lângă aceste dulapuri, există o serie de încăperi „utilitare”: o bucătărie mare și o sufragerie alături; camera din față, pictată cu imagini cu arme de gladiatori; o încăpere din care se puteau observa exercițiile gladiatorilor; celula de pedeapsă, unde vinovații erau închiși. Singura ieșire din curte era prin poartă, care era mereu păzită. Pentru un gladiator, școala lui era o închisoare – cel puțin pentru o vreme; in curte isi petrece ore intregi scrima si exerseaza, in timpul odihnei vorbeste cu camarazii si vizitatorii care au venit sa se uite la talentele gladiatorilor, iar seara, dupa o cina copioasa si grea, adoarme in canisa lui. Va părăsi această curte doar în ziua în care va fi dus la amfiteatru - pentru măcel sau crimă.
La Roma, sub imperiu, când numai împărații puteau ține gladiatori în capitală, existau patru școli imperiale. Dimineața, erau antrenați

gladiatori, care erau pregătiți pentru persecuția animalelor; se numea „Dimineața” pentru că persecuția avea loc dimineața, înainte de spectacolul gladiatorilor. Lângă Colosseum se afla „Școala Mare”, al cărei plan s-a păstrat parțial pe un fragment din Planul de Marmură. Amintește foarte mult de cazarma pompeiană: aceeași curte interioară înconjurată de o colonadă, unde se deschid încăperile gladiatorilor; De asemenea, două etaje. Doar în curte, care era probabil și mai mare decât cea pompeiană, era amenajată o arenă: gladiatorul Marii Școli trebuia să se obișnuiască cu aspectul ei încă din primele zile ale uceniciei.
425
O serie de inscripții de la această școală au ajuns până la noi, permițându-ne să judecăm organizarea școlilor imperiale și conducerea lor. În frunte se aflau procuratorul și asistentul său, ambii aparținând clasei ecvestre. În trecut, aceștia erau tribuni legionari sau funcționari ai departamentului financiar. Școala Mare ocupă primul loc în rândul școlilor imperiale, iar procuratorul Școlii Utrenny visează să-l transfere în aceeași funcție în Școala Mare ca promoție. Procurorul are la dispoziție un întreg personal de angajați: vilik se ocupă de gospodărie; calcularea veniturilor și cheltuielilor este efectuată de distribuitor; un curier rulează cu tot felul de comenzi; arsenalul are grijă de prepozitul, mortuarul, unde au fost doborâți gladiatorii uciși și morți, curatorul; în atelier, unde se făceau și se reparau armuri de gladiatori, îi era numit șeful; școala este formată din medici și „doctori” - maeștri de scrimă, angajați în pregătirea gladiatorilor. Toți aceștia sunt sclavi imperiali sau liberi.
În școlile imperiale erau mulți gladiatori. Să ne amintim câți oameni a trimis Traian în arenă. În 69, împăratul Otho a transferat 2.000 de oameni de la școală în armata sa; în 248, același număr a participat la jocurile de la celebrarea a mii de ani de la Roma.
Gladiatori imperiali au jucat nu numai în jocurile pe care le-au aranjat împărații. Împăratul putea oferi cu bunăvoință câțiva dintre gladiatori ai săi organizatorului jocurilor; Domițian, la jocurile date de chestori, uneori, la cererea poporului, elibera două perechi de luptători din școala sa. Și în plus, gladiatorii reprezentau o bună sursă de venit pentru vistieria imperială. Împăratul l-a instruit pe procurator să le vândă sau să le angajeze organizatorilor jocurilor. În inscripțiile pompeiene, gladiatori „neronieni” sunt menționați în mod repetat, 12 „juliani” au participat la o reprezentație. Aceștia din urmă au fost instruiți, se pare, într-o școală care aparținuse lui Iulius Caesar și a păstrat numele dat celebrului său proprietar; primul a ieșit dintr-o școală înființată de Nero. Școlile de gladiatori care aparțineau împăraților (pe lângă Roma, se aflau și în alte orașe ale Italiei, precum și în provincii) erau, desigur, cele mai bune: cei mai buni oameni erau luați aici, erau antrenați cu grijă; din dueluri cu gladiatori ai scolilor private, de obicei ies victoriosi - firesc, organizatorii jocurilor doreau sa achizitioneze cel putin doi-trei gladiatori „imperiali”.
Compoziția familiei de gladiatori era pestriță; existau si oameni liberi, dar majoritatea erau tot sclavi. Proprietarul avea dreptul să-și vândă sclavul lani-ste; cel mai adesea era o pedeapsă la care supunea un sclav după voința și capriciul lui. Doar Adrian a pus capăt unui asemenea arbitrar: acum un sclav putea fi trimis la o școală de gladiatori doar cu acordul lui. Dacă sclavul a comis vreo infracțiune, atunci proprietarul trebuia să dea magistratului motivele pentru care dorește să exileze sclavul la această servitute penală. Gla
426
scoala diatoriala, minele si carierele erau in antichitate doua tipuri de servitute penala, iar scoala de gladiatori era considerata mai dificila. Numai că pedeapsa cu moartea era mai gravă. Aici au fost trimiși

criminali condamnați de instanță - criminali, incendiari, hulitori. Uneori, această soartă îi aștepta pe prizonierii de război; după cucerirea Ierusalimului, Titus i-a trimis pe unii dintre evreii captivi în carierele egiptene, iar pe unii i-a trimis la școlile de gladiatori. Profesorilor școlilor de retorice le plăcea să scrie eseuri pe tema unui tânăr dezinteresat care, pentru a ajuta un prieten aflat în nevoie sau pentru a-și îngropa tatăl cu cinste, mergea la gladiatori. Motivele care i-au împins pe oamenii liberi să devină voluntar gladiatori au fost de obicei mai grosolane. Săracii înfometați, care nu aveau nici țăruș, nici curte, școala s-a salvat de neliniștea plictisitoare pentru o bucată de pâine; ea l-a sedus pe omul îndrăzneț, în care clocotea un exces de forță, cu o armură frumoasă, strălucirea victoriilor viitoare, bogăție și faimă. Tânărul era zadarnic, arogant, fără temelii morale, cu o mică rezervă de gânduri, i se învârtea capul din aceste viziuni orbitoare, iar Lanista avea și recrutori cu experiență care știau să coloreze cu asemenea culori viitorul care îl aștepta! Tânărului frivol nu i-a trecut prin cap că prima sa reprezentație în arenă ar putea fi ultima și a uitat complet ce preț trebuie să plătească pentru acel „mâine” fericit, care, poate, nu avea să vină niciodată. Și prețul a fost groaznic. O persoană care a decis să fie gladiator și-a pierdut pentru totdeauna demnitatea civică; a intrat în categoria infamelor („dezonorate”). Indiferent de averea pe care a ajuns să împartă mai târziu, nu avea să intre niciodată în moșia călăreților, nu avea să devină niciodată membru al dumei orașului sau magistrat municipal. El nu poate acționa ca apărător sau martor în instanță; nu este întotdeauna onorat cu o înmormântare decentă. Un cetățean al orășelului Sassina dă orașului o bucată de pământ pentru un cimitir, dar interzice îngroparea oamenilor cu meserii rușinoase și gladiatori voluntari pe el. A fi gladiator este ultimul grad al căderii umane.

Iar legislația încearcă să raționeze cu prostul care, de dragul speranțelor fantastice, sacrifică un asemenea bun real precum titlul de cetățean. Un voluntar trebuie să anunțe tribunului poporului dorința de a deveni gladiator, să-și dea numele și vârsta. Tribunul nu ar putea fi de acord cu o asemenea dorință dacă l-ar fi găsit pe voluntar inapt fizic pentru serviciul de gladiatori. Suma pe care lanista a predat-o la încheierea primei condiții nu trebuie să depășească 2 mii de sesterți. Și pentru această sumă mizerabilă să-și vândă viața și onoarea? Încă ai putea să te oprești și să te gândești.

Dacă voluntarul persista, i se cere să semneze condiția încheiată cu lanista și era obligat la magistrat să prezinte

427

purtați un jurământ care l-a transformat în mod oficial într-un sclav; în acest jurământ, el a recunoscut dreptul lanistei „de a-l pedepsi cu foc, a lega, a bate, a ucide cu sabia”.

În declamații retorice, barăcile de gladiatori erau înfățișate în cele mai sumbre culori: în aceste canisa murdare, sub jugul disciplinei crude, este mai greu să trăiești decât în groaznicele închisori de subsol unde proprietarii țin sclavi înlănțuiți. Fără îndoială, desigur, că gladiatori au avut o perioadă grea, dar că lanista, în propriul său interes, s-a ocupat de sănătatea și bunăstarea fizică a semenilor săi, asta este și fără îndoială. Sunt bine hrăniți (leguminoasele ocupă un loc mare în dieta lor, aceasta este „carne vegetariană”, așa cum sunt numite acum); după exercițiu, masați cu atenție și frecați cu ulei de măsline; un gladiator bolnav sau rănit este tratat cu sârguință. Celebrul Galen a fost foarte încântat când el, tânăr, a fost invitat ca medic la o școală de gladiatori. Disciplina din cazarmă era strictă și nu putea fi altfel: de regulă, în școala de gladiatori nu existau oameni de un înalt nivel moral; geamanduri, la care marea ajungea până la genunchi, trebuiau ținute în mâini puternice. Și cu ei au trăit cot la cot criminali, adesea

experimentați și îndârjiți. Societatea la școală era adesea teribilă. Lanista a recurs probabil la dreptul său de a „arde și ucide cu sabia” în cazurile cele mai rare, excepționale; măsurile împotriva gladiatorilor au fost în principal de precauție: ei sunt întotdeauna sub supraveghere; scolile imperiale sunt pazite de o garda militara; gladiatori nu li se dau arme adevărate, le vor primi doar în amfiteatru, în timp ce la școală se îngrădesc cu săbii de lemn. Există și pedepse: există o celulă de pedeapsă și stocuri. Blocurile au fost găsite în celula de pedeapsă a cazărmii pompeiane: este o bârnă grea de lemn cu o bandă de fier îndesată pe ea, în care se introduc vertical inele pe tije joase; prin toate inelele se trecea o bară de fier, fixată strâns la ambele capete cu încuietori grele. Infractorul a fost pus pe podea, picioarele i-au fost puse între inele, bara era trecută prin toate inelele, iar încuietorile erau încuiate; A fost chinuitor să stai chiar și câteva ore în această poziție.
Înainte de a intra în arenă, noul venit a urmat un curs întreg de scrimă și mânuirea diferitelor arme. Nu toți gladiatorii erau înarmați și îmbrăcați în același mod. Au fost împărțiți în două grupe principale: puternic înarmați, subdivizați la rândul lor în mai multe categorii și ușor înarmați. Acestea din urmă erau, în esență, reprezentate doar de rețiarii. Armamentul acestor gladiatori este o plasă cu care trebuie să încurce inamicul (de la care și-au luat numele: plasă în latină rete), un trident (uneori o suliță) și un pumnal. Retiariusul s-a luptat, strict vorbind, gol: nu este nimic pe el, cu excepția unei centuri late de piele cu plăci metalice care protejează stomacul, și a unui umăr, care
428
secara acoperea umărul stâng, brațul aproape până la cot și se ridica deasupra umărului, astfel încât să poată acoperi ușor capul. Înarmați puternic („traci”, goplomakh, secutori, murmiloni) sunt mai bine protejați. Ei poartă coifuri, rotunde sau înalte, cu creastă, sau chiar cu sultan, de foarte multe ori cu o vizor care ascunde toată fața (pentru a vedea și a respira, se pun multe găuri în ea) și un „guler” larg care protejează gâtul și umerii. Mâna dreaptă - în înfășurări groase de centură sau într-un braț de fier, pe picioare - jambiere, iar deasupra lor - mai multe înfășurări de piele; pantalonii scurți sunt strânși de o curea groasă de piele cu benzi metalice care acoperă complet burta și coapsele superioare. Spatele și pieptul sunt întotdeauna deschise. Armamentul gladiatorului „greu” este o sabie sau un pumnal lung și un scut. Este oval, rotund sau dreptunghiular. Un gladiator cu jambiere pe ambele picioare, un scut mic rotund și un scimitar strâmb era numit „trac” (în timpul războaielor de la Sulla din Orient, romanii i-au cunoscut mai bine pe acești oameni, iar laniștii au decis să-și introducă armele în școlile lor). Un gladiator cu un ciurș doar pe piciorul stâng și un scut lung asemănător unui cilindru, tăiat pe lungime, a fost numit samnit în primele zile ale republicii, iar sub imperiu - un secutor sau goplomakh. Fiecare categorie de bărbați puternic înarmați a fost predată de profesorii lor - „medicii” menționați mai sus.
Tânărul gladiator a fost îmbrăcat cu toată armura grupului în care a fost înscris, i-a înmânat o sabie de lemn și un scut țesut din ramuri de salcie și a început antrenamentul. Profesorul i-a arătat cum să atace și cum să se ferească de lovituri, s-a îngrădit cu el însuși și, în plus, l-a pus să exerseze pe țintă. Un țăruș înalt (1,8 m) (în latină palus) a fost înfipt în pământ, iar elevul a trebuit să lovească rapid și precis locul indicat. Nu este suficient să folosești bine sabia; era necesar să ne amintim cu fermitate că doar un gladiator își putea acoperi pieptul și partea laterală cu un scut și că deschiderea însemna pieirea. S-au aranjat dueluri exemplare; Profesorul i-a explicat elevului greșelile și greșelile sale. Uneori erau emise armuri și arme pentru garduri mai grele decât cele folosite în arenă: lăsați gladiatorul să-și dezvolte mușchii.

În plus, începătorul trebuia să stăpânească bine vocabularul tehnic al artei gladiatoriale; poate a citit și manualele teoretice scrise despre această artă.
Gladiatori puternic înarmați au luptat între ei; un retiariu nu s-a luptat niciodată cu un retiariu. Adversarul său obișnuit era murmilonul; pe coif este înfățișat un pește (se crede că și-a luat numele de la acest pește: se numea „murma”). Se pare că organizatorii jocurilor au crezut că vor adăuga o intensitate deosebită luptei sângeroase, înfățișând-o sub forma unui pescuit nevinovat. Retiariu era poe/om și echipat ca pescar, întinzându-i o plasă și un trident, iar pe coiful murmilonului i s-a pus o imagine.

pesti. „Nu te prind, ci un pește! De ce fugi, Gallus?”, cântă retiarul, urmărind un murmilon care și-a ocolit plasa.2
Școala de gladiatori avea propria sa ierarhie. Un nou venit care încă nu cântase în arena amfiteatrului era numit „începător”; după un număr foarte mic de bătălii — poate chiar după primul duel — a devenit „veteran”. În cadrul fiecărei categorii (Murmiloni, „Traci”, Retiarii), oamenii erau grupați după forța și priceperea lor; erau cinci grade de gladiatori. Gladiatorul, pe măsură ce s-a îmbunătățit, a crescut în rang. Aceste rânduri se numeau palus, iar în pietrele funerare ale gladiatorilor, rudele sau prietenii nu uită să menționeze că defunctul era un gladiator de rangul întâi sau al doilea (nu era nimic cu care să se laude cu al treilea, ca să nu mai vorbim de următorul).
Ziua jocurilor de gladiatori era anunțată din timp; reclamele erau scrise cu litere mari pe pereții caselor. La Pompei se păstrează bine mai multe astfel de inscripții: „Gladiatori ai edilului A. Suetti Certa se vor lupta în ajunul calendelor de iunie [3 mai]. Va exista persecuție pentru animale; pânza va fi întinsă ”(adică va fi întinsă o marchiză peste amfiteatru pentru a proteja publicul de ploaie și soare); „30 de perechi de gladiatori Allia Nigidia Maya vor lupta în zilele de 8, 7 și 6 până la calendarele decembrie [22, 23 și 24 decembrie]. Va exista persecuție pentru animale”. Uneori se adaugă astfel de remarci: „nu va fi nicio întârziere”, „pe orice vreme” sau „permite vremea” - în acest caz, organizatorul jocurilor, se pare, nu a avut astfel de fonduri pentru a, în plus față de toate cheltuieli, cheltuiți pe un cort pentru întregul amfiteatru. Pe lângă astfel de inscripții, au existat și adevărate afișe - pliante care relatau toate detaliile referitoare la jocuri: numele organizatorului; prilejul pentru care „s-au dat gladiatori”; numărul de cupluri și „specialitatea” acestora („traci”, rețiariu etc.); numărul de performanțe și victorii câștigate de fiecare. Astfel de postere au fost vândute în număr mare, iar în timpul jocurilor publicul s-a uitat la ele. Ovidiu i-a recomandat tânărului să aducă astfel de programe fetei pe care o curta.
Puțini, trebuie să ne gândim, au fost oameni care au întâlnit ziua spectacolului lor în arenă cu un calm îndrăzneț. Toată lumea a înțeles că avea să întâlnească moartea; „Luptăm pentru viață”, se spune în epitaful unui gladiator, iar înaintea acestei lupte muritoare, mai mult de o persoană se înfiora și transpira, ca acel gladiator, al cărui chin mare un retor cu o insensibilitate înspăimântătoare în comparație cu anxietatea unui recitator pregătind un discurs. În arenă, aproape totul s-a hotărât întâmplător. Lotul putea desemna un novice, interpretând pentru prima dată în amfiteatru, un adversar teribil, priceput și crud; cel mai experimentat luptător putea să rateze și să obțină o astfel de rană cu care nu mai avea puterea de a continua lupta, iar aici viața lui depindea în întregime de starea de spirit a publicului: dacă le-a câștigat inimile cu curajul și dexteritatea lui, atunci ei a cerut

cruță-i pe răniți; în amfiteatru s-a ridicat un strigăt unanim de „lasă drumul”; oamenii fluturau batiste și ridicau degetele mari. Dacă cumva nu i-a plăcut acestei mulțimi capricioase și capricioase, degetele i-au căzut la pământ, iar sub strigătele „termină”, câștigătorul a întors adversarul cu fața în jos și l-a înjunghiat în spate sau în ceafă. .
Jocurile cu gladiatori au început cu o procesiune solemnă de gladiatori; în tunici violet brodate cu aur se plimbau prin arenă. După această paradă a început un duel, în care s-au luptat cu săbii de lemn, arătându-și doar arta. Uneori, spadasini buni dintre spectatori coborau în arenă: să vadă oamenii ce înseamnă adevărata îndemânare! Împăratul Titus, la jocurile din Reate (acum Rieti în Umbria), orașul său natal, a luptat într-un asemenea duel cu consulul Allien. Lui Commodus îi plăcea foarte mult să cânte în aceste lupte; învinși, „în mod firesc”, conform remarcii veninoase a istoricului Dion Cassius, erau adversarii săi. După mai multe astfel de lupte, a început adevărata bătălie.
În primul rând, în arenă au fost aduse arme adevărate - gladiatori le-au primit abia acum, în arena amfiteatrului -, iar cel care a aranjat jocurile a verificat dacă sunt suficient de ascuțite. Inscripțiile menționează în mod repetat că gladiatori au luptat cu „arme ascuțite”. Oponenții au fost repartizați unul altuia prin tragere la sorți. Vărsarea de sânge ar fi putut fi și mai gravă. Se pare că Domițian a cerut ca gladiatori să lupte fără scut; uneori, organizatorul jocurilor îi preceda anunțând că nu va fi „vacanță”: duelul ar trebui să dureze până când unul dintre adversari a căzut mort; nu va fi milă pentru răniți. Când Domitius, bunicul lui Nero, dădea astfel de jocuri, Augustus, indignat de acest masacru, a interzis prin decret jocurile „fără permis”. Este puțin probabil ca acest edict să fi fost respectat cu strictețe: în 242 d.Hr. e., de exemplu, magistratul din Minturn (oraș din Latium) se laudă că a ordonat sacrificarea tuturor învinșilor, iar aceasta era culoarea gladiatorilor campani. La jocurile amenajate în Amfiteatrul Flavian proaspăt deschis, Domițian a forțat doi gladiatori de aceeași forță să lupte până când ambii au căzut răniți și epuizați, deși publicul ceruse de mult o „vacanță”, așa cum era obiceiul dacă duelul a durat mult, și victoria nu s-a înclinat într-o parte. Mulțimea, fie obosită să aștepte un deznodământ, fie după ce a admirat din plin arta adversarilor, a cerut încheierea duelului. Un astfel de rezultat în limbajul tehnic al amfiteatrului a fost numit „lasă drumul în picioare” (adică atunci când ambii luptători s-au ținut pe picioare).
Recompensa oficială pentru câștigător a fost o ramură de palmier, cu care a alergat în jurul arenei, dar pe lângă aceasta, a primit cadouri și altele mai consistente. Organizatorul i-a oferit o recompensă bănească, de obicei pe o tavă scumpă, care a rămas și în proprietatea câștigătorului. Uneori
431
Publicul i-a oferit gladiatorului daruri și mai generoase: i-au cerut libertate. Legal, eliberarea depindea doar de proprietarul sclavului, adică de lanista sau organizatorul jocurilor, dar pretențiile mulțimii erau atât de insistente, starea de spirit a devenit atât de amenințătoare încât au fost nevoiți să cedeze. Uneori, recompensa era mai mică, dar nu mică: câștigătorul era „încins cu o sabie” - i-au înmânat o sabie de lemn ca cele folosite pentru gard la școală. Un gladiator care a primit acest însemn este scutit de la spectacol în arenă. El stă la școală, îi ajută pe „medici” și de cele mai multe ori acționează ca judecător.
Cine erau acești oameni care au ales crima ca profesie și erau ei înșiși gata să cadă sub cuțitul unui criminal?
Profesia de gladiator era disprețuitoare. Am văzut că un om liber care a intrat voluntar în gladiatori s-a trezit în postura aproape de sclav. „Un om murdar, demn de viața și locul lui”, spune despre gladiator poetul

Lucilius (sec. II î.Hr.); Cicero îi numește „oameni pierduți”; Juvenal consideră școala de gladiatori ultima etapă a căderii umane.
Dar aceasta este doar o parte. Despre acești proscriși se vorbește cu admirație în modestele ateliere ale artizanilor și în bogatele conace ale senatorilor; Horațiu și Mecenas discută despre meritele celor doi adversari. La Roma, ei își amintesc că „tracul” Spudius de la Școala Cezarului avea brațul drept mai lung decât cel stâng, iar dintre gladiatorii lui Caligulla, doar doi nu au putut închide ochii nicio secundă înaintea strălucirii unei săbii scoase brusc. . Poeții scriu poezii despre gladiatori; artiștii și artizanii perpetuează episoade din viața lor în lucrările lor; femeile din cercul aristocratic se îndrăgostesc de ele. Fiii părinţilor nobili iau de la ei lecţii de scrimă; împărații coboară în arenă. Este suficient să aruncăm o privire numai prin volumele de inscripții de la Pompei pentru a vedea ce interes acut trezesc acești oameni în ei înșiși: își cunosc numele, cariera, gladiatori sunt pictați pe pereți și detaliile luptelor lor sunt discutate (Fig. 9). ).
Iar gladiatorilor nu le este deloc rușine de profesia lor; dimpotrivă, sunt mândri de asta. În epitafurile lor, se menționează constant cărei categorii de luptători a aparținut defunctul (murmilon, „trac”, retiarius); ce loc a ocupat în ea (novice, veteran, gladiator de prim rang). Epitafurile relatează că cutare sau cutare era un „medic”, iar cutare sau cutare „a primit o sabie”. Adesea numit numărul de dueluri în care a luptat gladiatorul; uneori i se dă întregul său „registru”: Flamma a luptat de 34 de ori; a câștigat 21 de victorii, de 9 ori „a fost eliberat în picioare”, de 4 ori grațiat. Gladiatorul are propriul său cod de onoare: consideră că este nedemn pentru el însuși să lupte cu un adversar mai slab; cu egalul său, luptă până la urmă și preferă moartea decât fuga; a te teme de dușman, a fugi de el înseamnă a te acoperi cu o rușine de neșters. Pe un relief vedem

Orez. 9. Gladiator.
(L. Robert. Les gladiateurs dans l'Orient grecque, pl. X, XIII).
noi suntem retiariu și adversarul său puternic înarmat; ambii, aparent, sunt răniți și torturați astfel încât să nu mai suporte. Ambii au căzut la pământ și, stând, continuă să lupte. Gladiatorul își va încleșta rana și va cere publicului să se calmeze și să nu oprească duelul; epuizat, însângerat, rănit, el așteaptă moartea cu un calm atât de maiestuos, care ar face cinste înțeleptului Horațiu, stând fără teamă printre ruinele unei lumi care se prăbușește. Iar când învingătorul ridică pumnalul peste el, se întâmplă ca el însuși să-și îndrepte mâna astfel încât lovitura să fie mai precisă.
Doar cei slabi de suflet, intrând în arenă, se gândesc la moarte. Arena este terenul în care în toată splendoarea ei îți poți arăta curajul și dexteritatea, priceperea și calmul. Și gladiatorul o vrea. Seneca își amintește de murmilonul Triumf, care s-a plâns că jocurile de gladiatori erau rare sub Tiberius: „cei mai buni ani se irosesc!” Gladiatorul este „lacom de pericol”, pentru că calea spre glorie este pentru el prin pericol și prețuiește gloria mai mult decât viața. Atitudinea societății din jur l-a convins că gloria lui era ceva mare și real: „N-am fost fără glorie între cei vii”; „Nimeni nu m-a bătut”. Unul ordonă să scrie că a murit de boală, dar nu de mâinile dușmanului; celălalt este că a murit din cauza rănilor sale, dar a ucis inamicul. Tânărul l-a învins pe bătrânul gladiator; ce sa fac! Tânărul are mai multă forță, mai multă flexibilitate și mobilitate, iar bătrânul atribuie victoria tocmai preponderenței tinereții asupra bătrâneții, dar în același timp insistă că „în arta lui nu era în urmă”.
Printre gladiatori existau naturi diferite. Au fost oameni care, trăind în ceața sângeroasă a școlii și a amfiteatrului, și-au pierdut sentimente

precum compasiune și milă și, ca animalele, s-au îmbătat cu sânge. Pe o piatră funerară pompeiană există o serie de reliefuri care înfățișează scene de lupte de gladiatori. Artistul necunoscut, autorul acestor reliefuri, a fost un observator subtil și ascuțit. A înfățișat câțiva gladiatori învingători și a reușit să arate în acest rol oameni de diferite dispoziții mentale. Trei sunt creaturi brutale care, în plină luptă, furioase de luptă, noroc și sânge, își doresc un singur lucru - să pună capăt inamicul. Se leagănă spre un inamic care cade deja, deja lovit de moarte; judecătorul trage cu forța un altul de la rănit, care a ridicat mâna către public cu un gest rugător; este gata să-l termine fără să aștepte decizia lor. Micul retiariu s-a strâns de chiloții tânărului înalt pe care îl învinsese, de parcă s-ar fi teamă că va fugi înainte să-i bage un cuțit în gât. Gladiatorul, care a căzut într-un genunchi și face apel la mulțime pentru milă, se uită cu teamă înapoi la învingător, a cărui postură amenințătoare nu este de bun augur. Astfel de oameni erau adversari formidabili și, probabil, nu numai începătorii au avut inima zdrobită când a căzut mulțimea să se lupte cu ei.
434
asociat cu. Acest lucru este menționat cu laudă în pietrele lor funerare: „toți tovarășii lui au tremurat înaintea lui”; epitaful unui gladiator relatează cu satisfacție că „a lovit pe mulți cu o mână de moarte”. Tovarășii se tem de așa ceva și, în același timp, îi admiră; poreclele care le sunt date: „Foc”, „Ars”, „Viespă”, nu răutăcioasă și deloc ofensatoare; din punct de vedere gladiatorial, este măgulitor să fii un asemenea luptător.
Au fost printre gladiatori și oameni cu alt suflet. „Este glorie să omori pe mulți?” întreabă unul; altul consideră că este meritul său că și-a cruțat adversarii. Anthony Exochus, care tocmai a luat parte la jocurile aranjate de Traian, inserează în lista bătăliilor și victoriilor sale și cazul în care, datorită lui, adversarul său a fost „eliberat” - evident, i-ar fi putut da o lovitură mortală, dar nu - a regretat. Ei definesc furia sălbatică a camarazilor înfuriați drept „ura nerezonabilă”. Monumentul pompeian deja amintit înfățișează un învingător care își trădează triumful nici cu o singură mișcare, nici cu un singur gest. Poate că nu o experimentează? Epitaful unui gladiator spune că și-a pierdut puterea și curajul pentru că a fost forțat să omoare un tovarăș drag.
Și s-au strâns legăturile de prietenie în acest mediu: există pietre funerare așezate pentru un „prieten” sau „tovarăș și conviețuitor”. În inscripția analfabetă și stângace, pe care a făcut-o pentru retiariu Julius Valerian, „care a trăit bine 20 de ani și a murit în ziua nașterii”, „bunul său tovarăș, iubitor până la mormânt”, respiră un sentiment autentic și profund. . Uneori, în școala de gladiatori se forma un mic cerc apropiat: țapul ispășitor imperial Agathocles, doctorul Marii Școli, și-a pregătit o piatră funerară, Claudius, lanistul împăratului, 3 Primitiv, îngrijitorul morților, și Telesfor, retiariu. Întreaga Școală Mare a adus un omagiu memoriei vechiului rezident al școlii, pegniar Sekund, care a murit la vârsta de 90,4 ani.
Inscripțiile sunt cruțate în exprimarea sentimentelor; se multumesc cu formule stabilite, de o mie de ori repetate, in standarditatea laconica a caror vocea inimii este decolorata si pierduta. Pentru a-i prinde șoapta neclară și înăbușită, trebuie să asculți foarte, foarte mult, iar acest lucru este posibil doar atunci când cuvintele care nu sunt prevăzute de el se sparg în șablonul obișnuit. „La Macedonia, „tracul”, un recrut din Alexandria, întregul detașament al „tracilor”. A trăit 20 de ani, 8 luni, 12 zile. De ce i s-a dat noului venit această onoare? A fost la școală destul de recent, nu jucase niciodată în amfiteatru. Gladiatori s-au îndrăgostit de tânărul străin, care a adus în barăcile lor mohorâte veselia indestructibilă a tinereții și vioiul înțepător al

alexandrinilor? Au atins soarta unui tânăr care moare singur printre oameni indiferenți într-un oraș străin rău? Le-a părut milă pentru băiatul ăsta care se uita la lumina albă
435
doar „20 de ani, 8 luni și 12 zile”? Dar tot ceea ce i-a îngrijorat și ars, ei au pus în două cuvinte dure „toată echipă” - nu aveau altă cale să-și exprime sentimentele. Și trebuie să admitem că două cuvinte sunt mai puternice decât epitafurile magnifice din punct de vedere retoric.
Există și o latură în viața unui gladiator, despre care, din păcate, știm foarte puține. Gladiatorul are o familie; este soț și tată. Uneori îi pune o piatră funerară pentru „draga sa castă soție”, dar mai des îl îngroapă soția, uneori soția și copiii. Familia nu era doar printre veterani, ci și printre gladiatori care nu primiseră încă acest titlu. Oamenii au mers la școală din familiile lor sau s-au căsătorit deja fiind gladiatori? Acesta din urmă este mai probabil. A venit o oră în viața unui gladiator când menghina disciplinei acerbe i-a fost strânsă și a primit dreptul de a lipsi de la școală pentru o anumită perioadă, mai mult sau mai puțin lungă. De când și pentru ce merite a folosit acest drept, nu se știe; s-ar putea crede că l-au dat unor oameni în care erau deja siguri că nu vor fugi. Poate că gladiatorul, care și-a întemeiat o familie, a primit permisiunea de a trăi acasă și tocmai a venit la școală, cum vin ei la muncă? Pentru a răspunde la această întrebare noi - vai! - nu putem: fără date.
Printre gladiatori au fost oameni care nu au suportat partea lor. Naturile mai fine se sufocau în atmosfera înfundată a cazărmii; oamenii mândri și care se respectă nu au vrut să se aplece pentru a deveni un obiect de divertisment pentru gloata romană. Mișcarea Spartacus a început cu școala de gladiatori; în anul 64 d.Hr e. încercarea gladiatorilor de a scăpa din școala Prenestin (Preneste este acum Palestrina; un orășel nu departe de Roma) i-a alarmat pe romani, care și-au amintit imediat de Spartacus. Seneca vorbește despre două sinucideri teribile într-un mediu de gladiatori. Nu și-au luat ochii de la un gladiator, se pare că nu aveau încredere în el; fără paznic a rămas doar în dressing. Acolo s-a înăbușit împingându-și adânc în gât un băț cu un burete, care era folosit pentru cele mai murdare nevoi. Celălalt a fost dus și el sub pază la amfiteatru. Prefăcându-se că doarme, și-a lăsat capul din ce în ce mai jos până l-a strecurat între spițele roții - roata ieșea semnificativ deasupra corpului - și nu a rupt vertebrele cervicale. Sașii, care au fost capturați, s-au sugrumat între ei cu mâinile, pentru a nu cădea în gladiatori.
Într-o casă pompeiană, unde din anumite motive au fost stabiliți gladiatori, s-a păstrat o inscripție curioasă: doar numele filosofului Seneca, scris complet cu litere mari frumoase. Seneca a fost singura persoană din Roma antică care s-a supărat împotriva jocurilor de gladiatori și a protestat împotriva lor, sugerând ca guvernul să lupte împotriva acestui „un vechi rău” și „perversiune a moravurilor”. Omul care a pictat numele filosofului pe perete era familiarizat cu al lui
436
doamnelor. Sătul de viața de gladiatori, de amfiteatru, de tovarăși nepoliticoși și de o mulțime fără inimă, a căutat mângâiere prin gândul că există un suflet pe lume care simpatizează și se milă?
* * *
Luptele cu gladiatori erau de obicei combinate cu momeala animalelor. Prima „vânătoare de lei și pantere” a fost organizată în anul 186 î.Hr. e. M. Fulvius No-bilior; după Livy, în ceea ce privește abundența animalelor și varietatea ochelarilor, acesta nu era aproape deloc inferior celor care erau aranjate în vremea lui. În anul 58 î.Hr. e. edilul M. Aemilius Scaurus „a adus” 150 „fiare africane”, adică pantere și leoparzi. În același timp, romanii au văzut pentru prima dată

hipopotamii și crocodilii: cinci dintre aceștia au fost predați lui Skaurus, iar un bazin a fost săpat special pentru ei. Sulla în 93 î.Hr e. eliberat în arenă „o sută de lei cu coame” (adică masculi). Animalele nu erau legate și rătăceau liber în jurul Circului Maxim (așa se numea valea îngustă dintre Dealul Palatin și Aventin, unde se desfășurau competiții de cai. Înainte de construirea amfiteatrului, aici era de obicei aranjată și persecuția animalelor. Lungimea sa era de 600 m, lățimea 150 m).
Regele maur Bocchus, care era în relații prietenești cu Sulla, a trimis un detașament special de vânători getuli înarmați cu sulițe și săgeți pentru această persecuție. Valea era înconjurată de un grătar înalt de fier; nici animalele, nici oamenii nu aveau unde să se ascundă sau să fugă; a început o vânătoare teribilă, în care toți leii au fost uciși și nu fără victime umane. Cicero, amintindu-și de persecuția pusă la cale de Pompei, a scris că nu înțelege ce plăcere poate obține o persoană cultivată atunci când, sub ochii lui, o fiară puternică chinuie o persoană slabă sau când o fiară frumoasă este străpunsă cu un corn. Majoritatea avea o opinie diferită; Sfârșitul persecuției animale a venit abia în secolul VI. n. e. Augustus, printre faptele sale pe care a considerat necesar să le imortalizeze într-o lungă inscripție, menționează că a aranjat persecuția animalelor de 26 de ori și 3.500 de animale au fost ucise asupra lor (134 de fiecare dată în medie).
În persecuția animalelor, care în 55 î.Hr. e. aranjate de Pompei și la care a participat Cicero, elefanții au fost punctul culminant al spectacolului. Trebuie spus că romanii aveau o slăbiciune pentru aceste animale (le-au văzut pentru prima dată în timpul războiului cu Pyrrhus, în primul sfert al secolului al III-lea î.Hr.); erau înzestrați cu înalte calități morale, generozitate, castitate, simț al onoarei. Pliniu cel Bătrân, cu toată seriozitatea, povestește cum un elefant, care a avut dificultăți în a învăța să fie antrenor, îi învăța noaptea; altul a învățat alfabetul grecesc și a putut scrie o frază întreagă în limba greacă. „Au ceva în comun cu oamenii”, a scris Cicero. Și când aceste animale inteligente și amabile, după o scurtă luptă cu o

Kami-getulas, trimițând săgeată după săgeată spre ei, au încercat să scape și „și-au pierdut orice speranță de evadare”, s-au repezit în jurul arenei cu un vuiet plângător, „de parcă s-ar fi doliu și cerșând compasiune”, oamenii au devenit brusc oameni. : spectatorii au sărit de pe scaune, plângând tare și aruncând blesteme asupra lui Pompei, „care s-au împlinit în curând asupra lui”, notează Pliniu (Pompei a fost învins și ucis în 48 î.Hr.).
Pe lângă aceste animale de peste mări, pentru vânătoare în amfiteatru au fost achiziționate animale europene și italiene: urși, mistreți, tauri. Urși au fost găsiți și în Italia (în Lucania și Apulia); au fost adusi si din Germania, Galia si chiar Spania. În Italia era o abundență de vite: turme uriașe rătăceau tot anul de la o pășune la alta; din aceste turme au luat tauri pentru arenă. Uneori sarcina vânătorului era doar să omoare animalul furios; taurul a fost înnebunit, arzându-l cu un fier înroșit, tachinandu-l cu o efigie de paie, pe care, furios, s-a aruncat cu furie. Dar deja sub Cezar, „vânătoarea tesaliană” a intrat în obiceiurile amfiteatrului: un vânător călare a călărit lângă un taur, l-a prins de coarne și i-a răsucit gâtul. Era nevoie atât de dexteritate - de câte ori a trebuit să se eschiveze de coarnele de moarte - și de o forță exorbitantă. Sub Claudius, a intrat în modă o altă metodă: călăreții au condus taurii în jurul arenei până când au fost epuizați; apoi călărețul a sărit pe taur, l-a prins de coarne, s-a sprijinit cu toată greutatea în cap și a doborât taurul la pământ.
Cum au fost antrenați viitorii vânători în școala matinală? Nicio informație în acest sens nu a coborât, dar se poate imagina acest antrenament cu un grad ridicat de probabilitate. Vânătorul trebuie să

trage cu precizie și să folosească cu precizie arme reci; viața lui depinde de un ochi credincios și de o mână fermă, mai ales că de multe ori nu i se dă scut, uneori este înarmat cu suliță sau cu corn, dar adesea doar cu pumnal, lat și scurt. Și cu ajutorul lor, vânătorul se ocupă de adversari groaznici; tânărul Carpophorus, cântat de Marțial, a ucis 20 de animale într-o singură zi. A ieșit împotriva unui mistreț, împotriva unui urs (aici a acționat cu corn), împotriva unui leu, leopard, tauri și zimbri. Vânătorul era uneori însoțit la arenă de câini puternici și bine dresați. Martial i-a dedicat versuri câinelui vânător al lui Dextra, Lydia, „dresat în amfiteatru” și a murit „o moarte glorioasă” în arenă dintr-o „lovitură de fulger” dată de un mistreț. Uneori, vânătorului i se cere să execute trucuri acrobatice. Spectatorul obosit s-a săturat să vadă cum animalele cad sub loviturile bine țintite ale unei sulițe sau ale unui pumnal. Este necesar să se dea vânătorii mai ascuțită, să întârzie timpul pentru o lovitură decisivă. Vânătorul iese cu un stâlp în mâini unul câte unul împotriva fiarei, iar în momentul în care el, ghemuit la pământ, este deja gata să se repeze asupra persoanei, face un salt uriaș cu ajutorul stâlpului. , zboară peste

438

fiara, se ridică în picioare și fuge. Au fost înșelați adversari atât de formidabili precum un urs sau un leopard. S-a păstrat o epigramă greacă care transmite bine tensiunea tragică a acestui moment teribil:

După ce a pus ferm stâlpul, și-a aruncat trupul în sus, Tot aplecat înainte; să-l apuce - fiara e gata, Numai un om, cu picioarele ușoare și dibace, a zburat peste el, Vânătorul a fost mântuit de la moarte și oamenii au strigat cu voce tare.

Uneori, în arenă se punea un fel de ușă rotativă: patru uși largi cu bare puternice introduse în ele erau atârnate de un stâlp. Aceste uși se învârteau în jurul unui stâlp, iar vânătorul, tachinand fiara, s-a ascuns în spatele unei astfel de uși, s-a uitat prin gratii, a împins placa rotativă în fața lui, a fugit din spatele unei uși și s-a ascuns în spatele unei alte, „fâlfâind”, potrivit unui martor ocular, „între ghearele și dinții leului”. Cu ocazia unei persecuții, arena a fost transformată într-o pădure, stabilindu-și ferm copaci mari în ea. Vânătorul, ferind ursul, zboară într-un copac, dar ursul este un bun cățărător și, urmărind inamicul, urcă după el. Cum să scapi, unde să te ascunzi? Pentru a vedea cum viața unei persoane atârnă de un fir, cum cu toată ingeniozitatea, dexteritatea și forța sa încearcă să respingă moartea, privindu-i drept în ochi, aceasta a captat și a entuziasmat inimile pietrificate ale publicului.

În amfiteatre nu s-a aranjat doar persecuția animalelor. Animale rare, inofensive și dresate au fost eliberate pentru a fi expuse publicului. Arta antrenamentului era foarte înaltă în antichitate. Despre dresori — erau numiți „îmblânzitori” — ei spuneau că „introduce în comunicare cu oamenii urși, tauri și lei care și-au uitat ferocitatea”. Metodele de antrenament erau probabil crude; Pliniu a lăsat în treacăt că elefantul, care era greu de învățat, a fost bătut. Oricum ar fi, dar „îmblânzitorii” și-au adus animalele până în punctul în care „au putut trăi în prietenie cu ei: profesorul a băgat mâna în fălcile leilor; paznicul și-a sărutat tigrul”. Elefanții, desigur, s-au dovedit a fi cei mai buni studenți și de ce nu i-au învățat pur și simplu! Când Cezar, sărbătorindu-și triumful, a intrat în Capitoliu, patruzeci de elefanți cu torțe în trunchi au mers de ambele părți ale carului său. Elefanții au cântat în arenă, s-au prefăcut a fi gladiatori, au dansat în sunetul unei tamburine, care a fost lovită de unul dintre ei; patru dintre ei purtau o targă în care zăcea un elefant, reprezentând puerperalul. Au urcat și au coborât pe frânghii strânse. În arenă s-au așezat mese și paturi, pe care oamenii s-au întins; elefanții li s-au alăturat, trecând prin paturi cu atâta grijă și dexteritate încât niciunul dintre cei culcați nu a fost

rănit. Leii și tigrii mergeau sub jug și cărau care, iar drenorii din vremea lui Domițian dresau lei, după ce au prins un iepure în arenă, îl țin
439
pască, eliberează, prinde din nou și eliberează din nou. „Leul își iubește prada, iar iepurele se simte complet liniştit în gura lui”, a spus Marțial, care nu a ratat ocazia să-l lingușească pe Domițian: leii știu ce stăpân milostiv îi sunt în slujba!
Pe vremea Republicii, magistrații care urmau să dea persecuție asupra animalelor, solicitau de obicei să se ocupe de capturarea animalelor guvernatorilor provinciilor în care erau găsite animale de peste ocean. Caelius, candidat pentru edili, l-a bântuit pe Cicero, îndemnându-l să-i trimită mai multe pantere. Cicero era atunci (52 î.Hr.) conducător al Ciliciei; în regiunile învecinate, Pamphylia și Pisidia, aceste animale au fost găsite din abundență. „Ai grijă de asta”, îl necăjește el pe venerabilul consular, „nu trebuie decât să spui o vorbă, să ordoni și să dispună; de îndată ce vor fi prinși, veți avea deja oamenii mei să-i hrănească și să-i transporte... ”; „Îți va fi rușine dacă nu primesc pantere...” – și așa mai departe din scrisoare în scrisoare din iulie până în septembrie inclusiv.
Sub imperiu, când persecuția animalelor a devenit la modă și a avut loc nu numai la Roma, ci și în alte orașe (în dimensiuni, desigur, nemăsurat mai mici și de obicei nu asupra animalelor de peste mări, ci doar asupra celor care se găseau în Italia), vânătoarea căci animalele și mii de oameni erau angajați în prinderea lor. Vânzarea și cumpărarea animalelor constituia o ramură majoră a comerțului. Pe lângă locuitorii locali (și în țările care abundă în animale răpitoare, de exemplu, în Germania, Marea Britanie, Asia Mică și Africa de Nord, existau, desigur, mulți vânători ai lor), soldații erau uneori trimiși la vânătoare. Puii de urs din Legiunea 1, staționați în apropierea actualei Köln, au prins 50 de urși în șase luni. Au fost eliberați de toate lucrările din tabără și au fost angajați într-o singură vânătoare.
Sarcina vânătorului era complicată de faptul că trebuia să ia animalul în viață. Au săpat gropi, au sădit acolo o capră sau un porc; fiara flămândă le urmă glasurile și rămase prinsă în capcană. Au pus o capcană, au organizat tururi. Captivii, încurși în funii și lanțuri, au fost puși în cuști strânse împreună și trimiși la Roma. Animalele europene călăreau încet pe uscat, pe boi; Animalele africane au trebuit să traverseze Mediterana. Toată această menajerie călătoare trebuia hrănită. Dacă animalele erau aduse împăratului, atunci grija acestui lucru revine orașelor prin care trecea caravana. Această datorie era grea; era nevoie de multă mâncare. Un leu are nevoie de 3 kg de carne pe zi. Și dacă acești lei ar fi mulți? Și dacă ghizii au decis să zăbovească, așa cum sa întâmplat cândva în orașul frigian Hierapolis, unde caravana a stat patru luni? Poate că această întârziere a fost cauzată de starea animalelor, care cu greu au suportat mutarea. Au fost cazuri când multe animale au murit pe drum sau au venit la loc bolnave și epuizate. Era și mai greu să cărați puii, pe care uneori, după ce le-a ucis mama, vânătorul îi lua din bârlog. Am fost cu ei mult
440
tam-tam: erau cele mai potrivite pentru antrenament, dar problema hrănirii era deosebit de acută aici. Bebelușii aveau nevoie de lapte. Trebuia să dobândesc o turmă de capre sau vaci, care trebuiau și ele hrănite; trebuiau angajați oameni care să aibă grijă de vite. Șefii caravanei probabil nu cunoșteau pacea nici ziua, nici noaptea.
Există o diferență esențială între un gladiator și un vânător: vânătorul merge după fiară; nu uciderea unui om îi aduce biruință și glorie, ci moartea unui animal, îngrozitor și prădător. Publicul este clar conștient de această diferență. „Vânătoarea merită toate laudele”, în loc de măcel

de gladiatori, „oferă un spectacol în care arta și curajul rezonabil se opun puterii și puterii nerezonabile”, a scris autorul tratatului „Despre mintea animalelor”, inclus în morala lui Plutarh. scrieri. „Vânătorul face fapte uimitoare, învingând natura fiarei cu înțelepciune”, a scris Libanius. Vânătoarea în arenă, ca și cea adevărată, a fost pentru antici o școală pură a curajului și demonstrația ei.

Capitolul zece

MIME, ACROBATI ȘI JOCKS

MIMES

Oras mic. Mai mulți oameni stau pe treptele templului, judecând după haine, sunt oameni săraci. Conversația nu este lipită; Fiecare are propriile gânduri și preocupări. Un om sărac are mereu multe griji și mereu anxietate, dacă îți vei câștiga pâinea mâine, dacă vei reuși să plătești datoria la timp. Fiecare se gândește la a lui, dar la același lucru și tot mai multe fețe se încruntă. Și deodată, de nicăieri, de parcă ar fi crescut din pământ, au apărut mai multe persoane, dintr-o privire la care devine amuzant: pelerina scurtă cusuta din cârpe multicolore, deasupra se aruncă o eșarfă de femeie în formă de pătrat, abia ajunge la șolduri; tălpile atât de subțiri sunt legate de picioare, încât picioarele par să fie goale. Fețele sunt pictate cu culori colorate, iar acest lucru se face inteligent și cu pricepere: liniile sunt trase și culorile sunt alese astfel încât să puteți determina imediat principalele proprietăți ale proprietarului unei astfel de fizionomii. Și din aceste fețe pictate se uită viclean și batjocoritor astfel de ochi inteligenți! „Mimi, hai mimi!” și oamenii deja zâmbesc, uitându-se la aceste figuri amuzante; Râsetele se rostogolesc deja peste piață, iar din case, din ateliere, după ce au abandonat munca și nu au terminat de mâncat bietul tocan, bărbați și femei, bătrâni și copii, aleargă să privească spectacolul.

Memele nu pierd timpul. Chiar acolo, în piață, fără nicio scenă, fără nicio recuzită teatrală, joacă scene mici, vioaie, vesele, al căror conținut este preluat din viața acelor oameni foarte simpli și săraci care îi înconjura pe actori într-o mulțime densă. Dialog vioi, replici haioase, întrebări haioase, situații comice, artificii de duh, mult zgomot, țipete, alergări, lupte; publicul moare de râs. Oamenii care și-au pierdut mâinile în urmă cu o oră se vor împrăștia, înveseliți, înveseliți, parcă stropiți cu apa vie a unei surse magice. Actorilor îmbrăcați în bufon și pictați comic li se oferă puterea de a înlătura pentru o oră jugul grijilor și durerilor de zi cu zi. Râsete, vesel, fără griji

442

râsetele au turnat putere, dătătoare de viață și întăritoare. Iar făcătorii de minuni, disprețuitori, retrogradați de lege în rândurile ticăloșiei societății, strângând bănuții pe care le dădeau spectatorii cu cele mai slabe puteri și făcând o bucată de mâncare la cea mai apropiată cârciumă, au continuat, deloc bănuind că au făcut o minune şi că vor face minuni în viitor.

* * *

O mimă (atât opera în sine, cât și actorii care o interpretau erau numiți la fel de „mimi”) erau mici scene cotidiene care erau de obicei scrise de actorii înșiși - adesea improvizatori talentați. Aceste scene erau jucate pe străzile și piețele orașelor și satelor, în taverne și case particulare. Sulla era un mare fan al unor astfel de spectacole; actorii de mim nu au părăsit casa lui. În această perioadă, piesele de „mimi de stradă” cu dialog improvizat și o acțiune foarte simplă inventată în grabă încep să primească prelucrare literară, iar mima se transformă într-o reprezentație teatrală, care este neapărat pusă în scenă după tragedie, astfel încât, ca școlar. lui Juvenal îi explică, „să șteargă tristețea și lacrimile cu hohote de râs provocate de tragedie. Pe la

mijlocul secolului I. î.Hr e. Mimul s-a impus ferm pe scenă, a rămas pe ea pe tot parcursul Imperiului Roman, a supraviețuit prăbușirii sale, a supraviețuit tuturor furtunilor invaziei barbare și a apărut în Italia sub noul nume comedia del 'arte.
Niciunul dintre mimii timpurii nu a ajuns la noi în întregime; au supraviețuit cuvinte individuale și fragmente mizerabile de două sau trei rânduri. Totuși, după titluri, este clar că autorii au luat subiecte pentru mime din viața de zi cu zi a muncitorilor, rurali și urbani (în principal, acesta din urmă): „Vopsitor”, „Negustor de cârpe”, „Festivalul străzii”, „Fuller” , „Sărăcia”. „Memele și-au luat numele de la imaginea (literal - „imitație”: cuvântul „mim” provine din grecescul mimesis - „imitație”, - M.S.) a unor evenimente nesemnificative și fețe joase”, a definit istoricul literar antic. Pe baza comentariilor individuale împrăștiate printre scriitori, a fost posibil să se restabilească aproximativ conținutul unor meme ulterioare. Mimul, numit după celebrul tâlhar Lavreol, acest Fra Diavolo al Romei antice, s-a bucurat de un mare succes. A fost scrisă de un anume Lentulus (prima jumătate a secolului I d.Hr.), actor de mim, iar publicului roman a plăcut foarte mult: a fost pusă în scenă încă din secolul al III-lea. Mima descrie cum sclavul Lavreol fuge de stăpânul său, se alătură unei bande de tâlhari, devine căpetenia lor, dar în cele din urmă cade în mâinile soldaților și moare pe cruce.1 Complotul, în esență tragic, autorul a reușit să se întoarce astfel încât a apărut în fața publicului într-o serie de scene comice și amuzante.
443
Pe unul dintre ei îl cunoaștem: un sclav, fugind, s-a împiedicat, a căzut, și-a rupt gura și a început să scuipe sânge. Următorii săi, în loc să urmărească mai departe, s-au oprit și „au început să se bată între ei pentru a-și arăta arta”: scuipat sânge pe scenă. Ne putem imagina cum s-a desfășurat această scenă: unul încearcă să scuipe mai departe decât celălalt, pariază, se ceartă, împinge, discută cu voce tare cum să coloreze saliva; cineva cade și se preface că s-a rănit grav, iar tovarășii lui îl împrăștie de ridicol. Trucurile lui Lavreol, priceperea cu care jefuiește călătorii, arta cu care își conduce urmăritorii de nas - toate acestea ar putea fi dezvoltate în tonuri foarte comice. Numele a doi mimi scrise de Kv. Lutatius Catullus, un contemporan al împăraților Claudius și Nero: „Fantoma” și „Sclavul fugar”. Juvenal îl numește pe primul „zgomotos”: se pare că pe scenă s-a auzit un țipăt continuu, o fantomă imaginară a răcnit sălbatic, au strigat oamenii speriați, care fugeau de el. Cât despre „Sclavul fugar”, comicul prevederilor a constat în faptul că vicleanul sclav ipocrit a reușit să se mulțumească cu stăpânul și să-l încercuiască în așa fel încât a urmat întotdeauna și în toate numai instrucțiunile sclavului, care, sub prefața de a avea grijă de stăpânul său, a acționat în folosul lor și în detrimentul proprietarului.
Mare popularitate la sfârșitul secolului I. n. e. sub împăratul Domițian, a folosit o mimă, al cărei conținut poate fi restaurat, dar al cărui titlu și autor rămân necunoscute. O tânără care s-a căsătorit cu un bătrân prost și gelos s-a îndrăgostit de un tânăr frumos. Un rogue-sclav inteligent a aranjat o întâlnire pentru îndrăgostiți în casa în care tânăra soție locuiește cu soțul ei. Totul merge bine, dar deodată, din senin, cineva bate la uşă. Confuzie generală, bătăi din ce în ce mai puternice - ce să faci, unde să mergi? În disperare, soția își îndesă iubitul în piept. Se deschid ușile, dar nu soțul intră, ci o vecină care a intrat să vorbească despre asta cu soțul ei. În loc să se întoarcă însă și să plece fără să găsească persoana potrivită, el rămâne, stă și stă. Ghici despre ceva? Ai adulmecat ceva? Tânăra nu-și găsește loc pentru ea însăși, nefericitul iubit începe să se sufoce în piept. Oaspetele pleacă în sfârșit, iubitul se târăște în lumina zilei, dar înainte de a avea

timp să-și tragă răsuflarea cum trebuie, apare soțul. Toate dovezile sunt acolo, soțul aruncă cu pumnii în trădător și iubitul ei, dar soția își folosește toate farmecele, toată puterea farmecului ei - și o atinge pe a ei - prostul încetează să-și mai creadă propriii ochi: este convins că soția îl iubește, că îi este credincioasă, iar mima se încheie cu o conversație amicală între soț și iubit.
Acest complot, repetat în mod repetat cu diverse variații în literatura mondială, de la „Mănarul de aur” apuleian la „Noaptea dinainte de Crăciun” de Gogol, a fost dezvoltat de mim în așa fel încât în mâinile unor actori pricepuți s-a transformat într-o acțiune comică. de strălucire orbitoare. Ce bogat
444
ocazia a fost dată de scena în care vizitatorul alert nu a plecat cu încăpăţânare! Soția, în afara ei de frică, bolborosea tot felul de prostii cu o voce care se ridica la un strigăt asurzitor, tocmai pentru a îneca sunetele suspecte care veneau din piept. Și deznodământul! Toate trucurile unei soții care își convinge soțul că este pură și nevinovată; prostia de nepătruns a bietului gelos, prietenia lui cu iubitul – era de ce să râzi. Sub Domițian, rolul nefericitului îndrăgostit a fost jucat de mimul Latinus, un magnific actor comic, despre care Marțial, contemporanul său, a scris că îl va face pe Cato să se uite la sine, și pe Curies și Fabrizii (reprezentanți ai străvechii severități și puritatea moravurilor) uită de severitatea lor. Partenerul Latinei pe scenă a fost mima Fimela, care a jucat cu brio rolul unei soții viclene și înșelătoare.
Scopul mimei era să amuze, să amuze publicul și nu a fost pretențios în privința mijloacelor: trebuie doar să atingă scopul. El folosește trucuri de bufonerie; țipete, alergări, bătăi de cap, palme în față - un mimic nu se poate descurca fără asta. Actorului care joacă rolul principal i se atribuie întotdeauna dublul său, repetându-și cuvintele, mișcările și gesturile. Pentru asta primește palmă după palmă. Comedia mimului este crudă; duhurile lui sunt adesea obscene. Cicero l-a avertizat pe vorbitor să nu permită astfel de glume care sunt potrivite doar în mimă; Horace a scris că nu poate admira mimii: „Nu este suficient să faci spectatorul să râdă din plin”. Mimul alunecă la suprafață, el este nepăsător de vesel; nu este treaba lui să se gândească la latura serioasă a fenomenelor. El alege ușor și amuzant. Iată un om bolnav trezit dintr-un somn letargic; nu-și poate veni în fire, nu înțelege unde se află și ce se întâmplă cu el. Deodată i se pare că este un pumn; pacientul se aruncă asupra doctorului său – și-a amintit de doctor! - și începe să-l lovească. Și iată o altă „față dintr-un mim”: un sărac care a căzut brusc în avere; și-a pierdut complet capul și să ne delectăm cu nesăbuință. Un actor priceput ar putea, desigur, să joace aceste scene simple în așa fel încât să existe râsete neîncetate în teatru.
Uneori, mimul preia comploturi mitologice și le întoarce pe dos: pe scenă apare adulterul Anubis; Diana este biciuită; se citește testamentul răposatului Jupiter, se bate joc de Hercule flămând. Jupiter „cel mai tare cel mai tare” a apărut pe scenă în așa fel încât publicul s-a rostogolit de râs: îngroșat, într-o rochie scurtă ca o mantie de femeie, cu un fulger de lemn în mână - cum să nu râzi! Prostia poate fi amuzantă, iar mimul o demonstrează vesel și neglijent publicului sub diferite forme și aspecte - de la remarci individuale gânditoare precum „în timp ce a mers la apă, nu a murit niciodată” sau „dacă nu ești însărcinată, nu vei naște” întregului o lucrare construită pe faptul că personajele nu pot înțelege sensul frazei, ci înțeleg fiecare cuvânt la propriu. Cicero și-a amintit „această sută
445
un mim foarte amuzant.” Povestea soțului înșelat și a soției necredincioase este foarte des prezentată de mim, iar mimografii o refac

în moduri diferite; este iubita tocmai pentru ca, intr-un mod foarte ridicol, aici este prezentat un sot-prost. Augustus însuși a privit calm, potrivit lui Ovidiu, „adulterul pe scenă” și cu siguranță nu poate fi considerat o îngăduință a ceea ce distruge familia și distruge sfințenia căsătoriei. Mim nu trebuia să se gândească la esența fenomenelor; sub textul său vesel nu există niciodată acel al doilea plan, ascuns, care deodată izbucnește pe neașteptate în sus cu un strigăt amenințător „de cine râzi? Râde de tine!”

Comedia în situații și în personaje a fost accentuată mai ales de actorie, în care gesturile violente, amuzante și grimasele comice au avut o mare importanță (actorii din mimi, spre deosebire de actorii de tragedie și comedie, jucau fără măști). Limbajul mimei a fost calculat și pentru efectul comic, oameni nepoliticoși, obișnuiți, rătăcindu-se adesea în jargonul străzii. Mime numea pică o pică, alegând cele mai mușcatoare, nu se temea de cuvintele tari şi era foarte generos cu scenele obscene. Nu fără motiv în Massilia (azi Marsilia), care era renumită pentru severitatea și puritatea moravurilor sale, punerea în scenă a mimelor era interzisă, iar scriitorii bisericești le numeau direct „școala depravației”.

Am amintit de mimul Fimel, care se juca cu latină. Prezența unei femei în trupa de actorie distinge trupa de mimi de toate celelalte trupe de actorie din antichitate. Și în Grecia, și la Roma, și în tragedie și în comedie, roluri feminine erau jucate de bărbați și doar în mimele femeilor erau jucate femei. Merită să ne oprim asupra acestor actrițe, mai ales că avem informații documentare despre unele dintre ele.

Memele erau de obicei țapi ispășitori. Pentru a urca pe scena, trebuia sa aiba anumite calitati: o voce - actiunea mimei era diversificata prin cantarea melodiilor, - gratia: dansul este obisnuit in mimica (unele actrite erau numite chiar "dansatoare": probabil erau mai puternice in dansul decât în actorie) și - prima condiție este talentul comic și capacitatea de a rămâne pe scenă. Memele feminine (ca și bărbații, desigur) trebuiau să treacă printr-o anumită școală; nu știm unde și cum au fost antrenați și nu putem face decât presupuneri despre aceasta, care, totuși, au un grad ridicat de probabilitate. În cele mai multe cazuri, profesia de actor a fost ereditară, iar tații și mamele s-au dovedit a fi profesori, uneori prieteni și asociați. S-a întâmplat ca proprietarul, observând abilitățile sclavului său, să o dea învățăturii actorilor. Pe lângă talentul scenic, era bine să ai abilități care ușurau viața: trebuia să fii o cochetă de notițe și să poți întoarce capetele. Memele posedau această abilitate, aparent, la perfecțiune; tinerețea i-a distrus, așa cum am avut cândva mocasini bogați care le-au ruinat



flirtează cu țiganii. S-a întâmplat ca o mimă, dacă nu era eliberată din trupă cu bunăvoință, să fie răpită de un tânăr îndrăgostit; autoritatile au inchis ochii la asemenea trucuri. Mima Tertia, potrivit lui Cicero, a fost mai influentă în Sicilia decât Verres însuși, guvernatorul insulei. A luat-o de la soțul ei, un flautist rhodian, iar ea a reușit repede să pună mâna pe el. Horace și-a amintit de un anume Marsey, care a cheltuit pe amanta sa, mima Orgina, toată averea tatălui său. Pentru a caracteriza moravurile celei mai înalte societăți romane de la sfârșitul republicii, istoria mimei lui Kitheris oferă o mulțime de informații instructive. A fost o slobozită și amantă a călărețului roman Volumnius Eutrapelus, prietenă și tovarășă de băutură a lui Antonie, viitorul triumvir. Era un duh nesecat și glumeț, poseda o mare bogăție, era nesățios de lacom și nu se stingea cu nicio considerație morală. Cicero era în relații bune cu el și, odată invitat la cină cu el, s-a trezit în compania lui Kiferis. Conform vechilor concepte romane, a fost un act extrem de indecent introducerea în societate a oamenilor cumsecade ca stăpână egală, eliberată și, în plus, mim, iar celebrul vorbitor s-a simțit stânjenit.

„Jur pe Hercule”, i-a scris el unuia dintre prietenii săi, „nu bănuiam că va fi prezentă la cină...”. Curând, întreprinzătoarea eliberată și-a găsit un patron superior: a trecut de la Volumnius la prietenul său Anthony. În anul 49 î.Hr. e. Cezar se afla în Spania, iar Antony a trebuit să călătorească în mai multe orașe cu instrucțiunile sale. A făcut această călătorie însoțit de Cytheris. Cicero și-a tăiat răsuflarea, descriind această călătorie: „Un tribun popular mergea într-o căruță, în față mergeau lictori în coroane de lauri, 2 înconjurând o targă în care cărau o mimă. Venerabilii locuitori ai orașelor, care erau obligați să iasă în întâmpinarea lor, au salutat-o pe mimă, numindu-i nu nume de scenă, ci Volumnia. Această poveste este extrem de interesantă. Kiferida a câștigat faima care a depășit cu mult granițele Romei; istoria sa, se pare, era cunoscută aproape în toată Italia. „Respectabilii cetățeni” care l-au cunoscut pe Antony știau bine că glumele erau proaste cu el; O ieșire pentru indignarea cuiva nu putea fi dată decât într-o formă care nu poate fi reproșată. A fost destul de firesc și decent să apelezi la Kifis „Volumnia”, dar aici era mai mult decât suficientă otravă! Prin acest nume, i s-a amintit, în primul rând, că a fost sclava de ieri, iar în al doilea rând, au condamnat indirect comportamentul ei: liberta Volumnia, care datora respect și devotament patronului ei, l-a părăsit și l-a înșelat (de remarcat că chiar și atunci actorii aveau obiceiul de a-ți da nume inventate, de scenă). În anul următor, după bătălia de la Pharsalus, Cytheria l-a întâlnit pe Antony în Brundisium (acum Brindisi) și împreună au călătorit prin mai multe orașe până la Roma. „Te-ai grăbit la Brundisium în brațele dragului tău mim”, a fost indignat Cicero. Dacă nu ți-ar fi rușine
447
de cetăţile prin care ai trecut, atunci nu ţi-a fost ruşine de vechii ostaşi! Plutarh și Pliniu cel Bătrân spun că căruța în care a călărit Antoniu cu Cytheris a fost purtat de lei. „Călărit așa cu o mimă - a depășit chiar și dezastrele monstruoase ale vremii!” - Pliniu era sincer indignat (trebuie să credem că leii au fost inventați mai târziu; dacă Antoniu și mimul lui chiar ar fi călărit leii, Cicero nu ar fi ratat un detaliu atât de colorat. Călătoria lui Anton a stârnit aparent atâta indignare și atât de multă vorbărie încât au început să țese involuntar. detalii fictive).
Actrițele mime, după cum vedem, nu diferă în moralitate strictă; Horace a pus direct un semn de egalitate între ei și femeile străzii. Fimela, despre care am vorbit mai sus, nu a ezitat să joace cele mai indiscrete scene; povestea lui Procopie despre ceea ce mima Teodora, viitoarea soție a lui Iustinian și a împărătesei bizantine, a făcut pe scenă, nu poate fi tradusă. Știm mai puține despre mimii de sex masculin: niciunul dintre ei nu a lăsat în memoria lui o urmă atât de vie precum Kiferida. Scoliasul lui Juvenal, amintindu-și de Lentulus, autorul cărții Lavreol, notează că „Lentulus era demn de o adevărată cruce: un actor excelent, era un om ticălos”. Martial a încercat să scrie o apologie pentru latină, care a jucat cele mai obscene scene (poetul însuși s-a justificat în fața „cititorilor săi caști” făcând referire la faptul că poeziile sale nu sunt deloc mai nerușinate decât mimele în care cântă latina): „ În viața mea, nimic nu semăna cu scenele pe care le prezint în teatru. Omul scenei, sunt faimos doar pentru arta mea. Nu aș fi plăcut domnului (Domițian), dacă n-aș avea bune moravuri. Aceste versuri, cel mai probabil, și-au stabilit un scop indirect de a-l justifica pe Domițian, care l-a apropiat pe Latinus de el. Acesta din urmă a fost admis la palat, i-a povestit la cină lui Domițian despre tot felul de incidente ale orașului și și-a introdus denunțurile în această vorbărie inofensivă. A fost unul dintre cei mai groaznici escroci ai acelei vremuri groaznice. Nu cunoaștem alte detalii din viața lui. Nici inscripțiile funerare ale mimelor nu oferă detalii biografice. Ar trebui, totuși, să zăbovească pe

una dintre ele. „Longinus Makk a trăit dulce cu oamenii săi până în ultima zi”. Numele „Mac” ne aduce imediat în minte descendența mimului. El a fost moștenitorul direct al popularei farse italiene cunoscute sub numele de atellani. Atellanii au preluat temele pentru scenele lor scurte pline de viață din viața de zi cu zi a oamenilor de rând. În ei au jucat patru actori (nu neapărat toți deodată): Papp, un bătrân îndrăgostit, pe care toată lumea îl înșală; Dossen, un șarlatan cocoșat, cu un aer învățat; lacomul nesățios și vorbitorul neîncetat Bukkon; prostul inveterat Mack. Este foarte probabil ca mimul să fi pus stăpânire pe toate aceste patru figuri; în ceea ce privește Pappus și Macca, acest lucru poate fi afirmat în siguranță. Papp a apărut în mim în vechiul său rol de soț prost înșelat, iar Mack în rolul de nu.
448
un însoțitor constant al actorului principal, care îl imită în toate - nu are propriile cuvinte și gesturi - și pentru o imitație constantă enervantă primește o palmă după o palmă. I se dă doar un alt nume în mimă: i se spune pur și simplu „prost”. Se pare că Longinus a jucat tocmai acest rol în mimi și și-a ales în mod deliberat vechiul nume al prostului din Atellan drept poreclă.
Din inscripții am obținut informații prețioase despre sindicate, societăți profesionale, care includeau meme. Aceste uniuni erau numite „colegie”, „corp”, „comune”. Unii dintre ei au inclus toți muncitorii de scenă: actori, tragici și comici; muzicieni, flautisti, kifared si scabilari (au primit numele de la instrumentul special scabillum, cu care batea ritmul). O inscripție din Beauville (un mic oraș din Latium) datând din anul 169 d.Hr. e., ne face cunoștință cu una dintre aceste uniuni. Este condus de un archimim („șeful mimilor”). Arhimimul nostru se numește L. Acilius, fiul lui Lucius, Eutychus: este fiul unui liber, de origine greacă, dovadă fiind porecla lui Eutychus („fericit”). Este de multă vreme membru al uniunii mimilor și deține funcția onorifică de șef în cadrul acesteia. S-a comportat în acest loc în așa fel încât actorii l-au numit, pe primul, „tată” și, după ce s-a format, i-au pus o statuie „pentru grija și dragostea lui pentru ei”. Cariera lui pe scenă a fost variată; inscripția îl numește „parazitul lui Apollo, tragedian și comedian”. În primul rând, trebuie amintit că cuvântul „parazit” avea un sens onorabil, așa cum erau numiți acei preoți care aveau dreptul de a lua parte la masa jertfei. A fi „parazit al lui Apollo” înseamnă a fi onorat cu prietenia și sărbătoarea lui Dumnezeu, patronul tuturor artelor. Evtikh și-a încercat mâna atât la tragedie, cât și la comedie și, se pare, a decis că talentul său era talentul unui comediant. Era o persoană cunoscută în mediul teatral: „era cunoscut și onorat de actorii tuturor sindicatelor”. Și nu numai actori: era un decurion, adică membru al consiliului orașului Beauville.
Trupa lui era formată din 60 de oameni, judecând după nume, erau slobozi sau fiii lor, iar dacă născuți liberi, atunci de jos. Nu toată lumea din această „turmă” (numele comun al trupei de actorie „grex”) au fost, desigur, actori: aceasta includea atât muzicieni, cât și însoțitori de teatru. Este interesant că în lista trupei nu există un singur nume de femeie și știm că femeile au jucat mim și chiar arhimimi feminini, „directori de trupă”, sunt menționate în inscripții. Este o coincidență faptul că în inscripția lui Eutychus nu există nume de femeie, sau au existat trupe separate, masculine și feminine, unite pentru spectacole, dar au dus altfel, ca unire, o viață specială și independentă? Un gând duce la ultima considerație, menționând colegiul funerar nu al întregii trupe, ci doar femei-mime.
449
Apropo de meme, ar trebui să amintim și așa-numitele aretalogs și „biologi”. Primii erau povestitori și, probabil, povestitori: lui Augustus îi plăcea să-i invite la petrecerile sale pentru a distra

oaspeții. Erau inepuizabile în invenții, tot felul de exagerări și împodobiri; Juvenal îi numește „mincinoși”, iar scoliasul lui Horace – „vorbitori”. Au făcut parte acești povestitori amuzanți din trupa de mimi? Au acționat pe riscul și riscul lor, fără să se unească cu nimeni? Din păcate, nu se poate spune nimic.
„Biologii” erau numiți artizani care reprezentau cu pricepere pe cineva. Mai aveau şi un alt nume: „etologi” (din grecescul £tt|od – „natura”). Era posibil să se reprezinte în diferite moduri: copiend doar exteriorul, adică manierele, vocea - probabil așa erau înfățișați câăriștii și lătrătorii din piață de sclavul unuia dintre oaspeții din Trimalchio, pe care proprietarul l-a recomandat ca „ factotum." Era posibil, totuși, să înfățișez „omul exterior” în așa fel încât întregul lui fel de a se purta să se dovedească a fi o carapace, un văl subțire prin care strălucea însăși ființa. Virtuozii acestei afaceri au putut imediat „să vorbească pentru mulți cu o singură gură”. „Cel a cărui înfățișare a fost repetată (literalmente „dublată”- M.S.) de mine s-a înfiorat: eram mai mult pentru el decât el. De câte ori o femeie s-a recunoscut în mișcările mele, s-a înroșit și s-a înfiorat ”, spune mime Vitaly despre sine. Tiberius avea un sclav, „mut și grăitor”, care „a fost primul care a copiat avocații”. El este numit în inscripție un om amuzant, un bufon al împăratului. Acest om (numele lui este necunoscut) poseda un talent comic strălucit și puteri extraordinare de observație; imitația lui de avocat, cu totul tăcută, construită doar pe gesturi și expresii faciale, era atât de excelentă și atât de întipărită în memorie, încât nu au uitat să o pomenească în piatra funerară.
Un bun „biolog” era, desigur, binevenit în trupa mimilor. Poate i se alătura uneori. Dar, din câte se poate aprecia din inscripții, ei s-au ținut deoparte și nu au făcut parte din trupă ca membri permanenți ai acesteia.
Horace, vorbind despre cei care s-au întristat de moartea cântăreței Tigell, îi cheamă pe dansatori sirieni, vânzători de medicamente (erau șarlatani ai primului articol), cerșetori, bufoni și mimi. Acest lucru este caracteristic: locul mimelor se află chiar la baza scării sociale; profesia lor este considerată dezonorantă. Despre mimii feminini, legea spune: „... născuți din aceste mizerii societății”. În viziunea romanilor de la sfârșitul republicii, a acționa ca mim pe scenă însemna a se dezonora, a-și pierde demnitatea civică. În antichitate, povestea lui Laberius, un călăreț roman care compunea mimi, era cunoscută pe scară largă. Avea, fără îndoială, un mare talent ca artist de benzi desenate, lucru pe care l-a demonstrat în casa și în cercul său prietenos.
450
Acest lucru se știa, iar Cezar l-a invitat pe Liberius să joace în teatru în competiție cu alți actori, promițând 500.000 de sesterți și un inel de aur pentru a-și restabili rangul ecvestru. Laberius nu îndrăznea să refuze; pe scenă, a rostit celebrul său prolog, unde s-a plâns de soarta lui: „Eu, trăind fără cusur şaizeci de ani, am plecat astăzi din casă ca un călăreţ roman şi mă voi întoarce ca mim! Da, am trăit o zi mai mult decât ar fi trebuit să trăiesc.” Amărăciunea autentică și caustică a acestor cuvinte spune suficient despre ce creatură disprețuitoare era actorul mim.
Cu mimii s-a întâmplat însă același lucru ca și cu gladiatori: proscriși disprețuitori, lipsiți de onoare civilă, sunt glorioși și iubiți. Au pus statui; am văzut că Archimim Eutychus, sfidând toate legile, era membru al consiliului orașului. Plutarh povestește că Sulla, în tinerețe, a petrecut cu mimii și ei au constituit compania lui preferată chiar și atunci când a devenit un dictator atotputernic. Archimim Sorax era prietenul lui apropiat. Mimii erau oamenii lor la curte. Când Josephus s-a agitat cu privire la eliberarea mai multor preoți evrei, a apelat la ajutorul compatriotului său Aliturus, un mim celebru. I-a prezentat-o pe

împărăteasa Poppea, iar bieţii bătrâni au fost eliberaţi. Latinus, deja cunoscut nouă, a fost sărbătoarea și interlocutorul constant al lui Domițian. Marcus Aurelius s-a plâns că memele îi împiedică pe oameni să facă lucruri serioase, cum ar fi filozofia. Co-conducătorul său, Lucius Ver, întorcându-se după campania parților la Roma, a adus cu el un astfel de număr de artiști de tot felul, inclusiv mimi, încât o batjocură a devenit obișnuită: împăratul a purtat război nu cu parții, ci cu actorii și ei au fost cei care au adus prizonieri.
Memele erau iubite nu numai la curte și în cercurile aristocratice; oamenii i-au iubit foarte mult. Cu mimi, viața lui, neliniștită, grea atât pentru un muncitor care nu cunoaște un răgaz, cât și pentru un leneș, fără adăpost și pe jumătate înfometat, a inclus odihnă, distracție, râs. Dio Chrysostomos a scris că un om ambițios care dorește să câștige simpatia poporului și, în acest scop, îi aranjează un răsfăț excelent, nu va realiza nimic dacă prestiduri și mimi nu fac spectacol la aceste sărbători. De la împărați cereau nu numai pâine, ci și spectacole de teatru. Din secolul al II-lea sunt reprezentați în principal de mimi (pantomimele mult îndrăgite erau doar o varietate dintre ele). Iar printre decretele imperiale se numără acelea care „cu toată urgența poruncește actrițelor să mimeze să-și facă treaba, pentru ca poporul roman să nu fie lipsit de distracția obișnuită”.
Este greu să vorbești despre meme ca oameni; ceea ce știm despre câțiva nu ne dă dreptul să vorbim despre întreaga corporație, mai ales că membrii acesteia se aflau pe treptele unei scări foarte înalte, proprietate și artă.
451
static. Printre ei erau oameni bogați; mimul lui Dionisie, potrivit lui Cicero, câștiga 200.000 de sesterți pe an; în epitaful lui Vitalius se spune că a dobândit o casă spațioasă la Roma și a făcut o mare avere datorită talentului său. Au fost, desigur, săraci. Au fost artiști excelenți, mândria scenei comice; Au fost și bufoni nepoliticoși. Unele comunități de mentalitate și obiceiuri, desigur, i-au făcut pe toți să fie înrudiți. Este puțin probabil ca comportamentul lor în viață să se distingă prin aceeași nerușinare ca pe scenă, dar este greu să-i imaginezi ca gardieni ai moralității stricte. În cea mai mare parte, erau oameni ușori și talentați: nu se împovăau cu considerații morale, erau foarte atenți, urmăreau succesul și faima, aparțineau rasei despre care se spune că „de dragul unui roșu. cuvânt, nu-și vor cruța tatăl”; au fost duhovnici și răi. Textul scris al mimei a lăsat întotdeauna o marjă largă pentru inserții improvizate, iar actorii de mim au folosit acest lucru pentru a transforma o lucrare complet apolitică despre un soț-prost și o soție desfrânată într-un lucru de actualitate. Și atunci actorul nu a mai știut să se rețină: să tremure lumea întreagă în fața împăratului - mimul nu se teme de el. Acest om disprețuitor, dezonorat, aruncă astfel de cuvinte de pe scenă către conducătorul lumii, încât publicul se sufocă de încântare și groază. Laberius s-a răzbunat pe Iulius Cezar chiar în momentul în care l-a forțat să vorbească pe scenă. Jucând rolul unui sclav care era pe punctul de a fi biciuit, a strigat: „Quirites! ne pierdem libertatea”, iar apoi a adăugat: „Cel de care toată lumea se teme va trebui să se teamă de toată lumea”. S-a spus în așa fel încât toată lumea s-a întors la Cezar. Augustus a trebuit să suporte o glumă foarte ambiguă adresată lui. Sub Tiberius, cazul „obrăzniciei care acționează” a ajuns la Senat: mimii, care nu s-au sfiat în a alege cuvintele pentru a se adresa unor magistrați majori, au încercat să-i oprească pe tribunii cohortei pretoriane cu ajutorul soldaților lor. Oamenii erau indignați; s-a ajuns la o luptă, de ambele părți au fost uciși. S-a propus să se acorde pretorilor dreptul de a pedepsi actorii cu vergele. Propunerea nu a trecut – „dumnezeul Augustus”, spune Tacitus, „a decretat odată ca actorii să fie scutiți de pedeapsa corporală, iar Tiberius nu îndrăznește

să-și încalce cuvintele”. Tiberius a trebuit să cedeze. Epitetul „capră bătrână”, dat lui într-o singură atellane (am vorbit despre relația strânsă dintre atellana și mim), s-a răspândit în toată Roma; a repetat-o cu mare plăcere. După otrăvirea lui Claudius și uciderea Agripinei (Nero a încercat mai întâi să-și înece mama aranjand moartea navei în care aceasta se îndrepta spre casa ei), mimul, cântând „să te binecuvânteze, tată! binecuvântează-ți mama!”, a gesticulat un bărbat care bea și înota, „făcând aluzie la modul în care au murit Claudius și Agripina”, apoi a arătat spre senatori și a cântat „Orcul deja te trage de picioare”. Nero nu a îndrăznit să-l execute pe temerar și l-a alungat doar din Italia. Marcus Aurelius a fost foarte tolerant cu toate aventurile soției sale și chiar a făcut onoare celor dragi.

bovnikov. Odată a prins-o la un mic dejun de dimineață cu un anume Tertul, dar, ca de obicei, s-a prefăcut că nu s-a întâmplat nimic deosebit (de obicei micul dejun de dimineață se începea imediat după trezire, adică în zori). Această poveste a devenit rapid cunoscută în toată Roma și a apărut pe scenă sub această formă: un mim favorit a fost jucat despre un soț prost înșelat; un prost întreabă un sclav cum se numește iubitul soției sale, sclavul îi răspunde: „Tull”; întrebat a treia oară, exclamă nerăbdător: „Ți-am spus de trei ori: Tullus” (în latină ter Tullus = Tertullus).
Cu Marcus Aurelius era posibil să glumești astfel de glume: le-a dezamăgit cu milă. Dar Maximinus (secolul al III-lea) era un om groaznic. Întreaga populație s-a unit în ură față de el: senatul, orașele, populația rurală și chiar soldații, pe care îi patrona în general. Și în prezența lui, mimul a îndrăznit să cânte un asemenea cântec (deși în greacă; Maximinus nu a înțeles niciun cuvânt în greacă): „Cine nu poate fi ucis singur, mulți îl ucid. Elefantul este grozav și este ucis. Leul este puternic și este ucis. Tigrul este puternic și este ucis. Feriți-vă de mulți oameni dacă nu vă este frică de nimeni în mod individual. (Sensul teribil al acestor versete devine și mai clar dacă ne amintim că Maximin se considera întotdeauna complet în siguranță, bazându-se pe creșterea sa uriașă și pe forța fizică exorbitantă). Cântecul a fost primit cu o aprobare vehementă; cât de mult le-a plăcut tuturor, se vede din faptul că nimeni nu l-a trădat pe actorul obrăzător: i-au spus lui Maximin că sunt poezii dintr-o comedie adresată unui bătrân mormăior. Ipocriții frivoli au fost singurii care au îndrăznit să vorbească într-un moment în care toată lumea tăcea.
Merită să mai spun o poveste, deși dintr-o perioadă mult mai ulterioară. Cazul a avut loc la Constantinopol sub împăratul Teofil (sec. IX), care era renumit pentru dreptatea sa, care a ajuns la cruzime.
Un înalt demnitar pe nume Nicephorus a luat o navă destul de mare cu bunuri de la o văduvă. Femeia jefuită nu a putut obține adevărul, pentru că un alt demnitar nu i-a permis împăratului. Apoi văduva se întoarse către mimi. La următoarea reprezentație, împăratul a văzut cu uimire cum mai mulți mimi au așezat o barcuță în fața locului său. „Deschide-ți gura”, s-a întors unul către celălalt, „și înghite barca”. - "Nu pot!". - „Prostii! Prefectul Nikifor a înghițit o navă uriașă de la văduvă și chiar și cu toată încărcătura și nu poți înghiți acest fleac. Împăratul a cerut o explicație, iar ambii demnitari au fost executați cu o execuție îngrozitoare: au fost arși. Văduva și-a recuperat proprietatea.
Cu atenția lui la viața modernă, mimul nu putea trece pe lângă creștinism. „Creștinul” a devenit o figură nouă, care s-a adăugat la vechile tipuri de mimă moștenite de mult timp. Cu zeii păgâni

al panteonului, mimul s-a ocupat de îndrăzneala lui caracteristică neîngrădită; cu atât mai puțin motiv pentru el să cruțe o nouă religie extraterestră. Pentru creștini se compun cântece caustice și vesele,

„care se cântă pretutindeni și oricând, în piețe, la sărbători, în distracție și întristare”. Tainele creștine, moartea lui Hristos pe cruce, slujitorii bisericii sunt ridiculizate. Sunt îmbrăcați în haine obscene și pun în scenă o parodie a sacramentelor creștine. Împăratul Julian a folosit meme ca un fel de propagandă împotriva creștinismului. Nu e de mirare că scriitorii bisericești aruncă tunete și fulgere împotriva mimelor. Teatrul este declarat patrimoniu al Satanei, iar mimele sunt misterele lui. Nu poți să te uiți la meme și să rămâi curat. Memele sunt „cuptorul babilonian de foc”, care este alimentat de însuși Satana. Ioan Gură de Aur i-a atacat pe mimi cu toată ardoarea elocvenței sale de foc. Degeaba! Memele au continuat să fie un spectacol preferat; oamenii se înghesuiau în mulțime pentru a se uita la actorii lor preferați și aici nici predicile de foc, nici decretele dure ale consiliilor bisericești nu puteau face nimic.
O scuză interesantă pentru mim, care a fost scrisă de un contemporan cu Justinian, sofistul Horikiy. Era originar și locuitor din Gaza, un oraș fenician vesel, unde mimii iubeau și se încruntau din cauza atacurilor asupra mimelor. Horikiy a contat pe simpatia publicului său când, neglijând blestemele bisericii, și-a pronunțat public „cuvântul despre înfățișarea vieții în teatrul lui Dionysos”.
Mime este acuzat că este amuzant. Dar râsul este un dar de la zei. Ceea ce îl deosebește pe om de animalele neraționale este faptul că poate vorbi și râde. În mimă există și minciuna, adulterul și încălcarea jurământului. Nu se întâmplă în viața reală? Mima doar „imitează” viața, iar această „imitație” (mimesis) stă la baza tuturor artelor: poezie, sculptură și pictură. Nu se poate spune că mimii distrag atenția artizanilor de la muncă și îi fac mocasini (o aluzie directă la Ioan Gură de Aur). O persoană nu poate lucra tot timpul: după ce s-a odihnit, „luând urma unui zâmbet din teatru”, se va ocupa cu mai multă sârguință și mai vesel. Toți oamenii, nu numai concetățenii săi, iubesc mimul. Toată lumea greșește?
ACROBATI SI JOCKS
Nu exista circ în sensul nostru în Roma antică. Acrobații și magicienii și-au arătat arta oriunde au putut: pe scena teatrului, în valea unde se desfășurau cursele de cai (se numea Circul Mare), tocmai pe străzi și piețe sau pe marginile drumurilor mari, unde era întotdeauna mișcare și o mulțime de oameni și, prin urmare, s-ar putea dovedi a fi publicul.
454
Orez. 10. Mersul pe frânghie. (Medalion de la Kazik). (C. Bottiger. Kline Schriften, Bd. III, S. 125).
Arta acrobatică a antichității era foarte diversă și era reprezentată de diferiți specialiști. Printre aceștia, un loc proeminent aparține funambulilor (Fig. 10). Acrobatul nu numai că a mers, a dansat pe o frânghie, și-a scos pantofii și și-a scos hainele, „parcă s-ar duce la culcare”. Într-o frescă din Herculaneum, astfel de funambuli sunt înfățișați ca satiri: toți dansează și, în același timp, cântă la flaut sau citara. Unul ține o ceașcă în mâna stângă și un corn cu vin în mâna dreaptă și, mișcând această mână la o astfel de distanță încât jetul să cadă direct în ceașcă (cornul este proiectat astfel încât jetul să bată de jos, capăt ascuțit, de unde se scoate dopul), veghează, fără a opri dansul, în spatele arcului pe care îl descrie vinul. Uneori, în loc de frânghie, trăgeau de o frânghie subțire, subțire: de la distanță ar putea părea că o persoană se năpustește prin aer. Numărul dificil a fost „plimbarea” de-a lungul frânghiei întinse oblic. Este bine ilustrat de o medalie de bronz sculptată în memoria unui festival ținut în cinstea împăratului Caracalla în Cyzicus, un oraș înfloritor al Asiei Mici, în anul 212 d.Hr. e. Cyzicus era renumit pentru funambulatorii săi disperați de îndrăzneți și foarte pricepuți. Acele sărbători, de obicei, nu se puteau lipsi de mimi și de spectacole de circ (după înțelegerea noastră a

cuvântului). Pentru funambulă, au aranjat o astfel de structură: trei catarge au fost conectate într-un unghi ascuțit și o vază mare cu ramuri de palmier a fost întărită în vârf. De sus
455
catargul era întins strâns, acrobatul se ridică, ținând în mână un obiect prea scurt pentru a servi drept băț de echilibrare; mai probabil este o torță. Apropiindu-se de vază, se oprește și scoate o creangă. Acum trebuie să te întorci și să cobori - aceasta a fost cea mai dificilă parte a întregului număr. În literatura juridică, întrebarea a fost rezolvată: dacă un sclav vândut, care cobora pe frânghie, a căzut și și-a rupt piciorul, dacă fostul său proprietar, care a învățat sclavului acest număr, ar trebui să plătească pierderea noului proprietar. Avocații sunt împărțiți.
Niciuna dintre sursele noastre nu spune la ce înălțime a fost întinsă frânghia, dar trebuie să ne gândim că era la o înălțime considerabilă. „Dacă vezi un funambulism, îți va fi frică”, a scris Apuleius. „Sufletul spectatorului este aruncat în confuzie de primejdie; îndrăznind să meargă cu un pas ușor de-a lungul unei frânghii fără gard, o persoană merge cu încredere, dar, gândindu-se la calea spre cer, se împiedică și, abia ținându-se, ține întregul popor cu frică pentru sine, ”aceste versuri ale lui Manilius transmite bine entuziasmul publicului. Pliniu cel Tânăr vorbește despre aceeași frică. La o reprezentație, susținută în prezența lui Marcus Aurelius, au căzut băieți funambuli, iar din ordinul împăratului au început să fie întinse sub funii saltele (mai târziu nu s-au pus saltele, ci s-a tras o plasă).
Acrobații italieni au arătat numere diferite: au stat pe cap, au mers pe mâini, s-au prăbușit în aer sau printre săbii, au făcut un „pod”. Au existat maeștri care alergau și dansau pe picior, dar această artă, mai sigură decât mersul pe frânghie, nu a provocat prea multă emoție în rândul publicului și, aparent, nu a fost deosebit de populară: pilonii sunt rar amintiți. Petauritariile erau foarte iubite; acest nume s-a transformat treptat într-o denumire pentru tot felul de acrobați și jongleri. Acesta provine de la cuvântul „petaur”, care a fost numit inițial un fel de dispozitiv folosit de acrobați pentru spectacolele lor; mai târziu a devenit, se pare, denumirea generală pentru tot felul de echipamente acrobatice. Petauritarii, veniți să-l amuze pe Trimalchio și pe oaspeții săi, au adus cu ei o scară, cerc și o amforă și au arătat trei numere: un om puternic și voinic a ridicat scara, de-a lungul căreia băiatul a alergat; aflându-se pe treapta de sus, a cântat un cântec și a început să danseze în timp cu ea; apoi a sărit printre cercuri arzând și a purtat o amforă în dinți. Când tavanul s-a deschis deasupra mesenilor, oaspeții au decis că petaristariumul va coborî acum la ei de sus. Martial vorbește despre „cărările înguste” ale petaurului, iar Juvenal despre „corpurile aruncate de petaur”. Doi acrobați își arată arta pe petaur: unul urcă, celălalt coboară. Nu există, desigur, nimic de gândit despre leagăn; acest joc de copil nu este pentru maestrul acrobat. Să ne amintim roata și „cărările înguste” ale lui Marțial. Nu este posibil să presupunem că petaurul a reprezentat uneori o roată uzată
456
tabla de balansare lunga; spițe înguste au fost introduse orizontal în marginea sa dublă largă - trepte, iar această roată a fost instalată în același mod în care tamburele rotative sunt acum pe locurile noastre de joacă: roata se învârtea, doi oameni alergau de-a lungul spițelor și tocmai în momentul în care acrobat era la roțile de sus, a sărit pe scândură și de pe ea, ca dintr-o trambulină, a sărit pe un trapez suspendat lângă.
Ioan Gură de Aur, într-o predică adresată turmei sale ireprimabil de lacom, enumeră câteva trucuri de acrobație și de jonglerie: un bărbat se ghemuiește și se rostogolește în jurul arenei sub forma unei mingi vii;

aruncă în aer cuțite mari și ascuțite și de fiecare dată le prinde de mânere; ține nemișcat pe frunte o mreană grea, deasupra căreia se luptă doi băieți. Martial își amintește același număr: „Minunatul Mascleion” ține pe frunte un stâlp, deasupra căruia se leagănă greutățile; el trebuie să se echilibreze cu acest stâlp, ținându-l în echilibru.
Jocul preferat al romanilor era jocul cu mingea. Mingile erau diferite: atât mici, umplute dens cu pene, cât și mari de piele, ca mingiile noastre, umflate cu aer. Au jucat mingea în diferite moduri: în partide întregi de mai multe persoane fiecare; jucat cu doi și trei. Era un joc în care trebuia să folosești ambele mâini: una pentru a prinde mingea aruncată, iar cealaltă pentru a-ți arunca propria. Seneca, care ofta că acest joc îi face pe oameni să piardă timp prețios, era el însuși un jucător bun și cunoștea perfect atât terminologia jucătorilor, cât și toate trucurile jocului cu mingea. Jonglerii italieni au transformat-o într-un asemenea miracol al dexterității care a șocat toți spectatorii: strictul Quintilian nu era mai puțin decât frivolul Marțial. Jonglerul a prins mingea nu cu mâinile, ci cu tot corpul. „Este ca și cum mâinile îi trec pe tot corpul ca să prindă multe mingi și să joace un joc cu el însuși”, a scris poetul Manilius, contemporan cu Augustus. „Se pare că i-a învățat și ei se supun ordinului lui”. Quintilian spune aproape același lucru: „Mingile se întorc în mâinile lor și zboară acolo unde sunt comandate”. Maestrul era mândru de arta sa: în piatra funerară a libertului imperial Elius Secundus, se spune că a fost „cel mai remarcabil jucător de minge”. Un sarcofag antic din Mantua înfățișează un jongler mânuind șapte bile deodată. S-a putut complica și mai mult acest joc: Agafin la Marțial nu aruncă mingi, ci un scut rotund; el „îl urmărește și se întoarce prin aer, se așează pe picior, pe spate, pe cap, pe unghiile degetelor”. Spectacolul putea duce la admirație: jonglerul, printr-un antrenament lung, se asigura ca fiecare mușchi al corpului să-i asculte în același mod în care un instrument se supune unui muzician; o mașinărie musculară superb coordonată pusă în mișcare: jonglerul arunca mingi în direcții diferite, ținând cont exact de unde și după ce număr de secunde ar trebui să se grăbească pentru a prinde una, alta, a treia minge și sub.
457
le-a apucat nu cu mâinile, ci, după spusele lui Martial, „cu picioarele, spatele, cu capul”. Merita văzut: părea că mingile se supun cu adevărat cuvintelor maestrului și se supun ordinelor lui. Dificultatea de a jongla cu bile era crescută și mai mult dacă jonglerul se juca cu săbii de sticlă. Primul care i-a introdus în viața de zi cu zi a jocului a fost un anume Urs, a cărui artă, conform inscripției sale în mormânt, „poporul o lăuda cu strigăte puternice”.
În același rând cu acrobații și jonglerii sunt magicieni. Chiar și oameni atât de serioși precum Seneca se uitau la „înșelăciunile” lor cu plăcere. Echipamentul pe care l-au folosit pentru aceste „înșelăciuni” era foarte simplu: câteva farfurii sau căni și câteva pietre mici și rotunde. Descrierea trucului cu aceste pietricele a fost făcută de scriitorul grec Alciphron (secolul al III-lea d.Hr.), dar tehnica trucului cu greu s-a schimbat de pe vremea când Seneca admira același truc. În Al-kifron, un țăran care aducea boabe de vin pentru a le vinde în oraș povestește despre el într-o scrisoare către un prieten. După ce și-a terminat afacerea, a mers la teatru să se distreze. Ceea ce a văzut acolo, nu-și poate aminti corect, dar o singură priveliște l-a șocat atât de mult încât încă nu-și poate veni în fire: un bărbat a ieșit, i-a pus o masă cu trei picioare în fața lui, i-a așezat trei boluri și a pus-o sub ea. fiecare - toată lumea a văzut-o - pe o mică pietricică rotundă albă; și deodată s-au găsit toți sub un singur vas, apoi au dispărut și au ajuns în gura acestui om; le-a scuipat, apoi i-a chemat pe cei care stăteau mai aproape de el din audiență și a început să ia aceste pietre de la unul

din nas, de la celălalt de la ureche, de la a treia de la cap; De îndată ce le-a luat în mâini, au dispărut din nou. Țăranul a rămas complet șocat: „Ce hoț! Dacă nu ar fi venit în curtea mea, altfel tot ce este în curte și în casă dispare.” Exhalarea focului este unul dintre aceleași trucuri inteligente. Ele au fost folosite de unul dintre liderii sclavilor sicilieni rebeli (secolul II î.Hr.), sirianul Evn, pentru a-și convinge camarazii de apropierea lui de zeitate. „În timpul discursului său”, spune istoricul roman Florus, „din gură i-au zburat flăcări”. Pentru acest truc, a folosit o piuliță goală, care a fost găurită la ambele capete și umplută cu materii care mocneau. Punându-l în gură și suflând în ea acum mai puternic, acum mai slab, Evn expiră fie scântei, fie flăcări. (Măsura în care acest truc a afectat mulțimea superstițioasă poate fi văzută din faptul că liderul răscoalei care a izbucnit în Iudeea sub împăratul Hadrian, Bar Kokh-ba, s-a prefăcut a fi Mesia și, pentru a confirma acest lucru, a făcut un „miracol”: a suflat foc. Pentru aceasta s-a luat o minge dintr-un cârlig mocnit, bine înfășurată în in).
Printre magicieni erau și înghițitori de sabie. Iată ce povestește unul dintre eroii lui Apuleius despre un astfel de maestru: „Am văzut cu ochii mei cum un prestidigitător a înghițit cea mai ascuțită sabie de cavalerie cu vârful în jos.
458
Orez. 11. Jongler cu animalele sale. (Duremberg. Saglio Diction des antiquites, 1.1, fig. 45).
După aceea, pentru câțiva bănuți, și-a înfipt în intestine o suliță de vânătoare cu un capăt mortal. Și apoi, pe tija legată de fier al unei sulițe răsturnate care ieșea din gâtul magicianului, un tânăr drăguț a sărit până la capăt și, spre surprinderea tuturor celor prezenți, a început să se zvârcească într-un dans ca și cum ar fi el. era fără oase și fără vene.
Jonglerii, acrobații, magicienii - toți acești oameni rătăcitori erau adesea însoțiți de animale dresate (Fig. 11).
Am vorbit deja despre elefanți și lei dresați. Desigur, era dincolo de posibilitățile lor să obțină acestor frați săraci un elefant sau un leu, dar animale precum câinii, porcii, chiar și maimuțele erau la slujba lor. Corbii se pricepeau să vorbească. Caprele au fost învățate să meargă în echipă și au învățat mai greu; era o capră care mergea pe o frânghie. Maimuțele din Italia erau bine cunoscute încă din două secole î.Hr. e. Animalul iute la minte a învățat rapid diverse trucuri: sursele noastre spun că maimuțele dansau, suflau din flaut, ciupeau corzile citrei ca niște adevărați cithari, călăreau, jucau șah. În alaiul făcut în cinstea lui Isis, care a fost descris de Apuleius, „o maimuță într-o șapcă de pânză și o rochie de culoare șofran, întinzând un pahar de aur, îl înfățișa pe ciobanul Ganimede”. Bufonii antici, desigur, au încercat să dobândească acest animal amuzant, ușor de învățat. Pe unu
459
O frescă pompeiană înfățișează o maimuță într-o tunică lungă cu glugă, care este ținută de un băiat de lesă și forțată să danseze în trosnitul unui bici. Este greu de spus cu certitudine dacă aceasta este o piesă de copii sau o scenă de spectacol de stradă. Nu există nicio îndoială cu privire la imaginea de pe lampa de lut. Jonglerul (profesia lui o evidențiază cele două cercuri din vârf) este ocupat să-și învețe colegii de muncă: ține în mână un obiect (o felie de pâine, o prăjitură sau un fruct) și, zâmbind, îi spune ceva maimuței, care i-a întins mâna. Pe cealaltă parte se află o scară, pe care se urcă cu încredere un câine mic. El, se pare, a reușit deja în educația sa și, ca un adevărat artist, se bucură el însuși de arta sa: profesorul, ocupat în întregime cu maimuța, a lăsat singur elevul talentat. Câinii erau asistenți de neprețuit atât pentru jongleri, cât și pentru acrobați: au alergat pe scări, au sărit prin cercuri, au dat o labă, au murit. Plutarh spune că a

văzut un câine actor în Roma, jucând o scenă de otrăvire cu droguri: doar alergând veselă, ea, după ce a mâncat ceva, a sărit, a clătinat câțiva pași în jurul scenei, a căzut și s-a întins, ca moartă. Apoi a început să-și revină treptat în fire: și-a ridicat capul, a căscat, s-a întins, s-a ridicat, a făcut câțiva pași nesiguri, apoi a fugit de pe scenă cu o alergare viguroasă. Ne putem imagina efectul acestui spectacol.
„Vorbește” și porci. Aceștia au apărut în fața publicului în bot, cu clopoței la gât și au arătat un fel de „minuni”. Din păcate, nu sunt disponibile detalii despre aceste „miracole”.
Știm puține despre mimii umani, dar cu atât mai puțin despre cei care pot fi grupați sub același nume de bufoni. Se știe doar că rătăceau prin orașe și sate, formau între ei mici societăți, care includeau acrobați, jongleri și magicieni; din copilărie au fost nevoiți să-și învețe meseria grea și toată viața, cu rare excepții, a fost întreruptă de la o zi la alta. Scriitorii antici vorbesc despre priceperea lor, artiștii îi fac eroii operelor lor, dar nimeni nu a fost interesat de viața acestor oameni, care au adus atâta plăcere și distracție tuturor vârstelor și tuturor straturilor societății. Jonglerii, magicienii, acrobații erau un popor rătăcitor, care se mișca în căutarea de lucru din loc în loc. Au apărut la sărbători, la târguri, la marile bazaruri. Uneori își arată numerele pe scena teatrului orășenesc, dar de multe ori pur și simplu fac spectacol pe piața unui sat sau a unui oraș mic, unde adună în grabă o scenă luminoasă. Venirea acestor maeștri a fost o sărbătoare pentru toți copiii din localitate, iar adulții priveau cu plăcere miracolele de dexteritate și forță pe care le-au arătat acești oameni bine croiți, veseli, care, cu glume amuzante, i-au invitat la un spectacol, pe care, desigur, au anunțat că nu
460
comparat și nemaivăzut până acum. Cifrele au urmat unul după altul. Omul voinic, Herculele trupei, i-a invitat pe băieți să vină la el și a ridicat șapte sau opt băieți deja mari deodată, la pământ și au mers repede pe mâini în jurul scenei; prestidul a scos din gură alternativ câteva jeturi de vin și lapte; tânărul, cu ajutorul unui stâlp înalt, nu a sărit de mai multe ori peste, ci pur și simplu a zburat de la un capăt la altul al pătratului; jonglerul și-a arătat priceperea aruncând și prinzând mingi colorate. Un câine mic, cu aspect serios, s-a învârtit lin în jurul scenei pe o melodie veselă interpretată pe o pipă de un profesor-jongler, iar un corb mare și negru pronunța distinct: „Fiți fericiți, dragi cetățeni”. Și ai putea vedea literalmente toate aceste minuni pentru un ban!

## Capitolul unsprezece

## CIRCUL CARTIER

Cursele de cai din Roma au avut loc într-o adâncime îngustă (150 m lățime) între două dealuri: Palatin și Aventin. Odată, aceste curse erau o parte esențială a „festivalului recoltei” de toamnă, dar treptat au devenit doar un spectacol fascinant care a atras mii de spectatori. Golul - se numea Marele Circ (circ în latină înseamnă orice figură fără colțuri: atât un cerc, cât și o elipsă) - era, ca prin natura însăși, amenajată pentru alergare. Pantele ambelor dealuri formau un amfiteatru natural, iar în antichitate spectatorii erau așezați aici direct pe pământ sau pe bănci de lemn bătute împreună pentru perioada vacanței, dar deja în luna august, aici se ridicau locuri permanente în trei niveluri, de piatră. în rândul de jos și lemn în primele două. În jurul Circului era o arcade cu un etaj, cu multe magazine și ateliere diferite. Era un loc preferat în care se adunau tot felul de oameni întunecați: ghicitori, ghicitori care făceau horoscoape pentru clienții lor nepretențioși pentru câțiva bănuți, cerșetori, prestidigitatori cu animalele lor dresate și doar hoți mărunți. În mijlocul scobiturii se afla o platformă joasă îngustă (spina - „creasta”), la ambele capete ale căreia se aflau trei

piedestale înalte de lemn („metas”). Împăratul Claudius le-a înlocuit pe cele de lemn cu cele din bronz și aurite. Șoferii au fost nevoiți să ocolească această platformă de șapte ori, iar pentru a număra cursele de pe ea din capete opuse, au fost instalate două „ghișee”, dispuse în același mod: patru coloane destul de înalte erau încununate cu o arhitravă, în care șapte bile de lemn. au fost introduși într-un tejghea, iar în celălalt - șapte delfini, tot cioplіți din lemn. După fiecare rundă, o persoană care stătea pe o scară la un ghișeu a scos o minge; tovarășul său, repartizat la un alt tejghea, fie a scos delfinul, fie a întors coada în direcția opusă. Pe o latură îngustă a Circului erau amenajate douăsprezece tarabe, din care călăreau carele; toate s-au deschis in acelasi timp. În mijlocul dintre tarabe, găsiți

Erau porți largi prin care intra o procesiune solemnă (pompă).
Cursele de cai au fost cândva o parte obligatorie a unui festival religios, un ecou al vechimii antice și a existat, de asemenea, o procesiune care a precedat în mod necesar cursele în sine. În fruntea ei se afla un magistrat - organizatorul jocurilor (dacă era primul demnitar al statului, consul sau pretor, călărea într-un car tras de o pereche de cai), îmbrăcat în hainele magnifice ale unui triumfător. : într-o tunică brodată cu ramuri de palmier aurii, într-o togă mov, cu toiag fildeș, decorat cu un vultur în vârf. Sclavul ținea o coroană de aur deasupra capului, era înconjurat de copii, rude, clienți - toți în toge ceremoniale albe; apoi au venit piloții cu echipele lor, care urmau acum să participe la cursă, grupuri de dansatori în mantii violete cu săbii și sulițe scurte - în fața bărbaților, apoi tinerii, apoi copiii - executând un dans de război pentru sunete de „tevi scurte vechi și citar de fildeș cu șapte coarde”; mai departe, mumerii în piele de capră și berbec dansau veseli, slujitorii templului mergeau cu arzătoare de tămâie aprinse și, în cele din urmă, oamenii cărau statui ale zeilor pe o targă. În spatele lor, pe vagoane cu două roți împodobite cu argint și fildeș (aceste vagoane erau numite „tempuri” și stăteau pe Capitoliu într-o cameră specială), au purtat atributele zeilor (s-au păstrat monede cu imagini ale acestor timpuri: într-una imaginea unei bufnițe călărește - pasărea Minervei, în cealaltă un păun - era dedicată lui Juno, - în a treia - un atribut al lui Jupiter, fulgerul). Zeci erau conduși de băieți, neapărat dintr-o familie nobilă, ai căror părinți – atât tată, cât și mama – erau în viață. Statuile împăraților morți și zeificați și ale membrilor familiei imperiale au fost, de asemenea, purtate și purtate în procesiuni.
Procesiunea a coborât de la Capitoliu la Forum, a trecut de-a lungul străzii etrusce, prin Velabra și Piața Vacilor, a intrat în valea Circului și a ocolit-o. Era deopotrivă colorat și solemn, dar s-a târât îndelung - se mișca încet, fără grabă -, iar mulțimea care se adunase în Circ, întâmpinând apariția fastului cu urale și aplauze, aștepta cu nerăbdare principalul lucru să înceapă - să alerge. Pe un semn dat de magistrat, organizatorul jocurilor, care a aruncat o batistă albă în arenă dintr-un balcon înalt deasupra porții principale, porțile tarabelor s-au deschis imediat și patru care au fost transportate în arenă. Era un număr obișnuit; uneori, însă, 6, și 8, și chiar 12 care au alungat. Șoferul a trebuit să ocolească platforma („înapoi”) de șapte ori, adică să parcurgă o distanță de aproximativ 4 km. Câștigătorul a fost cel care a ajuns primul la linia trasată cu cretă, nu departe de balconul unde se afla organizatorul cursei. Au existat 10-12 astfel de „rase” la începutul imperiului (din ce în ce mai multe care au alungat), dar până la sfârșitul secolului I. n. e. cursele durau de obicei toată ziua, până la apus.

Rasele au fost incluse ca o parte indispensabilă a aproape tuturor marilor sărbători romane; comandanții înaintea campaniei sau în timpul acesteia au jurat că vor comemora victoria printr-un festival, la care să aibă loc și cursele. Au fost aranjate la ziua de naștere a lui Augustus, care a fost sărbătorită încă din secolul al IV-lea. n. e.; la ziua de naștere a împăratului domnitor; în sărbătorile aranjate în amintirea oricăror victorii; la 21 aprilie, care era considerată ziua întemeierii Romei. În calendarul secolului al IV-lea n. e. se sărbătoresc 175 de sărbători; din care 64 de zile sunt ocupate de alergare la circ.

Magistrații, care se ocupau de organizarea festivităților, de obicei nu aveau nici cai de curse, nici șoferi experimentați. Pentru aceștia și pentru alții, trebuia să apelezi la societăți de conducere, care constau din oameni bani, de obicei aparținând clasei ecvestre. Se numea factio (cuvântul desemna inițial unirea prietenilor, iar ceva mai târziu - asocierea oamenilor bogați și nobili, creată pentru a-și obține propriile beneficii); era condus de „stăpânul societății” ales de restul membrilor – directorul, așa cum l-am numi noi. Societățile întrețineau grajduri mari - erau situate pe Champ de Mars, probabil în imediata apropiere a Capitoliului - care constau dintr-un întreg personal de muncitori; judecând după inscripția unei societăți de conducere, conținea aproximativ 200 de persoane; erau sclavi, și liberi și liberi. Fiecare societate avea nevoie de un număr de specialiști: pe lângă șoferi și călăreți experimentați, era nevoie de oameni care știau să conducă în jurul cailor; profesori ai tinerilor care doreau să se dedice circului; medici (cazurile de răni grave la circ nu erau neobișnuite), medici veterinari. Societățile păstrau diverși artizani: croitori, cizmari, bijutieri, meșteri care făceau șei, care. Vilik era responsabil de toată gospodăria; partea de socoteală a fost ținută de chestor, care a întocmit o situație de venituri și cheltuieli. Preocuparea pentru prepararea furajelor, depozitarea și distribuirea lor s-a îndreptat către „cofetarii” (de la cuvântul latin condere - „ascunde”, „salva”) și asistenții lor. O piatră funerară înfățișează un astfel de „cofetar”: el stă între doi cai, pe care îi înzestrează cu fân. Uneori, această poziție era ocupată de o persoană liberă și bogată: Pompei Evskem avea liberi și femei libere care i-au ridicat un monument, „cel mai bun și mai drept patron”, pe cheltuiala lor. Societățile, probabil, aveau propriile herghelii și, în orice caz, erau asociate cu proprietarii plantelor, care furnizează cai pentru competiții.

La sfârşitul republicii existau două societăţi de conducere - „facţiuni”; pentru ca în timpul competiției să se poată distinge imediat câștigătorul, o societate a început să-și îmbrace șoferii în tunici roșii, iar cealaltă în alb; așa că au apărut „roșul” și „albul”. Probabil că la începutul imperiului li s-au alăturat „verzii” și „albaștrii”, care au împins primele două societăți în plan secund. In secolul I n. e. „verzii” l-au ținut pe primul

464

stvo; au fost patronați de Caligula, Nero și Domițian, care au asuprit și terorizat deschis alte societăți. Iar populația capitalei a fost împărțită în simpatiile sale între diferite societăți de alergare, iar aceste simpatii s-au aprins până la o ură pasională față de cealaltă parte și același devotament față de societatea iubită.

Pliniu cel Tânăr, admirându-se adesea pe sine, a fost uimit de ce oamenii „au iubit o cârpă” (în latină pannus; acest cuvânt este uneori folosit în inscripții ca sinonim pentru „facțiuni” - societate): „Dacă, în mijlocul competiției, participanții lor puteau schimba hainele colorate, apoi publicul schimbă obiectul afecțiunii lor calde și părăsește imediat acei șoferi și acei cai pe care îi recunosc de departe, ale căror nume le strigă... Simt o oarecare plăcere din faptul că am sunt insensibil la plăcerea lor.

Pliniu, care de obicei era împiedicat de autoadmirare să vadă ce se întâmplă în jurul său, de data aceasta a remarcat corect că simpatiile mulțimii erau asociate nu atât cu anumiți oameni și cai, cât cu un anumit „fapt” - cu „ verde” sau „albastru”. Prea mulți oameni depindeau de „fapte” în esențial. Membrii societății, de obicei oameni de afaceri de stil mare, erau suficient de bogați și influenți pentru a-și crea susținători în cele mai diverse pături ale societății: legături de afaceri, dependență financiară, relații de familie și prietenie, subordonarea clienților - toate acestea au funcționat pentru societate, a adunat mii de adepți la ea. Fiecare „facțiune” a servit și a lucrat pentru mulți oameni diferiți – atât săraci, cât și medii: îi susțineau în mod natural pe cei a căror pâine o mâncau. Și aveau și prieteni, prieteni, rude. „Fracțiunea” de circ era un fel de magnet, spre care erau atrași oamenii din toate părțile. Nu trebuie uitat că în circ se făceau constant pariuri, adesea la mize mari, iar cei care pariau pe caii „verzi” au devenit firesc adepți ai acestei societăți.
Sursa noastră principală, de unde extragem informații despre viața circului, sunt inscripțiile; ne vorbesc puțin despre organizarea societăților de alergare, dar ne familiarizează mai mult sau mai puțin cu șoferii, adică cu acei oameni care au fost personajele principale în zilele competițiilor de alergare, pe măsură ce îi familiarizează cu limbajul lor profesional. Informații suplimentare sunt oferite de monumentele picturale și literare.
Profesia de șofer de circ era periculoasă. În aproape toate imaginile curselor care au ajuns până la noi, există un vagon răsturnat și un șofer prăbușit întins la pământ (Fig. 12). Amenințarea de a fi ucis sau mutilat grav a atârnat peste el tot timpul în timp ce alerga în jurul arenei, dar momentul în care șoferul a ocolit meta a fost deosebit de groaznic: în efortul de a câștiga timp și de a reduce spațiul, a rămas cât mai aproape de posibil, și atunci a meritat să facem cea mai mică greșeală luând în considerare distanța, a costat puțin

Orez. 12. Competiții la circ (eroți – șoferi). (Sarcofag, Roma, Vatican). N. Lame d. Rom Kultur in Bilde. Leipzig, 1910, fig. 27.
zvâcniți mai mult la stânga legăturii din stânga (de ce era considerată cea mai importantă din întregul cvadruplu), iar carul în plin galop a zburat în piedestal și s-a răsturnat și e bine dacă ați reușit să ieșiți din această alterare doar pe măsură ce un schilod. Șoferul a încercat cumva să se protejeze: și-a pus pe cap o șapcă rotundă de piele cu clapete, care amintește de o cască de rezervor; a înfășurat tunica strâns până la axile cu bretele pentru ca aceasta să nu fluture și să nu se prindă de nimic (prin urmare, cozile cailor au fost legate foarte scurt); a înfipt în spatele curelelor un cuțit scurt, ascuțit, fără teacă, pentru ca în caz de cădere să taie frâiele, pe care le-a aruncat la spate. Înfășurarea curelei acoperă picioarele până la genunchi; uneori șoferul își punea ghetre, care îi acopereau aproape în întregime coapsele. Toate acestea erau, desigur, prea puține, iar șoferii mureau de obicei tineri. Aurelius Polynice a murit la 30 de ani, Scorpus la 27, Crecentus la 22, Aurelius Tatian la 21, Caecilius Pudent la 18. Flor a murit „încă în adolescență”. A trăi până la 42 de ani, așa cum a făcut Diocle, este un caz rar.
Romanii erau concurenți pasionați. „Toată Roma este ocupată astăzi de Circ. Se aude un strigăt asurzitor: înțeleg că „verzii” au câștigat. Dacă ar fi pierdut, ai fi văzut că orașul era atât de șocat și întristat, ca după înfrângerea de la Cannes ”, a scris Juvenal. Acest hobby a capturat în mod egal toate cercurile: senatori și artizani, sclavi și liberi. Tacitus s-a plâns de faptul că tinerii sunt atât de ocupați cu gladiatori și călărie, încât „unde se poate găsi măcar un loc mic pentru cunoștințe reale?” Condușitori de care renumiți care au câștigat în mod repetat

victorii erau cunoscuți de toată Roma; s-au plimbat prin oraș, însoțiți de o mulțime de prieteni și admiratori; statuile lor stăteau în toată Roma, presărate cu statui ale zeilor. Martial a început să se enerveze, văzând că „nasul de aur al Scorpusului scânteie peste tot”, dar i-a dedicat și renumitului cărucior versuri în care sună tristețe sinceră: „Frângeți, Victorie îndurerată, ramuri de palmier... O, soartă rea! Scorpion, ai murit încă foarte tânăr... ai ocolit întotdeauna rapid meta - de aceea s-a dovedit a fi atât de aproape de viața ta. Și el a inclus
466
dă un scurt epitaf în gura lui Scorpus însuși: „Eu sunt Scorpionul, gloria Circului zgomotos. M-ai aplaudat pentru scurt timp și m-ai admirat, Roma. Răul Lachesis m-a răpit în al 27-lea an; numărându-mi victoriile, ea a decis că sunt un bătrân.
Numele șoferilor celebri sunt pe buzele tuturor; despre ei se vorbește la o cină amicală, victoriile lor sunt relatate în „ziarul” roman – în Daily News. Martial se aștepta să înceapă să o citească abia când s-au săturat să vorbească despre Scorpion și Incitata (celebrul armăsar câștigător). Tot ce are legătură cu Circul și cursele trezește cel mai viu interes. Martial a observat sumbru că el, un poet celebru, citit atât la Roma, cât și în provincii, nu era mai faimos decât armăsarul Andremon. Tinerii aparținând celor mai aristocratice familii ale Romei nu părăsesc grajdurile, nu iau lecții de călărie de la șoferi, învață jargonul și manierele lor. Tatăl lui Nero, Domitius Ageno-barbus, a fost faimos în tinerețe pentru priceperea sa de a conduce un car. În copilărie, Nero vorbea doar despre Circ și, devenit împărat, s-a răsfățat cu pasiune, după cuvintele lui Tacitus, „ocupației rușinoase” a șoferului. Iuvenal l-a înfățișat indignat pe consul, care se năpustește pe marele drum într-un car ușor de circ, el însuși leagă roțile cu un lanț de frână, îi întâmpină pe cei care se apropie cu un val de bici și pune caii cu fân și orz.
Șoferii de circ s-au bucurat nu numai de faimă; cel mai faimos dintre ei a făcut sume mari de bani. Juvenal spune că proprietatea a o sută de avocați (și au făcut bani buni) nu depășește averea unui singur car; Martial, comparându-și soarta de client sărac cu soarta unui șofer, s-a plâns că va primi o sută de cupru pentru o zi întreagă de serviciu plictisitor pentru clienți, iar după o oră, învingătorul Scorpion va duce cincisprezece „saci grele de aur strălucitor. ." Crescent, care a jucat la Circ în 115-124. n. e., pentru acești 10 ani a dobândit aproximativ un milion. Diocle, care a strălucit în Circ în prima jumătate a secolului II. n. e., a strâns aproape 36 de milioane.El, ca și Scorpus, menționat în repetate rânduri de Marțial, aparținea șoferilor „de o mie de oameni”, adică celor care au câștigat mii de victorii (Diocle a avut 1462 dintre ele, iar Scorpus a avut 2048).
Când a părăsit Circul, admiratorii lui Diocle i-au dat o inscripție onorifică, care contura întreaga sa „biografie de circ”. Acest document cel mai interesant ne introduce, printre altele, în diverse metode de concurs de circ. Șoferul putea ocupa imediat primul loc și îl putea menține până la sfârșitul cursei; ar putea fi inițial pe locul doi, dar apoi să preia conducerea și să devină primul; uneori, salvându-și puterea cailor, își lăsa deliberat rivalii să meargă înainte, iar apoi, văzând că caii lor încep să cedeze, își lăsa caii să meargă la putere maximă și să vină pe primul loc. De asemenea, s-a întâmplat să nu existe speranță de victorie,
467
părea pierdut, dar știa totuși să câștige avantajul după o luptă grea și crudă. Era considerat o mare onoare să câștigăm în prima cursă de după fast, când caii încă nu avuseseră timp să se odihnească și să se liniștească după un cortegiu zgomotos, precum și pe caii care intrau pentru prima dată în arenă. Doar un șofer foarte experimentat ar putea

merge până la măsura schimbului de cai cu adversarul său. Diocle a câștigat 134 de victorii „cu calul principal al altcuiva” (adică, cu calul stâng).

Șoferii erau de obicei sclavi; oamenii liberi dintre ei sunt rari și aparțin claselor inferioare. Legislația îi plasează printre „oamenii necinstiți”, care nu au interferat cu nimic, după cum am văzut, cu popularitatea lor. Această profesie a trecut adesea din tată în fiu; uneori, un șofer cu experiență a fost luat să antreneze un tânăr, iar studentul, devenit deja un maestru al meșteșugului său, și-a amintit cu recunoștință de mentor. Învățătura a început de la o vârstă fragedă: Crescent, care a câștigat multe victorii, a mers pe arenă la vârsta de treisprezece ani; un anume Flor era deja un „copil” care conducea o pereche de cai (prima etapă a antrenamentului; abia după ce a învățat cum să manevreze o pereche, elevul a început să exerseze cu cvadruplii). Băiatul a crescut printre miri și șoferi, le-a prins raționamentul și poveștile, a făcut cunoștință cu gândurile și aspirațiile mediului de circ în acei ani în care „impresiile de a fi” sunt tăiate de neșters și pentru totdeauna în suflet. Trăiește după interesele grajdului și ale Circului; tot ceea ce merită trăit este concentrat aici pentru el. Nu este nimic mai de invidiat decât o victorie la Circ; nu există glorie mai orbitoare decât gloria unui care biruitor. Grajdul pentru el este atât o casă, cât și o școală: aici nu numai că învață toate subtilitățile și trucurile lui dificile, ci încearcă să-i ofere acea întărire care îi va asigura victoria. El trebuie să se stăpânească, să nu-și piardă capul, să-și salveze puterea cailor și să nu piardă nici o ocazie de a interfera cu adversarii. Dacă, de exemplu, a reușit să treacă înainte, lăsați-l să-și îndrepte carul nu în linie dreaptă, ci oblic: asta va bloca drumul tuturor celorlalți. Idealurile tânărului se limitează la arena circului: tot ce visează îl așteaptă aici: o palmă de victorie, aplauze frenetice ale unei mulțimi de mii, bogăție, un nume mare. Își ține evidența victoriilor și premiilor, perpetuează în inscripții tipurile echipelor sale (pereche, triplă, cvadruple), numărul de curse, numele cailor cu care a câștigat. Capul lui se învârte nu numai de succes și faimă; se imbata cu risc si primejdie. De fiecare dată când intră în arenă, merge în întâmpinarea morții și fiecare dintre victoriile sale este o victorie asupra morții: se simte deasupra legilor care sunt obligatorii doar pentru simplii muritori. Nu a existat nicio insolență că șoferii nu s-ar considera îngăduiți. „Prin convietuire adânc înrădăcinată”, scrie Suetonius, „ei, rătăcind prin oraș, s-au amuzat înșelând și jefuind oamenii”. Conceptele morale ale carierului sunt foarte scăzute: sentimentul de camaraderie îi este necunoscut; un tovarăș de profesie este doar un rival pentru el,

468

care trebuie smuls victoria prin orice mijloace. Una dintre cele mai valabile este vrăjitoria. Câteva zeci de tăblițe de plumb cu vrăji și o rugăciune către zeitățile subterane au fost găsite lângă Roma, pe Calea Appiană, pentru a distruge inamicul și caii săi. Puterea urii pe care o respiră este șocantă: „Legați, legați, împiedicați, loviți, răsturnați, distrugeți, ucideți, spargeți, mâine, în Circul Roman, pe care-l Eucherius și caii lui. Să nu părăsească bine poarta, să nu concureze puternic, să nu depășească, să nu apasă, să nu câștige, să nu ocolească cu bucurie meta, să nu primească un premiu. O altă tăbliță (din Cartagina) scrie așa: „Oprește-le cailor, leagă-i, ia-le toată puterea; să nu poată trece poarta, să facă un pas în arenă; iar în ceea ce îi privește pe șoferi, slăbiți-le mâinile ca să nu vadă frâiele, să nu le țină. Aruncă-i de pe car, lovește-i la pământ; lasa caii lor sa-i calce sub copite. Nu amâna, nu întârzia; acum, acum, acum!"

În acest suflet frenetic și rău trăiește un sentiment profund și bun: dragostea pentru caii pe care călărește. Numai pe ei se poate baza, doar

pe ei are încredere până la capăt. Oameni? el, câștigătorul, este aplaudat furtunos, plin de cadouri și felicitări, dar care dintre acești „admiratori ai succesului” își va aminti de el, rupt, mutilat și neajutorat? De dragul victoriei lor, tovarășii cărușului îl vor nimici, cu sânge rece și bucuroși. El ar face exact la fel cu ei. Singurii prieteni, adevărați camarazi și ajutoare sunt caii. Îi vor da toată puterea, priceperea și ingeniozitatea lor, nu-l vor trăda, nu-l vor dezamăgi. Și o persoană recunoscătoare împărtășește cu ei ceea ce prețuiește cel mai mult - gloria sa. Numele cailor cu care Crescent a câștigat prima sa victorie sunt menționate în inscripția de onoare care i-a fost dată. Un șofer (nu s-a păstrat numele) a întocmit o listă a stângacilor cu care a mers pe arenă și cu care a câștigat, cu mențiune despre patria lor. În inscripția care îl slăvește pe Diocle, sunt numiți și caii săi.

## Capitolul doisprezece

## hotelier

Oamenii au călătorit mult în Italia antică: în căutarea unui loc de muncă, pentru afaceri sau nevoi oficiale, în scopuri educaționale sau pentru recreere și plăcere. De-a lungul drumurilor, în special pe cele mari, care legau o serie de orașe, și în orașele în sine, mari și mici, călătorul găsea mereu unde să se adăpostească și să petreacă noaptea. Oamenii bogați își construiau uneori mici curti de vizitare de-a lungul drumurilor, dar majoritatea, profitând de numeroasele cunoștințe și legături, au rămas cu prietenii și cunoștințele lor; Pe drum, Cicero se oprea mereu la unul dintre numeroșii săi prieteni și el însuși primea adesea vizitatori; unul dintre participanții la dialogul Varro despre agricultură pe drumul de la Reate (în Sabinia, actuala Rieti) la Roma „și-a întins tabăra” pentru noaptea pe moșia mătușii lui Varro, iar Columella chiar a sfătuit să construiască departe de principalul drum, deoarece „primirile frecvente ale vizitatorilor ruinează proprietarul. S-a întâmplat însă să nu apară niciunul dintre cunoscuți pe drum; Filantropul, trimis de Octavian la Brundisium la Anthony, pentru a rezolva neînțelegerile cu el, a fost nevoit să stea de mai multe ori în hoteluri. Hotelurile erau diferite. Au fost foarte bune: Epictet a comparat un om care, dus de retorică, nu se grăbește să treacă la filozofie, cu un tânăr care, întorcându-se la casa tatălui său, a intrat cu mașina într-un hotel frumos și nu vrea să ajungă. de acolo. În cea mai mare parte, însă, erau săraci. Cei unde Maecenas a stat cu tovarășii săi, judecând după recenziile lui Horațiu (el a fost printre cei care l-au însoțit pe Maecenas), au lăsat de dorit: într-unul aproape că s-au sufocat de fum, în celălalt aproape că au ars. Clientela principală, pe care hotelierul conta, erau oameni săraci și nepretențioși și, prin urmare, nu îi păsa în mod deosebit de îmbunătățirea stabilimentului său. O idee despre hotelurile italiene este dată de ruinele lor găsite în Pompei și în vecinătatea orașului. La 2 km nord de Pompei, pe drumul spre Nola, a fost construit un han cu



înțelegerea gusturilor și cerințelor trecătorului nepretențios și ale oamenilor care trec. Băncile lungi de la intrare invitau să se așeze și să se odihnească; un măgar obosit a ajuns la un loc de adăpare, iar stăpânul ei putea, fără să intre în cameră, să sară peste o cană de vin și apă - amestec care se încălzea imediat pe vatră sub un baldachin, unde se putea ascunde atât de ploaie, cât și de soare. Dacă un trecător voia să se odihnească mai mult, putea să intre în casă, să spele, să mănânce și să ia pâine cu el pe drum: proprietarul avea un cuptor mare de pâine, lângă care era o moară. O încăpere mare era destinată să primească călători. Dacă un oaspete dorea să petreacă o oră sau două în aer curat, atunci o grădină de flori îi era la dispoziție; Aici se putea bea atât singur, cât și în companie. De casă era atașat un hambar îngust și lung,

în colțul căruia era un loc mare de adăpare. Aici se puneau măgari și catâri; cărucioarele erau lăsate în curtea din faţa hambarului.

În Pompei însuși, nu departe de porțile orașului, se afla hanul unui anume Hermet. Și aici era un hambar unde erau aduse animale; în fața lui stătea un jgheab lung pentru udat; carute si vagoane au fost si ele lasate chiar in curte sub cerul liber. Pe o parte a curții erau mici „numere” pentru vizitatori; probabil erau situate la etajul doi, construite peste fața casei. Direct pe stradă s-au deschis două spații, unde se desfășura comerț cu vin și produse alimentare.

Hotelul „Elephant”, care, după cum spune inscripția, „a fost restaurat de Sittius” și în care, conform aceleiași inscripții, era „o sală de mese cu trei paturi (brazi antici culcați - M. S.) și toate facilitățile” , era destinat celor care călătoreau pe jos – Sittiya nu avea loc pentru animale sau căruțe – și pentru localnicii care nu aveau unde să se stabilească acasă pentru a se petrece cu prietenii. Este împărțit distinct în două jumătăți; vizitatorul, intrând din stradă într-un coridor îngust, s-a trezit în fața unui tejghea, unde i se putea oferi atât vin, cât și mâncare caldă. Era un han la hotel. Dacă vizitatorul nu dorea să mănânce chiar acolo, mergând în spatele tejghelei, putea merge în camera alăturată - aceasta era probabil „sala de mese cu trei paturi”. Pe cealaltă parte a coridorului erau camere în care se putea sta și petrece noaptea.

Bineînțeles, din dotarea acestor încăperi nu mai rămâne nimic și nu se poate judeca decât din surse literare. În hotelul în care a înnoptat unul dintre eroii lui Apuleius, „patul era scurt, șchiopăt pe un picior și putred”; saltelele, după spusele lui Pliniu, erau umplute cu stuf și paie și erau pline de purici și ploșnițe. Într-un duel poetic cu poetul Florus, împăratul Hadrian își descrie în glumă viața:

Nu vreau să fiu Flor, Vek să rătăcesc prin taverne... Să dau sânge ploșnițelor.

471

Și mâncarea era modestă: la hanul de lângă Pompei, o persoană în vizită putea să ia pâine, ouă și, eventual, o bucată de miel. Hangiul sirian dintr-o poezie atribuită lui Virgil oferă invitatului ei brânză proaspătă, prune, castane, mere, struguri, dude, castraveți, pâine bună de grâu și vin - mâncarea este în întregime vegetariană. Au fost și preparate din carne: cârnați, ficat, friptură. Și au luat totul ieftin. O inscripție din Ezernia (acum Isernia în Abruzzi) transmite un dialog colorat între gazdă și călător: „Stăpână! Să socotim!” „Ai avut un sextarium cu vin și pâine pentru un as.” - "Asa de". - Gustări pentru doi. - "Asa de". - „Sena catâr pentru doi măgari”. „Acest catâr mă va înnebuni!” După cum puteți vedea, mâncarea și cazarea îl costă pe călător o sesterție cu măgar (aproximativ 15 copeici cu banii noștri).

Fiecare han și fiecare han păstra, desigur, atât vin, cât și provizii pentru călători. În slujba oamenilor care nu aveau nevoie de o noapte, ci voiau doar să mănânce și să bea, erau multe cârciumi și cârciumi. Într-un oraș atât de mic precum Pompeii, existau 20 de hoteluri și 118 taverne. Ele pot fi recunoscute imediat după dispozitivul lor specific. Direct vizavi de stradă se află un tejghea construit din piatră și căptușită cu un soi ieftin de marmură; În blat sunt construite oale mari de pământ cu diverse alimente: cu măsline, ulei de măsline, tocană de fasole, fructe uscate. Imediat sub blat se afla o vatra mica portabila unde puteti incalzi mancarea rece. Pe o parte a blatului, adiacent peretelui, sunt două sau trei rafturi de piatră pentru mâncare și băuturi. Deasupra ușii din față este un semn; în Sittius era un elefant vopsit în roșu condus de un pigmeu; uneori chiar pe peretele exterior erau pictate amfore cu vin și diverse ustensile de vin. Pe un semn, taverna pompeiană a ordonat să scrie:

Edone1 spune:

Băutura merită aici. Pentru doi măgari vei bea cel mai bun, Și pentru patru vei bea deja Falerno.
(Trad. de F. A. Petrovsky). *
Hangiul ostian scrie pe semnul lui: „Oaspete, zice Fortunat, iti este sete; ia din crater”, iar o tavernă din Lugudunum (Lyonul de azi) anunță: „Mercur promite aici profit, iar Apollo promite sănătate”.
Proprietarii de hoteluri și taverne - atât bărbați, cât și femei - se bucurau de o reputație neplăcută. În majoritatea cazurilor, aceștia sunt străini: greci, imigranți din Orient (evrei, sirieni); stau jos pe treptele scării sociale: de cele mai multe ori sunt slobozi și oameni suspicioși. Este interzisă prin lege înrolarea în cele mai bune unități militare a unei persoane care ținea un hotel sau o cârciumă; copil adoptat din
472
o tavernică sau fiicele ei nu puteau fi incluse în numărul copiilor legitimi: ambele aparțin unor femei „de jos și disprețuitoare”. Acest lucru se explică prin faptul că hotelurile și tavernele au servit adesea ca bârloguri de desfrânare cu conviețuirea proprietarilor și chiar cu participarea acestora. Taverna din poezia amintită a lui Virgil nu oferă doar mâncare și băutură vizitatorului, ci cheamă și în brațe. Gazda hotelului unde s-a cazat nefericitul Socrate (unul dintre eroii „Magarului de Aur”) a lui Apuleyev, s-a comportat cu oaspete exact la fel. Proprietarii de hoteluri și pub-uri sunt plasați în aceeași categorie cu hoții, proxeneții și jucătorii de noroc. Și scene terifiante sunt jucate în unitățile lor. Cicero are două povești. Doi călători, întâlnindu-se pe drum și vorbind, au hotărât să continue drumul împreună și au mers la piață, iar unul era cu bani. S-au transformat într-o tavernă, au luat prânzul și au decis să petreacă noaptea împreună în aceeași cameră. Proprietarul, observând cine avea banii, în toiul nopții, când amândoi dormeau adânc, l-a ucis pe cel care avea banii cu el cu sabia însoțitorului, a ascuns sabia însângerată în teacă și a pus crima pe seama unui nevinovat. Toate acestea au fost dezvăluite ulterior, când proprietarul a fost condamnat pentru o altă infracțiune. Și a doua poveste este la fel de înfricoșătoare. Filosofilor stoici le plăcea să o citeze ca dovadă că există vise profetice. Doi prieteni s-au oprit pe drum, unul cu prietenii, celălalt la un hotel. Primul a visat că un prieten cheamă ajutor pentru că proprietarul avea de gând să-l omoare. A sărit speriat, dar apoi, hotărând că a avut un vis groaznic, s-a culcat. În vis, prietenul său i-a apărut din nou și i-a spus că proprietarul hanului l-a ucis, a pus cadavrul într-o căruță și l-a acoperit cu gunoi de grajd. Tovarășul, dacă nu l-a ajutat în viață, să nu-și lase moartea nerăzbunată: să stea de dimineață la porțile orașului și să oprească căruța cu bălegar. Acest ordin a fost executat, iar infracțiunea a fost soluționată. Galen, potrivit oamenilor care, în opinia sa, merită încredere deplină, a povestit cum într-o zi s-a servit o masă magnifică într-o tavernă, care, după cum sa dovedit mai târziu, a fost preparată din carne umană. Proprietarii au fost prinși ulterior la locul crimei, când deja pregătiseră totul pentru a ucide și jupui următoarea victimă.
Păzitorii tavernelor și hotelurilor erau considerați vrăjitoare teribile: Apuleius a dat o listă întreagă de miracole pe care o astfel de vrăjitoare le poate face (apropo, ea a transformat vecina de la cârciumă într-o broască, iar judecătorul care a vorbit împotriva ei într-un berbec) . Augustin scrie că în unele părți ale Italiei, hangii sunt capabili să transforme oamenii în fiare de povară și să îi forțeze să ducă bagaje.
Toate acestea, desigur, aparțin tărâmului basmelor, iar poveștile lui Cicero, fără îndoială de origine greacă, aparțin poveștilor înfricoșătoare, dar faptul că proprietarii și gazdele hotelurilor și tavernelor sunt cei care acționează ca ticăloși. și vrăjitoarele

criminale și că atât naratorul, cât și ascultătorii le văd de bunăvoie în acest rol, este
473
semnificativ. Aici s-au întâmplat crime, probabil destul de rar, dar aici s-au adunat diverși oameni întunecați și s-au întâmplat adesea lucruri suspecte - asta este, fără îndoială; Juvenal numește tâlhari, hoți și sclavi fugiți ca obișnuiți în taverne. Femeile străzii se frecau în mod constant aici; oamenii se îmbătau uneori până la nesimțire, de multe ori se băteau. Pe o frescă pompeiană înfățișând o scenă din viața unei taverne, doi bărbați s-au luptat corp la corp; proprietarul îi împinge afară, spunând: „Ieși afară! Luptă pe stradă.” Cercetarii s-au certat pe tabla de joc; zarurile erau strict și în mod repetat interzise de lege, dar jucătorii pasionați se considerau bine ascunși între zidurile tavernei. Într-o altă pictură murală din aceeași serie, două persoane se ceartă aprins despre numărul de puncte pe care le-au rostogolit: „Ieși afară!”. „Nu au căzut doi, ci trei!” - Nu departe de luptă. Că proprietarii acestor stabilimente nu s-au remarcat printr-o onestitate impecabilă este dincolo de îndoială. „Din dreptate, toți cei care trec pe lângă hotelieri urăsc”, asigură unul dintre eroii Măgarului de Aur. Horace îi cinstește drept „înșelători” și „răi ticăloși”; un vizitator a scris pe peretele unui han pompeian:
De ne-ai prins în aceleași șmecherii, hangiule: Dai apă, și tu însuți trage vin curat.
(Trad. de F. A. Petrovsky).
Trimalchio, dezvoltându-și înțelepciunea astrologică în fața oaspeților, relatează că tavernii se nasc sub semnul Vărsătorului. Cârciumii diluau vinul cu mai multă apă decât a cerut oaspetele (vinul, de regulă, era întotdeauna diluat cu apă), iar această înșelăciune era considerată atât de comună în practica oricărui cârcium, încât în latină târzie verbul cauponare, „proprietarul”. a hotelului") a primit sensul „falsifica”, „falsifica”. O astfel de înșelăciune meschină: diluarea puternică a vinului, trișarea, luarea mai mult decât ar trebui, poate ascunderea bunurilor furate - și a creat o reputație puternică pentru acești oameni ca escroci. Dar trebuie să recunoaștem că oamenii săraci și de rând din Italia antică datorau mult acestor „escroci”. Înainte de ecețo - mâncare caldă.
Am spus deja că în insulele romane cu mai multe etaje nu existau bucătării cu vatră, la fel cum nu existau în micile apartamente pompeiene și în atelierele meșteșugărești. Singurul lucru pe care săracii oameni îl puteau gusta din tocană fierbinte și să mănânce prăjituri proaspete, nerăcite încă, era în tavernă. Așa se explică numărul mare de taverne din Pompei, ele fiind amplasate în principal pe acele străzi în care se concentra viața meșteșugărească și comercială și unde locuiau cel mai mult săracii: pe strada Abundenței și pe Stabieva, mai aproape de Poarta Stabieva. În cartierele aristocratice ale orașului (Mercury Street, Faun Street) aproape nu există. Deja unul
474
aceasta determină fața socială a vizitatorilor tavernelor. Bietul om nu numai că putea mânca aici; Îl așteptau și distracții simple: putea asculta muzică (probabil proastă), se uita la dansuri; uneori, el însuși a început să danseze, ca furca lui Horațiu, oftând în sălbăticia sabinelor despre deliciile vieții din Roma. Oamenii care nu aveau unde să-și pună capul puteau petrece noaptea aici. Taverna era un loc de întâlniri amicale, băuturi vesele, conversație prietenoasă, neîngrădită, iar această conversație putea să privească nu doar jocurile recente cu gladiatori sau o frumusețe care te atrăgea, ci și chestiuni mult mai serioase. La Pompei, nu departe de porțile orașului, era un han cu cârciumă și nu departe de el se aflau inscripții în care călărarii îl puneau pe Pansu ca edil, iar pe Iulius Polybius ca duumvir. Candidatura

celor doi a fost discutată, se pare, de toată mulțimea de șoferi, iar locul discuției a fost, desigur, acest han, care a servit drept parcare pentru oamenii care se ocupau cu cărucioarele. Tavernele s-ar putea, uneori, să se transforme, în termeni moderni, în cluburi politice. Și asta, după toate probabilitățile, explică acele edicte imperiale care restricționau comerțul acestor stabilimente.
Aceste interdicții au început odată cu împăratul Tiberius, care a dat ordinul edililor ca nici măcar „cofetăria”, adică prăjiturile și clătitele, să nu fie vândute în taverne. Claudius, potrivit lui Dio Cassius, a închis tavernele în care oamenii se adunau și beau și a interzis cârciumilor să vândă preparate din carne și să vândă apă caldă (era necesar să se facă grog antic preferat - un amestec cu vin). Nero a interzis comerțul cu tot felul de alimente, cu excepția legumelor (inclusiv tot felul de leguminoase). Potrivit lui Suetonius, atât Tiberius, cât și Nero au căutat să înfrâneze luxul; este ridicol, totuși, să considerăm tavernele în care oamenii de rând mâncau pentru bănuți drept un refugiu de lux. Motivul era, desigur, altceva: împărații se temeau că aceste instituții ar putea deveni centre de agitație antiguvernamentală. În circ, în amfiteatru, în băi, s-a adunat o masă din cei mai diverși oameni; o mică companie s-a întâlnit în taverne și taverne, care s-ar putea transforma rapid într-un cerc de prieteni asemănători. Guvernul imperial se temea de conspirații și era gata să le suspecteze peste tot - dovlecelul s-a dovedit a fi groaznic.
Este greu de imaginat că toate aceste măsuri prohibitive ar duce la orice alt rezultat decât nemulțumirea și mânia. Însăși repetarea comenzilor face să se creadă că au fost ocolite în toate modurile posibile, anulând. Seneca scrie că în băi își strigă mărfurile în toate felurile: prăjituri, biscuiți și cârnați – „slujitori de la cârciumi”. Dacă această mâncare era vândută, atunci, desigur, era posibil să o mănânci pe ascuns și în liniște în tavernă, ascunzându-se în spatele unui castron cu fasole. Ordinele imperiale s-au dovedit a fi o literă moartă: cerințele vieții erau mai puternice decât orice decret și interdicții. Pentru muncitorii săraci, nepretențioși
475
în mâncare sau plăcere, cârciuma era locul în care mânca, se odihnea, se distra, glumea, vorbea. Chiar dacă proprietarul era un necinstit, stabilirea lui era totuși locul cel mai plăcut pentru un călător obosit, pentru un muncitor obosit și înfometat, pentru un sclav agitat care a profitat de un moment liber. Contemporanii ocărau cârciumii; De departe puteți vedea mai bine - acum puteți vedea ce serviciu bun au oferit vizitatorilor lor, tuturor muncitorilor și săracii Italiei.
NOTE
La capitolul patru
1 Sextarium este egal cu 0,547 litri.
2 Copite dintr-o șuncă din Italia antică nu au fost tăiate.
3 liră romană este egal cu 327 g.
4 Această plantă este încă numită „Mercur” în botanică.
5 Nu se știe ce a înțeles Cato prin „scorpion”, peștele de mare cunoscut cu acest nume sau planta spinoasă numită cu același nume.
6 Kiaf are aproape 0,05 litri. Vinul de Kos era un vin preparat în felul următor: strugurii, zdrobiți manual, erau așezați în apă de mare pentru ca acesta să fie saturat cu ea. Apoi acești struguri au fost teși; vinul rezultat a fost „kossky”.
7 picior roman este egal cu 29,57 cm.
8 Treful pe care îl înseamnă Cato este o trestie lungă și groasă, folosită pentru recuzită în vii, pentru tapițarea măslinilor și pentru toiag.
La capitolul șase

1 În original, această poezie se numește „Moretum”. Acesta era numele unui amestec moale din brânză tare sărată, zdrobită împreună cu diverse ierburi, înțepătoare și mirositoare. S-au turnat în el mai mult ulei de măsline și oțet; Acest fel de mâncare a servit ca condiment pentru pâine.
2 Le-au pus în pâine ca să mirosească.
3 Sa întâmplat ca covorul să fie împărțit nu în 4, ci în 8-9 și chiar 10 părți. Astfel de pâini sunt înfățișate pe o frescă pompeiană.
La capitolul șapte
1 În această frescă, unul dintre tineri este mult mai înalt decât camarazii săi. Aparent, artistul a vrut să arate cât de sus sare muncitorul.
2 Exista și o „argilă de spălat” specială, care se punea la spălare și care absorbea grăsimea. A fost adusă din mica insulă grecească Kimola.
477
La capitolul opt
1 Din ordinul comandantului gal Vercingetorix, care a ridicat o răscoală împotriva romanilor, galii au ars orașe, sate, alimente.
La capitolul nouă
1 Murmilonii erau numiți și galii.
2 Există două reliefuri foarte interesante care ne introduc în armele gladiatorilor, necunoscute până acum. Unul înfățișează un gladiator într-o cască cu creastă și „guler”, într-o armură solzoasă până la genunchi, cu un pumnal în mâna stângă. In dreapta este pus un obiect care aminteste extrem de taietura noastra de varza. Celălalt înfățișează un duel între un rețiariu și un gladiator într-o pilota groasă (poate și o cochilie solzoasă prost reprezentată?). O „tăietură” este întinsă pe pământ: este un con gol cu o tijă încorporată în partea de sus. La această tijă este atașat un cuțit în formă de semilună. Un gladiator „greu” și-a băgat mâna într-un astfel de con și cu o „seceră” a capturat și a tăiat plasa rețiarului.
3 Un indiciu extrem de curios. Împărații, se pare, au recrutat oameni pentru „școlile” lor cu ajutorul unui recrutor lanista. Lanista a fost și profesor de gladiatori, dar în școlile imperiale, profesorii sunt numiți invariabil „medici”: pozițiile aici sunt strict delimitate.
4 Această longevitate se explică prin „profesia” lui Secundus. Armele pegniariilor erau bastoane si bici inofensive, cu care ieseau la duel. După luptă, ambii adversari au fost acoperiți de vânătăi și abraziuni, dar, desigur, nu au suferit răni fatale (însuși numele „pegniarium” provine din cuvântul grecesc paignion - „glumă”, „distracție”). Gladiatori adevărați mureau de obicei tineri. Cei 45 de ani în care a trăit murmilonul Ulpiy Felix reprezintă cea mai mare vârstă menționată în inscripțiile Marii Școli.
La capitolul zece
1 Domițian a decis să pună această mimă „în serios”. În scena răstignirii, un tâlhar condamnat la moarte a fost ridicat pe cruce, ursul s-a repezit la nefericiți. Martial a descris această execuție cu detaliile ei îngrozitoare.
2 Antonie, ca tribun al poporului, nu trebuia să aibă lictori.
3 Pliniu, potrivit lui Varro (sursă autorizată), povestește despre un om puternic care și-a ridicat catârul și despre altul care a urcat o scară cu o încărcătură: 200 de lire în picioare, 200 în brațe și 200 pe umeri (lira romană = 327 g).
La capitolul doisprezece
1 Edone - numele gazdei; în greacă înseamnă „plăcere”.
DE LA AUTOR
Meșteșugul lumii antice a atras de multă vreme atenția oamenilor de știință. O cercetare excelentă a fost dedicată studiului tehnicii și terminologiei sale. Artizanii înșiși erau mult mai puțin interesați de oameni. Această lucrare își propune să privească imaginea artizanului

roman, să-l vadă din partea nu „profesională”, ci socială și personală. În unele cazuri, a trebuit să ating latura „profesională”: munca morari-brutari și fullon romani este atât de diferită de ideile noastre despre brutărie și spălătorie, încât este dificil să ne dăm o idee despre brutar. și spălătorie din acele vremuri fără a vorbi despre condițiile în care lucrau și ce mijloace de producție aveau. Au fost aleși acei artizani, ale căror activități au lăsat o amprentă semnificativă în epigrafie și au fost imprimate în material pictural și epigrafic. Medicii sunt incluși printre artizani pentru că antichitatea îi venera ca atare. Ultimul capitol urmărește, cel puțin într-o oarecare măsură, să dezvăluie lumea interioară a acestor oameni, pe care păturile superioare și libere ale societății romane nu i-au onorat cu atenție.
În capitolul care folosește inscripții din columbariumul Taurului Statilii, autorul nu s-a concentrat doar pe artizanii domestici, ci a inclus și „slujitorii domestici”, profitând de ocazie pentru a caracteriza viața unei case bogate și nobile din această parte. Pentru ultimul capitol sunt folosite inscripții care se ocupă nu numai de artizani, ci și de micii comercianți și angajați. Autorul a considerat posibil să facă acest lucru, deoarece acești oameni aparțineau aceleiași clase cu artizanii: mediul era același.
481
Traducerea inscripțiilor face posibilă verificarea concluziilor autorului. Dacă se dorește, acest material poate fi folosit în predarea universitară: nu există sursă mai prețioasă decât inscripțiile.
LISTA DE ABREVIERI
CIL - Corpus Inscriptionum Latinarum.
C.E. Carmina epigraphica.
IGrR - Inscriptiones Graecae ad res Romanas pertinentes. RM-Romische Mitteilungen.
NS Notizie degli Scavi.
Capitolul întâi
MORARI SI BRUTARARI
Când au început vechii italieni să mănânce pâine? Hrana lor originală, conform mărturiei unanime a lui Varro (L. 1.105) și Ennius (PI. XVIII.83-84), era terci, puis. Această dovadă este confirmată de mesajul lui Verius Flaccus, păstrat de Pliniu (XVIII.62): „Timp de 300 de ani (după întemeierea orașului, - M.S.), poporul roman a cunoscut doar departe de plantele de cereale” (dvuzernyanka, emmer). , Triticum dicoccum L. ). Din experiență, probabil s-a stabilit rapid că această cereală dă cereale excelente și făină săracă: s-a preferat să o folosească pentru terci. A venit însă momentul în care piticul a fost nevoit să facă loc și să cedeze loc grâului, deși piticul era ferm stabilit în sortimentul de plante de câmp italiene. A fost semănat sub Cato, a fost semănat sub Columella și Pliniu, a fost însămânțat mai departe, până în timpurile moderne, dar terciul a încetat să mai fie hrana principală, iar pâinea i-a luat locul. Formațiunile comice ale cuvintelor lui Plautus: „pultiphagus” - pultiphagus (Most. 828) și pultiphagonides (Paen. 54) - ne permit să credem că terciul s-a retras înaintea pâinii nu cu mult timp în urmă (altfel batjocura ar fi de neînțeles), dar s-a retras de-a lungul întregului față. Pentru Plautus, pâinea este un aliment obișnuit: se servește cu o masă generoasă (Cig. 366-367), se mănâncă într-o colibă săracă (Asin. 142) și într-un dulap de sclavi (Persa 471, Trip. 254). El este pomenit în proverbe (Aul. 195); un cuptor de pâine este ceva bine cunoscut (Cas. 309-310). Sclavii de pe moșiile lui Cato mănâncă pâine de grâu. Și vom citi prima rețetă de preparare a acestei pâini de la Cato: „Spălați-vă bine mâinile și cada. Se toarnă făina într-o cadă, se adaugă apă puțin câte puțin și se frământă perfect. Când îl frământați bine, rulați-l și coaceți-l sub un vas” (74). Țăranul Simil, eroul pseudo-vergilianului Moretum (sec. I d.Hr.), coace și el pâine: după ce frământă

aluatul, îl formează sub formă de covor rotund, îl împarte în patru părți, desenând două șanțuri adânci care se intersectează la unghi drept cu degetul și coace pâinea pe un vatră fierbinte - „o acoperă cu un vas și grăbește cărbuni încinși deasupra” (48-51). Aici merită să fim atenți la două împrejurări: și Similus, căruia av
483
Thor înfățișează un om sărac, iar bogatul proprietar de sclavi Cato nu are cuptor de pâine. Pe vatră „sub castron” Cato coace atât pâine, cât și impresionantul său „tort” de aproape zece kilograme (76). În contractul cu antreprenorul care se obligă să ridice moșia „din pământ”, adică din temelia propriu-zisă (14), se menționează vatra, dar despre cuptorul de pâine nu se vorbește: bogatul moșier se pare că nu a luat-o în considerare. necesar, dar țăranul în orice moment nu era bani și adesea, poate, nu era loc în coliba lui unde să pună un astfel de cuptor. Atât Seneca (Epist. 90.23) cât și Ovidiu (Fasti VI.315) menționează că „pâinea a fost coaptă inițial cu cenusa fierbinte și un vas înroșit”. Coacerea pâinii „sub castron” avea însă dezavantajele ei: se coace puțin; pâinea finită semăna mai mult cu prăjiturile noastre ucrainene, prăjituri groase și plate. Astfel de prăjituri au fost ulterior „coapte de matroane pe Matralia” (Varro LI V.106): vechile obiceiuri au fost păstrate ferm în uz de cult. Cuptorul de pâine pe vremea lui Plautus era însă, după cum am văzut, cunoscut, dar nu știm când a devenit un accesoriu obligatoriu al moșiei sclavagiste. În aproape toate moșiile de lângă Pompei, datând din secolul I. n. e., este disponibil; Columella i-a recomandat proprietarului să construiască un cuptor și o brutărie în apropierea moșiei de asemenea dimensiuni încât să poată deservi toate coloanele sale mici de chiriaș; chiar în moșie s-a construit un alt cuptor, unde se coacea pâine pentru proprietar și tot personalul sclav (1.6.3 și 21).
Ne putem face o idee despre cuptoarele de pâine din acea vreme din descoperiri arheologice și monumente de artă plastică. Erau, judecând după acest material, diferite tipuri: pe relieful din sarcofagul de la Vila Medici din Roma,1 cuptorul seamănă cu vechile noastre cuptoare olandeze, doar cu o cameră largă, probabil boltită, în mijloc, unde se află brutarul. merge să planteze pâine; pe monumentul lui Eurisice, seamănă cu un cort pe o bază rotundă largă, formând un fel de stâlp în fața gurii semicirculare a cuptorului.2 Cuptoarele de pâine din Pompei sunt foarte asemănătoare ca aspect cu cuptoarele noastre rurale rusești (Fig. 1). Au fost stivuite pe o fundație solidă de piatră; podeaua era din caramizi pe var; pentru a pastra mai bine caldura se turna sub caramizi un strat de nisip de peste 10 cm.Deasupra vatrai se scotea o bolta de caramida, al carei varf avea de obicei forma unui con plat. Erau cuptoare unde această boltă era făcută din pietre și apoi tencuită; uneori se făcea o gaură în boltă la înălțimea de un metru deasupra vatrăi, care intra într-o țeavă prin care curgea aer, intensificând arderea; înainte de a planta pâine, această gaură a fost astupată. Bolta ducea la un puț destul de lat, piatră sau cărămidă; gura boltii, patrulatera sau patrata, era acoperita cu un oblon cu doua manere. Deasupra vetrei, de obicei, se realizau și o boltă, bazată pe continuarea celor doi pereți laterali ai cuptorului; în cuptoare bune deasupra camerei în care se coacea pâinea, au aranjat și un fel de „cuptor”,
484
al cărui scop era să se încălzească. Cuptorul se punea de obicei în așa fel încât să intre în două camere: într-una frământau și întindeau aluatul, în cealaltă puneau pâine gata făcută. S-au făcut găuri destul de mari în pereții laterali ai vetrei; pâinea se hrănea printr-una pentru plantare în cuptor, prin cealaltă pâinea scoasă era transportată la cămară (Fig. 2).
Sub vatră era o adâncitură, cenușa era scoasă în ea; în fața cuptorului se punea un vas mic cu apă, în care brutarul putea coborî o lopată de

lemn pentru pâine, ca să nu ia foc. Au încălzit soba cu combustibil care dădea o flacără bună și puțin fum: tufișuri mici - coculă (Fest. 34. L.), câlți de pânză (PI. XIX. 18). Coșul de fum nu a fost întotdeauna amenajat; la unele cuptoare se făcea o gaură în bolta de deasupra vatrei, prin care ieșea fumul, uneori se punea un adevărat horn, dar în multe cuptoare fumul cădea pur și simplu din gura cuptorului.

Pe lângă vatră și cuptor, pâinea era coaptă și în artoptes și klibans.3

Artopta (greacă art6lt|<; de la artos; „pâine" și oltav „coace") a fost menționat pentru prima dată de Plautus (Aul. 400): bucătar. invitat să gătească un festin de nuntă, mergând să ceară vecinilor o artoptă; în economia lui Euclion nu este. Bogatul de la Juvenal are o pâine albă excelentă servită într-un artopte (5. 72). „Acesta este aparatul în care se coace pâinea", spune Pollux (X.112). Ce a fost acest „dispozitiv", ce fel și cum a fost coaptă pâinea în el, nu știm.

Știm mai bine despre kliban. Acesta este un vas, faianță sau metal, a cărui formă este atestată de Columella (V.10.4; arb. 19.2) și Dioscoride (1.96; 11.81): era mai lat în jos, mai îngust în sus. Dioscoride spune că era o gaură sau „găuri" (trt)[iata] în kliban de jos; din „găuri", însă, este imposibil să se scoată pâinea: a fost deci scoasă numai de jos, dacă blatul nu era detașabil. Verrius scrie că un fel special de pâine siriană, numită mamfula, a căzut din kliban, încă necoaptă complet, în cărbuni și cenușă (Fest. 126 L): în kliban, înseamnă că fundul a fost fie pus înainte, fie îndepărtat, iar el însuși a fost pus pe un fel de suport în formă de trepied, sub care făceau foc. Într-unul dintre manuscrisele lui Oribasius există o imagine a unui kliban într-o secțiune transversală: are pereți dubli, despărțiți unul de celălalt printr-un mic gol, nesigilat în partea de jos. Flacăra de la focul așternut sub kliban se ridică între acești ziduri; fundul detașabil este prevăzut cu mâner (D.—S. 1.1, p. 1246, fig. 1633). Galen (VI.484) a considerat pâinea kliban ca fiind mai sănătoasă decât pâinea de la aragaz, deoarece se coace mai uniform. În literatura recentă, se spune adesea că klibanul era plin de găuri și că era înconjurat de cenușă fierbinte.4 Niciuna dintre sursele noastre scrise nu menționează acest lucru, dar pe semnul unei brutărie din Pompei există o imagine în relief a unui obiect. care considerată a fi o moară,5 în principal pentru că există



Orez. 1. Cuptorul de pâine al brutarului pompeian Modest. În el au fost găsite 80 de covoare de pâine.
(A. Maiuri. Pompei. Paris, 1954, fig. 90).

Orez. 2. Cuptor de paine in sectiune. (A. Man. Pompei.2 Leipzig, 1908, fig. 240).

Orez. 3. Moara in functiune. Relief din Muzeul Vaticanului. (A. Man. Pompei.2 Leipzig, 1908, fig. 239).

un măgar sălbatic este un muncitor de moară obișnuit (Fig. 3). Moritz a considerat că aceasta este o imagine foarte stilizată a unei mori, care nu dă nicio idee despre cea reală, și a refuzat să-i dea vreo explicație.6 În fața noastră se află un obiect cu o bază lată semicirculară, în care se fac găuri rotunde. ; i se pune un capac, asemănător cu un vas adânc răsturnat în formă, iar pe acest vas stă un obiect în formă de ulcior cu două mânere rotunde la interceptare, bine închis cu un capac în care este încastrat un mâner cruciform. Dacă acest „ulcior" poate fi considerat în continuare o reprezentare schematică a unei mori, atunci fundația pe care se află „moara" nu are nimic de-a face cu ea și este legată de ea numai conform planului complicat al artistului sau al artistului. client al ajutorului. „Baza" (un obiect sferic cu găuri găurite, care este, parcă, în greutate și se îngustează în sus) nu există o reprezentare schematică a unui kliban, care, în combinație cu aceeași reprezentare schematică a unei mori, a informat cumpărătorul că

în brutăria cu acest semn ar găsi ambele tipuri de pâine - coaptă atât în cuptor, cât și în kliban?
Dacă este așa, atunci klibanul a apărut aparent în două forme: una cu fundul retractabil (a fost deja menționat) și cealaltă, în care partea superioară, mai îngustă, asemănătoare unui bol, de jos în sus, a fost îndepărtată. Era posibil să se coace într-un astfel de aluat doar așezându-l cu cărbuni, așa cum odată puneau un vas pe vatră, sub care se coacea pâinea. Un astfel de kliban este descris pe
487
Orez. 4. Un semn peste o brutărie. (J. Overbeck. Pompei.4 Leipzig, 1884, fig. 186).
Semnul pompeian (Fig. 4). Existența unui kliban cu o parte superioară detașabilă este atestată de Petronius: la o sărbătoare la Trimalchio, un sclav poartă pâine în jurul oaspeților într-un kliban de argint (35) - dintr-un kliban cu fundul retractabil, cum ar putea toată lumea să ia o pâine sau o bucată spartă dintr-un covor copt?
Cato nu spune nimic despre drojdie, iar Similus nu pune drojdie în aluat. Nu știm de când au început să dospească pâinea, dar trebuie să ne gândim că cu mult înainte de secolul I. n. e. Până atunci, erau deja cunoscute diferite tipuri de drojdie (PI. XVIII. 102-104); s-a discutat și evaluat calitatea pâinii azime și a pâinii. De asemenea, a fost timp ca punctele de vedere opuse să prindă rădăcini. Pliniu scrie că oamenii care mănâncă pâine dospită sunt mai puternici (XVIII.104); Celsus consideră că „pâinea fără dospit este cea mai benefică pentru stomac” (11.24); a pus pâinea dospită pe lista lucrurilor nesănătoase (11.25).
Pliniu a enumerat drojdia folosită în Italia antică: unele erau culese în timpul culesului strugurilor; altele puteau fi pregătite în orice moment. Pentru prima se lua mei (probabil făină de mei) sau tărâțe bune de grâu, frământate în must alb de struguri, rulate în bile și uscate la soare. Această drojdie a fost crescută cu făină de dicorn, încălzită și turnată în aluat: „cred că se obține cea mai bună pâine”. Dacă nu exista o astfel de drojdie, frământau prăjituri cu ouă în apă și, fără să le coacă până la capăt, le puneau într-un vas, în care se acrișeau. „Acum făina însăși servește ca drojdie: se frământă, se fierbe ca terciul și se lasă la acris. De obicei nici nu se fierb, ci se foloseste aluatul din ziua precedenta.
488
Pâinea era coaptă în principal din făină de grâu; au existat două soiuri de ea: făină foarte albă din grâu moale (siligo) și de mâna a doua (cibarium sau secundarium) cu un amestec semnificativ de tărâțe. Făina de grâu dur (triticum) a fost folosită mai ales în medicină și industrie; pâinea făcută din el era considerată lipsită de gust și de puțină nutriție (Cels. 2.18). Nu era deloc secară („cel mai rău care poate fi mâncat doar de foame”); la făina de secară, „să-i înmoaie amărăciunea”, au amestecat făina din făină din două boabe, dar acest amestec a rămas și „insuportabil pentru stomac” (PI. XVIII. 141). Era în uz și pâine de orz; Pliniu îl pomenește de mai multe ori și vorbește dezaprobator despre el: „Viața l-a respins” (XVIII.74). Dar Columella sfătuia să amesteci făina de grâu cu făina din două rânduri, așa-zis galatean, orz: „... se obține o pâine excelentă pentru sclavi” (II.9.16). Se făceau și pâine din făină de mei; Pliniu a găsit-o „delicioasă” (XVIII. 100); Columella credea că „atâta timp cât nu se răcește, se poate mânca fără dezgust” (II.9.19). În medicină, atât pâinea de orz, cât și de mei erau considerate dăunătoare (Cels. 11.26). Negustorii de paine, pentru a creste greutatea painii, amestecau faina de fasole cu faina de grau; avea un nume special - lomentum (P1.XVIII.117).
Brutarii romani au stiut nu numai sa adultereze painea; erau maeștri ai tot felul de invenții, satisfacând gusturi pretențioase și capricioase. Au fost inventate o mare varietate de tipuri de pâine; Pliniu a

considerat de prisos să le enumere. Era un fel de pâine „de stridii”, care trebuia să fie mâncată doar cu stridii; era foarte luxuriant și spongios, „partian”; bogat, puneți lapte și ouă. Pâinea „Piceni” și-a câștigat faima de durată: au înmuiat crupele, celebra alika campaniană, au frământat-o cu zeama strugurilor uscați, au tăvălit-o în turte subțiri, au pus-o în oale și au pus-o în cuptorul pentru pâine. Această pâine nu putea fi mâncată decât prin înmuierea ei, care se făcea de obicei în lapte și miere (XVIII. 105-106).
Pliniu scrie că nu existau brutari (pistores) în Roma înainte de războiul cu Perseu (171-168 î.Hr.): „Quiriții își făceau propria pâine; era preponderent o afacere de femei... După Atheus Kapiton, bucătarul coace pâine pentru oameni mai pretențioși: cuvântul pistores era numele dat oamenilor care împingeau departe” (XVIII. 107-108). Această postare ar trebui amânată.
Că cuvântul pistor a fost inițial numele unui om care a rotunjit boabele este confirmat de două ori de Barron (care era bine informat în antichitatea romană) în Menipei: Tasrt) Mevikoi, frg. XII: dog pistorem ullum nossent nisi eum qui in pistrino pinserat farinam (ed. Pr. Biicheler Berolini, 1871) - și Vita populi Romani, lib. 1: nec pistoris nomen erat nisi eius qui ruri far pinsebat. Nominati ita eo quod pinsunt. Este necesar doar să înfășurați cele două boabe, deoarece boabele sale sunt acoperite cu mult
489
gestul filmelor; poate fi măcinat în făină sau zdrobit în crupe numai uscandu-l mai întâi pe foc și apoi doborându-l cu un pistil special într-un mojar (PI. XVIII.97). „Strămoșii noștri nu aveau moară; boabele erau prăjite și, turnate într-un mojar, împinse: așa că apoi se măcinau” - hoc erat genus molendi (Serv, ad Aen. 1.179). Cu această metodă de „măcinare”, desigur, s-au obținut cereale, mai mult sau mai puțin mici, care, sub formă de terci, au servit ca hrană originală a italienilor. Cum s-a întâmplat ca „benderul” să se transforme în morar și brutar?
Din dvugrainka din Campania făceau crupe, care erau renumite în toată Italia. Crupele campaniene aveau însă propriile secrete pentru prepararea acestei cereale, secrete de natură pur locală, constând în folosirea unui anumit tip de cretă, care era extrasă din „Dealul Alb”, situat între Puteoli și Napoli. (PI. XVIII. 114). Poate că dvugrainul campanian era de un fel special. Oricum ar fi, dar în alte locuri nu s-a putut obține aliki campanian; nu putea fi decât falsificat. Una dintre metodele de contrafacere era alegerea celor mai albe și mai mari boabe de grâu, fierberea pe jumătate, uscarea în oale la soare, stropirea ușor cu apă și „zdrobirea cu pietre de moară” (PI. XVIII. 112-116). În timpul vieții lui Plautus, adică în a doua jumătate a secolului al III-lea. î.Hr e., la Roma existau croupers angajati in fabricarea aliki. Într-una din comediile sale, el numește hetera ieftină „prietene de pistorum, regine de cereale”, iar într-o alta spune că acești pistores îngrășează porcii cu tărâțe și este imposibil să treacă pe lângă pistrinum din cauza duhoarei (cap. 807-808). ). alik, erau deja mori, unde boabele de grâu nu erau împinse în mojar, ci „zdrobite cu pietre de moară”: „împingătorul” devenea morar, iar pietrele de moară înlocuiau vechiul mortar. După o cunoaștere mai apropiată cu grâul, a fost ușor de văzut cât de inferioară făinii de grâu din făină din două boabe. În plus, era mai puțină muncă cu boabele de grâu: nu era nevoie să-l împingeți, iar pentru a obține făină în loc de cereale, era nevoie doar să comandați o moară în care distanța dintre piatra de moară superioară și inferioară să fie mai îngustă. .
Combinația producției de mori cu brutărie, dată fiind natura afacerii romane de măcinare a făinii, s-a sugerat de la sine. „împingătorul”, devenit morar, s-a dovedit imediat a fi brutar (din nou, cu Plautus). Lesbonik, eroul lui „Trinummus”, a fost distrus de „pescari, pistori, măcelari, bucătari, grădinari, vânzători de arome, prinzători de păsări”

(407-408); dintre acești furnizori de mâncăruri și mărfuri delicioase, nici împingătorul de cereale, nici morarul nu aveau ce face: pistor, distrugătorul din Lesbonik, i-a copt pâine de primă clasă.
Toate acestea ne fac să luăm în considerare cuvintele lui Pliniu că brutarii au apărut la Roma abia în prima jumătate a secolului al II-lea î.Hr. î.Hr e., cu oarecare neîncredere. Și această neîncredere va crește și mai mult dacă ținem cont de
490
condiţiile vieţii romane. Deja la mijlocul secolului al III-lea. î.Hr e. în Roma există case insulae, cu mai multe etaje și case de locuit (Liv. XXI.62.3); în aceste case nu numai că nu există cuptoare de pâine, dar nu există nici vetre care se aflau în orice colibă țărănească - atât Similus (Ps.-Verg. Moretum), cât și Filemon cu Baucis (Ov. Met. VIII.641). Locuitorii insulei nu au de unde coace pâine, de unde o pot lua? Apariția morarilor-brutari, care puteau aproviziona populația cu pâine bine coaptă, era o cerință urgentă a vieții; Brutarii de specialitate au apărut la Roma, trebuie să ne gândim, mult mai devreme decât data indicată de Pliniu.
Doar oamenii foarte bogați aveau brutăriile lor cu mori și brutarii lor, în primul rând, bineînțeles, în gospodăria imperială: Augustus, nepoata sa Marcellus, fiica lui Octavia, Livia, copiii lui Drusus, Antonia, fiica lui Claudius ( CIL VI .4010, 4356, 9000, 9001, 9802). În gospodăria imperială, pâinea se coacea, desigur, în cantități foarte mari; erau mulți brutari, și erau împărțiți în zeci separate, decuria. T. Claudius Primigenius, țap ispășitor al lui Claudius, a fost „decurionul brutarilor” al Antoniei (VI.9802); Telesphorus, un țap ispășitor imperial, „era responsabil de brutari” (VI.8998). S-a menținut controlul asupra cantității de făină furnizată, a pâinii coapte și a raportului acestora și poate chiar și asupra calității pâinii; controlorul (contrascriptor) era Automaton, „slujitorul Cezarului nostru”, „fierbinte iubit de toată lumea din copilărie până la moarte” (VI.8999): Automatul, se pare, în îndeplinirea funcției sale, nu a jignit pe nimeni și nu a adus. necaz pentru oricine. Statilii aveau proprii lor brutari (VI.6219, 6337, 6338, 6687); Thorius Flaccus, proconsul al Bitiniei sub Augustus, l-a adus probabil pe brutarul său Mithridates (VI.9732) din Orient. Se repetă același lucru pe care îl vom vedea cu fullonii: numai bogații, locuitori ai moșiilor și conacelor individuale, aveau brutarii și brutăriile lor, precum și fullonii și spălătoriile lor; oamenii obișnuiți cumpărau pâine din brutării. Și pentru a face cunoștință cu aceste brutării, trebuie să apelați la Pompei: nu a mai rămas nimic atât din fullonice, cât și din brutării în Roma.
În Pompei au fost găsite aproximativ 40 de brutării; planul lor este practic același. Una dintre cele mai mari era o brutărie dintr-o casă care dădea pe o parte a străzii Consulare, nu departe de Poarta Herculaneu (Fig. 5). Aproape jumătate din casă este rezervată pentru mori și o brutărie, iar ambele părți ale casei - atât industriale, cât și rezidențiale - sunt în legătură directă: proprietarul supraveghea atât afacerea de măcinare a făinii, cât și coacerea pâinii. cincisprezece); sunt patru și sunt așezate într-un romb pentru a economisi spațiu; spatiul din jur este pavat cu lespezi de lava, astfel incat magarii care intoarce pietre de moara isi poarta copitele mai putin. La unul dintre pereții acestei încăperi era o masă, pe care probabil s-a semănat făină. În camera alăturată (18) s-au rostogolit și
491
Orez. 5. Planul unei mari brutării pompeiane.
15 - camera în care se aflau morile; 16 - un hambar pentru măgari; 17 - cuptor pentru paine; 18 - o cameră în care se frământa aluatul și se modela pâinea; 19 - cămară pentru pâine coaptă; 20 - cameră pentru sclavi.

(A. Man. Pompei.2 Leipzig, 1908, fig. 236).
se modela aluatul, care se trecea brutarului printr-o gaură din peretele lateral al vatrăi pentru plantare în cuptor; pâinile gata făcute erau transportate printr-o altă deschidere asemănătoare către cămară (19). Pe cealaltă parte a compartimentului morii se afla un hambar încăpător (9 X 4,5 m) pentru măgari cu o iesle și un iaz construit în perete, care putea fi turnat din încăperea alăturată, destinată sclavilor morari (20).
Proprietarul a făcut el însuși comerț cu pâine sau a vândut-o în vrac unui negustor de cereale? În casa lui sunt două magazine, dar sunt spații complet separate, care nu au legătură cu casa. Este posibil ca proprietarul să le fi închiriat și apoi oameni care nu aveau nicio legătură cu gospodăria lui să vândă pâine de la propria brutărie. Cu toate acestea, este probabil
492
dar și o altă presupunere: proprietarul și-a vândut el însuși pâinea, cel puțin într-unul dintre aceste magazine. Nu voia ca sclavii să se strecoare de la brutărie la prăvălie și să se întoarcă prin atrium, pe lângă camerele stăpânului și ca zgomotul comerțului să-i răsune tot timpul în urechi și, prin urmare, a separat magazinele de locuință cu un perete gol. Sclavii duceau pâinea de la brutărie afară și, după colț, alergând vreo 30 de metri, o predau la magazin. Era în același timp și o reclamă live, care anunța că vânzarea pâinii proaspăt coapte era pe cale să înceapă.
În Casa Salustiei, 9 foarte aproape de această brutărie, mai era o brutărie cu cuptor de pâine și trei mori înșirate. Proprietarul acestei întreprinderi era în același timp morar, brutar și negustor de cereale: lângă mori era o prăvălie unde, desigur, se făcea comerț cu pâine. În diagonală față de prima brutărie din Casa Pansei era o altă brutărie: trei mori, un cuptor mare și două prăvălii cu încăperi mici în spate care serveau drept cămară pentru făină și pâine. Pe partea opusă a casei era aceeași încăpere separată cu un cuptor de pâine și o prăvălie, dar fără moară. Ce era aici? Poate că proprietarul brutăriei tocmai pomenite a adus aici pentru coacere aluat frământat și rulat, pentru că nu i-a fost suficient un cuptor? Presupunerea este foarte probabilă, dar, din păcate, nu există nimic care să o demonstreze. Toate brutăriile amintite erau situate în cartierul VI al Pompeii, cel mai bogat și mai liniștit. În alte raioane mai existau unități mari de mori cu patru mori și utilaje complete pentru coacerea pâinii (în VII, IX) (Fig. 6). O brutărie curioasă din sectorul V; i s-a adaptat o casă, evident nedestinată acestui scop: prăvălia era situată lângă grajdurile de măgari; trei măgari, făcând trei mori, au mers la tarabele lor prin toată casa, pe lângă atrium și dormitor.
De asemenea, brutăria din Casa Labirint merită să treci pe aici.10 Erau trei mori, un cuptor mare, o cameră cu o cadă de piatră unde se frământa aluatul și o masă unde se întindea. În dreapta cuptorului de pâine s-a înființat un șopron de măgari, planul în termeni generali era obișnuit și deja familiar. Nu existau magazine și Overbeck a sugerat că brutăria își servește doar propria casă și propria gospodărie. Este posibil, desigur, deși este greu de imaginat că ar merita să achiziționați o întreagă moară și întreprindere de panificație de dragul unei ferme foarte mici, când erau brutării în Casa Pansa și în Casa Sallust. la câteva sute de metri. Este mai firesc să presupunem că aici se măcina făină și se coace pâinea pentru vânzare, dar spre deosebire de proprietarul brutăriei de pe strada Consular, proprietarul s-a îngrădit cu un zid de la întreprinderea sa industrială și a exclus complet comerțul din casă, nepermițând un singur magazin în locul lui. Poate că pâinea era vândută în vrac unui negustor, poate că proprii sclavi vindeau pâine prin livrare sau de la tarabele din piață. Un astfel de vânzător
493

Orez. 6. Morile din Pompei. (A. Maiuri. Pompei. Paris, 1954, fig. 91).
vedem pe una dintre frescele înfățișând viața de comerț din forul pompeian.
În Pompei și în Ostia, câteva mori din secolul I î.Hr. sunt destul de bine conservate. n. e. și ne putem face o idee despre ce era vechea moară italiană din aceste mostre (Fig. 7). Ambele pietre de moară - cea superioară (katil) și cea inferioară (meta) - au fost cel mai adesea cioplite din lavă gri închisă, tare și poroasă; lava în general era un material preferat pentru pietrele de moară. Meta arată ca un clopot (mic rotunjire în formă de con în partea de sus, pereți laterali înclinați abrupt și o bază cilindrică), stă pe o platformă rotundă de moloz. Uneori, marginea interioară a acestei platforme era realizată cu o pantă descendentă, astfel încât s-a obținut un jgheab de făină; de cele mai multe ori, locul era înconjurat de un gard de lemn, care a servit ca un fel de coș pentru făină (acest „coș" este clar vizibil pe sarcofagul Zef și pe relieful de la Vigna delle tre madonne). Cathill seamănă cu o fustă în stil vechi, cu corset: „corsajul" servea drept pâlnie în care se turnau cereale; „Fusta" se învârte în jurul meta și astfel măcina boabele. Când catilla a fost tăiată, apoi la „interceptarea" ambelor conuri, din laturile înguste opuse, maestrul a lăsat câte două „catarame" fiecare: două patrulatere, tăiate în mijloc tot printr-un patrulater, dar nu printr-o gaură traversantă. În ele au fost introduse „mânere": scurte, puternice
494
Orez. 7. Moara Pompei in sectiune. (A. Man. Pompei.2 Leipzig, 1908, fig. 238).
bare, care erau ținute ferm pe loc prin tije introduse în orificiul rotund lateral de pe „cataramă", realizate perpendicular pe orificiul patruunghiular. În aceste „mânere" au fost înglobate două grinzi verticale, iar deasupra lor a fost pusă una transversală, deasupra catill-ului. Piatra de moară superioară s-a dovedit astfel a fi „inserată" în cadru, cu ajutorul căreia s-a rotit în jurul celei inferioare. Pietre de moară rotite de obicei măgar; era înhămat, legat cu jugul de „mâner" (pe sarcofagul Zef) sau cu un lanț (sau frânghie) de o bară orizontală, iar celălalt de „mâner".11
Dacă cathillul s-ar așeza strâns pe met, nu ar exista nicio forță care să-l întoarcă. Prin urmare, catilla a fost „atârnată": o tijă a fost introdusă în mijlocul meta, iar în catilla chiar la „interceptare", între „corp" și „fustă", o șaibă rotundă de fier gros cu cinci rotunde. au fost introduse găuri; cea mai mare, făcută chiar la mijloc, a fost pus pe tijă: cathillul stătea, ușor legănându-se pe vârful clopotului - meta, iar între acesta și conul său inferior s-a format un gol îngust, unde curgeau din „corsaj" prin restul găurilor din spălatorul de cereale. Mai des au recurs la un alt dispozitiv: au luat o tijă lungă, al cărei capăt inferior avea forma unui bol, iar cel superior era pur și simplu ascuțit. Acest capăt a fost fixat în grinda transversală, iar „bolul" pe
495
au pus meta în așa fel încât să se plimbe liber. Ka-till, astfel, s-a ridicat deasupra mega; acest dispozitiv, potrivit lui Moritz, era mai convenabil, deoarece cu tot felul de reparații și modificări, era mai ușor să scoateți piatra de moară superioară de cea inferioară.12
Făina era frământată manual, dar brutăriile mai mari aveau „mașini" speciale pentru frământat. Dispozitivul lor este extrem de simplu: o coloană rotativă cu trei lame a fost introdusă într-o cuvă mare cilindrică pentru aluat, iar în pereții căzii s-au făcut două găuri înguste și adânci (erau foarte groase) din părți opuse și la diferite înălțimi, unde erau introduse bastoane puternice. Coloana se învârtea cu ajutorul unei pârghii-mâner, fixată în vârful acesteia; lamele au frământat aluatul, în timp ce bețișoarele laterale scăpau continuu

bucățile care aderă la aceste lame. În brutăriile mari, „mașina” era pusă în mișcare de un măgar (Fig. 8).
Într-o brutărie, 80 de rogojini de pâine zăceau în cuptor, carbonizate, dar păstrându-și forma. Fiecare pâine este formată din două părți: cea inferioară, mai lată, care servește drept tavă pentru cea superioară; cea de sus este împărțită în mai multe felii (patru, șase sau mai multe), care se desprind ușor una de alta. Înălțimea unor astfel de covoare este de 6-10 cm; diametru 16-20 cm.Copte și pâini, foarte asemănătoare cu stâlpii noștri.
Morile de panificație pompeiane sunt mici afaceri menite să deservească un număr mai mult sau mai puțin modest de clienți. Ostia este diferită. Până la începutul acestui secol, două treimi din oraș fuseseră excavate, dar în această zonă au fost găsite doar două brutării, iar una dintre ele se întinde pe o suprafață de aproape 1000 m2: se organizase coacerea pâinii, se pare, aici la scară largă (două cuptoare imense, 10 mori, multe pietre de moară) (Fig. 9). A doua brutărie era chiar mai mare, și tehnic mai inteligentă decât la Pompei, deși este greu de spus dacă aceasta din urmă se datorează unei mai mari familiarități cu funcționarea pârghiilor sau pur și simplu posibilității de a avea mai mult spațiu. La Pompei, distanta dintre mori este de cel mult 1 m 5 cm, in Pistrina de pe strada Consulara este de 60 cm; intre moara si perete - 45 cm.Moritz a notat ca daca acum in Anglia proprietarul ar obliga magarul sa se plimbe intr-un spatiu atat de ingust, acesta va fi judecat pentru cruzime fata de animale. Fie că morarul pompeian a fost constrâns de spațiul pe care îl avea la dispoziție, dacă a calculat că ar fi mai profitabil dacă măgarul ar trebui să treacă pe un spațiu mai mic, dar, în orice caz, eficiența muncii în astfel de condiții a fost semnificativ redusă. N. Yasny, morar, crede că în timpul zilei de funcționare moara a măcinat aproximativ 13 modi de cereale.13 În Ostia, distanța dintre mori este de 1,40–2,10 m; nu există nicio moară care să stea mai aproape de 82,5 cm de perete.14 Unul dintre ei a furnizat pâine

Orez. 8. Dispozitiv pentru frământarea aluatului în secțiune. (A. Man. Pompei.2 Leipzig, 1908, fig. 241).
Orez. 9. Mori din Ostia.
(L. Moritz. Grain-Mills in Classical Antiquity, Oxford, 1958, tabl. 10).
pompieri ostian; ambele mori vindeau cereale micilor negustori de cereale.
Cunoaștem numele unora dintre brutarii pompeieni, știm că aceștia au luat parte activ la alegerile municipale și putem presupune cu încredere că toți erau oameni înstăriți, dar nu au făcut afaceri mari. Brutarii ostian si mai ales morarul roman M. Virgil Eurysaces, care a trait la sfarsitul secolului I, erau negustori mari de paine. î.Hr e. A ridicat un imens monument cu trei niveluri la Poarta Prenestine: nivelul inferior este format din stâlpi, înfățișând simbolic, după unii arheologi, butoaie de făină; pereții celui de-al doilea sunt străpunși cu găuri rotunde, simbolurile modiilor; al treilea nivel este o friză îngustă, pe care este descrisă întreaga „istorie a covorului pâinii”.
Eurysaces, în inscripția de pe monumentul său, s-a numit un pistor redentor, adică un brutar care își asumă furnizarea de pâine în baza unui contract. La care? Loen sugerează că soldații staționați în apropierea Romei.15 Nu este cazul. Unitățile militare aveau propria lor economie; erau și morile lor și brutăriile lor. Eurysaces s-a angajat să coacă pâine pentru populația civilă.
Cunoaștem foarte puține despre practica furnizării populației romane cu pâine în epoca republicană. A fost sub supravegherea edililor, dar în ce a constat această supraveghere, putem doar ghici. După toate probabilitățile, îndatoririle edililor romani de la sfârșitul republicii erau aceleași ca și în orașele italiene din secolul I. n. e. O inscripție

de la Pompei afirmă că Iulius Polybius este recomandat ca edil pentru că „oferă pâine bună” (CIL IV. 1062). Plângerea unuia dintre oaspeții lui Trimalchio: „... să piară în iad acești edile: la urma urmei, au adulmecat cu brutarii”, care coc „pâinea mai puțin decât ochiul de bou” (Petr. 44). Edilii verifică, așadar, calitatea pâinii coapte și, bineînțeles, a făinii din care se coace pâinea și țin cu ochii de greutatea pâinilor. Supravegherea brutarilor nu s-a oprit până la sfârșitul imperiului: prefectul de Annona în secolul al V-lea. monitorizează cantitatea de pâine coaptă și „puritatea” acesteia (Cassiod. pariae 6.18).

Pe friza lui Eurysacs, în ordine cronologică, se desfășoară toată munca morii și brutăriei sale. Să nu uităm că este antreprenor. El furnizează o anumită regiune cu pâine; negustorii de cereale îi aduc cereale, iar el este obligat să coacă pâine într-o cantitate corespunzătoare cu măsura bobului care i se livrează. Edilii monitorizează și corectitudinea acestui raport. Trebuiau să înțeleagă în afacerea de măcinare a făinii: să înțeleagă soiurile și puritatea făinii (grâul se amestecă cu orz sau nu, indiferent dacă există amestec de leguminoase), ca măcinare; stiu ce ofera. Negustorii (friza superioară), în prezența unui magistrat (un bărbat în togă), îi spun funcționarului care stă la masă câți dintre ei au trimis grâne la Eurysak; magistratul, referindu-se la lista intocmita de pi

498

Sar, supraveghează turnarea cerealelor din saci într-o cutie mare. Apoi boabele se macină, se cerne făina, edilul îi verifică calitatea, se frământă făina, se întinde aluatul și se modelează pe două mese (nu explică însuși proprietarul ceva celor patru muncitori ocupați cu rularea aluatul la o masă?), pun pâinea la cuptor, covoare gata făcute o poartă la cântar, o cântăresc atât sub supravegherea edililor, cât și a proprietarului, după care pâinea în coșuri este dusă la magazinele desemnate.

Desigur, se pune întrebarea: ce au făcut oamenii care au primit cereale gratuite de la stat? La sfarsitul republicii, erau o suta si jumatate de mii la Roma, iar fiecare dintre ei primea 5 modi de grau (aproape 2 lire) in fiecare luna! Trebuie să fie măcinată, pâine coaptă din făină, nici una, nici alta nu se poate face acasă: trebuie să apelăm la morar-brutar, poate la același Eurysak. În ce condiții s-a încheiat o înțelegere între ambele părți, nu știm, dar, desigur, morarul și-a luat ceva pentru munca lui. Poate că și-au predat grânele împotriva chitanțelor lui Eurysak și, conform acestor chitanțe, în magazinele unde el a furnizat pâinea, partea lor de pâini coapte? Nimic cert, din păcate, nu se poate spune: în sursele noastre despre această problemă nu există informații.

Nu știm nimic despre brutarii care lucrează. Dacă descrierea binecunoscută a acestor oameni din Metamorfozele lui Apuleius este exagerată retoric, atunci cu greu se poate îndoi că munca la brutărie a fost una dintre cele mai dificile. Trimiterea unui sclav la moară a fost întotdeauna considerată o pedeapsă severă. Chiar dacă nu era obligat să întoarcă pietrele de moară, atunci chiar și așa trebuia să fie sărat. Căldura, praful de făină, munca de noapte: brutarii lucrau astfel încât încă înainte de zori să fie pâine; copiii care mergeau la școală după întuneric puteau deja să cumpere tortilla calde. Toate acestea erau o povară grea pentru brutar. Nu este deloc întâmplător să explicăm faptul că de la acești oameni nu a coborât nici o singură inscripție care să permită chiar și în termeni generali să le discerne aspectul, nici măcar o astfel de inscripție, ca multe dintre inscripțiile bijutierilor. şi aurarii, sau ca inscripţiile fullonului pompeian Crescentius. Această tăcere este elocventă: oamenii erau atât de epuizați și chinuiți de muncă încât nu au avut timp să se distreze zgârâindu-se pe pereți.

Ne putem face o idee despre doi morari mari: Eurysaces, deja familiar pentru noi, și Zeph, un brutar ostian. Din unul a rămas monumentul mai sus amintit cu inscripție, din cealaltă - un sarcofag, tot cu inscripție. Amândoi acești oameni - liberi și de origine greacă - ambii, înainte de a deveni proprietari de brutării, erau sclavi care frământau aluatul și plantau pâine în cuptor. Deveniți liberi, au continuat munca cu care s-au obișnuit deja și în care au înțeles multe. Și nu sunt deloc timizi în privința acestei afaceri și a meșteșugului lor. Zef și-a amintit chiar trecutul său de sclav în piatra funerară. Iar pe sarcofagul său el
499
i-a ordonat să înfățișeze toate obiectele cu care s-a ocupat în timpul vieții sale de morar și brutar: iată o moară cu un măgar și moduri de diferite dimensiuni și o sită și chiar o riglă cu care au „netezit” făina în moduri. Cu Evrysak, munca obișnuită a întreprinderii sale de moara și panificație este lipită într-un întreg cu activitățile magistraților. Și nu este doar morar și brutar - este slujitor al republicii, face lucrarea care i-a fost încredințată, se bucură de alegerea sa și este mândru de el. Nu a ratat să arate acest serviciu către stat – îl execută la rând! Nu-i de mirare că l-a obligat pe artist să dea pe friza monumentului său într-un asemenea detaliu epic jurnalul zilei de lucru a morii sale! Atât Zef, cât și Evrysak își cunosc valoarea.

La Roma (ca și în alte orașe ale Italiei), brutarii erau uniți în colegii. Colegiul lor (corpus pistorum) era probabil vechi, dar Aurelius Victor scrie că Traian „s-a îngrijit în mod surprinzător de abundența constantă de pâine la Roma: a corectat și a întărit colegiul brutarilor” (de Caes. 13.5). Din câte se pare, el a determinat atitudinea colegiului față de annona: ei înșiși au avut de-a face cu afacerea morii și a brutăriei (în colegiu intrau adesea oameni care nu aveau nimic de-a face cu această afacere); măcinați cel puțin 100 de modi de cereale pe zi (adică, conform calculelor lui Yasny, aveți cel puțin șapte mori) și coaceți pâinea zilnic din această cantitate; să fie înscriși în lista brutarilor întocmit de administrația anonei și să aibă o adeverință de la prefectul anonii că îndeplinesc toate aceste cerințe. Traian a acordat și unele privilegii: dacă o persoană care nu avea cetățenie romană măcina zilnic la moara sa cel puțin 100 de modi de grâu, atunci după trei ani devenise cetățean roman deplin. Hlebnikov a scăpat de îndatoririle de tutelă. Semnificația lor a crescut și mai mult când, sub Aurelian, în loc de împărțiri lunare de cereale, statul a început să împartă zilnic pâine gratuită unui anumit număr de oameni.

Capitolul doi

ROMAN FULLONS

În condițiile vieții urbane italiene, spălatul acasă era o sarcină imposibilă: nu era săpun, era puțină apă în insulae și nu existau dispozitive pentru spălarea hainelor grele de lână. Lucrurile murdare sunt date fullonilor pentru spălare; ei sunt cei care fac pânza: ei sunt plinerii și spălătorii lumii antice. Întrucât aveau întotdeauna o mulțime de saci de lână, probabil că se ocupau și cu umplutura de saltele (PI. VIII. 192).

Sursele literare (în principal Pliniu cel Bătrân), inscripții, descoperiri arheologice, imagini - fresce din Pompei și reliefuri din muzeul din Sens permit o idee destul de clară a lucrării Fullonilor. Adevărat, există lacune mari, detalii importante scapă, fără de care nu există viață reală, dar în comparație cu deficitul obișnuit a informațiilor noastre despre meșteșugurile antice, putem spune că nu suntem atât de conștienți de tehnicile de spălare și lucrări mai pline.

Agenții de spălare de care dispunea fullonul erau urina (urina, care a rezistat timp de una până la două săptămâni, formează, în combinație cu grăsimea din țesuturi, săpun lichid de amoniu) și o așa-numită „argilă de pâslă”, care are capacitatea de a absorbi grăsimea. Hainele sau pânza

murdară - și o cârpă de lână luată dintr-un țesut nu este niciodată curată - se punea într-o cuvă destul de adâncă, se turna cu urină, muncitorul se urca în cuvă și, sprijinindu-se fie de pereții despărțitorilor între care stăteau aceste cuve. , iar dacă în loc de cuvă era o cutie simplă de lemn, atunci pe rafturile bătute în cuie pe pereții ei, a început să sară, strângând murdăria cu picioarele și, în același timp, aruncând țesătura. Apoi urina a fost scursă, materia a fost acoperită cu lut, a fost turnată apă, iar fullonul a început din nou, după spusele lui Seneca, „dansul”. Apoi lucrurile au fost scoase, așezate pe o lespede de piatră, bătute cu bețe sau ceva de genul rolelor noastre și apoi clătite în mod repetat cu apă curată. Lucrurile spălate erau atârnate pe stâlpi pentru a se usuca, apoi îngrămădite cu ajutor.

cu o scândură de perie pe care se plantau capetele vreunei plante spinoase înrudite cu ciulinul nostru, sau se bătea în cuie pielea unui arici. Și în cele din urmă, țesătura (dacă era albă) era întinsă peste o cușcă în formă de iurtă, sub care s-a așezat un cazan cu sulf arzând: vaporii de sulf dădeau țesăturii de lână o strălucire și o moliciune deosebită (PI. XXXV. 175). După această fumigație, țesătura a fost „amidonată”: o frecau cu un fel special de lut, pentru a nu se murdări atât de repede (asta se numea desquamare). Apoi hainele sau țesătura au fost împăturite și așezate sub o presă (un exemplu excelent de astfel de presă a fost găsit recent în Herculaneum).1
Din cele spuse, este clar că pentru funcționarea fullonilor era nevoie de echipamente speciale, acest echipament era voluminos și necesita un loc special pentru sine. Doar oamenii foarte bogați își puteau dobândi propriile fullonice, menite să-și servească doar gospodăriile. Desigur, familia imperială avea propriile lor fulloni (Livia, Marcellus, copiii lui Drusus) și oameni bogați precum Statilii din Taur sau Volusia. Populația obișnuită a Romei și a altor orașe italiene a trebuit să folosească serviciile fullonice private sau urbane.
Înainte de a trece la ele, merită să vă întrebați, unde și-au spălat hainele locuitorii din sate și moșii rurale și și-au simțit propria pânză? Ar fi peste puterea unui mic sat sărac să doteze o adevărată fullonica și nu ar avea sens ca proprietarul unei mici moșii să o amenajeze, pentru că de cele mai multe ori ar sta inactiv. În descrierile moșiei de către Varro și Columella (aceasta din urmă este deosebit de detaliată), nu se spune nimic nici despre premisele pentru fullonica, nici despre obiectele necesare acesteia; în moşiile săpate lângă Pompei nu există nicio urmă de fullonică. Cum s-a rezolvat problema spălării populației rurale și a fermei de sclavi?
Varro are răspunsul, și este diferit, în funcție de două condiții: solvabilitatea proprietarului și locul în care se află terenul acestuia. Un proprietar bogat, dacă moșia lui este departe de un oraș sau oraș, își dobândește propriile artizani, inclusiv fulloni. Proprietarii mijlocii preferă să nu aibă proprii medici, fulloni și dulgheri, ci să-i aibă în vecinătate și să încheie cu ei de la an la an o condiție pentru deservirea gospodăriei lor (Vargo r. 1.16.4). Contractul a fost încheiat fie cu un vecin bogat, fie cu fullonicii orașului; proprietarul a trimis pe câțiva dintre lucrătorii săi la moșie, iar aceștia au pornit, luând cu ei perii, sulf și o cantitate de lut. Cato avea în măslin un „mortar pentru fullon” (10.5), adică o cuvă în care fullonul „dansa”, iar același „mortar” urma să fie făcut de antreprenorul care a construit noua moșie a proprietarului (14.2). Această cuvă a alcătuit toate echipamentele fullonice conacului; apa era încălzită pe vatra din bucătărie, lucrurile spălate erau clătite într-un râu din apropiere sau în orice jgheab mare unde

dacă apă dintr-o fântână; stâlpi și funii erau la îndemână și nu costa nimic să țese o cușcă de fumigație din ramuri flexibile de salcie. Cato credea că pentru ferma sa, care angajează 13 oameni (10,1), un „mortar” este suficient, adică a contat pe munca unui singur fullon. Acest calcul are și mai multe temeiuri pentru moșii mici, precum cele excavate lângă Pompei. Probabil că nu a fost un sclav care a fost trimis la o astfel de muncă „singurică”, care ar putea oricând să scape; Fullon, care lucra singur pentru Cato, era un om liber.
Este ușor de imaginat un artel de fulloni rătăcitori liberi. Este puțin probabil ca săracii din mediul rural să fi încheiat o înțelegere cu orașul fullonica, în care erau stipulate cu strictețe condițiile și costul muncii, se stipulau penalități și amenzi. Dar chiar și cea mai modestă colibă a necesitat serviciile lui Fullons, iar apariția lor accidentală în sat putea fi extrem de utilă și putea începe relații de afaceri ulterioare. Viața însăși a provocat formarea unor astfel de muncitori liberi itineranți.
La Köln a fost găsită o piatră funerară, ridicată lui „Julius Verin, profesor de arta fullonilor” - fulloniae artis magistro (CIL XIII.8345). Era posibil, desigur, să simțiți bine cârpa și să o simțiți prost, era posibil să spălați țesătura curat și era posibil să o lăsați murdară, dar a fost greu de învățat un fullon: să înțelegeți diferite tipuri de lut, amintiți-vă pe care să le folosiți când, învățați simplu tehnica săriturii uniforme, a mișcării și a fumigării - știința nu era grozavă. Ceea ce se cerea era în principal mușchi puternici și o inimă bună pentru „dans”; pentru restul lucrării nu a fost nevoie de forță fizică; prin urmare, femeile lucrau și în fullonică. Într-o frescă din Casa Veților (Pompeii), psihicul examinează o pânză în lumină și o pliază pentru a o pune sub presiune; în frescele de pe strada Mercur, o femeie este ocupată să primească sau să predea o comandă, cealaltă curăță o perie. Probabil că femeile au fost însărcinate cu astfel de lucrări ușoare precum umplutura saltelelor.
La Roma, nu a mai rămas nici o urmă din acele numeroase fullonice care au deservit populația imensului oraș și, prin urmare, pentru a ne face o idee despre structura fullonicilor, trebuie să apelăm la atelierele pompeiene. .
În 1826, pe strada Mercur a fost excavată în cele din urmă o mare fullonica, care ocupa un loc central în vechiul mare conac, care până la sfârșitul vieții Pompeii s-a transformat într-o adevărată „Casa de comerț” cu magazine, o brutărie și fullonice. Erau șase dulapuri cu cuve în el, unde „dansa” fullonii; patru rezervoare închise cu pereți, în care apă curată era furnizată tot timpul; o încăpere separată, cu o masă de piatră pe care era bătută murdăria din țesături și două căzi mari pentru clătire; era mult spațiu liber pentru agățat spălat

Orez. 10. Fuller pe strada Stabian din Pompei. (R. Carrington. Pompei, Oxford, 1936, tabel. 83).
ny lucruri și producerea unor astfel de lucrări precum somnul și fumigația. Bucătăria, care era situată la brutărie, este legată și de fullonica: acolo o încălziu și de acolo aduceau apă caldă. Erau trei căzi mari și un impluvium în atelierul lui Ștefan, un libert, pe Săpături Noi, pe care Ștefan le-a împrejmuit cu un gard de beton și au fost puse trei „mortare pline” Caecilius Yukund (Fig. 10). Probabil că l-a ținut în arendă timp de patru ani (56-60 d.Hr.), plătind anual 1652 de sesterți pentru chirie (s-au păstrat chitanțele acestei plăți). În ultimii ani, înainte de moartea lui Pompei, această fullonica a aparținut lui M. Vesonius Primus: în ea mai sunt trei băi mari și sunt o duzină de dulapuri pentru cuve.
Aceste date arheologice ne permit să stabilim (aproximativ) numărul de oameni care au lucrat în fullonică: acesta corespundea într-o oarecare

măsură numărului de „mortare”: 10-6-3. La cei care „frământau” țesăturile din aceste „mortare” s-au adăugat două-trei persoane, ocupate cu ridicarea, fumigația, darea de lucruri gata făcute și primirea celor murdare. Este o coincidență faptul că pe frescele de pe strada Mercurius sunt înfățișați nouă muncitori, opt pe fresca din casa Veții? Vesonius Primus avea probabil ceva peste zece muncitori. În Pompei erau și fullonice foarte mici: într-una lucrau
504
doar proprietarii înșiși: soț și soție, Musti și Ovia; celălalt cu o baie a aparținut lui Fullo Dionysius.
Pompeii, care avea propria sa fullonica urbană, nu a făcut, desigur, excepție de la alte orașe italiene. Orașul a construit atât băi, cât și fullonice, căutând să satisfacă nevoile urgente ale concetățenilor săi; nu a așteptat ca un antreprenor privat să-și arate inițiativa, ci s-a scutit de grija în continuare pentru aceste unități, închiriindu-le, după cum am văzut. Pliniu menționează Legea Methylium, care determina ce fel de lucru ar trebui să facă fullonii și ce grade de lut trebuiau să folosească. „Această lege a fost propusă poporului de către cenzorii G. Flaminius și L. Aemilius (220 î.Hr.)” (35.197): se pare că acesta este un fragment din lex censoria - contract pe care cenzorii l-au încheiat cu persoane care au închiriat statul sau proprietatea orașului și care a fost anunțată anterior publicului. La Roma, așadar, ca și la Pompei, au existat fullonici de oraș; au fost, desigur, și private. Proprietarul unui astfel de fullon, dacă stătea pe terenul orașului, ca toți ceilalți care au construit pe un teren care aparținea orașului, era obligat să plătească teren - solar și, în plus, toți fullonicii plăteau și pentru apă, de care aveau nevoie. in cantitati mari. Frontin scria că pe vremuri (apud veteres) proprietarii de băi și fullonice plăteau apa „la preț fix” (stătută mercede De aquaed. 94). „Bătrânețea”, după cum vom vedea acum, nu este deloc atât de adâncă, iar obiceiul ei prudent nu s-a pierdut în niciun fel. Numai împăratul putea scuti de taxa pe apă și pământ: era o favoare și un privilegiu. În secolul III. n. e. Colegiul de fulloni a rezistat unui proces cu reprezentanți ai fiscalului, care cerea plata datorată către trezorerie. Fullonii au refuzat, invocând decretul lui Augustus, care i-a scutit de taxă. Cauza a fost examinată de trei ori - reclamantul nu s-a lăsat - cu prefectul de privegheri (această împrejurare sugerează că disputa era despre o taxă pe apă: prefectul pompierilor era, parcă, „stăpânul” tuturor). apa din Roma), - de altfel, si cu celebrul Modestin, - s-a târât pe 18 ani (de la 226 la 244), dar s-a încheiat cu victoria colegiului (CIL VI.266).
Există o altă inscripție romană referitoare la fulloni (CIL VI. 10298). Ea a venit într-o formă schilodă: partea de sus a plăcii, partea de jos și toată partea stângă au fost rupte; Mommsen crede că mai mult de jumătate din placă a fost deteriorată. Pe baza limbii, a atribuit acest pasaj sfârşitului republicii sau vremii lui Augustus, i-a oferit un comentariu3 şi a completat foarte convingător liniile întrerupte. Cele mai convingătoare completări rămân însă doar adăugiri, cele mai strălucite presupuneri rămân doar presupuneri: aceasta nu este baza pentru nicio concluzie. Din fericire, chiar și jumătate de rând ale inscripției vă permit să ghiciți despre ce este vorba.
Mommsen consideră că această inscripție este un statut al Colegiului Fullons (aici sunt numite conlegium aquae). Este posibil să fii de acord cu el?
505
Fragmentul supraviețuitor începe cu cererea ca maestrul colegiului, la sfârșitul mandatului său (de obicei era ales pentru un an), să depună jurământ că în acest timp nu a încălcat în mod deliberat „legea” (conținutul „legea”, adică statutul colegiului, a fost stabilită, desigur, mai sus) și nu a permis „ai lui” să-l calce. Cei care nu

îndeplinesc această cerință plătesc o amendă, nu pot fi din nou stăpân și își pierd dreptul de vot. Sunt date motive pentru a permite depunerea jurământului cerut nu în ziua încetării funcției, ci mai târziu. Maestrul are dreptul de a aplica o amendă membrilor colegiului - nu mai mult de un as.
Aceste prevederi ar putea fi în statutul consiliului, în „legea” acestuia. Știm cu ce nerăbdare colegiile au luat organizarea orașului drept model pentru organizarea lor. Cu toate acestea, este potrivit următorul rând din statut: nive cretulentum exegisse velit nisi in duabus lacunis populi Romani ius emet („nu cere nici măcar cretulentum dacă nu cumpără drepturile la două pool-uri”)? Ce este cretulentum nu se știe, dar înseamnă cu siguranță ceva de valoare în legătură cu lutul, iar argila, după cum am văzut, era indispensabilă în spălătoria italiană și mai plină. Fullon cere un cretulentum pentru sine. OMS? La facultate? Ca răspuns la cererea sa, el primește un contor - pentru a plăti pentru două piscine. Cine l-ar putea prezenta? Colegiu? Dar știm că colegiile erau cu totul indiferente față de activitățile profesionale ale membrilor lor: tehnica meșteșugului, condițiile de muncă, întreaga viață de muncă a atelierului, colegiul nu era deloc interesat; nu-i păsa dacă cocoșul ei avea lut sau dacă putea plăti taxa pentru două bazine sau nu. Acesta este primul. În al doilea rând, colegiile erau o instituție foarte democratică: atât proprietarul atelierului, cât și meșterul sclav pot deveni în egală măsură membrii acesteia. Colegiile „aristocratice” care au unit aceiași proprietari (și persoana care a vrut să obțină dreptul de a folosi două bazine, desigur, este proprietarul fullon-urilor, și nu un muncitor fullon), sunt necunoscute. Și, în sfârșit, în al treilea rând, consiliul a cerut membrilor săi o taxă de intrare și contribuții lunare regulate în viitor. Toți acești bani au mers la casieria colegiului și au fost cheltuiți pentru nevoile și nevoile acesteia. Taxa de apă a mers la trezorerie, iar statul nu a autorizat deloc colegiul din Fullons să-și îngrijească interesele. Preocuparea pentru ei era a funcționarului, iar cererea de a plăti impozitul corespunzător nu putea veni decât de la funcționar.
Și mai nepotrivită în statutul colegiului este cerința de a preveni pe oricine, fără a plăti taxa, își deschide fullonica, și de a o prezenta judecătorilor maeștrilor. Unde are consiliul de conducere astfel de drepturi? Judecând după statutele colegiului care au ajuns până la noi, judecând după întreaga natură a structurii lor interne, un astfel de paragraf din carte este ceva de neconceput și imposibil. Această considerație, coroborată cu cele de mai sus (indiferența colegiilor față de problemele profesionale, democrația lor, inadecvarea
506
capacitatea de a supraveghea impozitele de stat) ne face să credem că inscripția analizată nu este nicidecum statutul colegiului, ci un document care îi conferă anumite drepturi ca răspuns la îndatoririle pe care și le-a asumat: acesta este un contract de închiriere a colegiului. fullonică orășenească, încheiată de magistratul roman cu colegiul fullonilor. De ce a fost combinat acest acord cu statutul colegiului? O oarecare analogie poate fi văzută în carta citrarii și eborarii (vezi mai jos), unde paragrafele din carta sunt combinate cu dorințele binefăcătorului colegiului, Elius Julian. Totuși, nu există o analogie completă, iar această asociere poate fi explicată doar prin presupuneri și presupuneri care nu pot fi confirmate de fapte. Rămâne să recunoaștem doar existența unui ™ combinat de două documente: charter și contract. În baza acestui acord, chiriașii au primit dreptul la cretulentum și, în plus, interesele lor se aflau sub protecția unui funcționar. Ce este cretulentum?
Acest cuvânt apare o singură dată în această inscripție, iar explicația lui în tezaur: ius vestimenta creta poliendi este absolut incorectă -

frecarea obiectului spălat cu lut era o parte obligatorie a lucrării Fullonilor și nu era necesar niciun drept special asupra acestei lucrări. Mommsen, în comentariul său, dă următoarea explicație: ius exigendae pecuniae pro creta, id est, opinor, pro fonte ad lavanda et polienda vestimenta, dar la urma urmei, vorbim despre plata banilor, și nu despre revendicarea lor, aceasta timp, și atunci apare în mod firesc întrebarea: de la cine poate un fullon să ceară „bani pentru lut”?

Este clar că acesta este un fel de drept care poate fi revendicat la îndeplinirea anumitor condiții. Cert este că lutul roman local nu era potrivit pentru fulloni; aveau nevoie de importat și de peste ocean - din Umbria, din Sardinia, din cca. Kimol, unul dintre Ciclade. Pentru buna funcționare a fullonicului, a fost necesară livrarea regulată a diferitelor soiuri de argilă de plin. Cine l-ar putea oferi, în afară de stat? Ocupându-se de crearea fullonicilor urbane, era firesc să se ocupe de aprovizionarea acestora cu materialul necesar lucrului. Este cu adevărat îndrăzneț să presupunem că statul, care avea stocuri de pâine, unt și alte produse, avea și stocuri din acest lut și fulloni, chiriași ai fullonicilor urbane, au primit un cretulentum - dreptul de a cumpăra lut de la stat, poate în primul loc si chiar la reducere? Bineînțeles, doar un magistrat care s-a ocupat de fulloni putea da permisiunea pentru asta.

În micul sat minier Vipasca (Aljustrel în Portugalia actuală), procuratorul minelor a închiriat un cizmar, o frizerie și fullonica (CIL 11.5812). Nimeni nu a îndrăznit să facă cizme, sau să-și taie părul, sau să spele lucruri murdare „contra cost”, adică de dragul profitului, cu excepția chiriașilor și a celor cărora le-ar acorda acest drept. Procurorul, protejând interesele chiriașilor săi, a asigurat astfel o plată exactă

507

plăți: posibilitatea de a se plânge cu privire la lipsa câștigurilor luate de concurenți a fost imediat distrusă. Magistratul roman nu este preocupat de protecția chiriașilor săi? Aici trebuie clarificat cu cine se încheie condiția.

Cu toata placa de fulloni? A priori, se poate răspunde negativ. La Roma, alături de băile de oraș, existau și fullonice private, precum și băi private alături de cele de oraș. Avem dovezi epigrafice care sugerează că colegiul fullon din Roma consta din departamente asociate cu o locație specifică. Pârâții în procesul 226-244. au fost fulloni din Esquilin: au primit de la August o scutire de taxă pentru locul pe care îl ocupau și au invitat autoritățile judiciare să inspecteze chiar acest loc. P. Clodius Fortunatus, a cărui grijă a sculptat inscripția care descrie întregul curs al procesului, este numit „un quinquenal pentru toată viața acestui loc”. Dacă există un „quinquennal al acestui loc”, atunci trebuie să existe un „colegiu al acestui loc”. Într-adevăr, într-o inscripție din vremea Caracallei, pusă cu vreo ocazie în semn de recunoștință împăratului și mamei sale și păstrată doar în partea care conține o listă de nume, este menționat fullonul „colegiului acestui loc” (CIL VI). .9428). Avem, așadar, motive să credem că arenda, pe care o considerăm inscripția pe care o ocupăm, este încheiată cu vreo filială locală a Colegiului din Fullons și este special concepută pentru aceasta. Protejându-și chiriașul din Vipaska, procuratorul a interzis deschiderea altor fullonice. Într-un sat mic acest lucru era simplu și într-o anumită măsură justificat; la Roma o asemenea interdicție este de neconceput. Este posibil, însă, într-o oarecare măsură să salvezi chiriașii, oferindu-le utilizarea exclusivă a apei din acele piscine pentru care au plătit taxa. Dacă un fullon l-ar fi încălcat din afară, ar fi trebuit să fie adus în fața justiției: să dobândească „dreptul la două bazine”. Cu greu a fost o sumă mare: nu în spiritul legislației orașului roman, este greu să impozitezi persoanele angajate în muncă utilă social.

Dificultatea pentru noul venit a fost probabil altceva: trebuia să caute două bazine, iar după condițiile locului în care se afla fullonica închiriată, nu a fost atât de ușor. A pune o persoană care urma să-și deschidă fullonica în cartier în nevoia de a „cumpăra dreptul la două bazine” însemna pur și simplu scoaterea de pe șosea a unui posibil concurent.
Acum să trecem la fulloni-oameni, proprietari și muncitori.
Proprietarii aparțineau unor straturi diferite: aici sunt oameni liberi, aici sunt țapi ispășitori. La Pompei, L. Veranius Gypseus, duumvir 58 d.Hr., era și proprietarul fullonicilor. e., adică un bărbat din nobilimea municipală (a deținut cea mai mare fullonica din Pompei), și țapul ispășitor Stefan. Mai sus mentionat P. Clodius Fortunat, quinqueknal al colegiului, desigur, este proprietar
508
fulloniki, un italian născut liber; șase maeștri ai colegiului, care au pus în anul 57 d.Hr. e. altarul lui Minerva, patrona meșteșugului lor, erau țapi ispășitori (CIL VI.268). Judecând după cognomina, aceștia sunt greci și oameni din Orient (Gorgias, Les, Carp, Faust, Agathopod, Aman); judecând după poziția lor proeminentă în consiliu, ei sunt stăpâni. Este imposibil de spus cine au fost țapii ispășitori Timotei, Ștefan și Nikifor (CIL VI.6994, 9429, 9430): poate că erau stăpâni, poate că erau muncitori. Înainte de a trece la acestea din urmă, este de menționat rolul pe care l-au jucat fullonii în viața industrială și comercială a Pompeii.
În fullonica pompeiană, s-a lucrat mult la fabricarea pânzei: Pompeii era centrul producției de pânză în Campania.
Creșterea oilor din Campania a fost o creștere a oilor din gospodărie. Aici nu țineau mii de turme, care trebuiau alungate de la vară la pășuni de iarnă și înapoi; turme mici de câteva zeci de capete se hrăneau prin casă pe tot parcursul anului: pe pârghii, pe miriște, în livezi de măslini și vii, unde vița de vie încolăcea copacii și nu erau legate de spaliere. Au existat multe astfel de turme mici, iar producția de țesături de lână s-a dezvoltat în mod natural în regiune. Cato a recomandat deja să cumpărați haine de călătorie și de lucru - pelerini de ploaie cu glugă - în Campanian Kalah (135,2). Fullonii pompeiani erau, aparent, cea mai puternică organizație industrială și comercială din oraș. Acest lucru este dovedit și de amestecul lor agitat în alegerile orașului (CIL IV.998, 2966, 3471, 3476, 3477, 3478, 3482, 3529), și cu atât mai mult de prezența în oraș a „bursei de lână”, o clădire mare și frumoasă adiacentă forumului. A fost construită de preoteasa orașului Eumachia, iar în semn de recunoștință colegiul i-a ridicat o statuie în absida bursei: „Eumachia, fiica lui Lucius, preoteasa orașului, fullon”, este vocea oamenilor care și-au cunoscut propria valoare. auzit în mândrul laconism al acestei inscripţii.
Cum a ajuns lâna de la kosharas rurale la fullonica pompeiană? Ai cumpărat fulloni de lână pe loc? Aveau propriile lor fabrici de filat și țesut? Ați cumpărat țesături gata făcute? Cine a fost furnizorul lor? Pentru a răspunde cu un oarecare grad de probabilitate, ar trebui să se folosească atât materialul pompeian, cât și materialul din Galia Cisalpină.
Galia Cisalpină a fost al doilea loc care era renumit pentru producția de lână. Lâna oilor locale deja la începutul secolului I. n. e. a dat la o parte celebra lână milesiană și terențiană din cele mai vechi timpuri. În valea râului Ei făceau materiale de cea mai variată calitate și le comercializau cu toată Italia (Str. 218). Se poate judeca ce bogăție aveau uneori la dispoziție făcătorii de pânze din acele locuri de către fullonul din Mutina, care aranjau concursuri de gladiatori pentru concetățenii săi (Mart. III.59), spectacol costisitor. Inscripțiile ne

spun că în Brixia a existat un colegiu de cardători de lână - lanari pectinari (CIL V.4501); în Atesta (lângă Pata-
509
Orez. 11. Planul fullonicilor lui Veranias Gipseus din Pompei.
22 - camera pentru presa; 26 - rezervoare pentru clătirea țesăturilor; 27 - „mortare” în care fullonii „dansa”; 28 - un loc pentru uscarea țesăturilor spălate; 30 - o cameră în care țesăturile erau bătute cu rulouri.
(J. Overbeck. Pompei.4 Leipzig, 1884, fig. 193).
Viy) au existat si carduri (V.2538), ca si in Brixell (Dess. 7290). Cu toate acestea, înainte ca lâna tunsă să fie predată cardatorilor, trebuia spălată; la Pompei, a fost spălat într-un atelier special, unde au fost adaptate pentru această lucrare sobe, cazane, rezervoare de apă și o încăpere separată cu dulap în care se depozita lâna spălată (Fig. 11).
Lâna spălată și pieptănată mergea la filare și țesut; erau mai multe la Pompei: într-una erau doar trei mașini (IV. 1569-1572), dar pentru Mark Terentius Eudoxus lucrau cel puțin 17 oameni: 6 bărbați (țesători)
510
şi 11 femei (toare).4 Proprietarii acestor ateliere făceau comerţ cu ţesături gata confecţionate sau le vindeau în vrac fullonilor aflaţi în clădirea Eu-machia? Nu există niciun răspuns, știm doar că pe lângă acest „schimb de lână” mai existau și magazine care vindeau „salopete” (probabil legate de atelierele care le făceau): exista un colegiu sagari’ee care vindea grosier cald în stil militar. pelerini de ploaie (IV.753) ; în „alea Labirintului” era o prăvălie cu haine pentru marinari (1392, 1393).
Legăturile separate ale industriei lânii erau, desigur, interconectate: cardatorii lucrau în speranța de a-și vinde bunurile filatorilor, spălatorii știau unde și cui va trece lâna din mâinile lor. Se poate crede că toate aceste ateliere erau independente în sensul că fiecare dintre ele trăia conform planului și la voința proprietarului său și nu reprezentau deloc „birouri” separate care lucrau la instrucțiunile principalilor producători de lână fullon. ; la Pompei, cel puțin, după cum am văzut, comerțul la scară mică și producția la scară mică existau alături de fullonice mari.
Cât despre muncitorii fullon, materialul de aici este complet rar. S-a remarcat mult timp că fullonul era o față preferată în atellan și togata; Titinius („Fullonia”) și Pomponius („Decuma fiillonum”, „Fullones”) și Novius („Fullones”, „Fullones feriati”, „Fullonicum”) și Laberius („Fullo”) le-au dedicat piesele lor. 5 Fullonii, după cum am văzut, erau în mare parte oameni liberi; acest lucru l-a eliberat pe autor de standardul în care a fost strânsă imaginea unui sclav și i-a oferit mai multă libertate în interpretarea materialului, dar cum a folosit această libertate, în ce situații și-a pus eroul, ce trăsături i-a dat, acest lucru nu poate. fi văzut prin pasajele mizerabile care au ajuns până la noi . Pliniu scrie că artistul Sim (XXXV. 143) i-a înfățișat pe Fulloni sărbătorind festivalul Quinquatra, iar pe peretele Fullonicăi lui Vesonius Primus a avut loc o ceartă care a pus capăt acestei sărbători breslei. Bețivi și luptători: pentru o comedie, aceasta a oferit detalii clare, dar numai cu ei nu puteți recrea o imagine vie.
Și aici, în mod destul de neașteptat, epigrafia vine în ajutor. În esență, aceasta este o singură inscripție, deși în 10 variante (CIL IV.4100,4102-4104,4106-4107,4109,4112,4118,4120); au decorat coloanele și pereții casei în care a locuit, fullonul L. Quintilius Crescent. Și prin aceste inscripții înfățișarea lui strălucește. Este tânăr și sănătos, zâmbește larg lumii și este sigur că lumea îi va răspunde cu același zâmbet larg. A mai văzut puțin pe lumea asta: Pompeii, Surrent, Stabia, dar în toate aceste locuri se simțea excelent și trimitea salutări locuitorilor lor; nici hangiul nu este uitat. Dulapul în care

locuiește... este un dulap? Se dovedeşte că acesta este un regat: Fullo L. Quintilius Cre-scens hie regnatus est (4107). Are o aventură veselă cu o fată, poate o lucrătoare a ei
511
aceeași fullonică, unde lucrează el, cântă împreună cântece, iar el își tachinează cu drag iubita, dându-i o poreclă jucăușă „bufnițe”, „bufnițe” (uluia). A mers la școală, a auzit despre Virgil și poate l-a citit, iar numele generic Fulloniade pe care l-a inventat pentru el însuși este o bună parodie a maiestuoasei Eneade. Nu este deloc timid în ceea ce privește profesia sa: cuvântul „fullon” este la începutul tuturor inscripțiilor sale și nu este doar un fullon, este un fullon, un reprezentant ereditar al acestei profesii și îi trimite salutări colegilor. muncitori „aici și pretutindeni”. Acest tip vesel are un sentiment de demnitate și respect pentru meșteșugul său. Și dacă a fost într-o oarecare măsură un reprezentant tipic al Fullonilor, atunci simpatia de care se bucurau acești oameni în Italia antică devine de înțeles.

# Capitolul trei

# INSULA ROMÂNĂ ȘI MOBILA LOR

Lucrări dedicate vieții Romei antice și vechile venerabile lucrări ale lui Becker, Marquardt și Blumner și altele noi (excelenta carte a lui Carcopino și nenorocita lucrare a lui Paoli) 1 nu văd diferența dintre viața unui conac - domus și viața unui apartament într-o insulă cu mai multe etaje. Cel mai mult se spune în cărțile dedicate „antichităților private” este diferența dintre viața bogaților și a celor săraci. Între timp, o persoană care s-a mutat într-o insulă în nici un caz pentru că a devenit mai sărac, care avea aceleași mijloace într-un apartament nou pe care le avea atunci când locuia într-un conac, a trebuit să reconstruiască întregul mod vechi de viață care se dezvoltase în conac, reconstruiți că uneori „colonistului” trebuie să i se fi părut că nu s-a mutat pe mai multe străzi din același oraș, ci s-a mutat în altă țară, unde timpul nu coincide cu cel în care tocmai locuise. .
Primul sentiment pe care l-a experimentat fostul locuitor al conacului în noua sa casă a fost un sentiment chinuitor de înghesuite - nu vreo mie de metri pătrați, ci vreo 200-150, nu 20-30 de camere, ci doar 12, sau chiar 8. Această „aglomerare” punea proprietarului o serie de sarcini, care trebuiau rezolvate imediat, deoarece priveau modul de viață de zi cu zi. În primul rând, a fost necesar să discutăm problema numărului de sclavi. Din conacele romane nu mai rămâne aproape nimic, dar se știe că acestea ocupau un spațiu mare. Strigătul indignat al lui Valery Maxim (4.7): „Acum o casă este considerată înghesuită dacă ocupă mai puțin de șapte iugeri” (17.627 m2), strigătul amenințător al săracilor de la Seneca: „Parcurile voastre sunt întinse pe spații vaste, casele voastre. ocupă zone întregi” (Control. 5.5 ) - sunt dictate, desigur, de pasiunea pentru exagerare care s-a înrădăcinat în elevii școlii de retorică, nefericitul lor obicei de a observa doar rarele, ieșirea din normal și trecerea pe lângă ele. cotidian, obișnuit. Moșii precum cea a lui Vedius Pollio, Augustus pe
513
în locul ei, a amenajat o piață întreagă cu colonade, alei și un templu în mijlocul unei zone libere - erau fără îndoială o raritate, dar dimensiunile conacelor mai modeste care puteau fi identificate sunt destul de mari: aria de unele dintre ele au depășit 1500 m2; cel mai mic ocupa 364 m2. Pedanius Secundus, prefectul orașului, care, desigur, locuia într-un conac, avea unde să-i așeze pe cei patru sute de sclavi despre care scrie Tacitus (App. 14.43); statilii Tauri - aparțineau celor mai bogați oameni din Roma - aveau o clădire cu mai multe etaje într-unul din parcurile lor, unde erau așezați atât ateliere, cât și sclavi - lucrători ai acestor ateliere. Proprietarii înșiși locuiau într-un conac,

unde se afla și personalul servitorilor lor personali. Atât dimensiunea conacului, cât și terenul care îl învecina de obicei, făceau posibilă găzduirea unui număr mare de sclavi, dacă se dorește. Dar unde urmau să fie puse în apartamentul insulei? Nu doar că apartamentul era mai mic decât conacul, ci și în planul său. Într-un conac cu multe camere, coridoare, străzi din spate și pasaje, a fost întotdeauna posibil să se aloce un fel de cameră îndepărtată pentru sclavi. În Casa Faunului și în Casa lui Menandru din Pompei, a fost separată o „jumătate de gospodărie” specială, unde locuiau sclavii. Apartamentul din insula este un ansamblu compact, dens. Planul său este standard (din insulele romane nu mai rămâne aproape nimic, dar insula ostiană era o copie a celei romane, iar apartamentele romane se pot judeca și din apartamentele ostiene): două camere mari de colț, cu ferestre către curte sau spre stradă; între ele există un coridor destul de larg, care duce la două sau trei încăperi mici (de la 9 la 15 m2); uneori în mijlocul apartamentului există un coridor îngust, pe ambele părți ale căruia sunt camere. Unele apartamente au mezanin; s-a întâmplat ca o scară interioară să facă legătura între apartamentul unui etaj cu camerele altuia, dar este greu de imaginat că, cu costul mare al apartamentelor romane, proprietarul a închiriat un etaj întreg pe lângă apartamentul său pentru sclavii săi. Și dacă luăm în considerare că casele cu fațada îngustă erau deosebit de frecvente la Roma,2 devine clar că era imposibil să plasezi nu numai o sută, ci chiar câteva zeci de sclavi în apartamentele insulare. Se poate presupune cu siguranță că numărul de sclavi deținuți de chiriași rareori depășea primele zece; Sau, mai degrabă, nici nu a ajuns la el.
Da, au devenit și nu sunt necesare. Locuințele în scădere au necesitat mai puține mâini pentru a curăța; absența unei adevărate bucătării a determinat abandonarea a numeroși servitori din bucătărie. Și aici ne confruntăm cu a doua trăsătură esențială a apartamentului, care îl deosebește clar de conac.
Conacul a permis să trăiască pe scară largă în toate sensurile. Chiar dacă proprietarul nu avea o sufragerie mare și putea invita oaspeții la cină doar într-o astfel de cantitate încât, conform vechilor sfaturi, să nu depășească numărul muzelor, atunci îi putea face faimă. Avea la dispoziție o bucătărie cu vatră pe care se putea prăji măcar un mistreț întreg (eticheta sărbătorii romane cerea ca tot mistretul să fie servit pe masă). Adesea a avut
514
de asemenea un cuptor în care se coaceau plăcinte, fursecuri și tot felul de produse de patiserie, ca să nu mai vorbim de pâine. În conac au avut loc cele mai îndrăznețe mofturi gastronomice, în apartament sunt imposibile: nu există vatră, nu există bucătărie; proprietarul are la dispoziție doar un brazier, ceea ce limitează foarte mult compoziția alimentelor. Martial a tratat un prieten cu cina, formata din terci cu carnati, fasole fiarta cu bacon, peste sarat cu oua fierte tari, diverse legume si fructe (5,78). Meniul festinului invitat pentru șapte persoane a inclus, pe lângă legume, fructe și pește sărat, șuncă, pui și o capră piureată de un lup (10.48). Trebuie să ne gândim că i-a oferit bucătarului multe minute amare și, în orice caz, a fost prăjit sub formă tăiată. Apartamentul i-a ordonat chiriașului să mănânce în principal mâncare vegetariană și a permis preparate din carne în cantități foarte limitate și, ca să spunem așa, „de dimensiuni mici”. Luxul nestăpânit al mesei și desfrânarea gastronomică năprasnică erau posibile doar în conace. Contrar unei opinii foarte populare, trebuie să admitem că populația romană, cu excepția unui număr foarte mic de oameni, a mâncat moderat și simplu, iar această moderație și simplitate au fost dictate nu atât de concepții filozofice, cât de condițiile de viața, care a forțat această moderație mai strict și mai solicitant decât orice lecție stoică.
Apartamentul necesita si mobilier nou. Descoperirile pompeiene ne permit

să ne imaginăm mobilierul unui conac roman. Materialul pentru acesta este piatra - de obicei marmura - și bronzul, care este utilizat pe scară largă pentru decorare, iar uneori sunt făcute lucruri întregi din el. În sufragerie există o masă de marmură și o canapea, bogat decorate cu bronz sau argint; in dormitoare sunt mici mese din marmura sau bronz; cartib de marmură în atrium. Acest tabel are propria sa istorie. În antichitate, în curtea unei moșii țărănești, a fost mutat la vatră și a servit ca un modest serviciu de masă de bucătărie: pe el erau așezate cazane (însăși numele său înseamnă „masă pentru cazane"), gălеți, cazane, în general, tot felul de ustensile. În oraș, în timp ce atriumul - fosta curte a satului transformată în încăpere - a rămas locul unde s-a construit vatra și unde se pregătea mâncarea, cartibul a rămas și masa din bucătărie. Modificările care au schimbat aspectul vechii case (aspectul peristilului și a camerelor din jurul acesteia, transferul vetrei într-o bucătărie specială), au transformat atriumul dintr-un loc în care toată viața de familie domestică era concentrată într-o sală de recepție din față, iar un cartibulus dintr-un lucru simplu și necesar într-o masă decorativă care și-a păstrat din vremuri doar stabilitatea ponderală. Acum este din marmură; panourile solide pe care se află placa lui sunt decorate cu ornamente; se termină cu figuri amenințătoare de grifoni rânjiți (Fig. 12). Trebuie spus că această masă masivă a fost foarte utilă într-o cameră uriașă întunecată: te făcea imediat să-i simți splendoarea sumbră, de parcă și-ar fi găsit simbolul și expresia în ea.
515
Orez. 12. Cartibulae.
(J. Overbeck. Pompei.4 Leipzig, 1884, fig. 422).
În apartament nu era nici un atrium; camerele ei de stat erau inundate de lumină; în cea mai mare dintre ele, cartibul ar fi părut greu de manevrat. Apartamentul a ridicat problema mobilierului în general, în primul rând a materialului pentru acesta. Conacul era o casă în care trăiau câteva generații una după alta; masa pusă de bunic a rămas în același loc cu nepotul și strănepotul. Conacul a fost abandonat fie ca urmare a unui dezastru, fie din bunăvoință. Apartamentul nu a devenit niciodată în esență o casă, un loc de reședință permanentă, unde se întorc după toate rătăcirile și necazurile. Proprietarul poate cere chiriașului să se mute în orice moment; chiriașul ar putea căuta ceva mai profitabil sau mai convenabil pentru el însuși. Cum a fost să cobori și să ridici scările toate aceste obiecte grele care necesitau o manipulare atentă: marmura se sparge ușor, bijuteriile din bronz se rupe și se îndoaie. Apartamentul necesita mobilier mai ușor și mai durabil - lemnul devine materialul principal pentru fabricarea lui.
Pliniu povestește despre diferiți copaci și despre folosirea lor de către dulgheri (Fig. 13) și strungari în cartea a XVI-a din „Istoria naturală" ai lor (Italia) sunt amestecați împreună, nu există nici completitate, nici claritate. Cu toate acestea, informațiile sale, completate cu date arheologice și literare, ne permit să ne facem o idee despre mobilierul roman din lemn.
Arțarul a devenit un lemn preferat pentru mese și paturi. Au existat două soiuri ale acestuia: așa-numitul „Galic" din Valea Po, care se distinge prin albul lemnului său, și altul, deosebit de bun din Istria și Rhaetia, cu un model foarte frumos de lemn, pe care erau aranjate pete. în linii ondulate (PI. XVI.66). Placajul din acest arțar a tăiat panourile patului; Martial menționează astfel de „paturi de păun" (14,85); picioarele patului pe care dormea Ovidiu în exil erau de paltin (ex. Ponto 3.3.14). Oamenii bogați nu disprețuiau o masă dintr-un simplu arțar local. „Nu sunt decorat cu bucle", spune Martial despre el însuși o astfel de masă, „dar plăcile mele știau și feluri de mâncare delicioase" (mensa acema - „masa de arțar": 14,90). Din afluxul de arțar făceau mese mici, de obicei stând lângă paturi. Aceste afluxuri erau, de asemenea, de

două feluri: bruscum, pe al cărui lemn negricios umblau, formând un model deosebit, bucle abrupte și molușțe cu pătat de lemn (PI. XVI.68). Evander l-a așezat pe Enea pe un taburet de arțar (Verg. Aep. 8.178): oricât de simplă patriarhal ar fi viața lui, cel mai bun este totuși selectat pentru decorul regal: scaunul de arțar al lui Evander mărturisește preferința pe care contemporanii lui Virgil o acordă arțarului. Când Martial a vrut să descrie contrastul dintre viața unui om bogat și a unui om sărac, el a pus în contrast o masă de „citrice” africană pe un picior de elefant cu fag (nu arțar).
517
wow!) masă: fagul era considerat fragil și fragil (PI. XVI.229). Filemon și Baucis, a căror sărăcie Ovidiu încearcă în toate modurile posibile să o sublinieze, au un pat din salcie (Mt. 8.656). Pliniu, însă, scrie că salcia este „extrem de potrivită pentru scaune confortabile înclinate” (XVI.174). Erau țesute din crenguțe de salcie; era în special mobilier pentru femei, în care se înclinau. Un scaun de răchită de un stil mai strict era „departamentul” profesorului de gramatică și retor. După cum vedem, Willow a servit nu numai săracilor.
Utilizarea celor mai simple și ieftine specii de lemn pentru mobilierul scump a fost posibilă prin practica răspândită a furnirării mobilierului. Pliniu a enumerat arborii din care s-a tăiat placaj: arțar, fag, cimiș, stejar, ilex, plop, bavuri de arin, rădăcini de soc, abanos, citrice, terebint (XVI.231). I-a supărat folosirea pe scară largă a placajului: „De aici provine folosirea mobilierului luxos: un copac este acoperit cu altul, iar lemnul mai scump, precum scoarța, îl îmbracă pe cel ieftin” (XVI.232). Aceste cuvinte sunt prețioase, pentru că într-o oarecare măsură dezvăluie tehnica de atunci de a face mobilier: cadrul acestuia era făcut din orice lemn ușor și ieftin, cel mai adesea din pin, și apoi lipit peste el, în funcție de gustul și mijloacele clientului, placaj mai scump și rar sau mai simplu. Pinul a fost preferat pentru că lipiciul l-a prins ferm și ferm (XVI.225).
Până la intrarea în secolul I. n. e. mobilierul din lemn este la modă, poate fi judecat după faptul că sub ea sunt falsificate lucruri mai scumpe: osul prețios de țestoasă, de exemplu, care a servit pentru finisarea patului, a început să fie vopsit în lemn (PI. XVI.233).
Mobilierul simplu, precum masa și băncile care stau în atelierul lui Erotes, țesând ghirlande de flori,4 a fost realizat numai de tâmplar, dar la fabricarea mobilierului mai scump a lucrat în colaborare cu un strungar și, adesea, cu un cioplitor de oase, li s-au alăturat gravorul și turnătorul. Picioarele patului erau adesea un set de figuri stereometrice care trebuiau realizate de un strungar. De obicei erau căptușiți cu plăci de os (picioarele sculptate în întregime din fildeș, ca cele găsite în Casa Faunului din Pompei, nu puteau fi comandate decât de oameni foarte bogați). Le plăcea să decoreze panourile de pat cu botnițe de leu sau figuri feminine sculptate din os, încrustate cu cuburi de sticlă colorate și suprapuneri de bronz sau argint.
Despre organizarea muncii acestor maeștri, despre cooperarea atelierelor lor și despre ei înșiși, nu știm nimic. O singură inscripție referitoare la citrarii și eborarii a ajuns până la noi. Datează din vremea lui Hadrian (CIL VI.33885) și reprezintă statutul colegiului lor.
Citraria și-a luat numele de la „citrice” (Callitris quadrivalvis), un copac prețios care creștea în munții Atlas. dosar rotund-
518
Orez. 13. Tâmplar. Fresca pompeiană. (A. Maiuri. Pompei. Paris, 1954, fig. 83).
ki pentru mese, al căror preț ajungea la un milion de sesterți și uneori chiar îl depășea. Un picior sculptat din fildeș a servit drept suport pentru tablă. După numele său (ebur), maeștrii care lucrau la os se numeau „eborari”.

Pe vremea lui Hadrian, pădurile de citrice fuseseră puternic tăiate și, trebuie să ne gândim, citraria din inscripția noastră trebuia să funcționeze cel mai puțin cu un arbore de citrice adevărat. Cu ajutorul furnirului, în care erau mari artizani, au realizat mobilier scump, asemănător citricelor și arțarului, din cele mai simple tipuri de lemn. Numele zgomotos al citrarii îi deosebea de mediul simplilor tâmplari; le-am numi ebanisti. Și din moment ce mobilierul bun era de obicei decorat cu figurine din os și autocolante, colaborarea acestor meșteri cu sculptorii de oase este destul de firească. Și ei s-au numit după cel mai scump material cu care s-au ocupat vreodată.

Pravila Citrarii și Eborarii a ajuns până la noi în formă schilodă: nu este nici început, nici sfârșit; există goluri în mijlocul inscripției. Organizarea colegiului este însă clară și nu reprezintă nimic deosebit: este condus de un quinquenal, în subordinea acestuia sunt patru curatori aleși pentru un an; acceptă noi membri cu cunoștințele quinquenalei, organizează festivități generale anuale și se ocupă de casieria colegiului. La înscriere, un nou membru contribuie cu o anumită sumă la această casă, plătește, desigur, unele contribuții. Colegiul avea un binefăcător, un oarecare Julius Elian, care asigura o „școală” cu patru coloane pentru ședințele colegiului. Acest colegiu este profesionist, având organizat un adevărat fond de beneficii mutuale: la sfârșitul anului, banii din cotizațiile de membru, rămași din cheltuieli pentru diverse nevoi ale colegiului, au fost împărțiți între membrii săi. Nu în legătură cu aceasta este interzisă admiterea în colegiu a persoanelor de altă profesie? În general, este neobișnuit. Colegiile, de regulă, sunt puțin interesate de aspectul profesional al membrilor lor: desigur, în primul rând, oamenii dintr-o unitate comercială, dar colegiul acceptă cu cordialitate o persoană de altă specialitate în calitatea sa de membru. Aici, primirea unui străin atrage după sine o pedeapsă severă: curatorul, care a introdus „în mod fraudulos” în colegiu pe oricine altcineva decât un cit-rarius sau un eborariu, este dat afară din colegiu. Admiterea unui nou venit se realizează sub supravegherea quinquenalului: curatorii sunt obligați să „raporteze” asupra fiecărui candidat. Își doresc membrii consiliului ca odată cu distribuirea anuală a banilor, toată lumea să primească mai mult? Dar, până la urmă, fiecare nou membru este benefic pentru consiliu: este o nouă sursă de venit. Chiar dacă presupunem că colegiul nu a câștigat nimic material din abundența de membri, atunci a câștigat invariabil și în altă privință: a câștigat mai multă greutate, a devenit mai puternic, mai puternic, a făcut o impresie mai mare asupra lumii înconjurătoare, oficial și neoficial. Închiderea accesului la afluxul de oameni noi a însemnat, într-o oarecare măsură, să se devalorizeze. Între timp, amenințarea cu curato



ru exmatricularea din facultate (de obicei un magistrat vinovat este pedepsit cu amendă) argumentează în gândul că colegiul a vrut să se protejeze de reînnoirea din afară și nu i-a fost frică de această reținere. Acest lucru, indirect, dar expresiv, indică faptul că este destul de mare și semnificativ și poate fi ușor mulțumit de primirea numai de artizani de profil. Dorința membrilor colegiului a fost destul de în acord cu intenția lui Elian.

Carta colegiului, pe lângă punctele deja menționate (interdicția de a accepta maeștri de alt profil, cerința de contribuții, împărțirea banilor reziduali la casa de bilete), conține o listă și programul sărbătorilor celebrate de colegiu: aceasta este Anul Nou, ziua de naștere a împăratului Hadrian, ziua urcării sale pe tron și zilele de naștere Iulius Eliana, binefăcător al colegiului, și fiul său, Iulius Flaccus (a fost o altă sărbătoare, dar numele ei a fost șters din inscripție) . Aceste sărbători au fost însoțite de distribuții de bani și alimente — foarte modeste — și aceeași băutură modestă. În noaptea de Revelion,

fiecare a primit câte cinci denari, câte un cheesecake cu brânză de vaci, curmale, pere și kariki (acele boabe de vin foarte ieftine care erau disponibile chiar și în economia săracă a lui Philemon și Baucis); de ziua împăratului, curatorii au mai înmânat câte cinci denari, în plus, cei care mâncau la „școală” primeau vin, apă caldă și, probabil, pâine; în ziua urcării lui Hadrian pe tron s-a aranjat o adevărată cină (sepa recta); de ziua de naștere a lui Elian și a fiului său, fiecare a primit trei denari, iar cei prezenți la „școală” au primit din nou vin, apă caldă și pâine. De remarcat faptul că distribuirile de Revelion se fac „din casa noastră” iar banii rămași „în casieria societății” (în zona corporis; corpus este sinonim pentru consiliu) sunt supuși împărțirii. Despre banii înmânați la ziua de naștere a binefăcătorului și a fiului său, se spune pe deplin că aceștia sunt emiși „de la casierie”. Nu există două case de casă în facultatea noastră și statutul ambelor nu este diferit? Să ne întoarcem la inscripția, care, poate, va arunca puțină lumină asupra acestei întrebări.

Colegiile lui Aesculapius și Hygia (CIL VI. 10234) o anume Marcellina, văduva unui mare oficial de palat, și cumnatul ei, Aelius Zeno, au lăsat moștenire 60 de mii de sesterți, stipulând că nu acceptă mai mult decât numărul menționat mai sus. , iar numărul este 60. Dobânda de la moșteniți sumele sunt folosite pentru organizarea de băuturi generale și pentru distribuirea unor sume destul de mici către cei 60 de membri menționați. Cererea testatorilor este destul de de înțeles: o creștere a numărului de persoane care vor folosi dobânda la capitalul donat le va reduce cota la bănuți mizerabil, va distruge valoarea cadoului. Dar colegiul lui Esculapius și Hygieia a fost, fără îndoială, un colegiu funerar. Acest lucru este dovedit nu numai de faptul că ea sărbătorește zilele memoriale (sărbătoarea saga cognatio - ziua violetelor și ziua trandafirilor),5 ci și mențiunea directă a funeraticium:

521

unul dintre cei 60 care ar dori să-și lase moștenirea locului unui fiu sau unui liber liber trebuie să plătească jumătate dintr-o astfel de contribuție pentru înmormântare. Banii lui Marcellus și ai cumnatului ei se duc doar la răsfățări și distribuiri festive. Cu ce bani își va îngropa colegiul membrii și va acoperi cheltuielile legate de aceste înmormântări? Ea trebuie să dispună de fonduri proprii, care erau alcătuite din cotizații de membru, de intrare și lunare (comparați cu statutul colegiului de pompe funebre din Lanuvium: CIL XIV.2112), și de care va putea dispune la propria discreție, nu la binefăcători. Iar Marcellina repetă cu insistență că banii ei constituie un fond special, „visteria noastră” (magistrații colegiului, care nu au îndeplinit toate indicațiile donatorilor, plătesc o amendă „la vistieria noastră”; banii celui care a virat. locul lui la altul merge la „visteria noastră”). Lângă acest „casier al nostru” mai este unul – fondul propriu al colegiului.

La fel, aparent, este și cu ebaniștii noștri: aici „casierul nostru” și „casierul” sunt simple. Este puțin probabil că ar fi foarte îndrăzneț să presupunem că Elian, ca și Marcellina, nu numai că a oferit o „școală” pentru folosirea cithrarilor și eborariilor, ci le-a și lăsat moștenire o sumă de bani, limitând strict folosirea acesteia doar la membri. a unui colegiu din aceleaşi motive.care a condus-o şi pe Marcellina. Meșteri prudenți au folosit procentul din acesta pentru festivitățile lor simple, economisind fondul propriu pentru diviziunea anuală și cadourile modeste de Anul Nou.

Prezența a două case de casă în bord este extrem de interesantă. Colegiul acceptă cu recunoștință darul și se supune cu ascultare tuturor ordinelor donatorului cu privire la acest dar. Doar daca. Cât despre restul (și această „odihnă” este întreaga viață de afaceri a colegiului) – ei sunt stăpânii, acești mici oameni de muncă meșteșugărească, cel mai adesea

liberi, adesea sclavi. Iată voința lor, nu vor asculta ordinele nimănui. Colegiile nu erau doar asociații care le asigurau o înmormântare decentă și îi distrau cu ospețe modeste: erau o școală obișnuită cu o cauză comună, cu unitatea în ea, cu responsabilitatea pentru ea; a adus un sentiment de respect de sine, o conștiință a demnității umane. Această mare semnificație a colegiului pentru sclav și slobozi este adesea trecută cu vederea, dar merită cea mai mare atenție.

Capitolul patru

BIJUTERI ŞI fierari de aur

Inscripțiile despre bijutieri, argintari și aurari au fost culese de omul de știință finlandez G. Gummerus încă din 1914. , transmiterea scrisă a unor vocale sau consoane, nume caracteristice vremii unuia sau altuia împărat. Gummerus este foarte atent în stabilirea limitelor cronologice: dă astfel de definiții precum „timpul lui Augustus”, „secolul I”, „secolul II”, el dă numai în prezența unor date incontestabile pentru o astfel de datare și se limitează la conceptul general. de „imperiu timpuriu” (adică prin acest secole I -II d.Hr.), când nu este posibil să se determine timpul mai precis. Articolele introductive atașate acestui mic „corpus” conțin istoria meșteșugului italian de bijuterii, caracteristicile grupurilor individuale de meșteri și o analiză a problemei compoziției lor sociale. Bogăția de date culese de autor, discuția lor sobră, prudența în concluzii fac ca aceste articole să fie foarte valoroase. Cu toate acestea, unele întrebări, Gummerus trecu în tăcere; unele dintre concluziile lui mi se par in totalitate corecte. Acest lucru mi-a dat dreptul de a reexamina inscripțiile despre bijutierii și aurarii și argintarii romani.

Producția de tot felul de lucruri prețioase era concentrată la Roma deja la sfârșitul republicii. Roma din Italia a rămas centrul bijuteriilor și orfevrăriei și în primele două secole ale imperiului - acesta este timpul la care se referă aproape toate inscripțiile care au ajuns până la noi. Orașul, unde se afla curtea și se concentra întregul aparat de stat, unde locuiau cei mai bogați oameni și unde vizitau, atrăgea, firește, meșteri a căror muncă era concepută doar pentru un consumator bogat. Acești meșteri ar trebui împărțiți în trei categorii principale: artizani care fabricau argintărie, bijutieri care se ocupau cu pietre prețioase.

523

nyami și aur și aurari. Ultimele două categorii au lucrat îndeaproape. Ceramica din casele romane bogate a început să cedeze treptat locul argintului abia din secolul al II-lea î.Hr. î.Hr e. Pliniu, căruia îi plăcea foarte mult să contrasteze simplitatea mândră a vieții aspre și cinstite a strămoșilor îndepărtați și luxul nestăpânit al contemporanilor săi, a cules o serie de detalii interesante pe acest subiect. Fabricius le-a permis conducătorilor militari să aibă doar două lucruri de argint: un vas pentru libație și o sare (PI. XXXIII. 153). În anul 275, în calitate de cenzor, l-a alungat din senat pe consulul Cornelius Rufin, pentru că avea argintărie în valoare de 10 lire. Ambasadorii cartaginezi, ajunși cumva la Roma, au scăpat veninos că o asemenea prietenie ca între romani nu se găsește nicăieri: există un singur serviciu de argint pentru tot orașul, care este trimis din casă în casă oriunde este nevoie (XXXIII. 143). Aelius Tubero, consulul din 167, avea doar două cupe de argint, pe care i-a dat socrul său Aemilius Paul drept răsplată pentru vitejia sa în războiul cu Perseus. Până în ultimul secol al republicii, puțin a mai rămas din această reținere strictă și conștientă. Deja Calf, un contemporan și prieten cu Catullus, se plângea că până și ustensilele de bucătărie erau acum făcute din argint (XXXIII. 140). Nu știm cui și din ce motiv vorbitorul înflăcărat și caustic trebuia să-i reproșeze acestei vase, dar că arginteria a fost obiectul unor dorințe arzătoare, că nu era atât de abundentă și norocoșii care au putut-o dobândi urmăreau nu numai munca artistică. , dar și doar pentru lucruri masive de argint,

acest lucru se poate concluziona din cuvintele aceluiași Pliniu, care raportează că înainte de Războiul Aliaților existau aproximativ 150 de vase de argint în Roma, dintre care fiecare cântărea 100 de lire sterline (liră romană \u003d 327 g). , într-un vas, prin urmare, era mai mult de două lire sterline). „Multe dintre aceste feluri de mâncare au fost incluse în listele proscriptelor”, adaugă Pliniu (XXXIII.145).

La cumpăna republicii și imperiului și în secolul I. n. e. la Roma existau deja ateliere care și-au dezvoltat propriul stil special de argintărie. Moda pentru acest fel de mâncare s-a schimbat. Pliniu a fost surprins de inconstanța umană: „Nici un singur atelier nu se bucură de recunoaștere pe termen lung: necesită fie feluri de mâncare lui Furniev, apoi Clodiev, apoi Gratiev” (XXXIII. 139). Martial numeste un alt Septicius, ale carui bucate erau foarte celebre (IV.88.3; VIII.71.5).

Aceste ateliere au fost, se pare, principalele și au dat tonul celorlalți, care s-au străduit să facă mâncăruri în stilul unuia dintre aceste ateliere: Zosimus, țap ispășitor al lui M. Kanulei, a fost un maestru al „Gonirii clodienilor” ( VI.9222); Martial vorbește despre „mâncăruri grațiane autentice” - vega Gratiana (IV.39.6); Au existat, deci, falsuri. Cât argint era în casa unui roman bogat poate fi judecat după comoara Gildesheim, în care sunt mai mult de o sută
524
lucruri şi din care, totuşi, nu au ajuns la noi mai mult de jumătate.2 Toată această bogăţie a fost adusă cu el de vreun mare militar la graniţa lumii germane; Pliniu, se pare, nu a exagerat prea mult când a scris despre contemporanul său, care, fiind într-o armată „pusă împotriva celor mai feroce popoare”, avea cu el 12 mii de lire de argint de masă (XXXIII. 143).

Dintre lucrurile de aur purtate de romani, trebuie mai întâi să denumim inelul. Inițial, inelul de aur nu era un simplu decor: indica locul pe care îl ocupa o persoană pe scara socială. Statul l-a eliberat ambasadorilor săi; multă vreme numai senatorii, magistraţii curule şi equites, equo publico, au fost îndreptăţiţi să-l poarte (PI. XXXIII.18; Liv. IX.46.12; XXIII.12.2). Din jumătatea secolului al II-lea î.Hr e. inelul de aur este primit de ofiterii legiunii (Arr. Khfîcht) 104). Abia spre sfârșitul republicii a început să-și piardă „semnificația socială”. Dreptul legal la ea rămâne al senatorilor și oamenilor din clasa ecvestră, adică liber în a treia generație și cu o calificare de 400 de mii de sesterți, dar este purtat uneori în mod deschis, alteori pe ascuns de persoanele care tocmai au fost eliberate. Zoilus, care îi prezentase recent lanțurile de sclavi lui Saturn, și-a pus un inel de lire; potrivit lui Martial, ar fi mult mai potrivit pentru stocuri (XI.37). Tri-Malchio, un bărbat precaut, poartă doar un inel aurit pe degetul mic, iar pe degetul al patrulea unul de aur, dar împânzit gros cu stele de fier (Petr. 32).3 Inelele devin o podoabă comună. Sunt realizate în diferite moduri: unele sunt masive, altele sunt din aur suflat (PI. XXXIII.25), unele sunt netede, altele sunt cu pietre, doar lustruite sau sculptate. Inelele cu pietre sculptate serveau drept sigilii care puteau înlocui semnătura. Când consulul Marcellus (208 î.Hr.) a fost ucis într-o bătălie cu Hannibal, colegul său Crispin a trimis mesageri în cele mai apropiate orașe cu o notificare: Marcellus a fost ucis și Hannibal avea inelul său - „să nu creadă scrisorile scrise în numele lui Marcellus” (Liv. XXVII.28.2). Pentru inele s-au ales diferite pietre, aici totul era hotărât după modă, și a obligat „a se pune pe degete averi întregi... să decupeze diferite imagini: fie arta, fie materialul este prețuit” (PI. XXXIII.22). In secolul I n. e. le plăcea să-și umilească degetele aproape în întregime cu inele. Aceasta este scrisă nu numai de Marțial, care ar fi batjocoritor (V.61.5; XI.59.2), ci și de serios Quintilian, care a avertizat vorbitorul: „... mâna să nu-ți fie plină de inele; este imposibil ca acestea să fie mai înalte decât articulația mijlocie”

(XI.3.142). Pentru inele - mai ales dacă în ele erau încastrate pietre cioplite - au aranjat bolți întregi - dactilioteci; Verres și-a luat unul (Cic. Verr. IV.26.57-58). Cezar a donat șase astfel de comori templului lui Venus Parent; Marcellus, fiul lui Octavia, unul - la templul lui Apollo de pe Palatin (PI. XXXVII. 11).
525
Pe lângă inele, au mai fost realizate și alte obiecte din aur. Oamenii bogați le-au dat copiilor lor tauri de aur. Brutus, în tabăra de la Filipi, s-a indignat că tribunii militari și-au fixat mantiile cu broșe de aur (PI. XXXIIL39). Dar, mai presus de toate, atât aurul, cât și pietrele prețioase au mers la bijuteriile pentru femei. Ne este greu să ne imaginăm tot luxul și toată bogăția acestor rochii. Lollia Pavlina, soția împăratului Claudius, după ce a trecut la un aranjament modest, și-a pus bijuterii în valoare de 40 de milioane. „Era acoperită de perle și smaralde; i-au scânteit pe cap, în păr, în urechi, pe gât, pe degete”, scrie Pliniu, care a fost prezent la aceeași conspirație. „Aceasta era averea bunicului, jefuită, bineînțeles, în provincii”, își încheie povestea cu această referință faptică (IX. 117). Cezar i-a dat Serviliei, mama lui Brutus, viitorul său asasin, perle în valoare de 6 milioane (Suet. Caes. 50,2). Perla era cea mai scumpă piatră și cea mai iubită (PI. IX. 106; XXXVII.204). Tema mormăielii soțului obișnuit era pasiunea soției pentru perle (P1.XIII.91). Perlele mergeau pentru cercei, inele, coliere; a combinat-o foarte binevoitor cu smaralde. Cerceii se făceau cu pandantive și pentru ei se luau două sau trei perle de formă specială în formă de pară; astfel de cercei clincheau puțin când erau mișcați și de aceea se numeau crotalia (PI. IX.114). Seneca credea că o femeie „are două sau trei stări atârnând în fiecare ureche” (de benef. VII.9.4), iar prietena lui Trimalchio, Gabinna, a asigurat că dacă ar avea o fiică, i-ar tăia urechile (Petr. 67) . Martial isi bate joc de vreo Gellia, care nu jura pe numele zeilor, ci pe perle ei. Existau nume speciale pentru diferite tipuri de perle: cele mai mari erau numite unio - „unic”; perle alungite - elenchi, perle cu fund plat - timpan. Se făceau coliere pe mai multe rânduri: două sau trei, uneori chiar patru; primul a acoperit gâtul, restul a coborât la piept.
Toate aceste lucruri au necesitat lucrarea în comun a unui bijutier și a unui aurar: unul a șlefuit și a tăiat pietre, celălalt le-a pus în aur și a făcut sârmă de aur pentru pandantive. De asemenea, ar trebui să numim un grup special de meșteri care lucrau cu aurul: erau bratiarii, tăietorii de aur care făceau frunze subțiri de aur și argint. Aceste frunze au fost de mare folos: au tapițat paturile patului din față și uneori au tăiat complet patul (Mart. VIII.33.5-6; Suet. Calig. 32.2; PI. XXXIII. 144), au acoperit și statuile lui. zei – hoți experimentați „coapsa lui Hercule aurit, chipul lui Neptun și au smuls frunzele de la Castor” (Juv. 13.150-152; scol. la v. 151).
S-a păstrat un relief de marmură cu imaginea minerului de aur și semnătura - aurifex brattiarius; Gummerus consideră pe bună dreptate această placă de marmură un semn (CIL VI.9210). Un tânăr într-o tunică cu brâu și mâneci suflecate până la cot stă în fața unei nicovale așezate pe un bloc de lemn și
526
cu un ciocan (foarte schematic reprezentat) lovește o fâșie de metal care stă pe nicovală și pe care o ține cu mâna stângă. Pe peretele de deasupra minei de aur sunt solzi; în spatele blocului de lemn, cinci obiecte sunt așezate unul peste altul, scăzând treptat de la podea în sus. Fiecare dintre ele seamănă cu două plăci adânci, dintre care cea superioară este răsturnată pe cea inferioară. Jan, primul editor al acestui relief,4 credea că acestea erau lingouri de metal, Blumner5, Pernis și Gummerus6 credeau că acestea erau pachete de frunze finite.7

După această scurtă introducere în munca aurarilor și aurarilor și argintarii romani, să trecem la maeștrii înșiși.
Ei trebuie imediat împărțiți în trei grupe: cei care lucrează în casa imperială, în case particulare și în atelierele maestrului.
În casa imperială erau stăpâni din toate cele trei categorii. Pe nume îi cunoaștem pe meșterii care au aparținut Liviei, Germanicus, Tiberius, Marcellus, nepoata lui Augustus, Octavia, soția lui Nero, cineva din casa Flavianilor, Traian și Hadrian. Sunt 24 în total, șapte sunt liberi, restul sunt sclavi. Nu este nimic nou la acești oameni în comparație cu ceea ce se știe despre sclavi din inscripțiile din columbariumul Taurului Statilii, din aceste inscripții. Printre aceștia se numără și membri ai colegiului de pompe funebre (3950, 10395); unul dintre decurionii ei, aurarul Isochris, care obișnuia să aparțină lui Amintă, regele Galatiei (4715, 10395), avea un vicar pe nume Onesim (10395); unii au familii: Kelevt, bijutierul Libiei, a ridicat o piatră funerară pentru părinții săi, de asemenea sclavi și tot greci (3981); Protogenes, aurarul lui Tiberiu, a înmormântat trei fii (3950); Serapa, aurarul Octaviai, a comandat o lespede de marmura „pentru el si draga lui concubina” (8741). Nu mai știm nimic despre acești oameni, despre viața și modul lor de viață.
Am văzut cât argint și tot felul de bijuterii s-au adunat în case particulare. Împărații aparțineau celor mai bogați oameni din stat, iar dacă în casele private existau oameni speciali desemnați să protejeze aceste comori și să aibă grijă de ele, atunci prezența lor în casa imperială este cu atât mai de înțeles. Se numeau ad argentum, ab argento, super argentum și aproape toți erau sclavi (3941, 4231, 4425, 4426, 4427, 5186 etc.). De la flavi, inscripțiile menționează vase de aur, iar acestea se împart în cele din care se beau (aurum potorium) și cele din care se mănâncă (aurum escarium). Fiecare tip de ustensil este încredințat unei persoane speciale, numită „prepozit”. Lucrurile din aur cu pietre prețioase (aurum gemmatum) sunt denumite în mod special; printre unul dintre flavi, libertul Phoebus deținea funcția de ab auro gemmato adiutor (8736) și era, așadar, în asistenții cuiva care stătea deasupra lui. Apariția acestor poziții abia din a doua jumătate a secolului I. cu greu este necesar să explicăm întâmplător în găsirea inscripţiilor. Știm că August a subliniat în mod evident
527
simplitatea vieții tale de acasă; Tiberius nu era în niciun caz predispus la lux. Schimbările dramatice în viața palatului încep cu Caligula; viața de palat devine din ce în ce mai magnifică, iar acest lux este pus în evidență. Nero nu știa cum să se rețină în dependența lui de aur și pietre. Vespasian a primit de la predecesorii săi munți de tot felul de bijuterii, inclusiv ustensile de aur (caligula a achiziționat-o pentru prima dată sau a fost primul care a folosit-o în mod deschis: Suet. Cal. 37.1; de regulă, nu se află în casele particulare). Vespasian, stăpânul zelosului și gospodar, s-a grăbit să pună în ordine lucrurile în acest tezaur al palatului. Prepozitelor li s-au dat mai multe ajutoare: ab auro potorio (8969, vremea Flavianilor), ab argento potorio (6716, sub Traian), sau ad argentum potorium (8730, sub L. Aelius Caesar, fiul adoptiv al lui Adrian). Gummerus, referindu-se la acuratețea strictă a nomenclaturii palatului stabilită încă de pe vremea flavienilor, a subliniat pe bună dreptate că acești oameni nu trebuie confundați cu prepoziții. Acest lucru este cu atât mai adevărat cu cât statutul social al acestor două categorii este diferit: prepozițíi sunt toți liberi fără excepție, sclavii merg în ajutor. Se pare că toată această stare a fost creată de Vespasian: pe de o parte, abundența lucrurilor necesita multe mâini și mulți ochi, pe de altă parte, nu era rău ca o pereche de ochi să aibă grijă de cealaltă: era mai mult. Adevărat. Prepoziţiile într-o anumită măsură corespundeau curatorilor noştri de muzeu; au verificat

starea lucrurilor, s-au îngrijit de aranjarea și conservarea lor rațională, au verificat vechile inventare, dacă erau, le-au făcut modificările necesare și au întocmit altele noi. Curățarea localului, transportul lucrurilor, curățarea lor, în general, orice muncă fizică era munca asistenților lor; ei, după cum crede Gummerus, erau artizani specialiști în industria respectivă și, dacă era necesar, reparau lucruri deteriorate.
Prepozitele sunt aristocrația dintre slujitorii palatului. După cum am menționat deja, toți sunt liberi, toți familii și oameni bogați care au proprii lor liberi și femei libere. Nu există, totuși, nici un decalaj între ei și sclavii care le sunt subordonați. Phileter, „preposedat în departamentul lucrurilor de aur cu pietre prețioase”, s-a căsătorit cu Hieria, fiica lui Anf (8734). Nu este sclavul care a ocupat locul ab argento potorio sub Traian (6716), apoi sub Aelius Caesar? Această presupunere este foarte probabilă. Anf nu era un om sărac, el era căsătorit și i-a oferit fiicei sale o astfel de zestre care îi permitea să-și înființeze pentru ea însăși, soțul și țapii ispășitori „pe pământul ei” (in suo) o capelă cu criptă 13 1/2 picioarele adânci. Și ea se numește calmă fiica unui sclav (8734): Anf, se pare, se bucura de respect și autoritate în mediul său.
Familiile nobile și bogate aveau proprii sclavi - stăpâni pe aur și argint: de exemplu, Cecilia Metella, fiica lui Metellus din Creta, soția lui M. Licinius Crassus, probabil al doilea fiu al triumvirului (NS, 1905,
528
82); Sergiu Pavlina (9149); din Juniev Silanov (7600); Sponsa, slobozită a Liviei (9155). În casa lui Agripa se aflau doi „corintiarii”, adică specialiști în bronzul corintian (33768). Erau și îngrijitorii lor de argint și bijuterii. Sclavul lui Tiberius, Skurran, „ministrul de finanțe” (dispensator) al provinciei Lugudun, plecând la Roma, a luat cu el un suita de 17 sclavi, printre care doi ab argento (5197). Libertul Felix „a îngrijit mărgăritare” (ad mărgărită) în casa vreunui Clodius Faustus (9543); sclavul Phoebus a deținut această funcție alături de Marcia, soția lui Fabius Maximus, un prieten al lui Augustus (7884).
În ceea ce privește artizanii sclavi care aparțineau unor oameni nu atât de bogați și nobili, atunci, cel mai probabil, ei au lucrat nu numai pentru stăpânii lor, ci au fost închiriați proprietarului atelierului. Aproape toți acești sclavi sunt argintari. Poate că aceasta este o pură coincidență, sau poate este un indicator că a existat, firește, o cerere mai mare de articole din argint (aceasta este în principal feluri de mâncare).
Printre bijutieri și aurarii și argintarii, există de aproape patru ori mai mulți liberi decât sclavi. Din păcate, este imposibil să tragem o concluzie din aceasta despre predominanța lucrătorilor de vacanță în acest domeniu al industriei. Gummerus a subliniat corect acest lucru. Nu toți sclavii erau îngropați în columbarii și pe ele erau puse inscripții; pentru mulți, ultimul refugiu au fost „fântânile” câmpului Esquiline, unde cadavrele erau aruncate în vrac. Unii dintre liberi, numiți în inscripții, erau fără îndoială proprietarii atelierelor. Cine a lucrat pentru ei? Au fost și liberi, au fost și sclavi. Cine mai mult? Nu știm. Să avem grijă de liberi, stăpâni și muncitori. Faptul că unii dintre acești oameni erau proprietari de ateliere este evidențiat în mod elocvent de statutul lor de proprietate. Printre toți oamenii numiți în inscripțiile noastre, nu există deloc săraci amar: acest lucru este deja garantat de faptul că o persoană a avut ocazia să-și asigure o înmormântare decentă. Printre ei, însă, se numără și aceia despre care nu este suficient să spunem că nu sunt săraci: aceștia sunt oameni bogați. Bijutierul Gilar, împreună cu cei doi fii ai săi, i-au ridicat o statuie sau un altar lui Silvanus și a construit o bazilică, deși una mică,

pentru colecția colegiului de dendrofori, din care a fost cincinal pe viață (641, 30973). Gila, de asemenea bijutier și tot cincinal de-o viață a aceluiași colegiu, a lăsat moștenire celor 10.000 de sesterți ai ei, cu condiția ca comemorarea să fie plătită anual din dobânda din această capitală (1925); bijutierul Lolly Alexander a construit „pe cheltuiala lui” un templu „pentru el, pentru slobozi și slobozitele lui” (9433); duumvirul colegiului de anularii i-a dăruit „un mare loc de înmormântare” (9144); aurarul Seleucus a ocupat funcţia de quinquenal în colegiul acestor maeştri (9202). Oamenii cu mijloace erau aleși în funcții în colegii. Carcase de argint
529
maestrul Curtilius Gemer era vicomastru, se bucura în cartierul său de o greutate și o importanță pe care săracii de obicei nu o aveau (2226); vânătorul Furius Diomedes a găsit bani pentru a pune soției sale o piatră funerară sub forma unui altar de marmură cu decorațiuni sculpturale bune (9221), iar soția fabricantului de porțelan Athenaeus - pentru a comanda un sarcofag pentru soțul ei (9956). Aproape un sfert din toți acești stăpâni aveau slobozi și femei slobozite.
Stăpânul bogat din atelierul său, probabil, nu și-a aplecat el însuși spatele: a păstrat o supraveghere supremă asupra ei și a luat în propriile mâini doar meseria cu lucrările ei. Oamenii au lucrat mai prost și ei înșiși împreună cu asistenți, sclavi și țapi ispășitori. Dintre acești oameni, proprietarul și-a plănuit un asistent, un bun meșter și o persoană impecabil de onest. Un astfel de asistent al lui Atius Anterota, slobod și făcător de ustensile, a fost Atius Dometius, pe care l-a prețuit atât de mult încât nu numai că l-a eliberat, dar i-a lăsat moștenire și o șaseme din averea sa (Atti della Pontifica Academia Romana di Archeologia, t. VIII , p. XXI). Pompei Memphis în inscripția mormântă așezată alături de soțul ei, aurar, slobozitul său Fructul, și el aurar, deosebindu-l de toți ceilalți liberi (NS, 1902, 55): probabil, în timpul vieții sale, a ocupat un loc aparte în atelierul maestrului. Ce ar putea deveni un astfel de asistent se vede clar din inscripția, pe care proprietarul M. Kanulei a comandat-o pentru libertul său Zosima (9222). Zosim era responsabil de tot atelierul; i s-a predat direct de către clienţi materialul de lucru, aur şi argint, care era strâns de la tânărul maestru (a murit la 28 de ani) „greutate mare”. Nu a făcut însă nimic „fără voia patronului său” (sine voluntate patroni nihil fecit); adjuncții maestrului erau probabil uneori înclinați să acționeze „din propria voință”. Zosim a ținut în mod deliberat în plan secund; a fost un ajutor prețios, nu numai pentru curtoazie (in vita sua nulii maledixit) și înalta onestitate, ci și pentru ascultare.
Proprietarul și adjunctul său sunt vârful lumii meșteșugurilor. Mai jos, chiar la primele trepte ale scărilor, de-a lungul cărora se afla personalul de lucru, stăteau studenții.
Se știe că unul dintre articolele foarte profitabile ale economiei deținătoare de sclavi a fost pregătirea băieților sclavi în unele meșteșuguri. Dacă copilul creștea (mortalitatea copiilor era foarte mare) și devenea un bun stăpân, atunci proprietarului i se asigura un profit gras. Cato a practicat deja această pregătire a propriilor săi maeștri (Plut. Cato Mai. 21). Posidippus, un eliberat al Taurului Statilii, a cumpărat copii, văzându-i o sursă bună de venit în viitor. Claudius Feder, care făcea argintărie, a poruncit să menționeze pe placa de marmură, care trebuia să-i împodobească monumentul, alături de sloboziți și slobozițiii „alaptei” (foștilor cursanți): băieții, așadar, nu i-au fost dăruiți.
530
în învățare din exterior, dar sunt proprietatea lui. Proprietarul atelierului a cumpărat copii cu aceeași așteptare de a avea pe viitor muncitori gratuiti și, poate, excelenți: copilul era, desigur, mai ieftin

decât un adult, iar întreținerea lui a fost probabil foarte curând plătită prin propria muncă. Poate că stăpânul i-a ridicat atât pe cei abandonați, cât și pe cei fără adăpost.

S-a păstrat o inscripție care spune despre un băiat ucenic la un bijutier (9437). Numele lui era un nume rar și ciudat Pug; părinții lui aveau mari speranțe în el, „pentru stăpân era o bucurie” (delicium fuit domini). A murit înainte de a împlini vârsta de 13 ani, dar deja „știa să facă coliere (monilia) cu mâna dreaptă pricepută și să aranjeze (disponere) diverse pietre pe aur moale”. Ar trebui să ne oprim la aceste rânduri, pentru că ele aruncă ușoare, slabe, mici, dar totuși ușoare asupra modului în care a fost predat elevul. Băiatul a fost instruit să „aranjeze pietrele” în colier.8 Colierul antic era cel mai adesea mai multe fire de aur răsucite împreună, de care erau înșirate sau atârnate pietre prețioase. Ele trebuiau alese astfel încât o piatră să beneficieze de a fi adiacentă cu alta. Colierul unei matrone romane a alternat smaralde, ametiste, safire, granate și corali. Munca nu a fost grea, dar a cerut gust. Ucenicul bijutier a fost introdus în pietre, au fost nevoiți să le combine în diferite moduri, să compare aceste combinații, au arătat cum să facă piatra să joace în mod special, în general au încercat să-i dezvolte gustul. Pug părea să se descurce foarte bine, din moment ce era deja însărcinat să „facă colierele”.

Existau astfel de ateliere, ai căror proprietari erau maeștrii care lucrau în ele? Există o inscripție care împinge să pună această întrebare și tachinează cu un răspuns ambiguu. Cinci persoane sunt numite în inscripția 9391; toti erau slobozi ai unor Junius si toti erau fabri argentarii. Ce este - un semn sau o piatră funerară? (Placuța cu inscripția lipsește). Cinci maeștri, după ce au primit libertatea, continuă să lucreze pentru patron? Ai început propria ta afacere? O altă inscripție este, fără îndoială, o piatră funerară (9435): un liber și o libertă Babbia și trei liberi din Kv. Plotia, „Bijutieri din Drumul Sacru”. Patru nume sunt precedate de litera "V" ("viu"), înaintea unui nume - "O" ("Oavsov" - "mort"). Singurul lucru care este clar este că avem o comunitate de oameni de aceeași specialitate care au lucrat împreună și au devenit atât de apropiați încât nici după moarte nu vor să fie despărțiți.

În meșteșugul antic, observăm uneori o mare specializare. Din aurari, aurarii și anularia, făcătorii de inele, au apărut în grupuri speciale. Fiecare dintre aceste trei grupuri și-a format propriul colegiu, care avea propriul personal administrativ. În inscripții îi vom întâlni pe Anulari duumvir (9144) și pe aurarii quinquennal (9202). În colegiul minerilor de aur au existat la un moment dat unii

531

discordie și dezacord. În semn de recunoștință pentru încetarea lor, doi mineri de aur au ridicat un altar „Consimțământului colegiului minerilor de aur” (95).

Pe lângă această specializare, vedem uneori în același atelier prezența maeștrilor de profiluri diferite. Zosim, pe care îl cunoaștem, a fost un maestru al monedei și a făcut mâncăruri în stilul celebrei Klodieva (9222). Dar în atelier a fost adus nu numai argint, ci și aur. Pentru ce? Vasele de argint erau uneori aurite: mânerele magnificelor tăvi de argint din comoara Gildesheim, de exemplu, erau aurite. Pe o frescă din Casa Vetiilor din Pompei, înfățișând un atelier de aurari, un cupidon aurește cu sârguință un lighean imens. Pentru aurirea lucrurilor de argint se cerea beteala de aur, foita de aur, din care se facea amalgamul necesar impreuna cu mercurul. Cu greu este posibil să vorbim despre o astfel de beteală ca aurul și chiar adus în greutate. La atelierul lui Canulei s-a adus aur adevărat, ceea ce înseamnă că în atelierul care făcea argintărie lucra și un aurar. Pe de altă parte, prezența unui lighean de argint într-un atelier care fabrică obiecte din aur (o frescă din Casa Vettii)

indică faptul că printre aurari a existat și un maestru auritor. Este și mai firesc să-și asumăm prezența în atelierul de argintărie. Prezența atelierelor care fabricau atât obiecte din aur, cât și din argint este evidențiată de inscripții. Claudius Hymen a lucrat atât cu argint, cât și cu aur: aurarius argentarius (9209).

Este demn de remarcat faptul că au existat femei lucrătoare în acest mediu de lucru. Babbia Asia a fost printre cei cinci bijutieri și chiar a fost numit primul (9435). A fost cioplitor sau polizor? Necunoscut. Există două inscripții (6939 și 9211) în care, lângă un bărbat, se numește și o femeie, brattia-ria: limba are un cuvânt feminin pentru aur. Fie că acești oameni erau un cuplu căsătorit (o presupunere foarte probabilă a lui Gummerus) sau nu, un alt lucru este important aici: în ambele cazuri, femeia participă la munca minerului de aur și poartă numele după meșteșugul ei. Ea cu greu a fluturat un ciocan. Nu cunoaştem tehnica prelucrării aurului antic, dar Blumner9 consideră că tehnicile de confecţionare a foilor de aur, descrise de un călugăr din secolul al IX-lea sau al X-lea. Theophilus, este tehnica vechilor mineri de aur. Presupunerea este probabil corectă. Meșteșugul este conservator și până la apariția unor instrumente noi, maeștrii din generație în generație au aderat la ceea ce au învățat când erau elevi. Teofil scrie că aurul a fost turtit între bucăți de sticla. Această lucrare presupune o alta care o precede. Spărgătorul de aur a aplatizat mai întâi bucata de aur rezultată, apoi a tăiat fâșia rezultată în frunze, a așezat aceste frunze cu bucăți de pergament și apoi, pliându-le într-o grămadă, le-a pus din nou sub ciocan - din această operație, dimensiunea liniară a frunzelor s-a dublat. Glassine, pentru ca aurul să nu se lipească de el, a fost frecat uniform cu ars și bătut în pulbere.

532

ocru. Aceste lucrări - tăierea frunzelor și căptușelii de sticlă, pregătirea pudrei din ocru și frecarea sticlei cu ea - erau probabil realizate de bratiarii.

Drumul Sacru a fost centrul pentru fabricarea și comerțul cu toate tipurile de bijuterii. A avea o afacere aici, a fi bijutier sau aurar din Drumul Sacru era un fel de marcă: un meșter rău nu avea ce să se amestece în Drumul Sacru. Prin urmare, inscripțiile marchează cu atâta bunăvoie: „de la Drumul Sacru”. Erau 13 ateliere și magazine. Desigur, se găsesc și în alte părți ale orașului: bijutierul Evod era „din Velabra”, una dintre cele mai animate piețe din Roma.10 Clientela de aici era diferită de cea de pe Drumul Sacru: mai simplă și mai nepretențioasă. Pe Velab-ra făceau comerț în principal cu tot felul de alimente; proprietarii tuturor acestor prăvălii, viticultori, cârnați, pești, pomicultori și cumpărători modesti care își făceau cumpărăturile de la ei, se îndreptau din când în când la Evod cu comenzile. Neriy Kvadrat11 s-a stabilit pe Strada Lungă (Vicus Longus), care traversa toată golul dintre Quirinal și Viminal. Quirinal în secolul I. n. e. (și această inscripție se referă la această perioadă) a devenit o zonă aristocratică în care s-au stabilit de bunăvoie bogații și nobilimea. Neriy, se pare, conta pe clienții locali, scăpându-se în același timp de concurenții de pe Drumul Sacru.

Nicephorus, un maestru de veselă, s-a stabilit „la Vortumn” (9393) pe strada etruscă, unde deja în secolul I. n. e. exista un comert cu bunuri de lux: matase si parfumuri.

Este curios că în suburbii lucrau doi aurari: în afara Porții Flumentan (9208) și „în aurelieni”12 (nu se știe unde se aflau aurelienii): oameni înstăriți, fugiți de vuietul și forfota Romei, se pare că s-au instalat de bunăvoie în suburbiile orașului.

Am auzit atât de multe despre disprețul strămoșilor față de munca manuală, ne amintim atât de bine cuvintele lui Cicero încât o persoană cumsecade nu poate părăsi atelierul, încât afirmația „în vremuri străvechi, munca fizică era disprețuită” este considerată de necontestat,

precum o tabelă de înmulțire. Se pare că ar trebui reconsiderat și, în orice caz, limitat la anumite cercuri. Oamenii care sunt numiți după inscripțiile noastre nu se rușinează cu meșteșugul lor și își indică întotdeauna specialitatea: aurar, bijutier, vesela. Ei se mândresc că sunt buni meșteri și nu uită să citeze un fapt care confirmă această împrejurare: lucrează pe Drumul Sacru. Fiul, devenit cetăţean roman cu drepturi depline, continuă munca tatălui său: „L. Calpurnius, fiul lui Nicias, tribul Cornelian, „este angajat în același meșteșug ca și tatăl său, bijutier, și lucrează, ca și tatăl său, pe Drumul Sacru, probabil în atelierul tatălui său (33872, 9546). „Manius Obelius, fiul lui Manius” (tatăl său era țapul ispășitor Akaetes, un aurar din Aurelian), atât de îmbunătățit în meșteșugul tatălui său, încât Aurelian s-a mutat de la surzi pe Drumul Sacru. Artizani-Vacanta
533
Cățeii, desigur, sunt fericiți când copiii lor dobândesc cetățenia romană deplină și se ridică pe scara socială deasupra unui simplu artizan. Domnul Victorius Atticus, centurion al legiunii a III-a galică, a fost, desigur, mândria familiei unui slobod modest care făcea vase de argint și era căsătorit cu o libertă greacă (3592). Țapul ispășitor L. Meliy Famir, un producător de ustensile, a fost încântat să vadă cum numele fiului său este afișat pe piatra funerară, pe care a comandat-o pentru el și familia sa în timpul vieții: „L. Melius, fiul lui Lucius, Flaccus, seminția lui Anicius, scrib al edilului și chestor” (1818). Aceste sentimente sunt destul de înțelese și destul de compatibile cu conștiința demnității cuiva, care trăiește în sufletul unui maestru meșter.
Părerea lui Gummerus este inversă. El crede că meșterii, care trăiau într-o atmosferă de dispreț universal, nu s-au apreciat foarte mult și au încercat să îndrepte copiii pe o altă cale, iar ca dovadă se referă la numărul extrem de nesemnificativ de artizani liberi din această zonă. Dacă copiii artizanilor liberi ar moșteni meșteșugul tatălui lor, numărul oamenilor liberi ar fi mult mai mare. Acest fenomen va trebui probabil explicat în alt mod: meșterul artizan în cele mai multe cazuri nu este căsătorit, iar dacă este căsătorit, atunci este fără copii. Cel mai mare număr de căsătoriți se află, se pare, printre bijutieri (ei, după cum a subliniat pe bună dreptate Gummerus, sunt cei mai bogați din acest mediu), dar un singur cuplu căsătorit, bijutierul Alexandru și soția sa Flavia Sabina, și-au pregătit o piatră funerară. şi sloboziţii lor şi slobozitele lor la urmaşii lor şi urmaşii lor (9433). Julia Schole pune o piatră funerară pentru soțul ei, slobozi și femei slobode și urmașii lor, ea nu a avut copii ai ei (9544). Același lucru este și în piatra funerară a lui Fufiya Smaragd (9547). Caecilius Plut s-a numit, Sosia (poate soția lui, poate sora lui) și fratele în inscripție (X.6492); Atiliy Evod a intenționat monumentul numai pentru el și țapii ispășitori (9545); Tampius Evod s-a numit, Tampia Speratonik și țapii ispășitori din piatra funerară; copiii nu sunt mentionati. Același lucru este valabil și în inscripțiile aurarilor și argintarii: numai sloboziți și slobozitele sunt numiți; „ai nostri” sunt numiti o singura data (9208).
Maeştrii inscripţiilor noastre nu ascund faptul că sunt slobozi; uneori marca „L” indică în mod direct acest lucru, uneori numele propriu al sclavului, numele său, este invariabil grecesc. Absența numelui tatălui și a acestui nume sunt dovezi incontestabile ale originii sclavilor, dar stăpânii înșiși sau apropiații lor nu inventează numele unui tată și nu se obosesc să refacă, urmând exemplul eroului nefericit al unuia. Epigrama marțială (VI. 17), un nume grecesc într-un mod latin. Ei sunt adesea mândri de profesia lor, de priceperea lor și de faptul că sunt liberi nu îi chinuie și nu îi tulbură deloc așa cum se crede în mod obișnuit.

## Capitolul cinci

## MEDICII

Vechea Italia a făcut fără medici profesioniști. Erau tratați acasă și cu remedii casnice: ierburi, rădăcini și fructe, ale căror proprietăți vindecătoare au fost observate devreme de ochiul ascuțit al unui țăran, tincturi medicinale și conspirații. În unele familii, exista un fel de medicament de acasă, în care găseai rețete alimentare, rețete de poțiuni medicinale și formule magice care alungau o anumită boală. Din această medicină veche, care poate fi numită medicină populară atât pentru că a fost creată într-un mediu popular, cât și pentru că oamenii săraci și-au folosit invariabil mijloacele, s-au păstrat multe în cărțile lui Pliniu, conținând o listă de medicamente cu care planta iar regnul animal este bogat.
Primul medic din Roma a fost, potrivit lui Cassius Gemina, Peloponezianul Arhagatus, care a sosit la Roma chiar înainte de izbucnirea celui de-al Doilea Război Punic (PI. XXIX. 12-13). Cu cât romanii făceau cunoștință mai mult cu Grecia și cu cât s-au mutat mai departe în Orient, cu atât mai mulți doctori greci au apărut în Italia și mai ales la Roma: au fost aduși ca sclavi, ei înșiși au venit în căutarea banilor și a faimei. Printre ei s-au numărat mari medici, adevărați lumini medicali, fondatori de școli, care au adunat în jurul lor o mulțime de studenți și adepți; au scris cărți, au intrat în primele case ale capitalei, au strâns adesea mari bogății. Au fost și alții, oameni săraci modesti, liberi și sclavi, care au tratat aceiași muncitori discreti ca ei înșiși. Nu s-au scris cărți despre ele; nu au lăsat nimic în urmă, cu excepția unei bune și scurte amintiri a pacienților lor și a modestelor pietre funerare cu inscripții incolore: numele defunctului, profesia lui, uneori vârsta, care a îngropat. Uneori se adaugă mai multe detalii la asta. Oricât de sărac este acest material, este singura sursă care măcar cumva ne face cunoștință cu acești doctori obscuri și ei au constituit un detașament deosebit și curios în rândul oamenilor de rând.
535
Roma antică. Prin urmare, aceste scurte inscripții gri sunt atât de interesante și semnificative pentru noi.2
Ei vorbesc despre medici diferiți și despre diferite aspecte ale vieții lor: atât despre cei care au tratat numeroși slujitori ai palatului, cât și despre cei care, rămânând sclavi sau fiind eliberați, erau angajați în liberă practică; vorbesc despre familia lor și starea proprietății. Este mai convenabil să dezasamblați toate acestea în rubrici separate.
În marea gospodărie a curții imperiale erau atât de mulți medici, încât erau împărțiți în zeci (decurie), încredințând fiecare zece conducerii unui decurion (maistru). Fiecare decurie avea probabil propriul domeniu de activitate și era atașată unei instituții anume, care se afla sub jurisdicția oficialităților palatului. Aelius Asklepiades și Eutychus au lucrat la „Școala matinală” (IGrR 1.182; CILVI.10 172-10 173); Claudius Hymeneus a tratat bibliotecari (8907); oameni care lucrau în depozitul principal de recuzită teatrală (probabil cel care se cerea pentru amfiteatru: nu degeaba se afla acest depozit lângă Colosseum), când s-au îmbolnăvit, au apelat la Aelius Agathemer (10.085). Acești medici probabil erau programați după anumite decurie, deși acest lucru nu este menționat în inscripții.
În lumea medicală de palat există o ierarhie oficială: un simplu medic, un decurion și, în limba noastră, un „senior” sau „medic șef”: supra medicos, sau superpositus meclicorum. Decurionii au fost Sterops, un slobod al Liviei (8904), și M. Livius Boeth (3984), pe care îl găsim încă un simplu medic (3983). Libertul Libiei, M. Livy Orestes, a fost numit supra medicos (3982), iar T. Flavius Pederot Alkimian a fost superpositus medicorum ex ratione patrimonii (8504), adică a deținut funcția supărătoare de medic șef în populația populată. și economia privată larg ramificată a imperialului acasă.

Toate persoanele enumerate - atât decurioni, cât și medicii seniori - nu sunt sclavi, ci țapi ispășitori. Este puțin probabil ca această împrejurare să fie explicată prin pură întâmplare în descoperirea inscripțiilor. O persoană a fost „promovată” pentru un fel de merit medical și administrativ (este puțin probabil ca un frământat și ignorant să fi așteptat funcția de medic șef), ceea ce a presupus eliberarea ca recompensă.
Iar doctorii buni din economia imperială erau preţuiţi, căutaţi pe margine şi cumpăraţi: tocmai amintitul Pederot, căruia i s-a încredinţat o funcţie atât de responsabilă, a fost cumpărat de la nişte Alkim; medic-șef din Firia a fost cumpărat de la Kelada (8909); Eros, dobândit pentru economia Libiei, a aparținut mai devreme lui Spozius (8901). Interesantă este soarta lui Rupilius Kalpurnian, „medicul casei auguste”, al cărui monument a fost ridicat de fiul său Decimus Rupilius Telesphorianus (8646). Amândoi, judecând după gentiliciul lor, erau țapi ispășitori ai Rupilii, dar tatăl aparținuse mai demult unuia dintre Calpurnii, care și-a vândut fiul unui anume Telesfor. Atunci tatăl a venit la Ru a băut și
536
gropi și Decim a fost și el revândut acolo. Noii proprietari i-au eliberat pe amândoi, iar Calpurnian a intrat în casa imperială ca om liber.
Curtea imperială avea propria școală de medicină? A priori, un răspuns afirmativ este obligatoriu, dar sursele noastre tac în acest sens. Există o singură inscripție care confirmă - și asta indirect - presupunerea noastră: Restituta, slobozita din Ti. Claudius Alcima, „medicul lui Cezar”, mulțumește în piatra funerară „patronului și bunului învățător vrednic” (IGrR 1.283). Alkim a predat Restituta știința medicinei; Editorii inscripției au remarcat corect acest lucru. Este firesc să credem că elevul medicului de la tribunal a rămas să lucreze în departamentul palatului și este puțin probabil ca Alkim să fi fost singurul medic care avea studenți cu el. Ar putea fi proprii lor sclavi și liberi, ar putea fi, de asemenea, sclavi de palat care le-au fost dat în știință. Alkim era medicul personal, probabil Claudius. Doar încă o persoană mai cunoaște inscripțiile care au fost în contact direct cu familia imperială - P. Aelius Epafrodita, țapul ispășitor al lui Adrianov repartizat „băieților înalți ai Cezarului nostru” (viitorul împărat Marcus Aurelius și co-conducătorul său Ver) ca iatrolipt. , adică un medic, care supraveghează educația fizică a acestora (8981). Restul medicilor, care sunt numiți în inscripțiile „medici ai casei imperiale (sau palatine)” (8647, 8656), nu aveau nicio legătură directă nici cu împăratul, nici cu familia sa: tratau personalul numeros și divers al personalul inferior al palatului.
Majoritatea acestor oameni sunt țapi ispășitori; aproape toate sunt căsătorite și, dacă avem încredere necondiționată în inscripția, care spune că în mormântul comun există un loc pentru „femeile eliberate și eliberate” (un adaos standard), atunci sunt bogate. În orice caz, nu erau săraci; soții au fost găsite în același departament al palatului printre liberii imperiali. Numai Eutychus s-a căsătorit cu propria sa libertă Irina (10 172), iar iat-roliptul Epafrodita s-a căsătorit cu „Nicopolis, sclava Cezarului nostru” (8981). Merită să ne oprim asupra ambelor cazuri, deși sunt remarcabile în diferite privințe.
Pe fundalul întunecat al inscripțiilor, inscripțiile lui Eutychus uimesc pe ambele prin verbozitatea și tonul lor imperios. Fost sclav al lui Nero (de remarcat că era mândru de această împrejurare, altfel nu ar fi menționat-o în inscripție), eliberat de unul dintre flavi, se simte stăpân și manager în cercul iubitului său. cele. O inscripție, obișnuită, modest compusă i s-a părut insuficientă: a poruncit să fie tăiată alta, elocventă și magnifică; el și-a remarcat în special soția și alte două persoane ca fiind cele mai apropiate de el (să simtă cât valorează!). Ca

o mare onoare, el promite un loc în mormântul său „celor cărora li se va permite acest lucru cu propriul lui scris”. Și profită de ocazie pentru a striga amenințător: „Veto!” - înaintea lui, probabil, de atâtea ori au interzis una sau alta.
537
Aelius Epafrodita, iatroliptul pe care îl cunoaștem deja, a murit foarte tânăr, lăsând-o văduvă pe Nicopole, sclavul împăratului. Potrivit legii, nici sclava, nici fiul ei, tânărul Soter, care era considerat sclav de mama sa, nu avea nicio proprietate și nu putea dispune de nimic. Dar Nikopolida ordonă: ridică un monument soțului ei și îl elimină ca țapi ispășitori.3
Medicii, într-o oarecare măsură, nu sunt deloc oameni săraci; dacă majoritatea dintre ei nu au bogăție, atunci există o bogăție puternică și durabilă. Ei au fonduri pentru o piatră funerară de marmură, și chiar și pentru o urnă de marmură, vor contribui la construirea unui monument comun, vor cumpăra un loc în columbarium pentru o persoană dragă. Ei lasă suficiente fonduri pentru văduvele lor pentru a le onora cu un monument, uneori chiar cu decorații sculptate și o inscripție în versuri (9604; CE 1253; Dess. 7800). Mulți au liberi, prin urmare, există sclavi: o persoană atât de bogată încât să aibă liberi, desigur, nu s-ar putea descurca fără sclavi. Numărul lor probabil nu era foarte mare; aici limita a fost pusă de „spațiul de locuit”: medicii în cauză nu locuiau în conace și nu închiriau apartamente luxoase. Probabil că au fost și puțini liberi, dar dacă doctorul Dimitrie a fost înmormântat de un singur liber liber Hercule (9572), și Terentia Pista cu soția sa (6192) și Iulia Roziana (9584) - doar doi, asta înseamnă doar că la înmormântare a fost asistat. de cei mai apropiați oameni, ai căror patroni nu și-au pregătit epitafuri în avans, așa cum au făcut-o colegii lor mai prudenti Hostius Pamphilus (9583) și Junius Dionysius (9585): „Pentru ei înșiși, sloboziții și slobodele lor și urmașii lor”.
Un indicator incontestabil al viabilității medicului este dimensiunea terenului pe care l-a achiziționat pentru mormântul său: cel mai mic este de 14 X 14 metri pătrați. picioare (9607), există 13 X 24 (9583), 20 X 25 (9589), 22 X 25 (9567), 34 X 34 (9606). Pe o astfel de piață, desigur, nu s-a ridicat doar un monument cu o cameră de înmormântare; aici au întins o grădină, au plantat flori, au atașat un dulap pentru paznic, care a păzit toată această mângâiere gravă.
Mulți dintre acești oameni sunt căsătoriți, adesea cu femeile lor libere, care se referă la defuncții soți drept „patroni și binefăcători”. Ne putem imagina istoria unei astfel de căsătorii: un medic, deja liber, și poate chiar un sclav, după ce a adunat o anumită sumă, și-a cumpărat un sclav - un vicar; după ce a primit el însuși libertatea, și-a eliberat sclava și a legalizat căsătoria cu ea. În unele inscripții s-au păstrat ecouri de respect și dragoste pentru acești sclavi recenti. Medicul lui Diet, alături de mândra sa Aquila, eliberată din naștere, și-a numit și mama, doar o slobozită. Pentru Allius Pamphilus, soția și liberta sa Primilla era cea mai dragă din lume (9567). Există, totuși, cazuri în care un soț nu își spune iubita soție. Gazda Pamphilus, despre care s-a discutat recent, a cumpărat un loc de înmormântare mare pentru el, pentru liberii săi și pentru o libertă a unora.
538
M. Gimnina, Gelpii (9583; Dess. 8341). Dacă ea nu ar fi ocupat un loc special în viața lui Pamphilus, el nu ar fi remarcat-o mai ales prin nume dintre toți ceilalți. Dar că era soția lui Pamphilus, nici un cuvânt despre asta (dacă ar fi rudă, soră, mătușă, mamă, asta ar fi indicat). Același lucru este și în piatra funerară a lui Kaskelli Gemin și a eliberatului din Kaskelli Smyrna (9589). Este puțin probabil ca soții care s-au declarat în mod deschis liberi să le fie rușine de soțiile lor liberi. Mai degrabă, un alt lucru: patronul (și eliberata a fost sub

tutela patronului toată viața, iar această tutelă la sfârșitul secolului I î.Hr. sau chiar la începutul timpului august - și anume, ambele inscripții se referă la aceasta. timpul - a fost suficient de puternic) nu a permis femeii ei libere să se căsătorească, iar această interdicție nu putea fi ocolită decât tacit și ilegal. Există un caz în care soția nu este deloc menționată: Apuleius Eros a poruncit să sculpteze numele pe tabla mormântului - al său, fiul său și țapul ispășitor, aparent o persoană apropiată; mama fiului și-a lăsat inima și memoria ca și când n-ar fi existat niciodată (9568).
Din 28 de familii, doar 9 au copii.4 Restul au avut copii? S-au împrăștiat în întreaga lume, părăsindu-și părinții și rupând legătura cu casa părintească? Cu mult timp în urmă, când părinții erau încă sclavi, copiii lor erau vânduți undeva și s-au rătăcit? Niciuna dintre aceste presupuneri nu poate fi susținută de fapte.
Erau printre medici și săraci. Există inscripții din care emană sărăcia și singurătatea. Quintus Granius, un bărbat în vârstă de 80 de ani, a primit o placă comemorativă de la un sclav ciudat (19089). Există inscripții în care sunt menționate doar numele și profesia defunctului (9582, 6836, 9577, 9614 etc.). Nu există liberi, nu există femei libere, nu există întotdeauna o familie proprie. Când a fost și a început? Phasis a murit la 17 ani (NS, 1923, 379), Menander la 21 (9591); Egiptul, care a fost înmormântat de mama ei, era probabil și el tânăr (9578).
Primul gând care îmi vine în minte când citești aceste scurte inscripții este că oamenii menționați în ele sunt singuri, fără familii. În unele cazuri, acest lucru este sigur; generalizarea aici, însă, nu ar trebui să fie. Concizia acestor inscripții, poate, ar trebui explicată prin faptul că defunctul a fost înmormântat de colegiul funerar, căruia nu-i pasă de starea civilă a membrului său: trebuia să-i menționeze numele, profesia, uneori vârsta. Doctorul era într-adevăr atât de sărac încât nu putea conta pe o înmormântare aranjată de rude - asta este, fără îndoială; este imposibil de crezut că nu a avut o familie pe baza acestor inscripţii.
Medicii de vacanță după eliberare au continuat de obicei să-și trateze patronul și familia lui, și poate chiar cunoștințele (de obicei, acest lucru era de acord în momentul concediului), dar cu deducerea acestor orege, erau oameni liberi care lucrau pentru ei înșiși. Cândva erau sclavi. Fiecare familie romană bogată avea propriii doctori sclavi. Doi medici greci sunt înmormântați în columbariumul Taurului Statilii: Luce (6319) și Fira (6320); Bogatul Dasu-miy în testamentul său comemorează doi doctori sclavi (sau liberi?
539
Text cu goluri mari - 10.229); în alaiul sclavilor care îl însoțeau pe Skurran, un sclav al împăratului Tiberius, care se ocupa de finanțele Galiei Lugudun, se aflau doi doctori (5197). În societatea de curse a „albaștrilor” doctorul era sclavul Gila, suficient de bogat pentru a comanda în timpul vieții „pentru oasele sale” o placă mare de marmură (33.879). Soarta lui Zosim, slujitorul Imnului, merită să ne oprim (7295).
Proprietarul său, M. Junius Anthem, un medic, a fost un liber al unuia dintre Juni-ev Silani (7609, 7610). Este puțin probabil să-i fi cumpărat deja un doctor pe Zosima: un medic era scump. Este mult mai probabil ca, după ce a dobândit un sclav, cel mai probabil când era băiat, l-a învățat arta medicinei și l-a lăsat să practice pentru a câștiga bani pentru proprietar și a lăsa ceva pentru el pe viață și pentru răscumpărare. Din inscripție se vede că Zosim a îmbătrânit suficient: și-a făcut el însuși vicar și s-a căsătorit cu ea, și-a amintit de sora lui și, poate, chiar a invitat-o să locuiască cu familia sa (7295).
În ceea ce privește medicii care sunt liberi de la naștere, înainte de a vorbi despre ei, ar trebui să decideți pe cine să luați în considerare ca atare. Fără îndoială, oameni liberi s-au născut Themison, fiul lui Arog,

din Thrall (însuși Arog, judecând după numele și gentilicium - Tiberius Julius - a fost țap ispășitor imperial: IGrR 1.269); Arruntius, doctor al lui Domițian; Menekrates din tribul Quirinian, fondator al propriei sale școli de medicină, „medic al Cezarilor” (IGrR 1.286); Tee. Claudius Letus, fiul lui Letus (9573); Primilla, fiica lui L. Vibius Meliton (7581). Dar cine era Alexandru, „cu ostenelii s-a apropiat de marele Alexandru”, căruia soția sa i-a ridicat un monument cu epitaf laudativ (9604)? Cine au fost Ortesinus (Hortensius?), medic și filozof, un om cu „dispoziție minunată” (IGrR 1.319), Egipt, care a fost înmormântat de mama sa (9578), Eutychion, „medic binefăcător” (9579), Zeph (9599) , Nikerot (9593) , Menander (9591), „medicul Cosma” (IGrR 1.294) și o serie de alții, de asemenea menționate pe scurt și plictisitor? Numele unei persoane libere de la naștere ar trebui să fie numele tatălui său, numele unui sclav - numele stăpânului. Nu există nici una, nici alta și, prin urmare, răspunsul poate fi dat doar sub forma unei presupuneri: mai degrabă liber. În favoarea acestui lucru vorbește următoarele: numele proprietarului căruia îi aparținea medicul sclav era cu siguranță cunoscut în raionul în care a tratat. Cine trebuia să se plângă de asta? De la cine să recupereze daunele din rău tratament? Era important atât pentru pacient, cât și pentru rudele acestuia să știe cine este stăpânul doctorului lor. Într-o piatră funerară oficială (și un sclav care dobândise deja niște bani era cel mai adesea îngropat de un colegiu funerar), acest nume ar fi menționat. Pe cine ar fi interesat de patronimul unui medic liber? Soția lui Nikerot sau Zef putea să uite și pur și simplu să nu cunoască numele socrului ei, pe care nu-l văzuse niciodată în ochii ei. Psyche, care i-a pus inscripția lui Menandru (9591), Anfisa, care și-a amintit de „prietenul Filologului” (Bull. Sot. 1928, 300), pacienți recunoscători care l-au îngropat pe Eutychion (9579), cum se numea tatăl lui o persoana draga lor?
540
Despre acești oameni se poate spune foarte puțin: inscripțiile dedicate lor nu suferă de verbozitate. Ei sugerează singura concluzie incontestabilă: acești oameni erau săraci - fără liberi, fără morminte mari. Sunt înmormântați fie de rude - soție, mamă, iubit, prieteni - fie de un colegiu de pompe funebre.
Cum au fost tratați acești medici? Inscripțiile sunt tăcute despre munca lor și doar indirect se pot trage unele concluzii despre aceasta. Evelpist, potrivit tutorelui său, „medicii au tăiat și ucis” (NS, 1911, 70, nr. 1; Dess. 9441), dar există și astfel de inscripții în care defunctul este numit „cel mai demn doctor” (NS, 1911, 191); Un monument lui Eutychian a fost probabil ridicat de către pacienți recunoscători (9579). Că au existat medici care și-au tratat pacienții bine și cu succes se poate deduce din faptul că s-au stabilit ferm într-un singur loc: Gemellinus era cunoscut în toată Shiroka (CIL XV.7187); Julius Evksin a tratat în vecinătatea grădinilor Sallust (8671); Felix, un oftalmolog, s-a angajat la Garlic Lane (33 157; Dess. 7809). Locuința îndelungată a medicului într-un loc mărturisea, desigur, că și-a dobândit o bună reputație în raion, creată prin muncă și sârguință. Legătura unui medic cu un anumit loc a fost considerată ca o garanție a conștientizării sale profesionale. Mențiunea locului de reședință al medicului în pietre funerare este un fel de omagiu recunoscător adus memoriei sale și recunoașterii meritelor sale medicale.
Unii medici au nume pur „profesionale” care indică direct ocupațiile lor: „Medic” (25.250), „Dietă” (9569), iar acest lucru sugerează că au existat familii de doctorat în care știința medicală a fost moștenită din tată în fiu, iar tatăl a ales pentru el. fiu un nume potrivit pentru viitoarea sa profesie: „Ajutor” - boethus (3983, 3984), „Mântuitor” - soter (8981, 9586), Salvius - din salvo - „zboară”, „salvam” (9586), „ Resolver”, „Eliberator” (Lyusa) - de la Hiso (6319). Și medicul Zosim, care și-a

numit fiul Syunerg („coworking”, „asistent în muncă”: IGrR 1.284), desigur, a contat pe faptul că fiul său va fi atât asistentul său, cât și succesorul muncii sale.
Nu existau spitale publice la Roma. Medicii au mers să-i vadă pe bolnavi, iar cei bolnavi au venit la casele lor, dar nu există informații exacte despre ceea ce au aranjat la „clinicile” lor de locuințe. Dell Corte credea că la Pompei, un medic a înființat un spital adevărat la el acasă, dar aceasta este doar o presupunere. Columella le menţionează (XI. 1.18-19); atunci când este bolnav, îndatoririle de „surori”, și poate de medic, sunt îndeplinite de o menajeră (XII. 1.6). Este foarte probabil ca astfel de spitale să fi fost amenajate pentru oameni bogați din Roma la conacele lor, dar nu avem informații despre ei.6
Capitolul șase
COLUMBARIA STATILIIEV TAURI
unu
În 1875, pe Calea Appian, lângă Roma, a fost excavată o parte dintr-un columbarium, care a aparținut familiei Statili Taurus. Sclavii și slobozii lor au fost îngropați aici timp de 60-70 de ani, începând din ultimele două decenii î.Hr. și terminând în 40-50 de ani. n. e. Conform obiceiului roman, peste fiecare nișă în care se afla vasul cu cenușa defunctului, era amplasată o placă care indica numele și, adesea, poziția defunctului. Există 381 de astfel de inscripții în această parte a columbariumului (CIL VI.6213-6594). Numărul de sclavi aparținând Taurisului poate fi calculat foarte aproximativ din aceste inscripții. În această casă, sclavii morți, bineînțeles, nu erau aruncați în groaznicele fântâni ale gropii Esquiline, dar mișcări și mișcări puteau să apară în cadrul familiei de sclavi: liberii puteau pleca complet sau accidental să se găsească departe de Roma și să moară departe; unii dintre sclavi puteau fi trimiși în vile și moșii suburbane și chiar mai departe în Istria și lângă Aquileia, unde Taurii aveau mari proprietăți de pământ. German Donat, unul dintre paznicii vechiului Taur, a fost înmormântat de „tovarăși” - sodale (6221). Au fost 130, dar în columbarium sunt doar nouă inscripții marcate „german”. Slave Skirt - Symphoniacus (6356) a fost membru al unei orchestre, al capelei sau al dirijorului acesteia. În ambele cazuri, el a fost membru al unui grup, ceilalți membri ai căruia nu se află în columbarium. În unele inscripţii se menţionează că cutare sau cutare era un sclav al Sisenei sau Corneliei, dar nu există nicio certitudine că această împrejurare a fost invariabil menţionată; există inscripții: „sclavul Taurului tatălui”, „sclavul Taurului tânărului”, dar, din păcate, în patru generații de Taur, fiii - cel puțin cei mai mari - erau numiți invariabil „T. Statilius Taur”. Nu știm dacă locul defunctului a rămas gol sau dacă proprietarul l-a înlocuit nu cu una, ci cu mai multe persoane, nu putem stabili succesiunea morților, nu știm, în sfârșit, câți sclavi erau în viață până în ziua în care. ultimul
542
ny din Taur s-a sinucis. Semnificația inscripțiilor în altul; ele dezvăluie unele trăsături ale vieții economice a unei case romane bogate și nobile din prima jumătate a secolului I î.Hr. n. e. Modul său de viață este modul standard al familiilor aristocratice de atunci, cu unele, desigur, variații: uneori mai sărac, mai simplu, mai bogat doar în casa imperială; uneori cu mari pretenţii, de exemplu, printre Volusieni. Acesta este ceea ce face ca columbariumul Statilii - în completitudinea sa este singurul - deosebit de interesant și important. Ceva în aceste inscripții confirmă ceea ce se știe de mult, dar ceva este neașteptat și nou. În primul rând, însă, câteva cuvinte despre Statiliae înșiși.
Omul care a pus bazele bogăției și nobilimii acelei ramuri a Statiliilor în cauză a fost T. Statilius Taurus, un contemporan cu Augustus. El aparţinea, după Velleius (2.127), unei familii ignobile; nu se știe nimic despre tinerețea lui. Dintr-o dată, un comandant excelent și un om cu

capul limpede, sobru, care știe să vadă, să aleagă și să evalueze, stau în fața noastră în plină creștere. Nu se îndoia că Republica era terminată; după asasinarea lui Cezar, el este cu Antoniu, iar când a început cearta între Antoniu și Octavian, s-a dus la Octavian. A luptat frumos, cu succes și fericit: a curățat Sicilia de Pompeieni; în Africa a alungat triburile nomade mult spre sud, tulburând coloniștii romani; a pus capăt războiului din Iliria. În bătălia de la Actium, a comandat o armată terestră și a răsturnat cavaleria lui Antony cu un atac rapid.
Taurul aparținea unui număr mic de oameni în care Augustus avea încredere necondiționată, așa cum avea încredere în Mecenas și Agrippa. I s-a permis să păstreze cu el un detașament de germani înarmați - privilegiul membrilor casei imperiale. Când Augustus și Agrippa au părăsit Italia, Taurul a luat locul prefectului orașului (permanent din 16 până în 10 î.Hr.). „În pofida vârstei sale înaintate, a făcut față în mod admirabil acestei poziții”, a scris Tacitus, fără laude (Aplicația 6.11).
Războaiele din Iliria au adus o mare bogăție pentru Taur, iar el le-a folosit parțial, precum și pe Agrippa și Mecenas, pentru îmbunătățirea Romei. „August nu i-a împiedicat pe Taur și pe alții să dea pradă militară și un exces din averea lor pentru a decora orașul” (Tas. ap. 3.72). Taurul a construit primul amfiteatru de piatră din Roma pe Campus Martius. Augustus i-a dat Grădinile Pompeiane, pe care Antony le-a deținut la moartea lui Pompei, un parc uriaș care cobora pe panta Dealului Grădinilor în valea de la poalele acestuia. Grădinile Skatonovy, situate undeva la nord-vest de Poarta Esquilinei, aparțineau și ele familiei. Unicul fiu al lui Statilius, membru al colegiului responsabil de monetărie (triumvir monetalis), se pare că a murit devreme, deoarece în această funcție cariera i-a fost întreruptă; s-a căsătorit cu una dintre ramurile unei vechi case aristocratice, cu Cornelius Sisennes. Din această căsătorie s-au născut doi fii; amândoi erau
543
consuli, unul - în anul 11 d.Hr. e., celălalt - în 16, acesta din urmă, spre deosebire de fratele său, a adăugat numele lui Sisenna. A cumpărat un conac care i-a aparținut cândva lui Cicero și era situat în partea de nord-est a Dealului Palatin. Fratele său s-a căsătorit cu fiica lui Mark Valerius Messala Corvinus, un celebru orator și patron al lui Tibullus. De asemenea, a avut doi fii și ambii erau consuli, unul în 44, celălalt, Taur Statilius Corvinus, în 45. Bătrânul s-a sinucis în 53, nevrând să aștepte procesul, al cărui rezultat era cunoscut dinainte: acuzația de luare de mită și vrăjitorie a fost un pretext pentru confiscarea proprietății sale, în special a parcului, la care a visat Agrippina.
Acest parc (a nu se confunda cu Pompeev) a fost situat pe Esquiline și a fost plantat de bunicul, și poate străbunicul consulului nefericit.
Adiacent lui era un pătrat - forumul Taurului; a fost spart de cineva din această familie și decorat cu „steama” familiei – capete de taur. Toate aceste detalii ne permit să judecăm care era starea Taurului.
Materialul furnizat de inscripții ar trebui, pentru o examinare mai ușoară, să fie împărțit în rubrici separate: servitori personali ai proprietarilor, oameni care deservesc întreaga casă și, în sfârșit, „administrarea casei”. Limitele pot să nu fie întotdeauna precise și clare, dar aceste titluri introduc un anumit sistem.
Componența slujitorilor personali include lachei (cubiculari, „dormitori”), frizieri (tonsores), „vestiarii”, „însoțitori” (pedisequi) și hamali (lecticarii).
Kubiculariy l-a ajutat pe proprietar să se îmbrace și să se dezbrace, a îndreptat patul, a pus în ordine dormitorul și, în general, a servit proprietarul. Cezar, când a fost capturat de pirați, a lăsat cu el un doctor și două cabine (Suet. Caes. 4.1). Când arestatul Tsetsinu Pet a fost trimis la Roma, soția sa Aria a cerut să fie luată cu el pe navă în locul „sclavilor pe care îi vei desemna să servească hrana consularului,

îmbrăcă-l și încălță-l” (P1. ep. 3.16. 7-8). Cubicularius era o persoană printre servitorii casnici: stătea aproape de proprietar, îi cunoștea gusturile, obiceiurile și slăbiciunile și, s-a întâmplat, s-a identificat cu proprietarul. Depindea adesea de el dacă să admită sau nu un vizitator în gazdă, iar Seneca, un observator ascuțit, nu în zadar vorbea despre „aroganța slujitorului” - supercilium cubicularii (dial. 2.14.1). Sunt numiți nouă Cubiculiarii (6254-6260 și 6263-6265), toți sunt sclavi. Trei inscripții spun cu cine erau acești oameni; Afton era cubicularul Taurului, tatăl, iar Klar era cel al Taurului, tânărul, dar este imposibil de clarificat care Taur erau. Libertul Filerot a fost cubicular sub Cornelia (6264), soția consulului în 16. Despre restul nu se știe nimic.

Romani secolul I n. e. s-au bărbierit – au început să-i crească barba doar sub Adrian. Bărbierirea a fost o operație dureroasă: fără brici de oțel, fără săpun. Martial a dedicat un epitaf sincer frizerului iscusit
544
(6.52), și a numit și capra cea mai inteligentă făptură din lume: „trăiește cu barbă” (11.84.17-18). De obicei se bărbiereau și își tundeau părul în frizerie, dar casele bogate aveau propriii frizeri; două au fost îngropate în columbarium (6366-6367); era și o „coafară” Erotida, a cărei îngrijire și pricepere erau încredințate capetelor de femei. Toți trei sunt sclavi.

Garderoba stăpânului era încredințată vestiarului: păstra hainele în stare bună, le aerisește și le așeza, ungea cuferele unde zăceau de la molii cu nămol de măsline. Erau, desigur, o mulțime de haine ale maestrului, iar printre ele se aflau lucruri luxoase. Așternutul a fost inclus și în îmbrăcăminte; ce valoare ar putea avea ei este evidentă din faptul că Cicero, enumerand lucrurile lui Chrysogon, plasează stragulae vestis lângă vase de argint urmărite, statui și picturi (pro Rose. Amep. 46.133). Toate cele trei vestiare ale Statiliilor sunt țapi ispășitori (6372-6374); poate că acesta nu este un accident: proprietarul a încredințat lucruri scumpe unor oameni pe care îi cunoștea de multă vreme și pe a căror onestitate se baza.

Când proprietarul sau gazda a părăsit casa, le-a urmat „însoțirea”. Acest obicei este adânc înrădăcinat. Chiar și Horațiu, încă un om sărac, a fost însoțit în plimbările sale solitare de un sclav (Sat. 1.9.10). Dacă gazda era invitată să viziteze la cină, o astfel de „însoțitor” stătea în spatele lui în spatele patului și ținea sandalele maestrului și o mantie în mâini - îndatoririle sunt simple. Cu prudentul Atticus, toți acești „însoțitori” au fost învățați să copieze cărți și să citească expresiv (Nep. At. 13), dar acest lucru era atât de ciudat, încât lui Nepos i s-a părut necesar să observe o asemenea împrejurare; Cicero și-a luat joc de un bărbat care avea același sclav ca și bucătar și majordom (în Pis. 67). Statilii i-au inmormantat cinci "insotitori": Pisi da "a insotit" pe unul din Statilii, iar Logad - Messalina, mama consulului de 44. Pe care restul "a insotit" nu se stie. Toți aceștia sunt sclavi (6332-6336).

Romanilor le plăcea să meargă pe jos, considerau mersul un exercițiu necesar pentru sănătate, dar oamenii bogați mergeau de obicei în afaceri sau în vizită în targă. Erau 13 hamali (6218, 6301-6313), toti sclavi. Acest număr mare nu este deloc întâmplător; targa era purtată de cel puțin șase; proprietarul, stăpâna și unul dintre ceilalți membri ai familiei puteau avea fiecare lecticarieni, doar la dispoziție. Trei dintre acești sclavi au fost numiți „lecticarieni ai Taurului” (6303, 6307-6308); unul era „lecticarul din Sisenna” (6312). Peste hamali se punea doar un paznic; a fost numit supra lecticarios, iar libertul Spinter (6301) a ocupat această funcție.

La Roma, nu exista corespondență de stat pentru corespondența privată, dar printre Tauri era, desigur, extinsă și depășea granițele Italiei:

corespondau cu prietenii și cunoștințele care se aflau în țări străine, comunicau cu managerii lor de peste mări. moșii. Peste inscriptii
545
trec pe lângă doi funcţionari (tabelarii), ambii sclavi; una se numește „scrisoarea Taurului” (6342 și 6357).
În familiile înstărite, supravegherea băieților de la o vârstă fragedă era încredințată profesorilor, al căror rol este foarte asemănător cu rolul unchilor din familiile nobile de proprietari de pământ din secolul al XVIII-lea. Profesorul este atât un slujitor, cât și un educator. Ceea ce i se cere nu este educație, ci devotament și bune moravuri. În columbarium, profesorilor li s-au dat cinci inscripții, iar acestea dau ceva nou: „unchiul” era atribuit nu numai băieților, ci, s-a întâmplat, fetelor; Messalina, fiica Taurului, poate aceeași care a devenit mai târziu soția lui Nero, a avut un profesor Gemellus (6327), iar unul dintre Statilii a avut un liber Zabda (6330). Tyrannis, o femeie slobozită, a fost „profesorul” altui Statile (6331) - un nume pentru o dădacă care nu se găsește în mod obișnuit. Cu excepția ei și a lui Zabda, toți sunt sclavi.
În columbarium există o inscripție: „Epafra este băiat. Capsary” (6245). Un capsarius, de obicei de aceeași vârstă cu stăpânul său, un școlar, îl însoțea la școală și purta în spate o șapcă, o cutie rotundă țesută din farfurii subțiri de fag, unde erau așezate suluri, tăblițe și alte rechizite școlare. Gazda s-a dus la gramatic sau retor; copiii din familiile înstărite nu au învățat să scrie și să citească în școala elementară, ci acasă.1
În cercurile educate romane, judecând după cuvintele lui Quintilian, a existat de multă vreme o dispută despre unde este mai bine ca copiii să primească o educație: acasă sau la școală. Quintilian era ferm în favoarea școlii și avea mulți oameni care aveau gânduri asemănătoare. Fiul lui Taur, unul dintre primii demnitari ai statului, moștenitorul unei averi uriașe, se așează pe banca școlii alături de fiul unui liber, „sclavul de ieri” sau al unui artizan care se neagă totul, doar pentru a colecta bani pentru învăţătura fiului său şi să-l aducă oamenilor. Ambilor li s-au pus aceleasi intrebari, ambilor li s-au dat aceleasi exercitii si ambii au fost biciuiti in acelasi mod. Acest democratism al școlii romane din timpul imperiului a trecut cumva neobservat chiar și în rândul cercetătorilor de specialitate.
Slujitorii personali ar trebui să includă și asistentele (6223-6224) și îngrijitorul Barney, care i-a predat călărie pe fiul lui Sisenna (6352). Acum să trecem la sclavi, care au servit nu numai proprietarii, ci - cel puțin parțial - pe toți cei care locuiesc în casă. Sunt ocupați cu pregătirea alimentelor și a îmbrăcămintei.
Trei bucătari sunt numiți: doi sclavi și un liber liber (6247-6249). „Departamentul de bucătărie” ar trebui să includă și sclavul de umplutură - fartor (6286) și „săratul” - salarius (6347), furnizorul de tot felul de murături și marinate, de asemenea un sclav. Treaba umplutorului era să umple cârnați și să gătească tot felul de umpluturi. Cârnații erau hrana preferată de toate secțiunile populației romane; puteau fi preparate foarte simplu, adăugând la carne doar usturoi, ceapă și ierburi condimentate care au crescut în orice fel.
546
grădină sau ai putea lua mirodenii foarte scumpe de peste mări. Pe lângă cârnați, carnea tocată era necesară pentru mâncăruri precum friptura de miel sau porc. A face carne tocată pentru masa maestrului nu a fost deloc o sarcină ușoară: trebuie să știți ce condimente sunt potrivite, cât de mult să luați, ce poate fi amestecat și ce nu; trebuie să ne amintim cum să-i mulțumim proprietarului și gazdei. A fost suficientă grijă atât pentru bucătar, cât și pentru umplutor. Decapatorul nu a stat degeaba. Ceea ce numai în casa romană nu era nici sărat, nici murat, nici uscat,

nici turnat! Și legume, și fructe și diverse ierburi, ca să nu mai vorbim de carne. Columella a dedicat o parte semnificativă a celei de-a 12-a cărți din „Agricultură” acestei ramuri a economiei casnice.2
Brutarii sunt ocupați să coacă pâine - pistori: doi liberi, un sclav (6219, 6337-6338). Cuvântul „pistor” desemnează atât un morar, cât și un brutar în același timp; Aceste specialități s-au separat abia în secolul al IV-lea. n. e., odata cu aparitia morilor de apa. Dacă casa Taurului avea o brutărie proprie, atunci avea și o cameră în care stăteau morile; Pistorele Statiliilor atat faina macinata cat si painea coapta. Desigur, se pune întrebarea: numai pentru proprietari? Și sclavii? Cumpără pâine? Unde și cum mănâncă?
Pentru un răspuns, există singura dovadă a lui Seneca, care spune că un sclav a primit o lună sau cinci modi de cereale și cinci denari, sau o rație zilnică (Epist. 80.7-8). Sclavul stăpânului care locuiește în insulă își primea cel mai adesea rația în numerar și în natură: în apartament nu există doar un cuptor de pâine, dar nu există și vatră; fierte numai pe braziere. Unde este un loc pentru un sclav? I se vor da cereale și bani, iar modul de a se înțelege cu ei depinde de priceperea și ingeniozitatea lui. Adesea, sclavul, „înșelându-și stomacul” - fraudato venfre (80.4), a pus deoparte o parte din acești bani, adunând peculii pentru el însuși. Dar Taurii locuiau într-un conac și aveau mori, o brutărie și, desigur, o bucătărie. Columella a recomandat proprietarului moșiei să așeze cuptorul de pâine și să înființeze o brutărie, în funcție de numărul de coloane care va folosi această brutărie (1.6.21). Mâncarea caldă pentru sclavii lui Cato este pregătită de vilika (143.2); la Columela, sclavii, întorcându-se seara de pe câmp, se așează la masa întinsă. Și printre Statilii, sclavii își duc grânele undeva la brutăria altcuiva și aleargă prin taverne? În această casă, observând cu sârguință, pe cât posibil, calea antichității autohtone cu tradițiile ei economice, care cerea ca proprietarul să se descurce cu tot ce-i are, sclavii erau eliberați să se hrănească undeva pe margine, când exista un ocazie plină de a le aduna la o cină acasă? Acest aranjament nu numai că ținea sclavii acasă, eliminând nevoia de a ieși în căutarea hranei; a obișnuit sclavul cu casa, dispus la stăpân - despre această dispoziție a sclavului față de stăpân (ca sentiment necesar) se vorbea deja la sfârșitul republicii. Presupunerea că sclavii aveau mese calde pregătite acasă, că aveau propria lor bucătărie și proprii bucătari, cred, nu este prea îndrăzneață și deloc nerezonabilă.
547
El a păstrat toate proviziile de hrană, le-a dat și a ținut evidența depozitelor și hambarelor sale, sclavul „pivniță” (cellarius) Filolog (6216), căruia „cântăritorul” (mensorul) Laches, un băiat care a murit la 17 ani. vechi (6321), a fost dat ca asistenți.
Este puțin probabil ca Taurii înșiși să poarte haine făcute acasă, după exemplul lui Augustus, dar sclavii erau îmbrăcați în țesături de casă. Opt inscripții menționează un filator (6339-6346); i-a supravegheat, le-a cântărit lâna, le-a dat lecții, le-a predat și le-a verificat munca lanipendes (6300). Aveau propriul lor țesător (6362) și unul sau doi țesători (6360,3 6361); repararea hainelor era făcută de darners - sunt trei dintre ei - și un darner - sarcinator, sarcinatrix (6349-6351; 6348). Nu numai că au reparat o rochie ruptă; din haine vechi se tăiau bucăți bune și din ele se cuseau pături mari – centone, cu care sclavii se adăposteau. Spălarea rufelor și, probabil, fabricarea de cârpe, era, de asemenea, o treabă casnică. În columbarium au fost îngropate patru feltrii fullon (6287-6290).
Pentru munca lor, fullonii aveau nevoie nu numai de diferite tipuri de lut, de o abundență de apă și de o cantitate mare de urină, ci și de echipamente speciale: în garduri speciale, unde erau cuve în care își făceau „dansul”; în căzi mari pentru clătirea țesăturilor; în cuști, pe

care se întindeau togile spălate pentru a fi fumigate cu sulf; în prese ale unui dispozitiv special. Cum a fost atelierul fullonienilor se poate judeca din rămășițele acestor ateliere din Pompei. Am văzut că au nevoie de mult spațiu.

Toți cei 19 (sau 20) oameni care au lucrat în „departamentul de îmbrăcăminte” sunt sclavi și sclavi.

Producția de încălțăminte la Statilii a fost ocupată de o singură persoană - sclavul Diomede (6335). Se numește sutor; acest cuvânt înseamnă un cizmar care repara pantofii rupti. Diferența dintre „secția de încălțăminte” și „secția de îmbrăcăminte” (19 persoane și una) este atât de mare încât nu poate fi explicată prin pură întâmplare. Pantofii, evident, au fost cumpărați pe lateral - atât piele, cât și lemn.

La casa era un personal de mesteri care executau diverse lucrari, in primul rand, bineinteles, mici reparatii curente. Inscripțiile menționează pur și simplu fabri (6283-6285), toți sclavi; acest cuvânt, fără nicio definiție, desemnează metalurgiști: fierari, lăcătuși. Taurienii au avut probabil pe amândouă: repararea încuietorilor, montarea țepelor ușii, forjarea unui nou pivot sau șurub – întotdeauna este de lucru într-o casă mare. Fabri tignarii (6363-6365a) în sensul strict al cuvântului sunt dulgheri: se ocupau cu repararea pieselor de lemn, tavanelor, pardoselilor, repararea șopronelor vechi, construirea altora noi. Poate că printre ei era un tâmplar, care a reparat uși și a făcut mobilier simplu pentru sclavi. Trei dintre acești oameni sunt sclavi, unul este un liber.

Mai era un specialist în lucrul cu piatra (laber structor parietarius), un liber Nicephorus (6354); poate mai existau tencuitori

548

(dacă inscripția 6360 trebuie citită „teclor”) și marmorare. In secolul I n. e. a devenit foarte la modă să furnizezi pereții din interior cu marmură multicoloră. Seneca nu a ratat ocazia de a reproșa contemporanilor săi această dependență de lux (Epist. 86.6). Dacă undeva plăcile s-au despărțit, dacă era necesar să se înlocuiască o lespede cu alta, dacă proprietarul dorea să-și reverseze colorat dormitorul (dormitoarele din casele romane erau mici), Marmorariumul Nicefor (6318) a preluat. Plăcile trebuiau conduse una pe alta astfel încât să se obțină o suprafață netedă continuă. Marmorarius și-a verificat calitatea lucrării trecându-și unghia de-a lungul peretelui (de unde și expresia „ad unguem factus”: Scholast Pers. 1.65).

Topiarii lucrau în parcuri. Două dintre ele sunt numite: Caca (6370) s-a ocupat de „grădinile”, în unele din parcurile îndepărtate, și Felix (6369), probabil în grădină, așezat la conacul în care locuia Tauri. Topiarii nu sunt doar grădinari care au grijă de plante. Aceștia sunt arhitecți, dar nu construiesc din pietre și bușteni, ci creează un anumit complex estetic de copaci și tufișuri. Ei plantează copaci, combinând diferite specii; uneori înfipt în parc, cum era cazul moșiei etrusce a lui Pliniu cel Tânăr (Epist. 5.6.33), „un fel de sat” - o livadă; îmbracă clădirile și copacii cu plante cățărătoare, astfel încât să se obțină o galerie verde acoperită; cu tăiere specială și vicleană dau copacilor și tufișurilor aspectul diferitelor obiecte, oameni, animale. Pliniu cel Bătrân a scris că ei creează imagini întregi în acest fel: vânătoare, flotă (16.140). Topiarii trebuiau să treacă printr-o școală temeinică de grădinărit și afaceri cu parc; Din păcate, nu se știe nimic despre pregătirea lor. Ambii topiari ai Tauris sunt sclavi.

Topiarele ne introduc în mediul sclavilor educați. Aceștia includ actori, muzicieni, medici, secretari, stenografi și copiști.

Se știe că cina la bogații romani (și nu doar cea ceremonială) a fost însoțită de lectură, muzică și mici spectacole de teatru. În columbarium este un singur muzician (a fost deja menționat); actori - comoedus - doi (6252-6253), toți sunt sclavi.

Sunt menționați doi medici; unul a fost îngropat într-un columbarium; altul și-a îngropat aici fiica și fiul (6319-6320). Doctorul însuși, fără îndoială grec, se numea Luce (probabil Lysias - „eliberator”, un nume bun pentru cel a cărui treabă este să scape de boli. Luce, poate, provine dintr-o familie de medici, iar tatăl în mod deliberat ales acest nume). Numele pe care Lusa le-a dat copiilor săi permit, într-o oarecare măsură, să surprindă ceea ce se aștepta în viitor și ceea ce spera. Va veni timpul, desigur, când se va numi oficial „T. Statilius, țapul ispășitor al lui Statilius, Luce, ”și l-a numit pe fiul său Luce nu un nume grecesc, ci unul roman - „Grat”. „T. Statilius Grat ”- indicația dureroasă a originii unui sclav nu mai există. Acel pseudonim „Grat” în italiană, inițial familii libere nu apare, asta nu este pentru el
549
bine conștient, și dacă se știe, atunci calculul lui este corect: cine, cu excepția anticariarilor înrădăcinați, poate mirosi asta? Și și-a numit-o pe fiica dragă inimii, cuvântul nativ grecesc „Spude” - este bun și pentru o femeie. Soarta a spulberat visele bietului om: fata a murit, Grat nu a trăit până la patru ani.
Sub medici, dar implicați în lumea medicală, moașa Statili cel Bătrân, sclava Secunda (6325), și masuri - unctores (6376-6382 și 6343), toți cei șapte oameni sunt sclavi. Taurienii aveau propria lor baie, care era responsabilă de însoțitorul Neon (6243); l-a înecat și l-a păstrat curat. Baia era locul principal în care lucrau maserii: îl frecau pe cel spălat cu ulei parfumat, apoi „treceau ușor peste corp cu mâinile” (Cel. 2.14). Inscripțiile bibliotecare numesc două: unul era secretarul Taurului - a mânu (6314), celălalt era scrib (6315); ambii sunt sclavi. Cât de mult a fost prețuit un bibliotecar copist bun (literal „scrib”, „ocupat cu cărți”) se vede dintr-o scrisoare a lui Cicero, care i-a cerut lui Atticus să trimită doi dintre cărturarii săi să-și pună în ordine biblioteca (Att. 4-4b). .1) . Taurul a angajat un librarius de la unul dintre liberii săi. La casă era și un stenograf, un actor Eros, sclav (6224). Ce a transcris? Rapoartele de service și comenzile proprietarului? O carte care se citește ca prăjiturile calde și este atât de rară încât a fost nevoie să o scurtezi cât mai curând și abia apoi să o dai corespondenței? Poate ambele. În orice caz, prezența unui stenograf și copist indică faptul că cartea era prețuită în casa Taurului și lumea ideilor nu era închisă proprietarilor.
În „conducerea casei” sunt angajați mai multe persoane. Locul cel mai modest este al portarului (ostiarius); în această poziție la Tauris vom întâlni un bărbat (6217) și o femeie, soția sau fiica sclavei Pansa (6326). „Majordomul” (atriensis) avea grijă de ordine în casă; totul trebuie să fie curat și ordonat; sclavii sub comanda lui mătură podeaua, mătură pereții, coloanele și tavanele (la înălțimea camerelor romane, acest lucru nu este atât de ușor), șterg statuile, măștile ancestrale și mobilierul, unge părțile din lemn cu nămol de măslin pentru a străluci, precum și vase din bronz și argint care sunt așezate pentru decorare și nu pentru utilizare. Întrucât atriumul era camera cea mai ceremonială și cea mai mare (ocupa de obicei aproximativ jumătate din întreaga casă) și aici era cea mai mare muncă de curățenie, „majordomul” se numea atriensis („constă în atrium”). Izvoarele secolului I î.Hr e. „majordomul” este înfățișat doar ca un responsabil cu curățenia și ordinea, dar mai devreme era responsabil de toată gospodăria (Plaut. Asin. 459; Pseud. 607-609). Oare nu mai avea datoria din acele vremuri de a avea grijă de hainele și încălțămintea „familiei urbane” și de a-și administra garderoba? Este firesc să încredințezi această chestiune celui care ar trebui să aibă grijă de ordinea în casă; Se poate vorbi de ordine dacă servitoarele nu au un aspect decent?

În columbarium sunt șase „majordomi” (6215, 6250, 6239-6242); unul dintre ei era „majordom” „în grădini”, adică într-un conac care stătea în parc, poate în cel care i-a costat viața consulului în 44. Toți „majordomii” sunt sclavi.
O inscripție (6217) menționează un Silențiar, un liber din Sizena. O scrisoare de la Seneca oferă o idee bună despre rolul acestei persoane: cina; proprietarul se satura pana la satietate; Sclavii stau în jur, „care nici măcar nu pot vorbi, nu își pot mișca buzele. Tija oprește fiecare șoaptă; pentru tuse, strănut, sughiț - și toate acestea nu depind de persoană - încă bat. Toată noaptea stau robii muți și flămând” (Epist. 47.3-4). A acţiona cu toiagul era datoria Silentiarului; probabil că i-a pedepsit pe vinovați în general și era un fel de călău de casă.
„Butler” ținea ordinea în casă; îndatoririle insulariumului sunt îndatoririle conducătorilor noștri de casă și îngrijitorilor seniori. Sunt amintite cinci dintre ele (6296-6299; 6215); toți sclavi, unul dintre ei Eros, „insularium from Pompeian Gardens” (6299). Pentru un aristocrat roman să construiască un bloc de apartamente în parcul său, locuit de chiriași, acest lucru este de neconceput. Alt lucru este probabil: Taurii din „Grădinile Pompeiene” aveau o insulă – o casă cu două sau trei etaje în care se aflau toate atelierele – și am văzut că Taurii aveau o filă, un vestiar și o spălătorie. , și o brutărie. Chiar acolo locuiau muncitorii care erau angajați de ei și, în general, toți cei care nu erau obligați prin funcția lor să fie direct cu proprietarii. Doi insulari, același Eros și Kerdon, trăiau în același timp. Nu poate exista nicio îndoială că Taurii aveau și case locuite de chiriași. Cu această sursă de venit, romanii bogați s-au obișnuit de mult. Tavram a trebuit să numească o persoană specială care să conducă toată această secție gospodărească; biroul lui se numea ad aedificia; a fost ocupată de libertul Eros (6225). A făcut toate tranzacțiile juridice de cumpărare și vânzare de case, a întocmit contracte cu chiriași individuali sau cu un chiriaș care a închiriat toată insula, a primit bani, a primit rapoarte de la insulari. Insulariul trebuie să monitorizeze starea clădirii și a locuitorilor, să înțeleagă multe despre materialele de construcție și lucrările de reparații. El l-a informat pe „directorul clădirilor” despre toate problemele din casă, despre plângerile locuitorilor, și i-a fost alături ca asistenți.
În personalul conducerii casei se mai aflau și „hambari” - horrearii (6292-6295); sunt patru, toți sclavi. „Hambarele” la casele particulare sunt galerii de artă, depozite de obiecte scumpe, uneori cărți.4 Gorrearii îndeplineau în prezența lor atribuțiile de curățenie și de paznic.
Cea mai înaltă funcție în conducerea casei și gospodăriei a fost ocupată de distribuitor, ministrul de finanțe în miniatură. Toate facturile și rapoartele i-au adunat, a primit și a dat bani, a întocmit o declarație de cheltuieli și venituri. Cicero i-a scris disperat lui Atticus că nu a putut să-și rezolve treburile casnice, pentru că avea un dozator.
551
scăpat (Att. XLI). Unul din Statilii avea dozator propriu (6272). În columbarium sunt trei: doi sclavi, un liber liber (6271, 6272, 6266). Acesta din urmă, T. Statilius Auctus, a fost o personalitate remarcabilă. Întreaga sa familie este îngropată în columbarium, iar inscripțiile menționează invariabil legăturile de familie care legau defunctul de Auctus. Probabil că el a compus el însuși aceste inscripții cu încrederea calmă că apropierea de el îl ridica pe defunct deasupra celorlalți. Ce l-a făcut să se simtă așa? Postul pe care îl deține? Simțul valorii de sine dezvoltat de întregul depozit interior al acestui suflet aspru și uscat? Sute de mii au trecut prin mâinile acestui om; a dobândit pentru sine un singur sclav și pe care l-a vândut statelor. El a supraviețuit tuturor lui; i-a fost pusă o inscripție, oficială și uscată, de către

administrația columbariumului - se pare că nu le plăcea. Nici măcar nu era membru al colegiului de pompe funebre, nu avea copii, nu și-a făcut prieteni. Soarta i-a promis singurătate; a făcut toate eforturile pentru a-l completa, considerând acest lot singurul demn de el însuși.
Legăturile extinse pe care familia Taur le-a avut pot fi judecate după prezența biroului și ereditații. Există o persoană specială care era responsabilă de primirea moștenirilor, țapul ispășitor Yukund (6291). A menționa un prieten într-un testament și a-i refuza măcar o fracțiune din averea lui era un act de curtoazie aproape obligatoriu în societatea romană de atunci. Sumele lăsate moștenire Taurului puteau fi destul de nesemnificative, dar numărul moștenirilor era atât de mare încât era nevoie de o persoană care să gestioneze toate treburile și să se ocupe de toate formalitățile asociate primirii lor. El a prezentat raportul dozatorului și poate mai întâi proprietarului însuși.
Un loc proeminent în economia Taurului a fost ocupat de leasing și închiriere dintr-un contract. Această formă de a face afaceri este obișnuită de mult timp (amintiți-vă pe Cato), iar Taurul a mers pe o potecă bătută de mult. Poziția ad locationes a fost deținută de sclava Xena (6316).
Toate documentele in originale sau copii - ordine testamentare, contracte, conditii, plata concediului de odihna, rapoarte economice vechi, contracte de casatorie, acte de vanzare, vanzare - au fost pastrate in arhiva, care era in sarcina arhivarului - tabular (6358-6359) . Printre Statilii, unul tabular era un sclav, celălalt un liber. Pentru acest loc au fost aleși oameni de onestitate dovedită, în care erau siguri că nicio mită nu-i va ispiti, că nu vor fura un document necesar dușmanilor familiei, nu vor falsifica nimic și nu-l vor trăda deloc pe proprietar. . Este de la sine înțeles că ar trebui să fie bine alfabetizați.
În economia Taurilor, o caracteristică este izbitoare: ei au „totul lor”. Roma este plină de brutării și brutării, se coace și pâine acasă; în multe magazine de pe strada Etrusc, în Subur, se vând tot felul de țesături și haine gata făcute, se toarnă și se țes acasă. O veche traditie din
552
acele vremuri în care gazda însăși se învârtea și se lăutea la cuptorul de pâine? Poate într-o oarecare măsură. Dar, cred, într-o măsură și mai mare, dorința de a simți autarhia economică: „Am totul de-al meu și nu depind de nimeni”. Martial sa bucurat de stirea ca avea lemne de foc din propria padure pe vatra si ca mananca oua de la gainile lui. Domeniul de aplicare al Statilii este, desigur, mai larg; dar pentru a-și dobândi propriul personal pentru toate obiectele economice - au brutari, și filători, și fulloni și artizani - au fost forțați de același sentiment.
2
În columbariumul Tauris au fost îngropați atât sclavii, cât și țapii ispășitori. Numele acestora din urmă erau de obicei scrise în întregime — se vede imediat că Statilii erau patronii lor; în ceea ce privește sclavii, numele proprietarului (în genul. pad.) era de obicei adăugat doar dacă doreau să distingă cumva defunctul: „portatorul Taurului”, „maseurul fiului Taurului”. Există, totuși, o altă categorie de sclavi angajați în economia Tauris, căruia îi este atașată o poreclă care se termină în anus: Auctianus, Philerotianus etc. lor pe numele proprietarilor lor. De ce lucrează acești oameni pentru Statilii? Poate că țapul ispășitor i-a trimis ca interpreți de oregae, muncă obligatorie pentru patron? Dar dozatorul Avkt a lucrat pentru patron însuși. Se deschide o altă posibilitate: libertul și-a angajat sclavul ca patron. De ce a avut Taurul nevoie de acești sclavi? Specialitatea unora este marcată în inscripții: bucătar, fullon, țesător, responsabil cu contracte, copist, lecticar, „însoțitor”. Ambele posturi ar putea fi

luate pentru forță, dexteritate, reprezentativitate - acestea sunt daruri naturale, dar oamenii nu se nasc nici ca scribi sau experți în legi. Cum au avut „sclavii de ieri” asemenea stăpâni încât să-și folosească serviciile într-una dintre primele case ale Romei?
Să reconsiderăm compoziția sclavilor lui otpuschennikov. Statilius Bass are doi copii din cinci: Efim, „sclavul lui Bass” (6439) și Constant (6427), ambii au murit tineri. Printre cei 19 sclavi ai lui Posidippus se numără patru copii: Condition (a murit la 5 ani), Onesimus (a murit la 7 ani), Januarius (a murit la 14 ani) și Phoebe (a murit la 12 ani). Aceștia nu sunt copiii lui Posidippus (ar fi de notat acest lucru); Onesim este numit direct sclav, Phoebe eliberată. Este de la sine înțeles că libertul cumpără copilul. El, desigur, costă mult mai puțin decât un adult, iar dacă moare, pierderea este și mică - și îl învață singur sau îi oferă o ucenicie, care, trebuie să ne gândim, nu este costisitoare: acești oameni au calculat perfect ceea ce a fost profitabil și ceea ce era neprofitabil. Un sclav instruit, un „sclav-specialist”, a devenit o sursă de venit care nu s-a secat multă vreme: a muncit
553
tal pe proprietar într-un stat de sclav și răscumpărat pentru libertate cu o sumă ordonată. Un oftalmolog din Assisi i-a plătit proprietarului o răscumpărare de 50 de mii. Țapul ispășitor a mers aici de-a lungul drumului pavat de stăpâni prudenti de sclavi în stilul lui Cato sau Atticus.
Posidippus este cel mai des menționat printre cei care au fost eliberați din casa Taurului. El însuși nu mai lucra pentru Statilii, dar 19 oameni sunt pomeniți ca sclavi ai lui; A eliberat trei dintre ei. Unul dintre ei, care a murit la 21 de ani, se numește Veta, adică un sclav născut în casa stăpânului său; Posidipp, prin urmare, își conducea casa de mai bine de 20 de ani. În acest timp, și-a făcut o asemenea avere, încât a avut nevoie de un dozator și a început să-și remodeleze viața după măsura patronului: și-a luat bucătar și cubicularist; dacă T. Statilius Taur are un lacheu, de ce să nu-l ai pe Posidippus un lacheu? În fața noastră din viața de zi cu zi, nu din paginile unei cărți, apare un om dintre cei care i-au înfuriat pe Juvenal și pe Marțial, și nu numai pe ei.
Alți liberi sunt mult mai modesti: ori nu au reușit încă să dobândească un personal mare, ori nu au nevoie de el: doi-trei sclavi și atât. Aceasta nu este pură coincidență.
În columbariumul Statiliilor au fost plasate 99 de inscripţii pentru ţapii ispăşitori ai Statiliilor; 11 - liberi ai cuiva care lucrau la ferma Statili; 22 - liberilor libertilor Statilius. Aproape 1/3 dintre cei îngropați în columbarium aparțin liberților. În plus, în columbarium sunt 28 de inscripții de vicari; au apartinut a 25 de sclavi ai Statiliilor. Cred că au mai fost mulți dintre acești vicari; de dragul prudenței, îi iau doar pe cei al căror nume este „vicar”. Din cei 28 de vicari, 12 sunt femei, 43% - aproape jumătate. Aproape o coincidență. De asemenea, este de remarcat faptul că sclavul nu intră în relație cu sclavul stăpânului; are nevoie de o persoană care să fie în întregime dependentă de el și să-l servească doar; „viceregele” sau „slujitorul” (visagia, ancilla), își va conduce gospodăria simplă și va deveni concubina lui. El are mijloacele de a dobândi această servitoare și de a o întreține pe ea și pe copiii adoptați de ea. Și ceea ce este și mai important: are încredere că vicarul nu îi va fi luat și viața pe care și-a înființat-o nu se va prăbuși, aruncată în aer de capriciul stăpânului. Dar cum a reușit sclavul să economisească bani pentru a cumpăra un sclav sau o sclavă, de unde va lua banii pentru a le hrăni și a le îmbrăca? Acești proprietari de sclavi deosebiti au fost sclavi care, în limba noastră, au fost „eliberați pentru renunțare”: după ce au primit o anumită sumă de la proprietar, au deschis un atelier - un magazin și au început o viață independentă. Ei și-au plătit treptat datoria, dobânda și

„chiria” proprietarului, iar dacă cota le-a zâmbit, atunci au acumulat bani pentru răscumpărare. Viața acestor oameni este învăluită într-o astfel de ceață, încât nu se pot vedea decât contururile generale, un fel de schemă vagă, abia perceptibilă. Și atât de scump este cazul,
554
când această ceață s-a rărit puțin, - și în fața noastră este o persoană vie și viață vie, deși în bucăți, deși în frânturi, dar reală, concretă - viața lui Chrest, sclavul lui Aukt, dozatorul deja familiar nouă, căruia el, ca fiind inutil, a adăugat Taurul la amfiteatrul lor ca paznic sau comunicator. Locul era liniștit și netulburat, dar nu promitea nimic în viitor, iar tânărul sclav, întreprinzător și curajos, a decis să-și aranjeze soarta într-un alt mod. Fie că i-a venit o fericire fabuloasă și s-a îmbogățit imediat, fie că a cerut bani de la Aukt sau prin Aukt de la însuși proprietar, dar numai el a dobândit un sclav, l-a pus în locul lui și s-a apucat de niște afaceri pe latură. A fost; a dobândit un alt vicar (6385); Avea și o „servitoare” de la care avea o fiică. Această femeie i-a inspirat un profund respect pentru sine; ea îl numește pe copilul decedat (fata a murit la 3 ani) „vicarul lui Khrest Avktianov”, considerând, se pare, acest titlu o mare onoare (6398). Acest bărbat norocos și priceput a fost un tată urât: moartea fetei nu l-a atins deloc - nu la acest lucru mic! A cucerit mai mult de unul dintre vicegerentii săi: a reușit să-i facă pe plac Taurului atât de mult încât și-a dorit să-l aibă drept sclav și l-a cumpărat de la Auctus. „Chrest, un sclav al Taurului”, a dobândit un al treilea sclav (6390), iar în final, găsim „T. Statilius Chrest” (6406) era deja liber.
Prezența proprietarilor de sclavi ridică în mod firesc întrebarea: de ce stăpânul, în loc să dobândească el însuși sclavi, a permis unui sclav să-i dobândească? De ce este îndepărtat de la dispoziția directă a acestora, de ce își cedează drepturile propriului sclav? În mod evident, el lasă asupra lui unele dintre grijile sale, o parte din povara lui. Ce s-a întâmplat?
Apariția sclavilor care sunt în același timp proprietari de sclavi, numărul tot mai mare de liberi, legislația care îi îngrijește și le protejează drepturile - toate acestea, în esența sa, sunt atât de contrare însăși esenței sistemului de deținere a sclavilor încât numai cauze de importanţă capitală ar putea provoca aceste fenomene. Situația economică s-a dezvoltat în așa fel încât sclavul a devenit neprofitabil, iar chiar în poziția sa au observat motivele pentru care munca sa nu putea satisface cerințele zilei moderne.
Cato a ajuns deja la ideea că sclavul trebuie să fie într-un fel interesat de muncă și dispus să fie proprietar. Le-a fost dată prima lecție de „plăcere sclavului”; el însuși a făcut o gaură în sistemul de tratament al sclavului, prescris de el: să-l hrănească bine, să-l îmbrace cu căldură și să se asigure că tot timpul îi este plin de muncă și somn. S-a dovedit că acest lucru nu este suficient: sclavii care au grijă de boi trebuie să facă niște concesii, „într-o oarecare măsură le plac” (Cat. 5.6), pentru ca ei să aibă grijă mai bine de vită. Soția lui Cato alăptează micii yerpae, sperând să creeze relații bune între fiul ei și sclavii lui (Plat. Cat. mai 20). Este interesant de urmărit cum crește cererea economică și îmbunătățirea vieții sclavilor
555
merg mână în mână. Acest lucru se vede bine în agricultură. In secolul I î.Hr e., când țara avea nevoie de recolte mari, iar proprietarul avea venituri mari, ei încep să revizuiască tehnologia agricolă a bunicului lor și pentru prima dată își dau seama clar cât de important este, cât de important este ca fiecare lucru în câmp, în gradina, in vie se face bine si harnic. Principalul muncitor în agricultură este un sclav, iar pentru ca el să lucreze bine este necesar să-i inspiri „binevoință față de proprietar”. Un sclav are voie să întemeieze o familie, să aibă o

proprietate; gazda introduce recompense și promoții; un bici are voie să acționeze numai dacă cuvintele sunt neputincioase (Vargog.g. 1.17.5-7). Columella, stăpânul-inovator, creează un întreg sistem de tratare a sclavului (1.8); stăpânul este însărcinat cu obligația de a avea grijă nu numai de hrana, îmbrăcămintea și locuința sclavului: la sclav este necesar să trezească stima de sine, interesul pentru muncă, devotamentul față de stăpân. Fără un muncitor bun, nicio îmbunătățire a economiei nu este posibilă. Columella a înțeles bine acest lucru, dar a înțeles și că se poate transforma un sclav într-un astfel de muncitor numai dacă proprietarul a preluat cu îndârjire îmbunătățirea vieții sale și a urmărit cu vigilent ceea ce se întâmplă în gospodărie. Pariul a fost în principal pe proprietar. Nu fără motiv a recomandat ca moșiile, unde proprietarul le vizita rar, să fie închiriate la coloane (1.7.6-7); nu degeaba s-a oprit atât de atent și amănunțit asupra caracteristicilor condițiilor în care proprietarul ar avea coloane permanente, muncitoare, așezate pe pământ. Columella a insistat că economia nu poate merge bine decât cu îmbunătățirea constantă a tehnologiei agricole; contemporanii săi au refuzat în mod conștient orice îmbunătățire a economiei. Columella a tunat împotriva acestor „ignorami”, dar „ignoramii” mult mai bine decât el, vizionar și visător, au ținut cont de situația reală și au înțeles că pot ține cumva pasul cu economia lor doar fără a introduce îmbunătățiri, pentru că aceste îmbunătățiri. necesită doar cheltuieli inutile și se vor risipi în absența unei supravegheri constante a stăpânului și în rezistența pasivă a sclavilor, care nu se înflăcără deloc atât de ușor de entuziasm pentru muncă care le va cere un efort mare, dar nu le va aduce niciun fel. beneficiu real. Viața economică rupe un nou canal pentru sine - respinge sclavul; are nevoie de un bărbat care este extrem de interesat de un loc de muncă bun. Ce s-a întâmplat în agricultură s-a întâmplat, desigur, în fiecare atelier. Că proprietarul său se gândea cum să-și crească productivitatea stăpânilor săi și profitabilitatea acestuia, acest lucru este, fără îndoială; că ideea necesității de a-l interesa pe sclav în munca sa i-a venit material în minte, acest lucru este dovedit de instituția peculiei. În această direcție, proprietarul decide să acționeze: lăsați sclavul să-și înceapă propria afacere și să achiziționeze sclavi pentru el însuși - acest lucru îl va salva pe proprietar de nevoia obositoare de a atinge constant și puțin obiectivul de supraveghere asupra lui - lăsați-l să acționeze singur pericol si risc. Deci prin



este un sclav „pe quitrent”. Această persoană își ține soarta în mâini: întreaga viață viitoare atât a lui, cât și a familiei sale depinde de energia, eficiența și ingeniozitatea sa. Proprietarul, lăsându-l să plece, îi împrumută bani; le elimină atât cu grija unui avar, cât și cu curajul rezonabil al unui om de afaceri. El va angaja o taberna modestă, va dobândi unul sau doi sclavi, va lucra el însuși cu ei până când va cădea, nu-i va dezamăgi - nu vei scăpa din atelierul lui, nu vei alerga degeaba prin oraș, dar totuși. este propria lui persoană: se lucrează singur, fără să se aplece, mănâncă aceeași mâncare, se va așeza la masă lângă el. Cu pricepere și noroc, proprietarul sclavului își va returna în curând datoria proprietarului și va începe să adune bani pentru răscumpărarea lui. Ca slobod, el va păstra o serie de obligații față de fostul său stăpân, de acum înainte patronul său; stăpânul a scăpat de sclav, cu care a devenit incomod. Aici ajungem la motivele ideologice pentru care stăpânul a vrut să scape de sclav.
Cato avea un sclav educat, Chilo, pe care l-a angajat ca profesor. Chilo a murit sclav; Lui Cato nu i-a trecut niciodată prin cap să-l elibereze. Și proprietarii de sclavi din ultimul secol al republicii au eliberat în mod repetat sclavi „pentru educația lor”, după cum notează Suetonius. „Gloroșii gramaticieni și retori” despre care povestește sunt aproape

toți țapi ispășitori. A devenit incomod pentru un bărbat care i-a explicat lui Timeu și știa aproape tot despre Homer pe de rost să-ți lege pantofii. Strămoșii nu au simțit o asemenea stingherie. Nu toți sclavii, însă, l-au citit pe Platon și au recitat Iliada; în cea mai mare parte erau oameni semianalfabeti, dar în relațiile cu ei proprietarul și-a pierdut cumva fosta spontaneitate. Nu se poate lipsi de un sclav, este obișnuit să-l privească ca pe o ființă inferioară, dar în jurul lui zboară în aer niște idei care nu-i permit să se țină ferm de această poziție. Un excentric se așează la masă cu sclavii lui; este un om bogat și proeminent și este aprobat cu voce tare. Stăpâna mânioasă a lovit cu o oglindă din toată puterea sclava stângace, încât a căzut fără cunoştinţă; acest ulcer Martial a calomniat-o prin tot orașul, pur și simplu nu o arată cu degetul. Oriunde te duci, peste tot dai peste un stoic, iar aceștia nu sunt doar greci înfometați în haine de ploaie zdrențuite, răvășiți și murdari; venerabili părinți de familii, nobili senatori vorbesc despre egalitatea tuturor oamenilor; se dovedește că sclavii sunt „frați mai mici”. Ce să faci aici? Cum să se comporte?
Goethe a spus odată că „viața reală se încadrează în orice teorie doar în felul în care un corp viu se apropie de orice cruce pe care este răstignit”. Aceste cuvinte sunt pline de sens profund; Discrepanța dintre „pomul de aur al vieții” și „teoria gri” este resimțită dureros de fiecare istoric. Și totuși este greu să faci fără această „teorie gri”; într-un trecut confuz și complex, este firesc să căutăm o trăsătură comună care introduce o anumită

ordine și ordine. O serie de fapte vor contrazice neapărat această ordine: viața de viață este complexă și cu multe voci, și totuși, printre această mulțime de voci, cineva va suna deosebit de insistent, vreun fenomen se va dovedi a fi deosebit de izbitor. Un astfel de fenomen deja în secolul I. n. e. va fi o criză a sistemului de sclavi; este încă departe de moarte, dar ei au început deja să-i sape mormântul, iar în această lucrare stăpânii de sclavi, care își închiriază pământul coloniilor, eliberează sclavii „pentru quitrent” și îi eliberează, și puterea supremă, patronând cu grijă și conștient pe slobozi, uniți în această lucrare.

## Capitolul șapte

## OAMENI ȘI MORALA

Inscripțiile ne vorbesc nu numai despre situația economică și socială a artizanilor, sclavilor și liberților, adică a sclavilor de ieri: ele ne permit să privim înfățișarea interioară a acestor oameni, să ascultăm cu urechea visurile și aspirațiile lor, să vedem ce prețuiesc și ce au cerut de la viață cum au tratat societatea din jur. Majoritatea materialului de aici este furnizat de pietre funerare poetice - carmina sepulcralia. Este necesar să ne oprim asupra caracteristicilor acestei surse.
Cu aceste pietre funerare metrice s-au făcut destul de multe încă de la mijlocul secolului trecut: le-au studiat istoria, limba și versificarea lor, le-au legat de alte genuri literare, le-au considerat ca o sursă de caracterizare a vieții oamenilor obișnuiți. autorii. R. Cagna, frapat de asemănarea aproape textuală a unor epitafe din diferite părți ale lumii romane, a ajuns la concluzia că cioplitorii care sculptau inscripții pe monumente și pietre funerare aveau colecții cu formule standard pentru subiecte care sunt deosebit de frecvente în epitafe. Kanya citează câteva dintre aceste teme: „părinții ar trebui să-și îngroape copiii, nu invers”; „Nu ai nimic de plâns, nu vei scăpa de soartă”; sfârşitul obişnuit al epitafurilor: „să-ţi fie pământul uşor”. Problema, însă, este că cele mai multe pietre funerare poetice nu se limitează în niciun caz la aceste subiecte și, uneori, chiar le exclud cu totul, cu excepția dorinței „să fie pământul lumină”, care avea un sens religios. În plus, aceste „formule” sunt îmbrăcate în ținute verbale atât de diferite încât

nu se poate vorbi despre vreun model standard care să permită doar modificări minore.3 Dar prezența în epitafuri a unui număr de gânduri identice și fraze similare nu poate fi negata: acesta este un fapt incontestabil... Bruno Lear4 a încercat să o explice în felul acesta: oamenii de înaltă cultură, folosind modele grecești, au compus ei înșiși epitafurile pentru ei înșiși și pentru cei dragi. Aceste inscripții, sculptate pe monumentele aflate de-a lungul
559
a marilor drumuri si, in general, in locurile accesibile observarii, au devenit pentru oamenii putin educati ceva asemanator unui tezaur cu o abundenta aprovizionare de ganduri si cuvinte. Un meșter sau un negustor ignorant, care pierduse o persoană dragă, a rătăcit printre aceste monumente, a scris un epitaf dintr-un epitaf, altul din altul și, astfel, a compilat cumva pentru el ceea ce avea nevoie. Această înșelăciune și contaminare constantă explică crearea unui fel de subiect care este obligatoriu pentru această literatură de cimitir. Air a catalogat-o; a alcătuit o listă de topoi incluse în ea, a furnizat fiecăruia multe exemple din epitafuri și a selectat pentru fiecare un eșantion grecesc, care a fost tradus și refăcut în felul său de un roman educat, autorul unui epitaf.
Lucrarea lui Lear merită tot respectul atât pentru conștiinciozitatea ei, cât și pentru completitudinea materialului adunat, dar este dificil să fii de acord cu concluziile sale. Topoi ale epitafurilor (toți oamenii sunt muritori; viața este dată unei persoane împrumutate; moartea este legea naturii, este eliberarea de suferință; folosiți viața; nimic nu așteaptă o persoană dincolo de mormânt etc., etc.) sunt nimic mai mult decât plimbarea prevederilor filozofiei populare stoice și epicureene, care constituiau rutina filosofică zilnică a oamenilor implicați în cultura greco-latină.să-și amintească de infidelitatea sorții; pe lângă propria experienţă, a ţinut cont de aforismele corespunzătoare, cel puţin din Seneca şi de literatura abundentă a „Consolations” („Consolationes”).6 Şi apoi deja în secolul I. n. e. epitaful poetic este un gen literar pe deplin dezvoltat, cu legi proprii, pe care cu greu era posibil să-l stăpânească plimbându-se singur printre monumente. Au fost, desigur, poeți profesioniști care au scris la comandă; cel mai probabil, aceștia sunt profesori de școală („gramaticieni”), care câștigă bani din poezie până la venitul lor principal. Acești profesioniști sunt uniți de o trăsătură comună - lipsa talentului poetic: aceștia nu sunt poeți adevărați, ci mâzgălitori de poezie, dar nu fără pregătire literară. Ele pot fi aranjate în diferite etape; în vârf sunt oameni cu o educație „gramaticală” (adică, literară) incontestabilă: știu versuri, sunt bine citite la poeții romani, știu să introducă cu dibăcie un vers din Vergiliu sau Ovidiu în opera lor, știu să folosească conjunctivă și nu face greșeli în declinații, nici în conjugări. Ei sunt perfect familiarizați cu tema epitafurilor și cred că, apropo, toposul citat mărturisește și implicarea autorului și a clientului într-o sferă înaltă a gândirii și, în plus, ridică un modest epitaf la nivelul de „Consolationes” și „Epicedia”.8 Trebuie să ne gândim că s-au limitat de bunăvoie la aceste locuri comune, dar clientul nu a fost întotdeauna o persoană acomodativă: nemulțumit de mesajul că oamenii sunt muritori și
560
care dintre cei morți nu s-a întors din Hades, el a insistat cu încăpățânare ca astfel de fapte din viața soției sale sau a soției sale să fie introduse în epitaf, iar scriitorul trebuia să iasă de sub acoperirea confortabilă a gândurilor obișnuite și a răsturnărilor verbale. și strânge cumva în opera sa o serie de detalii specifice. Prezența lor este ceea ce face aceste pietre funerare atât de prețioase: ele vă permit să vedeți fără ce istoria este moartă - o persoană vie. Și de aceea sunt atât de prețioase epitafurile compuse de oameni

semianalfabeti fără ajutorul unui poet mercenar. Sunt incapabili să aducă cuvintele obstinate într-o anumită dimensiune, nu știu să subordoneze propozițiile, sunt în contradicție cu etimologia. Au mai multe gânduri decât cuvinte și nu pot cuceri acest element verbal. Adesea este greu să le înțelegi, dar în aceste rânduri stângace neajutorate nu există nici gânduri generale, nici sentimente prescrise: totul este al tău, trăit, ridicat din adâncul inimii, sincer și puternic; vezi un om si sufletul lui.

Epitafurile nu pot fi necondiționate de încredere; această idee nu este deloc nouă sau originală. Este sugerat de însăși ideea epitafului: într-o oarecare măsură este întotdeauna un cuvânt de laudă. Înjurăturile și înjurăturile într-un epitaf sunt un fenomen rar9. Cei cărora le sunt dedicate epitaful erau oameni buni, iar soțiile lor erau toate piae, castae, fideles, obsequentes. O persoană care, citind aceste epitafuri după Tacitus și Suetonius, decide că în sfârșit a ajuns din teribila lume a palatelor imperiale și a conacelor romane în tărâmul strălucitor al virtuții, va fi, desigur, naiv, dar scepticul care declară totul această literatură până la capăt va fi profund greșită.fals. Este foarte probabil că nu toți cei care sunt declarați prin epitafuri ca fiind oameni buni și cinstiți au fost cu adevărat astfel și că soțiile lor, „cste și credincioase”, au fost cu adevărat și întotdeauna credincioase și caste. Altceva este cert: epitaful atribuit unei persoane calități care erau apreciate în mediul său; ea a stabilit un standard de abordare care este bun și demn; ea a pictat idealul vieții, pe care acești oameni simpli îl considerau exemplar și fericiți. De aceea, merită o atenție deosebită. Oamenii despre care vorbim sunt aproape toți din Orientul grec; ei sunt fie copiii lui otpuschennye, fie ei înșiși. Dar - un lucru ciudat! - inscripţiile lor sunt scrise în latină, uneori stângace, analfabete, dar tot în latină. Nativii Greciei nu vor să-și folosească vorbirea nativă, ei sunt protejați de originea lor de limba unei țări străine. Ei vor să se simtă complet ai lor în această țară, unde au venit nu numai ca străini, ci și „în spiritul unui sclav”. Cât se bucură de copiii lor, deja liberi, repartizați în seminție, unindu-și numele cu numele tatălui lor! „G. Cecilio, fiul lui Gaius, Aquila, tribul Sabine”, scrie tatăl, țap ispășitor al Dietei (9569). Străinii care au îngropat iatroliptul fără rădăcină, grecul Zenodar și ei înșiși, probabil grecii, au scris integral pe o mică tăbliță de marmură, veche, deja o dată

561

folosit (pentru unul nou, probabil, nici defunctul, nici vecinii nu aveau suficienți bani), numele complet, indicând că Zenodar era cetățean roman. Ar fi o mare greșeală și nedreptate să privim această bucurie din punctul de vedere al lui Juvenal ca fiind o lingușire egoistă și josnică a „spumașilor ahei”, care nu căutau decât o viață ușoară și bine hrănită. „Scopii” își doreau cu adevărat să prindă rădăcini în această țară ciudată, care i-a întâlnit atât de neplăcut pe ei, sclavii, și i-a umbrit brusc cu cel mai mândru titlu pe care îl cunoștea lumea de atunci. Noul venit și sclavul de ieri au început să simtă Italia ca patrie și să-i accepte limba ca proprie și nativă. Nu se poate spune însă că în această nouă patrie totul ar merge lin și liniștit deodată și că slobozitul ar respira mereu ușor și liber. S-a spus destul despre atitudinea lumii libere față de „sclavii de ieri”, și nu se poate susține că există sute de texte din care stropește disprețul față de ei. Merită, totuși, să aruncăm o privire mai atentă la oamenii care sunt deosebit de generoși cu această neglijență. Motivele au fost diferite în diferite straturi: aristocrația bine născută a disprețuit sclavul de ieri din cauza conștiinței adânc înrădăcinate și arogante a demnității lor de roman și om din timpuri imemoriale liber sub loviturile tiraniei imperiale. Oameni care ocupaseră locuri înalte prin grația împăratului, care își aminteau încă cum bunicul lor, și chiar tatăl lor, erau sclavi, s-au îngrădit de

descendența lor modestă cu cruzime și dispreț pentru mediul din care proveneau. Pentru client, disprețul față de țapul ispășitor a fost singurul balsam care a atenuat cumva durerea invidiei arzătoare pentru această dragă fără rădăcini a fericirii. Umbricius Juvenal a părăsit Roma pentru că nu a reușit să concureze cu „spuma aheilor”. Cu Martial, căptușeala atacurilor sale otrăvitoare, agresiunea lui diabolică și grosolană a fost cea mai elementară invidie. Și era ceva de care să fii gelos. Un descendent nobil al lui Romulus, în pantofi zdrențuiți și o togă cusută la întâmplare, a mers cu greu de la un capăt la altul al orașului în întuneric, prin frig și nămol, pentru a saluta patronul și a primi de la el o sportula mizerabilă asezonată cu neglijarea lui. „rege” și batjocura insultătoare a sclavilor săi. Artizanul liber, de asemenea, înainte de zori, s-a așezat la bancul de lucru sau la nicovală, cu fermitate răbdătoare creându-și viitorul prin munca fiecărei zile. Au trecut zece ani - clientul în aceeași togă ponosită a pălmuit și el prin noroi și a adus acasă aceeași bogăție slabă, a fost același cerșetor și apăsat ca acum zece ani, iar în acest timp liberul a reușit să dobândească, dacă nu bogăție, dar o astfel de avere.care asigura o viață independentă, bine hrănită și caldă. Era greu să nu observi diferența. A rămas de consolat de faptul că țapul ispășitor nu știa cine este tatăl său, că era un om fără familie și trib, că până de curând i-au pus stocuri de sclavi; a rămas să bată joc și să bată joc. Că slobozitul a simțit uneori dureros această batjocură este de înțeles, dar

562

avea deja o armură care nu era atât de ușor de spart. Sclavul de ieri, destul de recent un „lucru”, dobândind libertatea cu priceperea și forțele proprii, creatorul familiei și al vetrei sale, a învățat de-a lungul vieții „prima știință: să se cinstească pe sine”. Bijutierii romani se respectă. Veselul Semiluna Pompeian „Fulloniad” își subliniază insistent meseria și se simte ca membru al unei frății de artizani. Baker Zef ordonă să-și decoreze sarcofagul cu diferite atribute ale coacerii. Pentru Eurysak îi este clar că se ocupă de o chestiune de importanță publică. Iar nesocotirea pentru munca meșteșugărească și pentru țapul ispășitor care trăiește din această muncă începe să se stingă încet, pe nesimțite, așa cum se stinge un foc sub o ploaie continuă, fracționată. Un eliberat poate fi nepoliticos și nepoliticos, nu știe întotdeauna să găsească o formă nobilă pentru a-și exprima conștiința de sine, pentru acest sentiment nou, născut și în creștere al valorii de sine, dar trăiește deja în el. Petronius, cu perspicacitatea unui adevărat maestru artist, a observat această trăsătură în Trimalchio și în invitații săi. Iar țapul ispășitor obligă societatea romană recalcitrantă să se recunoască. Să nu vorbim despre țapii ispășitori imperiali, a căror atitudine era dictată de servilism și frică; Să luăm simpli slobozi-meșteșugari. În Ostia, primii magistrați ai orașului și câțiva țapi ispășitori, printre care și un medic (CIL XIV.4711), participă la proiectarea răscrucei de drumuri: lumea antică, după cum se știe, l-a clasat pe doctor printre artizani. Liberţii se căsătoresc cu cetăţeni romani (CIL V.2530, 3940); un italian nativ ridică un monument unui țap ispășitor, „medic și prieten” (CIL IX.4553; XIV. 3641). Țapul ispășitor nu numai că a învins soarta care l-a condamnat la sclavie: a învins mândria romană, i-a forțat pe „stăpânii universului” să se recunoască drept egalul lor.

Unii dintre liberi sunt bogați; majoritatea sunt bogați. Ei și-au strâns averea prin muncă, prețuiesc munca și nu se rușinează de ea, la fel cum nu sunt stânjeniți de faptul că s-au născut în sărăcie. Țapul ispășitor Zotik „prin diligență vigilentă” - industria vigilantia (CE 71) a strâns o avere pentru el și pentru ai săi; Sinerot, care făcea comerț cu porci, „în tinerețe și-a încordat toate puterile pentru a avea un trai” - iuvenis tetendi ut haberem quod uterer (CE 83) și, se pare, a strâns

destui din ei: el însuși era în augustali și fiul său a ocupat o serie de funcții municipale, iar acestea, după cum știți, necesitau cheltuieli. Un anume Lutiy Valery, „care a devenit frumusețea orașului natal” (CE 438), a ieșit din sărăcie (nu se știe cum, inscripția a venit pe fragmente); „Pentru a-mi face o prosperitate cinstită, am ales căi diferite ale vieții (varios cursus) și am desfășurat diferite munci”, spune Macrobius de Parma despre sine (CE 1273). Iar „lista de muncă” a țăranului din Maktar respiră cu mândria unui om care și-a creat și avere și cinste cu munca și înțelegerea sa. Acești oameni, desigur, își folosesc averea, dar nu numai pentru ei înșiși: bijutierul Gilar și-a construit pentru coll.

basilica legia (VI.ZO 973); duumvirul colegiului de inele i-a dat o bucată de pământ pentru cimitir (9144). Doctorul Merula a asfaltat strada din orașul natal pe cheltuiala lui. Nu toți sunt acaparatori. Sunt pasionați și plini de viață interesați de viața colegiului și a orașului lor; nu vor trece pe lângă nevoile lor, își vor întinde mâna către cei nevoiași. Sunt receptivi și rapid în a ajuta. Epitafurile amintesc cu ușurință că decedatul era o persoană bună. Aufidius Epictet, după toate probabilitățile chestorul colegiului negustorilor de cereale din Ostia, „care era mai fericit decât cine a fost om pe pământ”, „simplu și bun” (487); maestrul de organe Candidias este bun și binevoitor (483). Bunătatea și îndurarea sunt recunoscute în aceste cercuri ca fiind ceva demn de o persoană și de o decorare. „Aici zace cenușa unui om bun și plin de compasiune; care i-a iubit pe săraci”, se arată în epitaful lui Evod, un slobod, un bijutier din Drumul Sacru (9545); bietul profesor Philokal „nu a refuzat cererea nimănui; nu a jignit pe nimeni” (CE 91). Îi face ecou bogatul negustor de porci Sinerot: „Nu am jignit pe nimeni, ci am făcut slujbe multora” (CE 83). În soarta unor necunoscuti a căzut „o viață fericită și bunătate care îi ajută pe toți” - cunctis auxilians bonitas (CE 1262). „Ai trăit”, i se adresează nepotul său Retius Severus, în vârstă de nouăzeci de ani, „și ai umplut canalul vieții până la refuz cu bunătate” (SE 1525). Este imposibil de imaginat că între oamenii care au trăit în contact strâns, nu au apărut relații care probabil sclipeau într-o gamă bogată de nuanțe - de la indiferență la ură vie sau prietenie fără uzură. Inscripțiile din columbariumul Statilii oferă unele materiale pentru caracterizarea prieteniei în cercurile sclavilor. Uneori leagă doi, alteori acoperă mai mulți oameni - există cercuri prietenoase. Scrisoarea Diomede este „înmormântată de conviețuitori” – contubemales (6357), dar portarul Optata – „prieteni” (6326); lecticarul Astragalus a fost înscris „cu banii săi” de către patru persoane (6306); trei s-au ocupat de amintirea lui Agaton lecticarul (6303). Un sclav, eliberat, nu se îndepărtează de un tovarăș care rămâne sclav; libertul Modest a fost un „prieten drag” al sclavului Amerimnus (6487). Uneori, un sclav și vicarul său sunt legați de prietenie (6275, 6435). Sclavii nu sunt numai prietenoși; în acest mediu există un ideal de prietenie, exprimat în cuvinte complet schilleriene: „a fi prieten cu un prieten” (6548). Un prieten adevărat este credincios; prietenia și loialitatea sunt ceva inseparabil. „Ce prieten a fost pentru un prieten, ce loialitate a mărturisit moartea lui” (6275) - această inscripție a fost pusă de vicarul său Faustus distribuitorul Eros. Ce a făcut Faustus pentru a merita asemenea cuvinte? Nu știm și nu contează. Important este modul în care este privit actul său și ce este valoros în ea. Încă o inscripție (6308) este foarte curioasă: „Yukund, lecticarian al Taurului. Cât a trăit, a avut un soț și s-a apărat pe sine și pe alții. Cât timp a trăit, a trăit cinstit. Această frază, stângace, dezordonată, este uimitoare în conținut (Momsen a făcut o notă batjocoritoare la această inscripție: „lauda demnă

portar” – și a greșit). Aceasta este ceea ce se respectă într-un mediu de sclavi, asta înseamnă pentru acești oameni să „trăiască cinstit”: să fie capabili să se ridice pentru ei înșiși (stima de sine), să își susțină propriile lor, să nu se ascundă și să nu tresară. în fața unui infractor puternic. Când Seneca a scris că un suflet înalt poate trăi atât într-un sclav, cât și într-unul liber, nu a repetat doar bazele stoice, ci a tras o concluzie din cazurile pe care le-a observat în viață.
Am văzut că maeștrii de aceeași specialitate, care probabil au lucrat împreună, și-au comandat o piatră funerară comună - nu vor să fie despărțiți nici după moarte (9391, 9435). Doctorul Zopyrus a fost înmormântat de colegii doctori (5350), dar doctorul Atimet, „un bun prieten”, este înmormântat de doi sclavi care se ocupau de bijuteriile împărătesei Faustina. O piatră funerară comună a fost comandată de șapte persoane: patru bărbați, toți liberi, dar diferiți proprietari, și trei femei, de asemenea eliberate de persoane diferite. Profesia acestor oameni este diferită; aparțineau unor „familii” de sclavi diferite. Nu știm ce i-a unit și nu putem decât să spunem că oamenii au fost atrași unii de alții iar căutarea unei persoane dragi i-a dus atât în afara atelierului, cât și dincolo de pragul casei în care locuiau ca sclavi și unde au primit libertatea. .
Prietenia este foarte apreciată atât în mediul de sclav, cât și în cel de țap ispășitor: Quinctius Protimus, țap ispășitor al lui Quinctius Valga, contemporan cu Cicero, „a fost foarte lăudat și aprobat de prietenii săi” (SE 12); Allidius Germ, „în timp ce a trăit, era dulce cu prietenii; prietenii săi morți plâng” (SE 1261); Ursus, țapul ispășitor vesel al lui Annius Vera, bunicul lui Marcus Aurelius, se așteaptă să lase o amintire în inimile prietenilor săi (SE 29); Icadias, un liber din Calpurnia, ultima soție a lui Cezar, „nu a fost ultima persoană pentru prieteni dragi” (CE 964). Un prieten este un sprijin în necaz: necunoscutul, care a ieșit în mod repetat în ocean și „a vizitat multe ținuturi”, a experimentat de trei ori pierderea întregii sale averi, iar prietenii l-au pus pe picioare de trei ori (CE 1533). Hermes, mesagerul Questorilor, este un sprijin puternic pentru Uniunea țap ispășitor (CE 477). Este bine să păstrați inima și casa deschise prietenilor. Candidius Benigne, un „inginer hidraulic” din Arles, care a dobândit o asemenea pricepere în fabricarea organelor de apă și în abilitatea de a „controla curgerea apei”, încât „marii maeștri îl numeau întotdeauna profesorul lor”, a fost „un tovarăș plăcut. și a știut să trateze prietenii” ( CE 483). Modestul vestitor, al cărui nume nu a fost păstrat, „și-a folosit proprietatea cu prietenii” (CE 57). Inutil să spunem, desigur, că prietenii care au „mintea bună” (vera mens) „doriesc să trăiască în unanimitate” – Concorde (371).
Toți acești oameni - artizani, comercianți, slujitori magistrați, forțați de viața lor să comunice constant cu oamenii, apreciază foarte mult tactul lumesc, armonia și depozitul în cămin, liniștea și conformitatea. Zosim, argintarul, n-a spus niciodată o vorbă rea nimănui în viața lui (9222). Sindicatul eliberat (probabil casier, da
565
un împrumut garantat de lucruri) își asumă meritul pentru capacitatea de a „întări prietenii” (coaglavi semper amicos): se pare că a fost consilier și făcător de pace (CE 477). Gargilius Gemon, care era unchi al fiului unui țap ispășitor imperial și el însuși țap ispășitor al acestuia din urmă, „sărac în bani, dar bogat în suflet”, a trăit o viață „fără litigii, fără certuri, fără dispute” - sine lite, sine riha, sine controversa (CE 134) . Rodanția de-a lungul vieții sale a fost foarte drăguță în cămin: amabil, afectuos, politicos - comis, dulcis, amoenus (CE 1142). Marinarul, care a primit o descărcare onorabilă (missio honesta), nu a stârnit ură în nimeni în timpul celor șaptesprezece ani de

serviciu (CE 372); sindicatul pe care îl știm „a cedat întotdeauna fără litigiu”.

Material bogat pentru caracterizarea legăturilor de familie într-un mediu de sclavie este furnizat de columbariumul lui Statilius. Vedem familii în care soțul și soția sunt oameni egali din punct de vedere juridic: un liber și o libertă, un sclav și o sclavă, dar se întâmplă ca un sclav să fie căsătorit cu o libertă (6250). Există inscripții în care copiii comemorează părinții: fiica (6566), fiii (6301, 6540). Părinții își plâng copiii: doctorul Luce și soția sa își plâng fiica și fiul (6319), Faust și Evochia pentru cei doi fii ai lor (6441-6442). Se păstrează legăturile dintre frați și surori: purtatorul de scrisori Sofron a fost înmormântat de sora sa împreună cu soția sa (6358), țapul ispășitor Hermerot a fost înmormântat de sora sa Eutychide (6541). Eutychus cubicularius a închis nișa cu cenușa fratelui său, velarius, cu o tăbliță înfățișând uneltele meseriei sale (6258); bătrânul Eutychus a fost înmormântat de frații și prietena lui Zena (6371); Nicerota - fratele lui Hermeroth (6468). Uneori își amintesc despre rudenie și mai îndepărtat: Ganymede, un țap ispășitor al Taurului, îi pune o inscripție fullo Faustus, „ruda lui” - cognato suo (6288), iar Hermione - unchiului ei, țapul ispășitor Philadelphus, „pentru atitudinea lui înrudită. spre ea” (6469).

În doar patru familii, copiii au fost îngropați de ambii părinți - atât tată, cât și mamă. De cele mai multe ori, doar mama pune pe copil o inscripție, uneori fără să-i menționeze măcar numele. Tata a murit? Era complet indiferent față de copilul său? Sau poate mama însăși nu știe cine este tatăl?

Sunt momente când un tată îngroapă un copil singur. A lăsat văduv? Nu a fost căsătorit „oficial”? Și aici ne confruntăm cu o serie de inscripții-ghicitori. Acestea sunt pietre funerare pe care un bărbat le scrie unei femei sau o femeie unui bărbat fără nicio indicație despre ceea ce le-a legat. Acestea nu sunt rude: relațiile de familie sunt întotdeauna indicate; Cel mai probabil este o căsătorie. De ce nu se anunta? Urbana, vicar al lui Sosicrate, avea vreun motiv să-și ascundă de stăpânul ei alianța cu Eros; iar Clement, care a îngropat-o pe Gilara, vicarul lui Jason, nu a vrut să aducă la cunoștință generală ceea ce îl lega de Gilara (6224, 6377). Dar de ce Anterot, care a scris „milencia lui” (6404) pe tabletă, nu a numit-o pur și simplu soția lui? De ce a pus Donata inscripția cubiculară Gl icon (6260)? Mesia care se învârte a fost îngropat de conaționalul ei Iakinf; i-au legat, nativi ai întunericului
566
Hoy a Dardaniei (6343), doar amintirea unei patrii îndepărtate? Desigur, se pune întrebarea de ce relația de căsătorie este ascunsă în timpul vieții și tăcută despre ea după moartea unei persoane dragi. Să vedem cine vorbește deschis despre căsnicia lui.

Va fi și o „aristocrație”: un izolator, un „majordom”, un dozator, un secretar personal al proprietarului, un medic, un tabular, un masaj terapeut; vor fi și sclavi de rang inferior: un funcționar și un filator, un murat, un darner, trei cupluri „fără specialitate”, desigur, care nu au ocupat un loc înalt în ierarhia sclavilor. Ideea, aparent, nu este în poziţia unui sclav. In ce? Proprietarul nu a permis să se căsătorească? Dar dacă sclavul disprețuia această interdicție, atunci era imposibil să ascundă căsătoria interzisă: într-un fel sau altul, dar cu siguranță ar fi ajuns la urechile stăpânului că acest ordin a fost încălcat, iar atunci sclavul, desigur, nu ar fi fost bun. Sclavul a preferat pur și simplu o conexiune liberă, pe care a vrut - a rupt, a vrut - a păstra.

De remarcat aici următoarele: nimic nu l-ar putea împiedica pe proprietar să distrugă chiar și uniunea recunoscută de el și să dispună de soții și copiii lor la discreție și arbitrar: vânzarea lor la case diferite, trimiterea lor în direcții diferite. Familia unui sclav trăiește ca într-un fel de barcă fragilă, care este pe cale să se răstoarne. Este dificil

în astfel de condiții să formezi legături de familie puternice; în acea atmosferă de promiscuitate sexuală, care a existat, fără îndoială, atât în casa de sclavi, cât și în mediul sclavagist însuși, cu fragilitatea structurii familiale, a fost greu de întărit sentimentele pe care se bazează familia. Și cu atât mai surprinzător când întâlnești aceste sentimente. Mai pot fi adăugate câteva la inscripțiile de mai sus. Cel care a compus inscripția medicului oftalmolog Phirius Keladian, „sclavul lui T. Caesar Augustus”, nu a reușit să facă față gramaticii, dar a reușit să noteze rândul de care se pare că l-a lovit: pius parentium suorum (8909). ). O altă inscripție despre doi frați (9586) este și ea remarcabilă - ambii au ajuns în case diferite și au devenit liberi ai unor stăpâni diferiți: Salvia a fost eliberată de Lelius, Soter de Apuleius. Fie comunitatea de ocupații, prietenia din copilărie a legat frații, dar nu s-au pierdut unul pe altul. Când Salvius a murit, fratele său l-a îngropat. În inscripția pe care a făcut-o, există o postscriptie: „pe cheltuiala lui”.
Această postscriptie este destul de comună și în concizia sa lapidară (de suo) este foarte expresivă și înseamnă mult. Se afirmă apropierea celui care a rămas și a plecat: defunctul nu este o persoană singuratică, de a cărei înmormântare colegiul funerar este obligat să se ocupe, deoarece defunctul a plătit pentru această îngrijire; nu din grația proprietarului i s-a acordat o înmormântare decentă și o amintire postumă: este îngropat de mâinile iubitoare ale unei persoane dragi, iar el, această persoană, are posibilitatea de a face acest lucru fără a cere ajutorul altcuiva. , fără a depinde de străini. O notă de mândră afirmare de sine sună în acest de suo și, pentru a auzi deplinătatea acestui sunet, trebuie să-ți imaginezi acel drum lung și deloc întortocheat pe care
567
a trecut pe lângă un om care a început de la stat când era un lucru și a ajuns la independență și securitate.
Altfel se formează familia celor eliberați: este puternică, nimeni din afară nu are puterea să o distrugă. Care a fost excepția în familia de sclavi – puterea legăturilor de familie – devine regula aici. Să ne uităm la aceste familii.
Persoana principală în viața de acasă va fi, desigur, soția - gazda. Neîncrezând în epitetele goale - pia, casta, fidelis, să vedem care sunt faptele reale care le umplu.
O soție credincioasă (fidelis, fidei plena) nu își înșală soțul, nu numai cât este în viață: după ce îl îngroapă, ea face singurul lucru pe care îl poate face o soție credincioasă - „nimănui nu avea voie să-și pângărească (viola) patul... după moartea lui, ea a adus în mormânt în castitate viața lungă păstrată” (SE 1142). A nu se recăsători este o mare laudă pentru o femeie: solo contenta marito (CE 455, 643, 968), unicuba uniuga (CE 558), univira (CE 1306); „primind un bărbat, eu, cast, am păstrat modestia” - unum sortita maritum servavi casta pudorem (CE 1523); casta pudica fidelis se îmbină într-un singur concept de fidelitate castă față de soț, primul și singurul.
Fides-ul soției se exprimă nu numai prin faptul că, fidelă lui în timpul vieții, ea rămâne o văduvă cinstită până la sfârșitul zilelor după moartea lui. Ea este mereu alături de el, asistentul și consilierul lui constant. Myrsina, poate sclavă, poate eliberată, „a cultivat mereu acest pământ roditor împreună cu soțul ei” (în Loria, nu departe de Roma - 385 CE); Urbanilla, soția unui negustor angajat în comerțul peste mări, era „complice în treburile lui (negotiorum socia), păstra casa, ajutată cu sfaturi” (CE 516). „Nu am viață fără o astfel de soție!” exclamă văduvul. O soție nu își va lăsa soțul în necaz: Caesia Atticus nu s-a schimbat față de soțul ei când nenorocirile l-au atins (CE 1131); Atilia Pomptilla a plecat în exil împreună cu soțul ei, nefiind frică de teribila Sardinia (CE 1551); slujitorul Chrest într-un epitaf neputincios și cel mai

înduioșător își amintește soției sale Prima că, dacă era întristat de ceva, ea „intotdeauna se alătură tristeții lui” (CE 491).

Soțul și soția trăiesc „cu o singură minte și cu o singură minte”, în dragoste și „sfântă armonie” (CE 471, 1465). Acest acord a fost testat și testat de timp: epitafurile numesc uneori speranța de viață trăită de soți împreună - 28 de ani (CE 387), 36 (CE 445), 26 (CE 1181), 42 de ani (CE 1551). Pompei Chia, pe moarte, îi lasă moștenire fiicei sale „să trăiască pur” (castă) și să învețe din exemplul mamei sale să-și iubească soțul (CE 1287). Soția este mândră de dragostea soțului ei și îi face plăcere cu bucurie. Este o gospodină bună, cumpătată și harnică; Urbanilla, cunoscută nouă, conducea casa, „călăuzită de frugalitate” - parsimonia flxlta (CE 516); soția lui Fronto, distribuitor al Moesiei Inferioare, „slujitorul lui Augustus”, Elia (probabil imperial

568

slobozită) „nu stătea degeaba, știa să toarnă lâna, era generoasă în dragoste pentru soț, dar mâna ei era zgârcită” - parcă mânu (CE 492).

Dacă comparăm idealul de soție și amantă în aceste cercuri modeste și în cercuri aristocratice, se dovedește că sunt exact aceleași: să ne amintim măcar de inscripția, care multă vreme a fost considerată un cuvânt lăudabil Turii. Acest lucru nu este surprinzător: peste tot și în orice moment, soția nu ar trebui să-și înșele soțul, să-i împărtășească soarta și să gestioneze cu pricepere casa. Dar cerința monogamiei pentru o soție este ceva specific italian. Să ne amintim cât de mult a fost apreciată această fidelitate față de mormânt în conștiința poporului italian: numai univira poate juca rolul onorific de pronuba, dându-l pe proaspăt căsătorit soțului ei; numai femeile care erau în aceeași căsătorie puteau intra în sanctuarul zeiței Pudicitiae; unele sărbători nu pot fi celebrate decât de ei. „Nemernicii ahei” stăpâneau nu numai limba latină; viața într-un mediu nou, printre oameni cu o altă dispoziție, o altă viziune asupra lumii, le-a adus propriile sale, noi, „romanizate” în moștenirea morală a noilor veniți. Înalta apreciere a monogamiei a fost acceptată de străini – și acceptată din toată inima – de la italieni. Ce altceva? S-au scris studii excelente despre modul în care Galia sau Belgia au devenit „romane”; întrebarea cum au devenit oamenii „romani”, complet străini de Roma prin sânge, nici nu a fost pusă, dar merită atenție și dezvoltare.

Să vedem care este idealul unei vieți fericite pentru oamenii din cercul despre care vorbim. Trebuie remarcat faptul că, în deplin acord cu viziunea asupra lumii a patriei lor originale, krattes-ul ei - „a face bine” este egal cu „a fi fericit”, fericirea este un semn al unei vieți demne, demne de respect.

Mai multe epitafuri au supraviețuit pentru a răspunde la această întrebare. Cele mai frapante sunt cinci: unul din Sabinia, altul din Roma, trei din diferite locuri din Africa; timp secolele II-III. n. e.

L. Neruzius Mithrius dintr-un orășel din districtul Sabinsky, probabil originar din Orient și, dacă nu un liber, atunci fiul unui liber, un cojoc, a făcut comerț cu piei de capră la Roma. S-a remarcat printr-o onestitate rară, care i-a creat o bună reputație (rara fides cuius laudata est semper ubique), a făcut avere pentru el însuși, a dus o viață calmă și fericită (vita beata fuit), a ajutat adesea și de bunăvoie pe cei care au cerut, a fost înconjurat de prieteni și a construit un mormânt pentru el și pentru moștenitorii săi - a avut grijă și de ei (CE 437). Sărmanul Paternus din Roma, căsătorit cu un filator priceput, era fericit, pentru că în timpul vieții soției sale casa lui era o casă veselă și visa să trăiască cu ea o „viață fericită” - perfimctas vita beata (CE 471). Precilius Fortunach, argintar din Cirta, avea „o onestitate și sinceritate rară” (fydes în acele mira fuit et Veritas omnis), era plin de compasiune și accesibilă tuturor și, în timp ce soția

lui era în viață, „a trăit vesel și larg cu prieteni dragi” ( CE 512). Felix Flavian a ieșit din sărăcie „excepțional
569
Noah thrift”, a ajutat mulți vecini; murind, a dispărut inteligent de averea sa și a eliberat sclavii născuți în casa lui. A fost numit fericit și „a trăit fericit cu oamenii lui”, trăind până la 82 de ani (CE 1869). Un țăran cerșetor din Maktar, al cărui tată nu avea nici țăruș, nici curte, prin munca grea și capacitatea de a trăi, mulțumindu-se cu puțin, nu doar că și-a dobândit o casă și o moșie de țară - o fermă „unde nu era nevoie de orice” — dar a intrat și în rândurile nobilimii municipale: a devenit decurion și quinquenal. „Am trăit ani glorioși”, declară el (CE 1238). Și toți acești oameni fericiți — atât în mod direct, cât și în întregul ton al epitafelor lor — se declară un exemplu și un model: așa trebuie să trăiești pentru a găsi fericirea.

Este determinată de proprietățile personale: o persoană trebuie să aibă fides, trebuie să muncească, să fie cumpătată, acomodativă, virtuoasă - aceste calități îi vor asigura prosperitatea, vor aduna un cerc de prieteni în jurul său. Să aruncăm o privire mai atentă la acești termeni, a căror sumă este o viață fericită.

Atât Mithry, cât și Fortunat consideră fides piatra de temelie a vieții lor fericite, temelia pe care este construită. Se pare că nu există nicio calitate căreia în această lume să i se acorde o asemenea importanță și foarte apreciată. Epitafurile sunt pline de referiri la el. Ce este fides?

Aceasta este calitatea unui registru larg. Aceasta este onestitatea elementară: „Am returnat ceea ce mi-a fost încredințat”, spune Unirea (CE 477); este o respingere a oricărei înșelăciuni: „nullum fraudavi”, afirmă în mod repetat cei cărora le sunt dedicate epitafurile. Filocales, un sărac profesor de școală elementară, a câștigat bani în plus scriindu-și testamentul și „scriindu-le cu onestitate” - cum fide (CE 91), adică nu a profitat de ignoranța clientului, care nu a putut trece în mod independent. desișul terminologiei juridice obligatorii, dar a transmis cu acuratețe voința sa. Aceasta este încrederea nobilă în om, alma Fides, care îl salvează de la distrugere (CE 1533). Aceasta este directitatea, care nu permite eschivarea și viclenia: Mithri era „simplu și direct în toate relațiile de afaceri” (in cunctis simplex contractibus). Brutarul Primus era „renumit pentru onestitatea sa” (CE 249): în fixarea prețului pâinii, el, în virtutea acestei „cinste glorioase”, nu le-a umflat, pentru divitias vincit pudor: pudor - datorie morală - eul învins. - interes. Pudor aici este un sinonim pentru fides: este vocea conștiinței care interzice unei persoane să jignească pe altul, să-și construiască bunăstarea pe nenorocirea altcuiva.

Deci, oamenii fericiți sunt înconjurați de prieteni; îl ajută de bunăvoie pe cel care cere, au o avere pe care au dobândit-o prin muncă și prin capacitatea de a trăi. Vedem cum pe langa societatea despre care vorbesc Tacitus, Suetonius si Martial se ridica altul, sobru, muncitor, cu propria carte morala, cu incredere in fortele proprii si ca de ea depinde viata unui om si el este. fierarul propriei fericiri.

NOTE

La capitolul unu

1 N. Bliimner. Tehnologie u. Terminologie d. Gewerbe und Kiinste bei Griechen und Romem. Leipzig, 1912, Bd. 1, fig. 15 c.

2M. Rostovtzeff. Istoria socială și economică a imperiului roman.2 Oxford, 1957, p. 32, fig. 2, tabel. IV.

3 D.-S., 1.1, p. 1246, fig. 1633.

4 H. Bliimner. Tehnologie u... S. 82.

5J.Overbeck. Pompeji.4 Leipzig, 1884, S. 379, fig. 186; H. Bliimner. Tehnologie u. ..., S. 45, fig. douăzeci.

6 L. A. Moritz. Mori de cereale și făină în antichitatea clasică. Oxford, 1958, pp. 80-81.
7 puncte. 266: „reginas alicarias” este lectura adoptată de Lindsay în ediția sa din Plautus; un alt manuscris dă „alicariae reliquiae” – „deseuri de cereale”. Diferența este irelevantă în acest caz.
8 J. Overbeck. Pompeji, SS. 386-389, fig. 189.
9 Casa lui Salust a aparținut lui Cossius Libanus, Casa Pansa a aparținut celui mai proeminent pompeian Allius Pigidius Maia.
10 J. Overbeck. Pompeji, S. 342, fig. 175.
11 Vezi: LA Moritz. Mori de cereale si faina..., tabl. 7 (sarcofagul lui Zef), tabl. 7 in (imaginea unei mori).
12 L. A. Moritz. Mori de cereale și făină..., p. 85.
13 N. Jasny. Prețurile grâului și costurile de morărit în Roma clasică. Studii wheal ale institutului de cercetare alimentară, 1944, voi. 26, nr.4, p. 156 mp
14 Presupunerea lui Yasny (op. cit., p. 161) conform căreia oamenii și nu animalele lucrau la morile pompeiene este infirmată de datele arheologice: prezența în complexul de spații pentru mori și brutărie a unui hambar mai mult sau mai puțin spațios. cu un jgheab pentru adăparea, găsit chiar acolo oase de animale, un pavaj special în jurul morilor.
15 N. L o ane. Industria și comerțul orașului Roma. Baltimore, 1938, p. 66.

La capitolul doi
1 J. Overbeck. Pompeji.4 Leipzig, 1884, SS. 390-393, fig. 196; A. Maiuri. Herculaneum. Roma, 1959, tabl. XV, fig. 26.
2 R. Carrington. Pompeji. Oxford, 1936, p. 108, tabl. unsprezece.
3 Corpus ad loc. iar în Bruns'a Corpus iuris Romani, 7 p. 394-397.
4 În inscripţii se mai menţionează un Minucius de ţesător (IV. 8380-8384) şi un anume Rufus; pe peretele magazinului său de țesut se află o inscripție: „El a notat: ctitoria a fost începută în decembrie, cu șapte zile înainte de kalendele ianuarie” (IV. 9109).
5 O. R i bb e c k. Comicorum Romanorum fragmenta.
La capitolul trei
1 W. A. Weskeg. Gallus. Bearb. von H. Goli. Berlin, 1882; J. Marquardt. Privatleben d. Romer, 2 Leipzig, 1886; H. Bliimner. Die romischen Privalaltertiimer. Miinchen, 1911; J. Care op in o. La vie quotidienne â Roma. Paris, 1938; S.E. Paoli. Das Leben în Alten Rom. Minchen, 1961.
2 A. Boethius. Note din Ostia. Studii prezentate lui D. M. Robinson, t. 1, 1951, pp. 440-449.
3 Părerea că arborele în Italia antică era folosit pentru diverse meșteșuguri nu a fost suficientă, este destul de comună. Prin urmare, merită să insistăm asupra utilizării cel puțin a unor specii de copaci în viața de zi cu zi.
Arțar (acer): pe lângă mesele, măsuțele și paturile menționate în text, din acesta s-au făcut tăblițe de scris (Ov. am. 1.11.28); furnirul de arțar era folosit pentru a acoperi repositaria din lemn, vase foarte mari pe care era așezat un fel întreg de cină (PI. XXXIII. 146).
Fag (fagus): din el s-au făcut mese (Mart. 2.43.10); cutii pentru rochii; cutii cu fructe (Col. XII.47.5); cutii rotunde în care se țineau suluri (scrinia), și cutii mai mici cu care mergeau copiii la școală, capsae (PI. XVI.229); zona zoster (PI. XVI.36); a folosit-o pentru tavane (Vitr. VII.3.1). Pe vremuri, bucatele erau făcute din fag; M. Curius din prada recapturată de la vrăjmaș, a luat un ulcior de fag pentru libații de jertfă. Ustensilele de lemn de pe masă sunt semn de mare sărăcie (Ov. Met. VIII.670; Fasti V.522; Tib. 1.10.8).
Cifis (Buxus sempervirens L.): se folosea la confecţionarea tăbliţelor de scris (Prop. IV.23.8), ciocanelor şi cutii pentru burghie (PI. XVI.230), pieptenilor (Ov. Met. IV.311; Fasti VI.229). ; Juven. 14.194; Mart.

XIV.25), kubari (Verg. Aen.VII.382; Pers. 3.51), forme de brânză (Col. VII.8.7).
Frasin (fraxinus): „util pentru multe meșteșuguri” (PI. XVI.62), „suplicabil (obaedientissimus) pentru orice meșteșuguri” (PI. XVI.228), dar Pliniu nu definește mai îndeaproape aceste „multe meșteșuguri”: el numite doar ciocane de frasin și cutii pentru burghie (XVI.230); Columella denumește mânere pentru unelte agricole (XI.2.92).
Chiparosul (ciparissus): lemnul său era considerat „etern” (PI. XVI.213); din ea au fost sculptate statui de zei în vremuri străvechi (XVI.216-217; Mart. VI.49.5; 73.7; Liv. XXVII.37.12); s-au folosit scânduri de chiparos pentru așezarea tavanelor (Vitr. VII.3.1); chiparosul era folosit pentru a face scrinia pentru suluri (Hor. a. p. 332).
572
Stejar (robur): din el s-a tăiat șindrilă (PI. XVL36), s-au croit țăruși pentru vii (Col. XI.2.13), pârghii pentru teascuri de struguri (Cat. 18.8) și băncuțe simple (Cic. pro Mur. 35.74).
Holly (ilex): Pliniu l-a considerat cel mai potrivit pentru lucrurile care sunt rotunjite și finisate la strung (XVI.229); este de înțeles de ce unul dintre eroii lui Terentius (AdeL 585) comandă picioare pentru paturi de masă din Holly: picioarele paturi romane constau dintr-un set de figuri stereometrice sculptate pe o mașină unealtă. Pliniu spune că axele roților erau făcute din ilfin; Columella a considerat ilfinul ca fiind cel mai bun material pentru mânerele lopeților, sapelor și altor unelte (XI.2.92); au făcut şi jgheaburi din el (Verg. Gcorg. II 1.329).
Tei (tiNa): din el se făceau lăzi pentru haine și cutii pentru depozitarea fructelor (Col. XII. 17.5), diptice și triptice (Dio. LXVII. 15), juguri pentru boi (Verg. Georg. 1.173) și țesute din coşurile de scoarţă, mari şi mici (PI. XVI.35).
Arin (alnus): conductele de apă au fost scobite din el.
In cladiri, lemnul a fost folosit in diverse cazuri: se folosea la confectionarea de rafturi in pereti impletiti din tufisuri, montanti de usi, praguri, buiandrugi, usi, scari, balcoane, tocuri usi, obloane.
4 Fresca din Pompei. Vezi: G. Richter. Fumitură antică. Oxford, 1926, fig. 47.
5 Pe 13 februarie începea parentalia - zile de comemorare a morților, când statul și viața publică s-au stins și fiecare familie împodobește mormintele rudelor și a îndurat „sufletele înrudite” (Ov. Fasti 11.533) cu daruri modeste. Concluzia Parentaliei a fost ziua saga cognatio - o sărbătoare a familiei pentru care s-au adunat toate rudele. Morții erau pomeniți atât în ziua violetelor, cât și în ziua trandafirilor, împodobindu-se mormintele cu violete și trandafiri. Aceste zile au căzut la date diferite și au fost sărbătorite în martie, mai (cel mai des) și iunie.
La capitolul patru
1H. Gummerus. Die romische Industrie. Das Goldschmied-u. Juweliergewerbe. Klio, 1914, or. 14, pp. 129-189; 1918, or. 15, pp. 256-302.
2 E. Pernice u. F. Iarna. Der Hildesheimer Silberfund. Berlin, 1901, S. 15.
3 Libertul avea dreptul să-și îmbrace inelul de aur atunci când exercita funcțiile de magistrat de care dispunea; Trimalchio, de exemplu, în îndeplinirea biroului lui Severus. Pe monumentul său, el vrea să fie înfățișat pe o platformă, aruncând bani dintr-o pungă în mulțime - a aranjat o sărbătoare publică (epulum), de aceea acționează ca magistrat și, prin urmare, își pune cinci inele de aur (Petr. 71).
4 O. Jahn. Berichte d. Sahs. Gesellschaft d. Wissenschaften Philol.-hist, Classe, 1861, p. 307, fila VII, 2.
5 H. Bliimner. Tehnologie u. Terminologie d. Gewerbe und Kiinste bei Griechen und Romem. Leipzig, 1912, Bd. IV, S. 313.
6 Arh. Jahrb., 1911, p. 288; Arc. Jahrb., 1913, p. 70.

7NS, 1902, p. 55.
8 Gummerus se înșeală crezând că specialitatea băiatului era fabricarea de inele în care erau introduse pietre. Inscripția numește coliere, nu inele.
573
„Aurul moale” caracterizează perfect firul de aur; cuvântul „disponere” se referă la aranjarea multor pietre și nu la introducerea unei singure pietre într-un inel.
9H. Bliimner. Tehnologie u...., SS. 312-313.
10NS, 1906, p. 252.
11 N.S., 1909, p. 311.
12 America. Joom. din Phil, 1908, or. XII, p. 45.
La capitolul cinci
1 Vezi și „Agricultură” a lui Varro (1.2: incantație pentru gută de Suzerna).
2 Inscripții despre doctori din Roma, Italia și întreaga lume romană occidentală au fost culese de G. Gummerus în Commentationes Humanarum Litterarum (vol. III, Helsingfors, 1932). Gummerus, într-un scurt articol introductiv, notează pe bună dreptate că materialul epigrafic poate fi folosit pentru cercetare doar atașându-l la un moment specific. „Din păcate, am văzut foarte puțin cu ochii mei”, scrie Gummerus. — Datele paleografice sunt de obicei absente în colecțiile de inscripții și aș putea determina ora unei inscripții numai pe baza numelor, a caracteristicilor gramaticale și ortografice. În multe cazuri a trebuit să mă limitez la „I-IG” foarte nedefinit.
Nimănui nu i-ar trece prin cap să-l provoace pe Gummerus, dar se poate spune așa: în secolele I-II. Italia, în special Roma, nu a experimentat astfel de tulburări teribile care să schimbe și să răstoarne complet viața de zi cu zi și modul de viață al populației, în special partea săracă a acesteia. Prin urmare, inscripțiile din secolele I-II. (singurii pe care i-am atras) pot fi considerate, cred, ca ceva unitar.
3 Mai avem un caz de asemenea „căsătorie inegală” (Cassius, „slujitorul Cezarului nostru”, căsătorit cu slobozita Ulpia Sabina) și aceeași mutitate a legii înaintea presiunii vieții. Sabina, căsătorită cu un sclav, a devenit ea însăși sclavă după lege; de fapt, ea a rămas liberă, iar țapii ispășitori, probabil foști vicari ai soțului ei, erau țapii ei ispășitori (8897).
4 În două inscripții se spune surd - „la urmașii lor” (9598; 33880): poate nu există încă descendenți, placa a fost comandată din timp.
5 M. Delia Corte. Case ed abitanti di Pompei.2 Roma, 1954, p. 151.
6 Medicii militari se deosebesc de medicii care au tratat populația civilă. Aici trebuie să facem o mică digresiune: să ne ocupăm de soarta răniților.
Ridicarea lor și livrarea lor într-un loc sigur era responsabilitatea directă a comandantului. Livy vorbește despre asta în mod repetat. După o bătălie nereușită cu Volsci, decurionul cavaleriei, Sextus Tempanius, apărând eroic un deal cu detașamentul său descălecat, a văzut că atât Volscii, cât și Romanii și-au părăsit taberele, considerând - fiecare parte - învinsă. Apoi el, „luând cu el... cu el, cât a putut, răniții, s-a dus la Roma pe drumurile cele mai apropiate”. Tribunul poporului l-a însărcinat pe consulul Sempronius Atratinos cu „tabăra părăsită și răniții lăsați în urmă” (Liv. 4.39-41). După bătălia de la Canusia, Marcellus a fost nevoit să renunțe la urmărirea lui Hannibal „pentru că a fost reținut de un număr mare de răniți” (Liv. 27.14.15). Cezar, după ce i-a învins pe helveți, a putut începe urmărirea lor abia după trei zile: era necesar să se îngroape morții și să se îngrijească de răniți (Caes. Beli. gali. 1.26.5). Când în bătălia de la Nola
574

(215 î.Hr.) Nolanii doreau să lupte în rândurile armatei romane, Marcellus, mulțumindu-le, le-a ordonat să nu ia parte deocamdată la luptă, ci să-i execute pe răniți (Liv. 23.44.9). Este posibil ca ordinul lui Marcellus să nu fi făcut excepție: comandantul a apreciat viețile soldaților săi atât în interesul statului, cât și de dragul propriei popularității; era firesc să se organizeze o echipă din necombatanţi care să poarte răniţii de pe câmpul de luptă.
Prima etapă în transferul răniților a fost, desigur, tabăra, unde au fost așezați în corturi. Polibiu, care a vorbit în detaliu despre structura castrului roman, nu menționează un singur cuvânt despre o încăpere care să servească drept infirmerie temporară. Primul ajutor era oferit de camarazi; în timpul războiului cu samniții după bătălia de la Luceria (294 î.Hr.), ofițerii armatei, la ordinul consulului de a se pregăti de luptă, au răspuns că „ostașii erau descurajați, pentru că fuseseră treji toată noaptea lângă răniți și pe moarte” (Liv. 10.35 .6). Bineînțeles că nu a fost nimic de vorbit despre tratament real în lagăr, în posturile avansate; răniții căutau să fie transportați cât mai curând într-un loc sigur. În timpul războiului cu Veii (prima jumătate a secolului al V-lea), consulul a împărțit răniții printre casele patriciene; Fabii aveau cel mai mare număr și nicăieri răniții nu erau atât de bine îngrijiți ca printre Fabii (Liv. 2.47.12). Încredințarea răniților în grija caselor private bogate era obiceiul roman inițial: când în anul 27 d.Hr. e. în Fideny amfiteatrul s-a prăbușit și 50.000 au fost uciși și mutilați sub dărâmăturile sale, apoi „s-au deschis ușile caselor nobiliare; din toate părţile au fost aduse medici şi medicamente. Zilele acestea în jale Roma și-au amintit de obiceiurile strămoșilor lor, care, după mari bătălii, au ajutat cu generozitate răniții și au avut grijă de ei ”(Tas. apl. 4.63). Când teatrul de operațiuni a fost îndepărtat din Roma, răniții au fost trimiși într-un oraș sau oraș prietenos cu Roma. Răniții ușor au ajuns în asemenea locuri. Așa a fost și după Cannae, când trupele supraviețuitoare au fost primite cu ospitalitate la Canusia de către Buza, iar la Venusia au fost împărțite între familii pentru odihnă și îngrijire (Liv. 22.52.7; 54.2). Marcellus, după ce i-a dat lui Hannibal o bătălie la Lucania, lângă orășelul Numistron, și urmând pașii armatei inamice până în Apulia (210 î.Hr.), „a lăsat răniții la Numistron sub protecția unui mic detașament, al cărui comandant era un tribun militar” (Liv. 27.2 .10). Fulvius Flaccus, care a câștigat în 181 î.Hr. e. victoria asupra celtiberilor, a suferit pierderi grele: numărul celor uciși a ajuns la 3000; mai răniți, au fost duși în orașul Eburu, unde era staționată garnizoana romană (Liv. 40.33.1). Lucius Scipio, în timpul războiului cu Antioh, a lăsat soldați, bolnavi și obosiți dintr-o călătorie lungă, prin toate cetățile tracice. Intrând în Lisimahia, a zăbovit acolo câteva zile, ca să se adune toţi cei care rămăseseră în urmă şi să se alăture oştirii (Liv. 37.39).
În aceste note despre răniți, nu se menționează nicăieri despre medici. Prezența lor în armată la sfârșitul republicii este fără îndoială, deși nu au fost medici militari în sensul nostru: sunt medici, sclavi sau liberi, pe care ofițerii îi iau cu ei atunci când pleacă la război. Cato cel Tânăr a fost însoțit de medicul său, libertul Cleanthes (Plut. Cat. min. 70). Moartea lui Vibius Pansa, care a murit din cauza rănilor primite în bătălia de la Mutina, a fost pusă pe seama medicului său Glycon (Suet. 11 aug.). Domitius Ahenobarbus, care s-a închis în Corfinia în timpul celui de-al doilea război civil, avea cu el un medic (Sen. benef. 3.24). Acești medici privați, cu permisiunea proprietarilor, și poate la ordinul lor, au tratat și alți răniți. Cicero, în orice caz, și-a imaginat un soldat călit în lupte, care, după ce a primit o rană, iese din

construind numai pentru a căuta un doctor, iar când rana este bandajată, se întoarce la luptă (Tuse. 2.16.38).
La începutul imperiului există deja medici detaşaţi în unităţi militare, şi apar adevărate infirmerie. Mai multe sunt cunoscute; toate sunt situate la granița cu Germania: lângă Bonn, în Baden, în Karnunte (40 km de Viena). Infermeria din Novesium lângă Neiss a fost excavată în 1877-1906; castrul de aici a fost amenajat sub Tiberius, sub Claudius a devenit permanent, în anul 70 d.Hr. a fost distrus de batavi, dar imediat reconstruit. Infermeria de sub el este considerată un model de spital militar bine amenajat de la sfârșitul secolului I î.Hr. n. e. Este o camera mare (90m lungime x 50m latime) cu intrare principala intr-o curte spatioasa (26,50 X 13m). Camerele mici pentru una sau două persoane sunt situate pe ambele părți ale unui coridor larg; ușa de pe coridor duce printr-un pasaj destul de îngust în hol (2,60 m lungime și 1,40–2 m lățime), din care ușile se deschid spre dreapta și stânga către camere (5,10–5,20 m lungime și 3,50–3,60 m lățime). în domnie). Lipsa comunicării directe cu coridorul a protejat saloanele de curenți și frig, care puteau fi trase de acolo. Pacienții plimbați luau masa în sala de mese (11,50 X 8,50 m), se puteau plimba prin curte. Pe laturile de est și de nord ale clădirii erau portice. În clădire au fost găsite mai multe instrumente chirurgicale: sonde, pensete, cuțite. În infirmeria din tabăra din Kornunte era un sistem similar de coridoare cu saloane care ieșeau din nou pe hol; Multe camere sunt încălzite cu aer cald. Clădirea era un dreptunghi (47 1/2 m lungime și 34 1/4 m lățime) situat pe patru laturi ale curții, sau poate grădina (36 m lungime și 22 1/2 m lățime). Din cele 14 camere ale infirmeriei, unele erau saloane, iar unele erau camere în care luau masa, se odihneau și se convaleseau.
Doctorul a fost probabil introdus în armată de Augustus. Celsus (I, proet) vorbește despre răni atât de adânci, încât doctorul vede interiorul prin ele: se pare că vorbim de soldați răniți. In secolul I n. e. sunt mai multi medici in legiune. Nu au nicio diferență de rang; sunt subordonați șefului lagărului (praefectus castrorum), iar, acolo unde acesta este absent, tribunului militar. Medicul nu se bucură de privilegii speciale.
La capitolul șase
1 Un capsarius era și un sclav care păzea bunurile proprietarului în baie, dar Taurii aveau propria lor baie.
2 Poate că printre oamenii angajați la masa stăpânului ar trebui inclus constructorul Alexandru (6353). Într-o casă bogată era un om a cărui datorie era să aranjeze frumos mâncărurile cu felurite feluri de mâncare pe o tavă mare și să taie cu pricepere carnea și vânatul, în special mistreț: se servea mereu la fiecare cina. Potrivit lui Juvenal (11.135) și Columella (I, praef. 5), la Roma existau școli speciale unde se preda această artă. Alexandru a fost elevul unei asemenea școli? Pot fi. Totuși, este posibil și altceva: cioplitorul a uitat să adauge cuvântul „parietarius”: structor parietarius - un zidar.
3 În această inscripție este „tetor”. Ce i-a lipsit tăietorului? Poate „x” – apoi „textor” („țesător”), sau poate „c” – „tector” („tencuitor”).
4 Seneca, ca răspuns la cererea nerăbdătoare a unui prieten, este gata să „își scuture tot hambarul” în căutarea cărților necesare (Epist. 45.1). Tull, despre a cui testament
576
spune Pliniu cel Tânăr (Epist. VIII. 18.11), „în hambare” s-au păstrat multe statui. Psyche a văzut multe comori în „hambarele splendide” ale soțului ei (Apul. Met. V.2).
La capitolul șapte
1 Ed. Galletier. Etude sur la poesie funeraire romaine. Paris, 1922 - Bibliografie bună.

2 R. Cagnat. Sur Ies manuels des graveurs d'inscriptions. Revue de Philologie, 1889, or. 13, pp. 51-65. — Teoria sa a fost adoptată de H. Focillon (vezi: F. P 1 essis. Epitafe. Paris, 1905, p. XV-LX.).
3 De exemplu, iată cum este prezentată ideea că oamenii sunt muritori:
191: Sumus mortales, immortales non sumus.
241: Cogitato te hominem esse et scito: moriundumst. Vale.
389: et tu mortalem... natum esse memento.
808: qui legis hune titulum mortalem te esse memento.
857: te, quicumque legis, pietatis nomine adhortor
cum sis mortalis, quae sint mortalia, cura.
996: hie omnes exitus unus obicei.
1544: tu qui adstiisti...
ambula et te esse hominem fac cogites.
Galletier a adunat o serie de exemple care arată cât de diferit poate fi atractia obișnuită a epitafului pentru un trecător (Ed. Galletier. Etude sur la poesie ..., pp. 218-221), A. Grenier, folosind exemplul a patru epitafe, a arătat ce formă diferită este frecventa pentru epitafe formula: Spes et Fortuna vaiete! (A. Grenier. Deux inscriptions metrique d'Afrique. Melanges d'archeologie et d'histoire, 1905, vol. 25, pp. 72-79).
4 Bruno Lier. Topica carminam sepulcraliam latinorum. Filolog, 1903, or. 16 (62), pp. 445-477, 563-603; 1904, or. 17 (63), pp. 54-65.
5 A. Grenier. Două inscripții..., p. 78.
6C. Buresch. Consolationum a Graecis Romanisque scriptorum historia critica. Leipziger Studien, 1886, or. 9, pp. 1-169.
7 C. Hosius. Roische Dichter auf Inschriften. Rin. Mus., 1895, pp. 286-301.
8 Ed. Galletier. Etude sur la poesie..., pp. 191-212; Ew. Lissberger. Das Fortleben der romischen Flegiker in den carmina sepulcralia. Cartea, din păcate, îmi este cunoscută doar după titlu.
9 Inscripția în care Acte, slobozită, este supusă veșnicului reproș pentru atitudinea ei față de vechiul patron (95), este singura dintre cele peste două mii de inscripții.
surse
MEDICII
CILVI. nouăsprezece; Dess. 2194. Baza de marmura.
Aesculapius și Gigia M. Ulpiy Honorat, decurion al detașamentului special de cavalerie1 al împăratului nostru, despre sănătatea și prosperitatea lui, a lui și a lui L. Julius Gelik, medic,2 care m-a tratat cu grijă la direcția zeilor. Cu bucurie și de bunăvoie mi-am împlinit jurământul.
1 „Detașamentul special de cavalerie” - equites singulares - garda personală a împăratului, formată din germani. Deja în 69, acest detașament se afla pe Câmpul lui Marte. Galba l-a demis, dar sub Vespasian el reapare; include călăreți din cavaleria auxiliară. Tribunul le porunceşte; două dintre barăcile lor se aflau în Caelia. Decurion - maistru.
2 Julius Gelik a fost probabil medicul acestui detașament. Judecând după nomenul său, el era din familia țapilor ispășitori din casa lui Iulius. Prima jumătate a secolului al II-lea. n. e.
douăzeci; Dess. 2092. Piatră cu inscripție dedicată.
Asclepius și tovarășii de sănătate. Sextus Titius Alexander, doctor al cohortei a V-a pretoriane, 1 aduce un dar. Sub consuli: Împăratul Domițian consul pentru a opta oară și T. Flavius Sabine.
1 Au fost nouă cohorte pretoriane. Pretorianii, garda imperială, ocupau o poziţie privilegiată în armată; durata lor de serviciu era mai scurtă decât în legiune, salariul depăşea semnificativ „salariul” legionarului (sub Domiţian de peste trei ori). Cohorta pretoriană cuprindea nu 10 secole, ca o legiune, ci 6, adică avea 600 de oameni; Fiecare centurion avea propriul său doctor. Medicul care s-a ocupat de întreaga cohortă a

ocupat funcția de „medic senior” printre aceștia. Trebuie să ne gândim că personalul medical al pretorienilor (în special „medicul de cohortă”) era bine asigurat.
82 CE e.
68; Dess. 3513. Scândura de marmură. Dedicare.
Felix Azinianus, un funcționar public în slujba pontifilor1, în împlinirea jurământului său, cu bucurie în suflet, a sacrificat o junincă albă Bunei Zeițe a țării2 pentru redarea vederii. Medicii m-au refuzat, iar după zece luni m-am vindecat prin harul doamnei [ei] medicamente. Ea a restaurat totul prin munca lui Cannia Fortunata.
578
1 La sacrificii.
2 Bona Dea este o zeiță vindecătoare care a ajutat în special cu bolile oculare.
secolul I n. e.
212; Dess. 2100. Despre epistilul unei edicule de marmură.
Geniul Centuriei.1 Statuia - Geniul Centuriei - o aediculă, împodobită cu marmură2, și altarul au fost ridicate pe cheltuiala lor de către centurionul G. Veturius Rufinus, fiul lui Gaius din tribul Pollia. , precum si euhosabs si razboinici, ale caror nume si doctorul cohortei4 sunt scrise pe altar si in edicula . Inițiat în calendele lunii mai sub consulii împăratul Commodus (al treilea consulat al său) și Bourra.
1 În viziunea romanilor, fiecare persoană, fiecare loc, fiecare asociație umană își avea patronul, un geniu.
2 Aedicula - „templu”. Aceasta este fie o nișă adâncă în care stătea imaginea unui geniu, fie o mică capelă.
3 Evocați - soldați care și-au ispășit deja mandatul și s-au întors de bunăvoie în armată. Dintre soldați, aceștia ocupau o poziție privilegiată: nu erau puși la muncă grea și îi plăteau mai mult decât legionarii care slujeau „în serviciu activ”.
4 Inscripția a fost scrisă în grabă și cumva stângaci. Și-au amintit de doctor când deja listaseră toți constructorii aediculei și erau pe cale să spună unde să le caute numele.
181 CE e.
1058-31 234; Dess. 2157. Soclu statuie mare de marmură.
G. Runny Gilar, G. Julius Hermes, Ap. Fabius Pollux, S. Lutatsiy Ekarp, medici.1
1 Găsit pe Celia, plasat de cea de-a cincea cohortă de privegheri în cinstea moștenitorului tronului, Marcus Aurelius Antoninus (Caracalla). Pe friza frontonului din stânga sunt data și numele a doi stendardi, în dreapta sunt numele medicilor.
Vigilii - „trezi”: este vorba de pompieri care, pe lângă atribuțiile directe, efectuau și serviciul de poliție pe timp de noapte. Erau șapte cohorte de o mie de bărbați fiecare; fiecare cohortă era formată din patru medici, mai mulți decât în alte unități militare. Accidentele din timpul incendiilor, atât de frecvente la Roma, și din timpul rundelor de noapte, au necesitat îngrijiri medicale într-o mai mare măsură. Toți cei patru medici, judecând după cognomina, sunt greci și, judecând după nomina, sunt liberi.
210 î.Hr e.
1059. Scândura de marmură.
Claudius Famira, Flavius Pan[phil], [Julius Ep] afrodita, Aurelius Hegumen.1
1 Aşezat de a doua cohortă de privegheri în cinstea aceluiaşi Caracalla. Printre cei care l-au pus, au fost numiți și patru medici ai cohortei. Primul medic, judecând după numele său, a fost un trac. Numele celui de-al doilea și al treilea au fost adăugate de Gentsen, poate incorect.
2532. Piatră funerară.

Tee. Claudius Julian, medic la clinicus1 IV al cohortei pretoriane, l-a numit în timpul vieții pe Tullia Epigone, pe soția sa, pe sloboții și slobodelele Claudius și pe urmașii lor. Acest monument nu trece la mostenitor.
1 Clinicus. Vezi Corp. Gloss., 296, 29; vizitator - xXsvshb ?, i.e. un medic care are un cabinet privat și vizitează pacienții acasă. Claudius Julian se pare că avea o vastă

o practică care îi dădea destui bani pentru a dobândi sclavi, dintre care unii i-a eliberat.
secolele I-II
2594. Sarcofag.
L. Vibius Rufus, doctor al cohortei a V-a de pretorieni, sotia celor mai buni, a fost facut de Valeria Rufina, si
I Atât doctorul, cât și soția lui sunt originari din Italia. Văduva a rămas o femeie bogată: un bărbat sărac nu-și putea permite un sarcofag.
secolul al II-lea
3910(-7653 și 32767). Piatra funerară de marmură.
T. Flavius Euprepetus, războinic al flotei pretoriane din Mizena, doctor duplicariusJ A trăit 25 de ani, a slujit 5. Cassius Lucan, moștenitor, numit binefăcător.
1 Duplicarius („dublu”) era un soldat care primea un salariu dublu. Flavius Euprepet, în ciuda tinereții sale, și-a câștigat un salariu dublu. greacă după naționalitate (egtretst); - „vrednic”, „frumos”), un țap ispășitor al Casei Flavian.
secolul I n. e.
3982 in; Dess. 1844. Din Columbariumul împărătesei Libiei.
M. Livia Orestes, un eliberat al Liviei, medic superior (supra medicos).
3983. De acolo.
M. Livia Boef, medic, îi dă pe M. Livia Sperată și Iola, slobozită.
1 Știm că în columbarii construite de colegiile de pompe funebre, fiecare dintre membrii săi primea prin tragere la sorți un anumit număr de „cuibări” – nișe în care erau așezate urne cu cenușa morților; știm că existau firme speculative care construiau columbarii pentru a face apoi comerț în locuri pentru înmormântare. Columbarium al Libiei nu aparține niciunei categorii. Fiecare membru al „numelui” care a aparținut împărătesei avea dreptul la un loc de odihnă în acest columbarium. Boef a primit însă, pe lângă ale lui, încă două locuri. Ce dar frumos Pentru bani? Administrația columbariumului imperial a vândut „cuiburi”? Cu cunoștințele împărătesei?
3984.
M. Livia Boef, decurion de medici.
3985.
Tyrannus, sclavul Liviei, medic. Isochris, servitorul Liviei, îngrijitor de haine.
3986.
... țapul ispășitor al lui Augustus, Gilar, un chirurg.
3987.
... un oftalmolog, i

1 Ultimele cinci inscripții sunt toate din Columbarium din Libia. Aceste inscripții ne permit să tragem următoarele concluzii:
a) erau atât de mulți medici în gospodăria imperială încât erau împărțiți în zeci (decurie), așezând câte un decurion (maistru) peste fiecare zece; în fruntea tuturor medicilor era „medicul superior” (supra medicos);
b) medicii erau specialişti în diferite domenii: erau chirurgi, oftalmologi, bineînţeles, terapeuţi;
c) din punct de vedere al componenţei sociale, sunt sclavi sau liberi;
Greacă după naționalitate

(Orest, Boef, - „asistent”, Tbravovo ^);
d) nu se bucură de un respect deosebit: medicul și îngrijitorul de haine sunt în apropiere.
Toți acești doctori au fost, desigur, nu medicii personali ai Liviei sau Augustus, ci medici ai numeroși sclavi și liberi ai casei imperiale.
4350; Dess. 7811. Din Columbariumul copiilor lui Drusus.
Chreste, care a împărțit sclavia cu el, soție, după meritele ei, Kelad, sclava Antoniei, soția lui Drusus, 1 chirurg. A trăit 17 ani.
1 Antonia este soția lui Drusus cel Bătrân, acesta este Anthony cel Tânăr, fiica lui M. Anthony și Octavia. Timpul lui Tiberiu.
4444.
Claudius Eros, slobozitul castrenzei, flautistul, soțul, binefăcătorul ei, a fost plasat de Claudius Gagne. - Claudius Fortu-nat, țap ispășitor al lui Castrenz, medic, soț, binefăcător, a fost plasat de Gagne.
1 Această inscripție și următoarele cinci sunt din columbariumul Claudiei Marcella cea Tânără, fiica Octaviai.
Claudius Eros și Claudius Fortunatus, unul flautist și celălalt medic, erau liberi cu ciudatul nume „Camp” (Castrensis). Claudia Gagne, tot eliberată, după moartea primului ei soț, flautist, s-a căsătorit cu un medic.
Timpul august.
4450.
Filetus, sclavul lui Marcellus, doctor Hellen, sclavul lui Regillus, 1 furca.
1 Regillus a fost, probabil, un sclav sau un liber liber al lui Marcellus. Hellen, sclavul lui, a fost o furcă cu el. Regilla avea pământ și o fermă.
4451.
... Ihiscus, sclav al lui Germanicus, decurion, chestor?1 - Pindar, sclav al Antoniei, 2 doctor.
1 Sclavul Germanicus, al cărui nume nu s-a păstrat, a fost un membru marcant al colegiului gospodăresc: decurionul acestuia, adică membru al consiliului și chestor-vistier.
2 Antonie, fiica Octaviai.
4452.
Tee. Julius Fidesz. Stachy, sclavul lui Marcellus, doctor.
4453.
Scantia Yukunda, eliberată a doi gay, soția doctorului A. Valery Pamfil.
581
4689.
Hieron, sclavul Antoniei, medic.
1 Toți medicii enumerați nu i-au tratat pe Marcellus și Antonia, ci „numele de familie”. Ei înșiși sunt sclavi sau slobozi, greci prin naștere: Filetus, Pindar, Stachius (otakhi; - ureche), Hieron, Pomphil.
5197; Dess. 1514. Piatră funerară din columbarium.
Musik Skurran, sclavul lui Ty. Caesar Augustus, care se ocupa de vistieria în provincia Lugudun,2 binefăcător, dintre vicarii săi cei care erau cu el la Roma când a murit. - [În continuare, există 16 nume, printre care cel care păstrează cheile (sumptuarius), trei secretari, doi supraveghetori pentru vasele de argint, un supraveghetor pentru haine, doi lachei ("dormiți" - cubiculari), doi "însoțitori" (pedisequi), doi bucătari, o sclavă Sekunda și doctorul Agathopod].3
1 Dispensatori: Scurran a fost, în termeni moderni, ministrul de Finanțe.
2 În acea parte a Galiei, care, potrivit orașului principal Lugudunum (azi Lyon), se numea Lugudunskaya.
3 Sclavul imperial era un om foarte bogat; a venit la Roma cu un suita de 16 oameni (și câți sclavi au mai rămas în Galia!); a adus cu el atâtea vase de argint, încât doi oameni au fost încredințați să aibă grijă de ele; printre însoțitori era un medic. (Vezi: PI. XXXIII. 145).

5350. Piatră funerară din columbarium între Via Latina și V. Arria.
Zopyr, un medic, a trăit 37 de ani. L-a pus pe Epafrodita, un tovarăș binefăcător. i
1 Zopyrus, judecând după numele său, este originar din Orient. Din moment ce Epafrodit îl numește „tovarăș” (collega), se pare că amândoi erau medici. Ambii sunt oameni liberi? Nu există numele tatălui. Sclavi? Fără nume domnule.
Timpul lui Tiberiu-Claudius.
6192. Soclu de marmură (înălțime - 0,94 cm, lățime - 0,41 cm, grosime - 0,37 cm) de la columbarium de lângă Poarta Prenestine.
G. Terence Liszt, un oftalmolog, un bun patron, un binefăcător, și soția sa Yulia Sekunda au fost numiți de către liberii G. Terence Helius și Terence Januarius atât pentru ei, cât și pentru urmașii lor. A trăit 87 de ani 5 luni 24 de zile 10 ore, i
1 Inscripția oferă unul dintre exemplele de bune relații dintre patron și țapi ispășitori. Judecând după cognomina, atât doctorul însuși, cât și libertul său erau greci prin naștere. De ce se numește patronus optimus? Care sunt merila lui în raport cu țapii ispășitori? Ei au trăit, se pare, ca o singură familie, iar bătrânii au murit în brațele lor. Este puțin probabil ca Pist să fi fost foarte bogat: doar doi liberi. Căsătorit, dar nu au fost deloc copii, sau s-au împrăștiat prin lume.
I-începutul secolului II. n. e.
6319; Biicbeler CE 1066. Tableta din columbarium Statilii Taurus.
Iată cenușa lui Spude, fiica doctorului Lucy.
1 Prima jumătate a sec. I. n. e.
582
6320. Tableta de la Columbarium Statilii.
O secundă doctorului Firs, binefăcător.
1 Statilii din Taur au fost cei mai bogați oameni ai timpului lor. Atât Lusa (inscripția anterioară) cât și Fire nu erau medicii personali ai proprietarilor - inscripția ar fi menționat acest lucru - își tratau servitorii. De ce a pus Secunda un semn pentru Firs? Tabletele deasupra nișelor erau de obicei plasate prin administrarea columbariumului; dacă această îndatorire a fost asumată de un străin, aceasta a mărturisit întotdeauna existența unui fel de bune relații personale între decedat și rămași.
6836. Tabletă din columbarium din Vigna Aquari.
L. Sempronius Simfor, doctor. A trăit 76 de ani
1 Otvoddennik Semproniev, grec de naștere.
În columbarium din Vigna Aquari no Via Latina, oamenii au fost îngropați de la sfârșitul republicii până în secolul al II-lea. inclusiv.
Inscripția noastră din timpurile timpurii: numele medicului este scris prin „și”: „Sumphorus”.
6851. Tabletă din columbarium din Vigna Aquari. Melita, doctor al Apuleius.1
1 Traduc, respectând cu strictețe ordinea cuvintelor. Cine a fost Melita asta? Sclav al lui Apuleius? Dacă numele lui era în gen. pad. stătea în spatele numelui ei, atunci nu ar mai fi nicio întrebare. Și deoarece este separată de definiția profesiei ei, aici sunt posibile interpretări diferite: 1) o sclavă,
2) fiică, 3) soție.
secolul I n. e.
7295. Tableta din columbarium Voluziev.
Zosimus, slujitorul Imnului, doctor, Ampelione, sora, și vicarul său, soția Tyranna Daphne. A trăit 18 ani.1
1 Imnul era un slobod iar sclavul său, doctorul Zosima, a fost eliberat „pentru quitrent”. Zosimus plătește proprietarului o parte din banii câștigați prin practică, dar lasă ceva pentru el: și-a cumpărat un sclav,

s-a căsătorit cu ea și a început să-și creeze propria casă. Columbarium Voluziev a fost folosit de la 40 la 60 de ani.
secolul I n. e.
7408. Tabletă din columbarium lui G. Annius Pollio.
L. Lucilius Hieron, libertul Lucilius Lupa, doctor. „Sunt Lupov Hieron, un doctor, celebru, glorificat de tot felul de invenții” [poezii în greacă].1
1 Caracteristic este faptul că în inscripția, al cărei ton laudativ este susținut în cel mai înalt registru, medicul declară că a fost sclav: titlul de sclav nu l-a împiedicat să devină o figură mare și tocmai asta se subliniază. .
G. Annius Pollio - fie cel care a fost implicat în conspirația lui Sejanus (Tac. ap. 6.9), fie tatăl său.
Începutul secolului I n. e.
7581; Dess. 7804. Tableta din columbarium din Vigna Amendola.
Sfânta mea zeiță, medicul Primilla, fiica lui L. Vibius Meliton. Ea a trăit 44 de ani, 30 dintre ei cu L. Koktsey Aftor fără certuri. I-a pus pe Aftor soției sale pe cel mai bun, cel mai curat și pe el însuși.1
583
1 O inscripție curioasă în multe privințe:
3) O femeie medic, cetăţean roman; tatăl, judecând după nume, este un liber.
2) Căsătorit cu un fiu, poate nepotul unui liber liber. Judecând după numele lui, nu este și el medic?
3) Familie medicală, imigranți din Grecia, acum cetățeni romani.
4) Pentru a-și exprima dragostea și respectul față de soția sa, Aftor a ales cuvinte neobișnuite ca putere și expresivitate. Viața comună de treizeci de ani a soților a fost, aparent, cu adevărat fericită și liniștită. Unde sunt copiii? Ei nu sunt aici.
secolul I n. e.
7609. Tabletă din columbarium Yuniev Silanov.
M. Junius Imn, doctor.
7610. De acolo.
Imnul Junius a dat loc...1
1 Nu este acesta același Imn al cărui sclav a fost medicul Zosim (7295)? Se potrivește în timp și se potrivește în funcție de „setările de viață”. Imnul l-a învățat pe Zosima arta medicinei pentru a transforma sclavul într-un articol profitabil.
Această inscripție este interesantă în altă privință. Imnul, țapul ispășitor al silanovilor, putea conta pe un loc în columbarium, dar nu avea dreptul să „dea loc” altcuiva. A trebuit fie să cerșească, fie să-l cumpere. Silanii nu s-au sfiit să vândă nișe în columbarii?
În 7610 i se lasă un loc pentru numele celui căruia Imnul i-a pregătit loc.
Prima jumătate a secolului I. n. e: Silanii au fost distruși de Messalina și Agrippina.
7611. Tabletă din columbarium Yuniev Silanov.
M. Junius Sintrof, medic, libert Appius Junius.1
1 Appius Junius Silanus a fost executat în anul 42 d.Hr. e.
8174-33709. Farfurie din columbarium Sq. Salust.
mp Salust Diogenes, un liber din Q. Salust, medic. Salust Repentina. Facilis a trăit 6 ani.1
1 Probabil întreaga familie: soț, soție și copil. Faptul că relațiile lor de familie nu sunt indicate se poate datora faptului că întreaga familie a murit în același timp, în timp ce administrarea columbariumului a fost indiferentă față de legăturile de familie ale morților.
Proprietarul columbariumului, Apt. Salust, aparent un om bogat, este mai aproape necunoscut.
secolul I n. e. (?)

8504; Dess. 1845. Altar mormânt.
Tovarășul Flavius Pederot Alkimian, un liber al lui Augustus, supraveghetor al medicilor din gospodăria imperială, Latonius Festus, soț binefăcător, el însuși, ai săi și urmașii acestora.1
1 Pederot era al unui Alkim, judecând după numele lui, un liber. Pe numele fostului proprietar, se numește Alcimianus. A fost cumpărat de la Alkim la casa imperială - el, se pare, era un medic bun - unde a fost numit „medic șef” (ar trebui
584
această proprietate a fost desemnată fie supra medicos - 39 826 - fie superpositus medicorum, ca aici); Împăratul Titus l-a eliberat.
Pederot și-a lăsat norocul văduvei sale, tot greacă și slobozită. Acest lucru este evident nu numai din faptul că ea a așezat un altar peste mormântul soțului ei, dar întregul ton al inscripției vorbește despre aceasta, tonul unei persoane care are încredere în viitor: aici, în acest loc, atât copiii, cât și copiii ei și ai lui Pederot se vor odihni. timpul Flavian.
8646. Altar mormânt.
D. Rupilius Telesphorianus a numit-o pe Rupilia Kaliurnian, doctor al casei imperiale, părinte binefăcător. A trăit 50 de ani 8 luni 10 zile J
1 „Trăit” – vixit – se scrie „bixit”, iar numele de Telesphorian nu este prin „ph”, ci prin „f”. O astfel de ortografie, precum și absența praenomenului înaintea numelui lui Rutilius Calpurnian, indică o perioadă relativ târzie: „b” și „v” au început să fie confundate cu Hadrian, praenomen au fost mai des omise din a doua jumătate a celei de-a 2-a. secolul î.Hr.
Atât tatăl, cât și fiul erau țapi ispășitori Rupili, dar înainte de asta familia aparținea cuiva din familia Calpurni. Tatăl, care probabil s-a dovedit deja un medic priceput, a fost cumpărat de Rupilius; fiul a fost vândut vreunui Telesfor grec și abia apoi răscumpărat (la cererea tatălui său, și poate pentru banii lui) în casa Rupilii. Noii proprietari ai ambelor au fost eliberați, iar Rupilius Calpurnian a intrat în casa imperială ca om liber.
Fiul ridică un monument tatălui său: relația dintre tată și fiu este un fenomen rar.
8647. Inscripţie pe mormânt.
Anthony Restituta Apt. Julius Evtikha, doctor al casei imperiale, soția binefăcătorului.1
1 din „Casa Imperială” - domus Augustianae: genul ortografic. pad. eu intreb. prin „e”, iar nu prin „ae” se găsește în inscripțiile secolului al II-lea.
8656. Piatra funerară de marmură.
G. Julius Eutychus, un liber al lui Augustus, doctor al Casei Palatinului, T. Julius Artemidorus, un liber al lui Augustus și Augusta. Livia Agileia, eliberată a Libiei, și M. Livius Fortunat au trăit 24 de ani. Livia Gelpis, eliberată din Agileia.
1 Împărăteasa Livia, slobozita ei Agileia. Agilis („lumină”, „mobil”) – aparent, o poreclă care a devenit nume. Liberta ei Gelpis. greacă?
Ce i-a unit pe acești cinci oameni în moarte? În moarte, ei cel puțin nu au vrut să se despartă. Piatra funerară a fost comandată de ei în timpul vieții lor.
8671-33742. Urnă de marmură.
G. Julius Evksin, medic din Grădinile Sallust, a trăit 80 de ani. Julia Grata, eliberata Juliei, a trăit 56 de ani. unu
1 Sallust Gardens - un parc imens care ocupa partea de est a Dealului Grădinilor (acum t. Ripsio), valea dintre acest Deal și Quirinal și periferia nordică a Quirinalului. Acest parc a fost amenajat de celebrul istoric Sallust; după moartea sa a trecut nepotului său, Quintus Sallust, care a murit în 21. n. e. și a lăsat moștenire parcul împăratului. O

inscripție datată 22 d.Hr. menționează „furculița divinului Augustus în grădinile Sallust”
585
(CIL VI.9005). Euxinus, un grec, țap ispășitor al cuiva din Casa lui Iulius (probabil nu cel imperial, deoarece nu era numit țap ispășitor imperial), poate a tratat sclavii cărora li s-a încredințat îngrijirea parcului, sau poate a fost un medic cu exercițiu liber în acea parte a orașului, care se învecina cu parcul și în cămin, și se numea după el.
secolul I n. e.
8711; Dess. 7803. Piatră funerară.
Secunda, sclavul Livillei, doctor. - Multumesc. Claudius Celerus, eliberat al Cezarului, ministru al templului la Vesta.
1 Livilla, cea mai mică dintre fiicele lui Germanicus, soția lui Drusus, fiul lui Tiberiu.
2 Slujitorul templului locuia la templu, era obligat să monitorizeze curățenia din templu și siguranța proprietății templului. În templul de la Vesta însă, preocuparea pentru curățenie era în sarcina vestalelor; însoțitorul era aici doar un paznic.
8895; Dess. 1842. Monument mormânt.
L. Arruntius Sempronian Asclepiades, doctor al împăratului Domițian. S-a ordonat să facă în testament. Față 20 ft., lateral 20 ft. i
1 Medicul lui Domițian era poate fiul celebrului medic Arruntius (vezi Pros. imp. Rom., 1s, N. 943), și în orice caz provenea din această renumită familie de medici. Dacă nu știm cât de bogat este (PI. XXIX.7), atunci o dimensiune a locului ocupat de el pentru mormântul său (20 X 20 \u003d 400 de metri pătrați) ar fi mărturie despre starea lui. Asclepius-house Arrun-tiy se numește descendent al medicilor care și-au trasat descendența din Asclepius însuși; Sempronian - după mama Semproniei.
8896. Inscripție pe piatră funerară.
Atimetus, medicul; Basileus și Parthenopaeus, slujitorii împărătesei Faustina, desemnați să aibă grijă de bijuterii (ab omamentis), un prieten care merita pe deplin și
1 Sclavii cărora li s-au încredințat bijuteriile împărătesei aparțineau, desigur, „vârfilor” slujitorilor palatului: nu erau doar oameni de onestitate dovedită, ci și experți în bijuterii, care aveau atât gust, cât și cunoștințe deosebite. Atimet este probabil un om liber, un medic liber practicant care nu avea nicio legătură cu casa imperială. Cum și de ce s-a dezvoltat prietenia între cei trei greci? Ce servicii le-a oferit doctorul ambilor prieteni? Este curios că doctorul și omul liber nu au disprețuit prietenia cu sclavii.
Este imposibil de spus la care se face referire Faustina - Bătrânul, soția lui Antoninus Pius, sau Tânăra, soția lui Marcus Aurelius.
8897. Piatra funerară de marmură.
L-au făcut pe Cassius, slujitorul nostru Cezar, medic, pe Ulpius Sabina, un soț binefăcător pentru ei înșiși și pentru slobozii și slobodele lor și urmașii lor.
1 Un caz interesant de căsătorie între un sclav și o eliberată. Sabina, judecând după nomen, era o slobozită din familia imperială (Traian?); Cassius era „sclavul Cezarului nostru”. Judecând după faptul că a lăsat-o pe văduvă atât slobozi cât și slobozi, a făcut noroc. Merită să fiți atenți încă o dată sclavului care a dobândit nu unul, ci mai mulți (și poate mulți) „vicari” - sclavi și sclavi.
Prima jumătate a secolului al II-lea.
586
8898. Postament de marmură.
Tee. Claudius Athenodorus, un liber al lui Augustus, un medic, soțul lui Ulpius Jotapta

1 Athenodor a fost eliberat fie de Claudius, fie de Nero; Ulpia a câștigat libertatea doar sub Traian: înaintea lui, numele generic „Ulpia” este neobișnuit.
Athenodorus este eliberat, se pare că era băiat. Ambii soți aparțineau casei imperiale.
lotapte este un nume extraordinar. Unde? Există lotape f Isotatld) - un nume feminin pentru perși și evrei. Vezi: los. furnică. 18.5.4.
Sfârșitul secolului I n. în.
8899; Dess. 1843. Tabletă din columbarium?
Cyrus, sclavul Liviei, soția lui Cezar Drusus, doctor.
1 Drusus Caesar este fiul împăratului Tiberius. Soția lui Livia era numită și Livil-loy (vezi 8711). Pe lângă Cyrus, în inscripții este menționată femeia ei doctor Secunda.
8900. Partea dreaptă a unei pietre funerare de marmură, deteriorată în partea de sus și în stânga.
Epitinkhan, doctorul Antoniei, [fiica lui Cezar] J A trăit ani... 5 luni.2
1 Restaurat probabil.
2 Fiecare membru al familiei imperiale avea propriul său doctor personal, sau chiar mai mulți, precum Livilla. Antonia cel Tânăr este soția lui Drusus cel Bătrân.
8901. Tableta din columbarium.
Eros Spozianus, sclav al Augustei, medic. Julia Constanta a trait 22 de ani.
1 Eros, fost sclav al unor Sposia, a fost cumpărat de Augusta, probabil Livia. Cuplu căsătorit?
8902. Piatră funerară.
Tovarășul Flavius Gagnus, un slobod al lui Augustus, un medic, și Flavia Mirtale, slobozii și urmașii lor.
1 Soțul și soția sunt oameni liberi ai casei Flavian. Soțul a lăsat în urmă o avere bună. Întrucât ordinul privind eliberarile nu putea veni decât de la patron, trebuie să presupunem că inscripția a fost întocmită chiar de Gagn.
8903. Tableta din columbarium.
Hyginus, sclavul Liviei, medic. Callitiha, sclava Liviei, croitoreasă.
1 cuplu căsătorit? Pot fi. În orice caz, este caracteristic că nu i se alocă un loc special medicului: el este același sclav și artizan ca toți sclavii. Kallitikha a fost o croitoreasă de cel mai jos rang: este o sarcinatrixă - treaba ei este să peticească și să repare tot felul de lucruri zdrențuite.
Timpul august.
8904. Inscripție pe piatră funerară.
Sterops, țapul ispășitor al Liviei, medicul, decurionul dă de bunăvoie urna2 lui Polydeuces. h
587
1 Inscripțiile menționează și un alt decurion al medicilor, Boeth, tot eliberat al Libiei.
2 „Urnă” în originalul „oia” („oală”); acest vas, în care se turna cenușa, avea formă de oală; a fost introdus în orificiul „cuibului” și acoperit cu un capac.
3 În ce relație a stat Polydeuces cu Sterops - era rudă sau prieten, nu se știe. Sterops i-a cumpărat un loc?
Timpul august.
8905; Dess. 1841. Placă de marmură.
Cosmius, sclavul lui G. Stertinius Xenophon, doctorul lui Augustus, a trăit 19 ani. Blast, tovarăș de sclavie, pe cheltuiala lui și Julia Fimele, mama, și
1 Mama lui Blast este o femeie libertă a casei Julian; fiul a rămas sclav și a ajuns - a fost vândut sau donat - lui Stertinius, doctorul lui

Claudius. Atât prietenul lui Blast, cât și mama lui sunt unite în inscripție: nișele columbarium erau de obicei proiectate pentru două locuri.
8906. Urnă mormântă.
M. Ulpius Alcibiades, un țap ispășitor al lui Augustus, M. Ulpius Doriphoros, un țap ispășitor al lui Augustus, medic.1
1 Atât Alcibiade, cât și Doryphoros, sloboții lui Traian.
8907; Dess. 1846. Piatră funerară.
Claudia Eutychius, soția sfântului și binefăcătorului, și Q. Domitia Helik T. Claudius Hymenius, un eliberat al lui Augustus, un doctor de bibliotecă, și Domitius Pannichida pentru el însuși, pentru ai săi și descendenților lor.1
1 Hymen, un slobod al împăratului Claudius, a fost căsătorit cu slobozita sa, Eutichia. Ce relații de rudenie a avut acest cuplu cu Golik și Pannikhid, țapii ispășitori ai lui Kv. Domitia, necunoscută; este clar doar că la rude. Hymenei și Pannikhid, care au supraviețuit, au pregătit o piatră funerară pentru morți, atât pentru ei, cât și pentru descendenții lor.
Medicilor palatului li s-a încredințat un anumit departament: Hymeney trata bibliotecari.
8908; Dess. 7810. Scândura de marmură.
T. Elias Amyntas, un slobod al lui Augustus, un doctor al urechii, s-a numit pe sine și pe Elias Iekse, soție, fii, slobozi, slobozi și urmașii lor.1
1 Aminta ushnik, un liber al împăratului Hadrian, un om bogat. De asemenea, este căsătorit cu o libertă, Adrian, cu numele ciudat de Iexa sau Lexa (în Dess Lexi: littera "1" plerumque exarata est ita, ut litterae "i" omnino similis est). De la ce oameni? Că doctorul secției de la palat nu a fost un sărac este probabil a priori, dar formula „la slobozi și sloboziți” exprimă întotdeauna starea reală a lucrurilor? Nu este aceasta o formulă standard, plăcută clientului?
Aminta este căsătorită și are copii
8909; adăuga. 3463. Piedestal mormânt din travertin.
Phirias Keladian, sclavul lui T. Caesar Augustus, oftalmolog, respectuos cu părinții săi. Zolet a trăit. Așezat aici pentru totdeauna.1
1 T. august - Împăratul Tit. A dobândit-o pe Firia de la niște Kelada: doctorul era, aparent, unul bun.
588
Inscripția este scrisă în termeni neobișnuiți. Cine a scris-o? Părinți sau străin, nu contează: altceva este important - autorul inscripției a fost lovit de atitudinea lui Firia față de tatăl și mama sa: pius (cuvântul este exact intraductibil în rusă) parentium suorum. Un sclav de foarte multe ori nu-și cunoaște părinții, cel mai adesea nu-și cunoaște tatăl (de aici și cuvintele lui Marțial, pline de dispreț: XI. 12); în copilărie, nu cunoaște familia. Viața lui Firia s-a dovedit diferit: își cunoaște părinții și îi tratează așa cum ar trebui un fiu. Vândut într-o altă casă, nu își uită tatăl și mama și, ca o mare demnitate, ca fapt, uimitor într-o viață de sclav, acest lucru este notat în inscripție.
8910. Fragment de placă de marmură.
Tee. Claudius... doctor oftalmolog, a trăit 50 de ani. L. Kotseya... lui..J
1 Probabil un medic în gospodăria imperială, un slobod al lui Tiberiu. În numele soției sale, cioplitorul a omis al doilea „s”: nu ar trebui să fie „Soceia”, ci „Soceia” - era o femeie eliberată a uneia dintre proeminentele familii Koktseev.
8926. Scândura de marmură, ruptă în stânga.
.... oficiali imperiali care se ocupau de hrana ... o femeie doctor ... Cezar ... si-au numit o sotie, pentru ei si urmasii lor.

1 Este demn de remarcat aici că o femeie doctor, poate chiar o sclavă, a dobândit suficiente fonduri pentru a pune o piatră funerară de marmură pentru ea și familia ei. Se pare că ea a rămas văduvă după soțul ei, angajat al Annonei.
8981. Piatră funerară construită în podeaua bisericii Sf. Cosmas și Damian.
Lui Publius Aelius Epafrodit, un slobod al lui Augustus, învățător al împăratului și băieților înalți ai Cezarului nostru2, care locuia în Zolet. Soția lui Nicopole, slujitorul nostru al Cezarului, și fiul Soter și-au pus un tată binefăcător, atât pentru sine, cât și pentru sloboziții săi, slobodele și urmașii lor.
1 În termeni moderni, un medic este un atlet: a supravegheat exercițiile de gimnastică ale secțiilor sale, le-a prescris un anumit stil de viață și a făcut masaj.
2 Acesta este viitorul împărat Marcus Aurelius, co-conducătorul său Lucius Ver și, probabil, rudele și prietenii lor.
3 Epafrodita, un slobod al împăratului Hadrian, a fost căsătorit cu Nicopole, sclavul lui Hadrian. Fiul, lăsat de tată în copilărie, s-a dovedit a fi sclav conform legii. Tatăl, judecând după numele său (Soter - mântuitorul), a intenționat ca și fiul său să fie medic. A lăsat o noroc, iar Nicopole, o sclavă care, prin lege, nu are nicio proprietate, dispune cu calm de ceea ce a moștenit de la soțul ei.
9476. Placă de marmură cu inscripţii pe ambele feţe.
M. Junius, fiul lui Markov, Zenodor din tribul Cornelius, iatrolipt. - G. Rubra Seleucus.i
1 Zenodor, judecând după cognomen, era grec prin naștere, s-a născut liber și a fost înscris în trib (un semn al unui născut liber). Nomen (Junius) îl obligă să atribuie inscripția secolului I. n. e.; Junia mai târziu sunt extrem de rare.
589
9566; Dess. 7817. Tablă mare de marmură cu litere mari şi frumoase.
T. Aurelius Telesphorus, scribul medicilor J
1 Telesphorus a fost secretar al Colegiului Medicilor. Inscripţiile menţionează „şcoala” acestui colegiu, adică locul întâlnirilor lui (VI. 29 805); a avut si propriul ei arhivar, M. Livius Celsus. Waltzing a sugerat că Telesphorus ar fi putut fi un scrib în colegiul de medici „acasă” al palatului (Etudes, t. IV, p. 29).
9567. Inscripție pe piatră funerară.
M. Allius Pamphilus, doctor, set Primilla, slobozită și soție, și Primus, slobozitul, bucurii, cea mai dragă el însuși, a pus. Față 22 ft., lateral 25 ft. i
1 Pamphilus, judecând după cognomen, este grec prin naștere și judecând după absența unui nume patern, un țap ispășitor. Nu-i este rușine că soția lui este o femeie slobozită. Probabil bogat: a dobândit un loc mare pentru mormânt.
secolele I-II
9568. Scândura de marmură.
L. Appulei Eros, un liber Lucius, un medic. L. Appulei, fiul lui Lucius, Filumen. L. Appulei, țapul ispășitor al lui Lucius, Ianuarie.
1 Tată, fiu (născut deja liber) și țap ispășitor. Numele mamei lipsește. Există un singur eliberat: Eros nu era bogat. Poate, însă, altceva: în această piatră funerară, ordonată în timpul vieții, Eros a unit doar oameni dragi lui, fiul său și țapul lui iubit.
secolul I n. e. (?)
9569. Piedestal mormânt.
G. Cecilia, fiul lui Gaius, Aquila, tribul Sabinei, Caecilia Moschida, slobozitul lui Gaius, G. Caecilia Diet, medic, fiul și soția slobozitului său, cel mai credincios J.

1 Tatăl, desigur, este mândru de fiul său, care s-a născut liber, înscris într-un trib, poartă un nume roman atât de sonor, dar nu este deloc stânjenit de soția sa, fostă sclavă, eliberată de el sau de el. maestru. Nu își ascunde legătura cu clasa sclavilor. Tată, soție, fiu.
secolele I-II n. e.
9570. Tableta mica de marmura columbarium.
Livia Pelagia. I-au plasat pe Callibulus, sclavul Liviei Stakta, și pe Klad, un medic, părinți nefericiți și pe M. Livia Antiochus și
1 Stăpâna Livia Stakta, o slobozită, o femeie bogată: are propriul doctor. Acest doctor, Treasure, este căsătorit cu Callibula (amândoi greci). Gazda și-a dat drumul fiicei Pelagia; părinţii au rămas sclavi. Cum s-au raportat ei cu Livia Antiochus? Necunoscut.
secolul I n. e.
9571. Scândura de marmură.
Tee. Claudius Blast, doctore, ar trebui să fie aici. Claudius Nike binefăcător patron și Albutius Maximus s-au numit pe sine și descendenții săi și
590
1 Doctorul era singur. A fost înmormântat de o libertă împreună cu soțul ei.
secolul I n. e.
9572. Scândura de marmură.
Tee. Claudius Hercules, un slobod, Claudius Demetrius, doctor [cu dragoste pe bună dreptate], patron, binefăcător.
1 Dimitrie este singur; persoana cea mai apropiată de el este slobozitul său Heracles.
Inscripția „Claudius” este prescurtată ca „C1”. Această ortografie a numelui generic și omiterea praenomenului în numele patronului sunt comune în secolul al II-lea î.Hr. n. e.
9573. Lespede mare de marmură.
Claudia Glafira, soția sa fidelă, a fost făcută de Ty. Claudius, fiul lui Lethes, cunoscut și sub numele de Lethes, medic, atât pentru slobozi cât și pentru sclavi.
1 Este un caz rar când un loc este dat sclavilor într-un mormânt de familie. Un doctor este un om bogat: există și sclavi și liberi. Porecla lui Leitus („signum”) apare în inscripțiile din secolul al II-lea î.Hr. n. e. - Laetus - nu este traducerea grecească sharb - „vesel”? Un originar din Grecia „romanizează”.
9575. Inscripție pe piatră funerară.
A. Cordius Hermes, medic, a trăit 40 de ani. i
1 Imperiu timpuriu.
9576. Scândura de marmură.
L. Vibius Nepos, țapul ispășitor al Vibiei... Pilia Callista, țapul ispășitor al lui Gaius; L. Calmei Athenion, slobozitul lui Lucius; Calpurnia Gilara, eliberată din Calpurnia.
L. Cornelius Evpor, libertul lui Lucius, medic; Valeria Diogenea, slobozită a lui Lucius; L. Cornelius Chiy, un liber al lui Lucius.1
I Un mormânt comun, de care, în timpul vieții, au avut grijă de mai multe persoane care erau legate prin prietenie sau pur și simplu printr-o bună cunoștință de multă vreme. Nimeni nu are familie: nu soția și copiii le ridică un monument, ci ei înșiși; au aparținut diferiților proprietari: Vibia, Calpurnia, Calmeus, L. Cornelius. Dintre aceștia, un singur „specialist” este medic. Numele libertului sau al libertoanei Pylia Callista a fost omis de cioplitor. Numele Valeriei este precedat de θ (Оаvато^ - „moarte”): ea a murit prima, chiar și când cioplitorul lucra la sobă.
Piliaes - sfârșitul genului. pad. pe aes – indică secolul I. n. e.
9577-33 070. Piatră funerară din columbarium (quod traditur ex monumento Liviae prodidisse, parum certum ext).

L. Domitius Diocles, un slobod al lui Lucius, doctor.1
secolul al II-lea n. e.
9578. Piatră funerară.
Egipt, doctor, fiu drag, mama Tertia.
591
1 Atât mama cât și fiul sunt oameni liberi. Numele medicului indică originea sa egipteană?
9579. Piatră funerară.
Eutychion, medic binefăcător
1 Soba a fost instalată probabil de pacienți recunoscători pe care medicul i-a „beneficiat” cu adevărat restabilindu-le sănătatea.
IV. (?).
9580. Inscripţie mormântă.
T. Flavius Caelius Severus din Sida, medic, numit în timpul vieții pentru sine și fiii săi, Caelius Severian Eumelus și Caelius Severus, și mama lor Caelius Callista, Preasfântul și țapii lor ispășitori.
1 Originar din Sida (un oraș faimos din Pamfilia), Caelius Severus era cetățean roman. S-a căsătorit cu o femeie grecească, o femeie slobozită și, probabil, pentru a-i face plăcere, i-a dat lui Severian pseudonimul grecesc - Eumel.
Nu de multe ori există inscripții care comemorează o întreagă familie: tată, mamă, copii.
Si in. (?)
9581. Scândura de marmură.
G. Fontey Menander, medic, conform voinţei sale.1
1 Cine au fost moștenitorii? Se pare că nu există rude de sânge. secolul I n. e. (?)
9582. Scândura de marmură.
Fonteia Stafida. M'. Fontey Nicander, doctor.1
1 Inscripția anterioară îl menționează pe doctorul Menander, și el țap ispășitor al soților Fonteev, numai că nu Mania, ci Guy. A avea un medic într-o familie bogată este o întâmplare comună în Roma.
secolul I n. e. (?)
9583; Dess. 8341. Placă de travertin,
G. Gostiy Pamphilus, un slobozit al lui Gaius, un medic, a cumpărat acest monument pentru el și Gelpia, slobozitul lui M. Gimnin, și pentru toți slobozii și slobozițiii și urmașii lor. Aceasta este o casă veșnică, aceasta este o moșie, acestea sunt grădini, acesta este monumentul nostru. Față 13 ft., lateral 24 ft.1
1 Cine a fost Gelpia Pamphilus? Dacă este o rudă, ar fi indicat gradul de relație. În casa lui și în viața lui, ea ocupa un loc aparte: nu degeaba a fost deosebită de restul liberților. De ce nu o numește direct Pamphilus soția lui? Îi era rușine de soția unei femei libere? Patronul Helpiei nu i-a permis să se căsătorească cu Pamphilus?
De remarcate sunt revărsările lirice ale lui Pamphilus despre „căminul etern”. „Sclavul de ieri”, care s-a eliberat, și-a făcut avere cu munca sa, cum se bucură de faptul că și-a dobândit un loc de înmormântare decent, mare (312 metri pătrați), pe care poate fi plantată o grădină (grădini lângă morminte). sunt adesea menționate în inscripții), care poate fi considerată o proprietate inalienabilă: „aceasta este o moșie, aceasta este o casă veșnică” (probabil a intrat în melancolie de la un apartament la altul).
„Către posteritate” – posteris – se scrie „postereis” în loc de „hi horti heis horti”. Această ortografie determină ora inscripției; acesta este sfârșitul republicii sau începutul lunii august.
592
9584. Piedestal de marmură.
T. Julius Rosian Apollinaris, medic, patron, binefăcător, țapi ispășitori Arescon și Callist. unu

1 Rosian este îngropat de eliberat: doctorul este un om singuratic, fără familie.
9585; Dess. 7795. Piatră funerară.
M. Junius Dionysius, medic din Lucilian (grădini?), Titulenus Justus, soț binefăcător, el însuși, slobоții și sloboziții săi și urmașii IH.I.
1 Aceasta este a doua inscripție cunoscută nouă (cf. 8671-33 742), care leagă activitățile unui medic cu un anumit district. Locația Parcului Lucili sau a Moșiei Lucili (menționată în CIL VI.8683) nu este cunoscută. Doctorul este un liber, căsătorit cu o femeie liberă. Nu există copii sau sunt undeva departe și au pierdut contactul cu casa părintească.
secolul I n. e.
9586. Inscripţie mormântă.
L. Lelius Salvius, un liber din Cerenus [lectura îndoielnică], doctor. A trăit 31 de ani. Montat de Sextus Apuleius Soter, frate, pe cheltuiala saJ
1 Ambii frați sunt oameni liberi, dar de oameni diferiți: fie au fost vânduți la case diferite, fie unul dintre ei a fost vândut în altă casă. Numele ambilor frați sunt foarte potrivite pentru medici. Poate că erau copiii unui doctor-sclav care spera să-i învețe meseria; poate proprietarii i-au lăsat pe frați în secția medicală și le-au ordonat să le dea nume potrivite.
Numele Leliev apare mai ales în vremea republicană și la începutul imperiului. Mai târziu și în secolul al II-lea. n. e. este rar.
9587; Dess. 7793. Scândura de marmură.
M. Licinius Philomus, medic din Pollentia.
1 Pollentia este un oraș în Picena.
secolul I n. e. (?)
9589. Inscripție pe piatră funerară.
...Kaskelly (?) Marion, un țap ispășitor al lui Geminus, un medic, pentru el și Kaskellia Smyrna, un țap ispășitor al lui Quintus. Față 20 ft., lateral 25 ft. unu
1 Începutul inscripției se pierde; care a reprezentat-o pe Smyrna Marion, este greu de spus. Poate o soră, poate o soție.
„Sebe” se scrie „sibei”, o grafie republicană târzie sau începutul lunii august.
Loc imens pentru înmormântare - și doar pentru doi!
9590; Dess. 9434. Tablă de marmură cu litere mari şi frumoase.
G. Mattiya Likdam, medicul lui Sattya, a trăit 70 de ani și 6 luni. Mattia Moskhid patronului și soției; T. Flavius Martial, un slobod al lui Augustus, soția lui, el însuși și descendenții săi. unu
593
1 Moskhida - o sclavă a lui Ligdam, apoi femeia liberă și soția sa. Devenită văduvă, s-a recăsătorit cu liberul imperial Martial. timpul Flavian.
9591. Inscripție pe piatră funerară.
Menander, medic, a trăit 21 de ani. Inscripţia a fost dată de Psyche.1
1 Oameni liberi? Nu există numele tatălui, dar nu există nici numele proprietarului. Sunt mai înclinat să cred că sunt liberi.
IV. (?)
9593. Scândura de marmură.
Nicerotos, doctor, soția lui Tyche, binefăcător. A trăit 42 de ani.1
1 Fără copii; amândouă sunt libere: nu există numele proprietarului, uniunea matrimonială este atestată; greci.
9594. Piedestal mormânt.
L. Plavius Timocrates, un liber al lui Lucius, doctor.1
1 Singur?
secolele I-II
9595. Lespede de marmură, probabil dintr-un columbarium din secolul I.
P. Plautius Eumel, doctor. Plautia Popas.1

1 Dacă Plautia ar fi fost soția lui Eumelus, aceasta s-ar fi spus.
secolul I n. e. (?)
9596. Inscripția ruptă în stânga.
...[Ajută]sing Ev... doctor, a trăit 45 de ani... Vidia Kree... binefăcător.1
Secolele II - II.
9598. Fragment de placă de travertin.
G. Terence (!) Alexander, țapul ispășitor al lui Guy, doctorul, Terentia Flora, țapul ispășitor al lui Guy și descendenții lor.1
1 O inscripție, compusă neputincios. Alexandru și Flora, un cuplu căsătorit, slobozi ai aceluiași stăpân, au pus soba pentru patronul lor și pentru urmașii lor, uitând să se menționeze.
imperiu timpuriu.
9599. Inscripţie mormântă.
Zeph, doctorul, i-a numit pe Pitiade, soția, și pe Cosmos, fratele cel bun.
1 Căsătorit. Legături de familie: soție și frate.
imperiu timpuriu.
9600. Un fragment dintr-o lespede de marmură cu litere rele.
... Juven doctor ... a trăit 22 de ani 10 luni.1
1 Imperiu timpuriu.
594
9601. Fragment de placă de marmură.
... către slobozitul Cornelia ... către medicul J
1 Imperiu timpuriu (Cornelia).
9602. Un fragment dintr-o lespede de marmură.
...la doctor... Himer... Ares[kuza], fiica lui... si Perigei din [vale]tudinarii au pus J.
1 Este interesant de menționat „spitalul” - valetudinaria, amenajat de obicei pe moșii de sclavi. Vezi col. XII.I.
9603. Cip.
... tată ... doctor.1
1 Interesant datorită mențiunii tatălui: tatăl este rar menționat în aceste inscripții.
9604; adăugați 3470; Dess. 7800; Biicheler CE 1253. Soclu de marmură cu imagine în relief: un bărbat în togă stă la o masă cu o carte în poală; lângă el pe bancă este un băiat.
Tu, ținând numele marelui Alexandru, invenția lui Pallas și munca medicală, cât de mult am făcut eu însumi cu munca mea este cel mai apropiat. Apel pe cei mai înalți martori: nu asta, se pare, am meritat să murim brusc de o rană la genunchi. Ignoră acum calamitățile pe care le trimite soarta. Soția mea [a făcut] ce a putut: au pus o inscripție numai pe mine.
Valeria Ursilla.1
Bucheler explică astfel versurile neajutorate: „Sunt un doctor care poartă numele marelui Alexandru, opera mea a devenit cea mai apropiată de mare”. „Marele Alexandru”, probabil Alexandru Filaletus din Laodiceea, discipol al lui Asclepiade, despre care Strabon scrie (XII.580): „Între Laodiceea și Karura se află un templu al lui Mena Kara, foarte venerat. Pe vremea mea exista o mare școală de medicină a școlii lui Herophilus, condusă de Zeuxis, iar după el cu Alexandru, fiul lui Filalete.
Soțul lui Ursilla a murit din cauza unei vânătăi sau a unei răni accidentale la genunchi.
9605-33 811.
Maria Gilara, slobozită a unei femei, pentru ea însăși și P. Colius Philogenes, slobozit al lui Publius, doctor oftalmolog, soțul ei, și Marcus Fulvius Zeph, slobozit al lui Marcu, și Mary Niobe, slobozit al unei femei, și Mary Aucta, slobozită din o femeie, iar Mary Elena, slobozită a unei femei .una

1 Maria Gilara, se pare, a supraviețuit tuturor celor dragi și a decis să le perpetueze memoria. Trei femei erau prietenele ei în sclavie cu o amantă, Mary. Numele nu este roman, ci oriental. Evreică bogată?
Nu mai târziu de mijlocul secolului I; timpul este determinat de forma datelor. pad. eu intreb. (pe ai).
595
9606. Bord.
Domnul. Domitius Demetrius, oftalmolog, drag tată, a fost numit de fiul Dimitrie, precum și Nike, soț, binefăcător, atât pentru sine, cât și pentru urmașii săi. Față 34 ft, lateral 34.1
1 Loc de înmormântare foarte mare: 1158 mp. ft. Legături familiale și familiale neîntrerupte. secolele I-II
9607. Scândura de marmură.
M. Julia Sekunda, medic oftalmolog. Față 14 ft, lateral 14J
1 Singur. Nu sărac.
IV. (?)
9608. Scândura de marmură.
M.R.Eutychus, medic oftalmolog, pentru el și pentru ai săi.i
1 Eutychus este scris „Eutucae” în loc de Eutychae, „și” (nu „y”) în loc de grecescul „y” și „s” în loc de „x” este caracteristic timpului lui Augustus.
9609. Scândura de marmură.
G. Rutilius Eufet, medic oftalmolog, a trăit 45 de ani, patron și soț Rutilius Mirin. unu
1 Căsătorit cu liberta sa. Fără copii.
imperiu timpuriu.
9614. Așchii de marmură.
Doctor Julia Pie.i
1 Cognomen Rue (kuyj) —. „puroi”) este extrem de ciudat. A fost sculptat din cauza analfabetismului cioplitorului în loc de Ria?
9615-33 812.
Manutia Aste, femeie slobozită, doctor.
Nv. (?)
9616.
Terence Nike, slobozitul doctorului Terence Prima, a fost născut de copiii lui Mussy Antiochus și Mussy Dionysius, o mamă binefăcătoare și
1 Numele ambilor copii în limba greacă ar fi sunat Moiaa și Moiaayu^ („fiul Muzelor”): mama i-a ales pe copii ca patroni ai Muzelor. Judecând după inscripția foarte competentă (pentru a evita confuzia în numele vechiului gen. Pad. pe ca: medicas; o alternanță rezonabilă a terminației obișnuite a genului. Pad. pe ae - Terentiae - cu forma pe aes - Primaes), fiul a vizitat - și nu fără folos pentru dvs. - la liceu. Ambii oameni sunt liberi.
imperiu timpuriu.
596
9617. Tableta din columbarium.
Venuleia Sosis, slobozită, medic.
IV. (?)
10.085; Dess. 1770. Scândura de marmură.
P. Elius Agathemer, un slobozit al lui Augustus, un medic de teatru, pentru sine si Elia Ior-te, 2 sotie binefacatoare, slobozi, slobozi si urmasii lor.
1 Agathemer a tratat personalul care lucra la Summum choragium, principalul depozit pentru toate recuzita teatrală; depozitul era situat în sectorul 3, lângă amfiteatrul Flavian. Doctorul este un slobod al împăratului Hadrian. Persoană bogată.
2 lorte în loc de Heorte. Căsătorit, dar fără copii.
10 172; Dess. 5152. Retablo de marmură (Smetius).

Eutychus, țapul ispășitor al lui Augustus, fostul sclav al lui Nero, doctorul „școlii de dimineață”, pentru sine, Irina țapul ispășitor, soție dragă, binefăcătoare, țapi ispășitori, țapi ispășitori și urmașii lor.
10 173.
Eutychus, un slobod al lui Augustus, un fost sclav al lui Nero, un doctor al „școlii”, pentru el însuși, Irina cea eliberată, soție dragă, binefăcătoare, dragă Nicostrat și Andromah, precum și sloboții și slobozițiii mei și cei cărora le-am am permis asta cu propriul meu scris de mână. Interzic, după moartea mea, să aduc cenușa altcuiva, ca să nu îndrăznească nimeni să aducă să ardă într-un monument. Acest monument nu trece prin moștenire, și
1 Sclavul lui Nero a fost probabil eliberat de Vespasian. „Școala de dimineață” - o școală de gladiatori unde predau cum să lupte cu animalele.
10 229. Stela de marmură spartă.
Testamentul lui L. Dasumia Tusk, care menționează și doi medici.
108 CE e.
19 089. Tableta din columbarium.
mp Graniy, doctor, 80 de ani. Postat de Karp, un sclav al lui Fulvius.
1 persoană singură; saracie extrema.
25 250. Scândura de marmură.
mp Medicul, un liber al lui Augustus, a realizat acest cenotaf în întregime. Quinta Vitalia, fiica mea, va intra în posesia ei fără obiecții.!
1 Cognomen definește o profesie. Numele „Quint” este ciudat pentru un țap ispășitor imperial.
imperiu timpuriu.
597
31 172; Dess. 2193a.
Jupiter Dolichen despre starea de sănătate a detașamentului de „călăreți speciali” a lui Augustus. mp Marcius Artemidorus, doctor de tabără, a ridicat un altar
1 Detașament de călăreți speciali, vezi nota la inscripția 19.
secolele I-III.
32.769; Dess. 9222.
M. Julius Capitolina, doctor al flotei pretoriane din Misen, care a primit un dublu continut. Moştenitor al binefăcătorului.1
secolele XI-II
33 137. Dess. 7809.
M. Geminius Felix, un eliberat al lui Mark, un oftalmolog de la Garlic Crossing.1
I VI.4476.9971: „negustori de îmbrăcăminte (sau croitori) de la Garlic Crossing”.
secolul al II-lea
33 779. Urna.
Cenușa... a Dr. T. Cezar.1
1 Medic de la „numele” împăratului Tiberiu.
33 878.
T. Koktsey Dionysius, un liber al lui Titus, un medic. Pomponia Thyamis, eliberată a lui Gnaeus. Afat, un sclav născut în casa lor.1
1 Cea mai dragă persoană pentru soț și soție a fost zherpa lor; fără copii ai lor.
Pv. (?)
33.879; Dess. 5310.
Gila, doctor al Blues-ului, în timpul vieții și cenușa lui.1
1 Companiile care conduceau au avut întotdeauna medici în personalul lor.
Începutul secolului al II-lea (cf. VI. 10.055).
33 880.

mp Fabius Klad, un oftalmolog... a fost plasat într-un sarcofag prin grija Fabiei Trofima, o libertă și soție excelentă, și a urmașilor ei. Față 10 ft, lateral 6.1
1 Familie: soț, soție, propria sa libertă și copii.
IV. (?)
33 882.
Ture Saturina, slobozită, Kel ad, medic, chirurg, soția celui mai bun binefăcător.1
598
1 Kelad - liber, căsătorit cu o femeie libertă. Fără copii.
imperiu timpuriu.
CIL XV.3623. Inscripție amforă.
G. Iulius Reconciliere la Roma, pentru a da doctorului Tittius Aspra.
I Doctorul este roman.
secolul al II-lea n. e. (?)
CIL XV. 7187. Inscripţie pe guler.
Ține-mă, pentru că am fugit și du-mă înapoi la Shirokaya la doctorul Gemel-lin.
1 Doctorul era cunoscut pe toată strada (și Shirokaya era grozav), unde, desigur, practica.
NS, 1905, 82; Dess. 9433. Tableta din columbarium.
mp Caecilius Gilar, un slobod al Ceciliei, prima soție a lui Crassus, doctor. Caecilia Eleutheris, slobozita a doi Scribonii, 2 dintr-o jumătate de parte pentru ea și pentru ea.
1 Caecilia Metella - fiica lui Metellus din Creta, consul în 69 î.Hr. e., sotia lui M. Licinius Crassus, fiul cel mare al lui Crassus - triumvir.
2 Scribonia - surorile, fiicele lui L. Scribonius Libo, consul 34 î.Hr. e.
3 De ce slobozitul Scribonius i s-a numit Cecilia? Se poate ca Eleutheris să-i fi aparținut Caeciliei Metella înainte, iar când aceasta era în concediu, ea le-a cerut amantelor permisiunea de a lua numele fostei ei amante.
NS. 1911, 70, nr.1; Dess. 9441. Stela de marmură.
Țapul ispășitor Evelpist, cunoscut și sub numele de Manes, a trăit 27 de ani, 4 luni și 11 zile. Moartea subită a furat anii înfloriți; cel mai pur suflet pe care doctorii l-au tăiat și ucis. P. Aelius Peculiaris, un liber al lui Augustus, elevului său.
1 Obiceiul de a adăuga porecle la nume s-a răspândit în secolul al II-lea.
NS, 1911, 191. Stela de marmură.
Eutychus, un slobod și un doctor demn!
1 Accentuarea cuvântului „vrednic”, care îl definește pe Eutychus ca medic. Singuratic. P în. (?)
NS, 1911, 399, nr.24. Stele de marmură.
L. Ophyllia Yukunda, medic, a trăit 49. Ophyllia Frontina unui tată binefăcător.
Ibid., Nr. 25. Stela de travertin.
Junia Filumena, soția sa, și Claudia Anatole, mama sa, Ofilius Jukund. Față 7 ft, lateral 8; monument înălțime 9, lățime 7,1
1 Un exemplu rar de familie strâns unită: tată, mamă, fiică și bunica. Yukund a cumpărat un teren, a cărui fațadă a fost ocupată în întregime de un monument al soției și mamei sale. Fiica lui i-a ridicat un monument separat, în spatele primului.
599
Pliniu menţionează printre izvoarele sale (1.28 şi XXVIII.38) pe un medic Ophi-lius. Nu acesta este cel?
secolul I n. e.
NS, 1916, 102, nr 67. Fragment de tabletă de columbarium.
Nikandr, doctore. Din față... din lateral.!

1 Imperiu timpuriu.
NS, 1923, 379. Piatră funerară.
Phasis, doctor oftalmolog. A trăit 17 ani. unu
1 Singur, liber. Este surprinzător că el, un tânăr verde, este deja medic. Poate că, desigur, inscripția i-a exagerat titlul: era doar student la oftalmolog.
Taur. Sot., 1901, 99; Annee epigr. 1901, 142.
Prin decret al decurionilor din casa lui L. Tarius Ruf, doctorul Agripnu, maestru, din casa maicii Quinta. Agripnu avea 26 de ani, a murit pe 27. Nefericita mamă îngropată pe cheltuiala ei.!
1 Agripnus nu a fost doar membru, ci și maestru al colegiilor funeralicii din casa lui Tarius Rufus, consul 6 d.Hr. e., iar consiliul a trebuit să-l îngroape pe cheltuiala lor. Mama a dorit să-i aranjeze ea însăși o înmormântare pe cheltuiala ei, adică mai luxos decât ar fi făcut colegiul, și a cerut ca cortegiul funerar să părăsească casa în care locuia. Redactorul inscripției nu a vrut să treacă în tăcere faptul că Agripn era stăpânul colegiului - aceasta este o onoare! Dar a trebuit să raporteze că, contrar regulilor, înmormântarea a fost aranjată pe cheltuiala mamei și, în același timp, să înlăture acuzația din colegiu, care nu a asistat la înmormântarea membrului său - și ea a fost ar trebui să facă asta. Prin urmare, se dă o explicație: colegiul a fost obligat să îngroape un membru nu după propriile reguli, ci în conformitate cu dorința mamei, iar aceasta a ieșit din sumele stabilite pentru înmormântare conform statutului. colegiu.
Taur. Sot., 1928, 300. Tabletă din columbarium.
... Doctorului filolog Anfis, prietene.!
! secolul I n. e. (?)
amer. Călătorie. Phil., 1910, 29. Placă de marmură din Roma.
Tee. Claudius Evnus, un eliberat al lui Augustus, dădaca lui Nero Augustus.
Tee. Julius Sekunda, un eliberat al lui Augustus, un doctor al urechii.
Claudia Kedna, slobozită a lui Augustus, asistentă.
Claudia Hermione, sclava ei, născută în casă.
Tee. Julius Evn, T. Claudius Devter a fost repartizat părinților săi.
Tee. Lui Claudius Felix, soția sa,1 slobozi, slobode și urmașii lor.2
1 Această linie a fost adăugată mai târziu și de o mână stângace.
2 Claudius Eunus, un liber al împăratului Claudius, a fost repartizat micuțului Nero; Secundus - ushnik, un țap ispășitor al lui Tiberius. Claudia Cedne, slobozita lui Claudius, a fost căsătorită pentru prima dată cu Secundus, un bărbat mult mai în vârstă decât ea; din această căsătorie a avut un fiu, Evn. S-a recăsătorit cu Evna, „dădaca” lui Nero, din această căsătorie s-a născut „Al Doilea” (Beitetso;).
600
Merită să acordați atenție acestor nume: Kedna, soția lui Julius Secundus, își spune fiului Evnom după numele viitorului ei soț: Kedna s-a uitat la semenii ei și poate că lucrurile au mers dincolo de simple priviri. Ii este deosebit de drag fiul ei, nascut dintr-un al doilea sot, tanar, iubit, doar „Al Doilea”. Ambii frați au trăit, însă, împreună și și-au amintit de părinți.
Hermione era șeful Kednei. Asta înseamnă că Kedna, o sclavă, avea propriii ei „vicari” și o cameră specială la dispoziție.
IGRR 1,37; Kaibel 805. Altar.
Recunoştinţă Mântuitorului Asclepios, doctor Nicomede. - Mulţumiri regelui Asclepios, Nicomede, doctor din Smirna.1
1 Doctorul Nicomede a ridicat în templul lui Asclepius (pe Esquilin?) în semn de recunoștință față de Dumnezeu o statuie a unui copil, opera, după Nicomede, a celebrului maestru Boef. Vezi: A. Maiuri. Le donarium du me'decin Nicomede dans lei sanctuaire d'Asklepios sur l'Esguilin.

„Rendiconti Lincei”, 1912, pp. 236-250. Acest Nicomede este identificat cu medicul numit în inscripția următoare.
IGRR 1,313; Kaibel 595.
Rudele i-au ridicat o stele lui Nicomedes, care în timpul vieții sale a fost un medic excelent; multe le-a salvat cu medicamentele sale, potolind durerea. Acum mort, el însuși nu cunoaște durerea [poeme].
Mi-e milă, Nicomede: n-am fost și m-am născut; nu există eu și nu mă întristesc, trăind 44 de ani și 23 de zile.1
1 II c.
IGRR 1.182. Epitaf.
T. Aelius Asclepiades, un slobod al lui Augustus, doctor al „Școlii de dimineață”, chirurg.1
1 Un alt doctor de la „școala de dimineață”, un slobod Eutychus (vezi VI. 10 172-10 173). Ora lui Adrian.
IGRR 1.218. Epitaf.
M. Aurelius Cleander, doctor.1
1 Un slobod, singur.
Sfârșitul secolului II sau începutul secolului III.
IGRR 1.219. Epitaf.
M. Aurelius Gratu, doctor, Elia Syuntyuhia dragului ei soț în amintire.1
I Amândoi sunt țapi ispășitori. Căsătorit, fără copii.
secolul al II-lea
IGRR 1.226. Sarcofag.
M. Aurelius Socrate, un medic excelent, Aurelius Eutyches dragului ei soț în amintire.
1 Ambii sunt oameni liberi. Socrate i-a lăsat soției sale o avere bună.
601
IGRR 1.269. Epitaf.
G. Julius Themison, medic din Thrall, fiul lui Tiberius Julius Aroga din ThrallJ
1 Themison este un om liber, fiul lui Arog, un liber al unuia dintre Iulius, este singur. Thralls este un oraș în Carius.
IGRR 1,282; Kaibel 554.
Claudius Agathemer, medic, mă odihnesc aici; Știam adevăratele remedii pentru fiecare boală. Acest monument este comun mie și soției mele Mirtala. Împreună cu evlavioșii vom fi în Elysia J
1 Retragere. Căsătorit, fără copii. Prieten al poetului Persia.
secolul I
IGRR 1.283. Epitaf.
Tee. Claudius Alcimus, medicul lui Cezar, patronul lui Regitut și bun și vrednic profesor. A trăit 82 de ani
1 Alkim, un medic, probabil Claudius și libertul său, și-a pregătit libertatea în practica medicală.
IGRR 1.284. Epitaf.
Salut trecatori. Claudius Zosimus, doctor din Efes, Claudius Sunergu, fiu, în amintire. A trăit 22 de ani.1
1 Turişti. Numele fiului, probabil, indică faptul că tatăl intenționa ca fiul său să fie asistentul său.
Nomenul prescurtat - „C1” - indică secolul al II-lea î.Hr.
IGRR 1.285. Epitaf
Claudius Lacritus, doctorul J
1 Nomen lipsă - un obicei din secolul al II-lea. Singuratic.
IGRR 1,286; Dittenb. 803. Inscripție pe piatră funerară.
Tiberius Claudius Menecrates din tribul Quirinian, medicul Cezarilor, fondatorul propriului său sistem medical rațional și eficient, a expus în 156 de cărți, pentru care orașe glorioase l-au onorat cu decrete laudative. Ucenicii au amenajat un sanctuar pentru conducătorul lor.1

1 Probabil același Menecrate despre care Galen a vorbit cu laudă și care în inscripția de la Sosandra în Lidia (IGrR IV. 1359) este numit „marele medic și filozof”.
Caesars - Tiberius, Caligula și Claudius.
IGRR 1.292. Dulap de marmură.
Kornut, medic, și fiica Rufinei.1
1 Oameni liberi și romani (?)
602
IGRR 1.294. Epitaf.
Doctorul Kosma.i
1 Liber, singur.
IGRR 1.319. Dulap de marmură.
Aici zace doctorul Ortesin, un om excelent, un medic de meserie, un filozof în raționament, de o dispoziție minunată. A trăit 52 de ani; 19. Flavius Festa a locuit cu mine, soția lui, cu dragii lui soț și fiice.!
1 II c. (?)
IGrR I. 328. Mormântul medicului Patron în via Latina cu o inscripţie.
Patronul doctorului, i
1 Membrii familiei sunt reprezentați pe pereți; lângă fiecare este un nume: soția lui Afino, mai mulți fii și fiice.
secolele I-II
IGRR 1,329; Kaibel 596.
Epitaf mormânt, din care reiese clar că medicul Andronic a ridicat un monument soției sale Pavlina.
Imperiul timpuriu (?)
IGRR 1,360; Kaibel 558. Sarcofag înfățișând o femeie culcată.
Doctorul Claudius Agathin a plasat aici o imagine a Felicity, martoră la castitatea ei.!
eu grec si roman?
secolul al II-lea n. e.
IGRR 1,366; Kaibel 593. Inscripție pe piatră funerară.
Aici se află trupul lui Asklepiade, iubit de prieteni și un medic excelent, care ating îndeaproape știința sacră, și fiul său Verus.
L. Fonteyu Fort Asklepiada din Efes. A trăit 40 de ani, 2 luni, 25 de ani și 7 ore. Egnatia Brizeida, sotie.1
I Familie: soț, soție, fiu. Un grec căsătorit cu o femeie grecească, un eliberat (?), își spune fiului un nume pur roman.
secolul al II-lea n. e.
BIJUTERII
CIL VI.95. Baza mica de marmura.
Consimțământul consiliului de mineri de aur-auritori Kv. Gordioniy Primigenius, Apt. Gordionius Pannih a fost adus în dar cu banii lor.1
1 Inscripția atestă o serie de factori importanți:
603
1. Minerii de aur erau și auritori.
2. Au constituit un consiliu special.
3. Au existat unele disensiuni în colegiu, a căror rezolvare era sărbătoare pentru colegiu.
4. Ambii donatori sunt liberi ai aceluiași stăpân și oameni bogați.
secolul I n. e.
196-30 712-36 747. Baza statuii de la arcul de Nord din Forumul Roman.
Dedicat Averii Casei August, care aduce înapoi. Membrii colegiilor unite aparținând tribului Sukusan1:2 M. Allius Tyrannes, G. Fournius Faustus, S. Fulvius Phoebus, auritor, L. Vennonius Zosimus, G. Aurelius Primus, eliberați de contribuții pe viață,3 aduși ca un cadou.
1 Acest trib a fost numit „suburana”. Faptul că era desemnat fie „suburana”, fie „sucusana” i-a surprins pe romani înșiși (vezi Fugg. 1.I. V.48; Quint. 1.7.28).

2 Nu știm care consilii au fost unite. Însuși faptul unificării este semnificativ.
3 Scutirea de la contribuțiile lunare obligatorii a fost acordată de către consiliu ca premiu onorific membrilor săi deosebit de meritori.
timpul Vespasian.
245. Altar rotund de marmură.
Stratonika, sclava bijutierului Anf, a ridicat un altar geniului acestei decurii.1
1 Bijutierul Anf, un sclav, are mijloacele pentru a-și obține un vicar. El și ea aparțin aceleiași decurii („zece”) într-o casă foarte bogată, poate chiar în cea imperială. Decuria pentru ei nu este doar o asociere întâmplătoare, ci un fel de unire sub egida unui spirit bun, a unui geniu.
Ce a făcut ca Stratonika să-i înființeze un altar, nu știm, dar este de remarcat că ea, sclava unui sclav, avea mijloacele pentru a face acest lucru.
Începutul secolului I n. e. (judecând după fontul și decorațiunile în relief ale altarului: ghirlande de fructe și bucranie).
641. Scândura de marmură.
Dedicat lui Sylvanus Dendrophorus. M. Publicius Gilar, bijutier, cincinal de o viață cu copiii Magnus și Harmonian, dendrofori ai Marii Mame a Zeilor, pe cheltuiala sa.1
1 Marea Mamă a Zeilor: simbolul ei era un meteorit negru, care a fost adus la Roma în 204 î.Hr. e. din Pessinunt. În cinstea ei, a fost înființat festivalul lui Megalesius (din 4 până în 10 aprilie) și i s-a construit un templu pe Palatin. A ars în anul 3 d.Hr. e. și a fost reconstruit de Augustus, care a onorat în această zeiță o zeitate locală din patria strămoșilor săi. La mijlocul secolului al II-lea. n. e. cultul acestei zeițe a suferit schimbări semnificative; în cinstea ei a fost introdusă o nouă sărbătoare (22-26 martie), unul dintre detaliile căreia era purtarea solemnă a unui copac sacru - un pin, decorat cu bandaje și violete. Rolul principal în această procesiune l-au jucat dendroforii („purtători de copaci”).
1065. Baza mare de marmură.
Împăratului Cezar M. Aurelius Antoninus ... cel mai milostiv domn, păzitorul său, făcătorii de bucate, cinstindu-i divinitatea.1
604
1 Colegiile în ansamblu și membrii lor au fost cu adevărat loiali; înfruntat de aristocraţie. „Începutul în viață” i-a fost dat sclavului de către puterea imperială, ceea ce a facilitat atât eliberarea în libertate, cât și soarta libertului.
213
1818.
L. Melius, un slobod al lui Lucius, Thamir, un făcător de ustensile, pentru el însuși și Durden Keiferide, o femeie slobozită a lui Publius, și L. Melius, fiul lui Lucius, Flaccus din tribul Anius, scrib al edililor și chestorilor, şi sloboziţii şi slobozitele lor şi urmaşii lor. Acest monument nu este moștenit
1 Soţia lui Famir, slobozită, ca şi el, a fost probabil sora lui P. Durden, tot veselă, membră a colegiului, care a ocupat o poziţie proeminentă în acesta (9952). Avea un frate, P. Durden Eros, pe care se pare că l-a răscumpărat și l-a eliberat, pentru că Eros îl numește patron.
Lui Famir, sclavul de ieri, poziția modestă ocupată de fiul său i se pare ceva foarte onorabil. Un om bogat – probabil proprietarul atelierului.
1925.
Tuticius Gila este aici; era bijutier
1 El a fost decurionul mesagerilor consulari și quinquenalul pe viață al dendroforilor romani; a lăsat 10.000 de sesterţi la colegiul sus-zis,

pentru ca pe dobânda de la ei să fie comemorat anual în acest loc. Dacă acest lucru nu se face înainte de Terminalia, atunci să [colegiul] să contribuie cu 10.000 la vistieria poporului roman.
Judecând după absența rgaepotepului, sfârșitul secolului al II-lea.
2226. Scândura de marmură.
Curtilius Gemer s-a făcut pe sine și pe Curtilia Thetis, draga lui soție, și slobozi și sloboziți și urmașii lor. Şeful cartierului la Ciclop din sectorul 1.2
1 „Șeful de cartier” (magister viei) - membru al collegium vicomagistrorum, care era format din patru persoane care locuiau în acest cartier și se bucurau de cea mai mare autoritate în el. Au fost numiți pentru un an de prefectul orașului. Principalele lor îndatoriri sunt sacre: organizează sărbători în cinstea Larilor, își ridică și își repară capelele la răscruce de drumuri. Cultul Larelor este strâns legat de cultul împăratului: „șefii de cartier” erau coloana vertebrală a puterii imperiale în micul lor district. În esență, ei sunt adevărații proprietari: mențin ordinea în ea, ajută patrulele de noapte și își reprezintă oficial zona în fața autorităților.
Pe 2 august, Roma a fost împărțită în 14 districte. Prima regiune cuprindea văile dintre Caelium și Palatine și dintre Caelium și Aventin. Sferturile erau de obicei numite după un semn: de o statuie, de o fântână, de un semn mare care țipă. Locația cartierului „La Cyclops” este necunoscută; a fost acest „ciclop” o statuie sau o imagine pe semnul unui fierar sau al unui lăcătuș, este de asemenea necunoscut.
Căsătorit, fără copii.
605
3592. Piedestal de marmură.
G. Victorius ... un făuritor, Victoria Pitusa, mamă, și G. Victorius, fiul lui Gaius, Atticus, centurion al legiunii a III-a galică, frate, au trăit 25 de ani. Victoria Atticilla, fiica lui Gaius, a dăruit părinților ei.!
1 O familie întreagă: tatăl și mama sunt oameni liberi, fiul și fiica s-au născut liberi, fiul a urcat la rangul de centurion, în ciuda tinereții sale.
De ce le-a dat tatăl copiilor o astfel de cognomina: Atticus, Atticilla? În amintire și iubire indestructibilă pentru patria pierdută? imperiu timpuriu.
3927. Din columbarium al Libiei.
Zeuxis, aurarul Libiei. Rufa, eliberata lui Tertius.
3928. Din columbarium al Libiei.
Philomus, auritor, țap ispășitor Tertius.
1 Acest Tertius, M. Livia Tertius, a fost un liber al Liviei.
3941. Din columbarium al Libiei.
Gilar Hugetian, sclavul Liviei, supraveghetorul argintului, îi dă lui Clyta, slobozita din Zeuxis, o urna.
! Gilar a aparținut unor Guges (Gyges? Persani?) și a fost vândut casei imperiale. Zeuxis este probabil același menționat în inscripția 3927: un liber al Libiei, el însuși a dobândit sclavi și liberi.
Cum a putut Gilar să dea o oia („oală” pentru cenuşă), adică un loc în columbarium, Cleitus? Cumparat? Următoarele 11 inscripții sunt tot din columbarium libian.
3943.
Epitikan, aurar.
3944.
Gedius, aurar. Secunda Gedia.i
! Cine a fost Secunda Gedius? Era ea vicarul lui?
3945.

M. Iulius Agathotopus, un slobod al dumnezeieștii Augusta, aurară; Yulia Yukunda Agatopodova; M. Iulius Proclus, fiul. A trăit 3 ani 3 luni 10 zile.
3946.
M. Julius Agathopodus, un liber al lui Augusta, aurar, dă Julia Restitute, Julia Vitalia, Julius Felix.
3947.
Comoara Curtia Mirina. Yukunda Agathopod, aurarul, i

1 Agathopod, un eliberat, căsătorit cu Yukunda. Au un fiu, Proclus, care a murit în copilărie. Ce s-a legat de el pe Restituta, Vitaly și Felix (toți toți liberi)? Poate asistenți de muncă?
3949.
M. Livius Menander, un slobod al Augustei, aurar. Atia... îi dă lui Ahida, sclava Liviei.
3950.
Lucifer a trăit 1 an și 45 de zile. Hesperus a trăit 2 ani. Callists a trăit 12 ani. Protogene, slujitor al Cezarului, aurar, fiilor săi. Grants Ti. Julius Irenion, decurion J
1 Copiii au murit, desigur, nu în același timp și au fost îngropați, cel puțin doi, în locuri diferite. Tableta lui Protogene a fost pusă peste cenușa unui singur fiu; în rest, era un „cenotaf”. Sau a lăsat decurionul pe un membru din cei zece ai săi să adune laolaltă cenușa tuturor trei? În palat sunt atât de mulți aurari încât sunt împărțiți în zeci. Protogenes este un sclav și are trei fii. De la o singură soție?
3951.
Stefan, sclavul lui Ti. Cezar, aurar. Filet Stefan, scutit de contributii.1
1 Ștefan era membru al colegiului funerar de acasă și, datorită unora dintre serviciile pe care le-a oferit acestuia, a fost scutit de la plata taxelor lunare.
Philete - soția sau sclava lui? Mai degrabă primul; funcţia de curat este de obicei desemnată.
3981.
Keleutus, un sclav al Liviei, bijutier, îi dăruiește lui Dionisie, tatăl său. Megiste, mama lui Kelevtes.1
1 Colegiul funerar din casa imperială primește (sau cumpără?) o parte din columbarium, de care dispune. Aici poți cumpăra un loc pentru tatăl tău, pentru un prieten, pentru oricine. Keleutus „a dat loc” tatălui său, Menander lui Akida (3949), Agathopodus celor trei prieteni ai săi (3946). Dar cum a obținut colegiul o parte din columbarium pentru ei înșiși? Familia sclavului: tată, mamă, fiu.
4231.
Apollonius, care se ocupă de argint, îi dă lui Antigonus, sclavul Liviei, un cubicularium.
1 prietenie.
4232.
M. Livy Eben, libertul lui Attal, responsabil de argint.1
1 „Scara” relațiilor, aparent, este următoarea:
Împărăteasa Libia.

Attalus, slobodul ei.
Eben, liberul lui Attalus.
4328. Din columbariumul „numelor” copiilor lui Nero Claudius Drusus.
Antigonus, liber al lui Germanicus Caesar, argintar, a trăit 22 de ani.
Amianth, sclavul lui Germanicus Caesar, urmăritor, făcut. unu
1 Coleg de meserie.
4422-4715. Din columbariumul lui Marcellus, nepoata lui Augustus.1
1 Sfârșitul timpului august și domnia lui Tiberiu.

4422.
Krok, sclavul lui Marcellus, argintar; Catullus, sclavul Regillei, deținătorul cheilor.1
1 Acest Regillus, după cum presupune Mommsen, a fost chestor în Spania sub Tiberius, nepotul lui Marcellus și Paul Aemilius Lepidus.
4423.
Epafra, sclavul lui Marcellus, argintar. Tyrannus, grădinarul lui Marcellus.
4424.
Heraclid, sclavul lui Marcellus, argintar.
4425.
... kogir, sclavul lui Marcellus, responsabil de argint.
4426.
Ideus, sclavul Valeriei Messalina, supraveghetor al argintului.1
1 Valeria Messalina, soția împăratului Claudius.
4427.
Salvius, slujitorul Cezarului, supraveghetorul argintului.1
1 Cezar, probabil august.
Termenii „ab argento”, „ad argentum” și „supra argentum” înseamnă aparent aceeași poziție, iar diferența de traducere transmite doar o diferență verbală: ab argento – „din argint” și supra argentum – „deasupra argintului”. Persoana care a ocupat acest post este obligat sa depoziteze vasele din argint, sa le pastreze intacte si in ordine, si sa se ocupe de repararea lor.
4430.
Pompeia Elena, slobozită a dl. Pompei, [soția?] aurarul lui Cezar.1
1 Elena a trecut în casa imperială prin moștenire de la „numele” unuia dintre numeroșii Gn. Pompeev.
În textul „aurarului” - aurificis, în gen. pad., dar nu există nici numele acestui aurifex, nici vreun indiciu al atitudinii Elenei față de el. Poate genul. pad. - aurificis - eroare sub influenta

următorul tip. pad. - Caesaris, dar ar fi trebuit să stea pentru nominativ - aurifex. Dacă da, atunci iată o altă dovadă despre munca femeilor în afacerea cu bijuterii.
4455.
Gilar, nomenclatura Cullion, a trăit 24 de ani, i-a dat lui Zeya, corintiarius... o urnă.
1 Cine a fost Kullion (el este menționat în inscripția VI.4483) este necunoscut. Nomenclator, un sclav care îi spune proprietarului numele persoanelor de care are nevoie. Prietenia sclavilor.
4715.
Isochris, argintar. Gaa Aminthian.i
1 Gaa a aparţinut lui Aminta, regele Galatiei. El este menționat în listele consiliului, care se pare că era format din sclavi și liberi ai casei imperiale, printre decurioni (vezi VI. 10395, p. 23). Acolo este numit și Onesim Isochrysianus: argintarul a reușit să dobândească un sclav, probabil că l-a învățat meșteșugul și l-a revândut casei imperiale.
5184-5199. De la columbarium la Vigna Codini.1
1 Inscripțiile de pe tăblițele care acoperă nișele datează din vremea lui Tiberiu, Caligula și Claudius, iar multe sarcofage și pietre funerare datează din vremea flavienilor, a lui Traian și a lui Hadrian.
5184.
Elena, sotia [?] a lui Artem, slobozit al Augustei, argintar, caruia acesta, decedat, i-a dat o urna.1
1 august - Livia, soția împăratului Augustus.
Elena a fost vicarul lui Artem sau soția lui, nu se vede clar din inscripție. În esență, a fost același lucru.

5185.
Julia Kinura, a trăit 25 de ani. Tee. Julius Krenon, slobozitul lui Augustus, responsabil de argint, tată.1
1 Atât tatăl, cât și fiica sunt eliberați. Aceştia erau înmormântați de administrația columbariumului (dacă columbariumul era administrat de casa imperială) sau de colegiul funerar, care era obligat să-și îngroape membrii. Nimeni aici nu „dă” sau „dă”. Întrucât de obicei erau două locuri în nișă, tatăl a stipulat să fie îngropat lângă fiica sa.
5186.
Nymphakus, sclavul Agripinei, soția lui Germanicus, însărcinat cu argintul.
5197.
În alaiul lui Musik Skurran, un sclav tiberian care se ocupa de finanțele Galiei Lugudun, erau doi sclavi care se ocupau de argint: Epafra și Anf.
5199.
Diogene, sclavul lui Sostratus, bijutier, decurion.1
609
1 „Bijutier” - mar [garilarius?], adăugarea lui Wilmans poate fi incorectă.
5746. Tabletă dintr-un columbarium de la Vigna Codini.
În al doilea rând, sclavul Ti. Augusta, care se ocupa de argint.
5820. Din columbarium din Vigna Sassi.
Muzeu, argintar, i
1 Probabil un sclav al casei imperiale, ca majoritatea celor îngropați în columbariumul acestei vie.
imperiu timpuriu.
5847. Dintr-un columbarium, probabil în Vigna Codini.
Noroc, majordom. Captus, corințiar. i
1 Ambii sunt persoane singure.
5900. Din columbarium de lângă Poarta Praenestine.
L. Domitius Philogenes i-a dat Sabinei, sclava lui Domitius, un corintiarius
1 Libertul și sclavul sunt prieteni sau oameni apropiați.
Timpul august.
5972. Din columbarium de lângă Poarta Praenestine.
Domitia dl. [eliberat]... bijutier... a trăit ani de zile... i
1 În text: mărgări [taria?...], adăugarea lui Gentsen, foarte probabil, dar totuși este periculos să o folosim ca o nouă dovadă a muncii femeilor în bijuterii: adaosul este doar un adaos, chiar dacă este foarte plauzibil.
Sfârșitul domniei lui Augustus.
5982. Din acelaşi columbarium.
Anterot, un argintar care era sub comanda lui Gilar.
1 Inscripția este foarte interesantă și importantă: un sclav al unei case a lucrat sub supravegherea unui stăpân cu experiență. A fost o onoare să lucrez sub conducerea sa și un fel de certificat de muncă de bună calitate. Cei care l-au îngropat pe Anterot îl cunoșteau pe profesorul său, la fel și cei care veneau la columbarium să se închine în cenușa celor dragi: acești oameni au înțeles ce înseamnă „a fi sub Gilar”. Anterot era mândru de această onoare și a fost imortalizată în piatra sa funerară.
Sfârșitul domniei lui Augustus.
6716. Dintr-un columbarium de lângă Poarta Praenestine.
Ulpia Vitalia, a trăit 52 de ani, Anf, slujitor al Cezarului, responsabil cu bucatele de argint, cea mai bună soție și el însuși.1
I Anf, judecând după gentiliciul soţiei sale, era sclavul lui Traian. De remarcat: 1) slobozita s-a căsătorit cu o sclavă; 2) în economia palatului, bucatele de argint sunt deja împărțite în două tipuri: cea din care se beau și cea din care se mănâncă.

secolul al II-lea
610
6939. Tabletă de columbarium în Vigna Codini.
A. Septicius Apolonius, un liber A. Septicius, miner de aur. Septicia Rufa, liberta lui Aulus, brattiaria. Două urne.1
1 Probabil soț și soție. Munca femeilor în afacerile miniere de aur este cu siguranță atestată aici. Pentru o femeie care lucrează în minerit de aur, există chiar și propriul ei nume - brattiaria.
secolul I n. e.
7600. Din columbarium Iuniev Silanov.
Faust... un argintar.
7884. Scândura de marmură.
Phoebus, slujitorul Marciei, soția lui Maximus, responsabilă cu perle, și Arescuse, vicarul său, tovarășul lui Clymenes.
1 Marcia este soția lui Fabius Maximus, un prieten al lui Augustus (Tac. ap. 1.5).
Într-o casă bogată (nici măcar una imperială) sunt atât de multe bijuterii (perlele sunt numite pentru că erau deosebit de iubite, iar numele ei a devenit, în general, desemnarea lucrurilor prețioase cu pietre) încât o persoană specială a fost desemnată să aibă grijă de ele. Domnul și vicarul său sunt la egalitate: amândoi sunt sclavi. Prietenia cu „întreaga familie” a unui sclav. Timpul august.
8727. Tableta din columbarium.
Seleucus Lisenianus, sclavul Iuliei Augusta, argintar.1
1 Seleucus a aparținut lui Lisenius, apoi a fost cumpărat în palat pentru soția lui Augustus.
8729.
Comuna Britti i-a făcut pe Britti Moskhid, mama celor mai buni, marele binefăcător, și pe Gemella, țapul ispășitor al lui Augustus, darul departamentului de argint, din care ei beau, soția celor mai buni și mai buni, și pentru el însuși, și la slobozițiii săi și slobozitele și urmașii lor.
I Amintirea mamei, nu numai a soţului.
Argintăria este mânuită nu numai de ab argento potorio (6716), ci și de praepositus argenti potori. Acestea sunt poziții diferite: „cel care se ocupă de argint, din care beau” este subordonat prepoziției. Acesta din urmă îndeplinește atribuțiile de muncitor (deși calificat): poate repara un vas spart, lipi mânerul craterului etc., mătură și curăță vasele, le transferă, le rearanjează. Preposit gestionează, conduce supravegherea generală, scrie cataloage, verifică cele vechi. Este de remarcat faptul că acest post nu a fost la curtea lui Augustus.
Oameni bogati. Fără copii.
secolul al II-lea
8730. Scândura de marmură.
Anf, sclav al lui L. Cezar, însărcinat cu ustensile de băut de argint.1
1 Anf, deținând aceeași funcție (vezi 6716), este probabil aceeași persoană. A fost căsătorit cu eliberata Ulpiya Vitalia; fiica sa, Julia Gieria, s-a căsătorit cu un bărbat
611
același „departament”, eliberatul lui Phileter, a prepus „aur cu pietre”, adică diverse bijuterii.
L. Cezar, fiul adoptiv al lui Hadrian, a murit în 138.
8731. Scândura de marmură.
T. Aelius Amemptus, un liber al augustenilor, responsabil cu argintul pentru scenă, a făcut în timpul vieții pentru el și Pomponia Cleopatra, soția sa, și T. Aelius Piquet, un slobozit al lui Augustus, fratele său, și slobozi și slobozi. și urmașii lor și Ulpius Alipa lui.

1 „Argint pentru scenă” însemna toate ustensilele de argint necesare spectacolelor de teatru, precum și armura de argint purtată de gladiatorii școlilor imperiale în timpul spectacolelor ceremoniale.
Soț, soție, frate și prieten Alip.
Timpul lui Antoninus Pius.
8732. Scândura de marmură.
Gam, un slobozit al lui Augustus, va desființa departamentul de bucate de aur din care se mănâncă, el și-a făcut el însuși, și soția bunei Flavia Tyche, și slobozii și slobodele sale, și urmașii lor, și Felix, adevăratul nostru Cezar, si urmasi, si fiul sau, P. Aelius Constans, țap ispășitor al lui August.
1 „Verna” era numele dat unui sclav născut în casa stăpânului său. Felix, se pare, a murit un băiat care nu avea alt semn decât cel care era gerpa.
Familia otvodchennye: soț, soție, fiu.
8733. Scândura de marmură.
M. Ulpiy Hierax, absolventul lui Augustus, a făcut departamentul de bucate de aur din care se beau.1
1 Singur.
vremea lui Traian.
8734.
Phileter, slobozitul lui Augustus, șeful departamentului de bijuterii, Iulia Gieria, fiica lui Anf, soțul binefăcătorului și ea însăși pe pământul ei, precum și slobozi și sloboziți și urmașii acestora. Acest loc este consacrat; are 13 1/2 ft. adâncime
1 Ipogeu - o temniță - a fost amenajat pentru înmormântare. Iată „genealogia”: Anf este sclavul lui L. Elius Caesar, ab argenlo poiogio; soția - Ulpia Vitalia, slobozită a împăratului Traian; fiica - Julia Gieria, o femeie libertă; soț - Phileter, țap ispășitor imperial, praepositus ab auro gemmato: Julia „a făcut un joc”. De la soțul ei sau de la tatăl ei, dar starea ei nu este rea: un teren, sclavi, slobozi și sloboziți.
8735. Scândura de marmură.
...M. Aurelius Euticus M. Aurelius Achilles, un eliberat al lui Augustus, prepozit în departamentul de bijuterii [ab auro gemmato], și Aurelius Chreste, și liberi și
612
eliberate și urmașii lor. Să nu i se facă niciun rău acestui monument prin intenție rău intenționată!
1 Legături de prietenie sau de familie?
A doua jumătate a secolului II.
8736.
T. Flavius Phoebus, un slobozit al lui Augustus, un asistent în departamentul de bijuterii, a făcut [pentru el] și pentru slobozi și sloboziți și pentru descendenții săi. Din partea din față 9 picioare, din lateral 12. Nu există dreptul la urna către cumpărătorul care a achiziționat monumentul.
1 Prin urmare, monumentul putea fi vândut dacă rămânea suficient spațiu gol în el. Dar cumpărătorul nu a îndrăznit să atingă urnele care stăteau acolo. „Departamentul de bijuterii” era responsabil, prin urmare, asistentul său era și responsabil.
Nu este căsătorit, dar are „ai lui”, evident rude. Un bărbat cu mijloace: un mare mormânt, slobozi și femei slobozite.
timpul Flavian.
8737.
M. Ulpius Dionysius, un slobod al lui Augustus, care se ocupa de aurire, a trăit 45 de ani și 5 luni. Ulpiya Heroida, slobozita lui Augustus, cu soția ei dragă, iubitoare, foarte bună cu ea, cu care a trăit fără supărare și plângeri timp de 25 de ani, și M. Ulpiy Dionysius, fiul, au

făcut atât pentru sine, cât și pentru sloboții săi și eliberate și urmașii lor. Față 12 ft, lateral 12J
! Dionisie era responsabil de aurirea (ab auraluris) obiectelor de argint. Soț, soție și fiu. Mijloace bune: mormânt propriu de 144 mp. picioare, sclavi, slobozi și femei slobozite.
vremea lui Traian.
8741. Așchii de marmură.
Claudia Kipara, a trăit 22 de ani. Serapa, sclavul Octaviai, sotia lui Augustus, un aurar, s-a facut pe sine si pe draga lui concubina.1
1 Octavia este soția lui Nero.
Serapa, judecând după nume, este egiptean? Căsătorit, dar își numește soția „convietuitoare” conform legii.
8756. Scândura de marmură.
Callitiha, sotia lui [?] Zoilus Agrippian, corintiaria.i
1 Zoilus, care se ocupa de obiectele din bronz corintian, i-a aparținut anterior lui M. Agrippa (vezi Rom. Mitt., 1888, p. 223). Avea un prieten, un sclav al lui Cullion, nomenclatorul Gilar (4455). El a fost membru al consiliului de înmormântare al „familiei” imperiale și i-a oferit astfel de servicii încât i s-a oferit un bust de marmură.
O figură foarte curioasă: o persoană cu legături amicale, un „activist social”, un maestru specialist. Este ocupat în mediul său, în casa stăpânului, dar își găsește și un prieten pe lângă.
613
8757.
Neapora corintiaria.i
1 Colegiul a îngropat o persoană singură.
IV. (?)
8969. Scândura de marmură.
Tee. Claudius Eutychus, un eliberat al lui Augustus, un profesor de pagini, a fost numit Ti. Claudius Evnet, un liber al lui Augustus, fratelui său, și T. Flavius Venus, un liber al lui Augustus, de la catedra de ustensile de băut, către profesorul său
1 Frații erau țapi ispășitori ai lui Claudius; Venustus „din departamentul de bucate” Vespasian sau Titus.
Legături familiale: doi frați; amintirea recunoscătoare a elevului.
9144.
... Un ... duumvir al colegiului de maeștri care fac inele, un loc mare pentru înmormântare - din față 25 de picioare, din lateral 25, cumpărat din banii lui, a dat colegiul.
! Maeștrii care au făcut inelele au alcătuit o tablă specială. Duumvirul ei era un bărbat cu mijloace: un teren de 625 mp. picioare lângă Roma nu era, desigur, ieftin.
Membrii consiliului lucrează în aceeași afacere și doresc să aibă un cimitir comun pentru ei înșiși. Timpul august.
9149. Placă de marmură.
Gilar, aurar, colegiu al casei lui Sergius Pavlina, fiica lui Lucius, precum si camarazi de sclavie din aceeasi casa ... a trait 30 de ani ... sub indrumarea lui ... Dor-cad ... 1
! De menționat că „colegiul” și „tovarășii de sclavie” sunt menționate în paralel - nu toți sclavii, așadar, erau membri ai colegiului.
Deasupra inscripției sunt cântare, o coroană, o busolă, o unealtă de gravură și două frunze de aur (?).
Stăpânul nu se sfiește în privința meșteșugului său: vrea să amintească despre asta celor care se vor uita la piatra lui funerară.
Începutul secolului al II-lea (judecând după font).
9155. Tableta din columbarium.
Akut, sclavul lui Sponsa, argintar!

! Sponsa este o eliberată a Liviei (vezi VI.4189; 4190). „Sponsorii” sunt probabil foștii ei sclavi (VI.3959; 4188(?); 5263). Vezi Rom. Mitl., 1888, p. 229.
9169. Tabletă mică de columbariu.
Fusta, argintar.1
1 Probabil secolul I. n. e.
614
9172. Placă de marmură.
Xenon, sclav al Publii Octavii, argintar.
9174. Placă de marmură.
...ar, argintar... si omatrix [sotia?] a pus-o pe banii luiJ
1 Omatrix - o slugă care o ajută pe amantă să se îmbrace, „decorând-o”.
9202. Piatră funerară de travertin.
A. Furius Seleucus, țap ispășitor A. Furia, maestru, quinquenal al colegiului fierarilor răi, Furia, țap ispășitor al lui Aulus, Cremația.
1 Colegiul aurarilor exista separat de maeștrii care făceau inelele, dar concomitent cu acesta.
Timpul august.
9203.
Protogenes, aurar, a trăit 80 de ani, iar Claudia Pirallis, soție.
1 Căsătorit, nu bogat, fără copii.
secolul I
9204.
L. Vettius Nymphius, aurar, a trăit 17 ani.
1 Foarte tânăr și deja aurifex.
9205.
... scurt ... aurar.1
1 Fragment, găsit în Villa Pamphili.
imperiu timpuriu.
9207. Scândura de marmură.
M. Tseditsy Yukund, un aurar din Drumul Sacru, a trăit 30 de ani. Claudia Kipara, cea mai dulce sora a Cecidiei Prisca.1
1 Clodia Kipara este o femeie eliberată, ca și sora ei Cecidia. Nu este soția lui Serapa, sclava soției lui Nero, Octavia, și ea aurară? (8741). Se potrivește în timp.
Un mediu de oameni de aceeași meserie care se cunosc: atât prietenia, cât și legăturile de familie sunt legate aici.
Libertații nu i-a fost frică să se căsătorească cu o sclavă.
9208.
A. Minucius Felix, un slobod din doi A. Minucius, pentru sine, ai săi și urmașilor lor; Furia Aukta, eliberata lui Quintus; A. Minucius Philargyrus, un liber al lui Aulus Minucius, patron. - L. Sempronius Cephalion, țap ispășitor al lui L. Sempronius, aurar din spatele Porții Flumentan, pentru el însuși și pentru ai săi, și pentru urmașii lor, și pentru L. Sempronius Theophilus, țap ispășitor al lui L. Sempronius, cu dragoste.1
615
1 Kefalion și Theophilus sunt liberi ai aceluiași stăpân, prieteni.
Nu există nimic de spus despre familia Kefalion: cine erau acești „prieteni”?
IV. (?)
9209.
Tee. Claudius Hymen, aurar, argintar, s-a făcut pe sine și pe preasfânta Claudia Norocoasă.
1 sotie? Sora?
Himenul face argintărie și îl aurește. Aurirea era obiceiul, iar consumatorul o cerea. Pe o frescă din Casa Vetiilor (Pompeii), unul dintre cupidon aurește un lighean uriaș. Hymen a fost un maestru în două domenii.

IV. (?)
9210. Relief de marmură înfățișând un tânăr maestru la o nicovală. Există solzi pe perete, stive de plăci de aur stivuite într-un fel de vas lângă perete.
Zolotoboy.1
1 semn explicit. Goldsmith a realizat plăci subțiri de aur (brattea), care erau folosite la tapițarea mobilierului (pat), cele mai subțiri petale, frunze de aur, folosite în combinație cu mercur pentru aurire. Figura vezi: Bliimner. Tehn. și. Tenta. IV, r. 312, fig. 48; D.-S., 1,1, 571 şi 748; Fig. 659 și 876. Cf. Arc. Jahrb., 1913, 70, nr. 1.
IV.
9211.
G. Fulcinius Germer, slobozitul G. Fulcinius, fratern. Fulvia Melema, a trăit 48 de ani, brattiaria.
1 Brattiary - căutător de aur. Trebuie remarcat faptul că limbajul are un cuvânt pentru o femeie care lucrează în acest meșteșug.
imperiu timpuriu.
9214. Urnă rotundă de marmură.
a) pe capac
Sellia Epirus din Drumul Sacru, broderie de aur.1
b) pe urnă:
soția [?] Quintus Futia Olympico.
1 Țesături brodate Sellia cu modele din fire aurii.
imperiu timpuriu.
9221. Altar de marmură cu decorațiuni sculpturale.
L. Furius Diomedes, slobozit L. Fury, urmăritor de pe Drumul Sacru, soția Corneliei Tertulla, slobozită L. Cornelia.1
1 Stăpânul urmăririi subliniază această latură a abilităților sale de aurari. Căsătorit.
IV.
616
9222. Urnă mică dreptunghiulară cu decorațiuni în relief.
M. A scufundat-o pe Zosima, a trăit 28 de ani. A făcut un cartuș pentru un țap ispășitor, pe bună dreptate. În viața lui nu a spus nimănui vreun cuvânt rău, nu a făcut nimic fără voia patronului său, a avut întotdeauna mult aur și argint, dar nu și-a dorit niciodată nimic. În arta monedării clodiene, el i-a întrecut pe toată lumea.1
1 În această imagine atractivă, s-au îmbinat trăsăturile ideale ale unui om, un maestru și un țap ispășitor: amabil, absolut cinstit, un muncitor excelent și ascultător de patronul său.
secolul I
9239. Scândura de marmură.
Decimius, Faustus și Fortunatus, urmăritori de pe Calea Sacră, făcuți pentru ei înșiși și pentru slobozi și femei slobozite și urmașii lor.
I Oameni liberi și înstăriți, probabil proprietarii atelierului. Necasatorit.
secolul al II-lea
9390. Scândura de marmură.
L. Gavidius Eros, argintar, a trăit 70 de ani, patron Gavidius Cleopatra.1
1 Nu există familie (cel puțin oficial). O libertă îngroapă. Umil maestru. imperiu timpuriu.
9391.
G. Junius Salvius, un liber al lui G. Junius.
G. Junius Aphrodisius, un liber al lui G. Junius.
G. Junius Tryphon, un liber al lui G. Junius.
G. Junius Timolaus, un liber al lui G. Junius.
G. Junius Antiochus Skye, un liber al lui G. Junius.
Argintarii.1

1 Ați lucrat în același atelier pentru patronul dumneavoastră?
L-ai deschis pe al tău? În orice caz, erau atât de prietenoși încât nu voiau să se despartă nici după moarte.
Începutul unui imperiu.
9392. Scândura de marmură.
L. Vetilius Nestor, libertul L. Vetilius, argintar. Vetilia Chrysarium, slobozită a L. Vetilia.1
1 Căsătorit? Mijloacele sunt modeste: evident a fost îngropată de colegiul funerar.
secolul I
9393. La cripta Bazilicii Vaticanului.
...un... [în spatele templului] decurionul lui Castor... Nicephorus, argintar la Vor-tumn, a locuit cu... lui Filerot.1
1 A ocupat un loc proeminent în facultate: decurion.
617
Statuia lui Vortumn se afla la câțiva pași de templul lui Castor, chiar în centrul tuturor tranzacțiilor monetare.
Gummerus sugerează că Nikifor, pe lângă comerțul său direct, era angajat și în afaceri bancare: a schimbat bani, a împrumutat bani etc. (N. Gummerus. Die romische Industrie. Klio, 1914, t. 14, p. 146).
9432.
Sind, sclavul Atiei, a făcut cadou. Sinestore, chaserJ
1 „Cadou” — aparent, o piatră funerară pe care Sind a comandat-o pentru Sinestore și în care a vrut să-și lege numele de numele unui prieten decedat.
imperiu timpuriu.
9433.
M. Lollius Alexandru, bijutier, și Flavius Sabina și-au făcut o capelă cu un hipogeu pentru ei, și sloboziții și sloboziții lor, și descendenții lor și urmașii lor. Nicio intenție rea să nu-l atingă
1 Un cuplu căsătorit, oameni bogați: atât o capelă cu temniță, cât și sclavi. „Descendenții” nu este definit mai precis; poate nu exista inca.
secolul I
9434. Placă din drumul latin.
L. Albius Femela, un slobod L. Albius, un bijutier din Drumul Sacru. Albia Primigenia, liberta L. Albia, a trăit 23 de ani.1
1 Așa mi se pare „istoria” unor astfel de inscripții: cineva cumpără o nișă într-un columbarium și își informează rudele sau colegiul despre ultima sa voință - să îngroape în aceeași nișă cu el (de obicei două locuri într-o nișă) astfel de si asa.
imperiu timpuriu.
9435.
Babbia Asia, femeia liberă a unei femei.
G. Babbiy Regillus, slobozitul femeii.
mp Plotius Niceporus, un liber din Kv. Carne.
mp Plotius Anterot, un liber din Kv. Carne.
mp Plotius Felix, țap ispășitor Kv. Carne.
Bijutieri din Drumul Sacru.1
1 Înainte de numele lui Nikifor este „&”, înainte de numele celorlalți - „v”. Cinci persoane - o femeie și patru bărbați, toți bijutieri - au comandat în timpul vieții o lespede comună - o piatră funerară. Unul dintre clienți a murit în timpul fabricării sale. Prietenia oamenilor de aceeași meserie.
imperiu timpuriu.
9436. Scândura de marmură.
L. Utedius Hermia, guvernator-cioplitor, a trăit 45 de ani.1
1 Singur.
secolul I

9437; Biicheler CE 403. Scândură de marmură.
Oricine ai fi, călător, plânge pe băiat: avea doar 12 ani - începutul vieții! A fost o încântare pentru proprietar, o speranță de bucurie pentru părinții săi, pe care i-a părăsit pentru o lungă durere. Știa deja să facă coliere cu o mână pricepută și să pună diverse pietre pe aur moale. Numele băiatului era Pug. Și acum - o înmormântare amară, cenușă în mormânt și un trup fără nume.
A trăit 12 ani 9 luni 13 zile 8 ore.1
I Inscripția este foarte interesantă pentru că aruncă lumină asupra sistemului de antrenament al viitorului bijutier. Vezi capitolul „Bijutieri și aurari” din această lucrare.
secolul al II-lea
9543.
G. Clodius Felix, un liber al lui Clodius Faustus, care se ocupa de bijuterii. G. Clodius Bafill, slobozitul lui Clodius Phoebe.1
1 Există atât de multe comori în casa lui Faust, încât o persoană specială este desemnată să le păstreze. Singuratic.
imperiu timpuriu.
9544. Bord.
Julia Schole și-a făcut ea și G. Aspania Klimen, soțul ei, bijutier, și Ti. Claudius Archelaus, și sloboții și femeile slobozite și descendenții lor, și A. Kot-tiy Evny. Acest monument nu este moștenit.1
1 Se pare că Julia Schole a rămas văduvă și cu mijloace. În fața noastră este o familie și un cerc de prieteni: un soț, o soție și alte două persoane, Archelaus și Evnom. Fără copii.
secolul I n. e.
9545. Placă de marmură din Calea Appian.
Străin, oprește-te și privește în stânga, la acest deal: acolo este cenușa unui om bun, plin de milă, care iubește pe săraci. Te implor, călător, să nu faci rău acestui monument. Aici este înmormântat G. Atilius Serran Evod, slobozitul lui Atilius Serran, aurar din Calea Sacră. Călător, la revedere.
Conform testamentului, nimeni nu poate fi adus și înmormântat în acest monument, cu excepția acelor liberi cărora le-am permis acest lucru în testament.
1 Bărbat bogat, dar singuratic: fără soție, fără copii.
Sfârșitul Republicii.
9546.
L. Calpurnius, fiul Niceei, Antioh din tribul Cornelius, bijutier din Drumul Sacru.
L. Calpurnius Rufus, un liber al lui L. Calpurnius.
L. Calpurnius Straton, un liber al lui L. Calpurnius.
Calpurnia Egale a făcut-o pentru patronul ei, pentru frații ei și pentru ea însăși.
1 Bijutierul sa născut deja liber. Familie: soră și frați.
imperiu timpuriu.
619
9547.
G. Fufiya Zmaragd, un bijutier din Drumul Sacru, din ordinul lui Fufiya Galla, soția, și a libertoților Atimet și Abaskant către liberi, slobozиți și descendenții lor.
1 Căsătorit, dar fără copii.
Ar trebui să se acorde atenție faptului că doi liberi sunt în mod deosebit evidențiați, așezați parcă lângă soția lor: ei dispun de el în același timp. Din câte se pare, aceștia au ocupat un loc aparte în atelierul lui Zmaragd, fiind reprezentanți de încredere ai proprietarului, ai asistenților acestuia, și poate chiar prieteni.
imperiu timpuriu.
9548. Dulap travertin.

L. Stlatius Eros, libertul L. Stlatius, bijutier din Drumul SacruJ
1 Singur, nu bogat.
9549.
[Kalpu?]rniy... Alexandru, un liber, un bijutier din Drumul Sacru, a trăit 78 de ani.
1 Singur.
imperiu timpuriu.
9641.
Pletoria Avge, o soție bună care a trăit 29 de ani. Făcută cu dragoste Ger-met, barbaricary.i
1 În acea vreme, un barbaricarium era un maestru care făcea cea mai fină sârmă de aur, cu care erau brodate hainele. Mai târziu, meșterii care decorau tecile și mânerele armelor cu argint și aur au fost numiți barbaricaria.
Hermet este un sclav. Căsătorit cu un freelancer.
imperiu timpuriu.
9950. Chist.
Silia Victor, fiul, și Nevia, soția, și Silia Victoria, fiica sa, P. Silius Victor, argintar, s-au făcut pe el însuși și pe slobozii și slobodele sale și urmașii lor.
1 Familie: soț, soție, fiică și fiu.
Sfârşitul secolului al II-lea: a) no praepotep; b) „Nevia”: în loc de Naevia - Naebia, înlocuirea lui „v” cu sunetul „b” a început tocmai din acest moment.
9952. Piedestal de marmură.
[R. Durden?]... decurius, făcător de ustensile, P. Durden Eros, cel mai bun frate, cel mai bun patron, care a făcut atâtea pentru mine.1
1 Atât de rar este posibil să înveți din inscripții cel puțin altceva decât nume. De aceea, această inscripție, din care iese o persoană vie, este atât de prețioasă.
620
Durden, un producător de veselă, este ocupat nu numai cu meseria sa, ci și cu treburile publice: într-un mare colegiu ocupă un post important. El însuși slobozit, el, după ce a strâns bani, l-a răscumpărat pe fratele său Eros. Era o figură atât de mare încât bogatul Famir, care s-a căsătorit cu sora lui, s-a înrudit cu el (vezi 1818).
secolul I n. e.
9953.
R. Monetius Philogenes, un eliberat al societăţii, un maestru de vesela. Veturia Salvia, slobozită Salvia, pentru mine și pentru ai mei J
1 Gentzen (ad loc.) sugerează că societatea căreia îi aparținea Filogenes a preluat moneda.
Ortografia „sibei” în loc de „sibi” și „sueis” în loc de „suis” indică timpul: sfârșitul republicii sau începutul imperiului.
9954.
A. Albiy Anubion, un slobod al lui Aulus și Decima Albiev, un producător de ustensile, pentru mine și pentru slobozi și sloboziți.!
1 Singur, bogat.
imperiu timpuriu.
9955. Urnă mică.
P. Clodius Dada, slobozitul lui P. Clodius, vesela.1
1 Creatorul „stilului clodian” nu este în vase de argint? Colegiul îngropat; alte persoane oricum.
Secolul I (?)
9956. Coperta sarcofagului.
În memoria lui L. Julius Afeney, un producător de veselă care a trăit 75 de ani. Julia Laisa către soțul ei binefăcător.1
1 Căsătorit, fără copii.
imperiu timpuriu.

9957. Piatra mica de travertin.
P. Vigelius Chilo, un liber al lui P. Vigelia, vesela.
P. Vigeliy Faust, un liber al lui P. Vigelius.
P. Vigelius Gilar, un liber al lui P. Vigelius...
Față 18 ft, lateral 12.1
1 Toți trei sunt slobozi ai aceluiași stăpân. Prietenia sau pur și simplu considerații de bani i-au determinat să cumpere un loc de înmormântare comun (216 sq. ft.)? În orice caz, oamenii nu sunt săraci, dar, aparent, sunt singuri.
imperiu timpuriu.

9958. Scândura de marmură.
Tee. Claudius Feder, maestru de veselă și argintari, lui însuși, slobozi și sloboziți, hrănitorilor săi și urmașilor lor. Acest monument nu trece la un moștenitor din afară.!
1 Om bogat și singuratic. Pentru „crescători” vezi capitolul „Bijutieri și aurari” din această lucrare.
secolul I sau al II-lea
30 973. Găsit pe Celia, în Vigna Casali, în „şcoala” dendroforilor, a) pe un mozaic cu litere negre'.
Fie ca zeii să fie buni cu cei care intră aici și cu Bazilica Gilar.
b) bază mare de marmură'.
M. Publicație către Gilar, bijutier, colegiu de dendrofori a Marii Idei Maica Zeilor și Attis, un quinquenal de o viață, pentru toate faptele sale bune, care merita să i se ridice o statuie.1
1 Această bazilică a fost deschisă în 1889. Vezi Eranon Vindobonensis, Wien, 1893, p. 285. Cf. VI.641.
33 764. Placă de marmură de la un columbarium de pe Prenestine Road.
M. Ulpius Urban, un eliberat al lui Augustus, un asistent în departamentul de bijuterii (ab auro gemmato), s-a făcut pe sine și pe Ulpius Pythise, soția sa, sloboziții și femeile slobozite ale lui și urmașii lor.
1 Căsătorit, fără copii, bogat sau cel puțin bogat. vremea lui Traian.
33 766. Placă de marmură de la un columbarium de-a lungul Drumului Sării.
Diasmenes, un barbaricarius, un slujitor al Cezarului nostru, a primit o tăbliță de către Tihic, un tovarăș de sclav.
1 Prietenia dintre sclavi.
Formula „slujitor al Cezarului nostru” (Caesaris nostri servus) a intrat în uz din vremea flavienilor, păstrată sub Traian și Hadrian, dar apare rar sub antonini.
Prima jumătate a secolului al II-lea?
33 768.
Filemon Agrippian, Corintiarius, liberti si camarazi de sclavie, care s-au format pe acest monument, au pus in semn de cinste o imagine de marmura.
Zoilus Agrippianus, Corintiarius, liberti si camarazi de sclavie, care s-au format pe acest monument, au pus o imagine de marmura in semn de cinste.
Sub consulii P. Vinicius si P. Alphen Vare.1
1 Vezi 4455 și 8756.
2 d.Hr e.

33 834.
Eucla, argintarul, s-a făcut pe sine și pe a lui. Comandat în viață.1
1 Cine este „al lor” este necunoscut. Necasatorit.
imperiu timpuriu.
33 836. Fragment de placă de marmură.
A. Furius, un libert... brattiar.1
1 Imperiu timpuriu.

33 72. Fragment de placă de marmură.
L. Calpurnius Antiochus, libert L. Calpurnius [Nickenian?], Bătrân, bijutier din Calea Sacră, rezident...1
1 Spre deosebire de fiul său, și el bijutier, tatăl său era numit „Senior”. Vezi 9546. Imperiu timpuriu.
33918-XIV.467. Dulap de marmură.
L. Arrius Hermet, porţelan, A. Egrilius Plarian.1
1 Egrilius Plarianus a fost patronul colegiului din Ostia și consul. Arias și Egrily se aflau în proprietate.
O persoană de rang înalt ridică un monument unui meșter, un libert: un fapt care merită o mare atenție.
Sfârșitul secolului I sau începutul secolului II.
33 919. Fragment de scândură de travertin.
A. Fulvius Dorotheus, libert A. Fulvius, vesela.1
1 Dorotheus este menționat printre 19 slobozi și slobozi de A. Fulvius. imperiu timpuriu.
33.919 l. Placa de travertin.
Tinere, deși te grăbești, pietricica asta te întreabă: uită-te la ea, apoi citește ce scrie.
Aici este depusă cenușa lui Mecius Lucius Philotimus, un maestru de veselă. Am vrut să știi asta. La revedere.
Pentru urmașii săi:
L. Metzia Salva, ţap ispăşitor L. Metzia.
Manh fiul lui Manhov.
Rutilia Hetera, slobozită a Rutiliei.
Mecia, fiica lui Lucius.1
1 familie de evrei.
Sfârșitul Republicii.
623
X.692. Sorrento.
Anf, sclavul lui Augustus, corintiarius, pentru sine și pentru ai săi. unu
1 Măsura în care a fost pus în valoare bronzul corint se vede din faptul că o persoană deosebită a fost încredințată cu gestionarea obiectelor din acest bronz.
Cine erau „lor”? Poate incertitudinea este conștientă?
Sorrento sub Augustus și Tiberius a fost scaunul preferat al curții.
secolul I n. e.
X.6492. Fragment dintr-un monument găsit lângă Calea Appian.
L. Caecilius Necinstitul, un slobod L. Cecilia, un bijutier din Drumul Sacru, pentru el însuși și Cornelia Sosida, o slobozită a Corneliei.
L. Caecilius Epaphroditus, țapul ispășitor al lui L. Cecilius, fratele său.
Cornelia Sosida, libertă a Corneliei, din ordinul lui L. Caecilius Athenion, libertă a lui L. Cecilius.1
1 Sozida a fost soția lui Dodger, după toate probabilitățile. El a vrut să ridice un monument comun pentru sine, ei și fratelui său. Moartea, probabil, l-a împiedicat să-și ducă la îndeplinire intenția, iar Sozis l-a adus la execuție sub îndrumarea și sfatul lui Athenion, desigur, un prieten al Dodgerului, care cunoștea exact dorințele defunctului.
secolul I n. e.
X.6638. Fasti Antiates.
Printre vemae ale casei imperiale sunt amintiți: Speratus, un liber, un bijutier și... un corintiarius.
X.3821. Dulap mic.
...de la bazilică, unde se vând bucate, până la aurar și argintar.1
1 S-a sugerat de mult timp că această bazilică este identică cu Basilica vascolaria din regiunea VIII, care se numește Curiosum urbis.
„Atti della Pontifica Academia di Archeologia”, 1938, or. VIII, p. XXI.

M. Atius Dometius, ostenitor din Drumul Sacru, liber al domnului Atius Anterot, a trăit 62 de ani și moștenitorul celei de-a șasea părți.1
1 M. Atius Anterot este el însuși un liber. Dometius, slobodul său, căruia proprietarul i-a lăsat moștenire 1/6 din avere pentru unele dintre meritele sale. Dometius era atât de mândru de asta încât a ordonat să menționeze această împrejurare în inscripția pe piatra funerară.
imperiu timpuriu.
„Amer. Călătorie. de Arheologie, 1908, or. XII, p. 45, nr. 9.
M. Obelius Akaetes, aurar din Aurelian.1
1 Locația aurelianilor este necunoscută. Tableta a fost găsită la Roma între porțile de la Pincio și Salt.
IV. (?)
624
Efem. epigr. IX, N. 757. Fragment dintr-o mică bază de marmură.
M. Obellia. fiul M .... un aurar din Drumul Sacru. Apella, un liber, i-a adus Primigenia în dar Fortunei.
1 Gummerus presupune că Obellius Akaetes (vezi mai înainte, inscripția) a fost țapul ispășitor al lui Obellius nostru. Din același motiv, se poate crede că Akaetes a fost tatăl lui Obellius menționat aici. Fiul s-a îmbunătățit atât de mult în meșteșugul tatălui său, încât s-a mutat de la aurelianii necunoscuți pe Drumul Sacru, în centrul meșteșugului de bijuterii și al comerțului cu bijuterii.
Sfârșitul unei republici sau începutul unui imperiu.
VI.18 175; Kaibel 1595; IGrR III.253.
Aici este înmormântat un străin Khrest Evbul, un bun tovarăș, un maestru al turnării corintiane.
Eu sunt Eubul, patria mea este Corint; Mă bucur de libații de la tovarășii mei.
T. Flavius Priscus și Capito set.1
1 grecesc, liber. Prietenia artizanilor.
Sfârșitul secolului I sau începutul secolului II.
NS, 1900, 574, N 3. Fragment dintr-o lespede de marmură....Cezarul vânător...și
NS, 1902, 55. Scândura de marmură.
Pompei Memphis însuși și Gn. Pompei Yukund, soția sa, aurară, a trăit 35 de ani, iar Gn. Pompei Fruitus, slobozitul său, aurarul, a trăit 40 de ani, slobozi și slobozi și descendenții lor.1
1 Ne putem imagina clar soarta Fruit: sclavul lui Yukund, și-a câștigat încrederea și favoarea, a fost eliberat de el și a devenit mâna sa dreaptă și asistentul său.
secolul I n. e.
NS, 1905, 82. Dintr-un columbarium de pe Drumul Sării.
Nikephoros, sclavul Ceciliei, soția lui Crassus, argintar și fiica lui Calpis.
1 Cecilia, fiica lui Metellus din Creta, soția lui M. Licinius Crassus, probabil al doilea fiu al triumvirului.
NS, 1906, 252. Soclu de peperine.
[L. Tampias] Evodus, un liber L. Tampias, un bijutier din Velabra, pentru el însuși și pentru Tempius Stratonike, o slobozită Lucius, slobozi, slobozi și descendenții lor.1
1 Căsătorit, bogat, fără copii.
Primii ani ai imperiului.
NS, 1909, 311, N. 14. O placă de marmură columbarium pe Drumul Sării.
Nostia Daphne, femeie slobozită, producătoare de haine din Long Street.
M. Neriy Kvadrat [eliberat?], aurar din Strada Lungă.1
625
1 De ce sunt împreună?
secolul I n. e.

„Lucrări ale Școlii Britanice de la Roma”, 1902, 155. Un bloc de travertin din Drumul Prenestine.
... stăpânul cauzei... stăpânul cauzei.1
1 Numele ambilor maeștri a fost șters.
NS, 1914, 180, nr. 14.
Claudia Ampliate a fost făcută benefică de Musik, vilik și Tabor, corintiarius, sclavii lui Cezar.
1 Eliberată și două sclave. secolul I n. e.
LUCRĂTORI DE MARFĂ ŞI CIOPLĂTORI DE OS
Statutul Eborarii si Citrarii
Julius Elian a dat dreptul ... 1 de a se aduna într-o „școală” cu patru coloane .2
S-a hotărât: dacă cineva - nu un ebanisier sau un cioplitor de oase - este admis la acest consiliu de viclenia curatorilor, atunci curatorii pentru un astfel de caz ar trebui șterși din albumul consiliului. Curatorii vor trebui să facă un raport către Quinquennals despre cine vor accepta.
De asemenea, s-a hotărât: în kalendele din ianuarie, cei de-a patra curatori din acest an ar trebui să primească cadouri de la casieria noastră: fiecare 5 denari, o plăcintă dulce, curmale, boabe de vin uscate, pere...3
Cu 8 zile înainte de kalendele de februarie,4 de ziua împăratului Hadrian, da, se eliberează sporuli în valoare de 5 denari, iar curatorii... trebuie să asigure... calduri5 tuturor celor care vor fi tratați la „școală”.
Tot de ziua lui Julius Eliana se scot din casa sportsulas6 in valoare de 3 denari, iar curatorii...trebuie sa asigure...calde tuturor celor care vor fi tratati la "scoala".
De asemenea, de ziua lui Julius Flaccus, fiul, se scot din casa sportsule in valoare de 3 denari, iar curatorii...trebuie sa asigure si caldea tuturor celor care vor fi tratati la "scoala".
De asemenea, sporule se dau de la casierie... si calde tuturor celor care vor fi tratati la "scoala".
S-a mai decretat: că prânzul... cu trei zile înainte de idele din august7, în ziua urcării pe tron a împăratului Hadrian... să lase patru curatori ai unui an dat să emită sportulae.
S-a decretat și... a fost împărțit anual.
Tot anual... în ordine.
De asemenea, s-a hotărât... să primească toate beneficiile anului lor... dacă au mai rămas bani în caseta consiliului de administrație, atunci curatorii să le împartă în mod egal... fiecare curator va plăti 1% din amenda. .
626
De asemenea, se decretează că cei admiși în calitate de membru... în același an vor plăti... ambele sunt obligate.
De asemenea, se cere ca... să depună denari în casierie...
1 Sediul nu a fost trecut în proprietate, ci doar în folosință.
2 Localurile în care aveau loc ședințele colegiilor se numeau „școli” (greacă st / oKht) - „agrement”). Aceste „școli” se aflau adesea în oraș, în piață sau în apropierea templului zeității, patronul acestui colegiu.
3 Caracterul modest al acestor cadouri de Anul Nou face posibilă, de asemenea, să se determine poziția membrilor acestui colegiu. Aceștia sunt numiți în inscripția „negotiantes” - „comercianți” și, desigur, își „faceau comerț” cu lucrările, le-a făcut la comandă și ceva chiar direct spre vânzare: artizanul și negustorul din Roma erau într-o oarecare măsură uniți. Nu trebuie, însă, așa cum a făcut un savant belgian, să fie privit în acest colegiu ca o asociație a marilor oameni de afaceri: toate „beneficii” oferite membrilor colegiului sunt foarte modeste și aveau un preț doar pentru oamenii săraci; a oferi unui negustor bogat,

proprietarul unor stocuri de fildeș și prețioase „citrice”, 5 denari și o mână de curmale sau pere ar fi pur și simplu ridicol.
4 24 ianuarie.
5 Calda - un amestec de vin și apă fierbinte, o băutură foarte preferată în Roma.
6 Sportula era un coș în care se punea mâncarea, pe care clientul îl lua cu el după vizita obligatorie de dimineață la patron. În loc de mâncare, ai putea da bani.
7 11 august.
Ebanistii de „citraria” s-au numit după cel mai scump arbore („citrice”), la fel ca cioplitorii de oase - după cel mai scump tip de os - fildeș (cbur). Asta nu înseamnă deloc că unii nu făceau mese din arțar simplu, pe care știau doar să-l lustruiască bine, în timp ce alții nu tăiau farfurii pentru finisarea picioarelor mesei și patului din oase de cal și vacă. Arborele „citrice” a devenit o raritate deja în secolul I. n. e., iar tâmplarii, contemporani ai lui Hadrian, le-ar fi avut greu dacă ar fi acceptat să lucreze doar cu „citrice”. Într-o măsură mai mică, dar același lucru se poate spune despre „eborarii”, cioplitori de oase. Asocierea maeștrilor de diferite specialități într-un singur colegiu se explică prin faptul că osul a fost utilizat pe scară largă în decorarea mobilierului din lemn (și nu numai prin faptul că o placă de masă din „citrice” era de obicei așezată pe un picior de fildeș) . Ebanistul și sculptorul au trebuit să lucreze împreună.
Colegiul este condus de un quinquenal, cel mai înalt magistrat, care se ocupă de toate treburile sale și este ales pentru cinci ani; patru curatori aleși anual. Acceptă noi membri în consiliu, împart cadouri de Revelion și organizează mese festive, la sfârșitul anului împart în mod egal soldul de bani din casierie între membri.
În colegiu sunt două fonduri: din cotizațiile de membru și din suma lăsată în moștenire în anumite condiții de Julius Elian. Vezi capitolul „Insulele romane și mobilierul lor” al acestei lucrări.
FULLONS
contract de închiriere
CIL VL10 298.
... amendă de 500 de măgari.
...Care, prin aceasta lege, va avea voie sa primeasca si sa ocupe o functie in colegiu, daca este facut functionar ... daca nu depune juramant in fata colegiului de fulloni intr-un loc oficial in ziua respectiva. de sfârșitul biroului său că

că a condus cu sinceritate colegiul, proprietatea ei și tot ce i-a căzut în mâini... și nu a făcut nimic cu intenție răutăcioasă împotriva acestei legi în timpul serviciului său și și-a reținut pe ai lui ca să nu încalce această lege, apoi l-a lăsat să plătească o amendă. din 500 de măgari .
Un ofițer care nu depune un astfel de jurământ nu va mai ocupa nicio funcție și nu va avea drept de vot. Dacă cineva acționează contrar, va fi amendat cu 100 de agari. Dacă cineva anunță că trebuie să meargă mai mult de 120 de mile în afaceri de stat sau în litigiu, lăsați oficialii să decidă. Daca anunta dupa ora, va fi amendat cu 50 de agari. Oricum, să depună jurământul înaintea oficialilor în prima zi, cât poate mai bine; dacă nu depune jurământ, ca mai sus, plătește o amendă de 100 de măgari.
Dacă cineva se justifică ordonând să informeze mesagerul și nu a făcut-o în momentul transmiterii mesajului, atunci mesagerul să suporte o amendă sau să-l dea în judecată pe mesager pentru suma pentru care (expeditorul) a fost amendat.
Dacă un funcționar dorește să amendeze vreun fullon pe baza acestei legi, lăsați-l să amendeze o dată sau de mai multe ori; amendă 1 ase.
Să nu se ocupe nimeni de afacerea cu fullon în loc de consiliu și să ceară dreptul de a cumpăra lut (la reducere? În magazinele de stat?) fără

a cumpăra mai întâi dreptul la două bazine; cine face contrariul, atunci oricine i se poate ridica în apărarea colegiului și în termen de două zile face o declarație oficialilor despre asta: dacă nu anunță, atunci va plăti o amendă de 5 măgari.
1 Vezi capitolul Fullons din această lucrare.
MORARI SI BRUTARARI
CIL VI.4010.
Kinism, brutar.
4356. Tabletă de marmură din columbariumul copiilor Drusus.
Faustus, brutar, sclavul lui Ty. Germanicus. Philon și Menophilus, tovarăși de sclavi, prieten.1
1 Administrația columbariumului a pus peste „cuib” un semn cu numele defunctului și gradul acestuia. În acest caz, această preocupare este preluată de prietenii Avst, „însoțitorii” săi. Despre prietenia într-un mediu de sclavi, vezi cap. „Columbarium Statilius Avrov” al acestei lucrări.
8998. Altar de marmură.
Calpurnius Soterius Telesphorus, un slobod al împăratului, supraveghetor al brutarilor, și-a numit soția.
1 Era Telesphorus un maistru peste brutari (vedem astfel de maistri in mediul medical al curtii imperiale) sau era el egal cu prepozitii, care se ocupau de bijuteriile casei imperiale? Ortografia „Prae[e]s[t]” sugerează aceasta din urmă.
Atât soțul, cât și soția sunt greci. Soteria era o femeie eliberată a uneia dintre Calpurnias.

8999. Dulap mic.
Automatului, sclavul Cezarului nostru, controlorul brutarilor.
A trăit 29 de ani, foarte iubit de toată lumea, din copilărie timpurie până la sfârșit. Ai citit? Fii în siguranță.1
1 Îndatoririle inspectorului brutarilor din casa imperială corespundeau probabil, mutatis mutandis, îndatoririlor edililor: ei verificau calitatea pâinii, corespondența dintre făina dată și cantitatea de coacere (trebuie, prin urmare, , la fel ca edilii, înțeleg coacerea și măcinarea făinii), și poate și s-au ocupat de distribuirea acestei pâini între diferite ramuri ale economiei palatului. Poziția era supărătoare, necesita tact mare, capacitatea de a se înțelege cu oamenii și de a respecta interesele „familiei” imperiale, fără a jigni brutarii în același timp, fără a-i pune în fiecare rând, avertizând cu un cuvânt, uneori cu o amenințare, dar fără a-i pedepsi. Judecând după inscripție, Automatul a fost contrascriptorul perfect.
Amantissimus omnibus... Să ne amintim de epitaful pe care proprietarul l-a compus pentru slujbașul și adjunctul său Zosimus, argintar. Printre virtuțile sale, menționează politețea sa binevoitoare față de oameni - nulii maledixit. Aceeași calitate a făcut ca Automatul să fie scump pentru toată lumea. Este demn de remarcat cât de mult era apreciat acest tact lumesc, acest tip și chiar reținere în relațiile cu oamenii în mediul sclav și artizanal.
9000. Tabletă de marmură din columbariumul lui Marcellus.
Faust, brutarul lui Marcellus, sotia lui Pavel.1
1 Marcella, nepoata lui Augustus, sotia lui Paul Aemilius Lepida.
9001. Din acelaşi columbarium.
Elafion l-a numit pe Prima, un tovarăș de sclav, brutarul lui Marcellus, pentru el.
9802.
Tee. Claudius Primigenie, brutar, decurion, slobod al Antoniei, fiica lui Claudius, pentru el și soția sa.1
1 Antonia este fiica împăratului Claudius.

Primigenie nu numește numerele decuriei (zecilor), în fruntea cărora se afla. Cu amploarea economiei în casele membrilor familiei imperiale, cu greu se poate crede că Antonia avea doar zece brutari.
6219. Din columbariumul Statilii.
T. Statilius Anopt, brutar din facultate.1
1 Anopt aparținea „colegiului de acasă” compus din sclavi și liberi din Statilii. Pentru Statilii, vezi capitolul „Columbarium of the Statilii Taur” al acestei lucrări.
6337. Din acelaşi columbarium.
Adrast, brutar.
6338. Din acelaşi columbarium.
Prima Sura, sclavul țapului ispășitor, brutarul Alexandru.1
629
1 Brutarii erau din sclavi și slobozi, iar aceștia din urmă își făceau uneori noroc. Alexandru a avut un sclav Comite (6425) și, pe lângă Sura, un „slujitor”, adică un sclav Felikla (6450). Statilius Martha, eliberata din Statilii, era fie soția, fie sora lui Alexandru. Judecând după nume (Alexandra, Martha), ei sunt evrei.
6687. Din columbarium de lângă Poarta Praenestine. Farfurie mică.
Eros, brutarul lui Autronius Peta.
Felix, brutar al lui Autronius Petus.
9732. Placă de marmură.
Psamate, slujitor1 al Furielor. A trăit 18 ani.
Miphrodates, brutarul din Flakka Thoria, setul 2.3
1 Omatrix (din ogpage - „a decora”) - o servitoare a cărei datorie era să-și „decoreze” amanta, să o îmbrace, să-i pieptăne părul, să o curețe cu diverse bijuterii.
2 Thorius Flaccus a fost guvernator al Bitiniei sub Augustus (vezi Corpus ad loc).
3 Este greu de găsit un document atât de elocvent prin inexpresivitatea lui lapidară. Doi oameni, originari din Orient (Mifrodit, judecând după numele și locul de serviciu al stăpânului său, din Bitinia; Psamate - din Egipt), sclavi ai diferiților stăpâni. Cum s-au întâlnit? Ce a promis sindicatul lor în viitor? De ce a murit Psamate atât de devreme? Poziția „decoratorului” a fost una dintre cele mai dificile: trebuia să trăiască în imediata apropiere a amantei, fiecare zi depindea de starea ei de spirit, de capriciile și mofturile ei, iar amantele romane, de regulă, nu diferă în blândețe. .
5077. Fragment de tăbliță care a fost bătută în cuie pe peretele unui monument care stătea la bifurcația dintre Calea Appiană și cea latină. Pe fragment s-au păstrat terminațiile de nume și numere: desemnarea unor sume în sesterți. Unul dintre. nume:
...anus pistor HS C.1
1 Este de necrezut că un brutar ar trebui să valorize 100 de sesterți. Nu suma pe care a plătit-o proprietarului drept „chirie”? Nimic nu poate fi spus cu certitudine.
9293. Placă de marmură.
Philerotus, brutar, Venustu, Ephebe.
Gimer, insularium, Venustu, Ephebu.1
1 Din inscripția 9291 este clar că Venust și Ephebe erau două persoane diferite. Amândoi au fost comemorați de trei persoane: pe lângă Filerot, Himera era și Dimitrie, un cubicular.
9462a. Tableta de marmura (0,50 m latime, 0,38 m inaltime) dintr-un columbarium de pe soseaua Tiburta.
Baker Favst.1
1 Această tăbliță este interesantă prin enumerarea meșterilor angajați în orice gospodărie. Dintre servitorii personali ai proprietarilor sunt numiți lecticarul și „decorator” (omalrix); artizani - tencuitor,

lustruitor, tâmplar; pe lângă ei, un alt îngrijitor de hambar. Toți turiștii.
Pentru aceste specialități, vezi capitolul „Columbarium Statilii Taurus” al acestei lucrări.

9810. Placă mare de marmură.
M. Junius Pudent, brutar, mare negustor de pepsiano.1
Claudia Zarina și-a făcut o soție dragă și pe ea însăși, cu care a trăit din fecioria ei 35 de ani fără nicio mâhnire, cu excepția zilei morții lui, și pentru slobozi și sloboziți, precum și pentru urmașii lor.
1 Editorul pune acest cuvânt în legătură cu grecescul „pepsis” – „gătit”, „coace”, într-o legătură foarte probabilă, dar cuvântul nu devine mai clar de aici.
2 Pudent era un mare negustor de cereale. Nu se știe unde și cum a furnizat pâinea. De asemenea, nu se cunoaște ora inscripției.
9812. Tableta de piatra tiburtina.
Nediscriminatoriu, brutar... prieten.1
1 Editorul crede că tăblița este de la monumentul Eurysacs. Dacă această presupunere ar putea fi dovedită, atunci am avea o manifestare semnificativă a unui sentiment de colegialitate: proprietarul și-a ridicat un monument nu numai pentru sine, ci și pentru tovarășii săi de lucru; el numește un simplu brutar „prieten”.
Locația descoperirii vorbește în favoarea ipotezei de mai sus: tăblița a fost bătută în cuie pe peretele din apropierea monumentului Eurysacs.
1002. Soclu statuie foarte mare.
Împăratului, fiul divinului Adrian, nepotul divinului Traian al Parției, strănepotul dumnezeieștii Nerva, T. Aelius Adrian Antoninus Pius, mare pontifex, învestit cu putere de tribună pentru a șaptea oară, cu putere de tribună pentru a doua, imperială, consular pentru al treilea, tatăl patriei.
Colegiul Brutarilor.1 144
în dreapta este un modiu plin de urechi atârnate
sub prefectul L. Valery proculus
stânga: „piatră de moară” (Smetius), „patera”? (aripa)
supravegheat
M. Cerelia Zmaragda, L. Salvia Epictetus, Quinquennals pentru a doua oară;
chestori
G. Pupia Firmina questora pentru a doua oară, L. Calpurnia Maxima
1 Colegiul brutarilor era unul dintre cele mai mari din Roma și se afla sub supravegherea prefectului Annona, care era însărcinat cu aprovizionarea Romei.
22.
Sfintei Annone Aelius Vitalion, cântăritor permanent, demn de colegiul brutarilor care coace pâine din făină de primă clasă.1
1 Aprovizionarea Romei cu pâine a necesitat multe mâini, organizare strictă și diviziune a muncii. Pâinea pentru distribuirea gratuită către populația săracă și vânzarea la preț mic era adusă din Egipt (20 de milioane de modi) și din Africa (40 de milioane). Proprietarii corăbiilor care livreau această pâine alcătuiau colegiul de naviculari; au adus pâine la Ostia, unde a fost încărcată pe corăbii mai mici care puteau intra în Tibru. Supraîncărcarea a fost

ajutorul hamalilor (saccarii – „saci”), care alcătuiau o tablă specială. La reîncărcare, se măsoară boabele, ceea ce se făcea cu cântarul - mensor frumentarius. Când pâinea a ajuns la Roma, a fost re-măsurată: iarăși muncă pentru mensore. Un astfel de mensor, care a funcționat tot timpul la descărcarea cerealelor, a pus inscripția de mai sus.
LISTA ILUSTRAȚIILOR

VIAȚA ROMEI ANTICE

Orez. 54. Băile Caracala. Plan.
Orez. 55. Ruinele Băilor din Caracalla.
Orez. 56. Un băiat cu un porumbel și un taur la gât. (Figurină din bronz. Luvru).
Orez. 57. Placă școlară. (Muzeul din Berlin).
Orez. 58. Pergamente, tablete și o călimară cu pix. (fresca Pomsey).
Orez. 59. Biciuire. (fresca pompeiană).
Orez. 60. Lecția. Profesorul este la mijloc; în dreapta și în stânga sunt elevi cu pergamente în mână. Al treilea, se pare, a întârziat și stă în picioare cu o „servietă” (capsula) în mână. (Piatră funerară. Muzeul din Trier).
Orez. 61. Fata cu scanduri si stil. (fresca pompeiană).
Orez. 62. Altar mormânt înfățișând scene ale unei ceremonii de nuntă. (Roma).
Orez. 63. Scene ale ceremoniei căsătoriei.
Orez. 63 {continuare).
Orez. 64. Portretul unei tinere. Sfârșitul secolului I n. e. (Muzeul din Trier).
Orez. 65. Ultimul rămas bun. (Sarcofag, relief. Luvru).
Orez. 66. Monumentul Ceciliei Metella pe Calea Appian lângă Roma.
Orez. 67. Monumentul Captivului Tikha. (Pompeii).
Orez. 68. Columbarium roman.
Orez. 69. Blocuri în celula de pedeapsă a școlii de gladiatori din Pompei.
Orez. 70. Planul școlii de gladiatori din Pompei.
Orez. 71. Scoala de gladiatori din Pompei.
Orez. 72. Lupta de gladiatori (lectie).
Orez. 73. trac și hoplomah. (Frescă de la Pompei).
634
Orez. 74. Reprezentare a luptelor de gladiatori pe un monument mormânt. (Pompeii).
Orez. 75. Amfiteatrul Pompeian. Plan.
Orez. 76. Vedere exterioară a Colosseumului.
Orez. 77. Vedere interioară a Colosseumului (sunt vizibile arcadele de intrare și coridoare).
Orez. 78. Circ. Reconstrucţie.
Orez. 79. Sofer de circ. (Statuie. Roma, Museo delle Terme).
OAMENI SIMPLI AI ITALII ANTICE
Orez. 1. Păstor. (Relief dintr-un sarcofag, Roma).
Orez. 2. Piatra funerară a lui Philokal (Muzeul Napolitan).
Orez. 3. Reliefuri din monumentul Eurysacs.
Orez. 4. Sarcofagul lui Zeph și moara din Ostia.
Orez. 5. „Dansez” plini. (Frescă).
Orez. 6. Lucrări ale plinilor. (Frescă).
Orez. 7. Legionari romani. (Din coloana lui Traian).
Orez. 8. Lupta de gladiatori.
Orez. 9. Gladiator.
Orez. 10. Mersul pe frânghie. (Medalion de la Kazik).
Orez. 11. Jongler cu animalele sale.
Orez. 12. Competiții la circ (eroți – șoferi). (Sarcofag, Roma, Vatican).
APLICARE
ARTEFACTE ALE ROMEI ANTICE
Orez. 1. Cuptorul de pâine al brutarului pompeian Modest. În el au fost găsite 80 de covoare de pâine.
Orez. 2. Cuptor de paine in sectiune.
Orez. 3. Moara in functiune. Relief din Muzeul Vaticanului.
Orez. 4. Un semn peste o brutărie.
Orez. 5. Planul unei mari brutării pompeiane.
Orez. 6. Morile din Pompei.

Orez. 7. Moara Pompei in sectiune.
Orez. 8. Dispozitiv pentru frământarea aluatului în secțiune.
Orez. 9. Mori din Ostia.
Orez. 10. Fuller pe strada Stabian din Pompei.
Orez. 11. Planul fullonicilor lui Veranias Gipseus din Pompei.
Orez. 12. Cartibulae.
Orez. 13. Tâmplar. Fresca pompeiană.

A, K, Gavrilov, N. N. Kazansky

DESPRE MARIA EFIMOVNA SERGEENKO1

Maria Efimovna Sergeenko s-a născut la 9 decembrie 1891 în orașul Novozybkov, provincia Cernihiv. Ea a crescut ca copil unic în familia unui funcționar modest de la Cernigov.1 2 În cea mai mare parte a anului, familia a locuit în Cernigov, vizitând ocazional moșia care a aparținut mamei ei, născută Krinitskaya. Viața părinților și copilăria Mariei Efimovna au fost modeste și fericite. Fata avea camera ei, cărțile preferate și o grădină magnifică, afecțiunea pentru pământ și oameni („compatrioții” erau adesea menționați în conversații), opinii creștine insuflate de mama ei. Aceste împrejurări au determinat într-o măsură semnificativă conținutul lucrării științifice a Mariei Efimovna, în care trei teme principale au fost combinate organic: agricultura italiană, oamenii din Italia antică și scriitorii creștini. Maria și-a făcut studiile medii la Cernihiv

1 Versiunea originală a acestui articol a fost publicată în volumul XXIII al publicației „Discipline istorice auxiliare” (Sankt. Petersburg: Nauka, 1993, pp. 316-328) și, de asemenea, publicată în cartea: Gavrilov A.K. Despre filologi și filologie . Articole și spectacole de ani diferiți. Sankt Petersburg: Universitatea de Stat din Sankt Petersburg, 2011. Vezi și: Fericitul Augustin. Mărturisire tradusă de M.E. Sergeenko / Ed. ed. N. N. Kazansky. Sankt Petersburg: Nauka, 2013, p. 296-302.

2 Cartea lui Alexandru Trofimov (Trei întâlniri. M.: Pelerinul ortodox, 1997) conține un eseu separat (p. 103-184) dedicat Mariei Efimovna: capitolul 2 „Maria Efimovna Sergeenko (călugărița Maria), precum și publicarea ei. memorii. Trebuie avut în vedere că au inclus în mod eronat fragmente dintr-un roman pe care Maria Efimovna l-a schițat cu câțiva ani înainte de moarte, însănătoșindu-se de o boală gravă care nu i-a permis să lucreze pe teme filologice. Un fragment din acest roman (p. 130-136), scris la persoana I, este poate parțial autobiografic, dar, în același timp, un general militar este numit ca tată al eroinei (p. 132), însăși Maria Efimovna. este numit elev al lui Diels și Willamowitz (profesorul lor iubit M E. - S. V. Melikova-Tolstaya). Publicarea scrisorilor și notițelor de blocaj ale lui M. E. făcute în această carte este utilă în orice caz.



a Gimnaziului Ministerial de Femei, despre care, fără a cădea în exagerări nostalgice, a păstrat o amintire recunoscătoare pentru cunoștințele și aptitudinile de bază dobândite pentru munca mentală, în special pentru capacitatea de a-și exprima cu ușurință gândurile.

Deja în gimnaziu s-a manifestat talentul filologic al copilului. În ajunul examenului final de franceză (prezentare scrisă), elevii au fost rugați să învețe ortografia mai multor cuvinte, prin care Maria a recunoscut un fragment din Fiica căpitanului. Nu este greu de ghicit că succesul întregii clase a fost extraordinar. În anii de gimnaziu, fata a făcut cunoștință cu literatura revoluționară („era convenabil să ascundă aceste pamflete subțiri printre cărți”) și a încercat o activitate „revoluționară”. În 1905, ea a scris proclamații în mediul rural prin care le chema țăranii să incendieze moșia moșierului (a ei!). Această experiență din copilărie i-a forțat să perceapă ulterior activitățile revoluționare ale colegilor de clasă într-un mod oarecum plin de umor.

Cu atât mai serioasă și mai intenționată, după ce a intrat la cursurile Bestuzhev în 1910, Maria Efimovna a lucrat pe subiecte istorice în seminarul M.I. în greacă de S. V. Melikova. Cursurile cu S. V. Melikova, care în anii de dinainte de război și-a îmbunătățit cunoștințele la Universitatea din Berlin cu G. Diels, U. Wilamowitz și E. Norden, au pus, împreună cu cunoștințele concrete și exacte, baza morală a munca științifică a Mariei Efimovna și versatilitatea cursurilor au creat fundamentul erudiției ei. Cu evlavie, ea și-a amintit de I. M. Greves, a vorbit despre G. F. Tsereteli, A. V. Kartashev, L. P. Karsavin, O. A. Dobiash-Rozhdestvenskaya, A. I. Voldemar, după orele la care tinerii continuau să vorbească latină la stația de tramvai. Alături de Maria Efimovna a studiat E. Ch. Skrzhinskaya și E. P. Privalova (istoria Rusiei), prietenie cu care a trecut testul timpului.
Chiar înainte de încheierea cursurilor Bestuzhev în 1915, Maria a predat la gimnaziile din Petrograd. La propunerea lui F. F. Zelinsky, a fost lăsată la cursuri încă un an cu acordarea unei burse numite după E. I. Likhacheva. În 1917, după un scurt episod cu predare acasă la școala s. Andreevka Maria Efimovna, la invitația lui S. V. Melikova, a mers la Universitatea din Saratov, unde a fost deschisă Facultatea de Istorie și Filologie, ca lector de latină și greacă. A ajuns acolo pe 25 octombrie (după stilul vechi), 1917.
637
Fondată în 1909, Universitatea Saratov a devenit mai puternică datorită evacuării din 1915 de la Kiev la Saratov din St. Vladimir, iar în 1918-1919 a fost completat cu profesori din Petrograd și Moscova, care s-au grăbit acolo din ambele capitale. Facultatea de Istorie și Filologie a Universității din Saratov a avut forțe destul de bune în situația actuală. În anii 1920, filologia clasică, pe lângă S. V. Melikova și S. I. Protasova, era reprezentată de V. Ya. Kaplinsky. De ceva timp la Saratov au fost susținute prelegeri de S. L. Frank, G. P. Fedotov, M. Vasmer,
V. M. Zhirmunsky, istoricii ruși S. N. Chernov și P. G. Lyubomirov, pe care Maria Efimovna i-a apreciat în mod deosebit. În 1920, a promovat examenele de master și a primit titlul de asistent universitar. La îndatoririle ei s-au adăugat prelegeri despre literatura antică și vest-europeană. AI Dovatur a luat parte la cercul iubitorilor de filologie clasică, care a fost condus de Maria Efimovna, care și-a început studiile la Kiev, dar a rămas la Universitatea Saratov. Un rol important în soarta Mariei Efimovna l-au jucat lecțiile de latină pentru N.I. Vavilov, comunicare cu care a dat impuls unei întorsături importante în activitatea sa de cercetare. Maria Efimovna, simțindu-se până atunci mai degrabă elenistă, a devenit interesată de agricultura romană. Influenţa lui N. I. Vavilov a continuat după. Maria Efimovna a explicat claritatea scrisului ei și lizibilitatea manuscriselor sale prin remarca lui Vavilov: „Nu poți tortura așa dactilografele”. Toate acestea s-au întâmplat în anii foametei, când, după cum a amintit A. I. Dovatur, studenții slăbiți au fost nevoiți să se odihnească în drum spre universitate, ținându-se de pereții caselor.
În 1929, după înfrângerea personalului științific la Saratov, Maria Efimovna s-a întors la Leningrad, cu care a rămas legată până la sfârșitul vieții. La început, a lucrat la Biblioteca Publică de Stat, unde A. I. Dovatur și I. M. Trotsky (Troysky) au slujit în același timp. Din 1932 predă limba latină la Institutul I Medical din Leningrad și, în același timp, devine angajat al Institutului de Istoria Științei și Tehnologiei Academiei de Științe a URSS la secția agricultură, unde S. I. Protasova și M. E. Sergeenko în rolul de „servitoare învățate” a lui M. I. Bursky au pregătit traduceri ale lucrărilor antice despre istoria agriculturii. Ea este, de asemenea, secretar al comisiei care se ocupă de istoria domesticirii animalelor. Din 1934, Maria Efimovna a

început să predea la Universitatea din Leningrad. Puțini dintre studenții acelor ani au supraviețuit anilor de război, dar cei care au supraviețuit și-au amintit, ca acad. G. V. Stepanov, despre studiile sale ca fiind fundamentale în educația lor filologică. Războiul a găsit-o pe Maria Efimovna profesor la Universitatea de Stat din Leningrad. Ea a refuzat să fie evacuată și a plecat la muncă în Primul Leningrad
638
institutul medical al cerului. Anii de blocaj nu i-au oprit munca științifică. D. Granin și O. Adamovich în Cartea Blocadei o menționează pe Maria Efimovna și raportul pe care l-a făcut în acel moment groaznic în Arhivele Academiei de Științe a URSS. În același timp, ea a tradus „Mărturisirile" Bl. Augustine, iar în 1943 și-a susținut disertația despre o lucrare despre agricultura romană. Munca științifică a fost combinată cu predarea și gestionarea (din 1942) a departamentului de limbă latină de la Institutul I Medical din Leningrad, unde grupuri mici și formate numai de femei de viitori medici au fost pregătite într-un ritm accelerat.
După ce universitatea s-a întors de la evacuare, Maria Efimovna a combinat șeful de catedre de la Institutul I Medical din Leningrad cu predarea la departamentul de filologie clasică a universității și cu activitatea în filiala Leningrad a Institutului de Istorie al Academiei de Științe a URSS. (din iunie 1945). Din anii 1960 până la pensionarea ei în 1974, Institutul de Istorie a fost principalul ei loc de muncă. De atunci, activitatea Mariei Efimovna s-a axat pe traduceri. În anii următori, ea a tradus și (în condițiile cenzurii de atunci) a publicat anonim în Opere teologice, Scrisorile Sf. Ciprian", „Istoria bisericească" de Eusebiu Pamfil, „Octavius" de Minucius Felix, fragmente semnificative din „Educatorul" de Clement al Alexandriei, „Mărturisirea" și „Despre învățătura cititorilor" bl. Augustin, „Despre pocăință" de Tertulian, precum și o serie de articole care, de dragul publicării, i-au dat numele regretatului Mitropolit de Leningrad Antonie (Melnikov). În aceiași ani, retipărind „Scrisorile" lui Pliniu cel Tânăr (împreună cu A. I. Dovatur), Maria Efimovna face o nouă traducere, iar apoi traduce un deceniu întreg din „Istoria" de Titus Livius. Traducerea lui Livy a fost ultima ei lucrare. Notele pe care le începuse despre filosofia istoriei în Livy nu mai erau destinate să se transforme într-un articol.
Acestea sunt datele care caracterizează latura exterioară a destinului științific al lui M. E. Sergeenko.
Amploarea lucrării științifice a Mariei Efimovna este ușor de văzut deja în lista enumerată a lucrărilor sale. Nu este ușor să facem o scurtă analiză a acestora. De remarcat este începutul târziu al publicațiilor, echilibrat cu succes de o viață lungă și fructuoasă până la sfârșit. Motivul acestei apariții târzii în știință, ca și al unora dintre ceilalți contemporani ai ei, este ascuns în două circumstanțe simultan. În primul rând, au avut efect vremurile furtunoase sau tulburi care au început în vara lui 1914, nefavorabile pentru știință în general și pentru filologia clasică în special. În al doilea rând, oamenii din acea generație au avut în fața ochilor exemplul unor oameni de știință cu cunoștințe de specialitate care se apropie de enciclopedism și de o cultură comună fără margini și, prin urmare, nu au
639
putea și nu voia să performeze cu ceva prematur sau întâmplător. Abia atunci când studiile latine și agricultura romană au fost determinate pentru Maria Efimovna ca principala zonă de interes de cercetare, ea a început să-și publice lucrările. Începând târziu, ea a reușit totuși să publice o duzină de cărți și multe astfel de lucrări - studii sau traduceri - din care se putea (și ar trebui) să facă cărți separate. Observăm cu satisfacție că una dintre aceste traduceri, Mărturisirea lui Augustin, a fost publicată recent în seria Monumente literare. Traducerea

lui Augustin, realizată în Leningradul asediat, este un caz de fuziune rară a posibilităților creative și pregătirea unui traducător cu atmosfera unui monument sub influența puternică a împrejurărilor care au conferit acestei lucrări nu doar un caracter complet unic, ci și un ascetic. . Și nu este de mirare că academicianul N.I.Konrad a menționat această traducere a Bl. Augustin într-o scrisoare către A. Toynbee, visând să vadă trei confesiuni (Fericitul Augustin, Rousseau și L. Tolstoi) publicate împreună.
Principalul lucru în moștenirea științifică a Mariei Efimovna este studiul agriculturii romane, teoria și practica agronomică antică. Strâns legat de acest cerc de subiecte este interesul pentru munca rurală și cultura materială a romanilor. Un alt pol de același interes este atenția acordată psihologiei diverselor pături ale societății romane. În ciclul pământ-lucrare-suflet, fiecare element era important pentru Maria Efimovna, iar raportul dintre vechiul roman și noul sistem creștin de percepție a lumii a fost deosebit de semnificativ și complet relevant pentru ea. Legată de viziunea romană asupra lumii prin percepția ei creativă asupra subiectului, și de viziunea creștină asupra lumii prin educație și convingere cu greu, Maria Efimovna a experimentat adesea un conflict al acestor viziuni asupra lumii în propriul suflet. Caracteristică în acest sens este afirmația ei cu două tăișuri: „Creștinismul a tăiat sufletul păgân – nu întotdeauna în bine”. Sau despre Apocalipsă: „Poezie, da; și tot aurul, argintul, pietrele - nici măcar un tufiș.
Dacă M.E. Sergeenko a arătat o căutare de explicații despre istoria internă a omenirii, atunci de obicei în conversații și ca o ghicitoare, pentru care nu era suficientă putere pentru a face față. Această reținere de sine a fost exprimată prin fraza amuzantă: „În știință, sunt un spaniel, dar am propria mea voce”. Maria Efimovna a creat o întreagă bibliotecă de cărți despre antichitățile latine, din care atât studenții antichităților clasice, cât și oricine este interesat de acestea din urmă încep ușor și bine cunoașterea subiectului. O caracteristică a lucrărilor științifice ale Mariei Efimovna este un stilou viu, nerecunoașterea ei a plictiselii ca fiind cel mai de încredere atribut al bursei (ea îl iubea pe Tolstoi: „Prost, ca un profesor”). Un exemplu este la fel de științific și general înțeles, despre

de un stil foarte interesant sunt Pompeii, tradus în mai multe limbi, și Fermierii învățați din Italia antică, unde materia însăși, s-ar părea, predispune la uscăciune. Bunul stil rusesc al operelor originale și cel cu care a tradus texte extinse ale scriitorilor antici și timpurii creștini, ea însăși s-a asociat cu un mediu modest, dar cultural în copilărie, cu profesori de gimnaziu care predau lucruri fundamentale, cu predarea la cursurile Bestuzhev, absolvenți. dintre care ar putea avea lacune în unele subiecte formale, dar a primit un gust pentru culori clare, bogate, narațiune istorică imparțială și semnificativă. Desigur, dragostea pentru scriitorii ruși exemplari a avut și ea efect. Maria Efimovna putea fi văzută constant recitind operele ei preferate, uneori alese capricios, ale literaturii ruse, foarte diverse ca spirit și stil. Literatura clasică rusă, pe care o glumea de obicei cu privire la insuficiența patriotismului ei rusesc, a pus-o la același nivel cu literatura antică și a scos în evidență engleza din literatura vest-europeană, considerând mai mult atât franceză (în care era foarte bine citită) cât și germană. superficial.
Cu siguranță, aceasta a fost una dintre sursele stilului ei bogat, în mod deliberat direct. La traducere, Maria Efimovna a încercat să găsească un analog rus la stilul scriitorului antic. În timpul pregătirii celei de-a doua ediții a Scrisorilor lui Pliniu cel Tânăr, I. S. Turgheniev, al cărui stil de scriere i se părea oarecum comparabil cu Plinieva, a

devenit cititorul ei constant. Baza unei astfel de apropieri nu a fost o identificare strictă a genului, ci un sentiment interior bazat pe „auzirea traducerii” („Translatorul are o a treia ureche - nu este vizibilă, dar există”, îi plăcea Mariei Efimovna să repete).
Neavând o familie proprie, Maria Efimovna a cultivat toată viața prietenie cu tovarășii ei de profesie și de spirit. Casa soților Tolstoi (Ivan Ivanovici și S. V. Melikova) era pentru ea, după definiția ei, „o universitate acasă”. Ea a predat lucrări contra cost lui A. I. Dovatur în anii exilului său din Luga. Grav bolnav S. A. Reineke, coleg de casă care în timpul blocadei a fost decanul Institutului I Medical Leningrad, iar apoi angajat al Departamentului de Limbă Latină, Maria Efimovna a avut grijă până în ultima zi. Atât pe plan academic, cât și lumesc, s-a ocupat de cei mai tineri, când atractivitatea cunoștințelor ei, farmecul caracterului ei inițial a dus la cunoaștere și comunicare, plină de sens, veselă și simplă. În ceea ce privește prietenii, ea părea să respecte regulile: L'amour est aveugle, l'amitie ferme Ies yeux. Cei care au cunoscut-o pe Maria Efimovna au remarcat respectul ei pentru mentori, „prietenia cu prietenii” (amicis
641
amica!), sprijin acordat celor mai tineri fără umbră de importanță și superioritate.
Maria Efimovna iubea soarele răcoros din nord și căldura sufletului ei și, unită într-o singură persoană, această combinație s-a transformat într-o claritate și animație uimitoare a ceea ce făcea. Pagini de texte vechi au prins viață sub privirea ei; ea nu a construit scheme abstracte, ci a încercat să examineze trăsăturile vii ale fețelor și ale situațiilor din viață.
Dragoste pentru subiect, harnicie fericită, nepretențiune în viața de zi cu zi, o minte ascuțită, departe de „lumea gândurilor calme și slabe” (așa a definit Maria Efimovna gelertismul în moda tolstoiană), nu întâmplător un secol lung - toate acestea au alcătuit personalitatea unică a unei persoane și a unui om de știință, a cărui activitate era destinată unei vieți lungi.
LISTA LUCRĂRILOR PUBLICATE M. E. SERGEENKO
1. Prima elegie a lui Tibullus. (Cu privire la chestiunea compunerii sale) // Sat. articole în onoarea lui S. A. Zhebelev. L., 1926. S. 173-188 (colecția există la dactilografia).
2. Precursori ai botanicii aplicate în lumea antică // Arhiva istoriei științei și tehnicii. 1933. Emisiunea. 1. P. 103-112 (pe tipărituri titlul a fost schimbat: „Din istoria grădinii italiene”. Cf .: Biblioteca Institutului Regiunii Leningrad al Academiei de Științe a URSS, IV 11629 Zheb.) .
3. [Apoc.] Vergiliu. poezii rurale. Bucoliki. Georgiki / Per. S. V. Shervinsky // Probleme de istorie a societăților precapitaliste. 1934. Nr 9. S. 210-212.
4. Dils G. Tehnica antică / Per. cu el. și notează. M. E. Sergeenko și P. P. Zabarinsky. Ed. si cu prefata. S. I. Kovaleva. M.; L., 1934.
5. Fertilizarea câmpurilor de cereale în Italia antică // Arhiva istoriei științei și tehnologiei. 1934. Emisiunea. IV. pp. 123-147.
6. Două tipuri de agricultură în Italia în secolul I. n. e. // Izv. Academia de Științe a URSS. Departamentul societăților. Științe. 1935. Nr 6. S. 573-598.
7. Despre istoria culturii măslinelor în Italia antică // Arhiva istoriei științei și tehnologiei. 1935. Emisiune. VII. p. 325-355.
8. Despre istoria agronomiei italiene în epoca republicii // Probleme de istorie a societăților precapitaliste. 1935. Nr. 9-10. pp. 58-73.
9. Dionisie din Halicarnas. Despre sublim. Extrase / Per. M. E. Sergeenko // Teorii antice ale limbajului și stilului / Ed. O. M. Freidenberg. M.; L., 1936. S. 208-209, 221, 224-225, 234-235, 258-259, 261, 267.

10. Consiliul Agrotehnic în Literatura Agricolă Romană // Arhiva de Istorie a Științei și Tehnologiei. 1936. Emisiunea. 9. S. 315-327.
11. Varro. Despre agricultură / Per. M. E. Sergeenko // Cato, Varro, Columella, Pliniu. Despre agricultură / Ed. și cu un articol introductiv de M. I. Bursky. M., 1937. S. 107-135.
12. Cato. Despre agricultură / Per. M. E. Sergeenko // Ibid. pp. 87-106.
13. Columella. Despre agricultură / Per. M. E. Sergeenko // Ibid. p. 137-184.
14. Pliniu. Istoria naturala. Carte. XVIII / Per. V. M. Kremkova și M. E. Sergeenko // Ibid. p. 185-286.
15. Predarea latinei la universitate // Buletinul Liceului. 1940. Nr 15. S. 13-15.
643
16. Pseudo-Virgil. Mic dejun la țară (Moretum) / Per. M. E. Sergeenko // Uchen. aplicația. LGU. Ser. philol. 1941. Emisiune. 7. S. 99-102.
17. Arătura în Italia antică // Arheologia sovietică. 1941. Vol. VII. p. 220-231.
18. Plutarh. Lysander / Per. M. E. Sergeenko // Plutarh. Biografii alese / Per. din greaca ed. S. Ya. Lurie. M.; L., 1941. S. 146-162.
19. Suzerna și fragmentele ei // VDI. 1946. Nr 3. S. 70-80.
20. [Recenzie] Greve I. M. Tacitus. M.; L., 1946 // Ibid. pp. 115-117.
21. Scropha și apologia pentru marea proprietate funciară // Ibid. 1947. Nr 4. S. 64-69.
22. [Recenzie] Mashkin N.A. Istoria Romei Antice. M., 1947 // Vesti. Academia de Științe a URSS. 1948. nr 7. pp. 115-116.
23. Economie de câmp la Cato // VDI. 1948. Nr 4. S. 206-208.
24. [Rec.] Însemnări ale lui Iulius Caesar și urmașii săi despre războiul galic, războiul civil, războiul din Alexandria / Per. si comentariu, acad. M. M. Pokrovsky. M.; L., 1948 // Vesti. Academia de Științe a URSS. 1949. Nr 5. S. 157-159.
25. Pompei. M.; L., 1949. 316 p. (recenzător: Sorokina N.P., Tarkov P.N. // VDI. 1950. Nr. 2. S. 158-159; Borecky V. // Listy filologicke. 1953. T. 76. P. 157-159) .
26. „Școala rentabilității” lui Caton a diferitelor terenuri // VDI. 1949. Nr 1. S. 86-91.
27. La istoria relaţiilor coloniale // Questions of history. 1949. nr 2. pp. 56-59.
28. Cato. Agricultura / Per. si comentati. M. E. Sergeenko. M.; L., 1950 (editor: Zablocka J.).
29. Cato și „Agricultura” lui // Cato. Agricultură. M.; L., 1950. S. 87-123.
30. Pliniu cel Tânăr // Pliniu cel Tânăr. Scrisori. M.; L., 1950. S. 463-467.
31. Pliniu cel Tânăr. Scrisori / Per. M. E. Sergeenko, A. I. Dovatura, V. S. Sokolova. Notă. M. E. Sergeenko, V. S. Sokolova. M.; L., 1950 (rec.: Grabar-Pas-sec M. E. // VDI. 1952. Nr. 1. P. 141-147).
32. Lomonosov M. V. Lucrări complete / Per. din lat. M. E. Sergeenko. M.; Leningrad, 1950, vol. 1, p. 255-263, 267-277, 281-313; 1951. Vol. 2, p. 207-217, 329-337.
33. Theophrastus și lucrările sale botanice // Theophrastus. Cercetarea plantelor. M.; L.; 1951, p. 329-354.
34. Teofrast. Cercetare despre plante / Per. din greaca veche și notează. M. E. Sergeenko. M.; L., 1951.
35. Trăsături caracteristice ale vieții agricole a Italiei Centrale în secolul II. î.Hr e. // VDI. 1952. Nr 4. S. 38^4.
36. Cato. Agricultura, 5; 6; 56; 59 / Per. M. E. Sergeenko // Cititor despre istoria lumii antice / Ed. acad. V. V. Struve. M., 1953. T. III. pp. 68-70.

37. Pompeje / Prel. M. Steinova. Praha, 1953 (tradus în cehă, vezi nr. 25).
38. Din istoria agriculturii în Italia antică // VDI. 1953. Nr 3. S. 65-76.
39. Pompeji / Deutsch von Mărie Diehl. Leipzig, 1953 (tradus în germană, vezi nr. 25).
40. Pompeji. 2. Aufl. Leipzig, 1954.
41. Sur G economie rurale de l'Italie antique / Traduit du russe et abrege par Ch. parain. Paris, 1954 (tradus în franceză, vezi nr. 38).
644
42. Pompeji. 3. Aufl. Leipzig, 1955.
43. Sclavi-păstori ai Italiei antice // Întrebări de istorie. 1955. Nr 8. S. 130-135.
44. Agricultura suburbanei italiene // VDI. 1955, Nr. 1, p. 31-38 (rezumat vezi: Historia. 1955. Bd. IV. S. 479).
45. Pompeji / Tlum. C. Kunderewicz. Warszawa, 1956 (tradus în poloneză, vezi nr. 25).
46. Trei versiuni în biografia lui Plutarh a lui Tiberius Gracchus // VDI. 1956. Nr 1. S. 47-49.
47. Vilik // Ibid. Nr. 4, pp. 46-54.
48. Grădinăritul în Italia antică // Uchen. aplicația. LGU. Ser. ist. Științe. 1956. Problemă. 21. S. 126-137.
49. plug italian // provizoriu bizantin. 1956. Vol. IX. pp. 117-127.
50. [Recenzie] Dovatur A.I. Stilul narativ și științific al lui Herodot. L., 1957.
51. Columella. Despre agricultură / Cuvânt înainte. și trans. M. E. Sergeenko // Gânditorii romani antici: Dovezi, texte, fragmente / Comp. A. A. AVETISIAN Kiev, 1958. S. 173-176.
52. Reforma funciară a lui Tiberius Gracchus și povestea lui Appian // VDI. 1958. Nr 2. S. 150-156.
53. Eseuri despre agricultura în Italia antică. M.; L., 1958 (revizuit de: Kuzi-shchin V.I. // VDI. 1960. Nr. 4. S. 142-145; Poghirc // Studii clasice. 1961. T. III. P. 495).
54. Der Vilicus // Bibliotheca classica orientalis. 1959. 4. Jahrg. H. 3. S. 154-164 (tradus în germană, vezi nr. 47).
55. Pompeji / I. Teremyi. Budapesta, 1960 (tradus în limba maghiară, vezi nr. 25).
56. Medici necunoscuți ai Italiei antice // VDI. 1960. Nr. 4. pp. 113-120.
57. [Recenzie] Geoponics. Enciclopedia agricolă bizantină a secolului al X-lea. / Introducere, trad. din greaca, comenteaza. E. E. Lipshits. M.; L., 1960.
58. Agricultura din Italia antică în interpretarea unor oameni de știință burghezi // Critica ultimei istoriografii burgheze: Sat. articole. M.; L., 1961. S. 432-442 (Proceedings of the Leningrad Institute of History of the URSS of the Academy of Sciences of the URSS. Numărul 3).
59. Die Agrarreform des Tib. Gracchus und der Bericht Appians // Bibliotheca classica orientalis. 1961. 6. Jahrg. H. 2. S. 98-102 (tradus în germană, vezi nr. 52).
60. Arrian. Campania lui Alexandru / Per. din greaca veche M. E. Sergeenko. M.; L., 1962 (ca completări publicate aici: Plutarh. Alexandru; Diodor. Biblioteca istorică, cartea XVII).
61. Varro Mark Terence // Enciclopedia istorică sovietică. M., 1962. T. 2. Stb. 974-975.
64. Cato. „Agricultură”, 5, 4 // Lumea antică: Sat. articole către academicianul VV Struve. M., 1962. S. 618-619.
62. Varro. Agricultura / Traducere, comentariu, intrare. articol de M. E. Sergeenko. M.; L., 1963 (recenziată de V. I. Kuzishchin // VDI. 1965. Nr. 2. S. 141-145; Michaescu // Studii clasice. 1965. Vol. VII. P. 431).

63. Căderea lui Icar. M., 1963.
65. Oameni obișnuiți din Italia antică. M.; L., 1964.
66. Viața Romei antice. M.; L., 1964 (recenziat de: Michaescu // Studii clasice. 1965. Vol. VII. P. 466; Calza R. // Studii Romani. 1965. T. XIII. P. 231-235).
645
67. Columbarium Statiliyev Tavrov // VDI. 1964. Nr. 4. pp. 81-95.
68. [Rec.] Andre J. L'alimentation et la cuisine a Rome. Paris, 1961 // VDI. 1964. nr 3. C. 217-218.
69. Fulloni romani // Ibid. 1965. Nr. 4. p. 159-164.
70. [Rec.] Paoli U. E. Das Leben im alten Rom. Bem; Miinchen, 1961 // Ibid. nr 3. S. 206-209.
71. [Rec.] Thielscher R. Des Marcus Cato Belehrung liber die Landwirtschaft. Berlin, 1963 // Ibid. 1966. Nr. 4. p. 182-187.
72. [Rev.] R. R. La vie quotidienne â Pompei. Paris, 1966 // Ibid. 1967. Nr 2. S. 276-282.
73. Artizani ai Romei antice. L., 1968 (revizuit de: Dovatur A. I. // VDI. 1969. Nr. 3. S. 171-174; Kolkowna // Archeologia. 1971. T. XXII. R. 230).
74. [Rev.] White K. D. Agricultural Implements of the Roman World. Cambridge, 1967 // VDI. 1969. nr 2. p. 137-142.
75. Oameni de știință fermieri ai Italiei antice / Per. din latină., not., Introducere. M. E. Sergeenko. L., 1970.
76. Columella, II, 12, 7-8. (Experiență în comentarii) // VDI. 1971. Nr 2. S. 110-119.
77. [Rec.] Kolendo J. PostQp techniczny a problem sily roboczei w rolnictwie sta-rozytnej Italii. Wroclaw; Warzawa; Cracovia, 1969 // Ibid. 1972. Nr 2. S. 175-179.
78. Din viața colegiilor italiene // Ibid. nr. 4. p. 134-138.
79. Din lumea industrială și comercială a lui Puteoli // Antichitate și modernitate: Până la 80 de ani de la F. A. Petrovsky. M., 1972. S. 190-193.
80. Cato, Varro, Columella, Pliniu. Despre agricultură / Under. ed. și cu un articol introductiv de M. I. Bursky. a 2-a ed. M., 1973 (cf. nr. 11-14).
81,0 S. V. Melikova // Cursuri superioare pentru femei (Bestuzhev) din Sankt Petersburg. 1878-1918: Sat. articole. a 2-a ed. L., 1973. S. 199-202.
82. [Rev.] Martin R. Recherches sur Ies agronomes latins. Paris, 1971 // VDI. 1974. Nr 1. C. 190-199.
83. „Georgicii” lui Virgiliu ca tratat de agricultură // Ibid. nr 3. S. 150-155.
84. orăşeni italieni ai secolului I. n. e. (nobilimea municipală și liberi) // Ibid. 1975. Nr. 4. pp. 115-124.
85. Despre Fericitul Augustin // Lucrări teologice. 1976. Sat. 15. P. 3-24.
86. Fericitul Augustin. Despre învăţătura catehumenilor / Per. și notează. M. E. Sergeenko // Ibid. pp. 25-55.
87. [Mitropolitul Antonie (Melnikov)}. Fericitul Augustin ca catehet // Ibid. pp. 56-60.
88. Din note despre Cato // VDI. 1976. Nr 3. S. 154-159.
89. Bonus Servus de la Plautus // Ibid. 1977. Nr 1. S. 189-192.
90. Lucrări ale lui C. D. White despre viața agricolă a vechilor romani // Ibid. 1978. nr 4. S. 133^448.
91. [Mitropolitul Antonie (Melnikov)}. Saumagne Ch. Saint Cyprien eveque de Carthage et "pape" d'Afrique. Paris, 1975 // Lucrări teologice. 1978. Sat. 18. S. 231-237.
92. Fericitul Augustin. Spovedanie / Traducere, comentariu. M. E. Sergeenko // Ibid. sat. 19. P. 71-264.

93. [Rev.] Kolendo J. Le trăite d'agronomie de Sasema. Varşovia, 1973 // VDI. 1979. nr 3. C. 194-196.
94. Persecuția lui Decius // Ibid. 1980. Nr 1. S. 171-176.
95. Minucius Felix. Octavius / Per. și art. despre Minucius Felix - autorul lui Octavius M. E. Sergeenko // Opere teologice. 1981. Sat. 22. P. 13-177.
96. [Rev.] Speranza F. Scriptorum Romanorum de re rustica reliquiae. Messina, 1974 // VDI. 1980. Nr 3. C. 201-202.
97. Pliniu cel Tânăr. Scrisori. a 2-a ed. / Prep. M. E. Sergeenko și A. I. Dova-tur. M., 1981.
98. Eusebiu Pamphilus. Istoria bisericii / Per. M. E. Sergeenko // Lucrări teologice. 1982. Sat. 23. S. 119-153; 1983. Sat. 24, p. 97-138; 1984. Sat. 25. P. 5-56; 1985. Sat. 26. S. 18-90.
99. Pliniu cel Tânăr. Scrisori / Ed. pregătire M. E. Sergeenko, A. I. Dovatur. M., 1984.
100. Tertulian. Scuze / Per. si dupa. M. E. Sergeenko // Lucrări teologice. 1984. Sat. 25. S. 169-202.
101. La a 23-a scrisoare din corespondenţa lui Cyprian // VDI. 1984. Nr 3. S. 119.
102. sfințitul mucenic Ciprian. Scrisori / Per., acceptare și prefață. M. E. Sergeenko // Lucrări teologice. 1985. Sat. 26. S. 181-221.
103. Episcopia cartagineză din vremea Sfântului Ciprian: (O experiență de caracterizare) // Ibid. p. 222-223.
104. Tertulian. Despre pocăință / Per. si dupa. M. E. Sergeenko // Ibid. pp. 224-233.
105. Plutarh. Lysander / Per. M. E. Sergeenko // Plutarh. Biografii alese. Moscova, 1987, vol. 2, p. 7-36. mier nr. 18.
106. Profesorul B. V. Kazansky (1889-1962) // Vesti. Leningrad. universitate Ser. 2. 1989. Emisiunea. 4. P. 67-73 (împreună cu N. L. Suhaciov).
107. Titus Livius. Istoria Romei de la întemeierea Orașului / Per. carte. 22-30 M. E. Sergeenko. M.: Nauka, 1991.
108. Augustin Aurelius. Spovedanie / Per. M. E. Sergeenko. M., Azbuka, 1991.
109. Aurelius Augustin. Spovedanie / Per. M. E. Sergeenko. Introducere. articol, anexe, indici de A. A. Stolyarov. M.: Renaissance, 1991 (ed. a II-a, corectată și completată: M.: Kanon, 1997).
DAR. Augustine Aurelius, Pierre Abelard. Mărturisire. Istoria dezastrelor mele. M.: Republica, 1992.
111. Fericitul Augustin. Spovedanie / Per. M. E. Sergeenko. Sankt Petersburg: Gandalf, 1992.
112. Eusebiu Pamphilus. Istoria bisericii / Per. M. E. Sergeenko, comentariu. S. L. Kravets. M.: Ed. Mănăstirea Spaso-Preobrazhensky Valaam, 1993.
113. Arrian Flavius. Campania lui Alexandru / Ed. O. O. Kruger. Pe. M. E. Sergeenko. M.: Mif, 1993.
114. Augustin Aurelius. Spovedanie / Per. M. E. Sergeenko. Moscova: Ladomir, 1993.
115. Bl. Augustin din Hipona. Creații. M.: Palomnik, 1997.
116. Publicarea scrisorilor către M. E. și a notelor de blocaj în cartea: Trofimov A. Trei întâlniri. Moscova: Pelerin ortodox, 1997.
117. Mark Porcius Cato. Agricultura / Per. si comentati. M. E. Sergeenko cu participarea S. I. Protasova. Reprezentant. ed. I. I. Tolstoi. Moscova: Ladomir, 1998.
647
118. Fericitul Augustin. Creații. Tratate teologice. Sankt Petersburg: Aletheya,
1998.

119. Aurelius Augustin, Blaise Pascal. labirinturi sufletești. Sankt Petersburg: Renome, 1998.
120. Aurelius Augustin. Spovedanie / Per. din lat. M. E. Sergeenko. SPb.: ABC,
1999.
V2L. Augustin Aurelius. Spovedanie / Per. din lat. M. E. Sergeenko. Ed. A. A. Stolyarova. M., 2000.
122. Despre istoria studiilor antice în Rusia: Amintiri ale profesorului, doctor în filologie M. E. Sergeenko / Publ. pregătit E. V. Fedorova // Tr. cafenea limbi antice: (La 50-a aniversare a departamentului). SPb., 2000. S. 296-311.
123. Aurelius Augustin. Spovedanie / Per. M. E. Sergeenko. M., Canon +, 2000.
124. Viața Romei antice. Sankt Petersburg: Grădina de vară, 2000.
125. Cornelius Tacitus. Lucrări mici // Cornelius Tacitus. Anale. Lucrări mici. Istorie. Moscova: Ladomir, 2003.
126. Pompeii. Sankt Petersburg: Grădina de vară, Kolo, 2004.
127. Teofrast. Cercetare despre plante / Per. cu alte greci și notează. M. E. Sergeenko. Ryazan: Alexandria, 2005.
128. Eusebiu Pamphilus. Istoria bisericii / Comentariu. S. A. Ershova. Sankt Petersburg: Amphora, 2005.
129. Augustin. Spovedanie / Per. din lat. M. E. Sergeenko. Introducere. articol diacon. A. Gumerova. Moscova: Editura Mănăstirii Sretensky, 2006.
130. Mark Porcius Cato. Agricultura / Per. si comentati. M. E. Sergeenko cu participarea S. I. Protasova. Reprezentant. ed. I. I. Tolstoi. Sankt Petersburg: Nauka, 2008.
131. Cornelius Tacitus. Lucrări mici // Cornelius Tacitus. Anale. Lucrări mici. M.: AST, Astrel, 2010.
132. Viața Romei antice. Eseuri de viață. Sankt Petersburg: Grădina de vară, 2010.
133. Fericitul Augustin. Mărturisire tradusă de M.E. Sergeenko / Ed. ed. N. N. Kazansky. Sankt Petersburg: Nauka, 2013.
134. Titus Livius. Hannibal la poartă. M., Eksmo, 2014.
NEPUBLIC
M. E. Sergeenko nu avea obiceiul de a se scutura de manuscrise și i-a împărțit cu generozitate lucrările încă (sau deja) nepublicate. De regulă, dactilografiată se întocmia într-un singur exemplar, după care la editură rămâneau doar materiale pregătite (extrase se făceau în caiete mici). Aceste circumstanțe fac dificilă întocmirea unei liste de lucrări nepublicate (un asterisc indică negăsit).
Orașele mici ale Italiei antice (dactilografiate în arhiva filialei din Sankt Petersburg a Institutului de Istorie Rusă al Academiei Ruse de Științe - anii 60): Nola, Abella, Abellin, Surrent, Atella, Cala, Puteoli, Capua, Vibon, Potentia, Grument, Tegian , Atina, Regius, Kastrimenius, Tuskul, Tibur, Noment, Fikuleya, Fideny, Gabia, Preneste, Bovilla, Ulubry.
648
Două studii asupra instrumentelor medicale grecești (2 p.) - anii 50.
Toți Neronienii (o poveste veche a gladiatorilor) - 1,5 a. l.
Sfântul Ciprian. Scrisori (tradus de M.E. Sergeenko - text integral, cf. publicație selectivă în nr. 103).
* Ilari Poitevinsky. Despre sacramente (traducere de M. E. Sergeenko - predat Departamentului de editare al Patriarhiei Moscovei).
* Paladiu. Despre agricultură (tradus de M.E. Sergeenko - dat unei persoane necunoscute din Krasnoyarsk).
* Columella (traducere integrală de M.E. Sergeenko - în același loc, în Krasnoyarsk, cf. publicație selectivă în nr. 13, 51, 75).
* Pliniu cel Bătrân. Istoria naturala. Carte. XVIII (traducere de M. E. Sergeenko, cf. publicație selectivă în nr. 14, 75).

* M. I. Rostovtsev (tradus din engleză de M. E. Sergeenko a uneia dintre cele mai semnificative lucrări ale sale, predată la sfârșitul anilor 40 și începutul anilor 50 uneia dintre edituri).
Scrofa. Fragmente (text și traducere de M. E. Sergeenko - dactilografiate în anii '30).
Fragmente de memorii (cf. Nr. 82): Cernigov - 9 p.;* despre N. I. Vavilov (trimis la Moscova); Saratov (Facultatea de Istorie și Filologie a Universității din Saratov) - 9 p.; Blocadă. Leningrad (1942, februarie-aprilie) - 12 p.
Arhiva lui M. E. Sergeenko a fost transferată la filiala din Sankt Petersburg a Institutului de Istorie Rusă al Academiei Ruse de Științe
LISTA LUCRĂRILOR DESPRE M. E. SERGEENKO
1. Konrad N. I. Vest și Est. M., 1972. S. 417.
2. La 80 de ani de la M.E. Sergeenko // VDI. 1972. Nr 2. S. 180.
3. La cea de-a 90-a aniversare a lui M.E. Sergeenko, Ibid. 1982. Nr 2. S. 215.
4. Averintsev S.S. Încercări de a explica: Convorbiri despre cultură. M., 1988. S. 14-15.
5. Granin D., Adamovich O. Blockade book. a 5-a ed. L., 1989. S. 72.
6. De la Editor // Titus Livius. Istoria Romei de la întemeierea orașului. M., 1989. T. 1. S. 8.
7. Scrisori ale academicianului N.I.Konrad / Cuvânt înainte. si comentati. V. M. Alpatov și M. Yu. Sorokina. Pregătirea text de M. Yu. Sorokina // Izv. Academia de Științe a URSS. Ser. aprins. si yaz. 1992. V. 51. Nr. 6. pp. 69-86.
8. Gavrilov A. K., Kazansky N. N. La 100 de ani de la M. E. Sergeenko // Discipline istorice auxiliare 24. Sankt Petersburg: Nauka, 1993. P. 316-328.
9. Trofimov A. Trei întâlniri. Moscova: Pelerin ortodox, 1997.
10. Gavrilov A. K., Kazansky N. N. Despre Maria Efimovna Sergeenko (1891-1987) // Gavrilov A. K. Despre filologi și filologie. sat. articole și discursuri de diferiți ani / Ed. O. V. Budaragina, A. L. Berlinsky, D. V. Keyer. SPb.: Ed. Universitatea de Stat din Sankt Petersburg, 2011.
Gavrilov A.K., Kazansky N.N. Despre Maria Efimovna Sergeenko (1891-1987) // Fericitul Augustin. Mărturisire tradusă de M.E. Sergeenko / Ed. ed. N. N. Kazansky. Sankt Petersburg: Nauka, 2013, p. 296-302.
CONȚINUT

OAMENI SIMPLI AI ITALII ANTICE

APLICARE
ARTEFACTE ALE ROMEI ANTICE



Maria Efimovna Sergeenko
OAMENI OBLIGAȚI ȘI VIAȚA DE COTID ÎN ROMA ANTICĂ
Publicat conform editiilor:
Sergeenko M. E. Viața Romei antice. L.: Nauka, 1964; Sergeenko M.E.
Oameni obișnuiți din Italia antică. L.: Nauka, 1964;
Sergeenko M. E. Artizani ai Romei antice. L.: Nauka, 1968
Editorul editurii N. M. Pak Artistul P. Paley Editor tehnic I. M.
Kashevarova Dispoziție computer de L. N. Napolskaya
Semnat pentru publicare pe 7 februarie 2017. Format 70 X 90 1/16.
Hartie offset. Orele căștilor. Imprimare offset. Conv. cuptor l. 48.6.
Uch.-ed. l. 42.5. Tiraj 700 de exemplare. Tip de. zak. nr. 3015
Editura: filiala din Sankt Petersburg a Întreprinderii Unitare de Stat
Federal „Editura” Nauka „199034, Sankt Petersburg, linia 9, 12
Adresă de corespondență: 199034, Sankt Petersburg, linia Mendeleevskaya,
1 main@nauka.nw.ru www. naukaspb .com

(cod 495) 932-78-01
Site: http://LitRAS.ru/; e-mail: okb@LitRAS.ru 199034 Sankt Petersburg, linia Mendeleevskaya, 1;
(cod 812) 328-38-12; e-mail: naukaspbl@yandex.ru
Magazine „Akademkniga” cu o indicație a departamentelor second-hand
660049 Krasnoyarsk, st. Surikova, 45 de ani;
(cod 3912) 27-03-90; academkniga@bk.ru
117312 Moscova, st. Vavilov, 55/7;
(cod 499) 124-55-00 (Carte. Departament)
119192 Moscova, prospect Michurinsky, 12;
(cod 495) 932-74-79 (Carte. Departament)
101000 Moscova, B. Spasoglinishevsky per., 8, clădirea 4;
(cod 495) 624-72-19
142290 Pușchino, regiunea Moscova, MKR „B”, 1;
(cod 49677) 3-38-80
191104 St. Petersburg, Liteiny prospect, 57;
(cod 812) 273-13-98; academkniga.spb@bk.ru
(Carte. departament)
Departamentul comercial, Moscova
Telefon pentru cumpărătorii angro: (cod 499) 143-84-24 Site:
http://LitRAS.ru/
E-mail: info@LitRAS.ru
Departament logistica, telefon: (cod 495) 932-74-71
Fax: (cod 499) 143-84-24

.Porta Flai
icntana
6ЫI
nai machi
'iburtina
ponr
T. a
T.Ne
Dianae
DeaiR.
LeZZuzn\gnum,
X Do mu J* / 'rdilianu.
Porfir
Maniei
Pnnsl rtVnli
Mecrlluin Forum '4>îs<*atorium
Thcauirn Pompcji
fSaxurn" SncTum.
Do mus
JLtderfinon
l'ta Aurelia Nova \jirutfant\ • Wal^/ifiumni
ffortî\!^ P/dlantiani
StndMn
Doinitilani
PorfaȘ.i
LgLy^
C am puroiul viminalis
Dusirn
Peregrin
Latina
Fa
// TLrntriimJ Bnlbi Aurvlius
ab Augnsli Imp. lempore
UWB muris ab Aureliano ei Honorio conditis

FORUM ROMÂN
qun ataiu lempore liber-ae rcipublicac fuiase videtur
e istvm ¥?-
DiriboriunV'
- anipusl Tiberi]
VShaRiYisa
■T UermK
—T~"- F, M, D CuxVhIv *
^tfHmW^gTr^rUowui
\Nnumachin
--------D—Augugbr ae sa r\ian i
Porta Capena Caelimontium Isis et Se răpi s Templum Paci 6 Esquiliae
Alta Semita Via Lata
Rf giones Augusti
I.IL
I.U.
IV.
v.
VI. VILVIU. Fonun Romanum
Circul Flaminhu Balatium
Circul Maxhnus XU. PLs cina Publica
XIII. Avctinus
XIV. Trans Tiberim
IX.
X.
XI.
ModllluS = 2 0,0 00
Tkj.rz/j- Romane Cduplitrs) top ~ jy ty jy &>?
IOSNZ fooc 3000
Pedos Romani.
.APetra.

M. E. SERGEENKO
OAMENI SIMPLI ȘI VIAȚA DE COTISTE
ROMA ANTICĂ
Cartea filologului și istoricului sovietic al antichității Maria Efimovna Sergeenko este dedicată vieții Romei antice și a locuitorilor săi. Autorul se concentrează pe viața de zi cu zi a oamenilor obișnuiți, o descriere a vieții și a muncii lor zilnice. Această publicație include cele mai importante lucrări ale autorului - „Viața Romei Antice”, „Oameni obișnuiți ai Italiei Antice” și „Meșteșugarii Romei Antice”.
În narațiunea sa, M. E. Sergeenko se bazează pe descoperiri arheologice și dovezi scrise ale autorilor antici, prezentând materialul într-un limbaj ușor de înțeles, ceea ce îi permite să recomande cartea nu numai specialiștilor, ci și studenților la istorie, precum și celor mai largi game. a cititorilor.